DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

DERTIENDE DEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1936

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

EVULGETUR
BOVINII DIE 1A MARTII 1936
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

H

(vervolg)

Hebdomon, het eenige overgebleven monument te Konstantinopel, dat toegeschreven wordt aan keizer Theophilis (829-842). Het bestaat uit twee lage verdiepingen, waarop een groote, hooge feestzaal is gebouwd in laat-Byzantijnschen stijl.

Hebe (G r. m y t h.), godin der jeugd en vóór Ganymedes schenkster der goden op den Olympus. Zij was een dochter van Zeus en Hera en huwde met Hercules na diens opname op den Olympus.

Hebe. Naar een Grieksche vaasschildering.

Hebel, J o h a n n P e t e r, Duitsch dialectdichter van de Alemannische school; * 10 Mei 1760 te Bazel, † 22 Sept. 1826 te Schwetzingen als Lutheraansch prelaat. Zijn opgewekte, vrome lyriek (Alemannische Gedichte, 1803) en zijn frissche almanakverhalen (Schatzkästlein, 1811) — naar geest en taal allerdichtst bij het volksgemoed aangepast — boeiden ook cultuurreuzen als Goethe. Der Rheinländische Hausfreund was zijn tijdschrift van 1808 tot 1811.

U i t g. : Gesammelte Werke, d. Ph. Witkop (Freiburg 1926). — L i t. : F. Schön, Gesch. der deutschen Mundartdichtung (1920) ; G. Längin, J. P. H. (1875) ; A. Corrodi, Burns and H. (1873) ; Sütterlin, J. P. H. (1922) ; Ph. Witkop, Volk und Erde (1929). *Baur.*

Hebeloma mesophaeum, een bruinsporige plaatzwam met bruinen steel. De kleverige H. komt vrij algemeen gedurende den zomer en den herfst in naaldbosschen voor. De hoed is licht tot donkerbruin, 2-5 cm met aan den rand resten van het gordijn.

Hebenstreit, P a n t a l e o n, uitmuntend hakkebordspeler; * 1669 te Eisleben, † 1750 te Dresden. In 1690 bouwde hij een hakkebord, dat viermaal zoo groot was als het normale. Hij verwierf zich hierop een groote virtuositeit; musiceerde o.a. voor koning Lodewijk XIV, die aan het instrument den naam P a n t a l e o n gaf. Chr. G. Schröter zou door het spel van H. geïnspireerd zijn tot het uitvinden van de hamermechaniek. *van Beijnum-von Essen.*

Hebephrenie, → Schizophrenie.

Heber, 1° zoon van Beria en kleinzoon van Aser (Gen. 46. 17).

2° Zoon van Sale en kleinzoon van Arphaxad (Gen. 10. 24; Lc. 3. 35).

Hébert, J a c q u e s R e n é, Fransch straatrevolutionnair; * 15 Nov. 1757 te Alençon, † 24 Maart 1794 te Parijs. Invloedrijk door zijn boulevardblad Le Père Duchesne (waarnaar hij wel Père Duchesne heette); betrokken in de revolutie van 10 Aug. 1792, in de Septembermoorden en den val van de Girondijnen. H. nam het program van de → Enragés over, al was het sociale vraagstuk hem niet veel meer dan een kwestie van voedselvoorziening. H. bedreigde eigendom en godsdienst; begon den strijd tegen de Dantonisten, die het einde wilden van terreur en oorlog, maar toen hij ook ageerde tegen het Comité de salut public, bracht Robespierre hem onder de guillotine. *V. Claassen.*

Hébertisten, aanhangers van → Hébert.

Hebosteotomie (v e r l o s k.), doorsnijding van den schaambeensboog (→ Bekken) ten einde een wijder worden van den bekkenring te verkrijgen, waardoor moeilijkheden bij de baring overwonnen kunnen worden. De h. vindt tegenwoordig nog slechts zelden toepassing.

Hebra, F e r d i n a n d, r i d d e r v a n, geneeskundige, * 7 Sept. 1816 te Brünn, † 5 Aug. 1888 te Weenen. Studeerde geneeskunde te Graz en Weenen; werkte onder Skoda, en begon de huidziekten te bestudeeren. H. wierp de geheele ouderwetsche beschouwing overboord, en legde de grondslagen voor de moderne leer der huidziekten. Hij werd 1845 prof. in dat vak; verbreidde zijn leer door gansch Europa, waarbij hij zich aan overdrijvingen schuldig maakte. *Schlichting.*

Hebraeïsme, woord, uitdrukking of zinswending, uit het Hebreeuwsch overgenomen in een andere taal. H. en graecismen vindt men in de bijbeltaal. Uit het Hebreeuwsch komen Ned. woorden als: amen, beamen, cherubijn, Jood, jubilé, manna, Messias, Paschen, rabbijn e.a. Aan het gesproken Hebreeuwsch van later (Jiddisch) werden o.a. ontleend: bolleboos, gannef, kabaal.

Een bekend h. is de H e b r e e u w s c h e g e n i t i v u s, een soort genitivus partitivus, ook wel genoemd superlatieve genitivus of in het Duitsch Genitiv der Steigerung. Het is de verbinding van een substantief met den gen. pluralis van datzelfde substantief. In het Ned. bijv. aller treurspelen treurspel, het boek der boeken; in het Mnl.: die maghet der maechden, o here der heren, die meester der meesteren. Zie verder → Leenwoord.

L i t. : Lecoutere-Grootaers, Inl. tot de taalkunde en tot de gesch. v. h. Ned. (blz. 274) ; Stoett, Mnl. Spraakkunst (Syntaxis § 160, opm. IV) ; J. Verdam, Uit de gesch. der Ned. Taal (blz. 237). *Tiecke.*

Hebreën. I. Deze naam wordt gewoonlijk gebruikt als identiek met → Israëlieten. In den Bijbel komt de naam H. het eerst voor van Abraham (Gen. 14. 13). Zeer waarschijnlijk af te leiden van Hebr. ébèr (= land van de overzijde), omdat Abraham van over den Euphraat zich in Canaän vestigde. Anderen leiden

den naam af van Ébèr, den zoon van Sale (Gen. 10. 24), van wien Abraham zou afstammen. In het O. T. wordt de naam H. zelden door de Israëlieten zelf gebruikt, terwijl andere volken hen wel zoo noemen (Gen. 39. 14; 41. 12; Ex. 1. 16; 2. 6; 1 Reg. 4. 6). Het N. T. maakt geen onderscheid tusschen H. en Israëlieten. De brief aan de H. (zie onder) is gericht aan bekeerlingen uit het Jodendom in Palestina en waarsch. te Jerusalem (→ Paulus).

Omdat in de volkerentafel (Gen. 10) Ébèr de vader heet der stammen van Phaleg en Jectan, waaruit een aantal Semietische volken ontstaan zijn, die zich tot aan den Euphraat verspreid hebben en niet met den stam van Abraham verwant zijn, verwerpen thans velen de identificatie van H. met Israëlieten (zie: A. Jirku, Die Wanderungen der Hebreër im 3. und 2. Jahrtausend v. C. in der Alten Orient, 24 II 1924).

Ofschoon er geen bezwaar bestaat tegen het aannemen van niet-Bijbelsche H., kan dit onderscheid uit den Bijbel niet bewezen worden. De Hebreeuwsche slaaf Ex. 21. 1 kan een Israëliet zijn; terwijl 1 Reg. 13. 6 waarschijnlijk niet H. gelezen moet worden (Dhorme, Samuel, blz. 110) en 1 Reg. 14. 21 sprake is van afvallige Israëlieten, die terecht H. heeten.

De Fransche Egyptoloog Chabas heeft de aandacht gevestigd op den naam Aperu en dezen in verband gebracht met H. (Mélanges égyptologiques, I 1862, 42-55; II 1864 , 108-165). Aperu komt voor op een zuil van koning Nefertehep (13e dynastie) en in een verhaal over een expeditie van Toetmosis III op papyrusHarris 500, alsook in een tempelopschrift te Karnak, eveneens uit de 12e eeuw v. Chr., en op 2 papyri van het Egypt. museum te Leiden uit den tijd van Ramses II. De identificatie dezer Aperu met H. is vrij waarschijnlijk. Philologisch komen de namen overeen, terwijl zoowel de Aperu van bovenstaande profane documenten als de Bijbelsche H. slavendiensten verrichten onder Ramses II bij den bouw der steden Ramses en Pithom. Voor de tegenovergestelde meening zie Bibl. Studien (VIII 1903, 50-55). De Egyptoloog Brugsch, die aanvankelijk de identificatie verwierp, verdedigt deze in zijn Aegyptologie (1897, 38).

Twijfelachtig is de identificatie van H. met de Habiri, een volksstam, die volgens de Amarnabrieven (→ Amarna) ca. 1400 van uit het Oosten Canaän zijn binnengedrongen. Tegen de identificatie, die aanvankelijk veel voorstanders vond, pleit, dat de Habiri betrekkingen onderhielden en verbonden sloten met de Hettieten en Mitanni, terwijl de Bijbel hiervan niets vermeldt en zelfs uitsluit, dat de Israëlieten in verbinding met bondgenooten zich van Canaän hebben meester gemaakt.

L i t. : H. Heyes, Bibel u. Aegypten (1904) ; Mallon, Journal Palest. Orient. Soc. (1925, 85) ; E. König, Zschr. Alttest. Wissensch. (1928, 199). *Kroon.*

Hebreeuwsche taal en letterkunde. Hebreeuwsch behoort tot de Semietische talengroep, waarvan de voornaamste vertakkingen zijn: Akkadisch, Cananeesch, Arameesch, Arabisch en Ethiopisch. Het H. heeft zich ontwikkeld uit het Oud-Cananeesch, de taal, welke in Canaän gesproken werd voor den intocht der Joden in het Beloofde Land. Dit idioom is enkel bekend uit eenige glossen, ontcijferd op de Amarna-brieven (→ Amarna). Abraham bracht bij zijn vestiging in Canaän een Babylonisch dialect mede; welke taal de Israëlieten in Egypte gesproken hebben en bij hun intocht in Canaän onder Josue, is onbekend. Geleidelijk hebben zij vermoedelijk de taal van Canaän overgenomen, vermengd met bestanddeelen hunner eigen taal. Zoo ontstond het eigenlijk H., dat zich onder de Israëlieten zelf in vsch. dialecten splitste en in de 8 of 6 eeuwen tot aan de ballingschap aanmerkelijke wijzigingen onderging. De ontwikkeling der taal in deze periode is moeilijk na te gaan, daar de oudere bijbelboeken overgeschreven werden in de taal en het letterschrift van den tijd der overschrijving. De taal der Hebreeuwsche bijbelboeken is daarom opvallend gelijk, ofschoon de vormleer der boeken na de ballingschap (Esdras, Paral.) merkbaar verschilt van de boeken der Koningen. Na de ballingschap werd het H. verdrongen door het → Arameesch; alleen in het eigenlijke Judea bleef het H. als volkstaal bewaard. Toch bleven de Joden der andere gewesten nog veel hebraïsmen in hun taal behouden en vormden zoo de eerste Jodenmengtaal: het J o d e n - A r a m e e s c h. Dit was de Galileesche taal ten tijde van Christus. Zoodoende wordt Petrus ook aan zijn taal als Galileër herkend in het nog zuiver Hebreeuwsch sprekende Judeïsche Jerusalem (Mt. 26. 73). Na de vernietiging van den Joodschen staat (70 n. Chr.) wordt het H. als volkstaal op een steeds kleiner wordend gebied teruggedrongen en sterft eindelijk in de 3e eeuw als zoodanig uit.

De Zionisten in Palestina trachten thans het H. weer aan te passen aan de tegenwoordige behoeften en het weer als levende taal te spreken.

In het H. zijn bijna alle boeken van het O. T. geschreven. Uitgezonderd zijn de oorspronkelijk in het Grieksch geschreven Wijsheid en 1 Mac., alsmede de Arameesche gedeelten (1 Esdr. 4. 8 - 6. 18 en 7. 12-16; Dan. 2. 4 - 7. 8). Buiten den Bijbel komt H. voor op de volgende documenten: 1° Mesazuil, een in 1868 te Dibon, ten O. van de Doode Zee ontdekt opschrift van den Moabietenkoning Mesa van ca. 850 v. Chr. (vgl. 4 Reg. 3. 4); 2° potscherven uit den tijd van Achab (kort voor 850), gevonden in Samaria in 1908; 3° Siloë-opschrift op den door koning Ezechias ca. 700 v. Chr. aangelegden waterleidingtunnel, blootgelegd 1880; 4° een boerenkalender, ontdekt te Gezer in 1908; 5° zegels en munten, de laatste vooral uit den tijd der Machabeeën.

De naam „Hebr. taal” ontmoet men in den Bijbel het eerst in den proloog van Ecclesiasticus (2e e. v. Chr.); elders is steeds sprake van „taal van Canaän” (Is. 19. 18), „Joodsch” (4 Reg. 18. 26; Is. 35. 11; 2 Esdr. 13. 24); later van de „heilige taal”.

Het a l p h a b e t bestaat uit twee en twintig medeklinkers ; klinkerteekens bestonden oorspronkelijk niet. Toen het Hebreeuwsch een doode taal geworden was en de juiste uitspraak der klanken dreigde verloren te gaan, werden in de rabbijnenscholen vocaalsystemen uitgedacht om de uitspraak blijvend vast te leggen. De tegenw. vocalisatie dateert eerst uit de 6e of 7e eeuw onzer jaartelling en geeft de synagogale uitspraak van dien tijd in Palestina weer. Een spoor van een ander vocaalsysteem vindt men in de hexapla van Origines. Het H. wordt geschreven en gelezen van rechts naar links. Woorden worden nimmer afgebroken; om de regels gelijkmatig te vullen, kunnen sommige letters verlengd worden (dilatabiles). Verdubbeling van letters wordt aangegeven door een punt in de letter (dages forte). De stam der woorden bestaat gewoonlijk uit drie letters. Het bezittelijk voornaamwoord wordt uitgedrukt door middel van suffixen aan de substantieven; zoo ook de persoonlijke voornaamw. als voorwerp of bepaling achter den werkwoordsvorm.

Hebr. letter	Naam	Transcriptie	Hebr. letter	Naam	Transcr.	Hebr. letter	Naam	Transcr.	Hebr. letter	Naam	Transcr.
א	Alef	ʼ	ז	Zājin	z	מ	Mēm	m	ק	Kōf	ḳ
ב	Bēt	b	ח	Chēt	ch	נ	Noen	n	ר	Rēsj	r
ג	Gīmel	g	ט	Tēt	ṭ	ס	Sāmech	s	שׁ	Sjīn	sj
ד	Dālet	d	י	Jōt	j	ע	Ajin	ʿ	שׂ	Sīn	s
ה	Hē	h	כ	Kaf	k	פ	Pē	p	ת	Taw	t
ו	Wāw	w	ל	Lāmed	l	צ	Sadē	ṣ			
Wanneer de Kaf, Mēm, Noen, Pē en Sadē op het eind van een woord staan, gebruikt men hiervoor resp. ך ם ן ף ץ											

Het Hebreeuwsche alphabet.

Het werkwoord heeft geen tijden zooals in de Westersche talen; doch twee wijzen (modi), die resp. uitdrukken ofwel dat de handeling zelden of vlug geschiedt ofwel den langeren duur of herhaling der handeling.

Het Hebr. letterschrift, gewoonlijk naar den vorm der letters vierkant schrift genoemd, heeft zich ontwikkeld uit het oude wigvormige spijkerschrift. De uitspraak is ook thans bij de Israëlieten onder den invloed van de landstalen nog sterk uiteenloopend. A. Z. Idelsohn (Die gegenwärtige Aussprache des H., Breslau 1913) onderscheidt 9 uitspraken; de voornaamste zijn: de Zuid-Duitsche, de Portugeesche, de Poolsche en de Litausche. Meerdere Hebr. woorden zijn in de volkstaal overgegaan. In het Ned. o.a. gannef = dief, jad = hand, schacheren = koopen, kauscher = zuiver e.a.

Het Nieuw-Hebr. wordt gepropageerd door de Zionisten en is thans door de Engelschen als officieele taal erkend. Ambtelijke stukken, opschriften op winkels, straatnamen, postzegels enz. worden opgesteld of gedrukt in Hebreeuwsch, Engelsch en Arabisch. Een „Commissie voor taalontwikkeling” te Jerusalem zorgt voor de vorming van nieuwe woorden ter aanduiding van moderne begrippen. Hiertoe dienen ook het Eng.-Hebr. woordenboek van M. Lazer-Torczyner (1927) en Thesaurus totius hebraitatis van Eliezer-ben-Jehoeda, waarvan meerdere deelen reeds verschenen zijn. Te Jerusalem verschijnt het tijdschrift Lesonenoe (= onze taal).

T a a l s t u d i e. De H. taalstudie begint in de 10e eeuw onder den invloed van Arab. geleerden, vooral uit de school van Bagdad. De eerste Hebr. spraakkunst is opgesteld door Saʿadia († 942).

Onder de Christen-Hebraïsten komt de eereplaats toe aan Hiëronymus (345-420) om zijn Lat. vertaling der Hebr. bijbelboeken. De Kruistochten gaven een nieuwen stoot aan de beoefening van H., ook voor apologetische doeleinden. De Spaansche Dominicaan Raimundus Martini (* 1230) toont in zijn Pugio fidei een merkwaardige kennis der rabbijnsche geschriften. In 1311 gelastte de Kerkvergadering van Vienne, dat de hoogescholen van Parijs, Oxford, Bologna en Salamanca ieder twee leerstoelen zouden oprichten voor het Hebreeuwsch, Arabisch en Chaldeesch. Reeds in de 12e eeuw bestond in Parijs een Oostersch seminarie tot opleiding van missionarissen, waar H. een leervak vormde.

De grondvester der nieuwere H. taalstudie was Johan Reuchlin (1455-1522), die in zijn De rudimentis hebraicis (1506) talrijke technische termen in de Hebr. spraakkunst invoerde, die nog dienst doen. Kardinaal Ximenes (1436-1517) is bekend om zijn polyglotuitgave van den bijbel. Omstreeks 1600 was Leiden het middelpunt der Oostersche taalwetenschap; o.a. bezorgde Joh. Leusden (1624-1699) een nog gebruikte uitgave v. d. Hebr. bijbel; Spinoza schreef een Compendium Grammaticae linguae Hebraicae, door S. Rubin te Krakau gedeeltelijk uitgegeven in 1905. In tegenstelling met de gangbare meening wil Spinoza, onder invloed van zijn wijsgeerig stelsel, bewijzen, dat niet het werkwoord, doch het naamwoord het grondelement uitmaakt.

Uit de laatste eeuw dienen vermeld: W. Gesenius († 1842), wiens spraakkunst bijgewerkt door E. Kautzsch († 1910) en omgewerkt door G. Bergsträsser (29e uitg.) een onmisbaar handboek blijft. De nieuwste wetensch. spraakkunst wordt thans uitgegeven door H. Bauer en P. Leander (Hist. Grammatik der h. Sprache). Van practisch nut zijn nog : A. B. Davidson, Hebrew Syntax ([3]1912) en Driver, A treatise on the use of tenses ([3]1892). Het verouderde woordenboek van W. Gesenius (1858) is geheel omgewerkt door F. Buhl: W. Genesius' hebr. und aram. Handwörterbuch ([17]1920). Van gelijke waarde is het Oxford Lexicon van Brown, Driver en Briggs (1906). De volledigste Hebr. concordans is van S. Mandelkern (V. T. Concordantiae hebr. atque chaldaicae, 1896).

Tot de Hebreeuwsche l e t t e r k u n d e behoort op de eerste plaats, buiten den Bijbel, de → T a l m o e d, die afzonderlijk op dit woord behandeld wordt. Ook de in het J i d d i s c h verschijnende literatuur kan hiertoe gerekend worden. Men zie daarvoor → Jodentaal (I B sub 2°). *Kroon.*

Hebreeuwsche muziek, → Joodsche tempelmuziek.

II. Brief aan de Hebreën, een der brieven v. h. N.T. en de laatste in de lijst der brieven van Paulus. Deze brief is gericht aan een Jood-Christelijke gemeente, zeer waarsch. aan de kerk van Jerusalem. Deze kerk heeft van vervolging te lijden gehad. Tot troost in moeilijkheden en waarschuwing voor dreigenden afval werd deze brief geschreven. De schrijver stelt de openbaring, door Christus gebracht, tegenover de vroegere van Wet en Profeten. Vooral wordt dit hierdoor aangetoond, dat de schrijver doet uitkomen de verhevenheid van den Christus. Hoog staat Hij boven de engelen en boven Moses. Jesus is de ware Hoogepriester volgens de orde van Melchisedech en de eenige Hoogepriester van een nieuw, meer volmaakt Verbond. Door het offer van Zijn leven bracht Hij de verlossing van het geheele menschengeslacht. Tot slot geeft de schrijver practische vermaningen voor het Christelijk leven.

De traditie was oorspr. vooral in het Westen niet

eensgezind over den schrijver van dezen brief. Later werd door de kerkelijke schrijvers Paulus als auteur beschouwd. Tegenwoordig nemen de Kath. exegeten allen aan, dat Paulus de schrijver is wat betreft den zakelijken inhoud. Vrije meening is het, wat ook door de Bijbelcommissie als zoodanig aangenomen is, of werkelijk Paulus of een ander den bepaalden vorm, den stijl van dezen brief verzorgd heeft. Er zijn groote moeilijkheden. Met name het verschil met de andere Paulus-brieven is groot. De gewone briefvorm van Paulus ontbreekt vooral in het adres. Zijn naam wordt niet genoemd. Taal en stijl verschillen zeer veel. Over den persoon, die dan den brief zou hebben samengesteld, zijn de meeningen verdeeld. Toch blijft deze oplossing de meest waarschijnlijke. De brief is dan geschreven vóór de verwoesting van Jerusalem in de laatste jaren van Paulus' leven. *C. Smits.*

III. Evangelie volgens de Hebreën, een verloren gegaan apocrief geschrift, dat alleen bekend is uit getuigenissen en aanhalingen van Clemens van Alexandrië, Origenes, Eusebius, Epiphanius en Hiëronymus. Het vertoont opvallende overeenkomt met het Evangelie van Mattheus. Volgens Hiëronymus, die het in het Gr. en Lat. vertaalde, zou het oorspr. in het Arameesch zijn geschreven voor Joden-Christenen (Adv. Pelag. 3. 2; De vir. ill. 2). Daartegenover meenen Schmidtke e.a., dat wat Hiëronymus beschrijft, een Evangelie der Nazareërs geweest is, onderscheiden van het eigenlijke Evangelie volgens de Hebreën, dat zou steunen op Mt. en eerst in de 2e e. ontstond.

Lit.: R. Handmann, Das Hebräer-Evangelium u.s.w. (Texte u. Unters. 5.3; Leipzig 1888); E. Hennecke, Neutest. Apokryphen ([2]1924, 48-55); J. M. Lagrange, Revue Biblique (1922, 161 vlg., 321 vlg.). *Greitemann.*

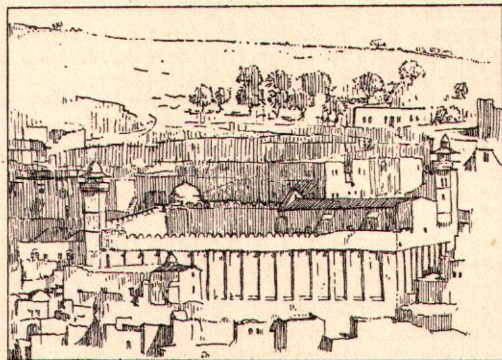
Hebreeuwsche genitivus, → Hebraeïsme.

Hebreo, León, Spaansch Joodsch schrijver, philosoof en arts; * 1437 te Lissabon, † 1508. Zijn eigenlijke naam is Judá Abarbanel (Abravanel); ook noemt men hem Jehudah León Médigo Abravanel. Ontkomt aan de Jodenvervolgingen door zijn medisch kunnen. Vertoeft langen tijd in Italië (Bologna, Ferrara, Florence en Rome). Beroemd door Dialoghi di Amore (Rome 1535), een soort roman in dialoogvorm over de liefde tusschen Filón en Sofía, een ontwikkeling der beginselen van de neo-Platoonsche School van Abén Gabirol en het Aristotelisme van → Moses Maimónides. Dit werk vormt de verbinding van de Rabbijnsch-Spaansche School met het Platonisme van de Renaissance. Het is veelvuldig vertaald en oefent grooten invloed uit op Camoens, fray Luis de León, Herrera en Cervantes (o.a. in Galatea, IV). Ook schrijft men aan H. toe Coeli Armonia, dat ons niet bekend is.

Lit.: Menéndez y Pelayo, Hist. de las ideas estéticas en España (Madrid 1887); id., Orígenes de la novela (Madrid 1905); Zimmels, Leo Hebräus, ein jüdischer Philosoph der Renaissance (Breslau 1886). *Borst.*

Hebriden of Wester-eilanden, groep eilanden aan de Noord-West-kust van Schotland (XII 464/465 C 2/3), door Minch en Little Minch verdeeld in Buiten- en Binnen-Hebriden (Outer en Inner Hebrides). Totale opp. 7 000 km², verdeeld over 500 eil., waarvan 100 onbewoond. De bodem van de Buiten-Hebriden bestaat vnl. uit gneis, die van de Binnen-Hebriden uit basalt. In verband met de vroegere ijsbedekking vele grintheuvels, veenmoerassen en meren; slechts 12% van den bodem is cultuurgrond. Klimaat: regenrijk met geringe amplitude (6° C) tusschen Jan.- en Juli-temp. Veel bezocht door toeristen en jagers. Totale bevolking 80 000 inw.; grootste plaats Stornaway op Lewis (4 000 inw.). Voornaamste takken van bestaan: veeteelt, visscherij, whisky-bereiding. De oudste bewoners waren Kelten, door St. Columba tot het Kath. geloof gebracht. Ondanks invasies van Noren en overheersching van Schotten is Gaelic nog spreektaal. *G. de Vries.*

Hebron, belangrijke stad in Z. Palestina, ruim 16 000 inw., vermaard om Mohammedaansch fanatisme (nog geen 100 Christenen). Volgens Num. 13. 22 werd H. gesticht „zeven jaren vóór Tanis" d.i. waarsch. zeven jaren vóór de tijdrekening van → Tanis, die in 1670 v. Chr. begint. Naar den stamvader der Enacim, Arbe, werd H. in den Cananeeschen tijd Cariath Arbe genoemd (vgl. Jos. 14. 15 e.a.). Een andere benaming voor dezelfde stad was → Mambre (Gen. 23. 19 e.a.). Ten tijde van Abraham was hier een Hettietische kolonie gevestigd (Gen. 23; vgl. → Macpelah en → Hettieten in H. Schrift). H. speelt een groote rol in de geschiedenis der aartsvaders Abraham, Isaac en Jacob (Genesis, passim). Naar Abraham, den „vriend Gods" (Jac. 2. 23), wordt H. thans in het

Haram el-Chalil te Hebron.

Arabisch El-Chalil (De Vriend) genoemd. De spionnen, die Moses uitzond ter verkenning v. h. Beloofde Land, drongen door tot aan Hebron (Num. 13. 23). Josuë overwon den koning v. H. in den slag bij Gabaon (Jos. 10 en 12) en Caleb nam de stad in (Jos. 15. 13). In H. werd David het eerst tot koning uitgeroepen (2 Reg. 2) en woonde er zeven jaar (3 Reg. 2. 11). Na de ballingschap werd H. door Judas den Macchabeeër heroverd op de Idumeeën (1 Mac. 5. 65), daarna door de Romeinen verwoest. De Kruisvaarders veroverden H., dat in 1168 een bisschopszetel kreeg. Tien jaar later viel de stad weer in handen der Muzelmannen. Het oude H. lag ten W. van het huidige El-Chalil (El-ʻArbain en El-Roemeidah), waar echter thans geen sporen van ruïnes meer zichtbaar zijn. De bevolking zette zich allengs geheel neer rond het Haram el-Chalil, thans een der meest eerbiedwaardige bedehuizen van den Islam. De omheining van dit bouwwerk, dat volgens de traditie de grot van Macpelah en de graven van Abraham en Sara omvat, is van Herodiaanschen oorsprong, de moskee zelf bestaat uit constructies uit verschillende perioden, vnl. een kerk uit het begin der 12e eeuw. De grot onder den vloer van dit gebouw is ontoegankelijk, zoodat wetensch. onderzoek onmogelijk is. Zie verder Haram → Ramet el-Chalil en → Mambre.

Lit.: Vincent, Mackay, Abel, Hebron. Le Haram El Khalil (Parijs 1923). *Simons.*

Hebron, 1° zoon van Kaäth en kleinzoon van Levi (Ex. 6. 18).

2° Achterkleinzoon van Kaleb (1 Par. 2. 42).

Hebrus, → Maritza.

Hebzucht (Lat.: avaritia), het ongeregeld verlangen naar geld en goed en het ongeregeld behouden daarvan (gierigheid). Ongeregeld is het verwerven of bewaren van geld en goed, wanneer daardoor het strikt recht van anderen geschonden wordt, en zoo is de h. tegengesteld aan de deugd van rechtvaardigheid; ongeregeld kan de zucht naar geld en goed ook zijn, wanneer het verlangen naar bezit niet geregeld wordt door de deugd van vrijgevigheid, die den mensch geneigd maakt te geven, waar en wanneer het past. Als hoofdzonde is de h. bron en wortel van vele andere zonden, vooral van verharding van het gemoed jegens de behoeftigen, bedrog, list en diefstal. Veel misstanden op sociaal gebied zijn ten slotte te wijten aan de h. St. Paulus noemt dan ook de h. den wortel van alle kwaad (1 Tim. 6. 9). De hebzuchtige meent, dat rijkdom een noodzakelijke voorwaarde is om gelukkig te zijn. Daarom zijn een juiste waardeering van de waarde der tijdelijke goederen en de behartiging van Christus' waarschuwing: „Past op en wacht u voor allerlei hebzucht" (Lc. 12. 15) de voornaamste middelen ter bestrijding van deze ondeugd.

Lit.: St. Thom. (II II.q.118); S. Alph., Theol. Mor. (V, 68, 69). *P. Heymeijer.*

Hecale, arme oude vrouw in Attica, die Theseus eens gastvrij ontving en te wier eere deze het feest der Hecalesiën in Attica zou ingesteld hebben.

Hecataeus van Milete, de voornaamste der Oud-Ionische logographen of historici van de primitieve school, uit de laatste helft der 6e en het begin der 5e eeuw v. Chr. De vruchten van zijn verre reizen en van zijn navorschingen legde hij neer in twee omvangrijke werken: „Genealogiai" en „Periodos gès" (beschrijving der aarde), die behooren tot de oudste Gr. prozawerken (ca. 490) en veelvuldig door Herodotus gebruikt werden als bron. De aarde stelt H., evenals Homerus, voor als een ronde schijf, omgeven door den Oceanusstroom, waaruit de Nijl en de Phasis ontspringen. In de historie maakt hij zijn berekeningen per generaties van 40 jaar elk. Fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

Hecate, voorgesteld met drie lichamen. Mus. Capitol., Rome.

Hecate (Gr. myth.), dochter van Perses en Asteria. Zij was van het Titanengeslacht de eenige, die Zeus getrouw was gebleven, en werd uitgezonden om de geschaakte Persephone te zoeken. Zij gold als een geheimzinnige spook- en toovergodin, die door huilende honden vergezeld des nachts over graven rondwaarde en gifkruiden verzamelde, en was de patrones van tooveressen en heksen. Als nachtelijke maangodin werd zij met Artemis geïdentificeerd. Op driesprongen werd zij vaak vereerd (vandaar ook Trivia genoemd) en afgebeeld met drie hoofden of lichamen. *Cuypers.*

Hecatombaeon (Gr.), eerste maand van het Attische jaar, maand van de → hecatomben: op den 1en (of 7en) feest van Apollo; op den 12en feest van Kronos; den 16en de Synoekia, feest ter herdenking van de vereeniging van Attica door Theseus; van den 24en t/m den 29en het groote → Panathenaeënfeest, 6 dagen lang, om de 5 jaren, elk 3e Olympiadejaar. *Witlox.*

Hecatombe (Gr.), eigenlijk: offer van honderd (= hecaton) runderen; later (met uitbreiding van beteekenis): groot en plechtig offer, groote slachting van troepen.

Hecatompedon, naam van den ouden tempel van Athena op den Atheenschen Acropolis, die bij den Perzischen inval in 480 v. Chr. vernield werd en bij den heropbouw door het Parthenon vervangen. Ook de cella van het Parthenon werd wegens haar lengte (100 voet) Hecatompedos naos geheeten.

Hecatompylus (= met 100 zuilen), Gr. naam van de hoofdstad van Parthië tot in de 1e e. na Chr. De ligging van H. is niet geheel zeker. Waarsch. was zij identiek met die van Koemis, een oude stad ten Z. van Damghan. Als hoofdstad der Parthen werd zij korten tijd vervangen door → Dara.

Hecatoncheiren (⟨ Gr. hekaton = honderd, cheir = hand), bij de Romeinen Centimani geheeten, waren drie reuzen, Cottus, Gyges of Gyas en Aegaeon of Briareus, zonen van Uranus en Gaea. Zij hielpen Zeus de Titanen overwinnen en bewaakten deze laatsten in den Tartarus.

Hecatostylus (Gr., = met honderd zuilen), naam voor het rijk met zuilen gesierde brongebouw, te Megara in de 2e helft van de 7e eeuw v. Chr. door den tyran Theogenes gebouwd.

Hechtdraad, gegloeid ijzerdraad, veelal ook gegalvaniseerd, dat gebruikt wordt voor de onderlinge verbinding der wapeningsstaven in gewapend beton.

Hechtel, gem. in Belg. Limburg, 23 km ten N. van Hasselt; opp. 3 388 ha, hoogte 65 m; ca. 2 200 inw. (Kath.). Landbouw, sigarenfabrieken; veel mijnwerkers. Internaat Don Bosco, met 180 leerlingen in Lat. klassen. Schilderachtige duinen: toeristenoord. Kerk van 1837, eertijds afhankelijk van Averbode; Calvarieberg uit de 16e eeuw. Het oefenplein voor het leger beslaat 800 ha. *Lauwerys.*

Hechtenis of detentie, **A)** (Ned. Recht) een der 3 hoofdstraffen in het Ned. strafstelsel (W. v. Str. art. 9). Het is een lichtere vrijheidsstraf dan gevangenisstraf; h. wordt in den regel ondergaan in een huis van bewaring en wel niet in afzondering, doch in gemeenschap. → Straf.

Voorloopige hechtenis noemt het Ned. Wetboek van Strafvordering de voorloopige vrijheidsbeneming ten aanzien van een verdachte, tegen wien ernstige bezwaren zijn gerezen, terwijl tevens gevaar voor vlucht blijkt te bestaan of een gewichtige reden van maatschappelijke veiligheid onverwijlde vrijheidsbeneming eischt.

Het bevel tot voorloopige h. wordt uitgevaardigd: 1° indien verdachte in Ned. geen vaste verblijfplaats heeft: bij alle misdrijven, waarvan de rechtbank kennis neemt en waarop de wet gevangenisstraf stelt; 2° bij misdrijven, waarop de wet gevangenisstraf van

4 jaar of meer stelt en andere met name genoemde misdrijven en overtredingen.

Het bevel wordt uitgevaardigd door den rechter-commissaris en is 6 dagen van kracht. Het kan eenmaal voor gelijken termijn verlengd worden. De rechtbank kan een bevel tot gevangenhouding geven; dit bevel geldt 30 dagen en kan voor den aanvang van het onderzoek op de terechtzitting telkens met 30 dagen verlengd worden. Volgt binnen 30 dagen bedoeld onderzoek, dan vervalt de beperking tot 30 dagen. Na den aanvang van bedoeld onderzoek of indien dit noodig is om uitlevering van verdachte te verkrijgen, kan de rechtbank alsnog een bevel tot gevangenneming uitvaardigen. Ook dit bevel geldt voor onbepaalden tijd. Zie Wetboek van Strafvordering art. 63 vlg.

B) In het B e l g. R e c h t is h. een crimineele straf, voorbehouden voor politieke misdadigers. In de toepassing der h. zijn vier graden: levenslange h., buitengewone h. (15-20 jaren), gewone h. (10-15 jaren) en gewone h. (5-10 jaren). Voor veroordeelden tot h. bestaat een bijz. afd. in de centrale gevangenis te Leuven. De politieke veroordeelden genieten vele voordeelen. Zij zijn gelijkgesteld met de verdachten in voorloopige h. opgesloten voor wat betreft arbeidsverplichting en arbeidsvergoedingen, beschikking over het spaargeld, de toelating tot de pistole, de toelating om levensmiddelen van buiten te betrekken, het gebruik van de cantine, de kleederdracht, het dragen van baard, de briefwisseling, enz. (cf. K.B. 30 Juli 1919).

Voorloopige hechtenis, voorloopige vrijheidsberooving van personen, die ervan verdacht zijn een misdrijf te hebben begaan. De voorloopige h. is toegelaten na het verhoor van den verdachte, indien het feit van aard is om minstens een gevangenisstraf van drie maanden voor gevolg te hebben, voor zoover de verdachte zijn verblijf in België niet heeft. Indien hij in België verblijft, is voorloopige h. slechts toegelaten, wanneer gewichtige en uitzonderlijke omstandigheden dezen maatregel noodzakelijk maken.

Het bevel van aanhouding wordt afgeleverd door den onderzoeksrechter en is slechts geldig voor 5 dagen. De aangehoudene moet in vrijheid gesteld worden, zoo dit bevel binnen de vijf dagen door de Raadkamer niet bevestigd wordt. De bevestiging geldt voor een maand en kan van maand tot maand door de Raadkamer verlengd worden. *Collin.*

Hechting (h e e l k u n d e), vereeniging van wondranden door middel van draad en naald of met behulp van metalen klemmetjes. Als hechtmateriaal wordt gebruikt metaal (zilver, aluminiumbrons), paardenhaar, zijde, touw, catgut, al naar de soort en de plaats der weefsels. Hiervan is ook de vorm der hechting afhankelijk. *Krekel.*

Hechtorganen, organen, waarmee sommige p l a n t e n zich aan een of ander substraat kunnen vasthechten. Men treft h. vooral aan bij klimplanten. Wortelklimmers hechten zich vast met hechtwortels, bijv. klimop en sommige tropische Araceae. Andere planten hechten zich vast met borstels (kleefkruid), stekels (roos) of ranken (erwt). De ranken slingeren zich om het steunsel heen, maar kunnen zich soms ook op andere wijzen vasthechten. Hechtranken verbreeden zich bij aanraking aan hun top tot een hechtschijfje (wilde wingerd), haakranken vormen aan hun top een haakvormig, houtachtig hechtorgaan (Uncaria Gambir) en klauwranken (Bignonia) hebben weer andere inrichtingen, waarmee zij zich kunnen vasthechten. Ook sommige vruchten en zaden zijn voorzien van haken en borstels (kleefkruid, hondstong, klis), waarmee zij zich vasthechten aan de haren van dieren, waardoor zij dan verspreid worden.

Voor h. van d i e r e n, → Hechtschijfjes. *Melsen.*

Hechtpleisterverband, verband met behulp van hechtpleister om kleine wonden te bedekken, verbandstoffen te bevestigen of een rekverband aan te leggen.

Hechtschijfjes, hechtbolletjes of pulvillen, organen, welke bij verschillende d i e r e n aan de ledematen voorkomen en dienen om bij het gaan of klimmen op gladde of stijle voorwerpen zich telkens vast te hechten. Soms werkt de geheele voetzool als hechtorgaan, bijv. bij den klipdas, waar de hand of voet vast tegen den rotswand wordt gedrukt, zoodat bij het ophouden van den spierdruk er een luchtverdunde ruimte tusschen zool en rotswand ontstaat. Bij boomkikkers, gecko's en vsch. andere zijn de teenen op het einde tot hechtschijfjes verbreed. Bij de insecten, vooral bij de groep der tweevleugeligen, treft men vsch. voorbeelden aan, waar de extremiteiten van hechtbolletjes zijn voorzien, bijv. bij de vliegen. *Willems.*

Heck, C l a e s v a n d e r, Ned. schilder, werkzaam te Alkmaar; † 1649 aldaar. Men kent van hem portretten en landschappen, vooral uit zijn omgeving, o.a. een aantal met gezichten (met kleine variaties) van de abdij en het dorp Egmond.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Hecke, 1° F i r m i n v a n, Vl. dichter; * 21 Nov. 1884 te Ertvelde. Onderbestuurder bij het ministerie van Openbaar Onderwijs. Behoorde tot de groep van De Boomgaard en Het Roode Zeil. Naar vorm en inhoud is zijn poëzie klassiek: in keurig-evenwichtige verzen spreekt hij een sceptisch-Epicuristische levensbeschouwing uit, die hij bij Lucretius heeft opgediept, en mijmert hij over de levensvragen, die hem beklemmen.

W e r k e n: Verzen (1912); Gedichten (1925). — L i t.: J. Eeckhout, Lit. Profielen (1927). *A. Boon.*

2° G u s t a a f v a n, Vlaamsch letterkundige; * 27 Dec. 1887 te Gent, een der leiders van De Boomgaard en Het Roode Zeil. Vertegenwoordigt het decadentisme in de Vl. letterkunde: Drie vreugden uit het leven van John Meylander, Liedjes voor de Heengegane, Fashion (onder pseud. Johan Meylander, 1920), persiflage op den Vl. strijd. Na 1920 schreef hij vooral Fr. verzen en essays en leidde de nieuwste uitingen in van de plastische kunsten in het tschr. Sélection. *A. Boon.*

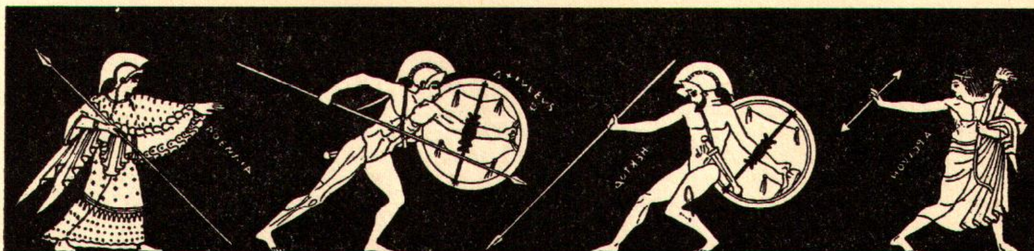
3° J a n v a n d e r, Zned. schilder en etser; * 1620 te Quaremonde bij Oudenaarde, † 1684 te Antwerpen. Van hem zijn bekend stillevens, landschappen en figuurstukjes.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Heckel, J o h a n n A d a m, fabrikant van blaasinstrumenten; † 1877; stichter van de bekende fabriek te Biebrich a. Rhein. H. verbeterde de clarinet en de fagot.

Zijn zoon en opvolger W i l h e l m H. is de uitvinder van de bariton-hobo (Heckelphon), van de contrabas-clarinet, van de Heckelphon-clarinet en van een contrafagot met A_2 als diepsten toon. Richard Strausz heeft zich vooral voor deze nieuwe instrumenten geïnteresseerd; hij paste o.m. de Heckelphon toe in zijn opera Salome (1905). *de Klerk.*

Hecker, 1° F r i e d r i c h K a r l F r a n z, een Badensch volksleider en revolutionnair; * 28 Sept. 1811 te Eichtersheim (Baden), † 24 Maart 1881 te

Hector. — Tweegevecht tusschen Achilles en Hector. Achilles is op het punt om den gewonden Hector den genadestoot toe te brengen. Links Athene, die Achilles aanspoort, rechts Apollo, die, terwijl hij zich van zijn reddeloos verloren beschermeling afwendt, Achilles de pijl toont, die voor hem bestemd is.

St. Louis (Ver. St.). Advocaat bij het hooggerechtshof te Mannheim (1838). In 1842 werd hij afgevaardigd naar de Tweede Kamer in Baden; eerst behoorde hij tot de hervormingsgezinde liberalen; dan plaatste hij zich met Struve aan het hoofd der radicale partij. Toen in 1848 de volksbeweging ontstond en het bleek, dat hij, langs het Frankforter Voorparlement om, zijn denkbeelden niet kon doorvoeren, verwekte hij, gesteund door Duitsche werklieden, die uit het binnenland van Frankrijk naar den Rijn kwamen, een gewapenden opstand, waardoor hij de Zuid-Duitsche staten wilde overrompelen en een democratische republiek onder sterken socialistischen invloed in het leven wilde roepen. Hij werd echter spoedig verslagen (20 April 1848) en moest op de vlucht gaan, eerst naar Zwitserland, later naar Noord-Amerika, waar hij zich als farmer in Illinois ophield. Ook in zijn nieuw vaderland nam hij, sedert 1856, aan het politiek leven ijverig deel. Hij toonde zich eerst een voorvechter der republikeinsche partij; in den Secessie-oorlog streed hij als kolonel in het leger van de Unionisten (1860-'64). De zgn. Heckerhoed, met breeden omgeslagen boord en lange pluim, werd een symbool van de revolutionnairen in Duitschland. *Lousse.*

W e r k e n : Reden und Vorlesungen (1872); Betrachtungen über den Kirchenstreit in Deutschland und die Infallibilität (1874). — L i t. : John Meier, Volksliedstudien (1917); Lautenschlager, Volksstaat (1920).

2° I s a a c T h o m a s, Amerikaansch bekeerling en stichter van de congregatie der Paulisten. * 1819, † 1888. Van Methodisme tot Katholicisme bekeerd in 1844, van 1845 tot 1857 Redemptorist; verliet daarna deze congregatie en stichtte op aansporing van Leo XIII die der → Paulisten, waarvan hij eerste alg. overste werd (1858-1871). Hij vond een voor Amerika meer geschikte wijze van apostolaat in preek en pers, maar kwam aan de Amerikaansche mentaliteit te veel tegemoet. De Fransche vertaling van de zeer enthousiaste biographie van Elliott (1899 door F. Klein) leidde den definitieven strijd over het → Amerikanisme in. *Pauwels.*

3° W i l l e m A u g u s t u s, Ned. letterkundige; * 12 Mei 1817 te Groningen, † 1909 te Delft. Na zijn studie, die hij afsloot met een proefschrift over Alcibiades (1839), werd hij in 1844 benoemd tot amanuensis der universiteitsbibliotheek te Groningen. In 1846 lector in de paedagogie aldaar, in 1855 hoogleeraar in de alg. geschiedenis en antiquiteiten.

W e r k e n. In 1838 gaf hij anoniem het bekende satirieke gedicht „Hippokreen-ontzwaveling" te Amsterdam uit, dat nogal pennen in beweging bracht, gevolgd in 1844 door het niet minder satirieke „Quos ego", waarin H. te velde trekt tegen de slechte dichters van zijn tijd en tegen de romantiek van Beets en Hasebroek. Ofschoon geestverwant van → „Braga", schreef hij nooit daarin. Hij publiceerde o.a. P.C. Hooft's Ned. Historiën, met aant. (5 dln. 1843-'45), Klassisch woordenboek (1854) en een aantal vertalingen van Klass. tooneelspelen en hist. studies.

L i t. : Jonckbloet, Gedenkb. der hoogeschool te Gron.; Boeles, Gron. Hoogleeraren; Jaarboek d. Univ. Gron. (1908-'09); Roos, Gesch. v. d. bibliotheek der Rijksuniv. te Gron. (1914); Huizinga, in : Academia Groningana (1914). *Piet Visser.*

Hectare, Hectogram, Hectoliter, Hectometer, → Maten en Gewichten.

Hectographeeren, eenvoudig procédé ter vermenigvuldiging van geschreven en getikte stukken. Deze worden met zgn. copieerinkt geschreven of met copieerlint getikt en daarna met behulp van een **hectograaf** afgedrukt, waartoe men ze met den beschreven kant op de geprepareerde laag van dit apparaat legt; de copieerinkt trekt in de kleverige massa; naar gelang de kwaliteit van hectographeer-massa en -inkt kan men hiervan vervolgens een 60- à 100-tal afdrukken maken. De copieerinkt trekt langzamerhand geheel in de massa weg, die dus meermalen te gebruiken is.

Deze **hectographeer-massa** wordt als volgt vervaardigd. Onder voortdurend roeren wordt een mengsel van 100 gram gelatine, 500 gram glycerine en 250 gram water zoolang verwarmd, tot alle gelatine is opgelost. Het mengsel wordt vervolgens in een bak uitgegoten, waarna men het laat afkoelen. Hierbij moet men luchtbellen en schuim verwijderen, hetgeen kan geschieden door een papierstrook langzaam van rechts naar links door de massa te bewegen. Vóór het gebruik wordt de oppervlakte met lauw water afgewasschen en met een vel papier gedroogd. Voor h., die slechts weinig gebruikt worden, kan men 0,2 g salicylzuur als conserveermiddel toevoegen. *Hoogeveen.*

Hectolitergewicht, het gewicht per hl van bijv. graan, vaste brandstoffen en andere korrelige producten. Het h. is in den graanhandel een kwaliteitsmaatstaf. Aan vele graanbeurzen vindt men officieel geijkte toestellen voor het bepalen van het hectolitergewicht.

L i t. : Hoffmann-Mohs, Das Getreidekorn (I Berlijn 1934).

Hector, heldenfiguur in de Ilias van Homerus, de knapste onder de zonen van Priamus, den koning van Troia; de hoofdheld en de voornaamste aanvoerder der Trojanen; geteekend als de ridderlijke strijder, de onversaagde beschermer van land en volk, de liefderijke en trouwe echtgenoot en vader, in tegenstelling

tot zijn broeder Paris, den verleider van Helena. Beroemd is de episode van het afscheid van H. en zijn gemalin Andromache (Ilias VI, 390 vlg.) . Na onafgebroken strijd gelukt het H. het vuur in een Grieksch schip te slingeren; hij doodt Patroclus, maar wordt zelf gedood in een tweegevecht door Achilles, Patroclus boezemvriend. Achilles schenkt H.'s lijk, dat hij deerlijk mishandeld heeft, ten slotte ter begraving terug aan Priamus. Met den dood van H. is fataal verbonden de ondergang van Troia zelf. *V. Pottelbergh.*

Hecuba (Gr. Hekabè), in de Ilias de echtgenoote van Priamus, koning van Troia, wien ze 19 kinderen schonk, o.w. → Hector. Zij leidt den smeektocht der Trojaansche vrouwen naar Athena's tempel; zij poogt Hector te weerhouden van een gevecht met Achilles en weent bitter op het lijk van haar dapperen zoon. De tragici, inzonderheid Euripides, hebben de deerniswekkende figuur van Hector verder uitgewerkt. *V. Pottelbergh.*

Heda, 1° Willem (historicus), → Willem Heda.
2° Willem Claesz, Ned. schilder van stillevens te Haarlem; * 1594, † ca. 1681. Met Pieter Claesz (die waarsch. zijn broeder was) vestigde hij een nieuw genre der stillevenschildering, nl. het simpele gegeven uit het dagelijksche leven: spijzen en gebruiksvoorwerpen van de eettafel, zonder eenigen opsmuk, behandeld in uiterst beheerscht kleurengamma (overwegend grijs en wit met bruin). Deze eenvoud van onderwerp, bij uitstek harmonisch geschikt, heeft zijn stillevens, waarin bovendien een verfijnde stofuitdrukking bereikt wordt, wereldberoemd gemaakt.
Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hedberg, Tor Harald, Zweedsch roman- en tooneelschrijver van de psychologische richting, die het Naturalisme der jaren '80 vaarwel zegt; zoon van den literator Frans Th. H. (1828-1908). * 24 Maart 1862 te Stockholm. Sinds 1922 lid van de Zweedsche Academie. Zijn meesterwerken, uit een overtalrijke productie, zijn: de roman Judas (1886) en het Finsch probleemdrama: Johan Ulfstierna (1907). *Baur.*
Verdere werken: Högre Uppgifter (1884); Glädje (1889); En tvekamp (1892); Giorgione (1901); Ett hems drama (1906); Mikael (1908); Perseus (1917); Teseus (1921); Vad kvinnan vill (1924); Rembrandts son (1927); Oscar Björck (1930); Talias Barn (1931).

Hedebo, Deensch wit borduurwerk in platten steek en in verbinding met eenig open naaiwerk. De Deensche boerenbevolking benutte deze techniek uitsluitend ter versiering van eigen lijf- en huishoudgoed.

Hedel, gem. in de prov. Gelderland, in het Z. van de Bommelerwaard aan de Maas en de spoorlijn Den Bosch—Utrecht (XI 512 B 4). Opp. 1 152 ha; ruim 1 600 inw., waarvan ca. 50% Prot. en 41% Kath. Middelen van bestaan: landbouw, veeteelt en tuinbouw. Daarnaast klompen- en manden-industrie en zandzuigersbedrijf. Bekende paardenmarkt. Krijgt een vaste brug in plaats van de huidige schipbrug. *Heijs.*

Hedemann, Justus Wilhelm, Duitsch rechtsgeleerde, * 24 April 1878 te Brieg (Silezië), sinds 1906 prof. te Jena.
Werken o.a.: Fortschritte des Zivilrechts im 19. Jhdt. (I, 1910; II, 1930); Schuldrecht (^{2}1931); Reichsgericht u. Wirtschaftsrecht (1909).

Hedensee, een water, dat de voormalige eilanden Wulpen en Coelant (tegenw. W. Zeeuwsch-Vlaanderen) scheidde. Het vormde de Zuidgrens van het tusschen Holland en Vlaanderen omstreden gebied. Naar H. wordt, minder juist, het verdrag genoemd, dat in 1168 tusschen Floris III en Vlaanderen tot stand kwam en vooral beoogde den Vlaamschen handel te beschermen. *W. Mulder S.J.*

Hedenstjerna, K. J. Alfred, Zweedsch schrijver van humoresken; * 12 Maart 1852 te Skeda, † 12 Oct. 1906 te Stockholm.
Voorn. werken: Kaleïdoskop (1884); Ljud och oljud (1886); Fru Vestbergs inackorderingar (1893; pseud. Sigurd); H. Jönssons Memoirer (1900).

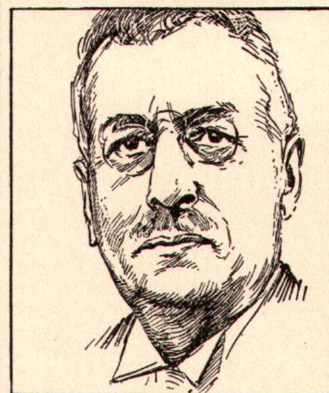
Hedera, → Klimop.

Hederae distinguentes, interpunctieteekens in de eerste eeuw van onze jaartelling, die den vorm hebben van kleine klimopblaadjes (Hedera); komen bijna uitsluitend voor bij marmer-inschriften.
Lit.: B. Bretholz, Lat. Paläographie (^{3}1926, 44).

Hedichium, Zuid-Aziatisch plantengeslacht van de fam. der Zingiberaceae; telt 38 soorten met fraai gekleurde bloemen. Uit den Himalaja stamt de $1^1/_2$ m hooge H. Gardnerianum, met gele, welriekende bloem, die sedert 1823 als kasplant in Europa is ingevoerd en des zomers als sierplant buiten kan worden geplaatst. Ook H. coccineum is een mooie kasplant. De gekruide wortelstok van H. spicatum dient in Indië voor geneeskundige doeleinden. *Bouman.*

Hedikhuizen, → Heusden (N. Br. gem.).

Hedin, Sven Anders von, Zweedsch ontdekkingsreiziger; * 19 Febr. 1865 te Drottninggata-Stockholm. Hij studeerde te Upsala, Berlijn en Halle; in 1885 ging hij als huisonderwijzer naar Bakoe; hier leerde hij Russisch en Tataarsch en maakte van zijn overgespaard geld een tocht door Perzië. Hiermee begint een lange reeks reizen, welke de grondstof leverden voor een groot aantal populaire en wetensch. werken. In 1890 maakte hij weer een reis door Perzië en Mesopotamië en in 1891 door Chorasan en Russ. Toerkestan. Door de opbrengst van zijn werken en voordrachten en gesteund door Nobel en de Russ. regeering, was hij in staat 1894-1897 zijn eerste groote reis naar Tibet te ondernemen. Te voren volgde hij een jaar lang te Berlijn de colleges van den grooten geograaf en reiziger Ferdinand von Richthofen. Hij trok over de Pamir, door de Takla-Makan-woestijn en bereikte over den Kwen-Lun Peking. Op de tweede reis (1899-1902) volgde hij de Tarim stroomafwaarts, een bezoek aan Lhasa kon hij niet doorvoeren, en nu ging hij over den Karakoroem naar Kasjgar. De derde reis (1905-1908) ging van Perzië over Leh naar N.W. Tibet, de brongebieden van Brahmapoetra, Indus en Satladsj werden verkend en hij ontdekte den Trans-Himalaja, die naar hem wel Hedingebergte genoemd wordt.

Sven Hedin.

Tijdens den Wereldoorlog koos H. sterk partij voor Duitschland en verweet Engeland, dat het de zijde van Duitschlands vijanden had gekozen. Van

Eng. zijde werd H. als eerelid van de Geographical Society geschrapt. In dien tijd bereisde H. de fronten van de centrale mogendheden als oorlogsjournalist.

In 1923 maakte hij een reis om de wereld en 1927-'28 leidde hij een groote expeditie met Chineesche, Zweedsche en Duitsche geleerden door de Gobi-woestijn, waarop groote resultaten bereikt werden op meteorologisch en archaeologisch gebied; ook werden talrijke meteorol. stations opgericht. Vanaf 1933 onderneemt H. in dienst van de Chineesche regeering een expeditie door Mongolië met als hoofddoel het verkennen en traceeren van een autoweg van de Gele Zee naar Oeroemtsji in Chin. Toerkestan, ter vervanging van den ouden kameelweg. Ook op deze expeditie, die zeer bemoeilijkt werd door den onrustigen toestand in het gebied, waardoor hij reizen moest, zijn belangrijke archaeologische en biologische ontdekkingen gedaan. Als waardeering voor zijn vele verdiensten heeft de Chin. regeering hem op zijn 70en verjaardag, welken hij te Nanking vierde, de orde van den Schitterenden Jaspis verleend.

W e r k e n. Van de meer populaire werken zijn vele in het Ned. vertaald, als: Door Azië's woestijnen; In het hart van Azië; Transhimalaja (2 dln. 1910); Van Pool tot Pool (3 dln.); Perzië en Mesopotamië; De Groote Karavaan (1929); Raadselen der Gobi (1931). De wetensch. resultaten van zijn eerste reizen zijn samengevat in: Die geogr.-wissensch. Ergebnisse meiner Reisen in Zentral-Asien (Petermanns Mitt. Erg. Heft 131, 1900). Wetensch. werken zijn: Scientific Results of a Journey in Central Asia (6 dln., 2 atlassen, 1904-1908); Southern Tibet (9 dln., 3 atlassen, 1917-1922). — L i t.: Mein Leben als Entdecker (autobiogr., 1930); A. Hedin, Mein Bruder Sven (1927). *de Visser.*

Hedmark, de grootste van de Z. Noorsche prov.; opp. 26 233 km², 166 000 inw. Er hooren toe het → Österdal en het vlakke oeverlandschap ten O. van het Mjösenmeer, Hedmark in engeren zin, met de oude bisschopsstad en tegenw. hoofdstad Hamar. H. hoort nog tot het Siluurgebied van Oslo; het is een zwak golvend gebied, zeer geschikt voor landbouw. *fr. Stanislaus.*

Hedonisme (< Gr. hèdonè = lust), leer, volgens welke een daad zedelijk goed is, voor zoover deze (vooral) zinnelijken lust veroorzaakt. In de Oudheid o.a. verdedigd door Aristippus, Epicurus (hoogste lust is het geestelijk genot), in den nieuweren tijd door Helvetius, Holbach, La Mettrie. Voor beoordeeling, zie → Eudaemonisme.

Hedrick, U. P., Amer. pomoloog; *1870, hoogleeraar en directeur der tuinbouwafd. van het landbouwproefstation te Geneva (New York), uitgever en schrijver van een reeks uitvoerige beschrijvende pomologische werken.

Hedsjas, → Hidzjaz.

Hedwig, Heilige, hertogin van Silezië; * ca. 1174 op het slot Andechs, † 15 Oct. 1243 te Trebnitz; opgevoed in het klooster der Benedictinessen; gehuwd met Hendrik I van Silezië, wien zij zes kinderen schonk. Stichtte voor vsch. kloosterorden kloosters, o.a. het vrouwenklooster Trebnitz, waarin zij zichzelf, zonder nochtans de geloften af te leggen, wijdde aan werken van barmhartigheid. Op 26 Maart 1267 door Clemens IV heilig verklaard. Haar graf is in de kloosterkerk van Trebnitz. De bekende Hedwigskirche te Berlijn is haar toegewijd. Feestdag 16 October. *Feugen.*

V o o r s t e l l i n g in de k u n s t. H., een gekroonde vrouwefiguur, draagt als attributen een boek, een Madonnabeeldje, een pelgrimstasch, het model van een kerk of een mand met bloemen. Merkwaardig is een 16e-eeuwsch beeld van H., waar zij twee middeleeuwsche puntschoenen als attribuut heeft. Vgl. → Hedwigzool. *Heijer.*

Hedwig, J o h a n n, Hongaarsch plantkundige; * 8 Oct. 1730 te Kronstadt (Zevenburgen), † 18 Febr. 1799 te Leipzig als prof. in de medicijnen en in de plantkunde. H. is een der grondvesters van de bryologie (mossenkunde).

H o o f d w e r k: Fundamentum hist. nat. muscorum frondosorum (1782-'83).

Hedwigia, bladmos van de fam. der Hedwigiaceeën. De soort H. albicans met papillen op de holle bladeren en lange wimpers op de bladeren om de sporendoos komt overal op steenen, rotsen en daken voor.

Hedwigzool, Silezisch gebak, genoemd naar de H. → Hedwig, die blootsvoets placht te gaan uit versterving en daarom wel afgebeeld wordt met een paar schoenen in de hand. Pelgrims koopen in Trebnitz nog de Strumpfsohlen of Hedwigsohlen. Waarsch. is aan een zoolgebak als deel van het Germ. doodenoffer hier een secundaire verklaring gegeven. Oorspr. bewaarde de H. in haar naam alleen nog de herinnering aan het oude schoenoffer en de latere schoengiften voor de behoeftigen, maar was de zoolvorm er niet mee verbonden; de naam beïnvloedde weer den vorm.

L i t.: J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (14-18). *Knippenberg.*

Hedysarum, → Mannaklaver.

Hedzjra, → Hidzjra.

Hee, A l f o n s v a n, Vlaamsch letterkundige; * 3 April 1846 te Loo, † 28 Mei 1903 te Moere. Achtereenvolgens leeraar aan het klein-seminarie te Roeselare, onderpastoor te Wytschate en Langemark, pastoor te Moere. Gezelliaan, was hij de grootmeester van de Vl. humoristiek: zijn wondere vertellingen en almanak 't Manneke uit de Maan zijn onovertrefbaar.

L i t.: H. Verriest, Twintig Vl. koppen (I Roeselare 1901); H. Allaeys in Ons volk ontwaakt (1926). *Allossery.*

Heeckerens, → Bronkhorst.

Heeg, dorp van ruim 1 600 inw. in de Friesche gem. Wijmbritseradeel (XI 208 B 3); hier is een Kath. parochie.

Heegermeer, het N.O. van de groote watermassa Morra-Fluessen-Heegermeer in Frieslands Z.W. hoek (XI 208 B 3); het H. is boezemwater en deel van den waterverkeersweg Amsterdam—Stavoren—Leeuwarden/Groningen.

Heelal, heel de stoffelijke schepping. Bestaat uit millioenen zgn. spiraalnevels (→ Andromeda-nevel), die op hun beurt bestaan uit sterren, donkere en lichtende nevels. Een van die spiraalnevels is het Melkwegstelsel, waarvan een der sterren onze zon is.

Over de theorie van het u i t d ij e n d h e e l a l, zie → Ruimte.

Heelbeen (Holosteum) behoort tot de plantenfam. der muurachtigen en wordt met zes soorten in Voor-Azië gevonden. Het gewone h., H. umbellatum, is verspreid over de gematigde streken van Azië en Europa, waar dit gewas veelvuldig op zandgronden verblijf houdt en zich tooit met witte tot rose bloemen. *Bouman.*

Heelblaadjes, → Vlooienkruid.

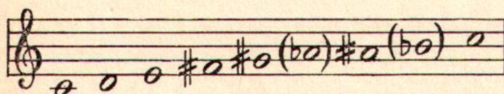
Heelen-Bosch, gemeente in Belg. Brabant (VI 96 F 3), ten O. van Tienen, ca. 400 inw. (Kath.); opp. 753 ha; landbouw.

Heel en Panheel, gem. in Ned. Limburg, ten

Z.W. van Roermond, op het laagterras van de Maas; opp. 1 068 ha, ca. 2 000 inw., allen Kath. De bodem bestaat uit Diluviaal zand en rivierklei. Landbouw en veeteelt. Nabij Panheel schutsluis in het kanaal Wessem—Nederweert. Te Heel het St. Annagesticht (voor vrouwelijke) en St. Jozephsgesticht (voor mannelijke zwakzinnigen) en beide tevens en vooral voor verwaarloosde en verlaten kinderen. *v. Thiel.*

Heele toon, de groote secunde; in de stamtoonladder: c-d, d-e, f-g, g-a, a-b (do-re, re-mi, fa-sol, sol-la, la-si); e-f (mi-fa) en b-c (si-do) zijn halve tonen (kleine secunden).

Heele-toonreeks, noemt men de verdeeling van de octaaf in een toonladder van zes heele tonen:

Eerst aangewend door de Russ. componisten Glinka, Dargoniyshkij, Rebikow, enz., nadien ook door Liszt, is de h. in de muziek van Debussy en van latere toondichters veelvuldig en stelselmatig gebruikt. *de Klerk.*

Heelkruid (Sanicula europaea), een der 20 soorten van het plantengeslacht Sanicula van de fam. der schermbloemigen, komt in talrijke vormen voor in Europa, Afrika en Azië. Dit tot 50 cm hooge kruidgewas met kleine, roodgetinte bloemtrossen, was vroeger een alg. geneesmiddel voor wonden en longziekten en nu nog een bestanddeel van de zgn. zweetthee. *Bouman.*

Heelkunde, → Chirurgie.

Heelsum, dorp in de gem. Renkum (Gelderland). Vroeger hoofdplaats der gem. Doorwerth. Ca. 2 000 inw. Papierind. Vreemdelingenverkeer. Pensions. Ned. Herv. kerkje (17e e.) op een heuvel.

Heelu, Jan van, → Jan van Heelu.

Heem, Jan Davidsz de, Ned. schilder; * 1606 te Utrecht, † 1683 te Antwerpen, in welke beide steden hij bij afwisseling werkzaam geweest is. Hij schilderde bijna uitsluitend stillevens, aanvankelijk in den trant der Leidsche school (met boeken, muziekinstrumenten, schedels e.d. in bruingrijze kleuren), maar onder invloed der Vlamingen kwam hij tot een rijkere ontwikkeling. In zijn Antwerpsche periode begon hij zijn weelderige, pralende bloem- en vruchtenstillevens te schilderen, die zijn persoonlijkheid tot een der belangrijkste verschijningen der Ned. schilderkunst op dit gebied gemaakt hebben. Zijn kleuren zijn zeer levendig en warm, de uitbeelding der voorwerpen is zeer minutieus, maar toch breed gedaan. Hij heeft een zeer uitgebreid oeuvre nagelaten.

Zijn zoon Cornelis (* 1631 te Leiden, † 1695 te Antwerpen) schilderde alleen stillevens in den trant zijns vaders. Hunne werken zijn dikwijls moeilijk uit elkaar te houden.

Lit.: Bode, Holl. u. fläm. Malerschulen; v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Heemraadschap, benaming in Ned. voor sommige → waterschappen. Sommige groote waterschappen heeten hoogheemraadschap.

Heemschut, Bond, Ned. vereeniging, opgericht in 1910, die zich ten doel stelt de schoonheid van het eigen land te behouden. Leden zijn vereenigingen, wier bemoeiingen met het streven van H. overeenkomen. Particuliere personen kunnen slechts als buitengewoon lid toetreden. H. verschaft deskundige adviezen; was actief o.a. in den strijd tegen ontsierende reclame, voor verbetering van dorpsbouwkunst; heeft een vaste commissie voor weg-kwesties: commissie W.I.L. (d.i. de Weg in het Landschap).

Heemskerck, 1° Egbert van, Ned. schilder; * 1643 te Haarlem, † 1704 te Londen. Hij schilderde genrestukken, waarin de invloed van Adriaen Brouwer en Adriaen van Ostade kenbaar is.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

2° Joan van, Ned. letterkundige en rechtsgeleerde; * 1597 te Amsterdam, † 27 Febr. 1656 aldaar. In Bourges behaalde hij den meestertitel, en vestigde zich in 1624 te Den Haag als advocaat. Hij trad als advocaat in dienst der O. Ind. Compagnie en ging naar Engeland, met nog drie anderen, om het geschil over den moord op de Engelschen op Amboina te regelen. Na zes jaar vestigde H. zich te Amsterdam. In 1645 werd hij lid van den Hoogen Raad. Hij populariseerde den pastoralen roman in zijn Arcadia en heeft in Ned. veel navolgers gevonden.

Werken: Minnekunst, Minne-boet (1622); Minnepligt (1625); De verduytste Cid (een vert. tooneelspel, 1641); Inleijdinghe tot het ontwerp van een Batavische Arcadia (1637; [3]1647 o.d. titel: Batavische Arcadia, waer in, onder 't Loofwerck van Liefkooserijtjes, gehandelt werdt van den oorspronck van 't oud Batavien...; [10]1871, door Wolters en Rogge, met inl. en aant.). — Lit.: J. ten Brink, Romans in proza. *Piet Visser.*

3° Maerten van, Ned. schilder en graveur; * 1498 te Heemskerk, † 1574 te Haarlem. In 1532 trok hij naar Rome, in welke stad hij zeer ijverig werkte en onvergetelijke indrukken onderging. Na zijn terugkeer in 1536 vestigde hij zich te Haarlem, alwaar hij reeds spoedig tot hoog aanzien kwam en talrijke opdrachten ontving. Hij was vooral een goed teekenaar, geen groot kolorist. In zijn jeugd had hij sterken invloed van J. van Scorel ondergaan, wat hem zijn leven lang is bijgebleven. Tot zijn verdienstelijkste werken behooren zijn portretten, waarin hij zich als een uitstekend ontleder van menschelijke karakters doet kennen. Er zijn schoone stalen van zijn kunst op dit gebied bewaard. Een groot aantal zijner teekeningen geven eveneens blijk van zijn scherpe opmerkingsgave en zijn gevoel voor de natuur, zoowel als voor bouwwerken. Zie de plaat t/o kolom 240 in deel XII.

Lit.: L. Preibisz, M. v. H. (1911); G. J. Hoogewerff, Ned. schilders in Italië (1912). *Schretlen.*

4° Willem van, een der burgemeesters van Leiden tijdens het beleg van 1574; * 1526, † 21 Febr. 1592 te Leiden. In 1567 vluchtte hij met de Watergeuzen naar Embden en werd, als een der raadslieden van Willem van Oranje, lid van de eerste vergadering der Staten van Holland. Ook was hij lid van de commissie, die Dirck Volckerts Coornhert zou hooren tegen den hoogleeraar de Saravia.

Lit.: Elias, Vroedschap v. Amsterdam (I, 79); Scheltema, Staatk. Ned.; Maandbl. Ned. Leeuw (XXXII).

5° Willem van, Ned. dichter en glasschrijver; * 1613, † na 1687. Van zijn leven is nagenoeg niets bekend. Hij graveerde o.a. een spreuk en een klein gedicht op den „hensbeker”, vroeger in gebruik bij het hoogheemraadschap Rijnland, Schieland en Delfland (1686), en op het drinkglas, door Hugo de Groot op Loevestein gebruikt, een Lat. vers. Zijn letterk. arbeid is niet sterk.

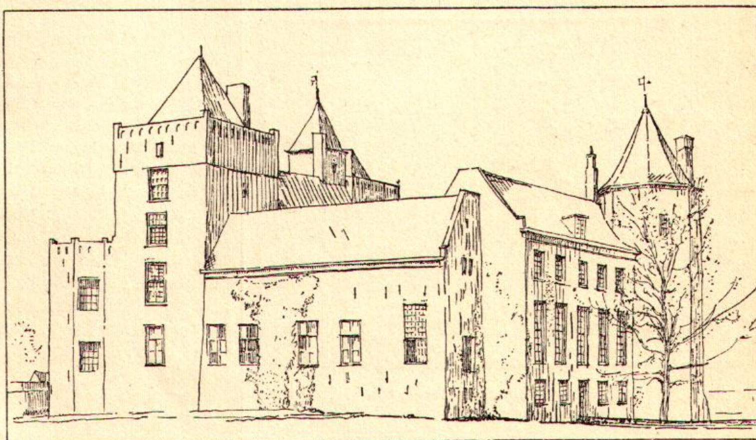
Werken: Hebreeuwsche heldinne (treurspel, 1647); Koning Konradijn en Hartoogh Frederyck (treurspel, 1649); Bloemkrans van verscheiden gedichten (1649); Drie gedichten op den tocht naar Chatham (1667). — Lit.: Thieme-Becker, Nied. Künstlerlex. *Piet Visser.*

Heemskerck van Beest, jkvr. Jacoba van, Ned. schilderes, graphica en ontwerpster van glasramen en mozaïeken. Dochter van den zeeschilder jhr. Jacob Eduard v. H. v. B.; * 1 April 1876 te Den Haag, † 3 Aug. 1923 te Domburg. Kreeg les van W. Hamel, studeerde 1897-1901 aan Haagsche Academie, vervolgens onder leiding van F. Hart Nibbrig en E. Carrière. Raad van Toorop. Invloed van Kandinsky en P. Mondriaan. Ging allengs tot Expressionisme over, in decoratieve samenvatting, bevrijdde zich van haar verbondenheid aan de visueele realiteit en kwam meer en meer tot abstracte uitbeelding van enkel door het gevoel of de gedachten gevormde voorstellingen. Herwarth Walden nam haar op in den kring van Expressionisten „Der Sturm" en organiseerde tentoonstellingen van haar werken in een aantal steden in Duitschland, Zwitserland en Skandinavië. H. ontwierp o.m. negen ramen voor het trappenhuis der marinierskazerne te Amsterdam en drie voor het Gebouw v. d. Geneeskundigen dienst aldaar.

Lit.: bijz. nr. der „Sturm Bilderbücher", aan haar werk gewijd (Berlijn 1924). *Koomen.*

Heemskerk, gem. op de geestgronden van N.-Holland, N. van het Noordzeekanaal; opp. 2 736 ha, omvattende de dorpen H., Noorddorp en Heemskerkerduin. Ruim 4 600 inw. (1935), waarvan 80% Kath., grootendeels behoorend tot de parochie H.; 13% Prot., 5% onkerkelijk. Er is vnl. tuinbouw, daarnaast toerisme. H. is badplaats.

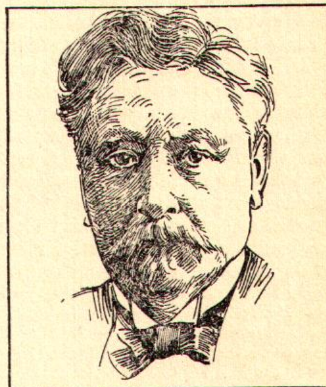
Bezienswaardigheden. Het Huldtooneel, een heuvel aan den rijksweg Haarlem—Alkmaar, eertijds geheeten Scapelingheberg, Schepelenberg en Scippelinger; de heuvel speelde een belangrijke rol in de locale geschiedenis, o.a. werden hier de graven van Holland als heeren van Kennemerland gehuldigd; opgravingen toonden aan, dat hij al in de eerste eeuwen onzer jaartelling een rol speelde. Kasteel Assumburg, gebouwd 1328 door het geslacht van Assendelft, 1546 verbouwd; thans is het Rijk eigenaar, dat den burcht laat restaureeren. Kasteel Marquette, in zijn oorspr. vorm gebouwd ca. 1252; het is thans onbewoond. De piramide op het graf van Jacob Willemsz. van Veen, vader van den bekenden schilder Maerten van Veen of van Heemskerck; het monument is thans in verval. *van der Meer.*

Heemskerk. Kasteel Assumburg.

Heemskerk, 1° Jacob van, Ned. vlootvoogd; * 13 Maart 1567 te Amsterdam, † 25 April 1607 bij Gibraltar. In 1596 nam hij deel aan een door Amsterdam uitgezonden expeditie om de Noordelijke route naar Oost-Indië te vinden; overwintering op Nova Zembla. In 1607 bevelhebber van een vloot, welke naar de Sp. kust werd gezonden. In den slag bij Gibraltar versloeg hij den Sp. bevelhebber d'Avila. Door zijn sneuvelen daarbij werden geen vruchten van deze overwinning geplukt. Zie ook → Barentz (2°).

2° (Azn.) Jan, Ned. staatsman; vader van 3°; *30 Juli 1818 te Amsterdam, † 9 Oct. 1897 te Den Haag. Bekleedde driemaal het ministerambt. De eerste maal beheerde hij Binnenl. Zaken in het min. Van Zuylen van Nyevelt (1866-'68), dat zeer vaak mede naar hem genoemd wordt en in de Ned. parlementaire gesch. zeer bekend gebleven is wegens een herhaald conflict met de Tweede Kamer. Het ging over de kwestie, of er in Ned. parlementaire of koninklijke kabinetten zouden bestaan, welke ten gunste der parlementaire kabinetten werd beslist. Tijdens zijn tweede ministerie (1874-'77) bracht H. een reorganisatie van het Hooger Onderwijs (1876) tot stand, terwijl onder zijn derde ministerie (1883-'88) onder zijn leiding de bekende grondwetsherziening van 1887 haar beslag kreeg. Voorts was H. gedurende eenigen tijd lid van den Hoogen Raad en van den Raad van State. Als kamerlid gold hij als de woordvoerder der conservatieve partij. *Verberne.*

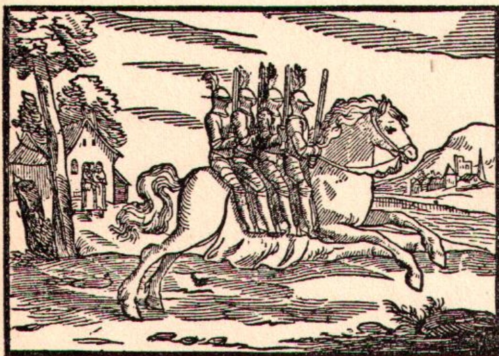
3° Theodorus, Ned. staatsman; * 20 Juli 1852 te Amsterdam, † 12 Juni 1932 te Utrecht; zoon van 2°. Na promotie in de rechten vestigde hij zich als practiseerend advocaat te Amsterdam (tot 1908). Weldra bewoog hij zich op staatkundig gebied, kreeg zitting in de Prov. Staten van N.Holland (1883-1909), in den gemeenteraad van Amsterd. (1889-'95 en 1900-'09) en sedert 1888 in de Tweede Kamer, waarin hij meermalen herkozen werd. H. sloot zich aan bij de Anti-revolutionnaire partij en ontwikkelde zich tot den eminenten Christen-staatsman en krachtigen voorstander van de coalitie, in de „overtuiging, dat niet slechts de ziel, maar ook het lichaam een tempel des Heiligen Geestes is", waarin voor hem de band

Th. Heemskerk.

bestond, „die Protestantsche en Roomsch-Katholieke Christenen samenbindt”. Toen in 1908 het ministerie De Meester vooral door zijn toedoen en onder zijn leiding ten val gebracht werd (sinds 1905 was H. vz. der Anti-rev. Kamerfractie), aanvaardde hij de formatie van een kabinet, waarin hij Binnenl. Zaken beheerde (1908-’13), hoewel de coalitie in de minderheid was en pas sedert de Kamerverkiezingen van 1909 over de meerderheid beschikken kon. Voorts had H. in het ministerie Ruys de Beerenbrouck (1918-’25) zitting als min. van Justitie.

L i t.: Diepenhorst, Mr. Th. H., de Christen-staatsman (1933). *Verberne.*

Heemskinderen. De vier H. zijn de zoons, Alard, Guischart, Richart, Renaus, van graaf Aimon (Haimon) van Dordogne uit de Fransche chanson

De vier Heemskinderen. Titelprent van een Hollandsche uitgave uit 1618.

de geste Renaut de Montauban, die in drie verschillende redacties en in een prozaroman bewaard is. Toch is de oorspr. kern der sage van Ned. oorsprong en biedt zij het beeld van den drang naar heerschappij, die den ouden adel met den nieuwen Karolingischen heerscher in onverzoenlijke veete deed leven. Lotharingische herinneringen werden met Zuid-Fransche en met andere legendarische motieven verbonden; een voorname rol speelt er het ros Beyaert in. De legende der vier H. is in vele landen zeer populair geweest. Er bestaat een Mnl. vrije bewerking van (nog 2 087 vv. over), die in het Hoogduitsch werd overgezet, en een volksboek, dat eveneens voorbeeld van een Duitsch volksboek werd. Zij komt voor in de Noorsche Magnussaga, en gaf in Italië aanleiding tot talrijke bewerkingen (bij Pulci, Bojardo, Ariosto, Tasso). Zij werd verbonden met de legende van heiligen. Zij leeft nog steeds voort in allerlei folkloristische, toponymische en andere herinneringen, niet het minst in de Nederlanden: waar uithangborden als „De vier Emmers” er de laatste uitloopers van zijn.

U i t g.: H. Michelant (1862); Castets (1909). Van het Mnl.: J. C. Matthes (z.j.). Van het volksboek: prof. Overdiep (1931). — L i t.: L. Jordan, Die Sage von den vier H. (1905); Marie Loke, Les versions néerland. de R.S.M. (1906); A. J. De Jong, J. A. Alberd. Thijm en het Volksboek der vier H., in Tschr. voor Taal en Lett. (1933). *V. Mierlo.*

Heemssen, J a n D a v i d, Vlaamsch geestelijk dichter; * 1581 te Antwerpen, † 1644 aldaar. Priester; lid van De Olijftak. Naar het voorbeeld van Justus De Harduyn zocht hij zijn modellen bij de Fr. Pleiade, inz. bij Du Bellay.

W e r k e n: Nederduytsche Poëmata (2 dln. 1619); Den Nachtegael van den H. Bonaventura (1621); Verhaal van ’t lijden en dood Jesu Christi (1643).

Heemst (Althaea), een 15 soorten tellend plantengeslacht van de fam. der malveachtigen; inheemsch in gematigde streken. De gewone h., A. officinalis, een 1 m hooge kruidachtige plant met rood-witte bloemen, groeit op vochtige plaatsen ook in Ned., evenals A. hirsuta, ruige h. en A. pallida. Een 2-jarige sierplant is de s t o k r o o s, A. rosea, tot 3 m hoog, afkomstig van den Balkan. De tinten der enkele of gevulde bloemen varieeren van wit tot purper. Bladeren en wortels van de h. worden nog geneeskundig aangewend; de bloemen van de stokroos vroeger eveneens. Een vezelplant is A.cannabina uit Z.-Europa. *Bouman.*

Heemstede, gem. op de geestgronden van Noord-Holland, ten Z. van Haarlem; opp. 945 ha, omvattende de dorpen H. en De Glip. Ca. 17 100 inw. (1935), waarvan ruim 22% Ned. Herv., 6% Geref., 8% overige Prot., bijna 45% Kath., ruim 18% onkerkelijk. De Kath. behooren tot 2 parochies in H. en voor een deel tot Bennebroek en Bentveld. Hier is het klein-seminarie „Hageveld” van het bisdom Haarlem. H. is forensenplaats; daarnaast zijn er enkele bleekerijen en nog enkele bloembollenkweekerijen. Bekend is het wandelbosch Groenendaal. De Manpadslaan bezit een gedenkteeken ter herinnering aan Witte van Haemstede, die hier in 1304 de Vlamingen zou hebben weten te keeren (ofschoon van deze plek niets historisch vaststaat), en aan de in 1573 mislukte poging tot ontzet van Haarlem. Van het slot Heemstede, eens bewoond door Adriaan Pauw, is alleen de slotbrug en de voorpoort over. Nicolaas Beets was hier Ned. Herv. predikant. *van der Meer.*

Heemvaart, → Studentenvereeniging.

Heen, D e, → Steenbergen c.a.

Heenvliet, gem. in de prov. Z. Holland op het eiland Voorne, grenzend aan de Nieuwe Maas; opp. 1 255 ha, ca. 1 200 inw., waarvan 84% Prot., 16% onkerkelijk. Land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij (zalm, paling); verder hooi- en riethandel. Het dorp H. ligt aan de vroeger zoo belangrijke Bernisse tegenover Geervliet. Bezienswaardig zijn het oude raadhuis en de Prot. kerk (15e e.). Van het kasteel Ravesteyn (13e e.) is nog een donjon met 3 hoektorens over. De buurt Nieuwesluis ligt aan het begin van het Voornsche Kanaal, dat door de gem. heen loopt.

Heer, 1° gem. in Ned. Limburg, gelegen 3 km ten Z.O. van Maastricht aan den weg Maastricht—Aken; opp. 510 ha, ca. 4 800 inw. (99% Kath.). H. ligt op het laagterras en middenterras van de Maas en bestaat uit het dorp Heer en de buurten Scharn en De Berg. Land- en tuinbouw. Bij Scharn overblijfselen uit den Rom. tijd. Te H. opvoedingsgesticht voor jongens. *v. Thiel.*

2° Gem. in de prov. Namen, aan de Fr. grens, ten N. van Givet; ca. 500 inw.; grootendeels Kath.; opp. 770 ha; landbouw.

Heer-Abtskerke, ’s, gem. op het eiland Zuid-Beveland in de prov. Zeeland; omvat het dorp ’s H.-A. en de buurtschappen Sinoutskerke en Baarsdorp. Opp. 1 565 ha, ruim 400 inw., waarvan 70% Ned. Herv. en 15% Kath. Landbouw op de kleigronden.

Heer-Arendskerke, ’s, gem. op het eil. Z. Beveland in de prov. Zeeland, ten W. van Goes, omvat de dorpen ’s H.-A., ’s Heer-Hendrikskinderen, Nieuwdorp en Lewedorp en de buurtschap Wissekerke (voormalig dorp); ca. 4 000 inw., waarvan 50% Ned. Herv., 20% Geref. en 20% Kath. Opp. 4 419 ha,

kleigrond, in het W. begrensd door het Sloe. Land- en tuinbouw (ooft). In het Z., begrensd door Sloe en Westerschelde, een uitgestrekt schorrenland, Kaloot genaamd. Het dorp 's H.-A. ligt aan de spoorlijn Goes—Vlissingen en aan den straatweg Goes—Middelburg. *C. v. d. Broek.*

Heerbaan (N e d. b e l a s t i n g r e c h t). De invoer van goederen moet te lande geschieden langs bepaald aangewezen routes of heerbanen, die door de Kroon tot op zekeren afstand van de grenzen, alwaar een kantoor voor het doen van de aangifte is gevestigd, zijn aangewezen; de invoerder moet van het oogenblik af, dat hij met de goederen het vreemd grondgebied verlaat, deze h. aandoen en volgen (art. 38 Alg. wet op den in-, uit- en doorvoer van 26 Aug. 1822, Stbl. nr. 38). Elke andere invoer te lande geschiedt frauduleus. (Naast invoer te lande onderscheidt men: invoer langs rivieren, langs spoorwegen, door de lucht, invoer aan zee.) → Invoer.

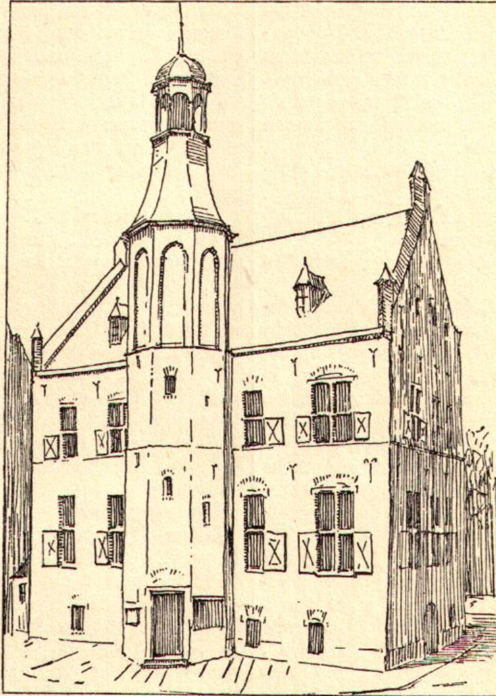
L i t. : mr. v. d. Poel, Wetgeving op den in-, uit- en doorvoer en de accijnzen in het alg. (2e dr.). *M. Smeets.*

In het B e l g. b e l a s t i n g r e c h t geldt dezelfde regeling als in Ned., daar art. 38 van de wet van 26 Aug. 1822 op den in-, uit- en doorvoer thans nog van kracht is in België.

Heerban, → Ban.

Heerd, hoeve met bijbehoorend land, in Groningerland, aan welks bezit het recht en de plicht verbonden waren om op zijn beurt rechter te zijn, in den regel voor één jaar. Later verschijnen klauw-registers, die de gerechtigde heerden en hun beurten aanwijzen. De gewoonte ontstond echter om het recht op het rechterambt los te maken van het bezit van den h. en zoo wisten in elk rechtsgebied de grootgrondbezitters alle of tenminste meerdere beurten in handen te krijgen.

L i t. : W. J. Formsma, De wording v.d. Staten van Stad en Lande tot 1536 (diss., 1930); R. P. Cleveringa Pzn., Gemeene Landswarf en Hoofdmannenkamer te Gron. tot 1601 (1934). *Ydema.*

's-Heerenberg. Raadhuis.

Heerde, gem. in de prov. Gelderland, in het N.O. van de Over-Veluwe (XI 512 E 2). Omvat de dorpen Heerde, Wapenvelde, Veessen, Vorchten. Opp. 7 784 ha, ca. 9 000 inw., waarvan 80% Ned. Herv. en 13½% Geref. Middelen van bestaan: landbouw, veeteelt en boschbouw, boom- en rozenkweekerijen. Industrie: papierfabriek (te Wapenvelde), zeepfabr. (te H.), beschuitfabriek (te H.), steenfabr. (te H. en Veessen), wasch en strijkinrichtingen (te H. en W.). Op het landgoed „De Delle” woonde de oud-gouv.-generaal v. N.O.I. Daendels. Het kasteel Vosbergen (17e e.) ligt evenals Huize de Boonenburg aan het Griftkanaal. Te Vorchten oude Ned. Herv. kerk en toren met zadeldak (13e e.), in 1850 vernieuwd. *Heijs.*

Heere, L u c a s d e, Ned. schilder en dichter; * 1534 te Gent, † 1584 waarsch. te Parijs. Zijn schilderwerken doen hem als een epigoon kennen met geringe persoonlijke kwaliteiten. Als dichter was H. een der eersten, die onder invloed der Fransche Renaissance stonden.

W e r k e n : Vertaling van Temple de Cupidon, van Marot; Den Hof en Boomgaerd der Poesiën (1565).

Heereboord, A d r i a a n, Ned. wijsgeer; * 1614 te Leiden, † 1661 aldaar; hoogleeraar, een der eerste aanhangers van het Cartesianisme in N. Nederland.

Heeren, A r n o l d H e r m a n n L u d w i g, Duitsch historicus; * 25 Oct. 1760 te Arbergen bij Bremen, † 6 Maart 1842 te Göttingen. Na zijn studies te Göttingen prof. in de wijsbegeerte (1794) en de geschiedenis (1801) aan de hoogeschool aldaar. Hij was een baanbreker in de historiographie van de Oudheid, waarvan hij de econ. betrekkingen onder de staten bestudeerde. Hij begon met Uckert (1780-1851) de vermaarde Geschichte der Europ. Staaten (1819 vlg.; 158 dln. in 1925).

W e r k e n : o.a. Ideen über Politik, den Verkehr, und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt (2 dln. 1793-'96); Handb. der Gesch. der Staaten des Altertums (1799). *Willaert.*

Heerenberg, 's, hoofdplaats der gem. Bergh (XI 512 E/F 4) in de prov. Gelderland, in het Z. van de Lijmers aan de Duitsche grens. Oud stadje met ca. 3 000 inw. De g e m e e n t e omvat het stadje H., en de dorpen Beek, Zeddam, Kilder, Wijnbergen en Azewijn, is zeer uitgestrekt (7 579 hectare) en telt ca. 11 000 inw., waarvan ruim 90% Kath. en 8% Ned. Hervormd. Middelen van bestaan: landbouw, in H. machine-ind., borstelfabr., kunsthoornfabr. en chem. ind. (enkele van Duitsche firma's uit Emmerik). Vroeger vesting. Ned. Herv. kerk (13e eeuw, 1926 gerest.); raadhuis (16e eeuw). Kasteel Bergh, van de vroegere Heeren van Bergh. Bij Beek: kasteel Byvanck, sinds 1466 aan het geslacht van der Renne. Toren „de Kemnade” (1415) te Wijnbergen, misschien van Rom. oorsprong. Mooie ligging: toerisme; Montferland-Hettenheuvel. *Heijs.*

G e s c h i e d e n i s. Waarschijnlijk was Constantijn de Berge, ca. 1100, de eerste heer dezer plaats. In 1417 komt de heerlijkheid Bergh het eerst als stad voor en wordt in 1470 het eerst 's Heerenberg genoemd. Residentieplaats der bannerheeren, eerst

baronnen en sinds 1486 graven van Bergh, die bezitters waren van vele ambten en heerlijkheden. In 1416 was de oude mannelijke linie uitgestorven en ging over aan Otto van Lek. Een zijner nakomelingen, Willem, huwde in 1556 met Maria van Nassau, zuster van Willem van Oranje, uit welk huwelijk acht zoons en acht dochters geboren werden. Deze graaf Willem van Bergh werd in 1580 opvolger van Jan van Nassau als stadhouder van Gelderland en is bekend gebleven door de vreemde rol, die hij in den Tachtigjarigen Oorlog heeft gespeeld. In 1712, na den kinderloozen dood van graaf Oswald III, ging het graafschap over aan een kleinzoon zijner zuster, prins Frans van Hohenzollern-Sigmaringen, wiens afstammelingen het ruim twee eeuwen in bezit hebben gehad. De oude burcht brandde 16 Oct. 1735 af; alleen een groote en een kleine toren bleven behouden. Het toen herbouwde slot heeft 1799-1842 gediend als seminarie voor de Noordelijke gewesten. Het rijke archief der graven van Bergh is bewaard gebleven.

Lit.: Staats Evers, Geld.'s voormalige steden (28); Gouda Quint, Bibliogr. v. Geld. (I, 147). *v. Hoeck.*

Voor het aartspriesterschap 's-Heerenberg, → Kleef en 's Heerenberg.

Heerenboon, andere naam voor sperceiboon (→ Boon).

Heerendiensten in Ned.-Indië, reeds van oudsher bestaande bij inheemsche vorsten en inlandsche gemeenschappen, via de O.I. Compagnie in het Indische staatsbestel gekomen, zijn een belasting in arbeid, geheven van de inheemsche bevolking, indien deze geen belasting in geld kan opbrengen. Vormen: cultuurdiensten tijdens het → Cultuurstelsel, pantjendiensten, d.i. huiselijke diensten voor inlandsche hoofden en ambtenaren op Java en Madoera, gemeentediensten, krachtens adatrecht gevorderd door inlandsche gemeenten, verplichte diensten op → particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek (Stbl. 1912 nr. 422 en Stbl. 1933 nr. 261). Heerendiensten moeten geleverd worden, door alle tot werken in staat zijnde mannen der gemeenschap. Geregeld in art. 48 Indische Staatsregeling onder naam „Persoonlijke diensten". De daarop betrekking hebbende ordonnanties worden elke 5 jaar tot drukverlaging herzien. Voor Java en Madoera zijn de h. definitief afgeschaft bij Stbl. 1934 nr. 661.

Wat de Buitengewesten betreft, bij Stbl. 1931 nr. 483 zijn de minder belangrijke h. afgeschaft (het maximum aantal h.-dagen is dientengevolge verlaagd) en is de inhoud der h.-regelingen zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht met de door de 14e Arbeidsconferentie te Genève vastgestelde Conventie betreffende den gedwongen arbeid. Sinds 1918 konden h. afgekocht worden. Weigering van wettelijk gevorderde h. is strafbaar gesteld bij art. 523 W. v. Str. voor Ned.-Indië.

Voor **h. in de Kongo,** → Kongo. *B. Damen.*

Heerenelderen, 's, gem. in Belg. Limburg, ten N. van Tongeren, ruim 500 inw. (Kath.); opp. 342 ha, hoogte 79 m. Landbouw en fruitteelt. Gotische kerk uit 14e eeuw, met 5 glasramen van 1540, zerksteenen uit de 13e en houten altaartafel uit de 16e eeuw.

Heerenhoek, 's, gem. in het Z.W. van het eil. Z. Beveland in de prov. Zeeland; omvat het dorp H. en de buurten Rijkebuurt en Driedijk. Opp. 669 ha, ong. 1 300 inw., waarvan 90% Kath. en 8% Ned. Herv. Kleigrond, waarop landbouw.

Heerenveen, het „Friesche Haagje", plaats en sedert 1 Juli 1934 gem. in het laagveengebied van Friesland (XI 208 C 4); opp. ca. 18 500 ha, omvattende de dorpen en buurtschappen H., Beneden- en Boven-Knijpe, Gersloot, Hoornsterzwaag, Jubbega-Schurega, Katlijk, Luinjeberd, het Meer, Mildam, Nieuwehorne, Nieuweschoot, Nijehorne, Oudehorne, Oranjewoud, Terband en Tjalleberd. Ca. 21 500 inw. (1935). De Kath. (ong. 4% der bevolking) vormen een eigen parochie. H. heeft een Rijks H.B.S. met 5-jarigen cursus. Er is veeteelt, tuinbouw, handel en eenig toerisme (→ Oranjewoud). H. ligt aan belangrijke scheepvaartwegen, en aan de tramlijn Lemmer/Sneek—Heerenveen—Drachten enz.

De afgraving van het veen op initiatief van eenige Friesche heeren deed hier in de 16e eeuw de veenkolonie H. ontstaan, tot 1934 behoorend tot drie gem., nl. Aengwirden, Schoterland en Haskerland. De eerste twee gem. werden vereenigd tot de nieuwe gem. H., waarbij Nijehaske (zoo heette het Haskerlandsche deel van H.) werd gevoegd, terwijl Haskerland daarvoor het Westelijk deel van Schoterland kreeg. *van der Meer.*

Heerewaarden, gem. in Gelderland (XI 512 B 4), in het Z.W. van het Land van Maas en Waal, met buurtschap St. Andries. Opp. 707 ha, ca. 1 000 inw., bijna allen Ned. Herv. Landbouw, veeteelt, boomgaardcultuur. Steenfabrieken. Visscherij op Maas en Waal. Bij St. Andries het gelijknamige fort en het sluizenkanaal, dat Maas en Waal verbindt. Al in 997 als Hero bekend. Het Heerenwaardensch kanaal werd in 1729 gedicht. Fort St. Andries, door van Aragon gebouwd om Bommel te bedwingen, kwam in 1600 in handen van de Staatschen. H. ligt op terpen en bleef bij de vele overstroomingen steeds gespaard. *Heijs.*

Heergewaad, → Gerade.

Heer-Hugowaard, gem. en droogmakerij in de prov. N. Holland, ten N.O. van Alkmaar; opp. 3 782 ha; omvat de dorpen Veenhuizen, Noordeinde en 't Kruis; ruim 5 000 inw. (1935), waarvan 18% Ned. Herv., 10% andere Prot. en ruim 6% onkerkelijk. De Kath. (bijna 66%) vormen drie parochies in de gem. en een deel van die van Oudorp en Langendijk. Er is land- en tuinbouw (groenten, bloembollen), veeteelt en zuivelindustrie. De spoorlijn Alkmaar—Den Helder gaat door deze gem. De drooglegging, gepaard met veel moeilijkheden en tegenkanting, geschiedde in de jaren 1626-'30. De grond (oude zeeklei en zand) viel tegen; zelfs is er over gedacht, van dit gebied weer rietland en vischwater te maken. De H.-H. is onderverdeeld in een 8-tal polders. De afwatering vindt plaats op de Schermer- en Raakmaatsboezem. *van der Meer.*

Heerjansdam, gem. in de prov. Z. Holland, in 't Zuiden van het eiland IJselmonde; opp. 621 ha, ca. 1 350 inw., allen Prot. Landbouw vooral van vlas. Het dorp ligt aan de Oude Waal.

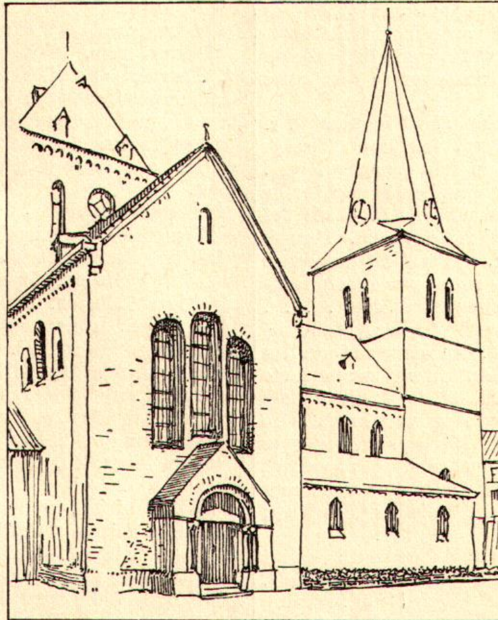
Heerle, → Wouw.

Heerlen, gem. in het Z.O. van Ned. Limburg; opp. 3 356 ha, ca. 50 000 inw., waarvan 75% Kath., 8% Ned. Herv., ruim 2% Evang. Luth. H. bestaat uit de stad H., de dorpen Heerlerheide (parochie), Treebeek (rectoraat), Welten (parochie), Heerlerbaan (parochie), de gehuchten Caumer, Vrusschemig, Euren, Benzenrade, Bek, Heksenberg (parochie), Schandelen (parochie), Vrank, Husken (parochie), De Beitel, alsmede vsch. woningcomplexen zoals Molenberg (parochie), Meezenbroek, Beersdal, Versiliënbosch,

Nieuw-Einde (rectoraat) enz. H. ligt in de laagte, gevormd door de bronbeeken van de Geleenbeek; de bodem bestaat uit Limb. klei (bouwland en grasland) en Tertiaire gronden (gedeeltelijk moerasveen en heide, vooral ten O. van H.). H. heeft spoorwegverbinding met Sittard, Maastricht en Aken, electrische tram naar Heerlerheide en vandaar naar Brunssum en Sittard; verder van H. naar Kerkrade en naar Aken.

De Kath. St. Pancratiuskerk dateert uit de 13e eeuw (ten deele nog Romaansch), doch is herhaaldelijk gerestaureerd en uitgebreid.

Het groot aantal bankinstellingen wijst op een bloeiend handelsverkeer. De inw. leven van winkel- en marktwezen, handel en verkeer, maar vooral van den mijnbouw en zijn nevenindustrieën, waarvan H. het centrum is. De directie van het Staatsmijnbedrijf is gevestigd te H. en binnen de grenzen der gem. H. ligt de Staatsmijn Emma. Eveneens is in H. gevestigd de N.V. „Mij. tot Exploitatie van Limb. Steenkolenmijnen, genaamd Oranje-Nassau Mijnen". Binnen de gem. H. heeft deze mij. de Or.-Nassau Mijnen I (Heerlen), III (Heerlerheide) en IV (Heksenberg). Nabij de Staatsmijn Emma heeft de „Mij. tot Exploitatie van Bruinkoolvelden Carisborg" haar uitgebreide velden van bruinkoollagen en een fabriek, waar de bruinkool tot briketten wordt geperst. Zie verder → Mijnwezen (in Ned.).

Heerlen. St. Pancratiuskerk.

H. telt een Kath. H.B.S. voor jongens met 5-jarigen cursus, Kath. H.B.S. voor meisjes met 5-jarigen cursus, Kath. Middelb. Handelsschool voor jongens, Kath. Middelb. Handelsschool voor meisjes, Kath. Gymnasium St. Bernardinus, Kath. Kweekschool voor Onderwijzeressen, genaamd Instituut St. Jozef, Middelb. Techn. School, Mijnschool, Ambachtsschool, Huishoud- en Industrieschool, Muziekschool, Kath. Openbare Leeszaal, Volksuniversiteit, Volkshuis, St. Jozefziekenhuis, Gem. Oudheidkundig Museum, Geolog. Bureau voor het Ned. Mijngebied. Er bestaan afd. van het Groene Kruis, de Prot. Wijkverpleging, een badinrichting en behalve het Burgerlijk Armbestuur nog een 25-tal instellingen van weldadigheid. De Kweekschool voor Vroedvrouwen heeft naast opleiding voor vroedvrouwen ten doel bestrijding der kindersterfte, verschaffing van verlosk. hulp en geneesk. verzorging van zieke zuigelingen. Tevens dient ze als doorgangshuis voor ongehuwde moeders.

L i t.: P. J. M. Peters, Wandelingen in en om H. *v. Thiel.*

G e s c h i e d e n i s. H. is waarsch. het Rom. Coriovallum, op de → Peutinger Kaart aan den heerweg van Bavay over Tongeren naar Keulen. In H. en omstreken zijn belangrijke Rom. vondsten gedaan. Reeds vroeg in de M.E. ging de heerlijkheid H. op in de heerlijkheid → Valkenburg. Bij het Partageverdrag van 1661, de nadere grensregeling van den Munsterschen vrede, kwam H. bij Staatsch Valkenburg, een der drie landen van Overmaas. H. was een der vier hoofdbanken van het Land van Valkenburg. De Keulsche schilder Wilhelm van Herle (1380) is waarsch. uit H. geboortig. Schwartzenberg v. Heerle, die in 1579 de verdediging van Maastricht tegen Parma leidde, zou de laatste van het geslacht van Heerle geweest zijn. In 1773 werden in Heerlen een groot aantal Bokkenrijders terecht gesteld.

Onder de Fransche overheersching was H. hoofdplaats van het kanton H., arrondissement Maastricht, dept. van de Nedermaas. Onder het Koninkrijk leidde het een onopvallend bestaan, totdat de snel opkomende mijn-industrie het plotseling tot een stad van beteekenis maakte. *Thewissen.*

Heerlerbaan en **Heerlerheide**, zie → Heerlen.

Heerlyckheidtder Kercke, het derde groote godsdienstige dichtwerk van Joost van den Vondel. Het sluit als een bekroning op de → „Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst" en „Joannes de Boetgezant". Het verscheen in 1663 „In Kolen" (= Keulen), zooals het titelblad van den eersten druk zegt, „ter oude Druckerije"; het is echter zeker, dat deze eerste druk niet uit Keulen, maar uit Antwerpen óf uit Amsterdam is. In dit werk geeft Vondel een poëtische Kerkgeschiedenis: in het 1e boek de hist. van het Joodsche volk als voorafbeelding, in het 2e de stichting der Kerk door Christus en de Apostelen, in het 3e de gesch. der Kerk tot ca. de 13e eeuw. Zijn stof ontleende hij aan den Bijbel, aan S. Augustinus' „De Civitate Dei" en de „Annales Ecclesiastici" van Caes. Baronius in de verkorte uitg. van p. Bisciola. Behalve deze eerste druk bestaan er nog drie afzonderlijke uitgaven (1663, 1702 en 1725).

L i t.: H. W. E. Moller, De H. d. K. van Joost v. d. Vondel (1907; hierin de tekst met een uitvoerige inl. en aant.); J. v. d. V.: de H. d. K. (uitg. Jac. J. Zey S.J. 1927). *Piet Visser.*

Heerlijke rechten, rechten van den heer; rechten van keizer of koning om binnen een bepaald gebied bij uitsluiting bepaalde rechten uit te oefenen of de uitoefening dier rechten aan derden toe te staan, onverschillig of deze rechten zelf bestaan in de uitoefening van overheidsgezag (h. r. in eigenlijken zin) dan wel of ze het uitvloeisel zijn van privaatrechtelijke instellingen (eigendom). Men spreekt ook wel van r e g a a l (regalia). Een opsomming der h. r. vindt men in een constitutie van Frederik I (Barbarossa)

van 1158. Het eigenlijk gezegde h. r. (regaal) omvat o.m. het recht om belastingen te heffen, om munt te slaan, om ambtenaren aan te stellen. Zijn dgl. rechten, hetzij door koop, hetzij door uitgifte in leen (hetgeen zeer gebruikelijk was), in handen geraakt van lagere gezagsdragers of van particulieren, dan spreekt men wel van afgeleide regalen. Bestaat het recht in iets anders dan in de uitoefening van overheidsgezag, dan duidt men het aan als oneigenlijk h. r. (bijv. jachtrecht, vischrecht).

In Noord-Ned. bepaalde art. 24 der Burgerl. en Staatk. Grondregels van 1798, dat alle eigenlijk gezegde h. r., waardoor aan een bijz. persoon of lichaam zou worden toegekend eenig gezag omtrent het bestuur in stad, dorp of plaats, of de aanstelling van ambtenaren binnen dezelve, voor altijd vernietigd werden (zonder schadevergoeding), voorzoover ze niet reeds in feite afgeschaft waren.

Vaak is een te nauw verband gelegd tusschen h. r. en leenrechten (feudale rechten, feudum). Feitelijk werden veel h. r. inderdaad in leen gehouden, resp. in leen uitgegeven. Dit verschijnsel heeft wel tot de voorstelling verleid, alsof nu ook alle h. r. uit het leenstelsel afkomstig zouden geweest zijn. Daarbij komt, dat art. 25 der Burgerl. en Staatk. Grondregels van 1798 bepaalde, dat tiend- en tal van andere rechten „uit het leenstelsel of leenregt afkomstig . . . . voor altijd vervallen verklaard" werden. Stond de afkomst uit het leenstelsel vast, dan waren ze vervallen (van de toegezegde schadeloosstelling kwam niets terecht); waren deze rechten ontstaan uit andere rechtsverhoudingen, dan bleven ze van kracht. De Staatsregeling van 1801 (art. 16) bepaalt nog eens nadrukkelijk, dat het leenrecht geheel wordt afgeschaft en dat alle leenroerige goederen gehouden worden voor allodiaal (allodiale goederen, allodiale rechten; → Allodium).

Sommige h. r. zijn later hersteld (Souverein Besluit 26 Maart 1814). *Hermesdorf.*

Lit.: A. S. de Blécourt, Kort Begrip (4e dr., passim).

In de Zuid.-Ned. werden de heerlijke rechten opgeheven als een gevolg van de annexatie van die gewesten door de Fr. Rep., bij decreet van 1 Oct. 1795. De noodzakelijkheid om de h. r. te beperken werd door de Fr. Etats Généraux reeds in de 16e e. ingezien. In den nacht van 4 op 5 Aug. 1789 nam de Assemblée constituante, onder groote geestdrift, het beginsel der afschaffing aan. Doch toen men tot de concrete toepassing ervan moest overgaan, ondervond men allerlei moeilijkheden. Slechts langzamerhand en stuk voor stuk kon het Ancien Régime worden afgebroken; een lange reeks detail-maatregelen werd door de Constituante en de Législative, van 1789 tot 1792, hiertoe getroffen; eindelijk bracht de Nationale Conventie de beslissing, bij een decreet van 17 Juli 1793, waarin o.a. werd bepaald, dat alle bewijsstukken van feudale rechtstitels op den brandstapel zouden worden gelegd.

Toen Frankrijk de Oostenrijksche Nederlanden en Luik inlijfde, bestonden hier de ouderwetsche toestanden nog ongerept. Ofschoon men er van moest afzien alles ineens af te schaffen, toch ging men tamelijk vlug en brutaal te werk: eerst werden bij een reeks decreten de h. r. opgeheven en vervolgens ging men tot het uitvaardigen van zgn. construeerende wetten over. Reeds na één jaar was alles zoodanig veranderd, dat alle nieuwe Fransche wetten, vanaf 6 December 1796, aanstonds na hun afkondiging te Parijs, ook in de Belg. gewesten verplichtend verklaard konden worden.

Lit.: voor Frankrijk: Ph. Sagnac, La législation civile de la Révol. fr. de 1789 à 1804 (1898) ; G. Aron, Les grandes réformes du droit révol. (1910). Voor België: Recueil de la législation générale en vigueur en Belgique, publié par une Comm. du Conseil de législation institué auprès du Ministère de la Justice (dl. I, 5 avril 1487-23 janvier 1814) (1932); H. Pirenne, Hist. de Belgique (VI 1926). *Lousse.*

Heerlijkheid. In de rechtsgeschiedenis komt deze term vnl. in twee beteekenissen voor: 1° ter aanduiding van het → heerlijk recht in eigenlijken zin (het eigenlijk gezegd heerlijk recht) en 2° ter aanduiding van het gebied, waarbinnen voornoemd heerlijk recht uitgeoefend wordt. *Hermesdorf.*

Heermoes, → Akkerpaardestaart.

Heers, gem. in Belg. Limburg, ten Z.O. van St. Truiden; opp. 900 ha, ca. 1 300 inw. (Kath.). Landbouw en veeteelt. Kerk uit 15e eeuw met grafsteenen van de heeren der plaats. Feodaal kasteel uit 18e eeuw, een der merkwaardigste van Limburg, eertijds als vesting meermaals belegerd en verwoest. *Lauwerys.*

Heerschappijen, een der engelenkoren. → Hiërarchie (der Engelen).

Heerscherscultus, vereering van hoofdmannen, koningen, keizers. Komt reeds voor bij primitieve volkeren, in het bijzonder in de Zuidzee en in Afrika. In de overtuiging dat de hoofdmannen of koningen over bijz. bovennatuurlijke krachten beschikken, schrijft men hun invloed op het weer en de vruchtbaarheid toe. Men vermijdt dan alles, wat hun deze krachten zou kunnen onttrekken. Men moet ook voor hen op zijn hoede zijn, want van hen kunnen krachten uitstralen, die voor gewone stervelingen te krachtig zijn. Ook bij hoogere cultuurvolkeren komt de h. op deze of dgl. gronden voor. In Japan en China werden de keizers vereerd in den eigenlijken zin van het woord na hun dood, al werden ze ook reeds gedurende hun leven met allerlei → taboe's omringd. Ook in het oude Indië werd de koning vereerd. In Perzië moest de koning allerlei dingen vermijden, die hem krachten zouden kunnen ontnemen. In Babylon gingen de oudere stadskoningen niet alleen door als godenkoningen, maar werden zij ook door tempels en offers vereerd. Of dit reeds gebeurde gedurende hun leven, weten we niet. Dit schijnt zeker het geval geweest te zijn met Narām-Sin, den opvolger van Sargon I. Bij de Egyptenaren gold de pharao gedurende zijn leven als zoon van Ra of Ammon en na zijn dood als god. Alexander de Groote en zijn opvolgers, de Diadochen, evenals de Rom. keizers, werden als helden (→ Heldenvereering), maar ook naar Egyptisch en Babylonisch gebruik als goden vereerd. Wat de Rom. keizers betreft, wilde Augustus niet, dat zijn standbeeld in het Pantheon geplaatst werd en liet het ook elders niet toe, dan wanneer hij tegelijk met de godin Rome vereerd werd. Toch werd hij, vooral in de Oostersche provincies, menigmaal met een of anderen god geïdentificeerd. Na zijn dood werd hij door een senaatsbesluit vergoddelijkt. Tiberius en Caius werden niet na hun dood vergoddelijkt. Claudius en de na hem volgende keizers wel, met uitzondering van Nero en Domitiaan. Op de vraag of deze keizervereering oprecht was, kan moeilijk met een ja of neen geantwoord worden. Zeker is, dat Augustus, vooral in het Oosten, als vrede- en welvaartbrenger diepen indruk had gemaakt en dat de keizers, als dragers der Rom. macht, gemakkelijk als bovenmenschelijke wezens

beschouwd werden, vooral in die streken, waar de heerschers reeds vroeger als goddelijke wezens of helden vereerd werden. Geheel anders was de houding van sommige meer sceptische geletterden te Rome. Voor hen bestond de keizervereering vaak in niets anders dan hovelingendienst. De heidensche keizervereering leefde eenigszins voort in het koningschap bij Gods genade in het Christendom. In de middeleeuwsche redetwisten over de onmiddellijkheid van het koninklijk gezag uit God en het geloof in de geneeskracht van de Fransche of Engelsche koningen leven zonder twijfel oude opvattingen in een verchristelijkten vorm voort. Zie ook → Heldenvereering.

Lit.: Frazer, The Golden Bough (I. The Magic Art and the evolution of kings, [3]1911; kleinere uitg. 1922); C. Clemen, Herrscherkult (Religion in Gesch. und Gegenwart, II, kol. 1839-1842); Bréhier-Batiffol, La survivance du culte impérial (1920). *Bellon.*

Heervaart, krijgstocht. Het leenrecht legde den leenman o.m. de verplichting op tot gewapend deelnemen aan de h. Het recht van den heer (leenheer), om de mannen (leenmannen) tot den krijgstocht op te roepen, heet eveneens h. (heervaart gebieden).

Hees, 1° dorp in de gem. → Nijmegen.

2° Gem. in Belg. Limburg, ten W. van Maastricht; opp. 362 ha, hoogte 83 m; ca. 600 inwoners (Kath.). Landbouw en veeteelt.

Hees, Martinus van, Ned. priester, * ca. 1670, † 2 Juli 1731 te Utrecht; studeerde te Leuven, werd 1699 pastoor der statie Abstede buiten de Tolsteegpoort te Utrecht, die hij later verplaatste naar de Twijestraat binnen de stad, hield bij het ontslag van den apostolischen vicaris → Codde diens zijde, keerde na diens dood tot Rome terug en werd in rapporten van den ap. vic. J. van Bijleveldt geprezen om zijn stipte trouw. Hij was van 1718 tot zijn dood aartspriester van Utrecht.

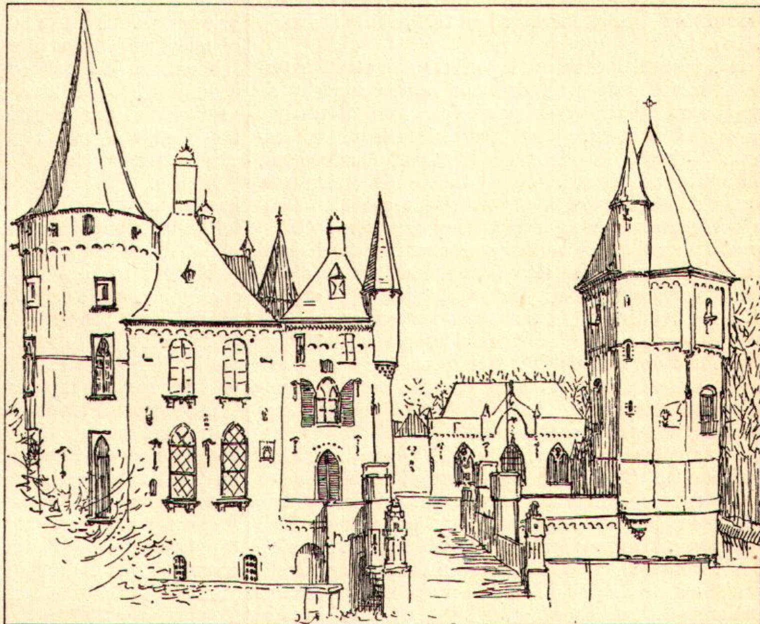
Lit.: Arch. Aartsbisd. Utr. (XXII, 126, 153; XXIV, 175 vlg.). *Rogier.*

Heesbeen, → Eethen.

Heesch, gem. in de prov. N. Brabant ten Z. van Oss; opp. 2 637 ha; ong. 3 300 inw., nagenoeg allen Kath. Landbouw, veeteelt en eenige industrie.

Heeschheid is het verschijnsel, dat de stem haar glans en welluidendheid verliest, gedekt, onzuiver en schor klinkt, haar omvang beperkt is en de modulatie bemoeilijkt wordt of onmogelijk is. De naaste oorzaak van h. schuilt dus altijd in het strottenhoofd, maar de primaire oorzaak kan zeer verschillend zijn, o.a. fouten in de ademhaling, bijv. onvoldoende kracht van den uitademingsstroom, of vernauwing van den luchtweg door bijv. een kankergezwel. Zuiver mechanische hindernissen in het strottenhoofd zelf kunnen ontstaan door bijv. inademing van een verkeerd lichaam, dat vastgekneld raakt in het strottenhoofd (verdedigingsmiddel: hoesten), en andere oorzaken. Veranderingen van de stemlip komen voort uit stembandcatarrh bij verkoudheid, kleine gezwellen door tuberculose en andere ontstekingsvormen, enz. Is de h. een gevolg van een slecht stemgebruik, dan is een spraakheelkundige behandeling noodzakelijk. *v. Amelsvoort.*

Heesters (Lat. frutices), houtgewassen, waarvan de groei van de hoofdas spoedig stilstaat, terwijl de zijtakken zich in verhouding sterker ontwikkelen dan de hoofdas, bijv. hazelaar, Geldersche roos en jeneverbes.

Heeswijk. Het kasteel.

Heesterslak (Helix arbustorum), huisjesslak van de fam. der Helicidae, algemeen op beschaduwde, vochtige plaatsen. Het huisje is bolvormig, ong. 18 mm hoog, kastanjebruin met gele strepen. Het dier zelf is blauwzwart met lichtere zool; men ziet het bij regenachtig weer vaak tegen struiken omhoog kruipen. *M. Bruna.*

Heestert, gem. in West-Vlaanderen ten Z.O. van Kortrijk, aan het kanaal van Bossuit. Opp. 1 308 ha; ca. 2 100 inw. (1934). Kleistreek. Landbouw. Bedevaartplaats van O. L. Vrouw. De zeer oude kerk brandde 1 Jan. 1931 af. Kasteel van Banhout.

Heeswijk, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.O. van Den Bosch aan de Aa; opp. 1 530 ha, ong. 1 500 inw., allen Kath. Landbouw en veeteelt. Bekend is het kasteel, uit de 12e e. en later herhaaldelijk gewijzigd; de antiquiteiten-verzameling van het niet-bewoonde kasteel trekt veel bezoekers. *v. Velthoven.*

Verder is Heeswijk vermaard om de **abdij van Berne** van de Norbertijner Koorheeren (zie de afbeelding tegenover kolom 224 in deel I). Deze werd 1134 gesticht in het Land van Heusden, waar een gehucht nog steeds den naam Berne draagt. Gelegen op het grensgebied van Holland en Brabant, liet haar

middeleeuwsche geschiedenis sporen na in de historie van hertogdom en graafschap. Daar de abdij tevens lag op de scheiding der bisdommen Utrecht en Luik, was haar kerkelijke gesch. nauw verbonden met de lotgevallen van beide diocesen.

Haar staatkundige beteekenis in de M.E. moge o.m. blijken uit het feit, dat een abt van Berne met den koning van Engeland, Jan zonder Land, correspondeerde over het huwelijk van graaf Lodewijk van Loon met Ada van Holland (1208). Op econ. terrein maakte de abdij zich verdienstelijk door inpoldering en bedijking in het land van Heusden en Altena, door ontginning der heidegronden in Brabant (Heeswijk en Schaijk) en door veengraverij en turfmaking (Loon op Zand).

Haar voorn. beteekenis lag echter op geestelijk terrein, doordat zij krachtens het patronaatsrecht de zielzorgers kon aanwijzen voor de aan haar opgedragen parochies (Orthen, Den Bosch, Berlicum, Heeswijk, Vlijmen, Engelen, Hedikhuizen, Oudheusden, Lithoijen, Bokhoven). Vooral tijdens de Reformatie waren de abdijheeren in de bedreigde gebieden heilrijk werkzaam. Na de verwoesting van Berne (1579) bracht prelaat Moors de abdij over naar Den Bosch, doch na de verovering der stad (1629), moesten de abdijleden verspreid leven. Het Speelhuis te Heeswijk (12e e.) konden ze echter behouden en er is geen plaats, waar ze zoo lang ononderbroken gevestigd waren als op dit „slotje”. Het moet zeker voor een groot deel aan den zin voor traditie worden toegeschreven, dat in dit „kasteeltje” 1857 het gemeenschappelijk leven werd hersteld.

De parochies Berlicum, Heeswijk, Vlijmen, Engelen, Oudheusden (Elshout), Hedikhuizen, Bokhoven en Lithoijen waren door de eeuwen heen voor de abdij behouden gebleven en zelfs met een vermeerderd: Haarsteeg. Maar weldra zou de abdij haar belangstelling verbreeden en dit is te danken aan de stuwkracht van G e r l. v a n d e n → E l s e n († 1925). Krachtens zijn aanleg voor historie, ging hij bij St. Norbertus in de leer en verruimde daardoor ’t terrein der werkzaamheid. Hij gaf aan de abdij het onderwijs als taak, had een groot aandeel in de stichting der Amer. missie (West De Pere) en werd een voortrekker op sociaal gebied. Daar tusschen door hield hij zich bezig met geschiedvorsching. Sedert werd er een nieuwe abdij gesticht te Windberg (Neder-Beieren) en een tweede missie in Eng.-Indië begonnen, welke 1932 verheven werd tot de apostolische prefectuur van Joebboelpore.

Thans telt Berne 115 leden (priesters, fraters en leekebroeders), waarvan er 17 in N. Brab. parochies, 16 in de Britsch-Indische missie en 3 in Windberg werkzaam zijn. Met het geven van onderwijs (humaniora en hoogere studie) houden zich 18 personen bezig. Ook de Lat. School te Gemert wordt door 2 leden der abdij bediend. In de abdij is de zetel van de Aartsbroederschap der H. Mis van Eerherstel gevestigd, welke het maandschrift „Het Offer” uitgeeft. *Th. Heijman.*

L i t.: Berne-Heeswijk, Verleden-Heden (1934).

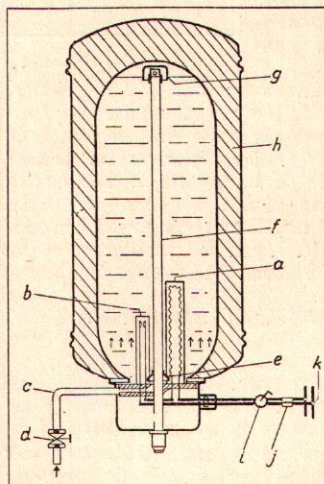
Heeteluchtbad (g e n e e s k.), bad in een kast, waarin de patiënt plaats neemt en waarin de lucht verwarmd wordt tot hooge temperatuur. Een h. wordt ook wel genomen door vsch. patiënten te zamen in een vertrek met sterk verwarmde lucht gevuld. De temp. in het h. kan worden opgevoerd tot 50 à 60° C. De locale luchtbaden worden gegeven als heetelucht-armbad en heetelucht-beenbad. Het h. dient tot behandeling van rheumatiek, tot zweetkuren bij vsch. chronische ziekten en wordt ook bij chron. bloedvergiftigingen met succes gebruikt. *Mom.*

Heeteluchtdouche (g e n e e s k.) wordt gegeven door middel van een straalpijp, waaruit heete lucht op de huid wordt geblazen. Een wel bekende vorm van h. is die met het zgn. Föhn-apparaat.

Heeterdaad. Ontdekking op h. („en flagrant délit”) heeft plaats, wanneer het strafbaar feit ontdekt wordt, terwijl het begaan wordt of terstond nadat het begaan is. Bij ontdekking op h. komen in N e d e r l a n d den officier van justitie en elk zijner hulpofficieren vsch. bevoegdheden toe t.a.v. → inbeslagneming, → huiszoeking, opvordering van brieven, pakketten en berichten, aan post, telegraphie of telephonie toevertrouwd, bij dringende noodzakelijkheid, indien het optreden van den → rechter-commissaris niet kan worden afgewacht en op voorwaarde, dat de officier van justitie vordert, dat tot instellen van een gerechtelijk vooronderzoek worde overgegaan. *Kleene.*

B e l g. R e c h t. In geval van betrapping op heeterdaad hebben de procureur des konings en zijn hulp-officieren een uitzonderlijke macht; zij mogen alsdan doen wat aan den onderzoeksrechter is voorbehouden, nl. een onderzoek instellen, ter plaatse gaan, de noodige bestatigingen maken, getuigen verhooren, doch zonder eed, voorwerpen in beslag nemen en huiszoekingen doen„ De macht van den procureur des konings en van zijn hulp-officieren vervalt, zoodra de onderzoeksrechter ter plaatse komt. *Collin.*

Heetwaterapparaat, e l e c t r i s c h, levert water met een temp. tot ca. 85° C. H. komen voor in vsch. formaten: kleinere, alléén voor het gebruik bij bijv. een waschtafel, en grootere, bijv. voor de warmwatervoorziening der badkamer. Het is mogelijk, een h. geheel automatisch tijdens de meest voordeelige tariefuren te doen inschakelen (zgn. nachtstroomreservoir); het in deze uren verwarmde water blijft door de goede isolatie van het h. geruimen tijd op temperatuur.

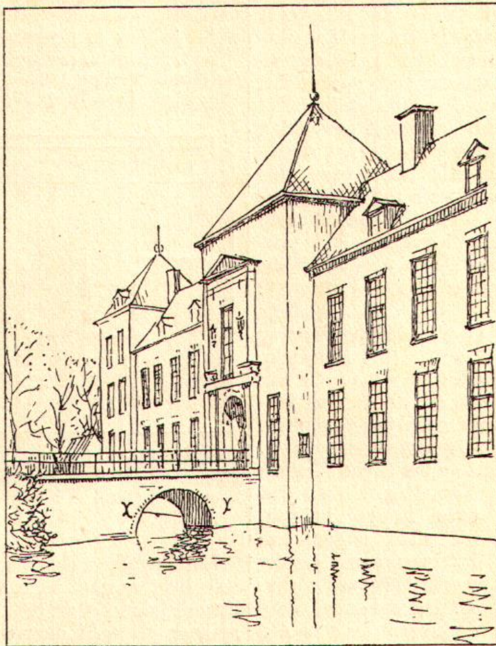
Heetwaterapparaat. (Voor verklaring der letters zie het betr. artikel.)

W e r k w ij z e. Een der meest gebruikte heetwaterapparaten, het zgn. lagedruk-overloopreservoir, werkt als volgt. De bodem van een dubbelwandig reservoir bestaat uit een (afschroefbare) flens, waarop zijn gemonteerd (zie fig.): a, het electrische verwarmingselement; b, ’t thermo-element, dat den electr. stroom automatisch in- of uitschakelt, al naar de temp. van het water dit noodig maakt; c, koudwaterleiding (met, buiten het reservoir, kraan d); e, kraagje, dat het koude water gelijkmatig over den bodem verdeelt. Na het openen van kraan d drukt het koude water (bij een normaal gevuld h.) het heete water naar

boven, dat dan zonder meer via opening g (voorzien van een kapje, om ongewenscht nadruppelen te voorkomen) en uitlaatbuis f het h. verlaat; h is de warmte-isoleerende laag tusschen binnen- en buitenmantel; via schakelaar i en de veiligheden j is het h. op het electrische net k aangesloten. *Schnabel.*

Heetwaterproef, → Godsoordeel.

Heeze, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.O. van Eindhoven; opp. 3 738 ha, ong. 3 500 inw., waarvan ong. 300 Prot. ; de overigen Katholiek. Veeteelt en landbouw; industrie van band- en vlechtwerk. Vroeger een aanzienlijke heerlijkheid; het fraaie kasteel is nog steeds bewoond. Veel natuurschoon en toerisme. Geboorteplaats van Theodorus Hezius, de rechterhand van paus Adrianus VI; ook van zijn neef, den H. Nicasius Hezius, een der martelaren van Gorkum. *v. Velthoven.*

Heeze. Het kasteel.

Hefboomsarm (werktuig k.) is de afstand van het punt, waar een op een hefboom werkende kracht aangrijpt, tot aan het draaipunt van dien hefboom.

Hefboomveiligheid, toestel, aangebracht op een gesloten ketel of reservoir, waarin zich een gas, damp of vloeistof bevindt, en dat dient om, in geval de spanning daarin te hoog wordt, aan die stof een uitweg te verschaffen, waardoor de spanning vermindert. Daartoe is een klep aangebracht, welke op haar zitting gedrukt wordt door een pen, waarop een hefboom rust, die aan het eene eind een vast draaipunt heeft en aan welks andere uiteinde een gewicht is opgehangen. *P. Bongaerts.*

Hefbrug, → Brug.

Hefdeur, deur, welke in verticale richting wordt bewogen, en welke o.m. als sluisdeur wordt toegepast. De voordeelen van dit deurtype boven puntdeuren of roldeuren bestaan in de eerste plaats hierin, dat geen draaipunten of andere bewegende deelen, noch belangrijke ijzerconstructies zich blijvend onder water bevinden. Bij elke heffing komt de deur met de loop- en geleidingswielen en de afdichtingen geheel boven water, zoodat geregelde inspectie mogelijk is, en onderhoudswerk en lichte herstellingen zonder uitwisseling van deuren kunnen geschieden.

Bij toepassing van h. kan de vulling en de lediging van de schutkolk geschieden, hetzij door in de deur schuiven aan te brengen, hetzij door bij langzame heffing van de deur het water onder deze deur in of uit de kolk te laten stroomen. In het eerste geval beweegt de deur slechts, wanneer er geen waterdruk meer op staat en behoeft zij dus slechts met eenvoudige geleidingswielen te zijn uitgerust. In het andere geval moet de deur ook onder den grootsten waterdruk bewegen, en moet zij dus van zware loopwielen zijn voorzien. De deur wordt in dit geval eerst langzaam opgetrokken, waarbij het water in of uit de kolk stroomt. Is de kolk geledigd of gevuld, dan geschiedt de verdere heffing van de deur tot de voor de scheepvaart noodige hoogte met grootere snelheid. De bewegingsinrichtingen zijn in den regel opgesteld boven in een hefportaal, dat over het sluishoofd is gebouwd, en waarin de deur door middel van kabels of kettingen is opgehangen. *Egelie.*

Hefele, Karl Josef von, Duitsch bisschop en kerkgeschiedschrijver; * 15 Maart 1809 te Unterkochen (Wurttemberg), † 5 Juni 1893 te Rottenburg. Na zijn studies te Tübingen werd hij priester (1833), prof. in de kerkgeschiedenis en de patristiek aan de univ. van Tübingen (1837-'69), lid van de Nationale Vergadering van Wurttemberg (1842-'45) en bisschop (1869) van Rottenburg. In 1870 nam hij deel aan de Vaticaansche Kerkvergadering waar hij als leider optrad van de oppositie tegen de afkondiging van de onfeilbaarheid. Na eenigen tijd onderwierp hij zich aan de definitie (1871). Zijn meesterwerk is de Konziliengeschichte, op diepgaande bronnennavorsching rustende (I-VII 1874; VIII en IX uitg. d. Hergenröther); het geheel ook in Fransche vertaling met uitvoerige noten door Leclercq, Hist. des Conciles (1907-...) reeds 9 deelen in 18 banden.

Verdere werken: o.a. Einführung des Christentums in Südwestdeutschland (1837); Kardinal Ximenes (1844); uitgave van Patrum apostolicorum opera (1839). *Willaert.*

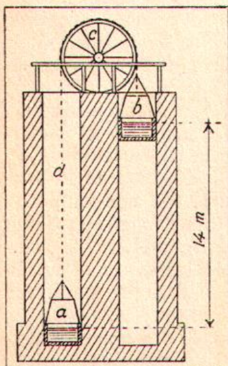
Heffen, bewegingsvorm in de gymnastiek. Het bestaat uit het bewegen van een meestal gestrekt lichaamsdeel tegen de richting der zwaartekracht. Men spreekt van romp-, been- en armheffen. Ook kent men den vorm gewichtheffen, waarbij een meer of minder zwaar gewicht van den grond af, of van voor de borst boven het hoofd gebracht wordt. *J. H. Custers.*

Heffen, Belg. gem. in de prov. Antwerpen, 5 km ten W. van Mechelen, aan de Zenne (II 511 B 4); opp. 695 ha, ca. 1 300 inw. Leem- en zandgrond, landbouw; fabriek van landbouwmachines.

Heffingen (Ned. en Belg. Belastingrecht) omvatten in den ruimen zin directe en indirecte belastingen, alsmede retributies; in den engen zin alleen deze laatste. H. in engen zin zijn in wezen steeds vergoedingen van publieke diensten; deze h. kunnen ook een gemengd karakter hebben, immers deels eigenlijke belastingen, deels h. in engen zin zijn. Men spreekt ook van belastingheffing; deze staat tegenover invordering. Sommigen laten de invordering

onder de h. vallen, alsdan zal de Wet tot bevordering der directe belastingen ook op de invordering toepasselijk zijn. *Russel.*

Heffingen, gem. in het groothertogdom Luxemburg, ten Z.O. van Larochette; opp. 1 334 ha, ruim 700 inw.; landbouw; in de omgeving Mullerthal; toerisme.

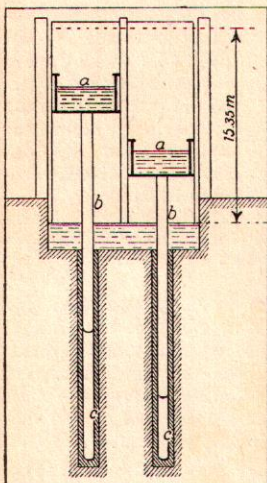

Hefinrichting. Fig. 1. Schema van de hefinrichting op het Great Western-kanaal. a = bak in laagsten stand; b = bak in hoogsten stand; c = kettingwiel; d = ketting.

Heffingsvers. Het Oud-Germaansche h. wordt gekenmerkt door het regelmatig terugkeeren van dezelfde klank(en) vóóraan het woord, dat het accent draagt in den regel (→ allitteratie). Bijv. in het archaïseerende lied op het St. Jansvier bij Gezelle. Het Mnl. vers telt gewoonlijk vier heffingen in het rhythme, die soms twee aan twee weer tot een hoogere eenheid zijn samengevat (dipodische tegenover monopodische verzen). *Wils.*

Heer Hálewijn zóng een [líedekìjn
Al wíe dat hoórde wou [bíj hem zìjn.

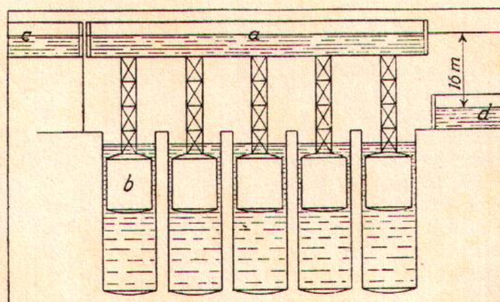
Hefinrichting of s c h e e p s h e f w e r k, inrichting om schepen in verticale richting te verplaatsen, wanneer het te overwinnen hoogteverschil te groot is om een schutsluis te kunnen toepassen. De oudste h. is gemaakt in 1838 op het Great Western Kan. (Eng.). Deze h. had twee ijzeren bakken, die door middel van kettingen aan elkander waren opgehangen (fig. 1). De beweging werd verkregen door in den bovensten bak wat meer water te laten, waardoor deze eenig overwicht kreeg. Later heeft men waterdruk als beweegkracht toegepast. De eerste van deze hydraulische h. was die te Anderton (fig. 2) in Engeland. Dit type geldt thans als verouderd.

Hefinrichting. Fig. 2. Schema van de hydraulische hefinrichting te Anderton. a = op- of neergaande bak; b = plunjer; c = perscylinder.

In 1899 werd te Henrichenburg een h. in gebruik genomen, dienende tot verbinding van het Dortmund-Eemskanaal met de haven van Dortmund, voor schepen, groot 62 × 8 × 1,75 m, welke is ingericht als een drijvende sluis. Het verval is ten hoogste 16 m. De schepen worden opgenomen in een met water gevulden ijzeren bak, welke wordt gedragen door vijf cylindrische vlotters (fig. 3). Deze bewegen zich in met water gevulde putten, welke 30 m diep zijn. De vlotters houden den bak juist in evenwicht. Aan de hoeken van den bak zijn zware moeren bevestigd, welke grijpen om schroefstangen. De beweging van den bak wordt verkregen door het draaien van de schroefstangen. De nieuwste h. is de in 1934 in gebruik genomen h. te Niederfinow, welke dient ter vervanging van een sluizentrap met vier schutkolken in het Hohenzollernkanaal, dat een onderdeel vormt van den scheepvaartweg Berlijn—Stettin. Het verval bedraagt ongeveer 36 m. De bak heeft afmetingen van 85 × 12 × 2,50 m en kan vier schepen van 225 t laadvermogen of één van 1 000 t laadvermogen bevatten. De bak, die met water gevuld 4 300 t weegt, wordt in evenwicht gehouden door tegengewichten. De beweging wordt verkregen door vier op den bak geplaatste tandraderen, welke grijpen in heugelstangen.

L i t.: Handb. der Ingenieurwissenschaften (III. Teil, 8. Band, Berlijn 1914); O. Franzius, Der Verkehrswasserbau (Berlijn 1927). *Egelie.*

Hefinrichting. Fig. 3. Schema van de hefinrichting (drijvende sluis) te Henrichenburg. a = ijzeren bak in hoogsten stand; b = vlotter; c = bovenpand; d = benedenpand.

Hefkoepel (k r ij g s k.), kleine pantserkoepel met licht geschut of mitrailleurs, verzonken in een betonlichaam. Om te kunnen vuren, wordt de h. omhoog gebracht door een hefboom met tegenwicht.

Hefnerkaars (afk. HK), de eenheid van → lichtsterkte van een lichtbron, is de lichtsterkte van een H e f n e r l a m p. In deze lamp, ingevoerd door v. Hefner-Alteneck in 1884, brandt amylacetaat; de pit is 25 mm lang, heeft een uitwendigen diameter van 8,3 mm en een inwendigen van 8,0 mm, terwijl de hoogte van de vlam 40 mm bedraagt. In de practijk gebruikt men bij de bepaling van de lichtsterkte gloeilampjes, die op de Hefnerlamp geijkt zijn. *Rekveld.*

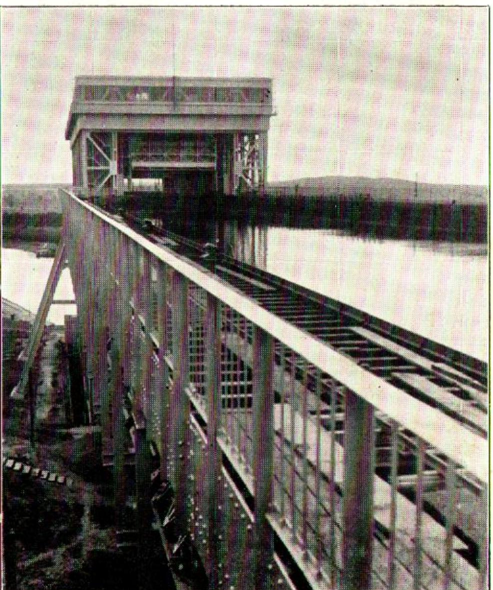
Hefnerlamp, → Hefnerkaars.

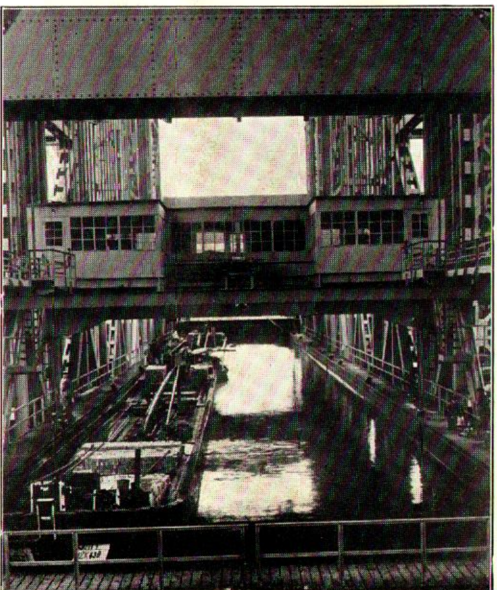
Heft, een kaasgebrek, dat ontstaat, doordat gasvormende bacteriën (colibact) de melksuiker als zuurstofbron gebruiken, waarbij o.a. gassen ontstaan (waterstof en koolzuur). Hierdoor gaat de kaas „rijzen" of „los" worden: er ontstaan onregelmatige openingen in de kaas. De oorzaak van het gebrek is, dat de grondstof voor de kaas niet zuiver is geweest. Door groote zindelijkheid bij het melken en bewaren van de melk, door toevoeging van salpeter of door pasteuriseeren kan het gebrek voorkomen worden. *Verheij.*

Hefwerktuig noemt men ieder werktuig, van de zeer eenvoudige voor bediening met de hand tot de soms zeer samengestelde door mechanische kracht gedreven inrichtingen, dat dient voor het opheffen van lasten.

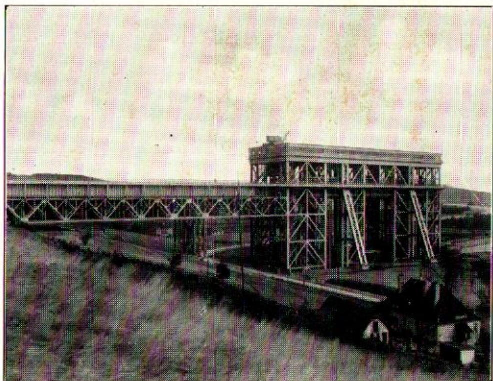
Men onderscheidt: **A)** hefwerktuigen, waarop de last bij het heffen **rust.** Hiertoe behooren:

HEFDEUR EN HEFINRICHTING

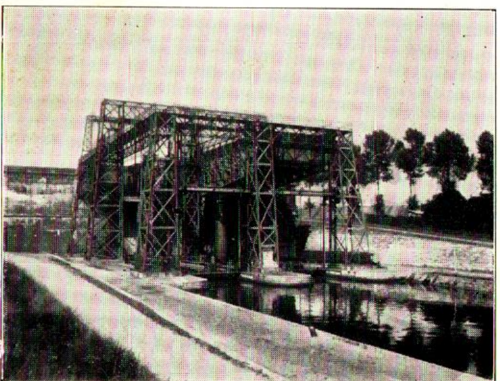

Hefinrichting in het Hohenzollernkanaal te Niederfinow.

Hefinrichting te Niederfinow. De „bak", met daarboven machinehuis.

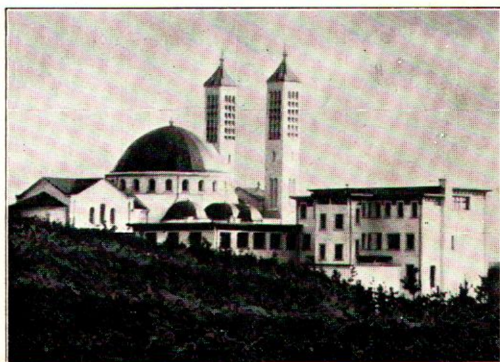

Hydraulische hefinrichting op het kanaal Bergen-Charleroi te La Louvière.

Hefinrichting te Niederfinow voor 1000-tons schepen; verval 36 m.

Hefdeur in het hefportaal van de sluis in het Bosscheveld te Maastricht.

Hefinrichting te La Louvière, voor 300-tons schepen verval 17 m.

HEILIG-LANDSTICHTING

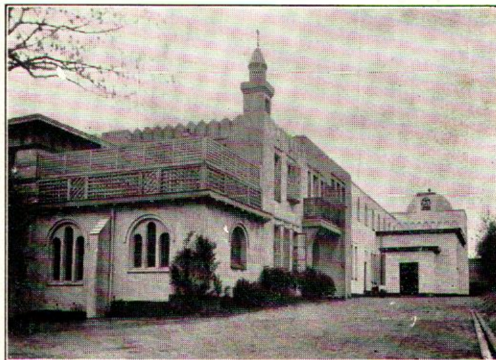

1

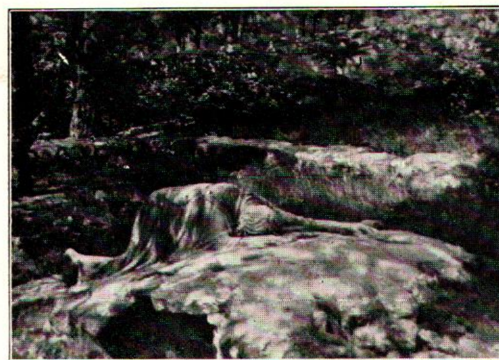

2

3

4

5

6

7

8

1 en 2. Cenaculumkerk met bijgebouwen. 3. Jerusalems plein voor het paleis van Pilatus. 4. Calvarië. 5. Gethsemane, slapende apostelen. 6. Klooster en kapel der Carmelitessen. 7. Gethsemane, Christus in doodstrijd. 8. Kruisweg, IVe statie.

1° **Koevoeten** en dgl. primitieve h., waarmede de last slechts weinig gelicht wordt.

2° **Dommekrachten.** De last rust op het draaibare boveneinde van een heugel en het daarin grijpende tandwiel is bevestigd aan een as, die door middel van een handslinger gedraaid wordt. Op de slingeras is nog een palrad aangebracht om terugslaan van den slinger te voorkomen, wanneer deze losgelaten wordt. Het geheel is in een houten of plaatijzeren huis gemonteerd. Bovendien worden dommekrachten ter vermijding van ongelukken veelal met veiligheidsslingers uitgerust, zoodat de heugel bij het strijken (als de pal van het palrad buiten werking gesteld is) niet daalt, doch stil blijft staan, zoodra de slinger losgelaten wordt.

3° **Vijzels,** bestaande uit een lichaam, aan welks boveneinde zich een (meestal bronzen) moer bevindt, waarin een stalen, van schroefdraad voorziene spil is aangebracht, op welker uiteinde de last rust. Deze wordt geheven door het draaien van de spil en derhalve moet de kop van de spil niet vast, doch draaibaar zijn. Een minder eenvoudige uitvoering is de differentiaalschroefvijzel, waarvan de spil niet in de moer loopt, doch in een holle bus, die ook aan de buitenzijde van schroefdraad voorzien is; binnen- en buitendraad van de bus hebben verschillenden spoed en dus rijst de last bij één omwenteling van de bus ter hoogte van het verschil tusschen buiten- en binnenspoed; daardoor is deze soort vijzels geschikt voor het langzaam opheffen van zware lasten, en een tweede voordeel is de groote lichthoogte, want deze is gelijk aan die van de bus en spil tezamen. Voorts behoort tot de groep der vijzels de → „cric” of automobielvijzel, waarvan de spil wordt gedraaid door middel van een wormbeweging; de wormas is tegen de buitenzijde van den cric aangebracht en het wormwiel is tegelijk de moer van de draaispil. Vijzels, waarbij de last, na opgeheven te zijn, in horizontale richting verplaatst kan worden, noemt men traversvijzels.

4° **Hydraulische vijzels.** Deze verschillen in principe van voorgaande, doordat het deel, waarop de last rust, niet gedraaid wordt, maar bestaat uit een plunger of stempel, die door den druk van een vloeistof in een cylinder omhoog gedreven wordt. Daartoe is tegen deze laatste een reservoir bevestigd, dat de vloeistof bevat, welke door middel van een kleinen plunger in een perscylinder onder den stempel wordt geperst; cylinder en plunger zijn meestal van gietstaal, de afdichting wordt verkregen door een lederen manchet; de klepjes van den perscylinder en de kleine plunger zijn van brons; als vloeistof gebruikt men water met glycerine of een dikke oliesoort.

B) Hefwerktuigen, waarbij de last **opgehangen** is aan een koord of ketting. Hiertoe behooren :

1° **Takels,** zijnde de eenvoudigste vorm van deze soort h., te verdeelen in: **a)** takels met vaste schijf; **b)** takels met losse schijf; **c)** meervoudige takels met één of meer vaste en één of meer losse schijven; **d)** machtstakels, waartoe de Weston-takel behoort; dit zijn differentiaaltakels, waarbij de haalketting een grooten weg aflegt bij een kleine hefhoogte van den last; **e)** wormtakels: de bovenste (vaste) schijf, waarop zich een wormdraad bevindt, wordt in beweging gebracht door een wormas, op welke een kettingschijf bevestigd is, die door middel van den haalketting gedraaid wordt; de spoed van den worm is zoodanig, dat de last niet omlaag gaat, wanneer niet aan den haalketting getrokken wordt; **f)** tandradtakels: i.p.v. de wormbeweging is hier een tandradoverbrenging toegepast, waardoor zij een grooter hefhoogte en een hooger nuttig effect hebben dan de wormtakels; **g)** electrische takels, zijnde tandrad- of gecombineerde tandrad- en wormtakels, door een electromotor aangedreven, welke van beneden af door trektouwen wordt bediend.

2° **Lieren** of windwerken, te onderscheiden in:

a) handlieren, bestaande uit een frame van plaatijzer, waartusschen het windwerk is aangebracht, zijnde de trommelas met trommel en groot tandwiel, voorts de tusschen-as met groot en klein tandwiel en eindelijk de slingeras met (buiten het frame) aan elk einde een slinger voor het draaien en (binnen het frame) een klein tandwiel. De tanden van trommeltandwiel en klein tandwiel op de tusschenas grijpen steeds in elkaar. De trommelas kan zijdelings verschoven worden, zoodat de tanden van het tandwiel in die van het trommeltandwiel grijpen (directe aandrijving, snel heffen van lichte lasten) of wel in die van het groote tandwiel der tusschenas (indirecte aandrijving, langzaam heffen van zwaardere lasten). Bij het hijschen zorgt een pal met op de slingeras bevestigd palrad, dat de last niet zakt, wanneer de slingers losgelaten worden; bij het vieren wordt de pal gelicht en wordt te snel dalen voorkomen door een bandrem, welke op de remschijf terzijde van den trommel werkt. Zie verder tekst en afb. bij → Handlier.

b) Stoomlieren. De trommelas wordt, al of niet door een tusschendrijfwerk, door stoom aangedreven. Er zijn twee cylinders met zuigers, die op krukken werken, welke een hoek van 90° met elkaar maken, zoodat de stoomlier in elken stand in beweging gezet kan worden.

c) Electrische lieren, die haar beweegkracht aan een electromotor met tusschendrijfwerk ontleenen.

3° **Kranen,** voor handbeweging zoowel als voor stoom- en electrische aandrijving. Er behooren toe: **a)** wandkranen, die aan den muur bevestigd zijn; **b)** vrijstaande kr. (portaalkranen); **c)** verrijdbare of transportkranen. Beide eerste soorten zijn draabaar om een as, terwijl de last zoowel op en neer als zijdelings verplaatst kan worden; bij de laatste geschiedt de horizontale verplaatsing in één richting langs de kraan zelf en in een richting loodrecht daarop door het rijden. *P. Bongaerts.*

Heg, → Haag.

Hegar, Friedrich, Zwitsersch componist; * 11 Oct. 1841 te Bazel, † 2 Juni 1927 te Zürich. H. schreef (in den stijl van Brahms) een reeks mannenkoren, deels met orkest, die tot de beste op dit gebied behooren. Verder een oratorium, een violoncel-concert en een strijkkwartet.

Hegau, vruchtbare vulkanische hoogvlakte ten N.W. van het Bodenmeer (IX 576 C 5); uitstekende basalt- en phonelietkoppen (toerisme).

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, Duitsch wijsgeer; * 1770 te Stuttgart, † 1831 te Berlijn; hoogleeraar te Jena, Heidelberg, Berlijn. De wijsbegeerte van H. is het absolute idealisme: de eenige werkelijkheid is het Absolute Bewustzijn, de denkende gedachte, de Idee. Zij bezit een immanente activiteit, waardoor zij een noodzakelijk in een altijddurende ontwikkeling wordt betrokken, die in al haar stadia aan den subjectieven gang van het denken beantwoordt. Door deze ontwikkeling zijn alle verschijnselen van natuur

en leven te verklaren. Haar eigen kenmerk bestaat in een vormen van tegenstellingen en een oplossen van die tegenstellingen in een hoogere eenheid, waaruit weer nieuwe tegenstellingen voortkomen. De these heeft in zich den grond van haar anderszijn of de anti-these, waarin zij omslaat en beide blijken één te zijn in de synthese, waarin de tegenstelling overwonnen is en tot hoogere werkelijkheid opgeheven. Alle gebeuren in de wereld wordt nu door H. in dit schema ondergebracht, waardoor hij in staat is, heel de wetenschap van zijn tijd in zijn stelsel een plaats te geven.

G. W. F. Hegel.

Krachtens de natuurnoodzakelijke ontwikkeling van het Absolute zijn ook al diens verschijningsvormen aan verandering onderhevig. Dit geldt voor de ervaarbare wereld, maar evenzeer voor wetenschap, recht, wijsbegeerte en godsdienst; vaststaande waarheden en blijvende normen zijn hier uitgesloten. In de geschiedenis openbaart zich de Idee in haar ontwikkeling tot vrijheid: in den staat is die vrijheid op aarde in den hoogsten graad verwerkelijkt; deze beteekent echter een onbeperkte machtsvolheid van de overheid, die door geen plicht tegenover de onderdanen is gebonden. → Absolutisme.

De godsdienstphilosophie van Hegel is de radicale ontkenning van het Christendom als geopenbaarden godsdienst; het is voor hem slechts een phase in de ontwikkeling van het Absolute, even noodzakelijk als de andere godsdiensten. Ook voor een persoonlijk Godsbegrip is in zijn stelsel geen plaats: het eenige goddelijke is de Idee. Alle Christ. dogma's tracht H. in wijsbegeerte op te lossen. Door dat alles heeft de leer van H. bij velen een fatalen invloed uitgeoefend op geloofsleer en religie.

Voorn. werken: Phaenomenologie des Geistes; Enzyklopaedie der Phil. Wissenschaften; Grundlinien der Phil. des Rechts; Vorlesungen über Gesch. der Phil.; Aesthetik; Religionsphilosophie; Phil. der Geschichte. — Uitg.: (critisch) door G. Lasson (Leipzig 1921 vlg.). — Lit.: K. Fischer, Hegels Leben, Werke und Lehre (Heidelberg [3]1911); F. Sassen, Gesch. v.d. Wijsbegeerte der 19e eeuw (1934). *F. Sassen.*

Hegelund, Peder Jensen, Deensch tooneelschrijver; * 1542 te Ribe, † 1614. Zijn moraliteiten, o.m. Susanna (1578), nog geheel middeleeuwsch van geest, bereiden van ver het Klassieke bijbelspel van de 17e e. voor.

Hegemon van Athene, Atheensch redenaar, tegenstander van Demosthenes, in 318 v. Chr. met Phocion, als Macedonisch-gezind ter dood veroordeeld.

Hegemon van Thasus, Oud-Grieksch comicus, maar vooral dichter van parodieën op het epos; behoort tot de tweede helft der 5e eeuw v. Chr. Met zijn parodieën verwierf hij vsch. overwinningen in de muzische agones te Athene. Bekend was o.m. zijn Gigantomachie. Zich zelf gaf hij den bijnaam: de Lens (d.w.z. een arme drommel, die enkel armoedige kost te eten heeft). *V. Pottelbergh.*

Hegemonie (Gr. hègemonia = leiding, opperbevel, heerschappij). In de Oud-Grieksche staten, als Athene, Sparta, Macedonië, Thebe, die er naar streefden andere staten onder een of anderen vorm onder hun voogdij te nemen, was de h. het ideaal op het gebied der buitenlandsche politiek, zooals de autonomie en de autarkie de idealen waren van alle binnenlandsche politiek. *V. Pottelbergh.*

Hegemonikon heet bij de → Stoa de voornaamste functie van de menschelijke ziel, die de voorstelling, het toestemmingsvermogen en het verstand omvat en zijn zetel heeft in het hart.

Hegen, afsluiten, afzetten eener ruimte met heg of haag. In de rechtsgeschiedenis beteekent h. het vormelijk afsluiten der gerechtsplaats, waaraan voorafging het stellen van drie vragen aan de gerechtsvergadering: of het de juiste tijd en plaats was voor het houden der gerechtszitting, of de bank wettig bezet was en of de dingvrede (gerechtsvrede) geboden kon worden. Na bevestigende beantwoording had dan de afsluiting plaats en werd de gerechtsvrede afgekondigd. *Hermesdorf.*

Hegenscheidt, Alfred, Vlaamsch schrijver; * 1866 te St. Jans Molenbeek. Prof. aan de univ. te Brussel. Behoort tot de eerste generatie van Van Nu en Straks, schrijver van een befaamd nationaal drama in verzen, Starkadd, van meer literairen en lyrischen dan tooneelkundigen aard. *Godelaine.*

Hegesandrus van Delphi, Oud-Grieksch verzamelaar van anecdoten en → apomnemoneumata, uit het midden der 2e eeuw v. Chr. Hij stelde vooral belang in bekende personaliteiten, als de koningen van Macedonië en Syrië, kunstenaars, wijsgeeren, hetaeren. Plutarchus en meer nog Athenaeus hebben uit zijn verloren verzameling Hypomnèmata veel geput. *V. Pottelbergh.*

Hegesias van Cyrene, Grieksch wijsgeer uit de 3e eeuw v. Chr., behoorend tot de Cyrenaeïsche, door Aristippus gestichte school; Peisithanatos (= die tot den dood aanraadt) genoemd, omdat hij, twijfelend aan de mogelijkheid het geluk ooit te kunnen bereiken, zelfmoord aanraadde. Omwille van zijn pessimistische theorieën werd hij uit Alexandrië uitgewezen. *V. Pottelbergh.*

Hegesias van Magnesia (Sipylus), Oud-Grieksch sophist en rhetor uit de 3e eeuw v. Chr., auteur van pleidooien en epideiktische stukken, alsook van een rhetorische geschiedenis van Alexander den Grooten; hij werd beschouwd als de schepper van den Asianistischen stijl. Fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

Hegesippus, 1° een der oudste Christelijke schrijvers, kwam onder paus Anicetus (154-165) uit het Oosten naar Rome om tegenover de Gnostische dwalingen de ware leer der Kerk te kunnen vaststellen. Van zijn 5 boeken Hypomnèmata, die hij daar schreef, zijn fragmenten bewaard. Hij zegt daarin, dat hij als waarborg voor de zuivere leertraditie de lijst der bisschoppen van Rome heeft opgesteld. Ten onrechte heeft men dien tekst anders willen verstaan. Zeer waarsch. steunt dan ook de pauslijst van Irenaeus op die van Hegesippus. Erich Caspar beschouwt de personen van die lijsten alleen als voorname dragers der apostolische leertraditie. De lijsten zijn echter alleen bevredigend te verklaren, als met die personen bisschoppen van Rome bedoeld waren, opvolgers van

Petrus in het bestuursambt, die echter tevens de voornaamste dragers en borgen der traditie waren.

Lit.: Funk, in Kirchengesch. Abhandl. u. Untersuch. (I 1897, 381 vlg.); Caspar, Die älteste römische Bischofsliste (1926).

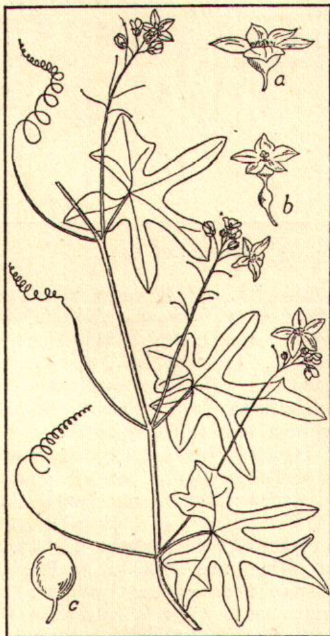
2° Aldus wordt ook wel genoemd de Lat. bewerker van Flavius Josephus' De bello judaico. → Ambrosiaster. *Franses.*

Hegesippus van Sunion, Atheensch staatsman, tijd- en partijgenoot van Demosthenes. Hem schreven de Ouden en na hen de moderne philologen de 7e rede toe uit het oeuvre van Demosthenes, nl. de rede over Halonnesus.

Hegeso, voorname Atheensche vrouw, ter wier nagedachtenis het zgn. **grafmonument van Hegeso** werd opgericht, een der oudste grafmonumenten-met-beeld, te Athene op het Dipylon-kerkhof weergevonden. Hegeso wordt er op voorgesteld, zittend te huis, terwijl een slavin voor haar staat, die een opsmukkistje overhandigt. Naar de gelijkenis, die de beide figuren vertoonen met beelden van het Parthenonfries, wordt het monument uit de periode na Phidias gedateerd. *E. de Waele.*

Heggemusch (ook: blauwleggertje, boerennachtegaal, doornkruiper, winterzanger), andere naam voor den → bastaardnachtegaal.

Heggerank (Bryonia), acht soorten tellend plantengeslacht van de fam. der komkommerachtigen; omvat klimmende kruiden, waarvan twee soorten hier in Europa, nl. B. dioica, h. of wilde wingerd, met kersroode bessen, en B. alba, een sierplant met zwarte vruchten, welke plant vaak voor bekleeding van muren enz. wordt aangewend. Beide soorten zijn vergiftig. De wortel van Bryonia alba wordt in de apotheek gebruikt, vooral tegen jicht. *Bouman.*

Heggerank (Bryonia dioica). a = mannelijke bloem, b = vrouwelijke bloem; c = vrucht.

Hegi, Gustav, Zwitsersch plantkundige, prof. te München; * 13 Nov. 1876 te Rickenbach (kanton Zürich). Met vele medewerkers gaf hij uit: Illustr. Flora von Mitteleuropa (12 dln. 1906-'29).

Hegias, beroemd Attisch beeldhouwer (door Plinius verkeerdelijk Hegesias genoemd), die ca. 450 leefde en de eerste leermeester was van Phidias. Van zijn werken rest niets dan de vermelding in oude teksten: o.m. van zijn Dioscurengroep, die te Rome voor den tempel van Iuppiter stond. *E. de Waele.*

Hegius, Alexander, Christelijk Humanist; * 1433 te Heek in Westfalen, † 1498 te Deventer. Hij had zijn opleiding genoten bij de Broeders van het Gemeene Leven te Zwolle, was rector van de scholen van Wezel, Emmerik en sedert 1483 van de S. Lebuinusschool te Deventer, die hij tot hoogen bloei bracht (2 200 leerlingen) en tot een middelpunt en voorbeeld maakte van Christelijk Humanisme. De meeste beroemde Christelijke Humanisten waren zijn vrienden of leerlingen (Erasmus, Murmelius). Zijn geschriften zijn van weinig belang; zijn beteekenis is, dat hij als leermeester de nieuwe Humanistische ideeën naar voren bracht en daardoor grooten invloed uitoefende. Hij baande den weg voor een betere studie der Lat. grammatica en ijverde voor de studie van het Grieksch. Hij was vroom en is op lateren leeftijd priester geworden. Zijn „Opuscula" werden uitgegeven door zijn leerling J. Fabri (Deventer 1503).

Lit.: J. Lindeboom, Het Bijb. humanisme in Ned. (70-81). *J. de Jong.*

Hegoumenos (Gr., = aanvoerder, leider) of Igoumen (Nieuw-Gr.) is in de Oostersche kerk de gebruikelijke benaming voor de overste van een klooster. De h. werd doorgaans door de monniken van het betrokken klooster zelf gekozen.

Hehl, Ch. K. A., Duitsch architect; * 1847 te Kassel. In 1894 prof. aan de Techn. hoogeschool te Berlijn. Uitgebreide bouwpraktijk, waaronder veel kerken in neo-Gotische en later in neo-Romaansche richting, waarbij van ijzeren constructies veelvuldig gebruik werd gemaakt.

Hehn, 1° Johannes, Duitsch Kath. exegeet en Oriëntalist; * 4 Jan. 1873 te Burghausen, † 9 Mei 1932 te Würzburg. Studeerde Orientalia, o.a. bij Friedrich → Delitzsch, tegen wiens werk Die grosze Täuschung hij later voordrachten hield. Prof. te Würzburg 1903. Zijn hoofdwerk Die biblische und babylonische Gottesidee (1913) en Wege zum Monotheismus (1913) werden op den Index geplaatst. Hij onderwierp zich en behield zijn professoraat.

2° Viktor, cultuurhistoricus; * 8 October 1813 te Dorpat, † 21 Maart 1890 te Berlijn. Werd in 1857 keizerlijk hoofdbibliothecaris te S. Petersburg en leefde vanaf 1873 als gepensionneerd lid van den Russischen Staatsraad te Berlijn. In zijn cultuurhist. geschriften weet hij rijke kennis met philosophisch denken te verbinden.

Voorn. werken: Kulturpflanzen und Haustiere (1870, [8]1911); Ueber Goethes Gedichten (1911). — Lit.: Th. Schiemann, Victor H. (1894). *Andres.*

Heiaal, ringslang. → Colubrinae.

Heian, naam van een Jap. hoofdstad (thans Kioto) en keizerlijke residentie, tevens die eener periode (794-1186) in de Jap. geschiedenis en Jap. kunst. Een nieuwe golf van Boeddhisme, en wel een, genaamd Mikkio of Esoterische Leer, ging toen over Japan. Het was de Tendai-leer, geheel georiënteerd op Amida. → Boeddhisme (in Japan). *H. Borel.*

Heiberg, 1° Gunnar Edvard Rode, Noorweegsch tooneel- en romanschrijver van de niets ontziende naturalistische richting; ook als radicaal-republikeinsch journalist bedrijvig in den strijd voor Noorwegen's losscheuring van Zweden. * 18 Nov. 1857 te Oslo, † 23 Febr. 1929 aldaar. Zijn tooneelwerk is vol cynisch-onverbiddelijke critiek op de maatschappij en maakt ieder idealisme (o.m. dat van Björnson) a priori verdacht.

Voorn. werken: Tante Ulrikke (1884); Kong

Midas (1885); Balkonen (1894); Det store Lod (1895); Folkeraadet (1897); Pariserbreve (1900); Kaerlighedens tragedie (1904); Jeg vil vaerge mit Land (1912); Salt og Sukker (1924); I Frihetens Bur (1929). — Uitg.: Samlede dram. Vaerker (4 dln. 1917 vlg.). — Lit.: C. Collin, Kunsten og Moralen (1894). *Baur.*

2° Johan Ludvig, Deensch tooneelschrijver uit den overgangstijd van Romantiek naar Realisme, zoon van den Voltairiaanschen satirist en revolutionnairen dagbladschrijver Petrus Andreas H. (* 1758, † 1841); * 14 Dec. 1791 te Kopenhagen, † 25 Aug. 1860 te Bonderup. Begonnen met parodieën op Oehlenschläger's overspannen Romantisme, burgert H. in Denemarken den persifleerenden toon der Fransche → Vaudeville in. Zijn latere werken inspireeren zich op een mystiek geloof aan een vóórbestaan van de ziel; zijn lyriek huldigt het beginsel der bewuste, Parnassiaansche verzorging van den vorm. Vertaalde ook uit Calderon.

Voorn. werken: Elverhöj (1828); Fata Morgana (1838); Syvsoverdag (1840); Nye Digte (1841); En Sjael efter Döden (1841); Nöddeknaekkerne (1845); Gadeviser (1849). — Uitg.: Samlede Vaerker (22 dln. 1861 vlg.). — Lit.: J. Clausen, J. L. H. (1891). *Baur.*

3° Johan Ludvig, Deensch philoloog; * 27 Nov. 1854 te Aalborg, † 4 Jan. 1928 te Kopenhagen; 1884-'95 directeur van de Borgerdydskole (Burgerdeugdschool, te vergelijken met ons lyceum) te Kopenhagen, 1896-1924 hoogleeraar aan de univ. ald. H. heeft door zijn uitg. van Gr. mathematici (Euclides, Archimedes, Apollonius, Hero, Ptolemaeus, Serenus, Theodosius, Simplicius) en zijn ontdekkingen van verloren gewaande werken (o.a. de Methode van Archimedes) veel bijgedragen tot de kennis van de Gr. wiskunde. Hij schreef vsch. studies over de Klass. cultuur.

Voorn. werken: Mathematik, Naturwissenschaften und Medizin im klass. Altertum (Leipzig [2]1920); Gesch. der Mathematik und Naturwissenschaften im Altertum (München 1925). *Dijksterhuis.*

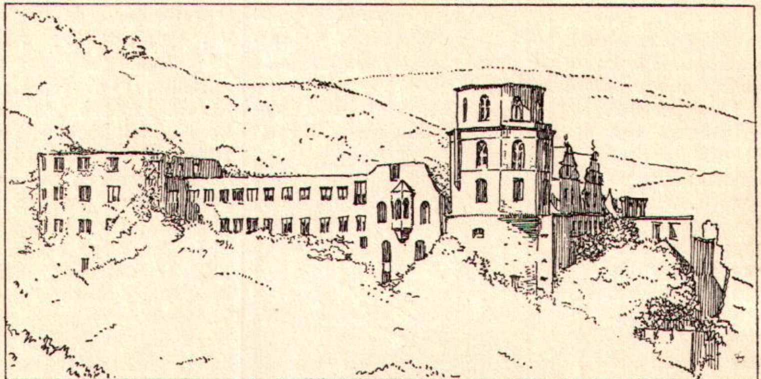
Heibloem, De, St. Aloysius-gesticht te Heythuizen (L.), onderafd. van de Ver. St. Aloysiusstichting te Amsterdam voor jongens (weezen, halfweezen, pupillen en schipperskinderen). Opname van 6-12 jaar; verblijf tot 21 jaar. Vak-, landbouw- en tuinbouwonderwijs.

Heide, plantenformatie van grassen, kruiden en kleine struiken, meestal op zandgrond. Oorzaak van het vrijwel ontbreken van boomgroei is gebrek aan lucht in den bodem door de vorming van een dikke, ruwe humus, alsook uitlooging van den bodem. Onder de gewone heideplanten komen behalve → dopheide en → struikheide nog meerdere voor dit landschap karakteristieke planten voor, zooals bremsoorten (→ Brem; Heidebrem), → buntgras, rendiermos, zonnedauw. In 1931 nam de heide in Ned. nog ruim 8% van den bodem in, terwijl ook de andere woeste gronden als duinen en hoogveen voor een deel met h. begroeid zijn. Zie nog → Heideachtigen; Heidemaatschappij; Heideontginning.

Heide, Ter, zeer oud zeedorp, gelegen in het Westland in de prov. Z. Holland, behoorende tot de gem. Monster. Aanvankelijk mondde hier de Noordelijkste Maasarm uit, die de Hei werd genoemd. Bekend door den zeeslag van 10 Aug. 1653, waarbij Tromp tegen de Engelschen sneuvelde. De vroeger belangrijke visscherij is thans geheel verdwenen, behalve de schelpenvisscherij. Het dorp, dat in den loop der eeuwen eenige malen door de zee verwoest is geweest, bezit een treurige vermaardheid uit den tijd der Watergeuzen in 1572. De pastoor en kapelaan te Monster werden uit hun pastorie gehaald. De bewoners weigerden ze voor een vat bier terug te koopen, waarna de gevangenen te Den Briel den marteldood stierven.

Thans is H. een rustig badplaatsje. Bezienswaardigheden zijn een oud kerkje (1667, herbouwd 1720) en het Oude Gasthuis. *Blaauw.*

Heideachtigen (Ericaceae), een tweezaadlobbige plantenfamilie, telt 80 geslachten en ruim 1300 soorten, vnl. halfstruiken en struiken met altijdgroene, leerachtige bladeren, welke goed bestand zijn tegen uitdroging. De bloemen zijn vaak mooi gekleurd. Bij voorkeur bewonen zij koele, droge streken; in de warme streken zijn zij alleen in het hoogere bergland van Z. Amerika en Azië goed vertegenwoordigd. Vele zijn bekende sierplanten, als rhododendron, azalea ledum, erica, waarvan vele variëteiten gekweekt worden voor tuinsierplanten. *Bouman.*

Heidelberg. Het slot.

Heidebebossching, → Boschaanleg.

Heidebrem (Genista), plantengeslacht van de fam. der peulgewassen; bewoont Europa, N. Afrika en W. Azië met een 100-tal soorten, welke óf enkelvoudige óf geen bladeren hebben, terwijl de bloemen veelal geel van kleur zijn. De in onze streken groeiende soorten bezitten wel bladeren. In de heidestreken treft men hier aan de kruipbrem, G. pilosa, de stekelbrem, ook hiethekel, stekelheide of kattendoorn genoemd, G. anglica en de verfbrem, G. tinctoria, waaruit vroeger een kleurstof werd gewonnen. In Gelderland en N. Brabant groeit nog wel de Duitsche brem, G. germanica. Bladloos zijn vele soorten in Afrika, Arabië en Syrië, waar G. raetam een veelvuldig voorkomend type is. In Z. Europa dienen de h.-soorten vaak als voedsel voor kleinvee en worden druk door bijen bezocht. Vlechtmateriaal verschaft G. virgata. Zie nog → Brem. *Bouman.*

Heidelberg, stad aan den Neckar in Baden (IV 328 C 2); 84 759 inw. (1933), waarvan 33% Kath.

Oudste universiteitsstad van Duitschland (1386). Veel vreemdelingenverkeer. Badplaats met geneeskrachtige bronnen. Voedings- en genotmiddelenindustrie; machinefabrieken.

Heidelberg is waarsch. ontstaan uit een Rom. nederzetting, bezit stadsrechten sedert 1239 en is de residentie van de Paltsgraven sedert de 14e e. De langgestrekte plattegrond is typisch voor een tusschen een rivier en een bergrug gelegen stad; eerst in den modernen tijd zijn ook de hellingen van den Gaisberg bebouwd. Vele malen is de stad in oorlogen verwoest, vandaar dat zij ondanks den hoogen ouderdom een betrekkelijk gering aantal monumenten bezit. Het belangrijkste daarvan is het **slot**, oorspr. alleen vesting, later ook als woning ingericht, thans ruïne. Het oudste deel dateert uit de 13e e.; beroemd is het door Otto Heinrich gestichte, naar hem genoemde deel in Renaissancestijl (1556-'59 ; ontwerper onbekend). Het is in de 17e en 18e e. herhaaldelijk door oorlog en blikseminslag geteisterd; begin 19e e. is een klein deel hersteld, de rest vormt een zorgvuldig onderhouden, schilderachtige en imposante ruïne. De eens beroemde parken zijn ook goeddeels vernield.

Verdere monumenten zijn nog het raadhuis (1703) en het „Haus zum Ritter", een voorbeeld van een groot Duitsch Renaissance-woonhuis (1592). *v. Embden.*

De **Heidelbergsche catechismus,** een samenvatting van Calvijn's leer in den strengsten vorm, is op last van keurvorst Fred. III van de Palts door de beide Heidelb. hoogleeraren Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus samengesteld en in 1563 door de Synode van Heidelberg goedgekeurd. Spoedig daarna verscheen het geschrift in druk en werd het tot verplichte norm van de Prot. leer voor heel het gebied van Frederik gesteld. Ook buiten de Palts bevorderden velen de invoering. Eerst in de derde uitgave werd de voor de Katholieken zoo stootende zinsnede: de mis is een „vervloekte afgoderij", opgenomen. De eerste Ned. vert. verscheen te Emden in 1563, spoedig gevolgd door de gunstiger ontvangen overzetting van Petrus Dathenus. Vsch. synoden eischten de invoering in de Ned. Geref. kerken. De Synode van Dordrecht (1618-'19) roemt den Catechismus als geheel conform met de H. Schrift en verplichtte alle ambtsdragers en personen, die met het theologisch onderwijs hetzij direct of indirect belast waren, dezen te aanvaarden. *Wachters.*

Heidelberger program, het in 1925 door de Duitsche soc.-democraten op hun partijcongres te Heidelberg aangenomen program, ter vervanging van dat van → Erfurt. Het beteekende een verburgerlijking van het Duitsche socialisme.

Heideloff, Karl Alexander von, Duitsch schilder, beeldhouwer, architect, graveur en schrijver; * 2 Febr. 1789 te Stuttgart, † 28 Sept. 1865 te Haszfurt. Zeer belangrijke vertegenwoordiger der neo-Gotiek in Duitschland en schrijver van kunsthistorische werken. Prof. en conservator te Neurenberg.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVI, 261-262); A. Kuhn, Gesch. d. Baukunst (II, 1022-1023); F. Knapp, Die künstler. Kultur d. Abendlandes (III 1922, 48, 363). *p. Gerlachus.*

Heidemaatschappij, Nederlandsche, is een in 1888 opgerichte vereeniging (van contribueerende leden en begunstigers), die zich in het algemeen ten doel stelt de verhooging van het voortbrengend vermogen van den Ned. bodem. Haar hoofdzetel is gevestigd te Arnhem. Haar werkzaamheden omvatten o.m. het aanleggen en onderhouden van wegbeplantingen en bosschen, alsmede het beheeren van deze laatste, het ontginnen van heidevelden, het drooggleggen en in cultuur brengen van lage broek- en veengronden, het kweeken en uitzetten (deels voor rijksrekening) van diverse vischsoorten, den aanleg van drainages en het verbeteren en onderhouden van grootere waterleidingen. Zij voert propaganda voor ruilverkaveling. Aan haar cursussen leidt zij op voor boschwachter, boschbaas, opzichter, enz.

De werkzaamheden der Ned. H. ondergingen de laatste jaren sterke uitbreiding, doordat vnl. aan haar het toezicht op de met rijkssteun in werkverschaffing uitgevoerde werken werd opgedragen. *Dewez.*

Heiden, → Heidendom.

Heiden, badplaats voor luchtkuur in Zwitserland (kanton Appenzell). 811 m boven zee. Ca. 3 300 inw. (Prot.). Bekend omdat Fränkel daar het eerst zijn compensatoire oefeningstherapie bij tabes heeft toegepast.

Heiden, Leonardus van der, → Leonardus v. d. Heiden.

Heiden-Christenen werden in de eerste eeuw degenen genoemd, die rechtstreeks van het heidendom tot het Christendom kwamen, in tegenstelling tot de Joden-Christenen, die van den Joodschen tot den Christelijken godsdienst overgingen. In de dagen der Apostelen bestond er wrijving tusschen beide groepen. De Joden-Christenen meenden, dat men in vele opzichten moest vasthouden aan de Wet en dat bekeerlingen uit het heidendom o.a. eerst besneden moesten worden, wat de laatsten uiteraard niet konden inzien. Ofschoon ook Paulus, de Apostel der heidenen, soms in het belang der missie aan de Joden-Christenen tegemoet kwam en daarom zijn leerling Timotheus liet besnijden, trad hij in Antiochië scherp op tegen Petrus, die na eenig weifelen de partij der Joden-Christenen had gekozen. Overigens had juist Petrus den heidenschen hoofdman Cornelius in de Kerk opgenomen, en dit tegenover de bekeerde Joden verdedigd. In principe waren de beide Apostelen het dan ook wel eens en de kwestie werd uitgemaakt op het → Apostelconcilie in Jerusalem door het → Aposteldecreet. Het geleidelijk uitsterven van het Joden-Christendom beteekende in zekeren zin een bevrijding voor de Kerk. *Franses.*

Heidendom, samenvattende benaming van alle buiten de ware openbaring staande godsdiensten, of breeder: van alle niet-monotheïstische godsdiensten.

In het O. T. werden de niet-Israëlietische volkeren aangeduid als gojim, wat in de Grieksche vert. overgezet werd met ethnè. Het N. T. nam dezen naam over en duidde er mee aan al de volkeren, die de openbaring niet kenden. In het Lat. werd ethnè vertaald met gentes. Toen nu de oude Romeinsche godsdienst bijna geen aanhangers meer telde dan op het platteland, werden deze aangeduid als pagani (Lat., ⟨ pagus = dorp), wat in de Germaansche talen overgezet heiden was (Gotisch: haithns ⟨ haithi = pagus). Vatten we het heidendom op in de tweede beteekenis, dan zijn er nog ruim een milliard heidenen (ca. 1 072 663 000), waarvan 213 186 000 Boeddhisten, 357 299 000 Confucianisten, 257 207 000 Hindoe's, 16 644 000 Sjintoïsten, 126 009 000 andere heidenen; 102 192 000 zgn. godsdienstloozen en 125 000 onbekenden. Daartegenover staan 375 460 000 Katholieken, 183 472 000 Protestanten, 143 625 000 andere Christenen, 16 059 000 Joden, 260 288 000 Mohammedanen. Vgl. → Heidensche liturgieën.

L i t. : J. Lippl, Heidentum, in Lex. f. Theol. u. Kirche (IV) ; D'Espierres, Les religions dans les différents pays du monde (1934) ; B. Arens, Etat actuel des missions catholiques (1932). *Bellon.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. Als vijand van het Christendom wordt het h. in de Christelijke symboliek voorgesteld als een d r a a k. De beide k a n d e l a a r s op het altaar verbeelden Jodendom en h. De voorstelling van Susanna als lam tusschen twee w o l v e n in de catacombe van Praetextatus te Rome is, volgens Hippolytus, een symbool van de Kerk tusschen Jodendom en h. Op een altaarstuk (Kruisiging) te Wechselburg in Saksen wordt het h. voorgesteld als een g e k r o o n d e v r o u w aan de voeten van de H. Maagd.

L i t. : O. Doering, Christl. Symbole (1933) ; K. Atz en St. Beissel, Die kirchl. Kunst i. Wort und Bild (Regensburg) ; Bréhier, L'art chrét. ([2]1928). *p. Gerlachus.*

Heidenhain, 1° M a r t i n, Duitsch zoöloog, zoon van 2° ; * 7 Dec. 1864 te Breslau; prof. te Tübingen, waar hij zich vooral op cytologie, histologie en anatomie toelegde.

W e r k e n : Über Kern und Protoplasma (Leipzig 1892) ; Über chemische Umsetzungen zwischen Eiweiszkörpern und Anilinfarben (Bonn 1902).

2° R u d o l f, Duitsch physioloog, vader van 1°; * 29 Jan. 1834 te Marienwerder, † 13 Oct. 1897 te Breslau; 1859 prof. in de physiologie te Breslau. Onderzocht vnl. spierphysiologie.

W e r k e n : Physiol. Studien (Berlijn 1856) ; Der sogen. tierische Magnetismus (Leipzig [4]1880) ; Die Vivisektion im Dienste der Heilkunde (Leipzig [2]1884) ; Stud. des Physiol. Instituts zu Breslau (4 dln. Leipzig 1861-'68).

Heidenheim, stad aan de Brenn in de Zwabische Jura ten N.O. van Ulm (IX 576 D 4); ca. 48 500 inw. (30% Kath.). Textiel-, sigaren- en machinefabrieken; ververijen. Bij H. ligt het vervallen slot Hellenstein.

Heidenschap, dorp in de gem. → Hemelumer Oldephaert en Noordwolde.

Heidensche liturgieën. Deze uitdrukking werd vooral gangbaar sinds het ontstaan der vergelijkende liturgiestudie. In den regel verstaat men eronder het ritueel der Hellenistische polytheïsten, levend in de eerste eeuwen van het Christendom. Over het geheel treft men in dit ritueel der vsch. godsdiensten aan: bepaalde personen (priesters, magiërs, bezweerders), die met de gemeente hun ambt vervullen op vastgestelde tijden (dag- en nachturen, feesten en ongeluksdagen), op uitgelezen plaatsen (tempels, bosschen, spelonken), door vsch. handelingen (offergebeden, ommegangen, lustraties, dans). Deze elementen ontmoet men in den officieelen godsdienst van Griekenland en Rome, van het Oosten en Egypte, bij de Mandaeërs en Gnostieken. Strikt afhankelijk is de Kath. → liturgie van de → Joodsche liturgie alleen, waarvan zij de verwezenlijking en de volmaking mag heeten; slechts in de breede beteekenis van het woord kan men spreken van opname van heidensche liturgie-elementen in de Kath. riten. In den regel treft men dgl. ontleening niet in de eerste tijden aan, zoolang Christendom en heidendom als gezworen vijanden tegenover elkaar staan. In de dagen van zulken fellen tegenstand is dit psychologisch niet te veronderstellen. Iedere richting bezint zich dan op zichzelf en leeft uit haar diepste wezen en contrasteerende beginselen. Hoogstens uit concurrentie-geest neemt men een of ander uiterlijk element over, doch geeft het een geheel anderen inhoud. De secundaire ontleening geschiedt pas, als de vijand is overwonnen en niet meer te duchten. Alsdan nadert vrede en bloeitijd. De groote menigte hangt den overwinnaar aan. Deze moet orde scheppen, zijn stichting uitbouwen, zinnen op schoonheid bij de ritueele vertolking der inwendige overtuiging en gevoelens. Zóó is het ook gegaan met de Kath. liturgie. Zij nam slechts over van de heidensche, vooral van de mysteriën-liturgieën, nadat men in de ceremonies dezer laatste minder specifiek heidensche dan wel teekens van algemeen religieuze uiting was gaan zien, m.a.w. een soort gemeengoed, dienende om den godsdienstzin eener gemeente te vertolken. Evenals van de gangbare taal moest men zich van deze teekens bedienen om ingang te vinden bij het volk, op straffe van anders onverstaanbaar te blijven.

De tijd dezer ontleeningen ligt voor het Christendom ná Constantijn rond de jaren van Chrysostomus' optreden. Als getuigenis hiervan afleggend, vermelden wij: meerdere details in den opbouw der Byzantijnsche Mis, vsch. oliezalvingen, gebruik van melk en honing, bekransingen, ook lustraties, Paaschkaarsritus, enz., in het bijzonder de Kyrios-vereering van Jesus-Christus met zijn jaarlijksche Epiphanie. Beduidend talrijker nog zijn in die jaren de motieven, welke men aan de kunstvolle vormen van het Hellenistisch gebed ontleende. Een gewettigd vermoeden doet ons denken aan sommige elementen van het Eucharistisch hooggebed, van de Orationes, de O-antiphonen enz. De Christenen schaamden zich over dgl. overnamen en analogieën niet; zij beweerden met den H. Augustinus: „Niet alleen behoeven wij ze niet te duchten, doch we moeten ze van de heidenen als onrechtvaardige bezitters opeischen voor ons gebruik" (De Baptismo contra Donatistas). → Liturgie (I en III); voorts vsch. trefwoorden.

L i t. : Baumstarck, Vom geschichtl. Werden d. Liturgie (hfst. 4, Freiburg) ; H. Pinard de la Boullaye S.J., L'Etude comparée des Religions (3 dln. Parijs 1929) ; W. Schmidt, Handb. der vergleichenden Religionsgeschichte (Münster 1930) ; F. Dölger, Ichthus (3 dln. Münster 1922) ; id., Antike und Christentum (sinds 1929 driemaandelijks, Münster). *Verwilst.*

Heidenstam, V e r n e r v o n, Zweedsch dichter van de neo-romantische richting; * 6 Juli 1859 bij Örebro; won in 1916 den → Nobelprijs. Als zoon van een vermogend geslacht zorgvuldig opgevoed, ook door reizen in den vreemde, begint H. als schilder (1887 te Parijs). Aanvankelijk bevriend met Strindberg, heeft hij, als deze, een zeer onstandvastige verhouding tot de vrouw: zijn drie huwelijken liet hij ontbinden. Achtereenvolgens anti-naturalist, amoralist en anti-Strindbergiaan, vertegenwoordigt H. in de Zw. letterkunde de nieuwe verheerlijking van het nationale. Dezen ontwikkelingsgang teekent het Faustische Hans Alienus (1892), dat culmineert in een idealistisch → aestheticisme, met dat van Schiller verwant. Later verlaat hij ook dit standpunt voor een meer ethisch. De lyriek van H. wordt gedragen door een bijzonder heerlijken vorm. Ook zijn romans en korte verhalen, waarin hij, met een soort heimwee naar de tijden van heldhaftige heiligheid, bij voorkeur middeleeuwsche stoffen verwerkt, toonen zijn meesterschap in het scheppen van vormen en gestalten.

V o o r n. w e r k e n : Vallfart och Vandringsår (1889) ; Renässans (1889) ; Endymion (1889) ; Hans Alienus (1892) ; Dikter (1895) ; Karolinerna (1897) ; Ett Folk (1899) ; St. Göran och Draken (1900) ; Skogen susar (1904) ; Folkungeträdet (1905 vlg.) ; Nye Dikter (1915) ; Dikter (1927). — U i t g. : Samlade Skrifter

(16 dln. 1909 vlg.). — Lit.: J. Landquist, V. v. H. (1909); N. G. son Berg, Före Vallfart och Vandringsår (1919); C. Björkman, V. v. H. (1929). *Baur.*

Heideontginning. De wijze van ontginnen der heidevelden houdt nauw verband met de hoogteligging en samenstelling van den grond. Hooge heidevelden met een dunne „plag" (d.i. de door de heideplanten gevormde zode) en daaronder een dikke laag grijswit uitgeloogd zand („loodzand") worden als regel voor boschaanleg bestemd. Is de plag dikker en de loodzandlaag dunner, dan kan tot vorming van bouwland worden overgegaan, terwijl de lagere heidevelden ook geschikt zijn voor den aanleg van grasland.

Al zijn vaste recepten voor het ontginnen van heide niet te geven, toch geschieden de werkzaamheden als regel in deze volgorde: nadat eventueel door het graven van enkele slooten voor een goede afwatering is gezorgd, wordt de heide afgemaaid of afgebrand en het terrein zoo noodig geëgaliseerd. Bij het daarop volgende spitten of ploegen moet er vooral op gelet worden, dat eventueel voorhanden harde banken (→ koffielaag en → zandoer), vooral als deze op niet te groote diepte zitten, gebroken worden. De plag wordt op ong. 15 à 20 cm diepte gebracht en het loodzand zooveel mogelijk tot onder de bouwvoor gewerkt. Op de plag komt dan het betere roode en gele zand, dat onder het loodzand zit. Als regel geschiedt een en ander door zgn. → „tweevurgen". Heel dikwijls blijft de aldus bewerkte grond dan een jaar overliggen, gedurende welken tijd de plag goed kan ontleden en ook de noodige kalkmeststoffen door eggen kunnen worden ingebracht. Het volgend jaar wordt dan de plag door ploegen goed met de bouwvoor vermengd en nadat dan de noodige voedingsstoffen met organische mest en (of) kunstmest werden gegeven, wordt als eerste gewas meestal rogge of aardappels verbouwd. Ook worden wel direct in het eerste jaar lupinen als groenbemestingsgewas geteeld.

De bewerking der middelhooge heidevelden is door het meestal ontbreken van loodzand en vaste banken eenvoudiger, al komt zij in groote trekken op het bovenstaande neer. Wel zal hier evenals bij de lage heidevelden meer aandacht moeten besteed worden aan een goede ontwatering. Men is hier ook niet zoo beperkt in de keuze der gewassen.

De lage heidevelden, welke weinig begroeid zijn, worden reeds door oppervlakkig bewerken met schijven- of vleugelegge geschikt voor de cultuur. Is de plantengroei hooger en dichter, dan past men wel het bezanden toe (met zand, verkregen bij het graven van slooten en greppels) of men scheurt de zode met den ploeg en bewerkt haar daarna met de schijveneg. Zie ook Nederlandsche → Heidemaatschappij.

Lit.: Ten Rodengate Marissen, Grondverbetering (II [3]1917). *Dewez.*

Heiderich, Franz, Oostenr. geograaf; * 25 Oct. 1863 te Weenen, † 27 Juli 1926 te Gastein; vanaf 1905 prof. aan de Handelshoogeschool te Weenen; legde zich vooral toe op de econ. aardrijkskunde en op de landbeschrijving.

Werken: Länderkunde von Europa ([5]1926); Länderkunde der auszereurop. Erdteile ([5]1926). H. gaf, met R. Sieger, Karl Andree's Geogr. des Welthandels uit. — Lit.: H. Leiter, Hofrat Dr. Fr. H., in: Mitt. Geogr. Ges. Wien (LXX).

Heiderscheid, gem. in het W. van het groothertogdom Luxemburg, ten Z. van Wiltz; opp. 3 301 ha, ruim 1 300 inw.; landbouw, veeteelt, boschbouw.

Heideschaap, een in Ned. door de gewijzigde cultuuromstandigheden verdwijnend natuurras. Er zijn nog ca. 15 000 stuks aanwezig. Vroeger werden ze in groot aantal in kudden onder toezicht van een herder en enkele honden op de slechtere gronden en heidevelden gehoed. Des nachts kwamen ze in de schaapskooi. Ze werden gehouden voor de mest, de wol en het vleesch. Ze gaven weinig melk, stelden weinig eischen. Er bestond veel export naar België en Frankrijk. Men kende drie rassen: het Drentsche of kleine heideschaap, het Veluwsche en het Kempensche. *Verheij.*

Heidrich, Ernst, kunsthistoricus; * 5 Juli 1880 te Nakel; gesneuveld 1914 bij Diksmuide; 1911 prof. te Bazel, 1914 te Straatsburg.

Werken: Gesch. des Dürerschen Marienbildes (1906); Alt-Deutsche Malerei (1909); Alt-Niederl. Malerei (1910).

Heien, het in den grond drijven van palen of damwand (→ Fundament). Men doet dit door op den kop van een paal (of damplank) een van gietstaal of vloeiijzer vervaardigde heimuts te plaatsen, om beschadiging van den kop te voorkomen, en daarop een zwaar blok van eenige hoogte te laten vallen, dan wel een door stoom gedreven ram daarop te laten werken. Het eenvoudigste heiwerktuig is de handhei, een 30-60 kg zwaar blok van eiken-, beuken- of iepenhout, waaraan eenige handvaten zijn bevestigd om het te kunnen opheffen; dit werktuig is alleen voor licht heiwerk te gebruiken. Verder heeft men trekheien, waar het heiblok is opgehangen aan een kabel, welke over de „rammelschijf" loopt, die aan de heistelling hangt. De Hollandsche heistelling bestaat uit twee lange, sterke palen, waaraan de rammelschijf bevestigd is, met daartusschen twee andere, dienende als geleiding voor het heiblok, dat te dien einde van dwarslatten voorzien is.

Het heiblok van een trekhei weegt 300-600 kg en wordt telkens gemiddeld ca. 1,20 m opgetrokken, waarna men het laat vallen; de rammelschijf heeft, met het oog op de stramheid van den haalkabel, een diameter van ca. 1 m. I.p.v. menschelijke kracht bezigt men voor het opheffen van het heiblok ook stoom- of electrische lieren en in dit geval kan het heiblok zwaarder zijn, bijv. 1 000 kg of nog zwaarder.

Ten slotte worden nog gebruikt de stoomheiblokken of rammen, dat zijn stoomhamers, welke op de heimuts slaan en tusschen twee geleiders aan een takel zijn opgehangen; hierbij is het valgewicht niet zwaar, het aantal slagen per minuut echter belangrijk grooter dan bij de trekheien, bij sommige toestellen soms meer dan 250 per minuut. *P. Bongaerts.*

Hei- en Boeikop, gem. in de prov. Z. Holland, in de Vijfheerenlanden ten Z. van Vianen; opp. 932 ha, ca. 650 inw., allen Prot. Landbouw en veeteelt.

Heifetz, Jascha, Poolsch violist; * 2 Febr. 1901 te Wilna, leerling van Leopold Auer en sedert 1913 als virtuoos kunstenaar over de geheele wereld bekend. In 1917 vestigde hij zich in Amerika.

Heijo of Pjöngjang, hoofdstad der Koreaansche provincie Heiannan (III 448 J 5). Flinke handelsstad; 140 000 inw. (1930), waarvan 10% Japanners.

Heikorst of koraal-korstmos (Baeomyces), korstmos van de fam. der Cladoniaceeën, komt veel op heidegrond voor, vooral de soort B. roseus, waarvan de vruchtschijfjes kleine gesteelde vleeschkleurige knopjes zijn. Bij B. byssoides, die behalve op zandgrond ook nog op rotsen groeit, zijn de knopjes bruin gekleurd. *Bouman.*

Heikruis (Fr. Hautecroix; in 1024: ad Hadonis

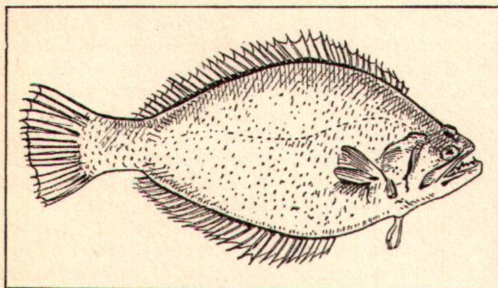
crucem), gem. in Belg. Brabant, nabij de taalgrens (VI 96 B 4); opp. 768 ha; ca. 800 inw. (Vlaamsch sprekend); landbouw. Kasteel ter Rijst of Risoir. Deze gem. maakte vroeger deel uit van het graafschap Henegouwen.

Heil, Eeuwig, de eeuwige zaligheid, het eeuwig geluk. → Eeuwig leven; Aanschouwing Gods. Het is Kath. geloofsleer, dat God wil, dat alle menschen zalig worden. → Praedestinatianisme. Het concilie van Trente (Denz. 827) verklaarde tegen → Calvijn, en paus Innocentius X (Denz. 1096) tegen → Jansenius, dat God het heil wil van alle menschen en dat Christus voor alle menschen is gestorven. 1 Tim. 2. 4-6: (God) wil dat alle menschen zalig worden en tot de kennis der waarheid geraken. Want er is één God en ook één Middelaar tusschen God en de menschen, de mensch Jesus Christus, die zich gaf als losprijs voor allen. Krachtens dezen algemeenen heilswil van God, verleent Hij aan alle menschen voldoende genade om het eeuwig leven te verwerven. Feitelijk bereiken niet alle menschen het eeuwig heil, omdat er zijn, die de heilsgenade verwerpen. Hierom worden zij door God van het eeuwig heil uitgesloten. → Voorbeschikking.

Lit.: → Voorbeschikking. *Kreling.*

Heiland, → Christus; Heilbrengers.

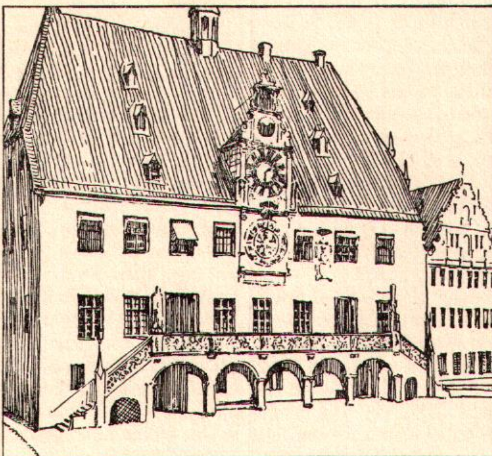
Heilbot (Hippoglossus vulgaris Flem.), visch uit de fam. der platvisschen; zij is aan haar lange, puntige tanden en uitgesneden staartvin te herkennen en is langwerpiger dan de schol. De h. is de grootste

Heilbot.

platvisch; ze kan 2 m lang worden en 200 kg zwaar; de bovenzijde is grijsbruin, de onderzijde witachtig. Zij leeft in de IJszee, verder langs de Noordkust van Europa tot de Fransche Westkust. *Keer.*

Heilbrengers, min of meer legendarische, soms ook hist. gestalten, die hetzij bij het begin der menschelijke cultuur of in bijz. gewichtige perioden der gesch. redding uit grooten nood hebben gebracht (helden), groote weldaden aan hun volk hebben bewezen door uitvinding van wapens, werktuigen, landbouw enz. (cultuurhelden), sociale en politieke hervormingen hebben tot stand gebracht en orde en rechtvaardigheid door wijze wetten hebben doen heerschen (wetgevers). Waren deze h. vooral actief op het gebied van zedelijkheid en godsdienst, dan hebben we de groote Wijzen en → Profeten. Soms ook wordt hun een rol in het Scheppingswerk toegeschreven. Dan treden zij op als helpers of ook als tegenstanders van het Hoogste Wezen. Hun rol bestaat dan vaak in het omvormen, ordenen of ook bederven van het reeds geschapene (Koyote in de Noord-Amerikaansche scheppingsmythen; de Demiourgos in de Hellenistische speculaties enz.). Brengt de h. ook de verlossing of het heil in de toekomst of aan het einde der tijden, dan is hij de Heiland, de → Verlosser, de → Messias. Treedt hij ook actief op in het heden en brengt hij verlossing uit den actueelen tijdelijken of geestelijken nood, dan is hij het object der religieuze vereering. Hij is dan de → Middelaar tusschen God en de menschen of hij bewerkt ook uit eigen kracht het heil, zooals de gestalten, die in de Grieksche mysteriën vereerd werden. Zie ook → Heldenvereering.

Heilbronn. Stadhuis.

Lit.: W. Schmidt, Heilbringer bei den Naturvölkern (Semaine internat. d'ethnologie relig. IVe session, 1925, 247-261); B. Allo, Les dieux sauveurs du paganisme gréco-romain (ibid. 290-304); A. Van Deursen (niet-Kath.), Der Heilbringer (1931). *Bellon.*

Heilbronn, stad aan den Neckar in het N. van Wurttemberg (IX 576 C 4); ruim 60 000 inw. (1933), waarvan 77% Prot., 15% Kath. Knooppunt van vele spoorwegen (vier stations). Belangrijke handelsstad (koloniale waren). Suiker-, conserven-, machine-, leer- en papierfabrieken; zilverbewerking.

Bezienswaardig zijn de Kilianskirche (Gotisch, 13e eeuw), waar een bron onder het hoofdaltaar ontspringt, naar welke Karel de Groote de stad haar naam zou gegeven hebben; het stadhuis, dat vsch. Renaissance- en Rococogebouwen omvat, tevens archief (15e-18e eeuw); de Nikolaikirche (14e e.); het Deutsche Haus (16e en 17e e.); de Götzentoren, waar in 1519 Götz van Berlichingen gevangen heeft gezeten.

Heil dir im Siegerkranz, van 1814 tot 1918 een der vaderlandsche hymnen in Pruisen; in 1793 gedicht op de melodie van het Eng. volkslied door B. G. Schumacher.

Heiler, Friedrich, Duitsch theoloog, * 1892, in 1919 van Katholicisme naar Protestantisme overgegaan, vanaf 1920 prof. te Marburg, in 1930 door drie schismatieke bisschoppen priester gewijd; leider van de beweging voor „evangelische katholiciteit", d.w.z. vermenging van Prot. vroomheid met Kath. dogma; stichter van een Prot. Derde Orde van S. Franciscus; uitgever van het tijdschrift Die Hochkirche. → Hoogkerkelijke beweging. *Pauwels.*

Voorn. werken: Das Gebet (1919); Der Katholizismus (1923); Im Ringen um die Kirche (1931).

Heilgymnastiek. Reeds in de Oudheid (Griekenland, Sparta) werd de gymnastiek als heilzame lichaamsoefening toegepast. Later werden meer methodisch bepaalde onderdeelen der gymnastiek systematisch aangewend tot genezing van vsch. lichaamsafwijkingen. Hippocrates beschreef in zijn werk reeds vsch. oefeningen voor geneeskundige doeleinden. Asclepiades gaf in zijn werken blijk de „oefeningstherapie" op zeer hooge waarde te schatten. Bij Galenus vindt men reeds zeer oordeelkundige behandelingen voor vetzucht en doeltreffende ademhalingsoefeningen beschreven.

In later tijd waren het Boerhave, Sydenham, Glisson (1650), die de aandacht vestigden op het nut der lichaamsoefeningen. In 1720 gaf prof. Hoffman een boek in het licht „De matre optima corporis medicina", waarin de verschillende soorten van beweging, haar hygiënisch doel en therapeutisch nut systematisch werden beschreven. Ca. 1800 schreef een Fr. geneeskundige Tissot een werk, dat in vele talen vertaald werd: Gymnastique médicale et chirurgicale.

De grondvester der tegenwoordige h. was de Zweed P. H. Ling; daarna kwam dr. Gustav Zander, die in 1865 zijn medico-mechanisch instituut te Stockholm opende. In Ned. werd in 1894 het eerste Zanderinstituut te Groningen geopend. Het aantal Zanderapparaten werd later aangevuld met andere, o.a. door Herz en Kreekenberg. Herz vooral heeft een goed werk geschreven over heilgymnastiek.

De ontwikkeling der physische therapie en der orthopaedie hebben mede de toepassing der h. sterk begunstigd. De sociale wetgeving en de resultaten, behaald met invaliden tijdens den Wereldoorlog, hebben mede veel tot ontwikkeling der h. bijgedragen. Als verbreiders der h. in Ned. moeten vooral J. H. Reys, van Kreel en Minkman genoemd worden, de oprichters van het Genootschap voor Heilgymnastiek en Massage. Ook J. van Essen en T. L. Stumpf moeten in dit verband genoemd worden.

De h. bestaat uit de m a n u e e l e h. en de m a c h i n a l e h. De eerste bestaat uit enkelvoudige en samengestelde bewegingen, die passief en actief kunnen zijn. Bij passieve bewegingen worden de ledematen bewogen door den masseur of door een toestel, bij de actieve bewegingen verricht de patiënt zelf de beweging. De machinale h. vindt in de Zanderinstituten hare toepassing.

H. wordt toegepast bij patiënten met houdingsafwijkingen en loop- of bewegingsstoornissen, bij ruggegraatsverkrommingen en andere beenafwijkingen, als trechterborst, kippenborst en andere borstkasvervormingen. Voorts bij lijders aan platvoeten, holvoeten, klompvoeten, knie- of heupafwijkingen. Verder vindt de h. toepassing bij traumatische aandoeningen van de gewrichten als nabehandeling.

Een andere vorm van h. is die als ademhalingsgymnastiek bij fouten in de ademhaling of bij asthma. Ook sommige vormen van neurologische afwijkingen vinden baat bij een heilgymnastische behandeling, terwijl ook vsch. buikstoornissen, stofwisselingsziekten en circulatiestoornissen door h. gunstig kunnen worden beïnvloed.

L i t. : Karl Gebhart, Chirurg. Krankengymnastik (J. A. Barth, Leipzig 1931) ; Anton Bum, Handb. der Massage und H. ; J. v. Essen, Lessen in de H. ; M. Herz, Lehrb. der H. ; Leerb. voor H. en Massage (uitg. d. het Ned. Gen. voor H. en Massage, 1933). *Mom.*

Heilig, Heilige. I. In de Kath. **theologie** wordt het woord heilig gebruikt als een qualificatie van God en schepselen (personen en zaken). God wordt h. genoemd in zoover Hij als het hoogste goed en de opperste majesteit eindeloos vereerenswaardig is. Deze heiligheid is alleen eigen aan God. Daarom is Hij dé heilige (Is. 40. 25; Job 6. 10). Aan deze heiligheid participeert de mensch op eindige wijze door de → heiligmakende genade.

Van deze zgn. objectieve heiligheid is onderscheiden de subjectieve heiligheid van God en mensch. In dezen zin wordt G o d h. genoemd, in zoover Hij volstrekt zonder zonde is, Zijn wil altijd gelijkvormig is aan de eeuwige wet en Zijn liefde naar het hoogste goed (God) neigt. De m e n s c h is h. in dezen subjectieven zin door zijn zedelijke goedheid, zijn leven naar den wil Gods, vooral door zijn liefde tot God. De zaligen in den hemel bezitten de objectieve en subjectieve heiligheid in de volmaaktheid van den eindtoestand. Van de zaligen worden meer speciaal h. genoemd zij, die in heldhaftige deugdzaamheid hebben geleefd en door de plechtige verklaring der Kerk h. verklaard zijn. Zie ook → Heilige; Heiligenvereering; Heiligverklaring.

Z a k e n worden h. genoemd in zoover ze door zegening aan het profane gebruik zijn onttrokken, toegewijd zijn aan den eeredienst en dienen tot heiliging van den mensch. → Sacramentaliën.

Voor → Heiligheid van de Kerk, zie aldaar. *Kreling.*

Voor voorstellingen van heiligen in de kunst, zie ook → Heiligenvereering.

II. Heilig is samen met het goddelijke het centrale begrip van de **godsdienstwetenschap.** Vele moderne auteurs, onder wie R. Otto en N. Söderblom en de Ned. godsdiensthistoricus Van der Leeuw een voorname plaats innemen, geven zelfs aan het heilige den voorrang op het goddelijke om het wezen van den godsdienst te bepalen. Hierbij beroepen zij zich op de gelijkenis in de tegenstelling: religieus-profaan en het heilig-profaan. Toch kan men van het heilige zelf geen voldoende bepaling geven zonder er het goddelijke in te betrekken.

Naar zijn inhoud beteekent het heilige: 1° het van het gewoon, profaan gebruik afgezonderde (→ taboe), omdat het op een of andere manier met het goddelijke verbonden is of tot de sfeer van het goddelijke behoort. Die zin ligt in het Lat. sanctus van sancire, in het Grieksch sèkos; in het Lat. templum (< Gr. temenos). 2° Het bezit van een bovenmenschelijke macht van goddelijken oorsprong, waardoor de bezitter (mensch of ding) van het profane, het gewone onderscheiden wordt, over bijz. gaven, hooge wijsheid of kracht beschikt tot nut of ook soms tot gevaar voor wie er mee in aanraking komt. In een mensch is het bezit dezer bovenmenschelijke kracht een getuigenis van zijn verbonden zijn met God (→ Heerscherscultus). 3° Hiermede hangt nauw samen de beteekenis van heilig in den zin van heroïsche zedelijke deugd, die slechts verkregen wordt door de kracht van Gods genade, zoodat haar bezitter een heilige moet genoemd worden. In het volksgeloof is de voorstelling van den heilige als heldhaftigen beoefenaar der deugd zonder twijfel nauw verbonden met die van den wonderdoener, van wien Gods kracht uitgaat en die door zijn wonderen getuigenis aflegt van zijn innige verbondenheid met God. *Bellon.*

L i t. : L. Faulhaber, Heilig, in Lex. f. Theol. u. Kirche (IV) ; R. Otto (Prot.), Das Heilige ([21]1931) ; N. Söderblom (Prot.), Das Werden des Gottesglaubens (1926) ;

G. van der Leeuw (Prot.), Phänomenologie der Religion (1934), K. L. Bellon, Inl. tot de vergelijk. godsdienstwetenschap (1932); H. Delehaye S.J., Sanctus (1927).

Heiligavond, dag ter voorbereidende viering, voorafgaande aan sommige kerkelijke feesten. → Vigilie.

Heiligbeen(wervels), → Bekkenwervels.

Heiligdom, benaming voor: 1° kerken, kapellen enz., welke om een bijz. reden vereerenswaardig zijn; 2° (gewestelijk) heilige voorwerpen, vnl. relieken (aldus: → heiligdomsvaart, bijv. de zevenjarige van Maastricht). Het Agnus Dei wordt in dezen zin dikwijls „heiligdom" genoemd.

In den Bijbel. Bij de Joden in de woestijn bestond vóór de inrichting van de heilige Tent, waar de Ark des verbonds verbleef, waarsch. reeds een heilige plaats (Ex. 16. 9, 33). Na de vestiging in Palestina werd de Tempel het eenige heiligdom. In den Bijbel wordt God zelf en ook Israël soms een heiligdom genoemd. Volgens Paulus is elke Christelijke gemeente een heiligdom (1 Cor. 3. 17) en ook de Christen (1 Cor. 6. 19; 2 Cor. 6. 16). *C. Smits.*

Heiligdomsvaart. De h. te Maastricht is de zevenjaarlijksche plechtige tooning der H.H. relieken uit den schat der voormalige kapittelkerken van St. Servaas en O. L. Vrouw. Vroeger vond de tooning der relieken jaarlijks plaats op den sterfdag van St. Servaas. Sedert ong. 1300 bestaat de zevenjaarlijksche h., ook wel Aekervaert geheeten, omdat ze samenviel met de h. van Aken en Cornelimünster. De relieken werden in de open lucht op het Vrijthof getoond van af de buitengalerij van het priesterkoor der St. Servaas. Men neemt aan, dat in die dagen wel 100 000 pelgrims de stad bezochten. Of het kapittel van O. L. Vrouw gerechtigd was zijn relieken eveneens in de open lucht te toonen, is onderwerp geweest van een langdurig geschil, waarin Karel V in 1517 ten gunste van St. Servaas trachtte te beslissen. De h. van 1573, welke slechts een schaduw was der vorige, werd wegens de ongunstige tijden de laatste. Eerst in 1829 is de Maastrichtsche h. weer hersteld. Zij wordt gehouden van den tweeden tot den vierden Zondag in de maand Juni. De laatste was in 1930. Dagelijks wordt dan een pontificale H. Mis in de Servaaskerk opgedragen. De tooning heeft niet meer, als in Aken, in de open lucht plaats, doch in de kerk aan drie zijden van het priesterkoor. Afgewisseld met zang en gebed, toont men achtereenvolgens: 1° relieken van H.H. belijders en martelaren; 2° van de H.H. bisschoppen van Tongeren en Maastricht; 3° van den H. Servatius; 4° van de H.H. Apostelen en van de familie van den Zaligmaker; 5° van het H. Lijden. Tot slot zegen met het H. Kruishout. Op dezelfde wijze vindt in den namiddag de tooning der relieken in de basiliek van O. L. Vrouw plaats. Grootsche feesten in de versierde stad plegen gedurende die 14 dagen bij de kerkelijke plechtigheden aan te sluiten. In een heiligdomsjaar worden bovendien de relieken meegedragen in de processies van St. Servaas en O. L. Vrouw, resp. op den Zondag na 13 Mei en op 15 Augustus.

Nog steeds valt de h. te Maastricht samen met die van Aken, en met een kleinere h. in Susteren. Tongeren met zijn belangrijken reliekenschat viert op dezelfde wijze als Maastricht zijn h. Ook zij klimt op tot de 14e e., zij werd tijdens de Fransche Revolutie gestaakt en in 1890 hersteld bij gelegenheid van de kroning van het Tongersche Genadebeeld van O. L. Vrouw, vereerd onder den titel: Oorzaak onzer Blijdschap. De Tongersche h. heeft daardoor tevens het karakter van een Mariafeest. De laatste was in 1932.

Lit.: H. P. M. Eversen, De H. te Maastricht, in: Public. de la Soc. hist. et arch. de Maestricht (VII 1870); P. Albers S.J., De H. in de M.E., in: idem (LXVI 1930); De H., in: De Maasgouw (jg. 43, 1923); Schatzkammer des Aachner Heiligthums (Aken, Th. Vlieckx, 1818); Bock en Willemsen, Antiquités sacrées de S. Servais et Notre Dame à Maestricht (Maastricht 1873); officieele programmaboeken van Maastricht en Tongeren. *Thewissen.*

Heilige. 1° Voor heilige personen en zaken, → Heilig; Heiligenvereering; Heiligverklaring.

2° **Het Heilige** is een bepaalde plaats in Tabernakel en → Tempel van Jerusalem, alleen voor de priesters toegankelijk.

Het Heilige der Heiligen is de plaats, waar de Ark des verbonds stond in het Tabernakel, en een bepaalde plaats in den Tempel, alleen toegankelijk eenmaal in het jaar voor den hoogepriester.

Heilige Alliantie, → Alliantie (Heilige).

Heiligedag, kerkelijke feestdag met verplichte viering.

Heilige deur, Familie, Geest, → Deur; Familie; Geest (s.v.).

Heilige Landstichting, → Heilig-Landstichting.

Heilige Lans (of Speer), 1° → Lans.

2° (Liturgisch). Een mes in den vorm van een lansspits (lans, waarmede de zijde van Jesus geopend werd), gebruikt in den Byzantijnschen ritus bij de toebereiding der Mis-hosties. → Mis (liturgie der H.).

Heiligelinde, beroemde bedevaartsplaats ter eere der H. Maagd in Oost-Pruisen (bisdom Ermland), in 1400 bekend als de „capella in Linda"; in 1524 door de beeldstormers verwoest; 1618-'19 hersteld. In 1693 bouwden er de Jezuïeten een groote kerk in Barok-stijl; zij belastten zich tot 1780 met de bedevaarten en zetten dit werk sinds 1932 voort; jaarlijks ca. 12 000 pelgrims.

Lit.: Der Wallfahrtsort H. und die Diözese Ermland (1930). *Th. Heijman.*

Heiligenbeeld. Hieronder verstaat men de afbeelding of voorstelling van zulke personen, mannen of vrouwen, die naar het oordeel der Kerk heilig geleefd hebben en die ons door haar ter vereering (→ Heiligvereering), maar vooral ter navolging worden voorgesteld. Wat de kunstzinnige uitvoering van dgl. voorst. of afb. betreft, geldt het voorschrift van het concilie van Trente, „dat elke gekunsteldheid moet worden vermeden, en wel zoo, dat de beelden van heiligen niet met schreeuwerige versierselen mogen worden geschilderd of opgesmukt. Naarstige zorg moet worden aangewend, dat niets verkeerd of onverantwoord zij, dat niets profaan of onwelvoeglijk weze, want het huis van God past heiligheid." Zij behooren zoo uitgebeeld te worden, dat zij de menschen tot stichting strekken en tot ware godsvrucht aansporen. Zie ook → Beeldenvereering. *Heijer.*

Heiligenbloem (Santolina) behoort met acht halfstruikige, sterk geurende soorten tot de fam. der samengesteldbloemigen. De Zuid-Europ. h. S. chamaecyparissus, is een grijsviltige sierplant met dikke bladeren en gele bloemen; het vilt dient voor lampkatoen. De groene, witbloemige S. pinnata wordt nog wel als sierplant in buitentuintjes gebezigd. *Bouman.*

Heiligenbrood is brood, dat aan bepaalde heiligen werd toegewijd en aan het eten waarvan zekere heilzame uitwerking werd toegeschreven. Hiertoe

behooren het St. Hubertus- het St. Blasiusbrood enz.

Heiligen der laatste dagen, → Mormonen.

Heiligenfeesten. Hieronder verstaat men de viering der gedachtenis van heiligen op vastgestelde dagen. Oorspr. waren zij plaatselijk: jaarfeesten van hun sterfdag op hun graven (het eerst van martelaren) of verjaardagen van kerkwijding. Algemeener werden zij door (vooral in het Westen) de verspreiding van relieken (sinds 5e e.), liturgische boeken (6e, 7e e.), enz.

De viering bestaat vnl. in het opdragen van het H. Misoffer te hunner eer, en het bidden (sinds 6e e.) van het Koorgebed aan hen gewijd (oorspr. slechts nacht-officie). Zij wordt heden bepaald volgens een graadverschil (→ Feesten, kerkelijke, sub 6), verbandhoudend met: 1° de waardigheid der personen (H. Maagd, Engelen, H. Joannes de Dooper, H. Joseph, Apostelen en Evangelisten, overige heiligen), 2° de belangrijkheid van het herdachte feit, 3° bijz. omstandigheden.

Aan sommige is een voorbereidingsdag toegevoegd (vigilie), ook wel een 8-daagsche naviering (octaaf). Zie → Feesten (kerkel.); Heiligenvereering; Jaar (kerkel.). *Louwerse.*

L i t.: Kellner, Heortologie (Freiburg; Fr. vert.: L'année eccl. et les fêtes des Saints, Parijs-Rome).

Heiligenkalender, → Kalender.

Heiligenkreuz, Cisterciënser abdij in het Weener Woud; gesticht 1135 door den H. Leopold, markgraaf van Oostenrijk. Groote bibliotheek (50 000 dln.), kostbaar archief en museum. De kloosterkerk werd 1150-'87 in Romaanschen stijl gebouwd, doch heeft een Gotisch koor; beroemd zijn de gebrandschilderde ramen en het kloosterpand. In het kapittelhuis werden de Babenbergers begraven. Het klooster heeft een volledige opleiding tot het priesterschap. *Th. Heijman.*

Heiligenlevens, → Hagiographie.

Heiligenliederen, → Lied.

Heiligennamen, → Doopnaam.

Heiligenspelen, → Mirakelspel.

Heiligenstadt, stad in het Eichsfeld in de prov. Saksen, gelegen aan de Leine en aan de spoorlijn Halle—Kassel. 9 700 inw. (1930), meest Kath. Behoort tot het bisdom Fulda (biss. commissariaat). Moederhuis van de Zrs. van de Christ. scholen van Barmhartigheid. Sigaren-, papier- en metaalindustrie.

M o n u m e n t e n. De abdijkerk St. Marien dateert van 1304 (crypte is ouder; 9e eeuw?). De Liebfrauenkirche (Kath.) in de oude stad, een Gotische hallenkerk met twee torens, 14e en 15e eeuw. De St. Ägidii (Kath.), eveneens een Gotische hallenkerk uit de 14e eeuw. De Anna-kapel, een zeldzaam voorbeeld van een Gothischen centraalbouw, uit de eerste helft van de 13e eeuw.

Heiligenthal, R o m a n, Duitsch stedenbouwkundige. * 1880 te Bruchsal, sinds 1927 prof. aan de techn. hoogeschool te Karlsruhe.

V o o r n. w e r k e n: uitbreidingen van Essen en Berlijn, ontwerpen voor uitbreidingen van Hildesheim, Reichenberg, Dusseldorf, Breslau, Wetzlar en Bratislava (Pressburg). — P u b l i c a t i e s: Deutscher Städtebau (1921); Berliner Städtebaustudien (1926); Städtebaurecht und Städtebau (1928).

Heiligenvereering. I. In het Christendom. De Kath. Kerk leert, dat het **goed en nuttig** is de heiligen te vereeren en aan te roepen [Conc. van Trente (Denz. 984)]. In de verklaring der Kerk ligt niet uitgedrukt, dat de Katholiek verplicht is de heiligen te vereeren en aan te roepen, maar door de volstrekte verwaarloozing dezer vereering toont iemand gemis aan Kath. zin en een moeilijk van zonde vrij te pleiten mentaliteit.

De vereering wordt aan de heiligen bewezen om hun bovennatuurlijke volmaaktheid, hun van God gekregen buitengewone genadegaven. Van de gewone h. (c u l t u s d u l i a e) is onderscheiden de vereering van Maria, de moeder van Christus, die om haar bijzondere genadevolheid met een speciale vereering wordt vereerd (c u l t u s h y p e r d u l i a e). → Maria. De h. uit zich in de feesten der heiligen, toewijding van kerken en kapellen, in gebeden en gezangen ter eere der heiligen, in de vereering van hun → reliquieën en beelden (→ Beeldenvereering).

De **geoorloofdheid** der h. blijkt uit de zekerheid, dat iemand om groote, goede qualiteiten vereerenswaardig is. Zeker dus om bovennatuurlijke volmaaktheid. De H. Schrift spreekt niet van de vereering van heiligen, wat verklaring kan vinden in het feit, dat eerst na den dood van Christus de hemel voor de zaligen open stond. Maar zij kent een equivalent, nl. de vereering van engelen (Gen. 18. 2; Num. 22. 31; Lc. 2. 9). Bovendien erkent de H. Schrift de vereerenswaardigheid der heiligen, als zij zegt, dat God zelf hen kroont met eer en glorie (1 Reg. 2. 30; Ps. 8. 6; Rom. 8. 29). De h. wordt gevonden in de Christelijke oudheid. Zie onder: Ontstaan.

De h. wordt v e r w o r p e n door het Protestantisme als in strijd met het gebod van de godsvereering. Maar de h. is geen aanbidding. De eer der aanbidding komt alleen toe aan God om Zijn ongeschapen volmaaktheid. De h. laat de Godsvereering onaangetast. Ook leidt de h. niet af van de vereering van God, want de heiligen worden vereerd, niet om natuurlijke gaven, maar om Gods gaven, Gods vriendschap, de van God verkregen glorie. De h. leidt dus naar God toe.

De aanroeping der heiligen is geoorloofd, omdat ze haar grond vindt in het dogma van de → gemeenschap der heiligen. De levenden en zij, die in den Heer ontslapen zijn, zijn met Christus en in Hem met elkaar verbonden tot één gemeenschap, waarin bovennatuurlijk contact is van de leden onderling. Daarom is er uitwisseling van gebed en hulp tusschen de op aarde levenden en de zaligen in den hemel. Door de miskenning van de aanroeping der heiligen wordt religieus individualisme in de plaats gezet van de Christelijke saamhoorigheid. De aanroeping der heiligen doet niet te kort aan het middelaarschap van Christus. De heiligen worden niet in de plaats van Christus aangeroepen, want hun hulp is gegrond op het middelaarschap van Christus; wat zij verkrijgen voor den hen aanroepende vindt zijn grond in de verdiensten van Christus. Het kerkelijk gebed tot de heiligen drukt dit uit met de slotformule: door Christus onzen Heer. Het Conc. v. Trente (S. 25) verklaart, dat het gebed gericht wordt tot de heiligen „om gaven van God te krijgen door Zijn Zoon Jesus Christus, Die alleen onze redder en zaligmaker is".

L i t.: M. J. Gerland, L'intercession des saints (1925); J. B. Walz, Die Fürbitte der Heiligen (1927). *Kreling.*

De **liturgische vereering** der heiligen (engelen en menschen; → Dulia), gelijk zij vanaf het begin (de Oude Wet voortzettend en voltooiend) in de Kerk bestond, nl. ondergeschikt aan den dienst van God zelf (→ Latria): hun heiligheid, Gods werk, verheerlijkend, hun voorbede voor ons bij God afsmeekend, zoowel op a b s o l u t e wijze, d.i. zich richtend rechtstreeks tot henzelf, als op r e l a t i e v e wijze, d.i. zich tot hen rich-

tend in en door hun afbeeldsels en relieken, heeft in den loop der tijden geen wezenlijke verandering ondergaan: kerken en altaren boven hun graven (Apoc. 6. 9), aldus aan hen toegewijd, het H. Misoffer te hunner eer (vooral op den verjaardag van hun dood), lofredenen en zangen, offergaven, onthouding en vasten, Officie, eerbetuiging aan hun beelden en relieken door gebed, bedevaart, enz. Later kregen de heiligen hun gezamenlijk feest (Allerheiligen) en hun gemeenschappelijke aanroeping (Allerheiligenlitanie). Zie verder → Feesten (kerkel.); Heiligenfeesten; Liturgie (sub I en II) en verdere trefwoorden. *Louwerse.*

Voorstelling van heiligen in de kunst. Historische h. werden vanaf de 4e e. aangeduid door hun bijgeschreven naam, welk gebruik tot op heden in de Oostersche Kerk bleef voortbestaan. In het Westen begon men reeds vroeg de Apostelen met speciale kenteekenen (→ Attribuut) aan te duiden, hetgeen later ook bij andere h. werd toegepast. Heiligen duidde men met een nimbus, zaligen met een stralenkrans aan. *Heijer.*

Ontstaan. De h. ontstond reeds in den tijd der eerste vervolgingen. Men wijst wel op de parallel der heldenvereering bij Grieken en Romeinen van dien tijd. Meer dan een parallel behoeft dit niet te zijn. Er is wezenlijk verschil tusschen den profanen held en den heilige (vgl. → Heldenvereering) en heidensche invloed was waarlijk niet noodig om op het idee te komen, de martelaren in den hemel te vereeren en aan te roepen.

In de eerste eeuwen vereerde men uitsluitend martelaren, maar later, vooral na de vervolgingen, kwam men tot het inzicht, dat ook menschen van buitengewoon deugdzamen levenswandel dezelfde vereering waardig waren, de belijders, de woestijnvaders, vooraanstaande bisschoppen e.a. Met de martelaren werden op één lijn gesteld: de apostelen, aartsvaders en profeten. Daarna volgden de anderen. Waarlijk als heiligen beschouwd werden zij, die in de liturgie werden opgenomen. Iedere kerk had lijsten van plaatselijke martelaren en anderen. Later kwamen daar ook heiligen bij uit andere kerken en landen, vooral sinds de relieken van kerk tot kerk werden gezonden. Daarnaast had men bisschopslijsten en het schijnt, dat soms namen van bisschoppen en ook anderen, die op de doodenlijst voorkwamen, ten onrechte tusschen de namen der heiligen geraakten.

De vereering was op de eerste plaats liturgisch, in en door de Heilige Geheimen. Daarnaast kwam ook (onder invloed van heidensch voorbeeld) het gebruik op, om op de sterfdagen maaltijden te gebruiken bij de graven der heiligen. Het overschot werd dan aan de armen uitgereikt. Wegens misbruik werd dit in de dagen van Ambrosius en Augustinus verboden, maar het kostte moeite dit verbod door te voeren. Tot private h. in de woningen mag men wel besluiten uit het feit, dat de eerste Christenen zich beijverden, overblijfselen der martelaren mee naar huis te nemen.

Of iemand heilig was, besluit men uit: kerken of altaren, aan dien persoon toegewijd, liturgische boeken, litanieën, inscripties, lofredenen, heiligenlevens. Bij elk dier argumenten is echter critiek noodig, want de vereering steunde meer dan eens op misverstand, op private devotie. → Heiligverklaring.

De h. ontwikkelde zich in den loop der eeuwen behalve door de liturgie in en door volksdevotie en ook door voorstellingen in de kunst. Zie ook het art. → Hagiographie.

L i t.: Delehaye, Les origines du culte des martyrs (1912); id., Sanctus (1927); Vacandard, Etudes de critique et d'hist. relig. (III 1912, 59-212); Schrijnen, Uit het leven der Oude Kerk (1919, 63-93). *Franses.*

II. Godsdienstige vereering van uitstekende persoonlijkheden buiten het Christendom.

A) In den Islam. In heel de Mohammedaansche wereld vindt men h. onder een of anderen vorm. Tot de 12e eeuw duurde het, voor zij door de orthodoxie erkend werd; voordien zag men er een vorm in van polytheïsme (→ Sjirk), omdat men een ander naast Allah plaatste doch door de feiten gedwongen gingen de meeste rechtsscholen er toe over, er een rechtzinnigen uitleg aan te geven. Men zag er nu slechts in het vragen om voorspraak bij God, waarover ook de Koran reeds spreekt. Slechts de → Hanbalieten bleven ook op dit punt rigoreus en veroordeelden h. onvoorwaardelijk, tot zelfs het bezoeken van Mohammed's graf in Medina.

De Mohamm. heilige heet w a l i, d.w.z. „hij, die dicht bij (God) is”. Als zoodanig worden reeds tijdens hun leven vooral zij vereerd, die zich van de wereld teruggetrokken hebben en óf als bedelaar rondzwerven, óf in een klooster zich aan het verkeer met God wijden en als sjaich leerlingen rondom zich verzamelen. Men beschouwt hen als bezitters van een bovennatuurlijke macht, brengt zieken bij hen ter genezing, behandelt hen met heiligen schroom en neemt hun raad als godspraak aan. Grooter nog is de vereering na hun dood en er is bijna geen dorp, dat niet een patroonheilige en zijn heiligdom heeft. Gewoonlijk is dit een koepelvormig bouwwerk boven het graf; daarheen hebben op bepaalde tijden bedevaarten plaats; men doet er geloften om vervulling van wenschen te verkrijgen en brengt er offers. De wonderen der heiligen (karamat) en hun bovennatuurlijke macht (baraka) krijgen de beteekenis van een magische kracht, die men door allerlei middelen over zich tracht af te trekken. Onder degenen, die op bijz. wijze voorwerp van vereering zijn, moeten, na Mohammed en de eerste kaliefen bij de Soennieten, en Ali en zijn familie bij de Sjiïeten, vooral genoemd worden de legendarische → Chidr en de stichters der mystieke orden.

B) In het Boeddhisme. Het oorspr. Boeddhisme, dat geen godsdienst, maar een verlossingsleer is, kent ook geen h. Doch zooals er weldra een Boeddha-cultus ontstaat, die vooral in het Mahajana-Boeddhisme tot een godsdienst uitgroeit, zoo ontwikkelt zich ook een vereering van Boeddha's gezellen, die men uit de Soetta's kende, vooral Ananda, Saripoetta en Moggallana, en verder van de voornaamste figuren uit de eerste tijden en van de eerste missionarissen. Ook later nog ontvangt een figuur als Asangga (5e eeuw n. Chr.) na zijn dood religieuze vereering. De cultus bestaat, evenals bij den Boeddha, vooral in het vereeren van reliquieën, welke in een stoepa bewaard worden, door processies, versiering, zalving en lofprijzen. Door de ontwikkeling van den Bodhisattwacultus raakte deze meer eigenlijke heiligenvereering op den achtergrond.

C) In het Hindoeïsme. De heiligenvereering vertoont hier dezelfde trekken als die in den populairen Islam, is echter nog meer verspreid en bekleedt een nog belangrijker plaats in de volksdevotie. Legendarische figuren als Goraknath, stichters van sekten, beroemde mystici, zij allen hebben hun heiligdom en men kan zeggen, dat ieder dorp naast zijn locale godheid ook zijn patroonheilige heeft. Mohammedaansche en zelfs Christelijke heiligen

(S. Franciscus Xaverius) worden eveneens door de Hindoe's vereerd. Vereering tijdens het leven ontvangen allerwegen om hun godsvrucht of boeteplegingen bekende personen, s a d h o e 's genaamd. In vele gevallen is deze vereering eerder een vereering van vergoddelijkte personen, die onafhankelijk van eenige hoogere godheid hun macht uitoefenen, dan van vrienden van God en voorsprekers.

Lit.: R. Nicholson, The Mystics of Islam (Londen 1914); D. B. Macdonald, The religious attitude and life in Islam (Chicago 1909); C. Snouck Hurgronje, Mohammedanism (New York 1916); Encyclop. of Religions and Ethics (XI s.v. Saints; Edinburg 1920). *Zoetmulder.*

Heilige Oliën, → Oliën (heilige).

Heilige Oorlogen. In de geschiedenis van **Oud-Griekenland** zijn die van 356-346 v. Chr. en 339-338 v. Chr. de meest bekende. **1°** De H. O. van 356-346 v. Chr. Wegens het bebouwen van den tempelgrond van Apollo waren de Phociërs door de Delphische → Amphictionie op aanstoken van Thebe tot een zoo zware geldboete veroordeeld, dat deze onmogelijk kon betaald worden, met het gevolg dat hun land zelf „den god gewijd", d.w.z. hun ontvreemd werd. Philomelus en na hem Onomarchus leidden tegen Thebe en de Amphictionie de opstandige Phociërs, die gesteund werden door Sparta, Athene en den tyran van Pherae (Thessalië) en daarbij naderhand ook de tempelschatten gebruikten. Thebe riep alsdan de hulp in van Philippus van Macedonië, die gretig de kans waarnam om zoowel zijn vijanden van Pherae te onderwerpen als wel vooral binnen te geraken in Griekenland. De Phociërs werden verslagen; Philippus, meester van geheel Thessalië, drong voort tot aan de Thermopylen, waar de Atheners hem evenwel tegenhielden: dat was de eerste botsing geweest tusschen Macedonië en Athene. Philippus keerde zich voorloopig naar het kustgebied, onderwierp Olynthus (348), den bondgenoot van Athene, alsook Chalcidice. De Phociërs, aangevoerd door Phayllus en na diens dood door zijn zoon Phalaecus, zetten intusschen den strijd voort, zoolang de geroofde tempelgoederen het hun toelieten, doch zonder te slagen. Ten slotte verlangden beide partijen naar den vrede. Philocrates met Demosthenes en Aeschines, als gezanten van Athene naar Philippus gezonden, brachten den zgn. Philocrates-vrede (346) tot stand, waardoor in feite Philippus alle gemaakte veroveringen, o.m. Amphipolis, behield en de Phociërs, op besluit der Amphictionie ontwapend, verspreid werden in dorpen en gedwongen den tempelroof te herstellen. Daarenboven werden de twee stemmen, waarover zij niet meer mochten beschikken in den raad der Amphictionie, toegekend aan Philippus, die aldus medezeggenschap kreeg in de binnenlandsche aangelegenheden van Griekenland.

2° De H. O. van 339-338 v. Chr. Naar aanleiding van de door Aeschines tegen → Amphissa uitgebrachte beschuldiging besloot de Delphische Amphictionie in 339 tegen die stad op te treden en droeg daartoe de leiding op aan Philippus van Macedonië. Athene echter, voorgelicht over de bijbedoelingen van den Macedoniër door de partij van Demosthenes, sloot met Thebe een verbond, waartoe dan ook Euboea toetrad, en versperde den verderen weg aan Philippus, die reeds Elatea (Phocis) had bezet. Door een krijgslist gelukte het hem echter ten slotte Amphissa te bezetten en vandaar uit te Chaeronea (Boeotië) een definitieven en zegerijken slag te leveren (2 Aug. 338) tegen de verbonden legers van Athene en Thebe. Aldus kwam Thebe feitelijk onder Macedonisch bewind; Athene echter, gedwongen den door Demades, Phocion en Aeschines voorgestelden vrede aan te nemen, gaf den Thracischen Chersonesus prijs in ruil voor Oropus, moest den (tweeden) Attischen zeebond ontbinden en, evenals alle andere staten, op het pan-Helleensch congres te Corinthe Macedonië als de leidende macht in Griekenland erkennen. Hiermede was Griekenland, onder den vorm van een statenbond, ingelijfd bij Macedonië. *V. Pottelbergh.*

De Arab. naam voor den heiligen oorlog bij de **Mohammedanen** is dzjihad. Volgens het Islamietisch recht rust op de Mohamm. gemeente in haar geheel, niet op iederen moslim afzonderlijk, de plicht, den Islam met de wapenen te verbreiden, tot heel de wereld zich heeft onderworpen aan den wereldlijken bestuurder van den Islam, den → kalief of imam. Dit is gebaseerd op uitspraken van Mohammed in zijn Medinensischen tijd, aansporend de vijandige Mekkanen te bestrijden. De dzjihad moet door een Mohamm. heerscher geleid worden. De ongeloovigen moeten uitgenoodigd worden tot het aannemen van den Islam. Bij weigering kunnen ze zich nog onderwerpen en een ondergeschikte positie in de maatschappij (als dzimmi) innemen; bij niet-onderwerping volgen strijd en slavernij of dood. De moslim, die in de dzjihad sterft, is martelaar (sjahid) en zeker van het paradijs. Het dzjihad-gebod, in gewone tijden veronachtzaamd, kan bij gelegenheid van oorlog tegen niet-moslims ook nu nog, zooals bijv. in Atjeh en tijdens den Wereldoorlog, een bron zijn van onrust.

Lit.: Th. W. Juynboll, Handleiding tot de kennis van de Mohamm. wet (^{3}1925); C. Snouck Hurgronje, Holy War made in Germany, in: Verspr. Geschriften (III Bonn 1923). *Zoetmulder.*

Heilige plaatsen. Begrip en aantal. H. p. is men gewoon te noemen die plaatsen in Palestina, waaraan bijz. herinneringen verbonden zijn uit het leven van Christus (plaats van geboorte, dood, hemelvaart enz.) of (de uitdrukking in wijderen zin genomen) aan gebeurtenissen uit het leven van Chr. en uit het apostolisch tijdvak (bekeering van Paulus, marteldood van Stephanus enz.), hetzij deze plaatsen al of niet met een votiefmonument versierd zijn. Het aantal dezer h. p. hangt op de eerste plaats af van de al of niet doorslaande bewijskracht van de gronden, die voor de vsch. plaatsen worden aangevoerd (zie onder). Practisch en populair worden zeer vele plaatsen door pelgrims als zoodanig bezocht en ontleenen aan deze vereering sinds onheuglijke tijden een zeker recht op den eerbied van het Christenvolk, afgezien van de waarde hunner historische aanspraken. De voornaamste van deze h. p. in den wijdsten zin van het woord zijn: 'Ain Karem, Berg der Zaligsprekingen, Bethanië, het meer van Genesareth met de omliggende plaatsen (vooral Capharnaum), Cana, Nazareth, Jericho, doopplaats aan den Jordaan, Naim, put van de Samaritaansche bij Sichem, Thabor, Emmaus, Jerusalem met Olijfberg. Voor bijzonderheden zie onder de vsch. woorden.

De **authenticiteit** of echtheid der h. p. berust op gegevens uit de H. Schrift (Evangelie en Hand. der Apostelen), de geschiedenis der op vsch. plaatsen opgerichte monumenten en de litteraire of locale overlevering. Overeenkomstig de kracht van deze bewijsgronden is de graad van zekerheid, waarop de thans traditioneele h. p. aanspraak kunnen maken, zeer verschillend. In sommige gevallen kunnen

gebeurtenissen van het Evangelie slechts in het algemeen gelocaliseerd worden (bijv. Jericho), bij andere is zelfs de identificatie der plaats omstreden (bijv. Emmaus). Van belang is het echter, dat omtrent de authenticiteit van sommige der voornaamste h. p. van wetensch. standpunt geen twijfel kan bestaan (geboortekerk van Bethlehem, Calvarië en graf van Christus, Gethsemani).

„Kwestie der heilige plaatsen”. De lotgevallen der h. p. zijn eng verbonden met de zeer bewogen geschiedenis van Palestina zelf. Het uiteindelijk gevolg van tallooze politieke verwikkelingen en van den eeuwenlangen strijd der vsch. Christelijke confessies (Latijnen, Grieksch-Orthodoxen, Abessiniërs, Armeniërs, Kopten) is geweest, dat onder het Turksche regiem een toestand is gegroeid, die thans practisch als een rechtstoestand wordt aangezien en welks handhaving („status quo”) althans door de Latijnen wordt nagestreefd. Het aandeel der Latijnen daarin werd sinds onheuglijke tijden verzekerd door een de facto protectoraat der Fransche regeering, officieel door de mogendheden erkend in het tractaat van Berlijn (1878), doch bij het begin van het Engelsche mandaat na den Wereldoorlog practisch vervallen, zonder dat eenige nieuwe officieele regeling den rechtstoestand verzekert.

L i t. : Een complexieve studie omtrent gesch. en echtheid der h.p. bestaat niet. Eenige oriëntatie geeft H. Vincent, L'authenticité des Lieux Saints (Parijs 1932). Zeer veel gegevens vindt men in G. Dalman, Orte u. Wege Jesu (laatste en volledigste uitg. in de Eng. vert.: Sacred Sites and Ways (Londen 1934). Van Grieksch-orthodox standpunt bestaat een verhandeling in de Gr. taal van K. Miliara (I Jerusalem 1928), overigens weinig betrouwbaar. *Simons.*

Heiliger Berg, naam van twee beroemde bedevaartsplaatsen ter eere van O. L. Vrouw: **1**° bij Olmütz, met een prachtige kerk (gebouwd 1629); behoorde vroeger aan de Norbertijner abdij Hradisch, sinds 1846 aan Strahow. **2**° Bij Přibram (Bohemen), ontstaan 1260-'80; vroeger door de Jezuïeten bediend, thans door de Redemptoristen; jaarlijks ruim 100 000 pelgrims. *Th. Heijman.*

Heiligerlee, buurt in de gem. → Scheemda, prov. Groningen (XII 448 D/E 3). Op 23 Mei 1568 werden hier de Spanjaarden door de Nederlanders onder Lodewijk van Nassau verslagen. Bij de vervolging sneuvelde Adolf van Nassau.

Heilige schaar (Gr. Hieros lochos), een staand, in 379 v. Chr. ingericht Thebaansch leger van 300 speciaal uitgekozen en gedrilde hoplieten, die in de Cadmea garnizoen hielden en daar op staatskosten werden onderhouden; wel het eerste der bestendige legers. In 1879 en '80 werden te Chaeronea 254 geraamten ontdekt, die men beschouwt als die der in 338 v. Chr. gesneuvelden van de Heilige schaar. *V. Pottelbergh.*

Heilige Stede, 1° Heilige Stede van **Amsterdam,** kapel, die in 1345-'46 gebouwd werd tusschen Rokin en Kalverstraat ter herinnering aan het mirakel van 1345. Op Dinsdag vóór Palmzondag van dat jaar ontving een zieke man in de Kalverstraat de H. Communie. Hij braakte de H. Hostie uit, die door de verplegende vrouw in het vuur geworpen werd. Den volgenden dag zag men de H. Hostie in hetzelfde vuur zweven tusschen de vlammen. Men legde het H. Sacrament in een reinen doek, die in een koffer gesloten werd. Weer een dag later wordt de H. Hostie met groote devotie en eere teruggebracht in de Oude Kerk.

Het feit van het mirakel wordt bevestigd door een oorkonde van Floris van Boechorst, baljuw van Amstelen Waterland. Over de waarde van deze oorkonde wordt nog getwist. Uit het jaar 1346 zijn er oorkonden van den wijbisschop van Utrecht, Nitardus, en Jan van Arkel, biss. van Utrecht, die het feit bevestigen. Uit die zelfde oorkonden blijkt, dat reeds in 1346 ter herinnering aan het feit de kapel van de H. S. gebouwd was. Door het veen werd de „heilige weg” aangelegd om de kapel te bereiken. In 1373 werd zij met de Oude Kerk geïncorporeerd bij het Haagsche Hofkapittel. Na de stadsbranden van 1421 en 1457 kreeg zij haar definitieve gestalte, rank oprijzend tusschen de huizen. Van hieruit werd jaarlijks op Woensdag na het feest van St. Gregorius (12 Maart) een processie gehouden door de Kalverstraat naar den Dam, van daar langs den Nieuwendijk, door de Raamskooi en Houttuinen over de Nieuwebrug; na de zegening van de schepen door de Nieuwebrugsteeg, Warmoesstraat en Nes, Langebrug, Taksteeg, Kalverstraat. In 1578 werd de H. S. ontruimd, om ingericht te worden voor den Prot. eeredienst. Het gevaar van toen reeds afgebroken te worden, ontsnapte zij door het persoonlijk ingrijpen van Willem van Oranje (Maart 1580). De Waalsche gemeente hield haar in gebruik tot 1908, toen zij wegens bouwvalligheid werd afgebroken, en vervangen door een moderne kerk, die bijna geheel tusschen de huizen schuil gaat.

L i t. : J. F. M. Sterck, De H. S. in de Gesch. v. Amsterdam (1928, met voll. lit.-opgave). *Nolet.*

2° Heilige Stede van **Hasselt** (bij Zwolle), een kapel, ontstaan in de eerste helft der 13e e. naar aanleiding van niet-juist bekende wonderbare gebeurtenissen rond het H. Sacrament. Duizenden kwamen daar het H. Sacrament vereeren tot aan de verwoesting in 1582. In 1891 kwam de plaats weer in handen van Katholieken. Op den 3en Zondag na Pinksteren: „Hasselter Aflaat”, plechtige processie op het terrein.

L i t. : Coppens, Kerkgesch. van N. Ned. (1902, 199-200). *Nolet.*

Heilige Stoel, → Apostolische Stoel.

Heilige Synode van Rusland (Allerheiligste Besturende Synode), door Peter den Grooten in 1721 na de afschaffing van het patriarchaat van Moskou gestichte organisatie als opperbestuur der Russ. Orthodoxe Kerk, welke deze Kerk een der raderwerken van den administratieven staat maakte. Het reglement der H. S. werd in 1722 door Theoph. Prokopowitsj, die onder sektarischen invloed stond, geschreven. Art. 1 zeide: „De H. S. erkent boven zich geen enkele macht dan de persoon van den autocraten souverein”. In de H. S. hadden zitting 12 door den tsaar benoemde geestelijke en wereldlijke leden („hiërarchen”) en de opperprocureur, die den keizer verving en „het oog des keizers” genoemd werd en die beslissing had over alle maatregelen der H. S. Zij had jurisdictie over alle geestelijken der Russ. Kerk, beheerde kerkelijke goederen, besliste over huwelijken en echtscheidingen. Wijziging of toevoeging in de leer der dogma's waren in de Russ. Kerk onmogelijk. De Oostersche schismatieke patriarchen erkenden de instelling van de H. S. in 1723. Zij bleef bestaan tot 1917, toen zij bij de verkiezing van een nieuwen patriarch voor Rusland werd afgeschaft.

L i t. : Boissard, L'Eglise de Russie (1867); Brianchaninov, L'Eglise russe (1928); Goloebinsky, Gesch. der Russ. kerk (Russisch, 1904). *v. Son.*

Heilige tor, → Pillendraaier.

Heilige Vaten, → Vaten (liturgische).
Heiligewerk, → Koningszeer.
Heilige Wijdingen, → Wijdingen (Heilige).
Heilig Graf, → Graf (sub II); Jerusalem.
Heilig Hart . . . . , → Hart . . . . (s.v.).
Heiligheid van **God** en **mensch,** → Heilig.

Geur van Heiligheid, gewoonlijk gebruikt als een figuurlijke uitdrukking voor iemands algemeene erkenning als een heilige, zoodat van die h. een roep en een stichtend voorbeeld uitgaat. Aldus synoniem met f a a m v a n h. De figuurlijke uitdrukking steunt echter op een verschijnsel, bij vele heiligen meestal bij of na hun dood, doch ook herhaaldelijk tijdens het leven waargenomen, dat nl. hun lichaam een aangenamen geur verspreidt. In dit verband ziet men ook gaarne in heiligen bloemen, lelies of rozen. Het is opmerkelijk, hoevele heiligen dezen geur verspreidden. Een sprekend voorbeeld is de H. Liduina, van wie Thomas van Kempen het uitdrukkelijk mededeelt. Ondanks de vele wonden, waarmee haar lichaam was overdekt, verspreidde haar lichaam, in het bijzonder haar borst en haar hand een zoo welriekenden geur, dat heel haar kamertje ervan vervuld was en men het op de tong proefde. In vele processen van zalig- en heiligverklaring worden over dezen werkelijken geur van h. de meest betrouwbare getuigenissen gegeven. Omgekeerd nam de H. Maria Magdalena de Pazzi waar, wie in zonden leefde, aan den onaangenamen reuk, welken deze personen voor haar verspreidden. Görres zoekt een eerste verklaring van dit verschijnsel in de harmonie, waarin door de beheersching van den geest, het lichaam van een heilige zich bevindt. Toch schijnt het moeilijk, het hierdoor geheel te verklaren en zien velen in dit verschijnsel dan ook een mystieke en bovennatuurlijke gave. → Mystiek. *Brandsma.*

L i t. : Jos. v. Görres, Die christl. Mystik (II, 39-44).

Heiligheid van de Kerk is de eigenschap, waardoor deze → heilig is. H. is iets, wat op de eerste plaats aan personen, aan redelijke wezens toekomt, en wordt in hen door de → genade teweeggebracht. De Kerk is een vereeniging van menschen, die juist door het behooren tot die gemeenschap heilig moeten worden gemaakt. Van andere godsdienstige gemeenschappen als de Protestantsche en Schismatieke kerken, het Jodendom na Christus, den Islam, enz., onderscheidt zij zich hierdoor, dat de leden dezer laatste om hun goede trouw wel heilig kunnen zijn, maar niet door de kracht van de gemeenschap, waartoe zij behooren; want de Kerk is het eenige door God gewilde heilsinstituut, door welks bemiddeling Hij zijn genade mededeelt. Haar laatste doel is de volmaakte heiligheid van haar leden hiernamaals ; deze wordt echter verkregen, als en omdat men reeds in dit leven, zij het minder volmaakt, heilig is (→ Verdiensten); daarom heeft de Kerk een rechtstreeksche macht om haar leden hier op aarde heilig te maken. Christus, haar Stichter, heeft echter voorzegd (zie de parabels van het vischnet, van het onkruid onder de tarwe, enz.), dat zij niet ál haar leden, noch hier, noch in het hiernamaals, werkelijk heilig zal maken.

Uit deze beginselen volgt, dat de Kerk een dubbele h. bezit, nl. als oorzaak ervan door haar heiligmakende kracht, die weer bestaat uit haar leer over den plicht tot, het wezen van en de middelen voor het bereiken van de h., en uit die middelen zelf (H. Mis, Sacramenten, enz.); en de h., die zij in verschillende mate in haar leden bezit.

Alleen het geloof constateert en waardeert die h. ten volle en ziet ook, dat die altijd zal blijven bestaan; het zuiver natuurlijke verstand echter kan haar ook, zij het slechts gedeeltelijk, zien en daarin een argument vinden voor de goddelijke waarachtigheid van de Kerk. Dit kan het op twee manieren. Het kan uitgaan van het aannemen van Christus' goddelijke zending, en dan in de Kerk en in haar alleen de verwerkelijking vinden van Christus' leer over de h.; men legt dan den nadruk op de punten, waarover Christus het duidelijkst was, bijv. de Eucharistie als bron van h., de leer over de volmaaktheid door de evangelische raden, enz. Men kan ook uitgaan van wat het gezonde verstand reeds als heilig kan waardeeren, bijv. het beoefenen van heldhaftige naastenliefde om God; dan de door de Kerk in haar leden bereikte resultaten met de te overwinnen moeilijkheden vergelijken en uit het wonderbaar karakter ervan onmiddellijk besluiten, dat dit Gods werk moet zijn. *Pauwels.*

L i t. : de gangbare handboeken over de Kerk van G. van Noort, Schultes O.P., de Groot O.P., enz.

Heilig Land, naam voor → Palestina als plaats van God's openbaring, waar de Tempel stond en waar Christus geleefd heeft en gestorven is. De naam wordt het eerst vermeld Zach. 2.16, verder Sap. 12.3 en 2 Mac. 1.7.

Heilig-Landstichting, Bijbelsch openluchtmuseum in De Meerwijk bij Nijmegen, beschikt over een mooi gelegen heuvelachtig terrein. Aan de paters Montfortanen is opgedragen aan de bezoekers de beteekenis van de vele heiligdommen, bijv. den Lijdensweg, de Grot van Bethlehem, den Golgotha, uit te leggen en te doen doorvoelen. Men heeft er ook een pelgrimshuis gebouwd. De stichting geeft een maandblad uit, „'t H. Land". Zie plaat (vgl. index kol. 831/32).

L i t. : Kath. Ned. (I 1930). *de Haas.*

Heiligmakende genade, door God aan de ziel van den mensch meegedeelde bovennatuurlijke gave, waardoor de mensch gerechtvaardigd en geheiligd wordt (1 Cor. 6.11; Act. 28.18), deelgenoot wordt aan de goddelijke natuur (2 Petr. 1.4), waardoor hij kind Gods is, tempel van den H. Geest en erfgenaam van de eeuwige zaligheid. De h.g. wordt het eerst ontvangen in het Doopsel en raakt verloren door de doodzonde. De Kath. leer, waarin de h.g. als een bovennatuurlijke vervolmaking van de ziel beschouwd wordt, waardoor de ziel intrinsiek wordt geheiligd, wordt ontkend door Luther en Calvijn, die de genade niet als een heiligingsbeginsel in de ziel opvatten, maar als een uitwendig aanrekenen door God van de gerechtigheid van Christus, het uitwendig gunstig gestemd zijn van God ten opzichte van den mensch. Ook de stelling van sommige oudere theologen, die de h.g. niet als geschapen gave, maar als den H. Geest zelf, inwonend in de ziel beschouwden, is onhoudbaar. → Genade; → Habitus.

L i t. : C. von Schaezler, Natur und Uebernatur (Mainz 1865); G. Jadet, La grace sanctifiante (Parijs 1921). *Kreling.*

Heilig Oliesel, → Oliesel (heilig).

Heilig putje, gewestelijke naam voor → piscine of → sacrarium.

Heilig Roomsch Rijk, naam of titel, dien het Duitsche Rijk gedragen heeft tot 1806. De Lat. omschrijving, Sacrum imperium romanum nationis germanicae, is opgekomen in de 15e eeuw. Zij bedoelt daarmee te kennen te geven, dat de D. keizers van af Otto I beschouwd worden als opvolgers der Rom. keizers, maar dan als beschermheeren der Kerk. Sinds de Hervorming en sinds den vrede van Westfalen was

de titel al zonder zin geworden, omdat, volgens een woord van Voltaire, het Rijk noch heilig, noch Roomsch, noch één meer was. *Derks.*

Heiligschennende Communie, → Communie (sub 4°).

Heiligschennis (Lat. sacrilegium), onwaardige behandeling van heilige personen, plaatsen of zaken. Onder heilig wordt hier verstaan: God toegewijd, afgezonderd en bestemd voor zijn dienst en wel door God zelf of krachtens kerkelijke autoriteit. Heilig in dezen zin zijn geestelijken en kloosterlingen als bestemd voor den dienst van God of ook, wanneer zij het subdiaconaat ontvingen of de professie aflegden, door de publieke gelofte van zuiverheid. Schending der voorrechten van geestelijken en kloosterlingen, als omschreven in canon 119-123 van het Kerkelijk Wetboek, alsook elke zonde van onkuischheid bedreven door of met personen, die de publieke gelofte van zuiverheid hebben afgelegd, is een p e r s o o n l ij k e heiligschennis.

Heilige plaatsen zijn de plaatsen, die door consecratie of benedictie voor den goddelijken eeredienst of de begrafenis der geloovigen bestemd zijn. Een handeling, die op bijz. wijze in strijd is met de heiligheid of immuniteit der God toegewijde plaatsen, vooral een handeling, die volgens canon 1172 van het Kerkelijk Wetboek de kerk of het kerkhof schenden, zooals bijv. het misbruiken van een kerk tot goddelooze doeleinden, is een p l a a t s e l ij k e heiligschennis.

Onder heilige zaken verstaat men de sacramenten en sacramentaliën, de H. Schrift, relikwieën, geconsacreerde of gezegende vaten en gewaden, die voor den eeredienst worden gebruikt, en de kerkelijke goederen. Een z a k e l ij k e h. wordt bedreven door onwaardig of oneerbiedig toedienen of ontvangen der sacramenten, vooral door heiligschennende biecht of heiligschennende communie; door onwaardig behandelen van relikwieën; door oneerbiedig gebruik van schriftuurteksten; door heilige vaten of gewaden voor profane doeleinden te gebruiken en door onrechtmatige toeeigening van kerkelijke goederen.

H. is een zonde tegen de deugd van godsvereering, die God inwendig en uitwendig eer brengt. De eerbied immers, aan heilige personen, plaatsen of zaken verschuldigd, is hun verschuldigd om wille van God, aan wiens dienst zij zijn toegewijd. Wie tekort komt aan eerbied jegens die personen, plaatsen of zaken, brengt oneer aan God zelf.

L i t.: St. Thom. (II. II. q. 99); St. Alf., Theol. Mor. (III, 33-48). *P. Heymeijer.*

Heilig Uur, in het bijzonder een uur van aanbidding ter gelegenheid van de uitstelling van het Allerheiligste, waarbij vsch. personen den tijd onder elkaar verdeelen en ieder zijn „Heilig Uur" houdt. Dit geschiedt op dagen van aanbidding, bij nachtelijke aanbidding, ter gelegenheid van het Veertig-urengebed enz. Hier en daar wordt de benaming ook gebruikt voor een uur aanbidding en overweging van het Lijden des Heeren in den avond en den nacht van Donderdag op Vrijdag, eveneens voor een overweging van den Dood van Christus op Goeden Vrijdag, omstreeks drie uur in den middag, het uur van Christus sterven. Nog wordt de naam gebruikt voor het uur van aanbidding, dat de Priesters-Aanbidders eens in de week op een uur naar verkiezing voor het Allerheiligste in overweging doorbrengen. *Brandsma.*

Heilig Verbond, zie Heilige → Alliantie.

Heiligverklaring (Lat. vakterm: canonisatio = inschrijving in het register, canon, der heiligen), de plechtige verklaring van den paus, dat een dienaar van God de hemelsche glorie deelachtig is, met als gevolg, dat hij overal in het openbaar vereerd mag worden (C.I.C. can. 1277). Eenstemmig leeren de godgeleerden, dat de Kerk onfeilbaar is in haar oordeel betreffende de heiligheid en de hemelsche glorie van een dienaar van God.

Regelmatig gaan aan de h. vooraf: de eerbiedwaardigverklaring en de zaligverklaring. Over de beide laatste, zie onder → Zaligverklaring. Wat de h. betreft, deze wordt voorbereid door het canoniek heiligverklaringsproces, dat volgens het hedendaagsch kerkelijk recht, evenals het zaligverklaringsproces, tot de uitsluitende bevoegdheid van de Congregatie der Riten behoort. Voordat het proces kan beginnen, moet het bewijs geleverd worden, dat de dienaar van God reeds zaligverklaard is, hetzij door middel van een formeel proces (beatificatio formalis), hetzij doordat zijn feitelijke vereering als zalige door de Kerk (overigens ook door middel van een proces) goedgekeurd is (beatificatio aequipollens). In geval van beatificatio formalis zijn twee, in geval van beatificatio aequipollens drie sedert de zaligverklaring geschiede wonderen vereischt; deze wonderen worden door 'n postulator (procureur, die de zaak voor de rechtbank behandelt; hij dient priester te zijn en te Rome gevestigd) ter kennis van de Congregatie der Riten gebracht, met het verzoek, dat het proces moge plaats hebben. Bij inwilliging van dit verzoek wordt dan de echtheid der ter kennis gebrachte wonderen in drie instanties (congregatio antepraeparatoria, praeparatoria, generalis) onderzocht; en wanneer in de laatste zitting de paus zelf de echtheid der wonderen erkend heeft, vaardigt hij, na het advies van kardinalen en consultoren te hebben ingewonnen, het decreet uit, „dat veilig kan worden overgegaan tot de plechtige heiligverklaring van den zalige" (tuto procedi posse ad sollemnem beati canonisationem). *Schweigman.*

De p l e c h t i g h e i d der h. verloopt, gelijk zij in hoofdzaak reeds bestond in de 14e eeuw, als volgt. Onder den zang van het Ave Maris Stella, begeeft zich 's morgens de paus, voorafgegaan door zijn hof, geestelijkheid, enz. (allen brandende kaarsen dragend), van de Sixtijnsche kapel naar de St. Pieter, waar hij op zijn troon de huldiging ontvangt der kardinalen (handkus), patriarchen, aartsbisschoppen, bisschoppen (kniekus), overige prelaten (voetkus). Dan richt een advocaat van het consistorie tot den paus een (dringende) bede om de h. uit te spreken, waarop de paus doet antwoorden met een vermaning tot gebed; plechtig wordt nu de Allerheiligenlitanie gebeden. De bede wordt herhaald (dringender), het antwoord eveneens; door een „Orate" worden allen tot gebed uitgenoodigd, afgesloten door een „Levate", waarop de paus het Veni Creator Spiritus aanheft, welks zang hij besluit met gebed tot den H. Geest. Een derde maal wordt de bede herhaald (allerdringendst), toestemmend leest nu de paus de h. voor. De advocaat verzoekt dan om de schriftelijke uitvaardiging, welke, door den paus bevolen, aan de protonotarissen wordt opgedragen. Nu heft de paus het Te Deum aan, de klokken (in geheel Rome) beginnen te luiden (vroeger een kanonschot op den Engelenburg). Na het einde van den zang richt een kardinaal-diaken de bede tot den nieuwen heilige Ora pro nobis..., waarop men antwoordt: Ut digni efficiamur... Een andere kardinaal-diaken bidt dan voor den troon het Confiteor, waarin de nieuwe heilige genoemd wordt, en waarna de paus den zegen geeft, zich

beroepend eveneens op de verdiensten van dien heilige. Dan wordt gewoonlijk de Terts gezongen, gevolgd door de pontificale Mis van den heilige.

De basiliek is voor de h. met rijke stoffen behangen en schitterend verlicht; een voorstelling van den heilige heeft de eereplaats, gelijk zij reeds, op een vaandel geschilderd, in de processie werd medegevoerd. Bij het Offertorium der Mis worden als offergaven den paus aangeboden: kaarsen, een tweetal brooden, een tweetal vaatjes wijn, benevens (niet altijd) een paar duifjes, een paar tortels, en nog wel andere vogels, zinnebeelden van trouw, vrede en van paradijsvreugde. Vgl. de vsch. trefwoorden. *Louwerse.*

Lit.: Moroni, Le Capelle pontificie.... (Fr. vert.: Manavit, Hist. des chapelles papales, Parijs 1846).

Geschiedenis. Oorspronkelijk geschiedde de h. (en eveneens de zaligverklaring) ook door bisschoppen, alsmede doordat een overledene feitelijk door het volk als heilige (resp. zalige) vereerd werd en de Kerk deze vereering dan goedkeurde (canonisatio, resp. beatificatio aequipollens). In 1171 is de h. door paus Alexander III aan den H. Stoel voorbehouden, in 1634 ook de zaligverklaring, door paus Urbanus VIII. De eerste geschiedkundig vaststaande h. door den H. Stoel is de h. van bisschop Ulrich van Augsburg, door paus Joannes XV op 11 Juni 993. *Schweigman.*

Heilo (eertijds Heilichloe), gem. en bekende bedevaartsplaats op de geestgronden van N.Holland, ten Z. van Alkmaar; opp. 2 269 ha; ruim 6 500 inw. (1935), waarvan 54% Kath. (vormende de parochie Heilo), 29% Ned. Herv., 5% overige Prot., 12% onkerkelijk. Er is land- en tuinbouw (bloembollen) en veeteelt. De spoorlijn Alkmaar—Amsterdam/Haarlem gaat door deze gem. Door het natuurschoon (bosschen en duinen) vreemdelingenverkeer. *van der Meer.*

Geschiedenis. Heilo is volgens betrouwbare traditie reeds bedoeld in Alcuinus' Vita St. Willibrordi, in verband met het ontstaan van den St. Willibrordusput: deze ligt achter de oude (nu Prot.) kerk; Willibrord stichtte deze kerk, die de moederkerk werd van Kennemerland. In 1063 werd ze geschonken aan Echternach, in 1156 aan de abdij van Egmond.

Sinds 1409 wordt melding gemaakt van een kapel van „Onze Lieve Vrouw ter Nood" in de buurtschap Oesdom te H. Wanneer die gesticht is, is onbekend. Bij de kapel lag de Runxputte. Vereerd werd O.L.Vr. als hulp in onzen nood. In den tijd van de Hervorming werd de kapel verwoest; de devotie bleef bestaan: bedevaarten werden clandestien gehouden, tot in 1830 de kerkelijke overheid ze verbood. De krachtige herleving van de devotie dateert van het jaar 1902, toen de parochiekerk van H. in het bezit kwam van het „kapelland", waar boven den grond niets meer aan de voormalige kapel herinnerde; ook van den put was niets meer te zien; hij was in 1713 gedempt. In 1905 werd de put teruggevonden, men begon toen met parkaanleg en bouwde 1909 een voorloopige kapel, die in 1930 door een definitieve volgens de plannen van J. Stuyt vervangen werd.

De bedevaartsplaats staat onder beheer van het Bestuur van de O.L.Vr.-ter-Nood Stichting. In 1932 kwamen 98 bedevaarten met 33 232 pelgrims.

Lit.: W. Nolet, O.L.Vr. ter Nood, Voorheen en Thans. *Nolet.*

Heilo, Frederik van, → Frederik van Heilo.

Heilpaedagogie, een grensgebied der opvoedkunde, dat nauw verwant is aan de geneeskunde, speciaal de psychiatrie en neurologie. Doel der h. is het opvoeden van geestelijk achterlijke, psychopathische of moeilijk opvoedbare kinderen, waarbij de psychologische kennis van den abnormalen geestestoestand dier kinderen aanleiding geeft tot het toepassen van bijz. methoden, welke er op gericht zijn, het evenwicht van de gestoorde psychische functies te herstellen. De practijk der h. kan bevruchtend werken ten bate der opvoeding van de normalen.

Lit.: L. Bopp, Heilpädagogik (Ned. vertaling). *Veeger.*

Heilsbronn, voormalige Cisterciënser abdij in het bisdom Eichstätt; 1133 gesticht door den H. Otto, bisschop van Bamberg; tijdens de Reformatie opgeheven. In de kloosterkerk hadden de burggraven van Neurenberg en de markgraven van Brandenburg (1297-1625) hun grafplaats.

Lit.: A. Sperl, Das Kloster H., die Ahnengruft des hohenzoll. Kaiserhauses (1917). *Th. Heijman.*

Heilsleer, de leer, waarin het eeuwig → heil van den mensch en de weg daartoe geleerd wordt. Dit is de Christelijke leer, de goddelijke openbaring door Christus, in H. Schrift en goddelijke overlevering vervat.

Heilsleger, → Leger des Heils.

Heilszekerheid. Volgens de leer van Calvijn kan en moet een mensch aan zijn uitverkiezing gelooven, zoodat hij geloofszekerheid heeft omtrent zijn eeuwig heil. Deze leer is door het Conc. van Trente veroordeeld. Deze h. is slechts bestaanbaar krachtens een bijzondere openbaring van God (Denz. 805). Phil. 2. 12: Bewerkt uw heil met vreezen en beven. Zonder openbaring zijn de vrije raadsbesluiten Gods niet met onfeilbare zekerheid te kennen. Gods wil omtrent het heil van een mensch is echter een vrij raadsbesluit. Met deze verwerping van de geloofszekerheid omtrent de voorbeschikking en het heil wordt niet gesteld de volstrekte onzekerheid daaromtrent. Er zijn teekenen, waaruit iemand met moreele zekerheid tot zijn voorbeschikking kan besluiten en het heil verwachten. Dergelijke teekenen zijn o.a. godsvrucht, overgave aan den wil van God, werkdadige liefde, zorg voor een rein geweten. In één woord: een waarachtig Christelijk leven.

Lit.: Dogmatiekboeken in het traktaat over de Voorbeschikking. *Kreling.*

Heiluizen of bierkeuren, vroeger volksgebruik op den laatsten kermisdag, als de meisjes, met wie men gedanst had, naar huis werden gebracht, terwijl de hoofdman een roos boven de deur harer woning stak. Hier en daar was het een feest van het boogschuttersgild; de heiluizer had een witte muts of pruik op, een witte schort om, een schuimspaan in de hand, en was vergezeld van muzikanten. *Knippenberg.*

Heim, 1° Albert, geoloog. * 12 April 1849 te Zürich; vanaf 1873 hoogleeraar aan de techn. hoogeschool, vanaf 1875 aan de univ. te Zürich (beide tot 1912), waar hij zeer vele leerlingen trok. Hij schreef: Handb. der Gletscherkunde (1885), Das Säntisgebirge (1905); klassiek zijn zijn studies over bergstortingen. In 1908 verklaarde hij zich voor de theorie van den dekbladenbouw der Alpen, na deze eerst bestreden te hebben. In 1922 was zijn meesterwerk Geologie der Schweiz (2 dln.) voltooid, dat een standaardwerk van alg. beteekenis is. *v. Tuijn.*

2° Anthonie van der, raadpensionaris van Holland, * 1693, † 15 Juni 1746 te Den Bosch. Na de functies van secretaris van den Raad van State en thesaurier-generaal te hebben bekleed, werd H. in 1737 raadpensionaris van Holland. Als zoodanig

zette hij de politiek van zijn beide voorgangers voort, zocht de betrekkingen met Engeland en was anti-Fransch. De last van zijn ambt in een voor dit oud systeem zoo moeilijken tijd drukte hem zwaar. Op weg naar de baden te Spa overleed hij. *J. D. M. Cornelissen.*

Heimans, Eduard, Ned. schrijver, vooral over de natuur, * 28 Febr. 1861 te Zwolle, † 22 Juli 1914 te Gerolstein. Onderwijzer, vnl. te Amsterdam. Eerst schrijver van jeugdlectuur (o.a. Willem Roda, 1889). In 1893 verscheen van zijn hand: Handleiding bij het onderwijs in de Nat. Hist. op de lagere School (4 dln. 1898-1908), waarmee H. baanbrekend werk verrichtte en waardoor hij tot samenwerking kwam met dr. Jac. Thijsse. Met dezen stichtte hij het tijdschrift De Levende Natuur en schreef hij een serie uitstekende werkjes over de natuur, alsook een Flora van Nederland.

Werken o.a.: Wandelen en Waarnemen (1906); Met kijker en bus (1906); Uit de natuur (1916); Geologieboekje (1913). Met dr. Jac. Thijsse samen, o.a. Van vlinders, vogels en bloemen (1894); In sloot en plas (1895); Door het rietland (1896); Hei en dennen (1899); Geïll. Flora van Ned.([8]1930); In de duinen (1899); In het bosch (1901).

Heimanswetering, watertje in de prov. Zuid-Holland, dat den Ouden Rijn met het Brasemermeer verbindt.

Heimatbund, → Autonomisten in Elzas-Loth.

Heimatkunde in het onderwijs. Men spreekt van h., vooreerst wanneer het geheele onderwijs opgebouwd is op de kennis der „Heimat"; bovendien gebruikt men dezen term voor dien vorm van aardrijkskunde-onderwijs, waarbij de kennis der „Heimat", speciaal van de geologie ervan, is gebaseerd op de eigen aanschouwing van het omringende landschap.

Heimatkunst heet, vooral in de Duitsche kunstcritiek, de omstreeks 1900 opgekomen beweging, die, zoowel op het gebied der muziek en der plastische kunsten als op dat van de literatuur, in bewuste reactie tegen de cosmopolitisch gerichte, aestheticistische en alle kunstwerking in de groote steden centraliseerende stroomingen van het Naturalisme en de neo-Romantiek, de aesthetische bruikbaarheid der engregionalistische waarden opnieuw ontdekt. In de literatuur is de hoofdvorm ervan de sterk idealiseerende dorpsvertelling; haar zacht-welwillende humor contrasteert sterk met den donkeren levenskijk van het Naturalisme. Vooral in de Duitsche, de Skandinaafsche en de Nederlandsche literaturen heeft de H. een zekeren bloei gekend: Fr. Lienhard en A. Bartels beoefenden haar bellettristisch en waren tevens haar theoretici (tschr. Heimat 1900-'04); verder zijn te noemen: Bartsch, Federer, Flaischlen, Hansjacob, Hesse, Löns, Anna Schieber, Lulu v. Strausz und Torney, Zahn, Rosegger, E. Strausz, Sohnrey, Schaffner, Thoma, Kröger, O. Ernst, G. Frenssen, Dörffler, Heer, Agnes Günther, Supper, Holzamer, Finckh en vele anderen; in de Skandinaafsche letterkunde behooren de meeste groote romanschrijvers na 1900 eenigszins tot die richting: Jensen, Knudsen, Skjoldborg, Aakjaar, Andersen Nexö, Kidde, Ol. Duun, Ol. Högberg, L. Nordström e.v.a.; in de Nederlandsche vooral: M. Koenen, Marie Gijsen, Ant. Coolen; A. de Jong, F. Timmermans, Ern. Claes e.a. *Baur.*

Heimatvertellers, → Heimatkunst.

Heimelecheit der heimelicheden, Middelnederlandsch berijmd gedicht over regeerkunst en gezondheidsleer, bewerking van het Lat. Secreta secretorum van een onbekenden Philippus Tripolitanus, die het zelf uit het Arabisch vertaald had. Het gedicht wordt zonder voldoende reden aan J. van Maerlant toegeschreven. *V. Mierlo.*

Uitg.: A. A. Verdenius (1917). — Lit.: L. Willems, in Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. (1935).

Heimelijk gericht, → Veemgericht.

Heimo, kunstenaar, die de kapiteelen beeldhouwde, welke de kolommen sieren van het 12e-eeuwsche priesterkoor van de basiliek van Onze Lieve Vrouw te → Maastricht. Men houdt Heimo ook wel voor den bouwheer van het geheele koor. Alleen zijn naam kent men uit de dedicatie S MARIA HEIMO, welke op een der kapiteelen is uitgebeeld. *Thewissen.*

Heimskringla, eigenlijk: Wereldkring, het meesterstuk (ca. 1230) der Oud-IJslandsche geschiedschrijving, van de hand van → Snorri Sturluson. Het verhaalt de levens der Noorweegsche koningen (daarom ook Konungabók!) tot aan den slag bij Ree (1177), heelemaal in den epischen stijl der → Saga.

Uitg.: d. Finn. Jonsson (4 dln. Kopenhagen 1894-1900); Duitsche vert. d. F. Niedner (2 dln. Jena 1922). — Lit.: F. Paasche, Sn. Sturluson (Oslo 1922); S. Nordal, Snorri Sturluson (Reykjavik 1920). *Baur.*

Heimuts, → Heien.

Heimwee, abnormale gemoedstoestand door een onbevredigd verlangen naar een vertrouwde omgeving, speciaal de ouders, het ouderlijk huis, het vaderland.

In het algemeen gesproken is ieder individu min of meer geneigd zich te hechten aan de omgeving, waaraan hij door langer verblijf gewoon is geraakt. Veelal wordt hij zich dit pas bewust, wanneer hij wordt overgeplaatst in een vreemd milieu, welks karakter hij niet kent, welks eigenschappen hem niet vertrouwd zijn, zoodat hij niet weet, wat hij ervan verwachten kan; hij voelt zich daar „unheimisch."

Hoe grooter het gemis aan zelfstandigheid en aanpassingsmogelijkheid is, hoe eenzamer, verlatener en onveiliger het individu zich in een vreemd milieu zal voelen. Men vindt het h. derhalve in uitgesproken mate daar, waar een dgl. gemis bestaat, nl. bij zwakzinnigen en bepaalde typen van psychopathen.

H. naar de ouders is bij jonge kinderen in het algemeen niet abnormaal te noemen, hoewel de graad van het h. ook hier reeds bepaalde karakters kenmerkt. Bij oudere kinderen en volwassenen is het van ziekelijken aard en spruit het voort uit een infantielen aanleg, waarbij een kinderlijke fixatie aan de ouders blijft bestaan. In de praktijk ziet men het vaak bij meisjes, die ver van het ouderlijk huis in dienstbetrekking zijn. De meer ernstige en gevaarlijke uitingen van het h. ziet men naar verhouding het meest in deze gevallen: het lichamelijk wegkwijnen, ernstige psychische depressies, soms zelfmoord; als heimwee-reacties ziet men ook brandstichting en kindermoord; indien men met een ernstigen graad van h. bij een zwakzinnige of infantiele psychopathe te doen heeft, gelden deze reacties als onbewuste, drangmatige handelingen. Kretschmer beschrijft ze als „kurzschluszhandlungen"; de eenvoudige overweging van het aan h. lijdende dienstmeisje, dat zij weg zal kunnen, als het huis verbrandt of als de kinderen, die aan haar hoede zijn toevertrouwd, dood zijn, kan als ongeremde impuls direct op de psychomotiliteit inwerken. Bij de forensische beoordeeling wordt ontoerekeningsvatbaarheid aanvaard. *Hoelen.*

Heimwehren of Heimatwehren, Oostenrijksche vrijwilligersorganisatie, in Nov. 1918

ontstaan ter bestrijding van communisme en anarchie, sedert de onlusten van 15 Juli 1927 ook gekant tegen de socialistische machtspositie, onder leiding van Steidle, Pabst en prins Starhemberg, en met den steun van de grootindustrie. Met monarchistisch en fascistisch karakter, in oppositie tegen den republikeinschen Schutzbund. De kanseliers mgr. Seipel en Schober wisten hun extremisme te verzachten; vsch. leiders werden opgenomen in de kabinetten sedert 1929 en na den moord op Dollfuss (25 Juli 1934) werd Starhemberg vice-kanselier. *Cosemans.*

Heinbuche, Hendrik, → Hendrik (van Langenstein).

Heincke, Friedrich, Duitsch zoöloog, * 6 Jan. 1852 te Hagenow; † 5 Juni 1929 te Helgoland; bevorderde vnl. het onderzoek der Noordelijke zeeën, vooral Noord- en Oostzee.

Voorn. werken: Die nutzbaren Tiere der nordischen Meere und die Bedingungen ihrer Existenz (Stuttgart 1882); Naturgeschichte des Herings, in: Abhandl. der dtsch. Seefischereivereins (2 dln. Berlijn 1898).

Heindonk, Belg. gem. in de prov. Antwerpen, 8 km van Mechelen, 1½ km van Rumst, aan de Rupel; opp. 368 ha, ruim 600 inw. Gemengde grond, landbouw. Kasteel: De Bocht.

Heine, 1° Heinrich, Duitsch dichter van Joodschen oorsprong, als journalist ook leider van het → Junge Deutschland; * 13 Dec. 1799 (?) te Dusseldorf, † 17 Febr. 1856 te Parijs. Als koopman te Hamburg begonnen en in een ongelukkige liefde voor een rijkere nicht (Amalia) verstrikt, zwerft H. van de eene tot de andere universiteit als juridisch student, bekeert zich uiterlijk tot het Protestantisme (1825), reist in Engeland en Italië, en vestigt zich van 1831 af te Parijs, waar hem eerst hulp van zijn rijken oom, Salomon H., en later een pension van de reactionnaire Fransche regeering Guizot, in vaak bekrompen levensvoorwaarden, na 1847 ook in een smartelijke ziekte van het ruggemerg (die Matratzengruft!), tot steun verstrekken. Twee vrouwen hebben hem al die jaren achtereenvolgens met zorgen omringd: van 1836 af Eugenie Mirat (= Mathilde) en na 1847 Elise Krinitz (= die Mouche).

H. Heine.

Van blijvende waarde is veel in H.'s lyriek (Buch der Lieder, 1827; Neue Gedichte, 1844; Romanzero, 1853), ontstaan op den grondslag van het Romantisme, geschoold aan de frissche vormen van het volkslied. Maar stelselmatige aanwending van de romantische ironie, die den romantischen droom moedwillig toetst aan de nuchtere, zelfs banale werkelijkheid, doet ook de warmst-gevoelige strophen verkillen en wekt meermaals twijfel aan de diepte en echtheid van de uitgeklaagde levenssmart. Zijn epische poëzie (Atta Troll, 1843) is meestal satirisch van bedoeling; in een aantal stukken treft hij heerlijk den toon der ballade (Der Afra; Loreley; Der Schelm von Bergen; Der Dichter Firdusi; Belsazer; Die zwei Grenadiere; e.a.).

Als prozaschrijver is H. het groote voorbeeld geweest voor heel het 19e-eeuwsch → feuilleton, het geestig, scherp wapen in den strijd der meeningen. H. drukt er een vrij oppervlakkig, laag-bij-de-grondsch genieters-liberalisme in uit, dat alle traditioneele levenswaarden (godsdienst, eigendomsrecht, vaderlandsliefde) luchthartig beoordeelt; maar in een proza van onvergelijkelijke lenigheid en slagvaardigheid. (Harzreise, 1826; Reisebilder, 1826 vlg.; Die romantische Schule, 1836; Der Salon, 1834 vlg.; Götter im Exil, 1855). De daarin vervatte uitvallen tegen zijn vaderland en tegen schrijvers als Platen en Börne, doen dikwijls onverkwikkelijk aan.

H.'s volkomen onbegrip tegenover het Christendom schijnt op het laatst van zijn leven omgeslagen te zijn, wellicht onder den prikkel van het lijden, tot een hernieuwd geloof aan een persoonlijken God. Zijn invloed als lyricus is in heel de Europeesche letterkunde zeer groot geweest (Heiniasmus!). Zijn schoonste gedichten trokken het talent aan van de grootste liedercomponisten (Franz, Mendelssohn, Schubert, Schumann, Silcher e.a.). Sinds 1931 ijvert een internationale H.-Gesellschaft voor den in Duitschland voortaan miskenden dichter.

Bibliogr.: Heine-Bibliogr. d. Fr. Meyer (1905-'10) d. O. Fischer (1923-'24). — Uitg.: d. E. Elster (7 dln. ²1925 vlg.); d. O. Walzel (11 dln. 1910 vlg.); d. F. Strich (11 dln. 1925 vlg.); Briefwechsel, uitg. d. Hirth (3 dln. 1914); Gespräche, uitg. d. Houben (1926). — Lit.: Strodtmann, H. H. (2 dln. ³1884); H. Lichtenberger, H. Penseur (Parijs 1905); Sachs, H. in America (Philadelphia 1916); M. J. Wolff, H. H. (1922); Keiter, H. H. (Kath.; ²1906); Bottacchiari, E. H. (Ital.; 1926); Browne, H. H. (New York 1922); L. Marcuse, H. H. (1931). *Baur.*

2° Thomas Theodor, Duitsch schilder, teekenaar en schrijver; * 18 Febr. 1867 te Leipzig. Studeerde te Dusseldorf, vestigde zich later te München. Eerst schilder van Impressionistische landschappen, portretten en symbolische figuren; ontwierp gobelins en tooneeldecors, teekende affiches; maakte ook meubelen en eenige bronzen plastieken. Begon in 1893 voor de „Fliegende Blätter" te teekenen, vervolgens voor „Jugend". Stichtte in 1896 met den uitgever Alb. Langen den „Simplicissimus". Hekelde geestig, soms scherp, maar meestal eer goedmoedig spottend dan fel, de uitwassen in de bureaucratie, „das Militär", het studentenleven enz.

Werken: o.a. Bilder aus dem Familienleben; Thorheiten; Die bösen Buben (tekst van Ludwig Thoma); Das grosse Malheur; Die Märchen (1935). — Lit.: H. Esswein, Th. Th. H. (Moderne Illustratoren, I München 1904); Meier Graefe, Entwickelungsgeschichte der modernen Kunst (II 1904). *Koomen.*

Heineccius, 1° Johann Gottlieb, Duitsch rechtsgeleerde; * 11 Sept. 1681 te Eisenberg (Thür.), † 31 Aug. 1741 te Halle. Doceerde als hoogleeraar Rom. recht, o.a. te Franeker. Vriend en bewonderaar van Cornelis van Bynkershoek.

Werk: o.m. Antiquitates romanae (1719).

2° (Ook: Heinecke) Johann Michael, Evangelisch theoloog, grondlegger van de zegelkunde; * 1674 te Eisenberg, † 1722 te Halle. Zijn autobiographie werd uitgegeven door J. A. Schmidt (Helmstedt 1709).

Heine-Medin, ziekte van, besmettelijke ziekte, die voor het eerst nauwkeurig werd beschreven door den Duitschen geneesheer Heine en den Zweed

Medin. Anatomisch vindt men een ontstekingachtige aandoening van het centrale zenuwstelsel, vooral van de voorste hoornen van het ruggemerg (poliomyelitis acuta anterior), waardoor secundair een slappe verlamming van spieren ontstaat. Vooral jeugdige kinderen worden aangetast. De verwekker is nog niet bekend. De besmetting geschiedt meestal door speeksel en neussecreet van lijders aan een lichte aandoening of van gezonde bacillendragers. Dikwijls gaat een korte periode van algemeen ziekzijn aan het optreden der verlamming vooraf, niet zelden ontbreekt dit initiaal stadium, en meestal zijn de verschijnselen weinig typisch. Vooral worden de armen en beenen, minder dikwijls de romp, buik en halsspieren, soms de aangezichtsspieren getroffen. In den loop der volgende maanden kunnen de verlamde spieren geheel of gedeeltelijk herstellen. Van groot belang is het voorkómen van ongewenschte standen door contractie der niet verlamde spiergroepen (antagonisten). Is verder herstel niet meer te verwachten, dan kan een orthopaedische behandeling nog dikwijls verbetering brengen. *Koenen.*

Heinenoord, gem. in de prov. Z. Holland, in het N. van het eil. Beierland, aan de Oude Maas; opp. 1 716 ha, ca. 2 000 inw., allen Prot. Landbouw: granen, suikerbieten, aardappelen. H. ligt aan de bootlijn Rotterdam—Oud-Beierland. Sedert 1855 is de gem. Godschalxoord bij de gem. H. gevoegd.

Heinerscheid, gem. in het N. van het groothertogdom Luxemburg, ten N.O. van Clerf; opp. 3 399 ha, ruim 1 300 inw.; landbouw, veeteelt, boschb.

Heinichen, Johann David, Duitsch musicus; * 17 April 1683 te Krössuln (bij Weiszenfels), † 15 Juli 1729 te Dresden. Bekend om zijn werk over generaal-bas, dat nu nog in gebruik is. Tevens schreef hij opera's en kerkmuziek.

Lit.: Seibel, J. D. H. (1913).

Heinisch, Paul, Kath. theoloog en exegeet van het Oude Test.; * 1878; prof. in Straatsburg, 1919 in Breslau en sinds 1923 in Nijmegen. Hij heeft zich gespecialiseerd in het Hellenisme.

Werken: o.a. Der Einflusz Philos auf die älteste christliche Exegese (1908); Die gr. Philosophie im Buche der Weisheit (1908); Das Buch Ezechiel übers. und erklärt (1923); Das Buch Genesis übers. und erklärt (1930); Das Buch Exodus übers. u. erklärt (1934).

Heink, E., → Schumann (H.).

Heinkenszand, gem. en dorp op het eil. Z. Beveland in de prov. Zeeland ten Z. van Goes; ca. 1 900 inw., waarvan 50% Kath., 30% Ned. Herv. en 20% Geref. Opp. 1 242 ha. Vruchtbare kleigrond, waarop land- en tuinbouw. Fabriek van landbouwwerktuigen. In de Ned. Herv. Kerk is een gedenkteeken van De Perponcher. H. ligt aan de tramlijn Goes—Hoedekenskerke. *C. v. d. Broek.*

Heino, gem. in de prov. Overijsel in Salland, gelegen bij de spoorlijn Zwolle—Raalte—Almelo; opp. 3 065 ha, meest zand, voor grasland en bouwland in gebruik; 2 600 inw., waarvan de helft Kath. Bezienswaardig is de ridderhofstede Alerdinck.

Heinrich, zie ook → Hendrik.

Heinrich von Freiburg, Middelhoogduitsch dichter, van het einde der 13e eeuw, uit Saksen, die in Bohemen schreef. Van hem is de meest kunstvolle voortzetting van Gottfried van Straatsburg's Tristan; daarvóór schijnt hij een legende van het H. Kruis, eene boerde van Schrätel und Wasserbär gedicht te hebben. Na zijn Tristan misschien nog een Ritterfahrt des Hernn von Michelsberg; hij is de beste vertegenwoordiger der opbloeiende Duitsche kunst in Bohemen.

Uitg.: A. Bernt (1906). *V. Mierlo.*

Heinrich der Glichesaere, Middelhoogduitsch dichter van een Isingrines not of Reinhart Fuchs (titel omstreden), volgens een eerste Fransche verzameling van Reinaert-branches van het einde der 12e eeuw, met een paar zelfstandig toegevoegde verhalen. De dichter, een geestelijke uit Elzas, heette waarsch. niet der Glichesaere: dit epitheton schijnt bij den vos te behooren en is verkeerdelijk als bijnaam van den dichter opgevat geworden.

Uitg. Het werk, slechts fragmentarisch bewaard, werd in de 13e e. omgedicht. Volledige uitg. van G. Baesecke (³1925). *V. Mierlo.*

Heinrich von Herford, kroniekschrijver; * te Herford, † 1370 als Dominicaan te Minden. H. schreef enkele theologische traktaten en een wereldkroniek tot 1355, waarin excerpten uit oudere historici staan, maar die verder waardeloos is.

Heinrich von Melk, Middelhoogduitsch Beiersch-Oostenrijksch dichter, uit de 12e eeuw; waarsch. leekebroeder; zijn Von des Todes gehugde en (ook wel van hem) zijn Priesterleben zijn scherpe, bittere satiren op de wantoestanden in de Kerk en in de maatschappij, in strengen kerkreformatorischen zin.

Uitg.: Heinzel (1867). — Lit.: P. Lorenz, H. v. M. (1886). *V. Mierlo.*

Heinrich von Morungen, Middelhoogduitsch minnesänger, van nog het einde der 12e eeuw, uit Thüringen; een der meest hartstochtelijke dichters van de hooge Minne, in den aard der Provençaalsche Minnelyriek, waarvan hij, na Veldeke, dien hij gekend heeft, een der vroegste vertegenwoordigers is geweest.

Uitg.: Vogt, in Des Minnesangs Frühling. — Lit.: C. v. Kraus, Zu den Liedern H. v. M. (1916). *V. Mierlo.*

Heinrich von Ofterdingen, Middelhoogduitsch hoofsch dichter, die in het gedicht over den Wartburgskrieg den lof van den hertog van Oostenrijk verkondigt. Al is niets van hem bewaard, toch moet hij wel, ca. 1200, geleefd hebben. Friedrich von Hardenberg (Novalis) maakte hem in zijn roman H. v. O. tot beeld van den (romantischen) dichter. *V. Mierlo.*

Heinrich der Teichner, Middelhoogduitsch burgerlijk dichter, tusschen 1350 en 1365, van ruim 700 didactische verhalen en zedenschilderingen, in Beiersch-Oostenrijksch dialect, die weinig meer dan cultuur-historische waarde hebben.

Uitg.: gedeeltelijk (97 met uittreksels uit andere) door Th. G. v. Karajan (1855). *V. Mierlo.*

Heinrich der Vogelaere, Middelhoogduitsch episch dichter, uit Tirol, die omstreeks 1275 Dietrichs Flucht en, misschien ook een kort drama de Rabenslacht, vóór 1282, bewerkte, in onbeholpen taal en versbouw, met geringe kunst.

Uitg.: Martin (1866). — Lit.: H. Schneider, Germ. Heldensage (I 1928). *V. Mierlo.*

Heinsberg, Jan (VIII) van, bisschop van Luik (1419-1455); † 1459. Aartsdiaken van Haspengouw; priester gewijd in 1419; trok naar het H. Land in 1444, doch bereikte slechts Venetië, waar hij gedwongen werd terug te keeren; deed in 1455 afstand van zijn bisdom.

Heinsch, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Aarlen, 5½ km ten W. van deze stad. Hoogte 404 m, opp. 2 394 ha, ca. 2 000 inw. Landbouw; mergelgrond; leemgroeve; handel in paarden en rundvee; oliefabriek

Rivier: Semois. Oud Rom. kerkhof en fundeeringen. In de kerk: communiebank der oude abdij van Clairefontaine. *Striels.*

Heinse, Wilhelm, Duitsch schrijver, * 15 Febr. 1749 te Langewiesen, † 22 Juni 1803 te Aschaffenburg. Dichtte onder invloed van Wieland en Gleim, werkte mee aan het tijdschrift Iris van J. G. Jacobi, reisde in Italië en schreef dan romans vol bacchantische tafereelen en gesprekken over beeldende kunst en muziek, waarin hij het opnam voor Rubens en de landschapsschilders, tegen Winckelmann en Hessing. Vertaalde uit Tasso en Ariosto.

Werken: o.a. Sinngedichte (1771); Ardinghello (roman 1787). — Uitg.: in 10 dln. d. K. Schüddekopf (1902-1926). — Lit.: R. Rödel, J. J. W. H. (Leipzig 1892); F. Petitpierre, H. i. d. Jugendschriften der Jungdeutschen (1915). *V. Hulse.*

Heinsius, 1° Antonie, Ned. staatsman; * 23 Nov. 1641 te Delft, † 3 Aug. 1720 te Den Haag. Studie in de rechten te Orleans. 1679 pensionaris van Delft. Zijn oppositie tegen de buitenl. politiek van Willem III liet H. varen, toen hij, in 1682 afgevaardigd naar Parijs om te protesteeren tegen Lodewijks optreden in het prinsdom Oranje, het gevaar der Fr. politiek leerde kennen. Na den dood van Fagel (1688) en diens plaatsvervanger Michel ten Hove (24 Maart 1689) werd H. onder invloed van Willem III raadpensionaris. Dit ambt werd door hem gedurende 31 jaren zoo waargenomen, dat hij met eere naast zijn groote voorgangers genoemd kan worden.

Lit.: v. d. Heim, Het archief v. d. raadpens. A. H. (3 dln. 1867-'80). *J. D. M. Cornelissen.*

2° Daniël, Klass. philoloog; * 9 Jan. 1580 of 1581 te Gent, † 25 Febr. 1655 te Leiden, waar hij sinds 1605 prof. in Grieksch en vanaf 1613 ook in gesch. was, terwijl hij tevens in 1607 bibliothecaris werd. In de oogen zijner tijdgenooten stond hij hooger dan in die van het nageslacht. Hij zag het eerst het bijz. karakter van de taal van het Nieuwe Testament. Zijn uitg. van Grieksche auteurs overtreffen die der Latijnsche.

D. Heinsius.

3° Nicolaas, eenige zoon van 2°, staatsman en Klass. philoloog; * 20 Juli 1620 te Leiden, † 7 October 1681 te Den Haag. Hij reisde veel en vertoefde lang aan het Zweedsche hof (1654-'55 en 1661-'71 als Ned. gezant). Hij genoot als diplomaat groot vertrouwen en muntte als geleerde uit in de conjecturaalcritiek, speciaal in de Lat. poëzie. De laatste jaren leefde hij teruggetrokken in Vianen. *Zr. Agnes.*

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II, 554-560).

4° Nicolaas, Ned. geneesheer en letterkundige; * 1656 waarsch. te Den Haag, † 1718. Om zijn losbandig leven en een moord werd hij in 1677 uit het land verbannen en vluchtte naar Parijs. Vandaar ging hij naar Italië en drong zich in de gunst van koningin Christina van Zweden. In 1687 was hij geneesheer van den keurvorst van Brandenburg, in 1695 woont hij te Kuilenburg, waar hij in 1707 aan de Staten-Generaal in een request om opheffing van het ban-vonnis verzoekt.

Werken. Behalve medische werken schreef hij een aantal schelmenromans: Don Clarazel de Contarnos, ofte den buitenspoorigen Dolenden Ridder (1697); Mirandor (1695). — Lit.: J. ten Brink, Dr. N. H. Jr. (1885). *Piet Visser.*

5° Zacharias, → Heyns (2°).

Heinzel, Richard, Oostenr. Germanist; * 3 Nov. 1838 te Capo d'Istria, † 4 April 1905 te Weenen, waar hij hoogleeraar was. Gespecialiseerd op het gebied der Edda- en Sagastudie, alsmede op dat van de middeleeuwsche tooneelgeschiedenis, is H. door een bijna te zeer fragmentariseerende ontleding van de motieven en de stijlbestanddeelen der werken de voorlooper geweest van de latere stijl- en motiefgeschiedenis in de letterk. wetenschap. *Baur.*

Voorn. werken: Heinrich v. Melk (1867); Über Gottfrid v. Strassburg (1868); Gesch. der niederfränk. Geschäftssprache (1874); Über den Stil der altgerm. Poesie (1875); Notkers Psalmen (1876); Beschreibung der isländ. Saga (1880); Beschreibung des geistl. Schauspiels im M.A. (1898); Saemundar Edda (1903); Kleine Schriften (1907). — Lit.: S. Singer, in Aufsätze und Vorträge (Tübingen 1912, 183-280).

Heipaal. H. kunnen van hout of gewapend beton zijn; de eerste voldoen goed, doch de h. van gewapend beton zijn, bij den huidigen stand der techniek, evenzeer betrouwbaar. Voor het inheien van de laatste wordt een zwaar valblok (ca. 4 000 kg) bij een kleine valhoogte vereischt. Vgl. → Heien.

Heirbaan, → Heerbaan.

Heirman, Amand, → Bokseropstand.

Heirmoi, meervoudsvorm van → heirmos.

Heirmos, melodie, waarop verschillende teksten worden gezongen, die wel een gelijk aantal woordaccenten, maar niet altijd hetzelfde aantal onbetoonde tellen: bij den Byzantijnscen kerkzang in gebruik; nagevolgd in de Gregoriaansche → nomos-melodieën.

Heis, een bedeltocht, die door de jeugd van Asselt bij Roermond op Pinksternaandag gehouden werd; zij zwaaiden met een overwisch en vroegen in een lied om gebak of ander lekkers.

Heisenberg, 1° August, Duitsch Byzantinist; * 13 Nov. 1869 te Osnabrück, † 22 Nov. 1930 als prof. te München; uitgever van de Byzantini Papyri, redacteur van de Byzant. Ztschr.

2° Werner, Duitsch physicus; * 5 Dec. 1901 te Würzburg, sinds 1927 gewoon hoogleeraar in de theoretische natuurkunde te Leipzig. Vooral bekend door het ontwerpen van een nieuwe → quantummechanica, die langs wiskundigen weg tot analoge resultaten voert als de meer physische golfmechanica van de Broglie en Schrödinger. In 1932 viel hem de Nobelprijs voor natuurkunde ten deel. Met de Nobelprijswinnaars van 1933, E. Schrödinger en P. A. M. Dirac, gaf hij in 1934 een overzicht uit: Die moderne Atomtheorie. Ook schreef hij: Die physikalischen Prinzipien der Quantentheorie (1930). *J. v. Santen.*

Heist-aan-Zee, gem. in West-Vlaanderen ten N. van Brugge (IV 432 B 1), aan de vaart van Schipdonk. Opp. 877 ha, ca. 6 300 inw. Polderstreek. Landbouw. Bouwnijverheid. School voor houtbewerking. Middel van bestaan is vooral zeevisscherij: na Oostende de grootste visschershaven; 450 visschers met 109 vaartuigen; school voor zeevisscherij; vervolgens seizoen-

bedrijf: een der belangrijkste badplaatsen van het Belg. strand. Meer rustige familie-badplaats. Jaarlijks 80 000 bezoekers, geeft werk aan 800 menschen. Zandrijk strand, heuvelachtige duinen, park met vijver van 5 ha.

Duinbergen, ten N.O., behoort tot de gem. H.; ligt in schilderachtig duinencomplex. Met groote toekomst als badplaats. *Hennus.*

Heisterbach, voormalige Cisterciënser abdij in het Zevengebergte; gesticht 1189 door Philips van Heinsberg, aartsbisschop van Keulen, die monniken uit Himmerod deed komen, om het verlaten Augustijner klooster op den Petersberg te bezetten; spoedig daarop bouwden ze echter een klooster in het dal. De abdij had veel bezittingen; 1803 opgeheven; sinds 1919 eigendom der Augustinessen van Keulen. H. leeft vnl. voort door de werken van → Caesarius v. Heisterbach.

Aan de kerk van de voorm. abdij werd van 1202 toe '37 gebouwd ; thans is nog de ruïne van het koor over. Uit wat nog rest, blijkt wel, dat het geheel van bijz. schoonheid en oorspronkelijkheid is geweest. Zie den plattegrond van de absis in dl. I, kol. 266, nr. 6. *Th. Heijman.*

Heist-op-den-Berg, Belg. gem. in de prov. Antwerpen, 19 km ten O. van Mechelen, aan de Groote Nete (II 512 C 4); opp. 2 893 ha, ruim 9 000 inw.; H. ligt op een heuvel van 48 m. Gemengde grond; ijzererts. Landbouw; fruitboomteelt; een petten- en een kaarsenfabriek. Drie parochiën. Kasteel.

Heitelân, It (Friesch, = het vaderland), weekblad, opgericht 1 Maart 1919, in dienst der → Friesche Beweging, met eigen karakter, vrijwel los van de organisaties; onderwerpen van zeer vsch. aard worden er in behandeld. Thans maandblad.

Heizel, → Laken (gem. in Belg. Brab.).

Hek, 1° houten of ijzeren traliewerk voor afsluiting van een gebouw of terrein. Men heeft houten h., welke geverfd ofwel gecreosoteerd worden, ijzeren h., welke soms, bijv. in de Barokarchitectuur, sierlijk en ingewikkeld van vorm zijn en dikwerf op een steenen voetingmuur worden geplaatst; zij kunnen voorzien zijn van een draaiend of schuivend gedeelte. Indien in een straat voortuinen zijn, streeft men naar een eenvoudige en eenvormige hekafsluiting van geringe hoogte, waarachter (liguster-)beplanting wordt aangebracht.

2° Het achterste gedeelte van een schip.

Hekaton...., → Hecaton....

Hekbuis, een boven of onder water in het achterschip (hek) van een oorlogsschip ingebouwde torpedolanceerinrichting, meestal onder water. → Lanceerinrichting.

Hekeldorschmachine, → Dorschmachine.

Hekelen, → Vlas (sub: Bewerking).

Hekelgem, gem. in Belg. Brabant (VI 96 B 2); opp. 809 ha, bijna 3 000 inw. Landbouw, bloementeelt. Op het grondgebied van H. bevindt zich de Benedictijner abdij → Affligem(h)em, die thans een zeer levendig middelpunt is van liturgische actie in Vlaanderen. Onder de Affligemsche monniken dienen vermeld: de ascetische schrijvers Z. Franco, Willem van Affligem en Benedictus van Haeften, de kronijkschrijvers Van der Meeren, Phalesius, Cambier en vooral Beda Regaus († 1808).

Lit.: Wauters, Hist. des Environs de Bruxelles (1851-'54); dom Bernard O.S.B., Gesch. v. Affligem (1890); dom Gabriel O.S.B., O.L. Vr. v. Affligem (1924) dom Reynerius O.S.B., De abdij Affligem, in Eigen Schoon (XIV, 1931). *Lindemans.*

Hekelingen, gem. in de prov. Z. Holland, in het O. van het eil. Putten aan Oude Maas en Spui; opp. 935 ha., ca. 1 000 inw., allen Prot. Landbouw.

Hekendorp, gem. in de prov. Z. Holland, ten O. van Gouda aan den Holl. IJsel, bestaande uit de deelen Goejanverwellesluis, Hekendorp, Oukoop en Hoogebrug; opp. 847 ha, ca. 700 inw. (72% Prot., 28% Kath.). Overheerschend veeteelt met zuivelbereiding. Het gemeentehuis staat te Goejanverwellesluis.

Heket, Egypt. godin in de gedaante van een pad. Hielp bij de bevalling. Later gelijkgesteld met Noet. Vooral vereerd te Antinoë; gezellin van Chnoem.

Hekking, Gerard, Ned. violoncellist; * 22 Aug. 1879 te Nancy, leerling van het Conservatoire te Parijs, was een tijdlang solo-violoncellist van het Amsterdamsch Concertgebouw-orkest en maakte daarna concertreizen door geheel Europa. Zijn optreden wordt nog steeds terecht als een evenement beschouwt, daar H. tot de grootste cellisten van dezen tijd gerekend kan worden. *Reeser.*

Hekla, werkzaamste vulkaan van IJsland met minstens 18 erupties in hist. tijd, 1 557 m hoog. Hij verheft zich op een 27 km langen, 2-5 km breeden tufbreccie-rug met tusschenliggende lavalagen. De rug heeft de richting Z.W.—N.O. De vulkaan zelf is ook langwerpig met in de lengte een spleet, die door kraters bezet is. Het gebied van den H. telt 10 vulkanen met een lava-opp. van 523 km². De vulkaan Helgafell op Vestmanneyjar hoort tot deze groep, hoewel hij 65 km van den H. verwijderd is. In de sagen heet de H. Hekkenfeld. *fr. Stanislaus.*

Heks, Hekserij, Heksenwaan, -jacht, -proces, -sabbath. Hekserij (sorcellerie) is dikwijls synoniem met tooverij (magie), en deze is de kunst om door middel van bovenmenschelijke, vooral daemonische, krachten buitengewone dingen tot stand te brengen, soms tot eigen voordeel (schatten vinden, iemands liefde opwekken, geslachtelijk verkeer met den duivel hebben, veranderen in dieren, door de lucht vliegen en samenkomen op den heksensabbath), soms om anderen te schaden (maleficium: droogte, hagel, misgewas, brand, ziekte, dood, bezetenheid veroorzaken). Het woord heks (< hagazussa, een vrouw, die op een staak rijdt) komt in de 15e e. op en beteekent meestal een vrouw, die schadelijke tooverij uitoefent. De praktijken van tooverij en het geloof erin zijn algemeen bij alle volkeren en van de oudste tijden af. Een verbond met den duivel is mogelijk; men heeft het dikwijls beproefd, doch of het feitelijk ooit tot stand gekomen is, valt moeilijk met zekerheid te bewijzen.

Zeer verspreid waren tooverpraktijken in het Oosten, en bij Grieken, Romeinen en Germanen; zoowel de Mozaïsche als de Rom. wet hadden de doodstraf gesteld op sommige vormen ervan, wat van invloed was op het middeleeuwsche recht. Herhaaldelijk heeft de Kerk, ofschoon het bestaan van tooverij aannemend, tegen lichtgeloovigheid in dit opzicht gewaarschuwd. Tot de 13e e. komen alleen afzonderlijke gevallen van bestraffing, geen massaprocessen, voor. De Kerk bepaalt zich nog tot disciplinaire straffen, als de burgerlijke wetgeving in Duitschland (de Saksenspiegel ca. 1225, de Zwabenspiegel, ca. 1275) reeds de doodstraf (vuurdood) op tooverij gesteld heeft. Ca. 1250 begint ook de inquisitie de tooverij, als verdacht van ketterij, in haar onderzoek te betrekken. Het eerste bekende geval, dat de inquisitie de doodstraf uitspreekt, is te Toulouse in 1275. De heksenvervolging wordt epide-

misch in de 15e e.; dan komen massaprocessen voor in Zwitserland, Frankrijk en Duitschland; het geloof komt op in een sekte van heksen, in samenkomst van heksen op den heksensabbath, men zoekt het duivelsmerk in het lichaam. Van hekserij verdachten werden opgespoord; men trachtte hen tot bekentenis te bewegen, ook door de pijnbank; in twijfelachtige gevallen werden zij aan de waterproef onderworpen of op de heksenwaag gewogen. De gewone straf was de vuurdood. De toename in het geloof van heksen werd veroorzaakt door invloeden uit het Oosten (Kruistochten), het verspreiden van allerlei heksengeschiedenissen, niet het minst ook, omdat men geloof hechtte aan op de pijnbank afgelegde bekentenissen. Toch ontbraken waarschuwende stemmen ook toen niet.

De hekserij viel zoowel onder de wereldlijke als onder de kerkelijke rechtspraak (inquisitie). Deze was over het algemeen critischer en minder streng dan de wereldlijke rechtbanken. Doch de wereldlijke macht trok het misdrijf steeds meer aan zich, zoodat ca. 1520 in Frankrijk en Duitschland de heksenvervolging uitsluitend aan de wereldlijke rechtbanken was overgegaan. Om de hekserij onder de inquisitie te brengen en om zich hier en daar openbarende oppositie te breken, vaardigde paus Innocentius VIII op verzoek van de beide pauselijke inquisitoren in Duitschland, de Dominicanen Institoris en Sprenger, in 1485 zijn befaamde heksenbulle S u m m i s d e s i d e r a n t e s uit, waarin hij het voorkomen van talrijke heksen in Duitschland veronderstelt en bevel geeft, de inquisiteurs in hun optreden tegen hen niet tegen te werken. Steunend op deze bulle, schreven de beide inquisiteurs in 1487 hun M a l l e u s m a l e f i c a r u m (Heksenhamer), die er veel toe bijgedragen heeft het rampzalige bijgeloof te verspreiden.

Een heks melkt een bijlsteel. Duitsche houtsnede uit 1517.

Toch ligt het hoogtepunt der heksenvervolging niet in de M. E., doch in de 16e en 17e e. De Reformatoren, met name Luther, die zeer sterk in duivelsvoorstellingen leefde, hebben haar krachtig bevorderd; ook Calvijn was voor de uitroeiing van heksen. In Duitschland komen in de jaren 1520-'70 verreweg de meeste processen voor in Prot. streken; het ergst wordt het op het einde der 16e en begin 17e e.; dan geven Prot. en Kath. elkaar niet veel toe. Heeft de vervolging het ergst gewoed in Duitschland, ook in Frankrijk heeft zij vele slachtoffers gemaakt; eveneens in Engeland, sedert de Puriteinen daar het overwicht gekregen hadden (einde 16e e.), en in de Prot. landen Schotland, Skandinavië en N. Amerika. In Ned. is het dooden van heksen het hevigst bij de vestiging van het Protestantisme, tusschen 1580 en 1597. Ofschoon ook in Italië, Spanje en Portugal heksenverbrandingen plaats vonden, is in deze landen geen epidemie opgetreden. De alg. reden is, dat daar de inquisitie de aangelegenheid in handen nam, die veel verstandiger en gematigder optrad dan de wereldlijke rechters in andere landen. Van Prot. zijde werd de vervolging bevorderd door de geschriften van Bodin (1581) ; van Kath. zijde door die van den Belg. Jezuïet Delrio (Disquisitionum magicarum libri sex; 1589).

Langzamerhand begonnen zich krachtiger stemmen te verheffen tegen het onzalig bedrijf: de Prot. arts Weyer te Kleef (1563), de Ned. wereldpriester Loos te Trier (1592), de Duitsche Jezuïeten Tanner en vooral Spee (Cautio criminalis, 1631); dan volgden de Holl. predikant Balthasar Bekker (De betoverde weereld, 1691) en de Duitsche jurist Thomasius (1701). De Rom. inquisitie had reeds in 1657 een zeer verstandige instructie uitgevaardigd, die langzamerhand meer en meer verspreid werd. De betere kennis der natuurwetten en de Verlichting droegen ook bij tot het vormen van andere ideeën. De laatste terechtstelling had plaats door Prot. rechters te Glarus (Zwits.) in 1782.

De heksenwaan is een geestelijke epidemie geweest, waarvan zoowel de Kath. als de Prot. het slachtoffer geworden zijn.

L i t. : J. Hansen, Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im M.A. (München 1900); Quellen und Untersuch. zur Gesch. des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im M.A. (Bonn 1901); Th. de Cauzons, La magie et la sorcellerie en France (4 dln. Parijs 1910). Van Kath. zijde: N. Paulus, Hexenwahn und Hexenprozess, vornehmlich im 16. Jhdt. (Freiburg 1910); D. Huurdeman, De heksenprocessen, in Het Schild (I 1919, 170, 182). *J. de Jong.*

Heks, gem. in Belg. Limburg, ten W. van Tongeren; opp. 476 ha, hoogte 81 m; ca. 500 inw. (Kath.). Landbouw. Kerk van 1851. Kasteel der prins-bisschoppen van Luik in Luikschen Lodewijk XV-stijl, gebouwd in 1770.

Heksenbezem, een bij vsch. boomsoorten, zoowel loof- als naaldboomen, plaatselijk aan een of meer takken voorkomend, ziekelijk vertakkingssysteem, dat door zijn dichten, warrigen groei en den vorm aan een bezem doet denken. Wordt in vele gevallen veroorzaakt door parasitaire zwammen van het geslacht Exoascus, in andere gevallen door roestzwammen, terwijl soms, zooals bij Pinus, bij fijnspar en lariks, de oorzaak niet geheel is opgehelderd. Zie afb. II in kol. 302 van dl. XI. *Sprangers.*

Heksenjacht, → Heks.

Heksenkring, kring van paddenstoelen. Voor het verschijnsel, dat paddenstoelen zeer vaak in grootere of kleinere kringen staan, gaf men vroeger als verklaring, dat heksen in den nacht een rondedans gemaakt hadden, waarna op die plek de toch al zoo geheimzinnige paddenstoelen opkwamen. Dit is echter de normale groeiwijze van zwammen en vooral van de paddenstoelen. Het mycelium begint zich op een punt te ontwikkelen en groeit naar alle kanten regelmatig verder, als ten minste de groeivoorwaarden overal aanwezig zijn. Wat binnen in den kring ligt, is door de zwamvlok als het ware afgegraasd en daar verschijnen geen paddenstoelen meer, maar wel aan den rand. Zoodoende wordt de kring ieder jaar grooter. *Bouman.*

Heksenkruid (Circaea), geslacht van overblijvende kruiden der gematigde streken, met donkergroen blad en onderaardsche uitloopers; behoort

tot de fam. der wederikachtigen. De zeven soorten hebben rood-witte bloemen in trossen. In bosschen treft men hier wel aan het gewone h., C. lutetiana, ook stevenskruid geheeten, en C. intermedia. De kleine C. alpina en de Japansche C. mollis worden aangekweekt als sierplanten.

Bouman.

Heksenkruid (Circaea lutetiana). a = bloem; b = vrucht; c = zaad.

Heksenmeel, volksnaam voor → Lycopodium.

Heksenmelk, 1° (p l a n t k.) → Wolfsmelk. 2° (G e n e e s k.) Melkachtig vocht, dat soms door de zogklier van pasgeborenen wordt afgescheiden ten gevolge van de inwerking van een hormoon der moeder.

Heksenproces → Heks.

Heksenschot, ook lumbago of spit genoemd, is een vorm van myalgie, die het meeste voorkomt; myalgie is een voorbijgaande, meestal peracuut optredende spieraandoening, welke met heftige pijnen en spierzwakte gepaard pleegt te gaan, doch waarvoor geen anatomische oorzaak gevonden kan worden. H., juist naar het peracuut ontstaan der pijn zoo geheeten, kan enkele dagen, soms ook enkele weken, duren en geneest dan gewoonlijk; recidiven komen vaak voor.

Klessens.

Hel. Het woord h. is ontleend aan de Germaansche mythologie en beteekent in ruimen zin: de onderwereld (infernus). Volgens het Christelijk spraakgebruik valt hieronder: het → vagevuur, het voorgeborchte der rechtvaardigen uit het O. T. en dat der ongedoopte kinderen; in meer beperkten zin duidt het woord aan: een bepaalde plaats, waar diegenen hun straf ondergaan, die om persoonlijke zonden verdoemd zijn. Velen nemen aan, dat deze plaats binnen in de aarde is. Het geloof leert omtrent de plaats der hel niets.

De straf van de hel is tweevoudig overeenkomstig het dubbel aspect van de zonde. Door de zonde nl. keert men zich van God af, en wendt men zich tot het schepsel. Hieraan beantwoordt een dubbele straf; het gemis van God, dien men kan bezitten door de zalige aanschouwing; en de pijn der zinnen, de straf der lagere vermogens, die men wilde bevredigen met aanranding van Gods eer. Dit wordt uitgedrukt door het woord van Christus: „Gaat weg van Mij, vervloekten, in het eeuwige vuur" (Mt. 25. 41). De verdoemden missen verder alles, wat in de zalige aanschouwing wordt genoten. Daarbij komt de wroeging, wijl de veroordeelden inzien, dat zij dit zichzelf hebben aangedaan. Er is een gradueel verschil van straf, dat beantwoordt aan den graad van schuldigheid. Deze leer wordt gehouden door de geloovigen en mutatis mutandis door alle heidensche volken. Zij wordt verworpen door verschillende oudere philosophen en door de moderne rationalisten.

Eeuwigheid van de hel. De h. en de straffen der h. zijn eeuwig. Deze eeuwigheid is niet kenbaar door de rede, maar alleen door het geloof. De H. Schrift van het O. en N. T. spreekt herhaaldelijk van „eeuwig vuur", „eeuwige straffen" enz. (Is. 33. 14; Apoc. 14. 11; Mt. 25. 46, enz.). Dat het oorspr. woord voor „eeuwig" in zijn gewone beteekenis moet worden verstaan, blijkt behalve uit andere uitdrukkingen („onbluschbaar vuur", Mt. 3. 12, „de worm, die niet sterft", Mc. 9. 47), ook uit de eeuwigheid van het hemelsch geluk, dat het tegendeel is van de eeuwige verwerping. Deze tegenstelling wordt o.a. gemaakt door Irenaeus († ca. 202), terwijl de heele traditie, ook vóór de kerkvergadering van Nicea (325) de eeuwigheid van de hellestraf leert. Wanneer enkelen zich onduidelijk of onjuist uitdrukken, dan spreken zij zichzelf toch op veel andere plaatsen tegen, of worden door anderen terechtgewezen. Zoo keert de H. Augustinus zich tegen de „barmhartigen" (de Platonische school) en vooral tegen Origenes; zij leerden de bevrijding van allen of van sommigen na korteren of langeren tijd. De eeuwigheid van de h. wordt bevestigd door de uitspraken van de H. Kerk, bij monde o.a. van het 4e concilie van Lateranen (Cap. 1; Denz. 429) en dat van Trente (Sess. VI, cap. 14; can. 25; Sess. XIV, can. 5; Denz. 814, 835, 915). De eeuwigheid van de h. wordt o.a. ontkend door de nieuwere Protestanten en het moderne spiritisme.

De strengheid van Gods straf behoort tot de mysteries, welke de meeste vragen oproepen; dit geheim kan alleen naar waarde worden geschat, wanneer men het ziet naast geheimen, die de overweldigende grootheid van Gods majesteit openbaren, zooals het geheim van de H. Drieëenheid en van de Menschwording; het wordt alleen voldoende verklaard door het ongeziene en ondoorgrondelijke raadsbesluit van God. Wel kan men het mysterie eenigszins aannemelijk maken. Vooreerst is alleen een eeuwige straf voor veel menschen een voldoende motief om het kwade te laten. Vervolgens: met het leven is de tijd van genade voorbij. Daarna ontvangt de zondaar geen genade meer en blijft hij voor eeuwig van God afgewend. Nu is het duidelijk, dat God niet iemand tot de zalige aanschouwing van Zijn oneindig wezen kan toelaten, die zelf Hem verwerpt. De doodzonde heeft ook een zekere oneindigheid, welke een eindelooze straf verdient, omdat de zwaarte van een beleediging wordt afgemeten naar de waardigheid van den beleedigde; door de doodzonde wordt de oneindig verheven God beleedigd. De grootheid van de zonde blijkt ook hieruit, dat de oneindige verdienste van Christus noodig was om daarvoor te voldoen.

De h. pleit niet tegen Gods barmhartigheid, omdat Hij aan alle menschen de middelen heeft gegeven ter zaligheid. De mensch moet het zichzelf wijten, wanneer hij deze niet heeft gebruikt. Het zou een beleediging zijn van Gods wijsheid te eischen, dat Hij op zijn eeuwig besluit terugkomt. Sommige modernen nemen zonder bewijs een voortdurende vermindering van straf aan. Men kan daarentegen met reden aannemen, dat God de verdoemden minder zwaar straft dan hun zonden verdienen om zijn groote barmhartigheid en om de goede werken, die de zondaren tijdens hun leven hebben verricht.

Het vuur. Het instrument der straf is een wer-

kelijk vuur. Dit is de algemeen aanvaarde leer van de Kath. theologen. Calvijn en de vrijzinnige Protestanten verstaan „vuur” in allegorischen zin. De H. Schrift spreekt echter herhaaldelijk van „vuur” (t.a.p.), zonder dat het verband wijst op beeldspraak. Hierover bestaat geen definitieve uitspraak van de H. Kerk.

L i t. : L. Atzberger, Gesch. der christl. Eschatologie innerhalb der vornicänischen Zeit (1896) ; L. Billot, De Novissimis (1908) ; Scheeben-Atzberger, Dogmatik (IV, 824-843). *L. Cornelissen.*

Voorstelling der hel in de Christelijke symboliek: als een worm, vuur, eeuwig ijs, duisternis, muil van een leeuw, opengesperde muil van een monster, poort (overeenkomstig Mt. 16. 18); ook voorgesteld als een vloed (hellevloed, afkomstig van oude sagen; → Acheron; Styx; Kokytos; Phlegethon) in tegenstelling met de vier paradijsvloeden. Veelvuldige voorstellingen bij de Vlaamsche Primitieven. → Voorgeborchte.

L i t. : O. Doering, Christl. Symbole (1933, 94-95); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (passim) ; L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928, passim); A. Michel, Hist. de l'art (register 204). *p. Gerlachus.*

Hela, Poolsch schiereil. en dorp aan Putziger Baai, nabij Danzig. Het dorp H. ca. 600 inw., Kasjoebische visschers. Laboratorium voor visscherij; kerk uit 14e eeuw; 2 vuurtorens; spoorwegverbinding met vasteland.

Helbig, W o l f g a n g, Duitsch archaeoloog; * 2 Febr. 1839 te Dresden, † 6 Oct. 1915 te Rome, alwaar 1865-'87 secretaris van het Duitsch Arch. Instituut. Naast studiën over de muurschilderingen in Campanië, schreef hij o.m., naar aanleiding van Schliemann's ontdekkingen: Das Homerische Epos aus den Denkmälern erläutert (1884) en een waardevollen Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom (2 dln. 1891-'99). *E. de Waele.*

Helchteren, gem. in Belg. Limburg, 18 km ten N. van Hasselt; opp. 3 460 ha, hoogte 70 m; ca. 2 100 inw. (Kath.). Landbouw en veeteelt, houthandel en betonwerken. Kerk van 1910 met ouden toren. Kasteel de Dool, eertijds verblijf der abten van St. Truiden.

Held, F r i e d r i c h v o n, Redemptorist; * 17 Juli 1799 te Brunn bij Weenen, † 20 April 1881 te Vaals (Ned.). Leerling van den H. Clemens Hofbauer. In 1823 priester, 1842-'47 provinciaal voor België, waarbij sedert 1844 de huizen in N. Amerika behoorden ; 1843 eerste stichting in Engeland, aldaar visitator 1847-'53. Hij was steeds werkzaam voor de uitbreiding zijner congregatie. *Feugen.*

L i t. : M. de Meulemeester (Jette 1911); Kurze Lebensbilder der verstorbenen Redemptoristen der Ordensprovinz Nieder-Deutschland (1896, 95-103).

Heldemar (H i l d e m a r), Zalige; * te Doornik, † 13 Jan. 1097 of 1098. Vertoefde een tijdlang aan het hof van Willem I in Engeland. Stichtte ca. 1090 het klooster der Augustijner koorheeren Arrouaise (dioc. Atrecht).

L i t. : Acta S.S. Jan. (I 1643, 830-834).

Helden, gem. in Ned. Limburg ten Z.W. van Venlo, omvattend de parochiedorpen Helden, Panningen, Beringe en Grashoek; opp. 7 048 ha; en ong. 6 700 inw., uitsluitend Katholiek. Hoofdzakelijk landbouw en tuinbouw. Baksteenindustrie met ca. 100 arbeiders. Noviciaat en scholasticaat der Heeren Lazaristen.

Heldenepos. Zoo heet in de **middeleeuwsche volksliteratuur** een breed-verhalend episch gedicht, dat zijn stof aan de geschiedenis of de overleveringen, ook mythologische of sprookjesachtige, van het volk ontleent. Het wordt dan ook dikwijls volksepos genoemd, wat echter verkeerde voorstellingen over ontstaan en verbreiding opwekt. Het gebied van het h. is meestal het heldhaftige. Grondslag is niet het boek, maar het heldenlied. Hieruit is het ontstaan, niet door samensmelting van verschillende liederen, maar door inwendige uitbreiding van de stof van het lied, door uitvoeriger schildering en verhaal, door nieuwe episoden, waartoe ook andere liederen konden bijdragen, door nieuwe personages, enz. Zulk een h. kon dan nog door verschillende om- of bijwerkingen gaan, vóór het een definitieven vorm kreeg; de copiïsten veroorloofden zich met deze meestal anonieme poëzie vele vrijheden ; latere dichters werkten soms de stof nog eens om, ofwel geheel, ofwel gedeeltelijk, met behoud van uitgebreide stukken, die ze overnamen. Dan wendt zich het h. nog wel tot geheel het volk, maar verliest toch in belangstelling bij de hoofsche kringen, al tracht het zich bij de daar heerschende modes aan te passen.

Het eerst heeft het heldenepos zich ontwikkeld in Engeland met Beowulf, 8e eeuw, waarnaast enkele epische gedichten in de Saxon chronicles, doch ook daarbuiten. In het Fransch heet het chanson de geste. De daaruit in het Middelnederlandsch bewerkte of vertaalde gedichten zijn de Frankische romans. Liefst werden hier herinneringen aan de Merovingers behandeld. Het Germaansche h. ontstaat, onder invloed van het Fransche, zelfs van het hoofsche epos, in Duitschland in de 12e e. en ontwikkelt zich vooral in de 13e. Aan het hoofd staat het Nibelungenlied met daarnaast, doch uit later tijd (niet vóór 1250 waarschijnlijk), het modernste h., Gudrun. Naar de stof kunnen de epische gedichten ondergebracht worden bij: de Burgundisch-Frankische; de Oost-Gotische van Dietrich von Bern, deels van historischen, deels van sprookjesachtigen oorsprong; de verbinding van beide, in onderlinge kampen der helden; de Wolfdietrichsche, verbonden met de Russische van Ortnit. Ook door den versvorm onderscheidt zich het oudere h. van het hoofsche: in het Fransch is het gesteld in laisses, geassonanceerd of op één rijm; in het Duitsch in verschillende vormen van de Nibelungenstrophe, doch ook in paarsgewijs rijmende verzen. *V. Mierlo.*

Heldenlied, episch lied, waarin de krijgsdaden van aparte sagenhelden beschreven en bezongen worden. In Germ. tijd hebben er veel bestaan. Bewaard bleven Hildebrands- en Lodewijkslied. Andere werden verwerkt in latere, uitgebreide heldendichten, zooals het Nibelungenlied er een is. De stijl van het h. is beknopt, de gang krachtig en levendig; graag worden personen sprekend opgevoerd. Zie verder → Epos. *v. d. Eerenbeemt.*

Heldensage heet het geheel der overleveringen uit de vroegste heldhaftige geschiedenis van tot nationaal bewustzijn komende volkeren, in menschelijke bewondering voor het groote of in nationalen trots opgedreven, allengs om enkele, uitstekende figuren geconcentreerd, met om- en misvorming van de geschiedkundige gebeurtenissen, waardoor bepaalde kringen om afzonderlijke helden ontstaan. Zij krijgt dikwijls een eersten, letterkundigen vorm in het → heldenlied, door dichters, die putten uit de min of meer vervormde geschiedenis, uit het leven, uit de eigen scheppende verbeelding en uit reeds bestaand verhaalgoed. De grenzen tegenover het geschiedkundige en het avontuurlijke zijn moeilijk af te bakenen.

De Germaansche h. stamt uit de eeuwen der volks-

verhuizingen, doch ook nog uit later tijden (bijv. uit dien der Wikings); zij kreeg haar beslag in de latere heldenepiek met hare verschillende sagenkringen. Vele volkeren hebben aldus hun heldhaftige geschiedenis: hoewel deze niet steeds in h. wordt uitgedrukt; niet zelden in meer politiek gekleurde of ook sprookjesachtige, meer geographisch beperkte sagen. De Grieken hadden eveneens hun h., door Homerus en door de treurspeldichters verwerkt. De Romeinen hebben alleen die van Aeneas, nog wel kunstmatig geschapen. De Indiërs hebben het Mahabharata (waarvan echter alleen het kernverhaal een heldendicht is) en het Ramajana, de Perzen het Sjahnamè.

Lit.: B. Symons, Germ. H. ([2]1898); H. Schneider, Germ. H. (I 1928). Over Duitsche h.: O. L. Jiriczek ([4]1922, in Sammlung Göschen); E. Mogk ([2]1926); A. Heusler, Altgerm. Dichtung (1929); Hoops' Realencyclop. der Germ. Altertumskunde. *V. Mierlo.*

Heldenvereering, vereering van groote dooden, die in de sage der volkeren bezongen werden om hun heldendaden, hun groote wijsheid, hun bijz. verdiensten als brengers van cultuur of die in de herinnering voortleefden als machtige toovenaars, wreede boosdoeners enz. Zoo kan de h. een dubbelen grond hebben: bewondering, gepaard met dankbaarheid en vertrouwen, of afschuw, gepaard met vrees. Deze helden werden in de mythen en sagen dikwijls met bovenmenschelijke wezens geïdentificeerd.

Onweers-, zon- en maanmythen beïnvloedden de heldensagen. Zoo ontstonden dan half-menschelijke, half-goddelijke wezens, die als helpers of tegenstanders van het Hoogste Wezen optreden, of naargelang van de verdere ontwikkeling van de opvattingen over God of de goden bij een bepaald volk, nu eens los van, dan weer in verband met het Hoogste Wezen hun heldendaden verrichten. Van dien aard waren de Noord-Amerikaansche → Koyote, de Germaansche → Siegfried, de Grieksche → Heracles, de Babylonische → Gilgamesj. Sommige dezer helden leefden alleen in de sage, zooals Siegfried en Gilgamesj. Andere werden ook vereerd, zooals Heracles. Het duidelijkste voorbeeld voor de ontwikkeling der h. biedt → Confucius in China. Het sterkst heeft de heroëncultus zich ontwikkeld in Griekenland. Ook historische figuren, bijv. de gesneuvelden in den slag der Thermopylen, werden als helden vereerd. De Grieksche h. heeft ook invloed uitgeoefend op den lateren keizercultus. Sommige moderne auteurs hebben ook getracht de vergoddelijking en de vereering van Christus uit den Griekschen heldencultus te verklaren. Zij vergaten echter de bijzondere hist. gronden voor en het eigen karakter van deze Christusvereering, reeds in de eerste Joodsch-Christelijke gemeenten, wier strikt monotheïsme ze absoluut afkeerig maakte van iederen helden- of keizercultus. Zie ook → Heerscherscultus; → Heilbrengers. *Bellon.*

Lit.: L. Bellon, Inl. tot de godsdienstgesch. (1935); W. Schmidt, Heilbringer bei den Naturvölkern (Semaine Internat. d'Ethnologie Religieuse, IVe session, 1925); B. Allo, Les dieux-sauveurs du paganisme gréco-romain (Revue des sciences philos. et théologiques, XV, 5-34).

Helder, Den, gem. in het uiterste Noorden van het N. Hollandsche vasteland; opp. 4 463 ha, omvattende de plaatsen Den H., Huisduinen en Julianadorp en de buurtschappen Blauwe Keet en De Kooi. De namen Nieuwe Diep (O. deel der plaats) en Willemsoord (zetel der marine) raken meer en meer in onbruik. Op 1 Jan. 1935 bijna 34 400 inw., waarvan ruim 26 % Ned. Herv., bijna 10% Geref., 6% overige Protestanten, 16% Kath. (verdeeld over 2 parochies), 1% Oud-Katholieken, 0,6% Israëlieten, 40% onkerkelijken. Den H. bezit naast openb. en bijz. lagere en U.L.O. scholen een Rijks Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus, een bijz. neutrale Hoogere Handelsschool met 5-jarigen cursus, een ambachtsschool, een Vakschool voor meisjes, een Zeevaartschool en het Koninklijk Instituut voor de Marine (opleiding tot marine-officier). Wetensch. inrichtingen zijn o.m. het Zoölogisch Station voor Visscherij-onderzoek van de Ned. Dierkundige Vereeniging, het Instituut voor Hydrografisch Visscherij-onderzoek, het hoofdstation van het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut te De Bilt. Den H. heeft een Marine-hospitaal, tevens burgerziekenhuis en een Kath. ziekenhuis; er zijn tehuizen voor ouden van dagen en een weesinrichting, deze te Huisduinen. In deze gem. wonen veel gepensionneerden.

Middelen van bestaan. Een groot deel der inw. is in overheidsdienst. Den H. is oorlogshaven en hoofdstandplaats der marine. De Marinewerf (reparatie en nieuwbouw, met 2 dokken) telt ongeveer 1 200 man personeel. De marine-(buiten-)haven is ijsvrij. Dan is er het Marinekamp voor landvliegtuigen, De Kooi. Verder is er land- en tuinbouw (bloembollen), veeteelt, visscherij met vischafslag, winkelwezen en industrie: confectie (150 arb.), drukkerijen (ruim 100 arb.), scheepsbouw, zuivel, ijs, verf, hout en vischrookerijen. Den H. is sedert 1860 eindpunt van de spoorlijn van Amsterdam/Haarlem, is eindpunt van het N. Hollandsch Kanaal en overtochtsplaats naar Texel; er is vreemdelingenverkeer (Huisduinen, badplaats; doortocht naar Texel).

Bezienswaardigheden. Behalve het reeds genoemde, worden hier nog vermeld: de havens en haveninrichtingen met oorlogsschepen; vele interessante gebouwen, o.a. gebouw van den Bond van Minder Marinepersoneel (arch. Kramer); Marine-monument: „Voor hen, die vielen"; een monument voor het Ned. reddingswezen; de 65 m hooge vuurtoren te Huisduinen; zeegezichten; bosch en duin.

Geschiedenis. Den H., eertijds Hellere, Hallere of Helnere, ontstond als visschersdorp omstreeks 1500. De Allerheiligenvloed van 1570 richtte groote verwoestingen aan. Eerst in 1774 kwam een afdoende zeewering tot stand. Terzelfder tijd werd het Nieuwe Diep tot zeehaven bestemd (1770-'85). In 1781 werd deze haven tevens oorlogshaven. Groote koopvaarders (in 1789 al 150) gingen hier voor anker; door kleinere schepen werd de lading naar Amsterdam gebracht. In 1799 landden Eng. en Russen in Den Helder; Napoleon bouwde hier forten en versterkingen en begon met den aanleg der marinewerf. In 1813 werd Den H. belegerd door een Ned.-Russische zeemacht; Verhuell gaf zich eerst in 1814 over. De opening van het → N. Holl. Kanaal (1824) maakte Den H. tot voorhaven van Amsterdam en bracht nieuwen bloei, die slechts tijdelijk onderbroken werd, toen door de opening van het → Noordzeekanaal (1876) Den H. als zoodanig zijn beteekenis verloor.

Huisduinen, thans badplaats, ontstond reeds omstreeks 700 als visschersdorp; het behoorde toen aan de Utrechtsche Sint-Maartenskerk, kwam later aan Holland. In de M.E. stond er een klooster. Het dorp had veel te lijden van de zee en van de Noormannen. In 1673 werd hier (bij Kijkduin) de bekende zeeslag geleverd door de Ruyter tegen de Fransch-Eng. vloot. Het bereikte in de 18e eeuw zijn hoogsten bloei en werd naderhand door Den H. overvleugeld, dat in

den Franschen tijd bestuurszetel werd. De gem. nam het wapen van Huisduinen over.

Julianadorp, in 1910 gesticht, is het centrum van **Koegras,** het 6 000 ha groote landelijke deel der gem. Historisch weet men weinig van dit gebied: het was eertijds laag land, openliggend, eerst voor beide zeeën, later voor de Zuiderzee alleen. Door aanslibbing werd het geschikt voor beweiding. De weinige bewoners, levend van veeteelt en vischvangst, verkeerden permanent in levensgevaar. De aanleg van het N. Holl. Kanaal bracht indijking en daarmee betere tijden voor deze streek. *van der Meer.*

Helderenberg, Gery, pseud. van Hubert Buyle, Vlaamsch dichter; * 1891 te Nieuwkerke-Waas; thans onderpastoor te Lede. Schreef diep-gevoelde, hoewel wat gemaniëreerde godsdienstige poëzie.

Werken: Poëmata (1913); Lentehemel (1926); Het Aambeeld; Smeltkroes (1931). — Lit.: J. Eeckhout, Lit. Profielen (II).

Heldergem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 8 km ten Z.W. van Aalst, 8 km van Ninove nabij den straatweg Aalst—Geeraardsbergen; opp. 470 ha, ca. 1 700 inw.; landbouw.

Helderheid, 1° van een beeld (natuurk.), → Gezichtsveld (2°).

2° H. der sterren. De helderheidsverschillen, die men bij de sterren waarneemt, zijn een gevolg van verschil in werkelijke h. en van verschil in afstand. Men onderscheidt dus a) de schijnbare h., b) de werkelijke of absolute h. of lichtkracht.

a) Schijnbare helderheid. In de Oudheid werden de sterren naar hun h. ingedeeld in 6 grootteklassen; de helderste sterren waren van de 1e grootte of 1e magnitude, de juist nog voor het bloote oog zichtbare sterren van de 6e grootte; door latere waarnemers werd dit systeem overgenomen.

Toen men in de 19e eeuw de h. der sterren ging meten (→ Astrophotometrie), bleek, dat er tusschen de h. van sterren van twee opeenvolgende grootteklassen een ongeveer constante verhouding 2,5 bestond; dit is in overeenstemming met de wet van Fechner; een bepaalde verhouding in h. immers stemt overeen met een bepaald verschil in helderheidsindruk. Is een ster m grootteklassen helderder dan een andere, dan is zij $2{,}5^m$ maal zoo helder. Deze eigenschap heeft men tot grondslag genomen voor de invoering van een exact magnitudesysteem; het getal 2,5 werd echter op voorstel van Pogson vervangen door het getal 2,512, dat het voordeel heeft, dat zijn logarithme juist 0,4 is. Men definieert dus: Verschillen twee sterren m grootteklassen, dan is de verhouding van hun helderheden $2{,}512^m$; en is omgekeerd de helderheidsverhouding van twee sterren k, dan is hun verschil in grootte $2{,}512 \log k = \log k/0{,}4 = 2{,}5 \log k$. Het getal, dat de magnitude aangeeft, neemt toe voor zwakkere sterren. Het nulpunt van het magnitudesysteem werd zoo gekozen, dat sterren van de 1e grootte uit de oude catalogen gemiddeld de grootte 1,0 kregen. Door deze afspraken krijgen nu ook gebroken en negatieve waarden van de magn. een beteekenis (zoo is de grootte van zon, volle maan en Sirius resp. —26,7, —12,6 en —1,6) en wordt de magnitudeschaal tot niet voor het bloote oog zichtbare sterren uitgebreid.

b) De **absolute helderheid** van een ster kan worden uitgedrukt in de h. van de zon als eenheid; gewoonlijk werkt men echter met het begrip absolute magnitude. Hieronder verstaat men de schijnbare magn., die de ster zou krijgen, als men haar op een afstand van 10 parsecs van den waarnemer plaatste, d.w.z. op zoodanigen afstand, dat haar parallax 0,1″ zou bedragen. Zijn van een ster de parallax en de schijnbare magnitude bekend, dan is de absolute magnitude te berekenen. De absolute magn. van de zon bedraagt 4,85, die van de helderste ster (voor zoover bekend) —9,0, die van de zwakste 14,9; de lichtkracht van deze beide sterren is dus resp. 350 000 en 0,000 1 maal zoo groot als die van de zon.

Het bovenstaande heeft betrekking op de visueele helderheid, d.i. de intensiteit der straling, waarvoor het oog gevoelig is; onder **photographische en photo-electrische helderheid** verstaat men de intensiteit der straling, die inwerkt resp. op de photographische plaat en de photo-electrische cel; de **bolometrische helderheid** is de intensiteit der totale straling; men spreekt ook van photographische, photo-electrische en bolometrische magnitude; de nulpunten dezer magnitudeschalen zijn nog willekeurig; dat der photographische magn. kiest men gewoonlijk zoo, dat voor een A_0-ster (→ Spectrum der sterren) de photographische en visueele magnitude overeenstemmen. Zie ook onder → Kleur der sterren. *Reesinck.*

Helderziendheid, 1° (parapsychologie) een element van het begrip → paragnosie; het op paranormale wijze waarnemen (niet te verwarren met → telepathie en gedachtenlezen).

Lit.: Tenhaeff, Paragnosie en „Einfühlen", in: Tijdschrift voor Parapsychologie (V); Rhine, Extra-Sensory Perception (Boston 1934); Bender, Zum Problem der aussersinnlichen Wahrnehmung (Leipzig 1935). Zie verder → Paragnosie.

2° Mystiek. Naast de natuurlijke h. kennen de levens der heiligen een daaraan verwant mystiek verschijnsel, dat nl. heilige personen door goddelijke inwerking op verren afstand personen en feiten aanschouwen. Men noemt dit, om verwarring te voorkomen en om het verschijnsel van de natuurlijke h. te onderscheiden, gewoonlijk ook niet h., maar liever het zien op afstand. De geschiedenis wijst op feiten, waarvan men moeilijk de verklaring in de natuurlijke h. kan zien, doch waarbij aan een bovennatuurlijke werking moet worden gedacht, al zal het steeds zeer moeilijk zijn, hier de juiste grenzen te trekken. Bijzondere omstandigheden, welke het verschijnsel vergezellen, zullen hierbij vooral ter onderscheiding in aanmerking moeten worden genomen. Naast het zien van personen en feiten wordt ook het lezen in het hart, het doorschouwen van eens anders innerlijk en van zijn gewetenstoestand tot dit mystiek verschijnsel teruggebracht, hoewel dit dikwijls meer het karakter draagt van een bovennatuurlijke ingeving en verlichting. Men is niet gewoon, onder dit verschijnsel de visioenen te begrijpen van feiten of personen uit het verleden, zelfs al hebben deze visioenen een zintuigelijk karakter of zijn ze visioenen der verbeelding. → Visioen.

Lit.: Jos. v. Görres, Die Christl. Mystik (II, 101-115, 144-173, 380-396). *Brandsma.*

Heldring, Otto Gerhard, Ned. dominee, sociaal werker; * 17 Mei 1804 te Zevenaar, † 11 Juli 1876 te Marienbad (Bohemen). Predikant te Hemmen, bezield met een groote sociale belangstelling. → Heldring-gestichten.

Heldringgestichten te Zetten, gem. Valburg (Over-Betuwe), reeks van gestichten, opgericht door ds. O. G. Heldring, beheerd door afzonderlijke vereenigingen, in Prot.-Christelijken geest. Doel: redding

en onderwijs. Maandblad: De Bode der Heldring-gestichten. Er behooren toe: **1°** Asyl Steenbeek; verzorging van meisjes; voogdij-, regeeringskinderen en vrije pupillen, boven 16 jaar; verblijf 2 jaar, dus doorgangshuis; oorspr. voor prostituées. **2°** Talitha Kuhmi, als asyl Steenbeek, voor meisjes van 5-16 jaar; verblijf tot 18 jaar. **3°** Bethel, als asyl Steenbeek, maar verblijf tot 21 jaar. **4°** Magdalena- en Kinderhuis, voor ongehuwde moeders en haar kinderen. Verblijf vanaf eenige weken voor de bevalling en na de bevalling zoolang als noodig is. Kinderen tot 6 jaar. **5°** Het observatiehuis de Arenhorst, observatiehuis voor meisjes. **6°** Opleidingshuizen voor meisjes, Hosa Semma en Hosa Euphema voor opvoeding van normale meisjes van 6-18 jaar. **7°** Christine Hermine school, vakschool voor vrouwen; internaat. *Haije.*

Heldt, Bernardus Hermanus, Ned. leider van de arbeidersbeweging in de jaren van opkomst; * 1841 te Amsterdam, † 1914 te Arnhem. Werd meubelmaker. Stichtte in 1870 het Alg. Ned. Werkliedenverbond, waarvan hij de eerste voorzitter werd; redigeerde het orgaan „De Werkmansbode". Lid van de Tweede Kamer 1885-1901.

Werken: o.a. Het Alg. Ned. Werkliedenverbond, 1871-1896 (behandelt de gesch. der neutrale arbeidersbeweging tot haar verval). *Verberne.*

Helena, hoofdstad van Montana (V.S. v. Amer., 46° 35′ N., 112° 1′ W.), in het rotsgebergte. Ca. 11 800 inw. Marktplaats, centrum van toerisme, mijnbouw. Kath. bisschop.

Helena (Gr. mythol.), een der dochters van Zeus en Leda; zuster van Clytaemnestra, Castor en Pollux; echtgenoote van Menelaus, den koning van Sparta; om haar schoonheid beroemd. De schaking van H. door Paris den Trojaan is de aanleiding tot den oorlog van Troia. Prachtig is in de Ilias (zang III) de scène, waarin H. vanaf de torens van Troia de haar bekende Gr. legeraanvoerders aan Priamus aanwijst. In de Odyssea poogt ze listig de Grieken, in het houten paard verborgen, er toe te brengen zich te verraden; door Menelaus weggehaald, leeft ze vreedzaam met haar man te Sparta, waar zij Telemachus vriendelijk ontvangt en haar kinderen uithuwelijkt. In andere sagen werd H. door menig ander held, o.m. Theseus, geschaakt; volgens anderen was slechts een beeld van H. door Paris weggenomen. Oorspr. was H. een oeroude, in Laconië vereerde, prae-Grieksche godin.

In de kunst werden al de voornaamste tafereelen uit haar leven veelvuldig voorgesteld; afbeeldingen van haar geboorte uit het ei van Leda, haar schaking door Theseus en door Paris, haar huwelijk met Menelaus enz. zijn bewaard. De beroemdste voorstelling echter was een voor den tempel te Crotone gemaakte schilderij van Zeuxis. *V. Pottelbergh.*

Helena, Heilige, keizerin; * ca. 255 in Brittannië uit heidensche ouders, kleine burgers, † 330 te Rome. Zij werd de gemalin van Constantius Chlorus. In 274 werd uit dit huwelijk een zoon geboren, Constantijn. Om politieke redenen verbrak Constantius zijn verbintenis met H. en ging een huwelijk aan met Theodora, stiefdochter van Maximianus. H. werd verbannen, waarsch. naar Trier. Nadat in 306 Constantijn zijn vader als keizer was opgevolgd, keerde zij naar het hof terug, waar zij door haar zoon met eerbewijzen werd overladen en de beschikking kreeg over ruime geldmiddelen. Na Constantijns overgang tot het Christendom, ontving ook H. op 64-jarigen leeftijd het H. Doopsel. Zij was zeer milddadig. In Rome stichtte zij de kerk van het H. Kruis. Ook in Xanten en Trier zou zij kerken hebben doen bouwen. In 324 ondernam zij een pelgrimstocht naar Jerusalem en Palestina. Hier deed zij de basilieken op den Olijfberg en in Bethlehem oprichten. Pas later wordt haar naam in verband gebracht met de vinding van het H. Kruis. In Rome begraven, werd haar lijk later door Constantijn naar Konstantinopel overgebracht. In sommige streken wordt zij als patrones tegen het onweder vereerd en aangeroepen tot het ontdekken van diefstallen. Feestdag 18 Augustus.

Lit.: Acta S.S. Aug. (III 1737, 580-'99); St. Beissel. Gesch. der Trierer Kirchen (I 1887, 82 vlg.); J. P. Kirsch, in: Charakterbilder der Kath. Frauenwelt (uitg. d. P. Herder en M. Grisar, II 1911); J. Maurice (Parijs 1930). *Feugen.*

Voorstelling in de kunst. H., gekleed als keizerin, heeft als attribuut het Kruis of de HH. Nagelen (dom van Milaan). Chiodarolo laat haar het Kruis op den schouder dragen. Paolo Veronese laat haar het Kruis door een engel toonen. Meermalen komt zij voor te zamen met keizer Constantijn, terwijl zij het Kruis tusschen hem en haar in houdt. *Heijer.*

Helena van Griekenland, koningin van Roemenië, echtgenoote van → Karel II.

Helena van Montenegro, koningin van Italië, * 8 Jan. 1873 te Cettinje, dochter van koning Nikita van Montenegro, huwde in 1896 met koning Victor Emmanuel III.

Helenaveen, → Deurne.

Helenium, samengesteldbloemige vaste plant, die in het begin van den herfst en in den nazomer fraai geel of bruin bloeit. Tuinplant. Van den wortel worden een extract en een tinctuur bereid, die in de geneeskunde als bittermiddelen gebruikt worden.

Helenus, in de Grieksche sage zoon van Priamus en Hecuba, broeder van Hector, voorgesteld als krijgsman, maar vooral als ziener.

Helepool, → Aanvalstoren.

Helfferich, Karl, Duitsch staatsman en bekend schrijver op het gebied der econ. politiek; * 22 Juli 1872 te Neustadt a. d. Hardt, † (bij een spoorwegongeluk) 23 April 1924 bij Bellinzona; 1901 hoogleeraar in de staatswetenschappen te Berlijn, 1908 directeur der Deutsche Bank, 1916-'17 staatssecretaris van Binnenl. Zaken en vice-kanselier, 1918 gezant te Moskou. H. was de drager der financieele politiek in Duitschland, leider der nationale oppositie in den Rijksdag en behield een grooten invloed ook na den Wereldoorlog; onder zijn invloed werd de rentemark ingevoerd; groot tegenstander van Erzberger en diens politiek.

Werken: Das Geld ([6]1923); Deutschlands Volkswohlstand ([7]1918); Die Politik der Erfüllung (1922). — Lit.: K. v. Lumm, H. als Währungspolitiker u. Gelehrter (1926). *M. Verhoeven.*

Helfta, abdij van Cisterciënser nonnen, gesticht 1229 bij Eisleben; bloeide onder de abdis → Gertrudis van Hackeborn († 1291) en was een middelpunt der Duitsche mystiek (Gertrudis de Groote, Mechtild van Hackeborn en Mechtild van Maagdenburg). Toen de abdij 1326 door brand gedeeltelijk verwoest werd, stichtten de zusters een nieuwe abdij, Nieuw-Helfta, doch namen tevens het Benedictinessen-leven aan (1326). Tijdens den Boerenkrijg werd Nieuw-Helfta verbrand (1525). Van Oud-Helfta is zoo goed als niets meer over; in Nieuw-Helfta vestigden zich 1868-'75 de Benedictinessen van de eeuwigdurende aanbidding.

Lit.: H. Grössler, Die Blütezeit des Klosters H. 887). *Th. Heijman.*

Helgoland, eiland in de Noordzee op 54° 11′ N. en 7° 53′ O. Oppervlakte 0,6 km². Ca. 2590 inwoners, hoofdzakelijk Protestant. Boven het vlakke, witte strand van het Unterland steken de roode rotswanden (bontzandsteen) van het Oberland met frisch groene begroeiing sterk af. De duinenrij (badstrand) is door een geul van het eil. gescheiden. H. is een rustplaats voor trekvogels. De bevolking is van Friesche afkomst en leeft van visscherij, scheepvaart, loodsdiensten en van de talrijke badgasten. Vroeger was H. Deensch. In 1815 werd het Eng. bezit en in 1890 werd het bij Pruisen ingedeeld. Voor en tijdens den Wereldoorlog een vlootbasis. Noordzeemuseum en Biologisch Instituut. *Comijn.*

Slag bij Helgoland, zeeslag, geleverd op 28 Aug. 1914, tusschen Eng. slagkruisers en Duitsche lichte kruisers; de Duitschers verloren er de Mainz, de Köln en de Ariadne, die in den grond werden geboord.

Heli, 1° hoogepriester uit het geslacht van Ithamar en gedurende 40 jaar rechter in Israël. Onder zijn toezicht groeide de kleine Samuël in den tempel op. Wegens zijn toegevendheid jegens zijn goddelooze zonen Ophni en Phineës werd zijn geslacht van de hoogepriesterlijke waardigheid beroofd (1 Reg. 1-4).

2° Vader van Joseph in Lucas' geslachtslijst van Christus (Lc. 3. 23). *Keulers.*

Heliaden, → Helios.

Heliae (ook: Helyesen of Eliesen), P a u l u s, Carmeliet; * ca. 1480 te Varberg. Hij is eigenlijk de eenige, die, als prediker en schrijver van meer dan 30 Lat. en Deensche traktaten, in Denemarken opkomt tegen de nieuwe leer. In zijn Chronicon Skibyense geeft Heliae een overzicht van de religieus-zedelijke toestanden in Denemarken in de jaren 1448-1534. De spotnaam Vendekaabe (weerhaan) verdiende hij niet. Hij heeft wel verbetering van zeden, maar nooit een vernieuwing van het geloof voorgestaan. Na 1534 wordt hij niet meer vermeld. Men gist, dat hij vermoord of gevlucht is.

L i t. : L. Schmitt S.J., Die Verteidigung der Kath. Kirche in Dänemark gegen die Religionsneuerung (1899); id., Der Karmelit Paulus Eliae (Erganzungsheft, Stimmen aus Maria-Laach). *Feugen.*

Heliaea, de Oud-Attische volksrechtbank, sinds Solon georganiseerd, samengesteld uit 6 000 door het lot aangeduide en beëedigde burgers van meer dan 30 jaar oud (h e l i a s t e n), verdeeld in tien, door de thesmotheten voorgezeten afdeelingen (of hoven) van 200, 500, zelfs 1 000 leden. Uitgezonderd zekere speciale zaken, bijv. manslag, die de oude rechtbank van den Areopagus voorbehouden bleven, was de H. bevoegd in nagenoeg alle burgerlijke en strafrechterlijke gedingen. *V. Pottelbergh.*

Heliakische opkomst, → Schemeringsopkomst.

Heliand, Oud-Saksisch allitereerend episch gedicht van ca. 6 000 vv. over het leven van den Heiland, volgens Tatianus' Evangeliënharmonie, op verzoek van Lodewijk den Vromen omstreeks 825-835 door een onbekende vervaardigd, in een Saksisch gebied, dat door sommigen in Normandië, of in West-Vlaanderen, langs de Noordzee, door anderen vroeger in Westfalen, nu steeds meer in Oostfalen gezocht wordt. De dichter, toch wel geestelijke of monnik, heeft zijn verhaal gekleed in de voorstellingswijze van het Germaansche heldenlied, doch wel niet zoo sterk als soms beweerd werd. *V. Mierlo.*

U i t g. : Sievers (1878); O. Behaghel ([5]1933). — L i t. : o.a. in G. Ehrismann, Gesch. der d. Lit. (I 1918); Basler, in Verfasserlexikon der d. Lit. des M.A. (II 1934).

Helianthemum, → Zonneroosje.

Helianthine, een door Griess in 1875 ontdekte zure azokleurstof uit sulfanilzuur en dimethylaniline. Wordt als indicator in de analytische scheikunde gebruikt en als kleurstof voor zijde. Er komen ook andere kleurstoffen voor zijde onder dezen naam in den handel.

Helianthus, → Zonnebloem.

Heliar, photographische lens, geconstrueerd en in den handel gebracht in 1902 door de fa. Voigtländer te Brunswijk. Samenstelling: een zgn. triple anastigmaat, bestaande uit drie verschillende lenzengroepen, waarvan de twee buitenste groepen de lichtstralen verzamelen en de middengroep ze verstrooit. *Ziegler.*

Heliasten, → Heliaea.

Helichrysum, → Stroobloem.

Helicitisch, → Metamorphe gesteenten.

Helicon, gebergte in Boeotië tusschen het Copaïsmeer en de Golf van Corinthe, vooral beroemd als Muzenberg. Hier was de H i p p o c r e n e of → Hengstebron.

Helicon. De Moderne Helicon, een nogal banaalgeestig satyriek geschrift van Arend → Fokke Simonsz, waarin de schrijver de gezwollenheid van de poëzie van zijn tijd hekelt. Eenzelfde hekeling over de mythologie en de Gr. klassieken schreef hij in zijn „Antieke Helicon” (1835). *Piet Visser.*

Nederduytsche Helicon, verzamelbundel van Ned. gedichten en tooneelstukken, uitg. te Haarlem in 1610 door een 20-tal dichters uit den kring van Carel van Mander: o.a. Anthonis de Roovere, Lucas de Heere, H. L. Spieghel, Dan. Heinsius Sr., Jac. Duym, Jac. Celosse, Jac. v. d. Schuere (die den H. persklaar maakte), Corn. Ketel, Th. v. Liesvelt, Jan v. d. Does, J. de la Rue, A. v. d. Mijle.

L i t. : Te Winkel, in : Tschr. v. Ned. Taal en Letterk. (XVIII); Rob. Foncke, in id. (XXXVII). *Piet Visser.*

De Post van den Helicon, een critisch-letterkundig tijdschrift van mr. Johannes Kinker (1788), waarin hij, al parodieerende, zijn critiek op de literatuur van zijn tijd schreef.

L i t. : J. v. d. Bergh van Eysinga-Elias, in de N. Gids (I 1911, 499); C. Busken Huet, Feith en Kinker, in : Litt. Fant. (4e reeks, IX).

Helicon, 1° muziekinstrument met 4 snaren, dat, evenals het monochord, door de Oude Grieken gebruikt werd voor theoretische doeleinden.

2° Contrabastuba (bombardon), groot koperen blaasinstrument, in ronden vorm gebouwd, dat om het lichaam, op den linkerschouder gedragen wordt. De stemming is meestal Bes (si ♭) of Es (mi ♭). *de Klerk.*

Heliconia, Amer. plantengeslacht met 30 soorten groote kruiden met kruipenden wortelstok; behoort tot de fam. der Musaceae. De 6 m hooge, in de tropen gekweekte H. bihai, die sedert eeuwen op de Molukken verwilderd is, kwam voor 1800 uit West-Indië naar Europa als tuinsierplant. Deze soort heeft groenkleurige bloemen met scharlakenroode dekbladeren. *Bouman.*

Hélicoptère of schroefvliegtuig noemt men het vliegtuigtype, waarbij het draagvlak wordt vervangen door één of meer horizontaal geplaatste luchtschroeven, die, aangedreven door een motor, het vliegtuig loodrecht omhoog moeten heffen. Ondanks tal van proefnemingen sedert vele jaren, is er tot op heden nog geen practisch resultaat in deze richting bereikt; vooral de

stabiliteit der geconstrueerde modellen liet te wenschen over. Bekende h.-bouwers zijn; Oehmichen, Pescara en in Ned. ir. von Baumhauer. Ten onrechte wordt vaak de → autogiro voor een h. aangezien. *Franquinet.*

Heling wordt in de Ned. Strafw. als een misdrijf van begunstiging beschouwd. Volgens art. 416 W. v. Str. vindt h. plaats door het opzettelijk koopen, huren, inruilen, in pand nemen, als geschenk aannemen of uit winstbejag verkoopen, verhuren, verruilen, in pand geven, vervoeren, bewaren of verbergen van eenig voorwerp, door misdrijf verkregen. Hij, die eenig voorwerp koopt enz., wordt eveneens gestraft, indien aan zijn schuld te wijten is, dat zijn handeling een door misdrijf verkregen voorwerp betreft (art. 417 bis). De gewoonte-heling, d.w.z. het gewoonte maken van het opzettelijk koopen, inruilen, in pand nemen of verbergen van door misdrijf verkregen voorwerpen, is strafbaar gesteld in art. 417. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Het Belg. Recht verstaat onder h. het verbergen van personen of zaken derwijze, dat de misdadigers niet worden ontdekt of bestraft. De wet bestraft verschillende vormen van heling: h. van personen, die wegens een misdaad vervolgd worden of veroordeeld zijn (art. 339 S.W.B.); h. van lijken van een gedoode of van een mensch, gestorven ten gevolge van slagen of verwondingen (art. 340 S.W.B.); h. van kinderen beneden de zeven jaar oud (art. 365 S.W.B.); h. van goederen van een gefailleerde in het belang van dezen laatste (art. 490 S.W.B.); h. van weggenomen, verduisterde of met behulp van een misdaad of van een wanbedrijf verkregen zaken (art. 505 S.W.B.). *Collin.*

Heliocentrische coördinaten (sterrenk.), (< Gr. helios = zon), ruimtecoördinaten, die het middelpunt van de zon als oorsprong hebben.

Heliodorus, 1° schatmeester van den Syrischen koning Seleucus IV, wilde in 175 v. Chr. den tempel van Jerusalem plunderen, maar werd door een wonderbare verschijning, een ruiter in gouden wapenrusting, die door twee jongelingen vergezeld werd, getuchtigd (2 Mac. 3.7-40). *Keulers.*

2° Oud-Grieksch philoloog uit Alexandrië, uit de 1e eeuw, bekend als glossograaf, maar vooral als metricus; van zijn handboek van metriek zijn fragmenten bewaard.

3° **Heliodorus van Emesa** (Syrië), auteur van een bewaarden Griekschen roman: De avonturen van Theagenes en Chariclea (3e eeuw ?). *V. Pottelbergh.*

Heliogabalus, Rom. keizer, → Elagabalus.

Heliograaf (< Gr. helios = zon, graphein = schrijven) [ook **heliotroop** (< Gr. trepein = draaien) genoemd], **1°** (natuurk.) een door den wiskundige Gausz uitgevonden optisch seinmiddel, waarbij door middel van door spiegels teruggekaatste zonnestralen over groote afstanden berichten kunnen worden overgebracht. Aanvankelijk, vooral in verkeersarme streken, voor militaire doeleinden veelvuldig toegepast; later wegens de afhankelijkheid van het zonlicht en de invoering van seinlampen steeds meer in onbruik geraakt. *Marlet.*

2° (Sterrenk.) Een kijker om de zon te photographeeren.

Heliogravure, benaming voor → photogravure, vooral in Duitschland en Frankrijk gebruikelijk; tevens duidt men er koperdiepdruk (rasterdiepdruk) mede aan.

Heliolitida, groep van Silurische en Devonische Coelenterata, welke in hoofdzaak de boven-Silurische koraalriffen vormden. Zij vormen evenals de Helioporacea een met buisjes doortrokken kalkmassa met daarin polypholten. Deze hebben echter hier een eigen wand en twaalf septa, wat met Hexacoralla overeenkomt. *v. Tuijn.*

Heliomare, sanatorium voor chirurgische tuberculose te Wijk aan Zee. Het werd in 1931-'32 gebouwd door de Vereeniging R.K. Herstellingsoorden voor longlijders en zwakke kinderen. Er is plaats voor 150 patiënten, zoowel volwassenen als kinderen, terwijl op de klasse-afdeelingen ook patiënten in de eerste en tweede klasse kunnen opgenomen worden. Aantal verpleegden in 1932, '33, '34 resp. 128, 215, 244. *v. Haeff.*

Heliometer, toestel om kleine afstanden aan den hemel te meten: bijv. van planeet tot ster, van twee componenten van een dubbelster enz. J. Dollond heeft er in 1753 het principe van aangegeven. Van een doorgesneden lens kunnen de twee helften evenwijdig aan het snijvlak bewogen worden. Men zet nu dat snijvlak evenwijdig aan de verbindingslijn van de twee hemellichamen a en b, waarvan men den schijnbaren afstand wil bepalen. Passen de twee helften precies aan elkaar, dan werken ze als één lens. Verschuift men de eene t.o.v de andere, dan zal iedere helft een beeld geven van de 2 hemellichamen, die evenveel als de lenshelften t.o.v. elkaar verschoven zijn. De ééne lens geeft beelden a' en b', de andere a'' en b''. Men schuift nu de helften zoo ver langs elkaar, tot a'' samenvalt met b'. De verschuiving van de lenshelften, die men nauwkeurig kan aflezen, is gelijk aan den afstand van a' en b'. De h. is veel gebruikt in de 19e eeuw, vooral in de Duitsche landen, waar de Repsolds (Hamburg) ze vooral vervaardigden. De vervaardiging en het gebruik van den h. heeft altijd groote moeilijkheden geboden, zoodat hij nu geheel verdrongen is door den draden-micrometer. *P. Bruna.*

Heliophysica, wetenschap van de natuurkundige gesteldheid van de zon. Vóór de uitvinding van den kijker was er, afgezien van enkele waarnemingen van groote zonnevlekken en totale zonsverduisteringen, van een studie van de zon geen sprake. In 1610 werden de zonnevlekken ontdekt, maar eerst sinds 1826 werden ze regelmatig waargenomen. De spectroscopie van de zon dateert uit het jaar 1802, toen de lijnen van → Fraunhofer ontdekt werden; een interpretatie van deze lijnen en een eenigszins juiste opvatting over den bouw van de zon was eerst mogelijk na de ontdekking van de wet van → Kirchhoff in 1859. Een belangrijk deel der h. is het waarnemen van totale zon-eclipsen; de eerste wetenschappelijk voorbereide eclipswaarneming is die van 1842; in 1868 werd het eerst bij een eclipswaarneming de spectroscoop gebruikt; dit leidde tot het uitwerken van een methode om protuberansen en chromospheer ook zonder eclips waar te nemen. In 1892 vond Hale den → spectroheliograaf uit, een der belangrijkste hulpmiddelen der h. Sinds 1930 kan men ook de corona zonder eclips waarnemen. *Reesinck.*

Heliophysisch Instituut, observatorium, speciaal ingericht voor het bestudeeren van de zon. Het H. I. te Utrecht werd door prof. W. H. Julius gesticht (geopend 1918) als afd. van het Natuurk. Laboratorium der univ. Het is toegerust met een verticalen kijker (in navolging van den torentelescoop der → Mount Wilson-sterrenwacht) van 13 m brandpuntsafstand, die door alle verdiepingen van het gebouw heen loopt; op het dak bevindt zich een coelostaat, die het zonlicht in den kijker werpt; op den beganen grond is het spectroscopisch laboratorium, waar 1,1 m boven den vloer het zonsbeeld tot stand komt; daar-

onder, gedeeltelijk in een kelder, bevindt zich het 4,4 m lange spectraalapparaat, een traliespectrograaf, die ook als spectroheliograaf kan worden gebruikt.

Lit.: W. H. Julius, in Versl. Kon. Acad. v. W. (27, 1918, blz. 40). *Reesinck.*

Heliopolis (= Zonnestad), **1°** Grieksche naam voor → Baalbek.

2° Grieksche naam van een oude gouwhoofdstad in het Deltagebied van Egypte, gelegen ten Noord-Oosten van het huidige Cairo. Politieke beteekenis heeft H. vooral gehad in den voor-dynastieken tijd als hoofdstad van het eerste, vereenigde Egypte (zie → Egypte, sub: Praehist. en vóór-dyn. tijd), doch veel grooter is steeds zijn beteekenis geweest als een der voornaamste godsdienstige centra van het pharaorijk, ofschoon daarmee voor zijn priesters ook een niet geringe politieke macht verbonden was.

H. is bij uitstek het brandpunt van den cultus der zon (vandaar de Grieksche naam), die hier werd vereerd als Atoem en Re-Harachte. Tijdens de 5e dynastie werd deze cultus de officieele staatsgodsdienst en bleef als zoodanig in alle volgende tijden een domineerend aspect van de Egyptische theologie en religie. De cultusplaats van H. in de 5e dynastie was een aan alle zijden open heiligdom, waarin de „benben" of heilige steen met vergulden top als symbool van de zon was opgesteld. Behalve de zon werden in H. twee dieren bijzonder vereerd, de stier (Mnevis, aan den zonnegod toegewijd) en de reiger (Benoe, de latere Phoenix).

De **theologische school van H.** heeft ons het eerste systeem der Egyptische theogonie (tevens cosmogonie nagelaten. Hierin staat Atoem-Re aan de spits van alles en brengt door zelfbevruchting de goden Sjoe en Tefnet voort. Deze op hun beurt geven het aanzijn aan Geb (Keb) en Noet, aardgod en hemelgodin, uit wie het heelal geworden is. In plaats van het oude heiligdom werd door Sesostris I in H. een grootsche zonnetempel gebouwd, waarvan door een merkwaardig toeval alle resten verdwenen zijn behalve een geheel ongeschonden obelisk, die thans midden in het bouwland staat. Ook latere pharao's, o.a. Ramses II, hebben nog bouwwerken in H. opgericht, maar niets daarvan is bewaard gebleven. Behalve de obelisk zijn alleen resten van de stadsomwalling nog in het bouwland zichtbaar.

In de H. schrift wordt H. vermeld onder den Hebreeuwschen naam On, afgeleid van den Egyptischen naam (ong. Onoe). Volgens Gen. 41.45 huwde Joseph met een dochter van een priester van On. *Simons.*

Helioporacea, → Octocoralla.

Helios (Gr. myth.), zonnegod, zoon van den titaan Hyperion. Op Sicilië waren zijn prachtige kudden van schapen en runderen, waaraan zich Odysseus' tochtgenooten vergrepen. Bij Clymene werd H. vader van Phaëton en de Heliaden, die den dood van haren broeder aan de oevers van den Eridanus of Po zoo bitter beweenden, dat zij in populieren en haar tranen in barnsteen veranderden. Bijz. vereering genoot H. op het eiland Rhodus, welks muntbeeldenaar hem vaak vertoont en waar in de 3e eeuw v. Chr. zijn kolos-standbeeld (een der zeven toenmalige wereldwonderen) stond. Hij werd voorgesteld met een stralenkrans, een vierspan mennend op zijn zonnewagen, en werd spoedig met Apollo (Phoebus) geïdentificeerd. *Cuypers.*

Heliostaat, → Coelostaat.

Heliotherapie. Hieronder verstaat men behandeling met zonlicht. De naam h. is vooral van toepassing op de behandeling met natuurlijk zonlicht; bij behandeling met kunstmatige lichtbronnen gebruikt men meer den specialen naam dier lichtbronnen, bijv. ultravioletlicht of kwartslamp, kooldraadlamp, booglamp, enz. → Lichttherapie. *Mom.*

Heliotroop (sterrenk.), → Heliograaf (1°).

Heliotroop, Peruaansch plantengeslacht met lilakleurige, zeer welriekende bloemen van de fam. der Boragineeën. Des zomers veel op bloemperken.

Heliotropie, → Phototropie.

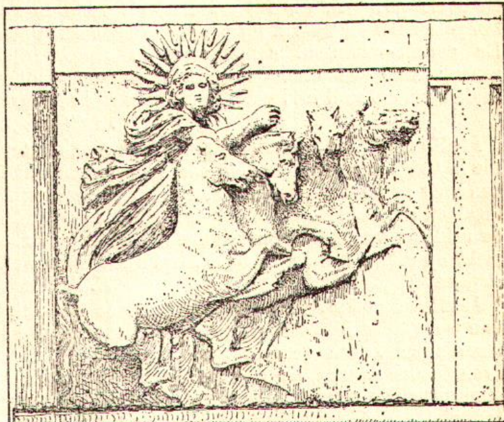
Heliotropine of piperonal (scheik.), een vaste verbinding, welke bij 37° smelt en waarvan de reuk geheel met dien van heliotroopbloemen overeenkomt. Belangrijke reukstof, die uit safrol, een bestanddeel van de roode kamferolie, wordt bereid.

Helipterum, → Zonnestroobloem.

Helium, scheik. symbool He, is een der → edelgassen. In 1868 werd door Lockyer en andere astronomen in het spectrum van de protuberansen der zon een gele lijn waargenomen, die aanvankelijk gehouden werd voor de gele natriumlijn; toen echter bleek, dat zij daarmee niet identiek was, werd zij toegeschreven aan een op aarde nog onbekend gas, dat men h. noemde. In 1895 werd het h. door Ramsay op aarde ontdekt als bestanddeel van uraanhoudende mineralen. *Reesinck.*

Helium-lamp, lampje met twee afzonderlijke electroden, bevattende helium onder lagen druk. Wordt gebruikt als spannings-indicator: bij een spanning van een paar honderd volt gaat het gas glimmen.

Heliumsterren, zijn sterren, wier spectrum sterk de absorptielijnen van het neutrale helium vertoont. In de Harvard-classificatie heeten ze: B-sterren (→ Spectrum der sterren). De kleur is wit, de effectieve temp. dus hoog, gemiddeld misschien 15 000°. Bijna alle h. hebben een groote absolute → helderheid (abs. magnitude —0,8; helderheid 180 × die van de zon). Daar de absolute helderheden weinig uiteenloopen, is uit de schijnbare helderheid de afstand vrij nauwkeurig te berekenen; de h. spelen daardoor een belangrijke rol in onderzoekingen over den bouw van het heelal. H. komen bijna uitsluitend voor in de nabijheid van den Melkweg en vaak in groepen; een aantal witte sterren in Orion vormt zulk een groep. *Reesinck.*

Helios. Metope, gevonden te Troje.

Helix, geslacht van slakken, behoorende tot de fam. der Helicidae, orde der longslakken. De dieren dragen een stevig huis, dat tijdens den winterslaap met een kalkdeksel wordt gesloten; ademhaling geschiedt door een longzak; oogen op het achterste paar voelhorens. H.-soorten in Ned. zijn: wijngaardslak, heesterslak, tuinslak. *M. Bruna.*

Helkias, hoogepriester ten tijde van koning Josias (638-629 v. Chr.), vond bij het herstel van den tempel het wetboek van Moses (4 Reg. 22. 8).

Helkijn, gem. in West-Vlaanderen ten Z.O. van Kortrijk, gelegen aan de Schelde. Opp. 479 ha, ca. 1 200 inw. Kleistreek. Landbouw. Leed veel van den Wereldoorlog.

Hellada, → Spercheus.

Helladische beschaving, tijd, noemt men de voorhist. beschaving op het Grieksche v a s t e l a n d gedurende het derde en tweede millennium voor Chr., evenals die op Creta Minoïsch en die van de Cycladen Cycladisch genoemd wordt. Men onderscheidt een vroeg-, een midden- en een laat-Helladische periode, respectievelijk tot 2100, 1580 en 1100 v. Chr., en ieder in drie kleinere tijdperken ingedeeld. De laat-Hellad. periode is dezelfde als de Myceensche (1580-1100 v. Chr.); om reden van de vindplaatsen, die over heel Hellas verbreid zijn, is de naam H. juister dan Myceensch. Hij werd het eerst gegeven door de archaeologen Wace en Blegen en het duidelijkste voorbeeld van de cultuur van de H. b. vond men in de opgravingen van den heuvel Korakou bij Corinthe. *F. de Waele.*

L i t.: C. W. Blegen, A prehistoric Settlement near Corinth (1922); Amer. Journ. Archaeol. (1923, 156).

Helladische kunst. In aansluiting bij het bovenstaande noemt men Helladische kunst de kunst van het prae-Helleensche tijdvak op het v a s t e l a n d van Griekenland. In haar laatste periode ook Myceensche kunst geheeten, vormt zij met de Minoïsche kunst op Creta en de Cycladische op de Cycladen een onderdeel van de Aegeïsche kunst. De voornaamste vindplaats van het vroeg- en midden-Helladische aardewerk is Orchomenos in Boeotië. Vgl. verder → Aegeïsche kunst, alwaar ook kaart en lit. Op de Helladische periode volgt de Helleensche (of Grieksche), daarna de Hellenistische, over welke beide laatste uitvoerig is gehandeld onder → Griekenland (I B, d, in dl. XII, kol. 351). *Nuyens.*

Hellanicus van Mytilene (Lesbos), Oud-Grieksch logograaf, d.w.z. verzamelaar van oude, locale sagen en overleveringen, die hij grootendeels vond in het tempelarchief en waarin hij poogde orde te scheppen. De pseudo-wetensch. combinaties in zijn talrijke genealogische en chronographische werken hadden in de Oudheid veel invloed. Fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

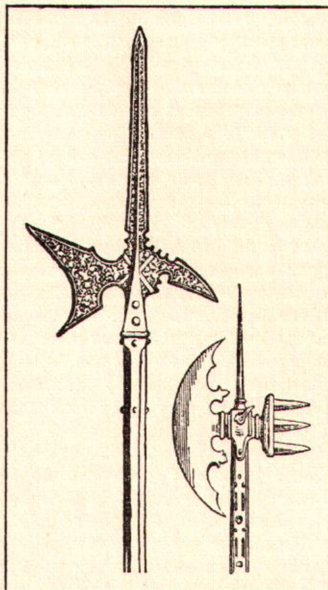
Hellanodikai, naam van de tien magistraten, die in Griekenland om de vier jaar, telkens tien maanden vóór de Olympische spelen, aangesteld werden; zij regelden de toebereidselen tot de spelen, begeleidden de athleten van Elis naar Olympia, oefenden er toezicht op uit en kenden de belooningen toe in de wedstrijden. *E. de Waele.*

Hellas, oorspr. (o.a. bij Homerus) de benaming van een gebied bij het Oeta-gebergte, dat ong. in het Noordelijke Locris gezocht moet worden. De naam breidde zich daarna, om (reeds voor de Oude Grieken) onnaspeurlijke redenen, uit over N. en W. Griekenland, ten slotte ook over den Peloponnesus en de door Grieken bewoonde eilanden. Bij de Romeinen was de naam Graecia gebruikelijker. Zie ook → Hellenen.

L i t.: Thomas W. Allen, The homeric catalogue of ships (1921). *Cuypers.*

Helle, dochter van Athamas en Nephele, ontvluchtte met haar broeder Phrixus haar stiefmoeder Ino, op een ram met een gouden vacht (→ Gulden Vlies) door het luchtruim vervoerd, maar viel in de zeeëngte (sindsdien Hellespontus genoemd) tusschen Europa en Azië.

Hellebaard, houw- en stootwapen uit de M.E. (hellebaardiers). Houten stang, ong. 2 m lang, voorzien van een ijzeren punt en bijl met haak.

Twee soorten hellebaarden.

Hellebecq, gem. in het N. van de prov. Henegouwen, ten N.O. van Aat (krt. Heneg. C2); opp. 560 ha, ca. 600 inwoners; kleiachtige landbouwgrond.

Helleborus, → Nieskruid.

Helleken, T e n, → Sint Kwintens-Lennik.

Hellem (Fr. Hellemmes), gemeente in Fr. Vlaanderen, kanton Rijsel (XI 144 E 3). Ca. 19 000 inw. Meerendeels Fransch-sprekend. Twee kerspelen: hoofdkerk H. Dionysius (13 000 inw.), bijkerk O. L. V. van Lourdes (3 000 inw.). Metaalnijverheid.

Hellemans, E l e o n o r e, tweede vrouw van den Ned. dichter P. C. Hooft, met wie hij in 1627 trouwde en die met hem het Muiderslot betrok; de Leonoor uit zijn minnedichten.

Hellemmes, → Hellem.

Hellemons, W i l l e m, Ned. zouavenpastoor; * April 1810 te Roosendaal, † 12 Dec. 1884 te Oudenbosch. H. deed van 1829-'34 te Rome noviciaat en priesterstudies in het generalaatshuis van de Bernardijnen. Bij zijn terugkeer in Nederland onmiddellijk te werk gesteld in de parochie Oudenbosch, waarvan hij van 1842 tot aan zijn dood pastoor was. Daar stichtte hij in 1840 de broederscongregatie van St. Louis en legde er in 1867 den eersten steen van een kerk, die gebouwd is naar het model van de St. Pieter te Rome. Zeer bekend is H.'s werken voor de zouaven, die in St. Louis een gastvrij onderdak vonden op hun doorreis naar Rome.

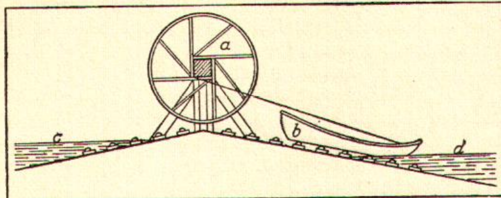
L i t.: Br. Christophorus, Kinderen van den H. Vader, in Sancta Maria (1927-'28). *de Haas.*

Hellen, naar Oud-Grieksche traditie zoon van Deucalion en Pyrrha en mythische stamvader der Hellenen, heerscher van Achaia Phthiotis, vader van Aiolos, Doros en Xouthos, de hoofden der drie groote Grieksche stammen.

Hellendoorn, gem. in de prov. Overijsel, aan de

Vecht. In het W. de Sallandsche heuvels met Hellendoornschen Berg (ong. 50 m), begroeid met dennenbosschen. Opp. 12 812 ha, waarvan 5 000 ha woest, 1 800 ha bosch, 3 500 ha grasland, 2 200 ha bouwland. H. heeft 13 959 inw., waarvan 50% Ned. Herv., 21% Kath. en 17% Geref. H. omvat de buurtschappen: dorp Hellendoorn, dorp Nijverdal (textiel-industrie), Haarle, Elen, Rhoon, Egede, Marle, Daarle en Daarlerveen. Behalve de industrie en landbouw is ook vreemdelingenverkeer van belang (afwisseling van hoog en laag, bosch en heide). Volkssanatorium voor longlijders. *Wierdsma.*

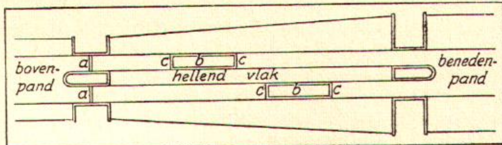
Hellend vlak, inrichting dienende om schepen een zeker hoogteverschil te doen overwinnen. In Ned. zijn de h. v. alleen toegepast voor zeer kleine scheepjes. Zij droegen den naam van **overtoom** en bestonden uit een hellenden houten vloer op dwarsbalken, reikende tot geringe hoogte boven het waterpeil van het bovenpand en aan het boveneinde overgaande in een tegengestelde helling, afdalende naar het bovenpand. Op het hoogste punt stond een haspel met touw, door middel waarvan het scheepje tegen de helling werd opgetrokken (fig. 1). Dgl. eenvoudig h. v. kon men tot voor korten tijd ook in België vinden. In China worden zij sinds eeuwen toegepast. Om het nadeel te ontgaan, dat het schip op den overgang van de twee hellingen op

Hellend vlak. Fig. 1. Overtoom. a = haspel; b = scheepje; c = bovenpand; d = benedenpand.

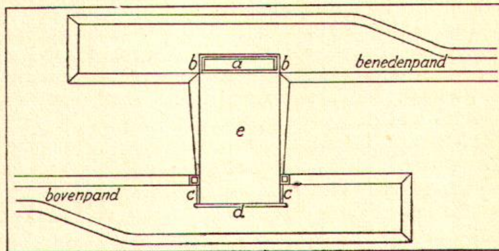
een lijn draagt, is men er toe gekomen het schip op te nemen in een soort wagen, die op rails loopende tegen de helling werd opgetrokken. Met deze soort van h. v. heeft men hoogteverschillen tot 30 m overwonnen [Morriskanaal (Amer.)].

Bij het vervoeren van een schip in het droge kunnen gemakkelijk beschadigingen van het schip ontstaan door ongewenschte zettingen. Daarom is de gedachte opgekomen de schepen te vervoeren in het nat, in een op een wagen geplaatsten met water gevulden ijzeren bak (fig. 2). Dit is voor het eerst toegepast in 1849 te Blackhill (Schotland) op het kanaal van Monkland.

Hellend vlak. Fig. 2. Langshelling. a = beweegbare waterkeering; b = bak op rolwagen; c = beweegbare wand van den bak.

Een h. v. volgens het laatstbedoelde systeem, doch waarbij de schepen in dwarsrichting worden vervoerd, is voor het eerst toegepast te Foxton in Engeland. Een dgl. dwarshelling heeft het voordeel, dat de helling grooter kan zijn en de baan dus korter. Ook kan de snelheid van voortbeweging grooter zijn. Bij een langshelling immers geeft de snelheidsverandering bij groote snelheid aanleiding tot schommelen van het schip, hetgeen tot beschadiging van schip of bak kan leiden. Zie fig. 3.

Hellend vlak. Fig. 3. Dwarshelling. a = bak op rolwagen; b = beweegbare wanden van den bak; c = beweegbare waterkeeringen; d = muur welke met de waterkeeringen c de afsluiting vormt van het bovenpand; e = dwarshelling.

Later zijn nog vele ontwerpen voor h. v., zoowel voor langshellingen als voor dwarshellingen, gemaakt, ook voor groote schepen, doch niet tot uitvoering gekomen. Tegenwoordig geeft men bij groote vervallen de voorkeur aan → schachtsluis of → hefinrichting.

L i t. : Handb. der Ingenieurwissenschaften (III. Teil, 8. Band, Berlijn 1914); O. Franzius, Der Verkehrswasserbau (Berlijn 1927). *Egelie.*

Hellenen (Gr. Hellènes), de naam van de bewoners van → Hellas. Vanaf den Hellenistischen tijd worden onder Hellenen verstaan: alle menschen, Grieken èn niet-Grieken, die de Gr. vorming en beschaving hebben aangenomen (→ Hellenisme). Vgl. ook → Hellenist.

Helleniden, samenvattende naam der plooiingsgebergten in het W. van Griekenland.

Hellenisme. Onder dezen dubbelzinnigen naam wordt vooreerst samengevat al hetgeen de Antieke Grieksche cultuur aan beschavingswaarden in zich besloten heeft gehouden. Daarnaast heeft zich echter een meer b e p e r k t e beteekenis ontwikkeld, en is het woord Hellenisme een verzamelnaam voor de onder elkander nogal verschillende, maar toch ook sterk verwante beschavingen, die men vindt in de landen van het Nabije Oosten. Deze kwamen door de veroveringen van Alexander den Grooten en het bestuur zijner opvolgers onder den invloed der Gr. cultuur en vormden op hunne beurt menigen cultuurhaard. Al is het moeilijk om het H. naar plaats en tijd te begrenzen, zoo kan men toch het doorbreken der Gr.-Rom. beschaving, die overigens van het H. geheel afhankelijk is, als een eindpunt beschouwen. Voor verdere details vergelijke men → Griekenland (sub I, B Letterk. en Kunst).

L i t. : D. Cohen, De Hellen. cultuur (1921). *Slijpen.*

Hellenist (in den Bijbel) wordt genoemd de Israëliet of Jood-Christen, die Grieksch sprak, omdat hij geboren was of woonde in de Diaspora. Vgl. Act. 6. 1; 6. 9; 9. 29. Misschien wordt soms ook de heiden-Christen zóó genoemd (Act. 11. 20).

Hellenistische kunst, → Griekenland (sub Beeldende Kunsten, dl. XII, kol. 356).

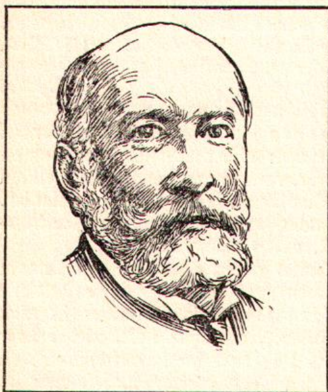
Hellenotamiae, een college van tien Attische schatmeesters, wier bijz. werkzaamheid hierin bestond, dat ze de kas van den Delisch-Attischen Zeebond (vanaf 478 v. Chr.) beheerden en vooral moesten zorgen voor het innen der bijdragen van de Atheensche bondgenooten.

Hellens, F r a n z, pseud. van Franz van Ermen-

gem, Franschtalig Belg. dichter en romanschrijver; * 8 Sept. 1881, † 16 Sept. 1932 te Brussel. Réalités fantastiques is de titel van een bundel verhalen; hij kan dienen ter karakteriseering van zijn heele oeuvre. Zijn groote romans heeten: „Mélusine", „Bass-Bassina-Boulu", zeer gewaardeerd in Duitschland en Rusland, en waarin H. zich een scherpzinnig waarnemer toont van de negers; „Oeil-de-Dieu" geeft een parodie van den politieroman. In „Le Naïf" (1926) maakt H. studie van de ziel van het kind, dat jongeling wordt. „La femme partagée" (1929) brengt een ontleding van vrouwenpassies. Stijl-onhandigheden en taalfouten (belgicismen!) ontsieren zijn werken. Rondom zijn tijdschriften: „Signaux de France et de Belgique" (samen met André Salmon) en „Le Disque Vert" groepeerden zich de jongeren van 1914.

Voorn. werken: Les Hors-le-Vent; Les Clartés latentes; Nocturnal; Réalités fantastiques. — Lit.: M. Gauchez, Le Livre des Masques belges (IIe serie, 211-219). *Willemyns.*

Helleputte, Joris, Kath. staatsman; * 31 Aug. 1852 te Gent, † 25 Febr. 1925 te Leuven. Na het behalen van het ingenieursdiploma benoemd tot hoogleeraar in de bouwkunde aan de univ. te Leuven. Als bouwkundige was hij een geestdriftig voorstander van de Gotiek en zijn talrijke werken getuigen van zijn kunstzin. In 1889 tot lid van de Kamer der Volkstegenwoordigers gekozen, zetelde hij sedertdien onafgebroken in het parlement, waar hij met erkend gezag en sprankelende welsprekendheid het opnam voor de Vlaamsche democratische Kath. gedachten. Hij was promotor van tal van sociale instellingen en medestichter van Belg. Boerenbond (1890), Belg. Volksbond, Volksbank van Leuven, Gilde van Ambachten en Neringen (1878). In 1896 minister van Spoorwegen, Post en Telegrafie; sedertdien maakte hij herhaaldelijk deel uit van de Kath. ministeries; als dusdanig voerde hij o.m. de tweetalige poststempels en treinboeken evenals de Vl. benamingen in de stations in. H. liet ook toe aan de Vl. beambten in hun taal voor dienstzaken te correspondeeren. In 1898 tot voorzitter gekozen van het Davidsfonds en in 1904 als een der meest welsprekende woordvoerders van het Vl. herlevingsideaal tot lid der Kon. Vl. Academie gekozen.

J. Helleputte.

Lit.: J. Muyldermans, Staatsminister J. H.; Jaarb. der Kon. Vl. Acad. (1926, 159-183). *Uytterhoeven.*

Heller, Stephen, klaviercomponist; * 15 Mei 1813 te Boedapest, † 15 Jan. 1888 te Parijs; leefde daar vriendschappelijk met Chopin, Liszt e.a., concerteerde en had groote vermaardheid als leeraar. Zijn werken zijn romantisch getint. Vooral bekend door zijn Etudes, op. 125, 47, 46, 45, 90, 16. *Piscaer.*

Hellerau-Laxenburg, dansschool van E. J. Dalcroze; in 1911 te Hellerau bij Dresden gesticht; in 1925 naar het slot Laxenburg bij Weenen overgebracht. Het studieprogram omvat, naast opleiding in rhythmische gymnastiek en dans voor meisjes en jonge mannen, ook een ontwikkelingsinstituut voor meisjes, met muziek en dans als centraal punt. Verder organiseert de tegenwoordige leiding (Baer-Trissell en Kratina) ook leeken- en zomercursussen.

Lit.: Hans Brandenburg, Der moderne Tanz (blz. 93). *Terlingen-Lücker.*

Hellespont, zeeëngte, genaamd naar → Helle. Andere naam: → Dardanellen (zie aldaar).

Hellevaart van Christus, → Nederdaling ter Helle; Nicodemus (Evangelie van).

Hellevoetsluis, gem. in de prov. Z. Holland aan de uitmonding van het Voornsche Kanaal in het Haringvliet; opp. 246 ha, ca. 2 000 inw., nagenoeg allen Prot. Door opheffing van marine-inrichtingen nam het aantal inw. af. Vroeger een sterke marinevesting, aangelegd in de 17e eeuw. De vloten van admiraal De Ruyter lagen dikwijls in deze oorlogshaven; van hier ook vertrok koning Willem III naar Engeland (1688). In de 19e eeuw zetel eener marinedirectie, opleiding van marine-personeel, hospitaal, machinistenschool. Er bestaat nog een rijkswerf (reparatie-inrichting, torpedomakerij, mijnenmagazijn). Scheepvaart, visscherij en loodswezen van weinig belang meer. Overzetveer naar Middelharnis; verbinding met Rotterdam. Rijkskweekschool voor onderwijzers. Bezienswaardig zijn de havenhoofden, de Prot. kerk en het rijksmagazijn.

Hellfeld-belichting, de gewoonlijk bij een microscoop gebruikte belichtingsmethode met doorvallend licht. Het voorwerp verschijnt hierbij, als hindernis voor de lichtstralen, min of meer donker in een helder verlicht veld.

Hellgate, nauwe doorgang van de East-river tusschen Long Island en Manhattan (New York). Door het laten springen van de rotsen is de doorvaart belangrijk verbeterd.

Hellinck, Johannes Lupus, Ned. componist, vermeld op 16 Juni 1523 als succentor der S. Donatianuskerk te Brugge, † 1540. Verdere levensbijzonderheden ontbreken. H. schreef missen en motetten, en komt ook voor, met enkele meerstemmige liederen op Ned. tekst, in de Musyckboexkens van den Antwerpschen drukker Susato. *Lenaerts.*

Helling van een vlak wordt aangegeven door den hellingshoek, d.i. de hoek, dien het vlak met een horizontaal vlak maakt, of door de verhouding van hoogte en basis; deze verhouding kan uitgedrukt worden in procenten.

Helling (scheepsb.), stelling, waarop schepen gebouwd worden. Ter reparatie van kleine schepen gebruikt men zgn. sleephellingen, waarbij twee systemen bestaan, de langs- en de dwarshelling. Op de langshelling wordt het schip in de lengterichting opgehaald, op de dwarshelling dwarsscheeps. De langshelling bestaat gewoonlijk uit een of meer schuin gerichte lange goten of rails tot op een bepaalde diepte onder water, waarop een zgn. slede of wagen rust, welke door takels en lieren kan worden opgetrokken. De dwarshelling bestaat uit meerdere naast elkaar gelegen h., waarover sleden of wagens opgehaald kunnen worden. *Bijvoet.*

Hellingbouw (landb.), systeem van bevloeien, vooral geschikt voor terreinen met een vrij groote natuurlijke helling. Het aangevoerde water wordt, zoo noodig via een in de richting der helling

gegraven verdeelsloot in kleine ondiepe, dwars op de helling gelegen vloeigreppels geleid. Het overstroomt dan het laagst gelegen boord van deze greppels en stroomt in een dunne laag met geringe snelheid over de vlakte zonder het gras geheel te bedekken. Op de laagste plaatsen wordt het daarna in afvoergreppels opgevangen en afgevoerd. Tegenover → ruggenbouw heeft h. het voordeel van goedkooper aanleg, eenvoudiger onderhoud en geringer waterverbruik. *Dewez.*

L i t. : J. H. Engelhardt, Grondverbetering (I [6]1931).

Hellinglöss, → Löss.

Hellingmeter, 1° → Luchtvaartinstrumenten.

2° In de o l i e - b o o r t e c h n i e k is de hellingmeter een apparaat, waarmee gemeten wordt de hoek, welken de as van het boorgat maakt met de verticaal. De meest eenvoudige h. bestaat uit een goed rechtgeslepen fleschje, met glazen stop, waarin men een oplossing doet van fluorwaterstof (hetwelk glas aantast). Dit fleschje, in juist sluitende verpakking opgenomen in een goed afgesloten huls, wordt in het bekleede boorgat neergelaten aan de boorstangen of aan een kabel, derwijze dat zijn lengte-as steeds precies samenvalt met de as van het boorgat (door middel van een geleiding). Op de diepte, waar men de afwijking wil weten (in welke maat scheef geboord is), laat men het apparaat een bepaalden tijd (ong. 1/2 uur) rustig staan. De vloeistofspiegel in het fleschje markeert zich door een ingevreten (geëtsten) rand in den binnenwand van het fleschje. De hoek, dien deze rand maakt met de rechte zijde van het fleschje, geeft weer het complement van den hoek, dien het boorgat afwijkt van de verticaal. Deze helling kan aanmerkelijk zijn (op 1 000 m diepte 40° en meer), zonder dat men er bij het boren verder iets van merkt. *Wijnhoven.*

Hellingplaat, ijzeren plaat; wordt gelegd onder den spoorstaafvoet op den houten dwarsligger om den druk op het hout over een grooter oppervlak te verdeelen. Zij is voorzien van twee opstaande kanten, die den spoorstaafvoet opsluiten; hier tusschen heeft de plaat een helling 1:20 (vandaar de naam). De spoorstaaf komt daardoor onder dezelfde helling naar binnen te staan. *H. v. Berckel.*

Hellingpuin zijn de losse gesteentestukken op een berghelling, welke zich in het hooggebergte en aan den voet van rotspartijen ophoopen en bij doorweeking van den onderliggenden verweeringsgrond bergstortingen kunnen veroorzaken.

Hellingshoek, → Helling.

Hellmann, G u s t a v, Duitsch meteoroloog, * 3 Juli 1854 te Löwen (Silezië); werkzaam aan het Pruis. meteorologisch instituut, hoogleeraar 1857-1922 aan de univ. van Berlijn. Herdrukte de oude meteorol. werken. Zijn regenmeter wordt veel gebruikt.

Hello, E r n e s t, Fransch letterkundige; * 4 Nov. 1828 te Lorient in Bretagne, † 5 Mei 1885 aldaar; hartstochtelijk verdediger van de Kath. beginselen, fel oorspronkelijk criticus, stoutmoedig denker, schrijver met een snedigen stijl, die echter niet terugschrikt voor herhalingen, uitweidingen en paradoxen, waardoor zijn opstellen een zekere grilligheid vertoonen.

H. peilt de diepte van de Kath. gedachte. Zijn leermeesters zijn de mystieken: Pseudo-Areopagiet, Ruusbroec, Angela di Foligno, St. Jan v. h. Kruis. Ook in zijn journalistiek werk beschouwt hij actualiteiten gaarne in het licht van een mystisch-symbolische levensopvatting. Zijn kwaliteiten als prozaschrijver worden in de officieele literatuurbeschrijving meestal onderschat. Zijn artistieke smaak is niet bijzonder zuiver, maar in zijn critische opstellen verrast hij vaak door een scherpe, weze het eenzijdige, belichting van zijn onderwerp.

W e r k e n : L'Homme ; Le Siècle ; Paroles de Dieu ; Physionomies de Saints ; Contes Extraordinaires ; Philosophie et Athéisme ; Les Plateaux de la Balance ; Du Néant à Dieu ; Ruysbroeck l'Admirable ; Le Livre des Visions et Instructions de la bienheureuse Angèle de Foligno ; Le Jour du Seigneur ; Regards et Lumières. — L i t. : Joseph Serre, E. H. ; Léon Bloy, Belluaires et Porchers : Charles Buet, Paul Féval, souvenirs d'un ami ; Jules Barbey d'Aurevilly, Les philosophes ; id., Les critiques ; Edouard Drumont, Les Héros et les Pitres ; Georges Legrand, E. H., l'homme et l'oeuvre ; Stanislaus Fumet, E. H. ou le Drame de la Lumière. In Ned. verschenen : Jos van Veen pr., E. H. ; Anton van Duinkerken, De kreet van Abels Bloed. Beide werken zijn bloemlezingen van vertaalde opstellen, door de vertalers ingeleid. Een b i b l i o g r a p h i e betreffende E. H. ontbreekt, ook is er geen voldoende betrouwbare levensbeschrijving. In de genoemde lit. vindt men vnl. karakteristieken van den mensch en zijn werk. *Asselbergs.*

Hellpach, H u g o W i l l y, zenuwarts, psycholoog en politicus, bekend door zijn onderzoekingen op het gebied der sociale psychologie; * 26 Febr. 1877 te Oels in Silezië, 1911 hoogleeraar te Karlsruhe, 1922-'25 minister van Onderwijs, 1924-'25 staatspresident van Baden, 1926 hoogleeraar te Heidelberg. Op sociologisch gebied stelt H. de vraag: hoe kan uit een mechanisch werkende massa fabrieksarbeiders een organisch werkende gemeenschap ontstaan, hoe kan een arbeidersklasse een stand worden ? Volgens het plan van H. zou het grootbedrijf in afzonderlijke groepen moeten worden georganiseerd; in plaats van de seriefabricage wil hij groepsfabricage, zoodat in één groep het product wordt afgewerkt. *M. Verhoeven.*

W e r k e n : Psychologie der Hysterie (1904) ; Geistige Epidemien (1907) ; Gruppenfabrikation (1922) ; Geopsychische Erscheinungen ([3]1923) ; Wesengestalt der deutschen Schule ([2]1926) ; Fünffache Jugendkrise der Gegenwart (1932) ; Lehrb. der Sozial-psychologie (1932).

Hellriegel, H e r m a n n, Duitsch landbouwchemicus; * 21 Oct. 1831 te Mausitz (Saksen), † 24 Sept. 1895 te Bernburg als directeur van het landbouwk. proefstation. H. ontdekte, dat peuldragende gewassen met behulp van bacteriën, die in de wortelknopjes leven, vrije stikstof kunnen assimileeren. *Melsen.*

Hell's gate, → Saba (Ned. W.Indië).

Hellström, G u s t a f, Zweedsch journalist, schrijver van humoristisch getinte zedenromans; * 1882.

V o o r n. w e r k : Snörmakare Lekholm får en idé (1928).

Hellum, dorp in de gem. → Slochteren.

Hellwig-gebergte, een voorketen van het Oranje-gebergte op Nederlandsch → Nieuw-Guinee.

Helm (Ammophila arenaria), belangrijk duin- en zandgras langs de kusten van Europa, West-Azië, N. Afrika en N. Amerika. De h. wordt tot 1 m hoog, heeft lichtgroene bladeren en een dichte, grijze schijnaar. Met de meer dan 5 m lange, sterk vertakte wortelstokken houdt de h. het duinzand vast en bewaart zij in deze streken uitgestrekte duingebieden voor verstuiving, waartoe zij speciaal aangeplant en wettelijk beschermd wordt.

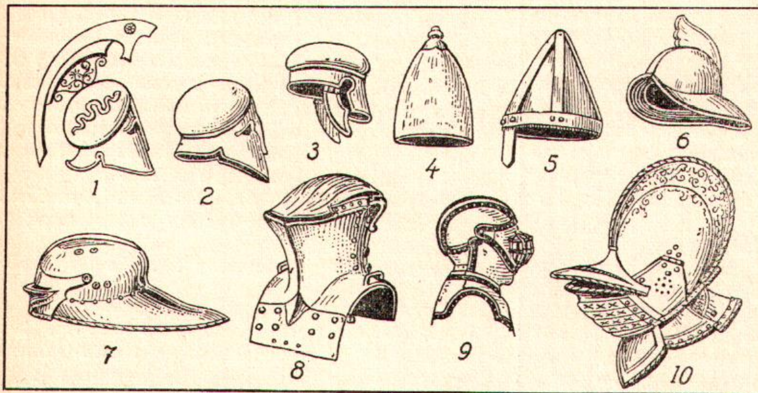
De h. mag slechts in een bepaald deel van het jaar geplant worden, opdat zij zoo goed mogelijk wortel schiet. In § 183 der Alg. Voorschriften voor de uitvoering van werken onder het beheer van den Rijkswaterstaat worden vsch. aanwijzingen betreffende de helmbeplanting gegeven. → Beplanting.

Helm, 1° (k r ij g s k.) uit metaal, leder of eenige andere weerstandbiedende stof vervaardigd hoofddeksel, dienende om het hoofd van krijgslieden, politie- en brandweermannen en dergelijke te beschermen, tegen stoot- en slagwapenen, kogels uit vuurwapenen, geworpen of vallende zware voorwerpen, enz.

De oudste bekende h., nl. bij de Grieken en Romeinen, waren van zeehonden- of ander vel vervaardigd, later van brons en vooral bij de Grieken vaak kunstig bewerkt. In den riddertijd was de h. een belangrijk onderdeel van het harnas. Soms heel eenvoudig, als de pothoed en de stormhoed, maar vaak ook, als de tournooihelm, versierd met helmkam, helmpluim, stormbanden e.d. en voorzien van allerlei herkenningsteekenen, bijv. een kroon, adelaarsvleugels. Toen het harnas door de krijgslieden niet meer gedragen werd, bleef toch de h. bij sommige deelen van het leger bestaan, bijv. bij de kurassiers en de dragonders. Wegens het ongemak van het zware hoofddeksel verdween de h. allengs uit de uitrusting der meeste legers. Tijdens den Wereldoorlog, vooral tijdens den loopgravenstrijd, is de helm weer algemeen, als noodzakelijk ter bescherming van het hoofd, in gebruik gekomen in alle legers. Nu echter in eenvoudigen vorm en van zwaar staal vervaardigd. Deze h. biedt geen weerstand tegen geweerkogels, maar wel tegen granaatkartetskogels, lichte granaatscherven en blanke wapenen. *v. Leeuwen.*

2° (G e n e e s k.) Naam voor een deel der eivliezen. Wie geluk heeft, is **„met den helm geboren”**, zegt men. Een bijgeloof, ten onzent reeds bekend in de 16e eeuw, leert, dat een kind, dat met den h. over het hoofd ter wereld komt, later in de toekomst kan zien, vooral sterfgevallen van bloedverwanten of stadgenooten kan voorspellen. Hier en daar moet de kraamvrouw den h. opeten, anders krijgt het kind ongelukken. Ook wordt het vlies wel gemengd onder de pap om het kind helderziend te maken, of het wordt gedroogd en bewaard en geldt dan als geluksfetisj. De gedroogde h. werd soms verkocht. Dickens verhaalt ervan in David Copperfield.

L i t. : J. H. Starmans, Verloskunde en kindersterfte in Limburg (1930, 54, 55); F. A. Stoett, Ned. Spreekwoorden enz. (s.v. Helm). *Knippenberg.*

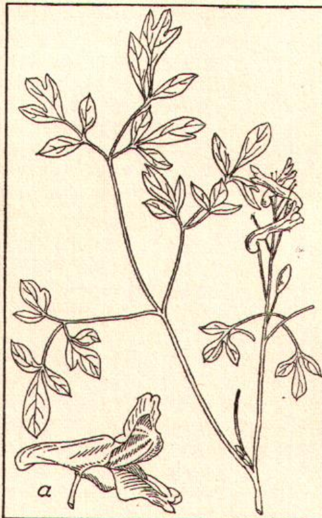
Helm. 1 en 2. Grieksche helmen; 3. Romeinsche helm; 4. Germaansche helm; 5. Noormannenhelm met neusbeschermer (11e eeuw); 6. Karolingische helm; 7. Salade (15e eeuw); 8. Steekhelm (15e eeuw); 9. Tournooihelm. 10 Bourgondische helm (16e eeuw). Zie ook de afb. bij → Galea.

Helman, A l b e r t, pseud. van Lou → Lichtveld.

Helmbeplanting, → Helm (p l a n t k.).

Helmbindsel, → Meeldraad.

Helmbloem (Corydalis), kruidachtig plantengeslacht met ruim 100 soorten, werd vroeger tot de duivenkervelachtigen gerekend, welke groep thans ondergebracht wordt bij de fam. der papaverachtigen. Uitgezonderd twee soorten, hebben deze bewoners der gematigde streken knolvormige wortels, die echter bij sommige stengelachtig, bij andere wortelvormig zijn. In Ned. telt men een 7-tal soorten, waarvan de holwortel, ook kippen-en-haantjegenoemd, C. cava of bulbosa, met witte tot purperkleurige, de gewone h., C. solida, met purperen bloemen en de gele h., C. lutea, ook als sierplant dienen. Vooral in bosschen worden deze soorten aangetroffen. *Bouman.*

Gele helmbloem (C. lutea). a = bloem van den holwortel (C. cava).

Helmdak, dak, waarvan de hoogte aanzienlijk is in verhouding tot den diameter, bijv. bij torenspitsen. De afdekking bestaat gewoonlijk uit leien, lood of koper.

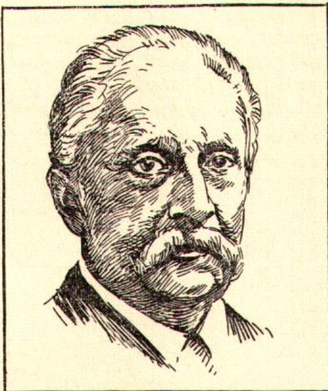
Helmdraad, → Meeldraad.

Helmers, J a n F r e d e r i k, Ned. dichter, tevens makelaar en metselaar; * 7 Maart 1767 te Amsterdam, † 26 Febr. 1813 aldaar. Op 20-jarigen leeftijd bezat deze autodidact een rijke bibliotheek, waarin hij Ned. en vreemde schrijvers verzamelde. Tot Vondel, Hoogvliet, van Merken, Feith en Voltaire gevoelde hij zich het meest aangetrokken. Zijn bekendste werk, De Hollandsche natie (1812), is een lofdicht op Ned. in zeer gezwollen stijl. In 1815 verscheen de 3e druk, die niet, zooals de 1e en de 2e, onder de censuur had geleden; toch achtte de Fr. regeering H. een gevaar voor rust en orde en twee dagen voor zijn dood werd hem een mandaat ter gevangenneming en overbrenging naar Parijs thuisbezorgd. Onder den druk der omstandigheden vond H. gehoor en lezers. Zijn poëzie is thans zoo verouderd, dat ze wordt aangehaald als voorbeeld van valsch gevoel en belachelijke verhevenheid. Zie portret in kolom 121.

Werken: Gedichten (1809-'10); Nagelaten gedichten (bezorgd door M. C. v. Hall, C. Loots en H.H. Klijn; 2 dln. 1814-'15). — Lit.: J. Koopmans, in N. Taalgids (VII). *Piet Visser.*

Helmet, → Schaarbeek.

Helmholtz, Hermann Ludwig Ferdinand von, Duitsch natuurkundige en physioloog; *31 Aug. 1821 te Potsdam, † 8 Sept. 1894 te Charlottenburg (Berlijn). Oorspr. studeerde hij op wensch van zijn vader medicijnen, later wijdde hij zich geheel aan de physica. Achtereenvolgens was hij mil. arts, prof. te Koningsbergen, Bonn, Heidelberg en Berlijn en sinds 1887 directeur van de Physikal.-Techn. Reichsanstalt (P. T.R.) te Charlottenburg. Zijn eerste groote verdienste voor de natuurkunde was de scherpe formuleering van het door R. Mayer gevonden principe van het behoud van energie. Dan volgde een studie over het hooren (klankbollen van H.) en zien, en in 1851 de uitvinding van den oogspiegel. Zijn optische onderzoekingen zijn neergelegd in: Handb. der physiolog. Optik (Leipzig 1856-'66). Verder gaf hij een wetensch. theorie over kleurenphysiologie, van de anomale dispersie, van wervelstroomen, enz. Ook gaf hij boeiende populaire voordrachten (Vorlesungen, 6 dln.). In philosophisch opzicht was hij beïnvloed door Kant en Schopenhauer.

H. L. F. v. Helmholtz.

Lit.: Leo Königsberger (3 dln. 1902). *J. v. Santen.*

Helminthia, → Dubbelkelk.

Helminthiasis, → Wormziekte.

Helmitol, merknaam voor anhydromethyleencitroenzure hexamethyleentetramine, $C_7H_8O_7(CH_2)_6N_4$, wit kristallijn, zuursmakend poeder, waaruit door verdunde zuren of alkaliën en door verwarming formaldehyde afgesplitst wordt. In de geneeskunde gebruikt bij aandoeningen der urinewegen.

Lit.: Ned. Pharm. Ed. V (1e suppl.). *Hillen.*

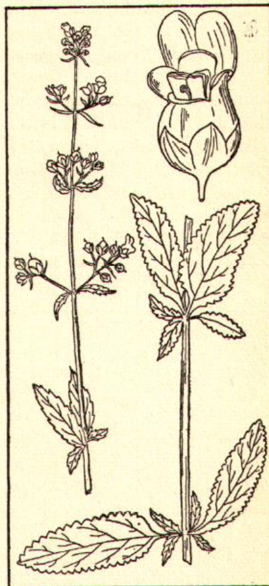

J. F. Helmers.

Helmkasuaris, → Kasuaris.

Helmknop, → Meeldraad.

Helmkruid (Scrophularia), kruidachtig plantengeslacht der Noordel. gematigde streken; behoort met 114 soorten tot de fam. der leeuwenbekachtigen. Veelvuldig groeit in Ned. het gewone h., ook groot speenkruid of aambeiwortel genoemd, S. nodosa, een 1 m hooge plant met olijfgroene bloemen. De bladeren dienden in vroegere tijden vaak als geneesmiddel tegen keelziekten en klieraandoeningen. *Bouman.*

Gevleugeld helmkruid (Scrophularia alata). Boven rechts: bloem.

Helmond, vermaard nijverheidscentrum aan de Zuid-Willemsvaart in de prov. N. Brabant ten N.O. van Eindhoven; opp. 1 468 ha, ong. 27 000 inw., waarvan ong. 25 500 Kath., 1 000 Prot. en 300 onkerkelijken.

Groei. De weefnijverheid dateert er uit de M.E.; in de Generaliteitsperiode werd zij geleidelijk afhankelijk van die van Haarlem; op het einde der 18e eeuw ontstond weer een zelfstandige industrie, die zich sedert krachtig ontwikkelde. Reeds in 1826 kreeg H. in de Zuid-Willemsvaart een goede waterverbinding; daarom liggen de groote fabrieken in hoofdzaak aan dit kanaal. De oude stadskern ligt er ten O. van. In 1866 kwam de spoorweg tot stand ten Z. van de oude kern. Ten W. van het kanaal wonen veel middenstanders en fabrikanten; ten N.O. en O. van het oude stadje liggen de nieuwe arbeiderswijken. In 1902 telde H. nog slechts 12 000 inw.; in de laatste 25 jaar verdubbelde dit aantal. De woningbouw was hier een brandend vraagstuk. In 1912 werd de woningbouwvereeniging „Volksbelang" (arbeiderswoningen) opgericht; in 1917 de Kath. woningbouwvereeniging „De Hoop" (arbeiderswoningen); in 1916 de Onderlinge Woningbouwvereeniging „Helmond" (middenstandswoningen). In 1917 werd een gem. grondbedrijf opgericht om grondspeculatie tegen te gaan; vier groote terreinen werden bebouwd: de Drietip in het N.O. van de stad (arb. won.), gronden aan den Aarle-Rixtelschen weg (middenst. won.), aan de Haagstraten (arb. won.) en ten N. van de Molenstraat (arb. won.). Sedert 1916 werden 1 756 woningen met overheidsgelden gesticht op een gezamenlijk aantal huizen in Helmond van 5 444. Alles geschiedde volgens een vast plan, waarbij het stadsschoon een groote plaats inneemt: zeer ruime en architectonisch verantwoorde wijken verrezen.

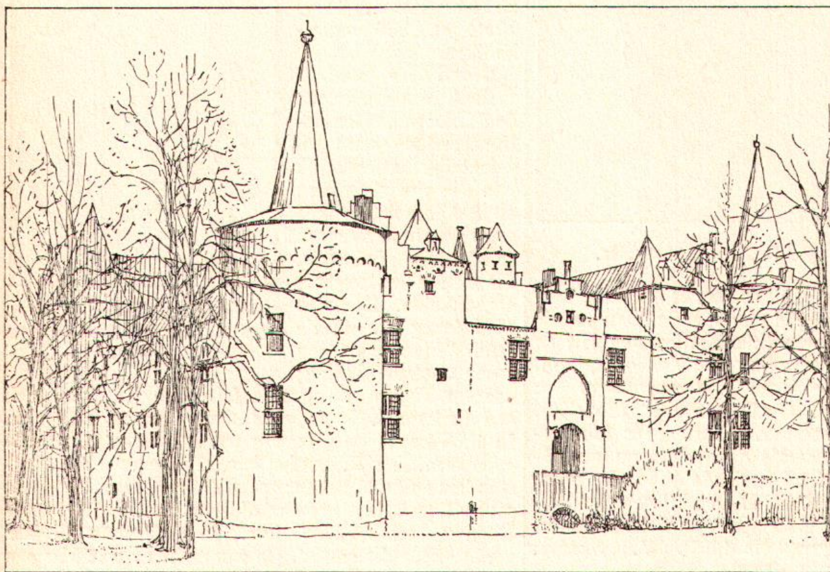
Beteekenis. H. leeft hoofdzakelijk van de industrie; verder ook van handel en verkeer, winkel- en marktwezen. Aan de randen vindt eenige landbouw, tuinbouw en veeteelt plaats. De weekmarkt valt op Zaterdag; elken derden Maandag van de maand is het maandmarkt (vooral vee en paarden). In de textielfabrieken werkten in 1935 ong. 4 500 arb., in de metaalbedrijven ong. 1 200, in de houtindustrie 200, in de bouwbedr. ong. 500 arbeiders.

Bezienswaardigheden. Van een bijz. schoonheid

is het kasteel-raadhuis, dateerend uit begin 15e eeuw, herhaaldelijk gewijzigd; 1921-'23 geheel gerestaureerd door arch. Hanrath en als raadhuis ingericht. Er bevindt zich een gem. museum in. Een fraai aangelegd park omgeeft het in het centrum van de stad gelegen kasteel. De villawijk gaat over in het schoone wandelbosch „de Warande". De H. Hartkerk werd gebouwd door dr. Cuypers. Het oudste huis van H., het „Huis met de Luts (= luifel)", dateert van 1594; het staat op de markt. De omgeving van H. heeft veel natuurschoon; bezienswaardig is ook het kasteel → Croy te Stiphout.

Verzorging der bevolking. In H. zijn 4 parochies; bovendien een hulpkerk der paters Capucijnen. Er zijn gevestigd een Rijks H.B.S., een Kath. H.B.S. en H.S., een nijverheidsdagschool met avondcursussen, een gem. nijverheidsavondschool, Kath. Huishoud- en industrie-scholen. Verder een groot aantal sociale en charitatieve vereenigingen, waarvan met name wordt genoemd het Consultatie-bureau voor drankzuchtigen (reclasseering), opgericht door wijlen pater Ildefonsus O.M.Cap. De Kath. Openbare Leeszaal St. Augustinus beschikt over een uitgebreide boekerij. *v. Velthoven.*

L i t. : J. J. M. Heeren, Biogr. Wbk. v. H. (uitg. gemeentebestuur, 1919); Chr. G. Knol, H. als industriecentrum en als woonstad (1924); Woningbouw H. 1916-1928 (uitg. gemeentebestuur); H. wacht U (V.V.V. 1934); Het Kasteel van H., in Buiten (jg. 26); Uit de gesch. van de Warande, in De Wandelaar (jg. 1934).

Helmond. Het kasteel-raadhuis.

Geschiedenis. H. werd reeds in 1382 als stad aangeduid, met een kasteel aan de Aa. Omstreeks het begin der 15e eeuw is het tegenwoordige kasteel, nu onder burgemeester Marinus van Hout als raadhuis ingericht, opgetrokken en de plaats versterkt. In 1579 door den graaf van Hohenlohe ingenomen, in 1582 door de Spanjaarden heroverd, is de stad in 1587 bij een beleg door de Staatschen bijna geheel vernield, waarbij ook het archief verbrandde. Onder de kasteelheeren leefde het stadje later weer op en werd een industrieel centrum, vooral voor textielfabricage en metaalbewerking.

H.'s eerste parochiekerk stond reeds in 1178 onder het patronaat van de voormalige Norbertijner-abdij van Floreffe. Het patronaatsrecht werd in 1682 overgedragen aan de Norbertijner-abdij van Postel, die het behield tot het einde der 18e eeuw. De tweede parochiekerk, aan den H. Lambertus toegewijd, werd in 1583 en 1587 door de Staatsche troepen in brand gestoken. Hersteld ging zij in 1648 aan de Prot. over, kwam in 1800 weer aan de Kath., is in 1856 afgebroken en vervangen door de tegenw. Het Augustinessenklooster, ter plaatse van de eerste parochiekerk in 1462 gesticht, is in 1543 bij de nadering van Maarten van Rossum in brand gestoken en voorgoed verdwenen. Het klooster van Binderen, in de eerste helft der 13e eeuw gesticht door Maria van Leuven, dochter van hertog Hendrik I van Brabant en gehuwd met keizer Otto IV en later met graaf Willem I van Holland, was een vrouwelijke Cisterciënser-abdij voor adellijke jonkvrouwen, waaraan een kostschool verbonden was; ze is in 1543 en 1587 gedeeltelijk verbrand, in 1650 met al haar goederen door de Staatschen aangeslagen, in 1658 publiek verkocht, kort na 1762 gesloopt.

L i t. : A. M. Frenken pr., H. in het verleden (2 dln. 1928-'29); Jac. Heeren, in „De Zuidwillemsvaart" en Brabantsche tijdschriften; André Spoorenberg, Jan den Bok en zijn tijd (1934); Chr. G. Knol, Helmond als industriecentrum en als woonplaats (1924). *Knippenberg.*

Helmont, 1° F r a n c i s c u s M e r c u r i u s v a n, Ned. arts en wijsgeer, zoon van 2°. * 1618 te Vilvoorde, † 1699 te Berlijn na een avontuurlijk en zwervend leven; vult het panpsychisme van → Paracelsus aan door de leer van de monaden, eeuwige en onvergankelijke oersubstanties, waaruit het heelal is samengesteld; alle beweging vindt in de monaden haar oorsprong; de hoogste monade, God, houdt alles in harmonie. De wijsbegeerte van Leibnitz is met deze theorieën opmerkelijk verwant.

W e r k : Seder Olam, sive ordo seculorum, historica enarratio doctrinae. — L i t. : F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant (1933).

2° J a n B a p t i s t v a n, Ned. arts en wijsgeer, vader van 1°; * 1577 te Vilvoorde, † 1644 aldaar; werkte de natuurphilosophie van → Paracelsus nader uit; alle gebeuren in de natuur geschiedt door krachten van binnen, nl. de materie en het vormende principe, den Archeus.

W e r k : De magnetica vulnerum curatione. — L i t. : F. Strunz, J. B. van Helmont (Leipzig 1907); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Helmstok, pen of stok, waarmede een scheepsroer door den stuurman wordt bewogen.

Helmteeken (h e r a l d i e k), een onderscheidingsteeken, aangebracht op den helm, veelal een (gedeeltelijke) herhaling van het voornaamste heraldiekstuk uit het wapen.

Helodia, → Waterpest.

Héloise, dochter van den kanunnik Johannes, leerling en beminde van P. → Abélard, wien zij een zoon schonk, Astrolabius. * ca. 1098, † 1164. Abélard, eerst in het geheim met haar getrouwd, bracht haar later naar het klooster Argenteuil, waar zij priorin werd. Zij verbleef daarna in het bedehuis „de Paracleet", waar zij als abdis om haar heiligheid zeer geacht was.

L i t.: Migne, Patrol. Lat. (CLXXIII, brieven aan H. en het antwoord van A. op 42 vragen van H.). *Sloots.*

Helomavaart (en -sluis), verbinding van de Linde met Frieslands boezem in → Weststellingwerf.

Helon, → Ajalon.

Helos, Oud-Grieksche stad in Zuid-Laconië, bij de monding van den Eurotas; de juiste ligging echter is nog niet met zekerheid vastgesteld. H. werd in de 8e eeuw v. Chr. door Sparta onderworpen.

Helosciadium, → Moerasscherm.

Heloten, in de Gr. Oudheid de lijfeigenen-landbouwers van Laconië, wier naam van → Helos werd afgeleid. De stand der H. is ontstaan ten gevolge van de onderwerping der inheemsche bevolking door Sparta, dat, door de H. voorzien van de noodige levensbehoeften, zich vrij aan zijn militaire operaties kon wijden. Zonder eigenlijk slaven te zijn, waren de H. in dienst van den Spartaanschen staat, bezaten geen politieke rechten, doch konden zich een zeker bezit verwerven; in oorlogstijd moesten ze als therapontes (= dienaars) mede optrekken. Om hen in knechtschap te houden, werden de gruwelijkste middelen gebruikt (→ Crypteia), wat tot vele, bloedig onderdrukte opstanden der H. aanleiding gaf. De staat kon ook wel als belooning voor uitzonderlijke diensten de vrijheid schenken. De klasse der H. bestond tot in den Romeinschen keizertijd. *V. Pottelbergh.*

Helotisme (b i o l.) is een vorm van samenleving van twee organismen, waarbij het eene begint met het andere te begunstigen om het later, nadat het zich krachtig ontwikkeld heeft, als voedsel te gebruiken. Zoo worden in het bacterioïdenweefsel der wortelknolletjes van peuldragende gewassen bacteriën (Bacterium radicicola) gekoesterd en opgekweekt, o.a. door voorziening van koolhydraten; de bacteriën, die in staat zijn vrije stikstof te assimileeren, worden later door de planten gebruikt als stikstofvoedsel. *Melsen.*

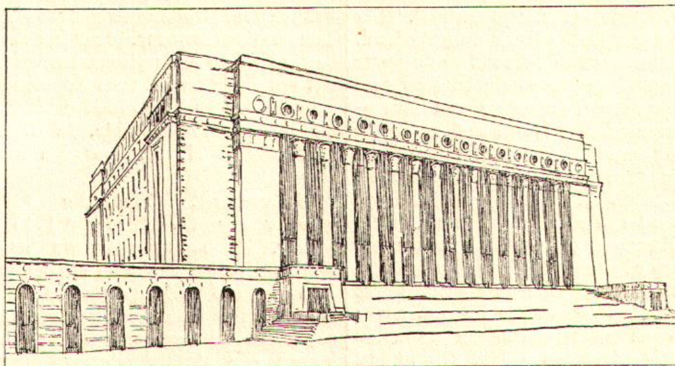
Helpede, de voormalige vrouwenabdij → Helfta.

Helper, Heilige, → Wilgefortis.

Helpidius Rusticius, Christelijk Latijnsch dichter in Italië, 6e eeuw. H. dichtte een mooi Carmen de Christi Jesu beneficiis in 249 hexameters en verder 24 tristicha, of epigrammen van 3 regels, over stoffen van het O. en N.T., blijkbaar ter verklaring van kerkschilderingen. Over persoon en levensomstandigheden is men het niet eens. *Franses.*

U i t g.: Migne, Patr. Lat. (LXII, 543-548). — L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 248 vlg.).

Helsche machine, omhulsel van willekeurigen vorm, gevuld met springstof, welke als regel door een uurwerk op een bepaalden tijd tot explosie wordt gebracht. De h. is een soort bom, die door revolutionnaire elementen werd aangewend om personen te dooden of gebouwen e.d. te vernielen. *Nijhoff.*

Helsinki. Parlementsgebouw (geopend 1931).

Helsche steen, → Zilvernitraat.

Helsdeur, zeegat tusschen Den Helder en Texel.

Helsingborg, Zweedsche stad, gelegen aan het smalste deel der Sont (VIII 688 F 2); oppervl. 5 186 ha, 56 000 inw. De stad ligt aan den voet en op de helling van een 38 m hoogen heuvelrug. De stad is tot bloei gekomen door de haven, die 1828-'32 gebouwd is. Na Malmö is het de grootste stad van Skaane. IJzer- en zouthoudende bronnen komen op vsch. plaatsen in de omgeving voor. *fr. Stanislaus.*

Helsingen of H a l a n z y, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Aarlen, op 7 km van Messancy. Opp. 1 992 ha, ca. 2 500 inw. Rivier: la Batte, die verderop de Vire wordt. IJzerhoudende bron. Landbouw, bosschen. Ophalen en bewerken van ijzererts. Hoogovens.

Helsingfors, → Helsinki.

Helsingör (E l s e n e u r), Deensche stad op Seeland aan het smalste deel der Sont (VIII 688 F 2); 16 000 inw. De stad is van beteekenis voor den scheepsbouw, voor de overvaart naar Helsingborg (stoomveer) en als provincie-haven. Havendiepte 8 m. In het N.O. van de stad ligt het slot Kronborg, bekend uit de Hamletsage. *fr. Stanislaus.*

Helsinki of (Zw.) H e l s i n g f o r s, hoofdstad der rep. Finland en der prov. Uusimaa (X 720 BC 3); ca. 265 000 inw. (600 Kath.), waarvan ca. 60000 Zweden. Het oude H. was gelegen aan den mond van de Vanda, iets ten N.O. van de tegenw. stad. In 1550 kreeg het stadsrechten, maar het kwam niet tot bloei, omdat de baai ongeschikt was voor scheepvaart. Later werd een nieuwe stad gebouwd op een opgeheven scherenbodem, 5 km naar het Z.W. De golvende rotsbodem komt nog uit in het hoog en laag der tegenwoordige straten, terwijl vsch. groote gebouwen, op afzonderlijke rotsen geplaatst, het stadsbeeld beheerschen. Oorlogen, branden en epidemieën teisterden de stad en eerst na aanleg van de vesting Sveaborg (Suomen-

linna) op 7 eilanden vóór de stad leefde H. wat op. In 1808 werd de stad door brand verwoest en later onder leiding van Ehrenström weer opgebouwd. Centrum der stad is het senaatsplein met aan de N. zijde de Luth. Nicolaaskerk, aan de W. zijde de univ. en aan den O. kant het senaatsgebouw. Om dit plein is de stad gebouwd met rechte hoofdstraten, waarvan de Esplanade en de Alexanderstraat tusschen het plein en de haven de drukste zijn. Veel groote gebouwen zijn in Karelischen stijl, bijv. het Nationaal museum met praehist., hist. en ethnograph. afd. en het centraal station. Op het eiland Seurassaari ten W. van de stad ligt het Finsche openluchtmuseum. De Kath. St. Henricuskerk ligt in het Z. van de stad. H. is het brandpunt van het Finsche leven. Hier is de zetel der regeering, de residentie van den president, het hoogste gerechtshof, de univ. en de techn. hoogeschool. Hier is ook de zetel van den apost. vicaris van Finland. H. is een der grootste havens van het land en de eerste importhaven. Het is ook de grootste industriestad, met metaalindustrie, scheepsbouw, industrie van levensmiddelen en luxe-artikelen. Het is een snel groeiende stad, die in 1900 nog maar 94 000 inw. telde. Voor stadsbeeld en enkele gebouwen, zie buitentekstpl. Finland t/o kol. 735 in dl. X. *fr. Stanislaus.*

Helst, Bartholomeus van der, Ned. schilder; * 1613 te Haarlem, † Dec. 1670 te Amsterdam. Hij vestigde zich al vroeg (1636) in Amsterdam, waar hij spoedig als portretschilder zeer gezocht was en groote opdrachten kreeg. Zoo voerde hij o.a. zeven uitvoerige regenten- en schuttersstukken en vsch. familiegroepen uit (zie plaat t/o kolom 273 in deel XII). Beroemd onder deze is vooral zijn „Schuttersmaaltijd". Zijn kunst is gewoonlijk zeer oppervlakkig; hij zocht slechts de uiterlijkheid en wist goed, hoe het elken opdrachtgever naar den zin te maken en zijn modellen te flatteeren. Hij groepeerde zijne figuren los en vrij en had een palet met aangename levendige kleuren, zoodat zijn werk bij zijn tijdgenooten zeer in den smaak viel (in tegenstelling met dat van Rembrandt, dien men bij belangrijke bestellingen herhaaldelijk bij hem achterstelde). Hij heeft veel aan F. Hals te danken, vooral in zijn groepsportretten. Bleef zijn kunst meest aan de oppervlakte, toch verrast hij in enkele vroege portretten door de groote ernst en liefde, waarmee hij de voorgestelden uitbeeeldde.

Lit.: J. J. de Gelder, B. v. d. H. (1921). *Schretlen.*

Helten, Willem Lodewijk van, Ned. taalkundige; * 30 Aug. 1849 te Hedel, † 17 Maart 1917 te Den Haag. Hoogleeraar te Groningen (1882-1917); schreef een Mnl. Spraakkunst (1887), een Alt-ostfriesische Grammatik (1890) met een klank- en vormleer van het Oudwestfriesch. Hij benuttigde daarbij allerlei onbetrouwbare bronnen, en hield in de klankleer taalverschijnselen uiteen, welke beter bijeen behoorden. *Jacobs.*

Helvella, → Kluifjes.

Helvetia, Lat. naam voor Zwitserland. → Helvetiërs.

Helvetiërs, Keltisch volk, wonend tot 100 v. Chr. in Z.W. Duitschland, later tusschen Jura, Rhône en Rijn, verdeeld in 4 pagi (gouwen). De voornaamste gouw, de Tigurini, nam deel aan den tocht van de Cimbren en Teutonen en versloeg onder Divico in 107 v. Chr. den Rom. consul L. Cassius Longinus. In 58 v. Chr. ondernamen de H. een grooten trek naar Z.W. Gallië (→ Orgetorix), maar werden door Caesar tegengehouden en verslagen bij Bibracte, waarna de rest naar de streek om het Meer van Genève terugkeerde. Na 69 v. Chr. kwamen ze in de gunst van keizer Vespasianus door hun verzet tegen Vitellius. Onder Augustus behoorde de ager Helvetiorum tot Belgica, later tot Germania superior, in de Diocletiaansche indeeling: provincia maxima Sequanorum. Steden: Noviodunum (Nyon), Vindonina (Windisch), Aquae Helvetiorum (Baden), Genava (Genève).

Lit.: Holmes, Caesar's Conquest of Gaul ([2]1911); F. Stähelin, Die Schweiz in röm. Zeit ([2]1931). *Willox.*

Helvetische confessie, → Confessio (sub Confessio Helvetica).

Helvetische Republiek. Om de Alpenpassen te bezetten, oorlogsschatting te heffen en een einde te maken aan de actie van → emigrés en Eng. agenten, werd Zwitserland 12 April 1798 door den Fr. generaal Brune ingericht tot H.R., met unitarisch-democratisch bestuur. Maar het revolutionnair partijbewind wekte een nationaal-religieus verzet, waaraan pas een einde kwam, toen Napoleon door de → Mediatie-acte van 19 Febr. 1803 de H.R. ophief en een gematigd bewind herstelde. In Dec. 1813 kwam een eind aan de H. R. door den inval der verbonden legers. *V. Claassen.*

Helvetius, Claude Adrien, Fransch wijsgeer der Verlichting; * 1715 te Parijs, † 1771 aldaar. H. bouwt voort op het sensualisme van → Condillac en werkt op ethisch gebied het materialisme tot een volledige theorie uit: de zintuiglijkheid is de eenige kenbron, het egoïsme, individueel of collectief, de eenige norm van handelen. Goed en kwaad zijn slechts relatieve begrippen en worden afgemeten naar het belang van den enkeling of van de kleinere of grootere gemeenschap, waarin hij leeft. De staat moet ernaar streven, de eerzucht, voornaamste drijfveer tot iederen vooruitgang, ten bate van het alg. welzijn om te schakelen.

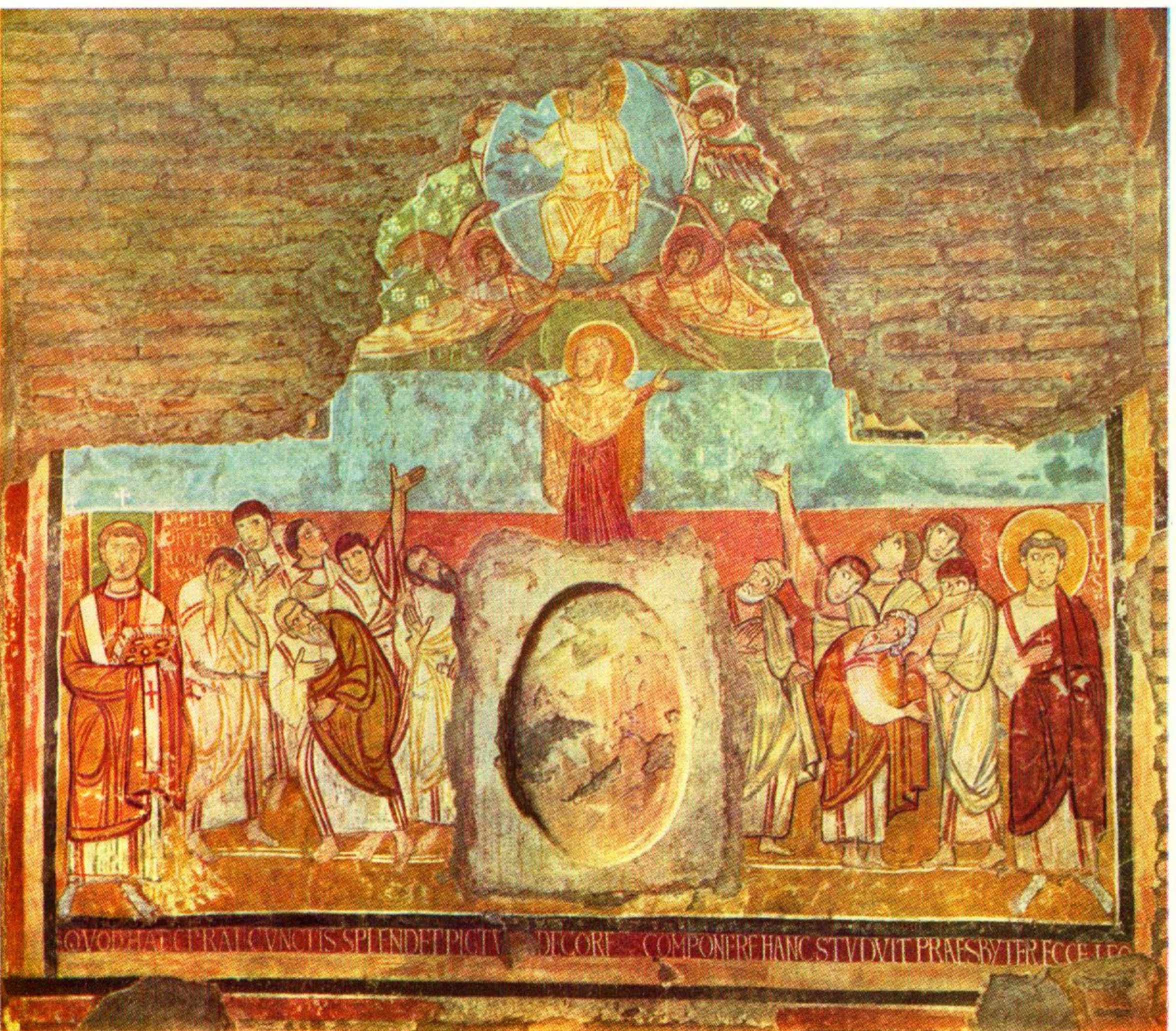
Werk: De l'esprit, de l'homme et de son éducation. — Lit.: A. Keim, H., sa vie et son oeuvre (Parijs 1907); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Helvi, later Albenses, Gall. stam, naburen van de Arverni, wonend tusschen de Cevennen en de Rhône, administratief behoorend tot Gallia Narbonensis. Hoofdstad Alba Helvorum (Aps bij Viviers).

Helvidius, dwaalleeraar, eind 4e eeuw. H., leerling van Auxentius, den Ariaanschen bisschop van Milaan, bestreed den monnik Carterius, die een apologie van het kloosterleven had geschreven en daarin had gewezen op de voortdurende maagdelijkheid van Maria. H. beweerde, dat Maria na de geboorte van Christus meer zonen en dochters had gehad en verder dat voor God de maagdelijke staat niet boven den gehuwden staat ging. Hij werd afdoende weerlegd door Hiëronymus in diens: „De perpetua virginitate B. Mariae adversus Helvidium", waarin fragmenten van H.'s werk te vinden zijn. Zijn leer werd overgenomen door → Jovinianus. *Franses.*

Helvidius Priscus, Romeinsch Stoïcijn uit 1e e. na Chr. Schoonvader van Thrasea, die Nero weerstond. Als volkstribuun deed hij veel voor het arme volk. Beurt om beurt verbannen en weer teruggeroepen door de naaste opvolgers van Nero, werd hij in 75 op bevel van Vespasianus in de verbanning terechtgesteld. *Slijpen.*

Helvius, naam van een Rom. plebejisch geslacht. Zoowel de moeder van Cicero als die van Seneca Philosophus waren uit het geslacht H. Voor L. Corne-

Hemelvaart van Christus. Fresco in de S. Clemente te Rome (ca. 850).
Christus in de mandorla, zittend op den regenboog, door vier engelen ten hemel gedragen. Daaronder de H. Maagd, met links en rechts de Apostelen. Geheel rechts de H. Vitus en geheel links paus Leo IV (847-855).

lius Cinna (→ Cinna) werd C. Helvius Cinna bij vergissing door het volk vermoord, toen Caesar begraven werd. Tot de Helvii behoort ook een dichter, vriend van Catullus. *Slijpen.*

Helvoirt, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.W. van Den Bosch; opp. 2 592 ha, ong. 3 000 inw., nagenoeg allen Kath. Overwegend landbouw en veeteelt. Inrichting voor Hooger Onderwijs aan het Missiehuis St. Lambertus van de Paters van het Goddelijk Woord. Ned. Herv. kerk met gemeente-toren uit de 15e eeuw. Het kasteel „Zwijnsbergen" is het eigendom van mr. F. J. van Lanschot, burgemeester van Den Bosch. Veel natuurschoon in de Distelbergen. *v. Velthoven.*

Helwan (ook: Hilwan; Helouan), badplaats in Beneden-Egypte, aan den rechteroever van den Nijl, ten Z. van Kaïro. Het heete bronwater is ijzer- en keukenzouthoudend.

Helwig van Maagdenburg, Franciscaan, mysticus; lector te Maagdenburg en Erfurt; † 28 Sept. 1252 te Erfurt. Hij is de schrijver van: Denarius sive Decacordum, ook Libellus de beneficiis acceptis genoemd (vert. W. Meyer, Das Büchlein von den gottl. Wohltaten, 1926), een der beste mystieke werken van dien tijd.

Lit.: F. Doelle, in Beitr. z. Gesch. d. Sächs. Franz. Provinz (I 1908, 68-80, 87-96).

Helyot, Maria, mystiek begenadigde; * 6 Mei 1644 te Parijs, † 1682 aldaar. Na den dood van haar eenig kind begon zij een leven van strenge ascese. Zij ontving buitengewone gebedsgenaden en bereikte een hoogen trap van beschouwing. Haar echtgenoot Jean H. was ook mysticus en zeer milddadig.

Lit.: Les oeuvres spirituelles de M. H. avec un abrégé de sa vie (Parijs 1710); J. Crasset, La vie de Mme H. (Parijs 1683). *Feugen.*

Helzingen, gem. in het N.W. van het groothertogdom Luxemburg, ten N.W. van Clerf; opp. 1 937 ha, ruim 600 inw.; rotsachtige omgeving; veeteelt en boschbouw.

Hem, 1° → Venhuizen.

2° Plaats in Fr. Vlaanderen (XI 144 E 3), kanton Lennik (Lannoy). Ca. 6 800 inw., Fransch sprekend. Twee kerspelen: hoofdkerk H. Cornil (3 900 inw.), bijkerk H. Jozef (2 900 inw.). Landbouw en textielnijverheid.

Hem, Pieter van der, Ned. schilder en teekenaar; * 9 Sept. 1885 te Wirdum (Friesland). Studeerde van 1902 af drie jaar aan de Kunstnijverheidsschool te Amsterdam, vervolgens een jaar aan de Rijksacademie (Allebé, van der Waay, Dupont). Werkte een jaar te Parijs, maakte reizen naar Rome, Moskou, Leningrad, Madrid. Sedert 1914 in Ned. terug (Amsterdam, spoedig Den Haag). Beter teekenaar dan schilder, maar heeft met geschilderde voorstellingen uit het cabaret- en caféleven, Russische straattafereelen, Spaansche typen, Volendammers enz. toch verwachtingen opgewekt, die niet geheel zijn vervuld. Maakte portretten van de koningin, de koninklijke familie en het ministerie Cort van der Linden. Schilderde ook veel mondaine portretten, wat hem heeft geschaad. Geestig en vaardig teekenaar van politieke en andere spotprenten voor de (vroegere) Nieuwe Amsterdammer, de Haagsche Post, de Haagsche Courant en andere bladen. *Koomen.*

Heman, Leviet uit het geslacht van Kaäth, hoofd van de eerste klasse der tempelzangers ten tijde van David (1 Par. 6. 33).

Hemans, Felicia Dorothea (Browne), Eng. dichteres; * 25 Sept. 1793 te Liverpool, † 16 Mei 1835 bij Dublin. Tusschen de sterren van de Eng. Romantiek, als Shelley, Scott, Wordsworth, scheen het bescheiden lampje van haar teere poëzie, waarmee ze, vooral in haar kleinere gedichten, veel populariteit verwierf. Haar grootere werken zijn van minder gehalte.

Voorn. werken: The Domestic Affections (1812); The Forest Sanctuary (1826); Lays of Leisure Hours (1834); Thoughts during Sickness (1834). *F. Visser.*

Hematiet, → Haematiet.

Hembrug, spoorbrug over het Noordzeekanaal in de spoorlijn Amsterdam—Zaandam; doorvaarthoogte 11 m, doorvaartwijdte 55 m. Bij de H. zijn de rijks-artilleriewerkplaatsen.

Hembyze, 1° Jan van, Zned. demagoog; * 9 Juli 1513, † 4 Aug. 1584. Hij betreedt eerst het politieke terrein, nadat de Pacificatie van Gent (1576) is afgesloten, en Oranje, naast Mathias, een politiek van verdraagzaamheid gaat inzetten, welke door H. krachtdadig wordt bekampt. Hij is republikein, onverdraagzaam Protestant, en vindt zich in zijn strijd tegen Oranje gesteund door den heftigen predikant Peter Dathenus. Hij bestrijdt de Fransche oriënteering in de Ned. politiek, bewerkt de verjaging van de Kath. uit Gent, doch moet uit die stad vluchten, wanneer Oranje tot „apaiseeringe" onderhandelingen komt aanknoopen. Hij heeft na het verraad van Alençon (begin 1583) opnieuw het bewind in handen, en waar het blijkt dat hij nog liever den terugkeer tot Spanje bewerkt, dan een samengaan met Oranje, wordt hij, na een kortstondige dictatuur (vanaf 24 Oct. 1583), in 1584 ter dood gebracht. *V. Roosbroeck.*

2° (Ook Imbyze) Jonker Willem, Watergeus; * te Gent, kwam om bij de Vlaamsche kust in 1572. Bij de komst van Alva moest hij vluchten uit Gent in 1567, en na in Engeland geld verzameld te hebben, voegt hij zich in 1568 bij de Watergeuzen. In 1569 is hij een der eerste Watergeuzen, die van den Prins van Oranje een kaperbrief ontvangen. Begin 1569 is hij een der hoofden van de Watergeuzen en vice-admiraal, kapitein van het schip „De Vliegende Hert", en zet hij een reeks rooftochten in. In den zomer van 1572 werd zijn schip bij de Vlaamsche kust door de Spanjaarden aangevallen. Om zich niet te hoeven overgeven, sprong hij in zee en verdronk.

Lit.: N. Ned. Biogr. Wbk. *Erens.*

Hemd, een lang kleedingstuk, meestal van wit linnen, dikwijls ook van katoen, flanel, wol, als onderkleeding gebruikt. Soms werd het h. zeer luxueus versierd, bijv. in de eerste helft der 16e e., toen, door de diepe uitsnijding van het opperkleed, zoowel bij mannen als vrouwen de hemdkraag te zien kwam. Deze werd dan met borduurwerk in allerlei kleur voorzien. Uit het geplooide randje van den hemdkraag, die immers om den hals werd toegeregen, ontstond in latere jaren van de 16e e. de bekende pijpkraag. Ook ca. 1660 kwam door de afkorting en het opendragen van het wambuis evenals door de lange insnijding in de mouwen een groot stuk van de wijd plooiende hemdstof te zien. De kanten lubben om de polsen in de 18e e. waren aan de hemdsmouw bevestigd.

Voor koorhemd, → Alba. *v. Thienen.*

Hemel, 1° uitspansel, firmament. → Hemelgewelf; Hemelsblauw.

2° De plaats, waar de zaligen de → aanschouwing Gods genieten in het → eeuwig leven. Volgens het alg. gevoelen is dit een bepaalde plaats.

3° De naam van Hem, Die in den hemel is. Deze naam wordt gebruikt door gecultiveerde en niet-gecultiveerde volken. Bijv. „Dat geve de hemel".

Ook **in den Bijbel** wordt het woord hemel in tweevoudigen zin gebruikt: **1°** in de beteekenis van firmament, den wolken- en sterrenhemel. H. en aarde beteekent in Genesis het heelal, den cosmos. **2°** In religieuzen zin: Gods woonplaats (Ps. 2. 4.; 113. 11 enz.). De Joden beperkten daarmede Gods zijn niet tot een bepaalde plaats. Zij geloofden, dat God een geest was en alomtegenwoordig.

In latere boeken van het O.T. en vooral in het N.T. is de h. ook de plaats, waar de Engelen God zien (Mt. 18. 10) en de rechtvaardigen God aanschouwen en in Zijn liefde gelukkig zijn. Daar wacht hun het loon. Dezelfde beteekenis heeft in de Apocalyps en in de liturgie het H e m e l s c h J e r u s a l e m. *C. Smits.*

S y m b o l i s c h e u i t b e e l d i n g van den hemel in de vroeg-Christelijke kunst door monogram of Kruis van Christus; hand Gods; halffiguur van Christus; helder meer met wolken (steunend op Ezech. 1. 22); een door den wind opgenomen sluier; palm; bloeienden boom; zon; stad met muur en poort, waarbij een Cherubijn de wacht houdt (Hemelsch Jerusalem). Talrijke voorbeelden bij de Ned. Primitieven.

L i t.: O. Doering, Christl. Symbole (1933, 38); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (passim); L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928, passim); A. Michel, Hist. de l'art (VI, 618); K. Atz en St. Beissel, Die kirchl. Kunst in Wort u. Bild (Regensburg). *p. Gerlachus.*

Godsdiensthist. Reeds in de oudste culturen is de h. de verblijfplaats van het Hoogste Wezen, dat volgens de mythen van sommige primitieve stammen met de menschen op aarde verkeerde, maar om een of andere fout der menschen verdween aan den verren horizon of zich terugtrok in den hemel. → Hemelgod. In dezelfde culturen komt ook reeds de h. voor als verblijfplaats der zalige dooden. Ook in de latere culturen leeft deze gedachte voort. Slechts bij uitzondering komt de opvatting voor van den h. als verblijfplaats van al de dooden, bijv. bij de Bataks. Volgens andere opvattingen komt er iets van al de gestorvenen in den h.: zoo volgens de Chineezen het yang (het actieve cosmische beginsel). De redenen, waarom de gestorvenen den h. verkrijgen, zijn zeer verschillend. Beslissend zijn de stand (heerschers, priesters, enz.), de aard van den dood (dood op het slagveld, in kinderbed gestorven vrouw), de aard der begrafenis, bijz. ceremonies rond het lijk of bijz. behandeling van het lijk (inslaan der voortanden, tatoueering, onderhouden van bijz. taboeregels), lidmaatschap van een geheimen bond (→ Mysteriën); doorstaan van bijz. proeven na den dood of van een oordeel (Egypte, Andamaneezen), vervulling van bepaalde redelijke eischen (Perzië). De weg, waarlangs de gestorvenen den h. bereiken, wordt ook zeer verschillend opgevat: de Melkweg, de regenboog, de stralen der ondergaande zon, op een schip, een wagen, op een gevleugeld ros, een draak, een adelaar enz. Over den toestand der gestorvenen, zie → Hiernamaals.

Als cosmogonisch beginsel speelt de h. vooral een rol in de mythologie. Vele volkeren verhalen in hun sagen, hoe de h. oorspr. op de aarde rustte of ze in een innige omhelzing omsloten hield en geven vsch. verklaringen van de nu bestaande scheiding: een echtelijke twist, een onbewuste fout der menschen of de geweldaad van een of anderen oerreus. Bijna algemeen wordt de h. dan beschouwd als het mannelijk, actief beginsel, de aarde als het vrouwelijk, passief beginsel. In Egypte evenwel was de aarde mannelijk, waaroverheen de hemel, als een vrouw of ook als een koe gedacht (→ Hemelskoe), gebogen stond.

In sommige cosmogonieën, bijv. de Orphische, worden h. en aarde beschouwd als de twee helften van het uit elkaar gesprongen wereldei. In reeds meer wijsgeerige speculaties, zooals in het Chineesche Taoïsme wordt de h. tot het beginsel en de bron van de weldoende kracht en energie, die het leven der menschen beheerscht. → Hemelgod; Hemelreis; Hiernamaals.

L i t.: K. F. Kramer, Himmel, in Lex. f. Theol. u. Kirche (V); K. Beth (Prot.), Himmel, in Die Religion in Gesch. und Gegenwart (II, kol. 1894-1898); C. Clemen (Prot.), Das Leben nach dem Tode im Glauben der Menschheit (1920). *Bellon.*

4° → Baldakijn, gedragen boven het Allerheiligste of boven een waardigheidsbekleeder, geplaatst boven altaar of troon. Zie ook → Draaghemel. In soortgelijke beteekenis: de overkapping, waaraan de gordijnen van een ledikant bevestigd zijn.

Hemelboom (t e c h n.), constructie-onderdeel van een spoorwegrijtuig. De h., uit profielijzer geconstrueerd of als doosvormige ligger uitgevoerd (gelascht), verbindt de toppen der zijwandstijlen. Ligt dus in de langsrichting van het rijtuig, evenwijdig aan den grondboom. De daktogen worden op den h. gesteld.

Hemelboom (Ailanthus), Aziatisch b o o m e n-geslacht. Komt in Ned. in parken en tuinen voor.

Hemelbrieven, 1° brieven, in den hemel geschreven en op een of andere plaats op aarde gevallen. Inhoud: vermaningen en bedreigingen. Bekend is de „brief van Christus", die vnl. gaat over de Zondagsheiliging (Dict. d'Archaeol. Chrét. et de Liturgie, III, 1, 1534-'56). In de 8e e. beroemde een zekere Adelbert (Aldebert) er zich op, dezen brief te bezitten en misleidde er het gewone volk mee. Op het Romeinsche concilie in 745 (Hefele-Leclerq, Histoire d. conc. III, 2, 878) werd deze brief verworpen en Adelbert veroordeeld. Reeds vroeger had de Kerk zich tegen dit soort brieven uitgesproken (cfr. den brief van Licinianus, biss. van Carthagene; in Migne, Patr. Lat., LXXII, 699). Karel de Groote bepaalde strafwettelijke vervolging (Mon. Germ. Leg. II, 1, 60).

2° H. kan ook beteekenen brieven aan den hemel; deze werden door de geloovigen geschreven om uitkomst te vragen in moeilijke omstandigheden en neergelegd op heilige graven en plaatsen en waren somtijds vergezeld van een aalmoes. Bekend is het kruis van Altenhohenau (13e e.): door de opening van de zijwond werden de brieven in het corpus van het beeld geworpen. Bijgeloovig is dit gebruik niet.

L i t.: Revue Hist. Eccl. (XX 1924, 215 vlg.); Anal. Bolland. (XX 1901, 101-103). *Sloots.*

Hemeldraaiing, een schijnbare draaiing van den geheelen sterrenhemel in één sterrendag, ten gevolge van de werkelijke draaiing van de aarde.

Hemel en dampkring, orgaan van de Ned. vereeniging voor weer- en sterrenkunde, tevens orgaan van de Ned. Indische sterrenkundige vereeniging. Verschijnt maandelijks. Jaargangen 1-34 (Groningen, Batavia, 1903-'36). In België verschijnt maandelijks **„Ciel et Terre"**, bulletin van de „Société belge d'astronomie, de météorologie et de physique du globe". Jaarg. 1-51 (Brussel 1886-1936). *V. d. Broeck.*

Hemelgewelf of **hemelkoepel.** Omdat bij grootere afstanden met het bloote oog geen verschillen in afstand meer kunnen onderscheiden worden, verbeeldt

men zich alle verre voorwerpen als maan, zon en sterren enz. op gelijken afstand, tegen een koepel, die op den horizon rust. Velen krijgen eerder den indruk van een afgeplatten koepel, die dus in het zenith dichter bij is dan aan den horizon. Dit is waarsch. een physiologisch verschijnsel, doordat nl. het oog anders reageert bij normalen, dat is naar den horizon gerichten stand, dan bij het omhoog zien. Met deze schijnbare afplatting hangt misschien samen de schijnbare vergrooting aan den horizon: ieder krijgt den indruk, dat de zon, de maan of een sterrebeeld bij den horizon grooter zijn dan in hoogeren stand. Men verklaart dit wel zoo: omdat de werkelijke grootte in hoekmaat gelijk blijft en men den afstand grooter denkt (afplatting van het hemelgewelf), denkt men de ware afmeting grooter. *P. Bruna.*

Hemelglobe, afbeelding van den hemelbol, met de vaste sterren, nevels enz. er op aangegeven. Voor vergelijking met den hemel zijn ze niet erg geschikt, omdat wij aan den hemel den binnenkant, op de globe den buitenkant van den bol bezien.

Hemelgod is in de oudste ons bekende culturen, de oerculturen van W. Schmidt, het → Hoogste Wezen, dat in den hemel woont, in de veefokkersculturen meer en meer met den stoffelijken hemel geïdentificeerd, zoodat de natuurverschijnselen niet als manifestaties van zijn macht, maar als zijn levensuitingen worden opgevat: de donder is zijn stem, de wind zijn levensadem, de zon en de maan zijn oogen, de sterren zijn ooren, enz. Langzamerhand werden vsch. attributen van dien h. gepersonifieerd of met andere gestalten (stamvaders, helden) verbonden en werden zoo tot zelfstandige wezens, die onder den naam h e m e l g o d e n gegroepeerd worden en vaak onder het gezag van den hoogsten h. een soort pantheon vormen.

Waar veefokkersculturen en landbouwculturen zich met elkaar vermengen, ontstaat de mythe van het heilige huwelijk tusschen h. en moederaarde: de regen wordt dan het de aarde bevruchtende zaad. Soms ook ontstaat hier een scherpe tegenstelling tusschen de aardgoden en de hemelgoden. Daar de herdersvolkeren gewoonlijk de veroveraars en overheerschers waren, waren de h. de officieel erkende en bevoorrechte goden, bijv. de Olympische goden in Griekenland, de aardgoden daarentegen de demonen en de goden van het lagere volk, die in het geheim vereerd werden, bijv. de Grieksche mysteriën.

In de Antieke culturen vinden we den h. onder vsch. gedaanten terug, hetzij aan het hoofd van het pantheon, zooals de Grieksche Zeus, die over de andere Olympische goden heerscht, of de Romeinsche Juppiter, die boven de oude Rom. functiegoden hoog oprijst en ook na het binnendringen van de Grieksche goden het godsdienstig gevoel der Romeinen blijft beheerschen, hetzij verdrongen door andere gestalten, die zich zijn voornaamste attributen hebben toegeeigend, zooals Thy der Germanen, Djauspita(r) der oudste Indiërs, Anoe der Assyro-Babyloniërs. Sommige zwervende Arabierenstammen bewaarden een duidelijker begrip van den h. als Hoogste Wezen dan de overige Semietische volkeren, met uitzondering nochtans van de Israëlieten, die in Jahweh het albeheerschende Hoogste Wezen vereerden. In Egypte schuilt de h. achter de vsch. goden, die, naar gelang de een of andere gouw een overheerschende rol speelde, aan het hoofd van het pantheon geplaatst werden. → Sjang-Ti, de h. der Chineezen, ook eenvoudig Tien, hemel, genoemd, werd zeer sterk met den hemel geïdentificeerd en uit de vereering van het volk teruggedrongen.

Al werd ons Godsbegrip onder den invloed der Christelijke openbaring en der Scholastieke wijsbegeerte gezuiverd en vergeestelijkt en al werd ook onder den invloed der moderne wetenschap ons wereldbeeld geheel gewijzigd, zoodat de hemel door ons niet meer beschouwd wordt als de koepel, die zich over de aarde welft en aan wiens overzijde de verblijfplaats van God of de goden was, toch blijven we steeds God in zekeren zin in den hemel localiseeren en bidden we naar Jesus' voorbeeld tot den Vader, die in den hemel is. Hierbij wordt dan de hemel beschouwd als de samenvatting van het hoogste goed en ook als het bijna onmisbare beeld aanvaard, om voor te stellen, hoe God in zijn rechtvaardigheid en liefde op het doen en laten zijner menschenkinderen neerziet.

L i t.: K. L. Bellon, Inl. tot de vergelijk. godsdienstwetenschap (1932); id., Inl. tot de vergelijk. godsdienstgesch. (1935); W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (5 dln. 1926-'34). *Bellon.*

Hemelkroon, de zaligheid als bekroning van een goed leven. Een bijz. verdienste geeft ook een toegevoegd geluk, dat eveneens „kroon" genoemd wordt. Zoo heeft men: de kroon der leeraren, der martelaren en der maagden, overeenkomstig de drievoudige overwinning op duivel, wereld en vleesch.

Hemellichamen, → Astronomie.

Hemelmechanica (s t e r r e n k.). Gewoonlijk verstaat men hieronder de studie van de krachten en bewegingen in het zonnestelsel. Ze heet dan ook vaak „mécanique céleste", naar het gelijknamige boek van Laplace. Het fundament is Newton's wet, dat 2 massa's elkaar aantrekken met een kracht evenredig met die massa's en omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstanden. Het eenvoudigste is het tweelichamenprobleem, het vraagstuk van de beweging van twee lichamen onder invloed van hun onderlinge aantrekking; deze beweging wordt beheerscht door de wetten van → Kepler.

Deze gelden bij benadering in het zonnestelsel, omdat de zon een zeer groote massa heeft in verhouding tot de planetenmassa's. Daarom komt in eerste benadering bij de beweging van een planeet de aantrekking van de andere planeten niet in aanmerking. Bij fijnere berekeningen kan de aantrekking der planeten niet verwaarloosd worden en komt men voor een vraagstuk, dat geen algemeene oplossing heeft gevonden. Bijz. moeilijkheden levert nog de maan, die ten eerste een bijzonderen vorm heeft, ten tweede een groote massa in verhouding tot de aarde en die verder zeer nauwkeurig kan worden waargenomen om den kleinen afstand, zoodat onvolkomenheden in de theorie al gauw een merkbaar verschil met de waarnemingen veroorzaken.

De grondslag nu dezer berekeningen is in de 18e eeuw gelegd door Clairaut, d'Alembert, Euler, Lagrange, Laplace. In dien tijd nam men als eerste benadering gewone ellipsen voor de planetenbanen aan, om dan in opvolgende benaderingen den storenden invloed van de andere planeten in rekening te brengen. Later nam men als eerste benadering bijv. een pulseerende ellips, die de ware beweging al beter voorstelt.

Ook de stellair astronomie levert een aantal mechanische problemen. De eenvoudigste leveren de dubbelsterren, die eenvoudige Keplersche ellipsen om hun gemeenschappelijk zwaartepunt beschrijven.

Nog maar in hun begin staan de onderzoekingen over de mechanica van het Melkwegstelsel. Eddington,

Jeans, Lindblad en Oort hebben op dit gebied al belangrijk werk gedaan. → Melkwegstelsel. *P. Bruna.*

Hemelphotographie, → Astrophotographie.

Hemelreis, reis naar den hemel van een tweede ik, dat in droom of extase of definitief in den dood het lichaam kan verlaten en naar den hemel gaat, hetzij om er openbaringen te ontvangen, hetzij om zich met de godheid te vereenigen. De Aziatische → Sjamanen beweerden aldus in extase in den hemel openbaringen te ontvangen. In Indië voert Agni, het offervuur, de ziel van den offeraar of van den doode ten hemel. In Perzië vooral was de gedachte aan een h. der ziel ontwikkeld. Hiermee verbond zich het geloof aan vele hemelen, die als zooveel stations op den weg der ziel naar den hoogsten hemel golden en waar ze telkens nieuwe kleederen of een nieuw lichaam kreeg of steeds meer en meer van het aardsche weggenomen werd. → Hemel; Hemelvaart.

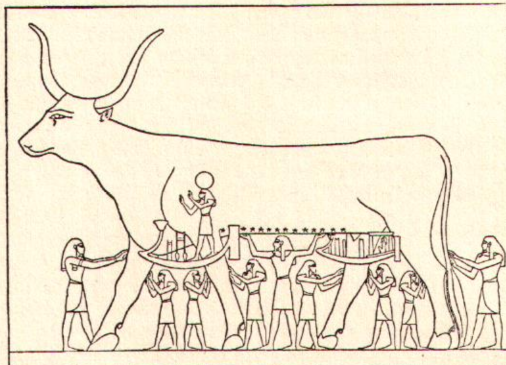
L i t. : Bertholet (Prot.), Himmelfahrt, in: Religion in Gesch. und Gegenwart (II, kol. 1898). *Bellon.*

Hemelsblauw. Volgens de verklaring door lord Rayleigh gegeven, is de hemel blauw ten gevolge van zgn. selectieve verstrooiing. Het zonnelicht wordt nl. door zeer kleine stofdeeltjes en de luchtmoleculen naar alle richtingen verstrooid, maar selectief, niet gelijkmatig voor alle kleuren, en wel het blauw veel sterker dan het rood (omgekeerd evenredig met de vierde macht van de golflengte). Het gevolg is, dat het direct doorgaande licht van de zon (en andere hemellichamen) rooder wordt en wel sterker naarmate de doorloopen luchtlaag grooter is, dus het grootst bij op- en ondergang. Het verstrooide licht is om die zelfde reden blauw. *P. Bruna.*

Hemelsch Jerusalem als symbool van de Kerk, maar vnl. als het verblijf der gelukzaligen (paradijs), vindt, steunend op Apoc. 21. 13 vlg., sedert de vroege M.E. zijn uitbeelding in de Christelijke kunst. Vsch. mozaïeken in de absis of op den triomfboog geven het H. J. weer als een stadsmuur met toren, waarbij een Cherubijn de wacht houdt; uit de omheining rijst een palmboom omhoog, waarin een phoenix is gezeten. Andere voorbeelden geven een gebouwen-complex met meerdere poorten en torens met engelen, ouderlingen enz.; mozaïek in de absis van de kerk der H. Pudentiana te Rome (4e eeuw), in S. Praxedes (9e e.) e.a. In de Psychomachia van Prudentius (5e eeuw) vindt men ook een tempel voorgesteld als het H. J.; een voorbeeld van dit laatste geeft de tympan van het portaal te Quenington (Gloucestershire), waar een Romaansche tempel als figuur van het H. J. voorkomt (12e e.).

De 12 zuilen van het H. J. gelden verder als symbolen van de 12 apostelen; de 12 tronen in het H. J. als symbolen voor de 12 stammen van Israël; de 12 torens van het H. J. vindt men terug in de 12 lichten aan de lichtkronen in de middeleeuwsche kerken, terwijl ook in het algemeen behalve het wierookvat een lichtkroon het symbool is voor het H. J. (Aken, geschenk van Frederik Barbarossa, Hildesheim, Comburg). Misschien zijn er in de oudste werken onzer gewesten ook sporen te vinden van het H. J., waarbij het paradijs werd voorgesteld als een hemelstad, waarvan het met sterren bezaaide firmament het fundament moest vormen. Vermoedelijk is de achtergrond van Van Eyck's Aanbidding van het Lam ook een uitbeelding van het Hemelsch Jerusalem.

L i t. : J. Wilpert, Die röm. Mosaiken und Malereien der kirchl. Bauten vom 4. bis. 13 Jhdt. (II Freiburg 1917, 1066); F. X. Kraus, Gesch. der christl. Kunst (I Freiburg 1908, 423); L. Bréhier, L'art chrétien ([2]1928, 74-75, 223, 230, 269); A. Michel, Hist. de l'art (I, 81); O. Doering, Christl. Symbole (1933, 38); K. Smits, Iconogr. v.d. Ned. Primit. (1933, 165, 230); J. de Jong, Archit. bij de Ned. schilders voor de Herv. (1934, 105). *p. Gerlachus.*

Hemelskoe, gesteund door den luchtgod Sjoe en andere goden. Op den buik van de hemelskoe de sterren; rechts en links daarvan het zonneschip. Reliëf uit een Egyptisch graf.

Hemelskoe. Een der Egypt. voorstellingen van den hemel is, dat een koe boven de aarde staat. Zij had vsch. namen (bijv. → Hathor). Vgl. → Hemel (godsdiensthist.).

Hemelsleutel, → Vetkruid.

Hemelstreken, → Windroos.

Hemelum, → Hemelumer Oldephaert en Noordwolde.

Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, gem. in den Z.W. hoek van de prov. Friesland, met IJselmeer als W. en Z. grens (XI 209 A 3); opp. 8 366 ha, omvattende de dorpen Koudum (hoofdplaats der gem.), Elahuizen, Heidenschap, Hemelum, Kolderwolde, Molkwerum, Nijega, Oudega, Scharl en Warns. Ca. 5 000 inw. (1935), waarvan 62% Ned. Herv., 7% Doopsgezind, 21% Geref., 4% Kath. (behoorend tot de parochie → Bakhuizen) en 5% onkerkelijk. Er is veeteelt met zuivelindustrie, tuinbouw en eenige visscherij. De → Galamadammen bieden een schoon vergezicht over → Morra) en → Fluessen. Andere bekenden punten zijn: Koudumer en Hemelumer Hoog (keileemheuvels), → Roode Klif en de zandgroeven bij Koudum, waar de in Ned. weinig voorkomende oeverzwaluwen broeden. In Hemelum heeft het bekende St.-Odulphusklooster gestaan, dat een groote rol in de middeleeuwsche geschiedenis van Friesland speelde. Bij Warns sneuvelde in 1345 de Hollandsche graaf Willem IV. *van der Meer.*

Hemelvaart van Christus. Christus is met ziel en lichaam naar den hemel opgestegen (Lc. 24. 51; Act. 1. 9; Eph. 4. 8; 1 Petr. 3. 22). Deze geloofswaarheid wordt gevonden in alle Geloofsbelijdenissen van de Kerk en uit de geloofsregels der oude Christelijke Kerk blijkt, dat de h. door allen werd aanvaard. Christus is door eigen kracht ten hemel gevaren, waar Hij zetelt aan de rechterhand van God (Mc. 16. 19) en onze voorspreker is (Rom. 8. 34). Voor den Christen is de h. van Christus een bevestiging van zijn geloof in Christus en een opwekking van zijn hoop op den hemel. *Kreling,*

Het f e e s t van de hemelvaart des Heeren, dat is:

van de verheerlijking Zijner verrijzenis, werd reeds gevierd omstreeks 300; sinds de 7e eeuw verkreeg het een vigilie en sedert de 10-12e eeuw een octaaf. Het symbolisch gebruik om na het Evangelie de Paaschkaars te dooven, is uit den lateren tijd. → Feesten (kerkel.); Jaar (kerkel.). *Louwerse.*

Lit.: Kellner, Heortologie (Freiburg; Fr. vert. L'année eccl. et les fêtes des Saints, Parijs-Rome).

Voorstelling in de kunst: Christus bestijgt de wolken en grijpt de uitgestoken hand Gods (4e e.); Christus, gezeten in een aureool, welke door engelen gedragen wordt, terwijl Maria en de apostelen vanaf de aarde toezien (6e e.). Voorbeelden: poort van S. Sabina te Rome en zuil van het ciborium van S. Marco te Venetië. Later ziet men ook de achtergelaten voetstappen van Christus. De hemelvaart van Christus vormde een geliefkoosd onderwerp in de Italiaansche Renaissance.

Lit.: L. Bréhier, L'art chrét. (²1928, passim); K. Künstle, Ikonographie (I 1928, 514-517); K. Atz en St. Beissel, Die kirchl. Kunst in Wort u. Bild (Regensburg, ⁴308); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (124-125). *p. Gerlachus.*

Hemelvaart van Maria, → Tenhemelopneming van Maria.

Hemelvaartbollen (folklore) werden te Rotterdam door de langslapers gegeven als tractatie aan de dauwtrappers, die op Hemelvaartsdag in alle vroegte er op uit trokken. Hemelvaren was een gebruik als elders het dauwtrappen op den tweeden Pinksterdag.

Hemelverdegem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 6 km ten N. van Geeraardsbergen, ten W. langs den straatweg naar Gent; opp. 275 ha, ca. 450 inw.; landbouw.

Hemelvleug of hemelvloeiig wordt gezegd van grond, die door den regen vast in elkaar gaat zitten. Vnl. komt dit voor, wanneer de grond veel zeer fijnkorrelig zand bevat.

Hemelvloeiig, → Hemelvleug.

Hem en Venhuizen, parochie in N. Holland, dekenaat Hoorn, omvattende de gem. Venhuizen en Wijdenes en een gedeelte van de gem. Westwoud en Hoogkarspel. Ca. 1 400 parochianen.

Hemeralopia, → Nachtblindheid.

Hemerocallis, → Daglelie.

Hemerologie, bijgeloovige practijk ter bepaling van gunstige en ongunstige dagen (Gr. hèmera = dag), reeds beoefend door de Babyloniërs (droomverklaring, orakelondervraging, lever-interpretatie).

Hemert, Paulus van, Prot. theoloog en wijsgeer; * 27 Nov. 1756 te Amsterdam, † 10 Febr. 1825 te Den Haag; studeerde aan het Athenaeum te Amsterdam, werd in 1774 te Leiden als student ingeschreven, vertrok vervolgens naar Utrecht, was in 1780 proponent, werd in 1781 predikant te Baarn, vertrok hetzelfde jaar nog als zoodanig naar Wijk-bij-Duurstede en in 1784 naar Naarden. In hetzelfde jaar maakte hij zijn kerkeraad bekend, bezwaren te hebben tegen art. 16 der Geref. belijdenis (over de voorbeschikking). Hij leerde de algemeene verzoening en voelde zich aangetrokken tot de oude → Remonstranten. Hij legde zijn ambtelijke bediening neer en bij de openbare briefwisseling met zijn ouden leermeester, prof. Bonnet, kwamen H.'s gevoelens aan den dag. Nederland daverde weldra van pro- en anti-Kantiaansche polemiek. Hij werd predikant bij de Remonstranten te Rotterdam en in 1790 hoogleeraar aan hun Seminarie te Amsterdam. Sedert 1796 woonde H. als ambteloos burger op zijn landgoed bij Emmerik, maar in 1798 keerde hij naar Amsterdam terug, wijdde zich bijna uitsluitend aan de belangen van de Maatschappij van Weldadigheid. Hij baande den weg voor de Kantiaansche wijsbegeerte in Nederland.

Werken: Zelfverdediging (1804); Beginsels der Kantiaansche wijsbegeerte (1798). *Lammertse.*

Hemessen, Jan van, eigenlijk: Jan Sanders, Ned. schilder; * ca. 1500 te Hemessen bij Antwerpen, † 1564 waarsch. te Haarlem. In zijn jeugd beïnvloed door Gossaert van Mabuse, na een reis in Italië een tijd lang overwegend ingesteld op Ital. voorbeelden. Hij is een belangrijke figuur als romanist en heeft ook daarnaast veel nieuws in Vlaanderen gebracht. Zoo was hij het waarschijnlijk, die de voorstellingen uit het dagelijksche leven introduceerde in de schilderkunst, en als zoodanig heeft hij mogelijk invloed uitgeoefend op Pieter Brueghel.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hemianaesthesie (< Gr. hèmi = half), halfzijdige ongevoeligheid van het lichaam voor tastprikkels (→ Anaesthesie). Zoowel bij ziekteprocessen in de groote hersenen als psychogeen kan h. ontstaan.

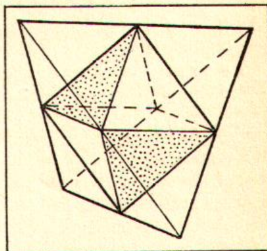
Hemianopsia, stoornis van het → gezichtsveld, waarbij een helft van het gezichtsveld voor beide oogen wegvalt. Men spreekt van gelijknamige of homonieme h. bij uitval van beide rechter- of beide linkerhelften, en van heteronieme h., wanneer de beide buiten- of beide binnenhelften ontbreken.

Hemiascomyceten (Gr., = half-zakzwammen). Deze zwammen worden zoo genoemd, omdat het aantal sporen nog niet bepaald is bij de families, die hiertoe behooren. De sporen bevinden zich nog in sporangiën en er kunnen ook conidiën aanwezig zijn. Het meest bekende hiertoe behoorende geslacht is de gistzwam. *Bouman.*

Hemibasidiomyceten (brandzwammen) omvatten twee fam. van parasitische zwammen, de Ustilaginaceeën en de Tilletiaceeën, waarbij de basidiën in een onbepaald aantal aan promyceliën ontstaan. Dit zijn kiemdraden, die uit chlamydosporen groeien, en deze ontstaan terstond aan den zwamdraad. Deze zwamdraden groeien tusschen de cellen van hoogere planten en dringen daar soms in. De chlamydosporen ontstaan aan jonge deelen van de plant, bijv. in knoppen of bloemen en jonge vruchten. *Bouman.*

Hemicellulose, → Cellulose.

Hemiëder, kristalvorm, waarbij slechts de helft van het aantal mogelijke kristalvlakken tot ontwikkeling is gekomen. Zoo is bijv. de tetraëder de h. van een octaëder. De vorming van h. heet hemiëdrie.

Hemiëder van octaëder. De gepuncteerde vlakken zijn niet ontwikkeld.

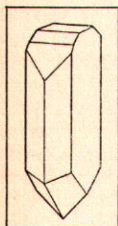
Hemi-epiphyten, → Epiphyten.

Hemiksem, Belg. gem. in de prov. Antwerpen aan de Schelde, 10 km ten Z. van Antwerpen, 9 km ten N. van Boom (II 512 B 3). Opp. 545 ha, ruim 9 000 inw. Zand- en kleigrond; landbouw. De bevolking vindt haar bestaan in de steenbakkerijen, en de ceramiek- en chemische fabrie-

ken; koperertsbewerking; kalkphosphaat; graan- en veehandel. De kerk bevat het graf van ridder Antoon van Brabant, zoon van Philips van Bourgondië. Kasteel van Hemiksem.

Op grondgebied van Hemeksem bevond zich de **St. Bernardusabdij,** „St. Bernards opt Schelt”. In 1233 te Vremde opgericht, telde ze toen 12 kloosterlingen van de Orde van St. Bernardus. In 1246 werd de abdij naar H., aan den oever der Schelde, overgebracht. De koorreligieuzen waren tevens werkzaam in de geïncorporeerde parochiën Loenhout en Kapellen, Wouw, Oud-Gastel, Hoeven en Oudenbosch, en hadden bestuur over zeven vrouwenkloosters. De abdij werd tot den grond afgebrand tijdens de Hervormingsonlusten in 1582, ruim 30 jaar later heropgebouwd, opnieuw afgebrand in 1672. Nogmaals herbouwde men, en een bloeiperiode brak aan tot aan de Fr. Revolutie, toen de gemeente 61 kloosterlingen telde; 17 van dezen werden in de gevangenis geworpen en 4 naar Cayenne vervoerd, om aldaar den marteldood te sterven. Met Napoleon gingen de twee pastorieën in België voor hen verloren. De abdij werd verkocht, de kostbaarheden werden door vele koopers aan de parochiekerken van Antwerpen geschonken, ofwel aan de Trappisten-abdij van Westmalle. De overgebleven monniken hoopten de abdij te herstellen, en zonden eenige jongelingen naar Rome tot dit doel. Na de omwenteling van 1830 kwamen de St. Bernardus-heeren het eerst terug, maar konden de gebouwen der vroegere abdij niet meer betrekken, daar de kerk vernietigd en de gebouwen tot gevangenis ingericht waren. Dan trokken de Bernardijnen naar → Bornem en stichtten er in 1833 de nieuwe abdij. Thans worden de abdijgebouwen gebruikt als legerdepot. *Striels.*

Hemimorphie heeft plaats gehad bij kristallen, indien zich aan een einde van een as andere vlakken gevormd hebben dan aan den tegenoverliggenden kant.

De afb. stelt voor een hemimorph kiezelzinkertskristal.

Hemingway, E r n e s t, Amer. romanschrijver; * 21 Juli 1896 te Oak Park Illinois, vóór den oorlog verslaggever in Amerika, diende aan het Ital. front, sinds 1921 journalist in Europa. Zijn romans en short stories zijn van een uiterste onmiddellijkheid en luciditeit, zij willen het gevoels- en gedachtenleven zoo precies mogelijk weergeven, bereiken daardoor een vaak ontstellende wezenlijkheid, lijken zoo echter niet zelden cynisch en moeten met voorzichtigheid behandeld worden.

V o o r n. w e r k e n. Romans: Fiesta (Amer. titel: The Sun also Rises, 1926); A Farewell to Arms (1929). Short stories: In Our Time (1925); Men without Women (1927); Deathe in the Afternoon (1932). *J. Panhuijsen.*

Hemiola of H e m i o l i a (proportio h.) heet, sedert de 15e eeuw, in de mensuraal-noteering, een groepje zwarte noten onder de gewone witte noteering. Het gebruik bleef tot in de 17e e. in zwang. Meestal beduidt een groep, dat, in een driedeelige maat, het rhythme tweemaal versnelt. *Lenaerts.*

Hemiplegie heet de verlamming van de spieren van een zijde van het lichaam, dus van gelaat-, tong- en arm- en beenspieren. Deze rechts- of links-verlamming is het gevolg van een haard in de gekruiste groote hersenhelft. Het woord h. wordt echter ook gebruikt bij eenzijdige verlamming: men spreekt bijv. van H. a l t e r n a n s s u p e r i o r, wanneer ten gevolge van een ziekteproces in den hersenstam aan de zijde van den haard de 3e oogzenuwspieren verlamd zijn en buitendien een gekruiste verlamming van de tong-, gelaat-, arm- en beenmusculatuur aanwezig is. Deze spieren der gekruiste lichaamshelft kunnen ook alleen maar bevingen en stijfheid vertoonen; dit wordt dan de Benediktsche verlamming genoemd. Bij de H. a l t e r n a n s i n f e r i o r veroorzaakt een haard in de hersenbrug een gelijkzijdige verlamming van de gelaatmusculatuur naast een gekruiste van arm en been. H. s p a s t i c a i n f a n t i l i s heet de eveneens door Benedikt beschreven stijve verlamming, welke het gevolg is van een acute cerebrale kinderverlamming. *Klessens.*

Hemiptera, → Wantsen.

Hemistichion of h a l f v e r s, de helft van een versregel. Elke versregel toch van eenigen omvang wordt doorgaans door een caesuur in tweeën gedeeld.

Hemitonium (Gr.), halve → toon.

Hemlockspar (Tsuga), een N. Amer. geslacht van naaldboomen, verwant aan de sparren.

Hemmen, gem. in de prov. Gelderland in het W. van de Over-Betuwe, aan de Linge (XI 512 C 4). Kleinste gem. in Geld., 252 ha; ruim 200 inw.; bijna allen Ned. Herv. Landbouw, veeteelt en boomgaardcultuur. H. is een oude heerlijkheid. Kasteel H., in 1757 ter plaatse van het vroegere herbouwd. Ned. Herv. kerk (13e e.), met grafkelder en monument der graven van Lijnden. *Heijs.*

Hemmer, J a r l, Zweedsch schrijver van Finschen oorsprong; * 19 Sept. 1893 te Vasa. Zijn romans, bewust met een zedelijke strekking vervuld, ijveren zoowel in het Finsch als in het Zweedsch voor verdraagzaamheid en broederlijk gemeenschapsgevoel onder de menschen. Zijn lyriek is van een doordringende zuiverheid van melodie.

V o o r n. w e r k e n: Över dunklet (1919); Onni Koko (1920); Rågens rike (1924); Med ödet ombord (drama, 1924); En man och hans samvete (1931); Gehenna (1932). *Baur.*

Hémon, L o u i s, Fransch romanschrijver; * 12 Oct. 1880 te Brest, † 8 Juli 1913 te Chapleau (Canada). Zijn meesterwerk Maria Chapdelaine (1913) had overweldigenden bijval bij zijn verschijning in boekvorm (1921).

V e r d e r e w e r k e n: La Belle que voilà (1923); Colin-Maillard (1924); Battling Malone, pugiliste (1926).

Hemony, F r a n ç o i s en P i e r r e, klokkegieters. François [* 1609 te Lèvecourt (Lotharingen), † Mei 1667 te Amsterdam] vestigde zich in 1638 met zijn broer Pierre (* 1619 te Lèvecourt, † Febr. 1680 te Amsterdam) te Zutphen, woonde sinds 1656 te Amsterdam, waarheen Pierre hem in 1664 volgde. Te zamen met zijn broer vervaardigde hij de bekendste Ned. klokkenspelen, o.a. die van Oude-, Zuider- en Westerkerk, Paleis en Munt te Amsterdam, van de Dromedaris te Enkhuizen, van de St. Bavo te Haarlem, de St. Martini te Groningen, van den Wijnhuistoren te Zutphen, den dom te Utrecht, enz. Na François' dood zette Pierre het bedrijf nog een tiental jaren voort.

Hemor, vader van Sichem, een vorst der Heveërs in de stad Sichem (Gen. 33. 19; 34. 1-24; Jud. 9. 28).

Hempel, → Phosphorpipet.

Hemptinne, H i l d e b r a n d d e, Benedictijn, * 10 Juni 1849 te Gent, † 13 Aug. 1913 te Beuron. Op jeugdigen leeftijd pauselijk zouaaf, trad hij later

te Beuron in, waar hij in 1870 werd geprofest. Hij onderscheidde zich door groote wils- en werkkracht. In 1890 tot abt gekozen van Maredsous, werd hij in 1893 tot abt benoemd van het door Leo XIII gestichte internationaal Benedictijnsch studiecollege S. Anselmo te Rome (volgens zijn plannen opgetrokken) en tot abbas primas der Benedictijner Orde in analogie met de generalen der moderne Orden. *Lindeman.*

Hemptinne-lez-Eghezée, gem. in de prov. Namen, ten N. van Namen, ca. 500 inw.; grootendeels Kath.; opp. 443 ha; landbouw.

Hemptinne-lez-Florennes, gem. in de prov. Namen, ca. 300 inw.; Kath.; opp. 697 ha; landbouw.

Hemptinne St. Benedictus (Boenkonde), belangrijke missiepost in Belg. Kongo van de Paters van Scheut, gesticht 1897 door de adellijke familie de Hemptinne; apost. vicariaat Boven-Kasai (mgr. Aug. De Clercq). Volksstammen: Loeloea, Baloeba en Bakete. Ong. 250 000 inw. Gedoopten (1934): 34 498 (7 702 Kath. gezinnen met 13 190 kinderen). Twee gasthuizen, bediend door de Zusters van Liefde van Gent. Twee missiescholen en 316 buitenscholen, met ong. 13 000 schoolkinderen. Ruim kerkgebouw in baksteen. IJverige Christenheid. *Vanneste.*

Hemrik, dorpje in de Friesche gem. → Opsterland.

Hemsterhuis, 1° François, Ned. wijsgeer; * 1721 te Franeker, † 1790 te Den Haag. H. legde zijn Platoonsche bespiegelingen over mensch en samenleving in talrijke brieven neer.

Werken: Oeuvres philos. (ed. L. Meyboom, 1846-'50).

2° Tiberius, Klass. philoloog; * 1 Febr. of 9 Jan. 1685 te Groningen, † 7 April 1766 te Leiden. In 1704 prof. aan het Athenaeum te Amsterdam, 1705 te Harderwijk, 1717 te Franeker, 1740 te Leiden, waar hij in 1721 gepasseerd was voor den veel minderen Havercamp. H. heeft de studie van het Grieksch in Ned. tot nieuwen bloei gebracht en deze gescheiden van de Oriëntalia; om hem vormde zich een Ned. school van Hellenisten (Ruhnken, Valckenaer e.a.).

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 1068 vlg.); J. E. Sandys, A Hist. of classical Scholarship (II). *Zr. Agnes.*

Hénard, Antoine Julien, Fransch architect; * 11 Jan. 1812 te Fontainebleau, † 1887. Werken in Parijs: Notre-Dame de Bercy, Mairie des XII Arrondissements; kazerne Pont-Royal e.a.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVI, 372).

Henckell, Karl, Duitsch dichter van de sociaalnaturalistische richting; * 17 April 1864 te Hannover, † 30 Juli 1929 te Lindau. Behoorde tot de luidruchtigste medewerkers aan de Moderne Dichtercharaktere (1885).

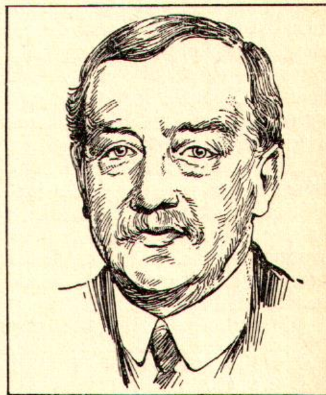
Voorn. werken: Strophen (1887); Amselrufe (1888); Trutznachtigall (1891); Mein Lied (1906); Schwingungen (1906). — Uitg.: Gesamm. Werke (5 dln. 1923); — Lit.: Droop, K. H.-Brevier (1924); K. F. Schmid, K. H. (1931).

Hencxthoven, Emiel van, Jezuïet, stichter en eerste overste der Kwango-missie in Belg. Kongo; * 7 Oct. 1852 te Mol, † 6 April 1906 te Wombali. Priester gewijd 1888; vertrekt naar Kongo 1893. Sticht Kimoeënza, schoolkolonie en missie; Kisantoe, hoofdpost, allergunstigst gelegen voor verdere uitbreiding (15 Nov.); Ndembo in 1896; Lemfoe in 1897; Sanda (1898), Kipako (1899). Verkent de streek tusschen Kasai en Kwango; sticht Wombali in 1901 en verspreidt vandaaruit het Evangelie in het Kwango-Kasai-gebied. Als overste der missie vervangen door p. Banckaert (1902). Van H. was een missionaris met veel ondernemingsgeest, zekeren blik en volhardende wilskracht. Hij omringde zijn missieposten met hoevekapellen, middelpunten van Christelijk onderwijs, zedelijk leven en winstgevend bestaan voor de zwarte jeugd. Verdedigde zijn missiewerken en de rechten der zwarte bevolking tegen de beschuldigingen der enquête-commissie (1904-'05). Vertaalde het Evangelie in de Kikongo-taal. *Vanneste.*

Lit. Laveille S.J., L'Evangile au centre de l'Afrique. Le P. Van Hencxthoven S.J. (Museum Lessianum, 1926).

Hendecasyllabus (Gr., = elflettergrepige), een in Klassieke poëzie veel gebruikte versregel van het schema — —|— ◡ ◡|— ◡|— ◡|— ◡, niet te verwarren met het eveneens elflettergrepige → Sapphische vers.

Henderson, Arthur, Eng. socialistisch leider en staatsman; * 1 Aug. 1863 te Glasgow, † 20 Oct. 1935 te Londen. Aanvankelijk metaalbewerker; in 1903 tot lid van het Lagerhuis gekozen en tot burgemeester van Darlington; 1908-'11 en 1914-'26 leider van de Labourpartij; tijdens den Wereldoorlog min. in de kabinetten Asquith en Lloyd George; nam ontslag in Aug. 1917 als voorstander van de deelname van de Tweede Internationale aan de conferentie te Stockholm; daarna werd hij belast met een zending naar het buitenland. Min. van Binnenl. Zaken in het kab. MacDonald in 1924, en van Buitenl. Zaken in het 2e kab. MacDonald; presideerde in 1932 de ontwapeningsconferentie, die zonder resultaat bleef. *Cosemans.*

A. Henderson.

Hendiadyoin of hendiadys (Gr., = een door twee), in de stijlleer de aaneenvoeging door „en" van twee substantieven, waarvan het eene eigenlijk een attributief adjectief of andere ondergeschikte bepaling zou moeten zijn bij het andere. Bijv. Strooit, rozen, op het zand èn sneeuw èn blad! (Perk) in plaats van „sneeuwwitte blaadjes". *v. d. Eerenbeemt.*

Hendrickx, Pieter Jozef Norbert, Vlaamsch schrijver; * 1822 te Antwerpen, 1879 te Borghout; journalist, later hulparchivaris te Antwerpen, schrijver van enkele gloeiend romantische tooneelstukken, o.a. De laatste dag der eerste wereld.

Hendrieken, gem. in Belg. Limburg, tusschen St. Truiden en Tongeren; opp. 101 ha, hoogte 75 m; ca 90 inw. (Kath.); landbouw.

Beieren.

Hendrik IX de Zwarte, hertog van Beieren (1120-'26). † 13 Dec. 1126 te Ravensburg. Door zijn huwelijk met Wulfhilde, dochter van hertog Magnus van Saksen, kwam hij in het bezit van Lüneburg. Voor zijn zoon, den lateren Hendrik den Trotschen, wist hij, door bij de koningskeuze zijn stem op Lotha-

rius van Supplinburg uit te brengen, de hand van diens dochter Gertrud en daarmee de aanspraken op Saksen te verkrijgen. *Wachters.*

Hendrik X de Trotsche, hertog van Beieren (1126-'39), sinds den dood van zijn schoonvader Lotharius van Supplinburg eveneens hertog van Saksen (1137-'39); zoon van Hendrik den Zwarten. † 20 Oct. 1139 te Quedlinburg. Paus Innocentius II beleende hem met de goederen van Mathilde van Toscane. Bij de koningskeuze werd hij gepasseerd, omdat men zijn groote macht vreesde. In den strijd met den gekozen Koenraad III verloor hij Beieren, maar wist hij zich in Saksen staande te houden. *Wachters.*

Hendrik de Leeuw, hertog van Beieren (1156-'80); hertog van Saksen (1139-'80); zoon van H. den Trotschen. * 1129 of 1130, † 6 Aug. 1195 te Brunswijk. H. volgde in 1139 zijn vader als hertog van Saksen op en ontving in 1156 van Frederik I ook het bestuur over Beieren. Zijn eerzucht prikkelde hem tot uitbreiding van zijn gebied. Dit leidde tot een voortdurenden strijd met de naburige vorsten. Hij slaagde er in Mecklenburg en Voor-Pommeren te veroveren en stichtte met de stad München de bisdommen Lübeck, Ratzeburg en Schwerin. Door zijn weigering, om Frederik Barbarossa in diens politiek betr. Italië steun te verleenen, werd hij in den rijksban gedaan, behield als huiselijk bezit enkel Brunswijk en Lüneburg en moest ondanks vsch. pogingen om zijn verloren macht terug te winnen, zijn verder leven als balling aan het hof van den vader van zijn tweede vrouw Mathilde, koning Hendrik II, in Engeland doorbrengen. Een jaar vóór zijn dood kwam de verzoening met Hendrik VI tot stand.

Lit.: G. Prutz, H. d. L. (Leipzig 1866); M. Philippson, Gesch. H.s. d. L. (Leipzig [2]1918); A. L. Poole, Henry the Lion (1912); F. Güterbock, Der Prozess H.s. d. L. (1920). *Wachters.*

Brabant.

Hendrik I, hertog van Brabant (1190-1235), zoon van Godfried III en Margaretha van Limburg, was een der roerigste figuren van zijn tijd. † 3 Sept. 1235 te Keulen. Zijn regeering valt in twee perioden uiteen. Vóór Bouvines (1214) is hij de „Strijdvaardige”, betrokken in alle Ned. woelingen, ook in den Holl. successieoorlog, waarin hij de zijde van Willem I koos, om het gevaar eener vereeniging van Holland met Loon te voorkomen, later diep vernederd door de overwinning van den biss. van Luik, Hugo de Pierrepont, in den slag van Steppes (1213), ten slotte verslagen bij Bouvines door Philippe Auguste, maar door eigen schuld, daar zijn troepen het eerst op de vlucht gingen. Na Bouvines ziet hij het nutteloze van den strijd in, maar blijft zijn diplomatie even trouweloos als te voren. Altijd streeft hij naar vergrooting van gebied; met geweld, met list, onbarmhartig wanneer overwinnaar, kruiperig wanneer overwonnen. In Henegouwen steunt hij den valschen Boudewijn. Zijn zoon Hendrik II neemt nog onder zijn regeering deel aan den zgn. kruistocht tegen de Stedingers. Deze is dan eigenl. de regent en zijn politiek richt zich meer naar de alg. Eur. toestanden, terwijl Hendrik I slechts grijpt naar het naastbijzijnde. Aan het eind zijner regeering is Brabant ongetwijfeld het machtigste gewest in de Nederlanden. Hij heeft wel niet de vereeniging van Vlaanderen en Henegouwen, maar wel die van deze gewesten met Namen en Luxemburg weten te voorkomen. De belangen der steden heeft hij bevorderd en het werk voorbereid van zijn nazaat Jan I: den weg door Brabant van Keulen naar de zee.

Lit.: G. Smets, Henri I Duc de Brabant (Brussel 1908). *W. Mulder S.J.*

Hendrik II, hertog van Brabant (1235-'48), zoon van Hendrik I en Mathilde van Boulogne; * 1206-'07, † 1248. H. nam reeds gedurende het leven van zijn vader aan de regeering deel. Hij was het, die de Brab. politiek op breeder plan bracht, met vasthouden aan de groote lijn, door zijn vader getrokken: het bezit van den handelsweg Keulen naar de zee. In het alg. handhaafde hij den vrede en toen hij, naar het schijnt, in 1247 Roomsch-koning had kunnen worden, weigerde hij en vestigde de aandacht op zijn schoonbroer, Willem II van Holland, waardoor hij den invloed van Brabant vergrootte. *W. Mulder S.J.*

Hendrik III, hertog van Brabant (1248-'61), zoon van Hendrik II en Maria, de dochter van Philips van Zwaben, wordt, wegens zijn vredelievendheid, **de Vreedzame** genoemd. Hij kwam aan de regeering tijdens het koningschap van Willem II van Holland, dien hij, als vicaris van het Rijk in de landen tusschen Moezel, Rijn en de zee, met de daad steunde. Toch liet hij zich niet in den oorlog tusschen Vlaanderen en Holland betrekken. Na den dood van Willem II zag Brussel een groot vorstencongres bijeen in 1256, waar het geschil tusschen de Dampierres en de Avesnes werd beslecht. Met den elect van Luik, Hendrik van Gelre, stond H. op gespannen voet. Aan zijn hof verkeerde de Fr. dichter Adenet le Roi. Brabant zette gedurende zijn regeering de politiek van zijn beide voorgangers voort en bleef het belangrijkste Ned. gewest.

Lit.: A. Wauters, H. III, Duc de Brab. (Brussel 1875). *W. Mulder S.J.*

Hendrik IV, hertog van Brabant (1261-'67), zoon van Hendrik III en Aleid van Bourgondië, deed, nog minderjarig op aanraden van zijn voogdes, zijne moeder, afstand van de regeering ten bate van zijn jongeren broer Jan I, en begaf zich in een klooster. Onder zijn kort bestuur deed zich, onder invloed van den elect Hendrik van Gelre, reactie gevoelen ten nadeele van de steden, die zich daartegen krachtig te weer stelden.

Lit.: → Hendrik III v. Brab. *W. Mulder S.J.*

Cuyck.

Hendrik I, graaf van Cuyck en burggraaf van Utrecht; † 1108; zoon van Herman I; gehuwd met Alverada, die hem als kinderen schonk: Herman II, Godfried, heer van Arensberg, Andreas, biss. v. Utrecht, en Aleid, gehuwd met Arnold van Rothem.

Lit.: Verzijl, in N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 185-186).

Hendrik II, graaf van Cuyck en burggraaf van Utrecht, † 1204; zoon van Herman II; gehuwd met Sophia van Rhenen, die hem drie kinderen schonk: Godfried (voor-overleden), Albertus en Aleid; deed 1172 afstand van de voogdij over de kerkelijke goederen. Hij stond aan de zijde van keizer Otto IV.

Lit.: Verzijl, in N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 186). *W. Mulder S.J.*

Duitsche Rijk.

Hendrik I, bijgenaamd **de Vogelaar,** koning van Duitschland (12 Mei 919); * 876, † 2 Juli 936 te Memleben (a. d. Unstrutt). Hij volgde in 912 zijn vader Otto I als hertog van Saksen op. Koning

Koenraad, die de macht der hertogen wilde breken, lag aanstonds met hem in geschil. Op zijn sterfbed gaf Koenraad echter aan zijn Frankische grooten den raad, zijn machtigen tegenstander tot koning te kiezen. H. zou den boodschapper, die hem dit berichtte, tegengekomen zijn nabij het Vogelfang in Quedlinburg en daaraan zijn bijnaam te danken hebben. Te Fritzlar werd hij door Saksen en Franken gekozen (919). Dank zij verstandige onderhandelingen, huldigden de hertogen van Zwaben en Beieren hem in 921. Ook Lotharingen wist hij te winnen [→ Gieselbrecht (2°)]. Daarmee was de oude Westgrens van het Duitsche rijk hersteld. Dat dit gelukt is, is te danken aan het feit, dat H. het eigen leven der stammen niet vernietigde; het Duitsche rijk heeft tijdens H.'s regeering het karakter van een bondsstaat aangenomen. De weinige eenheid, welke er was, bleek duidelijk, toen de Hongaren in 924 een grooten strooptocht naar Franken en Saksen ondernamen; de andere gewesten verstrekten geen hulp, aangezien zij het heele geval als een Saksische aangelegenheid beschouwden. Toch gelukte het H. een wapenstilstand voor negen jaar te sluiten. Dezen benutte hij om enkele burchten te bouwen en een bekwame ruiterij te formeeren. Vsch. open woonplaatsen werden ommuurd, o.a. Goslar, Quedlinburg, Merseburg e.a. Hieraan dankt H. den naam van Stedebouwer. Zijn ruiterij stelde hem in staat de Slaven te onderwerpen (nederlaag der Hevellers, inneming van Brandenburg, stichting van Meissen, 928); ook de Bohemen en Lauzitsers werden gedwongen hem te erkennen. Hij voelde zich nu krachtig genoeg om den Hongaren verdere schatting te weigeren en bracht hun, dank zij zijn ruiterij, bij Merseburg een beslissende nederlaag toe (15 Mei 933). Rond dezen slag zijn vele sagen gesponnen; de herinnering daaraan leeft ter plaatse nog voort. Op het feest van Kerkwijding te Keuschberg (bij Merseburg) wordt in de kerk, die door H. werd gesticht, ieder jaar nog een verhaal van dezen oorlog voorgelezen. H. hechtte nog de mark Sleeswijk aan zijn rijk en was op het punt naar Italië te trekken, toen hij door een beroerte getroffen werd. Hij werd begraven in de S. Petruskerk te Quedlinburg.

B r o n n e n : Widukind, Res gestae saxonicae; Liutprand, Antapadosis (beide in Pertz, Mon. Germ. Hist., Script. II). — L i t. : Waitz, Jahrbücher des d. Reichs unter König H. I (1885). *Slootmans.*

Hendrik II, Heilige, keizer van D u i t s c h l a n d, * 6 Mei 973 op den burcht Abbach (Beieren), volgde in 995 zijn vader, Hendrik den Twistzoeker, als hertog van Beieren op; 1002 koning van Duitschland, 1014 keizer gekroond; † 13 Juli 1024 te Grona. H. genoot in het klooster te Hildesheim een ernstige, wetensch. opvoeding en huwde een door haar diepe godsvrucht hem waardige vrouw, de H. → Cunegonda. Het huwelijk bleef kinderloos, doch de traditie, dat het een St. Jozefshuwelijk zou geweest zijn, berust op loozen grond.

Zijn verkiezing tot Roomsch-koning kwam slechts na veel moeilijkheden tot stand, doch hij wist door wijs beleid de geschokte koninklijke macht te bevestigen. Om zijn positie te handhaven, moest hij oorlogen tegen Polen (→ Boleslaw Chrobry), de nationale partij in Italië, en in het Westen tegen het Lotharingsch particularisme. Kort na zijn kroning trok H. naar Italië en werd te Pavia tot koning van Lombardije gekroond (15 Mei 1004). Na een tocht tegen Polen trok hij op tegen Bourgondië. Als zoon van Gisela, zuster van den kinderloozen koning Rudolf III, had hij op dit land gegronde aanspraken. Derhalve bezette hij Bazel (1006), en verwierf in 1016 medezeggingschap in de regeering. De tegenstand van den zelfstandigen Bourgondischen adel kon hij echter niet breken. In 1014 ondernam hij zijn tweeden tocht naar Rome. Zoowel paus als tegenpaus hadden hem hiertoe uitgenoodigd. Wijl de voornaamste onruststoker, → Arduin van Ivrea, van het tooneel verdween, verloor de nationale partij haar aanvoerder. H. erkende Benedictus VIII als paus, en werd met zijn gemalin in de St. Pieter tot keizer gekroond. Zijn koningskroon legde hij op het graf van den H. Petrus en den rijksappel, een schitterend stuk edelsmeedkunst, dat de paus hem had geschonken, schonk hij aan het klooster van Cluny. Naar Duitschland teruggekeerd, hervatte H. den oorlog tegen Boleslaw van Polen, die eindigde met den vrede van Bautzen (1018). Ten einde het Christendom, dat in het Noord-Oostelijk Elbegebied zware slagen had gekregen, een krachtig steunpunt te geven, stichtte hij in 1017 het bisdom Bamberg. Het nieuwe bisdom, dat onder de directe bescherming van den H. Stoel stond, moest het Christendom speciaal onder de Slaven verspreiden. H. stichtte ook vele kloosters ten einde de beschaving, welvaart en godsdienstzin zijner onderdanen te bevorderen. Vanaf zijn kroning tot keizer nemen zijn zorg voor de verdediging der Kerk, de zuiverheid en uitbreiding van het Christelijk geloof een steeds grootere plaats in zijn leven in. Zijn derden tocht naar Rome benutte H. om er het gezag van den paus te bevestigen en zijn keizerlijke waardigheid door de Longobardenvorsten te doen erkennen. De pest dwong hem naar Duitschland terug te keeren.

H. streefde er naar in Duitschland geordende rechtstoestanden te scheppen, door de macht van den overmoedigen adel te breken en de onderdrukking van het lagere volk te doen ophouden. Een middel daartoe was de uitbreiding van de wereldlijke rechten en bezittingen der bisschoppen. Onder de geestelijkheid bevorderde hij het doordringen van den geest van Cluny. Ondanks zijn oorlogen, die hij meende te moeten voeren voor de beveiliging van het geschokte Duitsche Rijk, heeft H. veel gedaan ter bevordering van den vrede, met name van den Godsvrede en den landvrede. Hij werd begraven te Bamberg. Feestdag 15 Juli.

L i t. : Henri Lesêtre, St. Henri (coll. Les Saints); Hirsch en Bresslau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich II (1862-1875); Feind, Persönlichkeit H.'s II (diss., Greifswald 1914). *Slootmans.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. H., gekleed in keizerlijk gewaad, draagt als teeken zijner keizerlijke waardigheid schepter en rijksappel. Als attribuut heeft hij het model van den Bamberger dom.

Hendrik III, keizer van D u i t s c h l a n d, bijgenaamd **de Zwarte,** * 28 Oct. 1017 te Oosterbeek, Roomsch-koning 1039, keizer gekroond 1046, † 5 Oct. 1056 op het kasteel Bodfeld (i.d. Harz). Hij was de zoon van Koenraad II, wiens werkkracht hij evenaarde, en dien hij in ontwikkeling overtrof. Zijn macht bewoog zich aanstonds in stijgende lijn; eerst in het Oosten, waar Polen, Bohemen en Hongarije gedwongen werden hem leenhulde te bewijzen. Hierdoor was het Duitsche aanzien in het Oosten grooter dan ooit te voren. Blijvend voordeel van dit alles had de Oostmark (Oostenrijk); deze werd vergroot en verkreeg zijn definitieve grenzen. In 1043 huwde hij voor de tweede maal met Agnes van Poitou. Deze was de richting van Cluny zeer toegedaan; dit had tot gevolg, dat ook H.

zich meer en meer in die richting bewoog en zich ook bij Cluny's streven naar vrede aansloot. Een uiting van dien geest is te zien in 1043, wanneer H. op het concilie van Constanz al zijn vijanden vergiffenis schenkt en de grooten van Zwaben uitnoodigt, zich op dezelfde manier met hun tegenstanders te verzoenen. Desondanks greep H. diep in kerkelijke aangelegenheden in en hield vast aan zijn benoemingsrecht van bisschoppen, hoewel hij in tegenstelling met zijn vader doorgaans mannen in den geest der Cluniacensers benoemde en voor alles op de kerkelijke gezindheid zijner candidaten lette.

In Rome was de toestand zeer verward; toen hij daar in 1046 heentrok, waren er drie pausen [→ Benedictus IX; Gregorius VI (sub 2°); Silvester III]. Ook kreeg hij toen de waardigheid van stedelijk patricius; hierdoor werd zijn invloed op de pauskeuze nog versterkt, doch hij gebruikte dien om waardige mannen te doen verkiezen. Hij was zeer bevriend met den H. Leo IX; tusschen hen beiden bestond er innige samenwerking. De keizer stond nu op het toppunt van zijn macht. Doch onaangetast bleef zij niet. De adel was verbolgen op den keizer, wijl deze zich louter van kerkelijke raadgevers bediende en de macht der stamhertogen trachtte te breken. Saksen, Lotharingen (→ Godfried met den Baard; → Gozelo I van Lotharingen) en Hongarije kwamen in opstand. Het laatste werd onafhankelijk en bleef voorgoed gescheiden van het Duitsche rijk.

Ook in Z. Italië ging vroegere winst verloren. Daarom onderneemt H. in 1054 zijn tweeden tocht naar Rome, welke ook noodig was, in verband met het optreden van → Godfried van Loth. Bij H.'s leven nog werd zijn zoon Hendrik IV tot koning gekozen (1054).

Met zijn dood vindt de periode der M. E., waarin de samenwerking van paus en keizer haar hoogtepunt heeft bereikt, haar afsluiting. Den grootsten invloed in die samenwerking heeft het keizerschap. Doch door dien steun is het pausdom aan invloed gaan winnen en werd het in staat gesteld zich aan de al te sterke voogdij van het keizerschap te onttrekken. H.'s invloed op het geestelijke was te groot en het verbrokkelde Duitschland was te zwak om steun te kunnen blijven geven aan een sterk wereldlijk keizerschap.

L i t. : Steindorff, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich III (1874-'81); Giesebrecht, Gesch. d. deutschen Kaiserzeit ([5]I); verder de handb. van Gebhardt, Funck-Bihlmeier, de Jong e.a. *Slootmans.*

Hendrik IV, keizer van D u i t s c h l a n d ; * 11 Nov. 1050 waarsch. te Goslar, 1056 Roomsch-koning, in 1084 keizer gekroond door tegenpaus Clemens III, 1105 afgezet, † 7 Aug. 1106 te Luik. Reeds tijdens het leven van zijn vader H. III was hij tot Roomsch-koning gekozen (1054), zoodat hij bij diens dood zonder moeite erkend werd. Zijn moeder, Agnes van Poitiers, voerde eerst de voogdij, doch kon de ontevredenheid der rijksvorsten over het vroegere eigenmachtige optreden van haar overleden echtgenoot niet wegnemen. De rijksgrooten maakten zich van den persoon des jongen konings en daarmee van het rijksbestuur meester, dat nu in handen kwam van den H. → Anno, aartsbiss. van Keulen, en daarna (1062) in die van aartsbiss. → Adalbert van Bremen. Van deze beide opvoeders was de eerste te streng, de tweede te toegeeflijk. In 1066 huwde de jonge vorst met Bertha van Turijn († 1087), die hem te midden van zijn zwaarste tegenslagen een toegewijde echtgenoote is geweest. Meerderjarig verklaard (1065), en onder invloed van Adalbert, jaagt hij de vorsten, die vreezen, dat hij evenals zijn vader de koninklijke macht al te zwaar op hen zal doen drukken, tegen zich in het harnas. Een gevaarlijken opstand van de Saksers onderdrukt hij daarop met energie (slag aan de Unstrut, 1075).

In de nu volgende jaren komt hij in heftig conflict met paus Gregorius VII over de l e e k e n i n v e s t i t u u r. Hierover, en over zijn excommunicatie, zijn afzetting als koning, zijn boete te C a n o s s a en hetgeen daarop volgt, zie → Gregorius VII. Teruggekeerd uit Italië vindt hij Rudolf van Zwaben als tegenkoning tegenover zich, doch overwint hem na een vierjarigen burgeroorlog. Intusschen was hij geheel tot zijn anti-kerkelijke politiek teruggekeerd en werd in 1080 opnieuw geëxcommuniceerd. Tweemaal trok hij vergeefs tegen Rome op, belet door den tegenstand van → Mathilde van Toscane, doch in 1084 veroverde hij de stad en werd aldaar door den door hem aangestelden tegenpaus Clemens III tot keizer gekroond.

Na Gregorius' dood had hij opnieuw te strijden tegen een tegenkoning, Herman van Luxemburg, dien hij in 1086 overwon. Gedurende een derden tocht naar Rome, dien hij nu tegen paus Urbanus II ondernam (1090), stond zijn zoon Koenraad, gesteund door H.'s tweede gemalin Praxedis, tegen hem op. Jaren van verwarring en strijd volgden; na Koenraad's dood (1101) volgde H.'s tweede zoon, de latere Hendrik V, het voorbeeld van zijn ouderen broeder. In 1105 zag H. zich gedwongen afstand te doen. Hij stierf te Luik het jaar daarop. Daar hij in den ban gestorven was, werd zijn lijk vijf jaar lang slechts in een zijkapel van den dom te Spiers bijgezet en eerst toen plechtig aldaar begraven.

H. had groote gaven, doch hij was slecht opgevoed en was heerschzuchtig en vol willekeur. Zijn streven naar centralisatie van de koningsmacht over de al te zelfstandige Duitsche vorsten kan hem uit Duitsch nationaal oogpunt niet ten kwade geduid worden. Maar hij zocht de suprematie van het keizerschap boven het pausdom, door zijn vader uitgeoefend, te handhaven, ook toen dit laatste zich uit het diepe verval der voorgaande jaren had opgericht en zich aan de keizerlijke voogdij ging onttrekken. In deze miskenning van de veranderde omstandigheden en van de onafhankelijkheid, die de Kerk noodzakelijk moet opeischen om haar zending te kunnen volbrengen, ligt de tragiek van zijn leven. *Slootmans.*

L i t. : Giesebrecht, Gesch. d. deutschen Kaiserzeit (III [5]1890); Meyer von Knonau, Jahrbücher des d. Reichs unter H. IV u. V (7 dln. 1890-1909).

Hendrik V, keizer van D u i t s c h l a n d (1106-'25); * 1081, † 23 Mei 1125 te Utrecht. Zoon van H. IV. In 1105 sloot hij zich bij de pauselijke partij en de verdere tegenstanders van den keizer aan en ontnam zijn vader den regeeringsstaf. Na eerst zijn gezag in Duitschland bevestigd te hebben, trok hij in 1110 naar Italië om met den paus te onderhandelen en de keizerskroon te vragen. De voorstellen van den paus, door H. aanvaard, vonden een krachtig verzet bij de Duitsche bisschoppen en de vorsten. H. stond er echter op, dat hem het recht van → investituur zou worden teruggegeven en nam paus Paschalis na diens weigering gevangen. Ter voorkoming van een schisma verleende de paus twee maanden later aan H. de investituur als een privilege en kroonde hem tot keizer. Groote verontwaardiging in de kringen van de kerkelijke partij, vooral in Frankrijk en Italië, was het gevolg. De paus onderteekende daarom een besluit

van de Lateraansche synode van 1112 tot intrekking. In 1116 ondernam H. een nieuwen tocht naar Italië om zich in het bezit van de nalatenschap van Mathilde van Toscane te stellen, die zij aan de Kerk vermaakt had. Hij waagde het zelfs een tegenpaus aan te stellen. Onder Callistus II (1119-'24) volgde reeds het einde van dit schisma en werd de twist door het concordaat van Worms (1122) bijgelegd. H. was de laatste van het geslacht der Saliërs, omdat zijn huwelijk met Mathilde van Engeland kinderloos was. Hij ligt begraven te Spiers. *Wachters.*

Hendrik VI, keizer van Duitschland (1190-'97); * 1165 te Nijmegen, † 28 Sept. 1197 te Messina. Zoon van keizer Frederik I Barbarossa. Op 4-jarigen leeftijd reeds tot Roomsch-koning gekozen. Tijdens den kruistocht van zijn vader bleef hij als bestuurder van het rijk achter en wist een aanval van H. den Leeuw op diens verloren vorstendom te keeren (1189). Zijn huwelijk met Constantia gaf hem na den dood van zijn schoonvader Willem II recht op Sicilië. Toen zijn vader gestorven was, trok H. naar Italië, om zich eerst door den paus tot keizer te laten kronen en zich daarna in het bezit te stellen van het koninkrijk Sicilië, waarop Tancred van Lecce zijn rechten liet gelden. De pest dwong hem tot terugkeer. Intusschen hadden in Duitschland meerdere vorsten zich in een verbond tegen den keizer vereenigd, om hem met de hulp van → Richard Leeuwenhart van den troon te stooten. De toeleg mislukte door diens gevangenneming bij Weenen (1192). Een nieuwe krijgstocht naar Italië eindigde onder groote wreedheid met den intocht van H. in Sicilië's hoofdstad Palermo (1194). Zijn voorstel op den rijksdag van Würzburg (1196) om de Duitsche kroon erfelijk te verklaren, werd door de rijksvorsten van de hand gewezen. In zijn zucht naar de wereldheerschappij besloot hij tot een tocht naar het H. Land, maar hij stierf plotseling tijdens de voorbereiding.

Lit.: T. Toeche, Kaiser H. VI (Leipzig 1867); H. Bloch, Forsch. zur Politik Kaiser H.'s VI (1892); F. Gerlich, Das Testament H.'s VI (1907); Haller, H. VI und die röm. Kurie (1914); Cartallieri, H. VI und der Höhepunkt der stauf. Kaiserpolitik (1914); Perels, Erbreichsplan H.'s VI (1927). *Wachters.*

Hendrik, bijgenaamd **Raspe** (d.i. vechtersbaas), * 1202, † 1247 op den Wartburg. Laatste landgraaf van Thüringen en sinds 1246 Duitsch tegenkoning van Frederik II, wiens zoon Koenraad IV hij in hetzelfde jaar een nederlaag bij Frankfort toebracht. Uit zijn huwelijk met Gertrud, zuster van den hertog van Oostenrijk, Frederik II, kwamen geen kinderen voort, zoodat met hem de mannelijke linie van de familie uitstierf.

Lit.: R. Malsch, H. R. Landgraf v. Thür. u. deutscher König (1911). *Wachters.*

Hendrik VII, keizer van Duitschland (1308-'13); * ca. 1275, † 24 Aug. 1313 bij Siena, begraven te Pisa. Kleinzoon van graaf H. V van Luxemburg. Hij was sinds 1288 graaf van Luxemburg (als Hendrik IV) en volgde in 1308 Albrecht I als keizer op. Voor zijn zoon Jan, die gehuwd was met Elisabeth, zuster van → Wenzel III, verwierf hij in 1310 de Boheemsche koningskroon. In hetzelfde jaar ondernam hij een tocht naar Italië, waar groote verwarring heerschte. Te Lausanne zwoer hij voor den pauselijken legaat de rechten van den H. Stoel te eerbiedigen. Een jaar later werd hij te Milaan tot koning van Italië en in 1313 in de St. Jan van Lateranen door eenige kardinalen in naam van Clemens V tot keizer gekroond. Tijdens zijn krijgstoerusting voor een inval in Z. Italië overleed hij plotseling. Dante bezingt hem in zijn Paradiso als den bevrijder van Italië. *Wachters.*

Lit.: F. Schneider, Kaiser H. VII (3 dln. 1924-'28).

Engeland.

Hendrik I, koning van Engeland (1100-'35); * 1068, † 1 Dec. 1135. Jongste zoon van Willem den Veroveraar. Terwijl zijn oom Robert krachtens een verdrag met Willem rechtmatige aanspraken op den troon kon laten gelden, maakte H. zich daarvan na den dood van zijn vader in 1100 tijdens Robert's deelname aan den eersten Kruistocht meester. De strijd, die na diens terugkeer volgde, werd door den slag bij Tinchebrai in Normandië in 1106 met de verovering van dat hertogdom ten gunste van H. beslist. Na een nieuwen slag dwong hij den Fr. koning Lodewijk VI in 1119 hem met al diens Fr. goederen te beleenen. Vermelding verdient H.'s conflict met den H. Anselmus, aartsbiss. van Canterbury. Deze was door koning Willem II uit Eng. verbannen, maar door H. teruggeroepen. Anselmus weigerde echter de geïnvesteerde bisschoppen te consacreeren en werd opnieuw in ballingschap gezonden (1103). Ten slotte kwam in 1106 tusschen den paus en den koning het verdrag van Londen tot stand, waarbij H. afstand deed van de → investituur met staf en ring, maar het recht ontving den gekozen bisschop of abt vóór de consecratie den leeneed af te nemen. Bij zijn onverwachten dood liet hij enkel een dochter Mathilde achter, die de weduwe was van keizer Hendrik V. *Wachters.*

Hendrik II, koning van Engeland (1154-'89); * 1133 te Le Mans, † 6 Juli 1189 te Chinon. Hij stamde uit het tweede huwelijk van Hendrik I's dochter Mathilde met Godfried Plantagenet, hertog van Anjou. In 1151 had zijn moeder hem met Normandië beleend, van zijn vader erfde hij nog Anjou, Touraine en Maine, zijn huwelijk met Eleonora van Poitou in 1152 bracht hem bijna geheel Z.W. Frankrijk. In 1153 landde hij in Engeland, om den troon op den in 1135 gekozen koning Stephanus van Blois te veroveren. Het eerste gevecht leidde tot een verdrag, waarbij Stephanus H. als zijn opvolger erkende. Een jaar later zag H. door den dood van Stephanus zijn wensch vervuld. Hij eischte vele kroongoederen terug en beval den edelen hun versterkte kasteelen te ontmantelen. Tot kanselier benoemde hij Thomas → Becket, die in 1162 dit ambt verwisselde met dat van aartsbisschop van Canterbury en primaat van Engeland. Zijn doel was door diens tusschenkomst de Eng. Kerk onder zijn macht te brengen. Becket verzette zich hardnekkig, weigerde de in 1164 uitgevaardigde Artikelen van → Clarendon te teekenen en nam de wijk naar Frankrijk. Zijn latere vermoording wordt geweten aan een onvoorzichtig woord van den vertoornden koning, die alles deed om de gunst van geestelijkheid en volk terug te winnen. In 1171 begon hij zijn veroveringstocht naar Ierland, waarbij hij geen tegenstand ondervond. Het aan Engeland onderworpen deel van het eiland was echter zeer klein, maar werd langzamerhand door de vestiging van Eng. edelen uitgebreid. Zijn laatste levensjaren werden verbitterd door de opstandigheid van zijn zoons. *Wachters.*

Lit.: R. W. Eyton, Itinerary of H. II (1878).

Hendrik III, koning van Engeland (1216-'72); * 1 Oct. 1207, † 16 Nov. 1272 te Westminster. Kleinzoon van Hendrik II en zoon van Jan

zonder Land. In een strijd met Frankrijk trachtte hij het door zijn vader verloren gebied terug te winnen, welke poging zonder succes bleef. In 1258 gaf de H. Lodewijk hem echter uit eigen beweging een groot deel daarvan terug. Zijn willekeurig optreden wekte de ontevredenheid der Eng. edelen, die zich onder leiding van Simon van Montfort, graaf van Leicester en zoon van den bestrijder der Albigenzen, stelden. Deze overwon H. bij Lewes in Sussex (1264) en nam den koning gevangen. H.'s zoon Eduard versloeg op zijn beurt in 1265 bij Evesham den graaf van Leicester, die sneuvelde, waarna koning H. in zijn macht werd hersteld.

Lit.: Dom Gasquet, H. III and the Church (1905); K. Norgate, The Minority of H. III (1912). *Wachters.*

Hendrik IV, genoemd H. van Bolingbroke, koning van Engeland (1399-1413); * 4 April 1367 op het slot Bolingbroke, † 20 Maart 1413 te Londen. Kleinzoon van Eduard III en zoon van Jan van Gent, hertog van **Lancaster**, beklom als eerste lid van dit huis krachtens een besluit van het parlement in 1399 den troon. Hij leefde als balling in Frankrijk, landde in Engeland, nam Richard II, den regeerenden koning, die na den dood van H.'s vader zijn erfgoed: het hertogdom Lancaster, had geconfisqueerd, gevangen en dwong hem in 1399 afstand van zijn koninklijke rechten te doen.

Lit.: J. Ramsay, Lancaster and York (2 dln. Oxford [2]1913); Flemming, England under the Lancastrians (1921); drama v. Shakespeare, getiteld Koning H. IV, waarvan Thom. Carter een beschrijving in Koningsdrama's geeft, voor Ned. bewerkt d. Edw. Koster (1929, 77-115). *Wachters.*

Hendrik V, koning van Engeland (1413-'22); * 29 Aug. 1387, † 31 Aug. 1422 te Vincennes. Zoon van H. IV. Na eerst in eigen land zijn gezag een vasten grondslag te hebben gegeven, hervatte hij in 1415 den sinds lang gestaakten oorlog tegen Frankrijk, dat hij bij Azincourt een verpletterende nederlaag toebracht. Het kwam na den moord op Jan zonder Vrees zelfs zóó ver, dat Karel VI te Troyes met H. een verdrag sloot, waarbij deze tot regent van Frankrijk benoemd werd en door zijn huwelijk met Catharina van Valois den koning na zijn dood als zoodanig zou opvolgen. Voor de Engelschen geldt H. als het type van een middeleeuwschen held.

Lit.: C. L. Kingsford, The Typical Mediaeval Hero (New York 1901); J. H. Wylie, The Reign of H. V (3 dln. 1914-'29); drama v. Shakespeare, getiteld Koning H. V, Ned. bew. d. E. Koster (1929, 119-132). *Wachters.*

Hendrik VI, koning van Engeland (1422-'61); * 6 Dec. 1421 te Windsor, † 21 Mei 1471. Zoon van H. V. Eenige weken na zijn troonsbestijging in Eng. werd hij door den dood van zijn grootvader Karel VI bovendien koning van Frankrijk. Eerst in 1431 liet hij zich als zoodanig te Parijs kronen, maar door de overwinning van de H. Jeanne d'Arc ging zijn gebied in Frankrijk tot op Calais na verloren. De aanspraken, die Richard, hertog van York, krachtens zijn afstamming op den troon kon laten gelden, leidden tot den Strijd der twee Rozen, een bloedigen successieoorlog tusschen de huizen York (wapen met roode roos) en Lancaster (wapen met witte roos), welke 25 jaar duurde en met afwisselend krijgsgeluk werd gevoerd. H. werd daarbij meermalen in den Tower opgesloten, waar hij waarsch. door moordenaarshanden den dood vond. Hij was zwak naar lichaam en geest en leed aan vlagen van waanzin. De zoon van den gesneuvelden Richard, die als Eduard IV na H.'s nederlaag bij Towton (1461) reeds op den troon had gezeteld, maar later weer moest vluchten, nam er nu voor goed bezit van.

Lit.: Gasquet, The relig. life of H. VI (1923); drama van Shakespeare, getiteld Koning Hendrik VI, Ned. bewerking d. Edw. Koster (1929, 135-156). *Wachters.*

Hendrik VII, koning van Engeland (1485-1509); * 28 Jan. 1457 te Pembroke Castle (Wales), † 21 April 1509 te Richmond. Zoon van Edmund Tudor, graaf van Richmond. Als erfgenaam van het huis Lancaster werd hij het middelpunt van het verzet tegen koning Richard III; van Frankrijk uit landde hij in 1485 in Wales en verwierf zich de kroon door den slag bij Bosworth (22 Aug.). Richard sneuvelde; Hendrik huwde daarna met Elizabeth, de dochter van Eduard IV uit het huis York, en hiermede kwam er een eind aan den noodlottigen → Rozenoorlog. H. herstelde orde en welvaart in Engeland, met kracht en beleid. De nieuwe Sterrenkamer met haar laesa-majestas-processen in absolutistischen zin hield den adel in toom, die overigens door den bloedigen burgeroorlog voor een deel was uitgemoord. Een zuinig bewind maakte de medewerking van het parlement vrijwel overbodig. Aldus grondvestte hij stevig, ook door zijn schrandere persoonlijkheid, de heerschappij van het huis Tudor als eerste koning van een nieuw Engeland.

Lit.: Gairdner, Henry VII (1889); W. Busch, England unter den Tudors (I 1905); Pollard, The reign of H. VII (3 dln. 1913-'14); Machie, The earlier Tudors, in: The Oxford History of England. *v. Gorkom.*

Hendrik VIII, koning van Engeland (1509-'47); * 28 Juni 1491, † 28 Jan. 1547 te Westminster. Zoon van Hendrik VII; werd degelijk volgens Renaissance-inzichten opgevoed en beloofde veel als tweede Tudor-koning, volgde voorloopig het voorbeeld zijns vaders, ook in de verhoudingen tot het buitenland. In oprechte Kath. overtuiging schreef hij in 1521 zijn „Assertio septem sacramentorum" tegen Luther's leer en kreeg daarvoor zijn befaamden titel „defensor fidei" van paus Leo X, en toch bracht zijn regeering de scheiding tusschen Engeland en de Kath. Kerk. Aanleiding daartoe werd 's konings wensch, zich te laten scheiden van Catharina van Aragon, die hem meerdere kinderen, maar geen zoon schonk, en zijn verhouding tot Anna Boleyn, van wie hij een zoon verwachtte, te doen wettigen. De weigering van paus Clemens VII de gevraagde scheiding toe te staan, bracht den koning tot het besluit, de eigenmachtige ontbinding van zijn huwelijk tot stand te brengen; de aartsbisschop van Canterbury Thomas Cranmer verklaarde het huwelijk met Catharina voor onwettig wegens canonieke beletselen (1533). De ontwikkeling der betrekkingen tusschen Kerk en Engeland sedert

Hendrik VIII.

Wicliff geeft de diepere verklaring van het feit, dat het parlement en een groot deel van geestelijkheid en opkomende burgerij den koning volgde, hem de kerkelijke suprematie en de opheffing der kloosters met verbeurdverklaring der kloostergoederen toestond (1538-'40). De groote geleerde Thomas Morus, die als lord-chancellor, opvolger van kardinaal Wolsey, na diepe studie van het vraagstuk, den supervisie-eed weigerde, werd in 1535 onthoofd, evenals bisschop John Fisher, een uitzondering onder de vele verwereldlijkte kerkvorsten in Engeland. De banbul van paus Paulus III (1538) bracht den koning tot aansluiting bij het Duitsche Protestantisme en op raad van den volgzamen Thomas Cromwell tot een huwelijk met Anna van Kleef, nadat Anna Boleyn ter dood was gebracht en hare opvolgster Jane Seymour na de geboorte van Eduard VI was gestorven; Anna van Kleef mishaagde den koning, hij zond haar terug en liet Cromwell ter dood brengen. De vijfde gemalin, Catharina Howard, eindigde in 1542 evenals Anna Boleyn; de laatste, Catharina Parr, overleefde den schrikwekkenden despoot, wiens karakter en regeeringsbeleid zich meer en meer ongunstig ontplooiden. Ook tegenover het buitenland gedroeg hij zich grillig, voor en tegen Karel V, tegen en voor Frankrijk. Het parlement was machteloos tegenover dezen boosaardigen tyran, wiens omgeving nog voor hem beefde, toen hij reeds lichamelijk machteloos was door jicht en door uitspatting. Van hem bestaan de treffende portretten van Hans Holbein Jr., die sedert 1536 in zijn dienst was.

L i t.: Froude, Hist. of Engl. from the fall of Wolsey (4 dln. 1881-'82); Schauz, Engl. Handelspolitik gegen Ende des M.A. 2 dln. (1881); dom Gasquet O.S.B., Henry VIII and the Engl. monasteries (2dln.1888-'89); Pollard, Henry VIII (1905; een mooi overzicht); Hacket, Henry VIII (1929); Mackie, The earlier Tudors, 1485-1558, in: The Oxford Hist. of England. *v. Gorkom.*

Frankrijk.

Hendrik I, koning van F r a n k r ij k (1031-'60); * ca. 1008, † 4 Aug. 1060 te Vitry-aux-Loges (ten O. van Orleans). Zoon van Robert II. Het hertogdom Bourgondië had hij van zijn vader in leen ontvangen, dien hij na zijn dood in 1031 als koning opvolgde. Bourgondië schonk hij nu aan zijn jongsten broer Robert, waardoor de grondslag gelegd werd voor een dynastie, die drie eeuwen lang de mededingster naar den Fr. kroon zou zijn. Het grootste gevaar voor H. lag in Normandië, dat door zijn ligging den mond van de Seine beheerschte. H.'s weigering om na den dood van Robert II van Normandië diens onwettigen zoon Willem (den Veroveraar) te erkennen, leidde tot een langdurigen oorlog, waarin H. het onderspit moest delven. Hij was tweemaal gehuwd; sinds 1043 met Mathilde, nicht van keizer H. III, die een jaar later stierf, sinds 1051 met Anna, de dochter van den Russ. grootvorst Jaroslaw I. *Wachters.*

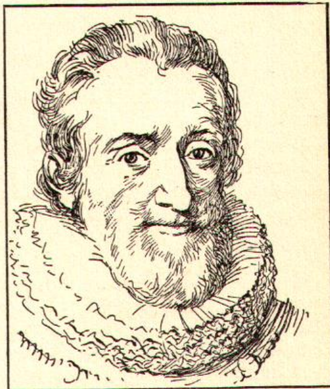
Hendrik II, koning van F r a n k r ij k (1547-'59); * 31 Maart 1519 te Saint Germain-en-Lay, † 10 Juli 1559 te Parijs. Zoon van Frans I, huwde in 1533 met Catharina de Medici, liet de regeering grootendeels over aan zijn gunsteling Anne de Montmorency, connétable de France. In de buitenlandsche politiek zag hij bewust af van uitbreiding in Italië en richtte zich op uitbreiding aan de N.O. grenzen; verwierf in 1552 de Lotharingsche bisdommen Metz, Toul en Verdun in samenwerking met de Duitsche Protestanten. Daardoor raakte hij in nieuwen strijd met keizer Karel V en met Maria van Engeland, hetgeen gelegenheid gaf tot de verovering van Calais, het oude Engelsche bezit (1558). Bij den vrede van Cateau-Cambrésis (1559) behield Frankrijk dit alles en zag af van alle aanspraken op Ital. landen. Hendriks oudste dochter, Elizabeth, werd uitgehuwelijkt aan Philips II en bij een feesttournooi ter gelegenheid daarvan werd de koning doodelijk gewond (30 Juni 1559).

L i t.: De la Barre-Duparcq, Hist. de H. II (1887); Batiffol, Le siècle de la Renaissance (1913; helder overzicht). *v. Gorkom.*

Hendrik III, koning van F r a n k r ij k (1574-'89); * 19 Sept. 1551 te Fontainebleau, † 2 Aug. 1589 te Saint-Cloud. Derde zoon van Hendrik II, werd op 9 Mei 1573 tot koning van Polen gekozen, verliet Krakau heimelijk (18 Juni 1574) om na den kinderloozen dood van zijn broeder Karel IX den Franschen troon te bestijgen. Zijn karakterloosheid veroorzaakte een jammerlijke gunstelingenheerschappij en een volkomen wanorde te midden van den nog heerschenden godsdienststrijd, hetgeen den koning deed minachten. Zijn kinderloosheid bracht de verwarring ten top, toen ook zijn laatste broeder Frans van Anjou stierf en daardoor de Hugenoot Hendrik van Bourbon-Navarra aanspraak kon maken op den troon, terwijl de Kath. overtuiging in het geheele land weer veel sterker werd (1585). Hendrik de Guise trad aan het hoofd der Kath. Liga en overweldigde den nietswaardigen Valois-koning (journée des barricades, 12 Mei 1588); kreeg de regeering in handen als lieutenant-général du royaume, riep de Staten-Generaal bijeen in het kasteel van Blois tot herstel der zwaar geschokte staatsfinanciën; werd aldaar met zijn broeder kardinaal Lodewijk van Lotharingen vermoord tot diepe verontwaardiging der Katholieken (Dec. 1588). De koning vluchtte naar de Hugenoten en sloot een verdrag met Hendrik van Navarra (3 April 1589). Tijdens het eerste beleg van Parijs werd hij in het Hugenootsche kamp vermoord door den Dominicaner broeder Jacques Clément, die geheel onder den invloed was van de toenmaals veel gezag hebbende leer omtrent het geoorloofde van den tyrannenmoord. Met Hendrik III stierf het huis Valois uit als dynastie.

L i t.: de Noailles, H. de Valois et la Pologne en 1572 (3 dln. 1867); de la Barre-Duparcq, Hist. de H. III (1882); Robiquet, Paris et la Ligue sous H. III (1887); Batiffol, Le siècle de la Renaissance (1913). *v. Gorkom.*

Hendrik IV, koning van F r a n k r ij k (1589-1610); * 13 Dec. 1553 te Pau, † 14 Mei 1610 te Parijs; eerste koning uit het huis Bourbon; zoon van Antonie van Bourbon en van Johanna d'Albret, koningin van Navarra; kwam na den dood van Lodewijk van Condé aan het hoofd der Hugenoten, huwde op 18 Aug. 1572 met Margaretha van Valois, welk huwelijk aanleiding werd tot den Bartholomaeus-nacht. H., ver-

Hendrik IV.

blijfhoudend in het Louvre-paleis, werd gespaard wegens zijn verklaring Katholiek te willen zijn. In 1576, in den nieuwen godsdienstoorlog, trad hij wederom aan het hoofd der Hugenoten. Toen in 1584 door den dood van Frans van Anjou zijn aanspraak op den Franschen troon dringend was geworden, werd hij nadrukkelijk vervallen verklaard en met den kerkelijken ban getroffen. Na den dood van Hendrik III moest hem erfrechtelijk de kroon toevallen, maar de Kath. Liga riep zijn oom, kardinaal Karel van Bourbon, tot koning uit. H. versloeg het leger van de Liga bij Ivry (14 Maart 1590) en omsingelde Parijs, werd echter door het Spaansche leger van Alexander van Parma teruggedreven. Maar toen Philips II de aanspraken van zijn dochter Elizabeth sterk ging bevorderen, kreeg H. ook een talrijken Katholieken aanhang en dat drong hem tot zijn befaamden overgang (23 Juli 1593). „Paris vaut bien une messe" werd het gezegde, maar Hendrik van Bourbon bleek bij zijn onderrichting reeds volkomen op de hoogte van de Katholieke leer. Thans viel Parijs (22 Maart 1594) en het geheele land hem bij; ook de paus erkende hem als koning van Frankrijk ondanks het heftig verzet der Spaansche regeering. In den strijd tegen den nationalen vijand, die Spanje was, bracht H. zijn volk tot eenheid; hij herstelde door krachtige maatregelen de rust, de algemeene welvaart en de staatsfinanciën; sloot vrede ook met Spanje (te Vervins 2 Mei 1598). De Hugenoten kregen bewapende godsdienstvrijheid door het Edict van Nantes (13 April 1598); de Contra-Reformatie werd bevorderd, ook al leefde de koning persoonlijk allerminst in den geest der Kerk. In 1600 huwde hij met Maria de Medici, na zijn scheiding van de verdwaasde Margaretha van Valois. Frankrijk kwam tot nieuwen bloei door het bevorderen der weelde-industrie en der kolonisatie; de hertog van Sully was een voortreffelijk min. van financiën. Op het punt zich weder tegen de Kath. Habsburgers te richten als bondgenoot der Duitsche Protestanten in een nieuwen godsdienstoorlog werd de koning vermoord door Ravaillac.

L i t. : Zeller, Henri IV et Marie de Médicis (1877); Guadet, H., sa vie, son oeuvre, ses écrits (1879); Anguez, H. et l'Allemagne (1887); La Ferrière-Percy, H. le roi, l'amoureux (1890); de Vaisnière, H. (1928). *v.Gorkom.*

Hendrik V, → Chambord (graaf van).

Leuven.

Hendrik I, graaf van L e u v e n (1015-'38). Niettegenstaande zijn vader, Lambrecht, verslagen en gesneuveld was in den slag van Florennes, behield hij het geheele graafschap, zoozeer was de macht der feodale heeren gestegen.

Hendrik II, graaf van L e u v e n (1063-'79); zoon van Lambrecht II, stond aan de zijde van Richilde van Henegouwen in haar strijd tegen Robert den Fries.

Hendrik III, graaf van L e u v e n (1079-'97); zoon van Hendrik II; noemt zich reeds „Bracbatensis patriae comes"; kwam om in een tournooi.

Limburg.

Hendrik I, graaf van L i m b u r g (1082-1119); verwierf van Hendrik IV, koning van Duitschland, den titel van hertog, werd daarvan weer beroofd door Hendrik V, maar bleef dien titel voeren en kwam daardoor in strijd met Godfried I van Brabant.

Hendrik II, graaf van L i m b u r g (1139-'67); zoon van Walraven of Walram II, aan wien keizer Lotharius in 1128 den hertogelijken titel had geschonken; kwam in strijd met Godfried II van Brabant, werd door hem verslagen en sloot met hem vrede, waarbij zijn dochter Margaretha werd uitgehuwelijkt aan Godfried III, den zoon van Godfried II. Sindsdien bleven zoowel de graven van Brabant als die van Limburg den hertogelijken titel voeren. *W. Mulder S. J.*

Hendrik III, hertog van L i m b u r g (1167-1221); zoon van Hendrik II; was sinds 1214 ook graaf van Valkenburg, naar het schijnt. Hij nam aan de zijde van Otto IV deel aan den slag van Bouvines en aan den kruistocht van 1218.

Hendrik IV, hertog van L i m b u r g (1226-'47); oudste zoon van Walraven III, vergezelde Frederik II op zijn kruistocht naar het H. Land en versterkte daar vele burchten.

Luxemburg.

Hendrik I, graaf van L u x e m b u r g (1136-'96) en van N a m e n (sinds 1139); bijgenaamd d e B l i n d e, daar hij in 1182 het gebruik zijner oogen verloor; was de zoon van Godfried van Namen en van Ermesinde van Luxemburg. Toen Koenraad II van Luxemburg kinderloos kwam te overlijden (1136), kreeg H. door zijn moeder († 1143) rechten op dit gewest, die door den keizer werden erkend. Zijn regeering valt in twee perioden te verdeelen. De eerste tot 1152, waarin hij vooral strijd voert tegen de bisschoppen van Luik en van Trier en de nederlaag leed. Toch een vroom vorst, die de kerkelijke heeren alleen als wereldlijke machthebbers bestreed. De tweede loopt tot zijn dood, waarin hij de erfenis van zijn dochter, Ermesinde, tracht te regelen. Ook deze periode is ongelukkig, daar hij Barbarossa verwaarloost, die tot elken prijs de opvolging van een Franschen vorst, den graaf van Champagne, aan wien H. zijn dochter had uitgehuwelijkt, wilde voorkomen. Hij gedroeg zich tegenover den keizer zeer onafhankelijk en noemde zich graaf bij de gratie Gods, wat zijn voorgangers nooit hadden gedaan. Zoo kwam het, dat Boudewijn V van Henegouwen zich krachtens de rechten zijner moeder, die een zuster van H. was, nog bij diens leven van Namen meester maakte. De definitieve opvolging werd geregeld bij het verdrag van Dinant (26 Juli 1199).

L i t. : F. Rousseau, Henri l'Aveugle (Luik-Parijs 1921). *W. Mulder S. J.*

Hendrik II, graaf van L u x e m b u r g (1247-'81), volgde zijn moeder, Ermesinde, door haar huwelijk met Walraven III van Limburg ook hertogin van dit gewest, op, terwijl zijn oudere broer Hendrik in Limburg opvolgde. Behoudens enkele moeilijkheden met Trier en Bar, had hij een rustige regeering tot 1256, toen hem het graafschap Namen werd aangeboden. Hij maakte er zich van meester, maar raakte daarop in moeilijkheden met Margaretha van Vlaanderen, aan wie Boudewijn II van Konstantinopel zijn rechten op Namen had overgedragen. Zij zond haar zoon Gwy van Dampierre, die H. in het nauw bracht. Door tusschenkomst van Jan I van Henegouwen, kwam er een overeenkomst tot stand, waarbij de dochter van H., Isabella, met Gwy in het huwelijk zou treden en Namen als bruidschat verwierf. In 1270 nam hij deel aan den kruistocht van Lodewijk den Heiligen, keerde na twee jaar terug en bereidde zich sindsdien op den dood voor. Zijn zoon Hendrik III voerde in dien tijd het regentschap.

L i t. : M. Dewez, Hist. particulière des provinces belg. (II Brussel 1816, 339-345). *W. Mulder S. J.*

Hendrik III, graaf van L u x e m b u r g

(1281-'88), voerde gedurende de laatste jaren van zijn vader, Hendrik II, de regeering en kwam, kort na diens dood, aan de zijde van Namen in strijd met Brabant en Luik, om een koe, die gestolen was door een boer van Jallez. Op wederrechtelijke wijze was die boer terechtgesteld door den baljuw van Condroz. Nauwelijks was deze strijd geëindigd, of de Limburgsche successie bracht alle Nederlanden in rep en roer. H. koos de zijde van Gelre en sneuvelde in den slag bij Woeringen (1288). *W. Mulder S. J.*

Hendrik IV, graaf van Luxemburg, de latere → Hendrik VII (keizer van Duitschland).

Namen.

Hendrik I, graaf van Namen, → Hendrik I (graaf van Luxemburg).

Nassau.

Hendrik van Nassau, een der voornaamste veldheeren van Philips den Schoonen en Karel V; * te Siegen 12 Jan. 1483, † te Breda 14 Sept. 1538; nam, met Jan van N., deel aan de veldtochten aan de Zuidelijke grenzen der Nederlanden in 1514 en was onder Margaretha stadhouder van Holland en Zeeland, als hoedanig hij zich kantte tegen de gewelddadige onderdrukking der ketterij.

Hendrik van Nassau, jongste broeder van Willemvan Oranje, die met Lodewijk van Nassau in 1574 op de Mookerheide is gesneuveld.

Nederland.

Hendrik, prins der Nederlanden; * 13 Juni 1820 te Soestdijk, † 13 Jan. 1879 te Wolferdinge (Luxemburg). Derde zoon van koning Willem II en koningin Anna Paulowna. Als jonkman ging hij ter zeevaart en deed als adelborst enkele reizen ter zee en bekleedde vsch. rangen bij de Ned. marine. Zijn belangstelling voor het zeewezen uitte hij vooral door zijn actieve medewerking bij de oprichting van vsch. zeevaartmaatschappijen, bijv. de „Nederland", de „Zeeland" en de „Kon. Stoomvaart Mij.", zooals ook de nationale nijverheid gaarne door hem bevorderd werd. Van 1850 tot zijn dood was hij stadhouder van het groothertogdom Luxemburg, waar hij, evenals in Ned., door zijn eenvoud en spontaniteit groote populariteit verwierf. *Verberne.*

Hendrik, prins der Nederlanden, hertog van Mecklenburg-Schwerin, jongste zoon van Frederik Frans II v. Mecklenburg-Schwerin, * 19 April 1876 te Schwerin, † 3 Juli 1934 te Den Haag. In 1894 reis naar Azië en Amerika. 1897 in Pruisischen militairen dienst. Op 16 Oct. 1900 verloofd met koningin Wilhelmina van Nederland, met wie hij 7 Febr. 1901 trouwde; uit dit huwelijk werd geboren prinses Juliana, 30 April 1909. Na naturalisatie kreeg H. den titel van prins der Nederlanden. Hij bekleedde vsch. hooge waardigheden (o.a. lid van den Raad van State met adviseerende stem) en maakte zich op verschillend terrein verdienstelijk (reddingswezen; Roode Kruis; bevordering van den landbouw).

Prins Hendrik.

Nordheim.

Hendrik de Dikke, graaf van Nordheim, uit het geslacht der Billungen, kreeg door zijn huwelijk met Geertrui, de zuster van Egbert II, aanspraak op Friesland, trachtte er zich van meester te maken in 1101, waarbij hij sneuvelde.

Oostenrijk.

Hendrik, bijgenaamd **Jasomirgoth,** markgraaf van Oostenrijk. Door zijn huwelijk met de weduwe van Hendrik den Trotschen kwam hij in 1143 in het bezit van Beieren en in 1156 van Oostenrijk, nadat hij in 1154 van Beieren afstand had gedaan.

Pruisen.

Hendrik van Hohenzollern, prins van Pruisen, 2e zoon van keizer Frederik III en broeder van Wilhelm II; * 14 Aug. 1862 te Potsdam, † 20 April 1929 te Hemmelmark. Hij interesseerde zich vooral voor de Duitsche vloot; werd admiraal in 1901, grootadmiraal en generaal-inspecteur sedert 1909; tijdens den Wereldoorlog voerde hij het commando over de Oostzeevloot. *Cosemans.*

Saksen.

Hendrik van Saksen, zoon van Albrecht III van Saksen en broeder van George van Saksen; * 18 Maart 1473, † 18 Aug. 1541; speelde na den dood van Albrecht geen rol meer in de Nederlanden, daar hij zijn rechten op Friesland aan zijn broer George verkocht. Hij bracht de rest zijner dagen in vadsigheid en genot door. *W. Mulder S. J.*

Steenbergen.

Hendrik van Steenbergen, → Willem I van Gulik (hertog van Gelre).

Stolberg.

Hendrik van Stolberg-Wernigerode, genaamd de Jongere; * 4 Jan. 1467, † 16 Dec. 1508; was 1506-'08 stadhouder van Friesland, wist voorzichtig ten opzichte van Edzard I van O. Friesland op te treden en nam vele goede maatregelen tot bevordering van de rust, tot beslechting van geschillen en tot verbetering van wegen en wateringen. Zijn vroege dood werd betreurd door Jancko Douwama, Kempe Martena en Worp van Thabor.

Lit.: Kooperberg, in N. Ned. Biogr. Wbk. (II, 1379-1381). *W. Mulder S. J.*

Vlaanderen.

Hendrik, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, * 1177, † 1216, was van 1206 tot zijn dood keizer van Konstantinopel. Als zoodanig volgde hij zijn broer Boudewijn op, van wien hij reeds in 1204 Adramytium, d.i. Klein-Azië, in bezit gekregen had. De korte bloeitijd van het Lat. keizerrijk valt met zijn regeering samen. *Wachters.*

Hendrik, zie ook → Heinrich.

Hendrik van Ahaus (i. W.),* ca. 1370, † 14 Febr 1439. H. kwam in aanraking met de Moderne devotie. en den Deventer kring. Vertoefde in 1400 in Deventer, stichtte na 1401 in Duitschland voor de Broeders en Zusters van het Gemeene Leven vsch. huizen en verdedigde in samenwerking met de prioren van Windesheim en Bethlehem met goed gevolg de nieuwe gemeenschap.

Lit.: E. Barnikol, Stud. zur Gesch. d. Brüder v. Gemeins. Leben (1917). *Feugen.*

Hendrik Arentz, een Arnhemmer uit het midden der 16e eeuw; schrijft Compendium Chronici Geldrici. Kort en droog. † 1566. Hij heet ook Henricus Aquilius Arnhemiensis.

Uitg.: d. Joh. Retaeus (Keulen 1566).

Hendrik de Balma (Henri de Baume), Minderbroeder, † 1439. Gedurende vele jaren geestelijk leidsman van de H. Coleta, die in haar hervormingswerk (in de Clarissenorde) veel aan hem te danken heeft. Vsch. werken zijn hem langen tijd ten onrechte toegeschreven.

Lit.: U. d'Alençon, Les Vies de S. Colette Boylet de Corbie (Parijs 1911; register s.v. Henry de Baume); Dict. Theol. Cath. (VI, 2190 vlg.).

Hendrik Bate., Ned. wijsgeer; * 1246 te Mechelen, † na 1310 als hoogleeraar te Parijs. Hij schreef op verzoek van → Willem van Moerbeke een astrologisch werk: Magistralis compositio astrolabii; zijn hoofdwerk, Speculum divinorum et quorundam naturalium, bestemd voor het onderwijs van den jongen Guido van Henegouwen, bevat een geheele philosophie, Aristotelisch, met sterken Neo-Platoonschen inslag.

Lit.: F. Sassen, Gesch. der Patrist. en Middeleeuwsche Wijsb. (²1932). *F. Sassen.*

Hendrik van Beieren, zoon van den keurvorst van de Palts, bisschop van Spiers, 1524-'29 biss. van Utrecht (Hendrik II), † 1552. Tegenover zijn eigen onderdanen en den hertog Karel van Gelre was hij niet in staat het wereldlijk gebied der biss. van Utrecht te handhaven. Hij riep de hulp in van keizer Karel V en moest te diens gunste in 1528 afstand doen van geheel het wereldlijk gebied, het Over-Sticht, de stad Utrecht en het Neder-Sticht. Hij werd in 1529 overgeplaatst naar het bisdom Worms. *J. de Jong.*

Hendrik van Belle (of de Beloeil, bij Ath), theoloog uit 15e e., die in zijn tijd een bepaalde vermaardheid bezat, maar wiens werk niet bewaard bleef.

Lit.: Biogr. nat.Belge.

Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk, † 7 Oct. 1502 te Cateau-Cambrésis. Hij werd tot bisschop benoemd op 16 Mei 1480 als zeer vooraanstaand geestelijke (nog subdiaken), lid der adellijke familie van Bergen en van het Gulden Vlies. Kort na zijn eed voor het kapittel van Reims ging hij op bedevaart naar het H. Land. Hij verhief de relikwieën van den H. Gislenus.

Lit.: Le Glay, Cameracum christianum; Gallia christiana. *Erens.*

Hendrik Bomelius, Ned. Reformator; * ca. 1500 te Zaltbommel, † 1570 te Duisburg; studeerde te Deventer en Keulen, 1522 priester gewijd, trad in bij het Hieronymusklooster te Utrecht, werd rector van het Magdalenaconvent aldaar, ging over naar de Hervormingsgezinden en gaf zijn geestelijke functies op. Hij schijnt eerst in Den Bosch gepreekt te hebben, maar moest het land verlaten en werkte te Kleef, Meurs, Wezel en Duisburg, beurtelings als predikant en in het onderwijs. Behalve vsch. theologische geschriften, was zijn voornaamste werk: Bellum Trajectinum, dat hij in 1539 te Meurs dagteekende, waarin hij den ondergang van het oude Utrechtsche bisdom (1525-'28) als ooggetuige beschrijft, nu nog voor dien tijd een betrouwbare bron. *W. Mulder S. J.*

Uitg.: de Geer, in Werken Hist. Gen. (Nieuwe Reeks 28). — Lit.: Brugmans, in Ned. Biogr. Wbk. (I, 397).

Hendrik van Brussel, Benedictijn van Affligem na 1270; is hoogstwaarsch. de schrijver van den Catalogus virorum illustrium, die ten onrechte op naam van Hendrik van Gent staat. Die catalogus is van waarde voor de kennis der ascetische, liturg. en hagiographische lit. van België en N. Frankrijk in de 13e e. H. heeft dan zelf nog twee werkjes geschreven op gebied van kerkelijke tijdrekening. *Franses.*

Lit.: F. Pelster, in Hist. Jahrbuch (39, 1919, 253-268).

Hendrik van Calcar (Hendrik Aegher of Egher), Kartuizer; * 1328 te Calcar, † 1408 te Keulen. Studeerde te Keulen en Parijs; treedt 1365 te Keulen in de Orde, was op vsch. plaatsen prior, o.a. 1368-'73 te Monnikhuizen bij Arnhem, waar hij Geert Groote bekeerde; 1375-'95 visitator van vele Duitsche en Ned. Kartuizerkloosters; bracht de laatste jaren van zijn leven te Keulen door. Hij heeft vele ascetische en andere traktaten geschreven.

Lit.: Thomas v. Kempen, Vita Gerardi Magni (hfst. IV); H. B. C. W. Vermeer, Het tractaat „Ortus et decursus ordinis Cartusiensis" (diss., 1929). *Feugen.*

Hendrik van Coesfeld. Kartuizer, prior te Geertruidenberg; † 1410 in de omgeving van Brugge; schreef preeken, myst. en ascetische traktaten enz. (alles ongedrukt).

Hendrik van Dinant, volksmenner te Luik, uit het midden der 13e e. Toen er in 1253 twee moorden op kleine luiden („Petits") door de „Grands" waren gepleegd en deze ongestraft bleven, wist H. het werkvolk en vele burgers en de steden tegen den elect Hendrik van Gelre en de Grands te vereenigen. De elect verliet met de Grands en de schepenen de stad, waar hevige gevechten uitbraken tusschen het volk en den adel. Teruggekeerd sloeg hij het beleg voor de stad en liet van den heuvel van Vottem H. v. D. en diens voornaamste helpers veroordeelen. Hierop verliep langzaamaan de aanhang van den volksleider. Hij vluchtte uit de stad, keerde nog eens op verzoek terug, maar trok zich in 1257 voorgoed uit Luik terug. Het resultaat van zijn optreden is geweest, dat er sindsdien in Luik naast het oude college van schepenen ook een van gezworenen bestond, aan het hoofd waarvan twee „maîtres".

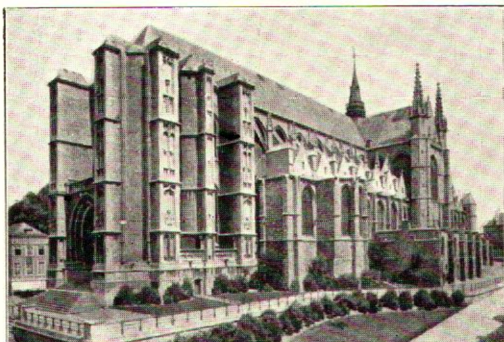
Lit.: M. L. Polain, Henri de D. (Luik 1843); G. Kurth, La Cité de Liège (I, 188-214). *W. Mulder S.J.*

Hendrik van Egwint, mysticus uit eerste helft der 14e e., vermoedelijk een Zwitser. Een hs. in Einsiedeln bevat vier sermoenen van hem (een vijfde van Eckhart staat op zijn naam), medegedeeld in Zschr. Dtsch. Alt (8, 1850). Hij behoort tot de school van Eckhart.

Lit.: Preger, Gesch. der d. Mystik im M.A. (II Leipzig, 123 vlg.). Vgl. J. Bach, Meister Eckhart (Weenen 1864).

Hendrik van Erfurt, waarsch. Dominicaan, studeerde 1316 in Bologna; hier echter nog niet als „Broeder" doch als „Dominus H. d. E." genoemd. Hij heeft vele preeken over de Geboorte van het Eeuwige Woord in de ziel geschreven. Zij zijn ten deele geheel, ten deele als fragmenten in verzamelingen van andere preeken, vnl. van Hartung v. Erfurt en Herm. v. Fritzlar, bewaard gebleven en worden thans aan H. toegeschreven.

HENEGOUWEN

Bergen. St. Waltrudiskerk.

Bergen. Groote Markt met stadhuis.

Doornik. Kathedraal en Belfried.

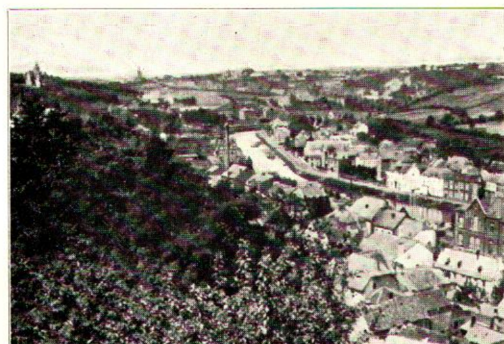
Doornik. De Schelde.

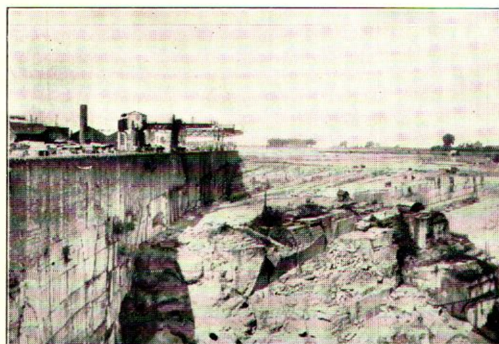
Charleroi. De Samber.

Charleroi. Kolenmijn.

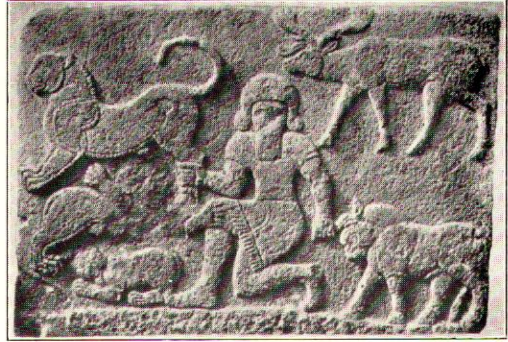
Thuin. De benedenstad langs de Samber.

Zinnik. Steengroeve.

Godenprocessie uit Bogas Keuï. Steenreliëf (Hettietisch, ca. 1300 v. Chr.).

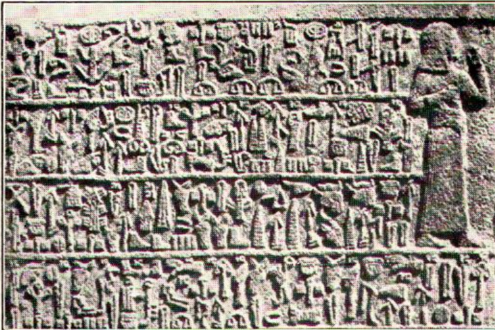
Gilgamesj te midden zijner dieren. Reliëf uit Karkemisj (Hettietisch, 2000 v. Chr.).

Voorstelling van een koning. Kalksteenreliëf te Bogas Keuï (Hettietisch, ca. 1300 v. Chr.). Hoogte 2,25 m.

Godenbeeld uit Karkemisj (Syro-Hettietisch, eind 2e eeuw v. Chr.).

Hettietische hiëroglyphen, uit Karkemisj (7e eeuw v. Chr.).

Beeldhouwwerk te Saktsjegeuzu (Syro-Hettietisch).

Lit.: A. Spamer, Ueber Zersetzung u. Vererbung in dtsch. Mystikerteksten (diss., Giessen 1910). *Feugen.*

Hendrik van Friemar (Vrimaria, Urimaria), Augustijn; * ca. 1250 te Friemar bij Gotha, † 18 Oct. 1334 (1340?). Na zijn studiën te Bologna leeraar aan de univ. te Parijs (1307-'12), betiteld als doctor seraphicus of mellifluus, later provinciaal der Duitsche provincie, schrijver van theologische, philosophische en ascetische werken, deels in druk verschenen, deels alleen in hs. bestaande. Ook een der oudste geschiedschrijvers van zijn Orde: De origine et progressu Fr. Eremitarum S. Augustini.

Lit.: Lanteri, Postr. saec. sex R. Aug. (I, 115); Hümpfner, in Lex. f. Theol. u. Kirche (IV). *Claesen.*

Hendrik van Gelder, prins-bisschop van Luik, werd benoemd op 10 Oct. 1247 en uit zijn ambt ontzet 3 Juli 1274. Hij was niet de candidaat van de stad, maar werd op den zetel van Luikgebracht door de politiek van den H. Stoel, die aldaar een sterken vorst verlangde. Wel was hij inderdaad een begaafd en krachtig regeerder, doch zijn geestelijke waardigheid (pas in 1258 liet hij zich tot priester en bisschop wijden) onteerde hij door een ergerlijk leven. Paus Gregorius X, vroeger aartsdiaken van Luik, vermaande hem vergeefs; daarop werd H. voor het concilie van Lyon gedaagd en na streng onderzoek afgezet. Hij stierf in een gevecht 1285.

Lit.: Biogr. nat. Belge; A. Delescluse en D. Brouwers, Catalogue des actes de Henri de Gueldre, prince-évêque de Liège (Luik 1900). *Erens.*

Hendrik van Gent, Ned. godgeleerde en wijsgeer, gen. doctor solemnis; * 1217 te Gent, † 1293 als hoogleeraar te Parijs. H. behoort tot de Augustijnsche richting van de 13e eeuw; ofschoon bekend met de leer van Aristoteles, doet hij daaraan veel minder concessies dan zijn tijdgenooten. Zijn invloed in de Nederlanden is zeer groot geweest.

Werken: Quodlibeta; Summa theologica; Commentaren op Aristoteles' Physica en Metaphysica. — Lit.: F. Sassen, Gesch. der Patrist. en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

Hendrik van Gorcum, theoloog; † 1431. In 1418 magister artium der univ. te Parijs; 1419-'31 prof. te Keulen en stichter en rector van het zgn. gymnasium Montanum.

Werken: o.a. Conclusiones in libros Sententiarum; Compendium Summae theol. S. Thomae. — Lit.: A. M. Grabmann, Hilfsmittel des Thomasstudiums aus alter Zeit (1923).

Hendrik de Gouda, * 1469, kanunnik van Thabor bij Sneek, schreef een nog onuitgegeven kroniek van Holland, Zeeland en Westfriesland, vnl. berustend op de bekende Divisiekroniek, maar voor wat er oorspronkelijks in staat, volgens Fruin's oordeel, wel van belang. De autograaf van dit werk berust op de bibliotheek der univ. te Groningen (hs. nr. 129) en een afschrift daarvan op de Kon. Bibliotheek te Den Haag (hs. Z. 113; kast 74 J 46). *W. Mulder S. J.*

Lit.: Fruin, in Kronijk Hist. Gen. (XXVIII 1872, 413-415); Hulshof, in N. Ned. Biogr. Wbk. (III, 481).

Hendrik Herp, → Herp.

Hendrik van Hessen (de Oudere), → Hendrik (v. Langenstein).

Hendrik van Hessen (de Jongere) (H. van Altendorf), Kartuizer, * te Altendorf in Hessen, † 1427 te Arnhem. Doceerde te Keulen en Heidelberg, was in 1405-'06 gezant van koning Ruprecht in Rome, na 1412 Kartuizer in Freiburg i.Br., 1424-'26 prior in Monnikshuizen bij Arnhem, na 1418 visitator. Hij wordt meermalen verwisseld met → Hendrik van Langenstein.

Werken: Commentaar op het Liber Sententiarum en op den Bijbel; Dialogus de celebratione missae (alleen dit laatste werk is bewaard; gedr. 1473-'83).— Lit.: O. Hartwig, H. van Langenstein (II 1858); Le Couteulx, Annal. Ord. Cartus. (VII). *Feugen.*

Hendrik a S. Ignatio, Carmeliet, controversist; * 1630, † 1 April 1719 te Xavée (België). Prof. der theol. te Douai. Bestreedt het Molinisme en de Jezuïeten. In de moraal van de strengere richting. Men ziet in zijn werken eenige neiging naar de leerstellingen van het Jansenisme. Ter verbetering op den Index geplaatst.

Voorn. werken: Theologia vetus fundament. ad mentem.... Joannis de Bacchone (1667); Molinismus profligatus (1715). *Feugen.*

Hendrik van Langenstein (H. van Hessen de Oude, H. Heinbuche, Henricus de Hessia), op den voorgrond tredend leider van zijn tijd; * 1325 te Langenstein, † 11 Febr. 1397 te Weenen. In 1375 dr. theol., prof. der H. Schrift en vicekanselier der univ. te Parijs. Gaat in 1382 naar Eberbach (waar hij sterk den invloed ondergaat van Bernardus, Hugo en Richard van St. Victor) en Worms, komt in 1348 te Weenen a. d. univ., die hij reorganiseerde en waarvan hij 1393-'94 rector was. Niet te verwarren met → Hendrik van Hessen den Jongeren.

H. v. L. was zeer veelzijdig begaafd en schreef talrijke werken (gedeeltelijk onuitgegeven) op geheel uiteenloopend gebied: theologie, philosophie, ascese, astronomie, natuurkunde, Hebreeuwsche taalkunde e.a. Tijdens het verwarrende → Westersche Schisma, waarin hij leefde, was hij aanhanger van de → Conciliaire theorie en had in de Duitsche landen grooten invloed.

Lit.: A. Kneer, Entstehung der konz. Theorie (1894); B. Walde, Christ. Hebraisten Deutschlands am Ausgang des M.A. (1916). *Feugen.*

Hendrik van Lausanne, middeleeuwsch ketter in Frankrijk, na 1145. De bronnen geven geen voldoende gegevens voor een betrouwbaar levensverhaal. Voordat hij in Frankrijk optrad, woonde hij in Lausanne. Hij was aanvankelijk Benedictijnermonnik, maar werd waarsch. vanwege onzedelijkheid weggestuurd. Later treedt hij als boeteprediker op. Hij predikte in Le Mans tegen de weelderigheid en onzedelijkheid van den clerus. Het volk had hij op zijn hand. Biss. Hildebert van Lavardin zette hem buiten het diocees. Na den dood van → Petrus van Bruys stond hij aan het hoofd van de sekte der Petrobusianen. Een groote vraag is, of H. de dwaalleer van P. van Bruys volgde.

Lit.: Dict. Théol. Cath. (VI). *Sloots.*

Hendrik van Leuven, Zalige, Dominicaan, mysticus; * te Leuven, † 18 Oct. 1340; studeerde te Keulen en Parijs; vriend van Tauler. Werd geroemd om zijn heiligen levenswandel.

Lit.: Preger, Gesch. der d. Mystik im M.A. (II, 129 vlg.); H. Choquet, Sancti Belgii O.P. (Douai 1618); Année Dom. (X 1902, 492 vlg.).

Hendrik van Loreinen, bisschop van Terwaan, † 20 Oct. 1485. Hij was zoon van Antoon, graaf van Vaudemont; bij het overgaan naar Utrecht van David van Bourgondië werd hij in 1457 bisschop van Terwaan, vanwaar hij op 15 Oct. 1484 overging naar Metz.

Lit.: Gallia christ.; Eubel, Hierarchia cath.

Hendrik Mande, mystiek schrijver; * 1360 te Dordrecht, † 1431 te Beverwijk. Hij was secretaris van graaf Willem VI van Holland, doch na een preek van Geert Groote gehoord te hebben, besloot hij de wereld

vaarwel te zeggen; in 1392 werd hij monnik in het klooster te Windesheim. Hij schreef 12 devote boekjes in de volkstaal, die gedeeltelijk ook in het Latijn vertaald werden; zij zijn van de mystieke richting, in den geest van Ruusbroec. Hij is een der beste geestelijke schrijvers van Windesheim.

Lit.: G. Visser, H. M. (1899). *J. de Jong.*

Hendrik van Oyta (in Oost-Friesland: Hendrik Totting), wereldpriester; † 20 Mei 1397 te Weenen; 1366 prof. in de philosophie te Praag; wordt als ketter aangeklaagd; 1373 vrijgesproken; sinds 1384 professor te Weenen. Van zijn hand verschenen zeer belangrijke dogmatische werken. Van hem te onderscheiden Hendrik (Pape) van Oyta, die kort na hem leefde en ook eenige theol. werken schreef.

Lit.: J. v. Asbach, Gesch. d. Wiener Univ. (I Weenen 1865); A. Lang, Die Wege der Glaubensbegründung bei den Scholastikern des 14. Jhrdt. (1931). *Feugen.*

Hendrik van Renesse, rentmeester en kapitein-generaal van Jan van Beieren in Friesland; zag zijn beheer zelfs uitgestrekt tot aan de Jahde en Wezer.

Hendrik van Segusia (Susa), beroemd canonist; * te Susa (bisdom Turijn), geboortejaar onbekend, † 25 Oct. 1271 te Lyon. Leeraar van het canoniek recht te Bologna en Parijs, bisschop van Sisteron, 1250 aartsbisschop van Embrun, 1261 kardinaal-bisschop van Ostia, vandaar Hostiensis genaamd.

Voorn. werken: Lectura in Decretales Gregorii IX (Parijs 1512); de beroemde, talrijke malen uitgegeven Summa aurea (een beknopte samenvatting der voorn. gedeelten v. d. decretalen v. Gregorius IX). — Lit.: J. F. v. Schulte, Die Gesch. der Quellen u. Lit. des canon. Rechts (II Stuttgart 1877). *Schweigman.*

Hendrik Suso, → Suso.

Hendrik van Upsala, Heilige, apostel van Finland. Afkomstig uit Engeland; 1152 biss. van Upsala in Zweden. In 1155 bleef hij bij een tocht tegen de Finnen met een aantal priesters bij dezen achter om aan hun bekeering te werken. Toen hij op een moordenaar de kerkelijke straffen wilde toepassen, werd hij door dezen 20 Jan. 1156 te Kjulo gedood. 1158 heiligverklaard. Feestdag 19 of 20 Januari. *Feugen.*

Lit.: Acta SS. Jan. (II 1643, 249 vlg.); Aarno Malin, Der Heiligenkalender Finnlands (Helsingfors, 208-219).

Hendrik Utenboogaard, → Pomerius.

Hendrik van Veldeke, oudste met naam en werk bekende Middelnederlandsche dichter. Geboren in de eerste helft der 12e eeuw, waarsch. te Veldeke, bij Spalbeke, tusschen Hasselt en Diest. Dat hij van ridderlijke afkomst was, is niet bewezen; gestorven in de laatste jaren der eeuw, betrekkelijk jong. Hij schijnt dichter-ministerialis geweest te zijn, die veel aan hoven optrad. Zijn eerste werk is Sinte Servaes, een breed episch aangelegde heiligenlegende van den eersten bisschop van Tongeren, te Maastricht overleden en vereerd; hierin heeft hij reeds dezelfde techniek van het regelmatige vers en het zuivere rijm, als in zijn tweede werk, de Eneide: een bewerking volgens den Franschen roman d'Eneas, van Vergilius' Aeneis in hoofschen geest. Het grootste gedeelte, nog wel in het Limburgsch geschreven, was er van klaar in 1174; toen het hem ontfutseld werd. Toen hij het negen jaar later terugkreeg, was het of werd het in het Thüringsch Hoogduitsch vertaald en voortgezet met het slot, in de redactie, die nog bewaard is. Verder dichtte hij nog een 30 Minneliederen.

H. werd door de hoofsche dichters uit de bloeiperiode der Duitsche kunst erkend en begroet als de man, die de hoofsche kunst, de zuivere rijm- en verstechniek had ingevoerd. Een vóórhoofsche, Hoogduitsche epiek, waarvan hij zou afhankelijk zijn, moet verworpen worden. Zijn kunst is wel gegroeid op den bodem van de Limb. traditie.

Uitg. van Eneide: L. Ettmüller (1852); O. Behaghel (1882). Van S. Servaes: J. H. Bormans (1858); L. Scharpé, in Leuvensche Bijdragen (1899, fragm.). De liederen: in Vogt's Minnesangs Frühling. — Lit.: H. Kempeneers, H. v. V. en de bron van zijn Servatius (1913). J. Van Dam, Zur Vorgeschichte des höfischen Epos (1923); id., Das Veldeke-Problem (1924); waartegen J. V. Mierlo, De oorspronkelijkheid van V. gehandhaafd, in Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. (1928, 1932); J. Droogmans, H. v. V. (1928). Over Veldeke's stand, zie V. Mierlo, in Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. (1931); Rogier, H. v. V., Inl. t. d. dichter en zijn werk, met bloemlezing (1921). *V. Mierlo.*

Hendrik van Verdun, 54e bisschop van Luik, opvolger van Theoduinus in 1075; † 1091. Zoon van Frederik, graaf van Toul, en, langs moederszijde, neef van Godfried den Bultenaar, hertog van Neder-Lotharingen. Maakte zich verdienstelijk als handhaver der kerkelijke tucht en als ijveraar voor den Godsvrede. Trachtte een einde te stellen aan de plundertochten der feodale heeren door het oprichten van een opper-„Vrede-gerecht", le Tribunal de la Paix, waaraan echter de feodale heeren weigerden zich te onderwerpen. Verdiende den bijnaam van Vredelievende. Werd begraven in de O. L. Vrouwe-kerk te Hoei.

Lit.: Ernst, Hist. du Limbourg. *De Schaepdrijver.*

Hendrik van Vianden, bisschop van Utrecht (1250-'67), de eerste, die door den paus werd benoemd. Hij handhaafde zich tegenover den elect → Gozewijn v. Randenrode, die door de kapittels was gekozen. Ofschoon een vriend van aartsbiss. Koenraad van Hochstaden en een partijgenoot van roomschkoning Willem II, steunde hij dezen laatsten weinig in diens politiek. In 1252 stond hij zelfs vijandig tegenover hem, toen de stad Utrecht door den roomschkoning werd begunstigd, en bleef het ook, toen de stad zich in 1255 van Willem losgemaakt had. De invloed van het Rijk in Utr. zaken verdween bijna geheel en H. hield zich met plaatselijke geschillen bezig, nl. met een strijd tegen de ministerialen (o.a. den heer van Amstel, tegen wien hij het slot Vreeland bouwde) en tegen Holland en Gelre. Onder hem werden stad en kapittels veel zelfstandiger. De stad sloot verdragen met vreemde machten zonder den bisschop en hield zich buiten de conflicten van haar landsheer. De kapittels benoemden procuratoren, die blijvend de rechten der kapittels tegenover den bisschop moesten verdedigen. Van zijn geestelijk bestuur is vooral bekend, dat hij begon met geld verzamelen voor den bouw van den nieuwen dom.

Lit.: W. Moll, Kerkgesch. v. Ned. (II, 1, 1866 188 vlg.). *Post.*

Hendrik (II) van Virneburg, aartsbisschop van Keulen; * 1244 (1246), † 6 Jan. 1332 te Bonn. Hij trad streng op tegen de zedenverwildering in zijn diocees en vaardigde in 1306 een synodaal besluit uit tegen de → Broeders en Zusters van den vrijen geest. *Kocken.*

Hendrik de Vroom, → Sedulius.

Hendrik de Zeevaarder, vierde zoon van Johan I, koning van Portugal; * 1394, † 1460. H. legde zich speciaal toe op aardrijkskunde en zeevaart en trok vele ontdekkingsreizigers van zijn tijd naar Lissabon. Te Sagres stichtte hij een zeevaartschool. Door hem uitgezonden expedities ontdekten o.a. Madeira, de

Azoren en de Kaapverdische Eilanden. H. drong aan op het gebruik van kompas en astrolabium. *de Visser.*

L i t.: Beazley, Prince Henry the Navigator (1895).

Hendrik (Staatsmijn), → Staatsmijnen.

Hendrik, oude fort-ruïne op het eiland Solor (Timor en onderhoorigheden). Het fort werd in 1566 door Ant. da Cruz O.P. om de kerk van O.L. Vr. van Barmhartigheid gebouwd. Het werd door de Hollanders herhaaldelijk genomen en na vernieling weer verlaten; in 1646 werd het voorgoed door hen bezet. *v. d. Windt.*

Hendrik-Ido-Ambacht, gem. in de prov. Z.Holland op het eiland IJselmonde aan de Noord; opp. 1 131 ha., ca. 5 000 inw., nagenoeg allen Prot. Landbouw o.a. vlas, veel groenteteelt. Het dorp H. ligt aan de Oude Waal. Veel scheepsbouw (7 werven), bouw van gashouders.

Hendrikkapelle (Fr. Henri-Chapelle), gem. in het N.O. van de prov. Luik, ten N.O. van Verviers; opp. 1 491 ha, ca. 1 600 inw.; heuvelachtige omgeving; landbouw; veeteelt; steengroeven; hing van het hertogdom Limburg af; kerk uit 17e eeuw met Romaanschen toren; kasteel de Balen, thans krankzinnigengesticht. *V. Asbroeck.*

Hendriks, W y b r a n d, Ned. schilder; * 1744 te Amsterdam, † 1831 te Haarlem. Veelzijdig kunstenaar met een zeer persoonlijken kijk, schilderde portretten, interieurs, stadsgezichten, landschappen en stillevens, waarin een waar gevoel voor de natuur te vinden is. Een der belangrijkste figuren van zijn tijd, wiens kunst verre uitsteekt boven de traditioneele sleur dier periode.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hendriktop, → Emmaketen.

Hene (Fr. Haine), rechterbijrivier van de Schelde; in de prov. Henegouwen (zie de krt., B-D 4); ontspringt bij Anderlues; loopt in Z.-N. richting tot Morlanwelz, buigt dan, door onthoofding (→ Aantapping), plotseling om naar het W. en blijft deze richting behouden tot Condé, in Fr., waar zij opgevangen wordt door de Schelde. De H. bevat twee gedeelten: de bovenloop, met tamelijk groot verval en steile hellingen, ligt in een erosie-dal; de benedenloop in een moerassig laagdal, waar zich dikke Alluviale gronden hebben opgestapeld. De Hene heeft een gewichtige economische beteekenis, als verkeersweg van de Borinage en omstreken. Van het N. ontvangt de H. zeer weinig bijrivieren; uit het hooger gelegen Zuiden daarentegen komen veel waterloopen, o.a. de Haie, de Somme, de rivier van Estinnes en de Trouille, die alle, zooals de bovenloop van de H., een Z.-N. richting volgen.

L i t.: J. Cornet, Études sur l'Évolution des Rivières belges, in Annales de la Société géologique de Belgique (XXXI, 1903-1904). *V. Asbroeck.*

Henegouwen (Fr. H a i n a u t), Belg. provincie, grenzende aan Frankrijk en aan de Belg. prov. West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Brabant en Namen. H. heeft een opp. van 3 722 km² en telt ong. 1 300 000 inwoners.

De volgende l a n d s c h a p p e n zijn te onderscheiden: 1° het gebied van de Schelde, Dender en Zenne in het N. met levendig reliëf; de rivieren hebben vaak steile oevers, o.a. de Schelde bij Doornik; in den Pottelberg, ten O. van Ronse gelegen, stijgt dit gebied tot ong. 160 m; bekend is ook de St. Aubertsberg ten N. van Doornik. 2° Het dal van de Hene, een zijrivier van de Schelde, ten Z. er van; een slenkvorming uit het Mesozoicum; aan de Hene ontleent deze prov. haar naam. 3° Het dal van de Samber tot ten O. van Gilly, met langs de oevers vruchtbare gronden; de Samber doorstroomt in het O. van de prov. het kolenbekken van Charleroi. 4° Het W. deel van het landschap „Tusschen Samber en Maas” met in het Z. de kalkband van Chimay, een open terrein met groote landbouwdorpen, begrensd door sterk beboschte gebieden; in het Z. stijgt hier de bodem tot 366 m.

Vóór de industrieele ontwikkeling was de l a n d b o u w het hoofdmiddel van bestaan, ten gevolge van de uitgebreide löss- en leembodems; veel koren werd naar Vlaanderen uitgevoerd. Nog steeds is de landbouw van groot gewicht; de voornaamste voortbrengselen zijn: tarwe, rogge, gerst, haver, suikerbieten, cichorei, tabak (o.a. de vermaarde Obourgtabak). Het Z. deel is minder vruchtbaar; veel bosschen, haver- en speltwinning.

Dwars door H. loopt de steenkool-synclinale; men onderscheidt drie k o l e n b e k k e n s : het bekken van Bergen (Fr. Mons), waarvan het Z. deel de Borinage heet, het Centrale bekken om La Louvière en het bekken van Charleroi. Mede door deze delfstof is H. voortaan de meest industrieele prov. van België; de nijverheid is er zeer gevarieerd. Het land van Bergen is bij uitstek het kolengebied, ofschoon in de andere bekkens meer kolen worden gedolven, maar hier overheerschten de kolenmijnbouw en aanverwante bedrijven het sterkst. Eigenlijke steden zijn er in dit bekken slechts twee, St. Ghislain en Bergen; hun historie reikt vele eeuwen terug. De bekkens van La Louvière en Charleroi leveren de helft van de kolenproductie in België. Naast dezen mijnbouw zijn bekend de metaal-, glas-, textiel-, leer- en schoen-, cement- en de chemische n ij v e r h e i d. Voorts k a l k g r o e v e n bij Doornik en Beaumont, steengroeven (straatkeien) bij Lessen en hardsteen(arduin)-winning bij Ecaussinnes.

De rivieren zijn bevaarbaar gemaakt en door kanalen met elkaar in verbinding gebracht, zoodat deze nijvere prov. is verbonden met Brussel, Antwerpen, het Luiksche gebied, Vlaanderen en Frankrijk. Het kanaal Charleroi—Brussel is het belangrijkst. De internationale spoorlijnen Amsterdam—Parijs en Keulen—Parijs passeeren deze provincie.

H. ligt nagenoeg geheel bezuiden de taalgrens; alleen in het N. in de omgeving van Everbeek en van Edingen wonen Vlamingen. Bovendien vonden veel Vlamingen werk in het industriegebied. De belangrijkste stad in het W. is Doornik (Fr. Tournai), in het midden Bergen en in het O. Charleroi. H. is verdeeld in de arrondissementen Doornik, Ath, Zinnik, Bergen, Thuin en Charleroi. *v. Velthoven.*

Henegouwen was oudtijds een der Frankische gouwen (Henc). In de 9e e. ontstond het graafschap H. onder Reinier I Langhals; het strekte zich verder dan de huidige provincie uit, nl. over de streek, thans aan Frankrijk behoorend: Valenciennes, Le Quesnoy, Maubeuge, Avesnes. Het werd tweemaal met Vlaanderen vereenigd, eerst door het huwelijk van gravin Richilde met Boudewijn VI (1065), dan onder graaf Boudewijn VI (IX in Vlaanderen), 1195-1202. Graaf Jan I (1280-1304) erfde van zijn moeder de graafschappen Holland en Zeeland met een deel van Friesland. Philips de Goede, hertog van Bourgondië, die reeds Vlaanderen, Namen en Brabant bezat, verplichtte de laatste Henegouwsche gravin van het huis Beieren hem al hare domeinen af te staan (1433). Na de Bour-

gondiërs behoorde H. aan de Habsburgers, werd gedurende de 17e e. door Frankrijk gedeeltelijk opgeslorpt (zie boven) en volgde het lot van de andere Nederlanden. *Willaert.*

Henegouwsche Huis, → Holland (Gesch.).

Hengel, → Zwartkoren.

Hengelo, 1° gem. in Twente, prov. Overijsel; middelpunt van spoorwegen naar Oldenzaal, Almelo, Enschede, Zutphen; opp. 4 400 ha, meest Diluviaal zand en wat groengronden; ruim 35 000 inw., waarvan 44% Prot., 38% Kath., 18% zonder kerkgen. H. omvat de buurtschappen Eulde, Woolde, en Bekkum. Ruim 8 500 pers. zijn werkzaam in de industrie, meest textiel- en metaalindustrie, o.m. N.V. Kon. Weefgoederenfabr. vh. C. T. Stork en Co., bontweverijen (Insulinde, Twentsche en Hengelosche), de Holl. Wolweverij en ververij, de Ned. Katoenspinnerij, de Heng. trijpweverij, garenspinnerij, confectiefabr., kantfabr., poetskatoenfabr; verder op gebied van metaalindustrie de N.V. Machinefabr. Gebr. Stork en Co. (ketels, werktuigen, turbines), N.V. vh. Hazemeijer en Co., de N.V. Kopergieterij, Appendage en Pompenfabr., de N.V. Ind. voor Electrotechniek (N.I.V.E.), de Heng. Electr. en Mechan. Apparatenfabr. (de Heemaf), de fabr. van Meetinstrumenten. Het station voor electr. stroomlevering in Twente is er gevestigd. In verband met deze industrie is er een aanzienlijke handel: aanvoer van de grondstoffen en uitvoer der fabrikaten. H. is zetel van de Kamer van Koophandel en Fabr. voor Twente en O. Gelderland en van een Raad van Arbeid. Er zijn het Twentsch Gymnasium, gem. H.B.S. 5-j. c., Handels- en Ambachtsavondschool. Voor verfraaiing het tuindorp en de stichting van de Gebr. Stork Het Lansink. *Wierdsma.*

2° Gem. in de prov. Gelderland, in het midden van den Achterhoek (XI 512 F 3). Opp. 4 940 ha, ruim 4 900 inw., waarvan 62% Prot. en 37% Kath. Landbouw, veeteelt (veel varkens en pluimvee); schoenen en klompenind., confectiefabriek en exportslagerij. Belangrijke marktplaats, o.a. de reeds in 1658 gestichte paardenmarkten (aanvoer ca. 5 000 st. p. jaar). In de historie al vroeg als Henghel bekend. In 1152 al een parochiekerk, thans Ned. Herv. kerk, met toren (15e e.) en oude muurschilderingen. De brooduitdeeling aan de armen op Hemelvaartsdag is een folkloristisch gebruik. *Heijs.*

Hengist en **Horsa,** twee Saksische piratenhoofden, van den stam der Juten, die in 449 vanuit het continent de Britten op hun verzoek tegen de Picten en Scoten ter hulp kwamen, doch later met behulp van nieuw aangekomen Germ. stammen (Angelen) Engeland blijvend veroverden. De → Angelsaksen beheerschten Brittannië tot 1066 (→ Groot-Brittannië; Harald; Heptarchie).

De legende maakt H. en H. tot broeders; ook hun namen zijn legendarisch. *Gorris.*

Hengselkruis, een kruis van Egyptischen oorsprong en aldaar symbool van het leven. Zie de linksche afb. in kol. 299 van dl. II.

Lit.: G. Ebers, Sinnbildliches. Koptische Kunst (1892, 8).

Hengst, mannelijk dier bij paard, ezel, zebra.

Hengst of Jackijst, wadgrond ten O. van Vlieland.

Hengstdijk, gem. in Oostelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland, omvat het dorp H. en enkele buurtschappen. Ca. 600 inw., bijna allen Kath.; opp. 1 047 ha, bijna alles klei, waarop landbouw en veeteelt. Het dorp H. ligt aan de tramlijn Walsoorden—Terneuzen. *C. v. d. Broek.*

Hengstebron of Hippocrene (Gr. myth.), een door den hoefslag van → Pegasus, het muzenpaard (nakomeling van Poseidon en Medusa), ontstane ijskoude bron onder een der toppen van het Zagoragebergte, de Oostelijke bergkam van den Boeotischen Helicon, waardoor deze belet werd zich verder uit te zetten, toen hij luisterde naar het Muzengezang (Hesiodus, Theogonie, 1 vlg.). Alwie uit deze, evenals Aganippe aan de Muzen toegewijde, bron dronk, werd daardoor kunstenaar. Hetzelfde verhaal over deze bron, die nu Kryopegadi heet, gaat overigens over een hippokrene van Troezen en de Peirene in Corinthe. *Brouwer.*

Henis, gem. in Belg. Limburg, ten N. van Tongeren; opp. 516 ha, hoogte 94 m; ca. 400 inw. (Kath.). Landbouw en pannenfabrieken. Oude kerktoren in ogivalen stijl uit de 13e eeuw.

Henle, Jacob, Duitsch anatoom en medicus; * 20 Juli 1809 te Fürth (Beieren), † 13 Mei 1885 te Göttingen. 1840 prof. in de anatomie en physiologie te Zürich, 1844 te Heidelberg en 1852 directeur van het anatomisch instituut te Göttingen.

Werken: Handb. der allg. Anatomie (Brunswijk 1841); Handb. der rationellen Pathologie (2 dln. Brunswijk ²1855); Handb. der systematischen Anatomie des Menschen (3 dln. Brunswijk ²1879); Anatomischer Handatlas zum Gebrauch im Seziersaal (Brunswijk ²1895); Grundrisz der Anatomie des Menschen (Brunswijk ⁴1901).

Henley, William Ernest, Eng. dichter en criticus; * 23 Aug. 1849 te Gloucester, † 11 Juli 1903 te Woking. Zijn gedichten (o.a. Hospital Rhymes; London Voluntaries; The Song of the Sword; For England's Sake) zijn zeer onevenwichtig; regels van pure muziek wisselen af met passages van bot realisme zonder poëtische waarde. H. werkte samen met R. L. Stevenson in vsch. drama's (o.a. Deacon Brodie en Robert Macaire). *F. Visser.*

Henlopen, kaap aan de Oostkust der Ver. St. van Amerika (38° 46′ N., 77° 25′ W.), tegenover Kaap May (ingang Delawarebaai). Vuurtoren.

Hennaarderadeel, gem. in den greidhoek van Friesland, ten Z.W. van Leeuwarden (XI 209 nr. 14); opp. 5 874 ha, omvattende de dorpen en buurtschappen Wommels (hoofdplaats der gem.), Hennaard, Itens, Lutkewierum, Oosterend, Waaxens, Kubaard, Hidaard, Welsrijp, Baijum, Spannum en Edens. Ca. 4 700 inw. (1935), waarvan 88% Prot., 5% Kath. (met parochie te Oosterend = Roodhuis) en 6% onkerkelijk. Er is veeteelt met zuivelindustrie, tuinbouw en in het N. nog landbouw. *van der Meer.*

Henne, Alexander, Belgisch historicus; * 8 Jan. 1812 te Kassel (Hessen), † 10 Jan. 1896 te Saint-Servais (Namen). In 1814 keerde zijn vader, een Belg. onderofficier, met hem naar België terug. Na zijn studies te Brussel werd hij aldaar professor; in 1830 nam hij deel aan de omwenteling; hij werd daarna ambtenaar aan het dept. van Oorlog (1830-'84) en prof. aan de Académie des beaux arts (1845). Intusschen wijdde hij zich aan geschiedkundige studies, waarvoor hij wel de archieven van België heeft benut, maar niet die van het buitenland. Hij was lid van de Académie royale.

Werken: o.a. Hist. de la ville de Bruxelles (in samenwerking met A. Wauters; 3 dln. 1843-'45); Hist. du règne de Charles-Quint en Belg. (10 dln. 1858-'60);

Hist. de la Belg. sous le règne de Charles-Quint (4 dln. 1855). — Lit.: Ch. Duvivier, Notice sur A. H., in Ann. de l'Acad. royale de Belg. (1903, 81). *Willaert.*

Hennebicq, Léon, Belg. rechtsgeleerde uit de school van Edmond Picard, wiens uitgave van de groote rechts-encyclopaedie „Les Pandectes Belges" door H. voortgezet werd. Hoofdredacteur van het weekblad Le Journal des Tribunaux. * 1871.

Hennegat, gat in het achtergedeelte van een schip, waardoor het boveneinde of de zgn. koning van het roer steekt.

Hennekyn, Paulus, schilder, * ca. 1612 te Amsterdam, † 1672 aldaar. Schilderde portretten en stillevens. Hij hoort tot de navolgers van Barth. van der Helst.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Hennep (Cannabis sativa), eenjarige kruidachtige plant, behoorende tot de fam. der Moraceae of moerbeiachtigen, en met de hop de onderfam. der hennepachtigen of Cannaboideae vormend. De gewone h. wordt als vezelgewas over geheel Europa verbouwd. In Amerika is de teelt sterk achteruitgegaan en thans van weinig beteekenis meer.

H. eischt een lossen, vruchtbaren grond, die voldoende vocht moet bevatten. In tegenstelling met vlas

Hennep. a = takje met mannelijke bloemen; b = vrouwelijke bloem; c = vrucht.

verdraagt het een versche bemesting met stalmest zeer goed. Kunstmest wordt weinig gebruikt. Men zaait, niet voor de eerste helft van Mei, breedwerpig uit. Dadelijk na den bloei worden de mannelijke planten (gellingen) getrokken en in dunne bossen gebonden. De vrouwelijke (zaailingen) laat men voor de zaadwinning nog 4-6 weken staan. Nadat de stengels voldoende gedroogd zijn, worden ze evenals vlas geroot, gewoonlijk door ze in het water uit te spreiden, soms ook op het veld (dauwroting). Bij de gelling duurt het roten 8-10, bij de zaailing 12-15 dagen. Daarna wordt de natte h. op grasland gebleekt en gedroogd, tot den winter bewaard, en dan van hare vezels ontdaan door schillen of braken. Het aldus verkregen lint wordt in bundels gebonden en aan opkoopers verkocht.

Opbrengst en gebruik. Men oogst per ha 500-600 kg lint en 8-12 hl zaad (→ Hennepvruchten). Het grove lint dient voor het maken van netten en het slaan van zware touwsoorten; van het fijnere lint maakt men fijner touw, pakgaren, zeildoek en henneplinnen.

Het zaad wordt, behalve voor zaaizaad, gebruikt voor vogelvoer en voor bereiding van hennepolie. Deze olie droogt minder snel dan lijnolie, maar dient toch ook voor het maken van vernissen, vooral van donkere soorten. De grootste hoeveelheid wordt echter door de zeepziederijen verwerkt. In de tropen wordt de gewone h. slechts verbouwd als narcotisch genotmiddel (→ Hennepkruid). In Ned.-Indië wordt de h. in sommige streken, vooral op Sumatra, onder den naam van gandja, gendjé of gindjé in strootjes gerookt als surrogaat van opium. Vlg. hierover → Hennepkruid. *Dijkstra.*

Lit.: Ten Rodengate Marissen, Bijz. plantenteelt (IV); Jaarboek Dept. van L. N. en H. in N.I. (1915).

Hennepin, Louis, Minderbroeder; * 1640, † na 1701. Vooral bekend door zijn reizen als missionaris in Amerika, en de werken, die hij daarover publiceerde. In hoeverre hij de ontdekker van de Mississippi kan worden genoemd, blijft nog steeds een strijdvraag. Van 1696 tot uiterlijk 1701 verbleef hij te Utrecht, waar hij in conflict raakte met den apostol. vicaris P. Codde. Dezen en het opkomend Jansenisme bestreed hij in het thans zeer zeldzame werkje La Morale pratique du Jansenisme (1698).

Lit.: G. Goyens, in: Arch. Franc. Hist. (XVIII 1925); B. Verelst, L. H. (Antwerpen 1928).

Hennepkruid, Indisch (Gandja), hars bevattende bloeiwijze van de in Eng.-Indië gekweekte, narcotische variëteit van Cannabis sativa (→ Hennep); meestal door de aanhangende hars aaneengekleefd en platgedrukt tot 2-10 cm lange, vuilgroene bundeltjes. Bestanddeelen: hars, vnl. cannabine en vluchtige olie. Extract en tinctuur van Indisch h. worden in de geneeskunde soms inwendig, echter meer uitwendig, o.a. in likdoornmiddelen, gebruikt. Van meer beteekenis is het gebruik als narcotisch genotmiddel in alle door Mohammedanen bevolkte landen. Zoowel de bladen als de bloeiwijze worden daartoe met andere stoffen, o.a. gom, suiker, honing, boter, soms opium, gemengd en als hasjisj, dacha, Esrax, Beng, Bhang, gegeten, in den vorm van aftreksel gedronken, of gerookt, dit laatste veelal met de waterpijp, dit alles om de gebruikers in den verdoovingstoestand te brengen, die hun reeds een voorsmaak van het paradijs moet verschaffen. De vergiftigingsverschijnselen zijn deels van physieken aard: droge mond, hoesten, snelle ademhaling, verhoogde reflexen, deels van psychischen aard. De psychische verschijnselen zijn zeer karakteristiek: men ziet de voorwerpen in verkeerde verhoudingen, de perspectief is verdwenen; men heeft het gevoel, dat het verband tusschen de lichaamsdeelen verbroken is, dat men bijv. een arm zou kunnen wegwerpen, en weet hierbij, daar het intellect normaal gebleven is, dat het waanvoorstellingen zijn en dat de roes een gevolg van de hasjisj is. Sterke gedachtenvlucht en allerlei aangename voorstellingen veroorzaken een opgewekte stemming, die echter plotseling in hevige woede-aanvallen om kan slaan. Wordt de hasjisj aan verslaafden onthouden, dan treden abstinentieverschijnselen op: de patiënten worden nerveus, wanhopig, ruziezoekend.

Lit.: Comm. Ned. Pharm. Ed. V (III). *Hillen.*

Hennepnetel (Galeopsis) telt 71 soorten kruiden

en behoort tot de lipbloemigen. De h., G. tetrahit, lichtpurper bloeiend, is in Ned. vrij algemeen, evenals de geelbloeiende dauwnetel, G. speciosa of versicolor, terwijl de raai, G. ladanum, in Ned. zelden wordt gezien. Het kruid van de gele G. ochroleuca, wordt als Herba Galeopsidis in de geneesk. gebruikt. *Bouman.*

Hennepvreter, → Bremraap.

Hennepvrucht, ovale, eenzadige, grijsbruine dopvrucht van Cannabis sativa (→ Hennep), 4-5 mm lang, 3-4 mm breed, bestaande uit twee holle helften, gescheiden door een scherpen rand. Hoofdbestanddeel: vette olie, in de geneeskunde soms als emulsie gebruikt.

Henner, Jean Jacques, Fransch schilder; * 5 Maart 1829 te Bernweiler (Elzas), † 23 Juli 1905 te Parijs. Leerling van de Ecole des Beaux Arts te Parijs; is lang te Rome, ondergaat vnl. invloed van Correggio en de Venetianen. Schildert portretten en vrouwelijke naaktfiguren in idyllische landschappen. Was in het laatst van de 19e e. een der meest gevierde schilders; tegenwoordig worden H.'s gedistingeerde schilderijen om hun zoetelijke slapheid minder gewaardeerd. *Korevaar-Hesseling.*

Hennewieren, Ned. naam voor Hennuyers, den zeer strijdlustigen Henegouwschen adel.

Hennin, kegelvormig hoofddeksel van vrouwen, gedragen in het midden der 15e e. (tot ca. 1480). De h. sloot met een kap om het hoofd en had een afhangenden sluier aan de punt. De zgn. Oostersche oorsprong van de h. is nog niet bewezen.

Hennin.

Hennin, Maximiliaan de, heer van Bossu, op den voorgrond tredend Ned. edelman, bij het begin van den opstand tegen Spanje; * 1542, † 21 Dec. 1578 te Antwerpen. Vriend van Granvelle, sinds 1556 lid van Raad van State, bleef hij aanvankelijk trouw aan den koning. In 1567 stadhouder van Holland, Zeeland, en Utrecht geworden, trad H. in 1568 op tegen de Watergeuzen in West-Friesland. Bekend is hij vooral gebleven door de inneming en bezetting van Rotterdam (1572), welke verhinderde, dat de Geuzen zich verder het land in, aan Maas en Lek, nestelden. Zijn vloot werd in 1573 op de Zuiderzee door de Geuzen verslagen en hij zelf gevangen genomen. Eerst 1576 weer vrijgelaten, uitgewisseld tegen Marnix van St. Aldegonde. H. verandert nu van partij en dient de Staten te velde. *J. D. M. Cornelissen.*

Henning, Fritz, Duitsch natuurkundige; * 11 Sept. 1877 te Karlsburg (Kreis Prenzlau). In 1913 werd hij lid van de Physikal.-Techn. Reichsanstalt (P.T.R.) te Charlottenburg; sinds 1921 buitengewoon hoogleeraar te Berlijn. Bekend door zijn thermometrische onderzoekingen. Hij construeerde een optischen pyrometer en schreef het belangrijke werk: Temperaturmessung (1915). *J. v. Santen.*

Hennique, Léon, Fransch schrijver uit de groep van → Médan; * 1851 te Basseterre (Guadeloupe), † 25 Dec. 1935 te Parijs. Zijn roman- en tooneelproductie staat in het teeken van het Zola-Naturalisme, door een romantisch bijsmaakje licht verzacht: scherpe waarnemingszin en groote directheid van stijl kenmerken het. Als testamentuitvoerder der Goncourt's stichtte hij de Academie van dien naam.

Voorn. werken: Le Dévoué (1878); L'accident de Mons. Hébert (1883); Un caractère (1890); Minnie Brandon (1899). Tooneel: Jacques Damour; Esther Brandès; La mort du Duc d'Enghien; La menteuse (in samenwerking met A. Daudet). *Baur.*

Hennuyères, gem. in het N. van de prov. Henegouwen, ten N. van 's Gravenbrakel ((krt. → Henegouwen D 2/3); opp. 1 166 ha, ca. 2 000 inw.; heuvelachtige omgeving; landbouw; aardewerk; kerk met gedeelten uit 16e eeuw.

Hennuyers, → Hennewieren.

Henoch, 1° zoon van Caïn (Gen. 4.17).

2° Zoon van Jared en vader van Mathusala, werd op den leeftijd van 365 jaar wegens zijn vromen levenswandel door God weggenomen van de aarde, zonder te sterven (Gen. 5.24; Eccli. 49.16).

Het Aethiopische boek Henoch is vrijwel het voornaamste apocriefe geschrift van het O.T., omdat het de godsdienstige en zedenkundige opvattingen der Joden ten tijde van Christus weergeeft en in hoog aanzien stond. Het werd o.a. gebruikt voor andere apocriefe geschriften; Pseudo-Barnabas en Tertullianus geven het goddelijk gezag, terwijl het door de Aethiopische kerk als canonisch geschrift werd vereerd. Door Hiëronymus en Augustinus werd het echter als apocrief verworpen. Ook de brief van Judas (v. 14) schijnt het te kennen. Het is een samenraapsel van op Henoch's naam staande stukken, die een reeks openbaringen bevatten over zeer uiteenloopende onderwerpen: engelenleer (1-36), spreuken (37-69), sterrenkunde (78-82), geschiedenis (83-90), vermaningen (91-105). Het is in zijn geheel genomen van Joodschen oorsprong en in het Arameesch opgesteld, maar waarsch. zijn er later door een Christen stukken ingelascht. Samengesteld ca. 2e-1e eeuw. v. Chr. werd het in het Gr. vertaald en van het Gr. in het Aethiopisch (4e-5e e.). *Greitemann.*

Lit.: E. Kautzsch, Die Apokryphen u. Pseudepigraphen des A. T. (II, 217-310); R. H. Charles, The Ethiopic Version of the Book of Enoch (Oxford 1906); J. B. Frey, Dict. de la Bible (Suppl. I, 1928, 357-371).

Het Slavische boek Henoch is een apocrief geschrift, waarin Henoch visioenen in de zeven hemelen beschrijft, waaraan zedenkundige vermaningen worden vastgeknoopt. Het schijnt oorspr. in Palestina vervaardigd te zijn vóór den val van Jerusalem (70 n. Chr.), maar het is alleen in een kortere en langere Slavische recensie bewaard. *Greitemann.*

Lit.: Sokolof-Speranski, Slavanskaia Kniga Enokha (Moskou 1910); N. Bonwetsch, Die Bücher der Geheimnisse Henochs (Texte u. Unters., 44, 2, Leipzig 1922); J. B. Frey, Dict. de la Bible (Suppl. I, 1928, 448-454).

Henotheïsme, vereering van één god, zonder dat daarom de godheid van andere goden geloochend wordt. Daarin ligt het verschil met het monotheïsme, dat het uitsluitend bestaan van één God bevestigt. Vgl. ook → Cathenotheïsme. *Bellon.*

Henoticon, hereenigingsedict van keizer Zeno (482). Zeno wilde tot elken prijs de eenheid herstellen in zijn rijk, daar Katholieken en Monophysieten scherp tegenover elkander stonden. Zeer waarsch. ontwierpen de Monophysitische patriarch Petrus Mongus van

Alexandrië en patriarch Acacius van Konstantinopel het stuk, dat dan officieel door den keizer werd uitgevaardigd (→ Caesaropapisme). De uiteenzetting der leer is niet kettersch, Eutyches wordt evengoed veroordeeld als Nestorius. Het groote bezwaar der Katholieken was echter, dat aan het eind het concilie van Chalcedon en de dogmatische brief van paus Leo den Grooten verworpen werden. Aanvankelijk werd het door velen onderteekend. Rome verbood het en toen paus Felix II eischte, dat ook Acacius het zou verwerpen, en deze weigerde, zag de paus zich gedwongen Acacius te excommuniceeren, wat het begin beteekende van het → Acaciaansch schisma. Het H. bereikte dus geenszins zijn doel. Tekst in Migne Patr. Gr. (86 b 2621 vlg.); Kirch, Enchiridion fontium hist. eccl. antiquae (1923, 546 vlg.). *Franses.*

Henrard, Paul Jan Jozef, Belg. generaal en historicus; * 27 Sept. 1830 te Luik, † 13 Nov. 1896 te Brussel. Hij begon reeds in 1856 zijn geschiedkundige navorschingen, die hij tot zijn laatste jaren voortzette; met de grootste zorg bouwde hij al zijn werken op archiefstukken; hij hield zich vnl. bezig met militaire gesch. en met die der 17e e. Terzelfder tijd gaf hij talrijke werken uit over krijgskunde. Hij werd in 1879 lid van de Kon. Academie. *Willaert.*

Werken: o.a. Hist. de l'artillerie en Belgique (1865); Henri IV et la princesse de Condé (1870). Hij stichtte de „Annuaire d'art, de science et de technologie militaire", later „Revue belge d'art militaire". — Lit.: E. Discailles, Notice sur.... H., in Ann. de l'Acad. royale.. de Belg. (1900, 202; met voll. bibliogr.).

Henri II-stijl. De vsch. perioden in de ontwikkeling der Fransche kunst na de Gotiek worden volgens alg. gebruik aangeduid met de namen der vsch. koningen, onder wier bestuur een periode plaats vindt. Zoo spreekt men ook van H., als den stijl der Fr. Renaissance ten tijde der regeering van Hendrik II (1547-'59).

Wat de bouwkunst betreft, kenmerkt zich de Henri II-stijl — in tegenstelling met den François I-stijl, waarin het verticaal element meer naar voren komt en men de charme der Ital. bouwwerken bewondert (Fontainebleau; N. vleugel van het kasteel te Blois; slot te Chambord) — in een strenger en indrukwekkender stijl, waarin men stelselmatiger aansluiting zoekt bij de Ital. bouwmeesters, speciaal de Romeinsche; de herinnering aan de Gotiek verdwijnt definitief: er is meer symmetrie in het grondplan, sterker geprofileerd lijstwerk, zwaardere zuilen. Toch spreekt het verticaal accent nog in de hooge en steile daken, door dakvensters onderbroken, waarbij hooge schoorsteenen met fraai Renaissance-decor zeer typisch aansluiten; maar zeer spoedig ziet men een overheersching van het horizontaal element. De voornaamste bouwmeesters zijn: Pierre Lescot (W. en Z. gevel van het Louvre te Parijs), Philibert de l'Orme (kasteel te Anet; balzaal in het paleis te Fontainebleau; architectuur van het grafmonument van Frans I in St. Denis te Parijs).

Onder de beeldhouwers dienen vermeld Pierre Bontemps (grafmonument van Frans I in St. Denis te Parijs), Jean Coujon (grafmonument voor Louis de Brézé in de kathedraal te Rouen; koorafsluiting in St. Germain l'Auxerrois te Parijs, thans in het Louvre; caryathiden in het Louvre te Parijs en Germain Pilon (grafmonument te Parijs). In al hun werken vindt men een zoeken naar de abstracte schoonheid; hun slanke, naakte figuren met speelsche, gracieuze trekken openbaren een sterk realisme.

Voor wat de schilderkunst betreft, sluiten zich de meesters als François Clouet (doodenmasker van Hendrik II) en Corneille de Lyon of de la Haye aan bij de Nederlanden, terwijl de zgn. School van Fontainebleau onder leiding van den Bolognees Primaticcio typisch Ital. trekken draagt.

Ook de boekverluchting kwam onder Hendrik II tot bloei, getuige de drie getijdenboeken voor dezen koning samengesteld en thans bewaard in de Bib. Nat. te Parijs.

Lit.: A. Michel, Hist. de l'art ([2]IV, passim); E. Quentin-Beauchard, Le livre d'Heures de Henri II (Parijs 1890); E. Mâle, L'art religieux de la fin du M. A. (1925, 435); E. H. Korevaar-Hesseling, Kunstgesch. (1923, 342, 363, 416). *p. Gerlachus.*

Henri-Chapelle, → Hendrikkapelle.

Henrici, 1° Christian Friedrich (pseud. Picander), Duitsch dichter van muziekteksten; * 14 Jan. 1700 te Stolpen, † 10 Mei 1764 te Leipzig. H. werkte de middelste strophen der koralen om tot aria's en recitatieven met behoud van begin- en eindstrophe. Van H. zijn de teksten der voorn. kerkcantates van Bach, alsmede van de Mattheuspassie. *Piscaer.*

Henricianen, volgelingen van → Hendrik van Lausanne.

Henricus, Lat. naam voor → Hendrik.

Henriette Marie van Frankrijk, koningin van Engeland; * 25 Nov. 1609 te Parijs, † 10 Sept. 1669 op het slot Colombe bij Parijs. Dochter van koning Hendrik IV van Frankrijk, huwde in 1625 met Karel I van Engeland; bleef aan het Anglicaansche hof streng in haar Kath. overtuiging. In den burgeroorlog steunde zij haar gemaal, vluchtte in 1644 naar Frankrijk, kwam terug na de Restauratie.

Lit.: Taylor, Life of queen Henrietta Maria (2 dln. 1905); Haynes, Henrietta Maria (1912). *v. Gorkom.*

Henriette Anna, hertogin van Orleans, dochter van Karel I van Eng. en Henriette Marie; * 16 Juni 1644 te Exeter, † 30 Juni 1670 te Saint-Cloud. Vendette met haar moeder; huwde in 1661 den broeder van Lodewijk XIV, Philips van Orléans, werkte voor een Fransch-Engelsch bondgenootschap, voerde de geheime onderhandelingen, welke leidden tot het bekende verdrag van Dover (1 Juni 1670), waardoor Karel II zich met Frankrijk tegen de Ned. Republiek verbond. Was innig bevriend met haar broeder Karel II van Eng. blijkens de geestige briefwisseling.

Lit.: Baillon, Henriette Anne d'Angleterre, sa vie et sa corresp. avec son frère Charles II (1885); Ady, Life of Henrietta, duchess of Orleans (1900). *v. Gorkom.*

Henriette van België, zuster van koning Albert I, * 30 Nov. 1870, huwde 12 Febr. 1896 met prins Emmanuel van Orleans, hertog van Vendome; verblijft te Neuilly (Fr.).

Henriot, Emile, Fransch dichter, roman- en kroniekschrijver; * 3 Maart 1889 te Parijs. Zijn frontleven gaf hem het merkwaardig „Carnet d'un dragon" (1918) in.

Werken. Romans: Aventures de Sylvain Dufont (1923); Aricie Brun ou les Vertus Bourgeoises (1924, prijs van de Académie Fr.); L'Enfant perdu (1926); Les Temps innocents (1921). Gedichten: La flamme et les cendres (1914); Aquarelles (1922) Poésies (1928). Critiek: A quoi rêvent les jeunes gens (1912); Livres et Portraits (3 reeksen 1923-'27); Les livres du second rayon (1925).

Henripont, gem. in het N. van de prov. Henegouwen, ten O. van 's Gravenbrakel (krt. → Henegouwen D 3); opp. 120 ha; ca. 350 inw.; heuvelachtige

en beboschte omgeving; zandachtige landbouwgrond; fruitteelt; bedevaartkapel; oudheidkundige vondsten bij de gehuchten Combreuil en La Houmère; ruïne van versterkt kasteel. *V. Asbroeck.*

Henriquez, Chrysostomus, Cisterciënser, historiograaf zijner orde; * 1594 te Madrid, † 23 Dec. 1632 te Leuven, waar hij in het klooster der Cisterc. zusters La Vignette is begraven. In 1607 trad hij te Huerta in de orde. In 1622 werd hij door aartshertog Albertus naar Ned. geroepen, waar hij zich ijverig met archiv. studiën bezig hield. Het resultaat hiervan legde hij in meer dan 40 Lat. of Spaansche geschriften vast.

Voorn. werken: Fasciculus sanctorum ord. Cist. (Brussel 1623, Keulen 1631); Menologium Cist. (Antwerpen 1630). *Feugen.*

Henry, 1° Joseph, Amer. natuurkundige; * 17 Dec. 1797 te Albany (New York), † 13 Mei 1878 te Washington als directeur van het Smithonian Inst. aldaar. Ontwerper van de bekende weerkaartjes. Vooral echter bekend door zijn onderzoekingen op electrisch gebied. Zoo is de **practische eenheid van zelfinductie** naar hem genoemd (→ Eenheid, sub II, 4°).

Lit.: Contributions to electricity and magnetism (Philadelphia 1839). *J. v. Santen.*

2° Josué, generaal bij het Belg. leger en geologisch ingenieur; * 6 Dec. 1869 te Poupehan a. d. Semois. Vertrekt 1892 als onder-luitenant der Kongoleesche landmacht. Speelt een belangrijke rol bij de → Arab. veldtochten, alsook bij de beteugeling van den opstand der → Batetela. Gedurende dezen veldtocht speurde H. de eerste kwarts-erts op in de streek van Kilo (tegenw. goudmijnen van Kilo-Moto). Hij voerde bevel over een der expedities, belast met het bezetten van de door Engeland aan koning Leopold afgestane gebieden van N.Oost (Redjaf en Lado). In België teruggekeerd, liet hij zich inschrijven als student aan de Mijnschool van Bergen en verwierf er het diploma van geologisch ingenieur. Keerde dan weer naar Kongo terug als commissaris-generaal der prov. Stanleystad. Na den Wereldoorlog nam hij deel aan het bestuur en de organisatie der mijnontginningen van N.O. Kongo. Voorzitter van de Belg. Koloniale Veteranen. *Monheim.*

3° Louis, Belg. scheikundige, * 1834 te Marche, † 1913 te Leuven. Buitengewoon hoogleeraar in de mineralogie te Leuven (1858), later prof. in de scheikunde aldaar.

Werken o.a.: Sur les nitriles-alcools aliphatiques et leurs dérivés; Précis de chimie gén. élém. (3 dln. Leuven 1867-'70).

4° Victor, Fransch linguist en oriëntalist; * 1850 te Colmar, † 1907; prof. in Sanskrit te Parijs sinds 1888.

Werken: Etude sur l'Analogie (1884); Antinomies linguistiques (1896; vert. d. Salverda de Grave en Hesseling); Précis de grammaire comparée du grec et du latin (1888); La magie dans l'Inde Antique (1904).

5° William, Eng. physico-chemicus; * 12 Dec. 1774 te Manchester, † 30 Aug. 1836 te Pendlebury. In 1803 publiceerde hij de naar hem genoemde wet. In 1842 ontdekte hij de oscilleerende ontlading van Leidsche flesschen.

Wet van Henry: gassen kunnen door vloeistoffen worden geabsorbeerd; en de opgeslorpte gewichtshoeveelheid is evenredig met den druk van het gas, zoodat steeds het opgeslorpte volume even groot is. Bij stijgende temp. neemt het oplossend vermogen af. Bij mengsels van gassen gebeurt de opslorping, alsof ieder gas alleen aanwezig was (bijv. oplossing van lucht in water). De wet van Henry is slechts geldig voor betrekkelijk geringe drukkingen; in het bijz. wanneer het gas beneden zijn kritische temp. verkeert. *De Block.*

Lit.: J. Bosscha, Leerb. der Natuurkunde (II).

Henry, Kaap, landpunt in den staat Virginië (V. S. v. Amer., 36° 55′ N., 78° 20′ W.), aan den ingang van de Chesapeakbaai.

Henryson, Robert, Schotsch dichter; * 1425 (?), † 1500 (?). Een van de beste navolgers van Geoffrey Chaucer, die evenwel zijn zelfstandigheid bewaarde. Hij had in hooge mate de gave der poëzie; zijn vers loopt los en luchtig, is vol beschrijvende kracht en tintelt van humor. De afloop van Chaucer's Troylus and Criseyde, waarin de trouwe Troilus gedood en de trouwelooze Criseyde haar geluk vindt met Diomede, bevalt hem niet, dus schrijft hij Testament of Cresseid met een dichterlijk-rechtvaardiger uitslag. Zijn fabels (The Moral Fables of Esope the Phrygian) behooren tot de beste, ooit verteld; de bekendste daarvan is: The Uplandis Mous and the Burges Mous. Op H.'s naam staat ook de eerste pastorale in de Eng. taal (Robene and Makyne).

Uitg.: Small, Mackay and Gregor, compl. uitg. (3 dln., Scottish Text Society, 1884-'93). *F. Visser.*

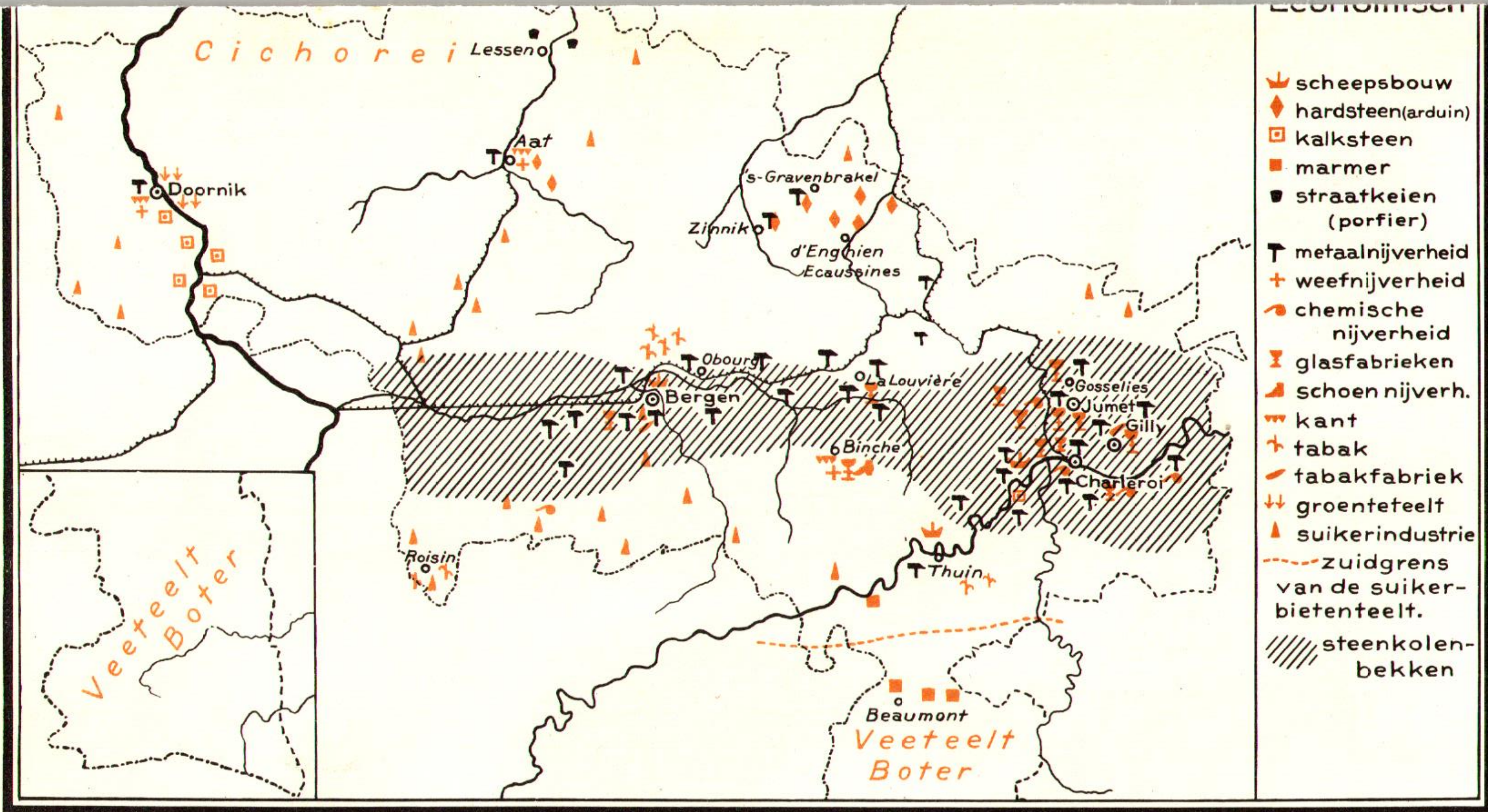
Hensbroek, gem. in de prov. N. Holland, ten O. van Alkmaar; opp. 1 024 ha; ruim 900 inw. (1934), waarvan 44% Prot., 52% Kath. en 3% onkerkelijk. De Kath. behooren tot de parochies Obdam, Heer-Hugowaard en Ursem. Op den kleigrond is vnl. veeteelt.

Henschel, sir Georg, Duitsch musicus; * 18 Febr. 1850 te Breslau, † 1934 bij Londen. H. leefde sedert 1885 te Londen (in 1890 genaturaliseerd, in 1914 in den adelstand verheven). Was zanger, later vermaard zangpaedagoog en schreef vsch. koorwerken, o.a. een Requiem op. 59 (1903), en liederen in den stijl van Brahms, met wien hij persoonlijk bevriend was (vgl. Personal Recollections of Brahms, 1907). *Reeser.*

Henschenius (Henskens), Godefridus, Jezuïet, Bollandist; * 21 Jan. 1601 te Venray, † 11 Sept. 1681 te Antwerpen. Studeerde aan het Jezuïeten-college te Den Bosch en trad 22 Oct. 1619 te Mechelen in de Sociëteit. Na zijn priesterwijding verlangde hij als missionaris naar Zweden te worden gezonden, maar hij werd aangewezen als medehelper van p. → Bollandus bij de samenstelling der Acta Sanctorum, waartoe zijn buitengewone talenkennis hem zeer geschikt maakte. Hij gaf de bewerking der Acta een meer wetensch. richting. Op verzoek van paus Alexander VII kwam hij in 1659 naar Rome en bleef daar en in andere steden tot 1661 werken in archieven en bibliotheken. Het resultaat was, dat hij met die vondsten drie nieuwe deelen kon uitgeven. Voor Ned. zijn vooral van belang zijn verhandelingen over de eerste biss. van Maastricht. Standbeeld in zijn geboorteplaats.

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (IV, 282-283; XI, 1774); Publications.... Limbourg (V, 179-250); N. Ned. Biogr. Wbk. (I, 1085). *v. Hoeck.*

Hensel, Luise, Duitsch liederdichteres; * 30 Maart 1798 te Linum, † 18 Dec. 1876 te Paderborn. Clemens Brentano verliefde op haar (1816). Zij werd Katholiek in 1818 en bracht Brentano weer tot het Kath. terug. Onder haar zoetige, sentimenteele gedichtjes zijn enkele innig-eenvoudige liederen, o.a. Müde bin ich, geh' zur Ruh, en Immer musz ich wieder lesen. *V. Hulse.*

Cichorei
Lessen
Aat
Doornik
's-Gravenbrakel
Zinnik
d'Enghien
Ecaussines
Obourg
Bergen
La Louvière
Gosselies
Jumet
Gilly
Binche
Charleroi
Roisin
Thuin
Beaumont
Veeteelt
Boter
Veeteelt
Boter
scheepsbouw
hardsteen(arduin)
kalksteen
marmer
straatkeien
(porfier)
metaalnijverheid
weefnijverheid
chemische
nijverheid
glasfabrieken
schoen nijverh.
kant
tabak
tabakfabriek
groenteteelt
suikerindustrie
zuidgrens
van de suiker-
bietenteelt.
steenkolen-
bekken

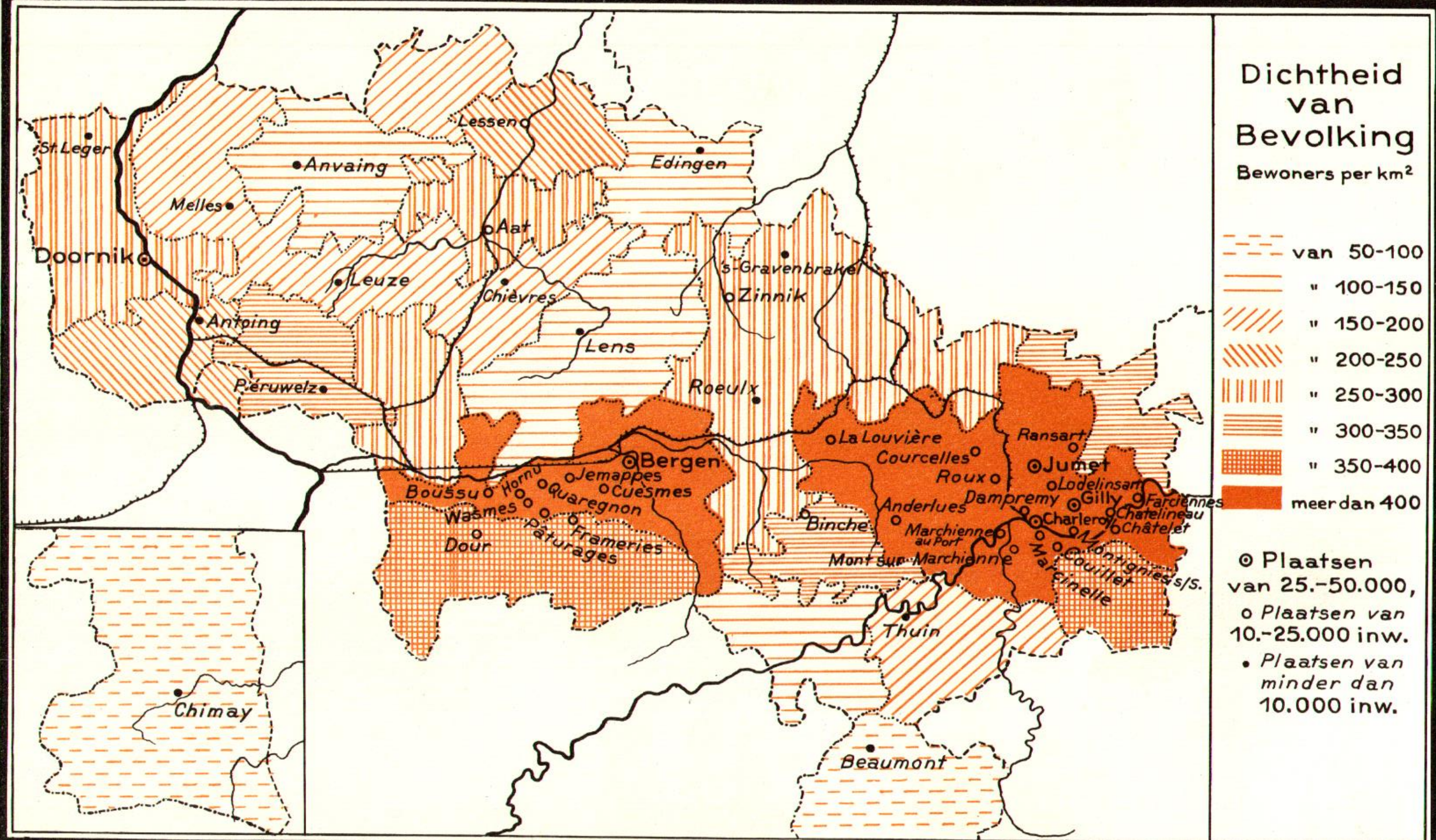
PROVINCIE HEN

NEGOUWEN

4°
D
15′
E
4°30′
F
1
45′
2
3
50°
30′
4
5
15′
6
4° v. Gr.
Zuenbeek
Zenne
Halle
Haine
Eigenbrakel
Dijle
Lasne
Thijle
Dettelingen
Hove
Steenkerke
Graty
Petit-Roeulx-lez-Braine
Hennuyères
Ronquières
's-Gravenbrakel
Henripont
Nijvel
Zinnik
Ecausines-d'Enghien
Ecausines-Lalaing
Arquennes
Petit-Roeulx-lez-Nivelles
Feluy
Naast
Marche-lez-Ecaussines
Seneffe
Buzet
Rèves
Villers-Perwin
Brye
Wagnelée
Thieusies
Mignault
Obaix
Frasnes-lez-Gosselies
Familleureux
Manage
Luttre
Liberchies
Mellet
St.Amand
Roeulx
Godarville
Pont-à-Celles
Viesville
Wayaux
Heppignies
Fleurus
St.Denis
Gottignies
Houdeng
Goegnies
Fayt-lez-Manage
Gouy-lez-Piéton
Thiméon
Wangenies
Obourg
Ville-sur-Haine
Thieu
Bellecourt
Gosselies
Ransart
Wanfercée-Baulet
Havré
Strépy
La Louvière
La Hestre
Trazegnies
Lambusart
Boussoit
Maurage
Morlanwelz
Courcelles
185
Jumet
Farciennes
Châtelineau
Piéton
Souvret
St.Vaast
Roux
Lodelinsart
Pironchamps
St.Symphorien
Péronnes
Carnières
Forchies-la-Marche
Ressaix
Charleroi
Gilly
Roselies
Villers-St.-Ghislain
Waudrez
Binche
Anderlues
Monceau s.S.
Pt de Loup
Chatelet
Harmignies
Estinnes
Bonne Espérance
Epinois
Marchienne-au-Pont
Marcinelle
Bouffioulx
Vellereille-le-Sec
Leernes
Landelies
Couillet
Montignies
Presles
S./Sambre
Haulchin
Vellereille-lez-Brayeux
Mont-Ste-Geneviève
Loverval
Fauroeulx
Croix-lez-Rouveroy
Bienne-lez-Happart
Lobbes
Montignies-le-Tilleul
Acoz
Gougnies
Rouveroy
Peissant
Mérbes-Ste-Marie
Jamioulx
Joncret
Villers-Poterie
Sars-la-Buissière
Thuin
Gozée
Nalinnes
Gerpinnes
Merbes-le-Château
Sambre
Biercée
Marbaix
Erquelinnes
Fontaine-Valmont
Ham-sur-Heure
La Buissière
Ragnies
Thuillies
Solre-sur-Sambre
Leers-et-Fosteau
Cour-sur-Heure
Donstiennes
Montignies-St.Christophe
Strée
Heure
Bersillies-l'Abbaye
Thirimont
Beaumont
Leval-Chaudeville
Boussu-lez-Walcourt
Leugnies
Barbençon
260
Solre-St.Géry
Erpion
Grandrieu
Vergnies
Renlies
Sivry
Fourbechies
Sautin
Froid Chapelle
Rance
Montbliard
Trouille

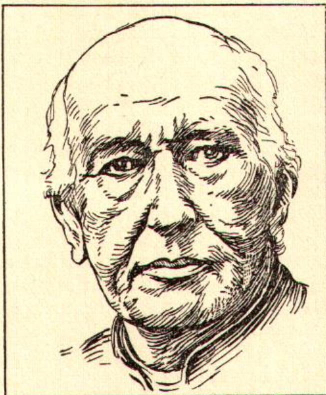

PROVINCIE HENEGOUWEN
Dichtheid van Bevolking
Bewoners per km²
van 50-100
" 100-150
" 150-200
" 200-250
" 250-300
" 300-350
" 350-400
meer dan 400
Plaatsen van 25.-50.000,
Plaatsen van 10.-25.000 inw.
Plaatsen van minder dan 10.000 inw.
St. Leger
Doornik
Anvaing
Melles
Lessen
Edingen
Aat
Leuze
Chièvres
Antoing
Lens
Péruwelz
's-Gravenbrakel
Zinnik
Roeulx
Bergen
Boussu
Hornu
Jemappes
Cuesmes
Wasmes
Quaregnon
Pâturages
Frameries
Dour
La Louvière
Courcelles
Roux
Ransart
Jumet
Lodelinsart
Binche
Anderlues
Dampremy
Gilly
Farciennes
Châtelineau
Châtelet
Charleroi
Marchienne au Port
Mont sur Marchienne
Montignies s/S.
Couillet
Marcinelle
Thuin
Chimay
Beaumont
Economisch

Uitg.: Lieder, uitg. d. H. Cardauns (1923). — Lit.: Bartscher, Der innere Lebensgang der Dichterin L. H. (Paderborn 1882); Binder, L. H. (Freiburg ²1904).

Henselt, Adolf von, Duitsch pianist; * 12 Mei 1814 te Schwabach (Beieren), † 10 Oct. 1889 te Warmbrunn (Silezië); leerling van Hummel en Sechter, als piano-virtuoos de evenknie van Liszt, als componist van pianomuziek minder belangrijk, wel als uitgever van Weber's pianowerken.

Lit.: La Mara, A. H. (³1911). *Reeser.*

Hensen, Antonius Hubertus Leonardus, Ned. historicus; * 30 Mei 1854 te Rotterdam, † 5 Dec. 1932 te Den Haag. Priester gewijd in 1879, voltooide H. zijn studie in de theologie te Rome in 1881; 1886-1915 hoogleeraar aan het groot-seminarie te Warmond, nadien tot 1924 directeur van het Hist. Instituut te Rome. H. was met vele waardigheden bekleed, o.a. was hij protonotarius apostolicus. Hij publiceerde o.a.: Rom. bronnen voor den kerkel. staatk. toestand der Nederlanden in de 16e e.; de abdij van Egmond; Nova et Vetera; In den Holl. Tuin. De „Bijdragen tot de Gesch. v. h. Bisdom Haarlem" en „De Katholiek" leggen in vele art. getuigenis af van H.'s veelzijdige kennis. *de Haas.*

A. H. L. Hensen.

Hensies, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen, ten W. van Bergen (krt. → Henegouwen B 4); opp. 983 ha; 2 500 inw. Vijvers; landbouw; brouwerijen; oude gem., reeds vermeld in de 8e eeuw; bezienswaardige kerk van verschillende tijdstippen; oudheidkundige vondsten.

Henslowe, Philip, Eng. theatereigenaar, † 1616. Deze even geslepen als ongeletterde kapitalist uit den tijd van Shakespeare, profiteerend van het jeugdig enthousiasme voor het tooneel in die dagen, kocht tooneelspelen op, verkocht ze aan acteurs; schoot behoeftige tooneelschrijvers geld voor en dreef handel in tooneelbenoodigdheden; hij bouwde eenige schouwburgen en organiseerde tooneelgezelschappen. De meeste van deze verrichtingen staan vermeld in de zgn. Henslowe's Diary (1592-1609), die daardoor een eigenaardig zijlicht werpt op de groote figuren uit dien tijd.

Lit.: E. K. Chambers, The Elisabethan Stage (I 1923). *F. Visser.*

Henszlmann, Emerich, Hongaarsch archaeoloog; * 13 Oct. 1813 te Kaschau, † 6 Dec. 1888 te Boedapest. H. studeerde aanvankelijk de medicijnen, later kunst en archaeologie; reisde 1852-'60 in het buitenland; 1873 prof. te Boedapest.

Werken: o.m. Théorie des proportions appliquées dans l'archit. à Paris (1860); Studien über die Kunst der Goten (1874); Die got. Baudenkmäler Ungarns (1880); Die Baukunst Syriens (1881).

Hentsch, Richard, Saksisch officier; * 18 Dec. 1869 te Keulen, † 13 Febr. 1918 te Boekarest. Hij is vooral bekend door het bevel tot den terugtocht, dat hij als gevolmachtigde van het Duitsche opperbevel op 8 Sept. 1914 zelfstandig aan den commandant van het 1e leger, von Kluck, gaf, niettegenstaande deze generaal den terugtocht allesbehalve noodzakelijk achtte. Hierdoor werd de ongunstige afloop van den 1en Marneslag voor de Duitschers een feit.

Lit.: o.m. Müller Löbnitz, Die Sendung des Oberst Leutnants Hentsch. *van Voorst tot Voorst.*

Henzen, Johann Heinrich Wilhelm, Duitsch philoloog en epigraphist; * 24 Jan. 1816 te Bremen, † 27 Jan. 1887 te Rome. Verbleef sedert 1842 te Rome, en was er medewerker en later (1856) secretaris van het Duitsch Archaeologisch Instituut. Hij was medewerker van Mommsen aan de „Corpus der Lat. inschriften", bewerkte de Fasti Consulares en de Rom. inschriften sedert Caesar, maakte een supplement van Orelli's Lat. Inscripties; verder: Acta fratrum Arvalium. *E. de Waele.*

Hepar (Gr., = lever), **1°** (scheik.) naam door de alchemisten gegeven aan vsch. zwavelhoudende, leverkleurige producten, die door samensmelten van bepaalde stoffen met zwavel verkregen kunnen worden, o.a. → zwavellever uit potasch en zwavel. Voor het aantoonen van zwavel in organische verbindingen volgens de **hepar-reactie**, wordt de stof met houtskool en soda of met natrium gegloeid, waarbij natriumsulfide (hepar) gevormd wordt, dat gemakkelijk kan worden aangetoond. *Hoogeveen.*

2° (Dierk.) → Lever.

Hepaticae, → Levermossen.

Hepatopancreas, verouderde benaming voor de → middendarmklier bij de lagere dieren.

Hephaestion, **1°** zoon van Amyntor, boezemvriend en lid der lijfwacht van Alexander den Grooten, dien hij als hooger officier op zijn tochten vergezelde; in 324 v. Chr. gehuwd met een dochter van Darius, in hetzelfde jaar te Ecbatana gestorven en te Babylon, volgens den wil van Alexander, met koninklijke eer begraven. Menige anecdote wijst op de innige vriendschap van Alexander jegens Hephaestion.

2° Oud-Grieksch philoloog uit Alexandrië, uit de 2e eeuw v. Chr.; auteur van een groot werk over metriek in 48 boeken, waaruit een door H. zelf samengesteld handboek bewaard is. Veel bestudeerd in de Oudheid en als bron gebruikt, gecommentarieerd door Cassius Longinus, voor de Byzantijnen en de Humanisten de basis hunner metrische wetenschap. *V. Pottelbergh.*

Hephaestus (Gr. myth.), door de Romeinen vereenzelvigd met Vulcanus, was de god van het vuur en de smeedkunst, zoon van Zeus en Hera. Daar hij kreupel en mismaakt was, zou Hera hem uit schaamte in zee geworpen hebben; volgens een andere lezing slingerde Zeus hem bij een twist van den Olympus, zoodat hij halfdood op het eiland Lemnos viel, waar hij dan bijz. vereering genoot. Als hinkende schenker der goden verwekt hij op den Olympus het „Homerische gelach". Van zijn kunstvaardigheid getuigen de koperen hemelpaleizen, Achilles' onvergankelijke wapenrusting, de helm van → Hades, het halssnoer van → Harmonia enz. Zijn smederij werd later aetiologisch gelocaliseerd op vulcanische eilanden (o.a. Lipara en Sicilië). *Cuypers.*

Hephtalieten of Witte Hunnen, deel van het volk der Hunnen, dat in de 5e eeuw n. Chr. vanuit zijn woonplaatsen ten Z. van het Aralmeer herhaalde invallen in Perzië en N.W. Indië deed. Door

Chosroës in 560 verslagen en door de opdringende Turken verdreven, verdwijnen zij uit de geschiedenis.

Hephthemimeres (< Gr. hepta = zeven; hemi = half; meros = deel). Terwijl de gewone plaats der caesuur in een hexameter is na de derde heffing (→ Penthemimeres), is de h. een verssnede, welke na de vierde heffing valt, dus midden in den zevenden voet. De h. gaat in denzelfden versregel meestal samen met een → trithemimeres, een snede na de tweede heffing. *v. d. Eerenbeemt.*

Heppen, gem. in Belg. Limburg op de grens der prov. Antwerpen; opp. 956 ha, hoogte 45 m; ca. 1 400 inw. (Kath.). Landbouw.

Heppenbach, gem. in het Z.O. van de prov. Luik, kanton S. Vith; opp. 3 324 ha, ca. 1 000 inw.; beboschte omgeving; rivier de Amel; landbouw en veeteelt, boschbouw; Gotische kerk met jongere gedeelten.

Heppignies, gem. in het O. van de prov. Henegouwen, ten W. van Charleroi; opp. 788 ha; 1 500 inw.; zandgroeven; landbouw; aardewerk; steenkoolmijnen in de omgeving; veldovens; ruïne van versterkt kasteel; kerk gedeeltelijk uit 16e eeuw; oudheidkundige vondsten. *V. Asbroeck.*

Heptagonaal getal, → Veelhoekig getal.

Heptarchie (< Gr. hepta = zeven, archè = heerschappij), naam van zeven rijken, die de Angelsaksen in Eng. zouden gesticht hebben: Kent, Sussex, Wessex, Essex, Northumbrië, Mercië en Oost-Anglië. De grenzen stonden echter niet vast, de band van eenheid was zeer los, en er waren ook tijden, dat er negen of tien van die rijken bestonden. Vgl. → Angelsaksen. *Gorris.*

Heptateuch. Op sommige lijsten der boeken van de H. Schrift verbond men den Pentateuch met andere hist. boeken van het O. T. Zoo gaf men dezen naam H. aan den Pentateuch met twee andere hist. boeken (Gr. pente = vijf; hepta = zeven).

Her, 1° eerstgeboren zoon van Juda (Gen. 38. 3). 2° Zoon van Gad (Gen. 46. 16).

Hera (Gr. myth.), bij de Romeinen Juno genoemd, was oorspr. een aardgodin. Als zoodanig werd zij aanvankelijk vereerd in de gedaante van een koe. Hierdoor wordt de Homerische bijnaam boöpis (= de koeoogige) verklaard. In de mythologie werd zij de hemelvorstin, dochter van Cronus en Rhea, zuster en gemalin van den hemelgod Zeus. Haar kinderen zijn Ares, Hephaestus en Hebe. Zij is bekend om haar trotsch en onbuigzaam karakter. In de mythologie loopen vele verhalen van Zeus' ontrouw en Hera's jaloezie. Als zijn wettige vrouw is zij de beschermster van het huwelijk en staat zij de vrouwen bij de verlossing bij. Aan haar is gewijd het eiland Samos, terwijl Argos, Mycenae en Sparta haar lievelingssteden zijn. Zij ondersteunt de Grieken voor Troje (oordeel van Paris). Ook in Olympia en elders op den Peloponnesus, in Boeotië en op Creta werd zij vereerd. Evenals Zeus werd zij vereerd op bergen en burchten.

Hera-kop uit de villa Ludovisi.

Afgebeeld werd zij als een schoone, statige vrouw; in haar trekken lagen bevalligheid en waardigheid. Van haar beelden zijn bekend de H. van Cheramyes uit Samos (in het Louvre) en de Hera-kop uit de villa Ludovisi, een Rom. copie naar een origineel uit den tijd van Praxiteles. De dichters stellen haar voor als op een gouden troon gezeten naast Zeus. Vgl. → Heraeum. *Weijermans.*

Heraclea, naam van tal van Oude steden.

1° H. in Lucanië (Z. Italië), nu Policoro, in 432 v. Chr. door Tarente gesticht. Ca. 330 v. Chr. werd het door Alexander I van Epirus veroverd. Pyrrhus versloeg daar 280 v. Chr. de Romeinen. In 278 sloot het een zeer gunstig verdrag met Rome. In 89 v. Chr. werd het een municipium.

2° H. Minoa, op de Z. kust van Sicilië, tusschen Salinus en Agrigentum, ca. 500 v. Chr. door de Spartanen veroverd, vervolgens door de Carthagers, en ten slotte door de Romeinen.

3° H. Pontica, nu Eregli, aan de Z. kust van de Zwarte Zee in Bithynië, ca. 550 v. Chr. gesticht door burgers van Tanagra. Het bleef vrij van de Perzische overheersching. Later kwam het onder Rom. heerschappij.

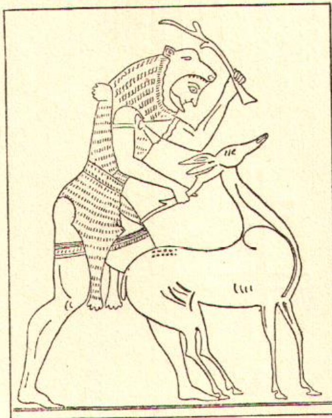
4° H. Trachinia, in midden-Griekenland, als Spartaansch bolwerk gesticht in 426 v. Chr. Het beheerschte den van het Z. komenden weg naar Thessalië (N.O. Griekenland). Er is veel om gevochten. *Weijermans.*

5° (Ook: Perinthus) Stad **aan de Zee van Marmora**, ca. 230 hoofdstad van Thracië en zetel van den exarch of metropoliet dier provincie, die ca.30 suffragaanbisschoppen onder zich had, w.o. die van Byzantium. Toen Byzantium de rijkshoofdstad en wereldstad Konstantinopel was geworden, was het abnormaal, dat de bisschop der keizerstad ondergeschikt zou zijn aan den exarch van het betrekkelijk onbeduidende H. Zoo moest H. weldra de facto en op het Conc. van Chalcedon ook officieel zijn voorrang aan Konstantinopel afstaan, ook al erkende Rome nog niet, dat Konstantinopel de eerste zetel van het Oosten was geworden. Tijdens de Kruistochten werd H. een Lat. aartsbisdom met meerdere suffraganen. Tegenwoordig is het titulair-aartsbisdom. *Franses.*

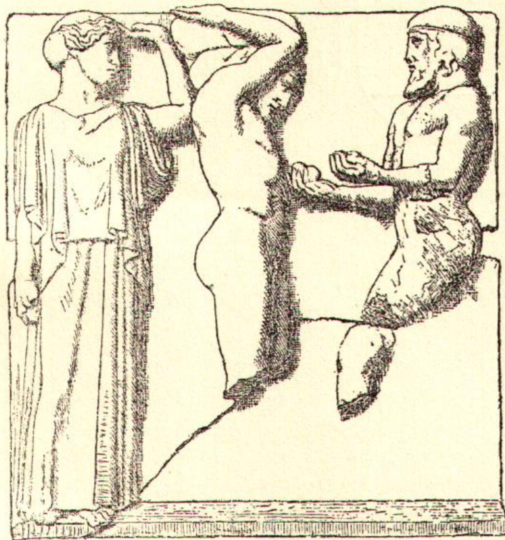
Heracleopolis, Grieksche naam (thans Ahnas) van een oude gouwhoofdstad in Egypte, gelegen ten Z. v. d. Fajjoem. Vanaf het begin v. h. dynastieke tijdvak stond hier een beroemde Horustempel. Een in H. gevestigde adellijke familie bemachtigde in het midden van het 3e duizendtal v. Chr. den troon der pharao's: 9e en 10e dynastie. Van deze heerschers, die de Heracleopolieten genoemd worden, is ons alleen iets bekend uit de graven van de nomarchen van Sioet. Zelfs de namen van de meeste pharao's dezer dynastieën zijn ons niet bekend en geen enkele is van groote beteekenis. Na ca. 300 jaar verdween het geslacht der Heracleopolieten. H. werd een stad van beteekenis in den tijd van den pharao Sjesjonk (den Sesac van de H. Schrift), wiens geslacht in deze stad tot macht gekomen was. *Simons.*

Heracles (Gr. myth.), door de Romeinen Hercules genoemd, Achaeïsch-Dorische, later alg.-Grieksche heros, beschermer van de athletiek en van het reizen, drager van de cultuur. Hij werd

vroeg met een Oud-Italische godheid versmolten. Zoon van Zeus en Alcmene; echtgenoot van Amphitryo. Als kind wurgt hij een paar slangen, die Hera op hem afzendt. Door toedoen van Hera moet hij in dienst van koning Eurystheus de „Twaalf Werken” verrichten, nl.: 1° het worgen van den Nemeïschen leeuw, 2° het dooden van de Hydra van Lerna, 3° het vangen van het Erymantische zwijn, 4° het vangen van de Arcadische hinde, 5° het wegjagen van de Stymphalische vogels, 6° het reinigen van de stallen van Augias, 7° het dooden van Diomedes, 8° het vangen van den stier van Creta, 9° het rooven van den gordel van Hippolyte, 10° het dooden van den reus Geryon, 11° het halen van de gouden appels uit den tuin der Hesperiden, 12° het halen van Cerberus uit de onderwereld (zie afb. in dl. VII, kol. 250).

Heracles vangt de Arcadische hinde (Grieksche vaasschildering).

Heracles. Metope van den Zeustempel te Olympia. Midden: Heracles; rechts: Atlas; links: een Hesperide.

Daarna dingt hij naar de hand van Iole. Op haar weigering doodt hij in razernij haar broeder. Als slaaf verkocht, moet hij bij Omphale, koningin van Lydië, in vrouwengewaad wol spinnen (Le Rouet d'Omphale van St. Saens). In Griekenland teruggekeerd, huwt hij Deïanira. In haar naijver zendt zij hem als liefdestoovermiddel het Nessuskleed, waardoor hij sterft. Opgenomen op den Olympus, verzoent Hera zich met hem en geeft hem haar dochter Hebe tot gemalin.

Zijn figuur wordt behandeld door Sophocles, Euripides, Aristophanes en anderen (Oratorium van Händel). In de Klassieke kunst meestal baardeloos, onbekleed, leeuwenvel over den arm, met knots. In den Hellenistischen tijd vaak met baard. Het meest bekende beeld van H. is de Farnesische H. (naar Lysippus) te Napels (Museo Nazionale). Bekend is ook H., het hemelgewelf dragend, terwijl hij van Atlas de Hesperidenappels ontvangt (Metope van den Zeustempel in Olympia; zie afb.).

Zuilen van Heracles. Volgens de sage scheurde Heracles in Spanje Europa van Afrika los en verbond hij de Middellandsche Zee met den Atlantischen Oceaan. Aan beide zijden der zeestraat, bij het tegenwoordige Gibraltar, stapelde hij, tot aandenken aan het uiterste punt zijner reizen, twee rotsen op, Kalpe en Abyla, die later de Zuilen van H. werden genoemd. *Weijermans.*

Heracleum (Oudheid), havenstad van Cnossus aan de Noordkust van Creta.

Heracleum (plantk.), → Berenklauw.

Heracliden (Gr. myth.), de afstammelingen van → Heracles (Hercules), die volgens de sage 80 jaren na den Trojaanschen oorlog onder aanvoering van Temenus, Crephontes en Aristodemus na herhaalde invallen den Peloponnesus (Z. Griekenland) bemachtigden en onderling verdeelden (de zgn. Terugkomst der H.). *Weijermans.*

Heraclides van Damascus. Onder dezen schuilnaam schreef Nestorius na 451 een uitvoerige zelfverdediging.

Uitg.: Nestorius, Le livre d'Héraclide de Damas (Fr. vert. d. F. Nau, 1910).

Heraclides Ponticus, Grieksch wijsgeer der 4e eeuw v. Chr., leerling van Plato, dien hij gehoord heeft, alsook van Speusippus, van de Pythagoreërs en Aristoteles. Over ethische en natuurkundige problemen, over philologie, historie, musicologie schreef hij in de Oudheid zeer beroemde dialogen, die Cicero (bijv. De Re Publica, De Oratore) en vulgarisateurs als Plutarchus meermaals inspireerden. Op het gebied der astronomie leerde hij, dat de aarde om zich zelve en waarschijnlijk ook, dat ze om de zon draait, die het middelpunt is van ons zonnestelsel. *V. Pottelbergh.*

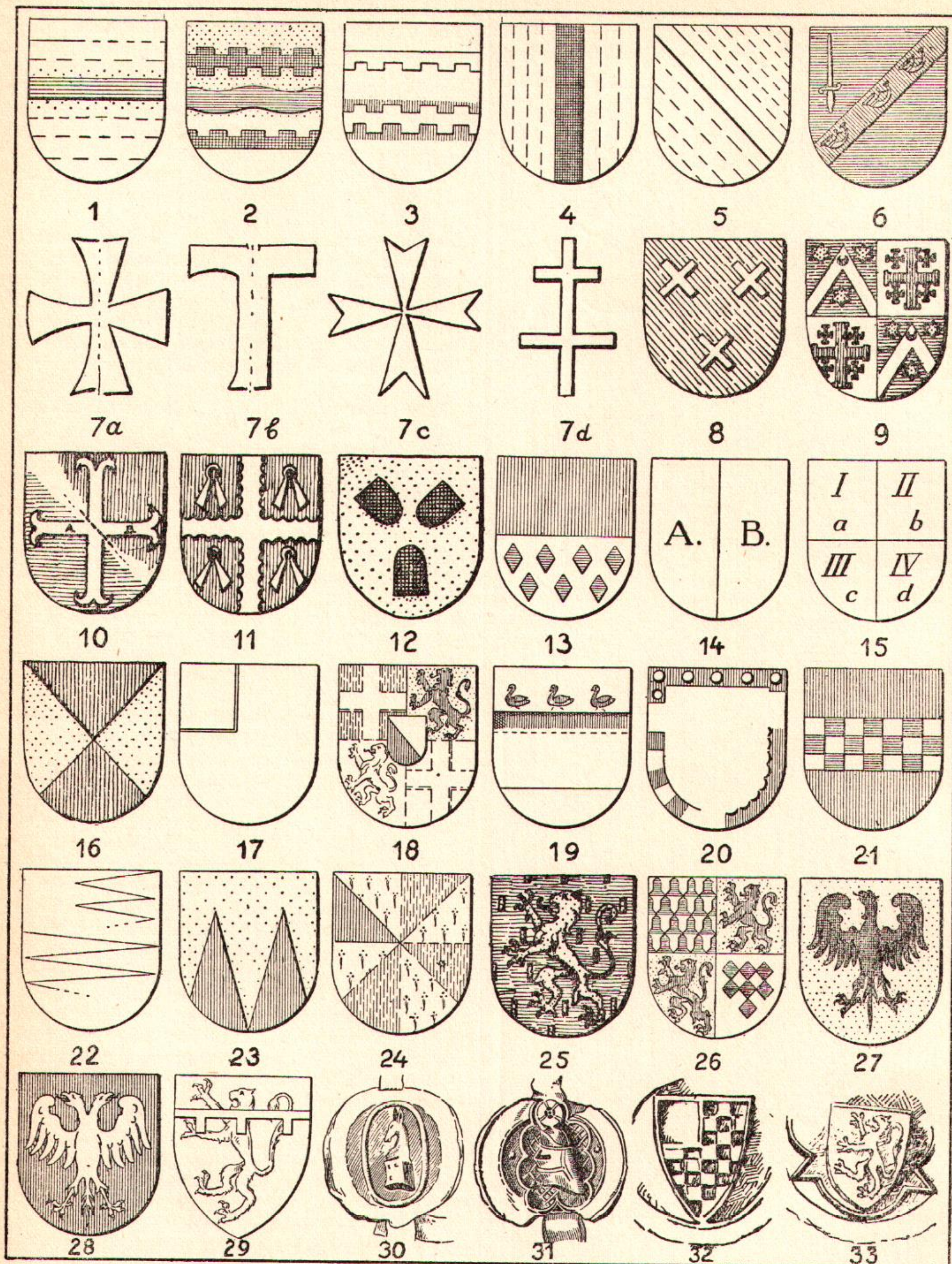
Heraclides van Tarente, Oud-Grieksch arts uit de 1e eeuw, de beroemdste vertegenwoordiger van de zgn. empirische school (→ Herophilus), waarsch. werkzaam te Alexandrië, zeer sterk in de pharmacologie en de therapie. Hippocrates heeft hij geheel gecommentarieerd; zijn Symposion was een vulgarisatiewerk over het dieet. Zijn werken, waaruit enkele fragmenten bewaard zijn, werden later veelvuldig benut. *V. Pottelbergh.*

Heraclitus van Ephese, Grieksch wijsgeer; * ca. 535, † ca. 480 v. Chr. H. neemt als oerstof van alles aan het vuur, dat krachtens inwendigen strijd voortdurend in ontwikkeling is; daardoor zijn ook alle dingen in een onophoudelijke verandering, die door het vuur als immanente wet wordt geleid: alles wordt en vergaat, vloeit en vervloeit (panta rhei).

Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der Grieken en Rom. ([2]1932). *F. Sassen.*

Heraclius, Byzantijnsch keizer (610-641), een krachtig regeerder, die de Perzen bestreed en in 629 het geroofde H. Kruis weer naar Jerusalem bracht; H. beschermde echter het Monotheletisme.

Heraeum (Lat.), tempel van Hera; de meest

1. In goud een blauwe dwarsbalk; het gestippelde stelt voor: een schild, gedwarsbalkt van acht stukken.
2. In goud een golvende dwarsbalk van blauw; boven: in goud een aan beide zijden gekanteelde dwarsbalk van zwart; beneden: in zilver een gekanteelde dwarsbalk van zwart.
3. Boven: een van onderen gekanteelde dwarsbalk; beneden: in rood een beurtelings gekanteelde dwarsbalk **van zilver.**
4. In zilver een zwarte paal; het gestippelde stelt voor: een schild gepaald van .... stukken, dan wel: in .... x palen van ....
5. Een schuinbalk; geschuinbalkt dan wel: in .... x schuinbalken van ....

bekende zijn: het H. in Olympia, een peripterus van 6 × 16 zuilen, waar de oorspr. houten zuilen successievelijk vervangen werden door steenen zuilen, die de hist. ontwikkeling van canneluren en kapiteelvorm duidelijk laten zien; verder het H. op Samos en het H. tusschen Argos en Mycene. *W. Vermeulen.*

Heraldiek (< laag-Lat. ars heraldica = herautskunst) of w a p e n k u n d e is de kennis omtrent (geslachts)wapens.

De **oorsprong der wapens** ligt in de behoefte aan een duidelijk kenteeken, zoowel in het strijdgewoel (banieren, veldteekens) als in de steekspelen der M.E.; toen de helm het gelaat van den aanvoerder bedekte, moesten zijn volgelingen hem kunnen herkennen: het s c h i l d werd van een figuur voorzien, zoo eenvoudig mogelijk en door heldere kleuren sprekend. Uit de tot ons gekomen → zegels weten wij, dat de wapens van den hoogen adel erfelijk werden in de 2e helft der 12e e.; op den helm werd een h e l m t e e k e n aangebracht, meestal de hoofdfiguur uit het schild, eerst in den loop der 14e e. een vast herkenningsteeken voor een bepaald geslacht.

Terminologie. De k l e u r i g h e i d wordt verkregen door „metalen" en „emails"; metalen: goud en zilver; de emails (kleuren): rood (keel), groen (sinopel), blauw (azuur), zwart (sabel), bont (vair), hermelijn. Bruin, purper en natuurlijke kleuren zijn latere toevoegsels. Als regel geldt: nooit kleur op kleur, noch metaal op metaal. Bij de beschrijving van een wapen gaat men uit van den drager van het schild, zoodat bijv. de linkerhoek die is, welken de drager aan zijn linkerschouder heeft (heraldisch links).

Het vlak van het schild, het zgn. v e l d, leent zich voor talrijke varianten eener geometrische verdeeling, waarvan de bekendste volgen: de dwarsbalk (f a a s) is een horizontale baan over het midden van het schild (zie plaat, afb. 1); bij meerdere (even aantal deelen) noemt men het schild gedwarsbalkt, gefaast van zooveel stukken; die dwarsbalk, evenals talrijke andere figuren, kan zijn: gegolfd, geënt, uitgetand, uitgeschulpt, gekanteeld, vanonder gekanteeld, aan beide zijden gekanteeld en tegen- of beurtelings gekanteeld (afb. 2, 3). Een baan loodrecht in het schild heet een p a a l ; bij meerdere (even aantal deelen) heet het schild gepaald (afb. 4). Een schuinbalk, welke van den rechterbovenhoek uitgaat over den diagonaal van het schild heet (rechter) schuinbalk (b a n d); bij meerdere (even aantal deelen) : geschuinbalkt (afb. 5). Een schuinbalk, uitgaande van den linkerbovenhoek, heet linkerschuinbalk (b a a r) (afb. 6).

Veel voorkomende rechtlijnige stukken zijn de k r u i s e n (afb. 7-11); een kruis kan zijn breedarmig (afb. 7a); verkort, wanneer de armen de randen van het schild niet raken. Voorts heeft men: het St. → Andreas- of schuinkruis (afb. 8), het St. Antoniuskruis (afb. 7b): het → Dominicaansche kruis, het Jerusalemskruis (afb. 9; = een verkort krukkenkruis, in de hoeken vergezeld van een dergelijk, kleiner) en het Malthezerkruis (afb. 7c); het ankerkruis (afb. 10A), welks armen omgebogen zijn; het **krulkruis** met verder omgebogen uiteinden; het leliekruis, welks armen in leliën eindigen; het slangenkruis (afb. 10B), welks armen in slangenkoppen uitloopen; het uitgetand (afb. IV) en het uitgeschulpt (afb. 11) kruis, het krukkenkruis (afb. 9), het bolkruis, het knopkruis en het herkruist kruis (= een verkort kruis, waarvan

---

6. In blauw een groene linkerschuinbalk, beladen met drie gouden jachthorens, gevoerd van rood ; in den rechter bovenhoek van het schild een degen van goud, de punt naar boven (v a n G e e n).
7. a) Varianten van een breedarmig kruis ; b) varianten van het St. Antonius-kruis ; c) het Malthezer-kruis ; d) het patriarchaal kruis.
8. In groen drie St. Andrieskruisen van zilver, L i n d a n u s (v. d. Lindt), eerste bisschop van Roermond, 1563-'88.
9. D e M a u r e g n a u l t : gevierendeeld : I en IV, in blauw een zilveren keper, op den top beladen met een rooden wassenaar en vergezeld van drie gouden sterren (6), twee van boven en één van onderen ; II en III in zilver een rood (doorgaans gouden) Jerusalems-kruis.
10. A = een ankerkruis, bijv. B e n t i n c k, in blauw een ankerkruis van zilver.
B = slangen(kop)kruis, bijv. H u y n, in rood een (dubbel) slangenkruis van zilver.
11. V a n M i d d a c h t e n, in rood een uitgeschulpt kruis van zilver, in de kwartieren vergezeld van telkens één droogscheerdersschaar van hetzelfde, de punten naar omlaag.
12. V a n H ö v e l l (tot Westerflier), in goud drie zwarte schaafbeitels, gaffelswijze geplaatst.
13. T o r c k, doorsneden van rood op zilver, het zilver beladen met zeven blauwe ruiten (4 en 3).
14. Gedeeld.
15. Gevierendeeld.
16. Schuingevierendeeld van rood en goud.
17. Vrijkwartier.
18. U t r e c h t, gevierendeeld I en IV.... enz. ; over alles heen een hartschild, geschuind van zilver en rood.
19. Schildhoofd (bijv. in een zilveren schildhoofd drie roode mereltjes naast elkaar) en schildvoet.
20. Schildzoom, ...beladen met penningen, ...uitgeschulpt, ...geblokt.
21. M o m, in rood een in drie rijen van zilver en blauw geschakeerde (geschaakte) dwarsbalk.
22. Inhoekingen.
23. V a n O m p h a l, in goud twee roode punten.
24. Gegeerd, bijv. L o u d o n, gegeerd van hermelijn en rood, van acht stukken.
25. V a n N a s s a u, in blauw, bezaaid met gouden blokjes, een roodgetongde gouden leeuw over alles heen.
26. D e V i l l e r s de Pité, gevierendeeld : I, effen vair (A w a n s); II en III, in goud een roode leeuw (W a r o u x de Villers-sur-Lesse). IV, in zilver zeven aaneengeslotene en aanstootende blauwe ruiten, 3, 3, en 1 (V i l l e r s).
27. In goud een rood-getongde zwarte adelaar (d e M a r c h a n t d'A n s e m b o u r g, IVe kwartier).
28. In rood, een dubbele zilveren adelaar, elke kop zilver-getongd (D i e r t van Melissant).
29. Een leeuw met een barensteel van drie hangers over de borst van den leeuw gaande (naar het zegel van Dirk van Brederode aan een charter van 12 - V - 1364 — verzameling Vilvoordsche charters, Alg. Rijksarchief).
30. Secreetzegel van Heinric van Bautersem, heer van Bergen op Zoom, 1364, als voren.
31. Secreetzegel van Jan van Pollanen, heer van der Lecken ende van Breda, 1364, als voren.
32. Wapenschild uit het midden der 13e eeuw : geschakeerd schild met een vrijkwartier.... naar het zegel (1256) van Dirk v. Schinnen (vgl. de Raadt, Pl. XVII, 1).
33. Wapenschild uit het midden der 14e eeuw : een klimmende leeuw, naar een zegel van hertog Willem van Gulick aan een charter van 21-XII-1364 (verzameling der Vilvoordsche Charters, Rijksarchief, Den Haag).

elke arm een kruis uitmaakt); het patriarchaal kruis (afb. 7d).

De k e p e r, veel voorkomend ten getale van 1, 2 of 3 (afb. I) is een figuur, bestaande uit een rechter- en een linkerschuinbalk, welke samenkomen op de deelingslijn (vgl. de keper van een dakconstructie). De beenen zijn breed twee deelen. Men spreekt van omgekeerd, als de beenen uitkomen in de bovenhoeken en de top naar onderen is gericht. De g a f f e l is gevormd door een rechter- en linkerschuinbalk, in het hart van het schild samenkomend met een paal; wanneer drie voorwerpen volgens deze figuur gerangschikt zijn, zijn ze gaffelswijze geplaatst (afb. 12).

D o o r s n e d e n heet een wapenschild, wanneer het over het midden verdeeld wordt in een boven- en een benedenhelft (afb. 13). G e d e e l d, bij verdeeling in een rechter- (A) en een linkerhelft (B) ter zijde van de deelingslijn (afb. 14). Wanneer de deelingslijn van den rechterbovenhoek naar den linkerbenedenhoek loopt, spreekt men van (rechts)geschuind. Linksgeschuind is het spiegelbeeld hiervan. G e v i e r e n d e e l d (gekwartileerd) heet een schild, dat zoowel doorsneden als gedeeld is, zoodat men boven de horizontale lijn twee kwartieren vindt: het eerste (I of a) in den rechterhoek, het tweede (II of b) in den linkerhoek; onder de lijn in de rechterhelft het derde kwartier (III of c) en in de linkerhelft het laatste (IV of d) kwartier (afb. 9, 15 en 18). Schuingevierendeeld wordt gezegd van een geschuind en tevens linksgeschuind schild (afb. 16).

Een v r ij k w a r t i e r (afb. 17) is iets kleiner dan het eerste kwartier. H a r t s c h i l d is een klein schild in het midden, het hart, van het schild, over andere stukken heen (afb. 18). S c h i l d h o o f d is het gedeelte, dat, evenwijdig aan den bovenkant, minstens $^1/_4$ van de hoogte van het schild beslaat; s c h i l d v o e t is het overeenkomstig gedeelte aan de punt (afb. 19). S c h i l d z o o m is een rand om het schild; „beladen” met „penningen”, wekt hij de herinnering op aan de omboording van het schild met de koppen der nagels; hij kan ook zijn uitgeschulpt dan wel g e b l o k t (afb. 20).

Men spreekt van g e s c h a k e e r d (geschaakt), wanneer een wapenschild verdeeld is als een dambord, bijv. een dwarsbalk, op drie rijen geschakeerd van rood (keel) en zilver (afb. 21, 32). I n g e h o e k t, wanneer van een der randen driehoekige stukken uitgaan, met de punt den overkant al dan niet rakend (afb. 22); hieraan verwant is de p u n t, uitgaande van den beneden-schildrand en den bovenkant niet rakend (afb. 23). G e k a p t noemt men een schild, wanneer een dgl. figuur uitgaat van de benedenhoeken en de top den bovenkant raakt; ingebogen-gekapt, als de schuine lijnen naar het midden gebogen zijn (vgl. het wapen der Carmelietenorde). G e g e e r d van 8 stukken is een wapenschild, wanneer het niet alleen gedeeld en doorsneden, maar ook nog schuingevierendeeld wordt (afb. 24); een schild kan ook 6 of 10 geeren hebben, ja zelfs 1, die dan in den rechterbovenhoek haar basis moet hebben.

P e n n i n g e n (bezanten) zijn platte schijfjes van metaal; zijn zij van kleur, dan heeten zij k o e k e n, zijn zij bolvormig, dan spreekt men van b o l l e n (afb. II).

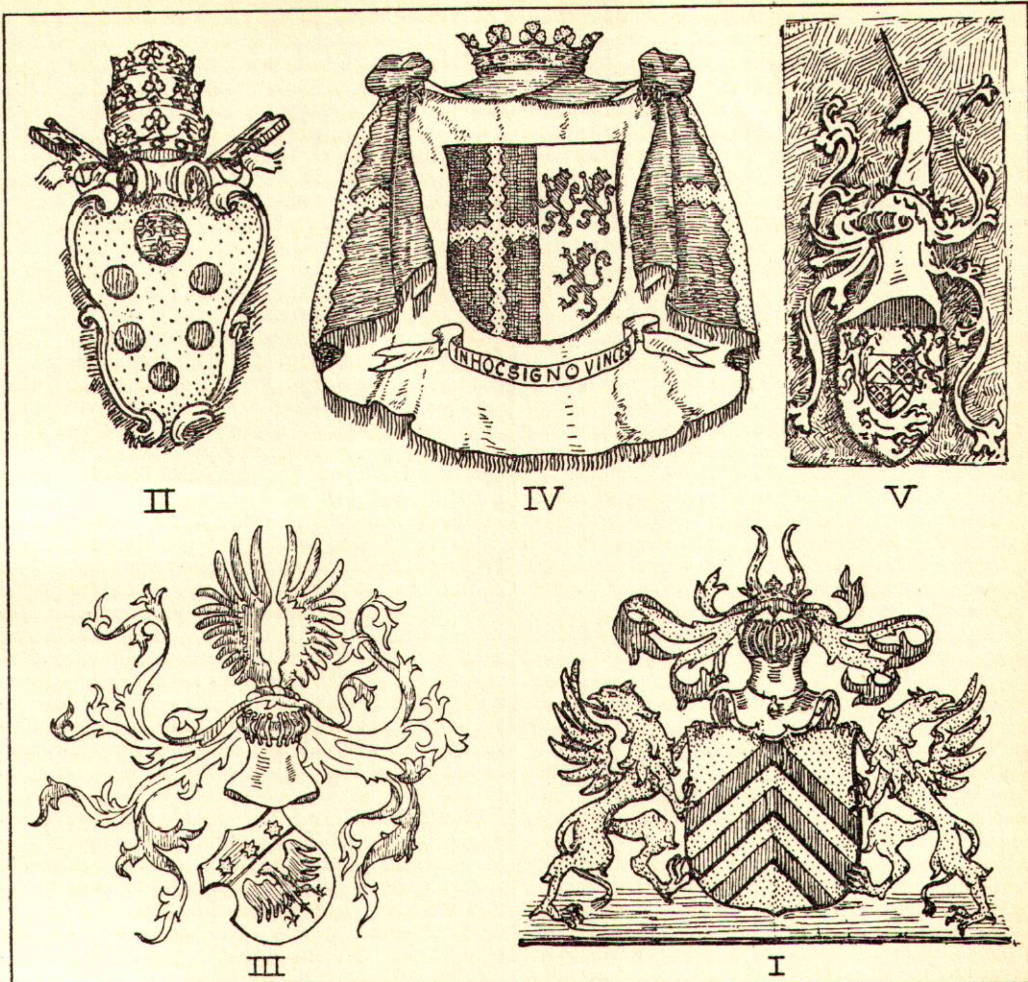
B l o k j e s zijn langwerpige vierkanten, op hun smalle zijde staand; zijn zij zoodanig verspreid over het veld, dat eenige in de randen van het schild verdwijnen, dan heet het veld ermee b e z a a i d (afb. 25). Rusten zij op hun lange zijde, dan spreekt men van liggende blokjes of turven. De r u i t e n komen voor vrijstaand, dan wel aaneengesloten, of aanstootend (afb. 13 en 26).

Als wapenstuk komt zeer veel voor de l e e u w, zonder nadere aanduiding klimmend voorgesteld; ook wel gaand, in welk geval hij het l u i p a a r d nabij komt, dat meestal aanziend wordt gegeven; omgewend heet de leeuw (e.a. figuren), wanneer hij naar links is gekeerd; hij kan ten slotte nog genageld, getongd en gekroond van een kleur of metaal voorkomen. De a d e l a a r (afb. 27), met uitgespreide vleugels en in front gezien; de → dubbele adelaar (afb. 28) heeft twee van elkaar gewende koppen.

De gewone plaatsing van drie stukken in een schild is zóó, dat er zich twee boven en een onder bevindt (aangegeven met: 2 en 1; een andere plaatsing wordt omschreven).

Geschiedkundig. Gelijkheid van stukken kan op verwantschap wijzen tusschen de geslachten, die zoo'n stuk voeren, maar ook op een gemeenschappelijke streek als bakermat. Zoo wordt het molenijzer gevoerd in Oost-Brabant; het rad in het Land van Heusden; drie St. Andrieskruisen in West-Brabant; het slangenkruis in de omgeving van Sittard. Een getand ofwel een uitgeschulpt kruis en een gepaald schild is door vele Z. Limburgsche geslachten gevoerd en misschien gaat de herkomst terug tot den standaard, waaronder de partijen der Schaefdriesen en der Mulrepassen hun veete in den slag van Woeringen (1288) uitvochten. Het oorspr. wapen wordt wel eens gewijzigd, door een weglating, vervanging of toevoeging der figuren of door verandering der kleuren; de van Brederode's hielden de kleuren van Holland aan, maar breken het wapen, door in het schildhoofd of over de borst van den leeuw een → b a r e n s t e e l van drie hangers aan te brengen (afb. 29). Voeren de van Wassenaer's in rood drie zilveren wassenaars, wassende manen, met de hoornen naar boven (2 en 1), de van Duivenvoorde's voerden drie zwarte in goud en de van Polanen's drie zwarte in zilver. Hieruit ziet men, dat jongere takken het stamwapen konden aanhouden met verandering der kleuren, of dat zij, gelijk de van Brederode's, wel de kleuren aanhielden, maar de b r e u k aangaven door de toevoeging van een barensteel; andere teekens hiervoor zijn: een wassenaar, een ster, een merlet (een vogeltje, zonder bek en pooten), een ring, een lelie. Een door zijn vader erkende bastaard was bevoegd het vaderlijk wapen te voeren met den b a s t a a r d b a l k, meestal een smalle rechterschuinstreep; deze brisure brengt evenwel niet noodzakelijk bastaardij mee.

Sedert het erfelijk worden der **helmteekens** vormen deze eveneens een herkenningsteeken voor een geslacht, zoo zelfs, dat Henric van Bautersem, heere van Bergen opten Zoeme, met Jan van Pollanen, heer van der Leck en Breda, twee stukken van 1364 en 1365 alleen met hun helm en helmteeken zegelden (secreetzegels; afb. 30, 31), terwijl een soortgelijk zegel van Reynard van Schoinvorst alleen aan het laatste stuk is behouden gebleven. Deze teekens nu boden een goede gelegenheid om door een variant een breuk aan te geven met behoud van het ongewijzigd stamwapen, of het stamwapen te wijzigen met behoud van het helmteeken. Tot de meest voorkomende helmteekens zijn te rekenen: de vlucht (= twee vleugels; afb. III); olifantstrompen (buffelhorens; afb. I), vederbossen, enz.; de helm wordt afwisselend gedekt óf door een (tournooi-)

I. V a n V o o r s t t o t V o o r s t in goud drie roode kepers; gekroonde helm met goud-roode dekkleeden. Helmteeken : twee hermelijnen buffelhoorns. Schildhouders : twee omziende rood-getongde gouden griffioenen.

II. Cartouche met de pauslijke teekenen : tiaar en gekruiste sleutels ; het veld volgens het geslachtswapen d e M e d i c i : in goud vijf roode koeken (bollen) 2, 2 en 1, waarboven een blauwe koek, beladen met drie gouden lelies (2 en 1) ; vrij naar het grafmonument van paus Clemens VII, den opvolger van paus Adriaan VI.

III. In zilver een roode adelaar, en een blauw schildhoofd, beladen met drie gouden sterren, naast elkaar. Aanziende helm met zilver-roode wrong ; zilverroode dekkleeden. Helmteeken : een vlucht, rechts rood, links zilver. De teekening is ontleend aan een gebeeldhouwden grafsteen van 15.. in de S. Servaaskerk te Maastricht ; de kleuren zijn verzonnen.

IV. Onder een met zilver gevoerden, met gouden koorden en kwasten opgenomen, en met gouden franje omzoomden blauwen mantel, welks zijpanden beladen zijn met een voor de helft zichtbaar, uitgetand kruis van goud, is een gedeeld wapenschild aangebracht.
De mantel is gedekt met een vijfbladerige kroon.
Het schild is gedeeld, A) in zwart een getand kruis van goud (de Geloes) ; B) in zilver drie groene, rood-getongde en genagelde, goudgekroonde leeuwen (de Lannoy).

V. Wapenafbeelding uit het midden der 16e eeuw. Epitaaf voor Jacobus de Lannoy, † 1468, in de voorm. Dominicanenkerk te Maastricht.

hoed, een kussen, een helmkroon, óf door een wrong, d.i. een uit twee ineengedraaide smalle lappen gemaakte rol, opgestopt met haar; deze heeft de kleuren van het voornaamste metaal en van de voornaamste kleur van het wapen, zooals ook de helm- of dekkleeden, welke in de 15e en 16e e. tot een luchtige en decoratieve, in de 17e e. tot een zwaardere, woeliger omgeving van helm en schild werden.

De s c h i l d h o u d e r s zijn, aanvankelijk vrij gekozen, figuren (engelen, zwanen, e.a.), die den helm, later het schild vasthielden; tot op onzen tijd zijn daarvoor nog in gebruik: griffioenen, leeuwen, wildemannen, lansknechten.

Een wapenschild wordt niet altijd door een helm gedekt, soms staat er alleen een rangkroon (zie → Kroon; met afb. aldaar) boven of, naar Eng. trant,

de helmkroon of de wrong met het helmteeken. In het buitenland staan de helmen vaak op de rangkroon. Bij de wapens van geestelijke instellingen treft men zelden een helm aan, terwijl de **geestelijken** zelf hun schild dekten met de hoofdbedekking hunner waardigheid en de hierbij behoorende teekenen. Zoo dekt de tiaar (afb. II), vergezeld van een gouden en een zilveren sleutel, gekruist, het pauselijk wapenschild, terwijl een mijter het schild van den bisschop of van den abt met biss. waardigheid sierde; hiervoor is in later tijd de abts- of kwastenhoed in gebruik gekomen: die van abten en protonotarissen is zwart met 3 zwarte of violette kwasten aan elken kant; die der bisschoppen is groen met 6, en der aartsbisschoppen met 10 kwasten aan elken kant; kardinalen hebben een rooden hoed met 15 kwasten aan elken kant.

Tot de „accessoires" zijn ten slotte nog te rekenen de mantels, waarvan het gebruik teruggaat tot het midden der 16e eeuw; aanvankelijk alleen voor vorsten en den hoogen adel, later ook door andere geslachten overgenomen (afb. IV).

Het **vrouwelijk schild** is veelal een ovaal schild, waarop rechts van de deelingslijn het wapen van den man, links dat van de vrouw wordt afgebeeld; ofwel een ruitschild, tegenwoordig toegekend aan ongehuwde vrouwen, in de 16e en 17e e. ook gebruikt door gehuwde vrouwen; het leent zich niet goed voor het aanbrengen der stukken. Deze twee typen zijn van later tijd; in de M.E. zegelde een vrouw meestal door een engel of een vrouwenfiguur twee schilden te laten vasthouden, waarbij het wapen van den man aan de rechter-, haar eigen wapenschild (beide schilden in den gewonen vorm) aan de linkerzijde werd geplaatst.

De verschillende vormen der wapenschilden in den loop der eeuwen vindt men op afb. 32, 33 en V, III; voor een goede verhouding neme men 8 deelen voor de hoogte tegen 7 voor de breedte.

Sprekende wapens zijn wapens, waarvan de benaming der figuur eenzelfden klank heeft als de geslachtsnaam: van Wassenaer (drie wassenaars), van der Ee (een keper vergezeld van drie E's).

Bronnen: zegels, munten, penningen, grafsteenen, wapenborden, enz. — Lit.: Thomas de Rouck, De Ned. Herauld (Amsterdam 1645); Rietstap, Handboek der wapenkunde (1857); id., Armorial général (1884-'87); id., De wapens v. d. tegenw. en vroegeren Ned. adel (1890); v. Epen, Ned. Wapenk. (lijst van termen; 1898); Renesse, Dict. des figures hérald. (7 dln. Brussel 1894-1903); De Raadt, Sceaux armoriés des Pays-Bas (4 dln. Brussel 1897-1901); Gevaert, l'Héraldique (Brussel 1923); Seyler, Gesch. der Heraldik (Neurenberg 1885); Gritzner, Handbuch der Herald. Terminologie (Neurenberg 1890); Ströhl, Heraldischer Atlas; Palliot, La vraye... science des armoiries... (Parijs 1660; herdruk: 2 dln. Parijs 1895); Woodward en Barnett, A Treatise on Heraldy (2 dln. Edinburgh en Londen 1892); Donald Galbreath, Handbüchlein der Heraldik (Lausanne 1930).
E. van Nispen tot Sevenaer.

Toepassing in de decoratieve beeldhouwkunst. In de decor. beeldhouwkunst zijn h. en heraldisch ornament veel toegepast en zijn schoone kunstwerken voortgebracht in alle materialen, zoowel in brons als hout en steen. De grafmonumenten uit den Renaissancetijd getuigen hiervan. In de moderne decoratieve beeldhouwkunst komt de h., als reactie op het klakkeloos toepassen van vorige generaties, minder voor en ook is men soms wat vrijmoedig met de heraldische vormen. Een grondige kennis van de h. en juist decoratief gevoel zijn noodzakelijk om goed werk op dit gebied tot stand te brengen. *Etienne.*

Herat, hoofdstad der Afgaansche prov. H. (I 497 B 2). H. ligt in een vruchtbare, goed besproeide vlakte, op 920 m boven de zee en telt ca. 20 000 inw. Er is een vliegstation en een autoverbinding met Kaboel. Industrie van sabels, tapijten, katoen, zadels enz. In de nabijheid het familiegraf van Timoer Lenk. De stad is door Alexander den Grooten gesticht; in de 7e eeuw werd ze door de Arabieren veroverd; in 1381 door Timoer Lenk genomen. Daarna werd ze een Perzisch cultuurcentrum. In 1749 kwam ze aan Afganistan. *Heere.*

Hérault, 1° riviertje in Z. Frankrijk, 160 km lang. De H. ontspringt op de Cevennes en bereikt langs de Agde de Middell. Zee. Ze is belangrijk voor het winnen van electriciteit.

2° Dept. in Z. Frankrijk (XI 64 nr. 81); opp. 6 224 km², 515 000 inw. (1931), 83 per km²; hoofdstad Montpellier. Het dept. strekt zich uit van de helling der Cevennes tot de zee. De wijnbouw is van groote beteekenis, daarnaast olijven, ooft, teelt van zijderupsen. Er is zeezoutwinning, zijde- en wolindustrie; kunstmestfabricage. Visscherij. Ca. 70 000 emigranten (Ital. en Sp.) zijn er werkzaam. *Heere.*

Hérault de Séchelles, Marie Jean, Fr. staatsman; * 1760 te Parijs, geguillotineerd 5 April 1794 aldaar. Van adellijke afkomst; protégé van het hof, maar sloot zich toch, in hoop op carrière, bij de Revolutie aan. Achtereenvolgens Feuillant, Girondijn en Hébertist; lid van Législative, Conventie en Comité de salut public. H. redigeerde de (nooit toegepaste) grondwet van 1793, maar als → ci-devant en verkwistend pleziermensch en omdat zijn extreme oorlogspropaganda de verhouding tot de neutralen in gevaar bracht, werd hij door Robespierre gewantrouwd, in het proces Danton betrokken en geguillotineerd.
V. Claassen.

Heraut. In Oud-Griekenland waren de h. in vele godsd., politieke, militaire, rechterlijke en handelszaken de tolk van het gezag: zij doen de proclamatie van de belooningen in de Olympische spelen, roepen de vergaderingen samen en sluiten die, voeren de onderhandelingen tusschen de steden, doen de toewijzingen bij verkoopingen. Onder de h. met bijz. functie is de aanzienlijkste de h. van den Areopaag, wiens ambt erfelijk en levenslang en wiens persoon onschendbaar was.

De herautsfunctie was minder geacht te Rome: als publieke omroepers (praecones) stonden ze in den dienst van magistraten of private burgers, wier bevelen zij overbrachten in het theater, bij de spelen, de vergaderingen en de rechtbanken. *E. De Waele.*

De herauten (hyrauten) stonden in de middeleeuwen, dikwijls in vrij groot aantal, twintig of zelfs meer, in den dienst van hoven, maar ook van steden, om het woord te voeren in den naam hunner meesters bij afkondigingen, het „craieeren" van tournooien, bij feesten, die zij regelden: bij boodschappen, als van huwelijk of overlijden; bij begrafenissen, om het einde der plechtigheid aan te kondigen, om verslag uit te brengen. Zij dichtten ook, in het bijzonder Claghen, of wapendichten op wapenschilden; ook kronijken, als die van den heraut Beieren, een zekeren Gelre, in de 16e eeuw, van wien ook wapendichten (bijv. Van den Ever, op hertog Jan III van Brabant) bewaard zijn. Zij stonden meestal onder een opperheraut, coninc of maerscalc der herauten genoemd. *V. Mierlo.*

Heraut van het H. Hart, tijdschrift van het → Apostolaat des Gebeds.

De H. Hieronymus. Miniatuur uit een Hortulus Animae (ca. 1510).

Herbaceous border, een aan den Eng. tuinstijl ontleend versieringsmotief, gekenmerkt door dichte beplanting van een breeder of smaller rand met overblijvende bloemgewassen, waarbij allerlei variaties mogelijk zijn, zooals opvolging in bloei of bloei in een bepaald seizoen, zooals vroege lente, late lente, zomer of herfst, eenvormigheid van kleur of verschillende kleuren op de een of andere wijze gerangschikt. *Rietsema.*

Herbarium (Lat., < herba = kruid), oorspr. een boek met plantenbeschrijvingen, zgn. kruydtboeck, de tegenwoordige flora. Later gaf men aan een verzameling gedroogde planten den naam h. en ten slotte kreeg het lokaal, het gebouw, waar zulk een verzameling bewaard wordt, dezen naam en daarmede tevens het instituut, waar studie gemaakt wordt, aan de hand van gedroogd plantenmateriaal, van de geogr. verspreiding van planten en de systematische indeeling daarvan.

Bekend zijn in Ned. vooral het Rijksherbarium te Leiden, met een volledige Ned. Indische verzameling, en dat te Utrecht, met een W. Indische verzameling. Verder zijn er bekende h. te Kew (Eng.), Parijs, New York en Berlijn-Dahlem. *Bouman.*

H. of plantenboeken waren vrij talrijk in de Middelnederlandsche periode. Het Lat. herbarium met 83 West-Vlaamsche glossen uit de universiteitsbiblioth. te Koningsbergen dateert uit de jaren 1100. Onder de Oudhoogduitsche glossaria (uitg. Steynmeyer en Sievers, III 1895) komen een tiental lijstjes voor van echt Mnl. plantennamen uit de 13e en 14e e. De Mnl. geneeskundige „Recepten en Tractaten," uitgegeven door dr. W. de Vreese (Gent 1894) naar Vl. en Holl. hss. uit de 15e e., gaan terug op 13-eeuwsche vormen. Ook het h. uit het Britsch Museum nr. Sloane 345 (uitg. De Flou naar een hs. uit de 16e e.) veronderstelt een copie uit de 16e e. In het Glossaire latin-flamand uit ca. 1330 worden ruim 30 plantennamen aangetroffen.

L i t. : J. Jacobs, Versl. en meded. v. d. Kon. Vl. Acad. (1930, 209 ; 1931, 213). *Jacobs.*

Herbart, Johann Friedrich, Duitsch philosoof; * 4 Mei 1776 te Oldenburg, † 14 Aug. 1841 te Göttingen. Prof. in de philos. te Göttingen. De grondgedachte van zijn psychologie is deze : de laatste psychische elementen bestaan in gewaarwordingen („einfache Vorstellungen"). Voor den opbouw van de rest van het psychische uit de „voorstellingen" zijn speciaal van belang de verhouding der voorstelling en de daarmee in verband staande „strijd der voorstellingen".

W e r k e n : Psychologie als Wissenschaft, neu gegr. auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik (2 dln. 1824-'25). *v. Dael.*

Herbeleening, → Herprolongatie.

Herbenus (H e r b e n), M a t t h e u s, geleerde, dichter, musicus, een der eerste Humanisten in de Nederlanden; * 1451, † 9 Oct. 1538 te Maastricht. H. was te Maastricht kanunnik van de Broederschap van Sint Jan, als zoodanig kapelaan van het Sint Servaaskapittel, en naderhand rector van de kapittelschool. De stadsbibliotheek bezit nog twee incunabelen van H. Zijn werk De Trajecto instaurato (uitg. de Ram in Bull. de la Commission Royale d'histoire, XII 1848) is de voornaamste bron voor de kennis van Oud-Maastricht.

L i t. : Inl. tot de uitg. van H.'s werk door De Ram, boven geciteerd. *Thewissen.*

Herbergen, W e t g e v i n g o p d e. Voor N e d ., → Drankwet.

In B e l g i ë wordt het houden van slijterijen van gegiste dranken geregeld door de wet van 29 Aug. 1919, gewijzigd door de wet van 24 Dec. 1923, ten uitvoer gelegd door het K.B. van 21 Sept. 1919, eveneens gewijzigd door het besluit van 18 Juni 1929. Deze wetten en besluiten voorzien in een reeks maatregelen in het belang der openbare gezondheid en zedelijkheid, inz. t.a.v. de ligging, de oppervlakte, de hoogte, de luchtververschin g, het licht, de verdeeling binnenshuis en de koer. De aldus gestelde vereischten zijn minima en de gemeentebesturen zijn steeds gerechtigd er meer of zwaardere op te leggen. Eveneens voorzien deze wetten en besluiten in zekere uitsluitingen: mogen geen slijterij openen o.m. zij, die tot een crimineele straf veroordeeld werden; zij, die veroordeeld werden wegens heling, wegens het houden van een speelhuis of van weddenschappen; zij, die een huis van ontucht of een inrichting voor geheime prostitutie houden of hebben gehouden, enz. Eindelijk legt de wet aan de slijters nog de verplichting op een zekere belasting te betalen, bekend onder den naam van „openingstaks der drankslijterijen". Bovendien straft de wet van 16 Aug. 1887 op de openbare dronkenschap met een geldboete de slijters van gegiste dranken, die deze dranken zouden verstrekt hebben aan personen klaarblijkelijk in staat van dronkenschap, en aan kinderen van minder dan 16 jaar, die niet vergezeld zijn van personen, die over hen toezicht hebben.

Wat betreft het schenken van gedistilleerde dranken, dat is in h. volstrekt verboden. → Drankwet (België). Overigens kunnen de gemeentebesturen herbergreglementen opmaken. Deze reglementen kunnen o.m. een verplicht sluitingsuur opleggen, in de herbergen zekere spelen verbieden, die de openbare rust zouden kunnen storen, het uitvoeren van muziek of zang in de h. aan een voorafgaande machtiging onderwerpen, enz. Zie ook → Herbergwezen-hervorming.

Het is verboden in de herbergen, hotels, spijshuizen en andere voor het publiek toegankelijke lokalen, waar dranken ter plaatse worden verbruikt, alcohol en sterke dranken te verkoopen, te verbruiken of zelfs aan te bieden ten kosteloozen titel.

De houders van herbergen mogen noch in de lokalen van hun herberg, noch in de belendende woning hoegenaamd geen hoeveelheid sterke dranken in voorraad hebben (wet 29 Aug. 1919). Tegen die wet werden de laatste jaren door de voorstaanders van het vrijheidsregime bezwaren ingevoerd. *Rondou.*

Herbergwezen-hervorming. Naast de alg. matigheidsgedachte, gepropageerd door de drankweerver., bleek het noodzakelijk, de herbergen (café's, bars, bierhuizen enz.), die door groot aantal en twijfelachtige inrichting het → alcoholisme sterk verbreidden, te hervormen. Om hiertoe te komen, heeft veel bijgedragen de → drankwet (in Ned. de nieuwste) [1931; zie ook → Herbergen (wetgeving op de)] door: maximum aantal → vergunningen en → verloven, bepaalde eischen aan de lokalen, pachtverbod van vergunningen en verloven, bescherming der jeugd, verbod van loonuitkeering in publieke localiteiten, waar → sterke drank wordt verkocht, enz. Zij geeft aan den gemeenteraad verdere bevoegdheden. Vooral door de drankweervereenigingen wordt gestreefd, met meer of minder succes, de hervorming verder door te voeren: alcoholvrije volkskoffiehuizen en logementen, goedkoope alcoholvrije dranken, niet-verplichte consumptie, enz.

Een vroeger veel omstreden hervormingsstelsel is de → plaatselijke keuze. *Kruisverbond Seminarie Hoeven.*

Lit.: Abel J. Herzberg, De Nieuwe Drankwet (1932).

Herbert, → Aribert; Hardbert; Heribert(us).

Herbert, George, Eng. dichter; * 1593, † 1633. Studeerde te Cambridge, telde Donne en Bacon onder zijn vrienden, won de gunst van Jacobus I, en had als hoveling een veelbelovende toekomst voor zich. Werd echter in 1626 Anglicaansch geestelijke en in 1630 rector van Bemerton. Daar leidde hij tot zijn dood een leven van groote toewijding en gewetensvolle plichtsbetrachting. Zijn voornaamste werk, The Temple (1634), behoort tot het beste, dat Engeland aan gewijde poëzie bezit, hoewel de schoonheid van het geheel verstoord wordt door een zekere gekunsteldheid en de te talrijke „conceits" of (te ver) gezochte metaphoren. Vermelding verdient ook zijn prozawerk: The Country Parson (1652). *F. Visser.*

Uitg.: G. H. Palmer, The Engl. Works of G. H. (1905). — Lit.: A. G. Hyde, G. H. and his Times (1907).

Herbert of Cherbury, Edward, lord, Eng. wijsgeer, vader van het → deïsme en voorlooper van de → Verlichting; * 1581, † 1648; werkzaam als diplomaat, later betrokken in den burgeroorlog tegen Karel I. H. huldigt de volstrekte autonomie van de rede op godsdienstig gebied, waaraan ook de Openbaring onderworpen is, en bestrijdt eenerzijds alle openbaringsgeloof om anderzijds de grondwaarheden van den „natuurlijken godsdienst" zoo stevig mogelijk vast te leggen.

Werken: De veritate; De Religione gentilium. — Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsbeg. tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Herbertus, → Heribertus.

Herbeumont, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau, 5 km van Cugnon. Opp. 2 374 ha, ca. 1 000 inw. H. is gelegen aan vsch. bochten van de Semois. Zeer bergachtige streek; bosschen; rots- en schilfergrond; belangrijke leigroeven. Ruïnen van een kasteel, in de 12e e. gebouwd en in de 17e e. verwoest onder Lodewijk XIV. *Striels.*

Herbig, Gustav, Duitsch Etruscoloog; * 3 Juni 1868 te Kaiserslautern, † 1 Oct. 1925 te München. Prof. in Rostock, Breslau en München, waar hij tevens tot 1913 aan de bibliotheek was verbonden.

Voorn. werken: Die etrur. Leinwandrolle des Agramer Nationalmuseums; uitg. v. h. Corpus Inscr. Etrusc.

Herbigny, Michael d', Jezuïet, * 8 Mei 1880 te Rijsel; 1926 bisschop gewijd; 1922-'32 president van het pauselijk instituut voor Oostersche studiën en als zoodanig met groote energie werkzaam voor Rusland en het Apostolaat der Hereeniging.

Voorn. werken: Wladimir Soloviev ([3]1911); Theologica de Ecclesia (2 dln. 1913, [3]1928).

Herbin, Auguste, Fransch schilder van stilleven, landschap en figuur; * 1882 te Quiévy. Van 1902 af te Parijs. Behoorde tot 1908 tot de Fauves, onder invloed van Van Gogh. Van 1911 tot 1921 een der voornaamste, maar niet een der meest dogmatische cubisten. Ging vervolgens tot een vereenvoudigd realisme over en kwam met synthetische uitbeeldingen van een veredelde realiteit allengs tot het zgn. neo-Klassicisme, waarna hij terugkeerde tot een uiting in abstracten, nu echter eenigszins aan het surrealisme verwanten geest. *Koomen.*

Herbivoren, → Planteneters.

Herborn, Nicolaus (eig. Nic. Ferber), Minderbroeder; * ca. 1485, † 1534. Nam ijverig aandeel in de bestrijding der Hervorming door preek (gedurende eenigen tijd domprediker te Keulen) en geschrift. Ook voor de verbreiding der missie-gedachte maakte H. zich verdienstelijk. Als provinciaal overste der Keulsche Minderbroedersprovincie was hij een vurig tegenstander van het ontstaan eener zelfstandige prov. in de Nederlanden (1529). *v. d. Borne.*

Lit.: P. Schlager, Gesch. Köln. Franzisk. Ordensprov. während d. Reformationzeitalters (Regensburg 1909); Collect. Francisc. Neerl. (II, 175 vlg.; 395 vlg.); P. Polman O.F.M., L'Élément Hist. dans la Controverse relig. du XVIe siècle (Gembloers 1932, 286, 290, 371).

Herbort von Fritzlar, Middelhoogduitsch dichter, uit Hessen; bewerkte, kort na 1210, het Lied van Troje, volgens het Fransch van Benoît de Ste. More: meestal verkortend, nog ruw, vooral in verhalen van gevechten, onbeholpen in taal en versbouw, hoewel hij reeds in de hoofsche traditie staat. Van hem is hoogstwaarschijnlijk ook de bewerking van de legende van Pilatus, die door sommigen omstreeks 1170 gezet werd en dan als vóórhoofsch gedicht beschouwd. *V. Mierlo.*

Uitg.: G. K. Froonmann (1837). — Lit.: W. Reuss, Die dichterische Persönlichkeit H. v. F.'s (1896).

Herbouwverzekering (Ned.), verzekering van een gebouw tegen brand met het beding, dat in geval van brandschade het gebouw zal worden herbouwd of hersteld, uiterlijk ten beloope der verzekerde som. De verzekerde is dan tot den herbouw of het herstel binnen een nader te bepalen tijd verplicht, en onder omstandigheden ook gehouden tot het stellen van zekerheid voor de nakoming dier verplichting (art. 288 W. v. K.). De door den verzekeraar te vergoeden kosten van herbouw mogen nimmer meer bedragen dan drie vierden van het bedrag, dat de herbouw zou kosten, indien het gebouw wederom geheel als voorheen zou worden gebouwd, zulks met het oog op de meerwaarde, welke de verzekerde door den nieuwbouw zou verkrijgen (art. 289 W. v. K.). De verzekerde is echter, aldus de jurisprudentie, niet verplicht het gebouw wederom in zijn vroegeren staat te herbouwen; hij mag meer of minder besteden dan daarvoor noodig is. *Ariëns.*

In België bestaat geen regeling van de verzekering voor herbouwwaarde. Metterdaad wordt aan dezen verzekeringsvorm niet veel gedaan. De maatschappijen, die dit risico op zich wenschen te nemen, beperken hare verplichtingen: gewoonlijk wordt bedongen, dat wanneer het verschil van oud tot nieuw meer dan 10% bedraagt, een deel van het verschil voor rekening van den verzekerde blijft.

H. wordt slechts aangegaan in verband met brandverzekering. Ze wordt ook beheerscht door de alg. voorwaarden, bij dit contract voorzien.

Krachtens art. 36 der wet van 11 Juni 1874 is de verzekerde tot herbouw gebonden, wanneer zulks in de overeenkomst werd bedongen; de verzekeraar heeft het recht toe te zien, dat de door hem te betalen penningen daartoe worden besteed.

Bij toepassing van deze wetsbepaling, bepaalt de brandpolis (art. 28 par. 4), dat na het rampgeval de verzekeraar altijd den verzekerde tot wederopbouwing op dezelfde plaats en in dezelfde voorwaarden kan verplichten; in dit geval zal de vergoeding slechts worden uitbetaald, naarmate van de wederopbouwing. Dat strenge toepassing van dit beding bij h. zal worden vereischt, spreekt vanzelf.

Deze verzekeringsvorm wordt in België ook aangewend voor roerende goederen, nl. machines, en voor

verzekeringen op meubilair; maar dan worden gewoonlijk sommige voorwerpen uitgesloten, als linnengoed, kleedingstukken, autorijtuigen, huisdieren en koopwaren. *V. Eeckhout.*

Herbst (Autumnus), Johann Andreas, Duitsch muziektheoreticus; * 1588 te Neurenberg, † 1666 te Frankfort a. M. Sprak in zijn werken het eerst over het verbod van bedekte quinten en octaven, o.a. Musica poetica (1643). Schreef de eerste zangschool Musica practica (1641).

Hercegovina (Kroatisch, = hertogdom; Duitsch: Herzegowina), landstreek in Joego-Slavië (VIII 490 D/E 2/3). Opp. ca. 9 000 km², ong. 265 000 inw.; aaneenschakeling van woudarme kalksteengebergten met veel karstverschijnselen. Hoogste top: Maglic 2 387 m. In het Narentadal woont een groot deel der bevolking en ligt ook de hoofdstad Mostar. De rest van het land heeft meestal geen bovengrondsche afwatering. Daar vindt men de → poljen, waarvan de lagere deelen in het voorjaar meren of moerassen worden en de nederzettingen dus liggen aan de hoogere randen (bijv. Trebinje). De bevolking bestaat in het W. uit R. Kath. Kroaten, in het O. uit Orthodoxe Serven, terwijl verspreide groepen Mohammedanen voorkomen, meestal afstammelingen van in Turkschen tijd geïslamiseerde Kroaten. Spoorlijn Gruz—Mostar—Sarajewo, zijtak naar Trebinje. Landbouw en veeteelt zijn hoofdmiddelen van bestaan; het eenige belangrijke mineraal is bauxiet. Zie kaart → Dalmatië (VIII 489). *Hoek.*

Geschiedenis. H. maakte in den Rom. tijd deel uit der prov. Dalmatië. Sedert de 7e e. regeerden Z. Slavische vorsten, meest onder Byzantijnsche heerschappij. In de 13e e. was H. onder Servische, in de 14e onder Bosnische macht. In 1448 nam wojwode Stefan Bukcic den titel hertog („herceg") aan; 1482 werd H. het Turksche Sandsjak Hersek. In 1875 stonden de Christenen in H. op tegen de Turken en waren mede aanleiding tot den Russ.-Turkschen oorlog. In 1878 bezette Oostenrijk-Hongarije H. en bestuurde het tot 1908, toen het H. en Bosnië annexeerde, waaruit een Eur. crisis ontstond. In 1918 kwam H. aan het koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen. *v. Son.*

Hercher, Rudolf, Duitsch Klass. philoloog; * 11 Jan. 1821 te Rudolstadt, † 26 Maart 1878 te Berlijn. In 1847 leeraar aan het gymnasium te Rudolstadt, in '61 te Berlijn. H. was een talentvol man van groote werkkracht. Hij bezorgde goede uitgaven, o.a. van de Erotici en Epistolographi Graeci. Hij is een der oprichters van Hermes (1866). *Zr. Agnes.*

Herchies, gem. in het centrum van de prov. Henegouwen, ten N.W. van Bergen; opp. 2 001 ha, 2 300 inw.; Ooster-Dender; beboschte omgeving; landbouw; veldovens, textielbewerking; moderne kerk met toren uit 13e eeuw; ruïne van versterkt kasteel; oudheidkundige vondsten. *V. Asbroeck.*

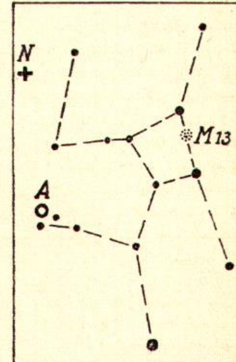
Herckenrath, Adolf, Vlaamsch dichter; * 1879 te Aalst, boekhandelaar te Gent. In zijn bundels Stille Festijnen (1909) en Van Licht en Schaduw klinkt de melodie na van het vers van Karel Van de Woestijne. Hij verzamelde de bloemlezing Vlaamsche Oogst (1904).

Herculaneum (Ital. Ercolano), Campaansch stadje aan den voet van den Vesuvius, sinds 307 v. Chr. te zamen met Nuceria Romeinsch, sinds 89 v. Chr. een Rom. → municipium, in de 1e eeuw n. Chr. een geliefde villastad, in 79 n. Chr. met Pompeji en Stabiae bedolven onder de lava van den Vesuvius. Opgravingen sinds de 18e e.; sinds 1927 vernieuwde opgravingscampagne door den Ital. staat. Antiek theater, zgn. basilica, villa's met waardevolle schilderingen. In de zgn. Casa de' Papiri vond men verkoolde schriftrollen, waaruit men met veel moeite geschriften van Epicureïsche philosophen kon ontcijferen. *W. Vermeulen.*

L i t.: Mau, Pompei (²1908); Waldstein en Shoobridge, H. past, present and future (1908); A. W. v. Buren, A Companion to the study of Pompeii and H. (1933).

Hercules, Lat. naam voor → Heracles.

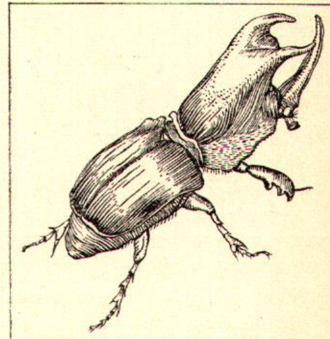
Hercules, sterrenbeeld, aan zijn vierhoekige hoofdfiguur herkenbaar op eenigen afstand links van den Grooten Beer. Omgekeerd gezien verbeeldt het den met opgeheven knie vechtenden Hercules. In dit sterrenbeeld ligt de → apex der zonsbeweging. In de langste zijde van den vierhoek ligt de bolvormige sterrenhoop M 13, dien het bloote oog nog als een vlekje zien kan. De in Dec. 1934 verschenen nieuwe ster kreeg den naam Nova Herculis (= nieuwe ster van H.). In deze streken is H. des avonds te zien van April tot December. *de Kort.*

Sterrenbeeld Hercules. A = apex der zonsbeweging. M 13 = bolvormige sterrenhoop. N = Nova Herculis, de nieuwe ster van 12 Dec. 1934.

Herculesbad (Roemeensch: Baile Erculane), stad in Roemenië (III 672 E 2); badplaats; 5 000 inw., mooi gelegen in Banater Gebergte (168 m). Warme, geneeskrachtige bronnen; keukenzouthoudend zwavelwater (37-54° C).

Herculeskever (Dynastes Hercules), groote keversoort uit tropisch Amerika, behoorende tot de fam. der reuzenkevers. Het mannetje wordt 15 cm, het wijfje 9 cm lang. Kleur der dekschilden olijfgroen met zwarte vlekken, de rest van het lichaam is zwart. Het mannetje draagt op den kop een vertakten hoorn. *M. Bruna.*

Herculeskever.

Hercynisch, → Orogenetische perioden.

Hercynisch Bosch, aanzienlijk woudgebergte in midden-Germanië, tusschen den Rijn en de Karpathen, evenwijdig aan den Donau; ten tijde van Caesar vormde het de grens tusschen Germanen en Kelten. Volgens Caesar was het 60 dagreizen lang en 9 breed.

Hercynische plooiing. Deze vond plaats in een der belangrijkste → orogenetische perioden der aardgeschiedenis; zij begon in het bovenste Devoon,

bereikte in Europa haar hoogtepunt in het midden van het Carboon en stierf eerst in het Perm uit. In Midden-Europa vond zij o.a. plaats in 2 groote bogen: de Armoricaansche (Armorica = Bretagne), die zich van Z. Ierland over Bretagne naar het Fransche Centraalplateau uitstrekt, en de Variskische, ook wel Varistische genoemd (de Varisken waren een Germaansche stam in het Vogtland), die zich van het Fransche Centraalplateau over Vogezen, Zwarte Woud, Odenwoud-Spessart, Thüringen-Fichtelgebergte en het Ertsgebergte naar de Sudeten uitstrekte. Aan deze beide plooiingsbogen sluit zich een buitenste zone aan: Engeland-België-Leisteengebergte-Harz. In den ondergrond dezer tegenw. middelgebergten is deze plooiing in diepe rivierinsnijdingen als het Maasdal en Rijndal duidelijk aan de sterke plooiing der lagen in de dalwanden te herkennen. *Hol.*

Herczeg, Ferenc, Hong. romanschrijver van de gewaagd-realistische richting; * 22 Sept. 1863 te Bersecz. Zijn hist. romans en tooneelspelen behooren tot het beste van zijn productie; de probleemstelling in zijn moderne zedenromans geeft aanstoot. Ook als journalist en tijdschriftbestuurder heeft hij grooten invloed.

Voorn. werken: Pogányok (= Heidenen); Lélekrabláa (Roof van zielen); A királyné futárja (De koerier van de koningin); Alomország (Droomenland); Az arany hegedü (De gouden luit); Kék róka (De blauwe vos); Arva Láazlo király (De wijze Ladislas, koning); A fekete lovas (De zwarte ruiter).

Herder, Johann Gottfried, Duitsch letterkundige en wijsgeer; * 1744 te Mohrungen (O. Pruisen), † 1803 te Weimar. H. stelt tegenover Kant's dualisme van stof en vorm, natuur en vrijheid, de wezenlijke eenheid en geleidelijke ontwikkeling in natuur en geest; hij beschouwt den mensch als de hoogste bekroning der natuur en verklaart de geschiedenis als de ontwikkeling der menschheid tot humaniteit, waarvan het Christendom de volmaaktste uitdrukking is. H. heeft grooten invloed uitgeoefend op de Romantiek.

J. G. Herder.

Voorn. werken: Ideen zur Phil. der Gesch. der Menschheit; Metakritik zur Kritik der r. Vernunft; Kalligone; Adrastea. — Uitg.: door B. Suphan (32 dln. Berlijn 1877-'99). — Lit.: K. Vorländer, Phil. unserer Klassiker, Herder, Schiller, Goethe (Berlijn-Stuttgart 1923). *F. Sassen.*

Herder & Co., Kath. uitgeverij van wereldreputatie te Freiburg i. Br. In 1801 door Bartholomeus H. te Meersburg gesticht. Heeft onder energieke leiding van dezen (tot 1839), van Benjamin H. (tot 1888) en van Hermann H. (* 1864) zich steeds in dienst gesteld van het wetenschappelijke en voor de cultuur belangrijke boek. De fondscatalogus (I 1801-1912, II 1913-'29) geeft een indrukwekkende hoeveelheid belangrijke boeken op theol., philos., geschiedk., ascetisch en opvoedkundig gebied, vele werken ook in de Eng. en Spaansche taal. Enkele van de belangrijkste publicaties zijn: Kirchenlexikon (met Kirchl. Handlexikon nu als „Lex. für Theol. und Kirche"); Herder's Konversations-Lexikon (nu: Der Grosse Herder); Staatslexikon der Görres-Gesellschaft; Lex. der Pädagogik; Pastor, Gesch. d. Päpste; Gesch. der führenden Völker; Hergenröther-Kirsch, Kirchengesch.; Kalt-Lauck, Bibelkommentar. *P. Coebergh.*

Uitgeversvignet van Herder & Co.

Herderen, gem. in Belg. Limburg, tusschen Tongeren en Maastricht; opp. 516 ha, hoogte 129 m; ca. 900 inw. (Kath.). Landbouw. De kerk werd herbouwd in 1848, de toren is uit de 15e eeuw. Romeinsche heirbaan.

Herderlijke macht beteekent de macht, die de → hiërarchie van God heeft ontvangen met betrekking tot de leden van de Kerk om dezen in geloof en leven te leiden; zij is daarom in twee deelen gesplitst: het → leergezag, om het ware geloof bekend te maken, en de → bestuursmacht, om het leven daarmee in overeenstemming te brengen door het uitvaardigen van wetten, enz. Niet alle leden van de hiërarchie hebben deze macht in alle volheid en t.o.v. alle leden der Kerk, want dit komt alleen aan den paus toe; maar hierin vooral is de hiërarchie onderling geordend.

Lit.: J. D. M. Maes, De Kerk v. Chr.; G. v. Noort, De Ecclesia Christi. *Pauwels.*

Herdersem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, aan den rechteroever van de Dender, 5 km ten N. van Aalst; opp. 537 ha, bijna 2 000 inw.; landbouw, hopteelt.

Herderskunst, → Arcadia-literatuur; Bucolische poëzie; Pastorale.

Herderstaschje (Capsella bursa pastoris), een der meest alg. onkruiden van de fam. der kruisbloemigen, is een 50 cm hoog, witbloeiend plantje, dat over den geheelen aardbodem verspreid leeft en in Ned. gedurende de geheele vorstvrije periode van het jaar bloeit. Behalve h. wordt dit gewasje ook vaak beursjeskruid, lepelblad, tuinlepeltje, lepeltjesdief of lepelsen-vorken genoemd. *Bouman.*

Herderstaschje. a = blad van het wortelrozet; b = bloem zonder bloembekleedselen; c = vrucht; d = opengesprongen vrucht.

Herdisconteering of herdisconto

(banktechnisch), verkoop van een wissel door een bank, die dezen wissel reeds van een ander gekocht (= gedisconteerd) had (→ Disconto). In den regel verstaat men onder h. het verdisconteeren door een bank van door haar gedisconteerde wissels aan de centrale bank. Op deze wijze stelt de centrale bank de particuliere banken in staat een gedeelte van haar actief, t.w. haar discontoportefeuille, liquide te maken. Onder h. verstaat men ook wel den geherdisconteerden wissel zelf. *Huysmans.*

Herdisconteering- en Waarborginstituut werd in België opgericht krachtens kon. besluit nr. 175 van 13 Juni 1935. Statuten en akte van inschrijving op het kapitaal verschenen in het Belg. Staatsblad van 26 Juni.

Kapitaal 200 millioen frank; aandeelhouders kunnen alleen banken of bankiers zijn, onderworpen aan de wetgeving op de banken; zij moeten bovendien aanvaard worden door den min. van Financiën. De Belg. Staat waarborgt tot maximum 2 milliard frank alle verbintenissen van het Instituut. De aanvankelijke duur wordt, ten titel van proef, vastgesteld op 5 jaar. Het Instituut verschaft zich geldmiddelen door uitgifte van kasbons of thesauriecertificaten met maximum looptijd van 5 jaar.

Het doel van de nieuwe inrichting is het eventueel mobiel maken van de bancaire voorschotten. De financiering van handel en nijverheid geschiedt niet meer zoozeer door disconteering van wissels en promessen, maar meer en meer door voorschotten in rekening-courant. Daar de circulatiebank krachtens haar statuut alleen gemachtigd is tot disconteering van handelspapier, drong zich de noodzakelijkheid op een systeem te organiseeren voor het eventueel mobiel maken van de bancaire voorschotten in rekening-courant. *J. Cardijn.*

Herdoopen. Het Doopsel, eens geldig toegediend, mag nooit herhaald worden, wegens het → merkteeken (Trid. sess. 7, can. 9). Twijfelt men met reden, of dit sacrament werd toegediend of geldig toegediend, dan mag en moet men onder voorwaarde herdoopen. Dit kan echter in het geheim geschieden, en zonder al de gebruikelijke ceremoniën, indien deze in het vorig doopsel reeds plaats hadden, of indien de ordinaris daartoe verlof geeft (C.I.C. can. 760). Bij een herhaald doopsel weze dezelfde persoon, als bij het eerste, peter; dan alleen is er geestelijke verwantschap tusschen hem en den doopeling; een andere peter is niet vereischt (ibid. can. 763). *Salsmans.*

Heredia, hoofdstad der gelijknamige prov. in de rep. Costa-Rica, gelegen aan den Zuidvoet van den uitgedoofden vulkaan Barba en verbonden met de spoorlijn San José—Alaguela. Ruim 10 500 inw. Centrum van koffie-industrie.

Hérédia, José Maria de, Fransch Parnassiaansch dichter; * 22 Nov. 1842 te Santiago de Cuba, † 2 Oct. 1905 te Condé-sur-Vègre. Hij is Creool, in opgaande lijn aan Bretons en Normandiërs verwant, maar die zich uit alle ras- of milieu-invloeden wist te bevrijden. Oud-leerling van de Ecole des Chartes te Parijs zegde hij de eruditie vaarwel om zich uitsluitend aan de dichtkunst te wijden. Zijn werk behelst slechts een verzameling sonnetten, honderd in getal, door hem van 1859 af in vsch. tijdschriften gepubliceerd en onder den titel „Les Trophées" uitgegeven in 1893. Naar den aard van de inspiratie deelt men ze in vier groote groepen in: 1) de louter beschrijvende, 2) de mythologische, 3) die, welke ingegeven zijn door de wonderbare veroveringsgeschiedenis van Amerika, 4) de epigraphische. Aldus worden in kernachtige tafereelen de kleurrijkste brokken geschiedenis en landschap voor onze oogen getooverd: Griekenland en Sicilië; Rome en de Barbaren; de Middeleeuwen en de Renaissance; het Oosten en de tropische streken. Daar het opwekken van emoties of ideeën voor hem slechts van bijkomstig belang is — hoofdzaak is hem zuivere kunst te verwezenlijken — treedt de keus van de stof op den achtergrond. Voor H. kwam het er op aan het leven te vertolken, in zijn mooiste gebaren, zijn zuiverste houdingen, zijn schitterendste kleuren en gaafste rhythmen. De huidige geslachten voelen deze poëzie echter niet meer als de draagster van meer algemeen menschelijke, zielontroerende geheimenissen; zij voelen het vers van H. als koude, hoewel vormvolmaakte marmerstukken. Zijn kijk op het leven is daarenboven pessimistisch: het leven is slechts waard geleefd te worden, als het de schoonheid voor doel heeft en dit doel weet te verwezenlijken.

Verdere werken: een vert. van de Véridique hist. de la conquête de la Nouvelle Espagne, door Bernard Diaz del Castello (4 dln. 1877-1878); La nonne Alférez (1894). — Lit.: A. Fontainas, J. M. de H. (1905); E. Langevin, J. M. de H. (1907); E. Zilliacus, Deux études sur J. M. de H. (Helsingfors 1914); M. Ibrovac, J. M. de H. I. La vie et l'oeuvre; II. Les sources des Trophées (Parijs 1923). *Willemyns.*

Hereditas (Rom. Recht), nalatenschap, vermogen van den overledene (bestaande uit baten en schulden), dat volgens het Romeinsche ius civile overgaat op een of meer erfgenamen (heres, heredes) ter zake des doods (mortis causa), hetzij op grond van een rechtsgeldig testament (successio testamentaria, succ. a testato), hetzij op grond van de daaromtrent door de wet vastgestelde bepalingen (succ. legitima, succ. ab intestato). De erfgenaam (heres) kan tegenover een derde, welke diens aanspraak op de nalatenschap betwist, optreden met de hereditatis petitio, een zakelijk werkende actie, die veel overeenstemming vertoont met de revindicatie (actie tot bescherming van eigendom). Voor de erfopvolging naar praetorisch recht, zie → Bonorum possessio.

Ook in het Ned. recht is de hereditatis petitio bekend. De hoedanigheid van erfgenaam vormt hiervoor den grondslag. Haar strekking is afgifte van al hetgeen zich in de nalatenschap bevindt met de vruchten, inkomsten en schadeloosstelling (art. 881 Ned. B.W.). De vordering verjaart door tijdsverloop van 30 jaar, te rekenen van den dag, waarop de erfenis is opengevallen (art. 882 Ned. B.W.). *Hermesdorf.*

Alhoewel in het Belg. Recht de hereditatis petitio bestaat, wordt ze niet speciaal in het B.W. behandeld. Slechts wordt ze vermeld in art. 137. Deze stof is dus door de traditioneele rechtsregels beheerscht.

Hereditatis petitio, → Hereditas.

Herediteit (< Lat. hereditas) = → erfelijkheid.

Heredo-ataxie cerebelleuse (of ziekte van Marie), → Friedreich (sub Friedreichsche ataxie).

Hereeniging der Kerkgenootschappen. Van de door Christus in zijn Kerk gewilde eenheid zijn in den loop der eeuwen groote groepen losgescheurd. In het Oosten werden reeds de dwalingen van het Nestorianisme en Monophysitisme oorzaak van verschillende afscheidingen. De groote Oostersche scheuring is echter die van Byzantium of Konstantinopel. Sinds eeuwen waren de kiemen van deze scheuring aanwezig en zij hadden wortel geschoten onder

invloed van verschillende factoren, die men zou kunnen samenvatten onder de benaming: caesaropapistisch particularisme. Zoo kwam het in de 9e e. onder Photius tot een voorbijgaande scheuring, die in de 11e e. onder Michael Caerularius een blijvend karakter aannam. In 1589 liet zich de toenmalige patriarch van Konstantinopel door Russ. listen en dreigementen de geestelijke opperheerschappij ontnemen. Moskou werd verheven tot patriarchaat, dat echter in 1721 verdween voor de synodale regeering van St. Petersburg. Zie ook → Grieksch-Orthodoxe Kerk; Grieksch Schisma; Oostersche Kerken.

Na de scheuring in het Oosten volgde in de 16e e. de afval van het W e s t e n. Luther brak met de Kerk en in de Germ. landen verrezen tal van landskerken. Calvijn drukte zijn stempel op het Protestantisme van Frankrijk; in Eng. werd de nieuwe heilsleer staatsgodsdienst evenals in de Noordelijke landen. Het Protestantisme droeg de kiem der verdeeldheid in zich en viel in verschillende sekten uiteen. In lateren tijd stelden de volgelingen van Jansenius de partij boven de Kerk, openbaarden zich schismatieke strevingen, door het absolute vorstengezag gesteund, verspreidden zich rationalistische leeringen.

Nu valt bij die verschillende groepen van afgescheiden Christenen heden ten dage een s t r e v e n n a a r k e r k e l i j k e e e n h e i d waar te nemen. Bij de afgescheiden Oosterlingen is het gebrek aan een bepaald geloofs- en kerkbegrip een groote moeilijkheid voor ware hereeniging. De stroomingen naar kerkelijke eenheid bij de → Anglic. Kerk gaan in verschillende richting; men streeft naar eenheid in de verdeelde Staatskerk zelve, naar vereeniging met de zgn. vrije kerken, naar overeenstemming met het orthodoxe Oosten, naar hereeniging met Rome. De Prot. eenheidsstroomingen zijn van meer recenten datum. Onder de desbetreffende organisaties verdienen vermelding: de federatie van Christelijke Kerkgenootschappen in Amerika (1908); de wereldbond van vriendschappelijken arbeid door de Kerken (1914); de hoogkerkelijke oecumenische bond in Duitschland (1924); de wereldconferentie voor practisch Christendom (Stockholm, 1925); de wereldconferentie voor de eenheid in geloof en kerkinrichting (Lausanne, 1927).

Ook van Kath. zijde stak men den afgescheidenen herhaalde malen de reddende hand toe. Onder de pogingen, welke niet rechtstreeks van het Hoofd der Christenheid uitgingen, herinneren wij uit de laatste jaren. t.o.v. de Oosterlingen, aan de unionistische congressen te Velehrad in Moravië (sinds 1907), aan de studie- en bidweek te Brussel (1925), aan de bijeenkomst te Weenen (1926), aan het hereenigingswerk van vsch. orden en congregaties met overgang naar den Oosterschen ritus. Wat de Anglicanen betreft, komen vnl. de Mechelsche besprekingen (1921-'25) in aanmerking. Met betrekking tot de Protestanten vermelden wij den Winfriedbund in Duitschland, den Eucharistischen Volkenbond in Oostenrijk, het Catholic Evidence Guild in Engeland, de Apologetische Ver. Petrus Canisius in Nederland.

Vooral echter hebben de pausen, overeenkomstig het hun toevertrouwde ambt, als handhavers van het geloof en de kerkelijke eenheid, niets onbeproefd gelaten om, hetzij door vaderlijke vermaningen, hetzij door openbare gezantschappen of door plechtige kerkvergaderingen, een einde te maken aan de heillooze verdeeldheid, welke het Westen in rouw gedompeld heeft en aan het Oosten zware schade heeft berokkend. Tweemaal zelfs juichte de wereld om den met het Oosten herstelden broederband: onder Gregorius X op de 2e alg. kerkvergadering van Lyon (1294) en onder Eugenius IV te Florence (1439). Spoedig echter ging die blijdschap in rook op. Groote verdiensten voor het hereenigingswerk hebben o.a. Gregorius XIII (Congregatie voor Grieksche aangelegenheden); Gregorius XV (Congr. voor de Voortplanting des Geloofs, 1622); Urbanus VIII (Collegium Urbanum, 1627); Benedictus XIV (verdediger der Oostersche ritussen); Pius IX, die definitief de irenische methode inluidde; Leo XIII, die na verschillenden voorbereidingsarbeid een laatste rechtstreeksche poging tot hereeniging met de Oosterlingen en Anglicanen waagde; Pius X, die allereerst de nog geuniëerde Oostersche kerken inniger met Rome trachtte te verbinden; Benedictus XV, die de Congr. voor de Oostersche aangelegenheden en het Oostersche Instituut oprichtte (1917); Pius XI, die de stichting van de „Monniken der hereeniging” canoniek oprichtte (1928) en in de encycliek Mortalium animos (1928) de Kath. beginselen voor de hereeniging uiteenzette: deze kan slechts bereikt worden door den terugkeer der afgescheidenen tot de ééne, nooit uiteengevallen of ondergegane zichtbare Kerk van Christus. En nog hetzelfde jaar riep de paus door een andere encycliek, Rerum orientalium, de Katholieken op tot actieve deelname aan het hereenigingswerk. De internationale bidweek ter vereeniging van alle afgescheiden Christenen en niet-Christenen in de Kath. Kerk, van het feest van St. Petrus' Stoel (18 Jan.) tot en met het feest van St. Paulus' bekeering (25 Jan.), komt ons telken jare aan dien plicht herinneren; en het Apostolaat der Hereeniging in Ned. (1927) beijvert zich om meerderen aan te sporen tot bestudeering van de Oostersche aangelegenheden en allen te bezielen met een geest van offervaardige liefde en vertrouwvol gebed voor de hereenigingsidee. De leden van het Apostolaat der Hereeniging (op 1 Jan. 1935 ten getale van 40 000) bidden dagelijks één Wees Gegroet voor het doel der Hereeniging, met de schietgebeden: ,,H. Maria, Moeder van Altijddurenden Bijstand, maak dat zij één zijn; H. Jozef, Patroon der Kerk, bescherm ons en ons apostolaat.'' De jaarlijksche contributie bedraagt één gulden. Zie verder → Hoogkerkelijke Beweging; Internationale Bidweek; Mechelen (Confer. van).

L i t.: Journet, L'Union des Eglises (Parijs 1927); Pribilla, Um kirchl. Einheit (Freiburg 1929); Mulders, Naar kerkel. Eenheid (1930); p. Frenegandus O.M. Cap., De Oostersche Quaestie (1930); dr. C. de Clercq, Les églises unies de l'Orient (1934). *A. Mulders.*

Hereford of H e r e f o r d s h i r e, **1°** g r a a f s c h a p op de grens van Engeland en Wales; opp. 2 100 km²; 113 000 inw., levend van veeteelt, land- en ooftbouw.

2° H o o f d s t a d van het gelijknamige graafschap aan de rivier de Wye (XII 463 E 5/6); 24 000 inw. Tegel- en leerindustrie, bierbrouwerijen, ciderfabrieken. Zeer oude stad, hoofdstad van Mercia tijdens de Heptarchie. Sedert de 7e eeuw bisschopszetel (vanaf Hendrik VIII Anglicaansch). Beroemde kathedraal, tusschen 1080 en 1530 gebouwd, grootendeels in Normandisch-Gotischen stijl. Dank zij de reliquieën van St. Thomas van Cantilupe in de M.E. veel bezochte bedevaartsplaats. In het Zuid-transept hangt nog de Hereforder wereldkaart, ca. 1300 door Richard van Haldinham geteekend. Aan de Noordzijde de eenige crypte, welke sedert de 11e eeuw in Engeland gebouwd is. Afb. in kol. 205. *G. de Vries.*

Herefordrund, rundersoort, oorspronkel. thuis hoorend in Z.W. Engeland, thans vrij sterk verspreid over Amerika en Australië. Levert vleesch van prima kwaliteit en stelt niet te hooge eischen aan voeding en verpleging. Typisch zijn de vrij lange, iets opzij uitstaande horens en nog typischer is de prachtige, roode haarkleur; kop, keel, borst, onderste deel der beenen en staartpluim zijn wit. *Verheij.*

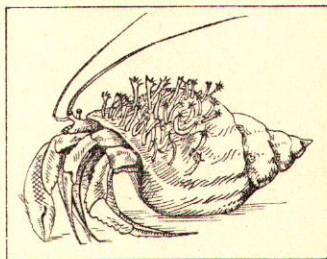
Herelle. d'Herelle's verschijnsel. Soms ziet men in bacteriënkolonies op agar of gelatine heldere plekken verschijnen, waarbij deze kolonies doorzichtig worden en schijnen op te lossen. Onder bep. omstandigheden kunnen ook cultures van bacteriën in bouillon (die meestal een troebel aspect vertoonen) geheel ophelderen. d'Herelle (1917) heeft gemeend, dat men daarbij te maken had met een levend organisme, dat die bacteriën oploste. Hij noemde dit organisme: bacteriophaag en beschouwde het als een soort parasiet, die op en ten koste van de bacteriën leefde. Deze bacteriophaag kan door Chamberland's of Berkefeld's filters gefiltreerd worden en is onzichtbaar. Velen verzetten zich tegen d'Herelle's opvatting en gelooven niet, dat hier een levend organisme in het spel is. Zij nemen een enzym-achtige stof aan, die in de bacteriënlichamen onder bepaalde omstandigheden gemaakt wordt en voor het oplossen van de bacteriën verantwoordelijk is. Eenige jaren vóór d'Herelle is het verschijnsel al door Tivort waargenomen. *Wyers.*

Herem (Hebr.: Harim), naam van een Israëliet uit den tijd der Babylonische gevangenschap, wiens zonen vreemde vrouwen getrouwd hadden en haar later verstootten (1 Esdr. 10. 3).

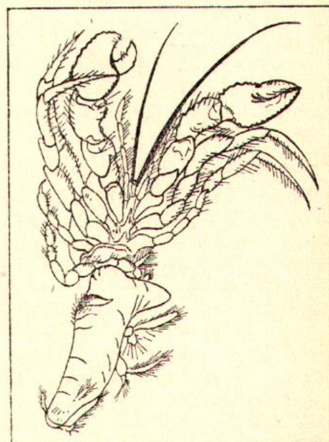
Heremans, J a c o b F r a n s, Vlaamsch taalkundige; * 1825 te Antwerpen, † 1884 te Gent. Was eerst leeraar aan het athenaeum te Gent, in 1864 prof. in de Ned. taal- en letterkunde aan de univ. aldaar. IJverig strijder voor de Vlaamsche rechtsgelijkheid. Medestichter van de Zned. Mij. voor Taalkunde (1870). Richtte het Ned. Museum op (1874-'88). Schreef over spraakkunst, metriek, Middelnederlandsch, gaf bloemlezingen uit, o.a. de tweedeelige Ned. Dichthalle (1858-'64). *A. Boon.*

Heremiet, → Eremiet.

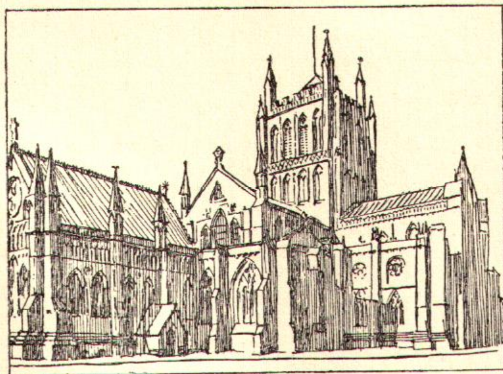
Heremietkreeft noemt men enkele soorten van tienpootige kreeften, die gewoonlijk worden ingedeeld bij de orde der Anomura, die een tusschenplaats inneemt tusschen de echte kreeften en de krabben. Het kopborststuk draagt krachtige pooten, het achterlijf is echter week, draagt slechts pootstompjes en wordt steeds verborgen gehouden in het huis van een zeeslak, dat het dier als woning betrekt na den bewoner te hebben opgegeten. De g e w o n e h e r e m i e t k r e e f t (Eupagurus Bernhardus), op de Noordzeekust algemeen, bewoont in de jeugd het huis van een tepelhoorn, naderhand een wulkenhuis, waarin hij zich bij gevaar geheel terugtrekt. Op de schelp groeien vaak poliepen en zeepokken. E u p a g u r u s P r i d e a u x i i uit de Middellandsche Zee draagt op de schelp een zeeanemoon (Adamsia palliata), die profiteert van den voedselafval van den kreeft en dezen op haar beurt door haar netelbatterijen beschermt. Als de kreeft een nieuwe woning betrekt, wordt de Adamsia van het oude huis losgemaakt en op het nieuwe gezet. *M. Bruna.*

Heremietkreeft (E. Bernhardus). Op de schelp een kolonie bloempoliepjes (Hydractinia echinata).

Heremietkreeft zonder schelp.

Hereford. De kathedraal.

Heremitage, 1° 18e-eeuwsche Barok-tuin bij Baireuth, streng architectonisch, met een oranjerie van met schelpen en druipsteen versierd grotwerk.

2° Romantische bouw in de 18e-eeuwsche tuinarchitectuur. → Eremitage.

3° Museum in → Leningrad.

Herennius, 1° → Auctor ad Herennium.

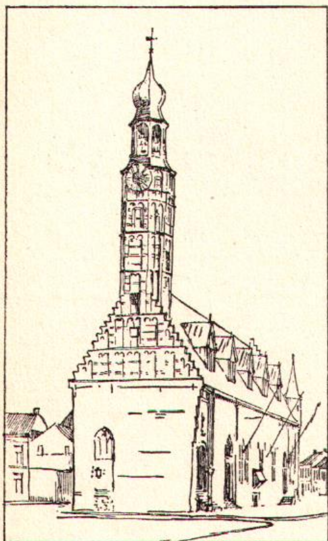
2° Heilige, een der veertien → Noodhelpers.

Herent, gem. in Belg. Brabant (VI 96 D 2), ten N.W. van Leuven, ca. 7 000 inw.; Kath.; opp. 1 838 ha; landbouw; stijfselfabriek. Merkwaardigheid: O. L. Vrouwkerk met toren uit de 11e eeuw.

Herentals, gem. in de prov. Antwerpen, ten O. van Antwerpen (II 512 D 3); opp. 2 933 ha, 12 300 inw. (Kath.). Kantonhoofdplaats en dekenij. Oneffen bodem (9-40 m), zandgrond, moerassen met ijzererts in de vallei der Kleine Nete, met een rijken plantengroei. Landbouw, schoen- en corsetnijverheid, ijzergieterijen en glasfabrieken; weekmarkt; knooppunt van spoorwegen, gelegen aan de Kempische vaart, ingehuldigd in 1837, en het Albertkanaal..

S. Waldetrudiskerk (monument van 2e klas) in Gotiek der 15e eeuw, rijk aan schilderijen, vooral van de Francken's, afkomstig van Herentals, met miraculeus beeld van O. L. V. in 't Zand, houten altaarstuk van S. Crispijnsgilde (ca. 1500), graf van

Aug. Fraikin, beeldhouwer (* 1817 te H.). Stadhuis (monum. van 3e klas) uit 16e eeuw met achthoekig belfort en beiaard; in de bovenzaal: Fraikin-museum. Begijnhof uit 13e eeuw; in 1578 verwoest door de Calvinisten, daarna binnen de stad herbouwd met kerk van 1606; onder het hoogaltaar ligt begraven zr. Maria van Rijsel, 10 Sept. 1452 in geur van heiligheid gestorven. Grot van Lourdes. Minderbroedersklooster van 1452, door de Fr. Revolutie opgeheven, daarna wolfabriek Van Genechten, thans eigendom van het Meisjesweeshuis. bestuurd door Zusters der Goddelijke Voorzienigheid, van Champion. Jongensweeshuis met tuinbouwschool der Broeders van Scheppers. Klooster der Capucijnen, opgericht in 1897, met kerk en S. Antoniusgrotten: bedevaartsoord. Klooster der Augustijnen met Lat. School, gesticht in 1613, opgeheven door de Fr. Revolutie, thans vervangen door Gepatroneerd College met ruim 300 studenten. Klooster van O. L. V. Besloten Hof der Norbertinessen, in 1411 gesticht door Arn. van Crayenhem, opgeheven in 1797, in 1836 betrokken door de Franciscanessen van Arendonk, met kostschool en met missiën in Oebangi (Belg. Kongo). Vrije beroepsschool voor meisjes.

Herentals. Het stadhuis met belfort.

Het gasthuis van vóór 1253 wordt thans bediend door Zrs. van S. Augustinus. Ten N. der stad ligt H. Kruisberg, met kruisweg van 1461, vernieuwd in 1837, H. Grafkapel van 1761 en groote kapel van 1835. S. Janskapel uit de 16e e.; nieuwe Zandkapel van 1920.

Geschiedenis. In 1209 werd H. door Hendrik I tot stad verheven en in 1400 met muren omgeven; nog bestaan een deel der wallen en twee van de vijf stadspoorten (mon. van 3e klas). De stad bloeide eertijds door den lakenhandel, maar had veel te lijden van de troebelen der 16e eeuw: gedurende meerdere jaren was de kerk verdeeld tusschen de Katholieken en de Calvinisten: deze laatsten hebben het eindvak van het koor in asch gelegd en thans is dit nog niet hersteld; de hoofdingang werd in 1934 opnieuw geopend. Te H. werd in Oct. 1798 het Boerenleger verslagen (→ Boerenkrijg) en een deel der stad platgebrand door de Franschen: op de Groote Markt staat het monument van den Boerenkrijg (door Fr. Deckers), onthuld in 1898. In de kerk bestond van 1366 af een kapittel van kanunniken, waarvan de inkomsten in de 16e eeuw aan dat van Hoogstraten werden geschonken. H. hing af van het Edel Kapittel der Kanunnikessen van Bergen (Mons). *Lauwerys.*

Lit.: Goetschalkx, Oorkondenboek van 't Gasthuis (1908); Van Spilbeeck, Het Herentalsch Klooster van O.L.V. Besloten Hof (1892); Prims, O.L.V. Besloten Hof (1933); Verstreyden, Mengelingen (1912); Aanteekeningen (1925); Lauwerys, Volksdevoties in Oud-H. (1929); Gabriels, Een Kempisch Schildersgeslacht: de Francken's (1930); Heyns, Gids voor H. (1935).

Herent(h)als, 1° Peter van, Norbertijn der abdij van Floreffe; * 1322 te Herentals, † 1391. Schreef meerdere werken van scripturistischen en hist. aard, grootendeels onuitgegeven.

Lit.: L. Goovaerts, Écrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré (II 1902, 39-44).

2° Thomas van, Minderbroeder, prof. in de godgeleerdheid te Ieperen, welke stad hij door zijn sermoenen tegen de opkomende ketterij bewaarde. Zijn sermoenen verschenen als Den Spieghel des kersten levens (eerste druk 1514? bekend van 1532), uitg. door p. Fr. Titelmans, in het Lat. vertaald en herhaaldelijk herdrukt. *V. Mierlo.*

Lit.: Fr. Ph. Naessen, Francisk. Vlaanderen (1896).

Herenthout, gem. in de prov. Antwerpen, ten Z.W. van Herentals (VI 512 D 3); opp. 2 285 ha, hoogte 14 m, ca. 4 300 inw. (Kath.). Kanton en dekenij Herentals. Oneffen bodem, zandgrond, landbouw, veeteelt, diamantbewerking (ca. 1 000 arb.). S. Pieterskerk van 1863 met toren uit 15e e. De S. Gummarus-parochie werd in 1803 opgeheven en de kerk tot school ingericht. H. omvatte eertijds ook Wiekevorst. Kasteel van Herlaar. Kapel op den Uilenberg. Zrs. van Huldenberg.

Lit.: Donnet, Notice sur H. (1904). *Lauwerys.*

Herero, Bantoe-volksgroep van de Ndonga-familie in → Afrika.

Hereswit, Zalige, echtgenoote van den H. → Ansfried; † tusschen 992 en 995.

Herfelingen, gem. in Belg. Brab. (VI 96 B 3/4); opp. 1 112 ha; ca. 1 500 inw.; landbouw. Deze gem. maakte vroeger deel uit van het graafschap Henegouwen.

Herford, stad in Westfalen (IX 576 C 2); 39 000 inw., meerendeels Prot.; industrie. Vsch. oude kerken en huizen verleenen de stad een middeleeuwsch cachet.

H. heeft zich gevormd om de voormalige Benedictinessen-abdij, die 789 te Mudenhorst werd gesticht en 826 naar H. verlegd. Het klooster bezat nog in de 9e e. munt-, markt- en tolrecht: 1587 ging het tot de Hervorming over; 1652 kwamen stad en klooster in het bezit van Brandenburg. De abdis behield den rang van rijksvorstin tot aan de opheffing (1803). Onder de abdis en paltsgravin Elisabeth II, een leerlinge van Descartes, was H. een toevluchtsoord voor Labadie en zijn volgelingen. De abdijkerk is in Rom. stijl gebouwd. *Th. Heijman.*

Herford, Charles Harold, Eng. letterkundige; * 18 Febr. 1853 te Manchester, † 1931. Schreef verdienstelijke studiën over de Eng. letterkunde, in het bijz. over Shakespeare.

Werken: Studies in the lit. relations of Engl. and Germany in the 16th c. (1886); The Age of Wordsworth (1897); The soc. hist. of the Engl. Drama (1881). Bezorgde de Eversley Shakespeare-uitg. (10 dln. 1899).

Herfstaster (Lat. Aster), samengesteldbloemige sierplant, waarvan veel soorten in den herfst wit, lila, rose of blauw bloeien. Overblijvend.

Herfstkleur, gele, bruine of roode kleur, die de bladeren van houtgewassen en sommige halfheesters aannemen, voordat zij in den herfst afvallen. De h. is het fraaist bij houtsoorten uit Amerika en Oost-Azië.

Herfstknollen, ook stoppelknollen of gruun genoemd, worden vnl. op de lichtere gronden als

veevoeder in een bewerkten roggestoppel verbouwd. De teelt van zomerknollen (→ Turnips) is van weinig beteekenis. Vervanging van h. door andere groenvoedergewassen, welke den grond minder uitputten, minder arbeid, „vooral handenarbeid”, vragen bij het oogsten, matige vorst beter verdragen en vooral een grootere voederwaarde (speciaal meer eiwit) opleveren, verdient zeker aanbeveling. Wel wordt gezocht naar meer productieve rassen van h. met hooger droge-stofgehalte. *Dewez.*

Herfstmaand, andere naam voor → September.

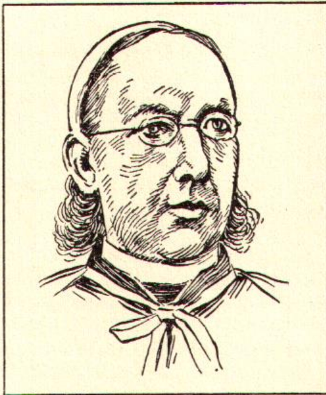
Herfstpunt (sterrenk.), → Ecliptica.

Herfstsering, → Vlambloem.

Herfsttijloos, → Tijloos.

Hergenraat (Hergenraath), gem. in het N.O. van de prov. Luik, kanton Eupen; opp. 946 ha, ca. 1 100 inw.; landbouw, veeteelt, beboschte omgeving; steengroeven.

Hergenröther, Josef, kardinaal, theoloog en kerkhistoricus; * 15 Sept. 1824 te Würzburg, † 3 Oct. 1890 te Mehrerau (Tirol). Na studiën te Würzburg, Rome en München werd hij prof. in het kerkrecht en de kerkgeschiedenis te Würzburg (1852-’79). In 1868 riep Pius IX hem naar Rome om de kerkvergadering voor te bereiden; daar trad hij op als een der ijverigste voorstanders der onfeilbaarheid, die hij in zijn werken (met name tegen Döllinger) verdedigde. In 1879 werd hij kardinaal en prefect van het Vaticaansch archief, door Leo XIII voor de wetenschap geopend.

J. Hergenröther.

Werken o.a.: Handb. der allg. Kirchengesch. (3 dln. 1876-’80); Anti-Janus (1870); Photius (3 dln. 1867-’69); Leonis X P. M. regesta (2 dln. 1884-’91); Kirche und christl. Staat (1872). — Lit.: J. B. Stamminger (1892). *Willaert.*

Hergesell, Hugo, Duitsch meteoroloog, * 29 Mei 1859 te Bromberg; bestuurder (1890-1914) van den meteorol. „Landesdienst” van Elzas-Lotharingen, en sinds 1914 van het aeronautisch observatorium van Lindenberg (Berlijn), voorzitter sinds 1896 van de internat. commissie voor wetensch. luchtvaart. De vooruitgang in de kennis van de hooge atmospheer is gedeeltelijk aan zijn stuwkracht te danken. *V. d. Broeck.*

Hergesheimer, Joseph, Amer. romanschrijver; * 15 Febr. 1880 te Philadelphia, studeerde aan de Pennsylvania Academy of Fine Arts. Zijn werk getuigt, vooral in zijn beschrijvingen van een meestal exotische sfeer, van groot beeldend vermogen; zijn verzorgde stijl wordt soms precieus, zijn personen zijn wel eens meer verhaalfiguren dan levende menschen.

Voorn. werken: The three black pennys (1917); Java Head (1919); Cytherea (1922); Balisand (1924); Tampico (1926); The Limestone Tree (1931). *J. Panhuijsen.*

Herhaling, 1° (philol.) → Reduplicatie.

2° Recht. a) Ned. Recht. **Herhaling van misdrijf,** ook wel recidive genoemd, is aanwezig, wanneer dezelfde dader meerdere strafbare feiten pleegt en het eene feit van het andere is gescheiden door een in kracht van gewijsde gegaan vonnis. Bij de wettelijke regeling der gevolgen van de recidive kent men twee stelsels. Volgens het eene leidt elke vroegere veroordeeling tot strafverzwaring, terwijl volgens het andere gelijksoortigheid tusschen de verschillende strafbare feiten vereischt is. In de Ned. strafwet wordt het laatste stelsel gehuldigd, waarbij de h. het maximum der straf met een derde verhoogt (art. 421-423 W. v. Str.). Daarnaast bestaat een streven om gevaarlijke recidivisten onschadelijk te maken. Cf. W. v. Str. art. 43 bis (nog niet ingevoerd). *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

b) Belg. Recht. Herhaling van misdrijf geeft bij uitzondering aanleiding tot strafverzwaring, nl. in de volgende gevallen: ingeval een misdaad gepleegd wordt na een misdaad; dan mag de tijdelijke straf met vijf jaren verhoogd worden; ingeval een wanbedrijf gepleegd wordt na een misdaad, dan mag de rechter de straf verhoogen tot het dubbele van het maximum. Dezelfde strafverzwaring is toegelaten, indien een wanbedrijf gepleegd wordt na een wanbedrijf, voor zoover de vroegere straf ten minste een jaar beliep, en zoo er geen vijf jaren verstreken zijn sedert het ondergaan of de verjaring van die straf. Herhaling van overtreding na overtreding kan slechts verzwarend zijn, indien de twee overtredingen juist dezelfde zijn en indien de eerste overtreding minder dan twaalf maanden tevoren gepleegd werd.

De recidivisten en de gewoontemisdadigers kunnen door den rechter na het einde der straf ter beschikking van de regeering gesteld worden (wet van 9 April 1930). Onder gewoontemisdadigers verstaat de wet degenen, die driemaal binnen 15 jaren een correctioneele straf hebben opgeloopen en die een aanhoudende neiging tot het plegen van misdrijven vertoonen. De terbeschikkingstelling van de regeering duurt 20 jaren in geval van h. van misdaad na misdaad. In alle andere gevallen is de duur bepaald op 10 jaren, uitgezonderd wanneer de laatste straf minder dan een jaar bedraagt. In dit laatste geval is de termijn minstens 5 en hoogstens 10 jaren. De terbeschikkingstelling van de regeering is een beveiligingsmaatregel, krachtens welke de regeering ten overstaan van den veroordeelde deze maatregelen mag treffen, welke meestal geschikt blijken om hem te verbeteren of onschadelijk te maken. Meestal zal dit geschieden door opsluiting in een bijzonder gesticht of door invrijheidstelling onder zekere voorwaarden. *Collin.*

Herhalingscombinatie, → Combinatie (sub 3°).

Herhalingsoefeningen, → Dienstplichtwet.

Herhalingsteeken, → Reprise.

Herhalingsvariatie (wisk.), → Variatie.

Heribert, → Aribert; Hardbert; Heribertus.

Heribertus, Heilige, aartsbisschop van Keulen; * ca. 970, † 16 Maart 1021. In 995 priester, 999 aartsbisschop van Keulen. Vriend van Otto III, bij wiens sterven hij tegenwoordig was. H. was een man vol innige godsvrucht. Hij deed veel voor armen en kloosters, vnl. voor kerk en klooster te Deutz, door hem in 1019 gewijd, waar hij ook zijn laatste rustplaats vond. Feestdag 16 Maart. *Feugen.*

Lit.: Lambert v. Deutz, Vita et miracula, in Mon.

Germ. Hist. Script. (IV, 740 vlg.; XV, 1245 vlg.; bew. d. Rupert v. Deutz, in Acta S. S. Mart., II 1668, 470 vlg.).

Heribertus van Gennep, vader van den Heiligen → Norbertus.

Heriburg, zuster van den H. Ludgerus; 1e abdis van het in 803 door dezen gestichte klooster Nottuln. Hoewel zij dikwijls als een heilige wordt vermeld, is haar naam niet in het Martyroligicum opgenomen. Haar gedachtenis wordt gevierd op 16 October.

Lit.: M. Strunck, Westphalia sancta (II 1885, 75-78).

Heriger (ook: Hariger), Benedictijner monnik, geleerde en letterkundige; van onbekende afkomst, was monnik te Luik, stond daar in nauwe betrekking met bisschop Notger, werd in 990 abt te Lobbes en stierf in 1007.

Voorn. werken: Gesta episcoporum Leodiensium (gaat tot 667); Vita Ursmari; Vita Remacli; Vita Landoaldi. Verder polemische geschriften over de Eucharistie tegen Rathramnus: Dicta de corpore et sanguine Domini; Exaggeratio plurimorum auctorum de corpore et sanguine Domini. — Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (CXXXIX). — Lit.: Manitius, Gesch. der Lat. Lit. des M.A. (II, 223-228); O. Hirzel (diss., Tübingen 1910).

Herik (plantk.), → Mosterd.

Herincx, Willem, Zned. bisschop, * 1621 te Helmond, † 1678 als biss. van Ieperen. Vsch. uitgaven beleefde zijn groot werk Summa theol. scholastica et moralis, waarin hij het zgn. Probabilisme verdedigt.

Lit.: Dirks, Hist. litt. (256 vlg.).

Hering, Ewald, Duitsch physioloog, * 5 Aug. 1834 te Alt-Gersdorf (Saksen), † 27 Jan. 1918 te Leipzig prof. in de physiologie aan de Josephsacademie te Weenen 1865, te Praag 1870, te Leipzig 1895; behandelde vooral spier-, zenuw-, zintuigen- en psychophysiologie.

Werken: Über das Gedächtnis als eine allg. Funktion der organisierten Materie (Weenen [2]1876); Grundzüge d. Lehre vom Lichtsinn (1905 vlg.).

Herinnering bestaat in de overtuiging, dat een thans waargenomen voorwerp of voorstelling reeds vroeger inhoud van ons bewustzijn geweest is. Om van h. te kunnen spreken, is het dus niet voldoende dat het verleden herleeft, maar het moet ook als zoo, danig herkend worden. Met behulp van aanknoopingspunten, zooals feiten, waarvan men zich den juisten datum meent te herinneren, is het mogelijk, een vroegere gebeurtenis met meer of minder zekerheid in den tijd te dateeren.

Vormelijk is de h. direct of indirect. De eerste is een onmiddellijke indruk van bekendheid, het klare bewustzijn van → „déjà-vu" van een object. Dikwijls echter heeft de h. langs een omweg, dus indirect, plaats. Men herkent niet het geheel, maar slechts een of meer van zijn eigenschappen en besluit, dat het gegeven voorwerp gelijk moet zijn met een ander, waaraan men weleer dezelfde eigenschappen heeft waargenomen; in dit geval voltrekt de h. zich onder den vorm van een oordeel, dat op zijn beurt op den onmiddellijken indruk van bekendheid der eigenschappen berust. Wanneer de h. onder alle opzichten zeer vaag is, is er vaak van een eigenlijke h. geen sprake en meent men tot h. te komen op grond van een redeneering, ongeveer in dezen vorm: gezien de omstandigheden, waaronder ik dit of dat waarneem, moet het me wel bekend zijn. De vorm, waarin onze h. plaats grijpen, bepaalt tevens haar betrouwbaarheid. De hoogste waarde bezit de onmiddellijke herkenning; h., die op grond van een logische reconstructie der gebeurtenissen plaats hebben, zijn objectief veel minder betrouwbaar, ofschoon de betreffende persoon ze subjectief voor zeker kan houden.

Er is en wordt onder de psychologen veel gestreden omtrent de vraag, hoe de directe h. tot stand komt. Höffding doet een beroep op herinneringsvoorstellingen, die door versmelting met de gegeven waarneming het gevoel van bekendheid zouden teweegbrengen. James en Külpe spreken van een vaag bewustzijn van beelden en gevoelens, die met de vroegere waarneming geassocieerd zijn en die thans om de waarneming een soort aureool zouden vormen en haar de qualiteit van bekendheid zouden verleenen. Voor Claparède bestaat de herkenning in het bewustzijn van een betrekking tot het „ik". Ten slotte meenen meerderen (Bourdon, Natorp, Volkelt), dat de herkenning bestaat in een specifiek verschijnsel, in een indruk, die voor geen verdere analyse vatbaar is. → Geheugen.

Lit.: Katjaroff, Contribution à l'étude de la récognition, in Arch. de Psych. (XI, 1); F. C. Bartlett, Remembering (Cambridge 1932). *v. d. Veldt.*

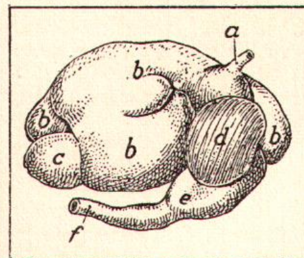
Herinneringssystemen, hulpmiddelen ter aanvulling en ondersteuning van het geheugen in de bedrijfsorganisatie. Zij zijn van de meest uiteenloopenden aard. In kaartsystemen, tabs met verschillende beteekenissen. Opberging van kaarten, berichten en mededeelingen omtrent afspraken in chronologische volgorde in bakken en afzonderlijke dossiers. In het alg. komt het er bij deze systemen op aan, dat automatisch herinnerd wordt aan handelingen, afspraken, leveringen e.d. → Geheugen.

C. Janssens.

Herinnes (lez-Pecq), gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten N. van Doornik; opp. 1 246 ha, ca. 1 600 inw.; Schelde-dal, vijvers; kleiachtige landbouwgrond; veldovens; kaarsenfabriek; voorhist. en Rom. vondsten. Zie krt. → Henegouwen (A 2).

Herk, waterloop in O. België; ontspringt in het Z. van de prov. Limburg, loopt in Z.-N. richting, door de vruchtbare landbouwstreek van → Haspengouw; buigt te St. Lambrechts Herk naar het Westen om en stort zich bij Halen in den Demer. Langs het bovendal strekken zich vruchtbare landbouwvelden uit; de benedenloop daarentegen kronkelt door een vochtig laagland met moerassige weiden, dat in het regenseizoen dikwijls overstroomd wordt. *V. Asbroeck.*

Herkauwers (Ruminantia). Deze dieren vormen een onderorde der evenhoevige hoefdieren en omvatten de kameelachtigen, de hertachtigen, de giraffen, de runderen en de dwergmuskusdieren; bovendien behooren ertoe vier groepen van uitgestorven hoefdieren. Zij bezitten meestal horens of een gewei. De bovenkaak heeft geen of weinig tanden, maar meestal een kraakbeenige plaat; in de onderkaak zitten acht spatelvormige tanden. De maag bestaat uit vier deelen: de pens, de netmaag of muts, de boekpens, boek- of

Herkauwers. Rundermaag. a = slokdarm; b = pens; c = netmaag; d = boekmaag; e = lebmaag; f = twaalfvingerige darm.

bladmaag en de lebmaag. De pens neemt het grof gekauwde voedsel op en stoot het na gisting in de netmaag, waar de netvormige plooien er balletjes van vormen, die weer in den mond gebracht, fijn gemalen en grondig bespeekseld worden en door de slokdarmspleet, een geul van den slokdarm, in de boekpens en dan naar de lebmaag gebracht worden. Bij de kameelen ontbreekt de boekpens. Het aantal jongen is meestal 1 of 2. De herkauwers zijn tam of wild, meer nuttig dan schadelijk. *Keer.*

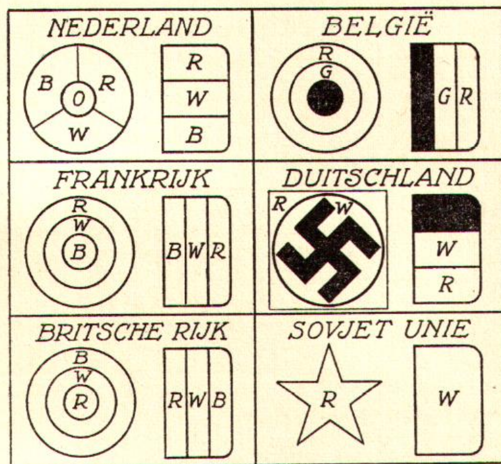
Herk-de-Stad, gem. in Belg. Limburg, aan de Herk, tusschen Hasselt en Diest; opp. 1 977 ha, hoogte 32 m; ca. 3 500 inw. (Kath.). Dekenij. Landbouw. Had eertijds den rang van stad en een versterkte omheining; werd meermaals beschoten en platgebrand. Tumulus.

Herkenbosch, → Melick-Herkenbosch.

Herkenningslicht, → Herkenningsteeken.

Herkenningsplaatje (k r ij g s k.) of identiteitsplaatje, metalen plaatje, door de militairen bij het leger te velde aan een koord op de bloote borst gedragen. Het dient om de identiteit van de gesneuvelden vast te stellen, en bestaat uit twee deelen, op elk waarvan geslachtsnaam en voornamen, contrôle (c.q. stamboek), nummer en korps zijn vermeld (voor officieren bovendien de aanduiding O), benevens plaats, datum en jaar van geboorte van den drager. Zie ook → Begrafenis (sub Begraven te velde). *v. Leeuwen.*

Herkenningsteeken. A) Ned. 1° In de b u r g e r l u c h t v a a r t. **a)** Op luchtvaartterreinen dienen h. om vliegtuigbestuurders aan te geven, boven welk terrein zij zich bevinden. Overdag bestaan de h. in den regel uit den geheelen naam of een afkorting daarvan, op van boven af duidelijk leesbare wijze aangebracht op den bodem of de aan het terrein gelegen gebouwen, des nachts uit een bijz. samenstel van lichtpunten of neon-verlichting. *Franquinet.*

Herkenningsteekens van militaire vliegtuigen. b = blauw; g = geel; o = oranje; r = rood; w = wit; z = zwart.

b) Wettelijk of krachtens verdrag voorgeschreven nationaliteits- en inschrijvingskenmerk op vleugels en romp van luchtvaartuigen. Het nationaliteits- en inschrijvingskenmerk van Ned. luchtvaartuigen bestaat uit een groep van vijf hoofdletters, van welke de eerste, P en H, het nationaliteitskenmerk en de overige drie, door het dept. van Waterstaat aan te wijzen, het inschrijvingskenmerk vormen [Wet van 30 Juli 1926 Stbl. 249 (Luchtvaartwet), art. 6, 12-14 en 52; K.B. 6 Dec. 1928, Stbl. 454, hfst. III, art. 12-18].

2° In de m i l i t a i r e l u c h t v a a r t: **a)** kenteekenen der mil. vliegtuigen op vleugels en romp en op het verticale roer. Zie de figuren. **b)** Wimpels, bevestigd aan de uiteinden der draagvlakken van → verbindingsvliegtuigen. **c)** Letters en teekens, gevormd met herkenningslappen, d.w.z. lappen van lichtgeel doek, voorzien van metalen oogen ter bevestiging, door middel van ijzeren pinnen, aan den grond. Dienen bij de gevechtsleiding tot het aangeven van commandoposten. → Infanterieseinlap; U-seinlap. *Koppert.*

B) Belg. Luchtvaartrecht. De nationaliteits- en inschrijvingsmerken, die dienen aangebracht te worden op de luchtvaartuigen, zijn geregeld door vsch. koninklijke en ministerieele besluiten, waarvan op dezen datum (einde Dec. 1935) het laatste dagteekent van 11 Mei 1931 (Stbl. 30 Mei 1931). Het nationaliteitsmerk bestaat uit de Rom. hoofdletters OO. Het inschrijvingsmerk bestaat uit een groep van drie Rom. hoofdletters, van het nationaliteitsmerk gescheiden door middel van een streep. De plaats, waarop deze merken moeten aangebracht worden, alsook hun afmetingen veranderen naar gelang het gaat over vliegtuigen, luchtschepen of ballons.

Luchtvaartuigen, behoorende tot den Staat (w.o. de militaire vliegtuigen), dragen een cocarde met de nationale kleuren. Deze cocardes worden geschilderd op de vleugels of zoo het luchtschepen en ballons betreft, op gondel of mand.

Luchtvaartuigen van den politie- of toldienst voeren aan elk richtingsroer een wimpel met de nationale kleuren. *Rondou.*

Herkenrode (bij Kuringen, arr. Hasselt, in Belg. Limburg), eertijds abdij van Cisterciënser zusters, gesticht in 1182 door Geeraard van Loon. De graven van Loon hadden er hun grafkerk. Werd een adellijke abdij, die het personaal bekwam van tal van kerken in den omtrek. Vernield in 1491 en 1509, bloeide de abdij weer op in de 16e e. Geteisterd door de Calvinisten in 1586. Ten gronde vernield tijdens de Fransche Revolutie. De kerk is afgebroken; prachtige gebouwen uit de 16e en 17e e. zijn over.

L i t. : Daris, Cartulaire de H. *Prims.*

Herkinge, V o l q u e r u s, Ned. priester, * 1586 te Groningen, † 1662 te Zwolle; studeerde te Keulen, werd daar 1611 priester, 1616 licentiaat in de theologie, pastoor te Lingen, 1618 pastoor te Zwolle, waar hij half Overijsel bediende, werd door den apostolischen vicaris Rovenius benoemd tot vicaris van de bisdommen Deventer, Groningen en Leeuwarden, leed veel vervolging en werd geacht om zielenijver, mildheid en kennis. *Rogier.*

L i t. : V. Meegeren, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II).

Herkingen, gem. in de prov. Z. Holland in het Z. van het eiland Overflakkee aan de Krammer; opp. 548 ha, ca. 1 000 inw., allen Prot. Landbouw en fruitteelt. Geregelde verbinding met Bruinisse.

Herkner, H e i n r i c h, staathuishoudkundige, bezadigd volgeling der economisch-historische school, van wiens geschriften het boek: „Die Arbeiterfrage” den meesten opgang maakte; * 27 Juni 1863 te Reichensberg in Bohemen, † 28 Mei 1932 te Berlijn. Leerling van Brentano; sedert 1912 hoogleeraar te Berlijn als

opvolger van Schmoller; 1917-'29 voorzitter van den „Verein für Sozialpolitik".

Werken: Die oberelsässische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter (diss., 1887); Die soziale Reform als Gebot des wirtschaftlichen Fortschrittes (1891); Die Arbeiterfrage (1894, [8]1922): Arbeit u. Arbeitsteilung (in Grundriss der Sozialökonomik, I. Teil, II. Abt.); Die Lohntheorien der deutschen Arbeiter- und Arbeitgeberverbände seit der Stabilierung der Valuta (in: Wirtschaftstheorie der Gegenwart, II); Der Lebenslauf eines „Kathedersozialisten" (autobiogr., in Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen, uitg. d. F. Meiner). — Lit.: H. H. zum Gedächtnis, Drei Ansprachen v. M. Sering, A. Müller, W. Sombart; Schmollers Jahrbuch (1933). *M. Verhoeven.*

Herkomst (of oorsprong) **van zaaizaad of pootgoed**, d.w.z. de landstreek, waar dit het voorafgaande jaar gegroeid is, is niet geheel zonder beteekenis voor den gezondheidstoestand (aardappels), opbrengst en kwaliteit van het gewas, hetwelk eruit verkregen wordt. Vandaar dat de practijk de voorkeur geeft aan pootaardappelen van de kleigronden, Zwarte-Presidenthaver uit de Veenkoloniën, roodeklaverzaad van de Maasstreken en West-Noordbrabant, blauwbloemvlaszaad uit Letland en Litauen enz. Een volledige wetensch. verklaring voor deze practische ervaringen is er nog niet. *Dewez.*

Herlaer, Nieuw, oud adellijk kasteel, op een half uur afstands Westelijk van St. Michielsgestel. Hier werd in 1799 het groot-seminarie gevestigd voor het apost. vicariaat van Den Bosch (president Ant. v. → Gils; in 1839 is dit naar Haaren overgebracht). Van 1840 tot 1912 was in Huize H. het Doofstommeninstituut van St. Michielsgestel gevestigd; daarna woonden er de Benedictinessen van de abdij van Jouarre (Fr.) tot 1919. In dit jaar werd het verkocht aan de Töchter des Göttl. Heilands (ziekenverpleegsters, moederhuis te Weenen), die een gedeelte ervan bewonen; het andere gedeelte is verhuurd aan de → Sociëteit van de Afrikaansche missiën, die er de laagste klassen van hun seminarie hebben ondergebracht.

Van een ander kasteel, Oud-Herlaer, zijn nog slechts enkele restanten over. *Gorris.*

Herleidbaar (wisk.) is een ander woord voor reducibel (→ Irreducibel).

Herleiden beteekent terugvoeren tot iets anders. Een op nul herleide vergelijking noemt men in de wiskunde een vergelijking, waarvan een der leden gelijk aan nul is.

Herlie (Fr. Herlies), gem. en kerspel, gewijd aan den H. Amatus, in Fr. Vlaanderen (XI 144 D 3), kanton La Bassée. Ca. 700 inw., Fransch sprekend. Landbouw. Klooster en Gasthuis der Dochters van het Kindeke Jesus.

Herlies, → Herlie.

Herlindis, → Harlindis.

Hermagoras, Oud-Grieksch rhetor onder Augustus, leerling van Theodorus van Gadara en leeraar van den jeugdigen Tiberius. Proeven zijner declamatiekunst zijn door Seneca den Ouderen bewaard.

Hermagoras van Temnos, Oud-Grieksch rhetor uit de 2e eeuw v. Chr. In zijn rhetorisch handboek, waarin hij de rhetoriek als de inleiding tot de denkleer opvatte, werkte hij volledig de leer der vier stellingen uit in de rechterlijke redevoering, d.w.z. het in de Oudheid bekende schema der vier vraagstellingen, die bij elk geval van toepassing zijn. *V. Pottelbergh.*

Hermalle-sous-Argenteau, gem. in het N. van de prov. Luik; in het Maasdal, ten Z. van Wezet; opp. 546 ha, ca. 1 900 inw.; landbouw, steenkool, wapenfabricage; kasteel (12e e., heropgebouwd 17e e.); kunstrijke kerk met gedeelten van verschillenden ouderdom, belangwekkende binnenversiering, nl. bas-reliëfs, graftomben, altaar, biechtstoelen, enz. en twee mooie schilderijen. H. werd geteisterd in den oorlog van 1914. *V. Asbroeck.*

Hermalle-sous-Huy, gem. in de prov. Luik, ten N. O. van Hoei, in het Maasdal; opp. 483 ha, ca. 1 500 inw.; landbouw, steengroeven; verbouwd oud kasteel; de heerlijkheid hing van Luik af.

Herman, → andere naam voor Arminius.

Herman van Saksen, graaf van Bergen, → Richilde van Henegouwen.

Herman I, graaf van Cuyck, † 1068, streed o.a. met biss. Willem I van Utrecht tegen Floris I van Holland, dien hij in den slag van Nederhemert zou hebben gedood.

Lit.: Verzijl, in N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 186).

Herman II, graaf van Cuyck en burggraaf van Utrecht, zoon van Hendrik I en Alverada; † 1170, sticht de abdij Mariënweerd (1128), kwam in oorlog met Floris den Zwarten, dien hij uit den weg liet ruimen, waarvoor zijn land door Dirk VI verwoest werd. Bij den vrede in 1138 kreeg hij zijn land terug als leen van Holland. Te Grave bouwde hij een kasteel, in het vervolg zetel der heeren van Cuyck. Gehuwd met een jvr. van Batenburg. Zonen: Hendrik II en Albertus, biss. van Luik. *W. Mulder S.J.*

Lit.: Verzijl, in N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 187).

Herman von dem Busche, → Busche.

Herman van Doornik, abt van het St. Maartensklooster aldaar, schreef in de eerste helft der 12e e. „De Restauratione S. Martini Tornacensis", loopend van 1070-1142 (uitg. Mon. Germ. hist. Script., XIV, 274-327) en „Miracula S. Mariae Laudunensis" (uitg. Migne, Patr. Lat., CLVI, 961-1018).

Lit.: Waitz, Hermann von Tournai u. d. Geschichtsschreibung der Stadt, in Forsch. z. deutschen Gesch. (XXI, 431-448). *W. Mulder S.J.*

Herman van Hoorn, bisschop van Utrecht (1151-'56); proost van S. Gereon te Keulen, werd hij onder medewerking der Staufisch-gezinde graven en afgevaardigden van keizer Koenraad door de meerderheid der kanunniken, doch tegen den wil van ministerialen en burgers van Utrecht en Deventer, tot bisschop gekozen. Zijn tegenstanders verlangden Frederik van Havel, proost van St. Joris van Keulen, en stelden hem in het bezit van het bisdom. De beslissing werd gegeven in 1151 door keizer Koenraad III in tegenwoordigheid van een pauselijken legaat te Luik, met het gevolg dat Herman tenslotte met gewapende macht naar Utrecht werd gevoerd. Van zijn regeering is niets bekend. Hij stierf 11 Jan. 1156.

Lit: R. R. Post, Gesch. der Utr. bisschopsverkiezingen tot 1535 (1933, 22-25). *Post.*

Herman de Lamme, → Hermannus Contractus.

Herman van Lippe, aanvoerder van een leger tegen de Stedingers. Gevallen in den strijd, 24 Dec. 1229.

Herman van Rijswijk, dwaalleeraar. In 1502 kwam hij met de inquisitie in aanraking wegens het verkondigen van anti-Christelijke dwalingen (in den geest van het Averroïsme); hij herriep en werd tot levenslange gevangenschap veroordeeld. Hij ontsnapte, ging voort met het verspreiden van zijn leerstellingen, werd wederom gevangen genomen en 1512 als ketter te Den Haag met zijn boeken verbrand. *J. de Jong.*

Lit.: L. Knappert, Ned. Biogr. Wbk. (V 1921, 640).

Herman van Salza, beroemdste grootmeester der → Duitsche Orde; † 20 Maart 1239 te Salerno. Niet alleen voor den bloei zijner Orde, waarmede H. de Orde der → Zwaardbroeders vereenigde, doch ook voor de bekeering der Pruisen en de goede verstandhouding tusschen paus en keizer ijverde hij voortdurend.

L i t. : Lex. f. Theol. u. K. (IV, 986). *Kocken.*

Herman van Schildesche (Schildis, Schilder), Zalige, Augustijn; * eind 13e eeuw te Schildesche bij Bielefeld, † 8 Juli 1357 te Würzburg. Vruchtbaar ascetisch en kerkrechtelijk schrijver. Veel gelezen werden zijn Speculum manuale Sacerdotum en zijn Claustrum animae.

Herman Stekin (eig. Steenkin; Lat. de Petra), Kartuizer; * midden 14e e. te Zuiddorpe (Zeeuwsch-Vlaanderen), † 23 April 1428; leefde waarsch. in het klooster Val-de-grace te Brugge. Hij predikte, waarsch. in het Vlaamsch, 50 door hem in het Latijn neergeschreven sermoenen of meditatiën over het Onze Vader, waarvan ons twee Mnl. vertalingen bekend zijn: een Maastrichtsch hs. uit 1487 in Z. Limb. dialect, en een daarvan eenigszins verschillend Brusselsch hs. uit ca. 1470 in W. Brab. taal.

L i t. : J. Jacobs, Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. (1927, 51-72). *Jacobs.*

Herman von Wied, aartsbisschop van Keulen, → Wied (H. von).

Herman, p a t e r, **1°** Ongesch. Carmeliet. Familienaam Herman Cohen, kloosternaam Augustinus Maria. * 10 Nov. 1820 te Hamburg, † 20 Jan. 1871 te Spandau als aalmoezenier der Fransche gevangenen. Beroemd componist. Israëliet, in 1847 Katholiek geworden. Gevierd prediker. Stichter van de Nachtelijke Aanbidding in Frankrijk. Zijn leven door C. H. Sylvain werd ook in het Ned. vertaald. *Brandsma.*

2° Belgisch Capucijn-missionaris (familienaam: Eugeen Dubois), * 6 Octoker 1882 te Herentals, † 27 October 1920 te Rhampoer. Vertrok Nov. 1908 naar Pandzjab (Eng.-Indië); in de streek van Khoespoer werd hij Choehra (laagste volksklas) met de Choehra's en won er ontelbare zielen. Hij dichtte liederen voor zijn volk en door zijn toedoen kwamen de Indische zusters Tertiarissen van St. Franciscus tot stand.

L i t. : L. Du Bois, Een Vl. missionaris in Eng.-Indië. Pater H. (Brasschaat 1926). *Allossery.*

Hermandad, ook h e i l i g e H. genoemd, Spaansch woord voor broederschap. Tot hermandades vereenigden zich na 1250 de burgers der steden van Aragon, Castilië en Leon ter handhaving van rust en orde tegen de roofaanvallen van den adel. Ze werden door de Kath. koningen met groote voorrechten begiftigd. In de 16e e. was het meer een soort politiekorps geworden, dat de wegen beveiligde. Vandaar nog heden de term dienaar van den H.H. voor politieagent. *Wachters.*

Herman Jozef, Zalige, Norbertijn van Steinfeld; * ca. 1150 te Keulen, † ca. 1236 in het Cisterciënser nonnenklooster te Hoven, begraven te Steinfeld; kreeg den bijnaam Jozef, wegens zijn geestelijk huwelijk met de H. Maagd; de legende heeft zijn leven met vele sagen versierd. Feestdag 7 April.

L i t. : Acta Sanct. (uitg. Palmé), April (I); Fr. Kaulen, Legende v. d. Sel. Hermann Joseph (1927); Het wonderleven v. d. H. Hermannus Joseph (1622); B. Hermanni Joseph Opuscula (1899). *Th. Heijman.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. H. J. wordt te Keulen voorgesteld, terwijl hij als kind aan de Moeder Gods een appel biedt. Van Dijck schilderde hem (Hofmuseum, Weenen) bij de Moeder Gods, die hem tusschen twee engelen verschijnt.

Hermann, 1° E d u a r d, Duitsch taalvorscher; * 19 Dec. 1869 te Coburg; sinds 1917 prof. in de Indo-Europeesche taalwetenschap te Göttingen. Schreef o.m. studiën over den bijzin in dialect en beschaafde taal; Litauische Studien (1926); Die Wortarten (1928).

2° F r i e d r i c h B e n e d i k t W i l h e l m v o n, een der laatste Klassieke economisten van Duitschland; * 5 Dec. 1795 te Dinkelsbühl, † 23 Nov. 1868 te München; hoogleeraar in de economie te München. Behoort tot de school van Adam Smith, wiens leer hij echter zelfstandig heeft uitgebouwd en vervolmaakt; hij wordt de Duitsche Ricardo genoemd. Als directeur van het Beiersche statistisch bureau publiceerde hij vsch. geschriften over de bevolkingsstatistiek. Zijn econ. theorie vindt men in zijn werk: Staatswirtschaftliche Untersuchungen (1832); hij beschouwt al de daden en praestaties, welke begeerd worden, als productief; t.o.v. de → kapitaalrente is hij voorstander van de nutstheorie; de prijs is niet te herleiden tot één oorzaak, zooals tot de kosten of tot vraag en aanbod; langs empirischen weg komt hij tot een reeks van prijsbepalende factoren, zoowel van den kant van den aanbieder als van den vrager; verder bestrijdt hij de loonfonds-theorie.

W e r k e n : Staatswissenschaftl. Untersuchungen über Vermögen, Wirtschaft, Produktivität der Arbeiten, Kapital, Gewinn, Einkommen u. Verbrauch (1832). — L i t. : Böhm-Bawerk, Kapital u. Kapitalzins (I, 178 vlg.) ; O. Weinberger, F. B. W. v. H., in : Ztschr. f. d. ges. Staatswiss. (Bd. 79). *M. Verhoeven.*

3° G e o r g (pseud. van Georg Borchardt), Duitsch romanschrijver, * 7 Oct. 1871 te Berlijn. Hij schreef, eerst onder zijn eigen naam, vooral familieromans uit het Berlijnsche Biedermeierleven, in realistischen, vaak sterk erotischen vorm.

W e r k e n : o.a. Jettchen Gebert (1906, ^{47}1916) ; Kubinke (1911, ^{22}1925) : Henriette Jacoby (1915, ^{35}1925); Heinrich Schön Jr. (1915, ^{26}1925).

4° J o h a n n G o t t f r i e d J a k o b, Duitsch Klassiek philoloog; * 28 Nov. 1772 te Leipzig, † 31 Dec. 1848 aldaar. Vertegenwoordiger van de formeele richting, die uitgaat van de auteurs en de teksten. Was sedert 1797 hoogleeraar te Leipzig. Van zijn veelomvattenden arbeid zijn te vermelden zijn werk over Oude metriek (Elementa doctrinae metricae, 1802) en vooral zijn critische tekstuitgaven, o.m. Homerus, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Aristoteles' Poetica. Door zijn studiën over de interpolaties bij Homerus kwam hij tot de opvatting, dat Ilias en Odyssea de uitbreiding zijn van twee primitieve, unitaire kerngedichten. Zijn tekstcritiek is vaak divinatorisch-treffend. Van de Orphische gedichten bewees hij, steunend op de metriek, en in strijd met de traditie, het recent karakter (Orphica, 1805). Zijn Opuscula verschenen in 8 deelen. *E. de Waele.*

5° K a r l F r i e d r i c h, Duitsch Klass. philoloog; * 4 Aug. 1804 te Frankfort a. M., † 31 Dec. 1855 te Göttingen; 1832-'42 prof. te Marburg, daarna te Göttingen.

W e r k e n : o.a. Lehrb. der gr. Antiq. ; System der platon. Philos. (I) ; Kulturgesch. der Gr. u. Römer (uitg. d. K. G. Schmidt ; 2 dln.). *Zr. Agnes.*

6° P a u l, directeur van het Staatsmuseum voor beelden en prof. aan de Academie te Dresden; * 1859. Uitgever van Denkmäler der Malerei des Altertums (verschijnt sedert 1906).

Hermannstadt (Roemeensch: S i b i u), stad in Zevenburgen (Roemenië) aan de Sibiu, een zijrivier van de Aloeta, gelegen in een bekken, 430 m boven zeeniveau, aan den N. voet van de Transsylvaansche Alpen (III 672 F 2); 48 013 inw. (1930), waarvan 50% Duitschers (Saksen), 35% Roemenen, 10% Magyaren. Het oude stadsgedeelte lijkt op de middeleeuwsche Duitsche steden, bezit resten van vestingwerken; beroemde gebouwen, o.a. Evangelische kerk en stadhuis (beide 15e eeuw). H. is een cultureel middelpunt der Zevenburgsche Saksen, herbergt een museum met uitgebreide bibliotheek, meerdere middelbare scholen, is zetel van den Evang. bisschop en den Roemeensch-Orthodoxen metropoliet van Zevenburgen. H. bezit textiel-, leer-, zeepfabrieken en brouwerijen, heeft o.a. spoorwegen naar Walachije (door Roode-Toren-Pas), Kroonstad en Alba Julia, maar de sneltreinen van Boekarest naar Zevenburgen gaan over Kroonstad.

G e s c h i e d e n i s. In 12e eeuw door „Saksen” gesticht op de plaats van het Rom. Libinium; in de 14e eeuw stadsrechten; 1691-1785 en 1849-’67 zetel van het gouvernement van Zevenburgen onder Oostenr. heerschappij. *Hoek.*

Hermannus Contractus (Herman de Lamme), Benedictijn, vooral als muziektheoreticus bekend (zie Gerbert, Scriptores II); * 18 Juli 1013, † 24 Sept. 1054; uitvinder van een soort notenschrift, dat de toonsafstanden aangaf door de eerste letter van het betreffende interval (s = semitonium = halftoon; t = tonus = heele toon, enz.). *Bruning.*

Hermanoebis, Gr. naam voor → Anoebis.

Hermans, 1° C o r n e l i u s R u d o l p h u s, Ned. geschiedschrijver; * 22 Febr. 1805 te Oss, † 14 Dec. 1869 te Den Bosch. H. promoveerde in 1834 tot doctor in de Klassieke letteren en werd toen benoemd tot rector van de Lat. school (gymnasium) te Den Bosch, welke school hij tot aan zijn dood is blijven besturen. H. is een van de oprichters van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in N. Brabant; tevens was hij bibliothecaris van dit genootschap. De geschiedenis, vooral de gewestelijke, heeft H. gediend door oudheidkundige onderzoekingen en door het publiceeren van verhandelingen over onderwerpen van allerlei aard. *de Haas.*

L i t. : J. Cunen, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII 1927).

2° G e r a r d u s, Ned. apostolisch vicaris-generaal; * 23 Nov. 1764 te Venlo, † 23 Aug. 1841 te Grave. H. legde in 1784 zijn kloostergeloften af bij de Kruisheeren te Venlo. In 1796 uit dit klooster verdreven, was hij 1798-1801 rector van de Lat. school te Grave. Later was hij landdeken van het district Nijmegen (1813-’24) en apostolisch vic.-generaal over de deelen van Gelre, die vroeger tot het bisdom Roermond gehoord hadden (1824-’40). Vgl. → Grave. *de Haas.*

L i t. : J. Verzijl, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI 1924).

3° G o d f r i e d, pseud. van → Dosfel.

4° P i e t e r F r a n s, prelaat van de Norbertijner-abdij te Tongerloo; * 19 Nov. 1725 te Vorst, † 13 Juli 1799 te Haren. Studeerde aan het college van Geel, legde 23 Mei 1747 gelofte af; na een verblijf te Rome provisor te Tongerloo, 10 Sept. 1781 tot prelaat der abdij gewijd. Zijn bestuur beteekent een werkelijken opbloei van de abdij: de uitbating der bezittingen wordt ter hand genomen, terwijl tevens alle aandacht geschonken wordt aan kunst, wetenschap en geestelijke verdieping. Hij verkrijgt van de Oostenrijksche regeering de toelating tot verdere uitgave der beroemde Acta Sanctorum, door de uitdrijving van de Bollandisten stop gezet. Hij neemt actief deel aan de Brab. omwenteling, is lid van het Souverein Congres, organiseert zelf de krijgsbenden in dienst van de abdij. De Fr. overheersching voert hem naar Haren (Ned.), waar hij in ballingschap sterft. *V. Roosbroeck.*

5° W a r d, Vlaamsch dichter en publicist; * 6 Febr. 1897 te Turnhout. Journalist en vurig voorvechter van de Vlaamsch-nationale gedachte, was lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers. Schreef bundels humanitaire poëzie en bijdragen over politieke en sociaal-economische vraagstukken. *A. Boon.*

W e r k e n : Naar de Daad (1919); Gedichten van Liefde en Strijd (1920); Liederen bij Nacht en Dageraad (1921); Avondliederen (1927); Het Zwartboek van de Belg. Oorlogsgruwelen; De Deemstering der Europ. Beschaving; Het Boek der Stoute Waarheden.

Hermant, A b e l, Fransch romanschrijver van luchtig-mondaine strekking. * 3 Febr. 1862 te Parijs, lid van de Fransche Academie sinds 1927. Hij is niet de man van één school. Daarvan getuigen zijn tallooze zeden- en karakterromans. Naturalistisch is Monsieur Rabosson (1884) en daarbij antimilitaristisch van strekking Le Cavalier Miserey (1887); impressionistisch is Nathalie Madoré (1888), psychologisch Amour de tête (1890) en Serge (1891). Hij heeft echter vooral naam gemaakt als scherpzinnig, koud-cynisch kroniekschrijver van de wufte hedendaagsche zeden. Bijna altijd streng voorbehouden lectuur.

V o o r n. w e r k e n : La Carrière (1894); Le Sceptre (1896); Le Char de l’Etat (1900); Mémoires pour servir à l’histoire de la société, waartoe behooren : Le Frisson de Paris (1895), Les Souvenirs du vicomte de Courpière (1901); Monsieur de Courpière marié (1905); Chronique du cadet de Coutras (3 dln. 1909-1913); Les Transatlantiques (1897); Les Trains de Luxe (1908); Le Joyeux garçon (1913); Le Caravansérail (1917); Les Epaves (1927); Le Cycle de lord Chelsea (4 dln. 1923-1926); D’une guerre à l’autre guerre (3 dln., 1919-1921); Poppée (1935). Tooneelwerk : La Meute (1896); Le Faubourg (1899); L’Esbrousse (1904); La Belle Madame Héber (1905). *Willemyns.*

Hermaphroditisme (Gr. hermaphroditos, < Hermes en Aphrodite). In tegenstelling met wat zich in het geval van → gonochorisme voordoet, spreekt men van h., wanneer beide geslachten in één individu vereenigd zijn. Men heeft s i m u l t a a n h., wanneer beide geslachten tegelijkertijd in hetzelfde individu aanwezig zijn; c o n s e c u t i e f h., wanneer het individu zijn ontwikkeling met een bepaald geslacht begint en in een verdere levensphase een ander geslacht aanneemt (→ Intersexualiteit). Hieruit blijkt al onmiddellijk, dat het vraagstuk der → geslachtsbepaling niet eenzijdig door de werking van een → geslachtschromosoom is op te lossen; andere bijkomende invloeden van het milieu, ook en niet het minst van de hormonen, spelen hierin een rol.

Bij de p l a n t e n is de monoecie of eenhuizigheid een vorm van echt h. Zoo bijv. zijn bij maïs de mannelijke bloemen tot bevruchting in staat, terwijl de vrouwelijke bevrucht kunnen worden. Ook bij tweeslachtige bloemen zijn beide geslachten, in den vorm van stamper en meeldraden, op eenzelfde individu vereenigd. In dit geval spreekt men soms nog van androgynie. Echt h. komt ook veel voor bij lagere d i e r e n, o.a. bij bandwormen, regenwormen, zuigwormen, slakken, waar de voortplanting een gevolg is van zelfbevruchting ofwel van wederkeerige bevruchting. Bij planten en dieren wordt de zelfbevruchting soms verhinderd, doordat de geslachtscellen van de

hermaphrodiete individuen niet gelijktijdig rijpen; in geval van protandrie worden de mannelijke, in geval van protogynie de vrouwelijke geslachtscellen het eerst rijp.

Bij den mensch komen nooit zuivere hermaphrodieten voor. Wel spreekt men in de medische wetenschap van echt h., wanneer een individu gemengde geslachtsklieren bezit, die tot eierstokfunctie en afscheiding van mannelijk teelvocht in staat zijn, en van pseudo-hermaphroditisme, wanneer het geslacht van de voortplantingsklieren van een individu niet overeenstemt met den bouw van de afvoerwegen der geslachtscellen, met het voorkomen der uitwendige geslachtsorganen of met de secundaire geslachtskenmerken. In feite moeten deze hermaphrodieten worden aangezien als vrouwelijke intersexen, wier uitwendige geslachtsorganen tot een ver gevorderden graad van ontwikkeling vrouwelijk blijven, terwijl de baarmoeder en de eileiders op een bepaald tijdstip een zeker degeneratieproces beginnen te vertoonen; intusschen ontstaat een zaadleider en worden de eierstokken eerst tot gemengde geslachtsklieren, later tot zaadafscheidende teelballen omgevormd. Andere geslachtelijke afwijkingen, zooals hypospadie, gynoecomastie, eunuchoïdisme of anandrie, hebben niets met h. te maken.

Lit.: v. Neugebauer, Hermaphroditismus des Menschen (1908); Kretschmer, Körperbau und Charakter ([8]1929); Rich. Goldschmidt, Die sexuellen Zwischenstufen (1931). *Dumon.*

Hermas, 1° een Christen te Rome, tijdgenoot van Paulus (Rom. 16. 14).

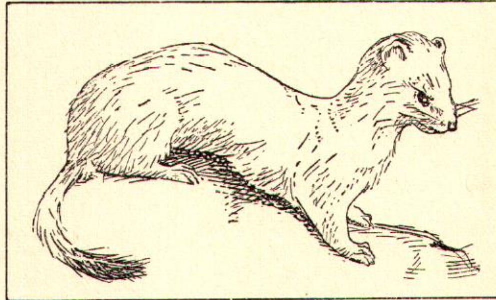
2° Aldus noemt zich de schrijver van den Poimèn of Pastor, een merkwaardig geschrift, dat gerekend wordt tot de groep der → Apostolische Vaders. Door den naam Hermas, die door een leerling van Paulus werd gedragen (zie sub 1°), en door te spreken over bisschop Clemens (van Rome) wilde de schrijver zich apostolisch aanzien verwerven. Volgens het Fragmentum → Muratorianum was hij echter een broeder van paus Pius en schreef dus omstreeks het midden der 2e eeuw. Wat den vorm betreft, is de Pastor apocalyptisch en behoort inzoover tot de apocriefe apocalypsen. Het werk is verdeeld in 5 visioenen, 12 geboden en 10 parabels. De inhoud is in hoofdzaak een opwekking om gebruik te maken van de kerkelijke boete, die slechts éénmaal wordt toegestaan. De taal en de inkleeding is voor een apocalyptisch werk wel zeer eenvoudig en het geschrift is cultuurhistorisch interessant als product uit burgerlijk milieu. Theologisch staat H. ook zeer zwak en zijn Triniteitsleer is op sommige plaatsen geheel foutief. Zijn boeteleer was volgens den rigorist Tertullianus te slap, maar kan zeer wel de opvatting der Kerk van dien tijd weergeven. H. is daarom een zeer belangrijke bron voor de gesch. der kerkelijke boetetucht in de eerste eeuwen.

Uitg.: Funk, Patres Apostolici (I 1901; vert. in Bibliothek d. Kirchenväter, XXXV, Die Apostol. Väter). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (I 1913, 465-487); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 48 vlg.); d'Alès, De Sacramento poenitentiae (1926); Hoh, Die Busze im Pastor Hermae, in Theol. Quartal Schr. (1930, 253-288). *Franses.*

Hermée, gem. in het N. van de prov. Luik, ten N. van de stad Luik; opp. 544 ha, ca. 1 280 inw.; heuvelachtige omgeving, steengroeven, steenkoolontginning; strooihoedenfabricage. In 1914 verwoest.

Hermeias of Hermias, Oud-Grieksch wijsgeer uit Bithynië, eerst slaaf van Eubulus, den heerscher over Assus en Atarneus (Aeolis), later, na wijsgeerige studiën te Athene onder Plato, zelf heerscher over het vermelde gebied; verraderlijk aan den koning van Perzië overgeleverd en ter dood gebracht. Xenocrates en Aristoteles, die 348-345 v. Chr. te Assos verbleven, schatten H. zeer hoog; de laatste huwde zijn dochter Pythias. Van H. werd een geschrift over de onsterfelijkheid der ziel vermeld. *V. Pottelbergh.*

Hermelijn (Mustela erminea L.), marterachtig dier, dat in den zomer een bruine, in den winter een witte bovenzijde, steeds een geelwitte onderzijde

Hermelijn.

en een altijd zwart staarteinde bezit. Hij leeft in het gematigde en koude Europa en W. Azië. In Ned. leeft hij in alle streken en is door zijn moordzucht zeer schadelijk. Siberische h. levert mooi pelswerk. *Keer.*

Hermenegild, Heilige, zoon uit het eerste huwelijk van den koning der West-Goten Leovigild in Spanje. Hij huwde in 579 met Ingundis, dochter van koning Sigibertus. Onder invloed van zijn gemalin en den bisschop Leander werd hij Kath. Hij nam daarna stelling tegen de vervolging der Kath. door zijn vader, die in den beginne toegaf, spoedig echter weer bisschoppen en priesters verbande, o.w. den H. Leander. Door verraad viel H. in handen van zijn vader, die hem als verrader naar Valencia liet brengen, om hem 13 April 585 te Tarragona te doen onthoofden. Volgens Gregorius den Grooten (Dial. III, 31) was deze straf het gevolg van H.'s weigering om de H. Communie te ontvangen uit de handen van een Ariaansch priester; volgens het getuigenis zijner tijdgenooten Johannes van Biclaro en Isidorus echter was het doodvonnis te wijten aan zijn opstand. Eerst tegen het einde der 7e eeuw wordt hij martelaar genoemd. Feestdag 13 April.

Lit.: Acta S. S .April (II 1675); Stoquart, L'Espagne polit. et soc. sous les Visigoths (Brussel 1915). *Feugen.*

Hermeneutiek (< Gr. hermèneuma = uitlegging), 1° (theol.) → Bijbel (sub: Hermeneutica).

2° Muziek. Hermann Kretzschmar heeft het theologisch begrip hermeneutica in de muzikale analyse gebracht en daarmee een nieuwe toepassing van de affectenleer der 17e en 18e e. tot stand gebracht, het duidelijkst in zijn Führer durch den Konzertsaal (1887 vlg.), en theoretisch verklaard in zijn opstellen Anregungen zur Förderung der musikalischen Hermeneutik (Peters-Jahrbuch 1902-'05). Kretzschmar's subjectieve verklaringsmethode heeft vooral na den Wereldoorlog geheel en al voor een objectief formalisme plaats moeten maken. *Reeser.*

Hermes (Gr. myth.), zoon van Zeus en Maia (Lat. naam: Mercurius), in Arcadië geboren. Op zijn eersten levensdag vond hij de lier uit en stal de 50

runderen van Apollo, waarvan hij er 2 slachtte; Zeus echter verplichtte hem de overige weer te geven, en H. ontving van Apollo den → caduceus in ruil voor zijn lier. Toen H. groot was, onderscheidde hij zich door zijn schranderheid, o.m. doodde hij Argus, den duizendoogigen bewaker van Io, na hem in slaap te hebben gespeeld.

Hermes als heraut der goden. Naar een Gr. vaasschildering.

Oorspr. was H. een herdersgodheid, doch in den Gr. cultus werd hij naderhand de beschermgod der wegen (→ Hermeszuilen), begeleider der zielen naar de onderwereld, god der welsprekendheid, beschermer van handel en ook van diefstal. Als gezant der goden treedt hij in vele omstandigheden op en draagt den caduceus (herautstaf), gevleugelde schoenen en een reishoed (petasus). Dat zijn eeredienst in Griekenland sterk verspreid was, bewijst reeds het feit, dat den vierden dag van elke maand hem offers werden gebracht. Zie de afb. in dl. VII, kol. 250 en 314. In de oudere Gr. kunst wordt H., de herdersgod, voorgesteld met een ram op de schouders, waarbij men hem kan beschouwen als een artistiek voorlooper van den Goeden Herder; als chthonische godheid, met de hooger vermelde attributen, doch minder als heraut, komt hij voor op vazen. De archaïsche kunstuitbeelding brengt gewoonlijk het type van H. met baard (→ Hermeszuilen); in de jongere werken verschijnt de baardlooze jongeling, zooals we hem o.m. kennen door den H. van Praxiteles, het meest bekende van de verschillende H.-beelden, die de Gr. plastiek ontwierp. *E. De Waele.*

Hermes, een ram dragend. Reliëf van een Atheensch altaar.

Hermes Trismegistos, laat-Grieksche naam voor den Egyptischen god Thot. Aan hem werd de bewaking en de openbaring van de geheimen der goden toegeschreven. Onder zijn naam werden ook geschriften in omloop gebracht, deels in het Grieksch, deels in het Latijn bewaard gebleven, de zgn. **Hermetische literatuur.** Naar den inhoud worden deze werkjes onderscheiden in twee groepen, naargelang zij handelen over astronomie en geneeskunde of over wijsbegeerte en mystiek. De laatste groep is verreweg de voornaamste en heeft tot diep in de Renaissance een hoog aanzien genoten bij de Christelijke schrijvers. De nog bestaande philosophisch-mystische werkjes zijn: 1° het Corpus Hermeticum, 17 (18) afzonderlijke traktaatjes, waarvan de Poimandres het eerste en het meest belangrijke is; 2° de alleen in het Latijn bewaarde Asclepius, welke ten onrechte aan Apuleius is toegeschreven; 3° passages uit Hermetische werkjes, opgenomen in Stobaeus' Anthologium; 4° fragmenten, bij de Kerkvaders en kerkelijke schrijvers teruggevonden. De dateering dezer lit. varieert tusschen de 1e en 3e e. na Chr. De inhoud is eenigszins Gnostisch getint. → Hermetisme.

U i t g.: W. Scott, Hermetica (I-III Oxford 1924-'26). — L i t.: J. Kroll, Die Lehren des H. T. (Münster [2]1928); J. Lagrange, Rev. Bibl. (1924-1926); L. Ménard, Hermès Trismégiste (Parijs [4]1925); R. Reitzenstein, Poimandres (Leipzig 1904); Steur, Poimandres en Philo (1935). *Steur.*

Hermes, 1° een Christen te Rome, tijdgenoot van Paulus (Rom. 16. 14).

2° Heilige, martelaar te Rome, waarschijnlijk onder Diocletianus.

Catacombe van St. Hermes, begraafplaats bij de via Salaria ten O. van den Tiber gelegen, alwaar de martelaar Hermes werd ter aarde besteld. De catacombe, in 1876 door Armellini onderzocht, bevatte talrijke opschriften uit de 3e e. Op hetzelfde terrein werden resten van een basiliek en de crypte van de H.H. Protus en Hyacinthus gevonden, benevens mozaïekfragmenten en reliëfs. *E. De Waele.*

Hermes, 1° G e o r g, Katholiek priester, philosoof en theoloog, die door zijn overschatting van het menschelijk verstand bijna de heele kerkelijke doctrien in gevaar bracht; * 22 April 1775 te Dreierwalde (Westfalen, bij den Rijn), † 26 Mei 1831 te Bonn. Achtereenvolgens prof. te Münster en Bonn, oefende hij een machtigen invloed uit, vooral onder aartsbisschop von Spiegel van Keulen, die hem zeer begunstigde. Weldra waren de meeste leerstoelen voor philosophie en theologie met Hermesianen bezet, niet alleen te Bonn, maar ook in het seminarie te Keulen, te Breslau, te Braunsberg en Trier. H. streefde naar een diepere speculatieve behandeling der Kath. dogmatiek en naar een degelijker basis tegenover het rationalisme en Protestantisme. Daartoe helde hij over naar de philosophie van Fichte en Kant met verwaarloozing van de theologie der vorige eeuwen. Uitgangspunt was voor hem de positieve, niet slechts methodische, twijfel voor alle godgeleerd onderzoek. Volgens hem steunde het geloof ten laatste niet op het gezag van God, maar was het verstand het eenige middel van alle bovennatuurlijke kennis (H e r m e s i a n i s m e). Daarbij kwamen nog vele dwalingen in afzonderlijke geloofspunten (bijv. genadeleer).

Daartegen geschiedde niets, omdat een dertigtal professoren en vele hooge geestelijken het systeem verdedigden. Toch ontstond er allengs een strijd, die altijd heviger werd en na den dood van H. ten gevolge had de oprichting van het Hermesiaansch „Zeitschrift für Philosophie und Kath. Theologie", te Bonn in 1832.

Aartsbisschop von Spiegel zond zeer gunstige berichten over het Hermesianisme naar Rome; andere prelaten klaagden over den noodlottigen invloed der dwaling. Twee jaren lang werd er te Rome onderzocht (kard. Reisach, Perrone). Aan beide zijden stond de theologie in Duitschland nog niet hoog en doordat Perrone de Duitsche taal te weinig machtig was, bleef de strijd onvruchtbaar. Den 26 Sept. 1835 vaardigde Gregorius XVI de breve D u m a c e r b i s s i m a s uit, die de leer van H. veroordeelde en zijn boeken op den Index plaatste. Zooals de Jansenisten onderhielden ook de Hermesianen een „eerbiedig stilzwijgen" (silentium obsequiosum) en gebruikten de d i s t i n c t i o i u r i s e t f a c t i. De Kerk, zoo zeiden zij, is onfeilbaar, als zij verklaart, dat een stelling kettersch is (q u a e s t i o i u r i s, van het recht), niet als zij verklaart, dat een stelling door een bepaald persoon geleerd wordt of in een bepaald boek gedrukt staat (q u a e s t i o f a c t i, van het feit). Een einde werd ten laatste aan den strijd gemaakt door de aartsbisschoppen van Keulen, Droste Visschering en von Geissel. Nog in 1847 bevestigde Pius IX de veroordeeling van H.; het laatste woord erover sprak het Vaticaansch Concilie. De wetensch. overwinning was eigenlijk gebracht door de werken van J. Kleutgen S.J.

V o o r n. w e r k e n: (na H.'s dood door Greg. XVI veroordeeld): Philos. und positiveEinleitung in die christkatholische Theologie (Münster 1829, [2]1831); Christkath. Dogmatik (onvoltooid, uit nagelaten geschriften uitgeg. d. Achterfeld, Münster 1834-'36). — L i t.: Dict. Theol. Cath. (VI, 2288-2303); Wetzer und Welte's Kirchenlex. (V Freiburg [2]1888, 1875-1899, alwaar overvloedige lit.); H. Schrörs, Gesch. der Kath. theol. Facultät zu Bonn 1818-1831 (1921-'22); idem, Ein vergess. Führer aus der Rhein. Geistesgesch. des 19 Jhdt.: J. W. J. Braun (1925); K. Eschweiler, Die zwei Wege neuerer Theologie (1926); H. Schrörs, Kölner Wirren (1927); Denzinger, Enchiridion ([20]1932, nr. 1618-'21, blz. 449). *Beijersbergen van Henegouwen.*

2° J o h a n n T i m o t h e u s, Duitsch romanschrijver, * 31 Mei 1738 te Petznick, † 24 Juli 1821 te Breslau. Navolger van Richardson en Fielding; sterk moraliseerend; verviel in vlakke didactiek en werd bespot door Goethe en Schiller.

W e r k e n: o.a. Geschichte der Misz Fanny Wilkes (1766); Sophiens Reise von Memel nach Sachsen (1769-'73); Für Eltern und Ehelustige (1789). — U i t g.: d. M. A. von Thümmel (8 dln. Leipzig 1856). — L i t.: G. Hoffmann, Monographien (Breslau 1911); J. Buchholz (Marburg 1911); K. Muskalla (Breslau 1912).

Hermesianax van Colophon, vriend en leerling van Philetas van Cos, den Alexandrijnschen bibliothecaris; * ca. 330 v. Chr.; dichter van aan zijn beminde Leontion gewijde elegieën, waarin allerlei merkwaardige liefdeparen uit de sage behandeld werden.

Hermeszuilen of H e r m e n, vierhoekige zuilen, die in Oud-Griekenland aan straathoeken, wegen, huizen en grenzen opgericht werden ter eere van Hermes, beschermgod der wegen. Het bovendeel verbeeldde een Hermeshoofd. Welken eerbied men had voor deze h., bewijst het doodvonnis, dat werd geëischt tegen → Alcibiades, wegens schending van de Hermen in Athene (→ Hermocopidenproces). Ook nog andere godheden werden als Hermenbeeld voorgesteld, en vooral vanaf de 4e e. diende de H. tot model voor menschelijke portretkoppen. *E. De Waele.*

Hermetisme, religieuze beweging in den syncretistischen tijd, welke grooten invloed heeft gehad in de eerste eeuwen der Chr. jaartelling. Doel van deze beweging was om door kennis te komen tot vergoddelijking. Als alle gnostiek is het H. sterk dualistisch in de leer over den mensch en niet vrij van een pantheïstische tendenz. *Steur.*

Hermeton, ook „Grande Eau" genoemd, linker bijrivier van de Maas, in de prov. Namen, ontspringt in de omgeving van Philippeville, loopt Oostwaarts door een vochtige en boschrijke streek, waar men ook talrijke marmergroeven aantreft van Devonischen ouderdom; loopt bij Hermeton-sur-Meuse in dezen stroom. *V. Asbroeck.*

Hermeton-sur-Meuse, gem. in de prov. Namen, ten Z.W. van Dinant; ruim 400 inw.; grootendeels Kath.; opp. 710 ha; landbouw.

Hermias, Christelijk schrijver, liet een werkje na met den titel: Bespotting der heidensche philosophen. Op humoristische wijze toont hij de tegenspraak en ongerijmdheden aan in de leer der Grieksche wijsgeeren. Ofschoon sommige geleerden het werk pas in de 6e eeuw ontstaan denken, is het veel waarschijnlijker, dat het ca. 200 werd geschreven.

U i t g.: Migne, Patrol. Gr. (VI, 1176 vlg.); Diels, in Doxographi graeci (1879, 649-656). — L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (I [2]1913, 325 vlg.); Di Pauli, in Forsch. z. chr. Liter. u. Dogmengesch. (VII, 2, 1907). *Franses.*

Hermias van Alexandrië, neo-Platoonsch wijsgeer uit de 5e eeuw; auteur van een bewaarden commentaar op Plato's Phaidros.

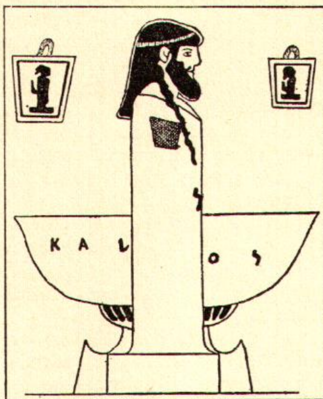
Hermias van Methymna, auteur, uit de 4e eeuw v. Chr., van een geschiedenis van Sicilië, die waarsch. ging vanaf het optreden van Dionysius I tot 375 v. Chr.

Hermione (G r. m y t h.), dochter van Menelaus en Helena; eerst de vrouw van Pyrrhus, den zoon van Achilles, dan de vrouw van Orestes.

Hermione (G r. O u d h e i d), havenstad in Argolis (Z. Griekenland), nu Castri. Beroemd door den dienst van Demeter Chthonia.

Hermippus, Atheensch dichter der Oude Comedie, ouder tijdgenoot van Aristophanes, schreef volgens Suidas 40 stukken, waarvan 10 titels bekend zijn. Bespotte vooraanstaande staatslieden, als Pericles, dien hij ook buiten het tooneel aanviel, en Hyperbolus. Zijn G e b o o r t e n v a n A t h e n a is het oudste bekende voorbeeld van mythenparodie. Enkele fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

Hermippus van Smyrna, Oud-Grieksch biograaf uit de 3e-2e eeuw voor Chr., leerling van Callimachus. Met Satyrus de voornaamste vertegenwoordiger der Alexandrijnsche biographie. Zijn levens van bekende letterkundigen en denkers, uit de meest uiteenloopende bronnen critiekloos samengesteld, ontwikkelden met voorliefde pikante anecdoten en onwaarschijnlijke

Hermeszuil. Naar een Gr. vaasschildering.

geschiedenissen. Wat niet belet heeft, dat de Oudheid hem buitengewoon veel als bron heeft gebruikt. Zijn ander werk, Phainomena, berustte op Aratus. *V. Pottelbergh.*

Hermitage, → Heremitage.

Hermite, Charles, Fransch wiskundige; * 24 Dec. 1822 te Dieuze (dept. Lorraine), † 14 Jan. 1901 te Parijs. Hij was vanaf 1867 prof. aan de Ecole Polytechnique en vanaf 1869 aan de Sorbonne. Zijn voorn. werk ligt op het gebied der functietheorie.

Hermocopidenproces (Gr. Hermokopidai = Hermesschenders), een berucht, in 415 v. Chr. in Athene gevoerd geding, waarin het ging over de schending der Hermesbeelden, welke in den nacht vóór het uitvaren der vloot naar Sicilië geschied was en, als een slecht voorteeken beschouwd, de bevolking zeer verontrustte. Als een der aanstichters en hoofdschuldigen werd Alcibiades aangeklaagd. Ofschoon de ware schuldigen niet met volle zekerheid konden worden aangewezen, werden velen ter dood veroordeeld. *V. Pottelbergh.*

Hermocrates, Syracusaansch veldheer, die tot aan de aankomst van Gylippus de verdediging van Syracuse tegen de Atheners leidde (415-414 v. Chr.). Na de nederlaag te Cyzicus (410) uit zijn stad verbannen en na onderhandelingen met Pharnabazus, satraap van Dascylium (Bithynië), keerde hij in 408 terug naar Syracuse, waar hij, na een vruchteloozen aanval op de stad, de in de streek van Selinus gevestigde Carthagers onderwierp. Toen hij in 407 met zijn aanhangers, o.w. zijn schoonzoon (de latere tyran Dionysius I), Syracuse poogde in te nemen, werd hij in een straatgevecht gedood. *V. Pottelbergh.*

Hermodorus van Ephesus, voornaam burger van Ephesus, landgenoot van Heraclitus, die in een bewaard fragment de democratie hekelt, omdat zij H. had verbannen. Naar Antieke traditie zou H. hebben deelgenomen aan de werkzaamheid der Rom. decemviri (wat chronologisch onmogelijk is).

Hermodorus van Salamis, architect uit midden 2e eeuw v. Chr.; bouwde o.a. te Rome een tempel van Mars en een van Iuppiter Stator.

Hermodorus van Syracuse, Oud-Grieksch-wijsgeer, leerling van Plato, dien hij in een geschrift zijn landgenooten bekend maakte en wiens werken hij in Sicilië aan den man bracht.

Hermogenes, Grieksch bouwmeester uit de 2e helft van de 3e eeuw v. Chr., bouwde den tempel van Dionysus en Teos op dien van Artemis te Magnesia aan den Maeander; zijn geschriften over beide tempels werden later door Vitruvius benut.

Hermogenes van Tarsus, Oud-Grieksch Atticistisch rhetor uit de 2e en het begin der 3e eeuw na Chr. Pas 15 jaar oud, dwong hij door zijn kunst en improvisatietalent de bewondering af van Marcus Aurelius; maar nauwelijks volwassen, verloor hij zijn gave, zijn roem (en zijn verstand?). Zijn zeer belangrijke Technè Rhètorikè (handboek der welsprekendheid) is bewaard. *V. Pottelbergh.*

Hermogenes, 1° medearbeider van Paulus, die den apostel bij zijn tweede gevangenschap te Rome in den steek liet (2 Tim. 1. 15).

2° Dwaalleeraar, eind 2e eeuw. H., schilder van beroep, leerde de eeuwigheid der wereld en daarmee de dualistische wereldbeschouwing. Hij werd bestreden in afzonderlijke geschriften door Theophilus van Antiochië en door Tertullianus.

Lit.: Heintzel, H. der Hauptvertreter des philos. Dualismus in der alten Kirche (1902); d'Alès, La théologie de Tertullien (1903). *Franses.*

Hermon, 1° Groote H., berg aan de N.O. grens van Palestina, door de Wadi Barada gescheiden van den Antilibanon. Hoogste top Kasr 'Antar, ca. 2 800 m. De H. wordt in de H. Schrift meermalen vermeld (vgl. Ps. 132. 3 : dauw van den H. als beeld van de genade). In Deut. 3. 9 wordt ook de Phoenicische naam Sarion en de Amorrheesche naam Sanir vernoemd. In Assyrische documenten Saniroe. Thans Arab. Dzjebel esj-Sjeik. De H. was vanouds een cultusplaats (vgl. → Baal Hermon en → Baalgad). Nog in den Rom. tijd werden op de hellingen talrijke tempels gebouwd. Resten van een cultusplaats zijn op den Kasr 'Antar nog zichtbaar.

2° Kleine H., gebruikelijke, doch willekeurige benaming van een berg aan den Oostrand van de vlakte van Esdrelon, Arab. Nebi Dahi (515 m). *Simons.*

Hermonthis, Grieksche naam van een oude gouwhoofdstad in Egypte nabij Thebe. De oorlogsgod Mont (Month) werd hier bijzonder vereerd. Eerst na den ondergang van Thebe werd H. een stad van eenige beteekenis.

Hermopolis, Grieksche naam van oude gouwhoofdstad in Egypte (Koptisch: Sjmoen; thans Arab.: Asjmoenèn) aan den Westelijken Nijloever, ong. ter hoogte van Beni Hasan (IX 805). Hier werd vanouds bijz. vereering gebracht aan den god Thot, in den Gr. tijd vereenzelvigd met Hermes (vandaar de Gr. naam). De **theologische school van H.** heeft een eigen systeem van cosmogonie voortgebracht, waarbij Thot aan de spits staat van alles. De politieke beteekenis van H. is gering, al werd de stad in de 8e e. meermalen omstreden. Men noemt deze stad vaak „Hermopolis Magna", ter onderscheiding van een in het Deltagebied gelegen „Hermopolis parva". Sinds eenige jaren worden in H. opgravingen verricht.

Lit.: G. Roeder, Die deutsche Hermopolis-Expedition. Vorläuf. Bericht enz. 1929-1930 (Hildesheim 1932); id., Die Kosmogonie von Hermopolis, in: Egyptian Religion (1, 1934, 1-27). *Simons.*

Hermosilla, Hieronymus, Zalige, Dominicaan; * 1800 te Domingo de la Calzada in Spanje, vertrok in 1829 als missionaris naar Tonkin, werd in 1840 apostol. vicaris van Oost-Tonkin en viel, na zegenrijken arbeid, 1 Nov. 1861 als martelaar in een bloedige vervolging. In 1906 zaligverklaard, tegelijk met zeven andere Dominicaner martelaren: Jos. Khang († 1858), Valentin de Berrio-Ochoa († 1858), Petrus Almato († 1858), Franc. Gil de Federich († 1745), Math. Leziniana († 1745), Hyacinth Castaneda († 1773), Vincent Liem († 1773). Feestdag 6 Nov. Aanvankelijk was in het proces van zaligverklaring ook opgenomen Jos. Maria Diaz Sanjurgo O.P., ook missiebisschop in Tonkin en als martelaar gevallen 20 Juli 1857. In 1902 werd zijn zaak van die der anderen gescheiden en is sedert nog hangende.

Lit.: Analecta Ordinis Praedicatorum (I en II); Acta S. Sedis (1906).

Hermosillo, stad in den staat Sonora (Mexico), aan de rivier de Sonora (29° N., 110° 50′ W.). Ca. 20 000 inw. In 1750 als vesting, presidio, in het land van de Indianen gesticht. Omstreeks 1900 snel uitgegroeid. Mijnbouw, koper.

Hermotimus van Colophon, Grieksch wiskundige uit de 4e eeuw v. Chr. Wordt door Proclus vermeld om zijn bijdragen tot den opbouw van het logische systeem der wiskunde.

Hermunduren, Germ. stam, deel van de Sueben, oorspr. wonend tusschen Elbe, Harz en Thüringerwoud, later ook Zuidelijker tot Donau en → limes. In 5 n. Chr. botsing met de Rom. onder Tiberius, opgenomen in het rijk van → Marbod, ca. 100 n. Chr. tusschen Donau en Fichtelgebergte, bondgenooten van de Marcomannen tegen Rome (166), daarna in vrede met Rome. Na 200 is de stam verdwenen, deels opgelost in de Alamannen, deels kern der Thüringers.

Lit.: L. Schmidt, Allg. Gesch. germ. Völker (1909); L. Schneids, Die H., in Hist. Viertelj. (1900). *Witlox.*

Hermupolis (Hermopolis of Nieuw-Syra), stad op Syra (Syros), hoofdstad van de nomos (= district) Cycladen (Gr.); ca. 21 500 inw. (1928). Gr.-Orthodoxe bisschop. Belangrijke reederij en handel; vierde haven van Griekenland (in 19e e. de eerste).

Hernani, Bataille d', de eerste opvoering van Victor Hugo's drama op 25 Febr. 1830, waar voorstanders van het Klassieke treurspel en aanhangers van het Romantisch drama in botsing kwamen. Dank zij een soort samenzwering, geleid door Gérard de Nerval konden degenen, die het geheimzinnig rood papiertje met het wachtwoord „hierro” (Sp. = ijzer) ontvangen hadden, gekleed als Rubens- of Velasquezs figuren de gunstigste plaatsen op het „paradis”, in de hoekjes en vooral op het parterre bezetten. Heftige betoogingen vóór en tegen de Romantische tooneelopvattingen eindigden met de overwinning van de jonge schrijvers op de oudere richting, reeds na de tweede opvoering. *Ulrix.*

Herne, 1° (Fr. Hérinnes-lez-Enghien) gemeente in Belg. Brab. (VI 96 B 4); opp. 2 169 ha, ca. 3 500 inw. (Vlaamsch-sprekend); landbouw. Zetel van een dekenaat met acht parochiën. Merkwaardige St. Pieterskerk met Romaansche beuk (12e e.), Gotisch koor (13e e.) en typischen toren, geflankeerd door vier hoektorentjes (14e e.). Een tweede (moderne) kerk in het gehucht Kokejane. H. maakte vroeger deel uit van het graafschap Henegouwen; met Tollenbeek en St. Pieters-Kapelle vormde het een administratief geheel, geheeten Hernegewoud (potestas de Herinis). Deze gem. ontving haar vrijheidskeur ca. 1225. Op 27 Oct. 1798 had aldaar een bloedige botsing plaats tusschen de boeren en de Franschen. *Lindemans.*

2° Voormalig Kartuizer klooster nabij de plaats Herne. Het werd in 1314 gesticht en was het eerste klooster der Orde van St. Bruno in België. In 1783 is het convent door Joseph II gesupprimeerd. Zijn bloeitijd lag vooral in de 14e en 15e e. Onder de monniken uit die periode telt men vele bijz. figuren.

Lit.: Beeltsens en Ammonius, Chron. de la Chartreuse de la Chapelle à Hérinnes-lez-Enghien (uitg. d. E. Lamalle S.J., Leuven 1932). *Scholtens.*

Hernen, → Bergharen.

Hernhutters, voortzetting of vernieuwing van de → Boheemsche of Moravische Broeders, die onder leiding van Christiaan David hun vaderland verlieten en met toestemming van graaf van → Zinzendorf op diens landgoed een kolonie stichtten, die Hernhut genaamd werd. De leiders wenschten geen sectarisch drijven, want de H. moesten in de kerk blijven, waarin zij opgegroeid waren. Zij zijn afkeerig van kerkstichting en hebben veel met het Piëtisme gemeen. Aantal leden over de geheele wereld ca. 40 000; de gemeenten in Duitschland en in Ned. (Zeist en Haarlem), in totaal 21, hebben 8 000 leden en een theol. seminarie te Gnadenfeld (waar op het oogenblik het modernisme intree houdt); in Engeland zijn 38 gem. met 6 000 leden en een seminarie te Farfield; Amerika heeft twee provinciën, een Noordel. met 77 en een Zuidel. met 24 gemeenten, samen met 24 000 leden en een seminarie te Bethlehem. → Zending der Broedergemeenten.

Lit.: → Boheemsche Broeders. *Lammertse.*

Hernia, Lat. naam voor → breuk (sub 3°).

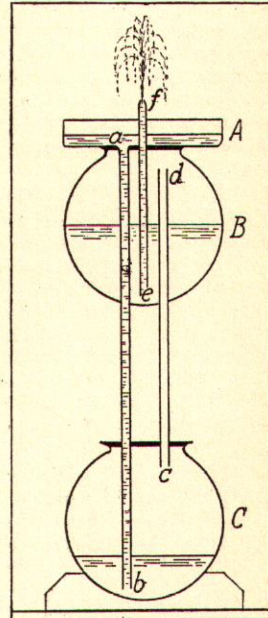
Hernici, klein Sabijnsch volk, ten O. van Latium; voerden oorlog met hun naburen Volsci en Aequi, met Rome in 362-358 en 306. In 286 verbond op voet van gelijkheid met Rome. Hoofdstad Anagnia.

Lit.: Beloch, Der Ital. Bund unter Roms Hegemonie (1880, 71, 76, 193 vlg.).

Hernösand, Zweedsche stad aan de Botnische Golf, hoofdstad van de prov. Västernorrland; opp. 4 306 ha, 12 000 inw. De stad is gelegen aan weerszijden van de Hernösund, op het vasteland en op het eil. Hernö, een weinig ten Z. van den mond der Aangermanelf. H. is een oude stad, sedert 1647 zetel van een Luth. bisschop en nog steeds de geestelijke hoofdstad van heel Norrland. *fr. Stanislaus.*

Hero en Leander, in de Oud-Grieksche sage en poëzie een tragisch liefdepaar. H., priesteres van Aphrodite te Sestus, wordt regelmatig bezocht door L., haar verloofde, die 's nachts van uit Abydus het door H. op een toren opgestelde licht volgend, den Hellespontus overzwemt, maar op zekeren stormachtigen nacht verdrinkt, doordat het lichtje was uitgedoofd. H. werpt zich uit wanhoop in zee. De sage is waarsch. aetiologisch en ontstond rondom een bij Sestus eenzaam staanden toren, gewijd aan Aphrodite Euploia en Hero's toren (Hèrous Purgos) genaamd. In de Oude lit. zijn het best bekend de op een niet nader te bepalen Hellenistisch model teruggaande bewerkingen van Ovidius (Heroid. 18) en vooral Musaeus, een laat-Grieksch dichter (5e eeuw ?) uit de school van Nonnus. *V. Pottelbergh.*

Hero van Alexandrië, Grieksch schrijver over wiskunde en mechanica; waarsch. 3e eeuw na Chr. Zijn wisk. werken zijn vnl. practisch van aard en missen de logische strengheid van de groote Gr. mathematici; hij geeft (veelal zonder bewijs) vele berekeningen van lengten, oppervlakten en inhouden. In zijn andere werken beschrijft hij allerlei mechanische, hydraulische en pneumatische toestellen: hevel, fontein van H. (zie onder), aeolipyle, waterorgel, thermoscoop, hefboom, windas, katrol, wig, schroef zonder eind; talrijke automaten. Hij bepaalde den afstand Rome—Alexandrië. → Driehoek; Parallelogram.

Fontein van Hero.

Werken: Heronis Alexandrini Opera (5 deelen Leipzig 1899-1914): I. Pneumatica et Automata (uitgave W. Schmidt),

II. Mechanica et Catoptrica (uitgave L. Nix et W. Schmidt), III. Metrica et Dioptra (uitg. H. Schöne), IV. Definitiones et Geometrica (uitg. J. L. Heiberg); V. Stereometrica et De Mensuris (uitg. J. L. Heiberg). Alle deelen met Duitsche vertaling. *Dijksterhuis.*

Fontein van Hero. Giet men water in schaal A (zie fig.), dan stroomt dit door buis ab in den ondersten bol C en veroorzaakt hier overdruk, die door buis cd naar ruimte B wordt overgebracht. In deze ruimte is water, dat door genoemden overdruk uit buis ef spuit, weer in A terugvalt, enz. Toch is het geen perpetuum mobile, daar het instrument niet meer werkt, als bol C vol is. *J. v. Santen.*

Herodas, → Herondas.

Herodes, naam van meerdere heerschers in Palestina. **a) Herodes de Groote** (37-4 v. Chr.), zoon van den Idumeër Antipater, werd in 37 v. Chr. door senaatsbesluit tot koning der Joden aangesteld, veroverde Jerusalem en roeide de Hasmoneën uit. Hij was een vorst met groote begaafdheden, maar achterdochtig en wreed; hij vermoordde zelfs zijn vrouw Mariamme en zijn zoon Antipater. De Joden zocht hij voor zich te winnen door de uitbreiding en verfraaiing van den tempel (zie onder). Uit het Evangelie is hij bekend door den kindermoord van Bethlehem. Vóór zijn dood verdeelde hij zijn rijk onder zijn zonen, Archelaus (ethnarch van Judea), Herodes Antipas (tetrarch van Galilea en Perea) en Philippus (tetrarch van Iturea en Trachonitis). — Men vergelijke ook het art. → Geboorte (sub Geboortedatum van Christus, 1°).

Tempel van Herodes noemde men den → Tempel van Jerusalem, nadat deze onder de regeering van koning Herodes den Grooten op grootsche wijze was gerestaureerd.

b) Herodes Antipas, tetrarch van Galilea en Perea (4 v. Chr.-39 n. Chr.), verstiet zijn gemalin, de dochter van koning Aretas, en huwde Herodias, de vrouw van zijn nog levenden broeder Philippus. Hij liet Joannes den Dooper, die hem dit verweet, gevangen nemen en op aandringen van Herodias en haar dochter Salome vermoorden. Jesus, die door Pilatus voor zijn rechterstoel gezonden was, werd door hem bespot. Door Caligula werd hij naar Gallië verbannen, waar hij stierf.

c) Herodes Philippus, tetrarch van Iturea, Trachonitis, Batanea, Auranitis en Gaulanitis (4 v. Chr.-34 n. Chr.), huwde Salome, de dochter van Herodias.

d) Herodes Agrippa I, kleinzoon van Herodes den Grooten, kreeg in 37 n. Chr. de tetrarchie van Philippus met den koningstitel, in 39 de tetrarchie van Herodes Antipas en in 41 ook nog Judea en Samaria. Hij vervolgde de Christenen te Jerusalem, liet Jacobus den Meerderen dooden en Petrus gevangen zetten (Act. 12. 1-5). Toen hij zich door de hovelingen als een god liet begroeten, stierf hij een vreeselijken dood (Act. 12. 21-23) in 44 n. Chr.

e) Herodes Agrippa II, zoon van Herodes Agrippa I, was te jong om zijn vader op te volgen. Later ontving hij voor en na de Noordelijke deelen van diens rijk. Paulus hield te Caesarea in zijn bijzijn en dat van den landvoogd Festus een verdedigingsrede (Act. 25-26). Hij regeerde 50-100 n. Chr.

L i t. : E. Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi (I, 360-600). *Keulers.*

Herodes Atticus, Oud-Grieksch rhetor uit de 2e eeuw; * te Marathon; trad vroegtijdig op te Rome, waar hij de gunst der keizers, in het bijzonder van Marcus Aurelius, zijn leerling, genoot; was zeer rijk en mild, bekleedde vsch. hooge ambten te Athene en te Rome. Beroemd vertegenwoordiger der Tweede Sophistiek, heeft het Attisch purisme doorgevoerd. Een zijner redevoeringen, nl. over de staatsinrichting, is bewaard. *V. Pottelbergh.*

Herodiaansch cijferstelsel, → Herodianus (Aelius).

Herodianen, politieke partij in Galilea en Jerusalem ten tijde van Christus. Zij wilde de heerschappij der dynastie van Herodes uitstrekken over geheel Palestina. Met de Phariseën en Sadduceën spanden zij samen tegen Jesus (Mc. 3. 6; Mt. 22. 15).

Herodianus, historicus, uit 3e e., onder Septimius Severus (193-211) en Gordianus III (238-244); schreef een geschiedenis vanaf Marcus Aurelius' dood (180) tot begin regeering van Gordianus III (238).

L i t. : Lantz, Herod. (grammat.) reliquiae (Teubner); I. C. P. Smits, De geschiedschr. H. (diss., 1913). *Witlox.*

Herodianus, A e l i u s, grammaticus. zoon van den Alexandrijnschen grammaticus → Apollonius Dyscolus, werkte onder Marcus Aurelius (161-180 n. Chr.) in Rome, schreef vele werken over Gr. taal, accenten en prosodie. Behandelt het → acrophonisch cijferstelsel, dat daarom ook wel Herodiaansch stelsel heet.

H o o f d w e r k : Alg. Prosodie in 21 boeken.

Herodias, dochter van Aristobulus en kleindochter van Herodes den Grooten. Zij was gehuwd met haar oom Philippus, uit welk huwelijk zij een dochter had, Salome. Zij verliet haar man en leefde in overspel met diens halfbroeder Herodes Antipas. Door haar dochter wist zij van → Herodes Antipas den dood van Joannes den Dooper te verkrijgen (Mt. 14. 3-12). *Keulers.*

Herodium (Herodeion), naam van een burcht, door Herodes den Gr. gebouwd op een heuveltop ten W. van Bethlehem in de woestijn van Juda. Herodes had deze plaats bestemd voor zijn graf. Aan den voet daarvan lag de stad Herodia. Later werd op den top een Byzantijnsche burcht gebouwd, waarvan resten nog zichtbaar zijn. Vlg. een legende hielden enkele kruisvaarders nog na den val van Jerusalem op deze plaats stand tegen de Muzelmannen. Vandaar de populaire naam Frankenberg. *Simons.*

Herodotus, Oud-Grieksch historicus, de „vader der geschiedenis"; * ca. 484 v. Chr. te Halicarnassus (Kl.-Azië). Na een lang verblijf te Samos, waarheen hij was uitgeweken ten gevolge van wrijvingen met Lygdamis, tyran van zijn vaderstad, kwam hij ook naar Athene, waar hij in betrekking kwam met o.m. Sophocles en Pericles en voorlezingen hield uit zijn werk. Door Pericles medegezonden naar de in 444 gestichte Atheensche kolonie Thurii, is hij hier waarsch. gestorven ca. 425 v. Chr.

Herodotus.

Als voorbereiding tot zijn encyclopaedisch-geschiedkundig werk ondernam hij groote reizen (Perzië, Egypte, Syrië, Cimmerische Bosporus). Ook benuttigt hij, niet zonder critiek, oudere logografen, als Hecataeus, Xanthus, Hellanicus; verder berust zijn kennis op mededeelingen, hem door de inheemsche bevolking in den vreemde (bijv. Egypt. priesters) verstrekt, op eigen waarneming, op archiefstukken, orakels enz. Vreemde talen was hij niet machtig. Het bontkleurige werk in 9 boeken is samengesteld uit episoden, die het eigenlijke thema, de oorlogen tusschen Perzië en Griekenland, omweven en opsmukken. Bij elk aangeraakt punt gaat hij zoover mogelijk achteruit in den tijd. Aldus zijn de eerste vijf boeken haast geheel gewijd aan de Lydiërs, Perzen, Egyptenaren, Babyloniërs, Scythen. Ondanks den schijnbaar lossen samenhang is het geheele werk gedragen door de centrale idee van den oerouden strijd tusschen Azië en Europa. Een ander leidend motief, dat den gang der geschiedenis verklaart, is de zgn. nijd der goden in verband met de menschelijke hybris (overmoed).

Literair beschouwd staat H. onder invloed van de dramatiek, de sophistiek en de epiek. Zijn taal is een episch getinte Jonische kunsttaal. Novellen, dramatische ensceneeringen en wijsgeerige ontwikkelingen komen veel voor. H. wil beleeren, maar tevens onderhouden en boeien. Kunst is nog niet gescheiden van een nuchtere, zuiver-wetenschappelijke uiteenzetting der feiten; historie is nog niet gescheiden van ethnologie en geographie.

In de laatste jaren gelooft men hoe langer hoe meer aan de betrouwbaarheid van zijn inlichtingen. Voor bepaalde perioden der wereldgeschiedenis en in het bijz. voor de Medische oorlogen is H. onze voornaamste, ja eenige bron. Hij heeft zich meer dan eens vergist, maar nooit opzettelijk de feiten vervalscht, ofschoon hij zijn voorliefde voor Athene laat blijken.

U i t g.: tekstcritisch: Stein (1869-'72); Fritsch (1899, 1906); Hude (1927). Met comm.: Stein (1893-1908); Sayce (boeken 1, 2 en 3; 1883); Macan (boeken 4-9; 1895-1908). — L i t.: How and Wells, A Commentary on H. (2 dln. 1912); Jacoby, in Pauly-Wissowa, Real-Encycl. (Suppl. II, s.v.). *V. Pottelbergh.*

Heroën, → Halfgoden.

Heroïne, diacetylmorphine, $C_{17}H_{17}NO(OCOCH_3)_2$ wordt verkregen door verwarming van morphine met azijnzuuranhydride. Het zoutzure zout, een wit bitter poeder, smeltpunt 171° C, wordt in de geneeskunde o.a. bij ademhalingsstoornissen gebruikt. Het geeft in kleine hoeveelheden (tot 3 mg) een gevoel van euphorie, in grootere kwantiteiten vergiftigingsverschijnselen, hoofdpijn, gezichtsstoornissen, pupilvernauwing, onrust, spierkrampen en ten slotte dood door ademstilstand. Verslaving, o.a. door snuiven, komt voor; bij onthouding abstinentieverschijnselen. Sinds de Volkenbondsconventie 1931 voor de beperking van de vervaardiging van verdoovende middelen is het officieele gebruik sterk gedaald: van 7 810 kg in 1928 tot 1 249 kg in 1932. *Hillen.*

Hérold, 1° A n d r é F e r d i n a n d, Fransch dichter van de symbolistische richting; * 24 Febr. 1865 te Parijs. Legde zich vooral toe op de vertaling en de bewerking van vreemde, bij voorkeur Hindoesche en Grieksche dramatische werken.

V o o r n. w e r k e n: L'Anneau de Çakuntala (1895): Paphnutius (1895); Sâvitri (1899); Les Perses; Prométhée (1900); lyriek: Les Paeans et les Thrênes (1890): Chevaleries sentimentales (1893); Intermède pastoral 1896); Images tendres et merveilleuses (1897); Au hasard des chemins (1900); epiek: Les Contes du Vampire (1902); l'Abbaye de Sainte-Aphrodise (1904).

2° L o u i s J o s e p h F e r d i n a n d, Fransch operacomponist; * 28 Jan. 1791 te Parijs, † 19 Jan. 1833 aldaar. H. werd in 1816 reeds gevraagd samen te werken met Boieldieu. Van zijn talrijke werken is Zampa (1831) de meest bekende opera.

L i t.: Pougin, L. J. F. H. (1906).

Heron of → Hero (van Alexandrië).

Héron, gem. in het W. van de prov. Luik, ten N.W. van Hoei; opp. 1 265 ha, ca. 1 150 inw.; landbouw, steengroeven; ertsen; bosch; bezienswaardige kerk; Rom. graftombe.

Herondas van Cos, Oud-Grieksch mimendichter uit de 3e eeuw v. Chr. In de versmaat van Hipponax, nl. choliamben, teekent hij zeer realistisch typische, soms schunnige scènes uit het gewone leven: de verleidende koppelaarster, de gestrafte scholier enz. Zijn werk was verloren, totdat in 1891 een papyrus enkele stukken aan het licht bracht. *V. Pottelbergh.*

U i t g.: Crusius-Herzog (1926, met Duitsch comm.); Groeneboom (1922, zes stukken, met Fr. comm.).

Heroön, Grieksche benaming voor een grafmonument, gewoonlijk in den vorm van een tempeltje, opgericht ter eere van een heros; zie o.a. → Giölbaschi.

Heroöpolis, hoofdstad van het district Heroöpolites in Beneden-Egypte, ten N.W. van de Schelfzee, de golf, die het Koningskanaal met de Arab. Golf verbindt.

Herophilus van Chalcedon, met Erasistratus de beroemdste arts uit den Hellenistischen tijd, leefde en werkte in de 3e eeuw v. Chr. te Alexandrië, stichter der naar hem genoemde school met het empirisme als grondslag. Hij paste voor het eerst de sectie op lijken toe; bestudeerde systematisch de menschelijke anatomie en in het bijzonder onderzocht hij zorgvuldig het zenuwgestel, het oog, den pols. Op het gebied der pathologie en therapie steunde hij vnl. op de Hippocratische traditie; zijn geneesmiddelen waren echter even ingewikkeld als talrijk. Al zijn werken zijn verloren gegaan. *V. Pottelbergh.*

Heros, → Halfgoden.

Herostratus van Ephese, stak (naar Antieke traditie in denzelfden nacht, waarin Alexander de Groote werd geboren, 356 v. Chr.), den beroemden Artemistempel te Ephese in brand, met geen ander doel dan om bekend te blijven bij het nageslacht.

Her-oververhitter, toestel tot het oververhitten van stoom, welke in een stoomwerktuig reeds arbeid heeft verricht en daardoor in druk en temp. is gedaald, maar nog genoeg druk heeft, om opnieuw arbeid te verrichten, mits de temp. tot een passende waarde verhoogd wordt. In Europa is de toepassing gering in vergelijking met die in de Ver. Staten, omdat in de V. S. de sterke toename in stoomdruk, welke na 1918 plaats vond, niet op denzelfden voet gevolgd werd door een zoodanige verhooging van stoomtemperatuur, als noodig is, om in één arbeidsgang het geheele arbeidsvermogen van den stoom te ontwikkelen. De h. verliest aan beteekenis, naarmate men hoogere begintemperaturen voor den stoom (450 - 475° C) weet toe te passen. *F. v. Berckel.*

Herp (l a n d b.), ander woord voor → hor.

Herp, 1° (ook: Herpius, Harphius, van Erp) H e n r i c u s (Hendrick), geestelijk schrijver, † 1477. Werd van Fraterheer te Gouda Minderbroeder. Bekleedde in zijn Orde vsch. ambten. Aan hem is o.a. vooral te danken de stichting van het klooster in het

Zoniënbosch bij Brussel en van het Clarissenklooster te Haarlem. H. was een ervaren zielenleider en schreef vele ascetisch-mystieke werken, die evenals zijn beide preekverzamelingen dikwijls zijn uitgegeven.

Vele der geschriften van H. werden verzameld door den Keulschen Kartuizer Bruno Loer, die ze uitgaf onder den titel Theologia Mystica. In deze verzameling nam hij ook op: de Lat. vertaling (door den Kartuizer Blomeveen) van Herp's Spieghel van Volcomenheit. Vooral deze Ned. verhandeling van H. vond een groote verbreiding; ze werd een volksboek bij uitstek (behalve de Lat. ook andere vertalingen).

In zijn geschriften is H. sterk afhankelijk van Ruusbroec, wiens leer hij echter op eigen wijze heeft bewerkt. Vooral wijl dwaalleeraars (illuminisme, quietisme) zich op H. beriepen, werden nieuwe uitgaven der Theologia Mystica verboden, die niet overeenkwamen met de uitgave te Rome gedrukt 1586, waarin verbeteringen waren aangebracht (vooral in de Spieghel, daar opgenomen onder den door Blomeveen gegeven titel Directorium aureum contemplativorum).

H. was een der meest invloedrijke vertegenwoordigers van de Ned. Moderne Devotie.

U i t g.: Hendrik H. Spieghel der Volcomenheit, opnieuw uitg. d. p. Luc. Verschueren O.F.M. (I Inleiding; II Tekst, met de Lat. vert. en de veranderingen door de Correctores Romani, Antwerpen 1931). — L i t.: L. Verschueren, Leven en werken van Hendrik H., in: Collect. Francisc. Neerl. (II, 345 vlg.); id., De Heraut van Ruusbroec, in: Feestboek Jan van Ruusbroec (Mechelen 1931, 230 vlg.). *v. d. Borne.*

2° W i l l e m v a n, Ned. schilder; * 1614 te Antwerpen, † 1677 aldaar. Men kent van hem genrestukken, kroeginterieurs e.d., waarin de invloed van Jordaens en Brouwer te bespeuren is.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Herpen (c.a.), gem. in de prov. N. Brabant ten Z. van Ravenstein aan de Maas, bestaande uit de parochies Herpen en Overlangel; kapel op de Koolwijk. Opp. 1 707 ha, ong. 2 000 inw., allen Kath. Landbouw en veeteelt. Zondags na H. Sacramentsdag en den tweeden Zondag in October wordt er in het openbaar een processie gehouden. *v. Velthoven.*

Herpes, huidaandoening, welke gekarakteriseerd wordt door het optreden van blaasjes. Op roode onderlaag komen wat jeuk of geringe pijnlijkheid veroorzakende blaasjes voor den dag, die soms wel in grooteren getale bijeen kunnen liggen, zonder evenwel het gebied eener bepaalde zenuw in te nemen (→ Gordelroos). H. zit vnl. dicht bij de plaatsen, waar huid in slijmvlies overgaat, bijv. in het gezicht bij en op de lippen, bij den neusingang, verder ook herhaaldelijk zoowel bij man als vrouw aan de geslachtsorganen, waar deze onschuldige aandoening tot verwarring met een uiting van geslachtsziekte aanleiding kan geven.

Bij bepaalde personen komt h. dikwijls voor. Voor vsch. koortsverwekkende aandoeningen is het optreden van h. typisch, zoodat het dan zelfs waarde voor het stellen der diagnose kan opleveren. Op grond van het veelvuldig voorkomen bij met koorts verloopende ziekten is h. bij mond of neus onder den naam koortsuitslag bekend. *E. Hermans.*

Herpes zoster, → Gordelroos.

Herprolongatie of h e r b e l e e n i n g (Ned). (b a n k t e c h n i s c h) is het leenen van gelden bij wijze van → prolongatie of → beleening tegen onderpand van fondsen, die de geldnemer zelf als prolongatie- of beleeningsonderpand onder zich heeft wegens aan derden ter leen verstrekte gelden. Ingevolge art. 6 der Beurswet 1914 kan de pandhouder bedingen, dat hij de bevoegdheid heeft de hem in onderpand gegeven fondsen (met uitzondering van loten en obligatiën van premie-leeningen) hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk bij derden te beleenen; hij blijft echter tegenover den pandgever ten volle verantwoordelijk.

H. is in B e l g i ë onbekend en desbetreffend bestaan geen wettelijke regeling noch beursreglement. *Huysmans.*

Herpt, → Heusden (N. Br. gem.).

Herquegies, gem. in het W. van de prov. Henegouwen, ten O. van Doornik; opp. 292 ha, ruim 200 inw.; heuvelachtige landbouwstreek; beziens-waardige kerk uit 18e eeuw met kunstrijke binnenversiering.

Herrad van Landsberg, abdis (sinds 1167) van Hohenburg op den Odilienberg in den Elzas; schrijfster van den cultuurhistorisch zeer merkwaardigen Hortus Deliciarum of Lusthof. Dit is een encyclopaedisch werk, dat H. aan haar zusters ter lezing en overweging bood. Na een metrische en een proza-lezing begint H. te spreken over God, de H. Drieëenheid, de Engelen, de schepping. Dan volgt de bijbelsche gesch. van O. en N. T. Verder hist. uittreksels uit de kroniek van → Freculf en stukken uit de Decretaliën van → Ivo over het primaat. H. zwijgt over de gesch. van haar eigen tijd, maar eindigt met den Antichrist, het laatste Oordeel, de beschrijving van het hemelsch Jerusalem. Daarna volgen nog uittreksels uit de Vaders over dogma en moraal, een pauslijst, een kalender en tabellen voor berekening van het Paaschfeest. Al is hierbij weinig eigen werk, de Lusthof getuigt van groote belezenheid. H. heeft geput uit tal van Kerkvaders van Clemens Romanus tot en met Beda en ook uit de vroeg-middeleeuwsche schrijvers, uit Freculf, Ivo, Anselmus van Canterbury, Rupert van Deutz, Petrus Lombardus, Petrus Comestor en vooral voor natuurhist. kwesties uit Honorius van Autun.

Zoo pleit het werk voor de cultureele ontwikkeling ook in de vrouwenkloosters van dien tijd. Maar het is ook bijzonder interessant, doordat H. herhaaldelijk gedichten inlascht in allerlei metrum, met muziek erbij, waaruit haar begaafdheid blijkt. Heel speciaal is het werk echter van waarde voor de kunstgeschiedenis door de meer dan 300 illustraties, deels penteekening, deels waterverfschildering. De stijl is Romaansch met Byzantijnschen inslag. Of ook die verluchting het werk van H. is, kan moeilijk worden uitgemaakt. Het oorspr. werk ging verloren bij den brand der bibliotheek van Straatsburg in den Fransch-Duitschen oorlog (25 Aug. 1870), maar een deel der versieringen bleef in copie bewaard. *Franses.*

U i t g.: Straub en Keller (1879-'99). — L i t.: Manitius, Gesch. d. lat. Liter. des M.A. (III 1931, 1010-1014); Lex. f. theol. u. Kirche (IV 1932, 1 001 vlg.).

Herreman, R a y m o n d, Vl. letterkundige; * 21 Aug. 1896 te Meenen (Vl.). Sloot zich aan bij de dichtergroep van „Het Fonteintje", die na den Wereldoorlog in Vlaanderen de prosodische traditie van Karel van de Woestijne voortzette. Zijn dichterlijk werk is licht van tint, speelsch, ironisch en beminnelijk, maar niet bijzonder sterk.

W e r k: De Roos van Jericho (1933). — L i t.: De Dichters van het Fonteintje (1927). *Asselbergs.*

Herrenalb, stad in Wurttemberg, in het Zwarte Woud (IX 576 C 4); om het gunstig klimaat door longlijders bezocht; ca. 1 600 inw. (95% Prot.).

Herrenhausen, slot bij Hannover.

Bij het **Verbond van Herrenhausen** in Sept. 1725 sloten Pruisen, Frankrijk en Hannover—Engeland zich aaneen op een diplomatieke samenkomst in het kasteel der Hannoversche keurvorsten tegen de plotselinge onderlinge toenadering van keizer Karel VI en koning Philips V van Spanje, welke den vrede van Utrecht in gevaar scheen te brengen. Spanje wilde Gibraltar heroveren; men wilde de Stuarts in Engeland terugbrengen; een huwelijk van een Spaanschen infant met Maria Theresia, de dochter van keizer Karel VI, werd beraamd. Een nieuwe Europeesche oorlog scheen nabij, maar andere onderlinge tegenstellingen van belangen deden het gevaar voorbij drijven.

L i t.: Immich, Gesch. des Europ. Statensystems von 1660 bis 1789 (1905). *v. Gorkom.*

Herrenmoral, → Dubbele moraal.

Herrera, 1° F e r n a n d o d e, Spaansch dichter, El Divino bijgenaamd; * 1534 te Sevilla, † 1597 aldaar. H. studeert voor priester, ontvangt de Mindere Orden en blijft minorist. Beneficiarius geworden van de Sint Andreas-parochie, kan hij zich geheel aan de kunst wijden. Zijn werk oefent grooten invloed uit op de Sp. poëzie. H. tracht de dichterlijke inspiratie te veredelen, den woordenschat uit te breiden en versificatie en metriek aan regels te binden. De Bijbel, de Klassieken en de Ital. lit. vormen zijn bronnen. Als lyricus schrijft hij sonnetten en terzetten (invloed van Petrarca en Ausias March; → Catalaansche letterk.) op de gravin Luz de Gelves, voor wie hij een Platonische liefde koesterde. Beroemde stukken epische en hist. lyriek zijn: Canción por la victoria de Lepanto (1572), La pérdida del rey Don Sebastián, A Don Juan de Austria, en andere canciones. Tot zijn prozawerk behoort: Anotaciones a las obras de Garcilaso (1580). Welluidendheid, sierlijkheid en innerlijke kracht dragen veel bij tot de schoonheid van zijn taal- en dichtkunst.

U i t g. te Sevilla (1582 ?); Bibl. de aut. esp. (XXXII); V. Garcia de Diego (Madrid 1914); Clás. castellanos (nr. 26). — L i t.: F. Pacheco, Ilustres Varones (Sevilla 1599); V. A. Coster, F. de H. „el divino" (Parijs 1908); F. Rodriguez Marín, El divino H. y la Condesa de Gelves (Madrid 1911). *Borst.*

2° F r a n c i s c o, genaamd E l V i e j o (de Oude), Spaansch schilder, graveur en medailleur; * 1576 te Sevilla, † 1656 te Madrid. Leerling v. Pacheco (?), invloed van Ruelas. Zijn schilderijen, die vaak donker van kleur zijn, munten uit door een voor dien tijd fel naturalisme en een breeden vlotten toets. H. is een der eerste Sp. schilders, die genrestukken hebben gemaakt: Blinde muzikant (coll. Czernin, Weenen), de Idioot (mus. Avignon). In zijn groote religieuze schilderijen treffen ook prachtige realistische details (Apotheose H. Hermengild, Visioen van H. Basilius, Sevilla enz.). *Korevaar-Hesseling.*

3° F r a n c i s c o (de Jongere), Spaansch schilder, zoon van 2°; * 1622 te Sevilla, † 1685 te Madrid. Leerling van zijn vader. Na een studietijd in Rome keerde hij in 1656 naar Spanje terug. Behalve als schilder, was hij ook werkzaam als architect.

H o o f d w e r k: Nuestra Señora del Pilar te Saragossa. — L i t.: O. Schubert, Gesch. der Barock in Spanien (Leipzig 1908). *v. Embden.*

4° J u a n d e, Spaansch architect; * 1530 te Mobellan in Asturië, † 15 Jan. 1597 te Madrid. Studeerde architectuur te Brussel, keerde 1551 naar Spanje terug, waar hij dienst nam in het leger en eerst in 1559 tot de bouwkunst terugkeerde. Hij werkt aan den bouw van het → Escorial, van 1563-'67 onder Juan de Toledo, daarna tot 1584 als diens zelfstandige opvolger. Vervolgens wordt hij hof-architect, waarbij hij tevens toezicht houdt op alle belangrijke bouwwerken in het land.

Hij is de schepper van een streng academischen, ornamentloozen Renaissance-stijl, het „H e r r e r e s c o". Zijn belangrijkste werken zijn: verbouwing van het slot van Simancas, de Zuidgevel van het Alcazar van Toledo, plannen voor het slot van Aranjuez, de beurs van Sevilla, de kathedraal van Valladolid (1585), enz.

L i t.: O. Schubert, Gesch. der Barock in Spanien (Leipzig 1908). *v. Embden.*

Herrera y Tordesillas, A n t o n i o d e, Sp. geschiedschrijver; * 1559 te Segovia, † 29 Maart 1625 te Madrid. Door Philips II benoemd tot historiograaf van Castilië en v. d. beide Indiën. Zijn hoofdwerk verscheen in acht deelen (1601-'15), omvattend de jaren 1492-1554; daaraan gaat vooraf als inleiding de „Descripcion de las Indias occidentales", waarvoor hij de aanteekeningen van Las Casas ijverig benutte. *v. Gorkom.*

Herreros, B r e t o n d e l o s, → Breton de los Herreros.

Herreta, T h o m a s d e, Spaansch Augustijn, uitmuntend als leeraar (Alcala) en bestuurder (Salamanca, Castilië, Andalusië), maar vooral bekend als ijverig verzamelaar van gegevens voor de geschiedenis van zijn orde. * 1585 te Medina del Campo, † 1654 te Vinaroz.

V o o r n. w e r k: Alphabetum Augustinianum. — L i t.: G. de Santiago Vela, Ensayo de una bibl. Ibero-Americana (III, 509-631); Lanteri, Postr. saec. sex R. Aug. (II, 373-375).

Herrick, 1° R o b e r t, Eng. dichter; * Aug. 1591 te Londen, † 15 Oct. 1674 te Dean Prior (Devon). Studeerde te Cambridge, en hoewel een man van losse zeden en een paganist in zijn hart, werd hij Anglic. geestelijke (vicar in het afgelegen Dean Prior). Door de Puriteinen in 1647 uit zijn ambt gezet, komt hij er in 1662 weer terug. Zijn Noble Numbers en zijn Hesperides verschenen in één deel in 1648. Het eerstgenoemde is een verzameling geestelijke, het tweede een losse mengeling meest korte lyrische gedichten, van Anacreontischen aard. Deze laatste, waaronder menig hoogst elegant aangekleed schunnigheidje voorkomt, verraden den echten Epicurist. Herrick is een grootmeester in den luchtigen, vederlichten toets. Enkele der amoureuze liedjes zijn juweeltjes. Elke Engelschman kent zijn Corinna's Going A-Maying; zijn Anthea; zijn Gather ye Rosebuds. *F. Visser.*

U i t g.: Pollard, Hesperides (1891); Saintsbury (1893); Moorman (1921). — L i t.: Delattre, Contribution à l'étude de la poésie anglaise au XVIIe siècle.

2° R o b e r t, Amer. romanschrijver; * 26 April 1868 te Cambridge (Mass.), studeerde te Harvard, doceerde Engelsch aan de univ. van Chicago. In zijn psychologisch verantwoorde romans blijkt zijn uitgebreide kennis van de Eur. letteren. *J. Panhuysen.*

V o o r n. w e r k e n: romans: The Common Lot (1904); Together (1908); Clark's Field (1914); Chimes (1926). Short stories: The Master of the Inn (1908).

Herriot, E d o u a r d, Fransch staatsman; * 5 Juli 1872 te Troyes; leerling van de Ecole normale, daarna hoogleeraar in de letterkunde te Lyon, alwaar hij in 1905 burgemeester werd. Sedert 1912 radicaal-socialistisch senator; 1916-'17 minister in het kabinet

Briand; 1919 tot député gekozen, nam hij de leiding van de rad. soc. partij en van het linksche blok (cartel) en bekampte de politiek van Poincaré (Roerbezetting) en van het Bloc national. Toen hij 15 Juni 1924 min. pres. werd, dwong hij den pres. der republiek Millerand tot ontslagname; hij ijverde ook voor een toenadering tot Duitschland en Sowjet-Rusland. Op 10 April 1925 trad hij af. Andermaal min. pres. in 1926, slechts voor enkele dagen, daar hem een parlementaire meerderheid ontbrak. Werd later min. in het kab. Poincaré van nationale unie, en in de kabinetten Doumergue en Flandin, in 1934 en 1935. Trad in Dec. 1935 af als voorzitter van de radicale soc. partij, en in Jan. 1936 als minister zonder portefeuille in het kab. Laval, met wiens buitenl. politiek ten opzichte van het Ital.-Abess. conflict hij niet accoord ging.

E. Herriot.

W e r k e n : Madame Récamier (1904 en 1924); Précis d'hist. des lettres (1905); Agir (1915-'16); Créer (1919); La Russie nouvelle (1922); Lyon pendant la guerre (1922); Impressions d'Amérique (1924); Pourquoi je suis radical-socialiste (1928); La vie de Beethoven (1929). *Cosemans.*

Herrmann, 1° H u g o, Duitsch componist; * 19 April 1896 te Ravensburg (Wurttemberg). Kenmerkend voor H.'s muziek is een voorliefde voor lineariteit en voor volksliedachtige melodiek, en H. vertoont als zoodanig een verwantschap met Hindemith. Schreef talrijke orkest- en koorwerken, kamermuziek en opera's; een groot aandeel hierin heeft H.'s jeugd- en schoolmuziek. *Reeser.*

2° M a x, Germanist en leider van de tooneelhistorische studiën in Duitschland; hoogleeraar te Berlijn. * 14 Mei 1865 te Halle a. S. Critisch tekstbezorger van de werken van Albrecht von Eyb (1890), wiens leven hij ook schreef (1893).

V o o r n. w e r k e n : Lat. Literaturdenkmäler des 15. u. 16. Jhdts. (1891 vlg.); Forschungen zur deutschen Theatergesch. (1914).

Herrmannsdorfer, Duitsch geneeskundige, die voor de behandeling der tuberculose een bepaald dieet invoerde, gebaseerd op het langs empirischen weg door Gerson gevonden dieet. Het dieet is vetrijk, bevat relatief weinig eiwitten en koolhydraten, doch veel vitaminen door bijvoeging van een hoeveelheid rauwe kost in den vorm van groenten, vrucht- en groentesappen. Bovendien worden dagelijks ong. 50 cm^3 phosphorlevertraan en enkele theelepels van een alkalisch zoutmengsel, het zgn. mineralogeen, gegeven. Dit dieet zou dan de reactie der lichaamsvochten in zure richting verschuiven, terwijl uit onderzoekingen is gebleken, dat het meer in alkalische richting verschoven wordt. Het dieet zou vooral helpen bij tuberculeuze huidaandoeningen en chirurgische → tuberculose. *Wynands.*

Herrnhutters, → Hernhutters.

Hers, rij van bovenlichten boven het tooneel.

Herschel, 1° F r i e d r i c h W i l h e l m, meestal bekend onder den naam W i l l i a m H., Duitsch sterrenkundige; vader van 2°; * 15 Nov. 1738 te Hannover, † 25 Aug. 1822 te Slough bij Windsor. Duitscher van geboorte, leefde hij bijna zijn heele leven in Engeland. Eerst musicus; ook na zijn tweede, definitieve vertrek naar Engeland in 1755. Van 1765 tot 1781 organist. Intusschen leerde hij door zelfstudie wiskunde en optiek. Ging spiegels slijpen, waarvan hij in zijn leven met een broer samen een zeer groot aantal vervaardigde en vele, ook naar het buitenland, verkocht. Krijgt in 1781, na de ontdekking van Uranus, een jaargeld van den koning en wijdt zich geheel aan de sterrenkunde, jarenlang geholpen door zijn zuster Karoline. Zijn grootste telescoop, die in 1789 voltooid werd, was 40 voet lang en 4 voet in doorsnee.

Met zijn zelf vervaardigde uitstekende spiegeltelescopen stelde hij zich vooral als levenstaak den bouw van het sterrenstelsel te onderzoeken; een probleem, dat vóór hem geen astronoom had aangedurfd. Daartoe deed hij enorm veel waarnemingen van sterren, dubbelsterren, sterrenhoopen, nevels. Maar ook van zon, maan, planeten en haar satellieten.

De planeet Uranus is door hem ontdekt. Van zijn onderzoekingen der vaste sterren is van blijvende waarde gebleven de ontdekking der dubbelsterren en van de s e c u l a i r e p a r a l l a x, d.i. de weerspiegeling der zonsbeweging in de eigenbewegingen der vaste sterren. Zijn systeem, het sterrenstelsel te onderzoeken op regelmatig verdeelde kleine proefvelden, waarin aantallen sterren van verschillende helderheid worden bepaald, is later door Kapteyn overgenomen.

F. W. Herschel.

U i t g. van zijn werken: Scientific Papers of W. H. (2 dln. Londen 1912). *P. Bruna.*

2° J o h n F r e d e r i c k W i l l i a m, eenige zoon van 1°, eveneens sterrenkundige; * 7 Maart 1792 te Slough, † 12 Mei 1871 te Collingwood (Kent). Studeert eerst rechten, maar later wis- en natuurkunde, en zet na zijn vaders dood diens werk voort. Hij vermeerdert het aantal waarnemingen, van 1834 tot 1838 ook uitgebreid tot den Zuidelijken hemel, in Kaapstad, maar doet weinig theoretisch werk. *P. Bruna.*

Herselt, gem. in de prov. Antwerpen, ten Z. van Herentals (VI 512 D 4); opp. 4 050 ha, ca. 5 800 inw. (Kath.). Kanton en dekenij Westerloo. Wat oneffen bodem, klei- en zandgrond, weilanden, landbouw; 200 mijnwerkers gaan naar Belg. Limburg. S. Servatius-kerk met massieven toren uit 16e eeuw, uit baksteen met banden uit ijzersteen; koor herbouwd in 1910. Kerkelijk was H. eertijds afhankelijk van de biss. kerk van Kamerijk; op wereldlijk gebied van het

markiezaat Westerloo. Zrs. van S. Vincentius van Opwijk. Parochie Blauberg met O. L. V. kerk. Zrs. van Berlaar. *Lauwerys.*

Hersenaanhangsel of h y p o p h y s e, een der belangrijkste klieren met zgn. interne → afscheiding ; is gelegen aan de ventrale zijde der tusschenhersenen; scheidt een groot aantal hormonen af, waarvan sommige voor het behoud van het leven noodzakelijk schijnen. Het h. bestaat uit een voorkwab, die uit epitheelcellen opgebouwd is en het klierige deel vormt en daarom ook adenohypophysis genoemd wordt, uit een pars intermedia (Lat., = middendeel) en uit een achterkwab. Evenals het bijniermerg wordt ook de achterkwab van het h. uit autonoom zenuwweefsel gevormd; deze wordt daarom ook neuro-hypophysis genoemd.

De **voorkwab** met de hiertoe gerekende pars intermedia bezit twee soorten cellen: de c h r o m o p h o b e, welke géén korrels bezitten in het protoplasma en niet gemakkelijk gekleurd kunnen worden, en de c h r o m o p h i l e cellen, waar het protoplasma wel korrels bevat en gemakkelijk kleurstoffen opneemt. Sommige dezer chromophile cellen kunnen door zure kleurstoffen gekleurd worden, dat zijn de e o s i n o p h i l e of a c i d o p h i l e cellen; andere kleuren alleen door basische kleurstoffen, dat zijn de b a s o p h i l e cellen. Deze nemen in aantal toe bij ziekte der bijnieren, bij bloeddrukverhooging, bij constitutioneele vetzucht en na wegneming der geslachtsorganen; zij zouden ook de geslachtshormonen produceeren.

Behalve deze gonadotrope hormonen, die door deze basophile cellen gevormd schijnen te worden, scheidt het h. hormonen v o o r d e n g r o e i in het hersenvocht af, welke door de eosinophile cellen gevormd zouden worden; daarnaast zouden er nog t h y r e o t r o p e hormonen afgescheiden worden, die de functie der schildklier zouden beïnvloeden, en ook nog hormonen voor de alg. s t o f w i s s e l i n g d e r k o o l h y d r a t e n, die op de bijnier werken en eveneens in de voorkwab bereid worden.

In de **achterkwab** worden hormonen gevormd, die op den bloeddruk inwerken en op de gladde spieren van de baarmoeder (pituitrin), die bij de baring gebruikt worden ter versterking der weeën, en nog andere, die de k e u k e n z o u t- en w a t e r s t o f w i s s e l i n g regelen. Van belang zijn nog de hormonen, door de achterkwab geproduceerd, die de p i g m e n t c e l l e n d o e n c o n t r a h e e r e n: van welke eigenschap Treuter gebruik gemaakt heeft om de sterkte der achterkwab-hormonen vast te stellen. De onderzoekingen over deze hormonen der h. zijn nog in vollen gang. Aschheim en Zondek hebben het zeer vroegtijdig optreden van het gonadotrope hormon in de urine van zwangeren benut om een eventueele z w a n g e r s c h a p v r o e g t e k u n n e n v a s t s t e l l e n. Spuit men bij infantiele, 3 à 4 weken oude muizen van 6-8 gram zes doses van 0,4 cm^3 urine van een zwanger vermoede vrouw in, dan zal dit bij zwangerschap door de aanwezigheid van het gonadetrope hormon follikelrijping en zelfs bloedpunten in de ovaria dezer muizen veroorzaken. Eventueele zwangerschap zal daardoor gemakkelijker kunnen aangetoond worden.

De eerste kennis omtrent het h. dankt men aan de kliniek. Pierre Marie beschreef in 1886 een ziekte, de a c r o m e g a l i e, waarbij de lichaamsuiteinden (neus, mond, ooren, kin, handen, voeten), maar ook het borstkasskelet uitgroeien ook bij den reeds volwassene. Tevens is dan de sexueele functie verminderd, zoodat bij de vrouw amenorrhoe, bij den man impotentie ontstaat. Het h. is dan hierbij vergroot en Benda kon aantoonen, dat het juist de eosinophile cellen waren, die hierbij gaan woekeren.

Ashner toonde aan, dat wegnemen van het h. bij jonge dieren tot dwerggroei en vetzucht leidde; en Evans kon door inspuiten van extracten uit de voorkwab van het h. den dwerggroei en vetzucht der h.-looze dieren voorkomen. Fröhlich beschreef het ziektebeeld der atrophia adiposogenitalis : waarbij een bepaald type van vetzucht met atrophie der geslachtsorganen en hersenverschijnselen met name halfzijdige (bitemporale) hemiopie gecombineerd werd. Deze vetzucht kan niet door thyreoidpraeparaten beïnvloed worden.

Komen er naast de vetzucht nog eenige ontwikkelingsstoringen en een retinitis pigmentosa voor, dan spreekt men van het **syndroom van Laurence-Biedl.** H y p o p h y s a i r e d w e r g g r o e i komt ook voor en is min of meer tegengesteld aan de acromegalie, daar zij op een te geringe functie der h. zou berusten. Een derde klinische ziekte werd in 1911 door S i m m o n s beschreven; zij wordt vooral gekenmerkt door een chronische hypophysaire cachexie: de patiënte, meestal een pas volwassen vrouw, vermagert zeer, is vroegtijdig oud, krijgt amenorrhoe, een trage stofwisseling en sterft aan algemeene uitputting na eenige jaren. In 1932 heeft C u s h i n g nog een ziekte beschreven, die gekenmerkt is door een toenemende vetzucht vooral in het gelaat, den romp en den hals, waarbij echter de extremiteiten vrij gelaten worden. De wervelkolom vertoont osteoporose en daardoor een kyphotische verkromming; bovendien ontstaat er amenorrhoe bij de vrouw en impotentie bij den man. De vrouw krijgt vaak een mannelijk type van haargroei: er vormt zich een baard en snor; de bloeddruk wordt verhoogd, de gelaatskleur wordt rood, de roode bloedlichaampjes zijn soms vermeerderd, en de spieren vertoonen een toenemende vermoeidheid. Cushing neemt een basophile adenoom in het h. als oorzaak aan; of dit juist is, is nog niet zeker.

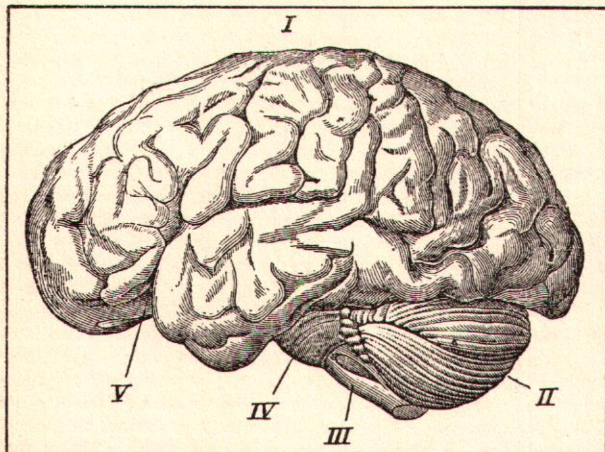
L i t.: F. Laquer, Hormone u. innere Sekretion (Dresden 2e dr., met zeer uitv. lit. opg.); P. Marie, Rev. med. (Parijs 1886, 297); Fröhlich, Wiener Klin. Rundschau (1901). *Klessens.*

Hersenabces. Langs de bloedbaan, veelvuldiger langs het oor of de neusbijholten, maar ook na verwondingen van den schedel kunnen etterige ontstekingen in de hersenen ontstaan, welke soms afkapselen en tijden lang zonder verschijnselen te geven kunnen blijven sluimeren, tot ze door een of andere oorzaak, door verdere abcedeering, door een klein trauma e.d. actief worden en dan tot hersenvliesontsteking en zoo tot den dood kunnen voeren. Wordt het abces door de drukverschijnselen, die op die van een hersengezwel kunnen lijken, zoowel wat de plaatselijke als de algemeene symptomen betreft, tijdig herkend, dan kan door operatie nog soms het leven gered worden (→ Hersenchirurgie). *Klessens.*

Hersenbalk (Lat. corpus callosum), de dwarsverbinding tusschen de twee hemispheren der hersenen.

Hersenchirurgie tracht druk op hersenen weg te nemen, bloeding te stillen, hersenabcessen te openen, gezwellen te verwijderen, abnormalen druk in de hersenen op te heffen, defecten van bedekkende deelen te herstellen. Daarbij moet elke, ook de geringste, bloeding vermeden worden, de weefsels dienen uiterst

teer behandeld te worden, diepgaande kennis van de zônes, waar wel en niet geopereerd kan worden, is noodzakelijk. Zeer bijz. complicaties, vooral veroorzaakt door verandering in den hersendruk, treden op. Uiterst langzaam schrijdt de operatie voort; ze strekt zich uit over uren. Al volgt de h. de alg. regels der chirurgische techniek, toch stelt ze bijz. eischen van kennis en karakter. Daarom is in een aantal landen, waartoe ook Ned. behoort, de hersenchirurgie een afzonderlijk specialisme geworden. *Krekel.*

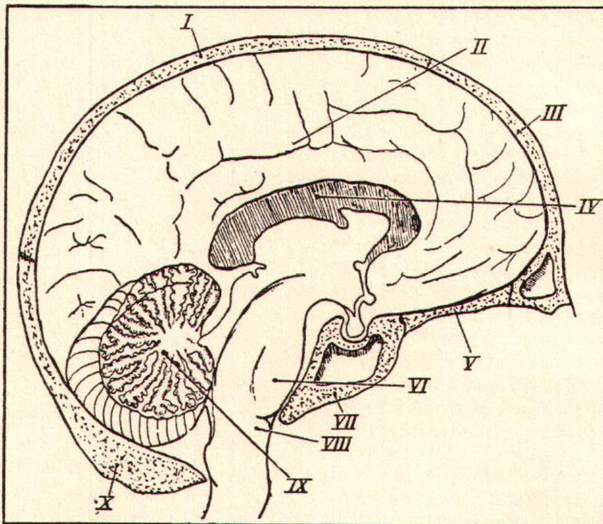
Hersenen van den linkerkant gezien. I = groote hersenen; II = kleine hersenen; III = het verlengde merg; IV = de oorsprong der reukzenuwen; V = brug van Varol.

Hersenen (cerebrum), een hoofdafd. v. h. centrale zenuwstelsel. Zij worden bij alle gewervelde dieren aangetroffen; bij vele ongewervelde, als ringwormen, geleedpootigen en weekdieren, wordt onder h. verstaan een of meerdere met elkander vergroeide zenuwknoopparen, gelegen in den kop boven den slokdarm. Veel sterker zijn de h. ontwikkeld bij de gewervelde dieren, waar zij eveneens in den kop zijn gelegen en door een beenig of kraakbeenig kapsel worden omgeven. Men kan hier aan de h. vijf afd. onderscheiden, nl. de voorhersenen (telencephalon), de tusschenhersenen (diëncephalon), de middenhersenen (mesencephalon), de achterhersenen (metencephalon) en de nahersenen (myelencephalon).

Embryonaal zijn deze afd. ontstaan uit het vooreinde van het centrale ruggemergskanaal als drie blaasvormige verwijdingen, de drie primaire hersenblaasjes, waarvan het voorste en laatste zich bij de verdere ontwikkeling in tweeën splitsen. Uit de **nahersenen** ontstaat het verlengde merg, de medulla oblongata, dat den overgang vormt van de h. naar het ruggemerg. Een bijz. beteekenis heeft deze afd., daar van hier de centrale regeling van vsch. stofwisselingsprocessen, vooral van ademhaling en bloedsomloop, uitgaat. Met de **achterhersenen** omsluit zij gemeenschappelijk den vierden hersenventrikel of ruitvormige groeve (fossa rhomboidalis), een verwijding van de centrale holte, die een rhombischen vorm aanneemt. Aan de bovenzijden wordt deze groeve gesloten door een dunne epitheellaag (tela chorioidea posterior), die geen zenuwcellen, maar wel een rijk vertakt bloedvatennet (plexus chorioideus posterior) bevat.

Aan den voorrand van deze groeve vindt men bij de lagere gewervelde dieren een vooruitspringende dwarslijst, welke den aanleg der **kleine hersenen** (cerebellum) voorstelt; bij de hoogere gewervelde dieren, als vogels en zoogdieren, krijgen deze een groote uitbreiding en bestaan hier uit drie afd., een mediane (worm of vermis) en twee zijdelingsche (de kleinehersenhemispheren). Als functie schrijft men aande kleine h. de centrale regeling van gecoördineerde spierbewegingen toe. Verwondingen der kleine h. hebben onvaste en onzekere lichaamsbewegingen ten gevolge.

De **middenhersenen** vormen aan de dorsalezijde een sterke verdikking, rijk voorzien van zenuwcellen. Door een overlangsche groeve ontstaan hier twee ovale uitbochtingen, de corpora bigemina, bij de zoogdieren bovendien nog door een dwarsgroeve vier afdeelingen, de vier-heuvelen of corpora quadrigemina. Men heeft dit gebied ook het tectum opticum genoemd, daar hierin de einduitbreidingen van de gezichtszenuw zouden liggen. Aan de vier-heuvelen komt grootendeels de functie toevan de centrale regeling van het lichaamsevenwicht. Ook ontspringen hieraan de derde en vierde hersenzenuwen, die als

Hersenen in de schedelholte. I = wandbeen; II = groote hersenen; III = voorhoofdsbeen; IV = hersenbalk; V = zeefbeen; VI = brug van Varol; VII = wiggebeen; VIII = verlengde merg; IX = kleine hersenen; X = achterhoofdsbeen.

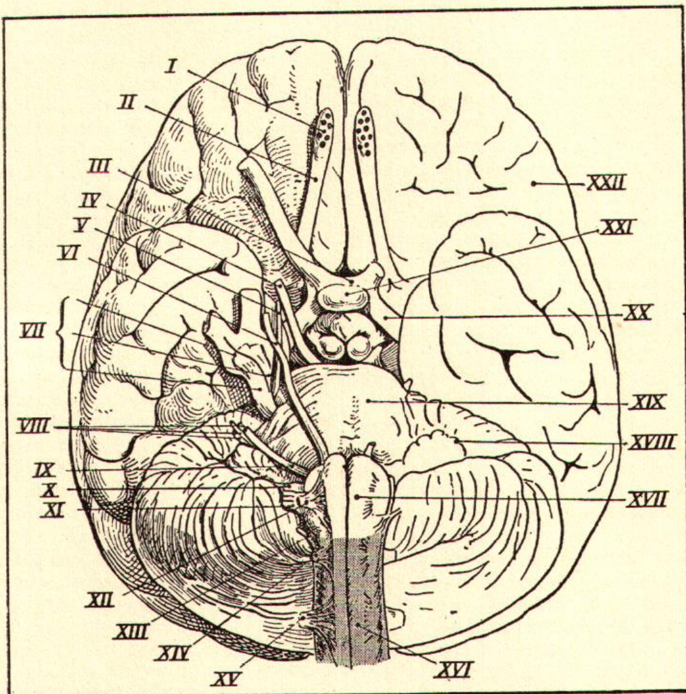
motorische zenuwen de oogspieren verzorgen. De centrale holte in de middenhersenen is vernauwd tot een eng kanaal, de aquaeductus Sylvii.

De **tusschenhersenen** hebben een voorname beteekenis, daar van hieruit de oogen worden aangelegd. Deze

aanleg gaat uit van de ventrale zijwanden en begint met de ontwikkeling van de gesteelde primaire oogblazen. Hiervan worden de stelen de beide gezichtszenuwen, nervi optici, terwijl uit de oogblazen grootendeels het inwendige der oogen ontstaat. Ventraal van de h. kruisen de linker en rechter gezichtszenuw elkander en vormen hier het chiasma nervorum opticorum. Daar waar deze zenuwen den hersenwand binnendringen, ontstaan sterke aanzwellingen, de gezichtsheuvelen of lobi optici. Mediaan vindt men nog aan de ventrale zijde der tusschenhersenen een derde uitstulping, den trechter of het infundibulum, welke in verbinding treedt met het → hersenaanhangsel of de hypophyse. Aan de dorsale zijde bezitten de tusschenhersenen een uitstulping, de pijnappelklier of epiphyse, die bij lagere gewervelde dieren goed ontwikkeld is en in verbinding staat met het pariëtaal orgaan, dat bij vsch. reptielen nog de structuur van 'n oog (schedel- of pariëtaaloog) bezit. Bij de hoogere gewervelde dieren is de epiphyse een sterk gereduceerd orgaan. De centrale holte der tusschenhersenen vormt den derden hersenventrikel en wordt ook hier door een dunne epitheellaag (tela chorioidea anterior) bedekt, eveneens voorzien van een rijk vertakt bloedvatennet (plexus chorioideus anterior).

De **voorhersenen** of **groote hersenen** bestaan bij alle gewervelde dieren uit twee uitstulpingen naar voren, hemispheren, die den eersten en tweeden hersenventrikel of zijventrikels omsluiten en die door het foramen Monroï met den derden hersenventrikel samenhangen. Ventraal vormt elk der beide hemispheren een massieve aanzwelling, de corpora striata of basaalgangliën, die door een commissuur van dwarsloopende vezels (commissura anterior) onderling zijn verbonden. Vooraan en eveneens ventraal vormen de hemispheren de reuklobben (lobi olfactorii), waarvan de reukzenuwen uitgaan. Aan de bovenzijde blijven de voorhersenen bij de lagere gewervelde dieren dun en arm aan zenuwcellen; zij ontwikkelen zich echter bij de hoogere vormen tot buitengewone dikte en vormen den zgn. hersenmantel of het pallium. Vooral bij den mensch en de zoogdieren krijgen de voorhersenen een groote uitgebreidheid en gecompliceerdheid, zoodat zij een afzonderlijke bespreking verdienen.

Door hun grooten omvang bedekken hier de hemispheren de tusschen- en middenhersenen en omvatten grootendeels de hier ook sterk ontwikkelde kleine h. Meestal worden onderscheiden aan elke hemispheer: een voorhoofdslob, een schedeldaklob en een achterhoofdslob, waarbij dan bij den mensch nog komt een slaaplob. Histologisch moet onderscheiden worden een naar buiten gelegen grijze of grauwe substantie, vnl. bestaande uit zenuwcellen, die gezamenlijk de h e r s e n s c h o r s vormen, en een witte substantie, geheel door de eerste bedekt en vnl. bestaande uit zenuwvezels. In tegenstelling met de zenuwvezels in de grauwe substantie zijn die der witte substantie omgeven door een mergscheede, waaraan zij hun witte kleur danken. Bij de lagere zoogdieren is het opp. der hersenschors nog glad; het vertoont daarentegen bij de hoogere vormen groeven (sulci) en windingen (gyri), waarvan het aantal parallel met een hoogere psychische ontwikkeling toeneemt. Vooral bij den mensch is het aantal buitengewoon groot.

Hersenen van onderen gezien. I = reukzenuwdraden (doorgesneden); II = reukzenuw; III = kruising van de gezichtszenuwen; IV = oogspierzenuw; V = katrolspierzenuw; VI = zesde hersenzenuw; VII = drielingzenuw; VIII = achtste hersenzenuw; IX = aangezichtszenuw; X = tongkeelzenuw; XI = zwervende zenuw; XII = ondertongzenuw; XIII = bijzenuw: XIV en XV = wortel van de eerste en tweede ruggemergzenuw; XVI = ruggemerg; XVII = verlengde merg; XVIII = kleine hersenen; XIX = brug van Varol; XX = gezichtszenuw; XXI = hypophysis; XXII = groote hersenen.

In de hersenschors liggen de c e n t r a d e r b e w u s t e w a a r n e m i n g e n b e w e g i n g. Door systematisch uitgevoerde proefnemingen heeft men het liggingsgebied van talrijke centra tamelijk nauwkeurig kunnen aangeven. Als centrum voor het bewuste zien heeft men een gebied in de achterhoofdslob tusschen de beide hemispheren aangewezen; bij verwijdering treedt schorsblindheid op, d.w.z. de gezichtsindrukken worden niet meer bewust. Het centrum voor bewuste geluidswaarneming ligt in de slaaplob; verwonding of wegneming voert tot schorsdoofheid. Het sensibele spraakcentrum ligt in de eerste winding van de slaaplob en is links meer ontwikkeld

dan rechts; verwijdering heeft ten gevolge dat men de contrôle over zijn eigen spraak verliest. Het motorische spraakcentrum ligt in de derde voorhoofdswinding; bij verwijdering treedt stomheid op, d.w.z. men verliest het vermogen om voorstellingen in woorden om te zetten. Als reukcentrum wordt een kleine plek in het centrale mediane hersenvlak aangeduid; vermoedelijk ligt daarachter het gebied van het smaakcentrum. Het gebied bovenaan in de voorhoofdslob en vooraan in de schedeldaklob bevat het gevoels- of tastcentrum. Verder zijn een groot aantal motorische centra aangewezen, zich uitstrekkende van het schedeldak tot in de eerste winding van de voorhoofdslob. Het zijn de centra voor willekeurige spierbewegingen. Electrische prikkeling van bepaalde gedeelten van dit gebied roept bewegingen van bepaalde spiergroepen te voorschijn; verwonding of verwijdering onttrekt de spierwerking aan den invloed van den wil; er treedt verlamming op. De centra houden verband met de spieren aan de tegenovergestelde lichaamszijde (contralateraal), d.w.z. prikkeling of uitschakeling van de motorische centra der linker hersenhelft voert tot beweging of verlamming der spieren aan de rechter lichaamshelft. De ligging der vsch. motorische centra vindt men tamelijk nauwkeurig aangegeven. De centra der spiergroepen van de achterste romphelft met de achterste ledematen liggen het meest bovenaan, die der spiergroepen van de voorste romphelft met de voorste ledematen ongeveer in het midden, die der spiergroepen van het hoofd onderaan in het motorische schorsveld. In de voorhoofdslob vindt men vooral nog de associatiecentra, waar de koppeling van afzonderlijke indrukken tot een hoogere psych. eenheid plaats heeft.

Het geheele complex van zenuwcellen der beide hemispheren staat onderling door zenuwvezels (zenuwbanen) met elkander en met de overige deelen van het centrale zenuwstelsel in **verbinding.** De zenuwbanden, waardoor de schorscellen van beide hemispheren samenhangen, gaan door commissuren, zooals door de reeds genoemde commissura anterior, tusschen de basaalganglïen, maar vnl. door de hoofdcommissuur of hersenbalk (corpus callosum), gelegen boven het dak van tusschen- en middenhersenen. Verder staan de voorhersenen door twee commissuren, de pedunculi cerebri, in verbinding met de overige deelen van de h. Deze commissuren gaan uit van de ventrale zijde van de voorhersenen, omvatten het hersenaanhangsel en dringen voor een deel het tectum opticum van de middenhersenen, voor een ander deel de kleine h. binnen. Vooral de kleine hersen-hemispheren bezitten een sterk commissurensysteem, hier verloopend in de witte substantie, die zich boomvormig vertakt (levensboom of arbor vitae); naar buiten wordt deze witte substantie door een grauwe hersenschors bedekt, die aan het opp. evenwijdige groeven bezit. Een derde commissurensysteem vormt een verbinding met het ruggemerg en gaat vnl. door de brug van Varol, een ventrale aanzwelling van de achterhersenen en deze sledevormig omvattend; vormt tevens een verbinding tusschen de beide kleine hersen-hemispheren.

Het **hersengewicht** neemt in verhouding tot het lichaamsgewicht niet in gelijke mate toe. Zoo bedraagt het hersengewicht bij de lagere zoogdieren $^1/_{40}$ van het lichaamsgewicht, bij den hond $^1/_{150}$, bij den olifant $^1/_{300}$, bij den walvisch $^1/_{10000}$. Bij den mensch is deze verhouding ongeveer $^1/_{50}$. Overigens mag noch uit het absolute, noch uit het relatieve hersengewicht tot een hoogere of lagere psychische ontwikkeling besloten worden. Eerder geeft een groot aantal groeven en windingen van de hersenschors hiertoe het recht.

De h. worden bij de gewervelde dieren behalve door een schedelkapsel nog omgeven door drie **hersenvliezen,** waarvan het buitenste, de dura mater, tegen den schedelwand aanligt. Het vormt twee plooien, één tusschen de beide hemispheren en één tusschen de groote en kleine h. Het verhindert, dat de hersendeelen tegen elkander en tegen den harden schedelwand drukken. Het middelste of spinnewebvlies, arachnoidea, is doorzichtig, teer en zonder bloedvaten; het maakt de groote windingen van de h. mede. Het onderste of zachte hersenvlies, de pia mater, is rijk voorzien van bloedvaten; het ligt vlak tegen de h. aan en laat zich hiervan moeilijk scheiden. De ruimte tusschen de vliezen is opgevuld met een lymphachtige vloeistof, waarvan het s. g. bijna gelijk is aan dat der h., zoodat deze als het ware in de vloeistof zwevende worden gehouden. *Willems.*

L i t.: Nierstrasz e.a., Leerb. der vergel. ontleedk. (I 1924); Steche, Grundriss der Zoologie (1922).

Hersengezwel. In de hersenen kunnen allerlei goed- en kwaadaardige gezwellen gevonden worden, doch het voor de hersenen specifieke gezwel is het g l i o o m, de pathologische woekering van het hersensteunweefsel: de glia. Het h. kan door zijn alg. verschijnselen van verhoogden hersendruk: hoofdpijn, braken, misselijkheid, trage pols, epileptische aanvallen, stuwingspapil, herkend worden en door de plaatselijke verschijnselen: als motorische en sensibele uitval- of prikkelingsverschijnselen, spraakstoringen, gezichtsveldveranderingen, gehoor-, lees-storing, storingen in geestelijke functies, in de stemming (moria), in het doelmatig handelen (apraxie), in het herkennen der voorwerpen (astereognosie), door verandering in staan, loopen, spiersamenwerkingen, enz. gelocaliseerd worden. Door de zoozeer verbeterde techniek lukt het, bij gunstige ligging der gezwellen en als ze goedaardig van karakter zijn, een deel dezer lijders te behouden en soms zelfs te genezen, zonder eenig blijvend letsel. *Klessens.*

Hersenontsteking, → Encephalitis.

Hersenschedel, het gedeelte van den schedel, dat de hersenen omsluit.

Hersenschudding, → Commotio cerebri.

Hersensubstantie (grauwe en witte), **Herseventrikel.** → Hersenen.

Hersenverweeking, → Encephalomalacie.

Hersenvlies, → Hersenen.

Hersenvliesontsteking (meningitis) is de ontsteking der hersen- en ruggemergsvliezen door een of andere bacterie. Men kent een primaire en een secundaire h., welke laatste in het verloop van andere ziekten, die door bacteriën veroorzaakt worden, kan optreden.

De p r i m a i r e h. is de meningitis cerebrospinalis epidemica, welke door den diplococcus intracellularis meningitis veroorzaakt wordt. Deze coccus kan in het lumbaalvocht en op de slijmvliezen van neus en keel aangetoond worden. De epidemische meningitis begint plotseling met koorts en koude rillingen, hoofd- en nekpijn, braken. De pols is verlangzaamd. Er treedt nekstijfheid ten gevolge van een kramp in de nek- en rugspieren op, ten gevolge waarvan het hoofd achterover in het kussen gedrukt wordt. De meningitis cerebr. epid. wordt meestal ingeleid door een ontsteking van de neus-keelholte en het slijm hiervan kan bij andere personen de ziekte weer veroorzaken.

De secundaire h. kan in het verloop van iedere infectieziekte optreden. Enkele speciale vormen hiervan zijn: 1° tuberculeuze h. (meningitis tuberculosa), die sluipend begint met vermagering, hoofdpijn —die niet naar behandeling luistert—en herhaaldelijk braken, dat onafhankelijk is van de voedselopname. Later treden er hooge koorts op, tandenknarsen, verhoogde reflexen, intrekking van den buik, sufheid. Na enkele weken treedt meestal de dood in. De tuberculeuze h. komt meest bij kinderen voor en wordt veroorzaakt door een tuberculeuzen haard elders in het lichaam, bijv. borstvliesontsteking, hiluskliertuberculose, tuberculose van longen of ingewanden.

2° Etterige h. (meningitis purulenta) met zelfde verschijnselen als de voorgaande. Oorzaken : ontstekingsprocessen der omgeving, bijv. middenoorontsteking. Verder bij schedelbreuk doordat van buitenaf kiemen binnendringen.

Therapie: oorzakelijke afwijking behandelen, lumbaalpuncties, medicamenten.

3° Syphilitische h, gekenmerkt door braken, duizeligheid, geheugenzwakte, sufheid of opgewondenheid, heftige nachtelijke hoofdpijnen, verlammingen der oogspierzenuwen. Therapie: antisyphilitische kuur. *Wynands.*

Hersenzenuwen (nervi cerebrales) zijn 12 paar zenuwen, die aan de onderzijde der hersenen ontspringen. Achtereenvolgens zijn te onderscheiden: 1° De reukzenuwen (nervi olfactorii), die haar oorsprong nemen aan de reuklobben der voorhersenen, door het zeefbeen de neusholte binnendringen en zich daar in het reukslijmvlies verspreiden. 2° De oogzenuwen (nervi optici) ontspringen aan de tusschenhersenen met einduitbreidingen in het tectum opticum der middenhersenen, dringen den oogbol binnen en breiden zich daar in het netvlies uit. 3° De oogspierzenuwen (nervi oculomotorii) verzorgen de bovenste, onderste en binnenste rechte oogspieren. 4° De katrolzenuwen (nervi trochleares) komen van de vier-heuvelen der middenhersenen en gaan naar de bovenste schuine oogspieren. 5° De drielingzenuwen (nervi trigemini) komen gedeeltelijk van de brug van Varol, gedeeltelijk van het verlengde merg; zij vormen drie takken, die zelfstandig de schedelholte verlaten. De eerste tak gaat naar de oogkas, de tweede verloopt langs de bovenkaak, de derde enerveert de spieren van de onderkaak, vooral de kauwspieren. 6° De buitenste oogspierzenuwen (nervi abducentes) ontspringen evenals de volgende aan het verlengde merg; zij verzorgen de buitenste oogspierzenuwen. 7° De aangezichtszenuwen (nervi faciales) gaan naar de spieren van het hoofd, vooral van het aangezicht. 8° De gehoorzenuwen (nervi cochleares of acustici) gaan naar het inwendige van het oor. 9° De tongkeelkopzenuwen (nervi glossopharyngii) breiden zich vnl. uit in de mondholte en fungeeren als smaakzenuwen. 10° De zwervende zenuwen (nervi vagi) gaan naar de inwendige organen zooals longen, hart, spijsverteringsstelsel, enz. 11° De bij- of hulpzenuwen (nervi accessorii) ontspringen voor een deel uit het ruggemerg, verzorgen de spieren van hals en schoudergordel, zooals de monnikskapspieren en de borst-sleutelbeen-tepel-spieren. 12° De tongvleeschzenuwen (nervi hypoglossi) verzorgen de spieren van de tong.

De onder 1, 2 en 8 genoemde zenuwen zijn waarnemingszenuwen; 3, 4, 6, 7, 11 en 12 zijn bewegingszenuwen; 5. 9, en 10 zijn gemengde zenuwen, d.w.z. gedeeltelijk waarnemings-, gedeeltelijk bewegingszenuwen. *Willems.*

Hersfeld, voormalige Benedictijner abdij in Hessen-Nassau; vermoedelijk door den H. Bonifatius als cel begonnen, welke door zijn leerling Sturmi met andere vermeerderd werd, om er het kloosterleven te vestigen; 769 verhief Lullus de nederzetting tot exempte abdij voor 150 monniken.

H. was in de 9e e. een belangrijk missiecentrum, dat het geloof tot bij de Sorben verbreidde. Abt Gorbert (970-983) stichtte een beroemde bibliotheek en zette de Rijksannalen voort; in H. was ook Lambertus als geschiedschrijver werkzaam en schreef een onbekende monnik het boek „De unitate ecclesiae” in antipauselijken zin.

Aansluitend bij de Cluniacenserbeweging, bouwde men 1040-1114 de beroemde Romaansche kloosterkerk, waarvan het driebeukige langschip den invloed der Hirsausche bouwwijze doet kennen.

Onder abt Krato (1517-’56) vond de Reformatie ingang, zoodat de abdij 1525 den landgraaf van Hessen huldigde; 1606 was de abdij geheel Prot. en regeerden Hessische prinsen als leeken-abten, totdat de Vrede van Westfalen het geestelijk vorstendom saeculariseerde en aan Hessen-Kassel toewees.

Van de kloosterkerk, die 1761 door de Franschen verwoest werd, is nog een prachtige ruïne overgebleven. *Th. Heijman.*

Hersilia, een der geroofde Sabijnsche maagden.

Herstal, gem. in het N. van de prov. Luik en ten N. van de stad Luik (IV 432 B 2); opp. 1 579 ha, ca. 27 000 inw.; H. is gedeeltelijk in het Maasdal gelegen; klei- en schistachtige grond; steenkoolmijnen; wapenfabrieken, ijzerindustrie, landbouwmachines, siroopfabricage; brouwerijen; rivier de Maas. Kasteel van Pippijn van Herstal; kunstrijke O. L. Vrouwekerk uit den tijd van Karel den Grooten, met belangwekkende binnenversiering van verschillende tijdperken; St. Lambertuskerk uit 19e eeuw, met Louis XIV meubelversiering. Talrijke huizen met oude stijlkenmerken. H. heeft groote hist. beteekenis; is o.a. verblijfplaats geweest van Karel Martel, Pippijn den Korten, Karel den Grooten. *V. Asbroeck.*

Bij H. een Rom. tumulus (Tombe d’Herstal), waarin naast talrijke voorwerpen een bronzen vaas gevonden werd met merkwaardige reliëfversiering (Museum Brussel). Frankische begraafplaats.

Herstappe, gem. in Belg. Limburg, ten Z. van Tongeren; opp. 134 ha, hoogte 128 m; ca. 120 inw. (Kath.). Ongelijke bodem. Landbouw. Kerk van 1857. Tumulus naast de Rom. heirbaan van Aarlen naar Tongeren.

Herstel, 1° Herstel van onrecht (moraal), → Restitutie.

2° Herstelling in eer en rechten (Belg. recht), een wijze van tenietgaan van de straf en van de veroordeeling. Door de h. verdwijnt de veroordeeling met al hare gevolgen. Zij wordt slechts toegestaan door het Hof van Beroep, indien de volgende voorwaarden vervuld zijn: 1° de straf moet uitgevoerd zijn of kwijtgescholden door genade, of indien zij voorwaardelijk was, tenietgegaan zijn door goed gedrag gedurende den proeftijd. 2° Al de burgerlijke veroordeelingen moeten uitgevoerd zijn, doch het Hof kan den veroordeelde daarvan geheel of gedeeltelijk ontslaan voor

wat betreft de h. 3° Vijf jaren van goed gedrag moeten verloopen zijn sedert de uitvoering der straf, en de veroordeelde moet al dien tijd een vaste verblijfplaats gehad hebben. 4° De h. wordt maar eenmaal toegestaan. *Collin.*

3° **Herstel in den vorigen toestand** kan, volgens het Ned. en Belg. verbintenissenrecht, worden gevorderd, hetzij tot ongedaanmaking van hetgeen is verricht ter voldoening aan een ten gevolge van → nietigheid of vervulling van een ontbindende → voorwaarde krachtelooze verbintenis, hetzij tot vergoeding van schade, door → onrechtmatige daad of → wanprestatie veroorzaakt. *Petit.*

4° **Herstel in ouderlijke macht.** Ned. Dit instituut is geregeld in de Kinderwetten van 6 Febr. 1901 (vgl. B.W. 1e Boek, 2e Afd. B, art. 374a vlg.). Wanneer ouders zijn ontzet uit de ouderlijke macht of daarvan zijn ontheven (→ Ontzetting; Ontheffing), dan kan later (op eigen verzoek, of van den echtgenoot of de bloed- en aanverwanten, of van den voogdijraad of op vordering van het openbaar ministerie) de betrokken ouder in de ouderlijke macht worden hersteld of tot voogd over zijn minderjarige kinderen worden benoemd, indien blijkt, dat zijn gedrag of ongeschiktheid of onmacht geen beletsel zijn hem de ouderlijke macht of de voogdij op te dragen. Het verzoek moet worden ingediend bij den rechter, die destijds de ontzetting of ontheffing uitsprak. Gehoord worden de bloedverwanten, de voogdijraad en de voogd.

Vroeger was herstel mogelijk, wanneer de reden, die indertijd geleid had tot ontzetting of ontheffing, niet meer bestond. Dat leidde er toe, dat vele herstelaanvragen werden ingewilligd van ongeschikte of onmachtige of zich niet goed gedragende ouders. In 1929 is de wet gewijzigd in den boven aangegeven zin, waardoor het belang van het kind op den voorgrond is komen te staan. De rechtspraak heeft zich sedertdien zeer positief ontwikkeld in dien zin, dat het belang van het kind bij de beslissing moet prevaleeren.

Lit.: J. A. van Hamel, Handl. bij de pract. der Kinderwetten (herz. Nijland, 1924); H. de Bie, Kinderrecht (2 dln. 1927-'28); J. Overwater, belangr. art. in nrs. 244-247 van Tschr. voor Armwezen, Maatsch. Hulp en Kinderbescherming (27 Febr. 1932 vlg.). Rechtspraak: Rb. A'dam 20 Febr. 1929 en 19 Febr. '30, Arrest Hof A'dam 8 April 1930. *B. Smeets.*

Herstel in ouderlijke macht in het Belg. Recht. Art. 7 vlg. van de wet op de kinderbescherming (15 Mei 1912) voorzien, dat de personen, die uit de ouderlijke macht werden ontzet, op hun verzoek door de rechtbank, die de ontzetting heeft uitgesproken, geheel of gedeeltelijk in hun rechten kunnen hersteld worden. Het verzoek tot h. is niet ontvankelijk vóór het verstrijken van volle 10 jaren, volgend op den datum van het in kracht van gewijsde gegane vonnis, dat de ontzetting uitspreekt, zoo deze het gevolg is van zware vergrijpen, zooals o.m. de verkrachting, de aanslag op de eerbaarheid, de aansporing tot ontucht, enz. Werd de ontzetting uitgesproken wegens minder zware vergrijpen, zooals o.m. mishandelingen, misbruik der ouderlijke macht, kennelijk wangedrag, enz., dan kan het herstel na 5 jaar aangevraagd worden. Vooraleer uitspraak te doen, vraagt de rechtbank het schriftelijk advies van den vrederechter van het kanton, waarin de ouders hun woonplaats hebben, en bij gebrek aan woonplaats hun verblijf. In geval van ontzetting van den vader hoort de rechtbank de moeder, vooraleer zich over de aanvraag tot h. uit te spreken. *Rondou.*

5° **Herstel der Hiërarchie,** → Hiërarchie.

Herstelbetalingen zijn de betalingen, welke de zgn. Centrale Mogendheden krachtens de respectieve vredesverdragen hadden te verrichten als vergoeding van de schade, die de civiele bevolking der zgn. Geallieerde Staten in persoon en eigendom in den Wereldoorlog geleden had.

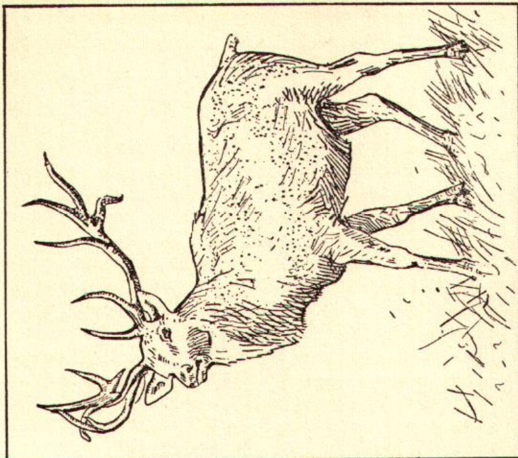
Wat Duitschland betreft, was in het verdrag van Versailles (deel VIII) bepaald, dat de vaststelling van het totale bedrag moest geschieden door de Herstelcommissie, die uiterlijk 1 Mei 1921 dit bedrag moest vaststellen onder bijvoeging van een betalingsplan, loopende over 30 jaar. Aan deze Herstelcommissie was de bevoegdheid verleend sancties, zoowel economische als militaire, te treffen, waarvan ook gebruik is gemaakt (o.a. bezetting van het Roergebied). In afwachting van de bepaling van het totale bedrag, zou Duitschland tot 1 Mei 1921 20 milliard goudmark moeten voldoen. Op 27 April 1921 stelde de Herstelcomm. Duitschlands totale schuld vast op 132 milliard goudmark, verdeeld in 3 series, te weten: serie A ad 12 milliard, rentende 5%, serie B ad 38 milliard, eveneens rentende 5%, en serie C ad 82 milliard, voorloopig renteloos. Jaarlijks moest 2 milliard aan rente en aflossing worden voldaan, benevens de tegenwaarde van 26% van Duitschlands uitvoer, een en ander onder zekerheidsstelling van douane- en andere inkomsten. Op de conferentie van Londen (29 April tot 5 Mei 1921) werd dit plan door Duitschland goedgekeurd. Toen het bleek, dat het plan onuitvoerbaar was, werd in Aug. 1924 het → Dawesplan hiervoor in de plaats gesteld. Toen ook hiertegen moeilijkheden rezen, werd ook dit weer vervangen door het → Youngplan, dat op de Haagsche conferentie van 20 Jan. 1930 werd aanvaard en dat het bedrag van Duitschlands schuld op 114,5 milliard goudmark vaststelde, verdeeld over 59 jaren, te weten: 37 jaar telkens 2,05 milliard per jaar, en 22 jaar afloopend van 1,6 tot 0,9 milliard jaarlijks. Begin 1932 verklaarde dr. Brüning echter reeds, dat Duitschland ook dit plan onmogelijk kon uitvoeren, en werden krachtens het verdrag van Lausanne op 9 Juli 1932 de herstelschulden geannuleerd en vervangen door 3 milliard goudmark in 5% schuldbekentenissen, welke aan de → Bank voor Internationale Betalingen moesten worden overgegeven; daarnaast had Duitschland een jaarlijksche betaling te doen van 414 millioen goudmark. Eerstgenoemde schuldbekentenissen zouden in 100 jaar worden afgelost.

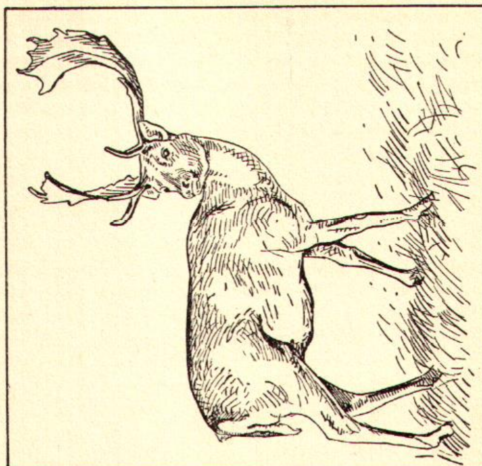
Aan Oostenrijk, Hongarije, Bulgarije en Turkije werden h. opgelegd bij de verdragen resp. van St. Germain, Trianon, Neuilly en Sèvres. Laatstgenoemd verdrag werd echter niet geratificeerd en vervangen door het verdrag van Lausanne van 24 Juli 1923, waarin de herstelschulden niet meer voorkwamen.

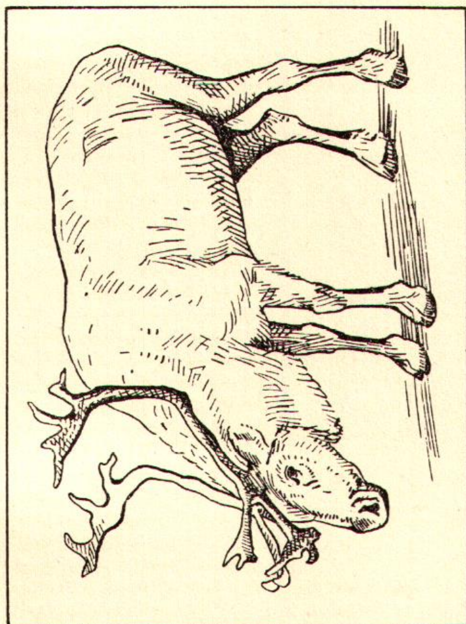
Lit.: J. M. Keynes, The econ. consequences of the peace; Fr. Raab, Handbuch der Londoner Vereinbarungen (1925); id., Young-plan oder Dawesplan (1929); Der neue Plan (1930). *Vorstman.*

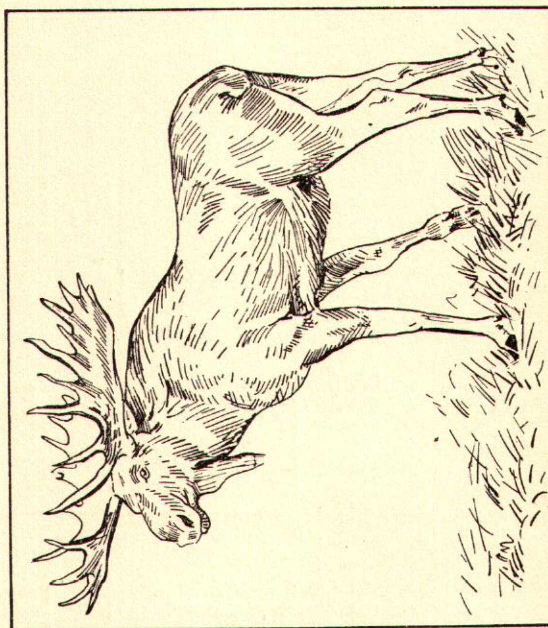
Hersteld Apostolische Zendingsgemeente. Onder de → Apostolischen (zie ook → Irvingianen) had van het begin af de profetie gegolden, dat hun apostelen niet zouden sterven vóór de komst van Christus. Zij werd niet vervuld. Toen ontstond er een scheuring (1860). Eén groep wilde het apostelgetal niet aanvullen, een andere groep wel, en deze laatste

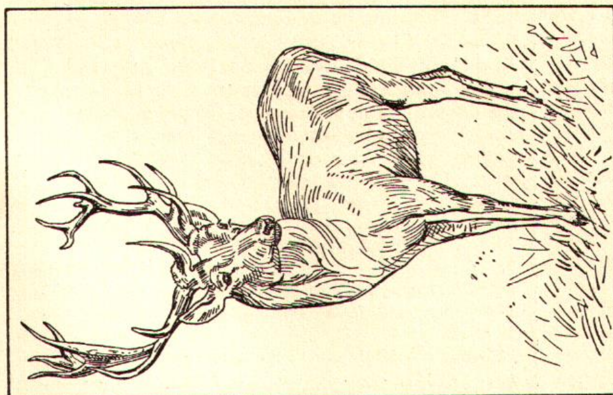
Herten

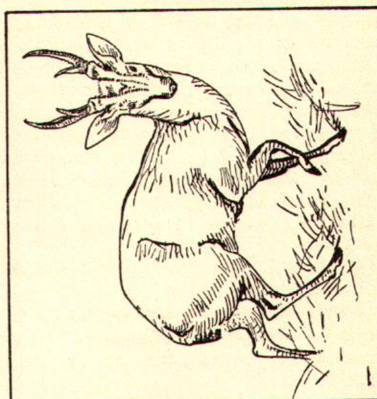

Bovenste rij, van links naar rechts: Edelhert; Rendier; Wapiti. Onderste rij: Muntjac; Eland; Damhert.

scheidde zich af als de H.A.Z. Onder „Zendingsgemeente” moet verstaan worden, dat de apostelen „van God gezonden zijn”. Aan de leer der vroegere Apostolischen bleven zij trouw, maar keerden tot een eenvoudigen, soberen eeredienst terug. De „verzegeling” is het voornaamste sacrament. Na 1880 verkondigde apostel Friedrich Krebs in Duitschland ketterijen en scheidde zich met een groep „kinderen Gods” af onder den naam → Hersteld Apostolische Zendingsgemeente in de Eenheid der Apostelen.

De H.A.Z. is ingedeeld in twaalf stammen (Ned. is stam Juda met apostel J. G. Kalwij; Duitschland is stam Issaschar met apostel A. J. Korff). Elke stam is weer onderverdeeld in gemeenten en elke Hersteld Apost. Zendingsgemeente heeft een herder, een profeet, een evangelist en diakenen in ondergeschiktheid aan den apostel.

In de gemeenten zou de H. Geest werken door profetieën, uitgesproken onder geblaas, gesteun en voetgetrappel. Ook zijn er, die de gave der vreemde talen hebben, der visioenen, enz. Te żamen vormen deze gaven een tweede bron van Godsopenbaring, practisch normatief voor de interpretatie der H. Schrift. Het orgaan „Vrede zij U!” telt een oplage van ca. 240 stuks. — De H.A.Z. belijdt de alleenzaligmakende kerk, de „bruidsgemeente”, te zijn.

L i t.: A. J. Korff, Bekn. Gesch. der Apost. Kerk (niet in den handel). Zie verder → Irvingianen. *Lammertse.*

Hersteld Apostolische Zendingsgemeente in de Eenheid der Apostelen, een afgescheiden groep van de → Hersteld Apost. Zendingsgemeente onder leiding van apostel Krebs (1880), terwijl de naam moet uitdrukken, dat al hun apostelen hun eenheid vinden in den eenen stam-apostel, die „Vader” genoemd wordt. De anderen heeten ook wel „rankapostelen”. Zij hebben meer dan 12 apostelen, houden zich niet aan de H. Schrift, zooals de anderen nog doen, maar aanvaarden als geloofsregel de dagelijksche openbaringen aan apostelen en profeten. In de apostelen zet de Vleeschwording des Woords zich voort. Deze beweging van „het nieuwe licht” neemt zeer snel toe en er worden niet weinige afgevallen Katholieken „verzegeld”.

L i t. : → Irvingianen ; → Hersteld Apost. Zendingsgemeente. *Lammertse.*

Hersteld Evangelisch Luthersche Kerk, → Lutherschen.

Herstelling van kunstwerken, → Restauratie.

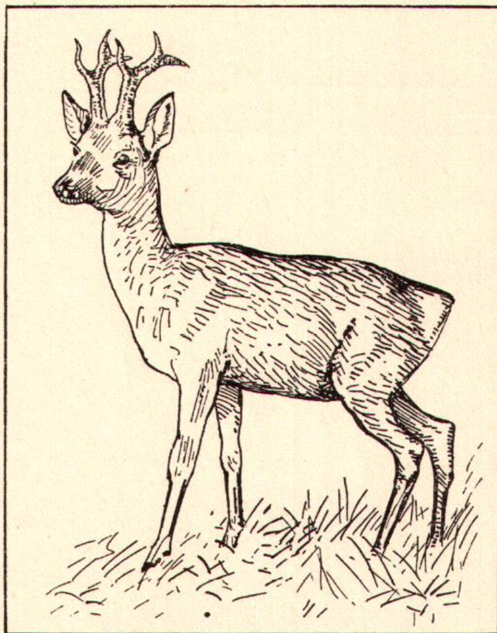
Herstellingsafdeeling (k r ij g s k u n d e), verplaatsbare reparatie-inrichting bij een vliegtuigverband.

Herstellingsteeken (Fr.: bécarre, D.: Auflösungszeichen), muziekteeken (♮), dat de wijzigende kracht van kruis of mol opheft. Het h. vond (ook wat den vorm betreft) zijn oorsprong in de b quadratum (♮). → Hexachord.

Herstelschulden, → Herstelbetalingen.

Hertachtigen (Cervidae), fam. van de herkauwende dieren, welke men in twee onderfam. verdeelt, nl. de → muskusdieren (Moschinae) zonder gewei en de geweidragende → herten (Cervinae). Zie ook → Eland.

Hertain, gem. in het W. van de prov. Henegouwen, aan de Fransche grens, ten W. van Doornik; opp. 239 ha; circa 200 inw.; kleiachtige landbouwgrond; jeneverstokerij; kerk uit 18e eeuw.

Ree.

Herten (Cervinae), onderfam. der hertachtigen. Het wijfje der h. heet h i n d e. Tot de h. behooren: de ree (Capreolus capreolus L.), welke in de bosschen van geheel Europa en W. en N. Azië leeft; vroeger in Ned. zeer verbreid, komt zij thans alleen op de Veluwe voor; elk gewei heeft nooit meer dan drie spitsen. Het edelhert (Cervus elaphus L.) is wegens zijn schadelijkheid in Ned. geheel uitgeroeid, maar thans weer op de Veluwe ingevoerd. Zie afb. kol. 253.

In N. Amerika leeft de geelachtige wapiti (C. canadensis Erx.), grooter dan het edelhert. Het damhert (Dama dama L.) leeft wild in Z. Europa, tam wordt het veel in kampen gehouden. In Z. Azië (ook in Ned. Indië) leeft de muntjac (Muntiacus muntjac Zimm.) met zeer hooge rozenstokken.

In het Noorden van de Oude en Nieuwe Wereld komt, tam en wild, het rendier (Rangifes tarandus L.) voor, in den zomer grijsbruin, in den winter witgrijs; aan het gewei der mannetjes komt een schobvormige oogtak voor. In China leeft de Chineesche waterree (Hydropotes inermis Swinh.) zonder gewei, met groote hoektanden. *Keer.*

I n d e C h r i s t e l ij k e k u n s t is het h. symbool van het Doopsel en de Kerk: hert drinkend aan de waterbron; bovendien is het h., een slang etend, symb. van het Doopsel. Ook is het h. een symbool van standvastigheid. Een h. met kruis tusschen het gewei is het attribuut van St. Hubertus; met een enkel gewei dat van St. Eustachius; de hinde is het attribuut van St. Egidius, St. Genoveva en St. Ida van Erkelborn.

L i t.: O. Doering, Christl. Symbole (1933); L. Bréhier, L'art chrét. (²1928); K. Smits, Iconogr. v.d. Ned. Primitieven (213): A. Michel, Hist. de l'art (register, 194).

Herten, 1° gem. in Westfalen (bijkrt. Ruhrgebied, dl. IX, t/o kol. 575), aan de spoorlijn Hamm-

Oberhausen; tramverbindingen o.a. met Recklinghausen en Gelsenkirchen; ca. 35 000 inw., waarvan 57% Kath. Steenkool. Slot uit 1540 met park.

2° Gemeente in Belgisch Limburg, ten O. van St. Truiden; opp. 131 ha, hoogte 55 m; ca. 60 inw. (Kath.). Landbouw. Kerk uit eind 17e eeuw, met zerksteenen.

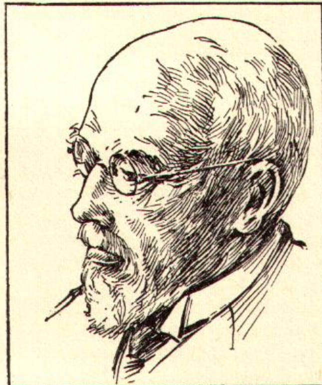
Hertentruffel (Elaphomyces), zakzwam van de fam. der Elaphomycetaceeën; komt in twee soorten, de korrelige h., E. granulatus, en de stekelige h., E. muricatus, vooral in dennenbosschen voor. Het oranje of bruin gekleurde vruchtlichaam, dat rond of plat is, en 2-4 cm doorsnede heeft, is van binnen bruinzwart. Het bevindt zich onder den grond op de wortels van de boomen en wordt door herten en wilde zwijnen opgegraven. *Bouman.*

Hertenzwam (Pluteus cervinus), plaatzwam met een bruinachtigen, klokvormigen hoed met een doorsnede van 6-9 cm. De onderzijde is rose; de steel is wit met zwarte streepjes. De niet vergiftige paddenstoel komt in den nazomer soms in groepjes op boomstronken voor. *Bouman.*

Hertford, 1° (ook Hertfordshire of Herts) graafschap in Engeland, ten N. van Londen; opp. 1 645 km², ca. 400 000 inw. Heuvelig krijtlandschap in het N., in het Z. met klei bedekt. Prachtige parken en bosschen, vruchtbare akkers en weilanden, rijke boomgaarden; verzending van koren, fruit, vleesch en melk naar Londen.

2° Hoofd- en marktstad van het gelijknamige Eng. graafschap aan de rivier de Lea; circa 11 400 inwoners. *G. de Vries.*

Hertling, Georg, graaf van, Duitsch staatsman en philosoof; * 31 Aug. 1843 te Darmstadt, † 4 Jan. 1919 te Ruhpolding. Prof. in de wijsbegeerte eerst te Bonn, daarna te München; president van de Görres-Gesellschaft. Als philosoof sloot hij zich aan bij het neo-Thomisme, waarover hij talrijke werken publiceerde, o.m. (met Bäumker): Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters (1891). Rijksdagafgevaardigde sedert 1875 en leider der Centrumfractie sedert 1909; hij behoorde tot den conservatieven vleugel en interesseerde zich voor sociale kwesties en buitenl. zaken. In 1912 min. pres. in Beieren. Op 1 Nov. 1917 rijkskanselier ter vervanging van Michaëlis: tegenover de binnenl. problemen van alg. stemrecht en staatsgezag ontbrak het hem aan energie, en liet hij den vrijen teugel aan den generalen staf, deels wegens zijn hoogen ouderdom.

G. Hertling.

Werken: Aufsätze und Reden sozial-politischen Inhalts (1894); Erinnerungen aus meinem Leben (1902 en 1919); Reden, Ansprachen und Vorträge (1929). — Lit.: v. Grauert, Graf G. v. H. (1920). *Cosemans.*

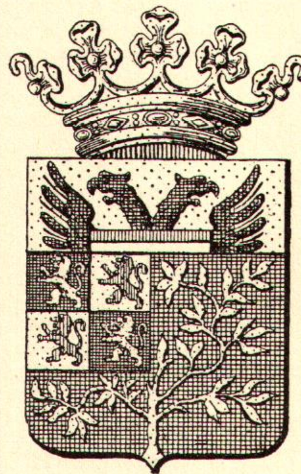
Hertog, adellijke titel. Bij de Germanen was de h. (dux) legeraanvoerder in oorlogstijd (Tacitus, Germania 7). Hij werd door de rechtsgenooten tot leider gekozen, niet omdat hij behoord zou hebben tot den adel (nobilitas), doch uitsluitend op grond van zijn persoonlijke dapperheid. De h. is wel te onderscheiden van de Germ. principes of gouwhoofden. Zie ook → Adel; Adelsrecht; Germanen (sub: Germaansch recht). *Hermesdorf.*

Hertog, Cornelis Herman den, Ned. taalgeleerde; * 1846 te Den Haag, † 1902 te Amsterdam; 1872-'91 hoofd der bekende „Van der Palm, school" aldaar, 1900-'02 arrondiss.-schoolopziener-eveneens te Amsterdam. H. was ook lid van den Amsterdamschen gemeenteraad en gedurende 2 jaar lid van de Tweede Kamer. Zijn verdiensten als geleerde dankt hij aan de grammatica's der Ned. taal, welke hij schreef. Met Terwey en Koenen hoort H. tot de leiders der school van oudere grammatici, wier groote kracht was: exactheid en volledigheid. Hun voornaamste tegenstander is de school van Kollewijn c.s.

Voorn. werken: De Ned. Taal. Practische Spraakkunst (2 dln. 1897-'98; ²1903-1905); De Ned. spraakkunst. Handl. ten dienste van aanstaande taalonderwijzers (3 dln. 1892-1896; ²1903-1904). Vele opstellen in het tschr. „Noord en Zuid". — Lit.: J. Schreuder en J. G. Nijk, Verspreide opstellen van C. H. den H. (met portret en levensbericht; 1904); Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 1090). *Offermans.*

Hertogenbosch, 's, 's Bosch of Den Bosch.

I. Stad. A) Aardrijkskundig en economisch (zie platen; vergelijk den index in kolom 831/832). H. is de hoofdstad van de prov. Noord-Brabant; bisschopszetel; marktplaats; verkeersknooppunt. Bezit veel oude gebouwen. H. omvat de stad, het dorp Orthen en de gehuchten Herven en Deuteren; ong. 45 000 inw.; 90,78% Kath.; 5,86% Ned. Herv.; 1,22% Geref.; 0,94% Isr.; 0,55% andere gezindten; 0,63% tot geen gezindte behoorend. Oppervl. 1 761 ha.

Wapen van 's-Hertogenbosch.

Ligging. In de M.E. was H. de verst naar het N. vooruitgeschoven vesting van het hertogdom Brabant, een sterke positie innemend tusschen Dommel en Aa, die zich hier vereenigen. Tijdens de Rep. der Ver. Ned. en ook nog tijdens het Koninkrijk moest zij de Zuidergrenzen beschermen, gunstig daarvoor gelegen ten Z. van het gebied der groote rivieren. Na de ontmanteling (ong. 1875) kon H. zich weer gaan ontwikkelen. Beschikkende over een waterverbinding met het N.: de goed bevaarbare Dieze, en met het Z.: de Zuid-Willemsvaart, als middelpunt van een spoor- en straatwegennet, is H. in deze eeuw uitgegroeid tot het drukste markt- en winkelcentrum van de provincie.

Plattegrond. De oude stadskern wordt gevormd door

Plattegrond van 's-Hertogenbosch.

de markt met haar onmiddellijke omgeving, het hoogst gelegen deel der oude stad. Van de oudste ommuring is, ingebouwd in eenige huizen der Hinthamerstraat, o.a. nog overgebleven de zware ronde toren van de voormalige Leuvensche of Gevangenpoort. Voor 1600 werd de stad nog driemaal uitgelegd, wat een bewijs is van groei en welvaart van het middeleeuwsche H., dat handel en industrie tot hoofdbestaansbron had. Van deze vestingwerken, later uitgebreid, zijn nog muren, bastions en rondeelen aanwezig. In het N. der stad ligt nog het voormalige fort de Citadel. Nieuwe uitbreidingen hadden pas in den modernen tijd plaats, na de ontmanteling. In 1896 kwam een uitleg ten W. van de oude stad, tusschen het station en den Dommel, groot 30 ha, gereed. Dit terrein werd 4 m opgehoogd met zand uit de Vughterhei; een nieuwe, ruime woonwijk verrees er. In 1917, na ophooging van de lage landen ten N.O. van de stad, ontstonden de nieuwe wijken: de Muntel (21 ha), de Hinthamer poort (9 ha) en de Bossche pad (6 ha). Ook een 36 ha groot industrieterrein, langs de Dieze, werd destijds opgespoten. De nieuwste uitbreidingen zijn: de Vliert, tusschen Muntel, spoorweg naar Nijmegen en IJzeren Vrouw (ong. 40 ha) en de uitbreiding tusschen den Dageraadsweg en de rivier de Aa (ong. 20 ha).

Bezienswaardigheden. Als oud cultuurcentrum bezit H. nog vele herinneringen aan het verleden. Allereerst de k a t h e d r a l e b a s i l i e k van St. Jan, vermoedelijk gesticht ong. 1200; ong. 1520 werd de verdere bouw gestaakt. Van 1629-1810 was deze kerk in gebruik bij de Hervormden. Sedert 1860 wordt ze gerestaureerd en weer in haar middeleeuwschen luister hersteld. Met haar 115 m lengte, 62 m breedte is het het grootste kerkgebouw in Nederland. Het bestaat uit een schip met 5 beuken en 7 traveeën, een dwarspand, een koor met omgang en kapellenkrans. Van buiten rijk beeldhouwwerk, van binnen geheel hersteld met waardevol gemeubelte: hoogaltaar, koorgestoelte, preekstoel, orgel, koperen doopvont e.a. In een aparte kapel troont het miraculeuze beeld van ,,O.L.Vr. van 's-Hertogenbosch", in den Hervormingstijd naar Brussel vervoerd en in 1853 door mgr. J. Zwijsen weer naar H. gebracht, het doel van duizenden pelgrims. Andere oude gebouwen zijn het G o u v e r n e m e n t s h u i s (ong. 1770), vroeger woning van den gouverneur van H., thans van den commissaris der koningin, met fraaien voorgevel; in het fronton het wapen van Brabant tusschen leeuwen en wapentuig. Het s t a d h u i s (1670) met een Renaissance-gevel, afgesloten door een driehoekig fronton, waarin het gebeeldhouwde stadswapen. In de beneden-vestibule muurschilderingen van den Bosschenaar Derkinderen, voorstellend de stichting der stad en den bouw der St. Janskerk; oude vierschaar; copie door Frans Kops van Jan van Eyck's „De H. Maagd vereerd door Joris van der Paele". In de raadzaal, burgemeesters- en wethouderskamer oude gobelins en fraaie schilderijen, o.a. van den Bosschen leerling van Rubens, Theod. van Thulden. De Gotische raadskelder, gebouwd van 1529-1533, is in 1928 ingericht tot stadstaveerne.

Het Museum van het Prov. Genootschap van K. en W. in N.-Br., een beeld gevende van N.-Br. van de oudste tijden tot heden; sedert 1925 gevestigd in een voormalige kapel, door den architect Oscar Leeuw daartoe geschikt gemaakt. Verder: de St. Catharina- of Kruiskerk, met schilderijen van Th. van Thulden en van Verhaghen; de St. Jacobskerk, gebouwd door de arch. Jos Cuypers en Jan Stuyt; de voormalige Antonius-kapel, waarvan de Gotische gevel is gerestaureerd; het Gebouw der → Illustre Lieve Vrouwe Broederschap; het standbeeld van Jeroen Bosch op de markt; dat van kardinaal van Rossum op het naar hem genoemde plein; het monument Bosch van Drakensteyn op het stationsplein; het H. Hartmonument; de Wilhelmina-

brug, met beeldhouwwerk van Hildo Krop; het Station van Ed. Cuypers e.a.

Beteekenis. Als hoofdstad van N.-Br. zijn er de vsch. prov. bestuurslichamen gevestigd; woonplaats van den commissaris der koningin; gerechtshof; sedert 1853 is H. weer de zetel van een bisschop. Eeuwen was H. een handels- en industriecentrum, in de 19e en 20e e. met minder industrie dan handel. Het is een typische markt- en winkelstad, door de vele verkeerswegen. De Meierij, Langstraat, Land van Heusden en Altena, Bommelerwaard, Maas en Waal ontmoeten elkaar in deze stad. Van de markten geniet vooral de veemarkt een groote reputatie; in 1931 werden uitgebreide veehallen in gebruik genomen. De vele groote winkelzaken hebben aan dit druk verkeer hun ontstaan te danken; in 1931 werd er het eerste warenhuis in het Z. van ons land geopend.

Van de industrie treedt vooral op den voorgrond de N.V. Kon. Industrie en Handelmij. P. de Gruyter en Zoon met uitgebreide gebouwen, in één bedrijf de voornaamste levensmiddelenbranches omvattend. Verder : sigaren-, textiel-, schoen-, likeur-, metaal- en chemische nijverheid. In de industr. bedrijven zijn ong. 5 000 personen werkzaam.

Verzorging der bevolking. De stad telt 8 parochiekerken, 2 hulpkerken (Capucijnen en Redemptoristen) en één openbare kapel (van de Zusters Theresianen). Het dorp Orthen vormt een aparte parochie. Het provincialaat van de Nederl. prov. der Capucijnen bevindt zich in H. In het Bossche klooster der p. Redemptoristen is het noviciaat gevestigd, tevens het secretariaat van de Aartsbroederschap der H. Familie voor Ned. en Suriname. Het moederhuis van de Congr. der Zusters van het Gezelschap J.M.J. is op den St. Janssingel gevestigd. De Congr. der Zusters van Liefde „Dochters van Maria en Jozef", heeft hier ook haar moederhuis. Er zijn in H.: Kath. lycea voor jongens en meisjes, een Rijks H.B.S., een gem. gymnasium, een 3-tal Kath. kweekscholen, de Kon. School voor Kunst, Techniek en Ambacht, bestaande uit ambachtsschool, avondteekenschool. middelb. techn. school en kunst-dagschool. H. beschikt over rijke archieven en bibliotheken, vooral de stedelijke en gewestelijke geschiedenis betreffende (gemeente- en rijksarchief). Het genoemde Prov. Genootschap bezit in zijn bibliotheek nagenoeg alles, wat over de prov. N.-Brabant werd gepubliceerd. *t. Velthoven.*

L i t. : J. Mosmans, Wegwijzer voor bezoekers der St. Janskerk (1925); V. Cleerdin, H. ([2]1929); Beknopte Gids voor het Centr. Noordbrabantsch Museum (1934); H., Herdenkingsfeesten 750-jarig bestaan (1935).

B) Geschiedenis. Voor zoo ver deze niet reeds is vervat in het bovenstaande (vgl. ook 's-Hertogenbosch, bisdom, hieronder), over de geschiedenis der stad nog het volgende: H. is ontstaan uit een jachtslot ter plaatse, dat door → Godfried III van Brabant in 1185 werd versterkt ter verdediging van den daar zich ontwikkelenden handel. Als grensvesting, markt- en handelsplaats kreeg het weldra groote beteekenis, ondanks dat het meermalen door oorlog (1202 tegen de Hollanders, 1528 tegen de Gelderschen), brand (1419, 1463) en pest (1557) geteisterd werd. Deze blijkt ook uit het feit, dat de Minderbroeders, die bij voorkeur de groote en opkomende steden zochten, er zich reeds in 1228, twee jaar na St. Franciscus' dood, vestigden en dat H. met Leuven, Brussel en Antwerpen tot de vier hoofdsteden van het machtige hertogdom Brabant behoorde.

Tijdens de troebelen der 16e eeuw maakte het Calvinisme, het eerste in H. gepredikt door Corn. v. Diest (→ Diest, 2°), er snellen voortgang; in den Beeldenstorm van 1566 werden de parochiekerken van St. Jan, St. Pieter, St. Jacob en St. Catharina deerlijk gehavend, doch Margaretha van Parma herstelde weldra de rust en het gezag en de meeste Calvinisten weken uit. Van 1572 tot '79 hield de stad de Staatsche zijde, doch werd in het laatste jaar door den hertog van Parma weer onder het gezag van den koning gebracht. Vergeefs werd ze in 1601 en 1603 door Maurits belegerd; door het beroemde beleg van Fred. Hendrik in 1629 kwam ze echter als Generaliteitsbezit aan de Ned. Republiek. Een tijd van uitmergeling en verdrukking volgde. De magistraten werden uitsluitend vanuit Den Haag benoemd; de kerken kwamen aan de weinige Protestanten (de St. Jacobskerk werd in 1751 door de stadsregeering aan het land verkocht om als arsenaal te dienen); de groote meerderheid van Katholieken moest den eeredienst uitoefenen in een tiental, later op hoog bevel tot een vijftal teruggebrachte, schuilkerken. Tijdens Napoleon kwamen de St. Jan en de beide andere kerken weer aan de Katholieken terug.

Voor het onderwijs hebben zich hier de Broeders van het Gemeene Leven verdienstelijk gemaakt (ca. 1425-ca. 1625). Van 1610 tot '29 bestond er een groot Jezuïetencollege. Na de verovering door Fred. Hendrik richtte de stad een Latijnsche school (gymnasium) op; hieraan was tot ca. 1810 een Illustre School verbonden, die practisch vooral opleiding gaf aan a.s. predikanten. Aan Katholieken was het „schoolhouden'' van 1629 tot 1795 absoluut verboden. Ook in deze periode is H. herhaaldelijk door watersnood, pest en oorlogsonrust geteisterd.

In 1787 tijdens de woelingen, door Patriotten en Prinsgezinden veroorzaakt, had er een groot oproer plaats, waarbij honderden huizen geplunderd werden; in 1794 werd de stad door de Franschen onder Pichegru ingenomen; in 1814 bevrijdden haar de Geallieerden, krachtig gesteund door de burgerij.

Voor de moderne gesch., zie onder A) in dit artikel.

L i t. : Zie boven sub A) en II (bisdom). Verder nog Van der Aa, Aardrk. Wbk. (V 1844); Collectanea Franciscana Neerl. (II 1931, 103 vlg.); De Haas, Bossche Scholen van 1629 tot 1795 (1926). *Gorris.*

II. Het **bisdom 's-Hertogenbosch** werd in 1559 door paus Pius IV als suffragaan-bisdom van het aartsbisdom Mechelen opgericht. De nieuwe kerkelijke indeeling stelde het gebied vast ten koste vooral van het oude bisdom Luik en ook van Utrecht en Kamerijk. Het nieuwe bisdom omvatte de Bommelerwaard, de Meierij van Den Bosch, het land van Heusden en Altena, de Langstraat, het Oostelijk gedeelte van het kwartier van Antwerpen en eenige heerlijkheden in Brabant.

De eerste bisschop was Franc. → Sonnius, die in 1569 naar den zetel van Antwerpen verplaatst werd. Biss. Metsius, zijn opvolger, heeft op de eerste diocesane synode de indeeling in parochiën en dekenaten kunnen vaststellen. Het bestuur werd in het bijzonder gehinderd door den oorlogstoestand tijdens den strijd met Spanje. De overgang van de stad H. in 1629 was de zwaarste slag, die het bisdom getroffen heeft. Sindsdien mocht de bisschop zijn residentie nooit meer bezoeken, wat vroeger meermalen tijdelijk het geval was geweest; biss. Bergaigne (1641-'47) heeft zich zelfs nooit in zijn diocees kunnen vestigen. Als de Meierij in 1648 officieel tot een deel van Staats-Brabant

wordt verklaard, is de eenig mogelijke bestuursvorm die van het apostolische vicariaat.

Ondanks velerlei tegenwerking van de zijde van de regeering van de Rep. der Nederlanden heeft het Kath. geloof zich in de Meierij kunnen handhaven, o.a. doordat het Bossche College te Leuven een voldoende aantal priesters vormde en doordat de Katholieken veel steun vonden in de staatkundige enclaves (Megen, Ravenstein, Gemert, Luijksgestel en Bokhoven). In de 2e helft der 18e e. wordt de toestand in het algemeen beter. De kerkelijke organisatie liet nog altijd veel te wenschen over. Toch was men van Napoleon's regeling buiten den paus om niet gediend (→ Camp, Van). Verbeteringen bleven, ondanks de concordaatsplannen tijdens Willem I, tot 1853 in organisatorisch opzicht uit: wel werd het vicariaat uitgebreid in 1840 (definitief in '51) met het Rijk van Nijmegen, Maas en Waal, Cuyck, en de districten Ravenstein en Megen.

Bij het herstel van de hiërarchie in 1853 wordt het apostolisch vicariaat tot bisdom verheven. Het gebied van het bisdom is dat van het vicariaat, d.w.z.ong. Oostel. N. Brabant, en Geld. ten Z. van de Waal. De biss. titel „in partibus infidelium" had koning Willem II reeds in 1842 toegestaan aan mgr. den Dubbelden. Sinds 1853 waren bisschop: Joannes Zwijsen (1853-'77), Adrianus Godschalk (1878-'92), Wilhelmus van de Ven (1892-1919) en Arnold Frans Diepen (sinds 1919). Zie voor ieder afzonderlijk het artikel op den familienaam.

In 1854 werd het bisdom verdeeld in 13 dekenaten, in '58 kreeg het zijn kathedraal kapittel. De diocesane synode van 1867 regelde het bestuur in bijzonderheden; in 1928 werd opnieuw een synode gehouden. Einde 1934 telde het bisdom 324 parochies en 12 rectoraten met eigen grondgebied; einde 1933 waren er werkzaam 622 parochiegeestelijken en 149 andere geestelijken door den bisschop aangesteld. Het aantal Katholieken bedroeg einde 1933: 682 575.

Groot-seminarie. Zoowel in 1571 als in 1615 heeft men tijdens het oude bisdom een grootseminarie gesticht en wel in de bisschopsstad zelf. Het eerste heeft ong. tien jaar bestaan; het tweede moest in 1629 gesloten worden. Behalve de president gaven twee professoren college. Sinds ontvingen de a.s. priesters hun opleiding te Leuven. Na de sluiting van de hoogeschool aldaar heropent president Van → Gils te H. het seminarie, dat meer dan 20 theologanten opnam. In 1799 is het verplaatst naar Nieuw-Herlaer (→ Herlaer), in 1839 naar Haaren (Oisterwijk), waar het gebouw meermalen moest worden uitgebreid. In 1853 telde het 120 studenten, in 1935 157. Aantal hoogleeraren 8.

Klein-seminarie. In 1815 te Berlicum gesticht, in 1817 naar „Beekvliet" (St. Michielsgestel) verplaatst. Aantal studenten in 1815 ong. 20, in 1853 150, in 1935 310. Aantal leeraren 21.

Lit.: L. H. C. Schutjes, Kerkel. gesch. v. h. bisdom H. (5 dln. 1870-'74); P. Albers, Gesch. v. h. Herstel der Hiërarchie in de Ned. (I 1903, II 1904); Het Kath. Ned. 1813-1913; Beekman en Hensen, De Nieuwe Bisdommen in de N. Nederlanden 1559-'61; id., De R.K. Kerk in het kon. der Ned. in 1853 (Geschiedk. Atlas v. Ned. 1922 krt. 9, 1926 krt. 16); Kath. Ned., Encyclopedie (I 1930); St. Jansklokken. *de Haas.*

III. Meierij van 's-Hertogenbosch, een historisch landschap met geographischen inhoud, het O. deel van de prov. N. Brabant omvattend, behalve het gebied ten N.O. van de Peel. De Meierij valt nagenoeg samen met het stroomgebied van Dommel en Aa; ze strekt zich uit tot de Belg. grens in het Z., tot den waterscheidenden heuvelrug tusschen Tilburg en Breda in het W. en tot de Peel in het O. Behoorde tot het Rom. Rijk, later tot de Frankische gouw Taxandrië; in de 12e eeuw werd de Meierij deel van het hertogdom Brabant. Tijdens den Tachtigjarigen Oorlog werd zij van Brab. afgescheiden en in 1648 als Generaliteitsland bij de Rep. der Ver. Nederlanden gevoegd. In 1815 werd de Meierij met andere deelen tot de prov. N. Brabant vereenigd. De naam Meierij is afgeleid van major of meier, een Brab. ambtenaar, die aan het hoofd stond van dit gebied en in Den Bosch resideerde. De Meierij was in vier kwartieren verdeeld: Oisterwijk in het N.W., Kempenland in het Z.W., Peelland in het Z.O. en Maasland in het N.O. De landstreek de Meierij leeft nog steeds in de gedachte van de bewoners voort; in Den Bosch voelen zij hun cultureel centrum.

Lit.: H. van Velthoven, Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch (I 1935). *v. Velthoven.*

Hertogenrade, 's, of Rode, heerlijkheid, ontstaan uit de verbrokkeling van Neder-Lotharingen. Adelbert van Saffenburg aan de Aar in 1079 is de oudst bekende heer van Rode. In 1108 werd in het land van H. de abdij Rolduc gesticht. In 1155 kwam H. aan het hertogdom Limburg en werd met dit hertogdom in 1288 na den slag van Woeringen bij Brabant gevoegd. H. vormde met Limburg, Dalhem en Valkenburg de Brabantsche Landen van Overmaas.

Als Maastricht in 1632 door Frederik Hendrik veroverd is, krijgt ook het slot van H. Staatsche bezetting, die er echter in 1635 weer uittrekt.

De grensregeling van 1661, het zgn. → Partageverdrag, deelt het land van H. in een Spaansch en een Staatsch gedeelte. Tot het grootste, het Spaansche gedeelte behoorden: stad en kasteel van H., de dorpen Merckstein, Kerkrade, Ubach, Simpelveld, en het klooster Rolduc. Staatsch H. bestond uit de dorpen Gulpen, Margraten, Holset, Vijlen en Vaals. Geen van beide vormde een afgerond gebied. Het Sp. deel van H. werd in 1713 met de geheele Sp. Nederlanden Oostenrijksch tot aan de Fr. Revolutie.

In den Franschen tijd behoorde het land van H. tot het departement van de Nedermaas. Gulpen werd hoofdplaats van het kanton van dien naam. Bij de vaststelling van de grenzen van het koninkrijk van Willem I kwam de stad Herzogenrath buiten, de abdij Rolduc echter binnen de Ned. grens te liggen.

Lit.: Flament en de Wit, De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, in: Publ. de la Soc. Archéol. et Hist. dans le Limbourg (XLVII 1911). *Thewissen.*

Hertogendaal, 's, → Hamme-Mille.

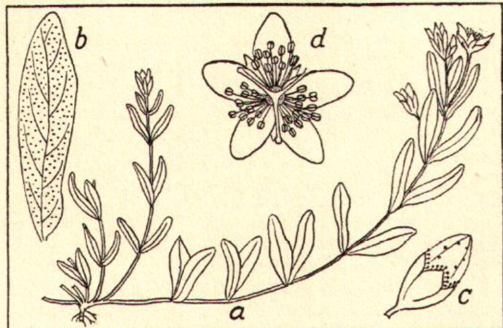
Hertoginnendaal, 's, → Oudergem.

Hertsberge, gem. in West-Vlaanderen ten Z. van Brugge, aan de Hertsberge-beek, die uitmondt in het kanaal Brugge—Gent. Opp. 1 118 ha; ca. 1 100 inw. (1934). Zandstreek. Bosch. Landbouw.

Hertsens, Isabella, vruchtbare uitgeefster te Antwerpen van zinrijke devotieprentjes. In 1752 nam zij het fonds over van Suzanne Verbruggen.

Hertshooi (Hypericum), een 200 soorten tellend plantengeslacht, behoort tot de fam. der Guttiferae, waarin de vroeger zelfstandige fam. der hertshooiachtigen is opgenomen. Het zijn kruiden of halfheesters der gematigde streken, die ook de gebergten der warmere gebieden bewonen. Van de vele soorten, welke in

onze streken voorkomen, is wel H. perforatum, het St. Janskruid of jaag-den-duivel, de bekendste. Dit kruid, in den St. Jansnacht verzameld, gold in vroeger

Hertshooi. a = Liggend hertshooi (H. humifusum); b = blad van hertshooi; c = bloemknop met klierharen aan kelk en kroonblaadjes; d = bloem van St. Janskruid (H. perforatum).

tijden als afweermiddel tegen booze geesten en heksen. Enkele Aziatische soorten zijn zeer geschikt voor sierplant, bijv. de grootbloemige h., H. calycinum, H. hircinum, H. patulum en H. androsaemum, van welke laatste de bladeren en bloemen eertijds voor de geneeskunde werden benut. *Bouman.*

Hertshooiachtigen (Hypericaceae), een eertijds zelfstandige plantenfam. met 7 geslachten, tegenw. als onderfam. bij de Guttiferae ingedeeld.

Hertshoorn, gewei van het mannelijk edelhert, Cervus elaphus. De witachtige strooken, welke door schaven of als afval bij het draaien van hertshoornen voorwerpen verkregen worden, werden vroeger, als afkooksel, in de geneeskunde gebruikt. Bestanddeelen: 25% lijm, 50% calciumphosphaat, 15% calciumcarbonaat. *Hillen.*

Hertshoornzout, mengsel van ammoniumcarbonaat en gezuiverde brandig-dierlijke olie, witgeel vluchtig poeder, dat als riekmiddel bij flauwten gebruikt wordt. De oplossing van h. in water is bekend als geest van hertshoorn.

Hertstong, → Tongvaren.

Hertstongvaren (Elaphoglossum), varen van de fam. der Polypodiaceeën; komt met ong. 100 soorten in de tropen voor op takken van boomen en rotsen. E. crinitum uit Middel-Amerika wordt gekweekt.

Hertwig, 1° Oskar, Duitsch zoöloog, broeder van 2°; * 21 April 1849 te Friedberg (Hessen), † 25 Oct. 1922 te Berlijn; prof. in de anatomie te Jena 1881 en te Berlijn 1888; heeft vooral studies gemaakt op het gebied der cytologie en histologie, embryologie en ontogonie.

Werken: Zeit- und Streitfragen der Biologie (2 dln. Jena 1897); Lehrb. der Entwicklungsgesch. des Menschen und der Wirbeltiere (Jena [10]1915); Handb. der vergleich. und exper. Entwicklungslehre der Wirbeltiere (3 dln. 1900-'06); Die Elemente der Entwicklungslehre des Menschen und der Wirbeltiere (Jena [6]1920); Allg. Biologie (met Günther Hertwig, Jena [6]1920); Das Werden der Organismen (Jena [3]1922); Der Staat als Organismus (Jena 1922). *Willems.*

2° Richard, Duitsch zoöloog, broeder van 1°; * 23 Sept. 1850 te Friedberg (Hessen); 1885-1924 achtereenvolgens prof. te Jena, Koningsbergen, Bonn en München. Deed veel onderzoekingen over lagere organismen, vooral radiolariën, infusoriën en actiniën.

Werken: Das Organismus der Radiolarien (1879); Studien zur Blättertheorie (met Oskar; 5 dln. 1879-'83); Über die Conjugation der Infusorien (1889); Über die Ursache des Todes (1906); Lehrb. der Zoologie ([14]1926); Abstammungslehre und neuere Biologie (1927). *Willems.*

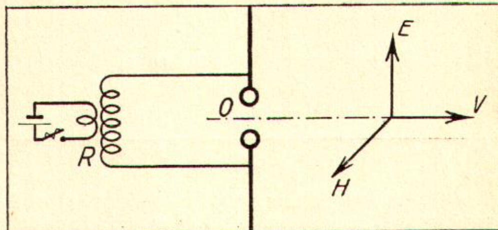
Hertz, 1° Heinrich Rudolf, Duitsch natuurkundige; * 22 Febr. 1857 te Hamburg, † 1 Jan. 1894 te Bonn. Werkte o.a. bij Helmholtz, werd in 1885 prof. te Karlsruhe en in 1889 te Bonn. Zijn verdiensten op het gebied van electriciteit zijn groot. Hij gaf diepgaande beschouwingen over de theorie van Maxwell en deed een serie schitterende proeven over de analogie van licht en electrische golven. Later onderzocht hij de voortplanting ervan. Op het ziekbed voltooide hij nog een belangrijk werk: Über die Prinzipien der Mechanik.

H. R. Hertz.

Lit.: Johanna Hertz, Erinnerungen, Briefe, Tagebücher (Leipzig 1927). *J. v. Santen.*

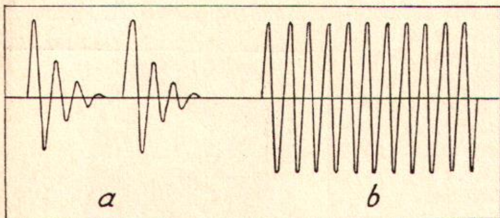
Hertz'sche golven, naar Hertz genoemde electromagnetische trillingen, waarvan de frequentie begrepen is tusschen 10^4 en 10^{11} perioden per sec. Ze planten zich voort door de ruimte (zelfs het luchtledige) met dezelfde snelheid als het licht (300 000 km/sec). Op die frequenties kunnen electrische ketens in resonantie treden: deze eigenschap der Hertz'sche g. is de basis van hun aanwending in de radiotechniek. Hun bestaan werd in 1867 theoretisch door Maxwell bewezen, maar eerst in 1888 door Heinrich Hertz proefondervindelijk bevestigd. In de eerste proeven werden ze verkregen door de ontlading van een door een Ruhmkorff-klos op hooge spanning geladen vonkbrug (Hertz'sche oscillator; fig. 1). Zulk een stelsel werkt bij de ontlading

Hertz'sche golven. Fig. 1.

als een trillingsketen (→ Eigentrilling), waarvan de inductantie L en de capaciteit C heel klein zijn, zoodat de eigenfrequentie hoog is. Bij verticale opstelling van de vonkbrug ontstaat in punt P een trillend electrisch veld, voorgesteld door een verticalen vector E, en een trillend magnetisch veld, voorgesteld door een horizontalen vector H. Beide trillende velden planten zich samen voort met de snelheid V loodrecht op het vlak van E en H, d.w.z. rechtlijnig vanuit den oscillator Q.

Daar de ontlading van de vonkbrug door den weerstand van den keten (vooral de vonk) wordt gedempt, ontstaan door deze methode gedempte golven, afgebeeld in fig. 2a. Het gebruik van hoogfrequent-alternatoren of radiolampen maakt het mogelijk ongedempte golven (fig. 2b) voort te brengen, welke voor radio-

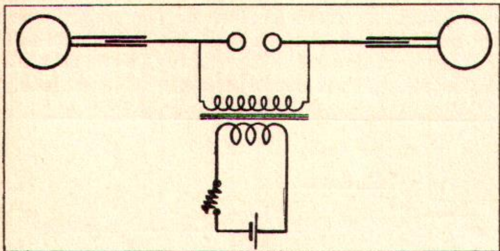

Hertz'sche golven. Fig. 2.

telegraphie veel gunstiger, en voor radio-telephonie noodzakelijk zijn. De golflengte der Hertz'sche g. (snelheid gedeeld door frequentie) is begrepen tusschen 30 000 m voor de langste en 0,1 mm voor de kortste golven. Kon men de golflengte nog kleiner maken, dan zou men in het gebied van de warmte- en de lichtstralen komen. *Gillon.*

Hertz-effect, ontdekt in 1887 door Hertz, die vond, dat de lengte der baan van een electrische vonk belangrijk grooter is, wanneer de baan door ultra-violet licht wordt bestraald. Het effect is bijzonder duidelijk, wanneer de kathode wordt belicht. Het verschijnsel berust op het → photo-electrisch effect. De uit de kathode der vonkenbaan vrijgemaakte electronen vergemakkelijken het overspringen der vonk, zoodat de baan langer genomen kan worden of de vonkspanning geringer. *J. F. Custers.*

Hertz-oscillator. In zijn oorspr. proeven ter verkrijging van hoogfrequentgolven gebruikte Hertz een trillingsketen, samengesteld uit twee rechtlijnige draden, waarover twee buizen kunnen schuiven, welke voorzien zijn van eindcapaciteiten (zie fig.). Door ver-

Hertz-oscillator.

schuiving der twee buizen symmetrisch t.o.v. de vonkbrug kan men de inductantie en de capaciteit van het stelsel veranderen, dus ook de golflengte der opgewekte golven. De oscillator wordt gevoed door een Ruhmkorffklos, en is dus feitelijk een zender met gedempte golven, waarvan de frequentie bepaald wordt door de frequentie van den triller. *Gillon.*

2° H e n r i, Parijsch pianist; * 6 Jan. 1803, † 5 Jan. 1888 te Parijs. Salon-virtuoos, die talrijke pianowerken schreef, waarvan thans nog slechts enkele methodische studies over zijn.

3° M a r t i n, Duitsch Klassiek philoloog; *7 April 1818 te Hamburg, † 22 Sept. 1895 te Breslau. Prof. in Greifswald en Breslau. H. gaf een zeer goede editie van Priscianus, Gellius en andere Lat. auteurs, en was de onvermoeide promotor van het plan tot den Thesaurus Linguae Latinae. Hij is de biograaf van Karl Lachmann (1851). *Zr. Agnes.*

Lit.: J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (III).

4° W i l h e l m, Duitsch dichter, * 24 Sept. 1835 te Stuttgart, † 7 Jan. 1902 als hoogleeraar te München. Leefde in den dichterkring van Geibel, „Das Krokodil". Als epicus, vernieuwer van Romaansch-middeleeuwsche verhalen. Ook zijn balladen (o.m. Das Lied von Helgi und Hedin) zijn vaak zeer fraai.

W e r k e n: o.a. Lanzelot und Ginevra; Tristan und Isolde (1877); Epos von Roland; Parzival (1897). — L i t.: K. von Stutterheim, W. H. (Tübingen 1914); E. Müller, W. H. (München 1924). *V. Hulse.*

Hertzberg, E w a l d F r i e d r i c h, Pruisisch staatsman; * 2 Sept. 1725 te Neustettin, † 27 Mei 1795 te Berlijn. In 1756 lid van de Berlijnsche Academie, schreef naar aanleiding der te Dresden in beslag genomen briefwisseling tusschen het Oostenrijksche en het Saksische hof in 1756 de „Mémoire raisonné", als rechtvaardiging van den inval der Pruisen in Saksen. In de verdere verdedigingsgeschriften gedurende den oorlog en in het sluiten van den vrede van St. Hubertusburg had hij een belangrijk deel. Bleef ook na den dood van koning Frederik II minister van Frederik Willem II.

L i t.: Krauel, Graaf H. als Minister Friedrich Wilhelms II (1899); Preuss, Graf H. (1909). *v. Gorkom.*

Hertzog, J a m e s B a r r y M u n n i k, Zuid-Afrikaansch generaal en staatsman; * 3 April 1866 te Wellington, uit een oud Kaapsch geslacht, opgeleid aan het Victoria College te Stellenbosch en de Univ. te Amsterdam; in 1895 aangesteld als rechter te Bloemfontein in den Oranje-Vrijstaat; nam als commandant, later generaal, deel aan den Anglo-Boerenoorlog (1899-1902), was tegen het sluiten v. d. vrede van Vereeniging. In 1907 min. van Onderwijs in de (verdoopte) Oranje-Rivier-kolonie en in 1910 min. van Justitie in het kabinet Botha voor de Unie van Z. Afrika; wegens sterk nationalistische gevoelens in 1912 uit het kabinet verstooten, stichtte hij de nationale partij, die van 5 leden in 1912 steeg tot 63 leden in 1924, toen zijn partij, verbonden met de Eng. Arbeiderspartij de meerderheid had en H. eerste minister werd. Hij verkreeg van Engeland erkenning van de souvereine onafhankelijkheid van Z. Afrika en bracht in 1935 een samensmelting tot stand met de Z. Afr. partij van gen. Smuts. *Besselaar.*

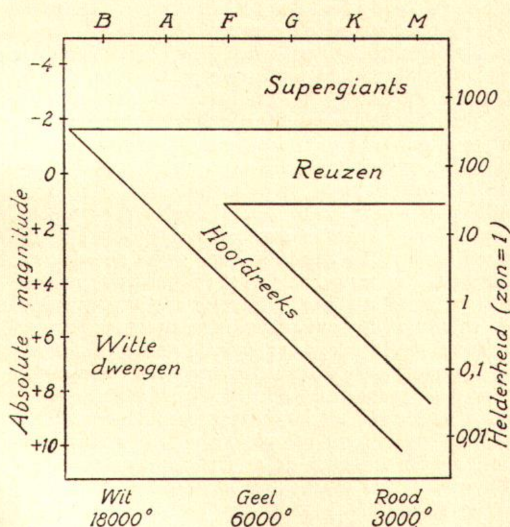
J. B. M. Hertzog.

Hertzsprung, E j n a r, astronoom, * 8 Oct. 1873 te Kopenhagen; werd aldaar scheikundig ingenieur. Eenigen tijd in de industrie werkzaam, om zich sinds 1902 aan de astronomie te wijden. In 1909 buitengewoon hoogleeraar in Göttingen, vervolgens verbon-

den aan het astrophysisch laboratorium in Potsdam. In 1919 tot adjunct-directeur van de Leidsche sterrenwacht benoemd, in 1920 buitengewoon hoogleeraar aldaar, in 1935, als opvolger van W. de Sitter, directeur van de Leidsche sterrenwacht en gewoon hoogleeraar.

Zijn onderzoekingen gaan vooral over veranderlijke sterren, maar hij verrichtte zeer veel andere onderzoekingen, niet het minst wat den technischen kant van het waarnemen, vooral het photographeeren van sterren, betreft. *P. Bruna.*

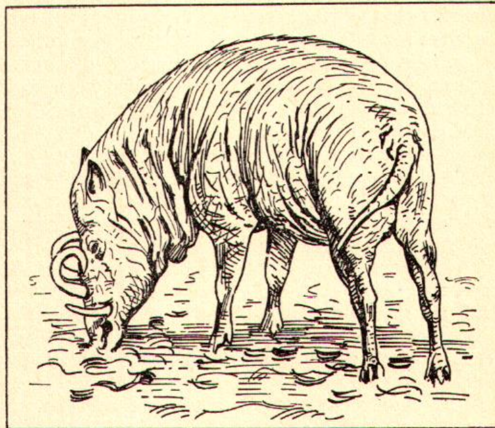
Hertzsprung-Russell-diagram of Russell-diagram noemt men een graphische voorstelling van de verdeeling der sterren naar spectrum en absolute helderheid. In horizontale richting wordt het spectraaltype uitgezet (→ Spectrum der sterren) in de volgorde B-A-F-G-K-M. Deze rangschikking naar het spectrum is er tevens eene naar de kleur en dus naar de effectieve temp.; van links naar rechts neemt de temp. af. Verticaal wordt uitgezet de absolute magnitude (→ Helderheid der sterren); van onder naar boven neemt de abs. magn. af, dus de abs. helderheid toe. Iedere ster wordt in het diagram door een punt voorgesteld. Het blijkt dan, dat de punten vnl. liggen binnen de in de fig. aangegeven ⋋vormige strook; de witte sterren in het diagram zijn dus bijna alle zeer helder, de gele en vooral de roode vallen uiteen in twee gescheiden groepen, door Hertzsprung r e u z e n en d w e r g e n genoemd (1905). Tegenwoordig noemt men den tak, die van links-boven naar rechts-onder loopt, gewoonlijk de h o o f d r e e k s ; daarnaast kent men de volgende groepen: 1° de gewone r e u z e n, 2° een groep zeer heldere sterren van uiterst geringe dichtheid (s u p e r - g i a n t s) en 3° de w i t t e d w e r g e n, heete sterren van zeer groote dichtheid, dus geringe stralende opp. en geringe abs. helderheid; hiertoe behoort

Hertzsprung-Russell-diagram (schematische voorstelling).

de begeleider van → Sirius. Een bevredigende verklaring van de verdeeling der sterren in het Hertzsprung-Russel-diagram ontbreekt; een oorspronkelijk door Russell gegeven en een tijdlang algemeen aanvaarde verklaring uit de evolutietheorie is in strijd met de nieuwere inzichten omtrent den bouw der sterren. → Ster. *Reesinck.*

Hertzwijn (Babirussa, Babiroesa), onderfamilie van de fam. der zwijnen, bewoont in enkele soorten Celebes en de Oostelijk daarvan gelegen eilanden. Zij hebben een eigenaardig hooggeplaatst lichaam met

Hertzwijn.

gekromden rug en kleinen kop; de hoektanden van de bovenkaak staan in recht naar boven gerichte tandholten; zij worden door de onderste niet afgesleten en groeien cirkelvormig tot het voorhoofd. De huid is dik, hard, ruw, gerimpeld en draagt korte borstelharen. Het voedsel bestaat uit boomvruchten en keverlarven. *Keer.*

Herulen, N. Germ. volksstam, naar men vermoedt oorspr. op de Deensche eilanden gevestigd, vanwaar ze door de Denen verjaagd werden. De naam, eigenlijk Erulen, schijnt te beteekenen (dappere) strijders (Ags. eorl = man, strijder; waaruit Eng. earl).

De H. splitsten zich in: 1° de Oost-Heruliërs, die met de Goten naar Z. Rusland trokken, binnendrongen in het Rom. rijk, een groot rijk stichtten in Donau-Marchgebied, dat ca. 500 door de Longobarden werd vernietigd. Een deel trok terug naar Skandinavië, een ander deel vestigde zich in Servië en nam in groote massa's dienst in het Rom. leger. 2° De West-Herulen, in de 3e e. in het Neder-Rijnsche gebied, land van Maas en Waal, in de 5e e. zwervend in Gallië en Spanje, in de 6e e. verdwenen. *Witlox.*

L i t. : Aschbach, Gesch. der H. u. Gepiden (1835).

Herve, stadje in de prov. Luik, ten N. van Verviers; opp. 198 ha, ruim 4 000 inw.; hoofdplaats van de landstreek van denzelfden naam; belangrijke landbouwmarkt; mergel- en krijtachtige grond; landbouw en vooral veeteelt; welbekende kaasfabricage, leerlooierij en schoenhandel; kerk met geweldigen toren en gedeelten van verschillenden ouderdom; Sint Elisabethgodshuis ; oude heerlijkheid met bewogen geschiedenis. H. ligt als een enclave in de gemeente Battice. *V. Asbroeck.*

Hervé, F l o r i m o n d, eigenlijk : R o n g e r, Fransch operette-componist; * 30 Juni 1825 te Houdain, † 4 Nov. 1892 te Parijs. Schreef ca. 80 operetten, meerendeels met frivool karakter, die spoedig op den achtergrond geraakten door de werken van Offenbach. Bekend is „Mamzell Nitouche" (1883).

Herveld, → Valburg.

Herverzekering komt in tweeërlei beteekenis voor. Bij uitzondering wordt er onder verstaan de insolvabiliteitsverzekering, waarbij de verzekerde zijn vordering op den verzekeraar dekt tegen onverhaalbaarheid; gewoonlijk echter beteekent h., dat de verzekeraar zich dekt tegen de betaling, die hij aan den verzekerde zal moeten doen. De verzekeraar draagt niet zijn verplichting tegenover den verzekerde over, maar het uit de oorspr. overeenkomst voortspruitende risico. Terwijl het gevaarsobject van het herverzekeringscontract dus hetzelfde is als dat van het oorspr. contract, kunnen de voorwaarden echter beperkter zijn t.a.v. het gevaar, den duur, enz.

Men onderscheidt vijf hoofdvormen van h.:

1° De quote-herverzekering, waarbij de herverzekeraar een bepaald aandeel in alle door den oorspr. verzekeraar gesloten contracten voor zijn rekening neemt.

2° De excedent-herverzekering.

3° De quote-excedent-herverzekering, een combinatie van beide.

4° De schade-excedent-herverzekering, waarbij de herverzekeraar de uitgaven op zich neemt, die in een bepaald geval een bepaald bedrag zullen blijken te overschrijden.

5° De pool-overeenkomst, waarbij een aantal verzekeraars gezamenlijk en onderling h. geven en nemen.

Een vaste h.-clausule, opgenomen in het in Ned. gebruikelijke beurspolisformulier voor casco-, goederen- of brandverzekering, geeft den herverzekerde aanspraak op vergoeding van hetgeen hijzelf als verzekeraar betaalde, op het enkel vertoon van de quitantie dier betalingen. De in België geldende regeling is zakelijk dezelfde.

Het Ned. W. v. K. volstaat met de vermelding der insolvabiliteitsverzekering in art. 280, en van de eigenlijke h. in art. 271.

In België wordt de insolvabiliteitsverzekering erkend in art. 6 der Wet van 11 Juni 1874, de eigenlijke h. in art. 24 derzelfde wet.

L i t.: N e d.: Nolst-Trénité, Brandverzekering; id., Zeeverzekering; Molengraaff, Leidraad bij de beoefening van het Ned. Handelsrecht.

B e l g i ë: W. v. Eeckhout, Le Droit des assurances terrestres. *Ariëns/V. Eeckhout.*

Hervey-eilanden, ook wel Cooks Archipel of Mangaia Arch. genoemd, eilandengroep in den Grooten Oceaan; ligging 8°-23° Z. en 156°-170° W. Ze werden door Cook in 1773 ontdekt. In 1901 werden de H.-eil. door Nieuw-Zeeland geannexeerd. Van de negen vulkanische koraaleil. is Rarotonga het voornaamste [opp. 181 km²; 3 936 inw. (1926)]. Er worden cocosnoten, tomaten, sinaasappelen en bananen verbouwd. *Comijn.*

Hervormde Kerk, → Ned. Herv. Kerk.

Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij, staatkundige partij in Ned., ontstaan uit verzet tegen de samenwerking van de → Christelijk-Historische Unie met de Katholieken. Zij verwijt de Unie ontrouw aan haar beginselen en verwaarloozing van de belangen der Ned. Herv. Kerk. Sedert 1925 is zij in de Tweede Kamer vertegenwoordigd (ds. Lingbeek), waar zij in wedijver met de Staatkundig Gereformeerden voortdurend van haar fel-fanatiek anti-papisme getuigt. *Verberne.*

Hervorming, naam voor de kerkelijke omwenteling, door Luther in de 16e e. begonnen. **I. Algemeen.**

A) Begrip. Hervorming (Lat.: reformatio) sluit in zich een verandering en verbetering en is daarom volgens Kath. zienswijze niet toepasselijk op de groote kerkelijke omwenteling van de 16e e., die door Luther begonnen en door anderen voortgezet is. Bij deze poging, om het volgens de meening der Protestanten ontaarde Christendom door invoering van nieuwe leerstellingen uit zijn verval op te heffen, zou men eerder van misvorming moeten spreken.

B) Oorzaken. Niemand houdt meer, dat de H. is opgekomen zonder eenge negatieve en positieve voorbereiding in de latere M.E. Haar uitbreken, alsmede haar verbreiding, zijn niet te verklaren zonder het bestaan van godsdienstige, politieke en sociale toestanden, zooals deze zich reeds in de 14e en 15e e. begonnen te vormen.

Op **godsdienstig gebied** heerschte er een diep verval, terwijl de noodzakelijke hervorming in hoofd en leden uitbleef. Het reserveeren van de benoeming veler waardigheidsbekleeders aan den p a u s en de c u r i e mag veel tot de centralisatie van het kerkelijk bestuur hebben bijgedragen, het valt niet te ontkennen, dat daarmee ook de deur voor nepotisme en geldzucht was opengezet. Verdere oorzaken, waardoor het pausschap veel van zijn aanzien had ingeboet, waren: het verblijf van de pausen te Avignon, de anti-pauselijke theorieën van schrijvers als → Marsilius van Padua en → Ockham, waarin de suprematie van den Staat t.o.v. de Kerk verdedigd en het bovennatuurlijk karakter van het pausschap en zijn gezag over de Kerk principieel bestreden werd, het → Westersche schisma, de toepassing van de → conciliaire theorie te Constanz, de schismatieke beweging te Bazel en daarna in Duitschland en Frankrijk, de wereldsche geest aan het hof der Renaissance-pausen en hun herhaald oorlogvoeren.

Het voorbeeld van het Roomsche hof moest noodzakelijk een verderfelijken invloed uitoefenen op de overige g e e s t e l ij k h e i d. Bij de keuze der bisschoppen wisten de vorsten, ondanks de → reservatie-rechten der curie, veelal hun candidaten naar voren te brengen en werd meer op adellijke geboorte dan op geschiktheid gelet. Gevolgen daarvan waren: de verwaarloozing van de geestelijke belangen van het diocees, een vaak al te wereldsch leven en een niet te verzadigen verlangen van de machtsbezitters naar nieuwe waardigheden. Bij de opkomst der H. waren alleen in Duitschland 18 bisdommen door vorstenzonen bezet, waarvan sommigen zelfs meerdere diocesen hadden. De kapittels leden onder dezelfde misbruiken. Het aantal was veel te groot. De adel beschouwde ze als een verzorgingsinstituut van zijn zonen, zoodat de toevloed van leden steeds ruimer werd.

Tegen den rijkdom der hoogere geestelijkheid stak de armoede van de lagere scherp af. De oorzaak lag over het algemeen bij de patroons, die een deel der inkomsten voor zichzelf opeischten. Ook onder de gewone geestelijken heerschte veel bederf. Voor een deel dragen daarvan de schuld de beschermheeren, die onwaardige candidaten benoemden. Verder liet de opleiding bij gebrek aan → seminaria veel te wenschen over. Het groote aantal leidde er toe, dat velen geheel buiten de zielzorg stonden en met het lezen der H. Mis aan een bepaald altaar of het verrichten der koorgebeden hun dagtaak hadden volbracht. Gevolg was, dat zij bij de geringe en vaak onzekere inkomsten hun overvloed van vrijen tijd niet zelden aan werkzaamheden gaven, die met hun stand ten eenenmale onvereenigbaar waren. Men kan daarom spreken van een geestelijk proletariaat, dat de achting

'S-HERTOGENBOSCH I

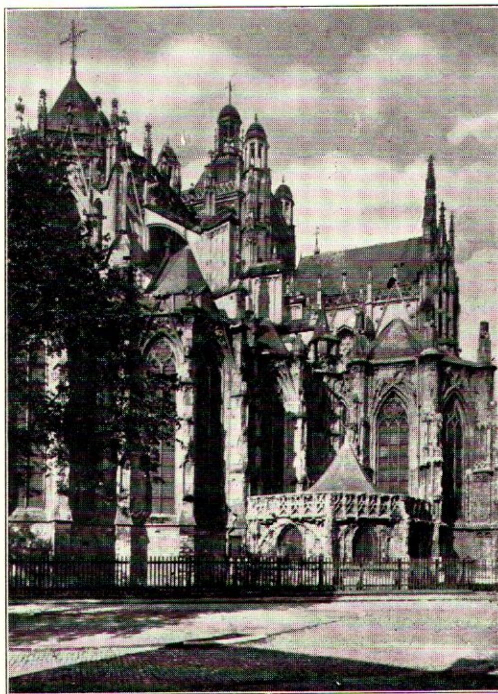
St. Janskathedraal met omgeving. Luchtphoto K. L. M.

Stationsplein.

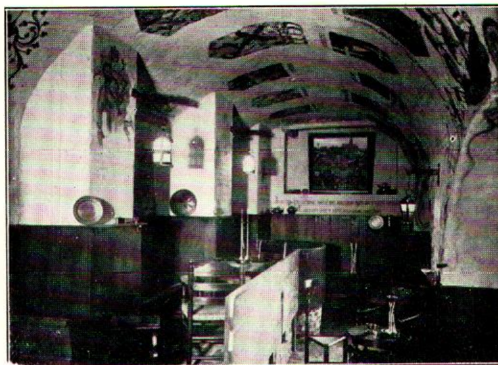
Gezicht op de markt met stadhuis.

Noord-Oostzijde van de St. Janskathedraal.

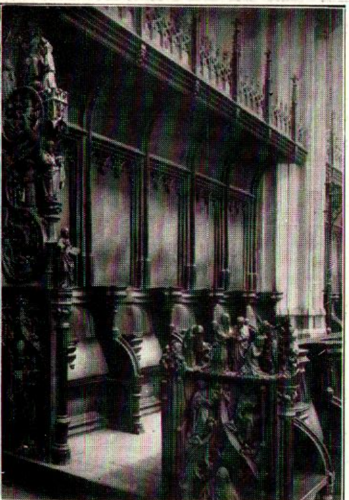

Voormalig klooster langs de Dieze.

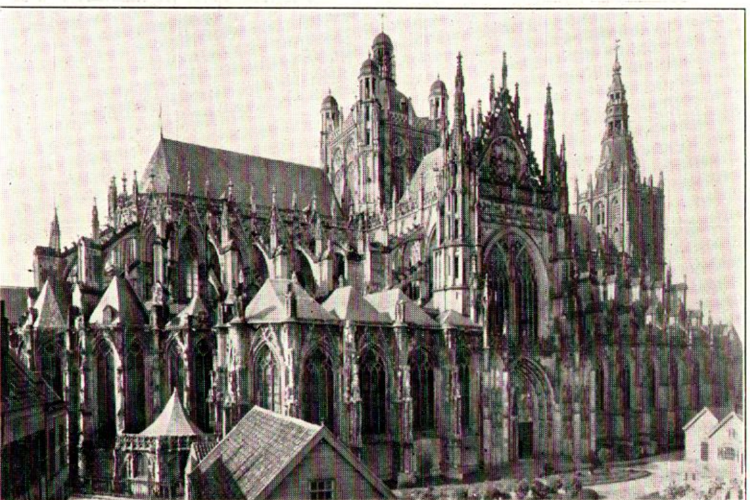

Hoekje in den Raadskelder.

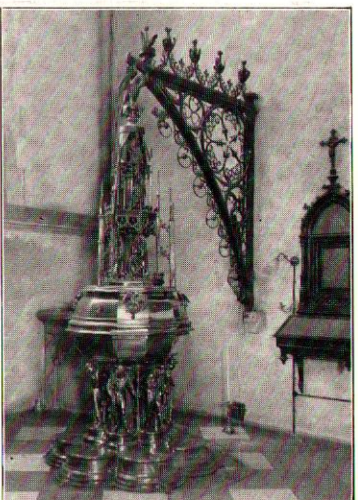
'S-HERTOGENBOSCH II (St. Janskathedraal)

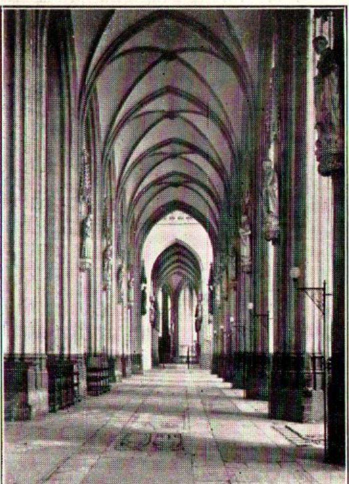
Kanunnikenbank.

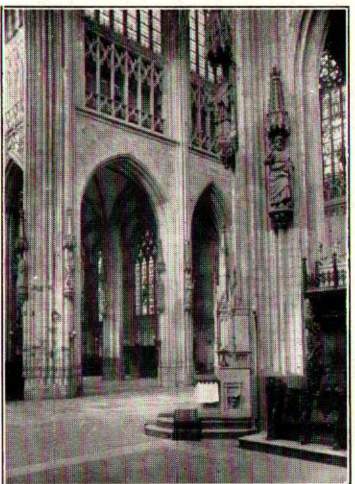
De kathedraal van de Noordzijde gezien.

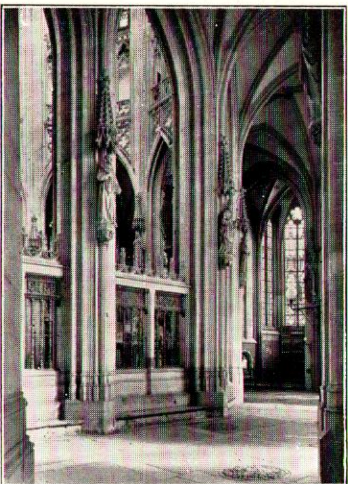
Doopvont (1492).

Zijbeuk.

Gezicht vanuit het priesterkoor.

Kooromgang.

Gezicht op orgel en preekstoel.

der geloovigen had verloren en bereid was zich bij elke hun voordeelige beweging aan te sluiten. Talrijk waren in die dagen de klachten over de onzedelijke levenswijze der geestelijken en in het bijz. over de schending van het → celibaat.

Maar bij zooveel schaduw mogen de lichtzijden bij seculieren en regulieren niet voorbij worden gezien. Er heerschte op de vsch. concilies bij velen een oprechte wil tot hervorming van de Kerk en haar leden, maar deze werd door vsch. oorzaken, in het bijz. door het ontbreken van den waren hervormingsijver bij de hoogere geestelijkheid, lam geslagen. Dit sluit echter niet uit, dat elk land zijn mannen had, die door woord, voorbeeld en geschrift alles in het werk stelden om de kloosters uit hun toestand van geestelijk verval op te heffen en den Christelijken geest bij de geestelijken en het volk tot een nieuw leven te wekken.

Het slechte voorbeeld der geestelijkheid kon niet nalaten een fatale uitwerking op het v o l k te hebben. Bovendien was dit door de verandering, welke zich in de maatschappelijke orde der M.E. begon te voltrekken, in zulk een positie gekomen, dat talrijke wanverhoudingen niet konden uitblijven. De hoogere klassen, waaronder ook een deel van de → Humanisten gerekend moeten worden, gaven blijk van een verregaande ontaarding. Doch de groote massa had zich voor het heerschende bederf weten te vrijwaren en stond op een veel hooger zedelijk peil. Het familieleven en de weldadigheid veronderstellen een moreel gezonden geest, de schenkingen en de legaten aan de Kerk, de talrijke broederschappen, de luister van den eeredienst, de godsvrucht tot de H. Maagd, de groote belangstelling voor de boetepredikers en de jubilé's, de pelgrimstochten wijzen op een levendigen godsdienstzin. Duitschland vormde in dit opzicht geen uitzondering.

Toch was er duidelijk eenige k e n t e r i n g waar te nemen, welke op een nieuwe geestesstrooming wees en ertoe leidde het Protestantisme den weg te bereiden. Deze openbaarde zich in vsch. religieuze stroomingen, die deels in strijd met de kerkelijke leer, deels onschuldig waren, zoolang men niet tot overdrijving verviel, maar toch ertoe leidden het Protestantisme den weg te bereiden. Zoo wekten de misstanden in Kerk en maatschappij mee aan de opwekking van apocalyptische verwachtingen over de komst van den Antichrist en het einde der wereld. Ook andere dweperige, communistische en spiritualistische bewegingen, zooals die der Bogaerden en van de → Broeders en Zusters van den vrijen geest, gaven in dat opzicht te denken. De werken, waarin de kerkelijke hiërarchie werd aangevallen, vormden een lange lijst. De aflaat werd door → Wiclef, → Hus, Ruchrath von Wesel, andere instellingen van de Kerk door de → Taborieten e.a. bestreden. De boekdrukkunst zorgde voor een ruime verspreiding dezer ideeën. De uiterlijkheid, die veelal in het kerkelijk leven heerschte, leidde bij velen tot een reactie, welke in haar streven naar innerlijkheid steeds meer het uiterlijke verwierp. Het gevoel gaat zoodoende het intellect overheerschen, en de godsvrucht staat daarom niet zelden in het teeken van vrees voor dood en oordeel. De heksenwaan, d.i. de ziekelijke neiging om overal, ook in de natuurlijke dingen, een ingrijpen van booze geesten te zien, nam schrikbarende afmetingen aan. Op wijsgeerig gebied werden de grootsche gedachtensystemen der hoog-Scholastiek op zij gedrongen door het sceptische → nominalisme van Ockham's school, een wijziging, die ook op de ideeën omtrent de genade, de erfzonde, de rechtvaardiging, de Kerk haar terugslag had. Het Humanisme propageerde een terugkeer tot de eenvoudige theologie, zooals Christus die in de Evangeliën zou gegeven hebben, en bevorderde daardoor den afkeer voor dogma's en geloofsregels. Vandaar een streven om de H. Schrift beter te leeren kennen en een toename der bijbeluitgaven in de latere M.E. Op zich zelf valt dit niet af te keuren, maar dit streven wordt bedenkelijk, als men bij het beluisteren der H. Schrift doof dreigt te worden voor de stem der Kerk.

Bovengenoemde misbruiken werden nog duidelijker geaccentueerd door vsch. **politieke toestanden.** De vermindering van hun aanzien bracht de pausen ertoe den steun der vorsten terug te winnen ten koste van groote concessies, zoodat de vorsten krachtens de gesloten concordaten een belangrijk medezeggenschap in het kerkelijk bestuur kregen. Hierdoor ontwikkelde zich steeds meer het systeem der landskerken onder de heerschappij der vorsten en werd het beginsel voorbereid: Cuius regio, illius et religio: de bestuurder heeft het recht zijn onderdanen den godsdienst voor te schrijven, welk beginsel in den tijd der H. zulk een fatale uitwerking zou hebben.

Van grooten invloed waren het verval van de keizerlijke macht en de verdringing van het canonieke door het Rom. recht. Dit had ten gevolge een versterking van de macht der landvorsten, waarbij dezen steeds meer hun gezag uitbreidden ten koste van het Duitsche Rijk, dat hoe langer hoe meer een statenbond i.p.v. een aaneengesloten nationale staat werd en waarvan de keizer meer de machtigste der vorsten dan de eigenlijke heerscher was. Deze vorsten mengden zich steeds meer in de kerkelijke aangelegenheden en richtten in hun behoefte aan geld het oog op de rijke bezittingen der kerken, de stichtingen en de kloosters.

Bij bovengenoemde toestanden op godsdienstig en politiek gebied voegden zich nog de **sociale wanverhoudingen.** Deze vonden haar oorsprong in de opkomst van den handel, de industrie en het bankwezen als een gevolg van de talrijke ontdekkingen, waardoor het zwaartepunt van het cultureel en kerkelijk leven van het land naar de steden was verlegd. Terwijl de lagere adel als een gevolg van den slag, welke daardoor aan het leenstelsel werd toegebracht, in verval raakte en met hen hun hoorigen, de boeren, wisten voornamere landsheeren en vorsten, dikwijls in bondgenootschap met de steden, waaraan zij allerlei voorrechten verleenden, ten koste van langdurige burgertwisten hun macht te versterken en te centraliseeren. De boeren, die het grootste deel van de bevolking uitmaakten, waren over het algemeen het kind van de rekening. Hun toestand was economisch slecht en als zij nog in tel waren, dan was het om belasting te betalen of de tienden op te brengen. De herhaalde boerenopstanden waren het antwoord op die onredelijke eischen. Zij vonden in hun ontevredenheid steun bij de revolutionaire elementen onder de armere arbeidende klasse in de steden.

Door al deze oorzaken had zich bij velen de inwendige afval van de Kerk reeds voltrokken, voordat Luther de massa tot een publieke afscheiding aanzette. Van D u i t s c h l a n d uit zou de H. naar andere landen overslaan, waaraan naast de meeste hier genoemde oorzaken nog enkele specifieke factoren meewerkten. In F r a n k r ij k wijst men daarbij vooral op de Humanisten, die zich rondom Jacob

Faber Stapulensis (Levèvre d'Etaples), de zgn. Fabristen, gegroepeerd hadden. Maar al legden zij misschien wat te eenzijdig den nadruk op de studie en de verspreiding der H. Schrift, ten einde tot een innerlijke vernieuwing van het Christendom te komen, toch gaat iemand, die van een „Fabristisch Protestantisme" zou spreken, te ver. Twee dingen ontbreken hieraan: een instemming met de primitieve Prot. leer en de haat tegen Rome. Engeland was in den loop der middeleeuwen altijd in conflict met Rome geweest, en daardoor was de band zeer los geworden. Wjlliam Ockham en Wiclef hadden hier hun ideeën verkondigd en al werden deze tijdelijk onderdrukt, mannen als Hus, Hiëronymus van Praag zorgden, dat ze niet in het vergeetboek raakten en van het vasteland uit opnieuw hun intrede in Engeland deden. Wil men evenwel op den invloed van de beide „reformatoren van Oxford": Colet en More, wijzen, dan dient men niet te vergeten, dat zij altijd trouwe zonen der Kerk zijn gebleven. Maar niet te ontkennen valt, dat Colet's Christendom te uitsluitend op de H. Schrift steunde, dat More met Erasmus de meening deelde door spot het best de kerkelijke misbruiken te kunnen verbeteren en in zijn Utopia zonderlinge opvattingen huldigt.

C) Wijze van invoering. Door de heerschende misbruiken waren velen van de Kerk vervreemd en zagen zij er geen bezwaar in de hiërarchie uit te schakelen en de roepstem te volgen van hen, die een direct contact tusschen hemel en aarde predikten. De groote onwetendheid, die op godsdienstig gebied heerschte, en het aanlokkelijke der nieuwe beweging waren daarbij niet zonder invloed. Verder was er bij de eerste reformatoren een streven, de Kath. gebruiken zooveel mogelijk te laten bestaan en zoo onder het masker van den Kath. eeredienst de nieuwe leer ingang te doen vinden. Maar toch zou de H. ook bij de heerschende ontaarding van de kerkelijke bedienaren nooit die uitbreiding genomen hebben, als niet de wereldlijke vorsten met geweld tusschenbeide gekomen waren en de onwilligen door broodroof of bedreiging tot den stap hadden gedwongen. Dit geldt ook van de Calvinisten, want waar dezen werkelijk zegevierden, is dit slechts mogelijk geworden door een geweIddadige onderdrukking der Katholieken.

D) Verloop der Hervorming. De Hervormende beweging is in drie groote stroomingen uiteengegaan: het Lutheranisme, dat vooral in N. Duitschland en de Skandinavische landen overheerschend werd; het Calvinisme, dat van Zwitserland uit tijdelijk een groot deel van Frankrijk veroverde, en voorgoed gevestigd bleef in N. Ned., Schotland en deelen van Duitschland, Hongarije en Polen; het Anglicanisme, dat zich beweegt tusschen Katholicisme en Protestantisme, en in Engeland met zijn talrijke buiten-Europ. koloniën een machtige Prot. Staatskerk schiep.

Van deze hoofdstroomingen hebben zich tallooze kleinere afgesplitst. Voor de detailgeschiedenis van elk dezer, alsmede voor de voorn. gebeurtenissen uit de geschiedenis van het Protestantisme in het alg., zie men de afzonderlijke trefwoorden, als → Anglicanisme, Calvinisme, Lutheranisme, Methodisten, Protestantisme, Wederdoopers, Zwingli; Augsburg, Nantes, Worms, enz.

E) Gevolgen. Een groot deel van de Christelijke wereld verliet voor altijd de Kath. Kerk. En onder hen waren veel nobele figuren, van wie een groote reformatorische kracht had kunnen uitgaan, als zij in de Kerk gebleven waren. De eenheid was verbroken en vervangen door de tegenstelling van de Katholieken en de Protestanten en van de Protestanten met hun diverse sekten onderling. Het ongeloof moest noodzakelijk veld winnen, want hoe gemakkelijk moet het Protestantisme met zijn vrij onderzoek en daarmee samenhangende verwerping van het gezag der Kerk daartoe leiden! Hoog heeft men opgegeven (men raadplege slechts de jubileumuitgaven over Luther) van den weldadigen invloed der H. op den vooruitgang van de cultuur. Men dient hierbij onderscheid te maken tusschen de zgn. wereldlijke cultuur, d.i. de ontwikkeling van de welvaart, van wetenschap, kunst, techniek en de verbetering van de maatschappelijke verhoudingen, en de godsdienstig-zedelijke cultuur, d.i. de veredeling van de zeden en het richten van het leven op een eeuwig ideaal. De bevordering van de wereldlijke cultuur valt buiten het kader van het Christendom, maar nooit heeft de Kath. Kerk opgehouden daaraan mee te werken, omdat een zekere mate daarvan ook voor de uitoefening van den Christelijken godsdienst noodzakelijk is. De godsdienstige cultuur daarentegen heeft het volle hart van het Katholicisme en als het daarbij in een bepaalde periode door het bederf van zijn belijders in gebreke is gebleven, dan heeft het daarvoor zwaar moeten boeten. Wat de moderne cultuur betreft, die zich grootendeels buiten het Christendom beweegt, het Protestantisme zal deze, als een gevolg van zijn met die cultuur gedeeld individualisme, zeer zeker hebben beïnvloed, het is echter in strijd met de feiten, dat de gezonde beschaving, die niet alleen het stoffelijk en intellectueel levensgenot verhoogt, maar ook den mensch veredelt en hem innerlijk gelukkiger maakt, meer aan het Protestantisme dan aan het Katholicisme te danken heeft.

Lit.: J. de Jong, Handboek der Kerkgesch. (II 1932, 136-169, 414-418; op deze blz. vindt men in de noten ook een volledige opgave der bestaande werken over dit onderwerp). *Wachters.*

II. De Hervorming in de Nederlanden. De oorzaken van het succes der H. zijn in hoofdzaak dezelfde als in andere landen: werkelijke en vermeende misbruiken in de Kath. Kerk hebben het binnendringen van sterke reformatorische stroomingen mogelijk gemaakt; de definitieve doorvoering der Reformatie, haar zegepraal in het Noorden was het werk van de wereldlijke macht, waarbij de strijd tegen Spanje van groote beteekenis geweest is.

De Nederlanden lagen te midden van allerlei Hervormingscentra, zoodat deze niet lang buiten de reformatorische invloeden konden blijven. De groote Hervormingsbeweging hangt samen met de Wederdooperij, die 1530-'55 de meeste aanhangers had; daarna met het Calvinisme. Het **Humanisme** met zijn negatieve voorbereiding van de H. had hier talrijke vertegenwoordigers (Erasmus e.a.). Reeds in 1518 werden in de Nederlanden **Luthersche** geschriften verspreid, vooral te Antwerpen, en vsch. Augustijnen waren er aanhangers van. Doch het Lutheranisme heeft hier verder weinig invloed uitgeoefend; in den oorlog tegen Spanje stond het vrij neutraal. De eigenlijke Hervormden van het tijdperk 1520-'30 zijn de **Sacramentariërs**, die de genadewerking der Sacramenten en de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament des Altaars ontkenden en Zwingli's avondmaalsleer beïnvloedden (Hoen, Sartorius, Jan de Bakker

enz.). Veel meer invloed verkreeg de **Wederdoopers-beweging**, ca. 1530 door Melchior Hoffmann ingevoerd, die een vruchtbaren bodem vond ook door sociale oorzaken bij de lagere klassen. Op vsch. plaatsen verwekte zij onlusten; na de excessen te Münster (1535) bedaarde het fanatisme en werd de beweging door → Menno Simonsz in vreedzame banen geleid.

Sedert 1540 begint de Zwitsersche reformatorische geest zich in de Nederlanden duidelijker te openbaren, vooral onder invloed van Bullinger (de avondmaalsleer van Zwingli). Deze strooming heeft ook een n a t i o n a a l karakter en zal zich later met het Calvinisme vereenigen (Verstege, Geldorpius, Angelus Merula). Ca. 1555 dringt het **Calvinisme** van uit Frankrijk eerst de Zuidelijke Nederlanden binnen (Rijsel, Valenciennes), van daaruit later de Noordelijke.

De maatregelen tegen de Reformatie waren vooral: a) de gewelddadige onderdrukking door de inquisitie en de regeering; b) de reorganisatie der hiërarchie (1559), om den kerkelijken geest te hernieuwen. Het aantal door de inquisitie terechtgestelden bedraagt voor geheel Noord- en Zuid-Nederland (België) gedurende geheel de 16e eeuw 1 500, hoogstens 2 000; de meesten daarvan waren Doopsgezinden, die ook in hun vreedzamen tijd om de vroegere gruwelen verdacht bleven. — De oprichting der nieuwe bisdommen stuitte op veel verzet en heeft weinig invloed ten goede kunnen uitoefenen.

In het begin der 60er jaren was de toestand der Kerk ernstig, doch niet hopeloos. De bevolking was in haar overgroote meerderheid nog Kath., echter niet vurig, terwijl het haar aan bekwame en krachtige leiders ontbrak. Het aantal Prot. van verschillende schakeeringen was betrekkelijk gering. Doch een groot gevaar begonnen de Calvinisten te vormen. Zich door God geroepen gevoelend Zijn ordonnantiën uit te voeren en de paapsche afgoderij uit te roeien, onverschrokken, niet zelden zelfs fanatiek, sterk georganiseerd in hun consistoriën, gingen zij overal, waar zij machtig genoeg waren, tot den aanval over en ontketenden een godsdienstoorlog. In de Nederlanden verbonden zij zich met de **anti-Spaansche beweging**, wisten daarvan de leiding in handen te krijgen en toen zij eenmaal de macht hadden, onderdrukten zij het Katholicisme.

Om politieke, sociale en nationale motieven heerschte groote ontevredenheid tegen de Sp. regeering van Philips II. De leiding daarvan had eerst de hooge adel (Willem van Oranje), later de lagere, onder wien zich vsch. Calvinisten bevonden. De edelen sloten in 1565 een verbond en vroegen in 1566 aan de landvoogdes Margaretha opheffing der plakkaten tegen de ketters. Margaretha beloofde een voorloopige verzachting en het zenden van een gezantschap naar den koning. Terwijl zij een ontwerp ter verzachting der plakkaten ontwierp, deden de Calvinisten reeds, alsof deze niet meer bestonden. Uitgewekenen keerden terug; vluchtelingen uit Frankrijk kwamen in het land. Zij hielden vergaderingen in de open lucht (hagepreeken) en waren er niet meer mee tevreden, dat zij geduld werden, doch eischten afschaffing van den Kath. godsdienst. Het godsdienstige element trad op den voorgrond; de consistoriën namen de leiding van de actie tegen Spanje, die aan de handen van den adel ontglipte. De religieuze agitatie veroorzaakte den beeldenstorm (1566), die als een razernij over geheel de Nederlanden ging. Om den ongehoorden smaad, den Kath. godsdienst en zijn gezag aangedaan, te wreken, zond Philips Alva, die aanvankelijk de rust wist te herstellen. Doch op den duur stootte hij door zijn onmeedoogend en onverstandig optreden ook de goede Katholieken, die zich na den beeldenstorm van de Calvinisten hadden afgewend, van zich af en maakte hij de oppositie tegen Spanje weer algemeen. Het nieuwe door hem ingevoerde belastingsysteem (de tiende penning) versterkte niet alleen het Sp. absolutisme, doch trof ook zwaar den handeldrijvenden en industrieelen middenstand en veroorzaakte een alg. malaise. Plotseling barstte de ontevredenheid los in een opstand, die zich in korten tijd over het geheele land verbreidde. De aanleiding was de inname van den Briel door de Watergeuzen (1 April 1572) in naam van den Prins van Oranje. Binnen eenige maanden waren bijna alle steden van Holland tegen Spanje in opstand. Calvinisten namen de leiding en sleepten de Katholieken mee, die wel tegen Alva waren, doch het gevaar voor hun godsdienst niet begrepen of niet zelden vol schrik machteloos bleven toezien. Uiterlijk bleef alles bij het oude; alleen werden de Kath. magistraten door Prot. vervangen. Op een vergadering der Staten van Holland te Dordrecht (19 Juli 1572) werd Oranje door hen als stadhouder erkend van Holland, Zeeland, Utrecht en West-Friesland en van nu af was hij de hoofdleider van den opstand. Geleidelijk sloten ook in de andere provincies talrijke steden zich bij hem aan. Op vsch. plaatsen gingen de Geuzen en het volk tot gewelddadigheden tegen de Kath. priesters over (Martelaren van → Gorcum).

De bovengenoemde Statenvergadering van Dordrecht had vrijheid van godsdienst geproclameerd. Doch waarsch. reeds in den zomer van 1573, in ieder geval vóór de synode van Dordrecht van Juni 1574, werd door de Staten van Holland de publieke uitoefening van den Kath. godsdienst verboden. Ook Oranje ging in 1573 openlijk tot het Calvinisme over.

Alva was den opstand in de Zuidelijke Nederlanden spoedig meester. Naar het Noorden zond hij zijn zoon, don Frederik, die de opstandige provincies in het O. nagenoeg onderwierp, doch het beleg van Alkmaar moest opbreken (8 Oct. 1573). Kort daarop werd Alva vervangen door Requesens, onder wien de toestand onveranderd bleef. Na zijn onverwachten dood (1576) sloegen de Sp. troepen aan het muiten, wat schrik en verbittering verwekte ook bij de koningsgezinden. De afgevaardigden van alle provincies (behalve van Luxemburg, Groningen en Friesland) kwamen bijeen en 5 Nov. 1576 werd de Pacificatie van Gent gesloten tusschen Holland, Zeeland en Oranje aan de eene, de overige vertegenwoordigde provincies aan de andere zijde. Het is een verdrag om de Sp. soldaten te verdrijven; het gezag van den koning blijft gehandhaafd, evenals de status quo van den godsdienst: het Katholicisme blijft verboden in Holland en Zeeland; in de andere provincies mag men er niets tegen ondernemen. Het ontactisch optreden van den nieuwen landvoogd, don Juan van Oostenrijk (1576-'78), verzwakte nog meer de positie der Spanjaarden. De Generale Staten, die geheel onder den invloed van Oranje stonden, verklaarden don Juan tot vijand van het land. Ondertusschen maakten de Calvinisten ook buiten Holland en Zeeland ondanks de Pacificatie een levendige propaganda; ook in de Zuidelijke Nederlanden, vooral in Vlaanderen, oefenden zij een waar schrikbewind uit. Op den duur kon een Kath. reactie niet uitblijven. De nieuwe landvoogd, Alexander Farnese (1578-'92),

een trouw Katholiek en even groot veldheer als diplomaat, zocht contact met de Katholieken, die vooral in de Waalsche gewesten krachtiger begonnen op te treden. De afgevaardigden der Staten van Henegouwen, Artois en de stad Douai, die gehoord hadden van de stichting van een Calvinistisch bondgenootschap in het N., sloten de Unie van Atrecht (6 Jan. 1579): als de Generale Staten niet binnen een maand hun rechtmatige grieven wegnamen, zouden zij zich onderwerpen aan den koning van Spanje. Het antwoord op de Kath. Unie van Atrecht was de Unie van Utrecht (23 Jan. 1579), waarbij vsch. Noordelijke gewesten zich aaneensloten, om hun gemeenschappelijke belangen te verdedigen. Omtrent den godsdienst werd bepaald: Holland en Zeeland mogen zich te dien opzichte naar goeddunken gedragen; de andere provincies mogen zulke maatregelen treffen, als zij noodig achten, „mits dat een yder particulier in zijn Religie vrij sal moegen blijven ende dat men nyemant ter cause van de Religie sal moegen achterhalen ofte ondersoucken". Successievelijk sloten alle zeven Noordelijke prov. zich bij de Unie aan, evenals vsch. Zned. steden.

De Unie van Utrecht heeft feitelijk de staatkundige eenheid der zeven Ned. provincies gevormd, maar beteekent ook de overwinning van het Calvinisme en de onderdrukking van het Katholicisme, omdat de Rep. tot 1795 een Prot. staat was. In al de gewesten, die zich aansloten, was sedert ca. 1581, met schending van de bepaling omtrent den godsdienst, de uitoefening van het Katholicisme verboden, niet alleen in het publiek, doch ook in particuliere huizen. De verovering van een gebied op de Spanjaarden door de Staten had steeds tot gevolg het ontzetten der Katholieken uit hun publieke ambten en het verbod van hun godsdienst. Toch waren dezen aanvankelijk nog verre in de meerderheid. Ca. 1587 vormden de Calvinisten in Holland, waar het Katholicisme reeds meer dan 10 jaar verboden was, nog geen tiende der bevolking en in de andere provincies was het percentage nog geringer. Doch het kleine groepje Calvinisten had de macht stevig in handen en tegenover hen stonden de Katholieken, dikwijls slap en zonder leiders, machteloos.

Waren de plakkaten streng uitgevoerd, dan zou het Katholicisme op den duur ongetwijfeld hebben moeten verdwijnen. Dat het kon blijven voortbestaan, is ten deele te danken aan de moeilijkheid om ze toe te passen, wijl nog jaren lang de groote meerderheid Kath. was, ten deele aan de verdraagzaamheid der magistraten, schouten, baljuws enz., niet het minst ook aan hun omkoopbaarheid. Toen in de 90er jaren met den apostolischen vicaris Sasbout Vosmeer, de komst der Jezuïeten enz. een innerlijke herleving van het Katholicisme plaats vond, kon zoodoende in streken, waar ijverige priesters heimelijk werkzaam waren, nog veel worden gered. Elders, waar gebrek aan priesters was en de plakkaten strenger werden toegepast, gingen de Katholieken, jaren lang van alle godsdienstpraktijken verstoken, geleidelijk tot het Calvinisme over, dat bovendien als staatsgodsdienst zooveel voordeelen bood. In sommige streken, die nog tot na het Bestand in het bezit der Spanjaarden waren, als bijv. Twente in het N. en Brabant en Limburg, kon de Kath. hervorming rustig worden doorgevoerd. Toen zij later onder de macht der Staten kwamen, werd ook daar het Katholicisme verboden, doch het was innerlijk reeds zoo versterkt, dat het Calvinisme er geen aanhang kon vinden. In de Noordelijke provincies zette de Kath. hervorming met Sasbout in op een tijdstip, dat de vervolging haar doorvoering onmogelijk maakte. Ca. 1650 was de ontwikkeling voltooid; de vervolging werd minder streng; het aantal Kath. bedroeg als thans ong. een derde der bevolking.

In de Zuidelijke Nederlanden, waar door Alexander Farnese het gezag van Spanje hersteld was, werd de Kath. hervorming doorgevoerd onder de aartshertogen Albert en Isabella (1596-1633). Een krachtig Katholicisme bloeide op; het Protestantisme heeft er sedertdien geen invloed van beteekenis meer uitgeoefend.

Uit den langzamen groei van het Calvinisme in de Noordelijke Nederlanden, ondanks bevoordeeling door den Staat en ondanks onderdrukking van het Katholicisme, terwijl het verdween waar de Kath. hervorming kon worden doorgevoerd, mag wel besloten worden, dat het nooit een algemeene en spontane volksbeweging is geweest.

Als gevolg van de invoering van het Protestantisme in Ned. heerscht nog altijd een betreurenswaardige scheuring en hebben de Katholieken twee eeuwen lang hun cultuurkrachten niet kunnen ontwikkelen. Ook voor het Katholicisme in het algemeen was de afval van N. Nederland een ernstig verlies. De rijke en machtige zeemogendheid met haar uitgestrekte kolonies, haar groote geleerden, heeft de Protestanten in andere landen ondersteund, de Kath. missioneering in Indië en Oost-Azië belemmerd en veel bijgedragen tot den ondergang van Spanje, een tijdlang de eerste Kath. mogendheid.

Lit.: J. Lindeboom, Gesch. v. d. hervorming en de hervormde Kerk der Nederlanden (^{3}1933); L. Knappert, Het ontstaan en de vestiging v.h. Protestantisme in de Nederlanden (1924); J. de Jong, Handboek der Kerkgesch. (^{2}II, 257-268; 345-368). *J. de Jong.*

III. Hervorming en kunst. De H. als zoodanig verwierp mét de leerstellingen van het Katholicisme ook iedere religieuze kunst; toch bracht zij kunstenaars als L. Cranach in Duitschland en Rembrandt in Holland voort, die óf ter verdediging van de H. óf onder den drang van persoonlijk religieus leven relig. kunst schiepen. Een zeer grooten invloed heeft de zgn. H. gehad op de ontwikkeling van de kunst der Contra-Reformatie van Kath. zijde. Immers tegenover de verwerping der Maria-vereering, primaatschap van den paus, sacramenten, aflaten, vagevuur, wonderen en reliquieën van den kant der Hervormers, plaatsten de Kath. kunstenaars der Contra-Reformatie een overvloed van variëerende voorstellingen van Maria, Petrus' uitverkiezing, St. Petrus' Stoel (Bernini in St. Pieter te Rome), Petrus' kruisiging (G. Reni), Judas den Macchabeër biddend voor de overledenen (Guerchino, Rubens), Berouw van Petrus en Maria Magdalena (ter bevestiging der Biecht), Triomf der H. Eucharistie (Rubens, Ribera, Domenichino), Gregorius-Mis, Werken van Barmhartigheid (Murillo), Terugvinding van het H. Kruis door de H. Helena, Doek van Veronica en tallooze heiligenfiguren.

Lit.: E. Mâle, L'art relig. après le Concile de Trente (1932, 19-107); A. Michel, Hist. de l'art (V, 72; ^{2}V, 850, 8-66). *p. Gerlachus.*

Hervormingsdag, het door de alg. Synode der Nederlandsch-Hervormde Kerk in 1817 ingevoerde feest ter jaarlijksche herdenking van Luther's aanhechting der aflaatthesen. Als dag werd bepaald 31 Oct. of, als deze datum niet op een Zondag valt, de eerste rustdag in November. Sommigen voelen meer

voor 10 Dec. omdat op dien datum van het jaar 1520 Luther openlijk met de pauselijke bulle de canonieke boeken verbrandde en daardoor het bewijs leverde, dat hij voor goed met de Katholieke Kerk had gebroken. *Wachters.*

Herwegen, I l d e p h o n s u s, Duitsch Benedictijn, * 27 Nov. 1874 te Junkersdorf bij Keulen; sinds 1913 abt der abdij van Maria-Laach, en daarmede een der leidende personen op liturgisch gebied.

W e r k e n : vsch. kleine geschriften; Der hl. Benedikt [(Düsseldorf), Ned. (vrije) vert. van Brennikmeyer (Leuven, Gent, Mechelen), Fr. vert. (Parijs 1935), Eng.; Hongaarsche, enz.].

Herwegh, G e o r g, Duitsch dichter, * 31 Mei 1817 te Stuttgart, † 7 April 1875 te Lichtenthal. Studeerde in de theologie en de rechten, werd journalist en moest om politieke redenen uit Duitschland vluchten; was actief in de revolutie van 1848, moest weer vluchten en leefde na 1866 weer in Duitschland. Zijn lyriek is soms zeldzaam zwaarmoedig; maar hij is vooral de dichter van politieke, revolutionnaire liederen, vol vagen vrijheidsdrang, en zuiver van vorm. Ook vertaler, o.m. van Lamartine en Shakespeare.

W e r k e n : Gedichte eines Lebendigen (1841-1844); Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz (1843). — U i t g. : d. H. Tardel (Berlijn 1909). — L i t. : A. Belli, Pensiero i atto di G. H. (Venetië 1914); K. Hensold, G. H. (Ansbach 1916); M. Herwegh, Le centenaire de G. H. (Parijs 1917). *V. Hulse.*

Herwen en Aerdt, gem. in de prov. Gelderland in het Z.W. van de Lijmers aan den rechter-Rijnoever (XI 512 E 4). Omvat de dorpen H. en A., Lobith, Tolkamer en Spijk. Opp. 3 354 ha; ruim 5 700 inw., waarvan ca. 81% Kath. en 16% Ned. Herv. Landbouw en veeteelt; verder steenfabrieken (7) en scheepsbouw (Lobith). Lobith-Tolkamer douanestation voor de Rijnvaart. Ned. Herv. kerk te Aerdt (16e e.). Het huis Aerdt (1652) staat op de plaats van het in 1430 verbrande slot Ter Cluse, waarvan nog een toren over is. Gemeentehuis te Lobith. *Heijs.*

Her-Wer, de oudere → Horus.

Herwerden, 1° H e n r i c u s v a n, Ned. Klass. philoloog; * 17 Sept. 1831 te Beetsterzwaag, † 1910 te Utrecht. Hij promoveerde in 1855, reisde 1856-'59 in Frankrijk, Italië en Spanje, en was 1864-1902 prof. te Utrecht in Grieksch, daarna privaatdocent in epigraphie en palaeographie. H. was aanhanger van de tekstcritische school, publiceerde veel uitg. en vert. van tragedies en een Lexicon Graecum suppletorium et dialecticum. *Zr. Agnes.*

2° M a r i a A. v a n, Ned. erfelijkheidonderzoekster, vooral werkzaam op het gebied van de → eugenetica; * 16 Febr. 1874 te Utrecht, † 26 Jan. 1934 aldaar. In 1905 behaalde zij den doctorstitel en was 1909-'21 ass. en privaat-docente in histologie en cytologie aan de univ. te Utrecht. Vanaf 1921 doceerde zij de erfelijkheidsleer aan de studenten in de geneeskunde; in 1927 werd zij lector benoemd in de alg. cytologie. H. is vooral bekend door haar populair werk „Erfelijkheid bij den mensch en Eugenetiek" ([2]1929). *Dumon.*

Herwig, F r a n z, Kath. Duitsch dichter van de groep → Hochland; * 20 Maart 1880 te Maagdenburg, † 17 Aug. 1931 te Weimar. Zoowel zijn verhaalkunst als zijn tooneel streeft naar algemeen-genietbaarheid voor het volk; zijn vernieuwing van de middeleeuwsche mysterie- en mirakelspelen (Weihnachtsspiel, 1920; Passions- und Osterspiel, 1920; Mitsommerspiel, 1924) was mede een poging in die richting.

V o o r n. r o m a n s : Die letzten Zielinski (1906); St. Sebastian vom Wedding (1921); Die Eingeengten (1926); Hoffnung auf Licht (1929); Fluchtversuche (1930); Der grosze Bischof (1930); Tim und Clara (1932). — L i t. : F. Binz, F. H. (1923); A. Herkommer en L. Stütz, Erinnerungen an F. H. (1932). *Baur.*

Herwissel (N e d.) is een → wissel, door den houder van een vorigen, onbetaald gebleven wissel getrokken op een der vorige houders. Dezen zijn nl. jegens latere houders aansprakelijk voor het onbetaald blijven van den eersten wissel; i.p.v. één hunner tot betaling aan te spreken voor de in den wisselbrief uitgedrukte som, kan de houder voor diezelfde som, eventueel vermeerderd met de gemaakte kosten, een h. op hem trekken en dezen in het verkeer brengen. Door het trekken van een h. op een der vorige houders worden de andere vorige houders van hun aansprakelijkheid niet ontheven. Ook op hen kan een h. getrokken worden, indien de eerste h. niet gehonoreerd wordt. De h. gaat vergezeld van de zgn. retourrekening, waarin het bedrag van den h. gespecificeerd wordt. Het W.v.K. behandelt den h. in de art. 187-194.

L i t. : H. W. v. d. Mey, Eenige beschouwingen over h. en h.-koers (diss., 1890). *Ariëns.*

In B e l g i ë worden nagenoeg dezelfde beginselen toegepast in de art. 72-81 van de wet van 20 Mei 1872 op den wissel.

Herwonnen Levenskracht, R.K. Ver. tot bestrijding der T.B.C.; zendt patiënten uit naar het Kath. sanatorium Berg en Bosch te Bilthoven. Instelling van het Kath. Werkliedenverbond. Doel: op het terrein der arbeidersbeweging de t.b.c. te bestrijden. Gevestigd te Utrecht. *Haije.*

Herwijnen, gem. in de prov. Gelderland, in de Tielerwaard, aan den rechter-Waaloever (XI 512 A 4). Opp. ca. 2 400 ha, ong. 1 900 inw., waarvan 73% Ned. Herv. en 26% Geref. Landbouw, veeteelt en steenfabrieken. Reeds in 850 bekend als Herovina. Kasteel H. was in bezit der heeren van Brederode. In 1672 door de Franschen verwoest. Geboorteplaats van den gouv.-generaal en min. van Koloniën baron J. van den Bosch († 1844). *Heijs.*

Herxen, D i r c H e r m a n s z. v a n, tweede rector van het Zwolsche fraterhuis; * ca. 1381, † 21 Mrt. 1457. Als opvolger van Gerard Scadde van Calcar, sedert 7 Jan. 1410 tot aan zijn dood, heeft hij een grooten invloed ten goede uitgeoefend en was hij het hoofd der devoten zijner dagen. Veel heeft hij uit het Latijn vertaald; maar ook ten dienste van zijn medebroeders enkele nuttige werkjes vervaardigd: als De innocentia servanda, De moriendi desiderio, vooral zijn Copulata pro confessore sororum. Hij was ook bekend als dichter, in het Latijn en het Dietsch. Twee liederen in het Dietsch met muzieknoten zijn nog bewaard: het eene, lof der kuischheid, ter vervanging van een wereldsch lied; het andere, een door zijn eenvoud ontroerend kerstlied. *V. Mierlo.*

L i t. : M. Schoengen, Jacobus Trajecti alias de Voeght Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis (1908); Brinkerink, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI).

Herzeele, gem. en kerspel, gewijd aan O.L.V. Hemelvaart, in Fr. Vlaanderen (XI 144 C 2), kanton Wormhout. Ca. 1 350 inw., Vlaamschsprekend. Landbouw. Klooster en Gasthuis der Dochters van het Kindeke Jezus.

Herzeeuw, gem. in West-Vlaanderen, aan de Fransche grens, ten Z. van Kortrijk. Opp. 668 ha; ca. 7 000 inw. Kleistreek. Heuvelachtig. Landbouw. Weefnijverheid. Geboorteplaats van den bekenden

Bollandist J. B. Dusollier. Leed veel onder de oorlogen van Lodewijk XIV in de Nederlanden. *Hennus.*

Herzegowina, → Hercegovina.

Herzele, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 2 km bezuiden den straatweg Oudenaarde-Aalst en 9 km ten W. van deze laatste stad; opp. 761 ha, ca. 3 200 inw. Landbouw. Oude heerlijkheid. Dekenij van het bisdom Gent.

Herzen, Alexander Iwanowitsj (pseud. Iskander), Russisch schrijver, revolutionnair en atheïst; * 6 April 1812 te Moskou, † 21 Jan. 1870 te Parijs. H. was onwettige zoon van den landeigenaar Jakowlew, werd opgevoed aan univ. te Moskou; 1834 verbannen naar Perm, vervolgens naar Vjatka; kwam in 1840 te Moskou onder invloed der Hegelianen; woonde sedert 1847 in Frankrijk en Engeland. H. hield contact met Saint-Simon, Proudhon en Louis Blanc en was medewerker aan het revol. tijdschrift Ami du Peuple in 1848. In Londen gaf H. van 1857-'63 het eerste vrije Russ. blad uit: „Klok" („Kolokol"), dat grooten invloed bezat, ook op Alexander II, en veel bijdroeg tot bevrijding der lijfeigenen en andere hervormingen in Rusland (1861 vlg.). H. is stichter der volksbeweging „narodnitsjestvo", die het midden hield tusschen Slavophielen en Westerlingen. H.'s boeken hebben in Rusland zeer grooten invloed gehad.

Voorn. werken: Wie is schuldig? (1847); Van den anderen oever; Gebeurde Dingen en Gedachten (7 dln. 1861-'67). *v. Son.*

Herzfeld, Ernst, Duitsch oriëntalist, * 23 Juli 1879; prof. a. d. univ. van Berlijn. Hij heeft vooral verdienste door zijn exploratiereizen in Mesopotamië en Perzië. Leidde opgravingen, o.a. in Samarra en schreef vsch. werken over Perzische oudheden.

Herziening (Belg. recht), een bijz. middel van verhaal tegen een vonnis of arrest van veroordeeling in strafzaken, dat in kracht van rechterlijk gewijsde is getreden. H. is slechts toegelaten in drie gevallen: 1° indien twee tegenstrijdige arresten geveld werden nopens hetzelfde feit; 2° wanneer een getuige wegens valschen eed veroordeeld werd; 3° indien er een nieuw feit is voorgevallen sedert de veroordeeling, of een omstandigheid aan het licht komt, die de veroordeelde tijdens het proces niet kon bewijzen en die van aard is om de onschuld of de mindere schuld van den veroordeelde te bewijzen. *Collin.*

Voor Ned. recht, → Revisie.

Herzl, Theodor, Joodsch journalist, stichter van het → Zionisme; * 1860 te Boedapest, † 1904 te Edlach (Neder-Oostenrijk). 1891-'95 te Parijs correspondent van de Neue Freie Presse; werd zich door het → Dreyfusproces van zijn Jood-zijn bewust en wijdde zich verder aan de propaganda daarvan, vooral als spreker op Joodsche congressen en als diplomaat. Van karakter was hij volkomen onzelfzuchtig. Hij stierf ten gevolge van te zwaren, litterairen arbeid. *Pauwels.*

Voorn. werk: Der Judenstaat (1896).

Herzog, 1° Benedictus, ook B. Duch, Dux, Ducis genaamd, 16e-eeuwsch componist, naar den huidigen stand der biographie vermoedelijk te identificeeren met Benedictus de Opitiis. De Duitsche vorm Herzog komt slechts zelden voor. Is deze identiteit juist, dan was H. orgelist van de Antwerpsche kathedraal van 1514 tot 1516; werd er prins van de S. Lucasgilde, was daarna te Londen hoforgelist van Hendrik VIII tot 1518, zou vervolgens Engeland hebben verlaten voor Weenen, waar hij omging met bekende Humanisten, en tot de Hervorming overging. Onder naam van B. Duch, Ducis, vindt men hem, van 1532 tot zijn dood in 1544, als Prot. geestelijke in het district Ulm, sedert 1535 te Schalckstetten. Als componist werd H. door tijdgenooten hoog geroemd.

Werken: Twee motetten (1515); Epitaphium Erasmi Rotterdam (1536); Duitsche 4-st. kerkliederen (1544) e.a. Bij stukken, die den naam Benedictus dragen, heeft men uit te maken, of zij het werk van B. Herzog dan wel van B. → Appenzeller zijn. — Lit.: Ch. V. d. Borren, B. de Opitiis (Musica Sacra, 1927). *Lenaerts.*

2° Eduard, bisschop der Oud-Katholieke kerk in Zwitserland; * 1 Aug. 1841 te Schongau, † 26 Maart 1924 te Bern, alwaar hij sinds 1871 prof. was in de theologie. Door bisschop Reinkens werd hij in 1876 tot bisschop gewijd. Hij probeerde de Oud-Kath. Kerk nieuw leven in te blazen. Met Reinkens, Loyson, bisschop Henry Cotterie van Schotland hield hij een bijeenkomst, maar het resultaat bleef miniem. *Beijersbergen van Henegouwen.*

3° Rudolf, Duitsch schrijver, * 6 Dec. 1869 te Barmen. Was eenige jaren werkzaam in de journalistiek. Sommige zijner romans vonden bij het Duitsche publiek grooten bijval. Onder H.'s werk, dat voor een groot deel in het Ned. vertaald is, komen enkele moreel-minderwaardige romans voor.

Werken: o.a. De eerlijke naam (1896); De Neder-Rijners (1903); De Wiskottens (1905); De Hanzeaten (1909); De Stoltenkamps en hun vrouwen (1917). Gedichten. Drama's.

Herzogenberg, Heinrich, Freiherr von, Duitsch musicus, * 10 Juni 1843 te Graz, † 9 Oct. 1900 te Wiesbaden; een der naaste vrienden van Brahms (vgl. hun briefwisseling, uitg. door Max Kalbeck, 1907-'08) en componist van koorwerken, liederen en kamermuziek, waarin hij zich een vrij onpersoonlijk volgeling van de Duitsche romantische school toont. *Reeser.*

Hesdin, Jacquemart de, Fransch miniaturist, werkzaam eind 14e e. te Bourges in dienst van den hertog de Berry, † waarsch. ca. 1410. Zijn hoofdwerken, die tot de schoonste op het gebied der miniatuurschildering behooren, zijn te vinden in de „Très belles Heures" (Brussel) en de „Grandes Heures" (Parijs).

Lit.: Monuments Piot (I en III). *Schretlen.*

Hese, Witte de, priester in het Utrechtsche, vervaardiger van een in 1389 ondernomen Itinerarius a Jherusalem per diversas mundi partes, een grootendeels denkbeeldige reis, waarin o.a. de woninghe en geschiedenis van paep Johans te Edessa, en vele gefantaseerde dingen. Dit wonderbaar reisverhaal werd nog vóór 1500 meermaals gedrukt. Er bestaat ook een Nederlandsche vertaling van (uitg. M. de Vries, 1845). *V. Mierlo.*

Hesebon, bijbelsche naam van oude stad in Transjordanië ten W. van Amman, thans Arab. Hesbân (uitgestrekte ruïnes). Bij de komst der Israëlieten was H. de hoofdstad van een Amorrheesch koninkrijk (→ Sehon) (Num. 21. 25 vlg. e.a.). Na de verovering en verwoesting werd H. door den stam Ruben bezet en herbouwd (Num. 32. 3, 37). Later viel het weer in handen der Moabieten. Herodes bouwde er een versterkten burcht. De stad bloeide in den tijd der Romeinsche overheersching en was een bisschopsstad. *Simons.*

Heser, → Asor.

Hesiodus, de oudste Europeesche dichter, vader der Oud-Grieksche didactiek; * ca. 700 v. Chr. (of vroeger?) te Ascra (Boeotië) uit een nederig land-

bouwersgezin; als kind reeds door de Muzen van den Helicon tot dichter gewijd (Theog., 29 vlg.). Als rondreizend rhapsode droeg hij de bestaande Ionische epiek voor, maar was daarenboven zelf een zeer persoonlijk dichter met nuchteren kijk op leven en werkelijkheid. Door zijn broeder Perses bedrogen inzake de vaderlijke erfenis, schreef H. zijn Werken en Dagen, een vermanend leergedicht in epischen stijl, waarin hij, in de voor den kleinen man harde tijden, rechtvaardigen arbeid aanpredikt als zekerste bron van welstand en geluk, en tevens practische raadgevingen verzamelt, alsook een werkkalender voor den landbouwer samenstelt. Zijn hoofdwerk, vrucht van langdurige overweging, is de Theogonia, waarin hij poogt orde te scheppen in de bontkleurige godenwereld en waardoor hij verdiende met Homerus te worden genoemd als schepper van de Gr. theodicee. Andere epischdidactische werken werden hem nog toegeschreven, o.m. de → Eoeën, waaruit het bewaarde stuk: Het Schild van Heracles, een uittreksel is.

Uitg.: Rzach ([3]1913); Jacoby (Theogonia, 1930); Mazon (met Fr. vert., 1928); Von Wilamowitz, Hesiodos' Erga (1928, met Duitsch comm.); Mazon (Les Travaux et les Jours, 1914, met Fr. comm.). *V. Pottelbergh.*

Hesione, → Laomedon.

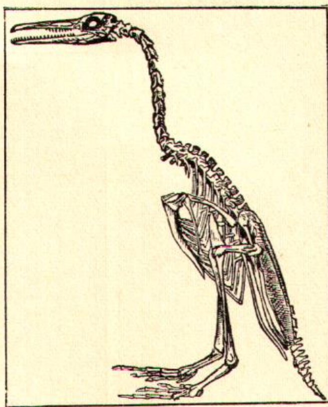
Hesperange, gem. in het Z. van het groothertogdom Luxemburg, ten Z. van de stad Luxemburg, in het Alzette-dal; opp. 2 722 ha, ca. 300 inw.; spoorwegstation; landbouw; ruïne van versterkt middeleeuwsch kasteel.

Hesperia (Gr., = Westland). Met dezen naam bedoelden de Grieken Italië, de Romeinen Spanje.

Hesperiden (Gr. myth.), de dochters van Atlas en Hesperis. In haar tuinen in het verre Westen, aan gene zijde van de Straat van Gibraltar (→ Zuilen van Heracles), bewaakten zij, bijgestaan door den draak Ladon, de gouden appels van een boom. Het halen van deze appels was een der Twaalf Werken van Heracles. Zie de afb. in kol. 181. *Weijermans.*

Hesperis (plantk.), → Damastbloem.

Hesperornis, fossiele vogel uit het boven-Krijt van Montana en Kansas, met rudimentaire vleugels (alleen het opperarmbeen is ontwikkeld), tanden in boven- en onderkaak, krachtige pooten met zwemvoeten en opvallend groote knieschijf.

Skelet van Hesperornis regalis.

Hesron, 1° zoon van Ruben (Gen. 49. 9).

2° Zoon van Phares, stamvader van David en Christus (Mt. 1. 3; Lc. 3. 33).

3° Een held uit Davids leger (1 Par. 11. 37).

Hess, 1° Heinrich Maria von, Duitsch schilder en lithograaf, * 19 April 1798 te Dusseldorf † 29 Maart 1863 te München; 1821-'26 te Rome in betrekking met de → Nazareners. Vertegenwoordiger der Romantiek. Portretten (Marchesa Florenzi, in de N. Pinacotheek te München), Fresco's (Bonifaciusbasiliek te München), Historie-, genre- en landschapschilder.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVI, 579-582); A. Kuhn, Gesch. d. Malerei (I, 18; II, 1124, 1126-1129). *p. Gerlachus.*

2° Henry, natuurkundige; * 7 Aug. 1802 te Genève, † 30 Nov. 1850 te Petersburg, waar hij prof. was. Bekend is het principe van Hess over de constantheid van warmtesommen (1840); langen tijd vergeten, bleek het later direct gevolg van de wet van het behoud van energie te zijn.

Hesse, 1° Hermann, Duitsch schrijver, * 2 Juli 1877 te Calw. Expressionist, verwant met Dehmel en Isolde Kurz. Hij is vooral romanschrijver, navolger van Gottfried Keller. Hij volgt gaarne den ontwikkelingsgang van een menschenleven in romans vol van de lyrische diepte en den eenvoud der Zwabische natuur.

Werken: o.a. Peter Camenzind (1904); Unterm Rad (1905); Roszhalde (1914); Demian (1919); Siddharta (1922); Kurgast (1925); Der Steppenwolf (1927). — Lit.: H. Ball, H.H. (Berlijn 1927); H. Geffert, Das Bildungsideal im Werk H. H.'s (Langensalza 1927); K. H. Bühner, H. H. und Gottfried Keller (Stuttgart 1927). *V. Hulse.*

2° Ludwig Otto, Duitsch wiskundige; * 23 April 1811 te Koningsbergen, † 4 Aug. 1874 te München. Doceerde wiskunde aan vsch. Duitsche univ. Hij heeft veel bijgedragen tot de ontwikkeling van de moderne wiskundige symboliek.

3° Max, oprichter in 1880 te Leipzig van de zijn naam dragende uitgeverij, die op het oogenblik na Breitkopf und Härtel tot de belangrijkste in Duitschland behoort.

Hesseling, Dirk Christiaan, Ned. philoloog; * 15 Juli 1859 te Amsterdam; 1892 priv. docent, 1907 prof. te Leiden; hij bestudeerde de Nieuw-Grieksche taal en letterkunde, het Ned. in Z. Afrika en het Neger-Hollandsch in West-Indië.

Hesselink, Abraham, Ned. beeldhouwer; * 19 Juli 1862 te Paterswolde. Studeerde aan de Rijksacademie te Amsterdam en de Académie des Beaux Arts te Brussel. Stelde behalve in eigen land vele malen in het buitenland ten toon (Parijs, Berlijn, Weenen, München, Venetië, San Francisco). Figuren en groepen. Niet zeer inventief of rijk aan karakter, maar kundig. *Koomen.*

Hessels, 1° Jacob, Zned. staatsman, opgehangen te Gent, 4 Oct. 1578; lid van den Raad van Beroerte, later raadsheer van den koning. Gevreesd wegens zijn strengheid, werd hij tevens gehaat ter oorzake van zijn optreden in de toepassing van den Tienden penning. In 1574 tot lid van den Raad van Vlaanderen aangesteld, werd hij tijdens den Gentschen opstand 28 Oct. 1577 gevangen genomen en gedood. In Oct. 1585 werd hij ontgraven. *V. Roosbroeck.*

2° Jan, Zned. godgeleerde, * 1522 te Leuven, † 1566 als prof. in de theologie aldaar. Aanhanger van → Bajus, met wien hij in 1563 door Philips II naar het concilie van Trente werd afgevaardigd.

Hessen, Duitsche staat, overblijfsel van een vroeger grooten staat. Opp. 7 693 km², verdeeld in de prov. Rheinhessen, aan de linkerzijde van den Rijn (hoofdstad Mainz), Starkenburg, rechts van den Rijn en ten Z. van den Main (hoofdstad Darmstadt), en Oberhessen, ten N. van den Main, door de Pruis. prov. → Hessen-Nassau omsloten (hoofdstad Giessen). In 1933 ca. 1 430 000 inw., waarvan 62% Prot. en 29% Kath. In

1933 was 48,3% der totale bodemopp. in cultuur gebracht. Er worden tarwe, rogge, gerst, haver en aardappelen (nl. in Starkenburg) verbouwd; in Rheinhessen ook wijn. De belangrijkste mijnbouwprod. zijn steenkool (947 950 ton in 1933) en ijzer (294 050 t in 1933). Metaal-, leer- en chemische industrie.

Lit.: G. Greim, Beitr. zur Antropogeographie H. (1912); Hessler, Hessische Landes- u. Volkskunde (1907); K. von Hardenberg, Hessenland. Monographien zur Erdkunde (dl. 49, 1934). *Comijn.*

Geschiedenis. A) Profaan. Hoewel de afleiding Hessen uit → Chatten etymologische moeilijkheden oplevert, valt aan de identiteit der twee niet te twijfelen. De naam der Chatten verdwijnt na 392 n. Chr. uit de geschiedenis en eerst in 720 duikt in de plaats de benaming Hassi, Hessi, Hessen op.

De Hessen behooren dan tot het Frankische Rijk. Hendrik I het Kind († 1308), een kleinzoon van de H. Elisabeth van Thüringen, is de stamvader van de vorsten, die tot 1918 over H. geregeerd hebben. Na den dood van Philips den Grootmoedigen († 1567) werd het rijk onder zijn vier zonen verdeeld, welke verbrokkeling door het uitsterven van twee takken (1583 en 1604) tot twee deelen beperkt bleef, nl. Hessen-Darmstadt en Hessen-Kassel.

Hessen-Darmstadt werd in 1806 een groothertogdom, als hoedanig het in 1870 toetrad tot het Duitsche Rijk. In 1918 werd er de Republiek uitgeroepen; sinds 1933 wordt H. bestuurd door een „Statthalter”, die de plaatsvervanger van den rijkskanselier is.

In **Hessen-Kassel,** later Keurhessen, regeerde de oudere lijn van het huis H., gesticht door landgraaf Wilhelm IV den Wijzen (1567-’92), zoon van Philips I den Grootmoedigen, bekend gebleven uit den Hervormingstijd. Wilhelm V streed in den Dertigjarigen oorlog in het Zweedsche leger; twee zijner stiefbroeders stichtten de lijnen Hessen-Rotenburg en H.-Rheinfels; later ontstond nog door splitsing de zijlijn H.-Philippsthal. Landgraaf Frederik I huwde in 1715 met Ulrike Eleonore, de zuster van Karel XII van Zweden, en werd koning van dit land (1720). Landgraaf Wilhelm IX nam deel aan den oorlog van Pruisen tegen Frankrijk in 1792 en zag zijn gebied vergroot door den Reichsdeputationshauptschluss (1803); kreeg daarbij den titel van keurvorst. Zijn keurvorstendom werd door den vrede van Tilsitt (1807) ingelijfd bij het koninkrijk Westfalen, hersteld en opnieuw vergroot in 1813 en na vele wederwaardigheden van zijn weinig vooruitstrevende heerschers in 1866 ingelijfd bij Pruisen. *v. Gorkom.*

Lit.: Bähr, Das frühere Kurhessen (1895); Losch, Gesch. des Kurfürstentums Hessen 1803-1866 (1922).

B) Godsdienstgeschiedenis. Het Christendom, dat in H. na den val van het Rom. rijk reeds ingang had gevonden, kreeg meerdere beteekenis, sinds Bonifatius daar in 719 zijn missiewerkzaamheid begon. Godsdienst en cultuur werden ten zeerste bevorderd door de kloosters van vsch.orden, waarvan de Benedictijnsche abdijen Fulda en Hersfeld de meest bekende zijn. Het in 741 opgerichte bisdom Burnaburg werd ca. 800 met het aartsbisdom Mainz vereenigd, met het gevolg dat de kerkel. gesch. van H. sinds dien tijd grootendeels met die van Mainz samenvalt. Landgraaf Philips voerde in 1526 op de synode van Homberg de Reformatie in. De seculiere en reguliere geestelijkheid werd verdreven, de kerkel. goederen werden verbeurd verklaard ten gunste van de staatskas. Uit de opbrengst daarvan richtte men in 1527 de steeds meer Calvinistisch-georiënteerde univ. van Marburg op. Door de toetreding van H. tot het Verbond van Smalkalden werd het in den Smalkaldischen oorlog gewikkeld. Hessen-Kassel bleef Luthersch, Hessen-Darmstadt werd Calvinistisch. *Wachters.*

Hessische poëzie is de regionale, vooral in dialect zich uitende woordkunst, binnen de grenzen van Hessen voortgebracht. Reeds in de 18e e. begonnen, brengt ze pas op het voorbeeld van Hebel werken voort, die ook buiten de onmiddellijke omgeving inslaan: de humoristische gedichten van Franz von Kobell (* 1803, † 1882), Karl G. Nadler (* 1809, † 1849), Friedr. Stoltze (* 1816, † 1891) en Georg Volck (* 1862, † 1914) en het zeer frissche blijspel van Ernst E. Niebergall (* 1815, † 1843), het thans nog wel eens opgevoerde „Der Datterich” (1841). Het ernstig tooneel beoefende Elisabeth Menzel (* 1847, † 1914).

Lit.: K. Neurath, in Reallex. der d. Lit.-gesch. (I 1926, 494 vlg.). *Baur.*

Hessen, Hendrik van, → Monnikhuizen.

Hessen-Nassau, Pruisische provincie. Opp. 16 759 km²; ca. 2 590 000 inw. (1933), waarvan 64% Evangelisch en 28,2% Kath. In het W. van H.-N. liggen deelen van Taunus en Westerwoud, in het O. de Hessische Senke en deelen van het Hess. Bergland. Er worden tarwe, rogge, gerst, haver, aardappelen en suikerbieten verbouwd. In de Hess. Senke wordt bruinkool gedolven. De voorn. plaatsen in H.-N. zijn Frankfort, Wiesbaden, Marburg en Kassel. *Comijn.*

Hessische mug (Cecidomyia destructor), mugsoort van de fam. der Cecidomyidae, die in midden-Europa en N. Amerika herhaaldelijk groote schade aan den oogst heeft toegebracht. De pootlooze larven leven tusschen halm en bladscheede van rogge- of tarweplanten en brengen door hun zuigen aan de halmen zooveel schade toe, dat deze als gebroken doorknikken. Elk jaar treedt een zomergeneratie op van muggen, die in Aug. -Sept. vliegen, naast een wintergeneratie, die in April uitkomt. De mugjes zijn 3 mm lang, behaard, de wijfjes zwart met roode vlekken, de mannetjes meer bruinachtig. *M. Bruna.*

Hessus, Eobanus, → Eobanus Hessus.

Hestia
(Mus. Mussolini, Rome).

Hestia (Gr. myth.), bij de Romeinen Vesta genaamd, de reine godin van het haardvuur, dochter van Cronus en Rhea. Zij vormde het religieuze middelpunt van het huis en van den staat. Bij haar vindt de vreemdeling bescherming. In het huis werd bij het feest der Amphidromia het pas geboren kind om het altaar gedragen. In het Prytaneum (raadhuis) werd haar ter eere een gemeenschappelijk haardvuur onderhouden. De kolonisten namen van het haardvuur der moederstad brandende stukken hout mee naar de nieuwe stad. Zij werd voorgesteld als een vrouw van kalme houding met een ernstig gelaat. *Weijermans.*

Hestiaeotis, N.W. gedeelte van Thessalië.

Hesychasme, leer der Hesychasten of Hesychiasten (< Gr. hèsuchia = rust), een mystisch-quietistische sekte in de Grieksche Kerk. Naar een van haar voornaamste verdedigers Gregor. Palamas (ca. 1320) worden de H. ook Palamieten genoemd.

Hesychius de Asceet, Heilige; * te Andragena in Galatië, † tusschen 788 en 797. Hij leefde op den berg Majo in Bithynië, waar hij een kapel bouwde ter eere v n den apostel Andreas. Hij leidde een ingekeerd, extatisc leven, deed vele wonderen en toonde macht over den duivel en de dieren. Feestdag 6 Maart.

Lit.: Acta S.S. Mart. (I 1668). *Feugen.*

Hesychius van Jerusalem, kerkelijk schrijver in eerste helft der 5e eeuw. H. stond in het Oosten in hoog aanzien als theoloog en kerkleeraar en wordt in de Grieksche Kerk nog als heilige vereerd. Hij schreef een Psalm-commentaar, die ten onrechte op naam van Athanasius staat, een commentaar op de kleine profeten en Isaïas en Daniël. De echtheid van andere exegetische werken is twijfelachtig. H. schreef ook een kerkgeschiedenis, die verloren ging, behalve een stuk over Theodorus van Mopsueste, dat nog op het alg. concilie van 553 werd voorgelezen. Een ascetisch werk en eenige preeken werden hem ten onrechte toegeschreven.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 257-260). *Franses.*

Hesychius van Milete, schrijver (midden 6e e.) van een Wereldkroniek tot aan de regeering van keizer Anastasius; een meer uitvoerige gesch. der regeering van keizer Justinus en der eerste jaren van Justinianus; een Onomatologos of lexicon, dat de levens bevatte van alle schrijvers der Helleensche wereld. Hij behandelde ze naar categorieën: grammatici, medici, historici enz. In de 9e.e. werd hieruit een alphabetisch uittreksel gemaakt. Behalve fragmenten van de Wereldkroniek is alles verloren gegaan.

Lit.: Krumbacher, Gesch. d. Byz. Lit. (1897, 323-325). *Franses.*

Hetaeren (Gr. hetaira = gezellin), bij de Oude Grieken de gewone, euphemistische benaming van zekere publieke vrouwen, die in tegenstelling met de vulgaire pornai of deernen, goed onderlegd waren in allerlei kunsten, vooral muziek en literatuur. De omgang met h. werd niet als oneerbaar aangezien. Sommige h. hebben het tot een zekere beroemdheid gebracht, zoo o.m. → Aspasia; Glycera; Laïs, de gezellin van Diogenes den Cynicus en tevens van Aristippus van Cyrene; Phrynè, om haar schoonheid door Praxiteles uitgebeeld en in een proces verdedigd door Hyperides. Lucianus schreef gefingeerde hetaerendialogen, Alciphron schreef Hetaerenbrieven. *V. Pottelbergh.*

Hetaerie (Gr. hetaireia = gezelschap), in Oud-Griekenland oorspr. een wettelijke groepeering van burgers in een staat, zooals bijv. te Creta. Andere h. zijn die van zekere wijsgeerige scholen, w.o. de clubs der Pythagoreeërs het best bekend zijn. Doch in den regel worden met h. bedoeld: aristocratenclubs van geheimzinnigen aard en verdachte werking, die zeer bedrijvig waren in tijden van politieke onrust. Haast ieder aspiranttyran steunt op zijn hetaerie, maar haast ieder tyran bestrijdt de h. hardnekkig. In Athene gingen van de h., buiten de normale politieke oppositie (beïnvloeding der verkiezingen en der rechtbanken), ook revoluties uit, zooals overal elders. Daarom werden de h. ook wettelijk verboden na het herstel der democratie in 403 v. Chr. *V. Pottelbergh.*

In de geschiedenis van Nieuw-Griekenland werd de naam gegeven aan talrijke → geheime genootschappen met cultureele of politieke bedoelingen. In de 2e helft der 18e e. werd een h., met overwegend cultureele doeleinden, gesticht door den Thessaliër Rhigas († 1798). De H. der vrienden of „philikers", in 1814 te Odessa opgericht en waarvan de hoofdzetel in 1818 naar Konstantinopel werd overgebracht, had voor doel de Grieken van de Turksche overheersching te bevrijden; onder leiding van Alexander Ypsilanti bewerkte zij oproerige bewegingen in Moldavië en Walachije (1821), waardoor een begin met den alg. opstand werd gemaakt; zij verdween echter, nadat Griekenland een zelfstandig koninkrijk was geworden. Naast deze hadden zich in den aanvang der 19e e. hier en daar ook wetenschappelijke h. gevormd, bijv. een te Athene in 1812; maar ook deze kwam in verval, toen door de stichting van het koninkrijk haar werkzaamheden min of meer overbodig waren geworden, en later werd zij geheel en al ontbonden. Onder den naam Ethnische H. ontstond weer later een geheim genootschap in pan-Hellenistische richting, onder invloed waarvan de bezetting van Creta door de Grieken plaats vond en ook de ongelukkige Grieksch-Turksche oorlog uitbrak (1897).

Lit. Algemeen : W. Miller, A hist. of the Gr. people, 1821-1921 (Londen 1922). Over de h. in den tijd v. d. Gr. opstand : Canat, La renaissance de la Grèce antique, 1820-1850 (Parijs 1911) ; K. Mendelssohn-Bartholdy, Die Hetärie (Hist. Zeitschrift, XVI, 1866). *Lousse.*

Het daghet in den Oosten, een der beroemdste romances uit de M.E., met het zoo roerende, zoo suggestieve, in zijn soberheid zoo plastisch-beeldende verhaal van een jonkvrouw, die uit den mond van zijn mededinger hoort, hoe haar geliefde onder de groene linde door hem verslagen werd, die hem in trouwe liefde zelf eerst begraaft en dan in een klooster gaat. Het doet nog als zeer oud aan. Vergeestelijkt, werd het toegepast op den gekruisten Bruidegom. *V. Mierlo.*

Het doel heiligt de middelen, volgens een oude en herhaaldelijk weerlegde beschuldiging een stelling der Jezuïeten-moraal. Misschien is deze aanklacht afkomstig van Pascal, die in zijn „Lettres à un Provincial" een Jezuïet laat zeggen: „Nous corrigeons le vice du moyen par la pureté de la fin". Men meent deze leer te kunnen vinden bij den moraaltheoloog H. Busenbaum S.J., die in zijn Medulla Theologiae Moralis zegt: „Wanneer het doel geoorloofd is, zijn ook de middelen geoorloofd".

Duidelijk is, dat een goed doel de zedelijke waarde van een goed middel kan verhoogen en aan een middel, dat in zedelijk opzicht indifferent is, een zekere goedheid kan verleenen. Met bovengenoemde stelling wordt echter bedoeld, dat een zedelijk slecht middel door het doel zou worden geheiligd. Deze leer is door de Kath. Kerk steeds verworpen. „Zouden we dan niet liever het kwade gaan doen, zooals sommigen ons lasterlijk aanwrijven, opdat het goede eruit volgt. Maar terecht wordt zoo iets veroordeeld" (Rom. 3.8). Tot nu toe is men er niet in geslaagd aan te toonen, dat een dgl. uitspraak in een of ander geschrift der Jezuïeten wordt gevonden. Busenbaum sluit het gebruik van zedelijk slechte middelen volstrekt uit, zooals uit den samenhang blijkt. Gedachten, die bovengenoemde stelling schijnen weer te geven, vindt men daarentegen wel bij den Florentijnschen staatsman → Macchiavelli.

Lit.: L. Koch, S.J., Jesuitenlexikon (blz. 1876-1878); Duhr, Jesuitenfabeln (1904, 542 vlg.; Holl. vert.

Jezuïetengruwelen, 255 vlg.); Reichmann, Der Zweck heiligt die Mitteln (Freiburg 1903). *P. de Jong.*

Heteranthera, tropisch waterplantengeslacht van de fam. der Pontederiaceae, afkomstig uit Z. Amerika; bezit onder de 9 soorten een groote verscheidenheid in bladvormen. Grasachtig is H. graminea, niervormig H. reniformis, terwijl H. zosteraefolia zelfs drieërlei vormen van zwembladeren heeft. Voor kamer-aquaria en ook voor vijvers leenen zij zich bijzonder. *Bouman.*

Heteren, gem. in de prov. Gelderland, in het N. van de Betuwe aan den linker-Rijnoever (XI 512 D 4). Omvat de dorpen Heteren, Driel en Randwijk. Opp. 3 290 ha, ca. 3 700 inw., waarvan 53% Kath. en 40% Ned. Herv., 6% Geref. Middelen van bestaan: landbouw, fruitteelt en steenfabrieken. Te Heteren een baksteenen toren uit de 13e eeuw. In Randwijk kerk en toren (13e eeuw). In Driel woonde de Betuwsche schrijver Jacob Cremer. Naar het dorp Randwijk voerden de graven van Randwijk hun naam. *Heijs.*

Heteren, Karel Hendrik (als kloosterling dom Willebrord) van, Ned. Benedictijn, * 16 Juli 1857 te Hulst, † 28 Maart 1906 te Rome. Hij trad in 1882 als Benedictijn in de abdij van Maredsous (prov. Namen, van de Congregatie van Beuron); 1886 priester gewijd, tot 1897 werkzaam in Brazilië, daarna te Rome, waar hij de ziel der Ned. kolonie en de hulpvaardige raadgever van tallooze toeristen was. Hij schreef vsch. studies over de gesch. zijner Orde en vooral over Egmond; het herstel van de abdij aldaar was zijn levensideaal.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VIII). *Gorris.*

Heterocera, → Nachtvlinder.

Heterochromosoom, → Geslachtschromosomen.

Heterochthoon dialect (< Gr. heteros = ander, chthoon = grond) of koloniaal dialect is in tegenstelling met een autochthoon dialect een tongval, die in een vreemd land, meestal in verre koloniën, buiten het oude stamgebied dus, geïmporteerd is. Er behoeft geen staatkundige band met het moederland te zijn (vgl. Z. Afrikaansch), ja zelfs hoeft die er niet geweest te zijn (tijdens den oorlog werd door Belg. vluchtelingen in Engeland Nederlandsch gesproken).

Ned. h. d. zijn: 1° Afrikaansch, 2° Negerhollandsch der Deensche Antillen (uitgestorven), 3° West-Indisch, 4° Noord-Amerikaansch, 5° Ceylonsch (bijna uitgestorven), 6° Oost-Indisch. Zij zijn meer archaïstisch en meer creoliseerend dan de autochthone, ontleenen veel, doch geven weinig aan de moedertaal (met uitzondering van het Oost-Indisch). *Weijnen.*

Heterocontales (plantk.), reeks van geeselwieren met ongelijke zweepharen aan de zwermcellen. Hiertoe behooren de fam. van de Botrydiaceeën, de Confervaceeën, de Chlorotheceeën en de Chloromonadaceeën. De chromatophoren zijn geelgroen gekleurd door het aanwezige xanthophyl. *Bouman.*

Heterocyclische verbindingen, → Cyclische verbindingen.

Heterodera radiciola, → Wortelaaltje.

Heterodont of anisodont noemt men in de dierk. het gebit, dat uit verschillende soorten tanden bestaat, bijv. bij den mensch en de zoogdieren, waar men in het gebit snijtanden, hoektanden en kiezen aantreft.

Heterodox, term, vooral gebruikt ter aanduiding van een onrechtzinnige, een van de overgeleverde godsdienstige leer afwijkende meening, en van den persoon, die een dgl. meening heeft. → Orthodox.

Heterodyne ontvanger (radio), ontvangtoestel, waarin door middel van een oscilleerenden kring een bep. frequentieverschil wordt gemaakt met de frequentie van de te ontvangen golf. Dit frequentieverschil is constant voor alle te ontvangen golven, zoodat de rest van het ontvangtoestel gebouwd wordt, alsof slechts één enkele golf ontvangen wordt. Hierdoor wordt de constructie eenvoudiger en selectiever. De h. o. wordt thans veel toegepast voor omroepontvangers. *A. Dubois.*

Heteroecie is het verschijnsel, dat verschillende ontwikkelingstoestanden van een parasiet op verschillende planten of dieren voorkomen. Onder de plantaardige parasieten komt h. veel voor bij roestzwammen. → Sexualiteit (bij de plant).

Heterogametie, → Geslachtschromosomen.

Heterogamie (biol.), erfelijkheidsverschijnsel, dat gekenmerkt is door het feit dat, in sommige gevallen, de producten van reciproque soortkruisingen opvallend ongelijk zijn. Zoo constateerde H. de Vries in 1911, dat de bastaardproducten van de kruising ♀ Oenothera biennis × ♂ O. muricata veel meer muricata-eigenschappen bezitten dan de F_1-planten uit de reciproque kruising ♀ O. muricata × ♂ O. biennis, die meer op O. biennis gelijken. De verklaring van deze en aanverwante feiten bracht vooral het cytologisch onderzoek van O. Renner, die aantoonde, dat de chromosoomgarnituren van de Oenotherasoorten niet uit homologe paren zijn samengesteld, zoodat zij een afwijkend vererwingsschema hebben.

Lit.: O. Renner, Untersuch. über die faktorielle Konstitution einiger Komplex-heterozygotischen Oenotheren (Bibliotheca genetica, 1925). *Dumon.*

Heterogeen evenwicht, → Chemisch evenwicht.

Heterogenesis, door Korschinsky gebruikte term voor wat men thans in de erfelijkheidsleer noemt idiovariatie of → mutatie.

Heteromorphisme, → Polymorphie.

Heterophoon principe of → Heterophonie.

Heterophonie (Gr.), „anders-stemmigheid”, in den zin van een gelijktijdige melodische variatie tusschen zang en instrumenten, de eenige vorm van meerstemmigheid, die in de Gr. muziek bekend was en die ook voor vele primitieve culturen kenmerkend is.

Heterophyllie is in de plantk. het verschijnsel, dat eenzelfde plant twee vormen van bladeren voortbrengt. H. treedt vooral daar op, waar twee vormen van spruiten met verschillenden bladstand worden aangetroffen, bijv. bij de klimop, waar de bladeren, die tijdens den bloei gevormd worden anders van vorm zijn dan die, welke vroeger ontstaan zijn. Ook bij sommige waterplanten komt h. voor. De waterranonkel vormt sterk gedeelde, ondergedoken bladeren, naast minder gedeelde bladeren, die zich boven het wateroppervlak ontwikkelen. Het laatste geval wordt door sommigen niet tot de h. gerekend, omdat men hier niet te maken heeft met twee vormen van gewone groene bladeren. Gevallen, waar in de jeugd van de plant andere bladeren gevormd worden dan later, worden meestal ook niet tot de h. gerekend. *Melsen.*

Heteropisch noemt men in de geologie die afzettingen, die petrologisch of naar hun fossielinhoud verschillend zijn, doch van denzelfden ouderdom. Tegengestelde van isopisch.

Heteropolaire binding, → Chemische binding.

Heteroptera, → Wantsen.

Heterosiden, → Koolhydraten.

Heterosis, door Shull in de b i o l o g i e ingevoerde term om het sterke groeivermogen (hybrid vigor) van sommige hybriden aan te duiden. Wanneer men voor het erfelijk onderzoek of voor het veredelen van vreemdbestuivende planten, bijv. rogge, of van sommige diersoorten, bijv. hoenders, gedurende één of meer generaties zijn toevlucht neemt tot → inteelt, worden de producten in vele gevallen zwakker of minder levensvatbaar. De producten echter uit de kruising van twee verschillende stammen, ondanks het feit, dat de ouders duidelijk inteeltschade vertoonen, hebben een opvallend krachtiger groeivermogen, dat in de practijk van de plantenveredeling (bijv. voor maïs) reeds alg. toepassing heeft gevonden. Voor de genetische verklaring van dit verschijnsel kan men wijzen op de gelukkige samenwerking van de in beide ouders aanwezige factoren; deze combinatie van → polymere factoren verklaart echter niet alle gevallen, daar het, voor maïs bijv., niet mogelijk bleek zaadvaste typen voor krachtigen groei te kweeken.

De theorie van de stimulanswerking bij hetorgyzoten, opgebouwd door East en Hayes, en aangevuld door Jones, brengt evenmin voor alle waargenomen verschijnselen een bevredigende verklaring.

L i t. : E. M. East en H. K. Hayes, Heterozygosis in evolution and plant-breeding (1912); D. F. Jones, Dominance of linked factors as a means of accounting for heterosis (Genetics, II 1917); E. M. East en D. F. Jones, Inbreeding and outbreeding (1919). *Dumon.*

Heterosporie noemt men in de p l a n t k u n d e het verschijnsel, dat de mannelijke sporen of microsporen niet meer gelijk zijn aan de vrouwelijke (megasporen), maar kleiner dan deze laatste. Zoodra het verschijnsel van de h. optreedt, is ook een reductie van het prothalium, van den → gametophyt dus, waar te nemen. Vgl. → Homospore varenplanten. *Dumon.*

Heterostylie of verschil in stijllengte is in de b i o l o g i e één van de oorzaken, die de → bestuiving van den stempel door het stuifmeel van dezelfde bloem kunnen verhinderen. In geval van echte h. geeft alleen de bestuiving tusschen individuen van twee verschillende groepen (legitieme bestuiving) normale zaadaanzetting, terwijl bestuiving tusschen individuen van dezelfde groep (illegitieme bestuiving) slechte of alleen middelmatig goede uitslagen geeft (physiologische heterostylie-kenmerken). Voor de practijk van den land- en tuinbouw komen hier in aanmerking boekweit, de meeste primula's, vele vlasachtigen, o.a. Linum grandiflorum, flavum, austriacum (niet het gekweekte vlas L. usitatissimum), vele Oxalis- en Houstoniasoorten, ook Pulmonaria, Forsythia en Menyanthes trifoliata. Het genetisch gedrag van de h., dat door Bateson en Gregory werd onderzocht, berust op een dominanten factor A voor kortstijligheid. (→ Dominantie; Erfelijkheid).

L i t. : E. Lehmann, H. in Hdb. der Vererbungswiss. (II [4]1928); A. Ernst, Zur Genetik der H., Z. Abstammungslehre (I 1928); F. Laibach, Die H. und ihre Bedeutung f. d. Pflanzenzüchtung, in Der Züchter (II 1930). *Dumon.*

Heterosyllabische klankverbinding (p h i l o l o g i e) is die klankverbinding, waarvan het laatste gedeelte behoort tot een nieuwe sonoriteitsgolf; valt de geheele klankverbinding onder één sonoriteitsgolf, dan heet zij tautosyllabisch. Zoo is bijv. ei en ou in heien en zou(w)en heterosyllabisch; die in heiden en zouden tautosyllabisch. *br. Herman Jozef.*

L i t. : Brugmann, Grundriss der Vergleich. Grammatik der Indogerman. Sprachen (I Straatsburg 1886, 49).

Heterothallie (b i o l o g i e), vorm van voortplanting, die door Blakeslee bij een schimmelgroep, de Mucorineae, werd waargenomen. De voortplanting gebeurt er op twee verschillende wijzen: twee hyphen van eenzelfde mycelium kunnen naar elkaar toegroeien en aan hun topeinde twee gameten vormen, wier protoplasten, na oplossing van het tusschenschot, met elkaar versmelten, om één zygote te vormen (h o m o t h a l l i s c h e vormen); of er zijn voor het vormen van de zygote twee verschillende mycelia noodig en dan spreekt men van heterothallie. Wel zijn er dan tusschen beide mycelia verschillen in phototropische gevoeligheid, maar geen morphologische, die op geslachtsdifferentiatie zouden wijzen. Men kan hier dus nog niet van mannelijke en vrouwelijke mycelia spreken; daar er echter physiologische verschillen zijn, heeft men den naam p l u s - en m i n u s - r a s s e n aan deze biologische liniën gegeven. Zygotenvorming heeft niet plaats tusschen hyphen van twee gelijknamige rassen, wel wanneer plus-rassen met minus-rassen versmelten. *Dumon.*

Heterotrophe planten zijn planten, die zich alleen met organische stoffen kunnen voeden en die dus afhankelijk zijn van de aanwezigheid van andere levende wezens. Zij staan tegenover de autotrophe planten, die haar organisch voedsel zelf maken uit anorganische stoffen. H. hebben geen chlorophyl, dat bij autotrophe planten bijna altijd aanwezig is. Zij worden → p a r a s i e t e n genoemd, als zij zich voeden met de organische stof van levende wezens, → s a p r o p h y t e n, indien zij deze verkrijgen van doode organismen. Een overgang tusschen h. en autotrophe planten vormen die autotrophe planten, welke zich ook uitsluitend met organische stof kunnen voeden. Sommige groene wieren kan men ook in het donker kweeken op voedingsbodems, indien deze organische stoffen bevatten. Daartegenover zijn er ook bepaalde niet groene, autotrophe planten (→ Chemosynthese). *Melsen.*

Heterotypische kerndeeling, → Reductiedeeling.

Heterozygotie (b i o l o g i e) is gekenmerkt door het feit, dat een organisme voor één of meer factoren erfelijk onzuiver is, omdat het zijn ontstaan te danken heeft aan ongelijke kiemcellen of gameten. Op zijn beurt vormt het dan verschillende soorten van kiemcellen (→ Mendelisme).

Hettieten, Hettietologie, Hettietische taal en schrift. Zie pl. (vgl. index kol. 831).

I. Hettieten. A) Terminologie. Tot in de tweede helft van de 19e eeuw waren de Hettieten alleen bekend uit het Oude Testament, dat op talrijke plaatsen den naam van dit volk vermeldt en daaraan een belangrijkheid toekent, die door de wetenschap nooit begrepen en vaak in twijfel getrokken werd (zie verder sub D: De H. en de H. Schrift). De ontdekking van de resten der Hettietische cultuur en de ontcijfering van de spijkerschrift-documenten van Bogas-Keuï hebben onze kennis omtrent de H. ten zeerste vermeerderd en sinds eenige weinige jaren is het mogelijk de volgende begrippen in hoofdzaak als vaststaand te beschouwen:

a) Proto-Hettieten. Vóór den inval en de vestiging van een Indo-Germaansch (Indo-Europeesch) ras in centraal Klein-Azië ca. 2 000 v. Chr. leefde daar een volk of groep van stammen, waaraan blijkens de documenten van Bogas-Keuï zelf oorspr. de naam

„Chatti" alleen toekomt. Aangezien dit echter eerst ontdekt werd, nadat men de Indo-Germ. invallers reeds met dien naam was gaan aanduiden, pleegt men de oorspr. Chatti aan te duiden als Proto-Hettieten. Deze waarschijnlijk autochthone bevolking van een aanzienlijk deel van Klein-Azië was noch Semietisch, noch Indo-Germaansch en wordt door sommigen aangeduid als „Azianisch". Zij had echter reeds in het derde duizendtal v. Chr. Indo-Germ. elementen in zich opgenomen. De Proto-Hettieten zijn ons eenigszins bekend geworden, vooral door de opgravingen van Alisjar-Hüjük en Kül-Tepe, bij welke laatste plaats reeds vóór 2000 v. Chr. een Assyrische handelskolonie gevestigd was, die ons in de zgn. „Cappadocische tabletten" een aantal namen en eenige begrippen omtrent de Proto-Hettieten heeft overgeleverd [→ Assoer (kol. 186); → Kül-Tepe].

b) Rond het jaar 2000 v. Chr. maakte een invasie van Indo-Germ. stammen in Klein-Azië (vlg. sommigen uit Zuid-Rusland via den Kaukasus, vlg. anderen uit Z.W. Europa via den Bosporus) een einde aan het bestaan der Assyrische kolonies en vereenigde allengs de verspreide stammen der inheemsche bevolking onder Indo-Germ. leiding tot één volk. Naar de stad Nesa, een der eerste centra van dit rijk, noemt men dit volk thans wel de Nesieten. Meer gebruikelijk echter is de benaming Chatti, waarmee zij zich zelf aanduidden en waarmee zij door de Assyriërs werden aangeduid, Egyptisch Cheta, bijbelsch-Hebreeuwsch Chittim, vandaar Hittieten of Hettieten. De vroeger gebruikelijke benaming Hetheeën steunt op de Gr. vertaling der Septuagint. Deze Nesieten of „Hettieten" hebben het historische rijk gegrondvest, dat Chattoesas (→ Bogas Keuï) tot hoofdstad had (voor gesch., cultuur enz., zie sub B en C).

c) Na den ondergang van het Klein-Aziatisch rijk der Hettieten ca. 1200 v. Chr. geven de Assyrische documenten den naam Chatti aan een aantal vorstendommen van N. Syrië (vooral Karkemisj, bijb. Charkamis), wier bevolking in werkelijkheid is samengesteld uit: a) een overblijfsel van de Hettieten uit Anatolië, dat zijn heerschappij en invloed reeds lang te voren tot hiertoe uitstrekte; b) Semietische Arameeën, die, eertijds nomaden, thans hier de Amorrheeën, hebben verdrongen; c) een sterk element van Hoerrieten (Choerri, vroeger ten onrechte Charroe genoemd). De confederatie van deze meer gehettietiseerde dan Hettietische vorstendommen, die men soms aanduidt als de Syro-Hettieten, vormt het zgn. laat-Hettietische rijk. Van deze „Syro-Hettieten" zijn de zgn. Hettietische hiëroglypheninschriften [→ Hiëroglyphen (Hettietische)] bijna alle afkomstig.

B) Geschiedenis. a) De gesch. der H. van Klein-Azië is ons bekend uit Egypt. monumenten, een deel der Amarnabrieven en archaeol. vondsten in Hettietische nederzettingen van Klein-Azië, waaronder de tabletten van Bogas-Keuï (Chattoesas) veruit de belangrijkste zijn. De jaartallen in het hier volgende overzicht laten alle eenige speling toe. Ook de schrijfwijze der koningsnamen is nog veel omstreden. Duidelijk zijn in deze gesch. twee tijdperken te onderscheiden, resp. het Oude en het Nieuwe Rijk. Het O u d e R ij k is een periode van expansie en consolidatie, beginnend met de oudste vorsten Pithana en Anitta en voortgezet door Toedchalia I en zijn zonen. In het begin der 19e eeuw is de macht in handen van Labarna, wiens naam de titel werd der Hettietische koningen (vgl. caesar bij de Rom.; pharao bij de Egypt.). Op hem volgt Chattoesil I en Moersil I, welke laatste Aleppo verwoest en ca. 1800 v. Chr. korten tijd zelfs meester is van Babylon. Ongeveer vanaf dit tijdstip is Chattoesas de hoofdstad van het Hett. rijk. Van de nu volgende heerschers, waarvan ongeveer een dozijn namen overgeleverd zijn, is alleen Telepinoe (ca. 1700) eenigszins meer bekend. Daarna volgt een periode van ca. 2 eeuwen, waarvan ons omtrent de H. geen documenten zijn overgeleverd (ca. 1650-1450). Waarsch. valt deze periode samen met een inzinking der Hett. macht en een daarmee samenhangende opkomst der Choerri-Mitanni.

Met Toedchalia II (ca. 1420) begint het N i e u w e R ij k. Zijn grootste heerscher is Soeppiloelioema (eerste helft van 14e eeuw), uit wiens regeering talrijke bijzonderheden bekend zijn. Het Hett. rijk breidt zich uit ten koste der Mitanni tot diep in N. Syrië, en Soeppiloelioema wordt door Amenhotep IV van Egypte als volkomen gelijke erkend. Met den dood van zijn zoon en opvolger Moersil II (ca. 1347-1320) begint de worsteling met Egypte om de hegemonie in het Oosten. De pharao Seti I verslaat Moetawalloe, den zoon van Moersil II, bij Kadesj aan den Orontes. Weinige jaren later leveren Ramses II en Moetawalloe II opnieuw slag bij Kadesj, waarvan het onbesliste resultaat leidde tot een verdrag tusschen Chattoesil III en den pharao. Hiervan bezitten wij thans een Egyptischen en een Hett. tekst, die van groote beteekenis is voor onze kennis van de Oostersche toestanden in dezen tijd. Ramses II huwde daarna de dochter van Chattoesil, een historische gebeurtenis, die door bekende Egyptische monumenten verheerlijkt wordt.

Onder Toedchalia IV (vanaf ca. 1255) duurt de goede verhouding met Egypte voort. Dan begint de macht van Assoer onder Toekoelti-Ninoerta (1260-1232) op te komen, waarmee een nieuwe toestand in het Oosten wordt ingeluid. Na den zoon van Toedchalia IV, Arnawantoe IV, volgt wederom een Toedchalia, wiens rijk echter tegen het jaar 1200 verdwijnt. Hier breken de archieven van Bogas-Keuï af. Het machtige rijk der H., uitgeput door in- en uitwendige oorlogen, valt ten offer aan de volkerenbeweging, die in dezen tijd het heele Oosten van Europa en Westelijk Azië in beroering brengt (→ Zeevolkeren).

b) De geschiedenis der zgn. S y r o - H. is ons bijna uitsluitend bekend uit de annalen der Assyrische koningen vanaf Tiglatpileser I (ca. 1100) tot aan Sargon II (einde 8e eeuw), die met de afzonderlijke of verbonden Hett. vorstendommen in voortdurenden oorlog zijn geweest. Belangrijke bronnen zijn ook de opgravingen in vsch. steden, vooral Karkemisj en Sendzjirli. De ontcijfering der Hett. → hiëroglyphen zal onze kennis omtrent deze periode waarsch. beduidend vermeerderen. Karkemisj was het voorn. centrum van dit laat-Hett. rijk, dat aan Tiglatpileser I, meester van heel Syrië en Klein-Azië, niet werd onderworpen. De Syro-H. van hun kant trachtten enkele tientallen jaren later vergeefs Babylon te veroveren. Voor de gesch. der twee volgende eeuwen ontbreken alle directe gegevens. Vanaf Assoernasjirpal II (884-'59) tot aan Sargon (721-705) verhalen talrijke Assyr. teksten en voorstellingen van de overwinningen der Assyriërs op de Syro-H. Onder den laatstgenoemden koning werd de onafhankelijkheid van Karkemisj definitief vernietigd. Het werd, evenals Samaria en vele andere Syro-Pal. staten in dezelfde periode, als een provincie bij het Assyr. wereldrijk ingelijfd.

C) Godsdienst, cultuur, kunst. Dezelfde als onder B) genoemde bronnen veroorloven ook een voorloopig begrip omtrent de Hett. godsdienst, cultuur en kunst. De regeeringsvorm der H. is het koningschap, waarin de opvolging oorspronkelijk waarschijnlijk door keuze, later door overerving was geregeld. De koning is tevens de eerste priester en opperste rechter. Naast hem speelt bij de H. de koningin een groote rol. Haar officieele waardigheid en titel blijven ook na den dood des konings voortbestaan. Dikwijls regeert zij alleen. Onder den koning staan talrijke vazallen van afz. staten en stammen, die het Hettietenrijk sterk het karakter geven van een feodaalstaat. In het geheel niet zeevarend, waren de H. sterk in den handel over land. De bewerking en verhandeling van het ijzer vooral bracht hun groote rijkdommen. Landbouw en veeteelt bloeiden evenzeer. De sterkte van het leger steunde vooral op de wagensoldaten. Het archief van Bogas-Keuï bevat een uitgebreide verzameling van wetten (burgerlijk, penaal en familie-recht). Het Hett. pantheon was zeer uitgebreid. Goden en godinnen van alle deelen van het rijk werden er in opgenomen, evenals een aantal goden der Proto-H. Van de meesten is ons echter niet veel méér dan de naam bekend en geen enkel theologisch systeem is ons overgeleverd. De verhouding van god en mensch was in hoofdzaak die van heer en dienaar. Dagelijks en bij bijz. gelegenheden bracht men aan de goden offers van spijs en drank, dieren en soms van een mensch. Omtrent de cultusvormen (ritueele maaltijden, godsdienstige feesten, reciteeren van gebeden, zuiveringsritueel e.a.) is ons iets bekend uit hymnen en ritueele teksten. Magie en divinatie gelijken op die der Babyloniërs. Vsch. teksten bevatten godsd. mythen en legenden (Asjirtoe, Groote Slang, Telepinoe). De Hett. kunst is door talrijke monumenten vertegenwoordigd: leeuwen, sphinxen, rotsreliëfs. Hierbij moet echter scherp onderscheid worden gemaakt tusschen de voortbrengselen van het Klein-Aziatische rijk en dat der Syro-H. Talrijke zgn. Hettietische beeldhouwwerken worden thans niet meer aan de H., doch aan de Choerri toegeschreven. Dezen hebben vooral op de kunst van het laat-Hett. rijk hun stempel gedrukt en die van het Klein-Aziat. rijk ook niet weinig beïnvloed. Deze laatste, waarvoor vooral de ronde, volplastische vormen karakteristiek zijn, is door den snellen ondergang van het rijk nooit tot volle ontwikkeling gekomen, terwijl de Syro-Hett. kunst, in haar volle ontwikkeling getypeerd door de uiterst gezwollen vormen, in werkelijkheid een vermenging is van Choerrietische, Anatolische en Arameesche elementen. Voor schrift en taal, zie onder II.

D) De Hettieten en de Heilige Schrift. De Hettieten worden in de Heilige Schrift vaak vermeld (vgl. sub A, 1e alin.), het eerst in de bijbelsche volkerentafel (Gen. 10. 15). Belangrijk is, dat de vermelding van Hettietische kolonies in Z. Palestina reeds ten tijde van Abraham (Gen. 23 e.a.), vroeger onmogelijk geacht, thans door het bekend worden van een ouder, Klein-Aziatisch rijk der Hettieten begrijpelijk en verklaarbaar is geworden. In hetzelfde verband moet ook de mededeeling gezien worden van Ezechiël (16. 3), volgens welke de stad Jerusalem gesticht is door Amorrheeën en H. Nog begrijpelijker zouden deze bijbelsche mededeelingen zijn, indien wij ze in verband konden brengen met een Zuidelijke verspreiding der Proto-H. of eigenlijke Chatti. Ten onrechte willen nieuwere auteurs de H. der oudere bijbelsche tijdperken vervangen door de Choerri. De mededeeling van de H. Schrift (Jos. 1. 4.), volgens welke Canaän in den tijd van Josuë een „land der H." was, is, o.a. in verband met de chronologische onzekerheid omtrent den inval der Israëlieten en de critische onzekerheid van dezen tekst, nog niet voor volledige verklaring vatbaar. Talrijke malen worden de H. genoemd als een der stammen of rassen, die in dezen tijd de bevolking van Canaän uitmaken (vgl. Ex. 3. 8-9; Num. 13. 30 e.a.). H. worden nog vermeld ten tijde van David en Salomon (1 Reg. 26. 6; 2 Reg. 11. 3; 3 Reg. 11. 1).

Alle vroegere studies over het onderwerp H. en de H. Schrift zijn in verband met de ontdekkingen der laatste jaren als verouderd te beschouwen.

II. Hettietologie, Hettietische taal en schrift. Hettietologie is de wetenschap van geschiedenis, kunst, godsdienst der H. Zij dateert pas van de 2e helft der 19e e. toen in N. Syrië de eerste monumentale resten der laat-Hett. beschaving werden gevonden (1870 vlg.). Van dan af volgen exploraties en ontdekkingen, spoedig ook opgravingen, elkander snel op. Reeds veel vroeger (1833) had echter C. Texier een groote verkenningsreis door Klein-Azië ondernomen en daarop o.a. de ruïnes van Bogas-Keuï ontdekt. In 1835 vond Hamilton die van Eujoek. Hoewel geïsoleerde resten der Hett. beschaving ook thans nog steeds door reizigers gevonden worden, is het tijdperk der pioniersexploraties reeds ca. het jaar 1900 afgesloten. Opgravingen zijn verricht op vsch. plaatsen van de beide Hett. cultuurgebieden, nl. N. Syrië: Karkemisj, Tell Ahmar, Chatal-Hüjük; Klein-Azië: Bogas-Keuï, Eujoek, Alisjar-Hüjük, Has-Hüjük, Arslantepe. Van minstens gelijk belang voor de Hettietologie zijn de opgravingen in enkele centra der randgebieden, met name in Tell Chalaf en in Kül-Tepe.

Hoewel omtrent gesch., cultuur, kunst, godsdienst der H. reeds een groote menigte gegevens verzameld zijn (zie sub C), blijft de hoofdopgave der H. voorloopig nog het vermeerderen en coördineeren der Hett. schriftdocumenten. Voor zoover deze in hiëroglyphen zijn gesteld, is de ontcijfering nog onvoltooid [→ Hiëroglyphen (Hettietische)] en kan van een verwerking der teksten dus nog geen sprake zijn. Dit betreft vooral de in den cultuurkring van het laat-Hett. rijk gevonden monumenten. Voor zoover in Klein-Azië, vooral in Bogas-Keuï, gevonden en dus te beschouwen als overblijfselen van de cultuur van het groote Hett. rijk, zijn de teksten geschreven op kleitafeltjes in Akkadisch spijkerschrift. Ten deele zijn deze teksten gesteld in het Akkadisch en dus zonder meer verstaanbaar, de overige echter in een tot aan de ontdekking van het Bogas-Keuï-archief onbekende taal. De ontcijfering daarvan (begonnen op initiatief der Deutsche Orient-Ges. in 1913 door een groep van geleerden onder leiding van Hrozny) heeft vastgesteld, dat elementen van meerdere talen in deze teksten vertegenwoordigd zijn, o.a. het Proto-Hettietisch, het zgn. Hettietisch of Nesietisch of Kamesietisch, het Loewisch en het Choerrietisch. In het Hettietisch zijn ook gesteld de twee zgn. Arzawabrieven van het Amarna-archief. Het Hettietisch of Nesietisch is in wezen een Indo-Germaansche taal van de zgn. Kentumgroep, doch in den woordenschat sterk vermengd met vreemde (ten deele „Azianische") elementen. Vsch. hoogescholen bezitten thans een afzonderlijken leerstoel in de Hettietologie, sinds eenige jaren ook het Pauselijk Bijbelinstituut te Rome.

Lit.: De meeste der bestaande monographieën zijn verouderd. In aanmerking komen thans vooral: J. Garstang, The Hittite Empire (Londen 1929); A. Götze, Kulturgesch. des alten Orients: Kleinasien [München 1933 (in: Handb. d. Altertumswiss. III, 1, 1e helft)]; G. Contenau, La Civilisation des Hettites et des Mitanniens (Parijs 1934). In deze werken is tevens voor alle onderdeelen der Hettietologie een uitgebreide bibliographie met critische appreciatie te vinden. Een volledige bibliographie geeft G. Contenau, Eléments de Bibl. Hettite (Parijs 1922; met Suppl. 1927; voortgezet door L. Delaporte in: Revue Hittite et Asianique, Parijs). Voor de talengroep van het Bogas-Keuï-archief, vgl. het overzicht van J. Friedrich, Hettitische und „Kleinasiatische" Sprachen (Berlijn 1931); L. Delaporte, Manuel de la langue hittite etc. (3 dln. Parijs 1929-1933). Voor → hiëroglyphen, zie onder dit woord. *Simons.*

Hettinger, Franz, Kath. theoloog; * 13 Jan. 1819 te Aschaffenburg, † 26 Jan. 1890 te Würzburg, priester gewijd in 1843, vanaf 1847 prof. aan het seminarie te Würzburg, dat hij met → Denzinger en → Hergenröther tot grooten bloei bracht. Hij doceerde er eerst apologetiek, later dogmatiek. Vooral bekend door zijn Apologie des Christentums (5 dln. 1863-'67), dat lang het klassieke boek voor meer ontwikkelden was. *Pauwels.*

Hettner, 1° Alfred, Duitsch geograaf; * 6 Aug. 1859 te Dresden, studeerde geographie in Halle, Bonn en Straatsburg bij Kirchhoff, Theobald Fischer, Gerland en Von Richthofen; 1882-'83 vertoefde hij in Columbia; 1888-'90 maakte hij een Zuid-Amerikareis; in 1895 richtte hij het Geogr. Zeitschrift op, dat groote beteekenis kreeg. In 1908 bezocht hij Egypte, in 1912 Algerië en Tunis; in 1913-'14 O. en Z. Azië. Naast gedegen landbeschrijvingen gaf H. vruchtbare beschouwingen over wezen en methode van de aardrijkskunde, in een tijd toen van vsch. zijden het goed recht van een wetensch. aardrijkskunde werd ontkend.

Werken: Gebirgsbau und Oberflächengestaltung der Sächs. Schweiz (1887); Reisen in den kolumb. Anden (1888); Die Kordillere von Bogotá (1893); Russland ([2]1916); Grundzüge der Länderkunde (I, Europa, [4]1927; II. Auszereurop. Erdteile, [4]1930); Englands Weltherrschaft und der Krieg ([4]1928); Der Friede und die deutsche Zukunft (1917); Die Oberflächenformen des Festlandes ([2]1928); Der Gang der Kultur über die Erde ([2]1929); Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden (1927); Die Klimate der Erde (1930); Vergleichende Länderkunde (4 dln. 1934). *v. Velthoven.*

2° Felix, Duitsch Klassiek archaeoloog; * 1851, † 1902. Was directeur van het Museum te Trier, leider van de opgravingen van den Germ.-Rhaetischen → limes; auteur van meerdere publicaties over de Rom. oudheidkunst van het Rijnland.

3° Hermann, Duitsch geschiedschrijver van de letterkunde, een der voorloopers van de wijsgeerige of ideeën-historische richting; * 12 Maart 1821 te Nieder-Leisersdorf, † 29 Mei 1882 te Dresden. Zijn belangstelling ging vnl. naar studie van de West-Europeesche → Aufklärung.

Voorn. werken: Literaturgesch. des 18en Jhdts. (6 dln. 1856-'70, [4]1928); Ital. Studien (1879); Kleine Schriften (1884). — Lit.: H. Spitzer, H.H. (1903); R. Unger, Aufsätze (II 1929, 163 vlg.). *Baur.*

Hetzenauer, Michael, Capucijn, exegeet van het O. en N. Testament; * 30 Nov. 1860 te Zell bij Kufstein, † 4 Aug. 1928 te Rome; prof. in de exegese aan het seminarie van Lateranen te Rome. Hij behoorde tot de conservatieve richting: H. is bovendien historicus en ascetisch schrijver.

Werken: o.a. Biblia Sacra Vulgatae editionis (1906); Theologia Biblica (I 1908); De genealogia Jesu Christi secundum Mattheum et Lucam (1923).

Hetzer kap, houten kapconstructie voor groote overspanningen en waarvan de onderdeelen zijn samengesteld uit planken, welke daartoe eerst uitgeloogd en daarna onder druk op elkaar gelijmd worden; men bereikt hierdoor, dat, zooals bij belastingproeven blijkt, de aaneenhechting sterker is dan het hout zelf; de breuk gaat dan nl. niet door de lijmvoeg doch door het hout. De voordeelen van deze constructie zijn: geringe materiaalkosten, snelle montage en weerstand tegen schadelijke gassen (rookgassen). Wegens deze laatste eigenschap wordt de h. toegepast bij locomotiefloodsen en stationsoverkappingen (o.a. te Bern, Kopenhagen en andere plaatsen). *P. Bongaerts.*

Heuchera, N. Amer. plantengeslacht van de fam. der steenbreekachtigen. H. sanguinea vindt men wel als sierplant in den tuin.

Heugel, getande staaf, in welker tanden die van een tandwiel grijpen, zoodat bij het draaien van dit laatste de h. verschoven wordt en dus de draaiende beweging in een rechtlijnige wordt omgezet. De h. wordt o.a. toegepast bij werktuigmachines, zooals schaafbanken, bij den kelderwind. → Hefwerktuig.

Heugem, kerkdorp in de gem. → Maastricht.

Heukelum, gem. in de prov. Z. Holland in het Z.O. der Vijfheerenlanden aan de Linge gelegen. Omvat het oude stadje H. en het dorp Spijk. Opp. 561 ha, ca. 1 600 inw., waarvan 96% Prot. en 1% Kath. Rivierklei met overwegend grasland. Door steen- en betonfabriek eenige industrie. Ten O. van H. fraai kasteel, in de 17e eeuw hersteld. *v. Frankenhuyzen.*

Heukelum, Gerardus Wilhelmus van, Ned. kunstzinnig priester; * 20 Dec. 1834 te Doornenburg (Bemmel), † 30 Juni 1920 te Jutphaas. In 1859 priester gewijd, werd H. kapelaan te Utrecht en in 1873 pastoor te Jutphaas. Hij is de stichter van het St. → Bernulphusgilde en medeoprichter van het Aartsbiss. Museum te Utrecht.

Lit.: J. Persijn, Dr. Schaepman (I 1912); E. Zuidema, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V 1921); G. Brom, Herleving v. d. kerk. kunst in Kath. Ned. (1933). *de Haas.*

Heul, houten bruggetje, soms ook een (boogvormige) gemetselde brug over een wetering.

Heule, gem. in West-Vlaanderen, ten N.W. van Kortrijk, aan de Heulebeek, bijrivier van de Leie. Opp. 1 172 ha, ruim 7 000 inw. (1934). Zandstreek. Landbouw. Vlasteelt en weefnijverheid. Warandekapel (18e e.), bedevaartplaats van O. L. V. Troosteres der bedrukten. Broeders van Dale. Geboorteplaats van Stijn Streuvels. *Hennus.*

Lit.: F. E. Tanghe, Beschr v. H. (Roeselare 1856).

Heule, August van, Jezuïet, bisschop-zendeling; * 21 Nov. 1821 te Ieperen, † 9 Juni 1865 te Calcutta. Titulair-aartsbiss. van Ameda, vertrok 1 Dec. 1864 naar W. Bengalen (Eng.-Indië). Te Calcutta richtte hij scholen op en stichtte het blad Indo-European Correspondence, doch bezweek weldra onder het klimaat. *Allossery.*

Lit.: P. Allossery, Onze W. Vl. zendelingen (I 1924).

Heultje, → Westerloo.

Heumen, gem. in de prov. Gelderland, in het Z. van het Rijk van Nijmegen, aan Maas en Maas-Waalkanaal, 8 km ten Z. van Nijmegen (XI 512 D 4). Omvat de dorpen Heumen en Malden. Opp. 2 090 ha, ca. 3 100 inw., waarvan 85% Kath., 12% Ned. Herv., 3% Geref. Middelen van bestaan: landbouw, tuinbouw en industrie (kunststeen en klompen). Het zandgebied in het N. is de laatste jaren sterk ontgonnen, o.a. tot bosch door het staatsboschbeheer. In het oude Ned.

Herv. kerkje te Heumen (13e-14e e.) bevindt zich een monument ter gedachtenis aan de graven Lodewijk en Hendrik van Nassau, die in 1574 in den slag op de nabij gelegen Mookerhei sneuvelden. De sluis bij Heumen is met een lengte van 260 m een der grootste sluizen van Nederland. *Heijs.*

Heumen, Joannes van, Ned. priester, schrijver van Lat. en Ned. ascetische werken; * te Utrecht, † 26 Aug. 1673 te Rotterdam. Was pastoor te Schoonhoven en 1642-'73 te Rotterdam (Oppert), lid van het vicariaat en aartspriester van Delfland, muntte uit door zielenijver en was een vruchtbaar schrijver. Hij was gekant tegen de Jezuïeten, werd geacht door den apost. vic. J. van Neercassel, met wien hij als schrijver verwantschap vertoont, al is hij minder pessimistisch. Zijn bekendste werk, vaak herdrukt, is een populaire ars moriendi: Den sterffelijken Adam (1651). *Rogier.*

Lit.: Fruytier, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII, 581).

Heupbeen of darmbeen, → Bekken.

Heupontwrichting. De h. is aangeboren of verkregen. De aangeboren h. wordt in den regel pas ontdekt, als de kinderen beginnen te loopen, aan den waggelenden gang, komt eenzijdig en dubbelzijdig voor. De ontwrichting moet zoo spoedig mogelijk hersteld worden, liefst voor het vierde jaar.

De verkregen h. ontstaat door trauma of ziekte, meestal van ontstekingachtigen aard. De traumatische h. is bij tijdig herkennen gemakkelijk te herstellen; de ziekelijke moeilijk, omdat er meestal al destructieprocessen in de gewrichtsuiteinden bestaan. *Krekel.*

Heuptuberculose, → Coxitis.

Heure, gem. in de prov. Namen, ten O. van Ciney, ca. 400 inw. (Kath.); opp. 1 420 ha; landbouw; kalksteen.

Heurèka, → Eureka; Archimedes; Kransprobleem.

Heure-le-Romain, gem. in het N. van de prov. Luik en ten N. van de stad Luik; opp. 663 ha, 1 560 inw.; mergel en krijtachtige landbouwgrond; stroohoedenvlechterij; nieuwe kerk op de plaats, waar vroeger een Rom. villa lag.

Heures, Les très belles, → Berry (Urenboek van den hertog van).

Heuristiek (< Gr. heuriskein = vinden) is de methode van het opsporen en vinden van bronnen en materiaal voor het wetensch. onderzoek.

Heurne, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, aan den linkeroever van de Schelde, 6 km ten N. van Oudenaarde; opp. 367 ha, ruim 600 inw.; landbouw.

Heurnia, vetplantengeslacht van de fam. der Asclepiadaceae, zijdeplantachtigen, uit Z. en O. Afrika; telt vele soorten en wordt vanwege den reuk en den vorm der bloem aasklokje genoemd. De kantige, 10 cm lange stengels gelijken wel op die van een cactus. De kortgesteelde bloemen ontwikkelen zich aan den voet der stengels met bruin-purperen tint. *Bouman.*

Heusch, Willem de, Ned. landschapschilder en etser, * begin 17e e. te Utrecht, † 1692 aldaar. Leerling van Jan Both; evenals deze schilderde hij italianiseerende landschappen, waarin de invloed van den leermeester heel sterk te bespeuren is.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

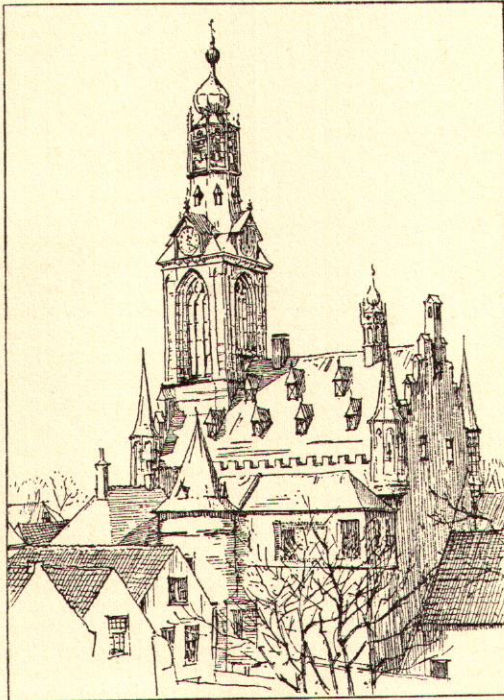
Heuscheuergebergte, N.W. deel van het Glatzer-bergland (Sudeten), uit krijt en zandsteen bestaand. Hoogste top de Heuscheuer (919 meter).

Heusde, 1° Jan Adolf Karel van, Ned. Klass. philoloog; * 26 Mei 1812 te Utrecht, † 16 Nov. 1878 te Den Haag; 1840-'47 rector der Lat. school te Amersfoort, 1847-'55 prof. in de Klass. talen te Groningen, leefde daarna ambteloos in Den Haag.

Werken: o.a. Cicero philoplaton; Studies over Lucilius, scherp gecritiseerd door K. F. Hermann, waartegen H. weer een Epistula critica schreef.

2° Philips Willem van, Ned. wijsgeer; * 1778, † 1839 als hoogleeraar te Utrecht; trachtte in navolging van D. → Wyttenbach de wijsbegeerte van Plato in Nederland te herstellen.

Werken: De Socratische School; Brieven over het beoefenen der wijsbegeerte. — Lit.: A. J. Lamme, Ph. W. v. H. (1908); F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der 19e e. (1934).

Heusden. Raadhuis.

Heusden, 1° plaatsje in de gem. → Asten.

2° Gem. in de prov. N. Brabant aan de Verlegde Maas ten N.W. van Den Bosch, bestaande uit de stad H. en verder uit Herpt, Hedikhuizen, Luttelherpt en Oudheusden; opp. 2 100 ha, ong. 3 000 inw., waarvan ong. 2 000 Kath. Land- en tuinbouw, veeteelt, kleinhandel en industrie (scheepsbouw). In 1821 werd de vesting ontmanteld; van de wallen zijn nog gedeelten over.

Bezienswaardigheden. Het fraaie, in 1588 gebouwde raadhuis met klokketoren en rijke meubileering. De Ned. Herv. kerk, uit de M.E. dateerend, bezit veel grafzerken. Merkwaardige oude gevels. Gem. toren bij de Ned. Herv. kerk van Hedikhuizen (begin 13e eeuw). *v. Velthoven.*

Geschiedenis. Heusden was reeds in 1231 stad. De oude kerk, waarschijnlijk in 1328 gesticht,

was toegewijd aan de H. Catharina; pastoorsambt werd waargenomen door Cisterciënsers ter plaatse. Vóór de Hervorming was er ook nog een St. Catharinaklooster, waarin Latijnsche school werd gehouden, verdwenen op het einde der 16e eeuw, weer opgericht in 1823. De schut van St. Joris bezit merkwaardig historisch zilverwerk. Vroeger bestond naijver tusschen H. en het opkomende Den Bosch, hetgeen strijd teweegbracht. Oud wapen: schild van azuur met acht scepters van goud; tegenwoordig: schild met zesspakig wiel van keel. Spotnaam der bewoners: wieldraaiers (vgl. de sage in Kleijntjens-Knippenberg, Brab. Sagen, blz. 80-85). *Knippenberg.*

Land van Heusden, historisch landschap ten N.W. van Den Bosch, zich uitstrekkend aan weerszijden van de Verlegde Maas. Oorspr. een deel van het graafschap Teisterbant, later afwisselend een leen van Kleef, Brabant, Gelder en Holland. In 1815 werd het bij de prov. N. Brabant gevoegd. Ten tijde der Republiek werd het onderscheiden in het Boven- en het Benedenland. Het Bovenland omvatte: Engelen, Vlijmen, Hedikhuizen, Onsenoord, Herpt, Oudheusden, Elshout, Hulten en Baardwijk. Het Benedenland bestond uit: Heesbeen, Genderen, Doeveren, Drongelen, Eethen, Meeuwen, Babiloniënbroek, Veen, Wijk en Aalburg. *v. Velthoven.*

3° Gem. in Belg. Limburg, 16 km ten N. van Hasselt; opp. 2 033 ha, ca. 3 900 inw. (Kath.). Landbouw, veeteelt, ijzererts. Kerk van 1876 met St. Annabeeld uit 15e eeuw, eertijds afhankelijk van Beeringen. Kasteel van Obbeek; kasteel van Meilandt, na verwoesting door de Prot., eind 17e e., herbouwd in 1760 en andermaal in 1842. *Lauwerys.*

4° Gem. in de prov. Oost-Vlaanderen aan den linkeroever van de Schelde, 7 km ten O. van Gent; opp. 1 467 ha, ca. 3 700 inw. (Kath.); landbouw.

Heusler, 1° A n d r e a s, Zwits. rechtsgeleerde; vader van 2°; * 30 Sept. 1834 te Bazel, † 2 Nov. 1921 aldaar. Hoogleeraar te Bazel. Bekend door zijn rechtshistorische publicaties. Hij behoorde later tot de uitgevers der Zeitschrift für schweizerisches Recht, welk tschr. voor de rechtsgeschiedenis belangrijke bijdragen bevat.

W e r k e n: o.m. Institutionen des deutschen Privatrechts (2 dln. 1885-'86); Deutsche Verfassungsgeschichte (1905). *Hermesdorf.*

2° A n d r e a s, Zwitsersch Germanist en een der vooraanstaande specialisten op Oud-Germaansch, inzonderheid Oud-IJslandsch, gebied; zoon van 1°; * 10 Aug. 1865 te Bazel. Zijn hoofdwerk vernieuwde de studie van de Duitsche metriek.

V o o r n. w e r k e n: Altisländ. Elementarbuch ([3]1932); Die Anfänge der isländ. Saga (1914); Nibelungensage und Nibelungenlied ([3]1929); Die Altgerm. Dichtung (1924); Deutsche Versgeschichte (3 dln. 1925 vlg.). *Baur.*

3° F r i e d r i c h, * 1 Febr. 1866 te Bonn, in 1894 privaatdocent in de technische chemie aan de hoogeschool aldaar, sinds 1902 in zaken. Naar hem is genoemd de **Heuslersche legeering.** Tot 1898 waren slechts de volgende ferromagnetische stoffen bekend: ijzer, nikkel, cobalt en hun legeeringen. In dit jaar gelukte het aan Heusler een ferromagn. legeering samen te stellen zonder van één der drie genoemde elementen gebruik te maken. De H. l. bevatten koper, mangaan en meestal als derde element aluminium. Dit laatste kan echter ook door andere elementen, bijv. tin, vervangen worden. *Elenbaas.*

Heussen, H u g o F r a n c i s c u s v a n, Oud-Kath. priester en geschiedschrijver; * 26 Jan. 1654 te Den Haag, † 14 Febr. 1719 te Leiden, waar hij sedert 1694 pastoor was. Hij had te Leuven bij de Oratorianen gestudeerd en was een beschermeling van den apostolischen vicaris → Neercassel, die hem tot zijn coadjutor en opvolger wenschte, wat echter door Rome geweigerd werd, omdat hij van Jansenisme verdacht werd. Na de afzetting van Codde (1704) was hij als zgn. vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht een der voornaamste leiders van het oud-Kath. schisma.

W e r k e n: Batavia sacra, sive res gestae apostolicorum virorum, qui fidem Bataviae primi intulerunt (2 dln. Brussel 1714); Historia episcopatuum Foederati Belgii (2 dln. Leiden 1719) (beide, ofschoon niet altijd nauwkeurig, om het verzamelde materiaal zeer waardevol voor de vaderlandsche kerkgesch.). Verder: Hand- en huijsboek der Katholijken, waarin de voornaamste geloofstukken klaar voorgesteld, bondig overwogen en kragtig verdedigd worden; inz. tegen de hedendaagsche dwalingen der Protestanten (Antwerpen [2]1705). *J. de Jong.*

Heusy, gem. in de prov. Luik, ten Z. van Verviers; opp. 370 ha; ca. 3 200 inw.; landbouw, veeteelt, steengroeven; kasteelen van Thiervaux en Rouheid; Gallo-Romeinsche vondsten.

Heuterus (of de Huyter), P o n t u s, historieschrijver, * 1535 te Delft, † 1602 te St. Truijen. Hij was kanunnik te Gorcum en werd bij de inname der stad door de Geuzen (1572) naar den Briel voor Lumey gevoerd. Hij stond op het punt opgehangen te worden, doch wist door handige beloften zijn leven te redden; of hij het geloof uitdrukkelijk verloochend heeft, blijkt niet. Wel werd hij door een der Watergeuzen, den afvalligen Luikschen kanunnik Jan van Omal, tot secretaris aangenomen, doch wist na eenigen tijd naar de koningsgezinde gewesten te ontkomen. Hij wijdde nu zijn verder leven vnl. aan de studie, vooral van de gesch. der Nederlanden onder de Bourgondiërs en daarna. In 1585 werd hij benoemd tot kanunnik te Deventer; na de inname der stad door Maurits (1591) werd hij achtereenvolgens pastoor te Brussel en kanunnik en plebaan van St. Truijen.

W e r k e n: Rerum Burgundicarum libri sex; Rerum Belgicarum libri quindecim; Historia secessionis Belgicae; met andere werken opgenomen in Opera historica omnia, Burgundica, Austriaca, Belgica (fol. Leuven 1634). Met ijver heeft hij de bronnen opgespoord en hij is over het algemeen nauwkeurig en onpartijdig. — L i t.: De Kath. (XLIX 1866, 20-58, waar zijn berijmd verhaal over de martelaren van Gorcum); H. Brugmans. Ned. Biogr. Wbk. (VII 1927). *J. de Jong.*

Heutsz, J o a n n e s B e n e d i c t u s v a n, gouverneur-generaal van Ned.-Indië (1904-'09); * 3 Febr. 1851 te Coevorden, † 10 Juli 1924 te Montreux. Trad 10 April 1867 als volontair bij het instructiebataljon te Kampen in dienst en werd 13 Aug. 1872 benoemd tot 2e luit. van het Ned. leger. In 1873 overgeplaatst bij het kon. Ned.-Indische leger, volgde in 1874 zijn plaatsing in Atjeh. H. onderscheidde zich bij vsch. krijgsverrichtingen zoodanig, dat hem in 1875 de Mil. Willemsorde 4e klasse werd toegekend. Volgde 1881-'84 de studies aan de Hoogere Krijgsschool en werd in 1887 geplaatst bij den generalen staf. In 1889 benoemd tot chef van den staf van de troepenmacht in Atjeh onder gen.-maj. van Teijn.

Vanaf dit oogenblik kreeg H. gelegenheid zijn groote mil. talenten te toonen. Zijn groote bekwaamheid, juist inzicht en doorzettingsvermogen deden onze troepen weder actief en aanvallend optreden, waarbij

Hodigitria. Icoon te Smolensk (15e eeuw). Copie naar de in den tekst genoemde Byzantijnsche icoon.

schitterende resultaten werden bereikt, zoodat in Groot-Atjeh het verzet spoedig afnam. In 1890 werd hem de eeresabel toegekend en hetzelfde jaar werd hij bij keuze bevorderd tot majoor. In 1891 op zijn verzoek overgeplaatst naar Java, doch in 1896 na den afval van Teukoe Oemar (→ Atjeh-oorlog) weder ter beschikking gesteld van den gouverneur van Atjeh. Als colonne-commandant wist hij door zijn dapper en beleidvol optreden zich dermate te onderscheiden, dat hem in 1897 de Mil. Willemsorde 3e klasse werd toegekend en hij hetzelfde jaar buitengewoon bevorderd werd tot kolonel en benoemd tot chef van den generalen staf.

J. B. van Heutsz.

Op 25 Maart 1898 volgde zijn benoeming tot civiel en militair gouverneur van Atjeh. Zijn eerste werk was het passieve mil. beleid (geconcentreerde linie) in een actief om te zetten en daarmede verwierf hij zoo'n groot succes, dat in 1904 Atjeh was onderworpen, waardoor de grondslag was gelegd voor een periode van welvaart en ontwikkeling van land en volk. Na in Nov. 1898 bevorderd te zijn tot generaal-majoor, benoemd tot adjudant-generaal van de koningin en de hoogste mil. onderscheiding, het grootkruis der Mil. Willemsorde, te hebben ontvangen, werd H. in Juli 1904 benoemd tot gouverneur-generaal. In den geheelen archipel vestigde hij het Ned. gezag, waardoor allerwegen orde, rust en veiligheid ontstonden en de grondslag werd gelegd voor den bloei der buitengewesten. Zoo toonde hij zich behalve een groot veldheer een goed staatsman.

L i t. : Alex L. J. Veen, Luit.-gen. J. B. v. H. *Savalle.*

Heuvel, 1° A r i e v a n d e n, grondlegger van de artistieke tooneelspeelkunst in Vlaanderen in begin 20e e. * 23 April 1860 te Rotterdam, † 9 Aug. 1934 te Gent. Zijn actie ging vooral uit van Gent, waar hij jaren verbonden was aan den stadsschouwburg als regisseur en aan de tooneelschool als leeraar. Hij vertaalde honderden stukken om het repertorium in Vlaanderen op peil te brengen. Hem werd te Gent 1935 een grafmonument opgericht; zijn borstbeeld is in den Ned. Schouwburg geplaatst. *Godelaine.*

L i t. : M. v. Vlaenderen, A. v. d. H. (Gent 1935).

2° J u l e s v a n d e n, Belg. rechtsgeleerde en staatsman; * 1854 te Gent, † 1926 aldaar. Studiën aan de Rijksuniversiteit te Gent, verder in Frankrijk, Duitschland, Italië en Engeland. In 1883 benoemd tot prof. aan de faculteit van rechtsgeleerdheid te Leuven; had aldaar een grooten invloed op de hervorming van het onderwijs in het Publiek Recht en was in 1892 stichter van de School voor de polit. en sociale wetenschappen. 1899-1907 minister van Justitie; vooral werkzaam voor het organiseeren der evenredige vertegenwoordiging. Nadien minister van State en vertegenwoordiger van België bij de vredesconferentie van Den Haag. In 1915 werd hij door den koning benoemd tot vertegenwoordiger van België bij den H. Stoel. In 1918 nam hij een actief deel aan het congres van Versailles, vnl. aan de besprekingen van art. 247 van het verdrag, betrekking hebbende op het herstel der Universiteitsbibliotheek van Leuven. H. was lid van het Permanente Hof voor geschillen te Den Haag, van de Kon. Academie van België en doctor honoris causa van Parijs en Nancy.

W e r k e n : o.m. Les Origines du Jury (door het Institut de France bekroond met den prijs Odilon Barrot); La situation légale des assoc. sans but lucratif ([2]1884; had een beslissenden invloed op de wet van 27 Juni 1921); Contre le scrutin uninominal; La Revision constitutionnelle. *Rondou.*

Heuvelpers, → Roos (S. H. de).

Heve (E u d e v e), Noordelijke Sonora-stam van de Oeto-Azteken. → Indianen van Middel-Amerika.

Hevea, het belangrijkste plantengeslacht van de fam. der wolfsmelkachtigen, bevolkt met 20 soorten tropisch Z. Amerika, waar het, in het wild groeiend en ook gecultiveerd, een voornaam deel der rubberwereldproductie levert. Vooral H. brasiliensis, een 20 m hooge boom in het Amazone-stroomgebied, is van belang voor de rubbercultuur. Verder zijn H. discolor, H. Benthamiana en H. Durkei ook geschikte boomen. In den laatsten tijd heeft de aanplant van H. brasiliensis ook een groote vlucht genomen in Z. Azië, vooral in Ned.-Indië. De 42% oliehoudende zaden zouden voor zeepfabricatie en lijnolie voor veekoeken verwerkt kunnen worden, doch voorloopig loont het bijeenzamelen dezer zaden nog niet. *Bouman.*

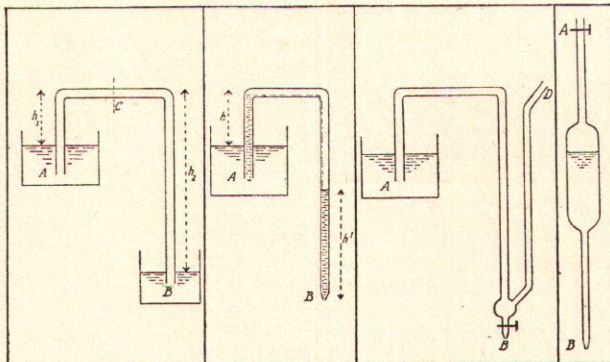
Hevea brasiliensis.
a = mannelijke bloem;
b = vrouwelijke bloem; c = vrucht.

Hevel, toestel, dat dient om een vloeistof over den rand van een hooger gelegen vat in een lager gelegen over te brengen. Het bestaat meestal uit een J-vormig omgebogen buis van glas, metaal of gummi, die, volledig met vloeistof gevuld, met het korte been in het bovenste vat wordt omgekeerd (fig. 1); dan stroomt de vloeistof langs het lange been uit. Wanneer men zich in C een vloeistoflaagje denkt, dan ondergaat dit van links naar rechts een druk $P_1 = p - h_1dg$, en van rechts naar links een druk $P_2 = p - h_2dg$ waarbij p de atmosferische druk is, d de dichtheid der vloeistof en g de versnelling der zwaartekracht. Daar $h_2 > h_1$, is $P_1 > P_2$, en de vloeistof zal dus naar rechts wegstroomen onder een druk $P = dg\,(h_2 - h_1)$, en met een snelheid $v = \sqrt{2g(h_2 - h_1)}$. Het lange been moet niet noodzakelijk in een vloeistof dompelen: B mag vrij in de lucht hangen. Wanneer de opening in B klein is, is het niet noodig, dat de h.

volledig met vloeistof gevuld is; voorwaarde voor goede werking is echter, dat h' > h (fig. 2).

Men kan een h. ook aanzetten door in B de lucht uit te zuigen, tot de vloeistof uit A de geheele buis vult. Bij invretende of giftige stoffen (zuren, basen, enz.) gebruikt men den z u i g h e v e l (fig. 3). Om dezen aan te zetten, sluit men de opening in B (met vinger of kraantje) en zuigt in D, tot het niveau in het lange been lager staat dan in A; dan laat men de vloeistof vrij uitloopen.

Men kan ook een vloeistof van een vat in een ander overbrengen met een s t e e k h e v e l of p i p e t (fig. 4). Door indompelen in de vloeistof of opzuigen in A brengt men het niveau in de pipet op een willekeurige hoogte, en sluit dan in A de buis af (met vinger of kraantje). Haalt men nu de pipet uit het vat, dan blijft de vloeistof er tot op een zekere hoogte in hangen, zoodanig dat de spanning van de lucht boven de vloeistof plus de hydrostatische druk der vloeistof in B gelijk is aan den luchtdruk in B. *De Block.*

Hevel. Fig. 1-4.

Hevelbarometer, → Barometer.

Hevelius, J o h a n n (eigenlijk H e w e l k e), astronoom, * 28 Jan. 1611 te Danzig, † 28 Jan. 1687 aldaar. Studeerde rechten, o.a. in Leiden. In Danzig terug, wijdde hij zich steeds meer aan astronomische waarnemingen, die voor zijn tijd zeer goed zijn. Hij richtte een eigen sterrenwacht op. H. had buitengewoon scherpe oogen en teekende en graveerde uitstekend. Hij was de eerste, die de maan-oppervlakte in kaart bracht; hij gaf aan de gebergten op de maan namen van aardsche gebergten; bepaalde plaats en helderheid van vaste sterren, kometen en planeten. *P. Bruna.*

Hevelpomp, pomp, welke boven het hoogste niveau der te verpompen vloeistof staat en waarvan de monding der afvoerbuis onder dit niveau uitkomt, zoodat zij behalve als pomp tevens als hevel werkt. Deze opstelling wordt bijna uitsluitend toegepast bij bemalingswerktuigen (centrifugaal- en schroefpompen). *P. Bongaerts.*

Hever, gem. in Belg.-Brabant (VI 96 D 2), ten Z.O. van Mechelen, ca. 2 000 inw. (Kath.); opp. 888 ha; landbouw.

Heverlee, gem. in Belg.-Brabant (VI 96 D 3), ten Z. van Leuven, ruim 9 000 inw. (Kath.); opp. 1 962 ha; landbouw. Klooster van het H. Hart; klooster der zusters van den H. Vincentius a Paulo; centr. hoogeschool voor Christ. arbeiders; instituten van de Leuvensche univ.; Norbertijner abdij van → Park. *Ghoos.*

Hévillers, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 D 5); opp. 784 ha; ruim 700 inwoners.

Héviz, vulkanisch meer in Hongarije aan de Z. punt van de Balaton, 33° C; bevat vnl. calcium en magnesiumzouten en ontwikkelt koolwaterstof. Slijkbaden. Tegen spier- en gewrichtsziekten. Gem. Hévizszentandrás, in de nabijheid van Keszthely.

Héwa, missiepost rond den Lobi-Tobi op Flores (N.O.I.).

Hewlett, M a u r i c e, Eng. roman- en tooneelschrijver en dichter; * 22 Jan. 1861 te Addington, † 15 Juni 1923 te Broadhalke. Neemt in zijn romans een vlucht uit het realisme van een positieven tijd naar het verleden en vindt voor zijn ideeënvolle verbeelding een schuilplaats in de schoonheid van het middeleeuwsche Engeland, die hij in een getemperde romantiek doet herleven. In zijn verzen zingt hij van het lief en leed van den Eng. boer.

V o o r n. w e r k e n. Romans: Forest Lovers (1898); The Queen's Quair (1904); The New Canterbury Tales (1901); The Fool Errand (1905). Tooneel: Pan and the Young Shepherd (1898); Youngest of the Angels (1905). Poëzie: The Song of the Plow (1916); The Village Wife's Lament (1918). *F. Visser.*

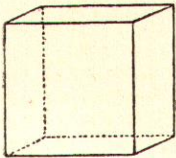
Hex (ook wel: Hoex of Houx), G o s w i n u s, Carmeliet; * 1405 te Loenhout (België), † 31 Maart 1475 te Utrecht. Hij trad in den Carmel van Vlissingen. Werd doctor van de Sorbonne te Parijs. David van Bourgondië, biss. van Utrecht, nam hem tot raadsman en tot opvolger van den wijbisschop Joost van den Borre Juli 1469. Zijn consecratie had plaats in de parochiekerk van Den Haag. Hij was de promotor van de Carmelstichting te Utrecht, werd er de eerste vicarius en leidde er het communiteitsleven. H. werd begraven in de St. Catherinakerk aldaar. *C. Speet.*

Hexaan (s c h e i k.), een verzadigde koolwaterstof (→ Grenskoolwaterstoffen) met de formule C_6H_{14}, smeltpunt —95°, kookpunt 68,8° en een specifiek gewicht bij 20° van 0,658, komt in ruwe Amerikaansche petroleum voor en wordt hieruit met andere koolwaterstoffen door distillatie tusschen 40° en 150° C verkregen. Het is een bestanddeel van petroleumaether en benzine. *Hoogeveen.*

Hexachord (< Gr. hexa = zes) (m u z i e k), toonreeks van zes trappen, door Guido van Arezzo ingevoerd als basis van zijn toonstelsel, hetwelk de oud-Grieksche theorie der → tetrachorden moest vervangen. Parallel met Guido's leer van het h. liepen zijn → solmisatiestelsel (ut, re, mi, fa, sol, la) en zijn systeem der → mutaties. De gebruikte toonreeks was aanvankelijk doorloopend diatonisch; alleen gebruikte men (ten einde den → tritonus te vermijden) b molle of b rotundum (ronde b-♭), naast b durum of b quadratum (vierkante b-♮), waarin men den oorsprong ziet van de tegenw. mol (♭) en herstellingsteeken (♮), later ook toegepast op andere noten dan b. De totale omvang was van G (aangeduid door de Gr. gamma, Γ) tot e e (G-groot tot e²). Guido verdeelde deze reeks in 7 hexachorden, die elkaar niet opvolgden zooals de

tegenw. toonladders van 7 trappen, maar in elkaar grepen. Men onderscheidde drie soorten h.: het h. durum (beginnende bij G), het h. naturale (uitgaande van c) en het h. molle (met f als aanvangsnoot en b molle als vierden trap). Wanneer een melodie het h. overschreed, was mutatie noodig, bijv. de notenreeks c, d, e, f, g, a, b, c werd gesolmiseerd: ut, re, mi, fa, ut, re, mi, fa (mutatie na f); → Guidonische hand. Meer dan zes eeuwen heeft de practijk der h. stand gehouden; zij werd in de 17e e. onttroond door het stelsel der toonreeksen van 7 trappen, waarvoor als zevende solmisatienaam si ingevoerd werd. Het h. vond nog voorstanders in het begin der 18e e.; vgl. J. H. Butedt, Ut, re, mi, fa, sol, la, tota musica et harmonia aeterna, oder neu eröffnetes, altes, wahres, einziges Fundamentum musices (1716). *de Klerk.*

Hexacoralla (geologie), koralen met zes of een veelvoud van zes septa. Zij treden het eerst op in het begin van het Mesozoïcum en verdringen dan de Tetracoralla. Tegenwoordig bouwen zij mede de koraalriffen op, hetgeen gebonden is aan ondiepe zeeën en warm klimaat. In vroeger tijd waren zij het eveneens en in het Mesozoïcum van Europa vindt men vele kalkvormingen door H. opgebouwd. In het boven-Krijt wordt dit minder en vindt men ze nog alleen rifvormend in Zuid-Limburg en Denemarken. In het oud-Tertiair is het voorkomen in Europa beperkt tot Noord- en Zuidrand der Alpen en in het jong-Tertiair verhuizen zij naar de tegenw. aequatoriale zone. De meeste families, welke fossiel gevonden worden, zijn ook nog in de Recente fauna aanwezig; vele geslachten en soorten zijn echter uitgestorven en leveren goede gidsfossielen. Zie afbd. in kol. 440 en afb. 2 en 4 in kol. 442, in dl. II. *v. Tuijn.*

Hexäeder.

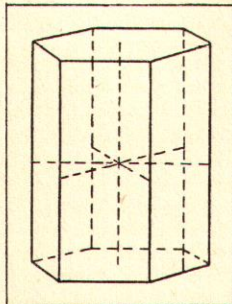
Hexacorallidae (fossiel), fam. der → Hexacoralla.

Hexaëder, 1° (wisk.) zesvlak. → Veelvlak.

2° (Geologie) Kubus, kristalvorm van zes vierkante, loodrecht op elkaar staande vlakken. Komt voor bij goud, steenzout, loodglans, pyriet, fluoriet e.a.

Hexagonaal getal, → Veelhoekig getal.

Hexagonaal kristalsysteem (geologie) omvat alle kristallen met een zestallige symmetrie-as, en hierop loodrecht drie tweetallige symmetrie-assen, welke elkaar onder een hoek van 60° snijden. Eenvoudige vormen zijn het hexagonale prisma en de hexagonale pyramide (kwarts). Zie afb. k. 309/310.

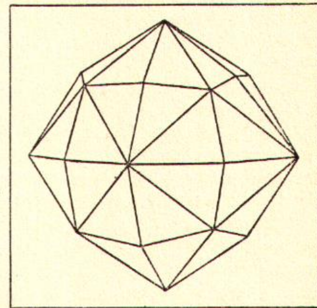

Hexagonaal kristalsysteem. Hexagonaal prisma.

Hexagramma mysticum (wisk.), figuur, gevormd door de 15 zijden en de 60 lijnen van Pascal, bepaald door 6 punten op een kegelsnede.

Hexahedraal getal (wisk.), de derde macht van een positief geheel getal, dus 1, 8, 27, enz.

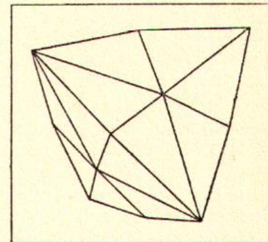
Hexakisoctaëder (geologie), kristalvorm uit de regulaire klasse, met 48 kristalvlakken. Zie afb.

Hexakistetraëder (geologie), regulaire kristalvorm met 24 ongelijkzijdige kristalvlakken. Hemiëder van de hexakisoctaëder. Vorm van veel sulfidische ertsmineralen. Zie afb.

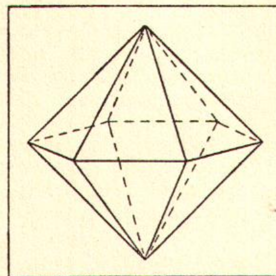

Hexakisoctaëder.

Hexameron (Gr., = zesdagenwerk). Aldus wordt genoemd het verhaal der schepping van de geheele wereld, zooals men het vindt in de eerste hoofdstukken van → Genesis. Zie ook → Cosmogonie (Bijbelsche).

Hexámeter, in de Klassieke prosodie een dactylisch vers van zes heffingen, dat, gelijk Meillet bewees, van niet-Indogerm. oorsprong is. De voeten zijn dactyli; de laatste ervan is onvolledig (→ catalectisch); de eerste vier kunnen vrij vervangen worden door → spondaeën, waardoor het rhythme variatie en grooter uitdrukkingsvermogen krijgt. De caesuur valt gewoonlijk na de derde heffing, heet dan → penthemimeres, of na de tweede en vierde tegelijk (→ trithemimeres en → hephthemimeres).

Haxakistetraëder.

De h. werd vooral gebruikt in het heldendicht (Homerus, Vergilius), vandaar ook heroïsch vers geheeten; verder ook veel in het didactische genre, en, afwisselend iederen keer met een → pentameter, in elegische poëzie. Gedurende de M.E. bleef de h. in gebruik; graag deed men toen de beide → hemistichia op elkander rijmen: → Leonijnsche verzen. In philosophie, grammatica e.d. moest hij dienst doen als memorievers. De Humanisten cultiveerden den hem weer in hun Latijn. Doch in de eigen talen moest hij wijken voor den alexandrijn en andere versregels. De h. toch, die in de Klassieke prosodie op het quantiteitsbeginsel berust, voegt zich bezwaarlijk naar het Germ. klemtoonprinciep. Bijv. op het Ned. toegepast, zijn zij bijna niet te lezen, omdat er minder dactylische woorden zijn, omdat vele lettergrepen nu eens in de heffing dan weer in de daling gezien worden, omdat in plaats van spondaeën trochaeën aangewend worden, enz. In vertalingen van Gr. of Lat. dichters komt men er eerder toe, omdat men aldus het oorspronkelijke meer wil nabij blijven. In de Duitsche lit. heeft de h. meer opgang gemaakt. Ned. h.: Vosmaer (Homerusvertalingen), Dautzenberg, Van Beers; Duitsche h.:

Haxagonaal kristalsysteem. Hexagonale pyramide.

Vosz (Homerus-vert.), Klopstock (Messias), Goethe (Hermann und Dorothea), Schiller (disticha), Hebbel (Mutter und Kind). Voorb. van een Ned. h.: Langzaam galmde 't getap der bêeklok over de velden. (Van Beers) *v. d. Eerenbeemt.*

Hexamethyleentetramine, → Urotropine.

Hexamine, → Urotropine.

Hexapla van Origenes, een werk, dat in zes kolommen naast elkaar vijf (volgens sommigen zes) verschillende teksten omvatte van het Oude Testament, nl.: den Hebreeuwschen tekst in Hebreeuwsche en Grieksche letters en vier (of vijf) Gr. vertalingen. De tekst van de → Septuagintavertaling was voorzien van teekens, die de afwijkingen (verkortingen of vergrootingen) aangaven met den Hebreeuwschen tekst. Dit kolossale werk berustte in de bibliotheek van Caesarea, waar Hiëronymus het benutte. Er zijn slechts enkele fragmenten (uitgezonderd de Septuagint, die in zijn geheel bewaard bleef) van dit werk behouden gebleven. Origenes wilde een nuttig werk verrichten voor de apologeten, vooral in den strijd met de Joden over de juiste lezing van den tekst. Het bewees ook goede diensten voor de exegese van den Bijbel. *C. Smits.*

Hexapoda, → Insecten.

Hexapolis (Gr.) of Zesstedenbond. De Doriërs breidden hun heerschappij uit o.a. over de eilanden Cos en Rhodus. De drie steden op Rhodus (nl. Ialysus, Lindus en Camirus) vormden met Cos en de twee steden Halicarnassus en Cnidus (beide op de Z.W. punt van Klein-Azië) de Dorische Hexapolis. *Weijermans.*

Hexateuch. Door de Critische School werd aangenomen een tijdlang, dat de → Pentateuch en het boek Josue één geheel vormden, dus in zes deelen. Vandaar deze naam.

Hexatinellidae, → Spongia.

Hexham, 1° oud m a r k t s t a d j e in Northumberland aan den Zuidoever van de Tyne; ca. 8 800 inw. Oude Benedictijner abdijkerk (zie onder), nu Anglic. St. Andrew's church.

De crypte van de abdijkerk dateert van 678, behoorde oorspronkelijk tot een door St. Wilfried gestichte kerk en bestaat uit een rechthoek van 4 × 2,40 m, met lamp-nissen.

L i t.: Leclerq en Cabrol, Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie.

2° Voormalige Eng. Benedictijner a b d ij, 680 gesticht door den H. Wilfridus; ging later over aan de Augustijner kanunniken; was een belangrijk verblijf voor de reizigers naar Schotland en een asyl voor twistende Eng. en Schotsche grensbewoners; 1540 opgeheven.

3° Het b i s d o m H. is 674 bekend als suffragaan van York, werd 995 naar Durham verlegd, was sinds 1559 Anglicaansch bisdom, doch werd 1850 als Kath. bisdom hersteld en 1861 met Newcastle vereenigd; zetel te Tynemouth. *Th. Heijman.*

Hexiet (s c h e i k.), mengsel van 50% zinkstof en 50% hexachlooraethaan. Bij verbranding van de droog gemengde en in een zinken bus verpakte bestanddeelen ontstaat een rook of nevel, die vnl. bestaat uit kleine druppeltjes zinkchloride-oplossing, maar waarin ook andere producten voorkomen.

$C_2Cl_6 + Zn = C_2Cl_4 + ZnCl_2$ of $C_2Cl_6 + 3Zn = 3ZnCl_2 + 2C$.

Deze zgn. „hexietkaarsen” worden bij militaire oefeningen gebruikt voor kunstmatige dekking of voor nabootsing van chemische strijdmiddelen. De brandtijd kan door toevoeging van andere chemicaliën en door den vorm van de zinken bus naar omstandigheden geregeld worden. De rook is in vergelijking met die van andere → rook- en nevelvormers minder gevaarlijk voor de bedieningsmanschappen, maar toch niet geheel onschadelijk voor het menschelijk organisme. *Hoogeveen.*

Hexosen (s c h e i k.) behooren tot de → koolhydraten (suikers), Het zijn kleurlooze verbindingen met een zoeten smaak, die in water gemakkelijk oplossen. De voornaamste stoffen, die hiertoe behooren, zijn glucose, fructose, mannose en galactose. Alle h. geven bij behandeling met zoutzuur het laevulinezuur, dat door zijn zilverzout gekarakteriseerd is. *Hoogeveen.*

Hey, J u l i u s, Duitsch zangleeraar, * 29 April 1832 te Irmelshausen, † 22 April 1909 te München. Zijn zangmethode steunde vnl. op de vorming van de spraak. H. werkte met Richard Wagner samen bij de zangtechnische voorbereiding van de eerste Nibelungenopvoeringen in Bayreuth.

W e r k e n: Deutscher Gesangunterricht (4 dln. 1884-'87); R. Wagner, als Vortragsmeister (uitg. door zijn zoon, 1911). Verder liederen, duetten, 16 kinderliederen.

Heyd, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche, op 9½ km van Durbuy en 5½ km van Barvoux. Aan de Aisne, bijrivier van de Ourthe. Leem-, zand- en rotsgrond. Opp. 1 224 ha, ca. 875 inw. IJzer-, koper- en loodertsen. Kalksteengroeve. Hoogoven. Bosschen.

Heyden, 1° E g i d i u s J o h a n n e s J o s e p h u s v a n d e r, Ned. rechtsgeleerde, * 12 Aug. 1885 te Gouda. Studeerde in Utrecht; 1908-'23 advocaat en procureur te Rotterdam; lid van de Staten der prov. Zuid-Holland; sinds de oprichting (1923) hoogleeraar aan de Kath. Univ. te Nijmegen in het burgerlijk en handelsrecht en het oude vaderlandsche recht; 1933-'34 rector magnificus. H. is o.a. lid der Staatscommissie tot wegneming van onjuistheden en aanvulling van leemten in de burgerlijke wetgeving, lid van de Commissie voor de wettelijke regeling van de binnenvaart en maakte als voorzitter deel uit van de Commissie tot voorbereiding eener wettelijke regeling van den koop en verkoop op afbetaling en den huurkoop. Van zijn hand verschenen talrijke artikelen, met name op het gebied van het vennootschapsrecht.

W e r k e n: De ontwikkeling v. d. N.V. in Ned. vóór de codificatie (1908; diss.); Handb. voor de N.V. naar Ned. recht (²1931); Nijmeegsche studieteksten (1925); Aant. bij de gesch. v. h. oude vaderlandsche recht (1933). *Schouten.*

2° J a n v a n d e r, Ned. schilder en technicus; * 1637 te Gorkum, † 28 Maart 1712 te A'dam. Hoewel men ook landschappen en stillevens van hem kent, was hij vóór alles schilder van stadgezichten en als zoodanig neemt hij in de Ned. 17e e. een eerste plaats in. Behalve om haar topographisch belang, munten deze uit door uiterst accurate afwerking van alle details en zijn zij vervuld van een geduldige aandacht. Ondanks de minutieuze afwerking vervalt de kunstenaar nooit tot peuterigheid. Zijn stijl en wijze van architectuurbehandeling heeft veel navolgers gevonden en is de geheele 18e en een deel der 19e e. levend gebleven. Hij heeft ook gravuren gemaakt; als zoodanig zijn vooral te noemen de illustraties van zijn brandspuitenboek.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

H. was ook een t e c h n i c u s van beteekenis. Hij was de oprichter en directeur van den nieuwen Straatverlichtingsdienst te Amsterdam, vervaardigde met zijn broer Nicolaas een slangpomp om bij brand

het water uit de gracht te pompen en vond ten slotte de eigenlijke slangbrandspuit uit. Sedert 1673 was hij generaal-brandmeester van de stad.

L i t .: Nw. Ned. Biogr.Wbk. (III, alwaar verdere lit.).

3° K a r e l v a n d e r, gouverneur van Atjeh (1877-1881), * 12 Jan. 1826 te Batavia, † 27 Jan. 1900 te Arnhem. Ontving in Ned. zijn opvoeding. Nam op 15-jarigen leeftijd dienst bij het N.I. leger, verwierf op Bali en Borneo de Mil. Willemsorde 4e en 3e klasse en werd in 1877 als kolonel benoemd tot gouverneur van Atjeh. Reeds hetzelfde jaar bevorderd tot commandeur der Mil. Willemsorde voor de wijze, waarop hij de Samalangan-expeditie had geleid en waar hij, bij den aanval op de versterking Temoelit, het bevel bleef voeren, zelfs nadat hem het linkeroog was uitgeschoten. In 1878 generaal-majoor en in 1880 buitengewoon bevorderd tot luit.-generaal. Het succes, door hem in Atjeh behaald, en de daardoor verkregen rust deden de Indische regeering besluiten over te gaan, tot het invoeren van het civiel bestuur (→ Atjeh-oorlog). In 1882 gepensionneerd, werd hij 1887 benoemd tot commandant van Bronbeek, welke betrekking hij tot zijn dood vervulde.

L i t . : L. F. A. Winckel, De mil. loopbaan v. d. luit.-generaal K. v. d. H. *Savalle.*

Heye, 1° J a n P i e t e r, Ned. volksdichter; * 1 Maart 1809 te Amsterdam, † 24 Febr. 1876 aldaar. H. was doctor in de medicijnen en vestigde zich als geneesheer te Amsterdam. In 1857 legde hij zijn dokterspraktijk neer om zich geheel aan de letteren, de toonkunst en de philanthropie te kunnen wijden. H. behoorde tot den kring van Potgieter en Bakhuizen van den Brink. Hij was langen tijd hoofdredacteur van de Enkhuizer Almanak, en van het Archief voor Geneeskunde, hoofdbestuurder van de Mij. tot bevordering der Toonkunst, van de Mij. tot Nut van 't Algemeen, lid van den Amsterdamschen gemeenteraad en van de Commissie voor geneesk. wetgeving. In het „Nut” leidde hij de door hem opgezette beweging voor volksonderwijs in den zang. Zijn grootste beteekenis heeft H. als volkszanger en dichter van frissche kinderpoëzie. Vele van zijn gedichten verschenen in De Gids, andere werden op muziek gezet en zijn thans gemeengoed van het Ned. volk. In 1909 werd, ter herdenking van zijn 100en geboortedag, het Heyefonds opgericht, waaruit de J. P. Heyestichting, een tehuis voor zwakzinnige kinderen te Oosterbeek, wordt bekostigd.

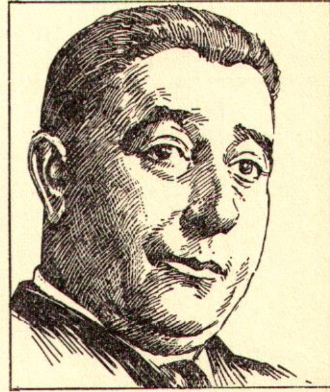
W e r k e n : Kinderliederen(3 dln. 1844, 1861); Volksdichten (1869). — L i t . : Levensber. Letterk. (1877); E. v. Renesse, Levensber. v. J. P. H. (1909); J. O. C. v. Dokkum, 100 Jaar Muziekleven (1929). *Piet Visser.*

2° W i l h e l m, Duitsch generaal; * 31 Jan. 1869 te Fulda. In 1906 ging hij als officier naar Afrika. Tijdens den Wereldoorlog stafoverste van prins Albrecht van Wurttemberg; einde 1918 benoemd tot directeur der legeroperaties bij den generalen staf. In 1919 ging hij over tot de Reichswehr, waarvan hij van 1926 tot Oct. 1930 chef was. *Cosemans.*

Heyen, kerkdorp in de gem. → Bergen (2°).

Heyenbrock, H e r m a n, Ned. schilder en graphicus; * 24 Juli 1871 te Amsterdam. Studeerde aan de Academie te Rotterdam. Schildert, teekent met pastel of lithographeert tafereelen uit de groote industrie (Westfaalsch industriegebied en Borinage) en havens (haven Rotterdam). Tracht den algemeenen indruk weer te geven, maar komt zelden tot sterke expressie van dezen. Teekening van figuren, ook waar het om deze te doen was, nogal eens zwak. H. is de stichter van het Museum van den Arbeid te Amsterdam. *Koomen.*

Heijermans, 1° H e r m a n, Ned. letterkundige; * 17 Dec. 1864 te Rotterdam, † 22 Nov. 1924 te Zandvoort. Was de knapste Ned. tooneelschrijver van zijn tijd, een man met groote idealen en een teeder gemoed, die in zijn realistisch werk (novellen, romans, schetsen, tooneelstukken) op pakkende wijze, vaak rijk aan goeden humor, het Hollandsche burgerleven weergeeft, zooals dit zich vertoonde in de jaren van het opkomende socialisme, waarvan Heijermans een vurig en overtuigd propagandist was.

H. Heijermans.

Zijn Amsterdamsch realisme wordt doorstraald door een levendige goedheid van hart en een rijken gloed der verbeelding. Hij keerde zich af van de Tachtiger School en werkte voor het volk, dat hij liefhad en uitstekend begreep. Schaadt de sociale tendenz soms aan de artistieke waarde van zijn werk en maken de realistische beschrijvingen in sommige van zijn romans de lezing daarvan tot voorbehouden lectuur, het nauwe contact met het Amsterdamsche volksleven geeft aan het geheel van zijn oeuvre een onmiskenbare, vlotte bewogenheid. H. heeft zeer veel geschreven. Zie verder → Falkland (Samuel).

V o o r n. w e r k e n : Dora Kremer (1893); Ahasverus (1893); Schetsen door Samuel Falkland (18 deeltjes, 1894-1911); Kamertjeszonde (1896); Ghetto (1898); Diamantstad (1898); Het Zevende Gebod (1899); Op Hoop van Zegen (1900); Schakels (1903); De opgaande zon (1908); De schoone slaapster (1909); Glück auf (1911); Eva Bonheur (1916); De wijze kater (1917); De vliegende Hollander (1920); Van ouds „De Morgenster” (1923); Droomkoninkje (1924); Vuurvlindertje (1925). Voorts een groot aantal eenacters, novellen en, meest realistische romans. — L i t . : Is. Querido, Over Litteratuur (blz. 159 vlg.); id., Letterk. Leven (I, 76); L. Simons, Het Drama en het Tooneel (V, 406); G. Karsten, in Tschr. voor Taal en Lett. (LIII, 168); D. Th. Jaarsma, Karakteristieken; Mevr. Heyermans-Peers, Met H. H.; Frans Hulleman, H.-herinneringen; G. Karsten, H.-herdenking (1934; alwaar meer volledige bibliographie). *Asselbergs.*

2° L o u i s, Ned. geneeskundige; * 22 Dec. 1873 te Rotterdam. Directeur der gem. geneesk. en gezondheidsdienst te Amsterdam, welke twee diensten in 1923 op zijn advies werden vereenigd.

W e r k e n : o.a. Gezondheidsleer voor arbeiders (1906); Het onderwijs in de bedrijfshygiëne (1907); Handl. tot de kennis der beroepsziekten (1908); Gem. gezondheidszorg in Ned. (1929).

Heykamp, H e r m a n u s, Oud-Kath. bisschop, † 1874 te Rotterdam. Sedert 1853 was hij Oud-Kath. bisschop van Deventer. Na den dood van den Oud-Kath. aartsbisschop Loos van Utrecht, was hij de eenige bisschop der Oud-Katholieken; hij wijdde in 1873 Reinkens tot Oud-Kath. biss. van Duitsch-

land en Rinkel tot biss. van Haarlem en heeft daardoor de Oud-Kath. hiërarchie doen voortbestaan. *J. de Jong.*

Heylen, 1° Adrianus, Norbertijn van Tongerlo; * 1745, † 1802; was vele jaren archivaris der abdij en liet vele geschriften na.

Lit.: De Ram, Adriani H., comm. de origine tertii status ducatus Brabantiae (1841).

2° Thomas Louis, Norbertijn, bisschop; * 5 Febr. 1856 te Kasterlee. Deed zijn intrede in de Norbertijner abdij van Tongerlo 28 Augustus 1875, priester 11 Juni 1881, promoveerde aan de Gregoriana in philosophie en theologie, werd abt van Tongerlo 1 Juni 1887, biss. van Namen 23 Oct. 1899, is voorzitter der Eucharistische Internationale Congressen. *Th. Heijman.*

Th. L. Heylen.

Lit.: E. Jansen, mgr. Th.-Louis H., son action et ses lettres pendant la guerre de 1914-1918 (1919).

Heylerhoff, Martinus Joannes van, bekend Limburgsch geschiedschrijver; * 20 Juli 1776 te Maastricht, † 30 Mei 1854 aldaar. Zijn waardevolle geschiedk. schetsen, vnl. over de gesch. van Maastricht, verschenen in het Annuaire de la Prov. du Limbourg (jg. 1825-'31) en in het jaarboek voor het hertogdom Limburg (van 1846, 1850 en 1851). Zijn persoonlijke aanteekeningen en teekeningen bewaart de stadsbibliotheek te Maastricht. *Thewissen.*

Heym, Georg, Duitsch vóór-Expressionistisch dichter over grootstad en techniek; * 1887 te Hirschberg, † 16 Jan. 1912, verdronken in de Wannsee. H. schilderde het gruwzame in den strengen vorm van Stephan Georg.

Werken: Der ewige Tag (1911). — Uitg.: Dichtungen, d. K. Pinthus (1922). — Lit.: A. Ruest, Ein toter Sänger des Krieges, in Das literarische Echo (jg. 17, 1914-'15).

Heyman, Hendrik C. J., Belg. staatsman; * 22 Mei 1879 te Sint-Niklaas. Volksvertegenwoordiger sinds Nov. 1919 en min. van Arbeid en Sociale Voorzorg van 1927 tot 1932. Thans burgemeester van zijn geboortestad. H. is de eerste voorzitter van het Alg. Christen Werkersverbond van België, ambt, dat hij thans nog waarneemt. Gespecialiseerd in vraagstukken van maatschappelijken aard en inzake onderwijs, heeft H. tal van wetsvoorstellen op dit gebied ingediend. Het bekendste daarvan is de wet van 4 Aug. 1930 op de gezinsvergoedingen, welke dan ook doorgaans de Wet-Heyman genoemd wordt.

Werken: o.a. Grepen uit het soc. leven; Centralisation et rationalisation des entreprises; Soc. zending der volksschool en de voorbereiding tot het vakonderwijs; Het techn. onderwijs in België. *Kuypers.*

Heymans, Gerardus, Ned. philosoof; * 17 April 1857 te Ferwerd, † 13 Febr. 1930 te Groningen. Prof. in de philosophie en psychologie te Groningen. In de psychologie is hij vooral bekend om zijn arbeid op het gebied der speciale psychologie. Een zijner bekendste resultaten op dit terrein is wel zijn typenindeeling; deze is gebaseerd op de volgende drie indeelingsgronden: de emotionaliteit, de secondaire functie en de activiteit. Met deze drie indeelingsgronden als basis kwam hij tot acht typen, nl. het amorphe, het apathische, het nerveuze, het sentimenteele, het sanguinische, het phlegmatische, het cholerische en het gepassioneerde type. Voor zijn studie over de typen heeft hij ook gebruik gemaakt van een 100-tal biographieën en verder van het materiaal der zoogen. herediteits-enquête. Deze herediteits-enquête had H. te zamen met Wiersma in 1905 ingesteld: aan de Nederlandsche artsen (ong. 3 000 in aantal) werden vragenlijsten gezonden (iedere lijst bevatte 90 vragen, waarvan elke op psychische eigenschappen betrekking had) met het verzoek deze in te vullen voor een hun goed bekende familie (zoowel voor de ouders als voor de kinderen); op die wijze werd zeer omvangrijk materiaal over de herediteit van psychische eigenschappen verzameld. Op de gegevens van deze herediteits-enquête alsmede op die van een andere enquête, nl. de zgn. schoolenquête, die in 1908 werd ingesteld, is zijn werk Die Psychologie der Frauen gebaseerd. Voor Ned. heeft H. nog deze bijz. beteekenis, dat hij feitelijk de eerste Ned. empirische (en experimenteele) psycholoog is.

G. Heymans.

Werken: Het psychisch monisme (1915); Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung (1905, Ned. vert. 1933); Einführung in die Ethik auf Grundlage der Erfahrung (1914); Die Psychologie der Frauen ([2]1924; ook in het Ned. verschenen); Inl. tot de speciale psychologie (2 dln. 1929); Gesamm. Kleinere Schriften zur Philosophie und Psychologie (3 dln. 1927). — Lit.: H. J. F. W. Brugmans, H. als psycholoog, in: Mensch en Maatschappij (6e jg.). *v. Dael.*

Heyn, Piet, Ned. vlootvoogd, * 1578 te Delfshaven, † 20 Juni 1629. H. diende eerst ter koopvaardij, was medeoprichter der W. Ind. Compagnie en tweede bewindhebber der Kamer van Rotterdam. Als vice-admiraal ging hij in het najaar van 1623 met een vloot naar Brazilië en maakte zich verdienstelijk bij de krijgsverrichtingen aan de Allerheiligen-baai. Beroemd is H. echter geworden en gebleven door de verovering van de Spaansche zilvervloot in de Baai van Matanzas (Oct. 1628). Een jaar later sneuvelde hij als luit.-admiraal van Holland in den strijd tegen de Duinkerkers.

Lit.: L'Honoré Naber en Wright, P. H. en de zilvervloot (1928). *J.D.M. Cornelissen.*

Heyne, Christian Gottlob, Duitsch Klassiek philoloog; * 25 Sept. 1729 te Chemnitz, † 14 Juli 1812 te Göttingen. Na een kommervolle jeugd en studietijd werd hij in 1763 op aanraden van den Leidschen hoogleeraar Ruhnken prof. te Göttingen. H. wees op het belang van een behandeling der realia naast taal en literatuur en was daardoor een voorlooper van de zgn. Altertumswissenschaft der 19e e. Hij is tevens de grondlegger van een wetensch. behandeling der mythologie. Naast uitg. van Klass. auteurs

publiceerde hij kleinere werken, verzameld als Opuscula academica. *Zr. Agnes.*

L i t.: J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (III).

Heynlin, J o h., → Fichet (Guillaume).

Heyns, 1° P i e t e r, rederijker, * 1537 te Antwerpen, † 1598 bij Den Haag. Facteur der Berchemsche Kamer Den Bloeyenden Wijngaerd, dichtte hij eenige spelen van sinne. Doch hij is vooral bekend om de meisjesschool De Lauwerboom, in de Augustijnstraat, die hij met zijn vrouw Anna Smits leidde en waarvoor hij vsch. werkjes in het Fransch of het Ned. vervaardigde en Fr. schooldrama's schreef. Voor zijn belangstelling in de aardrijkskunde getuigen o.a. zijn Ned. tekst voor de uitgave van T h e a t r u m van zijn vriend Abraham Ortelius, en zijn S p i e g h e l d e r w e e r e l t, zak-atlasje met berijmden tekst, volgens het werk van Ortelius, die herhaaldelijk gedrukt, ook in het Fr. en Ital. vertaald werd. Hervormingsgezind, moest hij na den val van Antwerpen uitwijken naar Frankfort a. d. Main, waar hij nog een meisjesschool opende. Later trok hij naar Stade en vandaar naar Haarlem. *V. Mierlo.*

L i t.: C. P. Burger, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II); M. Sabbe, P. H. en de Nimfen v. d. Lauwerboom (1928).

2° (Ook: H e i n s i u s) Z a c h a r i a s, Ned. letterkundige en uitgever; * 1566 te Antwerpen, † 1640 waarsch. te Zwolle. In Antwerpen, waar hij in 1589 nog woont, werkt hij op de drukkerij van Plantijn, in 1592 woont hij als boekverkooper in Keulen, treedt daar in het huwelijk en wordt Protestant. In 1594 vinden we hem in Amsterdam ook als boekverkooper „in de drie Hooft-deuchden" gevestigd in de Warmoesstraat. Waarsch. in 1606 verhuisde hij naar Zwolle.

In 1592 gaf hij als zijn eerste werk een vert. uit van Erasmus' Uxor mempsigamos, onder den titel Tweespraeck van een goede huisvrouw en een quaet huiswijf; nog gaf hij uit Den Ned. Landt-spiegel (1599); Vriendts-Spieghel (1602), gespeeld voor de Brab. Kamer-Pest-Spieghel (1602); Sinnenspel van de dry hoof; deuchden (1625); Const-thoonende juweel bij de loflijcke stadt Haerlem . . . (1607), waarin al de zinnespelen van het Haarlemsch landjuweel van 1606 zijn afgedrukt. Ca. 1616 verschijnt zijn eigen dichtwerk: Emblemata, waarvan hij in 1625 en 1629 nog twee bundels uitgaf. In 1623 vertaalt hij het Directorium humanae vitae van Joannes v. Capua onder den titel Voorbeeldsels der Oude Wijse, een bundel zeer oude Indische dierenfabels; werk van du Bartas vertaalde hij onder den titel De Weke (1616), dat de Schepping behandelt. Onder de Zned. uitgewekenen had hij veel vrienden, o.a. Carel van Mander, wiens Georgica en Bucolica hij in het Ned. uitgaf.

L i t.: C. P. Burger, De Amsterd. Boekdrukkers en uitgevers (IV, 174 vlg.); A. Beekmans, Influence de du Bartas sur la litt. Néerl. (1912). *Piet Visser.*

Heyricus van Auxerre, geleerd schrijver en dichter; * 841, † 876. Als kind van 7 jaren kwam hij al in het klooster van S. Germain te Auxerre en werd 859 subdiaken. Dan studeerde hij bij → Lupus in Ferrières, bij den Ier Elias in Laon (philosophie) en in Soissons, waarna hij zijn verder leven doorbracht als monnik en leeraar in Auxerre. Hij gaf uittreksels uit Valerius Maximus en Suetonius en Petronius e.a., schreef de Spreuken der 7 (Lat.) Wijzen, leverde commentaren op Persius Juvenalis, Horatius en Prudentius en op philosophische werken en ook verklaringen van vreemde (deels Grieksche) woorden uit zijn eigen hoofdwerk: het Leven van S. Germanus. Het leven van dien heilige was eind 6e eeuw al geschreven. H. heeft dat, met veel ontleeningen aan oudere dichters, op vers gezet. In een langen brief droeg hij het op aan Karel den Kalen.

L i t.: Manitius, Gesch. d. lat. Lit. des M.A. (I 1911, 499-504). *Franses.*

Heyse, P a u l J o h a n n L u d w i g, Duitsch romanschrijver, zoon van den philoloog en lexicograaf Karl W. L. Heyse. * 15 Maart 1830 te Berlijn, † 2 April 1914 te München. Hij studeerde in de philologie en de Romaansche talen. Was bevriend met G. Keller, Th. Storm, Geibel e.a. Met Keller en Storm bracht hij de novelle (hij schreef er meer dan 100) op een eereplaats in de Duitsche literatuur. Maar hij wijkt sterk van hen af door het Romaansche van zijn kunst. Ook de stof, die hij behandelt, is Romaansch, bij voorkeur Italiaansch. In Italië reisde hij gedurende langen tijd. Zijn romans zijn zeer rijk aan fantasie, vol passie, en geschreven in een prachtigen stijl; maar de pessimistische levensbeschouwing overheerscht er. Zeer belangrijk zijn ook zijn vertalingen uit de Ital. literatuur en zijn drama's.

W e r k e n: o.a. Die Braut von Zypern (1858); Kinder der Welt (1873); Im Paradiese (1875); Roman der Stiftsdame (1886); Merlin (1892); Über allen Gipfeln (1895). — U i t g.: Gesammelte Werke d. E. Petzet (Stuttgart 1924). — L i t.: O. Kraus, P. H.'s Novellen und Romane (1888); E. Petzet, P. H. als Dramatiker (1904); E. Spork, Italien in H.'s Novellen (Graz 1921); H. Brasch, Das Tragische bei P. H. (Jena 1922); M. Quadt, Die Einkleidungsform der Novellen P. H.'s, in Germanic Review (1927). *V. Hulse.*

Heysham, havenstadje in N. Lancashire aan de Morecambe-baai. Spoorbootdiensten naar het eiland Man en Ierland. Ca. 5 000 inwoners.

Heijthuizen, gem. in Ned. Limburg, gelegen aan de spoorlijn Weert—Roermond; opp. 2 932 ha, veel zandgrond; ca. 2 500 (Kath.) inw.; land-, tuinbouw en veeteelt. Te H. is gevestigd het generalaat der zusters → Franciscanessen van H. Tevens hebben zij te H. in het klooster St. Elisabeth hun noviciaat, een pensionaat en een muloschool. Te H. het Kath. opvoedingsgesticht De Heibloem (te bereiken per autobus vanuit Roermond). *v. Thiel.*

Heywood, 1° J o h n, Eng. tooneelschrijver; * 1497. In hooge gunst aan het hof van Eduard VI; waarschijnlijk daar geïntroduceerd door den H. Thomas More, want hij behoorde tot diens kring; twee van de stukken gewoonlijk aan H. toegeschreven vertoonen duidelijk More's invloed. H.'s vrouw was een dochter van den bekenden drukker John Rastell, More's schoonbroer. De Katholieke H. vluchtte in 1564 naar België, toen onder koningin Elisabeth de Act of Uniformity in werking trad. Onder H.'s boerten, alle vol gezonde vroolijkheid, die soms aan Chaucer doet denken, zijn vooral bekend: The Play Called the Foure P.P. (z.j.), een wedstrijd in het liegen tusschen vier personen, die gemakkelijk gewonnen wordt door den pelgrim, die zegt dat hij nog nooit een vrouw haar geduld heeft zien verliezen; en The Play of the Wether (gedrukt 1533), waarin de chaotische uitslag beschreven wordt van Jupiter's pogen het weer aan te passen aan de verlangens van verschillende personen.

V e r d e r e w e r k e n: een collectie spreekwoorden en epigrammen; enkele balladen; een lang allegorisch gedicht van meer dan 7 000 regels: The Spider and The Flie (1556), een energieke uiteenzetting van de sociale euvels van zijn tijd en de tekortkomingen van de Eng. rechtspraak. — L i t.: A. W. Pollard, in Representative Eng. Comedies (1903); A. W. Reed, Early Tudor Drama (1926). *F. Visser.*

2° T h o m a s, Eng. tooneelschrijver; * ca. 1570 in Lincolnshire, † 1641 te Clerkenwell. Het weinige omtrent hem bekend, is afgeleid uit zijn werken; hij blijkt een vurig Protestant geweest te zijn. Hij maakte er aanspraak op wel 200 tooneelspelen te hebben geschreven, of althans „a main finger" erin gehad te hebben. Doordat hij vele ervan schreef op den achterkant van herbergrekeningen en weigerde ze te laten drukken, zijn slechts weinige bewaard gebleven. H. was door en door Engelsch in zijn onderwerpen en behandeling; hij had een levendige phantasie en was vrij van gekunsteldheid, maar miste hoogere poëtische gaven en schreef natuurlijk veel te veel om altijd goed te schrijven. Zijn meest geprezen spel is: A Woman killed with kindness (1603).

V e r d e r e w e r k e n: tooneel: o.a. The Four Prentices of London (1600); Rape of Lucrece (1608). Gedichten: Apology for Actors (1612). — L i t.: O. Cromwell, Th. H. (1931). *F. Visser.*

Hezenmans, 1° J o a n n e s C o r n e l i u s A n t o n i u s, Ned. geschiedschrijver; * 23 April 1833 te Den Bosch, † 16 Febr. 1909 aldaar. H.'s liefde voor Brabant, voor zijn geboortestad en in het bijz. voor haar St. Janskerk heeft hem geïnspireerd tot tal van werken en tot artikelen in het tschr. „De (Onze) Wachter" en het Jaarboekje van Alberdingk Thijm (onder pseud. Joannes de Busco). H. was archivaris van de gem. Den Bosch.

V o o r n. w e r k e n: De St. Janskerk te 's Hertogenbosch en haar gesch. (1866); De Illustre Lieve Vrouwebroederschap in Den Bosch (1877); 's Hertogenbosch van 1629 tot 1798. — L i t.: A. v. Sasse v. Ysselt, In Memoriam J. H., in Taxandria (XVI 1909). *de Haas.*

2° L a m b. C h r., Ned. architect; * 16 Oct. 1841 te Den Bosch, † 28 April 1909 aldaar. Opgeleid in bouw- en beeldhouwkunst aan de Bossche school voor nuttige en beeldende kunsten, werd hij verbonden aan de restauratie der St. Jan, onder leiding van architect Veneman. Hij is diens opvolger geworden en bleef tot zijn dood leider van de restauratiewerken. Zijn arbeid is aan zware critiek onderworpen in het proefschrift van dr. C. F. X. Smits over de Bossche kathedraal. *Nieuwenhuis.*

Hg, afkorting van den Lat. naam hydrargyrum, in de scheikunde gebruikt als symbool voor het element kwik. Hiervoor worden twee letters gebruikt, omdat de letter H reeds dient voor het element waterstof (hydrogenium).

Hia Kwi of H s i a K w i, Chin. schilder aan het hof van keizer Ning-tsoeng (1195-1224) van het vorstenhuis Soeng. Vooral vermaard als landschapschilder. Hij liet zijn inktkleuren gisten en zoo schenen zij op het schilderij den indruk van blanketselkleuren te geven.

Hibacypres (Thuyopsis) behoort tot de Cupressineae van de fam. der dennen, en heeft als vaderland Japan, waar de eenige soort, Th. dolobrata, een 35 m hooge boom, een goed bruikbare houtsoort levert. Ook als sierboom leent deze soort zich uitstekend en wordt daarom in Japan, China en ook in Europa voortgekweekt. *Bouman.*

Hibernakels of w i n t e r k n o p p e n zijn knoppen, die aan sommige waterplanten, bijv. kikkerbeet, fonteinkruid en blaasjeskruid, gevormd worden en die dienen voor de overwintering. Zij bestaan uit een korte as met schubvormige blaadjes. In den winter liggen zij op den bodem van het water en in het voorjaar komen zij weer naar het wateroppervlak om zich te ontplooien. *Melsen.*

Hibernia, Lat. naam voor Ierland.

Hibiscus, → Althaeaboompje; Jute; Roselle.

Hichens, R o b e r t S m y t h e, Eng. romanen tooneelschrijver; * 14 Nov. 1864; zijn werk, meestal zeer fantastisch, vol avontuur en onwaarschijnlijke, gewaagde liefdesgeschiedenissen, speelt dikwijls in exotische omgeving; hooge litteraire waarde bezit het niet.

V o o r n. w e r k e n: Imaginative Man (1895); Prophet of Berkeley Square (1901); The Call of the Blood (1906); The Garden of Allah (1909).

Hichtum, plaatsje in de gem. → Wonseradeel.

Hic jacet (Lat., = hier ligt), begin van een opschrift op een grafsteen.

Hickorynoot wordt de vrucht genoemd van C a r y a, een Noord-Amer. plantengeslacht van de fam. der okkernootachtigen. De noten van C. oliviformis en alba zijn bijzonder smakelijk en worden uitgevoerd, terwijl die van C. porcina voor veevoeder dienen. Carya wordt ook gebruikt in parken, omdat het hooge schaduwrijke boomen zijn. *Bouman.*

Hickoryhout is afkomstig van Noord-Amerikaansche notenboomen (Carya alba nutt en andere soorten). Het kernhout is donkerbruin tot bruingeel van kleur en komt in samenstelling eenigszins overeen met iepenhout. H. is zeer goed buigbaar, taai en vast en vindt daarom veelvuldig toepassing bij de rijtuigen wagenmakerij. Het s.g. varieert van 0,85 tot 1. De jaarringen teekenen zich zeer duidelijk af. Het spint ligt in een dikken, gelen band om de kern heen en is zeer spoedig aan vergaan onderhevig. De groeiplaatsen liggen in hoofdzaak in het O. van de Ver. Staten van N. Amerika. *Oeverhaus.*

Hicksieten, rationalistische strooming in de sekte der → Quakers, die zich in 1822 vormde onder leiding van Elias Hicks († 1830). Deze predikant verwierp alle dogma's, waardoor Christus boven de andere menschen verheven werd, zoodat de dood van Christus waardeloos was. Als reactie tegen dit verregaande rationalisme ontstond in 1837 de beweging der „Evangelische vrienden", die het Evangelie weer boven het inwendige licht stelde. *Wachters.*

Hic Rhodus, hic salta (Lat., = Hier is Rhodus, hier moet ge springen). In twee fabels van Aesopus (203, de Pocher; 203b, De pochende vijfkamper) komt iemand voor, die beweert in Rhodus een geweldigen sprong te hebben gedaan; maar zijn getuigen waren slechts Rhodiërs. Een van de aanwezigen temde hem aldus: „Als dat waar is, vriend, heb je geen getuigen noodig; hier is Rhodus, spring hier maar". Letterlijk staat bij Aesopus: „Zie, hier is Rhodus, hier is ook de sprong"; hoe men tot de huidige citeerwijze geraakt is, valt niet gemakkelijk na te gaan. De spreuk komt voor onder het wapen van de stad Rhodus. *Brouwer.*

Hidagebergte, plateau in Z.W. Hondo (Japan; 36° N., 137° O.), waarvan de toppen tot 3 100 m stijgen. Het wordt wel bijgenaamd „het Japansche Alpengebied".

Hidalgo, vroegere betiteling in Spanje voor den lageren adel en onafhankelijke grondbezitters. Tegenwoordig zijn aan den titel geen voorrechten meer verbonden.

Hidalgo, staat van de republiek Mexico (20° 20′ N., 99° W.). Opp. 20 884 km²; ca. 675 000 inw. Het Noordel. en Oostel. gedeelte van H. behoort tot de Sierra Madre, is deels onvruchtbaar, deels geschikt voor tropischen landbouw en veeteelt. Warm klimaat. Het W. en Z. behooren tot de Mexic. hoogvlakte, met

in het midden het Metztitlanmeer: gematigd klimaat met landbouw. H. produceert granen, de maguey-agave, koffie, suiker, tabak. Van groot belang is de mijnbouw: zilver, goud, kwikzilver, koper, ijzer e.a. De mijndistricten zijn: Pachuca, El Chico, Real del Monte, San José del Oro en Zimapán. Hoofdstad is Pachuca (ca. 41 000 inw.), andere steden zijn: Tulancingo en Mineral del Monte. *p. Cyrillus.*

Hidatsa, stam der → Indianen van Noord-Amerika, Oostelijk prairiegebied, in den huidigen staat Noord-Dakota.

Hidejosji, Japansch generaal; * 1536, † 15 Sept. 1598; verhief zich van stalknecht tot eersten generaal van Noboenaga; na diens dood (1582) versloeg hij vsch. muitelingen en nam het landsbestuur in handen onder den titel van Kwambakoe (1586); hij deed afstand van zijn macht ten voordeele van zijn aangenomen zoon Hidetsoegoe (1591), die echter plaats moest maken voor een eigen zoon Hidejori en na een mislukten opstand bevel ontving zelfmoord te plegen (1594). H. dreef de centralisatie door en strafte alle oproerige bonzen en edellieden. Hij ontving eerst zeer goed den bisschop Martinez S.J. (1584) en begunstigde het Christendom, totdat hij er een buitenlandsch gevaar voor Japan in zag en de Christenen vervolgde (1588). Zijn oorlog tegen Korea (1592-1598) had den gewenschten uitslag niet. *Mullie.*

Hidzjaz [Arab., = afscheiding(?), nl. tusschen Roode Zee en Nedzjd], de kuststreek in het N.W. van Arabië (II 629 B 2); opp. ca. 500 000 km², 1 millioen inw. De smalle kuststrook, meest zand- en kalksteen met koraalbanken, is droog (steppen). Tot 2 700 m rijst hieruit, steil, het granietplateau op. De regenrijke N.W. winden brengen in den winter voldoende water. De Soennitische nomaden houden er dan ook kameelen, schapen en geiten. In de oasen wordt koren, groenten, dadels, druiven, vijgen en perziken verbouwd. Aan de kust is parelvisscherij. De haven van Dzjeddah is, evenals de Hidzjazspoorlijn (zie onder) van beteekenis voor den aanvoer der pelgrims naar de heilige plaatsen. Invoer van koren, koffie, tabak; uitvoer van huiden, wol, paarlemoer en specerijen. Het gebied werd na 1517 Osmaansch; in 1916 liep Hoessein naar de Geallieerden over en kreeg een jaargeld van de Engelschen. In 1924 nam hij den titel aan van kalief, doch kort daarop werd het land veroverd door de Wahhabieten uit Nedzjd.

L i t. : Musil, The northern Hegaz (New York 1926); Lawrence, Revolt in the Desert (1927). *Heere.*

De **Hidzjazbaan** is de spoorweg van Damaskus naar Medina, met zijtakken naar Haifa en Akka (ca. 1 300 km). Deze smalspoorbaan (1,031 m) werd voltooid door vrijwillige gaven uit de geheele Mohammedaansche wereld (zie boven).

Hidzjra (Arab.) beteekent: het zich afscheiden, vooral: zich losmaken van familie en stam. Meer bepaaldelijk wordt er mee aangeduid het oogenblik, dat Mohammed brak met zijn familie en stam te Mekka en zich naar Medina begaf. Het jaar 622, waarin dit plaats vond, werd door kalief Omar als begin genomen der Mohammedaansche tijdrekening. De gebruikelijke vertaling van H. door „vlucht” is onjuist. *Zoetmulder.*

Hiel, → Hielbeen.

Hiel, E m m a n u e l, Vlaamsch dichter; * 30 Mei 1834 te St. Gillis bij Dendermonde, † 27 Aug. 1899 te Schaarbeek. Na armoedige jeugd ambtenaar en prof. in de declamatie aan het conservatorium te Brussel. Romantisch dichter van flamingantisme en liefde, zangerig en forsch, maar vaak bombastisch en hol, soms plat en smakeloos. Enkele warme liefdeliederen en eenvoudige volksliederen, meest door Benoit getoonzet, zijn nog bekend. Hij schreef ook het zangspel Isa, de cantates Lucifer (1866) en De Oorlog (1867), alle door Benoit getoonzet.

W e r k e n : Gedichten (1863); Psalmen, gezangen en oratorio’s (1870); Bloemeken (1879); Hist. zangen en Vaderl. liederen (1885); Monodramen en andere gedichten (1893); Symphonieën en andere gedichten (1894); Volledige Werken (6 dln. Brussel 1933-’34). — L i t. : H. Baccaert, E. H., zijn leven en zijn werk (1909). *A. Boon.*

Hielbeen (calcaneus) vormt met het sprongbeen de eerste rij der voetwortelbeentjes. Bij den mensch en de meeste zoogdieren bezit het een achterwaarts gericht uitsteeksel, de hiel, waaraan de Achillespees van de kuitspier is bevestigd.

Hieltje, hielvormige rest van oud hout aan den voet van een stek, die achterover van een tak is gescheurd. Een h. bevordert het aanwortelen.

Hieracium, → Havikskruid.

Hieraconpolis, Grieksche naam van oude stad in Egypte tegenover El Kab. Hier was reeds in den voor-dynastischen tijd een bijz. cultusplaats voor den god Horus, die er een tempel had. In H. zijn enkele der oudste documenten van Egypte gevonden.

L i t. : J. E. Quibell, H. (2 dln. Londen 1900-’02).

Hierapetra, kleine versterkte stad aan de Zuidkust van Creta, in welker nabijheid Minoïsche oudheden (graven) zijn gevonden. Napoleon verbleef hier korten tijd op zijn tocht naar Egypte (Mei 1798). H. ligt aan den isthmus van denzelfden naam, die de kortste verbinding vormt tusschen de Noord- en Zuidkust van Creta. Langs dezen isthmus zijn resten van een aantal Minoïsche nederzettingen gevonden, o.a. Gourniá, Vasiliki, Vrokastro. *Simons.*

Hierapolis, naam van vier oude bisschopszetels. **1°** H. in A r a b i ë en **2°** H. in I s a u r i ë zijn van weinig historisch belang.

3° H. in S y r i ë (Gr. naam: → Bambyce; Syrisch: Mabbog) werd meer bekend door den Monophysietischen bisschop en schrijver → Philoxenes of Xenaia, die in het begin der 6e e. tegen de besluiten van het concilie van Chalcedon ageerde en een synode der provincie leidde. Nog in die zelfde eeuw geraakte H. in verval.

4° H. in P h r y g i ë. Hier werd het geloof reeds verkondigd door Paulus’ leerling Epaphras. De Apostel Philippus woonde er met zijn 3 profeteerende dochters. Hij werd er in hooge eere gehouden en men heeft nog overblijfselen gevonden van een achthoekige doopkapel of kerk te zijner eere. Hier schreef ook de apostelleerling bisschop → Papias zijn verklaring van uitspraken des Heeren. Keizer Justinianus verhief het tot metropolitaanzetel. Sinds lang is het enkel titulairaartsbisdom. *Franses.*

H. heet tegenw. Tamboek-Kalessi. Het behoorde sedert 130 v. Chr. tot de Rom. prov. Asia; geboorteplaats van Epictetus, den geheimschrijver van Nero. Het beleefde een tijdperk van bloei onder de Rom. keizers Septimius Severus en Caracalla (ca. 200 na Chr.). Beroemd om de zwavelbronnen. Veelvuldige aardbevingen.

Hiërarchie (< Gr. hieros = heilig; archè = macht, bestuur).

I. A) Begrip. H. beteekent vlg. de Kath. theologie:

een onderling geordende groep van menschen, die krachtens goddelijke instelling, door Christus ingevoerd, een heilige macht bezit om dienst te doen bij de godsdienstoefeningen en de geloovigen te besturen. Door deze omschrijvingen worden de verschillende elementen uit de dogmatische verklaringen, vooral van het Concilie van Trente, maar ook van het Vaticaansch Concilie en de veroordeeling van de Modernisten, tot een geheel vereenigd.

Door de h. wordt het kerkbegrip nader omschreven: door haar is de Kerk een ongelijke maatschappij, die uit besturende en bestuurde leden bestaat. Deze opvatting staat tegenover een zuiver democratisch kerkbegrip, waarin er alleen machthebbers zijn krachtens een menschelijke instelling, door aanwijzing (beroeping) van de geloovigen zelf (Protestantisme, Febronianisme). De nadruk moet dus op de eerste plaats vallen op de goddelijke instelling van de h. Deze wordt ook ontkend door de → Modernisten en Eschatologen (→ Eschatologie; Eschatolog. School), die met historische argumenten willen aantoonen, dat de h. niet door Christus is gewild, maar pas later ontstaan.

Vervolgens is van belang de onderlinge ordening van de besturende groep, die verschillende rangen kent: → paus, → bisschoppen, → priesters, → diakens, later door de Kerk zelf met meerdere hulpambten aangevuld; ook bestaat er een vaste orde bij de aanvulling van de besturende groep. Door de rangordening onder een hoofd onderscheidt het Kath. hiërarchiebegrip zich van dat der Oostersche Kerken en Anglicanen (→ Primaat); door de regelmatige aanvulling wordt de leiding van de Kerk krachtens → charisma's, die rechtstreeks door God en zonder vaste orde worden gegeven, ontkend.

De h. bezit een dubbele macht: een met betrekking tot God, de → **wijdingsmacht** (potestas ordinis) voor de godsdienstoefeningen, waardoor het opdragen van de H. Mis en het toedienen van de Sacramenten (met uitzondering van doopsel en huwelijk) haar voorbehouden is (→ Priesterschap); en een met betrekking tot de geloovigen, de herderlijke of **bestuursmacht** (potestas iurisdictionis), waardoor zij de andere leden der Kerk in geloof en leven leidt (→ Bestuursmacht van de Kerk).

Het bestaan van een h. doet aan het uitsluitend → Middelaarschap van Christus niets af, omdat zij niets anders is dan een werktuig van Christus, wat bij de wijdingsmacht wel het sterkst uitkomt. In het uitoefenen van de bestuursmacht kan men meer spreken van eigen initiatief, maar ook daar is de h. absoluut gebonden aan het door Christus gestelde doel en de door Hem aangewezen middelen. → Christus.

Het feitelijk bestaan van een h. in de Kath. Kerk in den aangegeven zin wordt zeker voor de 3e eeuw algemeen toegegeven. Haar bestaan „de iure", m.a.w. dat er in Gods Kerk een h. behoort te bestaan, kan men uit de menschelijke natuur, die gewend is door menschen geleid te worden en gezag te erkennen, wel aannemelijk maken, maar niet doorslaand bewijzen. Het bestaan van de h. hangt af van een wilsbesluit van God; en dit kennen wij allereerst uit de dogmatische verklaringen, zooals vooral die van het Concilie van Trente, bijv.: „als iemand zegt, dat er in de Katholieke Kerk geen door goddelijke verordening ingestelde h. is, bestaand uit bisschoppen, priesters en dienaars (ministri), hij zij gebannen" (23e zitting, 6e canon). De Kerk put deze leer uit de H. Schrift en de Overlevering; deze bronnen van de Openbaring kunnen echter ook zuiver historisch worden beschouwd, nl. als getuigen van Jesus' wil en bedoeling, en hoe Zijn eerste leerlingen die begrepen hebben; zoo krijgt men de apologetische argumenten voor de h. Jesus kiest de twaalf Apostelen en geeft hun macht om te leeren, te besturen, de H. Mis op te dragen en de zonden te vergeven (vgl. de Evangeliën, passim); de Handelingen en Brieven toonen ons de Apostelen bij het uitvoeren van deze zending; de oudste Christelijke geschriften, Ignatius van Antiochië, Clemens van Rome, de tot de Apostelen teruggaande bisschopslijsten van Rome, Jerusalem, Alexandrië, enz. laten zien, hoe reeds onmiddellijk na hen de h. werd voortgezet.

L i t.: J. D. M. Maes O.P., De Kerk van Christus (2 dln.); G. van Noort, De Ecclesia Christi. *Pauwels.*

B) Tegenw. inrichting der h. in de Kath. Kerk. Overeenkomstig de indeeling der kerkelijke macht in wijdingsmacht en bestuursmacht zijn te onderscheiden de h. der wijdingsmacht (hierarchia ordinis) en de h. der bestuursmacht (hierarchia iurisdictionis).

Tot de h. der w ij d i n g s m a c h t behooren krachtens goddelijke verordening het episcopaat, priesterschap, diaconaat; deze drie orden vormen, wijl op goddelijke instelling berustend, te zamen de hierarchia ordinis i u r i s d i v i n i. In de Lat. (Westersche) Kerk zijn nu na verloop van tijd het subdiaconaat en de vier kleinere orden: acolythaat, exorcistaat, lectoraat, ostiariaat, ingesteld; deze vijf vormen, wijl op kerkelijke instelling berustend, te zamen de hierarchia ordinis i u r i s e c c l e s i a s t i c i. Deze lagere orden zijn geleidelijk aan in den loop van de 2e en in de eerste helft van de 3e e. ontstaan, toen ten gevolge der toename van het aantal geloovigen en de daaruit voortvloeiende vermeerdering der werkzaamheden van bisschoppen, priesters en diakenen de aanstelling van vaste ondergeschikte helpers gewenscht bleek te zijn; ten tijde van paus Cornelius (251-253) waren al deze lagere orden in Rome aanwezig.

In de Geünieerde Oostersche Kerken is het aantal der kleinere orden niet overal hetzelfde.

Tot de h. der b e s t u u r s m a c h t behooren vooreerst de paus en de bisschoppen; deze vormen te zamen de hierarchia iurisdictionis i u r i s d i v i n i, wijl hun de kerkelijke bestuursmacht krachtens goddelijke verordening toekomt. Krachtens kerkelijke instelling zijn er nu in den loop der tijden vele nieuwe gezagsdragers gekomen, die te zamen de hierarchia iurisdictionis i u r i s e c c l e s i a s t i c i vormen; het tegenw. kerkelijk recht deelt hen in twee groote groepen in (C.I.C. can. 218-328, resp. 329-486): a) deelhebbers aan de primatiale (pauselijke) bestuursmacht, wier macht (voor zoover werkelijke jurisdictie inhoudend) overgedragen pauselijke jurisdictie is (→ Delegatie, sub 1°, c), nl.: algemeene kerkvergadering, kardinalen, Romeinsche curie, legaten, patriarchen, exarchen, primaten, metropolieten, aartsbissch., bisschoppen, plenaire en provinciale concilies, apost. vicarissen en prefecten, abten en prelaten nullius, oversten van exempte clericale kloostergenootschappen; b) deelhebbers aan de bisschoppelijke bestuursmacht, wier jurisdictie overgedragen bisschoppelijke jurisdictie is, of althans in ondergeschiktheid aan den bisschop is uit te oefenen, nl.: coadjutoren en hulpbisschoppen, diocesane synoden, bisschoppelijke curie, vicarissen-generaal en officialen, kathedrale kapittels,

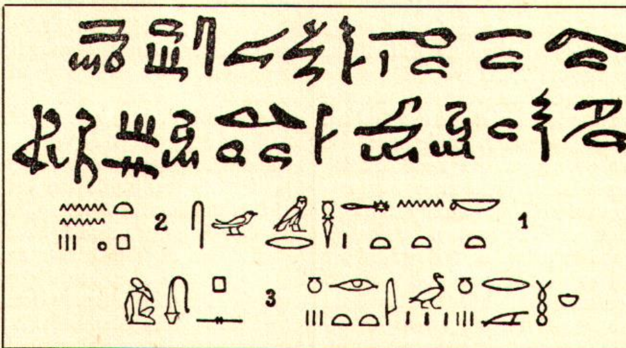
diocesane consultoren, kapittel-vicaris, dekens, pastoors, kapelaans, rectoren van kerken.

In de onderscheidene Geünieerde Oostersche Kerken is de omvangrijke hierarchia iurisdictionis iuris ecclesiastici onderling zeer verschillend. *Schweigman.*

C) Herstel der kerkel. hiërarchie in Nederland, het in 1853 opnieuw invoeren van het normale bisschoppelijke bestuur, dat sinds het veldwinnen van het Protestantisme in de 16e en 17e eeuw in deze streken onmogelijk was geweest. De aartspriesterschappen van het Noorden en de apost. vicariaten van het Zuiden maken in 1853 plaats voor de bisdommen. Paus Pius IX stelt in de breve Ex qua die vast, dat Ned. voortaan zal zijn een zelfstandige kerkprovincie: een aartsbisdom Utrecht en vier suffragaanbisdommen, nl. Breda, Haarlem, Den Bosch en Roermond. Na vele mislukte pogingen sinds 1795 hebben de Ned. Katholieken in 1853 eindelijk hun doel bereikt, als Pius IX aan hun verzoekschriften gehoor geeft en van de door de Grondwet sinds 1848 gegarandeerde volkomen vrijheid van godsdienst gebruikt maakt. Men zie de afzonderlijke art. over de aartspriesters, apost. vicarissen, de Holl. Zending, de Concordaten, de Aprilbeweging, Thorbecke, Broere, Capaccini. C. Belgrado, enz.

Lit.: P. Albers, Gesch. v. h. Herstel v. d. H. in Ned. (I 1903, II 1904). *de Haas.*

D) Herstel der hiërarchie in Engeland. Sinds Hendrik VIII werd de Kerk in Eng. bestuurd, gelijk in de missielanden, door meerdere apost. vicarissen, die van Rome onmiddellijk afhankelijk waren, eerst vier, later uitgebreid tot acht. Het Kath. réveil, dat in Engeland was ingeleid door de → Emancipation bill van 1828, vervolgens door de bekeering van Newman en diens volgelingen, ten slotte door het apologetisch werk van Wiseman, deed de behoefte ontstaan, om het gewoon bestuur der Christenlanden in Groot-Brittannië en Ierland in te voeren, met nauw omschreven bisdommen en parochies onder een metropolitaan bisschop. De onderhandelingen daarover waren reeds ver gevorderd in 1847, maar gestoord door de politieke verwarring te Rome in 1848 en door de ballingschap van Pius IX te Gaeta, kwam de definitieve regeling pas in den herfst van 1850 tot stand. Door een breve van 29 Sept. van dat jaar werd de hiërarchie in Eng. hersteld. Ze omvatte twaalf bisdommen en een aartsbisdom. Wiseman werd benoemd tot aartsbisschop van Westminster en den dag daarna (30 Sept.) in het college der kardinalen opgenomen. Op 7 Oct. berichtte Wiseman dit groote nieuws in een brief aan de Kath. van Engeland. Aanvankelijk werd deze benoeming tot kardinaal door de Engelschen als een compliment beschouwd, maar na dit schrijven ontstond er groote opwinding, toen bekend werd, dat er ook Eng. bisschoppen benoemd waren. Het niet-Katholieke volk meende, dat de paus weer heel het godsdienstig Engeland onder zijn juk wilde brengen en de Anglic. bisschoppen onder de Kath. plaatsen. Men sprak van een pauselijke aanranding, „the papal agression". Bij zijn aankomst te Londen werd de kardinaal uitgejouwd en met steenen geworpen. Men vreesde voor zijn leven. Maar de agitatie („no-popery") zou weldra luwen door het tactvolle en welsprekende geschrift van Wiseman: Beroep op het Eng. volk (Appeal to the English people), dat 19 Nov. reeds van de pers kwam, 31 blz. groot. Het maakte geweldigen opgang. Den volgenden dag werd het door de vijf Londensche ochtendbladen in zijn geheel opgenomen en was reeds spoedig in aller handen. De gemoederen bracht het tot kalmte. Het doet denken aan het „Bezadigd Woord aan mijne Prot. landgenooten", door Broere in 1853.

Hiëratisch schrift (daaronder dezelfde tekst in hiëroglyphen) uit een medischen papyrus (lezen van rechts naar links!). Transcriptie: 1. kt nt ẖt, mr· ś 2. tpnn mrḥt sꜣw ỉrtt 3. ps ꜥwỉ. Vertaling: 1. Een ander (recept) voor den buik, wanneer hij ziek is. 2. kummel, ganzevet, melk. 3. koken en innemen.

Wel moest de regeering iets doen en 7 Febr. 1851 werd een wet ingediend, welke met een boete van 100 pond een ieder bestrafte, die den titel aannam van een „voorgewenden" zetel van een bisschop in het rijk, welke alle daden of documenten van hem uitgaande voor nietig verklaarde en alle schenkingen aan die zetels gedaan verklaarde als van geenerlei waarde. Nooit werd deze wet toegepast en na 20 jaar ingetrokken. Een gelukkig gevolg van deze agitatie was de bekeering van Manning, die Wiseman's opvolger zou worden op den zetel van Westminster.

Lit.: P. Thureau-Dangin, La renaissance cath. en Angleterre au XIXe s. (3 dln. Parijs 1899-1906, [7]1923); id., Le catholicisme en Angleterre au XIXe s. (Parijs [4]1909) (bij beide overvloedige lit.); J. Guibert, Le réveil du catholicisme en Angleterre (Parijs 1907); J. van Dijk, De vrijmaking der Eng. Katholieken (1912); K. Derks, Het Eeuwfeest der Kath. emancipatie in Engeland, in Studiën (CXII 1929, 442). *Beijersbergen van Henegouwen.*

II. Hiërarchie der Engelen. Pseudo-Dionysius de Areopagiet (→ Dionysius) deelde de engelen in in 9 koren en deze in 3 hiërarchieën. Tot elke hiërarchie behooren 3 koren, nl. tot de eerste de Serafijnen, de Cherubijnen en de Tronen, tot de tweede de Heerschappijen, de Krachten en de Machten, tot de derde de Vorstendommen, de Aartsengelen en de Engelen. Deze verdeeling is in de Kath. theologie in de Engelenleer opgenomen, maar is geen voorwerp van geloof.

Lit.: Dogmatiekboeken in het traktaat over de Engelen. *Kreling.*

Hiëratisch schrift noemt men thans al het Egyptische hiëroglyphenschrift in zoodanig cursieve vormen, dat de oorspr. picturale vormen daarin niet meer te herkennen zijn. De naam (het eerst gebruikt door Clemens van Alexandrië), die „priesterschrift" beteekent, dankt zijn ontstaan aan het feit, dat de cursieve schrijfwijze in den Grieksch-Romeinschen tijd door de priesters algemeen werd gebruikt voor gods-

dienstige papyrusteksten. Het h. s. wordt slechts zelden gebruikt voor monumentale inschriften, vanaf het Middenrijk echter zeer vaak op papyrus, voor godsdienstige teksten echter eerst vanaf de 21e dynastie. In het Oude Rijk onderscheidt het cursieve schrift zich nog weinig van het gewone hiëroglyphenschrift. Reeds Champollion bezat een zekere kennis van het h. s. De Eng. geleerden Goodwin en Griffith en de Franschman Chabas hebben bijzonder bijgedragen tot zijn volledige ontcijfering. Een zeer groot gedeelte van de Egypt. lit. is in h. s. geschreven.

L i t: als inleiding op de studie van het h.s. kan dienen: G. Möller, Hieratische Paläographie (3 dln. Leipzig 1909-'12); id., Hieratische Lesestücke (3 dln. Leipzig 1909-'10). *Simons.*

Hiernamaals, leven na den dood. Het geloof in het h., in de Kath. Kerk een geloofspunt en in het Credo opgenomen, is ook buiten de Katholieke Kerk bijna algemeen verspreid, al verschillen de gronden, waarop het berust. Een eerste algemeene grond is wel, dat de mensch zich niet uit het bestaan kan wegdenken. Een andere grond, innig met den eersten verbonden, dat de mensch de verschrikking van den dood wil verzwakken. Deze meer instinctmatige motieven verbonden zich met meer rationeele en met de eischen van het zedelijk geweten. De mensch zoekt een vergelding voor zijn zedelijk leven in het hiernamaals, omdat hij ze hier op aarde niet vindt. In de animistische culturen, die het onderscheid tusschen het lichaam en de ziel duidelijker ontwikkelden, werd het voortbestaan met de ziel verbonden. Zeer eng is ook bijna overal het verband tusschen het geloof in het hiernamaals en de godsdienstige opvattingen. Vsch. volkeren der oerculturen (Noord-Amerikaansche oercultuur, Aziatische en Afrikaansche Pygmeeën, Zuid-Oost-Australische stammen, Noordelijke oercultuur) gelooven in een vergelding in het hiernamaals, die door het Hoogste Wezen wordt bepaald. De Aino's, de oeroude bewoners van het Japansche eiland Jesso (Hokkaido), hebben zelfs een duidelijk ontwikkelde voorstelling van het oordeel, dat over het lot der ziel in het hiernamaals beslist.

Bij de volkeren, die het geloof in het Hoogste Wezen hebben prijs gegeven, verdwijnt het geloof in de vergelding in het hiernamaals geheel. In de animistische culturen gelooft men vaak, dat de zielen wegzinken in de onderwereld, in den schoot van de vruchtbare moederaarde, of dat ze blijven rondzwerven op geheimzinnige plaatsen of opnieuw hun intrek nemen in menschen, dieren en planten (→ Zielsverhuizing).

Hier en daar bestaat ook de meening, dat een edeler deel der ziel of een van de twee of meer zielen, die men dan in den mensch aanneemt, omhoog stijgt naar den hemel, terwijl de andere wegzinkt in de aarde. In de totemistische jagersculturen bestaat het geloof, dat de dooden als opgeslorpt worden door de zon of dat het voortbestaan afhankelijk is van het voortbestaan van het lichaam. Vandaar de zorg om het lichaam door mummificatie of anderszins te bewaren. In de meer ontwikkelde vormen dezer cultuur bewaart men het lichaam, opdat de ziel er in kunne terugkeeren. Die opvatting vond haar machtigste uitdrukking in de Egyptische pyramiden, wier geweldige steenmassa's den doode voor eeuwig moesten bewaren. In den eeredienst van → Osiris leefde de gedachte aan de identificatie met de zon voort.

In de patriarchale culturen der veefokkers bestond oorspronkelijk het geloof in een voortbestaan met en door het lichaam. Vandaar het gebruik spijs en drank, wapens en werktuigen, zelfs in de hoogere vormen dezer culturen slaven en vrouwen, in het graf mee te geven. Hiermede ging samen, dat het geloof in een blijvend h. doorgaans niet sterk ontwikkeld was. De doode leefde voort in de herinnering. Hield die op, dan was hij ook uit het bestaan verdwenen. Sommige menschen verkregen de onsterfelijkheid, omdat zij of hun stand meer geliefd waren door de goden. Dat is ook de opvatting, die de Ilias van Homerus beheerscht.

In de latere culturen vermengen zich al deze opvattingen met elkaar. Waar een meer systematisch denken ontstaat, tracht men ze tot eenheid te brengen. In Indië ontwikkelde zich de leer over de zielsverhuizing, die een groote rol in de verschillende wijsgeerig-godsdienstige systemen speelde (→ Brahmanisme; Boeddhisme; Jaïnisme). In Griekenland werd de leer der zielsverhuizing verkondigd door Pythagoras: de mensch keert na zijn dood weer op aarde terug, totdat zijn ziel zich met de godheid, van wie ze is uitgegaan, opnieuw vereenigt. Het geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid bereikte zijn edelste vormen in Perzië en vooral in de wijsgebeerte van Plato. Het geloof in de verrijzenis van het lichaam kwam buiten het Christendom, het latere Jodendom en den Islam, nog voor in het Parsisme. De dualistische sekten, die het lichaam als den kerker der ziel beschouwden of het als het aardsche, booze element tegenover de ziel, het goddelijke, hemelsche element plaatsten, sloten de verrijzenis der lichamen uit. Zij aanvaardden daarentegen meest alle de zielsverhuizing: de ziel heeft verschillende etappes te doorloopen om gereinigd te worden van de smetten der stof en te kunnen opgaan naar haar eeuwige bestemming. Voor de Katholieke opvattingen, zie → Hel; Hemel; Vagevuur.

L i t.: K. L. Bellon, Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis (1933); C. Clemen, Das Leben nach dem Tode (1920). *Bellon.*

Hiero, 1° tyran van Syracuse, broeder en opvolger (478 v. Chr.) van → Gelo; † 467 v. Chr. Zijn opvolging als tyran van Syracuse ging met moeilijkheden en gewapend verzet gepaard vanwege zijn broeder Polyzalos. Door zijn overwinning te Cymè (474) bevrijdde hij Campanië van de Etruskers en stichtte de door Pindarus (Pyth. I) bezongen stad Aitnai. Zijn regeering was een glansperiode in de geschiedenis van Sicilië; zijn hof was de verzamelplaats van de beroemdste dichters van dien tijd, nl. Aeschylus en de koorlyrici Pindarus, Simonides en Bacchylides, die zijn overwinningen in de Grieksche spelen bezongen.

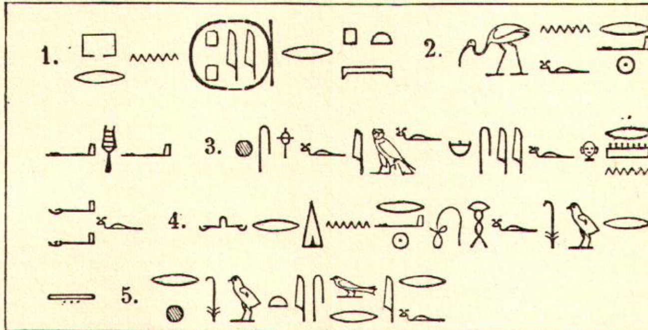
2° Nakomeling van 1°; na schitterende diensten als hooger officier onder Pyrrhus tegen de Carthagers (278 v. Chr.), stratègos en tyran van Syracuse (269); † 214 v. Chr. Door zijn verbond met de Carthagers verloor hij een groot deel van zijn gebied; doch hij sloot zich ten slotte aan bij Rome tegen Carthago. Menig grootsch gebouw heeft hij ontworpen, zoo o.m. het reuzenschip „Surakoosia". *V. Pottelbergh.*

Hierochloa, → Veenreukgras.

Hierocles, 1° Oud-Grieksch geograaf en historicus uit de 6e eeuw. In zijn werk: S y n e k d è m o s geeft hij een overzicht van het Oost-Rom. rijk, dat hij indeelt in 64 prov. met ca. 900 steden. Constantijn VII (Porphyrogennetus) gebruikt H., dien hij een grammaticus (philoloog) noemt, als bron.

2° Neo-Platonisch wijsgeer uit de 4e en 5e eeuw, waarsch. leermeester van Aenaeas van Gaza, doceerde te Alexandrië, waar hij om zijn geest en kunstrijke

taal als een tweede Plato werd vereerd. Te Byzantium veroordeeld tot ballingschap. Bewaard zijn een commentaar op het pseudo-Pythagoreïsch Gulden Gedicht en fragmenten uit zijn hoofdwerk Over de Voorzienigheid waardoor hij de leidende vertegenwoordiger is van het Alexandrijnsch Neo-Platonisme. Onder invloed van het Christendom is hij streng monotheïst: zonder tusschenkomst van welke hypostase ook, schept de demiourgos door zijn blooten wil uit het niet. Op het gebied der ethica is zijn leer een mengeling (syncretismus) van Platonische, Aristotelische en Stoïcijnsche stellingen. *V. Pottelbergh.*

Grafinschrift in hiëroglyphen. Transcriptie: 1. pr-n Ppjj r pt 2. gm-n·f Rᶜ ᶜhᶜ 3. ḫsf·f îm·f, hmsjj · f ḥr rmnwîj · f 4. n rdî-n Rᶜ w;ḫ · f św r t; 5. rḫ śwt îs wr îr · f. Vertaling: 1. Koning Pepi is ten hemel opgestegen. 2. hij heeft Re daar staand gevonden. 3. hij nadert hem en zet zich aan zijn zijde. 4. en Re laat niet toe, dat hij op de aarde gaat liggen. 5. daar hij weet dat hij (koning P.) grooter is dan hij zelf.

Hierocles Sossianus, Rom. prefect van Egypte in 307 n. Chr., stadhouder van Bithynië in 303, wreede vervolger der Christenen. Zijn geschrift tegen de Christenen (Logoi philalètheis) werd weerlegd door Eusebius en Lactantius.

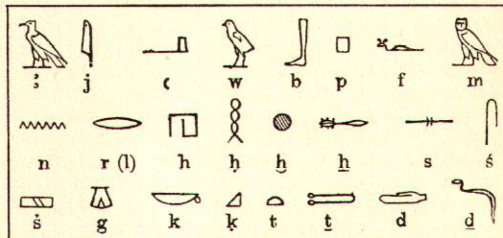
Hiërodulen (< Gr. hieros = heilig, gewijd; doulos = slaaf), in de Antieke wereld tempeldienaars, die als slaven of ook uit vrijen wil aan een tempel verbonden waren en het lager personeel uitmaakten. Onder de h. van Comana (Pontus) evenals te Corinthe (Aphroditetempel) bevonden zich ook talrijke hetaeren, wat op Oosterschen invloed wijst. Bij de Romeinen worden h. weinig vermeld, al waren ze natuurlijk niet onbekend (ministri, servi). Ook in den grooten tempel te Jerusalem dienden oud-krijgsgevangenen als „nethinim" (= gewijden). In de Klein-Aziatische en Semietische eerediensten, waar het aantal der h. soms tot 6 000 beliep, waren de zgn. Gallen ontmande dienaars der godheid, zoo bijv. in het beroemde heiligdom van de Dea Syria te Hierapolis. In sommige eerediensten, bijv. bij de Albanen (Caucasus), werden op geregelde tijdstippen h. geofferd. *V. Pottelbergh.*

Hierofalco, → Edelvalk.

Hiëroglyphen. A) Woord en begrip. Het woord h. (het eerst voorkomend bij Clemens v. Alexandrië) dankt zijn ontstaan aan het feit, dat het Egypt. beeldschrift in de laatste eeuwen der Oud-Egypt. geschiedenis bijna uitsluitend gebruikt werd in den vorm van ingegraveerd (Gr. gluphein) schrift op de muren van tempels en openbare gebouwen (Gr. hieros = heilig). De benaming is daarna toegepast op alle soorten van beeldschrift. De voornaamste hiëroglyphenschriften der Oudheid zijn die der Egyptenaren, Cretenzen (Mincërs) en Hettieten.

B) Egyptische hiëroglyphen. De Egypt. h. zijn in hun oudsten vorm een zuiver picturale weergave van het aan te duiden voorwerp (zie de afbeelding bij artikel → Beeldschrift). Een eerste ontwikkeling, en deze beteekent de uitvinding van het schrift in den eigenlijken zin van het woord, bestond in het verbinden van een woordklank aan de uitbeelding van een voorwerp, dat wel geheel daarvan onderscheiden was, maar ongeveer of geheel met dezelfde klanken in de gesproken taal werd aangeduid, bijv. de lotusfiguur („kha") voor „duizend", dat eveneens „kha" werd genoemd. Een volgende stap leidde er toe bepaalde lettergroepen, die aldus met een hiëroglyphisch teeken waren verbonden, met hetzelfde beeld weer te geven, ook waar zij slechts als onderdeel van een woord voorkwamen. Ten slotte kregen sommige teekens reeds vroeg de phonetische waarde van een enkele letter en konden derhalve alphabetisch worden gebruikt. Deze vermenging van „ideogrammen" en „phonogrammen" maakt het wezen uit van het hiëroglyphenschrift der Egyptenaren. Aangezien de klinkers niet in het schrift werden uitgedrukt (afgezien van enkele „halve klinkers"), konden dezelfde teekens of verbindingen voor de weergave van heel verschillende woorden en begrippen gebruikt worden (voorbeeld: ⊏⊐, zuiver pictographisch = per, huis; phonetisch p + r; kan dus gelezen worden als per, apr, epr enz. met steeds verschillende beteekenis). Voor grootere duidelijkheid of om verschillende interpretatie van een hiëroglyphische constructie met meervoudige beteekenis te voorkomen, werd niet zelden een zgn. determinatief toegevoegd, een picturale weergave van het bedoelde voorwerp of van de categorie (mensch, actie van beweging, enz.), waartoe het bedoelde woord behoort. De weergave van hetzelfde woord kon door zeer verschillende combinaties van ideogrammen en phonogrammen geschieden. De Egypt. h. worden geschreven in verticale kolommen zoowel als in horizontale lijnen, oudtijds bij voorkeur van rechts naar links, doch in moderne boeken gewoonlijk van links naar rechts.

De uitvinding van het Egypt. eiëroglyphenschrift dateert in wezen reeds van de periodh der eerste dynastieën. Het gebruik ervan hield op in de eerste eeuwen van het Christendom en het begrip ervan ging daarna spoedig verloren, zooals uit de oude Christelijke en heidensche schrijvers overvloedig blijkt. De belang-

Hiëroglyphenalphabet met transcriptie.

stelling voor de h. van Egypte herleefde in de 17e e., vooral door de overigens geheel phantastische ontcijferingspogingen van den Oriëntalist Ath. Kircher. De ontcijferingsstudie kon eerst werkelijk beginnen na de ontdekking van den Rosette-steen (1799), waarop eenzelfde tekst in Grieksch, demotisch en hiëroglyphisch schrift was aangebracht. Na een vruchtelooze poging van Silvester de Sacy, een gedeeltelijk succes van den Zweed Akerblad in het ontcijferen van den demotischen tekst en een nog verdere voorbereiding door Thomas Young werd de ontcijfering der h. definitief gevestigd en grootendeels voltooid door Jean Fr. Champollion (Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques, 1822; Précis de système hiéroglyphique, 1824). De grammaticale en ten deele ook de syntaxale structuur der Egypt. hiëroglyphentaal is echter eerst in de laatste halve eeuw wetenschappelijk vastgelegd, vooral door de Duitsche geleerden Adolf Erman en Kurth Sethe. Sinds 1897 is door een groot aantal geleerden van vsch. nationaliteiten gewerkt aan de samenstelling van het eerste, eenigszins volledige woordenboek der Egypt. h., waarvan door Erman en Grapow in 1926 het eerste en in 1931 het vijfde en laatste deel werd uitgegeven.

L i t. : A. Erman, Die Entzifferung der Hieroglyphen, in Sitzungsber. der preuss. Akad. d. Wiss. (Berlijn 1922) ; vgl. ook P. Marestaing, Les écritures égypt. et l'antiquité classique (Parijs 1913).

C) Hettietische hiëroglyphen (zie de plaat Hettieten ; vgl. den index in kol. 831). Dat een Hettietisch hiëroglyphenschrift bestaan heeft, is eerst sinds het jaar 1870 bekend geworden (eerste vondsten in Hama en Aleppo, daarna in grooter aantal in Dzjerabloes en verder in N. Syrië en Kl.-Azië). Het is vooral de Eng. geleerde A. H. Sayce geweest, die dit schrift aan de Hettieten heeft doen toeschrijven. Het Hettietische hiëroglyphenschrift is vooral in gebruik geweest in het laat-Hettietische of Syro-Hettietische rijk (→ Hettieten), hoewel het sinds eenige jaren vaststaat, dat het ook in het complex van het Klein-Aziatische rijk der Hettieten bestaan heeft. Tijd en plaats van eerste uitvinding staan echter nog niet vast. Evenals het Egypt. hiëroglyphenschrift ligt de picturale uitbeelding van lichaamsdeelen en voorwerpen aan het Hettietische hiëroglyphenschrift ten grondslag, doch de vormen zijn veel massiever en leenen zich bijna uitsluitend tot monumentaal gebruik op rotswanden en steenblokken. Het schrift loopt afwisselend van links naar rechts en van rechts naar links (zgn. boustrophedon, d.i. op de wijze van ploegende ossen).

Pogingen tot ontcijfering zijn gedaan sinds de ontdekkingen van Hama, doch eerst sedert het bekend worden van het zgn. zegel van „Tarkodemos", waarop enkele h. naast woorden in spijkerschrift voorkomen, kon tenminste iets worden bereikt. A. H. Sayce is een der verdienstelijkste pioniers van deze periode geweest. Sindsdien hebben vsch. geleerden zich aan de oplossing van het probleem gewijd. Vermelding verdienen vooral Bossert, Forrer, Frank, Gelb, Jensen, Hrozný en Meriggi. Door hun toedoen schijnt in de allerlaatste jaren het probleem in beginsel opgelost, ofschoon de lezing der h. en de determinatie van de daarmee uitgedrukte taal nog geheel tot het gebied der vakstudie behooren en niet vatbaar zijn voor een algemeen verstaanbare formuleering. De definitieve ontcijfering der Hettietische h., die in zeer nabije toekomst verwacht kan worden, zal zonder twijfel een der grootste gebeurtenissen zijn in de geschiedenis der Oriëntalistische wetenschappen in de 20e eeuw, te vergelijken met de ontcijfering van de Egypt. h. en van het Akkadische spijkerschrift in de 19e eeuw, en wellicht ook leiden tot de ontcijfering van het hiëroglyphenschrift der Cretenzen.

L i t. : I. J. Gelb, Hittite Hieroglyphs (I Chicago 1931, Studies in Anc. Or. Civil., nr. 2) ; E. Forrer, Die Hettitische Bilderschrift (Chicago 1932; id., nr. 4); H. Th. Bossert, Santas und Kupapa (Leipzig 1932 ; Mitteil. der altor. Ges. VI 3) ; B. Hrozný, Les inscriptions hittites hiéroglyphiques. Essai de déchiffrement (I Praag 1933; II Praag 1934 ; samenvattend) ; E. Dhorme, Où en est le déchiffrement des hiéroglyphes hittites ?, in : Syria (14, 1933, 341-367).

D) Cretenzische hiëroglyphen. Het bestaan hebben van een Cretenzisch hiëroglyphenschrift is eerst tegen het einde der 19e e. bekend geworden, vooral door de eerste materiaalverzameling van A. Evans. Deze geleerde toonde aan (Cretan Pictographs and Prae-Phaenician Script, Londen 1895), dat bij de Minoïsche bevolking van Creta verschillende schriftvormen in gebruik zijn geweest. De spoedig daarop volgende archaeol. onderzoekingen in vsch. Minoïsche nederzettingen van Creta hebben een groot aantal schriftstukken aan het licht gebracht. Hoewel de ontcijfering daarvan nog niet is gelukt, is het thans mogelijk vsch. vormen daarvan te classificeeren. Nadat langen tijd alleen zuiver ideographische voorstellingen in ruwe vormen in gebruik waren geweest, verschijnt in het begin van het Midden-Minoïsche tijdvak (ca. 2000 v. Chr.) een systeem van hiëroglyphenschrift op zegels en in zegelafdrukken (klasse A). Spoedig daarna komen meer harmonieuze en artistieke vormen in gebruik, ook op metalen staven (klasse B). Deze beide categorieën hebben een aantal teekens gemeen. In het midden der 18e eeuw v. Chr. werd een nieuw schriftsysteem ingevoerd, dat elementen ontleende aan het hiëroglyphenschrift der voorgaande periode, doch in zeer vereenvoudigde vormen (lineair schrift A). In Cnossus alleen werd ca. 1500 v. Chr. nog weder een ander schrift ingevoerd, dat slechts de helft der teekens met het laatstgenoemde gemeen heeft (lineair schrift B). Er zijn redenen om aan te nemen, dat het schriftgebruik in het Minoïsche Creta veelvuldig was. Talrijke elementen ervan werden overgenomen door de bevolking van de eilanden der Aegeïsche Zee en zelfs van het Grieksche vasteland. (Over het schrift v. d. Phaistosdiscus, zie onder → Phaistos.) Het Cretenzische schrift loopt gewoonlijk van links naar rechts. Een groot aantal h. vertoonen overeenkomst met die van Egypte, maar de historische verhouding der twee systemen tot elkaar is volkomen duister. In den laatsten tijd heeft men ook samenhang met de Hettietische h. meenen te ontdekken (Bossert). De meening van sommigen, als zou het Phoenicische alphabet zijn ontstaan danken aan het Cretenzische schrift, is thans niet waarschijnlijk, al mag eenige beïnvloeding worden vermoed. Van de Cretenzische taal zijn enkele woorden bekend uit Egypt. documenten en vermoedelijke overblijfselen er van in het latere Grieksch, doch deze laten geen oordeel toe over den aard der taal.

L i t. : A. Evans, Scripta Minoa (I Oxford 1909); id., in „Palace of Minos" (zie onder → Cnossus ; passim) ; J. Sundwell, Die Entstehung des phönikischen Alphabets und die kretische Schrift (Abo, Akademi, 1931) ; H. Th. Bossert, Santas und Kupapa, in Mitteil. d. altor. Ges. VI 3 (Leipzig 1932). *Simons.*

Hiëromantie, → Orakel (bij Gr. en Rom.).

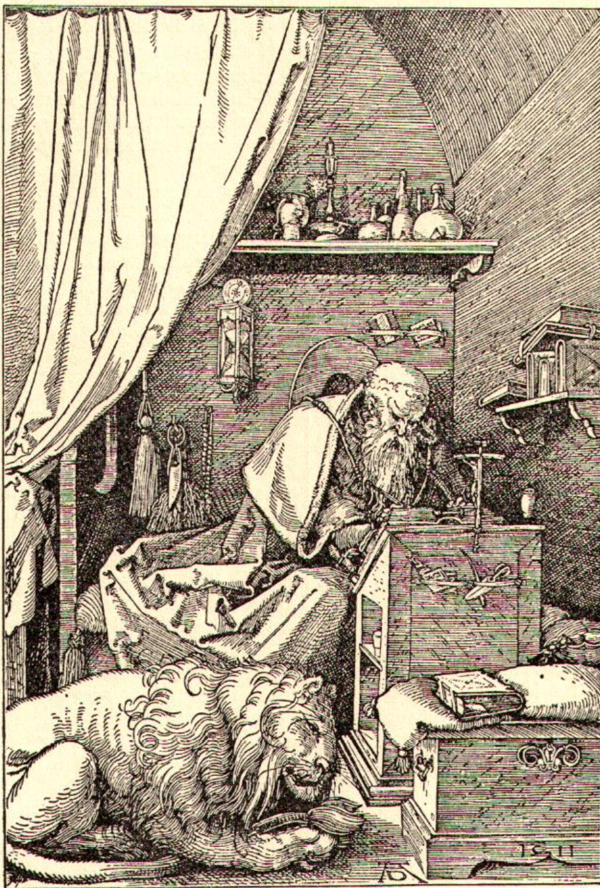
Hieromax, → Jarmoek.

Hiëromnemonen (< Gr. hieros = heilig; mnèmoon = merker, notaris), in Oud-Griekenland tempelbeambten, die in hoofdzaak de inkomsten, het bezit der heiligdommen beheerden. Hun andere functies (bijv. organiseeren van godsdienstige feesten) verschilden van tempel tot tempel. Bekend zijn vooral de h. te Delphi.
V. Pottelbergh.

Hieron, Grieksch pottenbakker uit de 1e helft van de 5e eeuw v. Chr.; van de talrijke gevonden vazen van H. zijn de meeste beschilderd door Macron.

Hieronymus, koning van Syracuse; zoon van Gelo, kleinzoon van → Hiero II, dien hij op 15-jarigen leeftijd opvolgde (215 v. Chr.). Om geheel Sicilië in zijn macht te krijgen, verbond hij zich met Carthago tegen Rome. Met een leger tegen de Romeinen uitgerukt, werd hij onderweg, te Leontini, vermoord (214), wat het plan eener gemeenzame actie van Sicilië met Carthago en Egypte tegen Rome deed vervallen. *V. Pottelbergh.*

Hieronymus, Heilige, Kerkvader, Kerkleeraar (zie de plaat; vergelijk den index in kolom 831/832; zie ook afbeelding 1 in kolom 645, in deel III). * 349 (of 340) te Strido in Dalmatië (midden in tegenw. Joego-Slavië óf in de buurt van Triëst), † 419 (of 420) te Bethlehem. Hij bracht zijn jeugd door in Rome, waar hij veel zag en leerde, maar vrij luchtig leefde, en vervolgens in Trier, waar hij ernstiger werd. In Aquileja vormde hij met Rufinus e.a. een club van idealistische jongeren. Ca. 373 reisde hij naar Jerusalem, maar werd in Antiochië zwaar ziek. Daarna leefde hij eenige jaren als kluizenaar in de woestijn van Chalcis ten O. der stad. In dien tijd zou hij zijn anti-Klassieken droom gehad hebben (over zijn standpunt tegenover de Klassieken in theorie en practijk, vgl. Studia Catholica, IV 1928). Tegen 379 liet hij zich priester wijden, op conditie dat hij monnik kon blijven en zich aan de studie wijden. Daartoe begaf hij zich naar Konstantinopel, waar hij zich onder leiding van Gregorius van Nazianze in bijbelstudie verdiepte en werken van Origenes vertaalde. In 382 kwam hij naar Rome, waar hij secretaris werd van paus Damasus, die hem ook opdracht gaf de Lat. bijbelvertaling te herzien. Hij wist een kring van adellijke dames tot hooger geestelijk leven te brengen en tot studie der H. Schrift. Zijn critiek op den Rom. clerus bezorgde hem vele vijanden, zoodat hij na den dood van Damasus Rome verliet en naar het Oosten terugkeerde. In Bethlehem richtte hij een klooster in (386) en bleef daar als geestelijk en wetensch. leider werkzaam tot aan zijn dood in 419 of 420. Feestdag 30 Sept.

Heilige Hieronymus. Houtsnede van A. Dürer (1511).

H. was geen diep en oorspronkelijk denker als Augustinus, maar wel wordt hij terecht de geleerdste der Kerkvaders genoemd. Hij beheerschte de Lat., Gr. en Hebr. taal, wat toen zeldzaam was. Hij kende den bijbel als geen ander, was thuis in bijbelsche geographie en archaeologie. Hij kende de Klassieken en kon die uit het hoofd citeeren. Hij kende de wereld- en kerkgeschiedenis. H. was een vlugge geest en een man van ontzaglijke werkkracht. Zoo dicteerde hij, met den Arameeschen tekst voor zich, op één dag de Lat. vertaling van het boek Tobias en in één nacht die van Judith. Zijn voornaamste verdienste voor de kerkelijke wetenschap ligt op Schriftuurgebied.

Als hij in de liturgie, met de woorden van Leo XIII, gevierd wordt als de grootste leeraar in het uiteenzetten der H. Schriften, dan moet men dat niet zoo zeer verstaan van zijn werk als exegeet, maar van zijn werkzaamheid ter verbetering van den bijbeltekst en zijn vertaling der bijbelboeken, die door de Kerk aanvaard werd en de officieele kerkelijke tekst is gebleven, waarop de theologie heeft te steunen en die blijft voorgeschreven voor practisch gebruik in liturgie en voor den kansel.

De geleerde was tevens een vurig en vaardig strijder voor de waarheid tegen de ketterij (Jovinianisme, Pelagianisme). In persoonlijk conflict, vooral met zijn vroegeren vriend Rufinus, was hij vaak te fel en onbeheerscht. Zijn volksaard en de polemische stijl kunnen dit niet geheel verontschuldigen. Ziet men dan echter weer naar den uiterst strengen boeteling, zoo

hard voor zichzelf, naar den energieken, onvermoeibaren werker in dienst der Kerk en der Kath. wetenschap, naar den ijveraar voor maagdelijkheid en ascetisch leven, dan blijft het totaalbeeld toch dat van een waarachtig heilige.

Werken. a) Op Schriftuurgebied. H. verbeterde in Rome de Lat. vertaling van N. T. en Psalmen op grond van den Griekschen tekst. In Bethlehem verbeterde hij het O. T. en weer het Psalterium op grond van de → Hexapla van Origenes. Tusschen 390 en 405 vertaalde hij het geheele O. T. rechtstreeks uit het Hebreeuwsch en Arameesch. Daarnaast vertaalde hij commentaren van Origenes op Lucas en de groote Profeten en schreef zelf commentaren op alle Profeten, op Mattheus en de meeste Paulusbrieven en op de Psalmen. Op dit gebied is ook belangrijk zijn werkje over ligging en namen der Hebr. plaatsen.

b) Op dogmatisch gebied schreef H. een aantal strijdschriften o.a. tegen de bestrijders der maagdelijkheid van Maria en tegen de Pelagianen.

c) Historisch: De viris illustribus (392), dat men het oudste handboek der patrologie kan noemen, een beknopte Christelijke literatuurgeschiedenis, die werd voortgezet door Gennadius van Marseille, Pontianus, Isidoor van Sevilla en in de M.E. Verder een vert. en voortzetting der Wereldkroniek van Eusebius van Caesarea en het Leven der kluizenaars: Paulus, Malchus en Hilarion.

d) Homiletisch: een aantal homilieën, vooral over de Psalmen, gepreekt voor de monniken van Bethlehem.

e) Brieven. Deze behooren, literair beschouwd, tot het beste, wat de Kerkvaders gepresteerd hebben en zijn tevens zeer waardevol van inhoud. Het zijn deels wetensch. traktaten op exegetisch, ascetisch en theologisch gebied, deels echte brieven, die een goeden kijk geven op H. en zijn tijdgenooten.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (XXII-XXX); gedeeltelijk in het Corpus Scriptorum eccles. lat. van Weenen. — Lit.: Cavallera, S. Jérôme (I-II 1922); Monceaux, S. Jérôme, sa jeunesse (1932); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III ²1923, 605-654); Egelie, De H.H. en Paus Innocentius I, in Studia Cath. (II 1926, 433 vlg.); Franses, De Droom van Sint H., in Studia Cath. (IV 1928, 329 vlg.); Meuwese, De uitg. van H.'s Brieven door Petrus Canisius, in Hist. Tschr. (IV 1925, 1-25); Dict. Théol. Cath. (VIII 1924, 894-983); Miscellanea Geronimiana (1920); Molkenboer, De H.H., in De Kath. (CLVIII 1920, 201-225). *Franses.*

In de kunst wordt H. vrijwel altijd voorgesteld als magere grijsaard met langen baard, soms in kardinaalsornaat (wat een anachronisme is, maar steunt op zijn positie onder paus Damasus), meestal als kluizenaar, half naakt, zichzelf geeselend of met een steen op de borst slaand. De leeuw, dien men veelal aan zijn voeten ziet (H. zou een pijl of doorn uit den poot van het dier getrokken hebben, waarop de leeuw zijn trouwe gezel bleef), is uit oudere Grieksche monnikslegenden in de H.-legende overgegaan. Tot de meesterwerken behoort de Laatste H. Communie van S. H. door Domenichino in de Vatic. Pinacotheek. *Franses.*

Hieronymus Aemiliani, Heilige, Ordestichter; * 1481, uit een aanzienlijke Venetiaansche familie, † 8 Febr. 1537 te Somasca. Hij was eerst in militairen dienst en leefde zeer werelds, totdat hij bij de verdediging van Castel Nuovo di Quer gevangen genomen en op wonderbare wijze bevrijd werd. In 1528 stelde hij zich onder de geestelijke lei[d]ing van zijn vriend Giampietro Caraffa (Paulus IV) en leidde van toen af een leven van heldhaftige naastenliefde en boete. Hij stichtte vele weeshuizen en, hoewel zelf leek, richtte hij in 1528 een genootschap op van reguliere geestelijken, door hem Compagnia dei servi dei poveri, doch later naar het moederhuis Somaskers genoemd. 1747 zalig-, 1767 heiligverklaard. Pius XI heeft hem in 1928 verheven tot patroon der weezen en der verwaarloosde jeugd. Feestdag 20 Juli.

Lit.: Acta S.S. Febr. (II, 1658); C. de Rossi, Vita di S. Girolamo Miani (Prato 1894); G. Landini, Contributo di varii scritti della vita di S.G.M. (Como 1928). *Feugen.*

Hieronymus Bosch, → Bosch (6°).

Hieronymus van Cardia (Chersonesus Thrac.), Oud-Grieksch historicus uit de 4e en 3e eeuw v. Chr.; auteur eener Diadochen-geschiedenis, die hij zelf grootendeels had medegeleefd. Het objectieve, nuchtere, waardevolle werk, dat de hoofdbron was van Diodorus voor de bedoelde periode, is enkel fragmentarisch bewaard. *V. Pottelbergh.*

Hieronymus ab Immaculata Conceptione (familienaam: Petrus Badano), ongeschoeid Carmeliet; * 23 Jan. 1773 te Saxello, † 10 Dec. 1847. Trad in 1789 in de Orde en is vooral bekend door zijn: Nuove Ricerche sulla risoluzione generale delle Equazioni Algebraiche.

Lit.: Henrico a ss. Sacram., Collectio Scriptorum Carm. Excalc. (II Savona 1884, 231). *Feugen.*

Hieronymus a Matre Dei (familienaam: Jerónimo Gracián), Carmeliet; * 6 Juni 1545 te Valladolid, † 21 Sept. 1614 te Brussel. Zoon van den geheimsecretaris van Philips II, trad 1572 als doctor in de theologie en priester te Pastrana in het klooster en werd 1581 de eerste provinciaal der ongeschoeide Carmelieten na de scheiding van de Carm. der oude observantie. H. was jarenlang biechtvader der H. Teresia en haar meest vertrouwde vriend, en daarom een dergenen, die het best haar innerlijk leven kenden. In zijn bestuur scheen hij meer waarde te hechten aan het actieve leven dan aan het beschouwende; dit verwekte ergernis en 1592 moest hij de Orde der ongeschoeide Carmelieten verlaten. Op zijn tocht naar Rome werd hij door zeeroovers gevangen en naar Afrika gevoerd, 1595 werd hij vrij gelaten. Hij vond weder opname bij de geschoeide Carmelieten te Brussel, waar hij verbleef tot zijn dood. Hij heeft veel geschreven.

Werken: enkele traktaten over mystiek; Dilucidario del verdadero espíritu.... de la Madre Teresa de J. (Madrid 1604, 1616); Mística teología (Brussel 1609). — Lit.: P. Gregoire, Le p. Jérôme et ses juges (Rome 1904). *Feugen.*

Hieronymus van Rhodos, Oud-Grieksch wijsgeer en literair-historicus uit de 3e eeuw v. Chr., behoorend tot de Peripatetische school, met welke hij evenwel brak om tot het eclectisme over te hellen. Zijn (fragmentarisch bewaarde) ethische en literairhistorische werken stonden zeer hoog in aanzien in de Oudheid (bijv. Cicero), die immer genoegen beleefde aan pikante anecdoten, doch worden nu minder gunstig beoordeeld. *V. Pottelbergh.*

Hieronymus van Weert, → Gorcum (martelaren van).

Hiërophant (< Gr. hieros = heilig; phainein = vertoonen, toonen), de hoofdpriester te → Eleusis, uit het geslacht der → Eumolpiden. Hij zong de heilige gezangen, toonde en verklaarde de heilige geheimen (hiera aporrhèta) aan de Mysten of ingewijden, kortom was de leider der Mysteriën te Eleusis. *V. Pottelbergh.*

Hiëroscopie, → Orakel (bij Gr. en Rom.).

Hierotheus zou een Christelijk schrijver der eerste eeuwen geweest zijn. Pseudo-Dionysius de Areopagiet noemt een H. als zijn leermeester, beweert dat H. theologische beginselen en liefdeshymnen geschreven heeft, en citeert daar zelfs uit. Daarnaast heeft men in een Syrisch hs. van het Britsch Museum een boek gevonden van H. over de verborgen geheimenissen der godheid. Men meent dit te moeten toeschrijven aan den monnik Stephanus Bar-Sudaili, begin 6e eeuw. Daar Dionysius reeds ca. 480 schreef, kan die Stephanus zijn leermeester niet geweest zijn. Bovendien fingeert Dionysius, dat hijzelf leerling van Paulus was en met den H., dien hij citeert, kan hij wel geen bekenden tijdgenoot bedoeld hebben. Waarsch. zit de zaak zoo: de H., door Dionysius aangehaald en als leermeester geprezen, is louter fictie. Maar naar aanleiding daarvan heeft Stephanus Bar-Sudaili den schuilnaam H. gekozen. *Franses.*

L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 280 vlg.); Frothingham, Stephen Bar-Sudaili, the Syrian Mystic and the Book of Hierotheos (Leiden 1886).

Hier sta ik! Ik kan niet anders! God helpe mij! Amen! → God helpe mij! Amen.

Hier Welf, hier Ghibellijn!, strijdkreet uit de oorlogen tusschen deze partijen (→ Ghibellijnen); zou voor het eerst aangeheven zijn in den slag bij Weinsberg (1140) van koning Koenraad III tegen Welf VI. Dit is door Jaffé (Gesch. d. deutschen Reiches unter Conrad III, Hannover 1845, 35) bestreden. De namen staan in het Ned. in het enkelvoud, hetgeen overeenkomt met den oudsten Duitschen vorm. *Brouwer.*

Hieser, O t t o, Oostenr. architect; * 24 Mei 1850 te Weenen, † 8 Febr. 1892 te Hallstatt. Bouwde de Stephanie-brug te Weenen; bij een prijsvraag voor de Amsterdamsche beurs in 1884 werd zijn ontwerp mede bekroond. Vsch. openbare gebouwen te Weenen en Bludenz, alsook het monument van Walther von der Vogelweide te Bozen, van Jos. Haydn te Weenen, zijn van dezen bouwmeester. *p. Gerlachus.*

L i t.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVII, 63).

Higden, R a l p h, Eng. kroniekschrijver, † 1364. Werd Benedictijn in 1299 (te Chester). Schreef Polychronicon, in het Latijn, een algemeene geschiedenis reikend tot aan zijn eigen tijd; niet van groote waarde als geschiedk. bron, maar interessant om den blik, dien het vergunt op den toenmaligen stand van de hist. en geogr. wetenschap; het werk werd in 1387 door John of Travisa in het Eng. vertaald. *F. Visser.*

Higginson, T h e r e s e H e l e n e, mystiek begenadigde; * 27 Mei 1844 te Holywell (Eng.), † 15 Febr. 1905 te Chudleigh. H. was onderwijzeres. Men schrijft haar extasen, visioenen en openbaringen toe; 1874 gestigmatiseerd, 23 Oct. 1887 mystiek huwelijk. Haar brieven aan haar leidsman pastoor Bowell te Bootle en na 1883 aan kanunnik Snow zijn bewaard gebleven. Proces tot zaligverklaring is in voorbereiding.

L i t.: C. Kerr, The spouse of the Crucified (Londen 1930); Witry, Medizin u. Mystik (II 1933). *Feugen.*

High Church, → Anglicaansche Kerk.

Highland Park, snelgroeiende stad in den staat Michigan, voorstad van Detroit (42° 30′ N., 83° 10′ W.); ca. 53 000 inw. Groote automobielindustrie.

Highlands, → Schotsche Hooglanden.

High-light is de naam van een photographische opname (en van het daarvan vervaardigde cliché), die vooral bij krijtteekeningen goede resultaten geeft. Bij een gewone opname zouden in het wit zeer fijne stippen blijven staan, welke in den afdruk voor het oog samenvloeien tot een grijze tint. Ten einde nu hier, als bij de teekening zelf, ook een zuiver wit te verkrijgen, wordt zoodanig belicht, dat door den zgn. „sluier” deze fijne stippen verdwijnen. Het resultaat is fraaier dan wanneer ze later uit het cliché worden weg-geëtst. Ook potloodteekeningen kunnen aldus bedriegelijk nauwkeurig weergegeven worden. *Poortenaar.*

Highmorsholte, → Bovenkaakholte.

High Wycombe (of Chepping Wycombe), stad in Buckinghamshire, Engeland (XIII 465, bijk. 3); ca. 28 000 inw. Meubelindustrie.

Hik, krampachtige samentrekkingen van het middenrif, die kortdurend zonder bepaald ziekelijke afwijkingen kunnen optreden, doch in sommige gevallen (o.a. bij maagziekten, buikvliesontsteking, soms ook als op den voorgrond tredend verschijnsel na influenza) door de telkens terugkeerende krampen ondraaglijk kunnen worden.

Terwijl lichtere aanvallen door adem inhouden, prikkeling van het neusslijmvlies enz. kunnen worden gecoupeerd, moet in de zware gevallen de oorzaak worden bestreden, die tot prikkeling van het middenrif aanleiding geeft. *v. Balen.*

Hilaria, orgiastisch lentefeest ter eere van → Cybele en → Attis.

Hilaria, Heilige, feestdag in de Oostersche kerk 16 Jan. Van haar ware geschiedenis is niets bekend. De legende maakt haar tot dochter van keizer Zeno (474-’91), die, na heimelijk uit Konstantinopel gevlucht te zijn, in strenge ascese, als monnik verkleed in een klooster in de Nitrische woestijn vertoefde.

L i t.: A. J. Wensinck, Legends of Eastern Saints (II Leiden 1913). *Feugen.*

Hilarion van Gaza, Heilige, * 291 te Thabatha bij Gaza, † 371 bij Paphus op Cyprus. In 302 te Alexandrië Christen geworden, leerling van den H. Antonius, keert hij in 306 naar Palestina terug, geeft het erfdeel zijner ouders weg en zet in de zandwoestijn ten Z. van Majoema zijn kluizenaarsleven voort. Met de leerlingen, die hij om zich heen verzamelt, verplaatst hij aldus het Egyptische kluizenaarsleven naar Palestina. Om de huldiging der menschen te ontgaan, die hem hier vanwege zijn wonderen ten deel viel, vertrok hij op 63-jarigen leeftijd vandaar, om zich na lange omzwervingen in een spelonk bij Paphus op Cyprus te vestigen, waar hij tot zijn dood verbleef. Hesychius bracht zijn lijk naar Majoema; in de 6e eeuw kwam zijn gebeente in de kerk van Thabatha. Feestdag 21 October. De heilige H. wordt in de Orde der Carmelieten als een der voorbeelden hunner oorspronkelijke kluizenaarsinstelling vereerd.

L i t.: Vita d. S. Hieronymus, in Migne, Patrol. Lat. (XXIII, 29-54); Acta S.S. Oct. (IX 1869). *Feugen.*

Hilarius (paus), → Hilarus.

Hilarius, H i l a r i a n u s. De staatsman Decimus H.H., van wien overigens geen geschriften bekend zijn, werd tijdelijk door dom Morin en A. Souter als de → Ambrosiaster beschouwd. Beiden hebben die hypothese weer opgeheven.

L i t.: → Ambrosiaster.

Hilarius van Antwerpen (familienaam: Alfons Bossyns), Belg. Capucijn, * 1843 te Antwerpen, † 1916 aldaar. Vervulde bij de Belg. Capucijnen vsch. hoogere ambten en stond buiten het klooster bekend als kanselredenaar en geestelijk schrijver. Veel ijverde hij voor de verbreiding der Derde Orde. *Hildebrand.*

L i t.: Neerl. Franc. (II 1919, 143-144, 342).

Hilarius van Arles, Heilige, eerst monnik op Lérin, dan (428-449) bisschop van Arles, als opvolger van S. Honoratus, wiens leven hij beschreef. H. wendde zich tegen de praedestinatieleer van Augustinus. H. leefde zeer streng en was een krachtig bisschop, maar geraakte in een pijnlijk conflict met paus Leo den Grooten. De paus had zich eenzijdig laten voorlichten door vijanden van H. Deze zal subjectief goed gehandeld hebben, maar met schijn van recht kon men hem overschrijding van bevoegdheid verwijten. Leo erkende de voorrechten niet, die paus Zosimus aan → Arles had geschonken. Behalve de Vita S. Honorati bezit men van H. nog een brief aan → Eucherius van Lyon en enkele verzen. Feestdag 5 Mei.

L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1923, 571 vlg.); Kolon, Die Vita S. Hilarii Arelatensis (1925). *Franses.*

Hilarius van Poitiers, Heilige, Kerkvader en Kerkleeraar; * ca. 315 te Poitiers, † 367 aldaar. H. wordt de Athanasius van het Westen genoemd, omdat hij evenals deze onvermoeid heeft gestreden en ballingschap heeft gedragen voor de leer der ware Godheid van Christus tegen de Arianen. Ca. 350 werd H. bisschop. Na de synode van Milaan (355), waar Athanasius onder dwang van keizer Constantius veroordeeld werd, trachtte Saturninus van Arles het Arianisme in Gallië te verspreiden. Daarom bewerkte hij, dat de keizer zijn grooten tegenstander H. naar Klein-Azië verbande. In 359 mocht H. toch deelnemen aan de synode van Seleucia en toen hij daarna in Konstantinopel voor de orthodoxie ijverde, zorgden de Arianen zelf, dat hij naar Gallië werd teruggezonden. Op de synode van Parijs (361) kon hij heel het Gallische episcopaat voor de orthodoxie winnen; Saturninus werd afgezet. Feest 14 Januari.

H. was een zeer goed theoloog en exegeet en een der meest klassieke schrijvers onder de Vaders.

W e r k e n: 12 boeken over de Drieëenheid met een hist. aanhangsel over de Synoden; eenige hist. geschriften in zake het Arianisme; commentaren op Mattheus en op de Psalmen en een Liber mysteriorum over de voorafbeeldingen in het O.T.; minstens drie gedichten (H. is de oudste hymnendichter van de Westersche Kerk).

L i t.: Largent, S. Hilaire (1902); Dict. Théol. Cath. (VI 1920, 2388-2462); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III ²1923, 365-393); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 284 vlg.). *Franses.*

Hilarus, Heilige, paus (19 Nov. 461 tot 29 Febr. 468). Als aartsdiaken was H. de gezant van Leo den Grooten geweest op de Rooversynode van → Ephese, waar hij opkwam voor patriarch Flavianus, maar zich door de vlucht moest redden. Als opvolger van paus Leo toonde hij zich een wijs en krachtig bestuurder, vooral bij regeling van moeilijkheden tusschen de kerken van Z. Gallië. De aangelegenheden der Spaansche kerk regelde hij op een Rom. synode van 465. Door een decretale aan de bisschoppen van het Oosten trachtte hij een eind te maken aan de dogmatische twisten. Feest 17 November.

L i t.: Dict. Théol. Cath. (VI, 2385-2388); Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1930, 228). *Franses.*

Hilbert, D a v i d, Duitsch wiskundige en wijsgeer; * 23 Jan. 1862 te Koningsbergen. Hoogleeraar te Göttingen. Grondlegger en voornaamste vertegenwoordiger van het wiskundig → formalisme.

W e r k: Hilbert en Bernays, Grundlagen der Mathematik (I 1934). — L i t.: Dubislav, Die Mathematik der Gegenwart (1932).

Hilda, Heilige, * 614, † 680. Dochter van Hereric, koning van Northumbrië, 627 door Paulinus van York gedoopt, wilde in de abdij van Chelles bij Parijs intreden, werd echter door den H. Aidan terug geroepen, onder wiens leiding zij zich nu in haar vaderland aan het kloosterleven wijdde; 649 abdis van het dubbelklooster Hartlepool, stichtte in 657 een dubbelklooster te Streaneshalch, hetwelk onder haar leiding een voorname plaats in de Engelsche kerk innam.

L i t.: J. L. G. Meiszner, The Celtic Church in England (Londen 1929); St. Hilpisch, Die Doppelklöster (1928). *Feugen.*

Hildebert van Lavardin, → Hildebert van Le Mans.

Hildebert van Le Mans, middeleeuwsch Latijnsch dichter; * 1056 te Lavardin bij Montoire a. d. Loire (vandaar ook H. v a n L a v a r d i n genoemd), † 8 Dec. 1133. Na een vrij wereldsch leven werd hij 1091 aartsdiaken en 1096 bisschop van Le Mans. H. streed voor de rechten der Kerk, werd verbannen, reisde toen (1100-'01) naar Rome, waar hij den paus over den politieken toestand in N. Frankrijk inlichtte, en naar Apulië. Hij nam deel aan de synoden van Reims (1119) en Chartres (1124), ook aan de Rom. synode van 1116 en het eerste concilie van Lateranen (1123). In 1125 werd hij tot aartsbisschop van Tours gekozen en zat in 1127 de prov. synode van Nantes voor.

W e r k e n: We bezitten van H. ruim 100 brieven, die destijds als model van eleganten stijl golden. De 144 preeken zijn grootendeels onecht. Het Leven van S. Radegundis is een vrije bewerking van zijn voorbeeld: Venantius Fortunatus. H. schreef een werkje Over den strijd tusschen lichaam en ziel, in proza en poëzie, en waarsch. een theologisch traktaat over de voornaamste dogma's. Zijn roem berust echter op zijn talrijke poëtische werken. Daaronder zijn gedichten over bijbelsche onderwerpen, moraliseerende verzen, gedichten over Klassieke stoffen. Vermeld mogen vooral worden: De sacrificio Missae, een grootendeels mystisch-allegorische verklaring der H. Mis, en het Leven van Maria van Egypte, in 899 hexameters, vrij naar de prozalegende van Sophronius, die door Paulus Diaconus in het Lat. vertaald was. Dit behoort tot zijn beste werk.

U i t g.: Migne Patrol. Lat. (CLXXI). — L i t.: Dieudonné, H. d. L. (1898); Manitius, Gesch. d. lat. Lit. d. M.A. (III 1931, 853-865). *Franses.*

Hildebrand, familienaam v. paus Gregorius VII.

Hildebrand, → Dietrichsage; Hildebrandslied.

Hildebrand, 1° pseud. van → Beets.

2° A d o l f v o n, Duitsch beeldhouwer, vader van 4°; * 6 Oct. 1847 te Marburg a. d. Lahn, † 18 Jan. 1921 te München. Leerling van K. v. Zumbusch, woonde zeer lang in Italië; was zeer bevriend met H. v. Marées en Konrad Fiedler. H. is de schrijver van het boekje „Das Problem der Form" (1893), dat enormen invloed heeft gehad evenals H.'s kunstwerken. In tegenstelling met de → Impressionisten, overweegt bij H. de vaste plastische vorm, die in zich zelf gesloten is. Een krachtig realisme ligt aan H.'s kunst ten grondslag, gelijk uit de portretbustes blijkt (o.a. Böcklin, Pettenkofer in de Nat. Gal. te Berlijn). Een juist begrip van het monumentale en een klassiek gevoel voor evenwicht karakteriseeren H.'s kunstwerken, waarvan vooral de groote fonteinen en monumenten bekend zijn en waarvoor H. vaak ook de architectuur ontwierp. Te München bevinden zich de Wit-

telsbacher (1895) en de Hubertisbrunnen, te Straatsburg de Reinhardsbrunnen (1902). In 1910 ontstond het sobere en krachtige ruiterstandbeeld van Bismarck te Bremen. De musea te Berlijn en München bezitten talrijke kleinere werken van dezen grooten beeldhouwer. *Korevaar-Hesseling.*

3° B r u n o, Duitsch economist der oudere of eerste historische school; * 6 Maart 1812 te Naumburg, † 29 Jan. 1878 te Jena. In 1841 hoogleeraar benoemd te Marburg, 1851-'56 te Zürich en Bern; 1861 hoogleeraar en directeur van het Bureau van de Statistiek te Jena; zijn naam is verbonden aan de oprichting van het tijdschrift: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik in 1863. H. stelde een zgn. Stufentheorie op der maatschappelijk-economische ontwikkeling, welke sterk afwijkt van die van List en verscheen onder den titel Natural-, Geld- und Kreditwirtschaft; de eerste ontwikkelingsphase is volgens hem een van ruilverkeer zonder geld, dus niet een ruilverkeerlooze toestand; men zet hier goederen om uitsluitend tegen goederen; in het tweede ontwikkelingsstadium zet men goederen om tegen geld; in het derde tegen crediet. H. verwerpt de leer der Eng. school, volgens welke alle econ. wetten, wijl ze wortelen in de verhouding van den mensch tot de goederen, boven tijd en plaats zijn verheven en dezelfde blijven; H. wijst erop, dat de mensch als sociaal wezen steeds een kind der beschaving en een product der geschiedenis is en dat zijn behoeften, zijn vorming en verhouding tot de goederen nooit dezelfde blijven, maar geographisch verschillen en historisch veranderen.

W e r k e n: Xenephontis et Aristotelis de economia publica doctrinae (2 dln. Marburg 1845); Die Nationalökonomie der Gegenwart u. Zukunft (Frankfort a. d. M. 1848); De antiquissimae agri romani distributionis fide (Jena 1862). *M. Verhoeven.*

4° D i e t r i c h v o n, Kath. Duitsch wijsgeer uit de Phaenomenologische School, zoon van 2°; * 12 Oct. 1889 te Florence, in 1914 Katholiek geworden, hoogleeraar te München, in 1934 ontslagen.

W e r k e n: Die Idee der sittlichen Handlung; Sittlichkeit und ethische Werterkenntnis; Die Ehe; Metaphysik der Gemeinschaft; Zeitliches im Lichte des Ewigen.

5° R u d o l f, Duitsch Germanist en moedertaaldidacticus; * 13 Maart 1824 te Leipzig, † 28 Oct. 1894 aldaar. Buiten zijn meesterlijke bijdragen tot het groote woordenboek van Grimm, verlegde hij met zijn telkens herdrukt boek over het onderwijs in de moedertaal, den nadruk van de geschreven naar de gesproken, en van de historische naar de levende taalvormen.

V o o r n. w e r k e n: Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule (1865); Gesamm. Aufsätze (1890); Materialien zur Gesch. des d. Volksliedes (1900). — L i t.: K. Burdach, Die Wissensch. von deutscher Sprache (Berlijn 1934, 164 vlg.). *Baur.*

Hildebrandslied, eenig afzonderlijk overgeleverd heldenlied: Hildebrand, na dertig jaren ballingschap bij den Hunnenkoning terugkeerend, vindt den toegang tot zijn land verboden door zijn zoon Hadubrand; deze, die zijn vader reeds lang dood waant, erkent hem niet en daagt hem uit. Het slot ontbreekt, doch is tragisch geweest: eergevoel gebiedt Hildebrand zich te verdedigen; hij doodt zijn eigen zoon. Zoo is het lied de bewerking van een uit de wereldliteratuur bekend motief. 58 verzen zijn bewaard; of het gedicht, toevallig als schrijfoefening te Fulda opgeteekend, oorspronkelijk Hoogduitsch of Nederduitsch moet heeten, is niet uitgemaakt. Hildebrand is volgens de sage een krijgsman van Dietrich van Bern (Theodorik de Groote; → Dietrichsage); men ziet in hem den historischen Gensimund, vertrouwensman van den Oost-Gotenkoning. Latere volksdichters hebben aan het H. een blij-eindigend slot gegeven. Zoo is het nog bewaard. *V. Mierlo.*

U i t g.: o.a. in Steinmeyer, Die kleineren althochd. Sprachdenkmäler (1916). — L i t.: G. Ehrismann, Gesch. d. Lit. (I 1918); A. Heusler, Altgerm. Dichtung (z.j.); Het lied van Hillebrant, in Belg. Museum (VIII).

Hildebrandsson, H. H i l d e b r a n d, Zweedsch meteoroloog, bestuurder van het meteorolog. observatorium te Upsala; * 1838, † 1925.

V o o r n. w e r k e n: Les bases de la météorologie dynamique (in samenw. met L. Teisserenc de Bort, Parijs 1907); Atlas internat. des nuages (in samenw. met A. Riggenbach en L. Teisserenc de Bort, ^{2}1910).

Hildebrandt, J o h a n n L u c a s v o n, architect; * 1669 te Genua, † 1745 te Weenen. Aanvankelijk genie-officier te Milaan en Napels. In 1701 wordt hij keizerlijk hof-ingenieur te Weenen, gunsteling van prins Eugenius. Belangrijkste werken: paleis Belvédère te Weenen (1693-1724), paleis Daun-Kinsky (1709-'13), zomerpaleis Mirabell bij Salzburg. Zijn binnenarchitectuur is betrekkelijk streng en eenvoudig, aan de gevels verwerkt hij sierlijke en luchtige ornamentiek, die reeds vooruitloopt op het Rococo.

L i t.: N. Grimschitz, J. L. von H.'s künstlerische Entwicklung bis zum Jahre 1725 (Weenen 1922). *v. Embden.*

Hildegaersberch, W i l l e m v a n, Mnl. dichter, afkomstig van Hillegersberg bij Rotterdam, op wiens naam ongeveer 120 gedichten, van zedenkundigen aard, overgeleverd zijn. Het type van den sprookjesdichter. Zijn gedicht Van drierhande lijden schijnt wel niet autobiographisch opgevat te moeten worden. Hij trad misschien tamelijk laat als sprookdichter op, niet vóór 1375; in 1383 nog weinig bekend; in 1409 klaagt hij herhaaldelijk over zijn ouden dag, zijn eenzaamheid, de nutteloosheid van zijn werk, in gedichten, vol weemoed, die tot de beste behooren. Onder veel rijmwerk zijn enkele mooie beelden, allegorieën, verhalen, parabelen. Hij begint meermaals met lange natuurbeschrijvingen, die wat te veel op elkander gelijken; of lange leerarende inleidingen. Een sterke persoonlijkheid was hij wel niet. *V. Mierlo.*

U i t g.: W. Bisschop en E. Verwijs (1870).

Hildegard(is), Heilige, Benedictines, * 1098 op den burcht Böckelheim a. d. Nahe, † 17 Sept. 1179 te Rupertsberg bij Bingen. Op achtjarigen leeftijd werd zij ter opvoeding toevertrouwd aan Jutta (Judith) van Spanheim, die als kluizenares leefde bij de Benedictijnerabdij Disibodenberg. Hier werd zij onderricht in de eerste beginselen van het Latijn en het gebruik van het Psalterium. Jutta overleed in 1136 en H. werd magistra van de kleine communiteit, die zich allengs had gevormd en die zij in 1147 naar den Rupertsberg bij Bingen overbracht. Vanaf haar prilste jeugd genoot zij een buitengewone ziener sgave, terwijl zij in 1143 ook het bevel ontving haar visioenen op te teekenen. Zoo ontstonden naast kleinere geschriften haar drie hoofdwerken Scivias, Liber Vitae Meritorum en Liber Divinorum Operum. Ook voerde zij een uitgebreide correspondentie met bijna alle vooraanstaande persoonlijkheden van haar tijd, en liet zij Cantica en Antiphonen na, waarbij zij zelf de muziek componeerde. Tevens ondernam zij lange reizen, gedreven door haar ijver voor het heil der zielen.

Ca. 1165 stichtte zij een dochterklooster te Eibingen

aan de overzijde van den Rijn. In de kerk (sinds de opheffing in 19e e. parochiekerk; de Rupertsberg zelf werd in de 17e e. verwoest) worden haar relieken bewaard, die na den brand van 1932 eenige jaren rustten in de nieuw herstelde Benedictinessenabdij Eibingen. Feestdag 17 Sept.

L i t.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933); Bronarski, Die Lieder der hl. H. (1922). *Lindeman.*

Hildegundis van Schönau, → Schönau.

Hildenbrandia, een roodwier van de fam. der Corallinaceeën. De conceptacula, waarin zich de sporangiën bevinden, worden steeds grooter door het omvormen van het weefsel in de nabijheid. H. rivularis komt in bergbeken voor en Hildenbrandia prototypus als roode korsten in den Atlantischen Oceaan. *Bouman.*

Hilderic, zoon van Huneric, koning der Vandalen in Afrika (523-530). Daar hij de Katholieken begunstigde, nam hij zijn Ariaansche onderdanen tegen zich in. Daarom vond → Gelime in deze laatsten bondgenooten om H. te onttronen.

Hildernisse, W i l l e m v a n, → Vrijen Geest (Sekte van den).

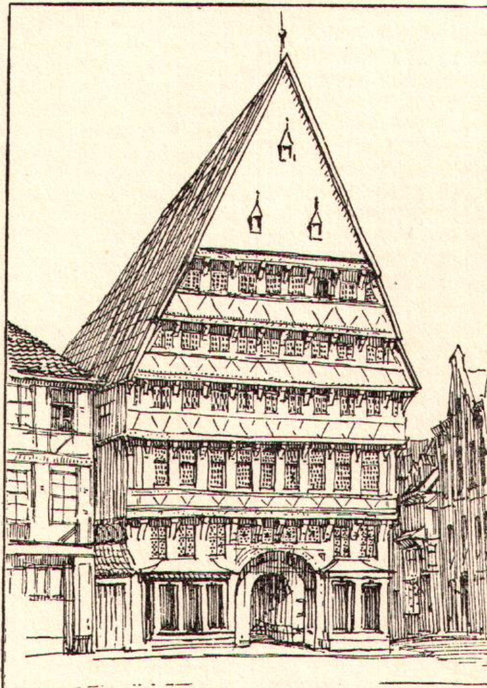
Hildesheim, 1° s t a d in de Pruis. prov. Hannover en hoofdstad van het district H.; aan de Innerste, een zijrivier van de Leine (IX 576 C/D 2); 62 519 inw. (1933), waarvan ca. $^1/_3$ Kath. Er zijn suikerraffinaderijen, conservenfabrieken, fabr. van landbouwmachines, meubelfabr. Vooral in de M.E. een bekende stad. Nu ligt het buiten de groote spoorwegverbindingen; door een kanaal verbonden met het Mittellandkanaal. *Comijn.*

K u n s t. De d o m is laat-Gotisch, met een Romaansche kern. Het interieur is in de 18e e. geheel gewijzigd; de oorspr. vieringtoren werd in 1718 door een Barokken toren vervangen. Ten O. van den dom ligt een zeer groote kruisgang. De S t. M i c h a e l is een belangrijk voorbeeld van een groote Romaansche kerk, oorspr. behoorende bij een voormalig Benedictijner klooster. Crypte gewijd in 1015, de kerk na brand in 1034 herbouwd en uitgebreid in 11e en 12e e. Later verwaarloosd en ten deele gesloopt en in de 19e en 20e e. grondig gerestaureerd. Het is een vlakafgedekte basilica, met dubbel koor, dubbelen dwarsbeuk en afwisselend twee ronde zuilen en één vierkanten pijler. Uitwendig heeft de kerk 8 torens. De zoldering vertoont een van de best bewaarde Romaansche schilderingen (begin 13e eeuw). De koren zijn sterk veranderd, evenals het geheele uitwendige (17e eeuw). De S t. G o d e h a r d (1133-1172), dateerend uit den bloeitijd van het Romaansch, is vrijwel geheel volgens het programma van de Hirsauer school (→ Hirsau) gebouwd; op Franschen invloed zou de kooromgang wijzen. Het exterieur is vrij goed bewaard gebleven; de vieringtoren alleen is jonger (1572). De S t. M o r i t z k i r c h e werd begonnen in 1058 en later Gotisch gewijzigd; zij heeft een kruisgang uit de 12e e.

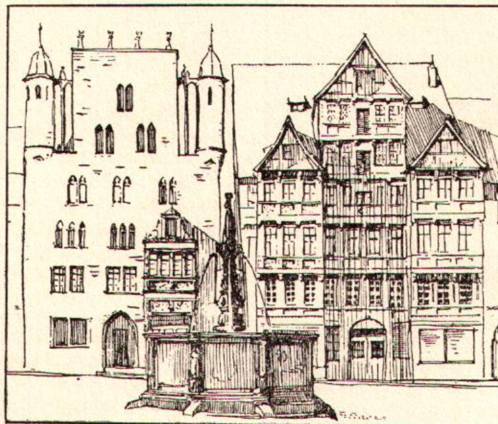
Van de verdere bouwwerken moeten nog genoemd worden het zgn. Knochenhaueramtshaus, van 1529, later gerestaureerd, dat een van de best bewaard gebleven houtvakwerkhuizen is, met telkens verder naar voren uitgekraagde verdiepingen (de bovenste verdieping in totaal 2,50 m); het Kaiserhaus (1586); het Templerhaus, een patriciërshuis uit de 14e of 15e e.; en als voorbeeld van een Renaissance-woonhuis: het Wedekindsche Haus (1598).

L i t.: Dehio, Handb. d. deutsch. Kunstdenkm. (V 1928); P. Frankl, Die frühmittelalterl. u. roman. Baukunst (1926); Lübke-Haupt, Gesch. d. Renaissance in Deutschland (II Esslingen 1914); Zeller, Die roman. Baudenkmäler in H. (1907); Beyse, St. Michael zu H. (Hildesheim 1929); Henzig, Die Kirche zum Heiligen Kreuz in H. (Hildesheim 1929). *v. Embden.*

De beroemde Hildesheimer z i l v e r v o n d s t is een in 1868 bij H. gevonden verzameling Romeinsch tafelzilver, uit de 1e helft der 1e eeuw n. Chr.; zij bestaat uit 69 rijk versierde stukken, grootendeels

Hildesheim. Knochenhaueramtshaus.

Hildesheim.
Templerhaus (links) en Wedekindsche Haus (rechts).

van Italischen oorsprong, enkele in Gallischen stijl. Het zilveren mengvat (afb. 2) op de plaat tegenover kol. 705 in dl. IX is een der bij H. gevonden voorwerpen.

2° Het bisdom H. werd als suffragaan van Mainz door Lodewijk den Vromen gesticht en stond onder de heilige, geleerde en kunstminnende bisschoppen Bernward (993-1022) en Godehard (1022-'38) in vollen bloei. De tijdelijke macht der bisschoppen werd door Hendrik den Leeuw bedreigd, doch 1121 kreeg Koenraad II de regaliën en 1235 erkende het Rijk de zelfstandigheid van het bisdom. De bisschop had echter ook te strijden tegen het domkapittel en de stadsbevolking, die naar zelfstandigheid streefden (1249 opteekening van het stadsrecht). Het voortdurend getwist in de stad en de aanhoudende strijd tegen de Welfen ondermijnden de geestelijke tucht, welke Geert Groote, Busch en Nicolaas van Cusa tevergeefs trachtten te herstellen. Bij het verdrag van Quedlinburg (1253) verloor het bisdom een groot deel van zijn politieke beteekenis ten voordeele der Welfen. Dit werkte noodlottig voor den geestelijken toestand, zoodat 1542 de Hervorming in de stad haar intree deed en 1551 zelfs een Lutheraan bisschop werd. Doch bisschop Burchard (1557-'73) redde het geloof en het kleine tijdelijke bezit. Toen bisschoppen van het Beiersche huis den zetel bezetten (1573-1688; 1702-1761), verdedigden ze het bisdom tegen de Welfen en herstelden het Kath. leven, daarbij vooral gesteund door de Jezuïeten. In 1803 werd het bisdom gesaeculariseerd en aan Pruisen toegewezen; in 1824 werd het hersteld en het stond tot 1929 rechtstreeks onder Rome, toen het onder het nieuw opgerichte aartsbisdom Paderborn werd gebracht. *Th. Heijman.*

Hildigrim (Hildegrim), Heilige, * vóór 770 te Rome, † 19 Juni 827 te Châlons-sur-Marne. Broeder en leerling van den H. Ludger van Münster; was in 784 met dezen in Rome, daarna abt van Werden a. d. Rhein; 802-827 bisschop van Châlons-sur-Marne. Hij werd in Werden begraven. Na 815 werkte hij veel onder de Oost-Saksers, vnl. in het gebied van Halberstadt, zoodat hij menigmaal eerste bisschop van Halberstadt wordt genoemd. Feestdag 19 Juni.

Lit.: Acta S.S. Jun. (III 1701, 889 vlg.); Kronenburg, Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen: De H. Hildigrim. *Feugen.*

Hilduardus (Hilduard, Hildward, Garibald), Heilige, bisschop en belijder; predikte het geloof in de Schelde-vallei en stierf te Diekelvenne ca. 750. Zijn reliquieën werden naar Dendermonde overgebracht. Feest 7 Sept. in het bisdom Gent.

Lit.: Paul Guérin, Les Petits Bollandistes.

Hildwinus of Hilduin, abt van St. Denis; † 22 Nov. 844 (?). Beschreef het leven van den H. Dionysius van Parijs, dien hij met den Areopagiet verwisselt. Door de vertaling zijner werken heeft H. den (Pseudo-) Dionysius in de middeleeuwsche Lat. theologie ingang doen vinden.

Lit.: Hist. Litt. France (IV, 607 vlg.). *Feugen.*

Hilferding, Rudolf, Duitsch staatsman; * 10 Aug. 1877 te Weenen; studeerde in de geneeskunde aldaar; 1907-'15 redacteur aan de „Vorwärts". Tijdens den Wereldoorlog stemde hij tegen de oorlogsleeningen, sloot zich aan bij de onafhankelijken, maar in 1920 ging hij over tot de meerderheidssocialisten. In April 1922 vertegenwoordigde hij Duitschland als deskundige op de conferentie te Genua, en trad in 1923 als min. van Financiën in het kabinet Stresemann; eerst in 1924 werd hij Rijksdagafgevaardigde; nogmaals min. van Financiën in het kabinet Müller van 1928 tot Dec. 1929. H. gold als een van de knapste theoretici van het Marxisme.

Werken: Marxstudien (1904-'22); Das Finanzkapital (1920); Die Gesellschaft, Internat. Revue für Sozialismus und Politik (sedert 1924). *Cosemans.*

Hilgers, Joseph, Duitsch Jezuïet, ascetisch schrijver, speciaal over de aflaten; * 9 Sept. 1858 te Kückhoven (Rheinl.), † 25 Jan. 1918 bij Emmerich. Als Jezuïet op vsch. plaatsen werkzaam. Na 1891 meest te Rome, Exaeten, Luxemburg, Valkenburg en ten slotte in het St. Bonifatiushaus bij Emmerich.

Werken: o.a. Kleines Ablaszbuch (1896); Die Kath. Lehre von den Ablässen u. deren geschichtl. Entwicklung (1913). Hij gaf een nieuwe bewerking van het standaardwerk over de aflaten door Beringer. *Feugen.*

Hillah, Arab. naam van een stad (ca. 30 000 inw.) aan den Euphraat en aan den spoorweg Bagdad—Basra. H. is vooral bekend geworden, doordat het in de onmiddellijke nabijheid van de ruïnes van Babylon ligt. Talrijke Babylonische oudheden werden in H. door Europ. reizigers van de inlandsche schatgravers opgekocht. *Simons.*

Hille, Peter, Duitsch schrijver, * 11 Sept. 1854 te Erwitzen, † 7 Mei 1904 te Grosz-Lichterfelde. Als lyrisch dichter Impressionist, die het Expressionisme aankondigt. Zijn neiging tot de mystiek bracht hem over het Impressionisme heen. Als romanschrijver van weinig belang.

Werken: Die Sozialisten (1887); Semiramis (1905). — Uitg.: d. J. Hart (4 dln. Berlijn 1904-'16). — Lit.: H. Hart, P. H. (Berlijn 1905); H. Roselieb, P. H. (Dortmund 1920); Else Lasker-Schüler, Das P. H.-Buch (1906, [2]1919). *V. Hulse.*

Hillebrand, Karl, Duitsch journalist en schrijver van essays; * 17 Sept. 1829 te Giessen, † 19 Oct. 1884 te Florence. Was een tijdlang Heine's secretaris te Parijs, en als essayist een invloedrijk West-Europeesch cultuurbemiddelaar.

Hoofdwerk: Zeiten, Völker und Menschen (7 dln. 1874 vlg.). — Lit.: R. M. Meyer, in Allg. deutsche Biogr. (L 1905).

Hillegeer, Joost, Vlaamsch ascetisch volksschrijver, Jezuïet; * 1805 te Beveren-Waas, † 1883 te Gent. Verwierf groote populariteit met zijn Groote Volkstheologie (2 dln.) en Levens van Gods Heiligen (33 deeltjes).

Hillegem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 14 km ten Z.O. van de stad Aalst, aan den straatweg naar Oudenaarde; ca. 2 100 inw.; opp. 467 ha; landbouw.

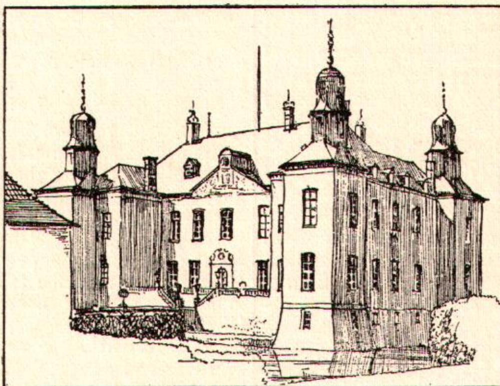
Hillegersberg, gem. in Zuid-Holland ten N. van Rotterdam gelegen. Omvat H. en de buurten Ter Bregge en Zwaanshals. Ca. 20 000 inw., waarvan 43,2% Ned. Herv., 12,3% Geref., 18,4% Kath., 18,8% zonder kerkgen.; opp. 1 533 ha. Het oudste gedeelte dezer snel vooruitgaande plaats is tegen het overstroomingsgevaar op een Diluvialen zandheuvel gebouwd. Overwegend laagveen en klei (in de droogmakerij), waarop veeteelt en tuinbouw hoofdzaak is. Industrie: o.a. kunstzijde-, meubel-, blik-, emballage-, olie- en conservenfabrieken. Tramverbinding met Rotterdam. Adriaanstichting voor gebrekkige kinderen. *v. Frankenhuysen.*

Hillegom, gem. in de prov. Zuid-Holland, tusschen de Noordzee en Haarlemmermeer. Ca. 11 000 inw., waarvan 56,6% Kath., 24,7% Ned. Herv., 7,9% Geref., 7,3% zonder kerkgen.; opp. 1 339 ha. Door

spoor- en tramweg met Haarlem en Leiden verbonden. In het W. aan de geestgronden grenzend, is H. het centrum der bloembollenstreek. Belangrijke handel in bloembollen (vsch. exportbedrijven), waarmee de kistenindustrie samenhangt. Alhier de grootste kunstzandsteenfabriek van Europa. In de bloeiperiode der bloembollenvelden trekt H. zeer veel bezoekers. *v. Frankenhuysen.*

Hillel, School van, een der meest beroemde Rabbijnenscholen, de laatste der → Tannaïeten, gesticht door Hillel (* ca. 50 v. Chr., † ca. 10 na Chr.). Met de school van → Sjammai van de grootste beteekenis voor de ontwikkeling der Joodsche traditie. Volgens Rabbijnsche traditie was Hillel uit Davids geslacht en verzamelde hij oeroude overleveringen, uit Babylonië meegebracht. Vele van zijn spreuken zijn bewaard gebleven in den Talmoed. Kenmerkend voor de richting van deze school is de gematigdheid en gemakkelijkheid, waarmede de voorschriften van de Wet werden verklaard. Hierdoor stond ze in de practijk tegenover de strengere school v. Sjammai. Hillel gaf ook de zeven hoofdregels (middoth) voor de exegese der Wet en de bepaling der traditie. Zijn meest bekende leerling is → Gamaliel. *C. Smits.*

Hillenrade, kasteel te Swalmen. Baksteenen gebouw, gedeeltelijk uit 16e en 17e eeuw, restauratie 17e en 20e eeuw; hardsteenen raamomlijsting, vier hoeken door torenachtige vierkante paviljoenen geflankeerd; twee kleine zijvleugels en een middenvleugel aan de achterzijde. Fraaie schoorsteenmantels, wandbetimmeringen. Schilderijen, vnl. familieportretten der Hoensbroecks. Gobelins. Hillenrade was achtereenvolgens in bezit van : van Swalmen, 1381 van Oest, 1496 Schenk van Nijdeggen, 1736 Hoensbroeck-Haag. Thans (1935) behoort het kasteel aan graaf Wolff-Metternich. *v. d. Venne.*

Kasteel Hillenrade.

Hiller, 1° Ferdinand von, Duitsch componist; * 24 Oct. 1811 te Frankfort a.M., † 11 Mei 1885 te Keulen. Verkeerde te Parijs met Liszt, Chopin, Berlioz, Cherubini enz., te Leipzig met Schumann en Mendelssohn, werd in 1850 directeur v.h. conservatorium te Keulen. Behalve als componist (ca. 200 werken) heeft hij ook verdiensten als schrijver, terwijl zijn Übungen zum Studium der Harmonie und des Kontrapunkts nog in gebruik is. *Piscaer.*

2° (Ook: Hüller) Johann Adam, Duitsch componist; * 25 Dec. 1728 te Wendisch-Ossig, † 16 Juni 1804 te Leipzig. De eerste dirigent der beroemde Gewandhausconcerten, die hij mede tot grooten roem bracht. In zijn Singspiele ging hij van het standpunt uit het volk volksliederen te laten zingen, personen van hoogeren stand aria's. Zoo is hij van beteekenis geworden voor den bloei van het D. volkslied. *Piscaer.*

Voorn. werken: Singspiele: Der Teufel ist los (1766); Der Dorfbarbier (1770); Die Jagd (1770). Verder kinderliederen. — Lit.: Einstein, J. A. H. (1914).

Hilmend (in de Oudheid Erymanthos), de grootste rivier van Afganistan (I 497 B/C 2/3). De H. ontspringt bij den Koeh-i Baba en loopt door 100 m diepe, 6 km breede kloven van den Hindoe-Koesj. De sneeuw, die in den zomer smelt, doet de waterhoeveelheid sterk toenemen; de bevloeiingswerken profiteeren hiervan. De Mongolen verwoestten hier vele nederzettingen. De steppenrivier eindigt in het Hamoen-moeras. *Heere.*

Hilprecht, Herman Vollrat, Duitsch Assyroloog; * 28 Juli 1859 te Hohenerxleben (Anhalt), † 19 Maart 1925 te Philadelphia; prof. aan de univ. van Pennsylvania (Amer.). Hij nam deel aan de eerste opgravingen in Fara en Nippoer.

Werken: o.a. Recent Excavations at Nippoer (Philadelphia 1899); Explorations in Bible Lands during the 19th century (Edinburgh 1903); The Excavations in Assyria and Babylonia (Philadelphia 1904).

Hiltner, Lorenz, Duitsch landbouwkundige, * 30 Nov. 1862 te Neumarkt (Opper-Palts), † 6 Juni 1923 te München. Werkte eerst met Nobbe, den grondlegger der zaadcontrôle, aan het proefstation te Tharandt op het gebied van contrôle van zaaizaden en veevoeder (1885), plantenvoeding en grondbacteriologie, en ontdekte de stikstof-assimilatie der wortels van Alnus en Elaeagnaceae. Directeur van het landbouwproefstation te München (1902), organiseerde hij in Beieren de bestrijding van plantenziekten (overal in Duitschland gevolgd), bisamrat, veldmuizen en onkruid, den dienst der phaenologische waarnemingen, vooral bij granen, en der oogstberichten. *Moerlands.*

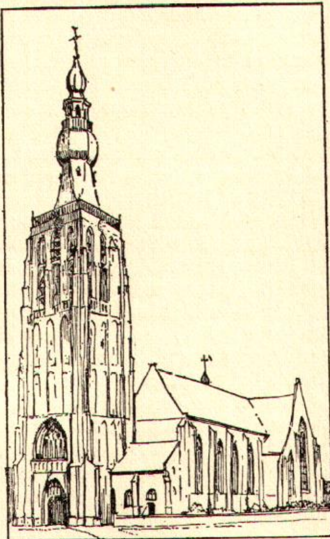
Hilton, Walter, Eng. mysticus; hoewel in nauw contact met de Kartuizers, geen lid hunner Orde, doch Augustijner koorheer te Thurgarton bij Newark in Nottinghamshire; † 24 Maart 1396 (of '95). Hij was een man van heiligen levenswandel en strenge ascese. Zijn geschriften waren in de 15e eeuw in geheel Engeland verspreid en oefenden grooten invloed uit. Het meest bekend is wel zijn Ladder (Scale) of perfection (meer dan 100 hss., voor het eerst gedrukt in 1494). Het werd in het Latijn vertaald onder den titel Speculum Contemplationis door den Carmeliet Thomas Fyslawe. Twee andere traktaten van H. werden nog gedrukt, nl. To a devout man in temporal estate, en The song of angels. Een groot aantal andere werken, met meer of minder recht aan H. toegeschreven, bleef tot nu toe ongedrukt. Dat zijn naam als mystiek schrijver door het geheele land bekend was, blijkt wel daaruit, dat de drie eerste boeken der Imitatio Christi, die anoniem in Engeland waren verspreid, in het Latijn en Engelsch onder den titel Musica Ecclesiastica aan hem werden toegeschreven.

Lit.: Inge, Studies of eng. mystics (Londen 1906); De Montmorency, Th. a Kempis, his age and book (Londen 1906); Knowles, The engl. mystics (Londen 1927). *Feugen.*

Hilus, → Zaadknop.

Hiluskliertuberculose, → Tuberculose.

Hilvarenbeek, gem. in de prov. N. Brabant ten Z. van Tilburg, bestaande uit de parochies Hilvarenbeek, Biest-Houtakker en Esbeek; opp. 6 817 ha; ong. 4 000 inw., bijna allen Kath. Naast landbouw en veeteelt: schoen-, leer- en sigarenindustrie. De Kath. kerk van H. met monumentalen toren werd reeds in de 12e eeuw tot collegiale kerk verheven. Bekend is het kasteel Groenendaal. In 1899 begon de Levensverzekering-mij. „Utrecht" te Esbeek met ontginningen; thans beslaat „De Utrecht" een opp. van ong. 2 220 ha, gelegen in H., Hooge- en Lage Mierde, Diessen en Arendonk. Het is bouw- en weiland, boomgaarden en bosschen; bovendien een natuurreservaat „De Flaas". In 1932 werd door de mij. een vacantiehuis voor haar personeel gebouwd. In deze gem. voorts veel natuurschoon en fraaie landgoederen, onder andere de Thulden en Gorp. *v. Velthoven.*

Hilvarenbeek. Toren en kerk.

Hilversum, grootste dorp en gem. in het → Gooi; bekend tuindorp, centrum van toerisme, door radio en architectuur ook in het buitenland bekend; belangrijke fabrieksplaats. Zie plaat (vgl. index kol. 831/832). Zie ook afb. 4 t/o kol. 385 in dl. VIII en de afb. in kol. 483 en 485 in dl. IX.

Grootte. H. is groot 4 690 ha, waarvan 1 650 ha bosch, 1 220 ha heide, 468 ha grasland, 117 ha bouwland en 41 ha tuingrond (1933). De heide is grootendeels en het bosch deels eigendom van het Gooisch Natuurreservaat (→ Gooi); de gem. bezit ook boschcomplexen, o.a. Spanderswoud, 't Hoogt van 't Kruis en Anna's Hoeve.

Bevolking. H. is op de eerste plaats tuindorp, woonplaats van steeds meer forensen, werkzaam veelal in Amsterdam of Utrecht. De forensenintrek. ingezet, toen zandgrond, bosch en heide meer waardeering gingen vinden, werd van beteekenis sedert 1874 (spoorwegverbinding met genoemde steden en later met Amersfoort) en is de laatste decennia al zeer sterk. H. telde in 1935 ruim 67 000 inw., meer dan de helft der Gooische bevolking. Een indruk van den groei geeft nevenstaande tabel, in kolom 350, die tevens geboorte- en sterftecijfers vermeldt.

Een dgl. toename van buiten af beïnvloedde vanzelfsprekend in sterke mate de structuur van het oude dorp, dat diepgaande soc., econ. en godsd. veranderingen onderging en nog ondergaat.

Godsdienst. Van de bevolking is 45% Prot. (29% Ned. Herv.; 8% Geref.), 27% Kath. (verdeeld over 5 parochies, terwijl de 6e in voorbereiding is), 0,8% Oud-Kath., 1,5% Israëliet en 24% onkerkelijk. Tot voor eenige jaren daalde geregeld het percentage Kath., doordat onder de zich vestigende personen naar verhouding weinig Kath. waren (zie sub Geschiedenis).

Gemeenteraad. Deze telt 31 leden. Daarvan zijn er thans 7 Kath., 4 A.R., 3 C.H., 1 Chr. Arb. Partij, 9 S.D.A.P., 4 V.B., 1 V.D., 1 Comm., 1 Nat. Herstel.

Middelen van bestaan. Landbouw en veeteelt (vooral schapen), eeuwenlang de voornaamste bronnen van inkomsten, beteekenen weinig meer. De veeteelt (behoefte aan versche melk en zuivelproducten) hield zich nog het best staande; schapen ziet men niet meer. Tuinbouw komt op, heeft eigen veiling: Coöp. Veiling H. en Omstreken.

Industrie is hoofdmiddel van bestaan geworden. In de 14e eeuw werd al wol gesponnen voor de Naardensche lakennijverheid. In en na de 17e e. ontwikkelde zich een zelfstandige textielnijverheid (wol en katoen); een herinnering daaraan zijn de tegenw. tapijtfabrieken. Daarnaast is er confectie-industrie. Belangrijk is de metaalnijverheid: N(ed.) S(eintoestellen) F(abriek) met de bekende zenders (einde 1934 ca. 1 500 man personeel), haarden (o.a. Jaarsma), stofzuigers, machines; ijzergieterij. Dan is er chemische ind. (o.a. essences, inkt en verf), tabak- en sigarenind.

H. heeft verder een goed winkel- en marktwezen: de Woensdagmarkt geeft een intensen kleinhandel te aanschouwen. Het bankbedrijf wordt bijna geheel waargenomen door filialen van de grootbanken elders. Er zijn meerdere particuliere spaarbanken.

Econ.-geogr. ligt H. zeer gunstig: in het midden des lands, tusschen Amsterdam en Utrecht en bijgevolg met uitmuntende verbindingen: kruispunt spoorlijnen Amsterdam—Amersfoort/Utrecht; tramlijnen naar Laren, Blaricum, Huizen, Amsterdam; autobusdiensten naar Utrecht, Bussum, Loosdrecht enz. Het drukke vreemdelingenverkeer beteekent voor velen een bron van inkomsten. H. is doel van en uitgangspunt voor vele toeristische tochten. Over de forensen werd reeds gesproken.

Verzorging der bevolking. Onderwijs e.a. Naast openbare en bijz. scholen voor voorbereidend, lager en uitgebreid lager onderwijs, zijn in H. nog de

Loop der bevolking van Hilversum

Jaar	Aantal inwoners op 31 Dec.	Gevestigd	Vertrokken	Geboortecijfer p. 1000 inw.	Sterftecijfer p. 1000 inw.
1800	3.500	—	—	—	—
1890	12.602	—	—	—	—
1900	20.338	—	—	—	—
1920	38.998	4.483	3.577	23.8	9.4
1921	40.303	3.868	3.191	24.4	8.8
1922	41.842	4.042	3.087	21.9	8.—
1923	43.306	4.104	3.244	21.9	8.—
1924	44.570	4.250	3.638	21.6	7.—
1925	45.795	4.151	3.504	20.3	7.7
1926	47.510	4.838	3.613	19.—	8.7
1927	49.261	4.948	3.656	18.—	8.6
1928	51.851	5.859	3.863	19.2	7.8
1929	54.784	6.486	4.146	19.04	8.2
1930	57.059	6.179	4.537	19.79	7.32
1931	59.632	5.804	3.836	18.31	8.17
1932	62.319	6.077	4.195	19.87	6.93
1933	64.893	5.895	3.994	17.95	7.57

vgl. inrichtingen: een gem. gymnasium, een Christ. en een neutraal lyceum, een gem. en een Kath. H.B.S. B met 5-j. cursus (met A-afd.), een neutr. meisjesschool voor middelb. onderwijs, 2 kweekscholen (1 Kath.: de St. Ludgeruskweekschool voor jongens; internaat), 2 huishoudscholen (1 Kath.), een ambachtsschool, meerdere cursussen voor avondonderwijs (1 Kath. middelb. handelsavondschool, 1 Kath. nijverheidsavondschool). H. telt 3 openb. leeszalen (1 Kath.). Een Kath. blad, „De Gooische Post", verschijnt 4 × per week), daarnaast het dagblad „De Gooi- en Eemlander". Opgericht is een Gooisch Museum.

Ziekenhuizen, herstellingsoorden. H. bezit in de R.K. Ziekenverpleging en het Diaconessenhuis twee modern ingerichte ziekenhuizen. Bekende sanatoria zijn Zonnestraal en Hilversum; Heideheuvel is herstellingsoord. Daarnaast telt H. stichtingen van allerlei aard: jeugdverblijven, rusthuizen, tehuizen voor ouden van dagen enz.

Bezienswaardigheden. Het centrum (waar de Havenstraat het historisch begin van Hilversum is en waar nog de meeste tapijtfabrieken staan) heeft een stedelijk karakter; ten Oosten van de spoorlijn lag tot voor kort alleen een industriewijk. Om deze twee gedeelten liggen de mooie woongedeelten, die het eigenlijk tuindorp vormen, waar rijk en arm zijn eigen tuin(tje) heeft, afgewisseld en aangevuld door gemeentelijken park- en plantsoenaanleg. Architecten van naam bouwden er fraaie landhuizen, kerken, scholen en andere bouwwerken. Door de moderne bouwkunst werd H. beroemd; over de grenzen vooral in Duitschland en Amerika. Speciaal worde genoemd het raadhuis, schepping van den gem. architect → Dudok. Van de oudere bouwwerken zij genoemd de St. Vitus van dr. Cuypers (1892), welker 96 m hooge toren oriëntatiepunt is voor allen, die in de omgeving ronddwalen. Dan zijn in H. de studio's der groote omroepen: K.R.O., A.V.R.O., N.C.R.V., V.A.R.A. en de zender der N.S.F., die H. eveneens internationale bekendheid bezorgden. Als bezienswaardigheden van geheel anderen aard mogen genoemd worden de bosschen (Corversbosch, Spanderswoud, 't Hoogt van 't Kruis, Anna's Hoeve) en heiden (Loosdrechtsche en Crailosche), verder 't Laapers- of Vijverpark.

In de onmiddellijke nabijheid liggen de Loosdrechtsche plassen. Van de groote buitens (waarvan vele leeg staan en meerdere reeds verkaveld werden) noemen we Gooilust met zijn uitheemsche gewassen en vreemde-dierenverzameling (gem. 's-Graveland).

Geschiedenis. H. is een Saksische nederzetting, gesticht van Laren uit, en zeer oud. De juiste oorsprong van den naam is nog niet vastgesteld. In 1424 werd het zelfstandig; de stichtingsbrief is nog aanwezig. In de 15e, 16e en 17e eeuw werd het meermalen geplunderd, o.a. in 1505 door Karel van Egmond en in 1672 door de Franschen. Door vele branden werd H. geteisterd, heel erg in 1725 en 1766; deze laatste brand legde meer dan 220 huizen in asch. Een landelijke collecte tot herbouw werd er voor toegestaan. De grenzen van H. werden nog al eens gewijzigd. Zie ook sub Bevolking en Middelen van bestaan.

Kerkelijk. In 1416 werd de kapel tot parochiekerk verheven. Tijdens de Hervorming bleef de grootste helft der bevolking het oude geloof trouw. Merkwaardig was, dat de Kath. Oostwaarts gingen wonen (omgeving Groest) en de Hervormden in centrum en Westen bleven (deze scheiding is nu geheel verdwenen). In het begin der 18e e. gingen de toenmalige pastoor en ongeveer de helft der geloovigen tot het Jansenisme over en behielden, met regeeringssteun, de kerk en andere bezittingen. De trouw gebleven Kath. moesten toen 80 jaar in de buurtdorpen ter kerke, tenzij heimelijk de godsdienstoefeningen konden worden gehouden. Eerst in 1784 kregen ze verlof een kerk te bouwen; deze was in 1786 klaar. Tot zoolang was een schuur als zoodanig gebruikt. De kerk van 1786 is tot 1892 gebruikt. *van der Meer.*

Himalaja (Sanskrit, = land der sneeuw), hoogste gebergte van de aarde, gelegen in Centraal-Azië (X 223 C/H 1-2), de natuurlijke grens vormend tusschen Voor-Indië en Tibet (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). Lengte (van W. Kasjmier tot O. Assam) ruim 2 500 km, gemiddelde breedte 240 km. De H. bestaat uit verschillende, niet evenwijdige ketens, in het Tertiair geplooid. De alg. richting van de ketens is ten W. van den Mount Everest N.W.—Z.O., ten O. van den M. Everest Oostwaarts. De regenrijke Zuidhelling daalt steil naar de vlakte van Hindoestan af, ten N. van de droge Noordel. helling bevindt zich de hoogvlakte van Tibet. Men onderscheidt van Zuid naar Noord de „foot hills", in het Z.W. de Siwalikbergen, opgebouwd uit Tertiaire kiezel, zand en klei, de lagere H.-ketens (met toppen van 1 800-3 600 m), meest uit gelaagde kalk- en leigesteenten gevormd, en de hoofdketen van den H. met toppen boven 6 000 m, grootendeels uit gneis en kristallijne leien bestaand. De H. heeft 40 toppen van meer dan 7 000 m. De bekendste zijn: Mount Everest, 8 880 m, Kantsjintsjinga, 8 580 m, Dhawalagiri, 8 180 m, Nanga Parbat, 8 120 m, Gaurisjankar, 7 140 m.

Er is een groot verschil in klimaat tusschen: 1° de Westel. en Oostel. gebieden; 2° de Noord- en Zuidhelling; 3° de verschillende hoogtegordels. De Z.W. moesson in den zomer veroorzaakt aan de Zuidhelling zwaren regenval, in het bijz. in het Z.O. (Assam). Tibet ligt in de regenschaduw, is steppegebied. De rivieren eindigen er in meren en moerassen. Aan de Zuidhelling zeer sterke erosie: bovenaan door de gletsjers, beneden door den zwaren regenval (→ Tarai). De sneeuwgrens ligt aan de droge Noordhelling op 5 300 m hoogte; 4 900-3 500 m Alpen-flora, 3 500-2 000 m Midden-Europ. bosschen, 2 000-1 000 m subtropische vegetatie, beneden 1 000 m tropische oerwouden.

De Indus in het W. en de Brahmapoetra in het O. breken in diepe kloven (gorges) door de ketens heen, overigens vormt de hoogste keten op meer dan 5 000 m hoogte de waterscheiding. Een volkerengrens vormt de H. slechts ten deele. Min of meer onafhankelijke bergstaten zijn → Nepal en → Boetan. Aan de Zuidhelling verschillende gezondheidsstations voor Eng. ambtenaren, o.a. Dardzjiling.

Lit.: → Engelsch-Indië. *G. de Vries.*

Himantoglossum, → Bokkenorchis.

Himera, Oud-Grieksche stad op de N. kust van Sicilië aan de monding van de gelijknamige rivier. Tegenw. Buonfornello. Als Chalcidische kolonie in de 7e eeuw v. Chr. gesticht. Geboorteplaats van den Gr. dichter Stesichoros (7e-6e eeuw v. Chr.). In 482 veroverd door Thero van Agrigentum of Acragas. Bekend om de overwinning van Thelo en Gelo op de Carthagers onder Hamilcar (480 v. Chr.). In 409 vernietigd door de Carthagers onder Hannibal, zoon van Gisco. Tempel van Minerva. *Weijermans.*

Himerius, aartsbisschop van Tarragona in

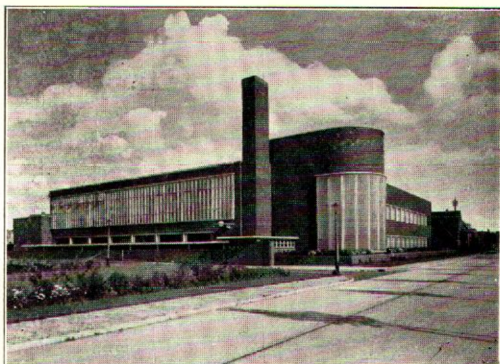
HILVERSUM

Bij het Waschmeer, met Hilversum op den achtergrond.

Gezicht in het Spanderswoud.

De St. Vituskerk.

Het Gooische Museum (voormalig stadhuis).

Een school, door Dudok gebouwd.

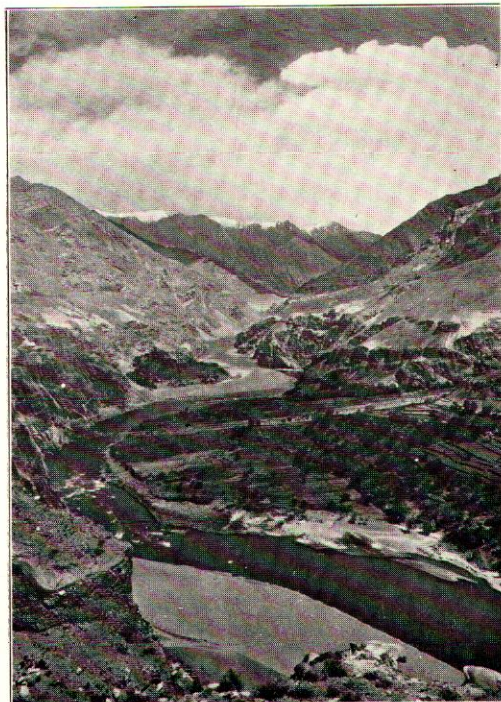

Een der oude dorpsgedeelten.

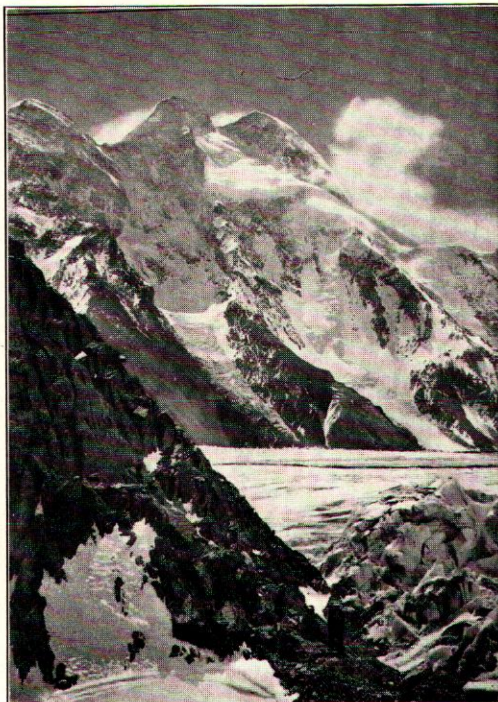
De top van den Mt. Everest (8880 m).

Op de helling van den Nanga Parbat.

Het dal van den Indus, beneden Tarkati.

Broad Peak (8270 m).

Spanje, 4e eeuw. H. wendde zich met moeilijkheden tot paus Damasus. Het antwoord, dat hij van diens opvolger Siricius ontving, is de oudste bewaard gebleven pauselijke decretale, van groot belang voor de geschiedenis der kerkelijke tucht. *Franses.*

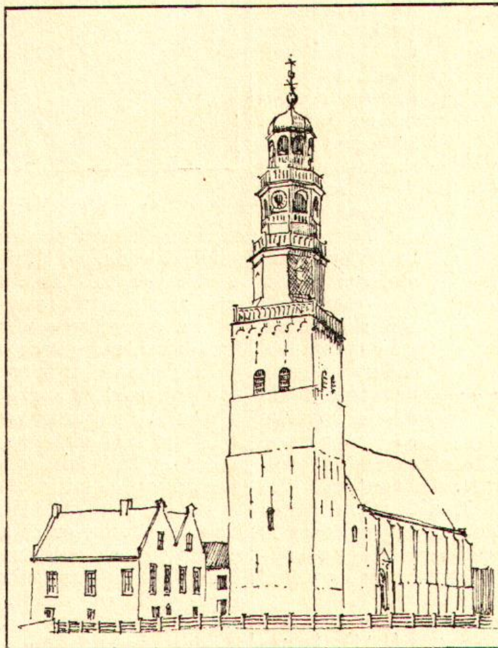
Himerius van Prusa, Oud-Grieksch rhetor uit de 4e eeuw; * ca. 315; vestigde zich te Athene, waar hij als beroemd leeraar in de welsprekendheid o.m. St. Gregorius van Nazianza en St. Basilius onder zijn studenten telde. In 362 naar het hof van keizer Julianus geroepen, keerde hij eerst in 368, na den dood van zijn mededinger Prohaeresius, naar Athene terug. Zijn 24, in hun geheel bewaarde, redevoeringen zijn zoetige gelegenheidsstukken of modellen voor de school op verzonnen themata gemaakt.

U i t g. : F. Dübner (Parijs 1849 ; samen met Westermann's uitg. der Philostrati). *V. Pottelbergh.*

Himilco, 1° Carthaagsch zeevaarder, ca. 550 v. Chr., die een ontdekkingstocht maakte langs de kusten van W. Europa en de tin-eilanden (Scilly-eil., Cassiterides insulae) ontdekte.

2° Kleinzoon van → Hamilcar (sub 1°), ca. 400 v. Chr., veroverde Acragas en Gela op Sicilië, versloeg de Grieken bij de Eryx, belegerde Syracuse tevergeefs.

3° Naam van vsch. Carthaagsche veldheeren uit 1en en 2en Punischen oorlog. *Witlox.*

Hindeloopen. Toren en kerk.

Himmel, F r i e d r i c h H e i n r i c h, Duitsch componist; * 20 Nov. 1765 te Treuenbrietzen, † 8 Juni 1814 te Berlijn. Begunstigd door Fred. Wilhelm II, maakte hij zijn studies en later vele concertreizen. Zijn opera's waren zeer in trek, o.a. Vasco da Gama (1801).

Himmelberg, 157 m hooge heuvel in Denemarken (VIII 688 C 2). Mooi uitzichtspunt in het breedste deel van den Jutlandschen landrug.

Himmerod, Cisterciënser abdij in de Eifel (bisdom Trier); gesticht 1138 door Albero van Trier. H. was beroemd door het onderhouden der kloostertucht. Caesarius van Heisterbach heeft vele legenden betreffende het deugdzaam leven der monniken van H. opgeteekend; 1802 opgeheven, doch 1922 werd het kloosterleven in de ruïne der abdij hersteld. *Th. Heijman.*

Hin, J a n, Kath. Ned. filmer, * 1898; vervaardigde de films „Herwonnen Levenskracht" (1930), „Rome", „Kentering" (in samenwerking met Kees Strooband) en „Het Licht inwendig". Laatstgenoemde film werd vervaardigd in opdracht van den R.K. Blindenbond, de andere in opdracht van het R.K. Werkliedenverbond en zijn instellingen. → Hinfilm. *v. Domburg.*

Hinajana (Sanskrit, = het kleine pad), wel Zuidelijk Boeddhisme genoemd, omdat het zich vooral op Ceylon, daarnaast ook in Achter-Indië, gehandhaafd heeft, of Protestantsch Boeddhisme, als tegengesteld aan het (intusschen ten onrechte) Katholiek genoemde → Mahajana (de groote weg). De aanhangers van het H. streven er vooral naar voor zichzelf den graad van „heilige" (arhat) te bereiken en aldus zich te bevrijden van karman en sangsara (→ Hindoeïsme). *Berg.*

Hincks, E d w a r d, Iersch geestelijke en Oriëntalist van groote verdiensten, vooral voor de ontcijfering van het Perzische en Akkadische spijkerschrift. * 19 Aug. 1792 te Cork, † 3 Dec. 1866 te Killyleagh (Down). Zijn ontcijferingspogingen publiceerde hij in vsch. verhandelingen voor de Royal Irish Academy (Dublin), o.a. A List of Assyro-Babylonian Characters with their Phonetic Values (1852). Hij schreef ook meerdere studies over Assyriologie en Egyptologie.

L i t. : E. F. Davidson, A selection from his corresp., with a Memoir (Londen 1933). *Simons.*

Hincmar, aartsbisschop van Reims, * ca. 806, † 21 Dec. 882 te Epernay, ontving zijn opleiding in de abdij van S. Denis. Van 822-845 verbleef hij aan het hof te Aken; hij was de trouwe dienaar en politieke raadsman van Karel den Kalen. Als aartsbisschop was hij gemengd in vsch. voorname kwesties. Hij bestreed de praedestinatie-leer van → Godschalk (legde steeds den nadruk op de vrijheid), verving in de hymne Sanctorum meritis inclyta gaudia de volgens hem kettersche woorden trina deitas door summa deitas, bevorderde de beeldenvereering en mengde zich in de kwestie over de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus in de Eucharistie. Naar aanleiding van deze kwesties schreef hij vsch. theologische werken. Geen speculatief theoloog, houdt hij zich aan H. Schrift en Traditie. Beter beslagen was H. op het gebied van het canonieke recht. Hij verdedigde de wettigheid van het huwelijk van Teutberga met Lotharius, bestreed zijn neef Hincmar van Laon, die steunend op de pseudo-Isidorische decretalen de onafhankelijkheid van de bisschoppen t.o.v. den metropoliet verdedigde (H. ontkende de rechtsgeldigheid van deze decretalen). Intusschen trachtte hij zelf tegenover Rome de zelfstandigheid te bewerken van de Frankische landskerk. H. bewoog zich op liturgisch en historisch terrein.

V o o r n. w e r k e n : De divina praedestinatione ; Opusculum LV capitulorum ; De divortio Lotharii et Teutbergae ; De regis persona et de regio ministerio ; Annales Bertiniani (861-882). — U i t g. : in Migne, Patr. Lat. (CXXV en CXXVI). — L i t. : Dict. d. Théol. Cath. (VI, 2, 2482) ; Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *Sloots.*

Hinde, → Herten.

Hindeloopen, gem. en een van de 11 steden in Friesland, met eigen Friesch dialect en kleederdracht;

opp. 503 ha. H. ligt in het zeekleigebied (grasland) aan de IJselmeerkust, aan de spoorlijn Stavoren—Leeuwarden; op 1 Jan. 1931 972, op 1 Jan. 1935 934 inw., waarvan 1% Kath., 79% Prot. en 21% onkerkelijk. H. heeft eenige beteekenis als badplaats. Bezienswaardig zijn de hooge toren (Renaissance), het voormalig raadhuis, waarin het Hindelooper museum, de Hidde Nijlandstichting, en menige oude gevel; zij herinneren aan den vroegeren bloei als haven- en handelsstad (hout). *van der Meer.*

Hindemith, Paul, Duitsch componist; * 16 Nov. 1895 te Hanau, studeerde compositie bij A. Mendelssohn en B. Sekles, was van 1915 tot '23 1e concertmeester van de opera te Frankfort, daarna altist in het Amar-kwartet en werd in 1927 prof. voor compositie aan de Berlijnsche hoogeschool. Zonder twijfel is H. de belangrijkste moderne Duitsche componist; zijn stijl is primair horizontaal (contrapuntisch), met sterke rhythmische impulsen en gespannen melodische kracht, waarbij de samenklank dikwijls geheel verwaarloosd is. Nadat H. zich omstreeks 1930 sterk voor de jeugd- en schoolmuziek geïnteresseerd had, is zijn stijl sedert 1931 gaan veranderen in de richting van een meer tonaal-harmonische schrijfwijze (in het oratorium Das Unaufhörliche en vooral de symphonie Mathis der Maler).

Hindemith.

W e r k e n. Opera's: de 3 eenacters Mörder, Hoffnung der Frauen (1921), Das Nusch-Nuschi (1921); Sancta Susanna (1922); Cardillac (1926); Neues vom Tage (1929). Liederen: Die Junge Magd (1922); Das Marienleben (1927); e.a. Kinderspel: Wir bauen eine Stadt (1930). Sing- und Spielmusiken für Liebhaber und Musikfreunde (1930). Oratorium: Das Unaufhörliche (1931). Symphonie: Mathis der Maler (1934). — L i t.: H. Strobel, P. H. ([2]1931). *Reeser.*

Hindenburg, stad in de Pruis. prov. Opper-Silezië in het Silezische steenkolen- en industriegebied bij de Poolsche grens (IX 576 H 3); 130 448 inw. (1933), vnl. Kath. In 1927 is H. samengesmolten met Biskupiz, Zaborze, Mikulschütz en een gedeelte van Sosnitza. Hoogovens en machinefabrieken. *Comijn.*

Hindenburg, Paul von Beneckendorf und von, Duitsch veldmaarschalk en rijkspresident; * 2 Oct. 1847 te Posen, † 2 Aug. 1934 te Neudeck. Op 7 April 1866 werd hij 2e luit. bij het 3e garderegiment te voet. In 1912 werd hij als korpscommandant gepensionneerd. Na den voor de Duitschers ongunstigen slag bij Gumbinnen werd H. tot commandant van het 8e leger benoemd. Reeds op 29 Aug. 1914 versloeg hij de Russen onder Samsonow vernietigend bij Tannenberg en op 12 Sept. Rennenkampf bij de Masoerische Meren. Ter ontlasting van de sterk bedreigde Oostenrijkers drong hij begin October door Z. Polen tot dicht bij Warschau door. Door overmacht gedwongen terug te gaan, gelukte het hem door een uiterst koen offensief in de richting van Lodz den vijand opnieuw tot staan te brengen (Nov. 1914). In Febr. 1915 behaalde hij nieuwe overwinningen bij Lyck en Augustowo. Toen 2 Mei 1915 het geheele Russ. front door de doorbreking van Gorlice aan het wankelen werd gebracht, drong H., als commandant van de Duitsche legers op het Oostfront, meer Noordelijk, zelfs tot in de nabijheid van Riga door. Warschau werd genomen. Toen de oorlog op 't Westfront een ongunstige wending dreigde te nemen, verlangde de publieke opinie dan ook, dat H. in feite met het opperbevel zou worden belast (29 Aug. 1916). De aanval op Verdun werd stop gezet; Roemenië werd onder den voet geloopen. Aangezien echter de toestand op het Westfront uitermate gespannen was, besloot H. tot een verkorting van het front, ten einde troepen te sparen en de vijandelijke aanvalsvoorbereidingen waardeloos te maken. De daaruit voortvloeiende terugtocht werd in Maart 1917 uitgevoerd. De groote Duitsche aanvallen in 1918 leidden aanvankelijk wel tot groote terreinwinst en tot grooten buit aan krijgsgevangenen en materieel, maar de vijand kon telkens ten slotte de beweging stuiten en na aankomst van de Amer. versterkingen tot den tegenaanval overgaan. Op 11 Nov. 1918 werd de wapenstilstand geteekend. Het is de groote verdienste van H. geweest, dat hij in het volle bewustzijn van zijn verantwoordelijkheid aan het hoofd is gebleven van het deels muitende, deels in staat van ontbinding verkeerende, doch ook voor een groot deel in goede orde blijvende leger en den terugtocht naar het vaderland alsmede de demobilisatie heeft geleid. Eerst op 25 Juni 1919 legde hij het opperbevel neer. Door zijn houding is de communistische revolutie bedwongen en is Duitschland voor nóg meer leed gespaard dan het nu reeds onderging.

P. v. Hindenburg.

Op 26 April 1925 werd hij tot president van de Duitsche Republiek gekozen en als zoodanig op 10 April 1932 herkozen. Te midden van alles, wat er woelde en bruiste in Duitschland, bleef H. de rots in de branding, die weerstand bood aan excessen en de hoogheid van het staatsgezag tegen communistische aanvallen verdedigde, die openlijk de politiek van Brüning steunde tot herstel van den econ. toestand (16 Juli 1930, eerste noodverordening), die de verzoeningspolitiek met het buitenland bevorderde (1 Dec. 1925 Locarnoverdrag) en die ten slotte tot zijn dood een matigenden invloed uitoefende op de strevingen van het Nationaal-Socialisme.

Zie ook → Hindenburglinie; Hindenburgprogramma.

W e r k: Aus meinem Leben (1920). — L i t.: o.a. Buat, H. (Fr. uitg. 1921; D. 1922); G. Schultzes Pfaelzer, H. (1930). *van Voorst tot Voorst.*

Hindenburglinie, een samenstel van verster-

kingen op het Westfront, die op bevel van Hindenburg achter de voorste liniën werden aangelegd, om den aanval van den vijand te breken en een strategische doorbreking te voorkomen. De zgn. H. werd in de Duitsche legerberichten aangeduid met den naam van Siegfriedstelling en liep van St. Laurent (ten O. v. Atrecht) — Westelijk van Kamerijk — Canal du Nord— St. Quentin—La Fère naar Vailly. *v. Voorst tot Voorst.*

Hindenburgprogramma, het samenstel van maatregelen op economisch, technisch en propagandistisch gebied, door von Hindenburg in het najaar 1916 opgesteld, waardoor hij de weerkracht van het Duitsche volk tot het uiterste trachtte op te doen voeren. Hierdoor betrad hij ten deele een terrein, dat feitelijk buiten zijn bevoegdheid als legeraanvoerder lag. Evenwel was de krachtige uitvoering van dit programma door den drang der omstandigheden bepaald geboden en kon slechts daardoor aan het strijdende leger de materieele en moreele kracht worden toegevoerd, die het in den strijd om het bestaan behoefde. Waar volgens H. de regeering in deze haar taak onvoldoende vervulde, lag het op zijn weg om de uitvoering van het programma na te streven. *van Voorst tot Voorst.*

Hinder, zandbank in den Z.W. hoek van Zuid-Holland aan de monding van het Haringvliet gelegen.

Hindering. Sterische hindering heet in de scheik. de oorzaak der verminderde reactiviteit van sommige organische groepen, voorzoover men deze zoekt in den aard en de grootte van aan naburige atomen gebonden groepen.

Hinderlijk volgen is strafbaar gesteld in art. 426bis Ned. W. v. Str., waar straf wordt bedreigd tegen hem, die wederrechtelijk een ander op den openbaren weg in zijn vrijheid van beweging belemmert of met een of meer anderen zich aan een ander tegen diens uitdrukkelijk verklaarden wil blijft opdringen of hem op hinderlijke wijze blijft volgen. H. heeft vooral beteekenis bij staking. *Bosch v. Oud-Amelisweerd.*

Hindernis (krijgsk.), versperring vóór vestingwallen of loopgraven om de aanvallers beter onder vuur te kunnen nemen. In de Oudheid benutte men rivieren en steile hellingen, al of niet versterkt met palissaden. Later bouwde men muren, groef men droge of natte grachten en soms bracht men bovendien palissaden aan. Op het eind van de 19e e. ontstaat zoowel bij forten als veldversterkingen de prikkeldraadversperring, thans uitgevoerd als een wijdmazig netwerk van kunstmatige heggen, om vernieling door artillerie te bemoeilijken. Ook heeft men sedert eeuwen verplaatsbare elementen voor een h. in de Friesche ruiters, tegenwoordig ook in draadcilinders. Tegen vechtwagens behoeft men echter weer steile kanten, grachten e.d. of mijnvelden; ook rivieren, kanalen, enz. zijn van beteekenis. *H. Lohmeijer.*

Hindernislicht, → Hindernisteeken.

Hindernismijn (krijgsk.), stalen of houten kist met springstof, welke tot ontploffing komt door het indrukken of uittrekken van een pen. Wordt vnl. gebruikt tegen vechtwagens, soms tegen infanterie en pantsertreinen.

Hindernisteeken. Ten behoeve van startende en landende vliegtuigen behooren alle weinig opvallende obstakels op en nabij luchtvaartterreinen voorzien te zijn van duidelijk zichtbare h. Tot dit doel worden schoorsteenen, antennemasten e.d. wit-en-rood of wit-en-zwart geschilderd, antenne- en andere draden voorzien van witte en roode vlaggetjes, terwijl gedeelten van het landingsterrein, die onbruikbaar zijn of waar gewerkt wordt, met roode vlaggen zijn afgezet. Tot de h. worden ook gerekend de grensteekens bij de hoeken en langs de zijden van het landingsterrein, meestal bestaande uit witgeschilderde borden, opgesteld onder een hoek van 45° t.o.v. den horizon, zoodat ze zoowel uit de lucht als vanaf het terrein zichtbaar zijn. Bij duisternis en mist worden de h. ófwel door schijnwerpers verlicht, ófwel vervangen door roode hindernislichten. *Franquinet.*

Hinderwet. Ned. Ter vervanging v. h. keizerlijk decreet van 15 Oct. 1810 kwam 31 Jan. 1824 een Kon. Besluit, ten doel hebbende het binden van „de daarstelling of verandering" van fabrieken en trafieken en andere inrichtingen, „die bij een ongepaste daarstelling of verandering klaarblijkelijk het publiek met gevaar, schade of hinder kunnen bedreigen", aan een publiekrechtelijke vergunning.

Regeling bij de wet kwam tot stand 2 Juni 1875; deze wet regelt „het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken". De inrichtingen behoeven niet van industrieelen aard te zijn. Een verandering dus bij de regeling van 1824. Toepassing en handhaving der wet is vnl. in handen van B. en W. der gemeenten.

De wet bedoelt te beschermen de belangen van de omgeving der inrichting en dus niet de belangen van hen, die in de inrichting werkzaam zijn. Voor de bescherming van deze laatsten geldt de Veiligheidswet. Deze kwam in 1895 tot stand. Men heeft nu in 1896 de H. gewijzigd om er voor te waken, dat de door de Veiligheidswet beschermde belangen niet door de uitvoering van de H. in het gedrang zouden komen.

Bijzonder belangrijk is art. 4 der wet. Krachtens dit art. heeft de gemeenteraad de bevoegdheid „wijken, buurten of straten aan te wijzen, waar een of meer uitdrukkelijk genoemde inrichtingen zonder voorafgaande vergunning kunnen worden opgericht". Verder mag (krachtens art. 4 sub 2) de gemeenteraad „in het belang der openbare orde, veiligheid of gezondheid een bepaalde plaats of gedeelte der gemeente aanwijzen voor het oprichten, hebben of gebruiken van eene der in art. 2 genoemde inrichtingen, met verbod om elders in de gemeente het bedrijf of de bedrijven uit te oefenen, waartoe de oprichting of het gebruik van die inrichting gebruikt wordt".

De samenhang van deze Hinderwetsverordeningen met de Bouwverordeningen is duidelijk. *Veraart.*

Belg. Recht. De hoofdbeginselen zijn geregeld door het decreet van 15 Oct. 1815; uitgewerkt door vsch. Kon. Besluiten, waarvan het voornaamste dagteekent van 10 Aug. 1933. De arbeidsplaatsen, fabrieken, werkhuizen en opslagruimten, die als gevaarlijk, ongezond of hinderlijk kunnen beschouwd worden, zijn in twee klassen ingedeeld. Voor de inrichtingen van de eerste klas is een vergunning vereischt van de bestendige deputatie van den provincialen raad. Voor die van de tweede klas wordt zij verleend door het college van burgemeester en schepenen. In beide gevallen is beroep mogelijk bij de hoogere bestuursoverheid. Vooraf wordt een „onderzoek de commodo et incommodo" ingesteld. Tijdens dit onderzoek kunnen de belanghebbende derden hun bezwaren tegen de oprichting van de ontworpen inrichting doen gelden. De vergunningen worden verleend onder voorbehoud van de naleving der voorwaarden, noodig geacht in het belang van de openbare veiligheid, gezondheid en geriefelijkheid, alsook in het belang van de personen,

die zich in de inrichting bevinden. Zij gelden maximum voor dertig jaar, zijn echter vatbaar voor hernieuwing. De burgemeester houdt te allen tijde toezicht op de vergunninghoudende inrichtingen. In bepaalde gevallen en onder zekere voorwaarden kan hij deze doen sluiten. De verleende vergunningen laten de rechten van derden onverkort. Wanneer dus een derde schade heeft ondergaan, kan hij steeds schadevergoeding eischen, ongeacht het feit dat de eigenaar of bedrijfsnemer van de inrichting zich op een vergunning kan beroepen. *Rondou.*

Hinderwetsverordening, → Hinderwet.

Hindi, Nieuw-Indische taal, door meer dan 60 millioen menschen tusschen de prov. Pandzjab (Pendsjaab) en de stad Benares in Eng. Indië gesproken. Het H. omvat vele vsch. dialecten: W. Hindi, O. Hindi; tot dit laatste behoort het Awadhi. Het voornaamste W. dialect heet → Hindoestani. Als schrijftaal beteekent H. in beperkten zin de letterk. taal der niet-Mohammedaansche bewoners van N. Indië, welke in reactie tegen het Hindoestani Perz. en Arab. leenwoorden mijdt, terwijl het vele ontleeningen uit het Sanskrit inhoudt. Het schrift is → dewanagari (het Hindoestani gebruikt de Arab. letters). De rijke H.-literatuur, van de 14e e. af bekend, is vnl. godsdienstig (→ Sikh); een groot dichter, Toelsî Dâs (* 1532, † 1624), bezong in het H. de Râmalegende (→ Râmâjana) in een epos, dat nog heden in de Hindoesche wereld het grootste aanzien geniet.

L i t.: Meillet en Cohen, Les langues du monde (Parijs 1924, 32 vlg.); Winternitz, Gesch. der ind. Lit. (III 1922, 585 vlg.). *Mansion.*

Hindö (Hinnöy), hoofdeiland van de Lofoten, het grootste eil. van Noorwegen; opp. 2 238 km², ca. 15 000 bewoners. Door de Raftsund is het gescheiden van O. Vaagö. In het Z.W. ligt de 350 m hooge Digermulen met mooi uitzicht over den heelen archipel. Hoofdstad is Harstad. *fr. Stanislaus.*

Hindoeïsme. Begripsbepaling. Met het woord H. duidt men n i e t aan een bepaalden godsdienst, noch een scherp-omlijnd wijsgeerig, sociaal of economisch stelsel. Onder H. verstaat men een complex van zeden en gewoonten, riten, overleveringen en opvattingen, die bij de Hindoes van Voor-Indië algemeen ingang en erkenning gevonden hebben. Het H. is om zoo te zeggen de grootste gemeene deeler van een aantal groepsculturen, die als geheel wél van elkaar te onderscheiden zijn en tot elkaar veelal in min of meer scherpe tegenstelling staan. Men kan den term H. tot op zekere hoogte vergelijken met den term „Christelijke natie", waarmede men het Ned. volk hoort aanduiden, en waarmede bedoeld wordt, dat aan het geestelijke leven van het gros der Nederlanders een complex van gewoonten, waardeeringsoordeelen, ideeën en idealen van bepaalden stempel eigen is, ondanks het feit, dat allerlei groepen Nederlanders tevens een specifiek stel gewoonten, waardeeringsoordeelen, ideeën en idealen hebben, dat binnen de groep geldt en dat de eene groep van de andere onderscheidt, Katholieken van Protestanten, Protestanten van Joden enz. Slechts door het niet aanvaarden van enkele algemeen erkende dogma's zijn zich sommige groepen zoozeer van de meerderheid gaan onderscheiden, dat zij buiten den kring van het H. zijn komen te staan, zooals de Boeddhisten en de Dzjaina's. De Moeslims, ruim 80 van de ruim 350 millioen inwoners van Britsch-Indië, huldigen opvattingen, die zoo diametraal tegenover die der meerderheid staan, dat men hen zelfs niet eens meer Hindoes pleegt te noemen, al verschillen zij van hen noch door geboorte, noch door taal.

Ontstaan. Van een aanwijsbaren oorsprong van het H. kan uiteraard niet gesproken worden, want het hierboven bedoelde complex is slechts in den loop der eeuwen ontstaan. Men kan echter zeggen, dat de constitueerende elementen van het H. afkomstig zijn van 1° een of meer volkeren van Indo-Germaansche taal, die tusschen 2000 en 1000 v. Chr. Voor-Indië vanuit het Noord-Westen binnengedrongen zijn, en die hier voor het gemak Ariërs genoemd zullen worden, al wordt heden ten dage op goede gronden betwijfeld of „Ariër" in de Oudheid ooit een rassenaanduiding geweest is; 2° de Drawidische volkeren, die voor de immigratie der sub 1° bedoelde lieden een groot deel van Voor-Indië bewoonden, en 3° van volkeren van Austronesischen taalstam, die nu nog slechts in geïsoleerde gebieden wonen en van geringen omvang zijn, maar waarvan men aanneemt, dat zij oudtijds een veel belangrijker rol gespeeld hebben. De vraag, wat precies door de eene groep en wat door de andere geleverd is, is nog niet te beantwoorden. Wel schijnt reeds vast te staan, dat het Austronesische, en vooral het Drawidische element veel belangrijker is geweest dan vroeger aangenomen werd, en het zgn. Arische element dus naar verhouding minder belangrijk; zoo is bijv. de zielsverhuizingsleer zeker niet Arisch. Sinds den inval van Alexander den Grooten heeft het H. een belangrijken Hellenistischen invloed verwerkt, met name in zijn beeldhouwkunst.

Kastenstelsel. Een van de belangrijkste elementen van het H. is het kastenstelsel, waaronder men verstaat een religieus-sociaal systeem, volgens hetwelk de mensch door geboorte en krachtens goddelijke wereldordening behoort tot een van vier hoofdgroepen, die hier in rangorde van hoog naar laag worden opgesomd: brahmanen (priesterstand), ksjatrija's (ridderstand), waisjja's (boeren- en middenstand) en sjoedra's (proletariaat). Volgens de opvattingen der Hindoes, zooals die door de geschriften der brahmanen vorm gekregen hebben, verschillen de kasten primair van elkaar door den graad van geestelijke en physieke perfectie, die haar leden eigen is, secundair door de sociale functie der onderscheiden kasten, waaraan echter niet iedere Hindoe individueel deel behoeft te hebben. De indeeling in vier groepen is schematisch en theoretisch; er is in werkelijkheid een veel grooter aantal groepen, die door splitsing en vermenging ontstaan heeten te zijn. De erfelijke kastenonderscheidingen zijn zeer reëele scheidsmuren in het maatschappelijk verkeer, van meer beteekenis dan taal, godsdienstvorm of materieele welvaart; de voornaamste scheidslijn heet te loopen tusschen de derde en de vierde kaste; slechts de leden der eerste drie kasten, samen triwangsja geheeten, hebben deel aan het heilige ritueel.

Pogingen om de schromelijke achteruitstelling der anderen op te heffen, stuiten op energiek verzet der bevoorrechten, die daarbij den steun hebben van het geweldige gezag hunner heilige schriften. Tegen de noodlottige werking van het verstarde stelsel gaat de geleidelijk stijgende invloed van den Islam, die, voor ieder toegankelijk en zich niet minder superieur gevoelende, op de rechtelooze massa uiteraard aantrekkingskracht uitoefent. Ook het Europ. onderwijs werkt nivelleerend. Ten slotte trachten ook Gandhi

en zijn aanhang de tegenstellingen te verzachten, echter binnen het kader van het Hindoeïsme.

Weda's. Reeds bij hun immigratie in Voor-Indië kenden de Ariërs een aantal losse hymnen van verschillenden ouderdom, die op allerlei wijze uiting gaven aan hun religieuze gevoelens. Deze hymnen, te zamen met den naam Weda „(gewijde) wetenschap", aangeduid, waren gesteld in een taal, die men Wedisch pleegt te noemen en die van ouderwetscher structuur is dan het klassieke Sanskrit. Later, toen de Ariërs zich definitief in Indië gevestigd hadden en er zich geheel andere maatschappelijke en cultureele toestanden gestabiliseerd hadden dan zij te voren gekend hadden, werd de zin der Weda's, welker taal trouwens slechts voor een kleine groep Voor-Indische geleerden toegankelijk is gebleven, niet meer verstaan. Echter bleven zij in hooge eere, en de erkenning van hun onaantastbaarheid en van hun onbeperkte gezag werd een van de hoofdelementen van het H. Als commentaar op de → Weda's, waarover men sub voce nadere bijzonderheden vindt, ontstonden de Brahmana's, die vooral het offerritueel op den voorgrond stellen, en de Oepanisjad's, die meer van bespiegelenden aard zijn; de leer der Weda's is later samengevat in sjastra's (leerboeken) en soetra's (leidraden); een en ander vormt te zamen de zeer omvangrijke religieuze letterkunde van het H., welker bestudeering nog nauwelijks begonnen is.

Zielsverhuizing. Zooals het op den voorgrond stellen van het offer na-Wedisch en vermoedelijk niet-Arisch is, is ook na-Wedisch en niet-Arisch de leer der zielsverhuizing, sangsara, een ander essentieel element van het H. Volgens deze leer sterft iemands persoonlijkheid (a t m a n) niet bij den dood, doch komt zij evenmin tot een blijvenden anderen status; zij wordt opnieuw aan een nog te baren levend wezen verbonden, en wel aan een hooger of aan een lager wezen, al naarmate het k a r m a n der laatste existentie een batig of een nadeelig slot vertoonde. Onder karman verstaat men het totaal der door iemand verrichte goede en slechte daden, die van nature belooning of straf vereischen. Van vroegere existenties is men zich in het algemeen niets meer bewust, doch zij, die een hooge mate van volmaaktheid hebben bereikt, zooals de Boeddha, en de Mahabharata-held Bhisjma, kennen hun vroegere en, casu quo, hun latere existenties. Vorming van karman houdt op bij het bereiken van de m o k s j a, verlossing, die een bevrijding uit den kringloop der existenties beteekent, en waarna dus geen reïncarnatie meer plaats vindt. De moksja bereiken de wijzen niet door beoefening van de deugd, doch door het verwerven van het diepste inzicht; in vele sekten forceert men de moksja door toepassing van magische middelen (→ Tantrisme). Ofschoon in flagranten strijd met het aanvaarde volksgeloof, dat de zielen der voorvaderen voor hun bestaan afhankelijk zijn van de offers der mannelijke nakomelingen (reden, waarom op mannelijk nakroost de hoogste prijs wordt gesteld, en waarom men kinderen zeer jong laat trouwen), en ofschoon de mythologie op geheel andere begrippen dan op dat der zielsverhuizing berust, heeft deze pessimistische leer toch algemeen ingang gevonden. Echter geven de verschillende godsdiensten en wijsgeerige stelsels aan het begrip zielsverhuizing, en dus ook aan de begrippen karman en moksja, geheel verschillenden inhoud. Dit geldt speciaal voor het Boeddhisme, dat over atman, karman en moksja of nirwana in theorie geheel aparte ideeën heeft, terwijl in de practijk de leer van de praeëxistenties van den Boeddha, de Bodhisattwa's, niettemin in datzelfde Boeddhisme een groote rol speelt. Zooals men ziet, is het dogma der zielsverhuizing dus veelvormig en allesbehalve logisch verbonden met andere elementen van Hindoeïsme.

Enkele andere bijzonderheden. Het pantheon van het H. is zeer uitgebreid en bestaat uit talrijke anthropomorphe goden en daemonen, mannelijke en vrouwelijke. De theorie betrekt ze in de sangsara, doch in de mythologie bemerkt men daarvan weinig. Voorname goden zijn B r a h m a, S j i w a en W i s j n o e, die te zamen de Hindoesche Drieëenheid (trimoerti) vormen en waarvan Sjiwa en Wisjnoe de centrale figuren van het monotheïseerende en in pantheïsme overgaande Sjiwaïsme en Wisjnoeïsme vormen; verder Indra, Brhaspati, Ganesja, Jama, Kama, Doerga, Saraswati. In de latere godsdiensten spelen de sjakti's een groote rol; dat zijn vrouwelijke personificaties van de bovenaardsche kracht der goden. Over de daemonische en endaemonische aspecten der goden en over hun onderlinge identiteit wordt veel gespeculeerd, doch de massa huldigt het grofste polytheïsme. De uitbeelding der goden is deels mythologisch, deels symbolisch; veelheid van hoofden en armen symboliseert bovenaardsche vermogens; de voorstellingen varieeren van decent tot uiterst indecent. Mythologische verhalen leveren in de grootste verscheidenheid de Weda's, de Poerana's en de twee groote epen Mahabharata en Ramajana (vgl. → Sanskrit, letterkunde). Onder de religieuze practijken speelt de vereering van de koe en van alles wat van haar afkomstig is, tot het drek toe, een groote rol; daar de koe voor de Hindoes heilig is, leidt het slachten van koeien herhaaldelijk tot bloedige conflicten tusschen Moeslims en Hindoes. Groote vereering geniet de leeraar (g o e r o e), die vaak over leven en bezit zijner volgelingen beschikt, en na zijn dood, of zelfs reeds tijdens zijn leven, vergoddelijkt wordt, als hij bijzonder invloedrijk is. Het leven in religieuze gemeenschappen (a s j r a m a's) is van groote beteekenis. Er zijn talrijke bedevaartsplaatsen; meestal zijn dit heilige badplaatsen, en onder deze neemt de Gangga (Ganges) de voornaamste plaats in. Een der meest bekende ethische practijken is die der a h i m s a, het niet dooden van levende wezens, die zoover gaat, dat haar beoefenaars zich met een bezem den weg reinigen om geen insecten te vertrappen. De verbranding der sati (Eng. schrijfwijze: suttee) of trouwe gade berust eveneens op ethischen grondslag; maar excessen zijn daarbij allerminst achterwege gebleven; de strijd van de Britsche overheid er tegen is welbekend. Volgens de opvattingen der Hindoes is de wereld eeuwig. De tijd is een eindelooze opeenvolging van Mahajoega's, tijdperken van millioenen jaren, die ingedeeld worden in vier joega's van steeds kleiner omvang en steeds slechter hoedanigheden; wij heeten thans te leven in de vierde, en slechtste joega, de kalijoega, groot 432 000 jaren. De mahajoega of „dag van Brahma" (volgens anderen is „dag van Brahma" de naam van een cyclus van 1 000 Mahajoega's) wordt gevolgd door een even langen „nacht van Brahma", waarin alles slechts virtueel bestaat, d.w.z. slechts met de praedispositie om te zijn zooals het tijdens den dag van Brahma reëel zijn zal. Schepping (sjrsjti) is dus overgang van het virtueele zijn tot het reëele zijn, terwijl het vergaan der wereld (pralaja) reductie beteekent tot het virtueele zijn; ter aanduiding van de pralaja zegt men ook dat Sjiwa

het bestaande weer in zich opgenomen heeft (sanghara). In het zeer tolerante H. hebben zich behalve allerlei godsdienstige stelsels ook allerlei wetenschappen krachtig ontwikkeld; op hoogen trap staan wijsbegeerte, taalkunde, wiskunde, sterrenkunde, tijdrekenkunde, bouwkunst, beeldhouwkunst enz.

L i t. : H. von Glasenapp, Der Hinduismus (München 1922). *Berg.*

Hindoe-Javaansch noemt men de maatschappij en de cultuur van Java in het tijdvak van omstreeks 750 tot 1500 na Chr. Ten gevolge van een vrij intensief contact met Voor-Indië en vermoedelijk ook ten gevolge van eenige immigratie uit Voor-Indië absorbeerde Java allerlei elementen der Hindoesche cultuur, zoowel materieele als geestelijke. De belangrijkste elementen, zooals het kastenstelsel, de vereering der Weda's en de leer der zielsverhuizing, schoten op Java echter niet zeer diep wortel; bouwkunst, beeldhouwkunst, letterkunde en de godsdienst en wijsbegeerte van het Sjiwaïsme oefenden er echter een grooten invloed uit. Daarnaast hield intusschen de inheemsche beschaving stand, ja, men kan veilig zeggen, dat deze steeds een overheerschende rol gespeeld heeft, al heeft zij zich ook allerlei vormen en kenteekenen van het Hindoeïsme eigen gemaakt. Dat het Hindoeïsme naar Java overgeplant is en zich daar op zelfstandige wijze verder ontwikkeld heeft, is dus niet meer dan een populaire dwaling; het Hindoeïsme is trouwens van aard geen exportproduct.

Wat hier van het begrip Hindoe-Javaansch gezegd is, geldt ook voor de begrippen Hindoe-Balisch en Hindoe-Sumatraansch. *Berg.*

Hindoekoesj, bergland in N.O. Afganistan (I 498, D/E 1/2), de waterscheiding vormend tusschen Amoe Darja en de Kaboel-rivier. Hoogste top Tiratsj Mir (7 750 m). Gaat naar het O. over in Karakoroem en Himalaja.

Hindoestan (= land der Hindoes), vlakte tusschen den Himalaja en de hoogvlakte van Dekkan (X 223 C/F 2-3). Opp. 260 000 km², gedeeltelijk vruchtbaar. → Engelsch-Indië.

Hindoestani, Nieuw-Indische taal, W. dialect van het → Hindi. Het H. heeft zich in de omgeving van Delhi, waar aan het hof der grootmogols Perzisch gesproken werd, ontwikkeld tot een sterk met Arab. en Perz. elementen vermengde gemeenschapstaal, welke onder den naam Oerdoe (eigenlijk „kamp", d.w.z. taal van het leger) de voornaamste taal der Mohammedanen in N. Indië geworden is. De H.-lit. vertoont vooral invloed van Perz. modellen.

L i t. : Garcin de Tassy, Litt. Hindouie et Hindoustanie (²1870-1871). *Mansion.*

Hindostan, → Hindoestan.

Hinfilm, Ned. filmproductie-onderneming, die zich vnl. ten doel stelt positief-Kath. en aesthetisch verantwoorde films te vervaardigen. De leiders van de H. zijn Jan Hin en Kees Strooband.

Hingene, Belg. gem. in de prov. Antwerpen, tusschen Schelde, Rupel en de Vliet, een bijriviertje van den Rupel (II 511 B 4). Ca. 4 800 inw. Opp. 1 493 ha. Windham en Eikevliet zijn gehuchten en tevens parochiën. Polder- en zandgrond. Landbouw. Mandenmakerijen, weverij, brouwerijen, touwslagerij. Vischvangst op de „Wielen". Kerk van 1906, met koor uit de 15e eeuw. Grafsteenen. Kasteel van Ursel. *Striels.*

Hingeon, gem. in de prov. Namen, ten N.O. van Namen. Ca. 650 inw. (Kath.); opp. 512 ha. Landbouw. Fabr. van draineerbuizen.

Hinken is ongelijkmatigheid in den gang. H. wordt veroorzaakt door pijn in de onderste ledematen, door ongelijke lengte der beenen, door gewrichtsverstijvingen, door spierzwakte of verlammingen. Dikwijls werken vsch. oorzaken samen. De behandeling richt zich naar de oorzaak. *Krekel.*

Hinkende standaard, → Geldstelsels.

Hink-stap-sprong (s p o r t), vroeger in Ned. slechts zelden beoefende sprong. Na aanloop wordt met één been afgezet. De springer moet dan neerkomen op hetzelfde been, waarmede hij afzette; bij den hieraan aansluitenden stap moet hij neerkomen op het andere been; en bij den daaraan aansluitenden sprong moet hij op beide beenen neerkomen. *Groothoff.*

Hinkvers, vers, waarin de laatste voet tegengesteld is aan de voorafgaande voeten, bijv. een trochee na vijf jamben. → Choliambus.

Hinlopen, 1° J a n, Ned. advocaat en letterkundige; * 25 Oct. 1759 te Utrecht, † 21 Dec. 1808 te Amsterdam. Te Utrecht werd hij opgenomen in den kring van → Bellami, Jac. → Kleyn, enz. In 1782 werd hij lid van de Utrechtsche vroedschap, in 1801 secretaris van het departementaal bestuur. Koning Lodewijk belastte hem met het beheer der publieke schuld. Hij werd op 's rijks kosten begraven.

W e r k e n : in de Poetische Spectator (1784); Proeven voor het verstand, den smaak en het hart (1784); Nieuwe Proeven (1794); Mnemosyne; Scheltema's Geschied- en Letterkundig mengelwerk (III 1822). — L i t. : J. Hoeksma, Jac. Bellamy (1903); Schouwburg van in- en uitlandsche Lett. (1809, 569 vlg.). *Piet Visser.*

2° N i c o l a a s, Nederlandsch taalkundige; * 1724 te Hoorn, † 1792 te Alkmaar. In beide plaatsen was hij notaris; als taalkundige was hij leerling van Balth. Huydecoper, op wiens Proeve van taal- en dichtkunde hij aanteekeningen schreef.

W e r k e n : Tael- en dichtkundige bijdragen (1759-'62); Hist. v. d. Ned. overzetting des Bijbels (1777); in hs. : aant. op het Wbk. van Kiliaen. — L i t. : Rutgers, Kerkel. deputaten (blz. 122, 123); Biogr. Wbk. v. N. en Z. Ned. letterk. (1878).

Hinnomdal, eigenlijk: „dal van den zoon (ook: der zonen) van Hinnom", bijbelsche benaming van de vallei, waardoor Jerusalem ten Z. en ten Z.W. van het omringende bergland gescheiden wordt, thans Wadi-er-Rebabe. Vandaar dat het H. enkele malen in het O. T. als Zuidgrens van Jerusalem wordt beschouwd. Bekender is het H. wegens het feit, dat daar het → tofet stond, de plaats, waar vanaf de 8e eeuw v. Chr. door de Israëlieten vuuroffers aan → Moloch gebracht werden (4 Reg. 16. 3; 21. 6; 23. 10), een gruwel die door de profeten fel veroordeeld werd (Jer. 7. 31; 19. 2-13; Ez. 20. 30-31). Hierdoor, en ook wel door het feit, dat H. vereenzelvigd werd met het dal van Josaphat, waar volgens Joël 3. 2 de heidensche volken geoordeeld zouden worden, is de naam van het H., verkort van gê ben hinnom tot g e h e n n a, tot een aanduiding geworden van de strafplaats der goddeloozen, de hel. *v. d. Born.*

Hinojosa ó Muñoz de Finojosa, G o n z a l o d e, bisschop van Burgos en historicus; * 1260, † 15 Mei 1327. Hij was eerst Benedictijnsch abt te Silos (1292-'96), dan bisschop van Burgos (1313).

V o o r n. w e r k : Chronica ab initio mundi ad Alfonsum XI Regem Castellae.

Hinojosa y Naveros, E d u a r d o d e, Spaansch rechtsgeleerde en historicus; * 10 Nov. 1852 te Alhama (Granada), † 19 Mei 1919 te Madrid. Nadat hij te Madrid gepromoveerd was (1876), werd hij eerst

archivaris, daarna professor in de hist. geographie aan de Escuela superior de diplomatica. Maar zijn levenswerk was de geschiedenis van de rechten; hij werd benoemd tot prof. in het Sp. recht aan de Universitad Central en doceerde gedurende veertig jaar; hij was ook tot zijn dood prof. in de oude en middeleeuwsche Sp. geschiedenis aan de faculteit der wijsbegeerte. Hij was lid van vsch. Kon. Academies, burgerlijk gouverneur van Valencia en Barcelona, senator en gouverneur-generaal van het openbaar onderwijs.

Voorn. werken: Hist. del derecho romano (1880); Hist. del derecho español (1887); Historia de España. — Lit.: Pérez de Guzmán, Necrologia de don E. de H. y N. (1919). *Willaert.*

Hinschius, Paul, Prot. kenner van het kerkrecht van zeer groote wetensch. beteekenis; * 25 Dec. 1835 te Berlijn, † 13 Dec. 1898 te Berlijn. Aldaar prof., 1872-'81 nationaal-liberaal lid van den Rijksdag. Openlijk tegenstander van de Kath. Kerk, heeft hij een groot aandeel gehad in de ontwerpen der Pruisische wetten tegen de Kath. Kerk (Kulturkampf). Uitmuntend kenner zoowel van het Kath. als van het Prot. kerkelijk recht. *Schweigman.*

Voorn. werken: Uitg. der Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni (2 dln. 1863); Kirchenrecht der Kath. und Prot. in Deutschland (monumentaal werk; onvoltooid gebleven; 6 dln. 1869-'97).

Hintham, dorp in de gem. → Rosmalen.

Hioeën Tsang, een der vele Boeddhistische pelgrims, die vanuit China Indië bezochten. Zijn reizen (629-645 n. Chr.) brachten hem o.a. aan het hof van → Harsja; hij vertaalde uit het Sanskrit in het Chineesch vsch. Boeddhistische werken. Zijn Herinneringen uit de Westelijke wereld (Fr. vert. door Stan. Julien, 1853-'58, Eng. door Beal, 1885) en zijn biographie (door een van zijn leerlingen), zijn uiterst belangrijk voor de gesch. van Indië en China, terwijl zij ook voor de kennis van de oudste geschiedenis van den Ind. Archipel niet zonder belang zijn. Zie ook → Boeddhisme (sub: Boeddh. in China).

Lit.: Vinc. A. Smith, The early Hist. of India (Oxford ⁴1924); R. Grousset, sur les traces du Bouddha (Parijs 1929). *Mansion.*

Hipparch, in Oud-Griekenland bevelhebber der ruiterij, die ofwel een divisie, zooals te Athene, waar 3 h. waren, ofwel geheel de ruiterij van een leger aanvoerde, zooals in Macedonië en in de legers der Gr. bondsstaten. In den regel (niet in Macedonië) werden de h. voor één jaar gekozen. *V. Pottelbergh.*

Hipparchus van Nicaea (Bithynië), beroemdste sterrenkundige der Oudheid; * ca. 190 v. Chr., † ca. 120; werkzaam in Nicaea, maar ook in Rhodus en Alexandrië. Hij onderwierp de geheele astronomie van zijn tijd aan een nauwkeurig onderzoek en is aldus de ware schepper der wetensch. astronomie geworden (zie ook → Griekenland, sub sterrenk., dl. XII, kol. 340). Hij bracht de uit Babylonië herkomstige verdeeling van den cirkel in 360 graden in gebruik; schiep de Gr. driehoeksmeting; stelde een theorie op der planeten; vervaardigde een catalogus van ca. 800 vaste sterren. Van zijn talrijke geschriften is enkel bewaard een commentaar in 3 boeken op Aratus en Eudoxus (uitg. door K. Manitius, 1894; met D. vert.). Zijn geographische werken zijn volledig verloren.

Hipparion, → Equidae (statistiek).

Hippeastrum, een veel gekweekte kamerplant, behoort tot de narcisachtigen en bewoont met 50 soorten de warmere streken van Amerika. De trechtervormige, groote bloemen, in losse trossen bijeen staande, gelijken veel op Amaryllis. Dit bolgewas wordt ook veel voor snijbloem gekweekt. *Bouman.*

Hippel, Theodor Gottlieb von, Duitsch lyricus, dramaturg, romanschrijver en populair philosoof; * 31 Jan. 1741 te Gerdauen, † 23 April 1796 te Koningsbergen. Hij was een leerling van Kant en geestverwant van Hamann. Zijn werk is een mengsel van sentimentaliteit en boertigheid, beslist vormloos, maar soms diep oorspronkelijk.

Werken: o.a. Die ungewöhnlichen Nebenbuhler (1768); Geistl. Lieder (1772); Lebensläufe nach aufsteigender Linie, nebst Beylagen A.B.C. (4 dln. 1778-'81). — Uitg.: Sämtl. Werke (14 dln. 1827-'38). — Lit.: J. Cerny, Sterne, H. und Jean Paul (1904); Th. Höner, Th. G. v. H. (Bonn 1910); F. J. Schneider, Th. G. v. H. (Praag 1911). *V. Hulse.*

Hipper, Franz, Ritter von, Duitsch admiraal; * 13 Sept. 1863 te Weilheim; was in den Wereldoorlog bevelhebber van de Duitsche slagkruisers (Erste Aufklärungsgruppe der Hochseeflotte), leidde aan Duitsche zijde het gevecht bij → Doggersbank op 24 Jan. 1915 en de eerste ontmoeting der verkenningseskaders in den slag bij Jutland, 31 Mei 1916. In 1918 werd hij admiraal, bevelhebber der Hochseeflotte; bij het uitbreken der revolutie nam hij ontslag.

Hippias, tyran van Athene, oudste zoon en opvolger (528 v. Chr.) van Pisistratus; broeder van Hipparchus, die de dichtkunst en het Orphisme steunde, en van Thettalus. Zijn bewind was gematigd tot aan den moord op Hipparchus (→ Harmodius); van dit oogenblik af werd hij achterdochtig, verbande of deed vele burgers dooden, trok zich terug in den Acropolis, waaruit hij door den adel onder leiding van de → Alcmaeoniden en met den steun van Sparta (→ Cleomenes, sub 1°) verdreven werd (510). Hij trachtte dan de Perzen, inzonderheid Artaphrenes, den satraap van Sardes, voor zijn zaak te winnen en was zeker niet vreemd aan het Perzisch offensief tegen Athene. Na den slag te Marathon (490) stierf hij te Lemnos, op den terugweg naar Azië. *V. Pottelbergh.*

Hippias van Elis, Grieksch wijsgeer en sophist uit de 5e eeuw v. Chr., verwerpt de absolute geldigheid en zedelijke verbindingskracht van alle menschelijke wet en gewoonte en stelt daartegenover de „ongeschreven wet”, d.i. de wet der natuur, die onvoorwaardelijk geldig en onveranderlijk is.

Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der Gr. en Rom. (²1932). *F. Sassen.*

Hippius, Zinaida Nikolajewna, Russ. schrijfster, echtgenoote van D. S. Meresjkowskij; * 20 Nov. 1869 te Belew. Haar werken, vooral haar gedichten, die tot zuiver lyrische poëzie behooren, zijn echter buiten Rusland vrijwel onbekend. Op politiek gebied volgde zij de verschillende richtingen van haar echtgenoot; zij woont thans te Parijs. Haar „Dagboek van St. Petersburg in 1919” is in het Fransch vertaald. *v. Son.*

Hippobosca, → Paardenluisvlieg.

Hippocampus, → Zeepaardje.

Hippocastanaceae, kastanjeachtigen, zijn fossiel bekend uit het Mioceen van Bohemen en Wetteren, als bladeren van Aesculus (wilde kastanje). Uit het Quartair kent men van meerdere plaatsen zaden.

Hippocrates, Grieksch geneesheer, genoemd

„de vader der geneeskunde”; * ca. 460, † 377 te Larissa. Zijn leven is met legenden omsponnen. Op zijn naam staat een aantal werken, dat met den naam Corpus Hippocraticum wordt aangeduid; vsch. boeken daarvan zijn zeker van hem, zooals de Aphorismen, over de oude geneeskunde, over lucht, water en plaatsen, het 1e en 3e boek der Epidemieën. Hij heeft op vsch. plaatsen de praktijk uitgeoefend en zijn roem was zoo groot, dat hij reeds voor Aristoteles (ca. 300 v. Chr.) een bijna mythische persoonlijkheid was. Zijn werken golden langen tijd als het toppunt van wijsheid. Hij muntte werkelijk uit door nuchtere beschouwing, vrij zijn van bijgeloof, groote gave van waarneming, belangrijke chirurgische kennis, groote therapeutische hulpbronnen, en vooral door voorspelling van den afloop. Zijn echte werken zijn in een kernachtig Grieksch geschreven. Vele woorden zijn beroemd gebleven. De beste uitg. zijner werken is die van Littré (Parijs 1839-'61). Zie verder → Griekenland (sub: Gr. geneeskunde, dl. XII, kol. 340/41). *Schlichting.*

Hippocrates van Chios, Grieksch wiskundige; vertoefde in de 2e helft van de 5e eeuw v. Chr. te Athene. Schreef Elementen der Meetkunde. Hij bracht het → Delisch probleem terug tot dat van de twee middenevenredigen en vond de quadratuur van de maantjes van H., d.z. bepaalde door cirkelbogen begrensde vlakke figuren.

Lit.: F. Rudio, Der Bericht des Simplicius über die Quadraturen des Antiphon und des Hippokrates (Leipzig 1907); E. J. Dijksterhuis, De Elementen van Euclides (I 1929). *Dijksterhuis.*

Hippocrene, → Hengstebron.

Hippodamia (ook: Hippodamea), letterlijk: paardenbedwingster, in de Gr. myth. dochter van Oenomaus, den koning van Pisa in Elis, en van de Pleiade Asterope. Gemalin van Pelops. Moeder van Atreus en Thyestes. Volgens Hyginus zou zij haar zoons overgehaald hebben, om haar stiefbroeder Chrysippus te vermoorden. Toen Pelops haar daarvan beschuldigde, doodde zij zichzelf. Begraven te Olympia, alwaar te harer eere een tempel gebouwd werd. Sophocles en Euripides hebben haar lotgevallen behandeld. *Weijermans.*

Hippodamus van Milete, Grieksch bouwmeester, 2e helft van de 5e eeuw v. Chr.; maakte het stadsplan van den Piraeus, van Selinus en van de stad Rhodos en nam deel aan de stichting van de stad Thurii (443 v. Chr.).

Lit.: A. v. Gerkan, Gr. Städteanlagen (1924).

Hippodromus (circus), → Circus.

Hippoglossus, → Heilbot.

Hippolytè (Gr. myth.), de koningin der Amazonen, door Heracles, die op bevel van Eurystheus haar gordel moest veroveren, gedood. Volgens een andere sage werd H., door Theseus geschaakt, de moeder van Hippolytus (zie volgend artikel; zie ook → Antiope).

Hippolytus (Gr. myth.), zoon van Theseus. Bekend om zijn tragischen dood. Hij wees nl. de liefde van zijn stiefmoeder Phaedra af en werd toen door haar bij zijn vader belasterd, alsof hij haar deugd belaagde. Theseus vervloekte zijn zoon, die door zijn schuwgeworden paarden gedood werd. H. is een der tragedies van Euripides. Racine's Phèdre behandelt dezelfde stof. *Weijermans.*

Hippolytus van Rome, Heilige, Christelijk schrijver, martelaar, † 235. H. was een groot geleerde en een vruchtbaar schrijver en hij zou als Kerkvader erkend moeten worden en sterk in aanmerking komen voor Kerkleeraar, wanneer hij niet in de Triniteitsleer gedwaald had en zich niet, door paus Callistus veroordeeld, tot tegenpaus had opgeworpen. Lang heeft men verschillende dragers van dezen naam verward en men kon niet vaststellen waar H., die bisschop genoemd werd, zou gezeteld hebben. Pas sinds Döllinger is er meer klaarheid gekomen. Zijn levensomstandigheden konden pas worden vastgesteld, nadat bewezen was, dat hij de antihaeretische → Philosophoumena geschreven had. Men kan ze nu aldus reconstrueeren: H. was ca. 200 een geleerd priester in Rome. Heftig bestreed hij de ketters, die Vader en Zoon vereenzelvigden, het onderscheid der Personen ontkenden, vooral Sabellius. Uit reactie ging hij te ver in andere richting en verviel in → Subordinatianisme (de Zoon is minder dan de Vader). Hij verweet paus Zephyrinus en diens vertrouweling en opvolger Callistus, dat zij niet aanstonds Sabellius veroordeelden, en gaf een weergave van de leer van Callistus. Eindelijk wordt Sabellius door dezen paus veroordeeld, maar eveneens H., omdat die twee goden zou leeren. Nu werpt zich H. als bisschop van Rome op en behandelt Callistus en de trouwe Katholieken als een dissidente partij. Uit de wijze, waarop hij over Callistus spreekt, blijkt wel, dat dit schisma niet enkel uit dogmatisch meeningsverschil ontstond en uit verschil van opvatting omtrent kerkelijke tucht (H. was rigorist), maar ook en vooral uit gekrenkte eerzucht van H. Ook blijkt daaruit, dat H. steunde op de hoogere standen. Daaruit is ook te verklaren, dat zijn werken ruime verspreiding vonden in het Oosten, vooral in Egypte, en dat voor H. een standbeeld werd opgericht, een eer, die voorloopig nog aan geen rechtmatig paus zou te beurt vallen. Dat standbeeld (in 1551 gevonden, nu in het Lateraanmuseum) bevat op rug en zijkant van den zetel H.'s berekening van het Paaschfeest en een (onvolledige) lijst van zijn werken. In 217 of kort daarna begon het schisma, waarin H. volhardde, ofschoon zijn partij slonk. Door Maximinus Thrax werd hij met paus Pontianus naar Sardinië verbannen, waar beiden, nadat H. zich verzoend had, in 235 stierven. Afgezien van zijn dwaling, was H. een belangrijk theoloog, een kenner van de Grieksche wijsbegeerte en de ketterijen, een exegeet van beteekenis, terwijl hij ook waardevolle werken publiceerde op gebied van chronologie, kerkelijk recht en liturgie. In het Westen gingen zijn werken verloren (toch heeft Ambrosius nog rijkelijk uit zijn exegese geput), maar zij bleven gedeeltelijk in Oostersche vert. bewaard.

Werken. Dogmatisch-polemisch: Philosophoumena of Weerlegging aller ketterijen; Tegen Artemon (of Het kleine Labyrinth). Exegetisch: Daniëlcommentaar; Over de zegeningen van Jacob (en Isaäk); Over den zegen van Moses; Over David en Goliath; Over den Antichrist; Wereldkroniek (door lateren omgewerkt tot het Liber generationis); Apostolische Traditie [waaruit vsch. pseudo-apostolische Kerkverordeningen gegroeid zijn (van groot belang voor de oudste gesch. der liturgie)]. — Lit.: Döllinger, H. u. Kallistus (1853); Achelis, Hippolytstudien (1897); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II ²1914, 550-610); d'Alès, La Théol. de S. H. (²1929); K. Graf Preysing, Der Leserkreis der Philosophoumena, Zschr. f. kath. Theol. (1914, 421-445); id., Das Ausscheiden H.'s aus der Kirche, in idem (1918, 178-186); Lorentz, De Egypt. Kerkordening en H. van Rome (diss., 1929; bestrijdt ten onrechte, dat H. de schrijver is); Connolly, The so-called Egyptian churchorder (1916). *Franses.*

Aangaande H. ontstonden reeds vroeg vele legen-

HIPPOLYTUS VAN ROME

Het kort na den dood van den Heilige opgerichte beeld (in 1551 teruggevonden). Lateraan-Museum, Rome.

HIROSJIGE I EN HOKOESAI

1

 2

3

 4

1 en 2. Hirosjige I. Links: Op de Tokaido, den weg tusschen Kioto en Jedo. Rechts: Winterlandschap. 3 en 4. Hokoesai. Links: De rivier de Tama met de met sneeuw bedekte Foeji. Rechts: Misjima-pas met de Foeji.

d e n. Volgens den samensteller van de Passio van St. Laurentius was H. een politie-beambte, wien Laurentius ter bewakening werd overgeleverd, en die met zijn min Concordia en 19 anderen Christen werd. Op bevel van Decius zouden zij ter dood gebracht zijn. Deze legenden bevorderden ten zeerste H.'s vereering in het Westen.

Hippolytus van Thebe noemt zich de verder onbekende schrijver van een populaire wereldkroniek tusschen 650 en 750. Het deel der kroniek, dat chronologische en genealogische bijzonderheden geeft over Christus, Maria en andere personen uit het N.T., vond in de M.E. veel belangstelling. *Franses.*

L i t. : F. Diekamp, H. v. T., Texte u. Unters. (1898).

Hippolytushoef, dorp en hoofdplaats van ✈ Wieringen.

Hippomane mancinella, een gevreesde giftboom der wolfsmelkachtigen, groeit in Midden-Amerika. Zonder aanraking is de nabijheid van dezen boom reeds gevaarlijk. Het melksap, dat vroeger voor pijlvergiftiging diende, veroorzaakt brakingen en krampen en wordt aangewend tegen besmettelijke ziekten. *Bouman.*

Hippomenes, ✈ Atalante.

Hipponax van Ephese, Oud-Grieksch dichter uit de 6e eeuw v. Chr., met Archilochus en Semonides van Amorgus de bekendste vertegenwoordiger der jambographen, vluchtte ca. 542 uit zijn vaderstad naar Clazomenae, waar hij in volkschen trant zijn spotgedichten schreef in choliamben, een versmaat van eigen vinding. Hij viel vooral de beeldhouwers Boupalos en Athenis aan, die van hem een caricatuurbeeld hadden gemaakt. Zijn satire is even bijtend als die van Archilochus, maar heeft minder gloed, minder persoonlijkheid. Zeer populair te Athene in de 5e eeuw v. Chr.; had nog late navolgers, o.w. Herondas.

U i t g. : Fragm. verzameld bij Diehl, Anthologia Lyrica (I, 268 vlg.). *V. Pottelbergh.*

Hippophae, ✈ Duindoorn.

Hippopotamus, ✈ Nijlpaarden.

Hippo Regius, beroemd geworden als bisschopsstad van S. Augustinus, was een kleine havenstad in N. Afrika ongeveer op de plaats van het tegenw. ✈ Bône. H. werd door Phoeniciërs gesticht; men heeft er dan ook vnl. Punische overblijfselen opgegraven. Later Rom. kolonie, in 430 door de Vandalen belegerd, bloeide het op in de Byzant. periode (6e e.), maar werd door de Arabieren verwoest. Midden 3e e. was het zeker bisschopszetel. Toen Augustinus bisschop werd, waren er al twee basilieken en memoriae of gedachteniskapellen voor martelaren. Augustinus bouwde een nieuwe basiliek en kloosters voor monniken en nonnen (waar zijn zuster aan het hoofd stond) en voor zijn clerus. Van de Christelijke periode heeft men niets gevonden dan wat inschriften, ampullen en andere gebruiksvoorwerpen. Op een heuvel ten Z.W. van Bône heeft men in 1900 een kerk ter eere van S. Augustinus gebouwd. *Franses.*

L i t. : Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933, 68).

Hippos, Grieksche naam van een Hellenistische stad der Decapolis, thans waarsch. Kala'at el-Hosn (uitgestrekte ruïnes). Hoewel zeker belangrijk in Christus' tijd, wordt de stad nergens in het Evangelie met name vermeld.

Hippospongia, ✈ Paardenspons.

Hippotherium, andere naam voor Hipparion (✈ Equidae, statistiek in kol. 287 in dl. X).

Hippuris, ✈ Lidsteng.

Hippuurzuur, organisch zuur; komt in groote hoeveelheden voor in de urine van plantenetende dieren, in mindere mate in de urine van vleescheters. Bij vogels ontbreekt het. De formule luidt als volgt: $C_6H_5Co\text{-}NHC.H_2.COOH$.

Hirado, eilandje en stad aan de N.W. zijde van Kioesjoe (Japan); 33° 26′ N., 129° 30′ O.). Het eil. telt ca. 13 200 inw. en is bekend om het aldaar sinds 1712 vervaardigde porselein, waaraan om de fijnheid van het materiaal en de blauwe versieringen groote waarde wordt gehecht. In de 17e eeuw was het als ✈ Firando bekend handelscentrum voor Nederlanders en Engelschen. Thans station voor de walvischvangst.

Hiram, bijbelsche naam (Phoenicisch waarsch.: Hirom) van een koning van Tyrus, die vlg. de H. Schrift tijdgenoot was van David en Salomon, aan wie hij materiaal en bouwmeesters verschafte voor tempel en paleis te Jerusalem en andere bouwwerken (vgl. 2 Reg. 5. 11; 3 Reg. 5. 1 vlg.; 9. 11-13 e.a.). Het verbond met H. heeft op de stoffelijke cultuurontwikkeling der Israëlieten een beduidenden invloed gehad. Een latere H. regeerde ten tijde van den Assyrischen koning Tiglatpileser III over Tyrus en over Sidon. *Simons.*

Hire, P h i l i p p e d e l a, Fransch wiskundige; * 18 Maart 1640 te Parijs, † 21 April 1716 aldaar. Leerling van Desargues. Hoogleeraar aan het Collège de France, lid van de Acad. des Sciences. Hij schreef over kegelsneden, beoefende astronomie, mechanica en geodesie.

W e r k e n : Nouvelle méthode de géométrie (Parijs 1673); Nouveaux éléments des sections coniques (Parijs 1679); Sectiones Conicae (Parijs 1685).

Hirminhar, invloedrijk persoon in de kanselarij van Lodewijk den Vromen, die de cursief, in de kanselarij gebruikt, tot een mooie, gemakkelijk leesbare letter maakte en in de dateering der acten de perfecte minuskel invoerde.

L i t. : B. Bretholz, Lat. Paläographie ([3]1926, 87).

Hirn, 1° G u s t a v A d o l f, Duitsch natuurkundige; * 21 Aug. 1815 te Logelbach bij Colmar, † 14 Jan. 1890 te Colmar. Autodidact. Zijn verdiensten liggen op het gebied van de warmtetheorie. Zoo bepaalde hij het warmteaequivalent uit het stoommachineproces (1850) en uit de botsing (1858). Hij publiceerde voornamelijk in het Fransch, o.a. Thermodynamique (1881). *J. v. Santen.*

2° Y r j o, Finsch aestheticus, die vnl. in het Zweedsch schrijft; * 7 Dec. 1870, hoogleeraar te Helsingfors. Specialist in vragen betreffende den oorsprong der kunsten.

V o o r n. w e r k e n : Förstudier til en konstfilosofi (1896); Katalog öfver den svenska literaturen i Finland (1897); Skildringer ur Pueblofolkens konstliv (1901); Det heliga skrinet (1909); Det estetiska lifvet (1913); Barnlek (1916); Diderot (1917); Episoder (1918); Eremiter och Pilgrimer (1924); Ön i världshavet (1928).

Hirneola, ✈ Judasoor.

Hirnerius, ✈ Irnerius.

Hirnhaim, H i e r o n y m u s, abt der Norbertijner abdij van Strahow; * 1637 te Troppau, † 1679 te Praag. Ascetisch aangelegd, aanvaardde hij alleen de absolute waarde der Openbaring en uitte zijn scepsis t.o.v. de wijsbegeerte in zijn: De typho generis humani sive scientiarum humanarum inani ac ventoso tumore etc. (Praag 1676).

L i t. : Barach, H. H. Ein Beitr. zur Gesch. der philos.-theol. Kultur im 17. Jhdt. (1864). *Th. Heijman.*

Hiro-Hito, keizer van Japan; * 29 April 1901, zoon van keizer Taisho; deed talrijke reizen in het

buitenland; tot keizer uitgeroepen in Dec. 1926. Tijdens zijn regeering greep de bezetting plaats van Mandsjoerije en de stichting van den staat Mandsjoekoeo, in 1931.

Hirosjige I, Japansch schilder en teekenaar van houtsneden; * 1797, † 12 Oct. 1850 te Tokio. Behoort met Hokoesai tot de beste landschapschilders, die voor den kleurendruk werkten. Wat de perspectief betreft, constateert men eenige Europ. invloeden in zijn prenten, die (wellicht in verband hiermee) na 1870 groote bewondering in Europa verwekten. Leerling van Tojohiro, vertegenwoordiger van de school, die houtsneden maakt op het gebied van het tooneel en van tooneelspelers. Na den dood van Tojohiro maakt H. zich zelfstandig en vervaardigt groote series houtsneden van landschappen. Daarnaast bestaan prenten met visschen en bloemen; zijn weinige schilderijen zijn vrij onbekend. Bekend is de serie van 55 prenten van den beroemden weg tusschen Kioto en Jedo, de Tokaido. In 1856 verschijnt zijn laatste werk, zijnde 100 gezichten van Edo (niet voltooid). Voorbeelden van H.'s kunst in het Ethnogr. museum te Leiden. Zie pl. (vgl. index k. 831). *Korevaar-Hesseling.*

Hirosjige II, leerling van Hirosjige I, wiens naam hij aannam en wiens opvolger hij is. Het is zeer lastig het oeuvre van beide artisten te scheiden. Beiden geven krachtige, t.o.v. vroegere perioden iets grover gesneden landschappen, bevolkt met genreachtige, soms humoristisch geziene tafereeltjes. Voorbeelden van H.'s prenten in het Ethnogr. mus. te Leiden. *Korevaar-Hesseling.*

Hirosjima, hoofdstad van de gelijknamige ken (prov.) op het Jap. eiland Hondo (34° 28′ N., 132° 28′ O.); 270 000 inw. (1930). De belangrijke handelsstad heeft zijde- en katoenindustrie, brons- en lakwerk. Aan de Binnenzee oesterteelt. H. is een centrum voor spoorwegen en heeft een militaire academie. *Heere.*

Hirsau, 1° badplaats voor luchtkuur in het Zwarte Woud. 344 m. Ruim 1 200 inw., meest Prot. Bezocht door patiënten lijdend aan nerveuze stoornissen en zwaktetoestanden.

2° Voormalige Benedictijnerabdij te Hirsau, bij Calw in het Wurttembergsche Zwarte Woud, ca. 830 door den H. Aurelius gesticht, maar weldra in verval geraakt. In 1065 werd zij opnieuw bevolkt door monniken uit Einsiedeln. Abt Willem van St. Emmeran uit Regensburg bracht haar tot bloei en voerde er een observantie in in navolging van Cluny (1079). Met Ulrich van Zell stelde hij de beroemde C o n s u e t u d i n e s H i r s a u g e n s e s op, die zich over een groot deel van Duitschland en Oostenrijk tot in den Elzas verbreidden. H. was een groote steun voor de pausen in den Investituurstrijd. Tegen het eind der 12e eeuw trad opnieuw verval in. Een hernieuwde hervormingsbeweging ontstond in de 15e eeuw in navolging van Bursfeld. H. leed veel in den Boerenoorlog en ging ten slotte in Prot. handen over, tot het in 1692 geheel werd verwoest. *Lindeman.*

L i t. : K. Greiner, H.'s Gesch. durch 11 Jhdte (1929).

De **Hirsauer (bouw)school** sluit aan bij die van → Cluny en bracht een eigen kerktype tot ontwikkeling, dat van ca. 1080 tot 1150 speciaal in Z. Duitschland werd toegepast. Het is een vlak afgedekte, driebeukige zuilenbasiliek zonder crypte, met een Oostelijken dwarsbeuk. Ook het koor heeft drie beuken en dikwijls een vlakken achterwand. De Westgevel heeft twee torens, waartusschen zich een voorhal bevindt. Soms zijn er ook Oost-torens en een vieringtoren. Voorbeelden: de Aurelius- en de Peterskerk, beide in Hirsau, en beide verwoest, verder kloosterkerken in Gengenbach, Schwarzach, Klein-Homburg, Stein am Rhein, enz.

L i t. : G. Dehio en v. Bezold, Die kirchl. Baukunst d. Abendlandes (Stuttgart 1892). *v. Embden.*

Hirschberg, stad aan de Bober, zijrivier van de Oder, in het Reuzengebergte in de Pruis. prov. Neder-Silezië (IX 576 F 3); 31 550 inw. (1932), waarvan 79% Prot. en 20% Kath. Opkomst in de 16e eeuw door de uit Holland geïmporteerde weverij. Uit dien bloeitijd dateeren de Rococo- en Barokgevels op de markt. Thans nog linnenweverij, hout- en papierindustrie, machinefabriek. *Comijn.*

Hirsche, G e o r g K a r l, Prot. theoloog; * 19 April 1816 te Brunswijk, † 23 Juli 1892 te Hamburg als eerste hoofdpredikant der St. Nicolaikirche. Van bijzonder belang zijn zijn onderzoekingen over de Imitatio Christi, in 3 dln.: Prolegomena zu einer neuen Ausg. der Im. Chr. (1873), Kritisch-exeget. Einleitung in die Werke des Th. v. K. (1883), Erweis der Autorschaft des Thomas (met vert. van het 1e boek), uitg. d. Bertheau (1894). Buitengewoon goed is zijn uitgave der Imitatio Christi (1874), waarin hij het metrum trachtte te herstellen, nagevolgd door Hieronymus Rongen, O. Cist. Ref. in zijn Ned. vertaling (1923). Ook zijn artikel Die Brüder des gemeinsamen Lebens, in de Realenzyklopädie f. Prot. Theol. is waardevol. *Feugen.*

Hirschfeld, 1° C h r i s t i a n C a j u s L a u r e n z, Duitsch tuinbouwkundige; * 16 Febr. 1742 te Nüchel bij Eutin, † 20 Febr. 1792. In 1773 hoogleeraar in de philosophie te Kiel. H. schreef: Theorie der Gartenkunst (5 dln., met register, 1779-1785), het eerste Duitsche werk over tuinkunst van fundamenteele beteekenis, een pleidooi voor den natuurlijken of Eng. tuinstijl, dat zijn invloed heeft uitgeoefend op het karakter der groote Duitsche tuinscheppingen te Dessau, Weimar, Muskau, enz. *Moerlands.*

2° G e o r g, Duitsch dramaturg en romanschrijver; * 11 Febr. 1873 te Berlijn, leeft te München. Hij beeldt het klein-burgerlijke leven nauwkeurig, maar al te verbeeldingloos uit en zijn karakters wekken weinig belangstelling.

W e r k e n : o.a. Die Mutter (1896); Freundschaft (1902); Das Mädchen von Lille (1906); Das zweite Leben (1910); Nachwelt (1914).

3° G u s t a v, Duitsch Klassiek archaeoloog; * 4 Nov. 1847 te Pyrita (Pommeren), † 20 April 1895 te Wiesbaden. Maakte studiereizen in Griekenland en Klein-Azië, nam deel aan de opgravingen te Olympia (1875-'77), werkte mee aan de wetensch. publicaties hierover en was sedert 1880 hoogleeraar te Koningsbergen. *E. De Waele.*

W e r k e n : Athena und Marsyas (1872); Paphlagonische Felsengräber (1885); Felsenreliefs in Kleinasien (1887); Gr. Inschriften des Brit. Mus. (1893).

Hirschvogel, A u g u s t i n, Duitsch teekenaar, etser en medailleur; * 1503 te Neurenberg, † Febr. 1553 te Weenen. Zijn groote verdiensten liggen in zijn geëtste landschappen in den stijl der Donauschool; hij maakte een groot aantal, zeer fantasierijke ornamentprenten en had grooten naam als cartograaf. Hij schijnt zich ook met pottenbakken bezig gehouden te hebben en de legende schrijft hem de zgn. Hirschvogelkruiken toe.

L i t. : K. Schwarz, A. H., Ein deutscher Meister der Renaissance (1917). *Schretlen.*

Hirsutisme (⟨ Lat. hirsutus = ruig). Onder

dezen naam vatte Apert het drietal verschijnselen samen: hypertrichosis, vetzucht en genitale veranderingen (vooral amenorrhoe). Guthrie en Emery beschreven als h. het ziektebeeld, waarbij naast een typisch mannelijke beharing der vrouw: groei van baard en knevel, bakkebaarden en een typisch mannelijke schaambeharing, bij het meisje na de puberteit amenorrhoe optrad, een typische vetontwikkeling en een zeer overmatige kracht der spieren (hypersthenie), waarbij ook geestelijke bazigheid en heerschzucht kan voorkomen; dit symptomencomplex, dat door een gezwelvorming van de bijnier ontstaat, leidt onder het beeld der ziekte van Addison door uitputting tot den dood. Men spreekt hier ook van een suprarenaal virilisme. *Klessens.*

Hirt, Hermann, Duitsch linguist; * 1865 te Maagdenburg, prof. in Gieszen. Hij hielp mee aan de reconstructie der Indo-Germaansche oertaal, verklaarde flectievormen met toegetreden partikels en verbale vormen uit nominale vormen; hij ging vooral verder op de wortel- en ablauttheorieën van F. de Saussure.

Werken: Der Indogerm. Akzent (1895); Der Idg. Ablaut (1900); Die Indogermanen (I-II, 1905-'07); Handb. der griech. Laut- und Formenlehre ([2]1912); Etymologie der neuhochd. Spr. ([2]1921); Gesch. der deutschen Sprache (1919, [2]1925); Indogerm. Grammatik (I-V, 1921-'29). — Lit.: A. Walter, Herm. Hirt: Germ. Roman. Monatsschrift (1925, 417 vlg.). *Weijnen.*

Hirtella, soortenrijk plantengeslacht van de roosachtigen, afkomstig uit Z. Amerika, bestaat uit struiken en kleine boomen. Door verbranding van het kiezelzuur houdende hout verschaffen de inboorlingen zich materiaal voor de pottenbakkerij. H. myrmecophila bezit aan den voet der bladeren twee gezwellen, die een bijz. mierensoort herbergen; deze verdedigen de plant tegen verwoestende andere soorten. *Bouman.*

Hirtius, Aulus, legaat van Caesar, diende onder hem in Gallië en Egypte. Voorsteller van de Lex Hirtia, die de aanhangers van Pompeius van ambten uitsloot (46 v. Chr.); vergezelde Caesar naar Spanje (45); werd stadhouder van Gallia Belgica (44), consul designatus (43), trok zich na Caesar's dood (43) tijdelijk uit het openbare leven terug, bestreed Antonius en overwon hem bij Mutina (Povlakte), waar hij zelf sneuvelde met zijn collega consul Pansa (41 v. Chr.). H. schreef het achtste boek van Caesar's Commentarii de bello Gallico. *Witlox.*

Hirtshals, vooruitspringend gedeelte van Vendsyssel in Denemarken ten W. van kaap Skagen (VIII 688 C D 1). In 1929 is hier een haven geopend, die nu verder uitgebouwd wordt. Ze is bestemd voor visschershaven en in de toekomst ook voor veerhaven op Noorwegen i.p.v. Frederikshavn. *fr. Stanislaus.*

Hirudine, werkzaam bestanddeel uit de koppen van bloedzuigers, waaruit het door extractie met chloroform te bereiden is; 1 mg is voldoende om 7,5 cm^2 bloed blijvend ongestold te doen blijven.

Hirudo, → Bloedzuigers.

Hirundo, → Boerenzwaluw.

His (muziek), Duitsche toonnaam voor bis (si-kruis).

Hisjam, ook: **Hesjam,** naam van eenige kaliefen uit het huis der Omajjaden in Spanje. Hisjam II, zoon van → Hakam II, was 976-1009 kalief van Cordova. Onder hem valt het optreden van Mohammed ibn Ali Amir (→ Al Mansoer). Na diens dood (1002) breken troebelen uit in H.'s rijk; hij wordt onttroond, weer hersteld, ten slotte vermoord. Onder zijn opvolger Hisjam III blijven opstanden en burgeroorlogen voortduren; in 1031 doet H. afstand van den troon en hiermee begint het verval van het Sp. kalifaat, dat in tien onafhankelijke vorstendommen uiteen valt. *Gorris.*

Hispalis, oude naam voor → Sevilla.

Hispania, oude naam voor het Iberisch schiereiland (Spanje en Portugal).

Hispaniola, Lat. naam voor Espagnola (Sp.) = → Haïti.

Hisperica famina, eigenaardig Lat. werk, 2e helft der 6e e. in het Z.W. van Eng. ontstaan. Het begin handelt over het Latijn van dien tijd; verder is de inhoud encyclopaedisch, over de bezigheden van den jongen monnik, over nat. historie, enz. Het schijnt terug te gaan op de Hermeneumata Pseudo-Dositheana. Men meent te kunnen aantoonen, dat het een verzameling schoolwerk is van leerlingen eener kloosterschool. De inhoud is onbelangrijk, maar om de talrijke zeldzame Lat. woorden is het werk van eenige beteekenis voor de gesch. der taal.

Lit.: Manitius, Gesch. Lat. Lit. des M. A. (I 1911, 156 vlg.). *Franses.*

Hissarlik, Turksche naam voor den heuvel van → Troje.

Hissingen, eil. ten N. van Göteborg in Zweden, gelegen tusschen de mondingsarmen der Göta-Elf en met Göteborg door een brug verbonden; opp. 195 km^2, ca. 20 000 bewoners. Het nieuwe havenbekken van Göteborg is hier aangelegd en hier zal ook het zwaartepunt van de verdere ontwikkeling der stad liggen. *fr. Stanislaus.*

Histamine, β imidazolylaethylamine, formule: $HCNHNCHCCH_2CH_2NO_2$, een der werkzame bestanddeelen van moederkoorn, wordt door micro-organismen uit histidine bevattende eiwitstoffen gevormd; vandaar dat het in tal van orgaanextracten aangetoond is. H. wordt in de geneeskunde gebruikt; het verlaagt den bloeddruk en versnelt de bewegingen van de baarmoeder. *Hillen.*

Histiaeus van Milete, tyran van Milete, die in dienst van de Perzen tijdens hun tocht naar Scythenland (514 v. Chr.) de brug over den Donau bewaakte. Er van verdacht een opstandige beweging te steunen, werd hij door Darius ter verantwoording geroepen naar Susa, van waaruit hij Aristagoras in het geheim aanzette tot het ontketenen van den Jonischen opstand. Naar Sardes gestuurd (499) om den opstand te dempen, vluchtte hij naar Chios en beproefde vruchteloos aan het hoofd te komen van de beweging tegen Perzië. Zijn avontuurlijk leven eindigde 493, toen hij door de Perzen werd gevangen en gehalsrecht. *V. Pottelbergh.*

Histidine, imidazolaminopropionzuur, bestanddeel van tal van plantaardige en dierlijke eiwitten. Het zoutzure zout wordt in de geneeskunde gebruikt, o.a. bij maag- en darmzweren.

Histiogenen, andere naam voor → groeipunten.

Histologie. Hieronder verstaat men de leer der dierlijke en plantaardige weefsels. → Weefselleer.

Histolyse, zelfontbinding van weefsels. → Autolyse.

Histonen, → Eiwit.

Histopathologie (geneesk.), de leer van de door ziekten veroorzaakte weefselveranderingen.

Historia, naam, in de M.E. gegeven vnl. aan → responsoriën behoorende bij lessen in het Koorgebed, genomen uit de geschiedk. boeken van het O.T.; ook aan → Rijmofficies.

Historia Augusta, willekeurige, niet oorspr. naam van een verzameling Romeinsche-keizerbiographieën, waarsch. gebundeld en wellicht ook geschreven tegen het einde van de 4e eeuw na Chr. Vrij zeker sloten de schrijvers (schrijver?) onmiddellijk aan bij → Suetonius en begon het werk dus met keizer Nerva (96-98); doch in het ons bewaarde gedeelte is het leven van Hadrianus het eerste, dat van Carus, Carinus en Numerianus het laatste, zoodat de verzameling reikt tot de troonsbestijging van Diocletianus in 284. De H. A. stelde en stelt de moderne geleerden voor een der grootste problemen. Vrij algemeen is echter de opinie, dat we met een brutale falsificatie te doen hebben. In de hss. worden voor de vsch. Vitae zes verschillende auteurs genoemd, maar ernstige historici (niet allen!) achten ook dit gefingeerd door één enkelen, op winst en niet op wetenschap bedachten bedrieger. De namen der event. schrijvers zijn: Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio en Flavius Vopiscus Syracusius. De geschiedkundige waarde van den inhoud is natuurlijk verschillend, maar voor de gedeelten, waarvan de bron onzeker is, zeer gering. De verhaaltrant van Suetonius wordt nagevolgd, speciaal in het pikante. *Slijpen.*

Historia Lausiaca, geschiedenis van Egypt. monniken en andere asceten. Zoo genoemd, omdat ze door den schrijver Palladius van Helenopolis aan Lausus, kamerheer van Theodosius II, was opgedragen. → Palladius.

Historia Monachorum of V i t a e P a t r u m, levens van Egypt. en andere monniken. → Rufinus van Aquileja.

Historia Tripartita (of Tripertita, = in 3 deelen). De kerkgesch. van Eusebius van Caesarea was door Rufinus in het Lat. vertaald. Het werk van Eusebius was verder voortgezet door Socrates, Sozomenus en Theodoretus. Het werk van die drie was samengesmolten door Theodorus Lector. Cassiodorus wilde dit eerst in het Lat. laten vertalen. Hij veranderde van plan en liet nu door Evagrius Scholasticus de voortzettingen der drie Grieken afzonderlijk vertalen, waarop hijzelf daaruit een uittreksel maakte en de drie schrijvers om beurten aan het woord liet.

U i t g.: Migne, Patrol. lat. (LXIX, 879-1214). — L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 276). *Franses.*

Historie van Troie, gedicht van Jacob van Maerlant, dat naar het eenige Middelhoogduitsch gekleurd afschrift, te Minssen in Duitschland berustende, door E. Gaillard met de medewerking van Napoleon de Pauw in 1890 te Gent diplomatisch uitgegeven werd. *Jacobs.*

Historie. Natuurlijke historie of → b i o l o g i e is de wetenschap, die zich bezighoudt met de bestudeering van de levende wezens. Voor zoover ook de mineralen en de gesteenten wel eens tot de natuurlijke h. gerekend worden, moet de biologie als een onderdeel der natuurlijke h. beschouwd worden. *Melsen.*

Historieliederen zijn liederen door tijdgebeurtenissen ingegeven en die als de weerklank er van zijn op de verbeelding of het gemoed van het volk. Ze kunnen eerder episch-verhalend zijn als balladen, waarbij dan de gebeurtenissen in de sfeer van het bovennatuurlijke of wonderbare worden opgenomen of door de verbeelding vervormd tot een stuk van menschelijke tragiek. Zoo zijn ze de vroegste vorm der geschiedenis van een volk. Ze kunnen ook meer lyrisch zijn, als uitdrukking van den maatschappelijken of politieken strijd. De heldendichten der Germanen kunnen wel als zoodanig beschouwd worden; het eerste eigenlijke historielied is het Ludwigslied. Te vermoeden is, dat er bij de Germanen geen enkele gebeurtenis van belang is geweest, die niet in h. bezongen werd; naarmate de boekdrukkunst dan later ook die liederen bewaarde, kan men er in de Nederlanden den weerslag der gebeurtenissen bij het volk in nagaan.

U i t g.: J. van Vloten, Ned. geschiedzangen (rijke verzameling van h., naar tijdorde gerangschikt, 1864). — L i t.: C. Cath. van de Graft, Mnl. h. (1904). Zie nog bijv. M. Sabbe, Brabant in 't verweer (1932). *V. Mierlo.*

Historieschilderkunst, schilderkunst, welke in tegenstelling met de genre-, stilleven-, landschapschilderkunst, een hist. feit tot onderwerp heeft: scène uit het leven der heiligen, uit den bijbel, uit de wereldgeschiedenis (oorlogen, veldslagen) enz. Reeds bij de Byzantijnen bekend, nagevolgd door Giotto, Aretino, Rubens, Velasquez, Lebrun, Tiepolo, en in de 19e eeuw door Peter Cornelius en Karl Piloty in Duitschland, Paul Delaroche en Ernest Meissonier in Fr., Louis en Hendr. Leys in België, en in Ned. o.a. door N. Pieneman en C. Kruseman. *p. Gerlachus.*

L i t.: A. Michel, Hist. de l'art (register 214); Pol de Mont, De schilderkunst in België van 1830-1921 (7-88); G. H. Marius, De Holl. Schilderkunst in de 19e e. (17-59).

Historiograaf. In de 15e eeuw vonden de vorsten het voor hun gezag nuttig over den invloed van geschiedschrijvers te beschikken en hen daarom ambtelijk te belasten met de geschiedenis van hun regeering. Zoo bijv. in de Nederlanden ontving → Chastellain van Philips den Goeden de betrekking van „indiciaire” of „historiographe” met de opdracht „de mettre par écrit . . . par manière de chronique les faits dignes de mémoire”. Later werd het woord historiographe verkozen; het ambt bestond aan het Fransche hof tot het einde van het Ancien Régime. *Willaert.*

Historiographie. A) Begrip. Historiographie (< Lat. historia = geschiedenis, Gr. graphein = schrijven) beteekent letterlijk geschiedschrijving. Deze kan uit twee deelen bestaan. Eerst worden de feiten van het verleden door bemiddeling van documenten of „bronnen” vastgesteld (g e s c h i e d v o r s c h i n g); als de bereikbare feiten dus analytisch vastgesteld zijn, blijft voor den historicus een dubbele synthetische taak over: daar uit de bronnen de verschijnsels slechts worden vastgesteld en nog van een zeker standpunt uit, moet hij trachten ze aaneen te schakelen en de leemten aan te vullen, om de volledige kennis te bereiken van w á t er gebeurde; dat zou men g e s c h i e d k u n d i g e o p v a t t i n g kunnen noemen.

De uitslag dezer historiographische werkzaamheid is op de eerste plaats „v e r h a l e n d e geschiedenis.” Deze bleef door de eeuwen heen voortduren, ofschoon andere, meer ontwikkelde vormen van h. opkwamen. De geest immers zoekt natuurlijk naar een uitleg van het verleden, w a a r o m het gebeurde; hier zal men spreken van g e n e t i s c h e geschiedschrijving [→ Causaliteit (historische); Geschiedphilosophie]. Eindelijk kan de geschiedschrijver nog andere doeleinden nastreven, bijv. de zedelijke of menschelijke schoonheid van het verleden te loven (a e s t h e t i s c h e geschiedschrijving), ook er een les uit te trekken voor de menschheid of voor bijz. groepen (door Polybius p r a g m a t i s c h e geschiedschrijving genoemd) en ten laatste ook de wetten te ontdekken, die

de menschelijke werkzaamheid beheerschen (n o m o - l o g i s c h e geschiedschrijving). Vgl. het artikel → Geschiedenis.

B) Ontwikkeling. Uit het bovenstaande blijkt, dat de h. sterk beïnvloed wordt door het geschiedkundig begrip van ieder historicus; het is dus van belang te onderzoeken, hoe achtereenvolgende geschiedvorschers de documenten hebben opgespoord, critisch getoetst en volgens hun persoonlijke tendenzen verwerkt.

Oudheid. Hier, als in andere vakken, zijn de Grieken onze meesters geweest: de zgn. logographen, meestal Ioniërs, waren → annalisten, die den oorsprong vertelden van steden, families, enz. Herodotus werd genoemd „de vader van de (verhalende) geschiedenis". Thucidides, in zijn geschiedenis van den strijd tusschen Sparta en Athene, vereenigde letterkundige hoedanigheden met critische zorg. Op het gebied van wetensch. bronnenvorsching en onpartijdigheid was Polybius uitstekend. Thucidides schreef pragmatische geschiedenis; dit deden ook zijn Lat. navolgers. Ofschoon Cicero den historicus onpartijdigheid oplegt, volgt hij zelf den Gr. rhetor-historicus Dionysius van Halicarnassus, liever dan Polybius. Julius Caesar en zijn Commentarii de bello Gallico zijn voor ons van het hoogste belang, maar zijn werk behoort dikwijls tot de onzekere „memoires-literatuur". Sallustius daarentegen vereenigde wetenschap en kunst. Gedurende de eeuw van Augustus telde Rome twee groote geschiedschrijvers: Livius en Tacitus. Livius schreef voor het Rom. volk een vaderlandsche geschiedenis, merkwaardig door letterk. eigenschappen, zoo niet door wetensch. stiptheid. Ware Tacitus vrij gebleven van partijdigheid, dan zou hij een voorbeeld geweest zijn van geschiedschrijving door zijn zorg voor documentatie en door zijn schitterenden, bondigen stijl. Na hem verviel de Lat. geschiedschrijving snel. Suetonius en zijn oncritische biographieën van keizers, zelfs Ammianus Marcellinus, die Tacitus trachtte na te volgen, hoeft men nauwelijks aan te halen.

Middeleeuwen. Gedurende de M.E. werd de h. beïnvloed door vijf voorname feiten. 1° het C h r i s t e n d o m veroorzaakte een ware revolutie in de geschiedschrijving. Een nieuwe wereld was geboren, waarin een genetische geschiedopvatting zich als van zelf opdrong. Eusebius van Caesarea, de vader van de Kerkgeschiedenis, en zijn voortzetters Socrates, Zozomenus en Theodoretus, hoewel vnl. in kerkelijke zaken belangstellend, behandelden de geschiedk. stof in het licht van één wereldkracht. De H. Augustinus in zijn De Civitate Dei vatte de gansche ontwikkeling van het menschdom samen in een prachtige synthese.

2° De G e r m a a n s c h e i n v a l l e n en het opbouwen van de nieuwe koninkrijken gaven aanleiding tot nationale kronieken: bij de Franken Gregorius van Tours en zijn voortzetter Fredegarius, later Einhard ; Cassiodorus en Jordanes bij de Goten; Paulus Diaconus bij de Longobarden; Gildas, Nennius en Gildas van Monmouth bij de Britten; Elwerd bij de Angelsaksen. Zij zijn de min of meer betrouwbare getuigen van dien tijd, maar geen van hen verdient ten volle den naam van geschiedschrijver.

3° De K r u i s t o c h t e n, met hun verreikende gevolgen, leverden prachtig materiaal voor epos en geschiedschrijving. Zij brachten niet alleen een rijke oorlogsliteratuur voort (bijv. Guibert van Nogent met zijn Gesta Dei per Francos), maar ook een nieuwen bloei van alg. geschiedenis: Willem van Tyrus, Sigebertus van Gembloers, Otto van Freisingen, Vincentius van Beauvais, Matthaeus van Parijs e.a. Ofschoon waardeloos voor wat de oudere tijden aangaat, bevatten zij rijke stof voor de gesch. der gebeurtenissen van hun tijd.

4° De 14e eeuw was de bloeitijd der g e m e e n t e n. Zooals op econ. gebied, verwekte de vrijwording der burgerij ook nieuw leven in de h. Belangrijke kronieken der steden in nationale talen legden den grondslag van de latere vaderlandsche geschiedenis.

5° Rond het einde der M.E. ontstond met de herleving van de k o n i n k l ij k e m a c h t de eerste reeks van nationale historici. Zoo vindt men in het Fransch de werken van Villehardouin, Joinville, Froissart en Commines. Hun Ital. mededinger Villani was de stichter van de h. van zijn land.

Daarbij kenden de M.E. een ontzaglijke hoeveelheid annalen en kronieken; in het laatste tijdperk werden ook, met name in Frankrijk, de memoires hoe langer hoe talrijker. Een andere en zeer beroemde vorm van middeleeuwsche geschiedschrijving was de → hagiographie.

In het algemeen moet worden opgemerkt, dat aan de h. der M.E. de critische geest ontbrak. Noch in de beoordeeling der bronnen, noch in de schifting der feiten bestond er een wetensch. methode; ook had men geen begrip van de veranderingen, die de tijden teweegbrengen in de gedachten, gewoonten en inrichtingen: de schrijvers verbeeldden zich de menschen der Oudheid juist als hun tijdgenooten. Plagiaat werd algemeen gepleegd; historici schreven eenvoudig hun voorgangers af zonder ze te noemen, alsof zij zelf de bronnen hadden geraadpleegd.

De **moderne tijden** worden gekenmerkt door een nieuwe revolutie in de h. De R e n a i s s a n c e, die de teksten van de Oudheid in hun oorspr. zuiverheid veropenbaarde en den geest daarvan verspreidde, werd geholpen door de boekdrukkunst, die de documenten — dus ook de geschiedkundige — vermenigvuldigde. Zoo bevorderde zij het critisch onderzoek en het gebruik der bronnen, terwijl zij de Oude historici als voorbeelden voorstelde, die den stijl van de moderne tot een hooger peil ophieven, maar ook hun subjectief — vaak oncritisch—persoonlijk aandeel versterkten. De terugkeer tot de Oudheid ging gepaard met een alg. afkeer van de M.E.; niet de M.E., maar de Oudheid werd verhaald; de schrijvers, niet meer doortrokken van den Christelijken geest, vestigden hun aandacht niet meer op de geschiedenis van den godsdienst en van de Kerk, maar op die van staatkunde en nationaliteit. Het zegevierende absolutisme van de nieuwe staten werd gesteund door geschiedschrijvers als Macchiavelli, Guicciardini e.a., die voorbeelden van staatkunde aanhaalden uit het verleden van de Oude staten; het opkomend nationalisme bevorderde de studie van de vaderlandsche geschiedenis. Zoo schreef L. Bruni de gesch. van Florence, Sabellicus die van Venetië en Guicciardini die van Italië, Camden die van Engeland. In Duitschland gaf Leibnitz aan de geschiedenisstudies een sterken prikkel door zijn voorstel om bronnenvorsching door collectief werk te bevorderen en om de teksten van documenten af te drukken.

Door het hernieuwen van den wetensch. en Humanistischen geest werd de h i s t o r i s c h e m e t h o d e in het leven geroepen. De philologen-Humanisten en de rechtsgeleerden hadden de studie van de Oudheid gebaseerd op zorgvuldige navorsching en schifting

der bronnen. Dezelfde critische geest verscheen nu ook bij de geschiedschrijvers. Jean Bodin e.a. publiceerden leerboeken van hist. methode; L. Valla, secretaris van den paus, Picolomini (later paus Pius II), U. von Hutten e.a. gaven het voorbeeld van het verbeteren der middeleeuwsche geschiedschrijvers.

Documenten werden critisch uitgegeven in verzamelingen, die nu nog van belang zijn, bijv. door A. Duchesne, Baluze, Tillemont in Frankrijk; Muratori, Mansi in Italië; Rymer, Dugdale en Wilkins in Engeland. Dank zij de archivalia zou het historiographisch werk voortaan meer ingewikkeld, maar ook meer betrouwbaar worden. Meer dan de profane werd de → Kerkgeschiedenis door den opkomenden geest hervormd. Van Prot. zijde zocht men in het verleden ijverig wapens tegen het pausdom en de Kerk: de heiligenlevens en de middeleeuwsche gesch. werden hevig gelaakt door → Flacius Illyricus en de Maagdenburgsche centuriatoren. Evenals op het dogmatisch gebied, was de aanval der Prot. op hist. terrein voor de Katholieken de aanleiding om hun standpunt scherper te bepalen. De Kerkgesch. werd gezuiverd en voorbereid door het uitgeven van belangrijke verzamelingen van critisch onderzochte documenten. Dat was het werk van Baronius, van de Benedictijnen van S. Maurus, o.a. d'Achery, Mabillon, Montfaucon, Ruinart, Martène, Bouquet, en van de Bollandisten, Belg. Jezuïeten, die in de Acta Sanctorum tot den huidigen dag de oorspr. documenten over het leven der heiligen publiceeren. Hoewel de godsdienstige strijd dus in zekere mate de wetensch. h. bevorderde, werd echter de hist. waarheid dikwijls door de hartstochten vervalscht.

Gedurende de 18e eeuw werkte de „V e r l i c h t i n g" nog meer in tegen de godsdienstige opvatting der geschiedenis. Voltaire gebruikte de uitdrukking „philosophie de l'histoire" (1765) om een nieuwe geschiedschrijving te kenschetsen, die de menschelijke cultuur als een geheel beschouwt en de feiten toeschrijft niet meer aan de leiding der Voorzienigheid, zooals bij Bossuet in zijn Discours sur l'Hist. Universelle geschiedde, maar aan het toeval. Deze h. steunt niet op oorspr. documenten, maar op vorige schrijvers en zij beschouwt het verleden alleen in het licht van moderne begrippen. Dus een achteruitgang op wetenschappelijk gebied. Tot deze Voltairiaansche school behoort nog Montesquieu in Frankrijk, Herder en Heeren in Duitschland, Hume, Gibbon en Robertson in Engeland. J. J. Rousseau oefende een dgl. invloed op de h. uit, die zich zelfs in Duitschland liet gevoelen. Daarentegen bracht J. L. Mosheim vooruitgang, zoowel door zijn bronnenvorsching, als door zijn genetische opvatting.

S i n d s 1 7 8 9, na de Fransche Revolutie, ontstond een nieuw leven in het geschiedk. werk. De critische geest zegepraalde in het teruggaan naar de oorspr. bronnen en het u i t g e v e n d e r t e k s t e n in hun zuiverheid; een machtig herscheppende l i t t e r a i r e v o o r s t e l l i n g deed het verleden aanschouwelijk herleven. Elk dezer onderdeelen van de h. werd bij voorkeur beoefend door twee verschillende scholen, die vaak in botsing kwamen:

De b r o n n e n v o r s c h i n g werd bevorderd door de openstelling der archieven. Door bijz. studies en door technische volmaaktheid ontwikkelden zich de „hulpwetenschappen" (palaeographie, sigillographie, enz.) in onafhankelijke en methodische wetenschappen; de Oudheidkunde bijv. werd nog pas hernieuwd door de photographie uit de hoogte; film en grammophoon bewaren het getuigenis omtrent belangrijke feiten. Talrijke geschiedk. vereenigingen, nationale en internationale, maken het den vorschers gemakkelijk elkander bij te staan; een groeiende massa documenten, repertoria en subsidia, die de bronnenvorsching dienen, wordt gedrukt. Zoo ontwikkelde zich de „verhalende geschiedschrijving" onder den invloed der „archaeologen", die meer de wetensch. echtheid dan de litteraire voorstelling beoogden. Ranke, Niebuhr, Mommsen, Freeman, Fruin bouwden hun statelijke werken met materiaal, dat blijven zal. De „Jahrbücher" zijn een typisch voorbeeld van deze geschiedk. richting.

In tegenstelling met deze school kende de eerste helft der 19e eeuw de Romantische geschiedschrijving: Chateaubriand, A. Thierry, Michelet, Carlyle stelden zich als doel „La résurrection de la vie intégrale". De uitstekende litteraire kunst van velen onder hen heeft inderdaad het verleden machtig opgewekt, maar vaak ten koste van de waarheid. Dat letterk. „genre" bloeide met Rotteck, Schlosser, Gervinus; het leeft nog altijd voort in de historische belletrie, nl. de hist. romans en in de „geromanceerde geschiedschrijving", die nu juist wederom opbloeit met E. Ludwig, S. Zweig, A. Maurois, enz. Of heden de letterk. geschiedschrijving nog gepaard kan gaan met streng wetensch. inhoud, wordt betwist, maar kan hier niet besproken worden. Wat de stof zelf aangaat, hebben meestal de moderne historici als doel van hun streven de verschillende vormen van genetische geschiedschrijving gekozen. En hoe meer onze moderne begrippen en belangen zich vermenigvuldigen, des te talrijker groeien de takken van de h. Zoo heeft men verschillende scholen van historici, Protestant of Katholiek, liberaal of conservatief, enz. Natuurlijk is er gevaar, dat de subjectieve standpunten van de schrijvers niet alleen de keus van de besproken stof bepalen, maar zelfs de echtheid der feiten vervalscht; velen bijv. onder degenen, die objectief den ontwikkelingsgang der feiten heeten voor te stellen, zijn door antigodsdienstige vooroordeelen aangetast.

Onder de g e n e t i s c h e geschiedschrijvers dient men eerst te noemen degenen, die wijsgeerig het verleden van de menschheid behandelen; natuurlijk stonden zij onder den invloed van philosophen als Kant, of van natuurkundigen als Darwin, wiens ontwikkelingsleer zij op de maatschappijen toepasten. Hegel, Herder, F. von Hellwald, O. Seeck, vnl. Aug. Comte, met hun positivisme, namen de plaats in van de godsdienstige geschiedschrijving van een Bossuet. Een der gevolgen van hun materialisme was, dat de aandacht van historici zich vestigde op de ontwikkeling van de stoffelijke factoren. Zoo kwam een nieuwe oorspr. vorm van h. te voorschijn, de economische. Baanbrekers waren in Duitschland K. Lamprecht, von Below, K. Kautsky; in Engeland H. T. Buckle, Cunningham; in Frankrijk Luchaire, Matthiez; in België H. Pirenne e.a. K. Marx en F. Engels beschouwden vnl. de sociaal-econ. gesch. In tegenstelling met de „burgerlijke h." beweert de socialistische school, dat de persoonlijkheden slechts „de dienaars zijn van de econ. omstandigheden" (vgl. → Historisch materialisme). Andere schrijvers, die een breeder standpunt innemen, hebben zich gewijd aan de gesch. van de cultuur in het algemeen (Huizinga).

De s t a a t k u n d i g e geschiedschrijving had zich zeer ontwikkeld ten gevolge van de Fransche Revolutie. In het begin der 19e eeuw, met de her-

nieuwing van het nationaal gevoel en de leer van den „Volksgeist", ontving de vaderlandsche h. een krachtigen stoot en daar zij op haar beurt de vaderlandsliefde voedde, werd zij door de volkeren (vooral gedurende de eenheidsbewegingen) sterk aangemoedigd. In Italië, in Duitschland, bij de Slaven, waren de geschiedk. scholen bijzonder werkzaam. In Duitschland bekampten twee richtingen elkander: de Kleindeutsche, met Droysen, von Sybel, Treitschke, en de Grossdeutsche, met J. F. Böhmer, J. Janssen, enz., meestal Katholieken.

De nationale bewegingen hebben de godsdienstige belangen niet uit het oog doen verliezen. De hervorming van het Kath. hooger onderwijs en de stichting van Kath. universiteiten, de opening van het Vaticaansch archief door Leo XIII, talrijke Kath. hist. tijdschriften en vereenigingen, als bijv. de Görresgesellschaft, hebben de Katholieke geschiedschrijving aanzienlijk bevorderd. Talrijke historici, bekend om hun wetenschappelijke stiptheid en hun voorstellingskracht, schreven van het Kath. standpunt uit, bijv. de Bollandisten, Joh. Janssen, von Pastor, Denifle, Baudrillart, dom Morin. De Prot. richting werd vertegenwoordigd door R. Rocholls Pijper, Moll, e.a.

Eindelijk kan men nog aanhalen de speciale h. onder hare menigvuldige vormen: bijv. die van de wetgeving, van de rechten en de inrichtingen, door Heeren, Möser, Dopsch, Flach, Luchaire, Fustel de Coulanges, Japikse, Gosses; die van de kunsten, door Winckelmann e.a. De biographieën blijven altijd een aantrekkelijk deel der h. en werden in onzen tijd niet alleen geleverd door bekwame historici, maar systematisch vereenigd in woordenboeken, zooals Nieuw Ned. biogr. Woordenboek (Leiden), Biographie nationale (Brussel), The dictionary of national biography (Londen), Allgemeine deutsche biographie (Leipzig) e.a.

Lit.: E. Bernheim, Lehrb. der hist. Meth. ([6]1908); Feder, Lehrb. der Hist. Meth. ([3]1924); M. Büdinger, Die Universalhistorie im M.A. (Weenen 1900); B. Croce, Storia della storiografia italiana nel s. XIX (Bari 1930); F. Fueter, Gesch. der neueren H. ([2]1925); G. P. Gooch, History and historians in the XIXth Century (Londen [3]1920); A. Guilland, L'Allem. nouvelle et ses histor. (Parijs 1900); Histoire et historiens depuis 50 ans (2 dln. Parijs 1927-'28); Jameson, The hist. of historical writing in America (Boston 1891); K. Lamprecht, Moderne Geschichtswiss. ([5]1905); J. Romein, Gesch. v. d. Noord-Ned. geschiedschrijving in de M.E. (1933). *Willaert.*

Historisch drama, een tooneelstuk, waartoe de lotgevallen van een historischen persoon of een groote gebeurtenis uit de geschiedenis de stof geleverd hebben. Hoofdpersonen zijn gewoonlijk vorsten, beroemde mannen. Langen tijd golden gewijde en gewone historie als eenige bron voor het drama. Het h. d. aan den Bijbel ontleend heet → Bijbeldrama. De uitwerking van het h. d. is klassiek of romantisch. In de laatste eeuwen is het h. d. verdrongen door burgerlijk en naturalistisch drama. Enkele voorbeelden zijn: Vondel (Maria Stuart); Hooft (Bato); Bilderdijk (FlorisV); Schimmel (Struensee); Shakespeare (Richard III); Delavigne (Les enfants d'Edouard); Goethe (Egmond); Schiller (Wallenstein); Shaw (Joan of Arc). *v. d. Eerenbeemt.*

Historische abstractie, causaliteit, critiek, → Abstractie; Causaliteit; Critiek.

Historische deductie is het afleiden van hist. feiten uit andere hist. feiten of hist. wetten; de waarde van zulk een afleiding kan slechts een waarschijnlijke zijn.

Historische geographie, → Aardrijkskunde (dl. I, kol. 190).

Historische hypothese, inductie, persoonlijkheid, → Hypothese; Inductie; Persoonlijkheid.

Historische school, 1° rechtsphilos. richting, als reactie tegen de → natuurrechtelijke school in Duitschland opgekomen tegen het eind der 18e eeuw. Het recht zou een onbewust voortbrengsel zijn van den volksgeest, een hist. noodzakelijkheid. De overheid heeft in haar wetgevende organen tot taak het historisch gegroeide vast te leggen in formules, welke het onbewuste product van den volksgeest nauwkeurig uitdrukken. De leidende beteekenis van rechtsbeginselen worde daarbij terzijde gesteld. De h. s. heeft de verdienste, dat men meer waarde is gaan hechten aan hist. factoren, die ongetwijfeld van medebepalenden invloed zijn op de rechtsvorming. Voorts heeft de belangstelling voor de rechtsgeschiedenis sedert de h. s. allerwegen terrein gewonnen. De fout der h. s. is, dat zij in het hist. gegroeide is gaan zien den uitsluitend bepalenden factor voor wat recht is.

Stichter der school is Gustav → Hugo. De denkbeelden der h. s. zijn verder ontwikkeld en toegepast met betrekking tot het Romeinsch recht door Friedrich Karl von → Savigny, met betrekking tot het Duitsche (Germaansche) recht door → Eichhorn. Uit de h. s. zijn voortgekomen: Puchta, Rudorff, M. A. von Bethmann-Hollweg e.a. *Hermesdorf.*

Lit.: Th. Beysens, Ethiek (681 vlg.); J. Hoogveld, Overzicht van beginselen der alg. rechtsfilosofie (95 vlg.); J. J. von Schmid, De rechtsgedachte v. d. hist. school, in Handel. v. d. ver. voor wijsbeg. des rechts 18 (1932).

2° De historische school in de economie trachtte de economie in geheel andere banen te leiden dan de klassieken hadden gedaan; ze is een reactie tegen de absolute en blijvende gelding aller econ. wetten; vsch. Duitsche economisten konden zich niet vereenigen met de rationalistische en individualistische grondslagen der klassieke economie. De gedachte aan de afhankelijkheid van de economie van de ontwikkelingsstadia der menschheid beheerscht de h. s. en maakt de ethiek en de politiek weer tot fundament van hun econ. denken.

Tot de oudere of eerste h. s. behooren Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand en Karl Knies. De eerste staat nog op het standpunt der klassieken, maar tracht de econ. wetenschap uit te breiden door geschiedk. en ethische beschouwingen. De twee laatsten bestreden meer direct de econ. wetten en stelden daarvoor in de plaats de ontwikkelingswetten van het econ. leven.

Tot de jongere of tweede h. s. behooren vooral Gustav Schmoller en Lujo Brentano; deze gaven een uitbreiding aan de leer der oudere h. s. door het econ. leven zoowel in zijn ontwikkeling als in zijn verband met de heele maatschappij te behandelen. Vooral bij de jongere h. s. constateert men een sterken ethischen inslag. Tot de jongere h. s. behooren verder nog Karl Bücher, Werner Sombart, W. Stieda, G. Schanz, G. Schönberg, G. T. Knapp e.a.

In Eng. wijdden zich aan de hist. behandeling der economie Toynbee, Tooke, R. Jevons, Cliff Leslie, Rogers en Ashley. Het voorwerk der h. s. werd verricht door Friedrich List, die de economie van nationaal standpunt behandelde, terwijl ook de romantische school op hun leer van invloed was.

Lit.: Gide en Rist, Hist. des doctrines econ.; Mombert, Gesch. der Nationalökonomie; Wagner, Grundle-

gung; Schumpeter, in: Grundriss der Sozialökonomik (I); Diehl, Theor. Nationalökonomie; Bordewijk, Theor. hist. inl. tot de econ.; Gounard, Hist. des doctrines écon. (III). *M. Verhoeven.*

Historische wet, → Wet.

Historisch feit. In wijderen zin is dit iedere waarneembare gebeurtenis op aarde, in engeren zin iedere zoodanige gebeurtenis, die door de vrije werkzaamheid van den mensch is veroorzaakt. → Geschiedenis.

Historisch materialisme is de wijsgeerige geschiedbeschouwing van Karl Marx en Friedrich Engels, neergelegd in het Kommunistisches Manifest (1848), dat zij samen opstelden, en in de voorrede op Marx' Kritik der politischen Oekonomie (1859). Het h. m. steunt op het zgn. dialectisch materialisme, d.w.z. een materialistische werkelijkheidsleer, verbonden met de dialectiek van Hegel als fundamenteele wet van alle ontwikkeling. Het houdt niet noodzakelijk verband met het natuurwetenschappelijk materialisme van Moleschott, Büchner c.s. Volgens het h. m. zijn de econ. factoren de eenige, die het handelen van den mensch bewegen, en wel in dier voege, dat door den econ. onderbouw van het productieproces in de structuur van de samenleving de „ideologische" bovenbouw: zedelijkheid, recht, politiek, wetenschap, wijsbegeerte, kunst en religie, volkomen bepaald wordt. De verschijningsvormen van het geestelijk leven hebben dus in deze geschiedbeschouwing geen eigen realiteit, maar zijn geheel afhankelijk van de stoffelijke factoren van het maatschappelijk leven, met wier ontwikkeling zij zich eveneens wijzigen. De ontwikkeling van de maatschappij verloopt nu, volgens het Hegeliaansche schema van these, antithese en synthese, van een klassenlooze samenleving over de burgerlijke maatschappij-ordening van thans, waarin de kapitalistische productiewijze, privaateigendom en klassenstrijd noodzakelijke elementen zijn, tot een hoogeren vorm van samenleving, waarin op grond van den gemeenschappelijken eigendom der productiegoederen de onderscheiden tusschen de klassen zullen zijn opgeheven. Het breken van de burgerlijke maatschappij is een noodzakelijke schakel in de ontwikkeling, waarom door Marx als taak van het socialisme wordt aangewezen: den strijd van het proletariaat tegen de bezittende klasse, die op zich onafhankelijk van wil en bewustzijn der enkelingen gevoerd wordt, in de hoofden bewust te maken, en zoo de omwenteling van de kapitalistische maatschappij in de communistische voor te bereiden.

Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der 19e eeuw (1934); M. Treub, Het wijsg.-econ. systeem van Karl Marx (1902-'03); M. Adler, Marx als Denker (Berlijn 1908). *F. Sassen.*

Historisch Tijdschrift, geredigeerd door eenige Kath. historici, verschijnt sinds 1921 in vier afleveringen per jaar te Tilburg.

Historisme is de opvatting, die alle verschijnselen der cultuur (incl. recht, zedelijkheid en godsdienst) louter als producten van de historische ontwikkeling en dus als veranderlijk beschouwt en alle absolute en vaststaande regels, wetten en normen daarin verwerpt. → Relativisme. *F. Sassen.*

Histrio (Etrurisch woord), alg. naam voor Rom. tooneelspeler. In den keizertijd speciaal speler van pantomimen. De h. bezaten geen burgerrecht, waren meest slaven en vrijgelatenen; velen echter verwierven zich de gunst van adel, keizers en keizerinnen.

Hita, 1° Ginés Pérez de, → Pérez de Hita (Ginés).

2° Juan Ruiz, aartspriester van, Spaansch schrijver; * te Guadalajara of Alcalá, † ca. 1350. Hij wordt genoemd de vader van de Sp. satyre. Van zijn leven is weinig bekend. Hij bracht als aartspriester meerdere jaren in den kerker door op last van kardinaal Gil de Albornoz, aartsbisschop van Toledo. Daar schreef hij zijn Libro de Buen Amor, een origineelen, bonten bundel van zeer gevarieerden, soms tegenstrijdigen inhoud in het satyrische, lyrische en dramatische genre. Litterair beschouwd is dit het volmaaktste kunstwerk van de Sp. archaïsche literatuur, wat den stijl betreft; de inhoud is over het algemeen indecent, scabreus en schelmsch, ook voor dat tijdperk van zedenbederf, barbaarschheid en oorlogstumult. Het werk, dat een autobiographie is, bevat onder anderen liefdespoëzie (don Melon en doña Endrina), den strijd tusschen Vasten en Carnaval, den triomf der liefde, canticas de serrana (populaire lyriek), geestelijke gedichten, gebed tot Maria, gelijkenissen en fabels, ontleend aan de Klassieke en Oostersche literatuur. Onsterfelijke types uit zijn werk zijn Urraca, „de ekster", een koppelaarster, bijgenaamd Trotaconventos, en don Furon, „de dief". *Borst.*

Lit.: Menéndez y Pelayo, Antología (III, 62 vlg.); Cejador y Frauca, Introducción A. de Hita, Clás. Castellanos (nr. 14 en 17); P. Gomez-Bravo S J., Tesoro Poético Castellano de los siglos XII a XV (163 vlg.).

Hitler, Adolf, leider van de Duitsche nationaal-socialisten en staatsman; * 20 April 1889 te Braunau (Oostenrijk); aanvankelijk verver van beroep; in 1913 vestigde hij zich te München, nam dienst in het Beiersch leger tijdens den Wereldoorlog, en werd meermalen gewond. Zijn politieke loopbaan begint in 1919; in 1921 wordt hij leider van de nationaal-socialistische arbeiderspartij (N.S.D.A.P.); zijn prestige dankt hij aan zijn ongemeen redenaarstalent, zijn impulsiviteit, zijn wilskracht en vooral aan de ontreddering, armoede, inflatie, waaronder het Duitsche volk leed in die dagen, ten gevolge van den Wereldoorlog. Op 8 en 9 November 1923 bewerkt hij met Ludendorff den Hitler-putsch te München: de putsch mislukt en H. krijgt vijf jaar gevangenisstraf; in Dec. 1924 wordt hij echter vrij gelaten. Nadien neemt hij de leiding van den „Völkischer Beobachter" en omschrijft nader zijn programma (zie → Nationaal-Socialisme). Van dat programma wordt de Führer, zooals men H. noemde, de onvermoeibare, logisch denkende en handelende propagandist; bij de herverkiezing van den rijkspresident in 1931 boekt H. 13 millioen stemmen, tegen 19 millioen op Hindenburg; deze ziet weldra in, dat een regeering zonder den Führer onmogelijk

A. Hitler.

is geworden: na den val van generaal von Schleicher wordt H. tot kanselier benoemd, in Jan. 1933. Als op 2 Juli 1934, ten gevolge van het overlijden van Hindenburg, er een nieuwe rijkspresident moet gekozen worden, wordt de moeilijkheid dadelijk opgelost, doordat H. zelf zich tot president laat uitroepen, en tevens kanselier blijft: de staat krijgt alzoo het volmaakte karakter van het persoonlijk, totalitair regime, met afschaffing van elk onderscheid van machten. In den schoot zelfs der partij, in de onmiddellijke omgeving van den Führer, ontstond oneenigheid, die haar beslag kreeg op 30 Juni 1934 door den moord op Roehm en andere partijleiders en op generaal von Schleicher, allen beschuldigd van samenzwering tegen het regime. Wat Mussolini voor het fascisme is geweest, was H. voor het nationaal-socialisme: hij heeft de Duitsche machtsfactoren in dienst weten te stellen van zijn programma. *Cosemans.*

Werk: Mein Kampf (jongste editie 1933, 2 dln., gedeeltelijk veranderd, minder agressief tegenover Frankrijk). — Lit.: H. Haake, Das Ehrenbuch des Führers. Der Weg zur Volksgemeinschaft (Dusseldorf 1933); W. Höper, A. H., der Erzieher der Deutschen (Breslau 1934); W. Steed, H. Whence and whither? (Londen 1934); Frateco, M. H. Dictateur (Brussel 1933): Bruinboek van de Hitlerterreur en den Rijksdagbrand (uitg. Comité voor de slachtoffers van het Hitler-fascisme, 1933). De meeste werken zijn weinig objectief.

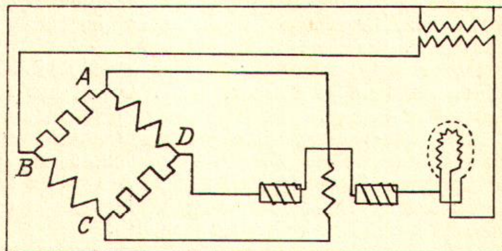
Hitoe, Noordkust en bij uitbreiding ook het Noordelijk schiereil., dat te zamen met het schiereil. Leitimor het eil. Ambon vormt (N.O.I.; II 121 B 2).

Hitopadesja (Sanskrit, = het heilzame onderricht), Indisch verzamelwerk, ontstaan tusschen 9e en 14e eeuw, fabels bevattende, die grootendeels (25 van de 43) aan de → Pantsjatantra zijn ontleend en evenals deze het leeren van vorstenwijsheid ten doel hebben. Het aantal moraliseerende verzen, dat het proza onderbreekt, is in de H. zeer groot. De vier boeken, waarin hij verdeeld is, behandelen: I. het sluiten van vriendschap, II. verkoeling der vriendschap, III. strijd, IV. vrede. Het raamverhaal komt ongeveer met dat van de Pantsjatantra overeen. *Zoetmulder.*

Vert. (Duitsch) o.a. van J. Hertel (Leipzig 1895).

Hitteberoerte, het optreden van bewusteloosheid, welke het gevolg is van een te sterke warmteophooping in het lichaam door te groote warmteproductie (arbeid) eenerzijds en onvoldoende warmteafgeving (hooge buitentemperatuur, hooge vochtigheidsgraad der atmosfeer) anderzijds. Voor het leven gewichtige hersencentra geraken verlamd. Het gelaat ziet donkerrood, de zweetsecretie houdt op. Vaak gaan ook neusbloeding en toenemende onzekerheid in den gang aan de eigenlijke h. vooraf. Dan valt de getroffene plotseling bewusteloos neer. Soms ziet men krampen of teekenen van verlamming optreden. Ook kan de getroffene in een deliriumtoestand geraken. De lijder sterft gewoonlijk een hartdood, wanneer geneesk. hulp niet tijdig dezen noodlottigen afloop voorkomt. H. werd het meest bij militaire marschoefeningen gezien, waarbij te warme kleeding en bemoeilijkte ademhaling door te zware bepakking begunstigend werkten op het ontstaan ervan. Zie ook → Zonnesteek. *Botman.*

Hittedraad-vacuummeter, electrisch meettoestel voor het meten van het vacuum in kwikdampgelijkrichters. Het geheel bestaat uit een Wheatstonesche brug ABCD, waarvan de vier takken gelijken weerstand hebben, een galvanometer, een ijzerdraadlamp, die zorgt voor een practisch constanten toevoer van energie, en een wisselstroomtransformator, waaraan de klemmen D en B van de Wheatstonesche brug en de veldspoelen van den galvanometer zijn aangesloten. De klemmen A en C zijn verbonden met de draaispoel van den galvanometer.

Hittedraad-vacuummeter.

De werkwijze van de h. berust op de afhankelijkheid van de geleidbaarheid van de warmte door gassen (lucht) onder druk. De draden AD en BC worden verhit in het vacuum van den gelijkrichter en geven hun warmte af door geleiding aan de omringende lucht. Bij een laag vacuum is de afvoer van warmte geringer dan bij een minder laag vacuum, zoodat bij dezelfde toegevoerde energie de temp. zal stijgen, waardoor de weerstand van de takken AD en BC toeneemt, terwijl deze in de takken DC en AB gelijk gebleven is. Tusschen de klemmen A en C zal dan een spanningsverschil ontstaan, hetgeen een uitwijking van den galvanometer veroorzaakt. De spanningsverandering A—C is een maat voor het vacuum. *Pot.*

Hitterdal (Heddal), rivierdal in Telemarken, in Z. Noorwegen. Vooral bekend om de Stavkerk, de grootste van Noorwegen. Ze dateert uit de 13e eeuw.

Hittestuwing (geneesk.), ontstaat, indien er in het lichaam meer warmte wordt geproduceerd dan afgevoerd. Dit kan voorkomen bij personen, die warmte slecht verwerken, doordat ze bijv. zeer weinig zweeten, en dan vooral bij een drukkend warmvochtige atmosfeer, zooals in vele tropische kuststreken wordt waargenomen. Rechtstreeksche zonnebestraling is voor h. niet noodzakelijk. Bij h. ontstaat beklemmende benauwdheid, angst en bij voortgaande h. kan door de oververhitting → hitteberoerte ontstaan. *E. Hermans.*

Hittorp, Melchior, Duitsch theoloog en liturgist; * ca. 1525, † 1584. Vooral bekend door zijn De Cathol. Ecclesiae divinis offciis ac ministeriis, een uiterst zorgvuldige uitgave van vsch. oude liturgische werken, later aangevuld door Ferrari.

Hitze, Franz, Duitsch Kath. geestelijke en sociaal-politicus van beteekenis; * 17 Maart 1851 te Hanemike (Westf.), † 20 Juli 1921 te Bad-Nauheim. Deed zeer veel voor de wettelijke bescherming van de arbeiders en voor het Kath. vereenigingsleven. Had 1884-1918 zitting in den Rijksdag. 1893-1921 prof. in de Christelijke maatschappijleer te Münster.

Hitzig, 1° Ferdinand, Prot. theoloog en exegeet (vooral O.T.); * 1807, † 1875; prof. in Zürich, later in Heidelberg. Hij maakte zich vooral verdienstelijk voor de studie der tekstcritiek. Hij behoorde tot de moderne richting.

Werken: o.a. Begriff der Kritik am A. T. praktisch erörtert (1831); Kommentare zu Jesaja (1833): Psalmen (1835); Jeremia (1841, ²1866); Gesch. des Volkes Israël (1869).

2° Friedrich, Duitsch architect; * 8 April 1811 te Berlijn, † 11 Oct. 1881 aldaar. Bouwde de beurs en

Reichsbank te Berlijn en meerdere particuliere gebouwen in den zgn. Berlijnschen nieuw-Renaissancestijl.
Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVII, 154).

Hiuen Tsang, → Hioeën Tsang.

Hiver, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche, op 4 km van Laroche. Ca. 375 inw. Opp. 1 174 ha. Bergachtige streek, dikke humuslaag. Landbouw. Bosschen. Huidenvetterij.

Hivernade, warm en vochtig jaargetijde bij Z.W. wind, van Juni tot October, in W. Afrika, inz. in Senegal en Guinea.

Hjelmar-meer, vierde grootste meer van Zweden, gelegen ten W. van Stockholm, door het 11 km lange Hjelmar-kanaal met de Arboga Aa en verder met het Mälar-meer en Stockholm verbonden; opp. 522 km², 75 km lang en tot 20 m diep.

Hjörring, hoofdstad van de Deensche prov. H. op Vendsyssel, gelegen op de plaats, waar de spoorlijn naar het O. buigt (VIII 688 C D 1); ca. 11 200 inw. Locale markt van het nieuwe veeteeltgebied, dat hier door het werk van de Deensche Heidemaatschappij ontstaan is op het gebied van de vroegere Stora Vildmose. Sinds 1860 is het aantal inwoners verviervoudigd. Gist- en spiritusfabriek. *fr. Stanislaus.*

Hjortö, Knud, Deensch schrijver van psychologische probleemromans; * 4 Jan. 1869 te Kirke Vaerlöse, † 1931 te Kopenhagen. Geboortig uit Seeland, begon H. als regionalistisch verteller (Hjemme paa Egnen, 1901; Rasmus, 1909; Indensogns og Udensogns, 1919); later verdiept zich zijn roman tot het stellen van wijsgeerige vraagstukken en het teekenen van psychologische ontwikkelingsgangen, bij voorkeur bij meisjes en kinderen, in beheerscht, zakelijk proza vol leuke zelfironiseering. Erotiek overheerscht zijn problemenwereld.
Voorn. werken: Grön Ungdom og graa Sjæle (1911); Stöv og Stjerner (1904); To Verdener (1905); Hans Raaskov (1906); Faust (1921); Den gute Krönnike (1923); Kringelveje (1929); Sprogets Luner; Hans Heilums Nat; Drömmen om Kvinden e.a. — Lit.: Nathansen, Portraetstudier (1930). *Baur.*

Hladík, Václav, Tsjechisch realistisch romanschrijver; * 1868 te Praag, † 21 Febr. 1913 aldaar. H. is de uitbeelder der grootstadsburgerij.
Hoofdwerk: Vásjen a sila (1903).

Hlatky, Eduard, Duitsch Kath. dichter uit Moravië, * 1843 te Brünn, † 21 Febr. 1913 te Weenen.
Voorn. werken: Weltenmorgen (lyrisch-dram. trilogie, 1896): Gedichte (1905). — Lit.: A. Pichler, E. H. (1920).

Hlond, August, Salesiaan, kardinaal en aartsbisschop van Gnesen en Posen, primaat van Polen; * 5 Juli 1881 te Brzeckowice; 1905 priester, 1919-'22 provinciaal zijner congregatie, 1922 apost. administrator van Poolsch Opper-Silezië, 1925 biss. van Kattowitz, 1926 aartsbiss. van Gnesen en Posen, 1927 kardinaal.

Hlucin, Tsjech. naam voor → Hultschin.

Ho, in de scheikunde het symbool voor het element holmium (→ Aardmetalen).

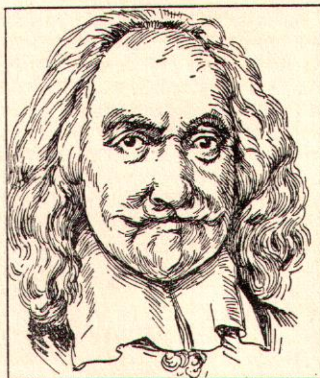
Hoang-ho (Chineesch, = gele rivier), de tweede rivier van China (VII 383 C-G 2-4), 4 500 km lang, met een stroomgebied van 1 260 000 km². De H. ontspringt op 4 400 m hoogte in N. Tibet, doorbreekt in enge kloven het Kwen-Loengebergte en slingert zich in een groote bocht naar het N. door het steppengebied van Mongolië. Waar de Chineesche muur de rivier voor de tweede maal kruist, breekt ze in een 600 km lange cañon door het zandsteenplateau en neemt rechts de Wei-ho op, wier dal de oudste verblijfplaats der Chineezen is. Daarna treedt de H. in de Chin. laagvlakte, door groote dijken in bedwang gehouden, steeds verder haar bed ophoogend met de löss, die het water geel kleurt (de slibrijkdom is 6 kg per m³). Haar naam „China's zorg" dankt ze aan de groote verplaatsingen van de monding (de laatste groote verplaatsing in 1853); zandbanken verhinderen een regelmatige scheepvaart. De gemiddelde capaciteit is 3 250 m³/sec.
Lit.: Clapp, The Yellow-river, in Geogr. Review (New York 1922); G. Köhler, Der H., eine Physiographie (1929). *Heere.*

Hoba, bijbelsche naam van een plaats ten N. van Damaskus, waar Abraham zijn neef Lot uit de handen der vijanden bevrijdde (Gen. 14. 15). De ligging van de plaats en de identificatie met een in de Amarnabrieven vermeld Oebe is onzeker.

Hobab, broeder van Moses' vrouw Sephora (Num. 10. 29-32).

Hobart, hoofdstad van Tasmanië, aan de monding van de Derwent-rivier; ca. 60 400 inw. (1933). Ontstond in 1803 als strafkolonie (toen Hobarttown geheeten). H. was in de 19e e. een haven voor walvischvaarders en had scheepsbouw, die door de uitvinding van ijzeren schepen verviel. Landbouw en fruitteelt (vnl. appels) namen daarna in beteekenis toe. Conservenfabr., wolindustr. en leerlooierijen. Dicht bij H. wordt ijzer gewonnen. Men verwacht een opbloei van de industrie door levering van electriciteit door het groote Waddamana-station. H. heeft een universiteit. *Comijn.*

Hobbema, Meindert, Ned. landschapschilder; * 1638 te Amsterdam, † 17 Dec. 1709 aldaar. Leerling van Jac. van Ruisdael, na wien hij als een onzer grootste meesters van het landschap uit de 17e e. geldt. Hij werkte veel in Gelderland en Overijsel, waar hij het motief van watermolens in boschrijke omgeving vond. Zijn grootsch opgezette, vooral plastisch sterk doorvoelde landschappen, waarin eveneens een rijk spel van licht en schaduw leeft, hebben een sterk romantischen inslag. Zijn wereldberoemd meesterwerk, het „Laantje van Middelharnis" (Nat. Gallery te Londen), overtreft al zijn andere werken verre en is een der monumenten der Hollandsche schilderkunst. In weinig stukken uit dien tijd is de karakteristieke atmosfeer van het Ned. landschap zóó raak en zóó treffend schoon uitgebeeld. Later is hij niet geheel ontkomen aan het gevaar van zich zelf te herhalen. Om den warmen goudtoon, die zijn kleur eigen is, vermoedt men wel, dat Rembrandt niet zonder invloed op hem geweest is. Zie plaat (vgl. index kol. 831/832).
Lit.: W. Bode, Die Meister der holl. u. vläm. Malerschulen. *Schretlen.*

Th. Hobbes.

Hobbes, Thomas, Eng. wijsgeer, empirist; * 5 April 1588 te Malmesbury, † 4 Dec. 1679 te Londen. Door reizen naar het vasteland werd H. met de Europ.

wijsbegeerte bekend. De wijsbegeerte van H. is een mechanistische verklaring van de geheele empirische werkelijkheid, incl. den mensch en de samenleving, met behulp van de methoden der mathematische natuurwetenschap. Zijn staatsleer is absolutistisch.

Voorn. werken: De cive; Leviathan; De corpore; De homine; Quaestiones de libertate, necessitate et casu. — Lit.: A. E. Taylor, Th. H. (Londen 1908); B. Landry, H. (Parijs 1930); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Hobbezak, eigenlijk een slappe, slechtgevulde zak; overdrachtelijk voor de draagster van de zgn. reformkleeding (→ Corset).

Hobo (Ital. oboe, Fr. hautbois), **1° houten blaasinstrument** met dubbel riet als klankvoortbrenger, verwant aan de fagot en, evenals dit instrument, ontstaan uit de familie der pommers, en wel bepaaldelijk uit de discant-schalmei (douçaine) en de alt-pommer, die later oboe di caccia heette en die men nu Engelsche hoorn of alt-hobo noemt. In primitieven vorm vindt men de h. ook terug in de schalmei-achtige instrumenten der Oostersche volken, o.a. in de zamr der Arabieren, die uit Centraal-Azië stamt en zeer oud is. In de 17e eeuw begon de h. zich naar zijn tegenwoordigen vorm te ontwikkelen en kreeg, als discant van de groep houtblazers, in Frankrijk zijn teekenenden naam: haut-bois (hoog-hout). Aanvankelijk bezat de h. slechts 2 kleppen; in het begin der 18e e. werden nog 2 kleppen bijgevoegd. In Duitschland en Oostenrijk nam het aantal kleppen van de h. aanzienlijk toe (die van Sellner te Weenen, in 1825, telde 10 kleppen). In Frankrijk kwam die groei even later; het waren daar vooral Henri Brod en Frédéric Triebert (1813-1878), die door uitbreiding van het aantal kleppen en regeling van boring en practisch mechanisme het instrument volmaakten. Niet volledig gelukte proeven om het Boehm-systeem van de fluit op de h. toe te passen, werden door Triebert met goed gevolg vereenvoudigd en, voor zoover mogelijk, teruggebracht tot het oude systeem. De tegenwoordige h. telt tot 16 kleppen. Haar omvang is van b (sommige instrumenten hebben ook bes) tot a^3 (hoewel meestal f^3 de hoogst gebruikte toon is). De klank van de h. is min of meer nasaal, doordringend in het forte, fijn en welluidend in het piano. Vooral in het middenregister bezit de h. veel uitdrukking.

Variëteiten: a) de musette, een in onbruik geraakte kleine h., gestemd in g of as, die vroeger in de harmonie-muziek aangewend werd; b) de oboe d'amore (hautbois d'amour) in a (kl. terts lager dan de gewone h.), vaak voorgeschreven door J. S. Bach en tegenwoordig weer ingevoerd om diens werken zoo getrouw mogelijk weer te geven; c) de alt-hobo of Engelsche hoorn (corno inglese, cor anglais) in f (reine quint lager dan de gewone h.), die sinds Berlioz algemeen in het orkest aangewend is en om zijn warm-pathetischen klank zeer opvalt (onder naam oboe di caccia vindt men dit instr. reeds vaak aangeduid in de partituren van J. S. Bach); d) de bariton-hobo of Heckelphone in c; → Heckel.

2° Orgelregister, 8′ tongstem; in vele oude orgels een half register, dat in de laagte aansluit bij fagot. Later werd 't als doorloopende stem gebouwd. *de Klerk.*

Hoboken, 1° Belg. gem., voorstad van Antwerpen, op $6^1/_2$ km ten Z.W. van deze stad, aan de Schelde (II 511 B 3). Ca. 32 900 inw. Opp. 1 085 ha. H. is verdeeld in Polder, het Zwaantje, het Heike, de Molen, Moretusburg en Stuyvenberg. Leem- en zandgrond. Polders. Landbouw. Scheepswerven (Cockerill), metaalnijverheid, ontzilvering van lood, wolkammerij. Inrichting voor t.b.c.-voorzorg, Kinderheil, Kath. Weeshuis (zusters van St. Vinc. a Paulo). De O.L.V.-kerk vertoont resten van het eerste gebouw uit de 15e eeuw. Zij bevat schilderstukken van Erasm. Quellin en Lancelot Blondeel, gestoelten afkomstig van het Brigittijnenklooster, het miraculeuze Christusbeeld, volgens de overlevering aan de boorden der Schelde aangespoeld, grafsteenen der fam. Moretus en van Ertborn. H. heeft nog 2 andere parochiën. Domein van het kasteel Beroydenborch (openbaar park), Zorgvliet, Meerlenhof. Op het gebied van H. ligt gedeeltelijk het Schoonselhof, thans begraafplaats der stad Antwerpen; dit bevat prachtige boomsoorten en is in Louis XV-stijl aangelegd. *Striels.*

2° Haven- en fabrieksstad in den staat New Jersey, gelegen aan de Hudson tegenover New York, waarmee het door veeren, spoorlijnen en tunnels verbonden is. Ca. 59 000 inw., waarvan veel Nederlanders. IJzergieterijen, machine- en scheepsbouw, zijde- en textielindustrie. Aanlegplaats van de Holland—Amerika-lijn. Op de plaats, waar nu H. ligt, werd in 1640 door Nederlanders een boerderij gesticht; in 1658 werd het land door de Indianen overgedragen aan Pieter Stuyvesant. *p. Cyrillus.*

Hobrecht, Jacob, → Obrecht.

Hobscheid, gem. in het W. van het groothertogdom Luxemburg, ten O. van Aarlen; opp. 1 755 ha, ca. 2 100 inw., spoorwegstation, autobusdienst; landbouw, beboschte omgeving; dal van de Eisch.

Hobson, John Atkinson, Eng. econo-mist; * 6 Juli 1858 te Derby. H. is bekend door zijn geschriften over de subjectieve prijsleer, tegenstander der leer van Clark omtrent de functioneele verdeeling; H. verklaart de kapitaalrente uit den econ. vooruitgang en ziet de oorzaak van de crisis in overmatig sparen en overkapitalisatie.

Werken: The distribution of wealth (Londen 1907); The industrial system (New York 1909). *M. Verhoeven.*

Hoccleve, Thomas, Eng. dichter, * 1368?, † 1450? Leidde een losbandig leven en was ten einde toe een ijdel, ontevreden mensch en een zwakkeling. Van zijn voornaamste werk: De Regimine Principum, of: Governail of Princes (1411-'12), is het beste gedeelte een autobiographisch preludium: Male Règle de T. Hoccleve, waarin hij den lezer zijn jeugdige dwaasheden als een waarschuwing voorhoudt. Het manuscript van De Regimine in het British Museum bevat een geteekend portret van Chaucer, dien H. gaarne zijn meester noemde, maar dien hij bij lange na niet evenaart. H.'s Letter of Cupid, een vert. van Epitre du Dieu d'Amours van Christine de Pisan, werd langen tijd aan Chaucer toegeschreven.

Uitg.: Works, d. Furnivall (Early Engl. Text Society, I en II). *F. Visser.*

Hoc est (Lat.) = dit is. Afgekort h. e. en aldus overeenkomend met d.i., d.w.z., t.w.

Hoche, Lazare, Fransch revolutie-generaal; * 25 Juni 1767 te Versailles, † 19 Sept. 1797 te Wetzlar. H. werkte zich op van vrijwilliger tot commandant van Rijn- en Moezelleger (1793); behield Duinkerken tegen de Engelschen; verdreef Pruisen en Oostenrijk uit de Elzas, maar werd in 1794 gevangengezet, omdat hij naar de meening van Saint Just te onafhankelijk was. De revolutie van → Thermidor redde hem van de guillotine. H. verhinderde den inval bij → Quibéron

(de vermoording van de gevangenen was echter niet zijn werk); pacificeerde in 1796 de Vendée, ook door gematigd optreden; maar zijn plan, om door een landing in Ierland Engeland rechtstreeks aan te vallen, mislukte. In 1797 drong hij de Oostenrijkers over den Rijn terug en stierf op zijn tocht naar Italië. Zijn lichaam werd in 1919 van Frankfort naar het familiegraf te Versailles overgebracht. H. was een actief militair; verkoos den slag boven het beleg; gebruikte zijn populariteit om carrière te maken en daarom was zijn dood voor Napoleon een uitkomst. *V. Claassen.*

Hochkirch, plaatsje in Saksen; ca. 500 inw. Op 14 Oct. 1758 werd Frederik de Groote bij H. door de Oostenrijkers onder Daun overvallen en verslagen.

Hochland, Duitsch tijdschrift voor wetenschappen, literatuur en kunst. Uitdrukking van de Kath. Duitsche cultuur van dezen tijd. Gesticht te Kempten 1903 en uitg. d. Karl Muth (Verlag J. Kösel en Fr. Pustet te München).

Hockey, een groepsspel, gespeeld door twee partijen, elk bestaand uit elf spelers op een terrein van 91 bij 50 à 55 m. Volgens sommigen werd het in de Oudheid reeds in Perzië gespeeld, en is het later overgenomen door Grieken, Romeinen, Galliërs, Schotten en Ieren. In Frankrijk werd een dgl. stok- en balspel genoemd „hoquet", in Schotland „shinty", in Ierland „hurley".

In Ned. werd het in 1891 ingevoerd door W. J. H. Mulier. In den loop van enkele jaren richtte men heel wat hockeyclubs op. In 1898 werd de Ned. Hockey- en Bandybond gesticht. Het dameshockey heeft zich steeds als een afzonderlijke organisatie gehandhaafd. Ook in België is het hockeyspel tamelijk verbreid.

Doel van het spel is om door middel van de „stick", een stok, die aan het eene einde omgebogen is, een kleinen, harden bal van ca. 23 cm omtrek en ca. 160 g zwaar volgens de regels van het spel te deponeeren in de goal, een kooi, aan de uiteinden van het speelveld opgesteld, 3,66 m breed en 2,14 m hoog.

Lit.: o.a. L. D. Frank, Hockey en hoe het gespeeld wordt (serie „Weten en Kunnen"). *de Grood.*

Hodeida, → Hoedaida.

Hodeige, gem. in het N. van de prov. Luik, ten O. van Borgworm; opp. 426 ha, 900 inw.; landbouw; silexgroeven; Yerne-rivier; Romeinsche tombe.

Hodenpijl, plaatsje in de gem. → Schipluiden.

Hodges, Charles Howard, Eng. schilder en vervaardiger van zwarte-kunstprenten (mezzotint); * 1764 te Londen, † 24 Juli 1837 te Amsterdam. Leerling van J. R. Smith; maakt copieën naar Eng. portretschilders van zijn tijd in mezzotint. Komt naar Holland en wordt de belangrijkste portretschilder in Amsterdam en Den Haag. Maakt ook pastels onder invloed van Tischbein. Zijn beste portretten (meestal naar vooraanstaande personen) dateeren van omstreeks 1800. *Korevaar-Hesseling.*

Hodgkinsche ziekte, → Lymphogranuloom.

Hodgson, Ralph, Eng. dichter; * 1872 in Yorkshire. Hij heeft slechts weinig verzen gepubliceerd, maar deze getuigen van een zeer ongewonen kijk op de natuur en een groote liefde voor deze natuur, vooral voor het dier; zij zijn fijnzinnig en oorspronkelijk.

Voorn. werken: Poems (1917); The Last Blackbird and other Lines (1917). *J. Panhuijsen.*

Hódie mihi, cras tibi (Lat.) = Heden ik, morgen gij. Letterlijk: heden (is) aan mij (de beurt), morgen aan u. Waarschuwend opschrift van doodenlijsten in kloosters enz.

Hodigitria (Gr. odejetria = den weg wijzend), eigenl. genoemd Panagia hodigitria, d.i. de Alheilige, die den weg wijst, Byzantijnsche icone voorstellend de H. Maagd: in staande houding, op haar linkerhand het zegenende Kind Jesus en met de rechter een beweging makend, als wil zij de zielen naar haar zoon leiden. Het zou een reproductie zijn van het schilderij door St. Lucas van de H. Maagd geschilderd en door keizerin Eudoxia in 438 vanuit Jerusalem aan Pulcheria, zuster van Theodosius II, naar Konstantinopel gezonden, waar deze icone later werd geplaatst in de basiliek der Blacherni. Zie plaat (vgl. den index in kol. 831/832). *p. Gerlachus.*

Lit.: L. Bréhier, L'art chrét. (²1928, 61, 119); Ebersolt, Sanctuaires de Byzance (1921, 69).

Hodimont, gem. in de prov. Luik, tusschen Verviers en Dison; opp. 18 ha, 3 600 inw.; rivier: Vesdre; textielnijverheid; Calvinistische kerk, hoofdzakelijk gesticht door Gereformeerde immigranten, die in de 16e e. te H. de lakennijverheid vestigden.

Hodister, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche, op 8½ km van Laroche, aan de Ourthe. Ca. 775 inw. Opp. 1 925 ha. Zand- en leemgrond. Landbouw. Mastbosschen. Kasteel (14e eeuw ?).

Hodister, Arthur, Belg. ontdekkingsreiziger; * 14 Aug. 1847, † 15 Mei 1892. Diende bij de pauselijke zouaven en in het Spaansche leger gedurende den oorlog der Philippijnen. Trad 1883 in dienst van de Kongo-expedities en werd belast met het inrichten van handelsposten in Opper-Kongo. Als bestuurder van het Handels Syndicaat van Maniema en Katanga moest hij deze streken open stellen voor de Europ. handelswaren. Hij steunde op de vriendschap, welke hij gedurende vroegere reizen gewonnen had bij de Arab. hoofden en vooraanstaande kooplieden. Desniettemin werd hij tijdens den opstand der Arabieren (→ Arabische veldtochten) met al zijn reisgezellen vermoord. *Monheim.*

Hodler, Ferdinand, Zwitsersch schilder en teekenaar; * 14 Maart 1853 te Bern, † 20 Mei 1918 te Genève, waar hij zijn studies maakte en steeds gewoond heeft. Van belang voor zijn ontwikkeling zijn vooral invloeden van Holbein, Rembrandt en Velazquez. Rond 1890 maakt hij zich van ieder naturalisme los en begint men in zijn werk die voor H. typische symmetrie en lijnen-rhythmiek aan te treffen (Die Nacht 1890), die hij mettertijd, ook in geschrift, tot een systeem maakte (het zgn. Parallelisme). Zijn sterke zin voor het monumentale groeit nog onder invloed van zijn Ital. reis in 1905, wat tot belangrijke fresco-productie leidt (Auszug der Jenenser Studenten, 1908-'13; Die Einmütigkeit, te Hannover, 1913; Slacht bei Marignano, 1912 voltooid). Uit zijn werk spreekt een groote voorkeur voor de allegorie (Die Ergriffenheit, Heilige Stunde, Der Tag, Das Lied aus der Ferne). H. is nog belangrijk als schilder van portretten (Selbstbildnis 1927) en ontraditioneele landschappen, die de Zwitsersche Alpen- en merenwereld tot onderwerp hebben.

Lit.: H. Trog, F. H. (1918); C. A. Loosli, F. H. (300 afb. in 16 mappen met een deel tekst, 1918-'21); id., F. H. Werk und Nachlasz (4 dln. 1921-'24); P. Godet, F. H. (Neuchâtel 1921); Fritz Burger, Cézanne und H. (2 dln. ⁵1923).

Hódmezövásárhely, autonome stad op de Alföld in Hongarije; ca. 60 000 inw., allen Hongaren, waarvan ong. 20 000 Kath., 36 000 Calv., 2 500 Luth., 1 500 Isr. H. is een van de groote dorp-steden van de Alföld, die in den Turkschen tijd uit een samenscholing van lijfeigenen is ontstaan. Landbouw. *Sivirsky.*

Hodograaf (< Gr. hodos = weg, graphein = schrijven), term voor een zekere graphische voorstelling van de verandering in richting en snelheid van een lichaam, dat zich over een kromme lijn beweegt. Uit een willekeurig vast punt 0 trekt men rechte lijnen, vectoren, waarvan de richting evenwijdig is aan de verschillende snelheidsrichtingen (raaklijnen aan de kromme baan) van het zich bewegende lichaam en de lengte hun grootte voorstelt. Verbindt men nu de uiteinden dezer vectoren door een vloeiende kromme lijn, de h., dan stelt deze de beweging aanschouwelijk voor. Het denkbeeld is van → Hamilton (sub 5°).
L i t.: J. A. Schouten, Vectoranalyse; Grimsehl, Lehrb. der Physik (I Leipzig 1929, 49). *A. Mulder.*

Hodonin (Duitsch: Göding), stad in Z.Moravië, aan de March. 14 000 inw. Bruinkoolgroeven. Veelsoortige industrie: aardewerk, leder, parketvloeren, enz.

Hodsi schijnt in 2 Reg. 24. 6 volgens de lezing der Vulgaat de naam van een stad of landstreek te zijn. Gewoonlijk leest men Kadesj aan de Orontes of het „land beneden den Hermon”.

Hody, gem. in de prov. Luik, ten N.W. van Comblain-au-Pont, opp. 287 ha, 250 inw.; bergachtige en beboschte omgeving; landb.; kasteel v. H.; kerk uit 18e e., met eigenaardige graftomben. Romeinsche vondsten.

Hoeave, stam van de Mixe-Lenka. → Indianen van Middel-Amerika.

Hoeaxteken, stam van de Maya's. → Indianen van Middel-Amerika.

Hoeck, D e, was een vergadering van klopjes te H a a r l e m, gelegen aan de Bakenessergracht in een complex van straten, die een soort vierhoek vormden. Met den Hoek te U t r e c h t is bedoeld de Mariahoek, waar eveneens veel klopjes hebben gewoond; deze behoorden tot de gemeente van St. Gertrudis en maakten sinds het eerste kwart der 18e eeuw deel uit van de Katholieken der Oud-Bisschoppelijke Clerezie. Zie verder → Klopjes. *Theissing.*

Hoeck, M a u r i t s v a n, Vlaamsch schrijver; * 1890 te Hoogstraten, thans pastoor van St. Walburgis te Antwerpen, leider van Ziekenapostolaat. Schreef verzen, een bundel Schoonheidsvizioenen (1829) en bijbelspelen.

Hoed, → Galerus; Hoofddeksel; Paddenstoel.

Hoe dae Fresen toe fridom kamen, Friesch verhaal uit de 15e e., oncritisch en vaderlandslievend.
U i t g.: De Haan, in De Vrije Fries (I, 263-276).

Hoedaida, haven van Jemen, in het Z. van Arabië aan de Roode Zee (II 629 C 4/5); ca. 40 000 inw., w.o. Hindoes, Somalis, Joden en Perzen. Uitvoer: koffie, huiden, gerst.

Hoedanigheid (w ij s b e g e e r t e) is een bepaalde wijze van zijn, welke een zelfstandigheid in de accidenteele orde nader bepaalt of vervolmaakt. De h., aldus omschreven, vormt één der tien → categorieën of meest algemeene wijzen van zijn, welke vlg. de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte aan de dingen zouden toekomen en daarom ook daarvan gezegd kunnen worden (→ Praedicamenten). Overeenkomstig deze wijsbegeerte kan de h. een zelfstandigheid nader bepalen: a) t.o.v. die zelfstandigheid zelf; men spreekt dan van hebbelijkheid of dispositie; b) t.o.v. haar hoegrootheid; de h. is dan vorm of figuur; c) t.o.v. haar activiteit of passiviteit; in dit laatste geval is de h. een actief vermogen of een lijdelijke eigenschap. *Th. v. d. Bom.*

Hoedekenskerke, gem. op Z. Beveland in de prov. Zeeland. Omvat de dorpen H. en Kwadendamme. Ca. 1 400 inw., waarvan 30% Ned. Herv. en 50% Kath. Opp. 1 100 ha; kleigrond, waarop land- en tuinbouw en veeteelt. H. is het eindpunt van de tramlijn vanuit Goes. Stoombootdienst van H. naar Terneuzen.

Hoedemaker, P h i l i p p u s J a c o b u s, Ned. Prot. theoloog; * 16 Juli 1839 te Utrecht, † 26 Juli 1910. Behoorde tot hen, die de → Doleantie 1888 in de Ned. Herv. Kerk voorbereidden, ofschoon hij zich ten slotte afzijdig hield en in 1887 zijn professoraat aan de Vrije Universiteit neerlegde. Men heeft hem geteekend als een door Kuyper en door de Ethischen doodgezwegen, door Bronsveld gehoonden en bij de liberalen onbekenden theoloog. Krachtig verzette hij zich tegenover de door Kuyper geleide Anti-revolutionnairen, in niet geringe mate wegens anti-papistische motieven. De stichter van een nationale Christelijke partij werd hij echter niet. Wel ontwierp hij, daartoe gedreven door de Anti-revolutionnairen, in 1893 een program van beginselen voor een Christelijk-historische. partij.
L i t.: Boissevain, Een christelijke staat; uit de nalatenschap van Dr. Ph. J. H. (1935). *Verberne.*

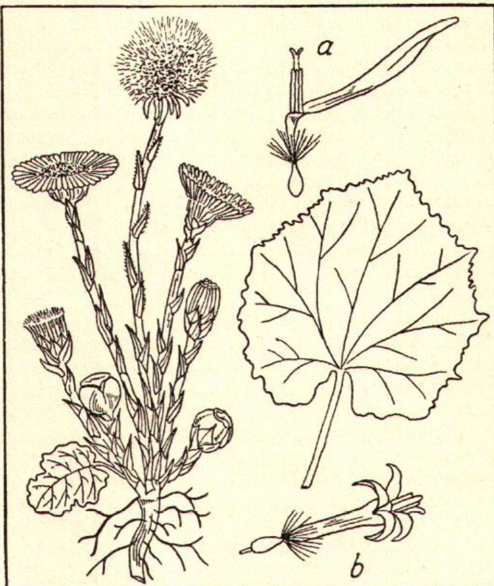
Hoedemakeriaansche richting, → Hoedemaker.

Hoeé of H u é, hoofdstad van Annam in Fransch-Indo-China, 12 km van de zee (X 223 J 4); ca. 125 000 inwoners (1931). Houtzagerijen, glasfabrieken, ivoorsnijwerk. In de nabijheid de koninklijke begraafplaatsen. H. is zetel van een generaal-resident en een apostolisch-vicaris.

Het v i c a r i a a t omvat het Noordelijke deel van de kolonie Cochin-China en wordt bediend door de Priesters van de Vreemde Missies van Parijs. Van de 823 000 inwoners van het gebied zijn er 72 000 Katholiek.

Hoef (ungula) noemt men de hoorn-omkleeding van de teentoppen bij de hoefdieren. Men kan hieraan onderscheiden de breede, dwars-gebogen hoornplaat en de ventrale, platte en dikke hoornzool.

Hoefblad (Tussilago farfara) behoort tot de plantenfam. der samengesteldbloemigen. Dit geel-

Klein hoefblad. a = lintbloempje; b = buisbloempje.

bloeiend kruidgewas uit de Middellandsche-Zeelanden, heet feitelijk k l e i n h o e f b l a d of ook hoeven, paardevoet, stinkblad, hoosblad, heulsblad en tabak. De bladeren zijn geneeskrachtig en het sap verschaft een huismiddel tegen den hoest.

G r o o t h o e f b l a d behoort ook tot de samengesteldbloemigen en is een der 14 soorten van het geslacht Petasites. Dit purperbloemig gewas, P. officinalis, heet ook paddebladen. De alpensoorten P. albus en P. niveus zijn bijna wit bloeiende sierplanten, die in Nederland soms verwilderd aangetroffen worden. *Bouman.*

Hoefdieren (Ungulata) bezitten een hoef, die het laatste teenlid als een schoen omgeeft; het zijn groote planten- of alleseters, als huisdieren zeer belangrijk. Hiertoe behooren de orden: → slurfdieren, onevenhoevigen (neushoorns, tapirs, paarden) (→ Onparighoevigen) en evenhoevigen (zwijnen, herkauwers) (→ Parighoevigen). → Hoefgang. *Keer.*

Hoefer von Feldsturm, F r a n z, R i t t e r, Oostenr. generaal; * 9 Juli 1861 te Komotau, † 22 Jan. 1918 te Weenen. Tijdens den Wereldoorlog plaatsvervanger van den chef van den generalen staf en redacteur van de legerberichten.

Hoefgang of u n g u l i g r a d i e komt voor bij dieren, die met de teentoppen, welke van een hoef voorzien zijn, op den grond steunen.

Hoefnagel, 1° J a c o b, Zned. schilder en graveur, zoon van 2° ; * 1575 te Antwerpen, † 1630 in Holland. Van zijn hand kent men een groot aantal zeer verdienstelijke voorstellingen van planten en dieren.

L i t. : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

2° J o r i s (of Georg Hufnagel), Zned. schilder en teekenaar, vader van 1°; * 1542 te Antwerpen, † 9 Sept. 1600 te Weenen. Leerling van Hans Bol, reisde veel rond in Europa en bleef lang te München. Hij schilderde meest in miniatuurformaat, vooral voorstellingen voor wetenschappelijke werken, maar ook landschappen en portretten.

L i t. : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hoefslag, een gedeelte van een dijk, tot onderhoud waarvan de ingelanden in Holland tijdens de M.E. in de omgeving hunner woonplaats verplicht waren.

Hoefsmederij, → Beslaan.

Hoefijzer, gebogen voetijzer, waarmee een hoef beslagen wordt. Een h. boven stal of elders geldt algemeen als talisman, brengt geluk en bezit afwerende kracht volgens bijgeloof. Behoort tot de Wodansymbolen. Schrijnen brengt de primaire beteekenis in verband met de paardenschedels, in stallingen ingemetseld, en met de houten paardekoppen op de nok der Saksische boerenwoningen. Het paard als Saksisch stamteeken wordt vertegenwoordigd door zijn hoeven, dus ook door de hoefijzers. *Knippenberg.*

L i t. : Jos. Schrijnen, Ned. Volkskunde (I [2]1930, 104).

Hoefijzerboog (b o u w k.), boog in den vorm van een hoefijzer. Hij komt vooral voor bij de Moorsche school der Islamietische bouwkunst in Spanje, Sicilië en N. Afrika. → Boog (sub 2°).

Hoefijzermagneet, → Magneet (U-vormige).

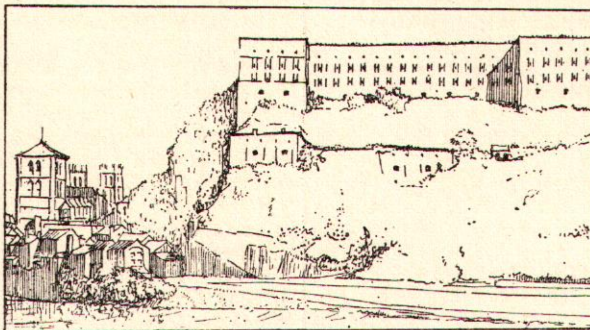
Hoefijzerneus, → Handvleugeligen.

Hoegaarden, gem. in Belg. Brabant (VI 95 E 3), ten Z. van Tienen. Ca. 4 650 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 745 ha. Landbouw; brouwerijen; vee- en paardenhandel.

Hoegli (Eng. Hoogli), **1°** Westelijke tak van den Ganges (X 223 F 3), waaraan Calcutta; vormt de Westgrens van de Ganges-Brahmapoetra-delta.

2° Britsch-Indische stad, gesticht door de Portugeezen in 1537, aan de gelijknamige rivier. 85 000 inw., waarvan 80% Hindoes.

Hoegne, linkerbijrivier van de Vesder, in de prov. Luik; vloeit uit de hooge venen van de Baraque Michel, loopt in W. richting door een beboscht gebied, buigt bij Theux om naar het N. en werpt zich te Pepinster in de Vesder; de H. ontvangt talrijke stortbeken en het Spa-water, dat door een uiterst aantrekkelijke berg- en boschstreek stroomt. *V. Asbroeck.*

Hoei. Citadel; links O. L. Vrouwekerk.

Hoegrootheid (w ij s b e g e e r t e) is een bepaalde wijze van zijn, waardoor de stoffelijke zelfstandigheid deelen buiten deelen heeft of binnen de soortelijke grenzen telbaar is. Overeenkomstig de Aristotelisch-Thomistische wijsbegeerte is de h. één der tien → categorieën of meest algemeene wijzen van zijn, welke aan de natuurdingen zouden toekomen en daarom daarvan kunnen gezegd worden (→ Praedicamenten). In zoover de h. maakt, dat een of andere stoffelijke zelfstandigheid deelen buiten deelen heeft, wordt zij continue h. genoemd en is grondslag der deelbaarheid, ondoordringbaarheid enz. der stoffelijke dingen. In tegenstelling met continue h. spreekt men van discrete h. en bedoelt dan daarmee de bepaalde wijze van zijn, welke aan meerdere zelfstandigheden van een zelfde soort toekomt en deze telbaar maakt. *Th. v. d. Bom.*

Hoei (Fr. Huy), stad in het W. van de prov. Luik, in het Maasdal, aan den samenloop van Maas en Hoyoux; opp. 801 ha, ca. 14 500 inw.; arrondissementshoofdplaats; belangrijke landbouwmarkt; steengroeven: kalksteen en arduin; zandgroeven; ijzerindustrie, nagelfabrieken, ijzer- en kopergieterijen, kachelmakerijen; likeur-stokerijen; papierfabrieken; vroeger wijnvelden op de oevers van de Maas. Bezienswaardigheden: citadel, van waaruit een prachtig vergezicht; O.L. Vrouwekerk (14e e.), met zeer rijke binnenversiering, reliekschrijn en kunstschat; St. Mengold-kerk, met graftomben en beeldhouwwerk in marmer: „La vie et la mort”, van Delcour; kapel de la Sarte (17e e.), op een rots gebouwd, bedevaartsplaats; overblijfselen van de oude abdij van Neufmoustier, standbeeld van Pieter den Kluizenaar; stadhuis uit 18e eeuw; steenen brug; ruïnes van stadsmuur. *V. Asbroeck.*

G e s c h i e d e n i s. In 985 schonk de H. Ansfried, de laatste graaf van H. en later bisschop van

Utrecht, het oude graafschap H. aan de St. Lambertuskerk v. Luik, onder bekrachtiging van Otto II. Het kasteel van H., steeds de inzet der vele bezitswisselingen van H., werd dikwijls ingenomen, o.a. in 1595 door den gouverneur van Breda, d'Hérauguière, voor de Staten-Generaal. Vóór de Fr. Revolutie, onder het regime der prins-bisschoppen van Luik, was H. tweede stad van het prinsbisdom. Begin 18e e. was het barrière-stad. Op de plaats van het oude kasteel werd in 1822 de citadel gebouwd. Bezetting door de Duitschers 15 Aug. 1914.

Te H. werd door Theodorus van Celles gesticht de Orde van het H. Kruis (Kruisheeren), op den heuvel Clair Lieu, waar vóór 1794 de basiliek van het H. Kruis stond en de kloostergebouwen verspreid lagen. Als eerste stichtingsdatum wordt gevonden 1210, eerste hist. zekerheid geeft het jaartal 1248. Zes eeuwen lang bleef het klooster de hoofdzetel der Orde. Het werd onder de troebelen der Fransche Revolutie 1 Sept. 1796 verlaten en 15 Juni 1798 verkocht door den staat waarna het in verval geraakte. Thans is de zetel der Orde gevestigd te St. Agatha bij Cuyck a. d. Maas.

L i t.: Léon Wilmotte, Notice hist. sur le couvent des Croisiers de Huy (Hoei, Lebrun et Fils, z.j. 1920 ?); Rob. Haasz, Die Kreuzherren in den Rheinlanden (Bonn 1932, 3-6); Corn. Hermans, Annales Ordinis S. Crucis (I 1858, sparsim); Kruistriomf, maandschrift (jg. 4, 1924-'25, 73-76).
Beijersbergen van Henegouwen.

Hoeichol, Zuidelijke stam in Sonora, behoorende tot de Oeto-Azteken. → Indianen van Middel-Amerika.

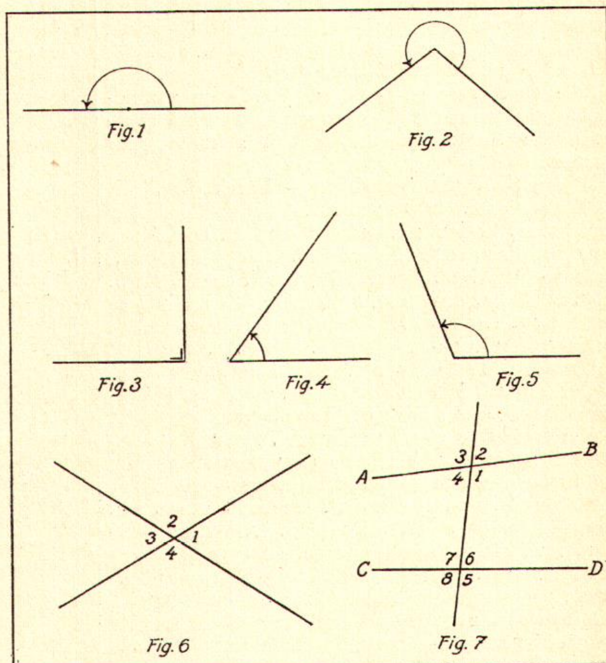
Hoeilaart, gem. in Belg. Brabant, ten Z. van Brussel, op den rand van Zoniënbosch (VI 96 C 3); opp. 1 986 ha; ca. 6 000 inw. Middelpunt van de druiventeelt onder glas, aldaar begonnen in 1869 door de gebr. Sohie. Thans zijn te H. ca. 9 000 druivenserres, bedekkend nagenoeg 130 ha. Van H. breidde de teelt zich uit over de omliggende gemeenten Overijsche, Duisburg, Huldenberg, Terhulpen enz.; in het geheel schat men het aantal serres op 20 000. De opbrengst bedroeg in 1929 ca. 80 millioen frs.

In den onderbouw van de oude kerk vond men een wijsteen uit de 4e eeuw, met Romeinsche inscriptie. Op den zoom van Zoniënbosch, kapel van O.L.Vr. Welriekende (eigenlijke plaatsnaam Wilrike), zeer oude bedevaartplaats. Midden in het bosch bevond zich de vermaarde priorij van → Groenendaal.

In de nabijheid werd in 1889 een hippodroom ingericht, het grootste renperk van de hoofdstad; in 1897 ook een arboretum en museum van het Beheer van Boschwezen.

L i t.: A. Wauters, Hist. des Env. de Brux. (III, 534-544); P. M. Verjand O.F.M., De Gesch. van 't Klooster van Groenendaal; P. Anastasius v. d. H. Paulus O.C.D., De Eeredienst v. d. Glz. Jan van Ruusbroec (1931); Eigen Schoon en De Brabander, Bijz. Groenendaalnr. (XV 1932, nr. 3-4): Fr. Smeets en R. de Marneffe, Bekn. overzicht v. d. gesch. v. d. Druiventeelt onder glas in België (z.j. 1933 ?). *Lindemans.*

Hoek, 1° m e e t k. Twee halve rechten met gemeenschappelijk grenspunt verdeelen het vlak, waarin zij liggen, in twee deelen, die beide den naam h. dragen; teeken ∠. De halve rechten zijn de beenen van den h.; het grenspunt is het hoekpunt. Men kan een hoek ontstaan denken door van twee halve rechten, die aanvankelijk samenvallen, de eene om het grenspunt te laten draaien. Een h., welks beenen in elkaars verlengde liggen, heet gestrekt (fig. 1). Is een h. grooter dan een gestrekte, dan wordt hij inspringend (fig. 2) genoemd; is hij kleiner dan een gestrekte, dan uitspringend. Spreekt men van ∠ A, dan bedoelt men gewoonlijk den uitspringenden hoek A. Een rechte h. (fig. 3) is de helft van een gestrekten h. Een h., die kleiner is dan een rechte,

Hoek. Fig. 1-7.

heet scherp (fig. 4) en een, die grooter is dan een rechte, maar kleiner dan een gestrekte, heet stomp (fig. 5). Een uitspringenden hoek, die niet recht is, noemt men wel scheef. In fig. 6 noemt men ∠1 en ∠3, evenzoo ∠2 en ∠4 overstaande h. en ∠1 en ∠2 of ∠2 en ∠3 enz. nevenhoeken. In een fig., gevormd door twee evenwijdige of snijdende rechte lijnen, die door een derde lijn gesneden worden (fig. 7), gebruikt men de volgende benamingen: ∠1, ∠4, ∠6 en ∠7 zijn binnenhoeken; ∠2, ∠3, ∠5 en ∠8 buitenhoeken; ∠1 en ∠5, evenzoo ∠2 en ∠6 enz., overeenkomstige h.; ∠4 en ∠6, evenzoo ∠1 en ∠7, verwisselende binnenhoeken; ∠2 en ∠8, evenzoo ∠3 en ∠5, verwisselende buitenhoeken. Loopt AB evenwijdig met CD, dan is ∠1 = ∠3 = ∠5 = ∠7 en ∠2 = ∠4 = ∠6 = ∠8.

Over meten van h. het volgende. Het 90e deel van een rechten h. is een (hoek)graad. Een graad wordt in 60 minuten verdeeld, een minuut in 60 seconden; $1° = 60'$, $1' = 60''$. Men heeft getracht in te voeren een honderddeelig stelsel. Dan is een rechte hoek 100 graden, een graad 100 minuten en een minuut 100 seconden; bijv. $44^G\ 45`\ 48``$ of 44,4548 G. Ook worden h. gemeten in radialen. → Eenheid.

Snijden twee vlakke of ruimtekrommen elkaar in een punt, dan verstaat men onder den h. der beide krommen den h., dien hun raaklijnen in dat punt met elkaar maken. Met den h. tusschen twee kruisende rechten bedoelt men den h., gevormd door twee snijdende rechten, die met hen evenwijdig loopen. De h. van een rechte lijn met een plat vlak is de h., dien de lijn met haar projectie op het vlak maakt. Deze bepaling geldt niet, als de lijn op het vlak loodrecht staat; dan is de h. 90°. Den h. tusschen twee platte vlakken verkrijgt men door in een punt van de snijlijn in beide vlakken een loodlijn op de snijlijn op te richten. Men zie verder trefwoorden als: → Boldriehoek, Driehoek, Drievlakshoek, Standhoek, Tweevlakshoek.

Lit: → Planimetrie; Stereometrie. *v. Kol.*

2° Beurstechnisch is hoek de vaste standplaats ter beurze van Amsterdam van de hoeklieden (→ Hoekman) voor een of meer bepaalde fondsen.

3° **Maagden van den Hoek,** → Hoeck (De).

Hoek, gem. in Oostelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland; omvat het dorp H. en tal van buurtschappen, o.a. Mauritsfort. Ca. 2 700 inw., waarvan 70% Ned. Herv., 25% Geref. en 2% Kath. Opp. 5 295 ha, kleigrond, waarop land- en tuinbouw en veeteelt. Het dorp H. ligt bij de Braakman aan de tramlijn Terneuzen—Philippine. *C. v. d. Broek.*

Hoek, Pieter van, Ned. landbouwkundige, doctor h.c.; * 7 Mei 1865 te Ulrum, † 3 Maart 1926 te Den Haag. Door zijn groote gaven, grondige studie, helder inzicht en stoere werkkracht, gepaard aan beminnelijken eenvoud klom hij op van dorpsonderwijzer tot directeur-generaal van den landbouw (1910-'25) en was aldus leider van den Ned. landbouw in een zeer moeilijke periode (Wereldoorlog). Als landbouwleeraar was hij de erkende techn. leider geweest van den Noord-Brabantschen boer op het gebied van akkerbouw, veeteelt en zuivelbereiding; als inspecteur en directeur-generaal deed hij veel voor de uitbreiding van het landbouwonderwijs, dat hij bekroond zag met een landbouwhoogeschool. Veel leiding en steun gaf hij ook aan coöperatie- en vereenigingsleven. *Moerlands.*

Hoeke, gem. in West-Vlaanderen, ten N.O. van Brugge, aan het kanaal van Sluis. Ruim 250 inw.; opp. 432 ha. Polderstreek. Landbouw.

Hoeken en Kabeljauwen. Hoeken is de naam der partijen in Holland, die gedurende bijna 150 jaar, met talrijke tusschenpoozen, strijd voerden tegen de Kabeljauwen. De oorsprong van beide namen is onzeker. Men gist, dat de K. genoemd werden naar het blauw-zilveren wapen van het Beiersche huis, waartoe hertog Willem V behoorde, die door de K. gesteund werd. H. zouden dan de leden der tegenpartij genoemd zijn, omdat men kabeljauw met een hoek vangt. Men kan in de twisten der H. en K. zes perioden onderscheiden. De eerste van 1350-'54 is de strijd tusschen Margaretha van Avesnes, gehuwd met keizer Lodewijk den Beier, en haar zoon hertog Willem V, later graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland. De tweede van 1359-'62 is het nederwerpen van het verzet van de K. door Albrecht, die in plaats van zijn krankzinnig geworden broer regeert. De derde van 1392-'93 is de oorlog tusschen Willem van Oostervant (later Willem VI) met de H. tegen zijn vader Albrecht, die onder invloed van Aleid van Poelgeest (vermoord 1392) op de zijde der K. was gekomen. De vierde van 1401-'12 valt samen met den zgn. Arkelschen oorlog, waarin Willem VI met de H. en in verbond met den biss. van Utrecht, Frederik van Blankenheim, Jan van Arkel verslaat met de K. De vijfde van 1417-'28 is die van Jacoba van Beieren, waarin deze met de H. ten slotte moet onderdoen voor Philips van Bourgondië en de K. De zesde van 1477-'92 is die van Maria van Bourgondië en Maximiliaan, waarin de laatste, gesteund door de K., door middel van zijn generaal Albrecht van Saksen de H. definitief verslaat. Wel heeft men (Tijdeman) nog gemeend, de woelingen der 16e eeuw, die aan den opstand tegen Spanje vooraf-gingen, ja zelfs nog die der 17e e. met de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten in verband te kunnen brengen, maar de namen H. en K. komen na 1492 niet meer voor. De bijzonderheden van deze twisten vindt men elders, bij de voornaamste vorsten behandeld. Even moeilijk als de verklaring der namen, is die van oorsprong en karakter van deze partijtwisten. Het dichtst zal men bij de waarheid komen, wanneer men ze beschouwt als een reeks conflicten, van vaak economischen aard, waarin de partijen wel denzelfden naam, maar niet hetzelfde oogmerk hebben. In het algemeen zijn de H. meer behoudend en de K. meer vooruitstrevend.

Lit.: Een moderne behandeling van heel het verloop dezer twisten ontbreekt. Tijdeman, Verhandeling over de H. en K. Partijschappen (Leiden 1815) en De Jonge, Verhandeling over den Oorsprong der H. en K. Twisten (Leiden 1817) zijn verouderd en blijven bij de eerste periode staan. Nuyens', H. en K. (Volksalm. v. Ned. Kath., 1873, 209-230) is nog altijd lezenswaardig. Alleen uit de algemeene geschiedenissen van Ned. en monographieën, zooals: S. D. Waller Zeper. Jan van Henegouwen, Heer van Beaumont (1914) of: H. J. Smit, De Opkomst van den Handel van Amsterdam (1914), kan men het geheele verloop nagaan. *W. Mulder S. J.*

Hoeker, typisch Oud-Hollandsch zeilschip, dateerende uit de 17e eeuw, van zeer ronden vorm en getuigd met één mast. Oorspr. gebruikt voor de visch-vangst op Noord- en Zuiderzee, later ook als koopvaardijschip in de vaart op Oost- en Middellandsche Zee. Thans niet meer in gebruik.

Hoekman (beurstechnisch) is ter effectenbeurze te Amsterdam degene, die beroepmatig in een of meer bepaalde fondsen handelt en veelal als → daghandelaar optreedt.

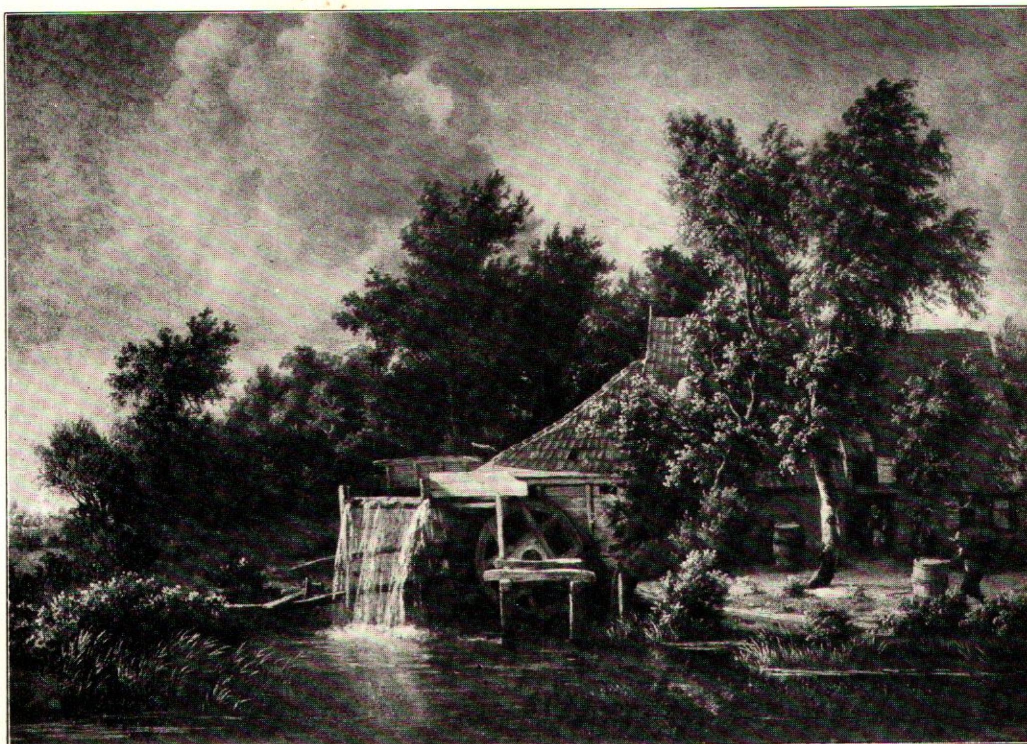
Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, → Hoeken en Kabeljauwen.

Hoeksche Waard, → Beierland.

Hoeksnelheid. Voor de bepaling van een draaiende beweging komt het vaak niet zoozeer aan op de eigenlijke snelheid van het lichaam of stoffelijk punt, gemeten langs den weg, dien het feitelijk aflegt, als wel op de grootte van den hoek, die in een bepaald tijdsverloop der wenteling beschreven wordt. De h. nu is de hoek, die in 1 sec beschreven wordt en die niet in graden, maar in radialen (verhouding van den boog, die den hoek onderspant, tot den straal) wordt gemeten. *A. Mulder.*

Hoekspiegel. Deze bestaat uit twee spiegels, die een bepaalden hoek met elkaar maken. Een lichtstraal, die op beide spiegels eenmaal gereflecteerd is, ondergaat een richtingsverandering, die het dubbele is van den hoek tusschen beide spiegels (voor toepassing, → Spiegelsextant). Bij meervoudige reflexies van de lichtstralen afkomstig van een voorwerp, dat tusschen de spiegels is geplaatst, ontstaan meerdere beelden van dit voorwerp (voor toepassing, → Kaleidoscoop). *Rekveld.*

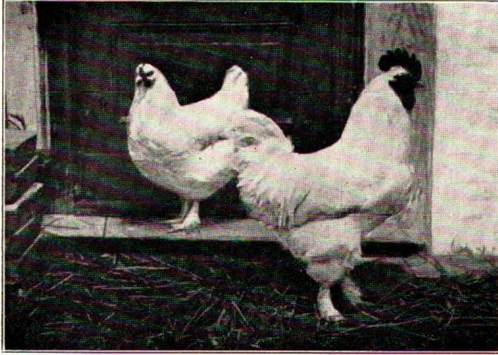
HOBBEMA

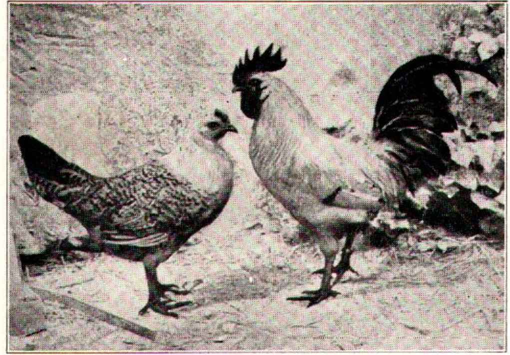

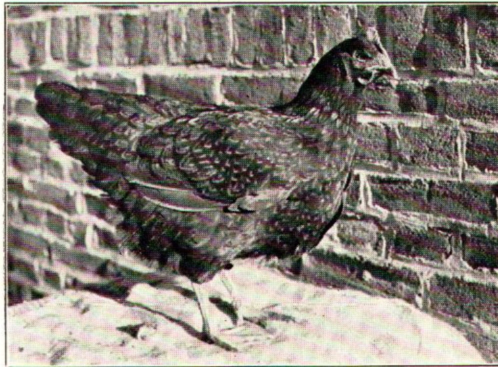
De watermolen (ca 1665). Rijks Museum, Amsterdam.

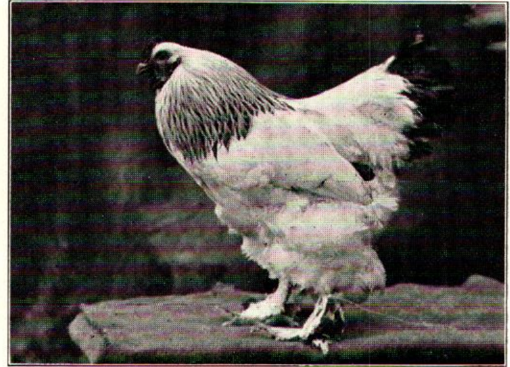

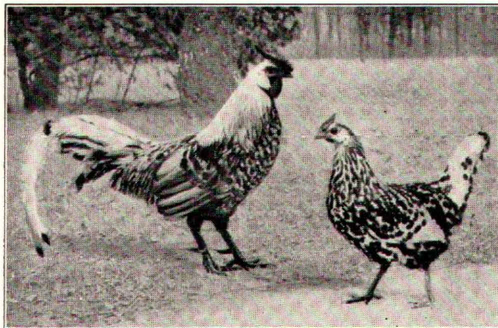
Laantje van Middelharnis (1689). Nat. Gallery, Londen.

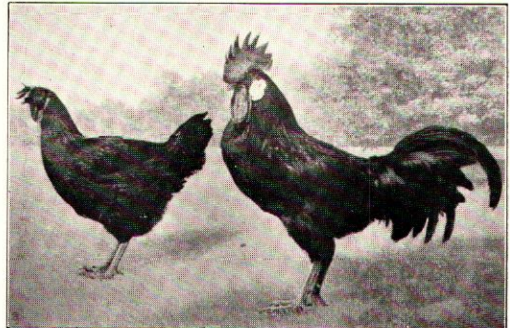

Witte Mechelsche.

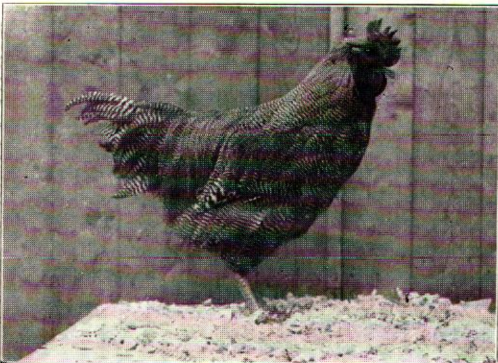

Oostfriesche Meeuw.

Barnevelder.

Brahma.

Hamburgsche Zilverlaken.

Zwarte Minorca.

Plymouth Rock.

Zwarte Hollandsche Witkuif.

Hoeksteen, de steen waarop de bouw rust. In het O. T. is de h. een beeld voor de leiders van Israël en in het bijzonder voor den Messias (Is. 28. 16). In Ps. 117. 22 is Israël of Sion de h. van den Messiaanschen bouw. In het N. T. wordt de term toegepast op Christus (Mt. 21. 42; Mc. 12. 10; Lc. 20. 17; Act. 4. 11; Eph. 2. 20; 1 Petr. 2. 7). *C. Smits.*

Hoektanden (dentes canini) zijn vier in de mondhoeken geplaatste kegelvormige tanden, in elke kaakhelft één. Bij vele zoogdieren zijn deze tanden zeer lang uitgegroeid en dienen als grijporganen of verdedigingswapenen.

Hoektrouw (w i s k.) is een afbeelding, projectie of transformatie, die hoeken niet van grootte verandert.

Hoek van Holland, sinds 1914 een afzonderlijk gelegen deel der gem. Rotterdam. Ruim 3 600 inw.; opp. 29 133 ha. De woonkern bevindt zich ten N. van den Nieuwen Waterweg, zich enkele km daarlangs uitstrekkend. Het ten Z. van den Nieuwen Waterweg gelegen deel bestaat uit de zgn. Beer (duingebied) en de aangrenzende Maasvlakte. Plaats en haven ontstonden eerst na het graven van den Nieuwen Waterweg (1866-'72). Als voorhaven van Rotterdam neemt H. v. H. in geringe mate aan het Rotterdamsche havenbedrijf deel, o.a.: overtochtsveer naar Harwich, eenige opslag en doorvoer der goederen. Is voorzien van een loodsstation, seinstelling, vuurtoren en quarantaine-inrichting. Door den spoorweg (boottreinen) en geregelden scheepvaartdienst is H. v. H. met Rotterdam verbonden; tramverbinding met Den Haag en Westland. *v. Frankenhuysen.*

Hoekvergrooting, → Afbeelding (natuurk.).

Hoekijzer, een vorm van profielijzer. Het is gelijkzijdig zoowel als ongelijkzijdig in den handel en volgens normaalprofielen van alle landen, die walswerken in gebruik hebben, waarbij een bepaalde betrekking bestaat tusschen de lengte der beenen van den hoek en de dikte. H. wordt geleverd in de profielen 15 × 15 × 3 mm tot 200 × 200 × 20 mm voor gelijkzijdig en 20 × 30 × 3 mm tot 100 × 200 × 18 mm voor ongelijkzijdig hoekijzer. *P. Bongaerts.*

Hoelagoe, kleinzoon van → Dzjinggis-Khan, † 1265. Hij breidde de geweldige veroveringen, door de Mongolen onder zijn grootvader gemaakt, uit over Perzië, Bagdad en Syrië. Na zijn dood gingen de laatste veroveringen weer verloren, doch voor Perzië werd H. de stichter van de dynastie der Ilchanen. H. maakte een einde aan het Abassidische kalifaat (1248).

Hoelbeek, gem. in Belg. Limburg, tusschen Hasselt en Maastricht; opp. 394 ha, hoogte 65 m; ruim 300 inw. (Kath.); landbouw.

Hoele, Arab. naam van het kleinste en meest Noordelijke Jordaanmeer (Bahret el Hoele) en van de ten N. daarvan liggende moerassige vlakte (Ard el Hoele). Het Hoele-meer is ruim 5 km breed, bijna 6 km lang, zeer ondiep (3-5 m) en ligt 2 m boven den spiegel der Doode Zee. *Simons.*

Hoeleden, gem. in Belg. Brabant (VI 95 E 3), ten N. van Tienen. Ruim 1 300 inw., grootendeels Kath.; opp. 848 ha. Landbouw.

Hoelman, → Aap (sub 1°).

Hoelzwaan, → Wilde zwaan.

Hoen (G a l l u s) (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832) behoort tot de fam. der fazantachtigen; de afstamming staat niet vast. Kenmerken van het h. zijn: de naakte kinlellen; een vleeschkam of vederbos op den kop; drie rijen hoornplaten op het loopbeen; een rechtopgedragen staart, waarin bij den haan meestal gekromde sikkelveeren voorkomen; sporen bij den haan; 4 soms 5 met nagels voorziene teenen. De tamme hoenders komen over de geheele wereld verspreid voor in ontelbare rassen en variëteiten, ontstaan onder invloed van uitwendige omstandigheden en teeltkeus. Alleen in koude streken gedijen ze niet. Er is wellicht geen enkele diersoort, welke zulk een groote verscheidenheid vertoont in grootte, kleur en type als het hoen. De eigenl. landhoenders stellen weinig eischen en passen zich aan allerlei omstandigheden aan, zijn meer leg- dan vleeschtype en zijn gekenmerkt door hun slanken vorm. Reeds in de oudste tijden was het huishoen bekend, vooral bij de Aziatische volkeren.

De **rassen** onderscheidt men in: 1° het l a n d r a s - t y p e met a) enkelvoudigen of rozenkam, waartoe behooren o.a. het Drentsche hoen, de Friesch-Hollandsche pellen, het Campiner of Kempensche hoen, de Leghorns, de Minorca's enz.; b) de baard- of kuifhoenders, waartoe behooren o.a. de kraaikoppen, de uilebaarden, de Brabanders; verder behooren tot dit type de naakthalzen en de negerhoenders. 2° Het C o c h i n t y p e, zware vleeschrassen, waartoe behooren: a) de geelhuidigen, o.a. het Cochinchinahoen, de Wyandottes; b) de withuidigen, o.a. het Mechelsche hoen. 3° Het v e c h t t y p e. 4° De z ij d e h o e n - r a s s e n. 5° De d w e r g - of k r i e l h o e n - d e r s.

Voor de bedrijfspluimveehouderij in Ned. komen alleen in aanmerking de Leghorns, de Barnevelders, de Welsummers en de Rhode-Island Reds. Hierbij is hoofddoel: zooveel mogelijk en zoo groot mogelijke eierproductie met zoo weinig mogelijk kosten en risico. Voor de piepkuikensfokkerij komen de Noord-Hollandsche blauwen in aanmerking. De Leghorns zijn in de laatste jaren vooral het bedrijfshoen bij uitstek geworden.

Het huishoen leeft van graan, insecten, wormen en groenvoer; de hennen beginnen vroeg in het voorjaar te leggen en gaan daar regelmatig iederen dag mee door, totdat ze broedsch worden. Kippen, die veel broedsch worden, zijn geen goede legsters. In het tweede levensjaar, meestal omstreeks Aug., Sept., beginnen de kippen te ruien. Zij verliezen dan hun veeren, leggen geen eieren meer, de kam en de lellen worden bleek, de hanen kraaien niet meer. De ruitijd duurt enkele weken en is zeer critiek, omdat de dieren dan zeer gevoelig zijn voor minder gunstige weersomstandigheden.

De meest voorkomende **ziekten** onder de kippen zijn: diphtherie, pokken, snot, verlammingsziekte, tuberculose, onder de kuikens: coccidiose en pullorumziekte. Veel last kunnen de kippen hebben van luizen, vlooien, mijten en ingewandswormen.

De Ned. staat bevordert de pluimveehouderij, behalve door de rijkscontrôle ook door den voorlichtingsdienst (Rijksinstituut voor Pluimveeteelt te Beekbergen, de rijkspluimveeteeltconsulenten en de landbouwonderwijzers met pluimveeakte).

Eierproductie. Door teeltkeus en verbeterde uitwendige omstandigheden, als voeding, verpleging, huisvesting, werken met kunstlicht, is de productie per kip aan eieren zeer gestegen. Was deze in één legperiode voor enkele jaren gemiddeld niet hooger dan 80 eieren, thans is deze te stellen op 120, terwijl de goede fokkers een gemiddelde halen van 150 eieren. Er zijn productiecijfers waargenomen van 300 stuks

en meer. De grootste productie wordt bereikt in de 2e legperiode. Men houdt de kippen niet langer dan drie jaar aan. Zij kunnen echter wel 8 à 10 jaar oud worden.

Eierhandel in Ned. Het aantal h. is in Ned. in de laatste jaren enorm toegenomen, dank zij de gunstige productie- en afzetmogelijkheden. Men schatte in 1934 de eierproductie op 2 200 millioen eieren, het aantal kippen op 13 mill., het aantal kuikens op 12 mill. stuks. In 1910 bedroegen de twee laatste cijfers resp. 10 mill. en 3 mill. Tot 1907 werden in Ned. meer eieren in- dan uitgevoerd. In dat jaar bedroeg het uitvoersurplus 795 000 kg (1 kg = 16 à 17 eieren), welk surplus zijn toppunt bereikte in 1930 met een bedrag van bijna 86 mill. kg en in 1933 weer was teruggeloopen tot 56 740 000 kg. De belangrijkste afzetgebieden waren Duitschland en Engeland. Van de productie werd 60% geëxporteerd, grootendeels versch (90%), de rest als koelhuis- of als geconserveerde eieren. De totale productie aan eieren en pluimvee werd in 1932 op 40 mill. gld. geschat. De crisis heeft ook dezen belangrijken tak van volkswelvaart in sterke mate getroffen. Alleen deskundige en zuinige leiding geven in de kippenfokkerij een bescheiden bestaan.

De afzet der eieren gebeurt via den handel of via de coöperaties. De grootste eiermarkt is Barneveld; de grootste afzetcoöperaties zijn te Roermond, Arnhem, Venlo, Enschede, Leeuwarden en Almelo. De eiermijn van Roermond is de grootste van Europa en beheerscht een vijfde deel van den export. De afzet van slachtkippen en jonge haantjes gebeurt meestal direct vanaf de boerderij via handelaars.

In 1929 kwam een vrijwillige uitvoercontrôle tot stand op eieren, uitgaande van de Ned. Federatie van Vereenigingen van Bedrijfspluimveehouders of Ned. Pluimveefederatie (N.P.F.) en enkele vooraanstaande coöperaties en handelaren. In 1930 werd deze particuliere contrôle omgezet in een rijkscontrôle. Ongecontroleerde eieren mogen nu niet meer geëxporteerd worden. Om den binnenlandschen handel te saneeren, is het zgn. Eierbesluit ingesteld, dat gebaseerd is op art. 14 van de Warenwet. Volgens dit besluit moeten de eieren worden aangeduid met een der vlg. benamingen: versche eieren, koelhuiseieren, geconserveerde of kalkeieren, eieren 2e soort of buitenlandsche eieren.

De **vleeschproductie** van het h. speelt in Ned. slechts een geringe rol. *Verheij.*

De eierhandel in België. Vóór den Wereldoorlog werd het aantal h. in België geraamd op 12 millioen en de eieropbrengst op ca. 1 milliard stuks. Tijdens de eerste na-oorlogsche jaren heeft de h.-teelt ingevolge den voordeeligen prijs der eieren, een groote uitbreiding genomen. De eierproductie in de jaren 1928-'31 werd gemiddeld geschat op ca. 2,7 milliard stuks, het aantal hoenders op ca. 23 millioen. Deze groote productie maakte het noodzakelijk een aanzienlijke hoeveelheid eieren in den vreemde af te zetten: de uitvoer in 1929 bedroeg dan ook ca. 713 millioen stuks.

Het groot belang van de h.-teelt had tot gevolg een aanmerkelijke verbetering van de exploitatie. Dank zij vooral de veredelingsstations, de hoenderbonden, de meer doelmatige voeding, de verbetering der hoenderhokken en der verzorging, werd de jaarlijksche productie per hen opgevoerd van 80 eieren vóór den Wereldoorlog tot 120. In heel die aanpassing en verbetering hebben de groote landbouwvereenigingen een belangrijke rol vervuld.

Doch de zware moeilijkheden, zoowel wat de prijzen als wat den uitvoer betreft, gaven de laatste jaren aanleiding tot een ernstige inkrimping van de teelt: vele minder krachtige bedrijven bezweken onder den druk; de eieruitvoer liep terug tot 238 millioen stuks in 1934, terwijl de productie voor dat jaar nog slechts geschat werd op 2,2 milliard, en het aantal hoenders op 18 millioen.

Voor eierproductie wordt vnl. de Witte Leghorn gebruikt; voor de teelt van vetkiekens, meer bepaald in de omstreken van Brussel en van Mechelen, komt vooral de Mechelsche Koekoek in aanmerking. *Luytgaerens.*

Hoen (Hoon, Honius, Honnius), C o r n e l i s, schrijver van het oudste theologisch-Protestantsch geschrift, door een Nederlander samengesteld (nl. een brief aan Hinne Rode). H. ontving onderwijs op de Hieronymusschool te Utrecht en werd advocaat bij het Hof van Holland te Den Haag. In 1523 werd hij, wegens „Luthersche ketterij”, gevangen genomen. In den kerker te Delft onderhield hij briefwisseling met Cornelius Aurelius van Lopsen, die hem prees om zijn geduld en barmhartigheid. De overdenking van Wessel Gansfort's De Sacramento Eucharistiae, bracht hem tot de overtuiging, dat in het H. Sacrament Jesus niet werkelijk tegenwoordig is. Deze overtuiging legde hij vast in een brief aan Hinne Rode, die dezen brief aan Luther deed toekomen. Deze keurde den inhoud van dien brief beslist af. Zwingli echter heeft den brief, met eenige aanvullingen, afgedrukt.

L i t. : A. Eekhof, Cornelis Hendricxz H., in N. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 787). *W. Mulder S. J.*

Hoenan, Chin. provincie in het midden-Jangtsegebied (VII 383 E/F 5/6); 205 000 km². 29 millioen inw. Het N. is vlak, de rest bergland. Daar vindt men nog flinke bosschen en is mijnbouw mogelijk (steenkool, antimoon, zink). Het klimaat is subtropisch, het laagland levert rijst, tarwe, maïs, katoen en thee. Hoofdstad Tsjang-sja. *Heere.*

Hoenderachtigen (Galliformes), orde van meest op den grond levende vogels van gedrongen lichaamsvorm. Aan den kleinen kop vaak roode aanhangsels als kammen, lellen e.d. Korte, sterke snavel. Krachtige pooten. Bij de mannetjes is de staart vaak opvallend ontwikkeld. Slechte vliegers. Het mannetje (haan) leeft met meerdere wijfjes (hennen) samen. De h. zijn in talrijke soorten over de heele aarde verspreid. Tot deze orde behooren o.a. kalkoen, pauw, fazant, kwartel patrijs en de huishoenders. Deze laatste stammen af van Aziatische wilde soorten, waarsch. van het Indische bankiva-hoen.

Hoenderbeet (p l a n t k.), → Doovenetel.

Hoendiep, kanaal in de prov. Groningen, van de stad Groningen naar de Friesche grens (XII 448 B 3); vormt een deel van den waterweg Gron.—Lemmer. Het bestaat uit twee panden, waarvan het eerste (tot Gaarkeuken) tot den boezem van het Westerkwartier, en het tweede tot Frieslands boezem behoort. Lengte 26,5 km. *Bouma.*

Hoenkoop, gem. in de prov. Utrecht ten Z.W. van Oudewater op de grens van Utrecht en Zuid-Holland. Bestaat uit de Buurt en den Rosendaalschen dijk. Opp. 755 ha, ca. 630 inw., vrijwel uitsluitend Prot. (geen Kath. kerk). Laagveen. Veeteelt en zuivelbereiding; eenige mandenmakerijen. *Akveld.*

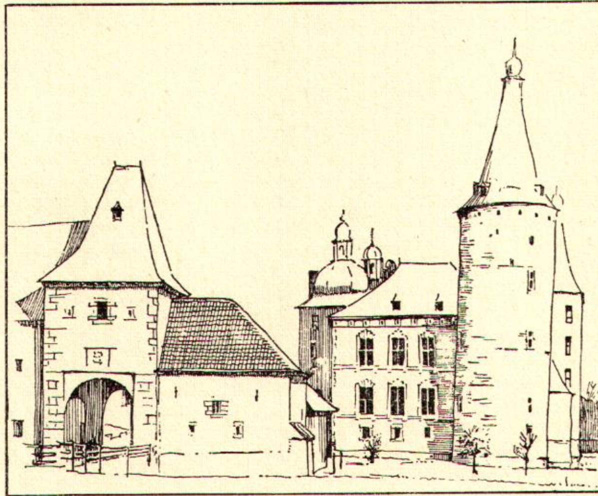
Hoensbroech, P a u l, g r a a f v o n, Duitsch ex-Jezuïet; * 29 Juni 1852 op het slot Haag (Geldern), † 29 Aug. 1923 te Berlijn. Hij trad in de Jezuïetenorde

(1878-'92), welke hij verliet en later bitter aanviel, nadat hij tot het Protestantisme was overgegaan (1895).

Voorn. werken: Der Kirchenstaat (1889); tegen de Kerk: Das Papsttum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit (2 dln. 1900-'02).

Hoensbroek, gem. in Ned. Limburg, gelegen ten N.W. van Heerlen; opp. 890 ha; het bestaat uit H. en de gehuchten Terschuren, Schurenberg, Vaesrade, Kommen, Overbroek, Ten-Esschen. De bebouwde kom ligt op 2 km afstand van het station H. van de spoorlijn Sittard—Heerlen en aan de lijnen van de electrische tramlijn Sittard—Heerlen en Brunssum—Heerlen (10-minutendienst). Hoofdverkeersweg is de rijksweg Sittard—Heerlen (Akerstraat). De bodem bestaat vnl. uit löss in de hoogere gedeelten en beekbezinking in de lagere deelen langs de Geleen, de Molenbeek (Roode beek) en Auvermoer.

H. telt ca. 16 000 inw., waarvan ca. 75% Kath., 9½% Ned. Herv., 3¾% Duitsch Evang., 1½% Evang. Luth., 4% zonder kerkgenootschap. De bevolking is tengevolge van het mijnbedrijf snel toegenomen: 1 343 inw. in 1900, 1 674 inw. in 1910, 3 313 inw. in 1915, 8 232 inw. in 1920, 10 690 inw. in 1925, 15 151 inw. in 1932.

Hoensbroek. Kasteel.

Het voornaamste middel van bestaan is de industrie (mijnbouw en nevenbedrijven, constructiewerkplaats). Verder uitgebreide middenstand en winkelbedrijf, landbouw en veeteelt. Vrijdags wordt elke week een vrije markt gehouden, welke tot de drukste van Zuid-Limburg behoort.

H. heeft 14 scholen voor lager onderwijs (waarvan 10 Kath.), een teekenschool, volkshuishoudschool en muziekschool. Te H. zijn vsch. vereenigingen en sociale instellingen, o.a. de ver. „Ave Rex Christe", welke bezit en heeft gerestaureerd het zeldzaam mooie kasteel, gebouwd in de jaren 1360-'68. Verder te H. het landgoed Terlinden, Wijngaardshof, Naanhof en de hoeve Ten Esschen. Er bevinden zich te Hoensbroek een viertal kloosters. *v. Thiel.*

Het kasteel te Hoensbroek is een in baksteen opgetrokken massaal gebouw. Vier vleugels uit 16e en 17e eeuw, met natuursteenen details om vierkant binnenplein; aan Z. zijde overbouwde arcadengalerij; in N. buitenfront twee kamer-torens; Z. buitenfront met twee zware hoektorens; op den Oosthoek vierkante toren (ca. 1650), op den W. hoek zware ronde toren (1368?) met gewelfden gevangeniskelder. In het midden van den Zuidelijken gevel uitgebouwde slotkapel.

H. behoorde sinds ca. 1395 aan de grafelijke familie van Hoensbroek. Het wordt thans gebruikt voor sociale doeleinden. *v. d. Venne.*

Geschiedenis. H. was een heerlijkheid, die door hertogin Joanna van Brabant in 1388 van Valkenburg en Heerlen werd afgescheiden en verheven ten voordeele van ridder Herman Hoen van den Broeck tot een vrije heerlijkheid, met hooge, middele en lage jurisdictie. In 1675 werd Arnold Adriaan van Hoensbroek tot markgraaf verheven. Uit dit geslacht stamt o.a. Philips Damiaan, bisschop van Roermond († 1793). *v. Thiel.*

Hoensbroek, Caesar Constant Frans van, prins-bisschop van Luik (1785-'92), † 3 Juni 1792. In 1789 brak de revolutie uit te Luik. H. werd door het volk uit zijn paleis te Seraing gevoerd naar het stadhuis van Luik. Hij ontvluchtte naar Duitschland en kon 13 Febr. 1791 terugkeeren.

Hoepe, Chin. provincie aan de Midden-Jangtse (VII 383 E/F 5); opp. 180 000 km², 27 millioen inw. In hoofdzaak laagland, vruchtbaar en dichtbevolkt; rijst, tarwe, boonen, sesam, katoen, thee, jute. Goede ligging, goede spoorbanen. Hoofdstad Woetsjang.

Hoepelrok, → Crinoline.

Hoepertingen, gem. in Belg. Limburg, ten O. van St. Truiden; opp. 855 ha, hoogte 59 m, ca. 1 450 inw. (Kath.); landbouw. In het gehucht Hellingsfort staat een oude kapel, geheeten Kluis van Helshoven.

Hoepfl, Hildebrand, Kath. exegeet; * 1872, † 1934; prof. aan het Pauselijk college van den H. Anselmus te Rome, lid der Bijbelcommissie.

Werken: o.a. Introductionis in sacros utriusque Testamenti libros Compendium (3 dln. 1931).

Hoeri's (Arab., vrouwelijk mw. van ahwar, = met schoone oogen), naam der vrouwen, die vlg. den Koran (o.a. Soera 44.54; 56.22) aan de gelukzaligen in het paradijs tot gezellin gegeven worden.

Hoerkanen (Hyrcanen), → Goerka (2°).

Hoernes, Moritz, Oostenrijksch praehistoricus, speciaal bekend door zijn onderzoekingen van de praehist. kunst; * 29 Jan. 1852 te Weenen, † 10 Juli 1917 aldaar. Vanaf 1889 was hij beheerder van het Natuurhist. Museum te Weenen en sinds 1889 prof. te Weenen.

Voorn. werken: Dinarische Wanderungen (1888); Bosnien und Herzegowina (1888); Wissensch. Berichte aus Bosnien und Herzegowina (13 dln. 1893-1916); Urgesch. der bild. Kunst in Europa (1898; ³1925); Kultur der Urzeit (3 dln. ⁵1922); Natur- und Urgesch. der Menschheit (2 dln. 1909); Der diluviale Mensch in Europa (1903). *Andres.*

Hoesain, zoon van Ali en Fatima, → Hasan ibn Ali.

Hoesain ibn Ali, koning v.d. Hidzjaz; * 1853 te Konstantinopel; in 1908 werd hij emir van Mekka; in 1916 verdreef hij met de hulp der Engelschen de Turksche troepen uit den Hidzjaz en werd koning over

dit gebied. Door de Engelschen verlaten, werd hij uit Mekka verdreven door Ibn Saoed in 1924. *Cosemans.*

Hoesain Kamil, sultan van Egypte; * 21 Nov. 1852, † 9 Oct. 1917 te Kairo; sedert Dec. 1914 khedive ter vervanging van Abbas Hilmi.

Hoesain Pasja, ook Husein, of Hussein Pasja, laatste dei van Algiers (1818-'30). * ca. 1765 te Smyrna, † 1838 te Alexandrië. Eerst Janitsjaren-aga. Dei van Algiers in 1818. Nadat hij zijn macht in het land sterk gevestigd had, geraakte hij in conflict met de Europ. mogendheden, daar hij weigerde de besluiten van de conferentie te Aken over de afschaffing van de kaapvaart en van de slavernij na te leven. Een geschil met den Eng. consul (1824) bleef zonder nadeelig gevolg voor hem en deed zijn hoogmoed nog toenemen. Gedurende een feest (30 April 1827) geraakte hij in twist met den consul van Frankrijk, beleedigde dezen en weigerde daarvoor excuus aan te bieden. Na driejarige onderhandelingen greep de regeering van Karel X gewapenderhand in en dwong Algiers tot capitulatie (5 Juli 1830). H. en zijn familie bleven echter vrij en vertoefden achtereenvolgens te Napels, te Livorno en te Alexandrië.

L i t.: G. Esquer, Les commencements d'un empire. La prise d'Alger (2e herz. druk Parijs 1929); P. Azan, Conquête et pacification de l'Algérie (Parijs 1931); Ch. A. Julien, Hist. de l'Afrique du Nord. Tunisie, Algérie, Maroc (Parijs 1931). *Lousse.*

Hoesselt, gem. in Belg. Limburg, 8 km ten N. van Tongeren; opp. 1 920 ha, hoogte 64-80 m; ca. 3 700 inw. (Kath.). Landbouw en veeteelt, centrum voor den fruithandel, belangrijke weekmarkt. Werklieden arbeiden in houtzagerij en in de grootnijverheid der Kempen en van Luik. Prachtige nieuwe kerk met Romaanschen toren, moederkerk van zeven andere kerken; doopvont van ca. 800. Middeleeuwsch kasteel van den Ouden-Biezen. Groot weeshuis voor meisjes. Oud-Hoesselt was eertijds een zelfstandige parochie. *Lauwerijs.*

Hoest (Lat. tussis), onwillekeurige en geforceerde uitademing, nadat er een vlugge inademing aan vooraf is gegaan. Bij den h. wordt de ademspleet reflectorisch vernauwd, terwijl ook de buikpers, gevormd door de buikspieren, in werking wordt gesteld.

De h. kan opgewekt worden door alle mogelijke ziekte-processen en vreemde voorwerpen, die zich in de luchtwegen of in de longen bevinden. In het laatste geval kan hij levensreddend werken, daar door den h. het vreemde voorwerp vaak naar buiten verwijderd wordt. Ook een ontsteking van het borstvlies kan met hoesten gepaard gaan, terwijl eveneens bij den zgn. wolfsmuil, een ontwikkelingsstoornis, waarbij er een open verbinding tusschen mond- en neusholte bestaat, ten gevolge van verslikken hoestbuien kunnen optreden. De h. kan schadelijk zijn en men spreekt dan van een prikkelhoest, welke men met behulp van kalmeerende medicamenten tracht tegen te gaan.

De h. kan echter ook een nuttige taak verrichten, welke bestaat in het opbrengen van slijm en ontstekingsproducten, welke zich in de luchtpijpen of in de longen bevinden. In dit laatste geval dient men soms geneesmiddelen toe, welke in staat zijn het slijm vloeibaar te maken, waardoor de verwijdering makkelijker geschiedt en de h. milder gemaakt wordt (→ Borstpoeder). Ziekten, waarbij h. kan optreden, zijn o.a. keelontsteking, bronchitis, keel- en longtuberculose, pneumonie, gezwellen van long- en borstvlies, droge en natte pleuritis.

Bovendien kent men nog bij longtuberculose den zgn. → maaghoest. Zie ook → Hoestkramp. *Wynands.*

Hoestdoekjes, kleine doekjes, die bij hoesten voor den mond worden gehouden, om aldus de → druppeltjesbesmetting te voorkomen. Ze worden na gebruik in een hoestdoekbakje opgeborgen en kunnen gemakkelijk weer uitgekookt worden, waardoor dan de tuberkelbacillen gedood worden. *Wynands.*

Hoestkramp, aanvallen van hardnekkig hoesten, waar men bijna niet mede op kan houden; komen voor bij ontsteking der slijmvliezen der ademhalingsorganen; maar ook psychogeen, nadat de ontsteking reeds lang geweken is, kunnen hoestaanvallen blijven bestaan. Ook prikkelende stoffen, die de slijmvliezen van het gehoor en den neus, d.w.z. de sensibele uiteinden van de 5e en 10e hersenzenuw, treffen, kunnen h. verwekken. Verder komt hoestkramp bij hysterie vaak voor. *Klessens.*

Hoestpoeder, → Borstpoeder.

Hoeszlin, F r a n z v o n, Duitsch operadirigent, * 31 Dec. 1885 te München, leerling van Reger en Mottl, achtereenvolgens opera-dirigent te Danzig, St. Gallen, Mannheim, Berlijn en Breslau (sedert 1932). H. heeft meermalen voorstellingen van de Wagner-vereeniging te Amsterdam geleid; ook te Bayreuth is hij als feestdirigent opgetreden, het laatst in 1934, toen hij „Parsifal" dirigeerde. *Reeser.*

Hoeufft, J a c o b H e n d r i k, Ned. letterkundige; * 29 Juni 1756 te Dordrecht, † 14 Febr. 1843 te Breda. In 1784 werd hij lid en in 1787 voorzitter van het College van Achten te Dordrecht. sinds 1793 leefde hij ambteloos te Breda. Hij was een bekend Lat. dichter (Carmina juvenilia; Pericula poetica; Pericula critica), vertaalde Anacreon in Ned. en Lat. verzen, schreef over Ned. dialecten en taalkunde. De laatste 20 jaren van zijn leven leed hij aan gezichtsverzwakking en ten slotte werd hij geheel blind. Aan het Kon. Ned. Instituut (thans Acad.) van Wetenschappen liet hij een legaat na voor het bekostigen van gouden en zilveren medailles voor verdienstelijke Lat. gedichten (het zgn. Certamen Hoeufftianum). *Zr. Agnes.*

L i t.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (III, 595 vlg.).

Hoeve. Voor N e d., → Boerderij.

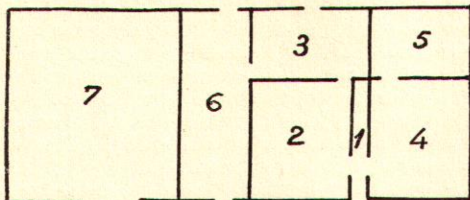
B e l g i ë. Een eerste onderscheid in de typen van boerderijen bestaat in het aantal gebouwen. In België treft men twee hoofdtypen aan: A) de zgn. eenbouwhoeve met woning, stallen, bedrijfs- en bergplaatsen tusschen vier buitenmuren onder een zadeldak gelegen; B) de meerbouw-hoeve met afzonderlijke gebouwen voor bedrijf en woning. Zie pl. (vgl. den index in kol. 831/832).

A) Eenbouw-hoeve is niet in het minst synoniem met kleinbedrijf; de Friesche stelphuizing kan daarvoor getuigen. In België nochtans is het eenbouw-huis essentieel een kenteeken van kleinbedrijf; men vindt het door het geheele land: overheerschend in streken van middelmatige vruchtbaarheid, op de vruchtbare gronden verspreid tusschen de groote boerderijen.

Van streek tot streek treft men verschillende vormen bouwtypen aan, welke verband houden met bedrijfsorganisatie en bouwmaterialen.

1° Het langgerekte of l a n g g e v e l t y p e komt in geheel Vlaamsch-België voor. De Kempische kleine boerderij is de meest kenmerkende. Het is een „driecelvormig" geheel, bestaande uit woning, stal en schuur (fig. 1). In de oude hoeven komt men langs de ingangsdeur recht in de woonkamer of „huis". Tusschen stal en woonvertrek is een directe verbinding. Tot op onze

dagen kan men nog de zgn. potstallen zien, waarin de heide, als strooisel gebruikt, langzaam tot mest verging. In een streek met weinig vruchtbare gronden,

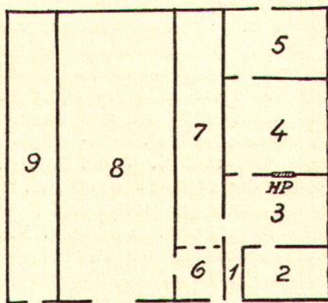
Hoeve. Fig. 1. Plattegrond van Kempische langgevelhoeve. 1 = ingang; 2 = woonkamer; 3 = achterkeuken; 4 en 5 = slaapkamers; 6 = stal; 7 = schuur.

met gebrek aan meststoffen en verkeerswegen, verwachtte men van de veeteelt op de eerste plaats mestproductie; zuivel was ondergeschikt. De oude Kempische hoeven bestaan uit vakwerk, met stroodaken. Het geraamte der constructie, uit ruwe, ongelijke en kromme balken, is in de buitenmuren zichtbaar, met pek bestreken. De leemwanden of vullingsmuren zijn wit gekalkt. De gansche bouw rust op een harde fundeering van natuur- of baksteen, 50 cm boven den grond uit, die eveneens met pek bestreken is.

In de nieuwe, moderne woningen heeft de hygiënische propaganda de deur tusschen stal en woonkamer dichtgemaakt en ze naar de achterkeuken verschoven. De stallen zijn nu verhoogde, gezonde standplaatsen voor het vee, sinds de kunstmeststoffen langs betere en talrijker verkeerswegen gemakkelijker ter plaatse komen. Baksteen en pannen hebben vakwerk en stroodaken verdreven. Alleen de vormbepalende elementen van de Kempische langgevelhoeve zijn onaangeroerd gebleven. Het blijft steeds een driecelvormige bedrijfsbouw.

In Brabant, Vlaanderen en Z.W. België is de langgevelbouw het gewone woningtype van geringe landlieden en boerenarbeiders.

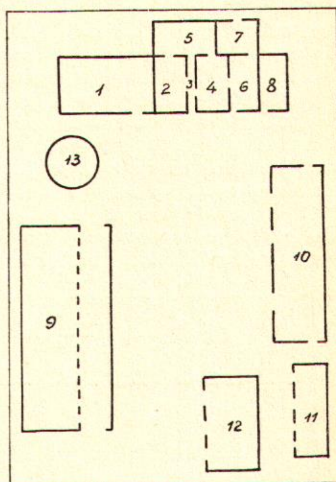
2° In de Ardennen is de kleine boerderij v i e r k a n t van vorm. Woning, schuur en stallen zijn lange, smalle ruimten, die te zamen een vierkant vormen onder een zadeldak (fig. 2). De bedrijfsinrichting is grootendeels dezelfde als bij de Kempische boeren. In de oude hoeven komt men door een kleine gang in de woonkamer en vandaar direct in den stal. De vormbepalende elementen schijnen te zijn de dubbele woonkamer en de weefkamer. Turf was een gewone brandstof voor verwarming. De hevige rook, dien het branden van turf geeft, maakte het verblijf naast zulk een vuur onmogelijk. Daarom woonde men in de Ardenner hoeven in een zgn. winterwoonkamer, met houten vloer, en verwarmd door een haardplaat, welke tusschen de twee woonkamers werd geplaatst. Verder was voor wol- en weefwerk een speciale plaats noodig, en ten slotte volgde op de winterkamer nog een achterkeuken. Deze vier opeenvolgende plaatsen, in lengterichting, zijn het vormbepalende element der Ardenner hoeve. De slaapkamers liggen boven de woonvertrekken langs den gevelmuur, waarin twee reeksen vensters uitzicht geven. Naar gesteldheid van den ondergrond bestaan de Ardenner hoeven uit vakwerk met stroodak, ofwel uit steenwanden en leidaken.

Hoeve. Fig. 2. Plattegrond van vierkante Ardenner hoeve. 1 = ingang; 2 = weefkamer; 3 = zomerkamer; 4 = winterkamer; HP = haardplaat; 5 = achterkeuken; 6 = wagenhuis; 7 = koestal; 8 = schuur; 9 = schapenstal.

In Zuid-Luxemburg ziet men een eigenaardige variëteit van den vierkanten eenbouw. Al de huizen van een dorp zijn straatsgewijze tegen elkaar aangebouwd; de lengteas van het woonhuis staat loodrecht op de straat; vensters kunnen dus slechts in de vooren achtermuren aangebracht worden. De weefkamer ontbreekt, maar wel zijn er drie woonplaatsen, waarvan de middelste dus geen vensterheeft. Het daglicht komt er langs den schoorsteen.

B) De **meerbouw-hoeve** komt in België voor in vruchtbare streken met grootbedrijf: landbouw, veeteelt, of beide te zamen. Deze groote boerderijen verschillen nog zeer van type en landschapskarakter, alnaargelang de gebouwen aan elkander gebouwd zijn of elk op zich staan.

Hoeve. Fig. 3. Plattegrond van een losse hoeve in de Polders. 1 = paardenstal; 2 = „voute"; 3 = ingang; 4 en 5 = slaapkamers; 6 = woonkamer; 7 = achterkeuken; 8 = voederplaats; 9 = bergschuur; 10 = koestal; 11 = varkensstal; 12 = wagenhuis; 13 = roskot (graanmaler).

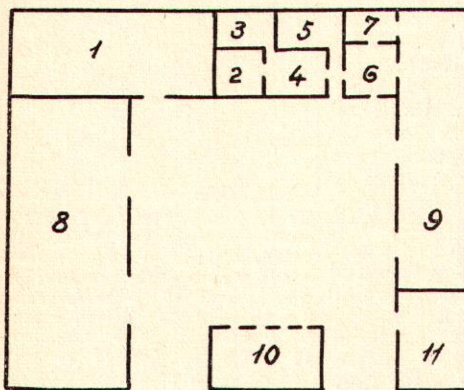
1° De zgn. l o s s e hoeven met verschillende afzonderlijke gebouwen zijn beperkt tot de Vlaamsche streken van het Noord-Westen: polders, Land van Waas, laagvlakte van Leie en Schelde. Volgens de grootte van de hoeve telt men twee, drie, vier, vijf tot zes en zeven gebouwen (fig. 3).

De boerderijen in de Polders, met weelderig woonhuis, piramidale schuur, paardenstal, vee- en varkensstallen, bakhuis, bergplaats, en het oude „roskot" of graanmaler, alles door sloot en boomen omringd, vertoonen zich in het vlakke platteland als machtige, op zichzelf staande complexen. Het woongedeelte dezer boerderijen kenmerkt zich door een trapsgewijze verhooging van de onderdeelen: lage voederbereidingsplaats, eenigszins hooger gelegen keuken, en nog weer hoogere zgn. voutkamer. Heel de constructievorm is beïnvloed door den kelder. Het zuivelbewaren eischt frissche, koele plaatsen. Omdat echter het ondiepe grondwater (ong. 1 m) het uitgraven tot normale diepte van 2 m belemmert, steekt de kelder boven het grondniveau uit. Een dik gewelf zorgt, dat voldoende koelte behouden blijft. De bovengelegen kamer: kelderkamer, voutkamer, of voute, dient als

pronkkamer of slaapkamer voor de bejaarde bewoners. De piramidale schuur, tot in de nok gemeten 8 à 10 m hoog, werd door sommige archaeologen voor verwant gehouden met de Friesche stelp. Voldoende en gegronde redenen kunnen voor die zienswijze niet worden aangehaald. Heel waarschijnlijk is de constructievorm bepaald door den aard der bouwmaterialen. De scheiding der gebouwen vormt een bescherming tegen brandgevaar, dat het hooge stroodak altijd doet vreezen. De piramidale bergschuren worden meer en meer door een gewone loods vervangen, veel practischer en goedkooper van aanleg en onderhoud.

Buiten de polderstreek bestaan de Vlaamsche hoeven over het algemeen uit drie gebouwen, loodrecht op elkander; op voor- of achtergrond het woonhuis, rechts en links de schuur en de stallen. Sommigen meenen, dat die plattegrond van Saksischen oorsprong is. Zijn verwantschap met het Saksisch hallenhuis is niet bewezen. In het Land van Waas, waar enkel kleinbedrijf bestaat, hebben de hoeven maar twee gebouwen. Op den achtergrond van een grasveld, met boomen beplant, staat het woonhuis, opgetrokken uit baksteen, dat elk jaar wordt gewit, en met rood pannendak. Loodrecht daarop en naast het hek bevinden zich stallen en schuur, geheel uit hout en stroo.

2° De groote boerderijen op de leemgronden van Brabant, Haspengouw en Condroz zijn zoogenaamde g e s l o t e n hoeven, van het type, dat in Ned. Z.

Hoeve. Fig. 4. Plattegrond van een gesloten hoeve in Haspengouw. 1 = paardenstal: 2, 3 en 4 = woonkamers: 5, 6 en 7 = slaapkamers; 8 = schuur; 9 = koestal; 10 = wagenschuur; 11 = varkensstal.

Limburg overheerscht (→ Boerderij in Ned.). Woning, schuur en stallen staan om een vierkante binnenplaats met de mestvaalt in het midden (fig. 4). Het leven der boerderij blijft geheel binnen de muren. Van buitenaf ziet men slechts de kleine venstertjes der stallen en de enkele of dubbele groote ingangspoort.

In België schijnt dit type niet ouder te zijn dan de M.E.; het lijkt een verdedigingsvorm tegen roofovervallen, de groote plaag van oorlogstijden en omwentelingen. Het is moeilijk aan te nemen, dat de gesloten hoeve een variatie zou zijn van den Romeinschen villabouw, zooals soms beweerd wordt; de „villa rustica" of Rom. hoeve bestond essentieel uit afgezonderde gebouwen (naar reconstructie van een Rom. villa in het Palais du Cinquantenaire, Brussel). De gesloten hoeve toont variaties in bouw en uiterlijk; in plattegrond bestaat het verschil alleen in het ontbreken van een der zijgebouwen, bij kleiner bedrijven.

Algemeen. De kleine eenbouw-hoeven schijnen in plattegrond en indeeling van uit de vroegste hist. tijden tot op onze dagen weinig hervorming te hebben ondergaan. Maar haar regionaal-geographisch karakter evolueerde bij gebruik van verschillende bouwmaterialen, die de constructievormen beïnvloedden. Bij de meerbouw-typen is de losse hoeve de oudste en reeds bekend in de eerste eeuwen van onze jaartelling. De gesloten hoeve is later gekomen.

De oudste nog bestaande hoeve-gebouwen kunnen drie eeuwen tellen, maar vervangen gewoonlijk op dezelfde plaats en naar onveranderden plattegrond, bouwvallige of afgebrande hoeven. *Lefèvre.*

L i t. : J. Claerhout, L'habitation rurale de la West-flandre (Ann. S. Sc. Bruxelles, 1911) ; T. Clement, J. Chobert en C. Huart, Les anciennes constructions rurales en Belgique (4 dln. Brussel 1919) ; M. A. Lefèvre, L'habitat rural en Belgique (Luik 1926) ; A. Mahieu, La villa belgo-Romaine de Bauxlenne (Ann. Soc. Arch. XXXIII Namen 1919); A. Ronse en Th. Rason, Fermes types et constr. rur. en West-Flandre (2 dln. Brugge 1918) ; M. Schweisthal, Hist. de la maison rur. en Belg. et dans les contrées voisines (Ann. Soc. Arch., XIX en XX Brussel) ; Cl. Tréfois, De plattegrondsvormen van zgn. „Frankische" boerderijtypen en hun geogr. verspreiding in ons land (uitg. Bond v. Oostvl. Folkloristen nr. 3, Aalst 1933) ; J. Viérin, Over de landelijke woning aan de Vl. Kust (Brussel 1921) ; Stijn Streuvels, Veld en Dorp, in Vlaanderen door de eeuwen heen (I 1912).

Hoeveelheid van beweging (n a t u u r k.) is het product van de massa van het bewegende lichaam en zijn snelheid. → Impuls.

Hoeveelheidstheorie, → Quantiteitstheorie.

Hoevelaken, gem. in de prov. Gelderland (XI 511 B 3), in het W. van de Veluwe, op de grens van Utrecht, 5 km ten O. van Amersfoort. Aantal inw. ruim 1 300, waarvan 84½% Ned. Herv., 6% Kath., 5% Geref. Opp. 727 ha. Landbouw en veeteelt. Het „Huis de H." wordt bewoond door dr. C. J. K. van → Aalst. *Heijs.*

Hoëvell, W o l t e r R o b e r t, b a r o n v a n, Ned. staatsman en schrijver; * 15 Juli 1812 te Deventer, † 10 Febr. 1879 te Den Haag; 1836-'48 predikant te Batavia, 1849-'62 lid van de Tweede Kamer, daarna lid van den Raad van State; in woord en geschrift tegenstander van het autocratisch régime in Ned.-Indië, kan hij als een van de voorloopers der zgn. ethische politiek beschouwd worden. Hij leidde tot 1862 het Tijdschrift van Ned.-Indië en publiceerde ook een aantal wetenschappelijke bijdragen over Ind. land- en volkenkunde. Niet te verwarren met G. W. W. C. v. H. (* 1848 te Dordrecht), die eveneens over Ind. talen en land- en volkenkunde geschreven heeft. *Berg.*

Hoeven, gem. in de prov. N. Brabant ten N. O. van Roosendaal, omvattend de parochies Hoeven, Bosschenhoofd en St. Willebrord (ged.); opp. 3 120 ha; ong. 4 000 inw., bijna allen Kath. Landbouw, veeteelt, tuinbouw en eenige industrie. In H. is het groot-seminarie van het bisdom Breda gevestigd. Bezienswaardig is de „Pagne Vaart", waar het turfschip van Breda zou geladen zijn. *v. Velthoven.*

Hoeven, d e s A m o r i e v a n d e r, → Amorie van der Hoeven.

Hoevenaars, P e t r u s, Ned. Jezuïet en missionaris op Java; * 28 Dec. 1860 te Gilze-Rijen (N. Br.), † 5 Sept. 1930 te Semarang. In 1880 in de Soc. van Jesus getreden en priester gewijd in 1894, kwam hij

1896 te Batavia aan. Hij behoort met p. L. Hebrans en p. F. van Lith tot de pioniers van de Javanenmissie in Midden-Java, waar hij 1899-1905 te Mendoet werkzaam was. Als hoofdpastoor van Semarang stichtte hij het nieuwe weeshuis voor jongens op den Tjandi-heuvel (1912). *Wessels.*

Hoevenen, Belg. gem. in de prov. Antwerpen (II 511 B 2), op 12 km van Antwerpen, midden in de Scheldepolders. Ca. 2 200 inw. Opp. 907 ha. Zware kleigrond. Landbouw.

Hof, het verblijf van den vorst en de vorstelijke hofhouding. Als voornaamste hofbeambten werden in de oude Germ. rijken aangetroffen: maarschalk, kamerheer, hofmeester en schenker. Later werden de vroeger hoorige ministerialen van den vorst steeds machtiger en zijn de oude titels goeddeels eeretitels. Met het toenemen van de vorstelijke macht worden de hofhoudingen voortdurend grooter en kostbaarder, met, eerst aan de Bourgondische, in den Renaissance-tijd aan de Ital., en later aan de Spaansche en Fransche hoven, een zeer uitvoerig geregeld hofceremonieel.

Hof van Arbitrage, P e r m a n e n t, → Arbitragehof.

Hof van Assisen, → Assisen.

Hof van Beroep of Beroepshof (B e l g. r e c h t), hoogere rechtbank, die in hoofdzaak tot bevoegdheid heeft over de vonnissen, welke in burgerlijke zaken of in strafzaken, door een rechtbank van eersten aanleg, een rechtbank van koophandel of een correctioneele rechtbank werden gewezen, in → hooger beroep uitspraak te doen door een arrest, dat het eerste vonnis bevestigt of wijzigt. Het H. v. B. heeft ook een bevoegdheid in eersten aanleg inzake kiezerslijsten en in zake rechtstreeksche belastingen. Er zijn drie H. v. B. in België. De wet bepaalt hun rechtsgebied alsmede de plaatsen, waar zij gevestigd zijn (art. 104 G.W.). De wet heeft dit rechtsgebied volgenderwijze vastgesteld: H.v.B. te Brussel voor de provinciën Brabant, Antwerpen en Henegouwen; H. v. B. te Gent voor de beide Vlaanderen; H. v. B. te Luik voor de provinciën Luik, Limburg, Luxemburg en Namen.

Ieder H. v. B. is samengesteld uit een Eersten voorzitter, een zeker aantal kamervoorzitters en raadsheeren; een procureur-generaal, advocaten-generaal en substituten van den procureur-generaal. De raadsheeren worden benoemd door den Koning uit een dubbele lijst van twee candidaten, voorgedragen de eene door het Hof zelf, de andere door den provincieraad; de voorzitters worden benoemd door de Hoven zelf; de leden van het parket-generaal door den Koning.

Voor N e d., → Gerechtshof. *V. Boon.*

Hof van Friesland. De Bourgondische vorsten streefden in hun gewesten naar eenheid in de rechtspraak. Met dat doel richtten zij gewestelijke hoven op, bijv. het → Hof van Holland. Met hetzelfde doel werd ook in Friesland door Albrecht van Saksen een soort Hof opgericht; George van Saksen reorganiseerde dit door zijn Saksische Ordonnantiën en Karel V liet het voortbestaan. Tijdens de Republiek was het Friesche Hof sterker dan in de andere gewesten, daar Friesland steeds een stadhouder had, met wiens hulp het Hof meestal onafhankelijk van de Staten wist te blijven. *Ydema.*

Hof van Holland, oorspr. raad en rekenkamer van den graaf, spoedig uitgegroeid tot het lichaam, dat onder de Bourgondische heeren samen met den stadhouder over Holland en Zeeland wetgevende, rechterlijke en administratieve macht uitoefende, baljuws, schouten en rentmeesters benoemde, met of i.p.v. den stadhouder de dagvaarten beschreef, plakkaten uitvaardigde en het college van beroep boven de lagere organen van justitie vormde. Sinds 1446 is zijn werkkring meer beperkt. Karel de Stoute breidde de juridische beteekenis van het H. v. H. herhaaldelijk uit. Sinds 1477 was het in hoofdzaak rechtbank; sinds 1510 werden alleen juristen benoemd tot „raad van den hove”. Een instructie van Karel V (20 Aug. 1531) bepaalde tot 1795 het karakter van het hof, voortaan louter gerechtshof, al bleven enkele politieke prerogatieven nog tot eind 17e e. gehandhaafd. Tijdens de Rep. bestond het uit een president (beurtelings benoemd door de Staten van Holland en die van Zeeland) en 11 raden, van wie 8 door de Staten van Holland en 3 door die van Zeeland benoemd werden.

L i t.: Jansma, Raad en rekenkamer in Holl. en Zeel. tijdens Philips v. Bourg. (1932); Fruin-Colenbrander, Gesch. der staatsinstell. (1901, 61 en passim); Geschiedk. atl. v. Ned.: De Rep. in 1795, toel. door A. A. Beekman (1913, 81 vlg.). *Rogier.*

Hof van Internationale Justitie, P e r m a n e n t, → Internationaal Recht (sub Internat. Rechtspraak).

Hof van Verbreking of H o f v a n C a s s a t i e (B e l g i s c h r e c h t) is het hoogste gerechtshof, met zetel te Brussel. Het is samengesteld uit een eersten voorzitter, een kamervoorzitter en vijftien raadsheeren; een procureur-generaal en drie advocaten-generaal; een hoofdgriffier en een zeker aantal griffiers. De voorzitters worden gekozen door het Hof; de raadsheeren worden benoemd door den Koning, op een dubbele lijst van twee candidaten, de eene voorgedragen door het Hof zelf, de andere door den Senaat; de leden van het parket-generaal worden door den Koning benoemd. Het H. v. V. is verdeeld in twee kamers, een kamer voor burgerlijke zaken en een kamer voor strafzaken. In sommige gevallen houdt het Hof zitting met vereenigde kamers.

Het H. v. V. werd ingesteld om de eenheid en de trouwe toepassing van de wet te handhaven, door de arresten en vonnissen te vernietigen, waarin een schending van de wet of een verzuim van de procesvormen voorkomt (→ Cassatie). Zijn eveneens aan het oordeel van het H. v. V. voorbehouden: de strafvordering tegen ministers, de geschillen van bevoegdheid tusschen gerecht en bestuur, de herziening van vonnissen in strafzaken, de regeling van rechtsgebied, de verwijzing van een rechtbank naar een andere, het verhaal tegen rechters.

Voor N e d., → Hooge Raad. *V. Dievoet.*

Hof, stad aan de Saale in het Vogtland (IV 329 F 1); ca. 43 600 inw. (1933), waarvan 10% Kath. Middelpunt van wegen en spoorwegen. Textielindustrie en korenhandel.

Hof, J a n J e l l e s, → Gaestmer (Jan fen 'e).

Hofbauer, → Clemens Maria Hofbauer.

Hofbeer heette het varken, dat vroeger een tijdlang jaarlijks door Utrecht aan Den Haag werd aangeboden en waarvan het vleesch verdeeld werd onder den stadhouder, den president van het Hof, de raden, den griffier, den procureur-generaal en de zes secretarissen, den landsadvocaat en den rentmeester. Eerst werd met het dier een publieke vermakelijkheid gedreven aan de kaak en dan ging het in een optocht naar den slager. Na 1615 kregen de Haagsche heeren het zoogenaamde „beerengeld” van Utrecht. De oorsprong van het gebruik is onzeker.

Lit.: J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 473-476). *Knippenberg.*

Hofburg, het vroegere keizerlijke slot te → Weenen.

Hofdijk, Willem Jacobsz, Ned. letterkundige; * 27 Juni 1816 te Alkmaar, † 29 Aug. 1888 te Arnhem. Eerst opgeleid voor zilversmid, werd hij onderwijzer, stadhuisklerk te Alkmaar en in 1851, door toedoen van Alberdingk Thijm en Van Lennep, leeraar in vaderl. gesch. en Ned. letterkunde aan het Amsterdamsche gymnasium; dit bleef hij tot 1886. Joh. Bosboom had hem tot de schilderkunst aangemoedigd, doch halverwege de mislukking keerde hij tot de literatuur terug. H. is een der sterkste vertegenwoordigers van de Ned. Romantiek, die van het verleden slechts zooveel aanvaardde, als hem in gevoelige oogenblikken tot oppervlakkige verfraaiing van zijn leven kon dienen, terwijl de ziel in hoogmoed zich afwendt van het leven. In zijn romantische „balladen" en gedichten zou men bijna een Katholiek vermoeden. De Kerk is voor H. echter een overwonnen standpunt. In zijn later werk doet hij zich meer als „Geuzenzoon" kennen en is bepaald anti-Katholiek. De storm van '80 verstrooide ook zijn bladen. Zijn hist. werken zijn alle verouderd.

Werken: Kennemerland, Balladen (²1853); Aëddon (1852); Verspreide gedichten (2 dln. 1860); Kennemer legenden (1865); Romantische poëzij (1869); Gesch. d. Ned. Letterk. (⁷1888); Het Ned. volk (1856); Hist. Landschappen (1856); Ons voorgeslacht (6 dln. 1858-'64); De kloosterorden in Ned. (1862-'64); Leidenswee en zegepraal (1874); In 't harte van Java (1881); Dajang Soembi (1887). — Lit.: J. ten Brink, Gesch. der N.Ned. lett. (II); F. Th. v. Hoogstraten, Stud. en Krit. (II 1890); J. A. Alberdingk Thijm, Leeskabinet (II 1886); A. J., J. A. Alberdingk Thijm (1893, 219-239); Ger. Brom, Romantiek en Katholicisme (I 1926); A. Hendriksz, W. H. de Minstreel v. Kennemerland (1928, een zeer uitvoerige studie, die een rehabilitatie van Hofdijk als literator beoogt). *Piet Visser.*

Hofer, Andreas, Tiroler vrijheidsheld, bijgenaamd „der Sandwird", naar zijn herberg „Am Sand"; * 22 November 1767 te St. Leonhard, † 20 Februari 1810 te Mantua. Na dienst in de Oostenr. legers werd hij in 1808, in overleg met Weenen, leider van het nationaal-religieus verzet in Tirol tegen de inlijving bij Beieren en de anti-Kath. wetgeving. Door een landgenoot aan de Franschen verraden, werd hij op last van Napoleon gefusilleerd. *V. Claassen.*

Andreas Hofer.

Hoff, Jacobus Henricus van 't, Ned. chemicus; * 30 Aug. 1852 te Rotterdam, † 1 Maart 1911 te Berlijn. Studeerde te Delft, Leiden, Bonn, Parijs en promoveerde in Utrecht. Hierna werd hij assistent aan de Veeartsenijschool te Utrecht. In 1877 lector en een jaar later hoogleeraar aan de univ. te Amsterdam. Reeds in 1874 trok zijn geschrift „La chimie dans l'espace" zeer de aandacht, omdat hij hierin het assymetrisch koolstofatoom invoerde en hiermee den grondslag legde voor de stereochemie. In 1887 stichtte hij met Ostwald het Zeitschrift für physikalische Chemie. In 1896 werd hij lid van de Pruis. Academie van Wetenschappen te Berlijn, waar hem meer gelegenheid voor zijn onderzoekingen geboden werd. Hier bestudeerde hij de steenzout- en kalizoutafzettingen en verklaarde haar ontstaan (Zur Bildung der oceanischen Salzablagerungen, I 1905, II 1909). Ook de → osmotische druk werd door hem verklaard **(Wet van Van 't Hoff).** De voorn. werken, waardoor hij de grondslagen legde voor de physische chemie, zijn: Etudes de dynamique chimique (1884), Acht Vorträge über physikalische Chemie (1902). In 1901 verkreeg hij den Nobelprijs voor scheikunde en hij werd verder door tallooze onderscheidingen geëerd.

J. H. van 't Hoff.

Uit het op 28 Juni 1913 gestichte **Van 't Hofffonds,** waarvan het beheer is opgedragen aan de Kon. Acad. van Wetenschappen te Amsterdam, worden subsidies verleend aan onderzoekers op het gebied der zuivere en toegepaste chemie.

Lit.: E. Cohen, H. Sein Leben und Wirken (2 dln. Leipzig 1912). *v. Tuijn.*

Höffding, Harald, Deensch philosoof, ook bekend als psycholoog; * 11 Maart 1843 te Kopenhagen, † 2 Juli 1931. Prof. in de philos. te Kopenhagen.

Hoffmann, 1° (genoemd: **von Fallersleben**) August Heinrich, Duitsch dichter en philoloog, * 2 April 1798 te Fallersleben (D.), † 20 Jan. 1874 te Corvey. Sinds 1830 prof. in de Duitsche taal en letterkunde te Breslau. Zijn vrijheidsgedichten, door hem met opzet „Unpolitische Lieder" genoemd, waren de oorzaak, dat hij van 1842 tot 1848 uit zijn ambt werd ontzet. Vele reizen naar Oostenrijk, België en Nederland, Frankrijk, Zwitserland en Denemarken bevorderen zijn liefde voor archiefstudie en bevestigen zijn nationaal-Duitschegezindheid. In 1841 dicht hij op Helgoland zijn beroemd geworden Deutschlandlied (Deutschland, Deutschland über alles). Hij dichtte vele liederen, meestal in den eenvoudigen

A. H. Hoffmann von Fallersleben.

volkstoon gehouden. Zijn groote beteekenis voor ons ligt echter in zijn werk voor de Ned. literatuur. Hij was met Grimm de eerste, die de aandacht der Nederlanders wist te wekken voor hun eigen Middelnederlandsche literatuurschatten. Al werd hij uitgelachen, toen hij te Leiden Middelnederlandsche fragmenten voordroeg, de waarde van zijn werk was daarom niet geringer. De resultaten daarvan legde hij neer in zijn Horae Belgicae en zijn Holländische Volkslieder. Vele (nu aan eenieder bekende) epische en lyrische fragmenten staan hier voor het eerst gedrukt.

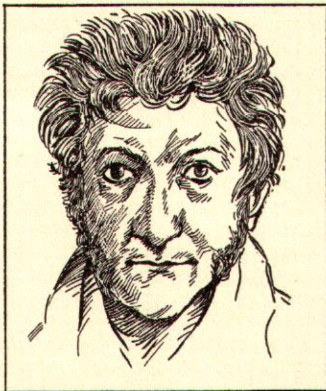
Van niet geringer waarde is zijn arbeid voor de „Vlaamsche Beweging". Niet alleen was hij bekend met de voormannen in Vlaanderen, maar ook hebben zijn machtig woord en zijn geschriften (veelal in de Ned. taal geschreven) bij Vlamingen en Hollanders de liefde wakker geroepen voor de schoonheid en de geschiedenis van hun eigen taal, hun eigen volk.

Voorn. werken: Horae Belgicae (18 dln. 1830-'62); Holl. Volkslieder (12 dln. 1833-'62). — Lit.: Wilh. Kosch, Deutsches Lit. Lex. (I 1927, 974-976); Ewald Berneisen, H. von F. als Vorkämpfer und Erforscher der niederl.-vläm. Literatur (dissertatie, Münster 1914). *Offermans.*

2° **David**, Joodsch theoloog; * 24 Nov. 1843 te Verbo (Hong.), † 20 Nov. 1921 te Berlijn; prof. aan het Joodsch seminarie van Berlijn. Hij legde zich vooral toe op de studie van Talmoed en Midrasjim. Behoort tot de conservatieve richting onder de Joden.

Werken: o.a. Zur Einleitung in die halachischen Midraschim (1888); Midrasch Tannaim zum Deuteronomium (I 1908, II 1909); Das Buch Leviticus übersetzt und erklärt (1905).

3° **Ernst Theodor Amadeus**, Duitsch prozaschrijver en componist; * 24 Jan. 1776 te Koningsbergen, † 25 Juli 1822 te Berlijn. Na juridische studies, achtereenvolgens als beambte, reizend orkestdirigent en raadsheer bij het gerechtshof werkzaam, ging hij, in echt romantisch Bohème, aan den drank ten onder. H. vertegenwoordigt geniaal de phantastische Romantiek in haar verval, vol onbeheerschte, veelal in het caricaturale ontaardende verbeeldingskracht, maar tevens vol dichterlijke sprookjesatmospheer. In H., die tegelijk als talentvol teekenaar en begaafd toondichter optrad, zocht zich de romantische droom der hereeniging aller kunsten te verwezenlijken. Zijn opera Undine (1813), een symphonie, een mis, genoten den lof van Schumann, die een reeks liederen Kreisleriana noemde, als hulde aan Johannes Kreisler (pseud. van H. als muziekcriticus); in die hoedanigheid was H. een der eersten om Beethoven te erkennen. Zijn romans: Die Elixiere des Teuffels (1815 vlg.) en Kater Murr (1820 vlg.), sterk autobiographisch van inslag, zoeken effect door de vaak ziekelijke uitrafeling der schrikwekkende werkingen van het onderbewuste. Die Serapionsbrüder (1819-'21) zijn een vierdeelige verzameling korte verhalen uit den kring, dien hij met Fouqué, Chamisso, De Vrient e.a. wekelijks bezocht aan de tafelronde bij Luther und Wegener te Berlijn. In zijn Fantasiestücke (1814 vlg.) en Nachtstücke (1817) komen sprookjes, novellen en kortere verhalen voor, in een stijl, zoo plastisch en muzikaal tevens, dat H. voor een der grootste prozaschrijvers van de Duitsche letterkunde te houden is. Zijn invloed op E. A. Poe en op de Fransche Romantiek was zeer diepgaand.

E. Th. A. Hoffmann.

Bibliographie: G. Salomon, E. T. A. H.-Bibliographie (Weimar [2]1928). — Uitg.: W. Harich (15 dln. Weimar 1924); G. Ellinger (15 dln. Berlijn [2]1927); G. von Maassen (hist.-critische uitg., München 1908 vlg.); Briefwechsel und Tagebücher, d. H. v. Müller (8 dln. Berlijn 1912-'16). Muziekwerken uitg. d. G. Becking (Leipzig 1924). — Lit.: G. Ellinger, H.'s Leben und Werke (Berlijn [2]1927). A. Sakheim, E. T. A. H (Leipzig 1908); W. Harich, H. (2 dln. [3]1922); O. Raydt, Das Dämonische in H. (1912); P. Suchier, Les sources du merveilleux chez H. (Parijs 1912); R. Schaukal, H. (Weenen 1923); J. Mistler, H. (Parijs 1927). *Baur.*

4° **Friedrich**, Duitsch geneesheer; * 1660 te Halle, † 12 Nov. 1742 aldaar als prof. in de geneeskunde. Hij voerde de rationalistische denkwijze in; zijn beschouwingen zijn helder en eenvoudig, maar zonder blijvende vrucht. Bekend van hem zijn de Hoffmann's druppels, een mengsel van gelijke deelen aether en spiritus, gebruikt in de geneeskunde als opwekkend middel.

Lit.: Ned. Pharm. Ed. V.

5° **Hans**, Duitsch novellist en romanschrijver van gezond-realistische richting; * 27 Juli 1848 te Stettin, † 11 Juli 1909 te Weimar. Zijn romans ijveren met vaak zerpe ironie tegen een te traditioneel maatschappelijk leven, maar missen de noodige spanning.

Werken: o.a. Iwan der Schreckliche (1888); Der eiserne Rittmeister (1890); Ostseemärchen (1897); Harznovellen (1902). — Lit.: Wilh. Arminius, H. H. (1909); Heinrich Spiero, H. H. (Biogr. Jahrb. und Deutscher Nekrolog 1913). *V. Hulse.*

6° **Hermann**, Duitsch plantkundige; * 22 April 1819 te Rödelheim, † 26 Oct. 1891 te Giessen als hoogleeraar. H. was een bekend plantengeograaf en de grondvester der phaenologie.

Voorn. werken: Witterung und Wachstum, Grundzüge Pflanzenklimatologie (1875); Resultate der wichtigsten pflanzenphaenologischen Beobachtungen (1885).

7° **Josef**, Oostenr. architect; * 15 Dec. 1870 te Pirnitz; was prof. aan de kunstnijverheidsschool te Weenen. Hij heeft vooral door zijn interieurkunst en ontwerpen voor tentoonstellingen veel invloed uitgeoefend. Een bekend bouwwerk is het Stoklethuis aan den weg van Tervueren in Brussel.

8° **Kai**, Deensch dichter van decadent-symbolistische, later van pantheïstisch-getinte, sierlijkgevormde natuurpoëzie: * 31 Aug. 1874 te Kopenhagen. In zijn eerste verzen sterk onder Franschen invloed, ontwikkelt hij later een persoonlijken stijl.

Voorn. werken: Liljer i Mörket (1899); Byen og Havet (1902); Blaa Strande (1911); Hav og Rum (1913); Den store Vaar (1918); Den vide Verden (1921). — Udvalgte Digte (1923). — Lit.: C. Rimestad, in Digtere i Forhör.

9° **Ludwig**, Duitsch architect; * 30 Juli 1852 te Darmstadt, 11 Nov. 1932 te Berlijn. In 1897 benoemd tot stadsarchitect in Berlijn, waar hij een buitengewoon uitgebreide praktijk had. Zijn bouwwerken werden

alom bekend door de groote publiciteit, welke zij in de bouwkundige boekenwereld verkregen.

10° Max, Pruisisch generaal; * 25 Jan. 1869 te Homberg, † 8 Juli 1927 te Reichenbach. Vooral bekend door het groote aandeel, dat hij had bij het sluiten van den vrede met de Russen in Brest-Litowsk (3 Maart 1819).

Werken: o.m. Der Krieg der versäumten Gelegenheiten (1923).

11° Melchior, een religieuze dweeper, de vader van de Nederlandsche Wederdoopers-beweging, een bontwerker uit Zwaben, die sedert 1523 als leek op vsch. plaatsen reformatorische denkbeelden predikte. * vóór 1500 in Zwaben, † 1549 te Straatsburg. Hij kwam in conflict met de Lutheranen en sloot zich te Straatsburg bij de Wederdoopers aan (Melchiorieten). Omstr. 1530 was hij te Amsterdam. Hij predikte het spoedig aanstaande einde der wereld; zelf is hij Elias, de apostel der laatste dagen, die het wereldgericht aankondigt, dat in 1533 zal plaats hebben. De uitverkorenen moeten zich vereenigen; hun onderscheidingsteeken is de doop der volwassenen. Hij werd in 1533 te Straatsburg gevangen genomen, waar hij tot aan zijn dood in den kerker verbleef. Hij was een fantast van meesleepende welsprekendheid; persoonlijk was hij niet voor geweld, maar in zijn geschriften liggen de kiemen daartoe, die door zijn Nederlandsche volgelingen, de fanatieken van Munster, verder ontwikkeld werden.

Lit.: W. Leendertz, M. H. (1885); A. Hulshof, Gesch. v. d. Doopsgezinden te Straatsburg van 1525-1557 (1905). *J. de Jong.*

Hoffmeister, Joannes, Duitsch Augustijn, * 1509 of 1510 te Oberndorf (Wurtt.), † 21 Aug. 1547 te Günzburg a. D.; 1533 prior te Colmar, 1543 provinciaal der Rijn-Zwabische provincie, 1544 door generaal Seripando aangesteld tot zijn vicaris-generaal voor geheel Duitschland. H. was door woord en geschrift in Duitschland een der krachtigste en meest gevierde verdedigers der Kerk te midden der verwarring aldaar door Luther's optreden aangericht. Ook bijzonder verdienstelijk voor het herstel en de instandhouding zijner Orde aldaar.

Lit.: Lanteri, Postr. saec. sex R. Aug. (II, 90-94); F. X. P. Duynstee, Maarten Luther en zijn Orde (II, 43-78); id., Maarten Luther in de Kritiek (III, 108-123); Lex. f. Theol. u. Kirche (V, 93-94). *Claesen.*

Hoffmeyer, N., kapitein, verbonden aan het meteorologisch instituut van Denemarken; * 1836, † 1884. H.'s weerkaarten, Sept. 1873-Nov. 1876, van den N. Atlantischen Oceaan zijn modelkaarten.

Hoffrah, → Hofrah en Nahas.

Hofgerecht, → Hoorigheid.

Hofhaimer, Paulus von, beroemd organist; * 25 Jan. 1459 te Radstadt, † 1537 te Salzburg, 1480 hoforganist te Innsbruck, vanaf 1490 hoforganist van keizer Maximiliaan, later nog te Augsburg en 1528 domorganist te Salzburg. Leerlingen o.a. Hans Buchner en Hans Kotter. Componeerde 4-st. liederen en een bundel Harmoniae poeticae.

Lit.: Moser, P. H. (1929). *Piscaer.*

Hofheer, → Hofrechten; Hoorigheid.

Hofjes bestaan uit een reeks, gewoonlijk eenvormige, woninkjes om een afgesloten binnentuin. Vooral in Noord-Nederland zijn ze een klassieke vorm van oudeliedenzorg; de oudelieden, vooral bejaarde weduwen, ontvangen uitsluitend huisvesting, geheel gratis of tegen kleine inkoopsom, terwijl ze overigens in eigen onderhoud moeten voorzien, of daarvoor aansprakelijk zijn, terwijl zij toch vaak een kleine hulp, „een preuve”, ontvangen (in geld of brandstoffen). De inrichtingen voldoen aan de behoefte van oudelieden, zoolang deze zich zelf kunnen redden. Maar de h. zijn dikwijls ondoelmatig gebouwd, zoodat ze wel een sieraad voor een stad zijn, maar zich toch vaak niet aanpassen aan de behoeften van oudelieden (geen gelegenheid tot het bereiden van de maaltijden, geen goede W.C.'s enz.). Als regel kan men slechts een plaats krijgen, als men een bepaalden leeftijd bereikt heeft of tot een bepaalde gezindte behoort.

H. worden veel aangetroffen in Noord- en Zuid-Holland. In sommige steden bestaan familie-hofjes, bestemd voor minvermogende familieleden van den stichter (bijv. het Van Aerdenhof te Leerdam) of voor vroeger dienstpersoneel van de familie (bijv. het Van Lanschot-hof te Den Bosch, het Jordens-hof te Deventer). *Haye.*

In België is deze instelling veel minder bekend. Wel konden reeds in de M.E. weduwen, onder gelijke voorwaarden als de begijnen, op de begijnhoven (→ Begijn, dl. IV, kol 310/11) verblijven; wat nog tot op onze dagen in enkele begijnhoven van Zuid-Nederland voortbestaat.

Bouwkundig. De hofjeswoningen zijn als regel gebouwd aan of rondom een open plaats of hof (vandaar de naam), toegankelijk door een poort. Soms behoort bij het h. een kapel of kerkje en een regentenzaal; voor de watervoorziening zorgden een of meer pompen (tegenw. meestal de waterleiding).

De oudste, uit de M.E. dateerende h., vertoonen een reeks zelfstandige, soms onderling verschillende huisjes (Begijnhof te Amsterdam); de hof zelf is vaak onregelmatig van vorm, niet aan alle zijden bebouwd; de voorname gebouwen staan min of meer willekeurig verspreid. In den Renaissance- en Baroktijd werden de h. tot eenigszins monumentale, axiale composities: de wanden bestaan uit de aaneengerijde, éénvormige woninkjes, te zamen gebracht onder een lang, doorloopend dak (geen topgeveltjes meer); poorten, kapel, regentenzaal en pompen worden zorgvuldig in de hoofdassen geplaatst (Hofje van Nieuwkoop te Den Haag). De woningplattegrondjes zijn in het algemeen uiterst eenvoudig, dikwijls zijn het éénkamerwoningen. De schoonheid der h. ligt in de eerste plaats in het gesloten beeld; het wordt versterkt door de voor zulke eenvoudige woningen buitengewoon zorgvuldige en gedegen uitvoering (de stichters waren gewoonlijk zeer vermogend); ten slotte zijn zij, door hun aard en bestemming, gemeenlijk geheel gaaf tot ons gekomen.

De veranderde zienswijzen betreffende de oudeliedenzorg maken, dat h. vrijwel niet meer worden gebouwd; een enkele maal wordt er een vernieuwd; meestal sticht men thans rusthuizen of gestichten voor ouden van dagen. *v. Embden.*

Hofkapelaan, geestelijke, die aan een geestelijk of wereldlijk hof verbonden is; meerdere h. vormen de hofkapel.

Voor de pauselijke hofkapelaans, zie → Pauselijke kapel.

De bisschoppelijke hofkapelaans zijn ceremoniemeesters en particuliere secretarissen van de bisschoppen; tegenwoordig worden zij in den regel biss. secretarissen genoemd.

De hofkapelaans van wereldlijke hoven hadden reeds ten tijde der Merovingische en Frankische koningen beteekenis; met het ambt van → aarts-

kapelaan (hoofd der h.) werd al spoedig een bisschop bekleed, wien met verloop van tijd tevens de opperste leiding der koninklijke kanselarij werd toevertrouwd (aartskanselier).

Tegenwoordig zijn aan de Kath. vorstenhoven nog altijd hofkapelaans voor de zielzorg en den eeredienst verbonden. *Schweigman.*

Hofker, Jan, schuilnaam, waaronder J. Delang in de Nieuwe Gids gevoelige en sierlijke prozaschetsen publiceerde, die in 1906 gebundeld werden onder den titel „Gedachten en Verbeeldingen", ingeleid door Lodewijk van Deyssel. Onder de prozaschrijvers uit de Tachtiger school is Hofker een fijnzinnige vertegenwoordiger van het sensitivisme. Zijn invloed bleef gering. *Asselbergs.*

Hofmann, 1° August Wilhelm von, Duitsch scheikundige, * 8 April 1818 te Giesen, † 5 Mei 1892 te Berlijn. Prof. aan het Royal College of Chemistry te Londen (1845) en later aldaar muntmeester. In 1864 professor te Bonn en in 1865 te Berlijn. In 1890 in den erfelijken adelstand opgenomen. Uit de vsch. laboratoria van H. zijn 899 publicaties verschenen, waarvan 150 van zijn eigen hand. Door zijn diepgaande verhandelingen over de samenstelling en de eigenschappen van het door hem ontdekte anilinerood werd de grondslag gelegd voor een alg. theorie der teerkleurstoffen, die grooten invloed gehad heeft op de teerkleurstoffenindustrie en de ververij. Algemeen bekend is nog een door hem gevonden paarse kleurstof, welke **Hofmann's violet** genoemd wordt. Met eenige anderen stichtte hij in 1865 de Deutsche Chemische Gesellschaft, waarvan de zetel sinds 1900 in het Hofmann-Haus te Berlijn gevestigd is. *Hoogeveen.*

Lit.: Volhard en Fischer, A. W. von H., Ein Lebensbild (1902); Bugge, Das Buch der grossen Chemiker (II).

2° Victor, Russ. dichter van groote fijngevoeligheid, behoorend tot de school der Symbolisten; pleegde zelfmoord te Parijs; * 1884, † 1911.

Hofmannsthal, Hugo von (pseud. Theophil Morren, Levis, Melikow en Loris), Duitsch-Oostenrijksch dichter en prozaïst; * 1 Febr. 1874 te Weenen, † 15 Juli 1929 te Rodaun. Hoofd der Weensche neo-Romantiek. Aanvankelijk sterk beïnvloed door Stephan Georg, was hij met Hermann Bahr de eerste, die het Naturalisme verloochende. Zijn lyriek is fijne symbolistische oogenblikskunst, met grooten rijkdom aan beelden en symbolen. Zijn tooneelwerk heeft de ironische luchtigheid van Schnitzler, niet het diepgaand sarcasme van H. Bahr. Zijn taal is eenvoudig, erg gecultiveerd, klassicistisch van vormen. *V. Hulse.*

Werken: o.a. Der Tod des Tizian (1899); Der Tor und der Tod (1899, [10]1912); Elektra (1903, [17]1924); Oedipus und die Sphinx (1906, [6]1926); Der Rosenkavalier (1911); Der Schwierige (1921); Der Turm (1925). — Uitg.: Gesamm. Werke (6 dln. 1924 vlg.). — Lit.: E. Sulger-Gebing, H. v. H. (Leipzig 1905); W. A. Berendsohn, Der Impressionismus H.'s als Zeiterscheinung (Hamburg 1920); Ika A. Thomese, Romantik und Neuromantik mit bes. Berücksichtigung H. v. H.'s (1923): O. Henschele, H. v. H. (1930); M. Kommerell, H. v. H. (1931); H. Temborius, H. v. H. (1932).

Hofmannswaldau, Christian Hofmann von, Duitsch dichter; * 25 Dec. 1617 te Breslau, † 18 April 1679 aldaar. Kwam te Danzig onder invloed van Opitz, studeerde in 1637 te Leiden, reisde dan in Engeland, Frankrijk en Italië. Hoofd der tweede Silezische school. Bevorderde de opgeblazen gekunsteldheid en de erotiek der Barokpoëzie.

Zijn voorbeelden waren Marini en Ovidius. Hij voerde de sentimenteele richting in het zwoel-zinnelijke. *V. Hulse.*

Werken: Deutsche Uebersetzungen und Gedichte (1673); Hundert ... Grabschriften (1663); Heldenbriefe (1679). — Uitg.: Auswahl, d. Greve (1907). — Lit.: K. Triebe, H.'s Grabschriften (1893): Friedrich Mayer, Chr. H. v. H. und die fr. Lit. (München 1924); Rudolf Ibel, Studien zur Formkunst H. v. H.'s (1928).

Hofman-Peerlkamp, Petrus, → Peerlkamp.

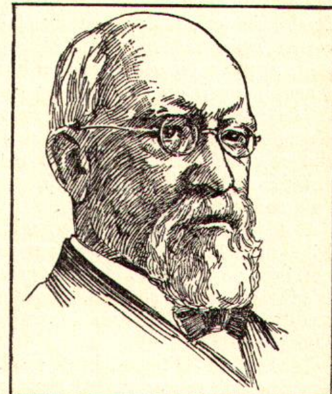
Hofmeier, → Hoorigheid.

Hofmeister, 1° Friedrich, Duitsch uitgever; * 24 Jan. 1782 te Strehla, † 30 Sept. 1864; stichtte in 1807 de gelijknamige muziekuitgeverij. Sedert 1829 verschijnt onder zijn naam het Musikalisch-literarische Monatsbericht (Handb. der Musikalischen Literatur, met jaarlijksche aanvullingen), waarin alle Duitsche publicaties op muziekgebied opgenomen zijn. *Reeser.*

2° Wilhelm, Duitsch plantkundige; * 18 Mei 1824 te Leipzig, † 12 Jan. 1877 te Lindenau. In 1863 hoogleeraar te Heidelberg, in 1872 te Tübingen. H. deed belangrijke ontdekkingen op het gebied der ontwikkelingsgeschiedenis van de planten. Hij beschreef het eerst nauwkeurig het bevruchtingsproces en het ontstaan van het embryo uit de bevruchte eicel. Ook ontdekte hij de generatie-wisseling van mossen en varenplanten en den samenhang daarvan met de generatiewisseling der phanerogamen. Verder hield hij zich bezig met physiologische onderzoekingen over watertransport, weefselspanning en prikkelbewegingen.

Hoofdwerken: Die Entstehung des Embryos der Phanerogamen (1849); Vergleichende Untersuchungen der Keimung; Entfaltung und Fruchtbildung höherer Kryptogamen (1851). — Lit.: K. von Goebel, W. H. (1924). *Melsen.*

Hofmeyr, Jan Hendrik, Zuid-Afrikaansch patriot en staatsman; * 4 Juli 1845 bij Kaapstad, † 16 Oct. 1909 te Londen. Opgevoed aan de Nutsschool te Kaapstad met Ned. als voertaal; wordt journalist, redacteur van De Zuid-Afrikaan, later samengesmolten met Ons Land. Bewust van de onmondigheid van zijn volk, organiseerde hij het economisch in den Boerenbond (1878) en politiek in den Afrikanerbond (1882); was lid van het Kaapsche parlement voor Stellenbosch (1879); aanvaardde geen zetel in het kabinet, maar als ongekroond koning van Hollandsch Zuid-Afrika maakte en brak hij kabinetten. Hij maakte zijn volk natiebewust en bereikte herstel van enkele lang onthouden rechten. Hij heeft niet de nationale waarde van pres. Kruger beseft en toen hij bovendien in 1890 overhelde naar de politiek van Cecil J. Rhodes, moest hij in 1895 de leiding der Afrikaners opgeven. De rooftocht van Jameson opende hem de oogen en hij herwon het volksvertrouwen. Gedu-

J. H. Hofmeyr.

rende den Anglo-Boerenoorlog werd zijn blad verboden en H. trok zich terug naar Europa. Na vredessluiting keerde H. terug; de Bondspartij werd in 1904 verslagen (10 000 Afrikaners verloren 't kiesrecht). In het belang van Unie-vorming werd hij ter voorbereiding van de Unie-grondwet afgevaardigd naar Londen, waar hij overleed. Als Onze Jan blijft hij de volkslieveling. *Besselaar.*

Hofminuskel of Karolingische minuskel, een perfect minuskel-schrift, ontstaan als resultaat van het streven (eind 8e eeuw begonnen) om meer eenheid en gelijkmatigheid te brengen in het schrift, omdat overal een schriftsoort in gebruik was met sterk gemengd karakter, nl. met majuskel- en minuskel-elementen. Dit streven openbaarde zich tegelijkertijd in verschillende landen, op het continent en in Ierland, zoodat er aanvankelijk verschillende, doch nauw-verwante typen ontstonden, waarvan ten slotte de h. den voorrang behaalde. *Goemans.*

Lit.: B. Bretholz, Lat. Paläographie ([3]1926, 82-83).

Hofnaam. Vele plaatsen danken hun naam aan vroegere boerderijen, hofsteden, landgoederen van grooter of kleiner omvang. Zulke namen noemt men h. Ze zijn die op heem (hem, um, enz.), hoeve, hof, deels ook op zaal, zele, dorp, e.a.; Duitsch heim, dorf, hof, enz.; Eng. ham, hide, ton, wick, wich; Fr. ville, viller, court, e.a. *Mansion.*

Hofnar, → Nar.

Hofpoëzie, poëzie, die in de M.E., vooral in de 10e en 13e e., aan de hoven der ridders en vorsten in kunstvolle vormen beoefend werd, in de lyriek als hoofsche → minnelyriek, in de epiek als → hoofsche epiek en → ridderroman.

Hofrah en Nahas, plaats in de Eng. Soedan (ong. 9° 45′ N., 22° O.), in de streek van Bahr el Gazal. Was in 1894 doel van een verkenningstocht der afgevaardigden van Kongo-Vrijstaat, door de ontdekking van kopererts aangelokt.

Hofrechten, 1° rechten, die betaald moesten worden bij het verheffen van een leen (→ Leenstelsel). Deze verheffingen hadden plaats bij de eerste uitgifte in leen, alsmede bij overgang van het leengoed van den eenen leenman op den anderen (bijv. bij overlijden). **2°** Geheel van eigen regelen, welke de rechtsbetrekkingen beheerschten tusschen den heer (hofheer) en zijn mannen (leenmannen) en tusschen de laatsten onderling. **3°** Ook het recht, dat toegepast werd bij de hofgerechten (→ Horigheid). *Hermesdorf.*

Hofsjökull, gletsjer in midden-IJsland; opp. 1 350 km², 1 700 m hoog. Er ontspringen eenige rivieren, bijv. de Thjorsa, de grootste rivier van IJsland, de Blanda en de W. Jokulsa. Langs de O. zijde gaat de meest gebruikte weg voor de verbinding van N. en Z. IJsland. *fr. Stanislaus.*

Hofstade, 1° gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, aan den linkeroever van de Dender, 3 km ten N. van de stad Aalst, aan den straatweg naar Dendermonde; opp. 653 ha, ca. 3 500 inw.; landbouw, textielnijverheid.

2° Gem. in het N. van Belg. Brabant (VI 96 C D 2); opp. 576 ha; ca. 2 000 inw.; landbouw. Bij het aanleggen van nieuwe spoorwegen tusschen Brussel en Antwerpen werd op het grondgebied van H. een groote hoeveelheid grond weggevoerd, zoodat aldaar uitgestrekte putten ontstonden, die thans, als binnenlandsch strand, voor publieke baden worden ingericht. *Lindemans.*

Hofstede, → Boerderij; Hoeve.

Hofstede de Groot, 1° Cornelis, kunsthistoricus; * 9 October 1863 te Dwingelo, † 14 April 1930 te Den Haag. Na zijn studies in binnen- en buitenland promoveerde H. in 1892 te Leipzig op een proefschrift over Arnold Houbraken. Sinds 1891 was hij onder-directeur van het Mauritshuis, welke positie hij in 1896 verwisselde voor het directeurschap van het Prentenkabinet te Amsterdam. Sinds 1898 weer in Den Haag gevestigd, legde hij zich geheel toe op de expertise. Bij zijn dood kwam zijn collectie aan den Staat.

Voorn. werken: Rembrandt, Beschr. Verzeichnis seiner Gemälde mit den heliogr. Nachbildungen. Gesch. seines Lebens und seiner Kunst (8 dln. 1897-1905); Holländische Maler, beschr. u. krit. Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holl. Maler des 17. Jhrdt. (10 dln. 1907-'28, tezamen met andere); Quellenstudien der höll. Kunstgesch. (1893-1922, onder zijn leiding uitgeg.); Die Handzeichnungen Rembrandt's (uitg. Teylers Genootschap, 1906). Jan Vermeer van Delft en Carel Fabritius (fotograv. m. tekst, 1907-'30).

2° Petrus, Nederlandsch Protestantsch theoloog; * 8 Oct. 1802 te Leer, † 5 December 1888 te Groningen. H. studeerde in Embden en Groningen, 1826 predikant te Ulrum, 1829 prof. te Groningen. Hij was de leider van de zgn. → Groninger school, stichtte in 1837 met Van Oordt en Pareau het tijdschrift Waarheid in Liefde, werd bestreden door de groep van het → Reveil en zeer heftig door Hendrik de → Cock. Hij genoot in Groningen een zeer groote populariteit, ook buiten de academie, mede door zijn werkzaamheid op philanthropisch terrein (drankbestrijding).

Voorn. werken: Encyclopaedia theologi christiani (1840); Compendium dogmatices et apologetices christianae (1840). — Lit.: Reitsma, Gesch. v. d. Hervorming en de Herv. Kerk in Ned. *Pauwels.*

Hofstippel, → Stippels.

Hof van Delft, vroegere gem. in Zuid-Holland, in 1921 gedeeltelijk bij Delft, gedeeltelijk bij Schipluiden gevoegd.

Hofwyck, bekende Renaissance-tuin met woonhuis van Constantijn Huygens te Voorburg, aan den Vliet, aangelegd naar een door Jacob van Campen goedgekeurd plan en 1639-'40 uitgevoerd door Pieter Post. In 1642 werd de tuin vergroot door den aanleg van een overtuin (vnl. bosch), in welks midden eertijds een heuvel was aangelegd, waarop een gedenknaald (later een uitkijktoren). Slooten waren in den mathematischen aanleg opgenomen. Ter weerszijden van het huis lagen in vijvers vierkante, met allerhande boomen beplante eilandjes. De brug naar het geheel door water omgeven huis werd door Huygens zelf vergeleken met de Rialto-brug te Venetië. Op de vier hoeken van den tuin stonden zomerhuisjes. Bloemen waren er niet veel. In 1928 was deze tuin weer in den ouden toestand hersteld, voor zoover zulks mogelijk was; van den eersten tuin was nl. een stuk afgenomen voor den electrischen spoorweg, terwijl de overtuin geheel was ingenomen door het stationsemplacement. Deze herstelling geschiedde door de Vereeniging Hofwyck, die in 1913 gesticht werd, toen wederom eens gevaar bestond voor afbraak van het huis.

In een uitvoerig gedicht, „Hofwijck" getiteld, heeft H. zelf dezen tuin, waarvoor hij een groote voorliefde had, bezongen. Zie plaat bij → Huyghens(Const.).

Lit.: H., Huygens' Huis te Voorburg (uitg. v. d. Ver. H. te Voorburg). *Hendricks.*

Hofzanger (dierk.), → Fitis.

Höganäs, stad in Zweden op het schiereil. Kul-

len bij den N. ingang van de Sont; opp. 216 ha, ca. 5 600 inw. In slenken zijn hier Lias-afzettingen voor denudatie bewaard. Ze bevatten kolen en klei voor vuurvast materiaal. H. is daardoor een industrie-stadje.

Hogarth, 1° David George, Eng. Oriëntalist en archaeoloog; * 23 Mei 1862 te Barton-on-Humber, † 6 Nov. 1917 te Oxford. Hij leidde opgravingen op vsch. plaatsen in Cyprus, Creta, Egypte en Klein-Azië en schreef meerdere werken over Grieksche en Oostersche geschiedenis. Vanaf 1925 was hij president van de Royal Geographical Society. Tijdens en na den Wereldoorlog bemoeide hij zich in opdracht van de Eng. regeering ook met de politiek in het Nabije Oosten. *Simons*

2° William, Eng. schilder en graphisch kunstenaar (zie afb. 2 op pl. t/o kol. 17 in dl. VII, en afb. 2 op pl. t/o kol. 497 in dl. XII). * 10 Nov. 1697 te Londen, † 25 Oct. 1764 aldaar. Leerling van den goudsmid Ellis Gamble, bij wien hij het graveeren op koper leert. Reeds vroeg ontstaan series gravures, illustraties en vignetten (o.a. bij werk v. Molière en Fielding). Het meest bekend is H. om zijn satirische, anecdotische genrestukken, door hem zelf „Moral pictures" genoemd.

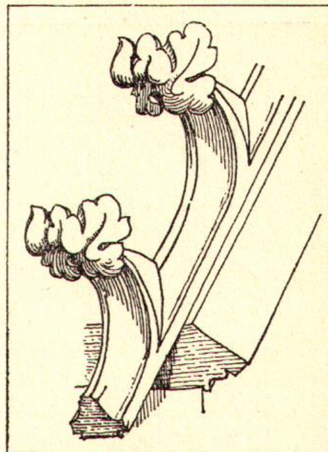
„Het leven van een courtisane", waarnaar in 1732 gravures verschenen, had een ongehoord succes; details werden op waaiers en porcelein aangebracht. „De geschiedenis van een losbol" (1735), „Tafereelen van een verkiezingscampagne" (Londen, Soane mus.) e.d. zijn eveneens typisch voor H.'s kunst, waarin men hetzelfde moraliseerende en soms sentimenteele element aantreft als bij Greuze, alleen geestiger en krachtiger van expressie. Dgl. werken werden in gravures en houtsneden verbreid en bekend. Aesthetisch gesproken, staan H.'s portretten veel hooger, omdat zij buitengewoon levendig zijn opgevat, breed aangelegd en zeer spontaan geschilderd zijn in vlekken en vegen. Evenals Goya doet H. in deze werken buitengewoon „modern" aan en voorspelt hij als het ware, het → Impressionisme. In portretten als „Het garnalenmeisje", dat van zijn zuster of de gecombineerde beeltenissen zijner bedienden (alle in de Nat. Gall. te Londen) bewijst H., dat hij zijn inspiraties direct uit het leven put en zijn schilderwijze uit de spontane aanschouwing ontwikkelt. Zijn opvattingen over kunst legde H. neer in een boek „The analysis of Beauty" (1753).

Lit.: Monogr. over H. en catal. van zijn oeuvre, d. Austin Dobson (1907). *Korevaar-Hesseling.*

Högberg, Olof, Zweedsch romanschrijver van de groep der → Heimatkunst; * 1859 te Högsjökerspel in Norrland. Hij werd de machtige uitbeelder van de nog volslagen heidensche volkscultuur in dit gewest, vooral in de 17e e. in zijn hoofdwerk: Den stora vreden (1906).

Overige werken: o.a. Baggbölingar (1911); Utbölingar (1912); Storfursten af Lappland (1915).

Hogel, bloem-, knop- of bladmotief, op regelmatige afstanden aangebracht op de buitenranden van bogen, frontalen, daklijsten en verdere sterksprekende verticale of stijl hellende lijstwerken aan het uitwendige van Gotische gebouwen. De h. werden gewoonlijk in steen gebeeldhouwd; zij komen tegen het midden van de 13e eeuw in zwang. Aesthetisch bestaat hun functie in een verlevendiging van de lijnen van het bouwwerk; zij dragen in hooge mate bij tot den indruk van beweeglijkheid en van opgelost zijn in de omringende atmosfeer, welke de Gotiek nastreefde. Constructief hebben zij geen beteekenis, integendeel: zij bieden gemakkelijke aangrijpingspunten voor den verweerenden invloed van het regenwater. Gewoonlijk werden zij daarom constructief los gehouden van het eigenlijke lichaam van het gebouw, opdat zij gemakkelijk vernieuwd konden worden. *v. Embden.*

Hogel.

Hogendorp, 1° Dirk, graaf van, Ned. militair en koloniale specialiteit; * 13 Oct. 1761 te Rotterdam, † 29 Oct. 1822 te Rio de Janeiro; broeder van Gijsbert Karel v. H. Werd in Pruisen opgeleid tot officier, maar trad in 1784 in dienst bij de O.I. Comp. Zijn beteekenis ligt in zijn verzet tegen het stelsel der compagnie en zijn propaganda voor een krachtiger beleid en een vrijer economie. Dit leidde uiteindelijk tot een conflict met de autoriteiten in Indië, die hem gevangen zetten. Hij wist te ontvluchten en bereikte Ned., waar hij in eere hersteld werd. Zijn hooge wensch, gouverneur-generaal te worden, ging nimmer in vervulling. Wel was hij eenigen tijd werkzaam als gezant te St. Petersburg, als min. van Oorlog tijdens Lodewijk Napoleon en als gezant te Weenen. Tijdens de inlijving van Ned. bij Fr. sloot hij zich geheel aan bij Napoleon, met wien hij in een zeer vertrouwelijke verhouding kwam te staan. De keizer schonk hem den rang van divisie-generaal en den titel van graaf. Gedurende Napoleon's Russischen veldtocht (1812) was H. gouverneur-generaal van Litauen. Het was vooral aan zijn krachtig beleid te danken, dat Napoleon na de nederlaag Parijs kon bereiken en dat de gedemoraliseerde resten van het groote leger in Wilna een goede verzorging vonden. In 1813 werd H. nog benoemd tot gouverneur van Hamburg, maar na de capitulatie van deze stad stelde hij zich ter beschikking van de Ned. regeering, die zijn diensten niet wilde aanvaarden. Toen Napoleon in 1815 van Elba ontsnapte, koos H. aanstonds partij voor den keizer, zoodat na diens beslissende nederlaag bij Waterloo terugkeer hier te lande onmogelijk geworden was, terwijl ook de Fr. regeering hem niet gebruiken kon. Het einde werd, dat hij in 1817 uitweek naar Brazilië.

Lit.: Sillem, D. v. H. (1890). *Verberne.*

2° Gijsbert Karel, graaf van, Ned. staatsman; * 27 Oct. 1762 te Rotterdam, † 5 Aug. 1834 te Den Haag. Opgeleid tot officier te Berlijn; trad in 1781 als luitenant in Ned. dienst. Kort daarop maakte hij een reis naar N. Amerika (1783-'84). Na zijn terugkeer ging hij wederom in actieven dienst, doch studeerde tegelijkertijd aan de Leidsche univ., waar hij in 1786 in de rechten promoveerde. In het voorjaar 1787 verliet hij den dienst met de bedoeling een staatkundig ambt te verwerven. In de felle tegenstelling van dien tijd tusschen de Patriotten en Prinsgezinden koos hij

energiek de zijde van Oranje, mede omdat hij de verbreiding der Patriottische denkbeelden voor een deel meende te kunnen herleiden tot een verlangen der burgerij naar een gezonde welvaartspolitiek, welke hij van het stadhouderschap verwachtte. In dat revolutiejaar 1787 bewees hij de stadhouderlijke partij belangrijke diensten door als tusschenpersoon op te treden tusschen het stadhouderlijk hof te Nijmegen en de Prinsgezinden in Holland. Na de restauratie van den stadhouder (1787) volgde zijn aanstelling tot tweeden en weldra tot eersten pensionaris van Rotterdam. Deze functie bleef hij bekleeden tot de regeeringsverandering van 1795. Sedert is hij tot 1813 ambteloos gebleven. Eerst vestigde hij zich als koopman te Amsterdam, doch reeds in 1802 trok hij zich uit de zaken terug om op zijn landgoed Adrichem bij Beverwijk te gaan wonen en in 1809 voorgoed te Den Haag.

G. K. van Hogendorp.

Dit tijdvak (1795-1813) is voor de ontwikkeling van zijn staatkundige denkbeelden van zeer groote beteekenis. Deze is te typeeren als een overgang van een verdediging der federatieve staatsgedachte (Unie van Utrecht) naar de gecentraliseerde constitutioneele monarchie. Zij geschiedde in uiterst traag tempo en heeft de strekking van een worsteling met de denkbeelden der Fr. Revolutie. Daarom is het te meer merkwaardig, dat hij op econ. gebied schier onmiddellijk geweest is een voorstander van een volstrekt vrijen handel. Een karakteristieke episode in zijn leven is zijn Verklaaring aan het Staatsbewind (1801), waarin hij aan de Haagsche regeering een afkeuring uitsprak van alle constituties in Ned., welke geen macht aan Oranje toekenden. Succes had zijn optreden niet, instemming in den lande nauwelijks. Niet minder belangwekkend is zijn poging in 1802 en volgende jaren in Zuid-Afrika een nieuwe kolonie te stichten, welke poging op jammerlijke wijze mislukte, doch als een late en laatste poging om de banden tusschen Ned. en Zuid-Afrika te versterken, ruime waardeering verdient.

Het hoogtepunt in H.'s leven is zijn optreden in 1813. Toen in Oct. van dat jaar Napoleon te Leipzig verslagen was en de overwinnaars krachtig opdrongen naar de Fr. grenzen, nam H., in samenwerking met Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum e.a. het initiatief tot een opstand. Zijn pogingen om oud-regenten tot activiteit te bewegen mislukten dermate, dat hij met de beide genoemde heeren het ➝ Algemeen Bestuur vormde, dat vanaf 21 Nov. tot 6 Dec. 1813 de zaken leidde, tot men het gezag kon overdragen aan Willem Frederik, den erfprins van Oranje, tot souverein vorst verheven. H. werd toen min. van Buitenl. Zaken en voorzitter van de commissie, welke de nieuwe grondwet zou redigeeren. Als grondslag voor de besprekingen diende een door H. in zijn Haagschen tijd geschreven Schets eener grondwet. Voor zich zelf had hij het ambt van raadpensionaris bestemd, dat hij ontworpen had als dat van een soort opperminister en leider van de Staten-Generaal. Doch deze wensch ging niet in vervulling. Het ambt werd uit het ontwerp verwijderd, niet het minst, omdat men begreep, dat het aan H. zou ten deel vallen, die wegens zijn hooghartigheid en een niet te schokken geloof aan de juistheid van eigen inzichten weinig werkelijke vrienden bezat. Toen werd op initiatief van Willem I het ambt van vice-president van den Raad van State gecreëerd, hetwelk voor H. bestemd was. Tot 1816 is hij als zoodanig in functie gebleven, toen hij wegens een conflict met den koning zich terugtrok. De diepe oorzaak van dit conflict was, dat H. leiding wilde geven in het koninkrijk en de energieke koning niet geleid wilde worden.

Tot 1825 heeft H. nog zitting gehad in de Tweede Kamer, waar zijn oppositie tegen het regeeringsbeleid meermalen zeer heftig was, met name in 1819 toen de accijnsen op koffie en suiker, voor H. een ernstige belemmering voor den handel, aan de orde waren. De koning ontnam hem zelfs naar aanleiding daarvan den titel van minister van staat. De tijd na 1816 was voor H.'s ontwikkeling wederom van groote beteekenis, omdat geleidelijk aan in zijn beginselen de liberale gedachte vorm begon te krijgen. Zeer duidelijk bleek zulks, toen hij naar aanleiding van den Belg. Opstand een aantal blauwboekjes (brochures) publiceerde en met name het beginsel der ministerieele verantwoordelijkheid verdedigde. Zijn woord vond weinig weerklank in den lande: zijn dood in 1834 werd nauwelijks opgemerkt.

Werken: Brieven en Gedenkschr. (7 dln. 1866-1903); Bijdr. tot de Huishouding van Staat in het koningrijk der Ned. ([2]1854); voorts een groot aantal kleinere geschriften. — Lit.: Fruin, De jongelingsjaren van G. K. v. H., in Verspr. Geschr. (V); Verberne, Gijsbert Karel's Leerjaren (1931); id., Gijsbert Karel en Zuid-Afrika, in Hist. Tijdschrift (1935); Colenbrander, Gijsbert Karel in zijn rijpen leeftijd, in Historie en Leven (I, z.j.). Voorts raadplege men de vele geschriften, welke op het tijdvak betrekking hebben. *Verberne.*

Höger, Johannes Friedrich, bekend als Fritz H., modern Duitsch architect; * 12 Juni 1877 te Beckerreihe (Holstein); werkzaam sedert 1905 te Hamburg. Bekend zijn vele kantoorgebouwen, vóór alles het ➝ Chilehaus, verder het raadhuis te Rüstringen, het lyceum in Hamburg-Eppendorf, Evangelische kerk te Hamburg-Hamm, ziekenhuis en kerkhofkapellen te Delmenhorst; vele fabrieken, enz. Zijn architectuur kenmerkt zich uitwendig door een persoonlijke wijze van toepassing van baksteen.

Publicaties: Die Architektur des Hamburgischen Geschäftshauses (1910); Leitfaden für Backsteinbaukunst. *v. Embden.*

Hogg, James, Schotsch dichter; * Dec. 1770 te Ettrick (Selkirkshire), † 21 Nov. 1835 op Altrive. Deze romanticus (vriend van Wordsworth en Byron) begon als schaapherder rustieke liederen te dichten. In 1813 bewees hij met zijn Queen's Wake, dat hem een goede plaats in de poëtenschare van zijn land toekwam. Wegens zijn gemis aan regelmatig onderwijs trad een tekort aan gecultiveerden smaak nog al eens in zijn gedichten op den voorgrond, maar aan scheppingsvermogen en dichterlijke inspiratie ontbrak het hem niet. Het mooist zijn wel The Skylark, een lyrisch

gedicht, en Kilmeny, een van de keurigste sprookjes, die de Eng. literatuur kent. *F. Visser.*

Lit.: M. G. Garden, Memorials of J. H. (1903).

Hoggar of A h a g g a r, uitgestrekte bergmassa in N. Afrika, ongeveer in het centrum van de Sahara gelegen (I 520 D 2), en die zich nogal plotseling boven de veel lagere omgeving verheft; de hoogste bergtop, de Ilaman, bereikt 3 000 m. Het Hoggarmassief, dat vnl. uit eruptiegesteenten is opgebouwd, is begrensd door breukzones, die zijn ontstaan hebben bevorderd. Door zijn omvang en zijn hoogte vangt de H. regen, maar hij is toch een kenmerkend woestijngebergte. Op de helling komen veel wadi's voor, die evenals de biologische onderzoekingen er op wijzen, dat de woestijn hier vochtiger was gedurende het Quartair tijdvak.

De H. is bewoond door de Toearegs, die lang de heerschers zijn gebleven in het centrum van de Sahara en die een hardnekkigen weerstand hebben geboden aan de Franschen. Zij zijn primitief gebleven, in hun denken evenals in hun levenswijze. *V. Asbroeck.*

Hogne, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Ciney. Ca. 100 inw. (Kath.); opp. 531 ha. Landbouw.

Hognoul, gem. in het N. van de prov. en ten N.W. van de stad Luik; opp. 287 ha, ruim 400 inw.; landbouw; brouwerij.

Hohenberg, S o p h i e, (sinds 1909) h e r t o g i n v a n, voorheen: C h o t e k v o n C h o t k o w a u n d V o g n i n, morganatische echtgenoote van kroonprins Frans Ferdinand van Oostenrijk (1900); * 1 Maart 1868 te Stuttgart, † 28 Juni 1914 te Serajewo (vermoord).

Hohenlinden, plaats in Opper-Beieren; ca. 1 000 inw. Te H. behaalde Moreau 3 Dec. 1800 een voor den 2en Coalitie-oorlog beslissende overwinning op aartshertog Johan van Oostenrijk. Het succes was gedeeltelijk te danken aan een onstuimigen aanval van Richepanse op de Oostenr. achterhoede.

Hohenlohe-Schillingsfürst, 1° C h l o d w i g K a r l V i k t o r, p r i n s v a n, Duitsch rijkskanselier (1894-1900), broeder van 2°; * 31 Maart 1819 te Rothenburg bij Fulda, † 6 Juli 1901 te Ragatz. Als Beiersch minister-president (1866-'70) streefde H. naar de Duitsche eenheid. 1874-'85 gezant te Parijs, 1885-'94 stadhouder van Elzas-Lotharingen, waar hij tegen de Fransch-gezinden streng optrad. Zijn kanselierschap was vooral gelukkig op koloniaal gebied (aanwinst van Kiau-Tsjou, de Carolinen, de Mariannen en Samoa).

Lit.: von Müller, Reichskanzler Fürst von H.-S. (1930). Na zijn dood werden zijn „Denkwürdigkeiten" (2 dln. 1906) door zijn zoon gepubliceerd. *V. Houtte.*

2° G u s t a v A d o l f, p r i n s v a n, kardinaal, diplomaat, broeder van 1°; * 26 Febr. 1823 te Rothenburg bij Fulda, † 30 Oct. 1896 te Rome. In 1866 werd H. curie-kardinaal. Op het Vaticaansch Concilie was hij het middelpunt der Duitsche tegenstanders van de onfeilbaarheidsverklaring, waaraan hij zich toch na de afkondiging onderwierp. Zijn theoloog op het concilie was Friedrich, die relaties onderhield met de Oud-Katholieken. Van Sept. 1870 tot 1876 verbleef hij te Schillingsfürst, dan weer te Rome. Als bisschopscandidaat voor de Duitsche bisdommen en als gezant bij den H. Stoel (1872) werd hij door Rome afgewezen.

Lit.: F. X. Kraus, Essays (II 1901); H. Rust, Reichskanzler Fürst Hohenlohe und seine Brüder (1897); Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon (II [2]1888).
Beijersbergen van Henegouwen.

Hohensalza, → Inowraclaw.

Hohenschwangau, dorp in Beieren, even ten Z. van Füssen, tusschen de Alpsee en Schwansee (IX 576 D 5); ca. 1 000 inw. 834 m boven zee. Hier ligt het beroemde **koningsslot** H. (vroeger Schwanstein), oorspr. Rom. kasteel, later ridderburcht; bezit mooi beeldhouwwerk en wandschilderingen.

Hohenstaufen, 1° d o r p in de Schwäbische Alb. Een klein kerkje (in 1860 gedeeltelijk gerestaureerd) is het eenige overblijfsel uit den tijd van de groote keizers uit het geslacht H. (zie onder). Van den b u r c h t, die op den berg H. lag, is na de vernieling in 1525 slechts een stuk muur over. *Comijn.*

2° Een Duitsch vorstelijk g e s l a c h t, dat zijn naam ontleende aan den burcht Hohenstaufen. De leden bezetten den troon als Duitsche koningen en Roomsch keizers van 1138 tot 1208 (Koenraad III, Frederik Barbarossa, Hendrik VI en Philips I) en opnieuw van 1215 tot 1254 (Frederik II, Koenraad IV). De vader van dezen stam was Frederik van Büren, aldus genoemd naar een nog bestaand slot bij Wäschenbeuren. De groote fout van hun bestuur lag in hun inspanning om vasten voet in Italië te krijgen en over het algemeen in hun verregaande heerschzucht. Dit had tot gevolg, dat het bestuur van het Duitsche rijk door hen werd verwaarloosd en een verwoede strijd met de pausen ontbrandde, waarbij zij ten slotte het onderspit moesten delven.

Lit.: F. W. Schirrmacher, Die letzten H. (1871); Fr. von Raumer, Gesch. der H. (6 dln. Leipzig [5]1878); J. Haller, Das altdeutsche Kaisertum (1926); Hampe, Kaisergeschichte ([6]1929). *Wachters.*

Hohenzollern, 1° (ook: Hohenzollernsche Lande) Pruis. p r o v i n c i e (IX 576 C 4); opp. 1 142 km²; ca. 73 000 inw. (1933), vnl. Kath. Een smalle boogvormige strook land, die zich uitstrekt van even ten W. van den Neckar tot ten Z. van den Donau. Vnl. landbouw (fruitteelt) en veeteelt. IJzerindustrie, katoenfabrieken. Voornaamste plaatsen: Hohenzollern, Sigmaringen. *Comijn.*

2° De b u r g H., gelegen ten Z. van Hechingen op den 855 m hoogen Zollernberg, is het stamslot van het Duitsche vorstengeslacht H. (zie afb. 5 op pl. t/o kol. 320 in dl. VIII). Het oorspr. slot (11e e.) is in 1423 verwoest, in 1454 herbouwd, in den 30-j. oorlog opnieuw bijna geheel met den grond gelijk gemaakt. De huidige burcht werd in 1850-'67 door Fred. Willem IV van Pruisen in 14e-eeuwschen stijl opgetrokken.

3° Duitsch v o r s t e n g e s l a c h t, genaamd naar den burcht H.; vermoedelijk afstammend van Burkhard, die in de 10e e. hertog van Zwaben was; door huwelijk verzwagerd aan de Hohenstaufen, door wier gunst een H. in de 12e e. het burggraafschap Neurenberg ontving. In 1227 splitste zich het geslacht in een Frankischen en een Zwabischen tak.

De **Frankische tak** verwierf de graafschappen Bayreuth en Kulmbach, benevens de stad Ansbach en ook deze tak splitste zich in de 14e e. in de twee huizen Bayreuth en Ansbach. Keizer Sigismund gaf in 1415 aan Frederik VI van Ansbach het keurvorstendom Brandenburg. Keurvorst Albrecht Achilles († 1486), de derde Hohenzollernsche keurvorst, maakte in 1473 door de zgn. Dispositio Achillea de Frankische vorstendommen tot een secundogenituur van het keurvorstelijk huis Brandenburg. De nakomelingen van keurvorst Johan Cicero behielden in rechte lijn het keurvorstendom Brandenburg, verwierven in 1701 de Pruisische

koningskroon en in 1871 de keizerlijke waardigheid in het nieuwe Duitsche Rijk. Frederik de Oude († 1536), markgraaf van Ansbach, had drie zonen, van welke de jongste, Albrecht, grootmeester der Duitsche orde en in 1525 met zijn overgang tot het Lutheranisme hertog van Pruisen werd. De Frankische vorstendommen kwamen in 1603 door vererving aan Brandenburg; evenzoo in 1618 het hertogdom Pruisen door den dood van Albrecht Frederik, den zoon van Albrecht. Markgraaf Alexander († 1806), die Bayreuth en Ansbach bezat, vermaakte deze beide vorstendommen in 1791 aan Pruisen. Hoofd van het Brandenburgsch-Pruisische huis is thans de in 1918 afgezette keizer Wilhelm II; twee nog bestaande zijtakken stammen af van de prinsen Karel en Albrecht, jongere zonen van koning Frederik Wilhelm III van Pruisen. Door overeenkomsten met de Rijksregeering van 1925 en '26 is een deel van het particuliere vermogen der H. in Duitschland gered.

De **Zwabische tak** heeft als stamvader graaf Frederik IV († 1251); de zonen van graaf Karel I († 1576) stichtten de huizen H.-Hechingen en H.-Sigmaringen, beide souvereine vorstendommen, die in den Fransch-gezinden Rijnbond van 1806 traden. In de beroeringen van 1848-'49 stonden de beide vorsten Frederik Wilhelm van Hohenzollern-Hechingen en Karel Antoon van H.-Sigmaringen hun gebied af aan het koninkrijk Pruisen (7 Dec. 1849); kregen den titel van prinsen van Pruisen. De lijn H.-Hechingen stierf uit in 1869. Van de zonen van Karel Antoon († 1885) is de oudste, Leopold († 1905), bekend gebleven door de Spaansche trooncandidatuur, de aanleiding tot den Fransch-Duitschen oorlog van 1870; de tweede zoon, Karel († 1914), werd in 1866 vorst, in 1881 koning van Roemenië; hem volgde op den Roemeenschen troon zijn neef Ferdinand († 1927), de tweede zoon van vorst Leopold, en daarop zijn zoon Karel (Carol II). Het hoofd van de Zwabische H. is sedert 1927 de kleinzoon van Leopold, vorst Frederik Victor (* 1891).

L i t.: Schmid, Die älteste Gesch. des Gesamthauses der H. (3 dln. 1884-'88); Schmitz, Die Grafen u. Fürsten von H. (1895); Schuster, Aus der Gesch. des Hauses H. 1415-1915 (1915); Hintze, Die H. und ihr Werk (1916); Höffner, Die H. und das Reich (1918). *v. Gorkom.*

Hohlflöte, → Orgel.

Hohn, v o e d i n g s b o d e m v a n (g e n e e s k.), bepaald soort voedingsbodem ter aankweeking van t.b.c.-culturen. Bestaat uit een mengsel van eieren en glycerine-bouillon.

Hohorst, Benedictijnerklooster op den Heiligen Berg bij Amersfoort; naar de plaats zijner ligging ook Heiligenberg genoemd. Het werd in 998 op initiatief van den H. Ansfried, biss. van Utrecht, door monniken van St. Vitus te Gladbach gesticht. In 1050 werd het als St. Paulus-abdij naar Utrecht overgeplaatst.

L i t.: Coppens, Alg. Overzicht der Kerkgesch. van N. Ned. ([2]1902, register s.v.).

Hok (l a n d b.). Het gemaaide en in schooven of garven gebonden graan moet nog eenigen tijd op het veld kunnen nadrogen. Om te voorkomen, dat gedurende dezen tijd de regen de schooven nat maakt, worden zij als regel direct na het maaien in hoopen of hokken geplaatst („o p h o k k e n"). Deze bestaan meestal uit 8-20 schooven, welke twee aan twee in gesloten rijen of in kruisverband tegen elkaar worden geplaatst. Bij den opbouw van het h. dient er vooral op gelet te worden, dat zoo weinig mogelijk aren aan het oppervlak komen en dat de wind goed door het h. kan heenspelen zonder dit echter om te blazen. Om het natregenen der aren nog meer te voorkomen, worden bij sommige systemen van ophokken één, twee (Duitsche „Stuuk") of meer (methode Blaauboer) schooven, zooveel mogelijk met de aren naar beneden, over de rechtstaande schooven gelegd, gestulpt of gebonden, worden ook wel grootere h., zgn. s c h e l - v e n, gemaakt of worden de schooven aan ruiters gezet, al of niet afgedekt door een kapje van stroo.

Traditie, weersomstandigheden en beschikbare arbeidskrachten beslissen, welk systeem van ophokken zal gevolgd worden. *Dewez.*

Hoka, N. Amer. Indianengroep, die tot over Middel-Amerika heen verwanten heeft. Zie nog → Indianen van Middel-Amerika.

Hokétus (Hoquetus, Ochetus), compositie-techniek in 12e en 13e eeuw, waarbij in alle stemmen noten en rusten snel met elkander afwisselen. Hier is de kiem aanwezig voor de latere zgn. „durchbrochene Arbeit".

Hokjespeul (Astragalus), een plantengeslacht der peulgewassen, omvat kruiden en halfstruiken in Voor-Azië. Van de gewone h., A. glycyphyllos, met 1 m lange stengels, gebruikte men eertijds den zoeten wortel voor de geneeskunde. Dit kruid, alsmede dat van andere soorten, is een zeer goed voedergewas. A. baeticus werd voorheen vaak in tuinen aangeplant om het zaad, dat als koffie werd gebruikt. Van meer belang echter zijn de h.-soorten wegens het opleveren van een gomsoort, die in katoen- en zijde-industrie, alsmede als bindmassa in de geneeskunde, diensten bewijst. Deze gom is afkomstig uit Azië en Griekenland. De belangrijkste soort voor deze winning is A. gumnifera uit Azië. *Bouman.*

Hokkaido, ook J e s s o geheeten, Noordelijkste eil. van Japan (43° 30′ N., 142° 30′ O.). Opp. 78 000 km^2, 2,5 millioen bewoners, meest Jap. immigranten en ca. 20 000 Aino's. Koerilen- en Sachalinketen ontmoeten elkaar hier, en laten slechts kleine kustvlakten over; veel vulkanisme. De Tsoegarstraat is een scherpe biologische scheiding. Het klimaat is ruw en nadert het Siberische, zoodat de Japanner hier niet graag koloniseert. Er zijn nog dichte bosschen, een begin van veeteelt en landbouw (tarwe). Zeer belangrijke vischvangst. Steenkool, ijzer en zwavel kunnen ontgonnen worden. Hoofdstad is Sapporo met een universiteit. *Heere.*

Hokoesai (Hokusai), K a t s j o e s j i k a, Japansch schilder en teekenaar voor houtsneden, * 21 Oct. 1760 te Edo (Tokio), † 10 Mei 1849 aldaar. Leerling van Sjoensjo uit de Ukiyoè-school en van vsch. anderen. H. heeft een reusachtig oeuvre nagelaten, dat uitmunt door kracht van lijn, sterk realisme en een zeldzaam rijke fantasie. Hij heeft tallooze boeken geïllustreerd, en ook schilderijen nagelaten. H.'s oeuvre is nog niet volledig bestudeerd, wat bemoeilijkt wordt door de verschillende namen, waaronder hij werkte. Bekend zijn de groote series landschappen, o.a. die van 36 Gezichten op den berg Foeji. De „Mangwa" is een serie van 15 deelen in boekvorm, w.o. werk van leerlingen. De rijkste collecties van zijn prenten bezit Amerika, maar ook het Ethnogr. museum te Leiden bezit goede voorbeelden. Zie pl. (vgl. index kolom 831). *Korevaar-Hesseling.*

Hol, 1° J a c o b a B r i g i t t a L o u i s e, Ned. geographe, * 21 September 1886 te Antwerpen; dochter van 2°; hoofdassistente van het Geografisch Instituut te Utrecht en docente aan de

HOEVE

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Kempische hoeve. 2. Houten hoeve in de West-Ardennen. 3. Brabantsche hoeve. 4. Dubbele hoeve in Condroz. 5. Brabantsche hoeve. 6. Hoeve in de Fagne. 7. Hoeve in Waasland. 8. Hoeven in Habergy.

HOFJES

Amsterdam. Brant Rus-hofje.

Amsterdam. Suyckerhofje.

Den Haag. Spinozahofje.

Leiden. Salvatorhofje.

Den Haag. Hofje van Nieuwkoop.

Haarlem. Gasthuishofje.

R.K. Leergangen te Tilburg; legde zich vnl. op de physische aardrijkskunde toe, vooral op de geomorphologie. In 1916 promoveerde H. op een geomorphol. onderwerp. Door haar bezielende leiding wist zij een school van Kath. geographen te vormen.

Werken: Beitr. zur Hydrographie der Ardennen (diss. 1916); Die Abschlieszung und Trockenlegung der Südersee, in: Peterm. Mitt. (1917); De insnijdingsmeanders der Maas in de Fransche Ardennen, in: Verh. Geol. Mijnb. Gen. Geol. Sectie (1922); De geomorphologie en de taak der Aardrijkskunde, in: Tsch. Aardr. Gen. (1924); De Zuidrand van den Limb. puinkegel, in: Gedenkboek Schuiling (1924); Waterkracht, in: Tsch. Aardr. Gen. (1928); De grotten van Han-sur-Lesse, in: Onze Aarde (1928); Oude en nieuwe theorieën over gebergtevorming, in: Tsch. Aardr. Gen. (1932). *v. Velthoven.*

2° Richard, Ned. dirigent en componist, vader van 1°; * 23 Juli 1825 te A'dam, † 14 Mei 1904 te Utrecht; een van de invloedrijkste figuren in het Ned. muziekleven van de 19e eeuw. Hij is als directeur van de Toonkunstafdeelingen te Amsterdam en Utrecht (sedert 1862) werkzaam geweest, als dirigent van de vermaarde Haagsche mannenzangvereeniging Caecilia, van de Diligentia-concerten te Den Haag en de Paleisconcerten te Amsterdam. Zijn talrijke composities (koorwerken, een muziekdrama Floris V, 5 symphonieën, orkeststukken enz.) zijn reeds geheel verbleekt. Ook als paedagoog had Hol een grooten naam; Johan Wagenaar is een leerling van hem geweest. *Reeser.*

Holbach, Paul Heinrich, baron von, Fransch wijsgeer van de → Verlichting; * 1723 in de Palts, woonde later te Parijs, † 21 Juni 1789 aldaar. H. is een van de voornaamste leiders van vrijdenkerij en anti-godsdienstige propaganda in de laatste jaren vóór de Revolutie. Zijn wijsgeerig stelsel is een materialisme, dat geen andere werkelijkheid kent dan materie en beweging; alle gebeuren in de wereld verloopt met mechanische noodzakelijkheid, waaraan ook de mensch met geheel zijn werkzaamheid is onderworpen. De godsdienst kan slechts dienen om 's menschen gemoedsrust te verstoren. *F. Sassen.*

Werken: Système de la nature; Système social; La contagion sacrée; L'imposture sacerdotale. — Lit.: R. Hubert, D'Holbach et ses amis (Parijs 1928); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933).

Holbäk, Deensche havenstad in N. Seeland aan de Isefjord (VII 688 E 3); ca. 12 600 inw. Meelfabrieken en metaalindustrie.

Holbein, 1° Ambrosius, Duitsch schilder, zoon van 2° en broeder van 3°; * ca. 1494 te Augsburg, † 1519 te Bazel (?). Men kent van den jeugdig gestorven kunstenaar een aantal portretten en eenige teekeningen, die zijn groote begaafdheid verraden. Hij heeft veel voor de houtsnede geteekend, wat meest in Bazelsche boeken verschenen is.

Lit.: E. His, in Jahrb. d. Preuss. Kunstsamml. (XXIV 1903). *Schretlen.*

2° Hans de Oude, Duitsch schilder, vader van 1° en 3°; * ca. 1465 te Augsburg, † 1524 te Isenheim (Elzas). Daar zijn werken Ned. invloed vertoonen (o.a. Rogier v. d. Weyden en Hugo v. d. Goes), vermoedt men, dat Hans in zijn jeugd een reis hierheen gemaakt heeft. Van 1493 af was hij werkzaam te Augsburg; hij is er snel in hoog aanzien gekomen, wat op te maken valt uit talrijke opdrachten, vooral altaren. Zijn stijl is voornaam en rustig tegenover zijn tijdgenooten in Beieren en Zwaben. Hij bezit in zijn landschappen niet veel ruimtegevoel, maar zijn grootste kracht ligt in de menschelijke figuur met een sterke neiging tot portretachtige individualiseering. Zijn kleuren zijn ongemeen warm en diep; hij hield van zware, donkere tonen en gebruikte nog veel goud, vooral in de achtergronden. Zijn invloed is groot geweest en hij heeft zijn stempel op de Augsburgsche school gedrukt. In zijn latere jaren nam hij vele ornamentmotieven uit de Ital. Renaissance over, wat het rustige karakter zijner werken schaadde. Hij heeft een groot aantal portretteekeningen in zilverstift (meeste te Bazel) nagelaten, die hem van zijn sterkste zijde doen kennen. Hij was een diep schouwend uitbeelder van het menschelijke wezen en men ziet er uit, in welke voortreffelijke school zijn zoon Hans opgeleid is. Bovendien kent men een groot aantal houtsneden van hem (zie ook de pl.; vlg. index kol. 831/832).

Lit.: K. Glaser, H. H. d. Ältere (1908); Burger's Handb. d. Kunstgesch. *Schretlen.*

3° Hans de Jonge, Duitsch schilder, zoon van 2°; * 1497 te Augsburg, † tusschen 7 Oct. en 29 Nov. 1543 te Londen. H. werkte 1515-'26 in Bazel, daarna meest te Londen (tusschen 1528 en '32 weer te Bazel). Hij is geschoold bij zijn vader en leerde hier zijn groote voorliefde voor het portret, waar hij zich vnl. op heeft toegelegd. Daarnaast heeft hij veel voor boekillustraties geteekend. Deze vooral hebben hem vroeg beroemd gemaakt en hem in contact gebracht met geleerden, die in Bazel verbleven, o.a. met Erasmus, wiens portret hij ettelijke malen heeft geschilderd. Hij maakte ook een reis naar Italië, wat zijn kunst echter maar weinig beïnvloed heeft. Bij zijn eerste verblijf te Londen werd hij op aanbeveling van Erasmus vriendelijk door Thomas Morus ontvangen, die hem overal introduceerde. Uit dezen tijd dateeren de prachtige geteekende portretten (in de coll. des konings te Windsor) en eenige geschilderde. Zijn hart echter trok hem terug naar Bazel, waar hij tusschen 1528 en '32 vele opdrachten, o.a. de groote wandschilderingen in het raadhuis, uitvoerde. Zijn groote succes begon echter pas bij zijn tweede vertrek naar Londen. Toen kreeg hij opdrachten om den koning en zijn familieleden te portretteeren, en daarnaast talrijke edellieden en groote kooplieden. Deze schilderstukken bevinden zich voor het grootste gedeelte nog in Engeland in particulier en museumbezit. Als portretschilder neemt hij een plaats in onder de grootsten; zijn kunst, die met de jaren zichtbaar rijper werd, munt uit door eenvoud, grootheid en rust. Zij bezit iets evenwichtigs, wat in het algemeen geen eigenschap is van Duitsche kunst. Bij al de verheven kwaliteiten zijner doorwrochte beeltenissen, gaat hun expressie nooit erg diep en mist men vaak levendigheid, welk gemis dikwijls tot een zekere koudheid en saaiheid aangroeit. Zijn kleuren zijn mat en zeer gedempt, de schilderwijze glad en effen; de stofuitdrukking dwingt altijd bewondering af en zijn techniek is steeds tot het uiterste verzorgd. Zie afb. in kol. 251/252 in dl. IX. Zie ook de plaat (vgl. index kolom 831/832 in dit deel).

Lit.: A. Chamberlain, H. H. the younger (1913); P. Ganz, H. H. (Klass. d. kunst, 1912); C. Pfister, H. H. d. J. (1921). *Schretlen.*

Holbein-school (paedag.), → Berthold-Otto-school.

Holbeinsteek, een van de oude technieken der bonte linnenborduursels; aanvankelijk verloren geraakt, later opnieuw toegepast naar voorbeelden voorkomende op de schilderstukken van Holbein en vanaf

dien tijd h. genoemd. De eigenaardigheid van de h. is de gelijkheid van het werk aan voor- en achterzijde. *J. Rutten.*

Holberg, Ludvig, baron van, Deensch tooneelschrijver en eigenlijk de grondlegger van de modern-Deensche letterkunde, na een lange traditie van verfransching en verduitsching; * 3 Dec. 1684 te Bergen (Noorwegen), † 28 Jan. 1754 te Kopenhagen. Vroeg wees geworden, werd H. voor het leger, later voor de theologie opgevoed; hij maakte echter van 1704 af een aantal buitenlandsche reizen, naar Holland, Engeland, later ook Frankrijk en Italië, en keerde als historicus te Kopenhagen terug. Zijn Introduktion til de Europäiske Rigers historie (1711), de eerste Deensche wereldgeschiedenis, hoewel meer bellettristisch dan critisch, bezorgde hem een professoraat aan de universiteit te Kopenhagen. Tijdens zijn verblijf in Italië had H. veel omgang met een reizend tooneelgezelschap: dit wekte zijn roeping als tooneelschrijver (onder pseud. Hans Mikkelsen). Tweemaal werd hij bestuurder van den schouwburg der hoofdstad; was schrijver van een stel vlug na elkaar geschreven karaktercomedies (tusschen 1722-1730 niet minder dan 36), die wel veel aan Molière en heel wat aan de Ital. commedia dell'arte verschuldigd zijn, maar toch een zoo eigen stijl en levenszin vertoonen, dat men terecht van het Holbergsche blijspel kan spreken. Dit blijspel werkt met eenige staande personnages (Jeronimus, Magdalone, Henrik en Pernille, Leander en Leonora enz.) een vlotte, speelsche intrigue uit, rondom enkele belachelijke karaktertypen: den kalen druktemaker (Den Stundeslöse); den pedant (Erasmus Montanus); den praatvaar (Gert Westphaler); den verwaanden armoedzaaier (Don Ranudo); den franskiljon (Jean de France); den herbergpoliticus (Den politiske Kandestöber); den naïeven boer (Jeppe paa Bjerget); alle gedragen door een dialoog, waarvan men het realisme wel eens Hollandsch heeft genoemd.

L. van Holberg.

Een andere uiting van H.'s critische verhouding tot de bekrompen cultuurtoestanden in zijn land, en tevens een geniale parodie op het Renaissancistische heldendicht, is het heroï-comische Peder Paars (1720).

Als wijsgeerig schrijver (Moralske Tanker, 1744; Epistler, 1748-'54; Moralske Fabler, 1751) heeft H. den Engelschen vorm van het essay ontleend, voor een moraalphilosophie, die, met Locke en Bayle goed bekend, toch een zedenkunde van het „juste milieu" predikt, halfweegs het piëtisme, halfweegs het Engelsch-Fransche empirisme. In navolging van Swift eindelijk schreef hij een Latijnschen roman, Niels Klim (1741), die een vergelijkende kenschetsing der door hem bezochte vreemde landen, niet altijd in het voordeel van Denemarken, gaf.

Uitg.: Komedier, udg. af J. Martensen (13 dln. 1897-1909). — Lit.: J. Paludan, Danmarks Litt. i H.s tiden (1913); G. Brandes, H. (1884); A. Legrelle, H. considéré comme imitateur de Molière (1864); V. Andersen, H. Billedbog (1922); C. Roos, H. (1922); H. Nielsen, H. i Nutidsbelysning (1923); Faurholdt, Un début poétique (over Peder Paars; Montpellier 1926). Een Holberg-Aarbog verscheen 1921-'25. *Baur.*

Holborn, „borough" in het centrum van Londen. Ca. 40 000 inw. Hierin liggen: Britsch Museum, University College, Temple, Gray's Inn, Lincoln's Inn en de antieke Tudor-huizen.

Holborn, Ludwig Friedrich Christian, Duitsch physicus; * 29 Sept. 1860 te Göttingen, † 22 Sept. 1926 te Berlijn, waar hij sinds 1914 directeur van de afdeeling warmte en druk van de Physikalisch Techn. Reichsanstalt was. Hij onderzocht vele problemen der electrolytische geleiding en der warmteleer. In 1905 vond hij een optischen pyrometer uit.

Werken: Leitvermögen der Elektrolyte (met Kohlrausch, 1898); Wärmetabellen (met Scheel en Henning, 1919). *J. v. Santen.*

Holcroft, Thomas, Eng. tooneelschrijver; * 1745, † 1809. Bracht zijn jeugd door als schoenlapper en staljongen. Een milde hand stelde hem in staat voor onderwijzer te studeeren; ging in 1770 tooneelspelen en begon daarna theaterstukken te schrijven. Hij introduceerde het melodrama in Engeland. Onder zijn spelen is The Road to Ruin (1792) wel het beste. Hij schreef ook romans, o.a. Alwyn (1780), Hugh Trevor (1780), voorts het nogal bekende gedicht Gaffer Gray. Hij was een staag werker met onaangenaam humeur en sympathieën met de Fransche Revolutie, welke laatste zich weerspiegelen in zijn tooneelstukken.

Lit.: E. Colby, A Bibliogr. of H.'s Works (1922); W. Hazlitt, Memoirs of Th. H. (1925). *F. Visser.*

Holcus (plantk.), → Witbol.

Holda, profetes ten tijde van koning Josias (4 Reg. 22.14).

Holder, Alfred, Klassiek philoloog; * 4 April 1840 te Weenen, † 12 Jan. 1916 te Karlsruhe, waar hij bibliothecaris was. Naast uitg. van enkele Klass. auteurs publiceerde hij: Altkeltischer Sprachschatz (3 dln. 1896-1913).

Hölderlin, Johann Christian Friedrich, Duitsch dichter, voorlooper van de Romantiek; * 20 Maart 1770 te Lauffen, † 7 Juni 1843 te Tübingen. Als huisleeraar bij den bankier Gontard te Frankfort opgenomen, werd hij verteerd door een heftige, hoewel beheerschte liefde voor diens vrouw (de Diotima uit Hyperion !) en eindigde in waanzin. Zijn lyriek begon in den trant van Schiller, maar verinnigde gaandeweg tot de meest etherische en ook naar den vorm zuiverste poëzie van dien tijd; een steeds absoluter overgave aan den eeredienst der schoonheid (vertalingen uit Sophocles!) bracht zijn werk dichter tot het Antieke ideaal, vaag verbonden met neo-Platonische Christelijke voorstellingen.

Voorn. werken: Hyperion (1797 vlg.); Der Tod des Empedokles (fragm. 1800); Gedichte (1826). — Uitg.: hist.-crit. d. Hellingrath, Seebasz e.a. (6 dln. München 1913-'23); F. Zinkernagel (5 dln. Leipzig 1914-'26). — Lit.: F. Seebasz, H.-Bibliographie (München 1922); J. Claverie, La jeunesse d'H. (Parijs 1921); L. Pigenot, H. (München 1923); W. Michel, F. H. (Weimar 1925); W. Böhm, H. (Halle 1928 vlg.); M. Crayssac, Etudes sur l'Hypérion (Nancy 1924). *Baur.*

Holderness, vlak, vruchtbaar schiereil. ten N. van de Humber in East-Riding, graafschap York (XIII 465 F/G 3). Zuidpunt: Spurn Head.

Holding-company is de Amer. benaming voor → moeder-maatschappij; d.i. de maatschappij, welke de stemmenmeerderheid in de algemeene vergadering of in een anderen bestuursvorm van eene of meer andere maatschappijen bezit met het doel die ondernemingen te beheerschen. De verhouding tusschen moeder- en → dochtermaatschappij heeft bezitsconcentratie (→ Concentratie, sub 1°) ten doel, evenals → fusie. Als motief voor deze verhouding geldt de tendentie naar een monopolie, of het beter waarborgen van de nationaliteit van de ondernemingen of het vormen van een belangengemeenschap, of meer in het algemeen het streven naar verticale of horizontale → expansie. Wordt de zeggenschap in de h. in handen van enkelen gelegd, dan is het mogelijk met weinig kapitaalinvloed uit te oefenen op vsch. ondernemingen.

De h. kan uitsluitend dienen voor het beheer van aandeelen der onderhoorige ondernemingen of tevens werk-maatschappij zijn. De vorm h. met dochterondernemingen heeft boven den fusie-vorm als voordeelen, dat scheiding van het bezit eenvoudiger is, dat de ondernemingen haar ouden naam kunnen behouden, dat de kosten van ineenzetting geringer zijn en ten slotte dat de h. zonder volledige aansprakelijkheid alle baten van de dochter-maatschappij geniet.

L i t.: D. J. Sannes, De rechtsverhouding van moeder- en dochtermaatschappij; Jan Moser, Kapitalisatie van holding-companies. *v. Ketel.*

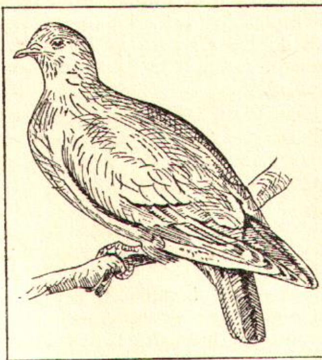
Holding-trust, → Trust.

Holen of grotten zijn onregelmatig gevormde ruimten in massieve kalksteenen of dolomieten en in gipsafzettingen. Meestal gaat de holenvorming uit van spleten in de kalksteen, waarbij het binnendringende water, hetzij regenwater, bron- of zeewater, behalve mechanisch, vooral ook oplossend op het gesteente inwerkt. Een gewoon verschijnsel is de vorming van een laag ijzerhoudende leem (holen-leem) op den bodem van de h. als oplossings-residu van de kalk, waarin dikwijls de resten van Diluviale zoogdieren (o.a. van den holenbeer) gevonden zijn. Meestal komt het ook tot de vorming van → druipsteen.

Voor de grootste grotten, zie → Druipsteengrotten. Zie verder ook → Holenfauna; Holenkunst; Homo.

L i t.: Escher, Alg. Geologie (IV 1934); E. Kayser, Allg. Geologie ([5]1918). *Oosterbaan.*

Holenbeer (Ursus spelacus Blumenb.), de grootste soort der fam. beren, leefde tijdens het Diluvium in Europa, N. Azië en N. Afrika. Hij bezat hooge schouders, een naar achteren schuin afloopenden rug en een sterk gewelfd voorhoofd; de scheurkiezen ontbraken in het gebit. Vooral in Zwitserland zijn vele overblijfselen in vsch. grotten gevonden.

Holenduif.

Holenduif of kleine boschduif (Columba oenas), vogel van de fam. der duiven (Columbidae). Bijna geheel blauwgrijs, hals met groen en purperen metaalglanzen; vleugel veel grauw met zwarte dwarsbanden. Borst met wijnrooden glans, staart leiblauw met zwarten zoom. Snavel en pooten meest rood. De h. is kleiner dan de houtduif, en zonder wit aan hals en vleugels. Roept: „boem-boem”. Vrij zeldzame broedvogel; broedt in holle boomen en konijnenholen. Ontbreekt in het O. en Z. van Ned. Neemt in aantal toe. Legt 2 à 3 glanzend witte eieren. *Bernink.*

Holenfauna, Holenflora. In grotten komt een eigenaardige fauna en flora voor, welke bestaat uit toevallig in grotten terecht komende planten en organismen, die daarin steeds leven. De laatste zijn zeer merkwaardig, omdat zij zich geheel aangepast hebben aan de duisternis, vochtige omgeving en constante temperatuur. Oogen zijn óf sterk gereduceerd óf geheel verdwenen, zoo ook alle kleuring van het lichaam. Men treft er een groot aantal insecten, spinnen, wormen en kreeften aan, doch ook werveldieren, zooals blinde visschen, de grottenolm en de met fijne tastorganen voorziene vleermuizen en salanganen. De flora is armer, bestaat alleen uit cryptogamen; veel schimmels, wieren (diatomeeën) en ook mossen en varens dringen vrij ver naar binnen. *v. Tuijn.*

Holenhyena (Hyaena spelaca Goldf.), verwant met de gevlekte hyena uit Afrika, leefde in het Diluvium in geheel Midden-Europa en Azië. In vele grotten zijn hun overblijfselen gevonden.

Holenkunst. Hiermee bedoelt men de voorstellingen op de wanden der jong-Palaeolithische woongrotten van Z. Frankrijk en Spanje. Terwijl het overige deel van Europa op dit gebied gedurende het Diluvium ten achter bleef, heeft hier een kunst gebloeid, die des te meer verrast, omdat men zich plotseling voor een monumentale kunst ziet geplaatst, waarin reeds de problemen van de ruimte, van de beweging en van het licht min of meer worden uitgewerkt. Het was dan ook niet te verwonderen, dat de eerst ontdekte wandteekeningen in de grotten van → Altamira (zie ook de plaat aldaar) bij Santander (1875, 1879) niet naar behooren werden geschat. Pas in 1894-'95, met de ontdekking van de wandteekeningen der „La Mouthe”-grotten, begint men deze kunst echt te waardeeren en wetenschappelijk te bestudeeren. Daarop volgen de ontdekkingen der grotten van Marsoulas (1897) ten Z. van Toulouse, van → Combarelles en → Font de Gaume bij Les Eyzies (1901), der rotsschilderingen van Calapata (1903) en → Cogul (1907) in O. Spanje, enz.

De kunst der Magdalenienlieden is doorgaans realistisch in dezen zin, dat ze vreugde schept aan de nabootsing der natuur, aan het weergeven van wat onmiddellijk voor het oog staat. Met recht heeft men ze genoemd de kunst van een jagersvolk, dat bij voorkeur de fauna van zijn tijd uitbeeldde, alhoewel velen meenen, dat deze een bepaald doel had: de voorstellingen zouden een magischen dwang op de dieren uitgeoefend hebben. De omtrek van het beeld is gegraveerd en dan met een vingerbreede zwarte lijn (houtskool) nagetrokken, het geheele lijf is met rood krijt of oker gekleurd. Deze kleuren zijn wellicht met rendiervet aangemengd. Terwijl de voorstellingen van N. W. Spanje en Z. Frankrijk (Franco-Cantabrische groep) bestaan uit onsamenhangende, afzonderlijke beelden, worden in de grotten van O. Spanje echte levendige tafereelen gecomponeerd met menschen en dieren: een wilde vechtpartij, dansen, een jachttooneel met bisons, everzwijnen, herten, enz.

Verwant met de kunst van O. Spanje zijn de rotstee-

keningen van N. Afrika (de landen der Berbers en het Saharagebied), die de inheemsche bevolking H á d z j r a t M a k t o e b a t of beschreven steenen noemt, w.o. de buffelkamp van E n f o e s s één der merkwaardigste is. Zeer sterk eveneens herinneren aan de W. Europ. Palaeolithische kunst, vooral aan die van O. Spanje, de wandschilderingen in de holen van Indië, in het bijzonder in het R a i g a r h d i s t r i c t, met jachten op buffels, olifanten, mammoeten en kangoeroes.

In den laten Magdalenientijd is in O. Spanje tegenover het realisme een nieuwe kunstrichting ontstaan, die te vergelijken is met het Expressionisme van den tegenw. tijd: een gestileerde kunst, die zich oplost in punten en lijnen. Deze eigenaardige teekens werden aanvankelijk beschouwd als eerste schrijfteekens. Men weet nu, dat ze niets anders zijn dan de uitloopers van een op de spits gedreven stileering.

L i t. : J. Déchelette, Manuel d'Archéol. (I 1908, 239 vlg.); H. Kühn, Die Malerei der Eiszeit ([3]1923): Hoernes-Menghin, Urgesch. der bildenden Kunst in Europa ([3]1925); M. Ebert, Reallex. der Vorgesch. (VII 1926, s.v. Kunst; X 1927, s.v. Primitive Kunst); L. Frobenius, H. Obermaier, Hádschra Máktuba. Urzeitliche Felsbilder Kleinafrikas (1925); Panchanan Mitra, Prehist. India. Its place in the world's cultures (1923).
R. De Maeyer.

Holenleeuw of holentijger (Panthera leo spelaca), een in het Diluvium uitgestorven roofdier, onderscheidde zich slechts in eenige mindere belangrijke kenmerken (o.a. de meerdere grootte) van de tegenw. leeuwen. Overblijfselen zijn in vele grotten van Europa (vooral Z. Frankrijk) gevonden.

Holenmensch, → Homo.

Holentempels of r o t s t e m p e l s kwamen veel in Indië voor; van de 2e eeuw v. Chr. tot aan de M.E. zijn een 50-tal groepen bekend. In het begin eenvoudig en klein, worden ze later tot grootsche zuilenhallen (bijv. de → Chaitya-hal te Karli, ca. 150 v. Chr.). In die hallen worden de zolderingen door de in de rots uitgespaarde zuilen gedragen. Deze h. werden zoowel door Boeddhisten als door Brahmanen en Dzjaina's aangelegd. Vaak werden er eveneens in de rots uitgehouwen cellen-groepen (wihara's = kloosters) aan verbonden. Bij enkele (Brahmaansche) voorbeelden is de rots ook aan de buitenzijde weggehakt, zoodat deze „monolithische” tempels zich in een rotskuil verheffen (de Kailâsatempel te Ellora, ca. 775 na Chr.; de zuilen hiervan hebben zeer eigenaardige kapiteelen, terwijl in de vormen groote verscheidenheid heerscht; er is bijz. rijk beeldhouwwerk in). H. worden o.a. nog gevonden te Adyanta (2e e. v. Chr. — 9e e. na Chr.), te Badami (Wisjnoe-tempel, 6e e.), te Dhoemar Lena, te Ramesjwar, op Salzette, op Elephanta en op Ceylon.

L i t. : J. Fergusson, Hist. of Indian and eastern architecture : E. Diez, Die Kunst Indiens ; E. La Roche, Ind. Baukunst. *Hendricks.*

Holesjek, J o s e f, Tsjechisch panslavophiel schrijver van den romancyclus Nasji (1898-1913) en van Slavische volkspoëzie. * 27 Febr. 1853 te Stezice, † 6 Maart 1929 te Praag.

Holhoornigen (Cavicornia), herkauwers, met horens, die bestaan uit een uitwas van het voorhoofdsbeen: de b e e n p i t, en daarover de verhoornde opperhuid: de h o r e n s c h e e d e ; de hoornvorming heeft aan de basis, maar niet regelmatig, plaats, zoodat er ringen ontstaan, die echter niet zeker den leeftijd aangeven. Tot de h. behooren: antilopen, schapen, geiten en runderen. *Keer.*

Holinshed, R a p h a e l, Eng. kroniekschrijver, † 1580? Schrijver (met medewerking van anderen) van de Chronicles of England, Scotland en Ireland (1578), een warenhuis vol wetenswaardigheden. Shakespeare o.a. ontleende eraan het materiaal voor zijn hist. spelen, alsook voor Macbeth, King Lear en een deel van Cymbeline. Een tweede uitg. van de Chronicles in 1587 bevatte passages, waaraan koningin Elisabeth aanstoot nam, en enkele bladzijden werden op allerhoogst bevel geschrapt. *F. Visser.*

L i t. : W. G. Boswel-Stone, Shakespeare's H. (1896).

Holk, gem. en kerspel, gewijd aan den H. Michel, in Fr. Vlaanderen (XI 143 A 2), kanton Broekburg; 600 inw., de meerderheid Fransch sprekend. Landbouw, cichorei-drogerijen.

Holkot, R o b e r t u s, Dominicaan, theoloog; * te Northampton, † 1349 aldaar. Doctor in de theologie en prof. aan de univ. van Cambridge. Hij wijkt menigmaal van de Thomistische opvattingen zijner Orde af en huldigt eenigszins nominalistische denkbeelden. De echtheid zijner talrijke en veel verspreide geschriften zou aan een critisch onderzoek moeten worden onderworpen.

L i t. : Script. O.P. (I, 629 vlg.); C. Michalski, Les courants philos. à Oxford et à Paris (Krakau 1922).

Holl, 1° E l i a s, architect, zoon van Hans H.; * 28 Febr. 1573 te Augsburg, † 6 Jan. 1646 aldaar. Leerling van zijn vader. Na een studiereis naar Italië (1600) wordt hij in 1602 stadsbouwmeester en landmeter van Augsburg (tot 1635). Hoofdwerken in Augsburg: het raadhuis (1614-'20) en het Tuighuis, diverse stadspoorten; verder de Willibaldsburg te Eichstatt (uitgevoerd door Joh. Albertaler, 1609-'19). Zijn bouwwerken hebben een eigen karakter: een betrekkelijk strenge, Klassicistische vormgeving, onder invloed van Palladio. *v. Embden.*

2° H a n s, architect; * 1512 te Augsburg, † 1 Jan. 1594 aldaar. Lid van een oud Augsburgsch metselaarsgeslacht. In 1573 werd hij architect van de familie Fugger aldaar. Zijn gebouwen dragen het stempel van den overgang tusschen Gotiek en Renaissance.

H o o f d w e r k e n : Kloosterkerk Maria Stern te Augsburg, vele woonhuizen aldaar, slot Geierswöth in Bamberg. *v. Embden.*

3° K a r l, Duitsch letterkundig geschiedschrijver, specialist van de studie van het blijspel; * 26 Mei 1886 te Heidelberg.

V o o r n. w e r k e n : Gesch. des d. Lustspiels (1923); Schiller und die Komödie (1925).

Hollain, gem. in het N. W. van de prov. Henegouwen, ten Z. van Doornik, in het Scheldedal; opp. 656 ha, 1 600 inw., landbouw, scheepsbouw; de kerk, uit de 15e e., werd in 1918 verwoest door de Duitschers; kasteel de Lannoy; menhir „pierre Brunehault”.

Holland, 1° de niet afdoende verklaarde, begin 12e e. opduikende naam voor het graafschap, welks kiem zich vormde bij de ontbinding van het Karolingische rijk. Medeplichtig aan den moord op den viking Godfried, die bij afgedwongen gratie der Lotharingsche vorsten Friesland bestuurde, wist diens ambtenaar Gerulf, graaf aan de Rijnmonden en in Kennemerland, zich 889 door koning Arnulf te doen beleenen met Kennemerland. Dit was het begin van de dynastie, die in ruim vier eeuwen successie in de rechte lijn uit de vazallenpositie tot de landsheerlijkheid geraakte over een gestadig vergroot gebied, dank zij een taaie expansiepolitiek, herhaaldelijk, vooral tijdens regent-

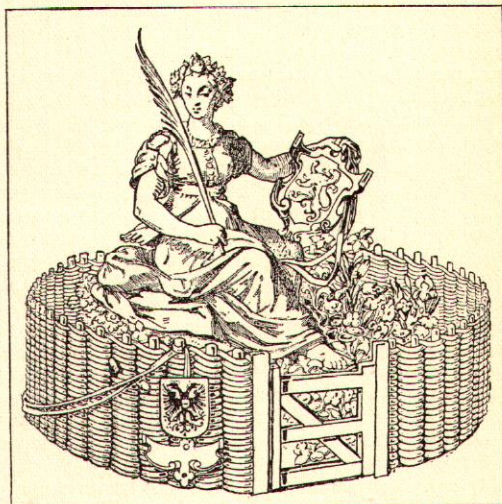
schappen, gestuit door verzet van buurstaten (Utrecht, Vlaanderen, Brabant) en allodiale edelen, gedwarsboomd door weerbarstige volksgroepen (vnl. de W. Friezen) en door de natuurlijke gesteldheid van den bodem. Onder dit snel tot aanzien gekomen **Hollandsche huis** [889 (niet 922!) tot 1299] is een kuststrook met aanslibsels van schorren en een binnenland van onbewoonbare moeren op de zee veroverd en door toevoegingen gegroeid tot een kleine zeemogendheid, sinds eind 12e e. het zwaartepunt v. N. Nederland.

Zegel der graven uit het Hollandsche huis.

D i e d e r i k I I I (993-1039) schiep langs de Maas bij Vlaardingen den eersten uitlooper van zijn kuststrook tusschen Vlie en Maas, opende aldus den toegang tot het geleidelijk te ontginnen binnenland en beheerschte de scheepvaart op belangrijke wateren, overwinnaar van het verzet van keizer en buurvazallen. Een eeuw later bezat Floris II (1091-1122) heel den Noordelijken Maasoever tot Heusden, ook enkele eilanden ten Z. ervan (o.a. Schouwen en Duiveland). In den loop der 12e e. kreeg de Holl. graaf Zeeland in leen van den Vlaamschen graaf. Diederik VII (1190-1203) bezat bovendien de strooken langs Lek en IJsel, Voorne, Putten, Strijen, Geertruidenberg en Heusden, dat hij gedwongen weer prijs gaf. F l o r i s V (1256-'96) rondde H. af door gewelddadige annexatie van allodia en deelen van Utrecht (Woerden, Bodegraven, Amstelland, Naardingerland), onderwierp definitief de W. Friezen, beveiligde het graafschap door dijkbouw en stelselvaste waterstaatspolitiek en schoof zich na verbitterden kamp de anderhalve eeuw betwiste leenhulde aan Vlaanderen voor Zeeland van den hals. Eind 12e e. was H. economisch en sociaal reeds anders geconstrueerd dan de andere Nned. staatjes. De annexatie van W. Friesland en de vorming van het Zuiderzee-bekken deden de Westel. Zuiderzeehavens (vnl. Medemblik) in beteekenis toenemen, naarmate die van Stavoren, Kampen en Harderwijk afnam. Thans aan twee zeeën gelegen, werd H. schakel in het verkeer tusschen N. en W. Europa; het concurreerde met Vlaanderen om den stapel van Eng. en Fransche koopwaar. Deze positie beheerschte de buitenl. politiek van Floris V, door de mythe als „der keerlen god" vereeuwigd, maar in zijn binnenl. politiek minder door democratische beginselen geleid dan door het historisch verloop, dat in dit landje uit den agrarischen huisliedenstand vrij laat, maar dan in snel tempo sterke groepen visschers, schippers, kooplui en industrieelen afzonderde, zich neerzettend aan riviermonden, waar overlaadplaatsen tot havencentra en markten, spoedig tot ommuurde steden groeiden. Dit proces beheerschte de 13e en 14e eeuw; de oudste steden (o.a. Dordrecht, Leiden, Haarlem, Delft) danken hun erkenning aan Willem I, Floris V en Willem II; een enkele (Medemblik) alleen aan Floris V, de jongere (o.a. Amsterdam, Schiedam, Rotterdam) aan de Henegouwsche graven. De dood van Floris V, slachtoffer van zijn buitenl. politiek en van zijn tirannieke waterstaatspolitiek, die het conflict met den allodialen adel tot een radicaal uiterste had gevoerd, was een tragisch gevolg van zijn hist. rol in de econ. constructie van het graafschap.

De periode 1296-1304 was een vuurproef van het nationaal besef. Niet onder een zwak bestuur uiteengerukt of aan Frankrijk of Engeland toegevallen, ging H. onder kritieke troebelen als eenheid over aan het **Henegouwsche huis** (1299-1354), den zijtak via Aleid, dochter van Floris IV. Consolidatie bracht het bestuur van den evenwichtigen W i l l e m I I I (1304-'37), vorst van Europeesch aanzien, gelukkig in bedachtzame buitenlandsche politiek, goed organisator, die het reeds onder Floris V op hooger peil gebrachte bestuursapparaat uitbreidde en verfijnde. Een nieuwe vuurproef was de kritieke overgangstijd (1345-'54) naar het **Beiersche huis** (1354-1433) via M a r g a r e t a, dochter van Willem III, vrouw van Lodewijk van Beieren, toen een meerderheid van steden en edelen in den strijd tusschen Margareta en haar „verbeidenden" zoon Willem V, de partij van den laatste koos, blijkbaar opkomend voor een sterk, in H. geconcentreerd bewind. Deze troebelen heeten het begin der H o e k s c h e e n K a b e l j a u w s c h e t w i s t e n, zooals men met een niet afdoende verklaarden naam alle Holl. binnenl. troebelen tot ca. 1500 betitelt, al valt er geenszins te denken aan episoden uit één strijd (→ Hoeken). De hoofdfiguur van het Beiersche huis was A l b r e c h t, die in een bestuur van bijna een halve eeuw (1357-'89 ruwaard, 1389-1404 graaf), bijna onafgebroken in H. doorgebracht, het bestuursapparaat beleidvol uitbouwde, al vormde zijn gevaarlijke bevoorrechting van gunstelingen daarvan de zwakke zijde. De afronding van H. werd voltooid door het conflict met de heeren van Arkel, reeds onder

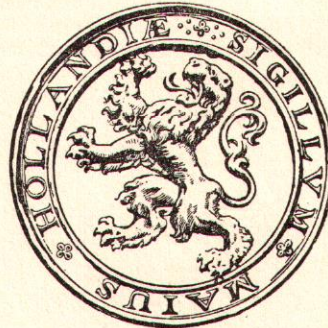
Hollandsche tuin uit het zegel der graven uit het Beiersche huis.

Albrecht begonnen, fanatiek voortgezet en voltooid met een dramatischen verdelgingsoorlog (1407-'12) door Willem VI (1404-'17), bekend gebleven door de belegering van Asperen en Hagestein, ingesloten door een ringgracht en met houten palissaden omtuind (de „H o l l a n d s c h e t u i n"). Onder het Beiersche huis was H. een gevestigde kleine zeemogendheid,

drijvend op groote en kleine visscherij, handel en exportindustrie (Leidsche wol, Delftsch en Goudsch bier, Holl. haring en zuivel); het onderhield reeds de vrachtvaart tusschen het Oostzeegebied en West-Europa, Zuidwaarts tot de Loire toe.

Het dubbele Bourgondisch-Beiersche huwelijksverband (Albrecht's dochter Margareta met Jan-zonder-vrees; Willem VI met Margareta van Bourgondië) werd een bijdrage tot de veelszins noodlottige **Bourg. machtscumulatie** (1433-1572). Na het roerig en voor de welvaart fnuikend tusschenbestuur van Jacoba van Beieren (1417-'33) voegde Philips van Bourgondië H., Zeeland en Henegouwen bij de reeds verworven gewesten. Voorloopig bracht de inschakeling geen ingrijpende verandering; de hertog zocht weinig contact met H. en liet zijn stadhouder meestal groote vrijheid; het oude bestuursapparaat bleef intact behoudens zekere geleidelijk ingevoerde ondergeschiktheid aan Brusselsche centrales. Veel bewuster was de centralisatie onder Karel den Stouten (stadhouder van H. en Zeel. sedert 1454 of nog vroeger, regent sinds 1465, heer 1467-'77). Al beperkte zich het verzet tot locale onlusten wegens den belastingdruk, sympathie voor Karel's schepping van den eenheidsstaat heeft in H. nooit bestaan. Heftiger was het verzet onder Maria van Bourgondië (1477-'82) en onder het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1482-'94). H. eischte erkenning van zijn gewestelijke statenvergadering (afgevaardigden der steden), uitsluiting van niet-Hollanders van benoemingen, redactie in de landstaal van alle publicaties. Maar het felle verzet der Vlamingen vond hier geen weerklank; veeleer was H. zich van geen solidariteitsplichten jegens andere gewesten bewust; na verkregen voorrechten toonde de publieke opinie, beheerscht door de meestal eendrachtig overleggende groote steden (Dordrecht, Delft, Leiden, Haarlem, Gouda, Amsterdam), zich regeeringsgetrouw bij het verzet van een minderheid der steden en een factie uit den adel. Deze botsing, eindigend in den grotesken Jonkerfransen-oorlog (1488-'92), heet de laatste phase der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten en viel gedeeltelijk samen met het zgn. Kaas- en broodspel (1491-'92), een Kennemer boerenopstand, uiting van materieelen nood en van verzet tegen de zware belastingen voor Maximiliaan's krijgsoperaties, waarvan de druk bijdroeg tot de financieele crisis, die het bankroet veroorzaakte van Dordrecht, Leiden, Haarlem en Amsterdam (1494).

Angstvallig om de gewestelijke zelfstandigheid te behouden, voerde H. onder Karel V vaak obstructie (en, naarmate zijn econ. beteekenis steeg, op steeds hooger toon) tegen diens politiek der vereenigde Nederlanden. Om zijn handel was het tegen elken oorlog met Frankrijk, het maakte geregeld bezwaar tegen uitgaven voor doeleinden, die alleen andere gewesten aangingen. Een keizerlijk plan van 1534 ter vereeniging van alle gewesten in een unie tegenover buitenlandsche aanvallen vond, als alle in groot-Ned. richting gaande voorstellen, positieve tegenspraak bij H., dat daarbij bijna de klein-Ned. werkelijkheid van later bepleitte: een „alliantie" van H., Brabant, Friesland, Overijsel en het Nedersticht, d.i. dus een Nned. statenbond onder Holl. hegemonie. Ook onder Philips II bleef economisch eigen belang H.'s verhouding tegenover de andere Ned. gewesten bepalen. De eenheid Holland—Oranje was een wisselwerking, die zoowel het verzet tegen den anti-nationalen regeeringskoers en de plakkaten als den georganiseerden opstand zelf beïnvloedde: de Tachtigjarige oorlog begon niet te Heiligerlee, maar met den afval van Den Briel (1 April 1572), binnen luttele maanden door dien van bijna heel H. gevolgd. Reeds in Juni d. a. v. beheerschten de Watergeuzen de monden van Maas en Schelde en de Zuiderzee en het was Willem van Oranje, die reeds eind April de leiding van den **opstand** in handen had en op wiens initiatief 19 Juli de eerste vrije Statenvergadering te Dordrecht gehouden werd, welke beslissend geweest is voor den opstand. Zonder dit Holl. doortasten was de opstand waarschijnlijk tot mislukking gedoemd geweest. Het is echter ook H., dat op deze vergadering geloofsvrijheid aan Katholieken en Protestanten waarborgde, maar tegelijkertijd bloedige vervolging der eersten duldde, zelfs midden in 1573 de uitoefening van het Katholicisme verbood, het eerste plakkaat er tegen uitvaardigde en aan alle gewesten leerde, hoe de terreur van een Calvinistische minderheid het oude geloof kon fnuiken. Het is helaas ook H.'s overwicht geweest, dat, samen met andere noodlottige factoren, op den duur Willem van Oranje gedreven heeft in de impasse van klein-Ned. en Calvinistisch exclusivisme, waarin zoowel zijn groot-Nederlandsch ideaal als zijn tolerantie-beginsel hun tragisch eind vonden. Juli 1572 begon de politieke hegemonie van H., die het onder de Republiek slechts enkele malen tijdelijk zou verliezen.

Zegel der Staten van Holland.

De geschiedenis van H. als **gewest der Republiek** is goeddeels die der Rep. zelf. Krachtig heeft H. zich verzet tegen het centraliseerend bestuur van Leicester; sinds diens heengaan was de Unie een statenbond onder Holl. hegemonie, tot Oldenbarnevelt 1619 ten val kwam door het tijdelijk praedomineeren van de stelling, dat de Unie een bondsstaat was. Bij herhaalden terugkeer dezer antithese drukte H. toch onveranderd zijn stempel op de Rep. Onvermijdelijk in een staatkundig lichaam van zoo lichte en dichte constructie, was het verschijnsel ook natuurlijk en veelszins gelukkig. H. was het kustgewest, dat den opstand georganiseerd had; het was zetel van de Oranje's, de Staten-Generaal en alle andere Generaliteits-colleges; zijn stadhouder was kapitein-generaal; zijn raadpensionaris was de leider der buitenl. politiek, die hij behartigde als een louter Holl. belang, en had in de Staten-Generaal een ongeevenaarden invloed. H. was het gewest van de dichtste en talrijkste bevolking, de grootste en welvarendste steden; het betaalde ca. 58% in de lasten der Generaliteit, wat neerkwam op Holl. dictatuur over de financiën, dus eenzijdige waardeering van Holl. belangen, ook eenzijdige defensie-politiek, die zich

o.a. 1672 wreekte. Reeds begin 16e eeuw was de Noordwaartsche opschuiving van het Ned. verkeer overzee begonnen; Amsterdam trad een voorspoedig groeiproces in, al bleef het nog ver beneden Antwerpen. De Tachtigjarige oorlog versnelde dit proces; de scheuring der Nederlanden voltooide het; sinds 1585 (val van Antwerpen) had zich in H., verrijkt met Vlaamsch-Brabantsche immigratie van ervaren, gegoede kooplui, de heele Ned. koopvaardij geconcentreerd. De Holl. handel bepaalde het snel-wassend aanzien der Rep. in Europa, was de bron voor het voeren van den Tachtigjarigen oorlog, maar ook de aanleiding tot de reeks van Eng. oorlogen. Onze groote zeevaarders en vlootvoogden waren meest Hollanders of Zeeuwen; de O.I. Compagnie was geheel, de W.I. Compagnie bijna geheel een Holl. lichaam; heel ons koloniaal bezit was Holl. verovering. Ook cultureel leidde H. door zijn dichters, zijn schilders, zijn Leidsche univ.; zijn dialect bepaalde goeddeels het karakter van het algemeen Noord-Nederlandsch. De politieke hegemonie eindigde 1795; de economische en cultureele duurt, vooral door de bevolkingsconcentratie in N. en Z. Holland (31 Dec. 1930 woonden ruim 43% der Nederlanders in N. en Z.H.), in menig opzicht nog voort.

Territoriaal was H. onder de Rep. hetzelfde gewest als het oude graafschap, d.w.z. (behoudens kleine verschillen) de huidige provincies N. en Z.H. benevens N.W. Brabant (Geertruidenberg, Heusden en Woudrichem). Het werd verdeeld in een Noorderen een Zuiderkwartier (scheiding: het IJ; Amsterdam ligt in het Zuiderkwartier). De hoogste rechtscolleges waren de Hooge Raad en het Hof van H. Gewestelijk bestuur waren de Staten van H. en W. Friesland, bestaande uit gedeputeerden der ridderschap (meestal 12 of minder) en der steden [op den duur 18; meestal slechts 6 (later 7) vertegenwoordigd]; de landsadvocaat (later raadpensionaris geheeten) zat voor. Dienaar der Staten heette de stadhouder, die echter enkele souvereine rechten uitoefende (recht van benoemingen, van gratie enz.). Twee permanente commissies uit de Staten oefenden als Gecommitteerde Raden (van het Noorderkwartier en van het Zuiderkwartier) het dagelijksch bestuur uit.

De **Bataafsche Republiek** brak aanvankelijk radicaal en principieel met de gewestelijke zelfstandigheid, zelfs met de hist. indeeling. De staatsregeling van 1798 versnipperde H.: het N. vormde met een deel van Utrecht het departement van Texel; de Z. Holl. en Zeeuwsche eil. met een stuk van N. Brabant het dept. van de Schelde; de rest met een stuk van Utrecht het dept. van de Delf. Door droeve ervaring wijs geworden, keerde men in 1801 tot de oude gewestelijke indeeling terug, welke het koninkrijk H. (1806-'10) handhaafde met deze uitzondering, dat het H. verdeelde in een dept. Amstelland (het huidige N.H.) en een dept. Maasland (Z.H.). Het N. Brab. deel viel definitief af. Deze indeeling zou definitief blijken; het keizerrijk handhaafde Maasland als Dép. des Bouches de la Meuse, en Amstelland (vereenigd met Utrecht) als Dép. du Zuiderzee. De grondwet van 1814 herstelde in schijn het eene H.; het behield echter **twee provinciale besturen** (d.i. twee gouverneurs, twee colleges van Gedep. Staten, maar slechts één vergadering van Prov. Staten). Bij de grondwetsherziening van 1840 werd de scheiding in twee provinciën definitief, onder instemming van de meeste N. Holl. geïnteresseerden, maar niet zonder in de Staten-Generaal krachtig geuit verzet van Z. Holl. zijde, waar men allerlei onheil voorspelde, wanneer men door deze splitsing de kracht verlamde van het gewest, waarvan „eeuwenlang de macht en de grootheid van het vaderland was uitgegaan". Den Haag en Haarlem werden de hoofdsteden.

Lit.: Ramaer, Geogr. gesch. v. H. bezuiden Lek en N. Maas (1899); Gosses, De vorming v. h. graafschap H. (1915); Beekman, H. tusschen Maas en Y, in: Catal. v. kaarten.... aanw. op de tentoonst.... te Amst. (1921); Fruin-Colenbrander, Gesch. der staatsinstell. in Ned. (1901); Geschiedk. atlas v. Ned. (vooral krt. 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, met toelicht.); Blok, Gesch. v. h. Ned. volk ([3]I-IV); Gosses en Japikse, Handb. tot de staatk. gesch. v. Ned. ([2]1927); Geyl, Gesch. v. d. Ned. stam (I 1930, II 1934); Brugmans e.a., Gesch. v. Ned. (I. De M.E. door R. R. Post, 1935). *Rogier.*

2° Een district van het Eng. graafschap Lincoln, ten Z.W. van de Waschbaai (XIII 465 F/G 5). → Fens.

Holland, 1° Jan, Mnl. dichter uit de 14e eeuw, van wien een sproke bewaard is: Vanden verwenden (verwaanden) keyser.

Uitg.: J. F. Willems, in Belg. Museum (X 1846).

2° Jan, pseud. van A. J. → Vitringa.

3° Josiah Gilbert, Amer. romanschrijver; * 24 Juli 1819 te Belcturtown (Mass.), † 12 Oct. 1881 te Springfield. Stichtte Soubner's Monthly, later overgegaan in The Century Magazine, waarin de volgende romans verschenen: Arthur Bonnicastle, The Story of Sevenoaks, Nicholas Minturn. Gedichten: o.a. Bitter Sweet (1858), Kathrina. *F. Visser.*

4° Philemon, Eng. letterkundige; * 1552, † 1637. Een van de bekendste vertalers uit den tijd, toen vele van de groote Klassieken nog aan zijn landgenooten moesten worden bekend gemaakt. Hij bracht over in goed Elizabethaansch Engelsch: Pliny's Natural History (1601); Plutarchus' Morals (1603); Suetonius; Ammianus Marcellinus; Xenophon's Cyropaedia. *F. Visser.*

5° Richard, Schotsch schrijver; leefde ca. 1450. Zijn gedicht Buke of Howlat, in allitereerende stanza's van onregelmatigen vorm, is een vogel-allegorie van het type van Chaucer's Parlement of Foules.

Lit.: F. J. Amours, Scottish Alliterative Poems (Scott. Text Soc., 1897, 47-81).

Holland-Afrika-lijn, → Scheepvaart Maatschappijen (Vereenigde Nederlandsche).

Holland-Amerika-lijn (N.V. Ned.-Amer. Stoomvaart Mij.), gevestigd te Rotterdam, opgericht in 1873. Sedert 1934 bedraagt het kapitaal 9 163 800 gld. De vloot is groot 205 869 R.T. De bekendste passagiersschepen zijn de turbine-stoomschepen Statendam, 28 291 RT (het grootste schip der Ned. vloot), en Rotterdam (24 149 RT). De mij. onderhoudt passagiers- en vrachtverbindingen op New York en de N. Pacifickust, alsmede vrachtdiensten op andere Oostelijke N.Amer. havens, Cuba en Mexico. *de Poorter.*

Hollander of maalbak, een Hollandsche uitvinding, op den watermolen gebaseerd, die in de papierfabricage dient om lompen onder toevoer van water fijn te malen tot een dunne brei, waarvan papier wordt geschept (→ Geschept papier). De h. is een ovale trog, door een schot in twee helften gescheiden; daar dit schot echter niet tot den rand doorloopt, is een circulatie-stroom van water en lompen mogelijk. Die circulatie ontstaat door een ronddraaienden cylinder, welke met messen is bezet. Waar de messen van dien cilinder den bodem van den h. raken, zijn in den bodem ook messen geplaatst, waar-

van de snijkanten evenwijdig (waterpas) aan die op den cylinder geplaatst zijn. Hiertusschen worden nu de lompen door den steeds ronddraaienden cylinder fijngesneden. *Poortenaar.*

Hollander, Joannes Jacobus, * 1817 te Aartswoude, † 1886 te Breda; 1843-1885 verbonden aan de Kon. Mil. Academie te Breda, vruchtbaar beoefenaar der Ind. talen, schreef vele handboeken voor de studie van het Maleisch en het Javaansch.

Hollandia, nederzetting aan de Humboltsbaai op de Noordkust van N. Guinea, bij de grens van het Australisch gedeelte. Standplaats van een bestuursambtenaar. Den laatsten tijd vaak besproken in verband met de aldaar gevestigde kolonisatie van Indo-Europeanen. *Geurtjens.*

Hollandismen in Indische talen. De Nederlanders hebben zich in den Ind. Archipel steeds bediend van het zgn. pasar-Maleisch of laag-Maleisch, een omgangstaal voor de dringendste behoeften van het dagelijksche leven, met uiterst geringen vormenschat, die in de practijk werd geleerd. Tot de meest bekende h. van dit ratjetoe behoort de genitiefconstructie met dari, eigenlijk alleen „vanaf", maar gebruikt als Ned. „van", en het gebruik van ada, eigenlijk „aanwezig zijn", maar gebruikt als Ned. koppelwerkwoord „zijn". Het zuivere Maleisch en de andere Indonesische cultuurtalen, vooral het Javaansch, worden de laatste tientallen jaren in hooge mate verhollandscht ten gevolge van het feit, dat duizenden Maleiers en Javanen uit vooraanstaande families vanaf hun prille jeugd onderwijs krijgen in het Nederlandsch, doch niet of nauwelijks in hun landstaal. Zoo komen zij er toe allerlei Ned. begrippen en grammaticale vormen klakkeloos in hun moedertaal over te brengen en niet te gebruiken inheemsch taalbezit, waarvoor het Nederlandsch geen aequivalent heeft. Zoo wordt „levensverzekering" klakkeloos in het Maleisch vertaald met ketentoean (zekerheid) hidoep (leven), en duidt Javaansch kaboedidajan gendis „suikerfabriek" aan, via suikercultuur, omdat kaboedidajan „cultuur" in den zin van het totaal van 's menschen levensuitingen is. Onder Ned. invloed hebben het Javaansch en het Maleisch zich een heel stel voegwoorden en voorzetsels aangemeten, waar vroeger in die talen deze woordsoorten geheel onbekend waren, terwijl het systeem van vier activiteitsgraden in onbruik raakt, omdat het Nederlandsch alleen actief en passief kent. Het gevolg van een en ander is dat onder de jongere generatie geheel nieuwe talen ontstaan. *Berg.*

Hollandsch-Chineesche School, → Chineesch onderwijs in Ned. Indië.

Hollandsch Diep, getijdestroom op de grens der prov. Zuid-Holland (Beierland) en N. Brabant; 1 500-4 000 m breed. Ontstond, nadat de St. Elisabethsvloed in 1421 een gedeelte dezer grensstreken had weggeslagen en de vloedstroomen met hun uitschurende werking zich verder landwaarts deden gelden. Terwijl eertijds de vele wateren van den Biesbosch zich in het H.D. vereenigden, is, na de gedeeltelijke verlanding van den Biesbosch, het H.D. tot een samenvloeiing van Amer en Nieuwe Merwede geworden. Westwaarts verdeelt het H. D. zich in het Haringvliet (via het Vuile Gat) en het Volkerak (via het Hellegat). Door een rug (ondiepte) in twee scheepvaartgeulen gedeeld, geeft het Zuidelijk H. D. toegang tot de Roode Vaart, terwijl het Noordelijk H. D. de verbinding met de tramweghaven Numansdorp legt. Nabij de ca. 2½ km lange spoorbrug bij den Moerdijk is ook voor auto- en voetverkeer een brug in aanbouw. — Naast zijn scheidende functie (cultuur) is het H. D. een zeer belangrijke scheepvaartweg: verbinding van Antwerpen met het Roergebied en Rotterdam.

Het was op het H. D., dat Johan Willem Friso, graaf van Nassau, in 1711 bij zijn overtocht om het leven kwam. Voor het Oostelijk gedeelte van het H. D. zie nog kaart bij het artikel → Biesbosch (V 165-166). *v. Frankenhuysen.*

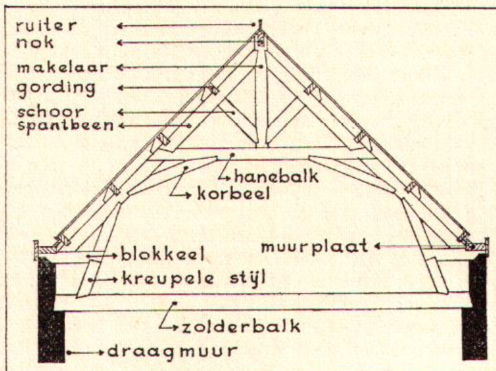
Hollandsche Congregatie, vereeniging van Dominicaansche kloosters der strenge observantie; in 1464 te Rijssel gesticht onder het generalaat van Koenraad van Asti, strekte zich later uit over N. en Z. Nederland en Duitschland tot Dorpat. In haar bloeitijd telde zij 66 mannen- en 9 vrouwenkloosters. Zij stond onder het bestuur van een vicaris-generaal; de eerste was p. Joannes uyt den Hove. In 1515 opgeheven.

L i t. : G. A. Meyer, O.P., Een Holl. Kloosterhervorming in de 15e eeuw, in De Katholiek (deel 146, 113 vlg.). *Lambermond.*

Hollandsche Huis, → Holland (sub 1°).

Hollandsche Huis, voormalig Kartuizerklooster buiten Geertruidenberg. Het is in 1336 door Willem van Duivenvoorde gesticht en was het eerste klooster der Orde van S. Bruno in de Noordel. Nederlanden. In de 2e helft der 16e eeuw is het klooster verwoest. Het convent is daarna uitgeweken naar Lier. Van de bekende figuren, die hier als monnik hebben geleefd, verdienen o.m. vermelding: Hendrik van Coesfeld († 1410), Adriaan de Kartuizer († 1411) en Gerrit van Schiedam († 1442). De prior Willem Bybau is in 1521 generaal der Orde geworden. *Scholtens.*

Hollandsche kap, houten dakconstructie, waarbij de uit spantbeenen, hanebalken, makelaar, kreupele stijlen en korbeels samengestelde spanten verbonden worden door gordingen. Er zijn drie spantvormen te onderscheiden, nl. het O u d-H o l l a n d s c h s p a n t, waarbij de gordingen tusschen de spantbeenen geraveeld werden; het H o l l a n d s c h s p a n t, bestaande uit een juk, dat de gordingen en een enkelvoudig spant draagt, en het v e r b e t e r d H o l l a n d s c h s p a n t, dat één geheel vormt en tegenw. uitsluitend gebruikt wordt (zie afb.).

Hollandsche kap (verbeterd Hollandsch spant).

Hollandsche kijker, → Kijker.

Hollandsche Lloyd, K o n i n k l i j k e, stoomvaartmij., opgericht te Amsterdam in 1907. De grootte der vloot bedraagt ca. 102 000 t. Passa-

giers- en vrachtdiensten tusschen Amsterdam en Z. Amer. havens.

Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, belangrijk wetensch., met name natuurwetensch. instituut, waarvan erkende geleerden (70 uit Ned. en 60 uit het buitenland) de leden zijn. Gesticht in 1752. Zetel te Haarlem. Zij heeft een eigen tijdschrift, in het Fransch geredigeerd (Archives néerl. des sciences exactes et naturelles), waarin belangrijke wetensch. verhandelingen, o.a. beschrijvingen van onderzoekingen in Ned. en de overzeesche gewesten, worden opgenomen.

Als econ. tak dezer instelling werd in 1777 opgericht de **Maatschappij voor Nijverheid en Handel,** zetel eveneens te Haarlem. Deze stichting bracht o.m. tot stand: a) het Koloniaal Museum (1871) met boekerij, in 1913 geschonken aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam; b) het Museum voor Kunstnijverheid (1877) met rijke collecties meubel- en textielkunst, metaal-, glas- en aardewerk, ceramiek enz. en met eigen boekerij; vroeger organiseerde het menige kunsttentoonstelling; eerst ondergebracht in Paviljoengebouw Welgelegen (→ Haarlem), thans gesloten, wijl zonder behoorlijke huisvesting, wordt het misschien ondergebracht in de Vleeschhal (→ Haarlem); c) het Bureau voor Handelsinlichtingen te Amsterdam (1903).

Hollandsche Scheikundigen noemt men de vier scheikundigen: Deiman, Bondt, Paets van Troostwijk en Lauwerenburgh, die reeds in 1795 de bereiding van aetheen (aethyleen) of „olie der H. S." uit aethylalcohol ontdekten. Door aethylalcohol (aethanol) in dampvorm over bollen uit leem te leiden, die op ongeveer 400° zijn verhit, wordt deze verbinding in water en aethyleen gesplitst. *Hoogeveen.*

Hollandsche tuin (k r ij g s k.), → Holland; Willem VI van Holland.

Hollandsche tuin(stijl), → Tuinarchitectuur.

Hollandsche Veld, plaatsje in de gem. → Hoogeveen.

Hollandsche Waterlinie. De **Oude H. W.** werd in 1672 door stadhouder Willem III tot stand gebracht; deze, door inundaties versterkte, verdedigingslinie liep, van Noord naar Zuid, van de Zuiderzee bij Naarden naar Nieuwersluis en vandaar Zuidwaarts ongeveer langs de tegenw. provinciegrens tusschen Zuid-Holland en Utrecht. De **Nieuwe H. W.,** in beginsel reeds ontworpen door generaal Krayenhoff en omstreeks de helft der 19e eeuw tot uitvoering gekomen, week vanaf Nieuwersluis meer naar het Oosten van de Oude H. W. af, in de lijn Utrecht—Vreeswijk. Zie ook → Vestingstelsel (Ned.). *H. Lohmeijer.*

Hollandsche IJsel, waterweg in de prov. Zuid-Holland en Utrecht. Nabij Krimpen aan den IJsel in open verbinding staand met de Nieuwe Maas, is de H. IJ. te Jutphaas door de sluis van den Vaartschen Rijn afgesloten. De breede strook rivierklei langs de beide oevers wijst op de beteekenis, die de H. IJ. als stroom vroeger zal hebben gekend. Eertijds in open verbinding met de Lek, werd de H. IJ. in 1285 bij het Klaphek (W. van Vreeswijk) van de eerste afgedamd, terwijl door het graven van een kanaal (Doorslag geheeten) de verbinding met den tegenw. Vaartschen Rijn tot stand werd gebracht. Van 1854-'62 werd de bovenloop door het aanbrengen van de Waaiersluis (O. van Gouda) van het open water afgesloten en splitste de H. IJ. zich in den Gekanaliseerden (Waaiersluis—Jutphaas) IJ. en Buiten-IJsel (Waaiersluis—Krimpen a. d. IJ.). Het water van de Lopiker- en Krimpenerwaard wordt grootendeels op den Gekanaliseerden IJ. geloosd, terwijl de laatste in den Buiten-IJ. (getijderivier) spuit. De stormvloeden brengen het water te Gouda tot 3 +N.A.P., waardoor de afwatering bemoeilijkt wordt. Door de sluizen in de Montfoortsche Vaart, Lange Linschoten en Wierikke is de H. IJ. van den Woerdenschen boezem gescheiden. Vooral de Buiten-IJ. vormt een belangrijken scheepvaartweg (Amsterdam—Rotterdam), terwijl ook de benedenloop druk bevaren wordt als door een ongunstigen waterstand op de Lek het scheepverkeer op Rotterdam zich naar den H. IJ. richt. Op de uiterwaarden van den Buiten-IJ. vindt een sterke aanslibbing plaats, nog bevorderd door de langs den oever aangelegde rietvelden. De gewonnen klei wordt in de vele steenfabrieken langs den H. IJ. verwerkt. *v. Frankenhuysen.*

Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij (afk. H.IJ.S.M.), oudste spoorwegmaatschappij in Ned. Opgericht 1837, opende in 1839 haar eerste lijn Amsterdam—Haarlem, later verlengd tot Den Haag (1843) en Rotterdam (1847), uitsluitend voor personenvervoer („stoomomnibus"). Langen tijd bleef de H.IJ.S.M. tot dit lijntje beperkt. Pas ca. 1870 breidde zij zich uit, o.m. door de lijnen in Noord-Holland, de verbinding Amsterdam—Amersfoort—Zutphen en Amsterdam—Nijmegen—Duitsche grens (1880). De scherpe concurrentie met de Mij. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen (opgericht 1863) leidde tot een reorganisatie van het Ned. spoorwegwezen, waarbij beide maatschappijen zooveel mogelijk een volledige verbinding kregen van de zeehavens naar alle hoeken des lands en sommige lijnen gemeenschappelijk zouden gebruiken. De rendabiliteit van de H.IJ.S.M. was nimmer groot: het gemiddeld dividend was van 1891 tot 1909 nog geen $3^1/_2$%. In 1917 kwam een fusie der Ned. spoorwegmaatschappijen tot stand (N.S.), welke het verkeersapparaat wilde versoberen. Voor de financieele verhouding tusschen H.IJ.S.M. en den Staat, → Nederlandsche Spoorwegen.

L i t. : Jonckers Nieboer, Gesch. der Ned. Spoorwegen (1907). *Verberne.*

Hollandsche Zending (M i s s i o B a t a v a), naam voor de Utrechtsche kerkprovincie van 1559 (d.i. ong. het huidige aartsbisdom Utrecht met het bisdom Haarlem) gedurende ca. 1581-1853. Oorspr. sprak men van „missio in partibus Belgii ab haereticis occupatis", sedert 1622 (oprichting van de Congregatie van de Propaganda) steeds meer van H. Z. De apost. vicarissen gebruiken den term „zending" zelden. Codde is vermoedelijk de eerste, die hem in den titel van een rapport bezigt (Status missionis, 1701); de regulieren en de latere vice-superiores daarentegen kennen geen anderen naam.

Met den dood van aartsbisschop Schenck van Toutenburg (25 Aug. 1580) was de hiërarchie in de Republiek vernietigd; men kan zeggen, dat hiermee de H. Z. begint, want de naambediening van Johan van Bruhezen, vicaris-capitularis van Utrecht (25 Aug. 1580 - † 10 Sept. 1600), beteekent niet veel. Zijn eenige verdienste voor de H. Z. is, dat hij in 1582 Sasbout → Vosmeer benoemde tot vicaris-generaal. Kort daarna (1585) werd te Keulen de nuntiatuur pro Germania inferiore gesticht en de eerste nuntius aldaar, Bonomi, voorzien van ruime volmachten t.a.v. het betrokken gebied der Nederlanden. Bonomi subdelegeerde Sasb. Vosmeer 12 Oct. 1585 voor dit gebied; hetzelfde deed 1587 zijn opvolger Frangipani, bij wien het plan

opkwam om, nu feitelijk alle Noord-Nederlandsche bisdommen openstonden, een voorloopig eenhoofdig bestuur onder een pauselijken gedelegeerde te scheppen. Herhaalde vacatures op den pauselijken stoel vertraagden de uitvoering van dit plan. Eerst 22 Febr. 1592 verleende Clemens VIII aan Frangipani uitgebreide volmachten voor heel het gebied, met bevoegdheid tot subdelegatie; 3 Juni 1592 droeg Frangipani de volmachten aan S. Vosmeer over, die sindsdien apost. vicaris heette. Frangipani had S. Vosmeer de bisschopswijding willen bezorgen, maar dit werd bemoeilijkt, doordat Philips II inmiddels J. van Bruhezen tot aartsbiss. van Utrecht had benoemd. De paus bevestigde deze benoeming wel niet, maar wenschte blijkbaar een conflict met Philips II te vermijden. Inmiddels moesten in Sasbout's missiegebied alle pontificalia achterwege blijven en miste de vicaris voldoende prestige tegenover den goeddeels corrupten clerus der oude bedeeling en de binnenkomende regulieren. Na Bruhezen's dood werd de aartshertog Albertus van Oostenrijk vergeefs aangezocht S. Vosmeer tot aartsbiss. van Utrecht te benoemen, waarna Clemens VIII den apost. vic. benoemde tot aartsbiss. v. Philippi i.p.i. (wijding te Rome 22 Sept. 1602). Deze titel werd blijkbaar gegeven om een conflict met den aartshertog te vermijden. Uit de toezegging, dat de titel van aartsbiss. van Utrecht aangenomen mocht worden, zoodra de aartshertog het goedkeurde, volgt, dat de paus rekening hield met een mogelijk herstel der Spaansch-Oostenr. macht in N. Ned., doch tevens met de kans op een blijvende vernietiging daarvan. In het laatste geval zou S. Vosmeer blijven wat hij was: pauselijk vicaris, geen ordinarius. Aldus is ook het historisch verloop geweest. Al Sasbout's opvolgers (→ Apost. vicarissen) zijn op deze wijze benoemd tot ap. vic. en meestal, maar niet per se, tot bisschop i.p.i. Meestal is voor de benoeming advies gegeven door den clerus, speciaal door het kapittel van Haarlem en door het in 1633 opgerichte vicariaat van Utrecht, maar de benoeming geschiedde niet steeds conform dit advies [conform: Rovenius, de la Torre (?), Neercassel en Potcamp; niet-conform: de Metz, Cats, Codde, de Cock, Daemen en v. Bijleveldt]. Geen der apost. vicarissen heeft zich ooit aartsbiss. van Utrecht genoemd, al werd hun die titel in de wandeling wel eens gegeven. De traditie der pauselijke bedoeling met Sasbout's benoeming deed hen echter in hun organisatie rudimenten van de oude hiërarchie behouden, o.a. de aanstelling van provicarissen voor elk der oude bisdommen en in hun verslagen de indeeling naar deze bisdommen. Tot deze rudimenten behoort niet het → vicariaat van Utrecht (1633 opgericht door Rovenius), waarsch. wel het oud-kapittel van Haarlem, waaraan de H. Stoel 1702 alle bemoeiing met het bestuur der H. Z. verbood en dat zich 1853 ontbond. Terwijl S. Vosmeer, althans tot 1602, het ambt uitoefende als gesubdelegeerde van den nuntius, werden zijn opvolgers door den paus zelf gedelegeerd. De nuntius had het toezicht en de beslissing in sommige kwesties, vooral die, welke verband hielden met de Concordia (zie verderop). In 1622 werd de Congregatie van de Propaganda gesticht, die sedert optrad als de eigenlijke overheid van den apost. vicaris. Sinds ca. 1650 was een speciale commissie uit deze Congregatie belast met de zaken der H. Z. Het was een natuurlijke evolutie geweest, als zich uit het apost. vicariaat der H. Z. rechtstreeks het aartsbisdom Utrecht had hersteld, en de 18e eeuw zou deze evolutie wellicht gebracht hebben, als niet het uit Frankrijk binnendringende Jansenisme aan het eind der 17e e. hier een waren woekergroei had verkregen op den bodem van de steeds ernstiger geworden grieven der saeculieren (en van den apost. vicaris) jegens de regulieren, vnl. de Jezuïeten, waardoor het Jansenisme hier een geforceerd en agressief karakter aannam. Extremisme in wederzijdsche critiek voerde tot het proces, dat eindigde met schorsing (1702) en ontslag van den zwakken P. Codde, speelbal van het vicariaat van Utrecht en de bekende Fransche Jansenisten (Quesnel, Gerberon, Du Vaucel e.a.). Een kwarteeuw verdeeldheid gaf den Staten van Holland en dien van Utrecht gelegenheid tot het toepassen van een krassen gewetensdwang, waarvoor de Staten-Generaal en de Staten der andere gewesten blijkbaar terugdeinsden en waardoor de schepping van het kerkgenootschap der Oud-Biss. Clerezij mogelijk werd (beperkt tot Holland en Utrecht). De gezagsusurpatie van het vicariaat van Utrecht en de daarop gegronde aartsbisschopskeus (1723) voltrokken de scheuring. Een noodlottig gevolg van het scheuringsproces was, dat de Staten van Holland en die van Utrecht de continuatie van het apostolisch vicariaat onmogelijk maakten, door achtereenvolgens Th. de Cock, A. Daemen en J. v. Bijleveldt elke bediening te beletten en ook later steeds te weigeren een apost. vicaris te dulden. Nadat reeds 1711-'12 de Keulsche en 1712-'17 de Brusselsche nuntius het bestuur had gevoerd, werd de H. Z. sedert den dood van J. van Bijleveldt (1727) rechtstreeks door de Brusselsche (inter)nuntii bestuurd, die als zoodanig den titel vice-superior droegen. Achtereenvolgens fungeerden de nuntii Spinelli, Gonzaga, Tempi, Crivelli, Molinari, Ghilini, Busca, Causati, Zondadari en Brancadoro, met wien de Brusselsche nuntiatuur voorloopig afbrak (1794). Als vice-superior der H. Z. fungeerde 1794-1828 L. Ciamberlani, waarna de functie samenging met die van internuntius te Den Haag, als hoedanig 1829-'55 optraden: Capaccini, Antonucci, Ferrieri en Belgrado.

Reeds onder de apost. vicarissen bestond het instituut der aartspriesters, toen ook wel landdekens genoemd, wier functies niet scherp omlijnd waren en zich blijkbaar beperkten tot zeker practisch intermediair, als het verdeelen der heilige oliën en noodvoorziening in de zielzorg. Eerst de provicaris Th. de Cock, door zijn verbanning buiten de Zending daartoe gedwongen, heeft het ambt meer omlijnd en den aartspriesters enkele volmachten voor bestuur en zielzorg gegeven, waardoor tusschen 1702 en 1727 de structuur van de H. Z. ontstond, die haar tot 1853 kenmerkte: de verdeeling in aartspriesterschappen. In de verslagen der vice-superiores werd sedert dien deze verdeeling gevolgd. Er waren negen aartspriesterschappen: 1° Holland, Zeeland en W. Friesland, 2° Utrecht, 3° Gelderland, 4° Kleef, 5° Salland, 6° Twente, 7° Groningen (met Drente), 8° Friesland, 9° Lingen (Kleef was gedeeltelijk, Lingen geheel buiten de landsgrenzen gelegen; beide werden onder Ciamberlani van de H. Z. gescheiden). De aartspriesterschappen waren vrijwel op zich zelf staande stukken, wat het ondernemen van belangrijke zaken (vooral seminariestichting in de laatste 50 j.) zeer bezwaarlijk maakte. Het Holl. aartspriesterschap telde aanvankelijk meer, later weinig minder staties en communicanten dan alle andere samen (1853: H. Z. 435 staties, 364 000 comm.: Holl. en Zeel. 194 st., 173 000 comm.). Conform daarmee was de Holl. aartspriester na den

vice-superior meestal de invloedrijkste figuur; alleen in de laatste halve eeuw vóór 1853 komen de Utrechtsche wat meer naar voren (vooral G. van Nooy en G. A. Vermeulen).

De periode der H. Z. is een donkere tijd in onze vaderl. kerkgesch., al ontbreken de lichtpunten niet. Te midden van corruptie, verwarring en vervolging begon Sasb. Vosmeer zijn bovenmenschelijke taak. Bitter werd hij ontgoocheld door het meerendeel van den clerus der oude bedeeling, en zijn grootste verdienste is de vorming van een nieuwen clerus (→ Priesteropleiding). De ongelukkigste factor, die de wederopluiking beheerschte, was de omstandigheid, dat in Holland, waar de felle vervolging vrij spoedig luwde, het geloof bij de massa ernstig ondermijnd was en overal onverschilligheid heerschte, terwijl in andere gewesten (o.a. Utrecht, Salland, Friesland en vooral Drente) het landvolk nog decennia lang aan den ouden eeredienst bleef hechten, maar het binnenkomen van priesters met drastische maatregelen belet werd. Helaas is het een zwak punt in Vosmeer's politiek, dat hij in de kritieke jaren van bitteren priesternood niet ruimhartiger het binnenkomen van regulieren, vooral Jezuïeten, bevorderd heeft, want er is bijna geen streek te noemen, waar niet reeds vroeg ondanks de scherpste vervolging een Jezuïet wist door te dringen. Had de apost. vicaris dit bevorderd, dan zou de wederopluiking in sommige streken misschien gunstiger verloopen zijn. Overigens hebben de noodlottige gevolgen van door regulieren begane onvoorzichtigheden Sasbout's houding beïnvloed. Verder stond de exempte staat der regulieren het scheppen van orde in den weg, wat de verantwoordelijke taak van Vosmeer en Rovenius zeer verzwaarde. Over de geschiedenis der wederopluiking werpt de hardnekkige strijd tusschen den apost. vicaris (met de saeculieren) en de regulieren een schaduw. Paus en Propaganda hebben principieel naar een modus vivendi gezocht, maar noch de Forma van 1598, noch de artikelen van 1610, noch de Concordia van 1624 hebben den vrede gebracht.

S. Vosmeer heeft de H. Z. georganiseerd in Holland, waar de heldhaftige ijver van enkele saeculieren (vooral W. Coopal) o.a. een groot deel van N. Holland behouden heeft. Buiten Holland kon onder Spaansche bescherming alleen in de streken van Oldenzaal en Groenlo krachtig en heilzaam gewerkt worden. Daar werd de Kath. reformatie doorgevoerd, waartegen het Protestantisme (als in N. Brabant, Limburg, Hulst en omgeving en overal in Europa), bij alle bescherming van staatswege machteloos bleek (zie de kaarten der volkstelling 1930). Eerst onder Rovenius kon de Zending in de rest van de Rep. georganiseerd worden, toen het Protestantisme er allang vasten voet had. De getallen wijzen uit, dat ca. 1650 het wederopluikingsproces ten einde was en de huidige verhoudingen zich gevestigd hadden. De wederopluiking was geschied onder vervolgingen en afpersingen; ook de verdere gesch. van de H. Z. is er een van stille verdrukking (→ Armenzorg; Kerk [sub Kerk en Staat]; Klopjes; Plakkaten; Priesteropleiding; Recognities; Schuilkerken).

De oprichting der Bataafsche Republiek bracht de wettelijke emancipatie der Katholieken, vergemakkelijkte de stichting van nieuwe staties (47 tusschen 1795-1801) en bereidde de mogelijkheid van het herstel der hiërarchie voor (zie onder → Hiërarchie). De pas verworven vrijheid werd ernstig bedreigd onder Willem I, die o.a. de priesteropleiding onder staatsvoogdij trachtte te brengen (→ Collegium Philosophicum). Na moeilijke onderhandelingen werd in 1827 een concordaat gesloten, dat echter nooit is uitgevoerd. Om te voorzien in den nood der H. Z. (waar vormseltoediening, kerk- en priesterwijding sinds 1727 slechts bij uitzondering kon plaats hebben), werd 1832 met goedvinden der regeering C. L. baron van Wijckerslooth tot bisschop van Curium i.p.i. gewijd, die tot zijn dood (1851) deze diensten geregeld bewees zonder deel te hebben in het bestuur der H. Z.

Vooral sinds de wettelijke emancipatie der Katholieken (1795) traden de nadeelen van den Zendingstoestand scherp aan het licht. Oprichting, onderhoud en bestuur der seminaries (→ Priesteropleiding) gaven tot herhaalde conflicten aanleiding; de vice-superior, vaak meer diplomaat dan zielzorger, bleef als Italiaan vreemd aan landaard en taal; de aartspriesters waren gewone pastoors, misten voldoend prestige en waren vaak wrijfpaal van den vice-superior, van den clerus, van de Ned. regeering en van particuliere leeken; promoties van den clerus, inmenging in de aangelegenheden der staties gaven vaak aanleiding tot verzet, vooral in Holland, waar het oud-kapittel een kruis was voor alle aartspriesters; de aanmatiging van leeken-kerkbesturen had ongelooflijke afmetingen aangenomen; in het godsdienstonderricht heerschte groote verwarring; in de liturgie bestonden allerlei misbruiken; de grenzen der staties waren het voorwerp van veel oneenigheid tusschen buurpastoors; de aartspriesters misten vrijwel elk gezag over de regulieren; ten slotte viel vooral in Holland te sterke concentratie van priesters in de steden te constateeren, waar een teveel aan kerkjes soms tot dwaze concurrentie leidde, terwijl op het platteland het getal staties te gering was. De oprichting van het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem en de benoeming van J. Zwijsen en F. J. van Vree op deze zetels (4 Maart 1853) maakte een eind aan deze veelszins gebrekkige organisatie, al bleef de Ned. kerkprovincie nog tot 1908 onderworpen aan de Congregatie van de Propaganda.

Enkele getallen aangaande de H. Z.

Jaar	Priesters	Staties	Zielen
1614	177	—	—
1622	230 (30 reg.)	200	—
1638	480 (150 reg.)	—	—
1656	—	—	320.000
1671	440 (140 reg.)	320	—
1701	470 (130 reg.)	383	300.000

De Utrechtsche scheuring deed ruim 70 priesters en 52 staties verloren gaan (39 in Holland, 11 in de prov. Utrecht, 1 in Kuilenburg en 1 in Leeuwarden).

Jaar	Priesters	Staties	Zielen
1721	379 (108 reg.)	331 (68 reg.)	—
1794	—	354(40reg.*)	—
1801	—	401 (41 reg.)	—
1814	570	—	360.000
1853	688	435	543.000

*) Inmiddels was de Jezuïetenorde opgeheven.

Lit.: Bijdr. Bisd. Haarl. (I-L 1872-1934), voortgezet als: Haarlemsche Bijdragen (LI vlg., 1934 vlg.); Arch. aartsb. Utr. (I vlg., 1874 vlg.); Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk in Ned. (I 1888, II 1892); N. Broedersen, Quinque tractatus (I-V 1729-'63); H. F. v. Heussen, Batavia Sacra (1714); id., Hist. Episcopatuum foederati

Belgii (2 dln. 1719); C. P. Hoynck v. Papendrecht, Hist. Ecclesiae Ultrajectinae (1725); R. K. Jaarboek (9 dln. 1835-'44); Kerkelijk Ned. (10 dln. 1847-'56); Handboekje voor de zaken van R. C. Eeredienst (1847-'80); R. Fruin, De wederopluiking v. h. katholicisme, in Verspr. geschr. (III, 249 vlg.); Gisb. Brom, Archivalia in Italië (I[1], I[2], II en III, uitg. in R. G. P. kleine serie 2, 6, 9, 14); Gisb. Brom en A. H. L. Hensen, Romeinsche bronnen (in R. G. P. groote serie 52); J. D. M. Cornelissen, Rom. bronnen (I in R. G. P. groote serie77); W. P. C. Knuttel, De toest. der katholieken ten tijde der Rep. (2 dln. 1892-'94); F. Willox, L'introd. des décrets du conc. de Trente dans les Pays-Bas (1929); J. A. F. Kronenburg, Maria's heerlijkh. (9 dln. 1904-'14); Het kath. Ned. 1813-1913 (2 dln. 1913-'14); J. de Jong, Handb. der kerkgesch. (passim); art. in allerlei Kath. tijdschriften: De Katholiek, De Godsdienstvriend, De Wachter, Onze Wachter, Studiën, Hist. Tijdschr. enz., en in hist. tijdschriften: Ned. Arch. v. kerkgesch., Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. enz. Zie ook de lit.-opg. bij de bovenaangegeven trefwoorden. *Rogier.*

Hollandsch-Inlandsche School (H.I.S.). Dit schooltype is in Ned.-Indië ontstaan uit de voortdurend dringender geworden vraag naar Ned. onderwijs voor kinderen uit beschaafde inlandsche kringen, welk onderwijs als grondslag voor verdere opleiding zou kunnen dienen. H.I.S. zijn dan ook inlandsche lagere scholen met Nederlandsch als voertaal, die ongeveer het niveau der Europ. niet-eerste lagere scholen (dus zonder Fransch) bereiken en aansluiten op de inrichtingen voor M.U.L.O., welke op haar beurt o.a. bestemd zijn als voorbereidingsinstituten voor vsch. takken van vakstudie. Bij toelating van leerlingen geldt als richtsnoer, dat het Hollandsch-Inlandsch onderwijs in de eerste plaats bestemd is voor kinderen, wier ouders door hun ambt, afkomst, gegoedheid of opleiding in de inlandsche maatschappij op den voorgrond treden.

Op H.I.S. wordt onderwijs gegeven in ongeveer dezelfde vakken als aan de Europ. niet-eerste lagere scholen en bovendien in de landstaal en in het Maleisch. Ongeveer 67 à 68% van de lessen aan de geheele school wordt met het Nederlandsch als voertaal gegeven. In 1934 telde de Kath. missie in Ned.-Indië 55 H.I.S., met 8 178 leerlingen. *C. Wessels.*

Hollandsch rijshout bestaat uit rijzen van waterwilgen of rijswaardenhout, bij waterbouwkundige werken voor vsch. doeleinden in gebruik. Naargelang van de afmetingen enz. onderscheidt men: Holl. rijs, Holl. haringband of tuinlatten, Holl. gaarden of latten, wiepknijp- en kruisbanden, palen of staken, slieten of dijkhorden. Ten aanzien van al deze soorten zijn de eischen, waaraan zij moeten voldoen, aangegeven in de Alg. Voorschriften, § 409-416. *P. Bongaerts.*

Hollandsch-Utrechtsch laagveengebied, → Nederland.

Hollandsgänger, → Hannekemaaier.

Hollange, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Bastenaken, op 12 km van deze stad, aan de Stranze, een bijriviertje van de Sûre. Hoogte 438 m. Ruim 1 000 inw. Opp. 2 768 ha. Harde schilfergrond. Landbouw. Houtzagerijen en huidevetterijen. Ruïnen en Romeinsche begraafplaats.

Hollar, W e n z e l, Duitsch teekenaar en etser; * 13 Juni 1607 te Praag, † 28 Maart 1677 te Londen. Hij reisde veel en maakte verdienstelijke teekeningen en etsen, veelal van steden en landschappen, vaak in opdracht van uitgevers (Merian, Hogenberg). In 1636 ging hij naar Londen, waar hij zeer in trek kwam en tot zijn dood verbleef.

L i t.: A. M. Hind, W. H. and his views of Londen (1923). *Schretlen.*

Holle (of Holda), F r a u, vlg. Germaansch volksgeloof, aanvoerster der Holden- of Hollenscharen: de geesten der onderaardschen, die vooral in de winternachten door de luchten jagen. Er zijn goede en booze Holden. Ook Frau H. brengt straf: aan de vadsige spinsters, aan de slechte kinderen; maar ook zegen en vruchtbaarheid. Zij woont in bergen of vijvers en waters. Toch schijnt H. zelf tamelijk laat in het volksgeloof te zijn opgekomen, onder vreemden invloed. Ze leeft er nog voort in Midden-Duitschland, ook als Frau Harke, Gode, Frie, Fricke, Freen: „Frau H. schudt haar bed op", zegt men nog, wanneer het sneeuwt. Ze is ook, eerder als goede elvin, bekend in het Noordsche volksgeloof. *V. Mierlo.*

Holle, K a r e l F r e d e r i k, Ned. Indoloog en Indophiel, * 1829 te Amsterdam, † 1896 te Buitenzorg. Eerst in 's lands dienst; later eigenaar eener theeonderneming. Hij besteedde zijn vrijen tijd aan de studie van taal en godsdienst, zeden en gewoonten der inlanders, voor wier belangen hij op verschillend gebied met zooveel bekwaamheid ijverde, dat de regeering hem den titel van eere-adviseur voor inlandsche zaken verleende. Hij voerde velerlei verbetering in bij den inlandschen landbouw. *Moerlands.*

Holleaux, M a u r i c e, Fransch Klass. philoloog; * 1861, † 1932. H. deed opgravingen in Boeotië en Tegea, op Delos en Thasos. In 1923 werd hij prof. in Hellenistische gesch. aan de Sorbonne, in 1926 in Grieksche epigraphie aan het Collège de France.

Hollebeke, gem. in West-Vlaanderen, ten Z.O. van Ieperen, aan het kanaal van Ieperen—Leie. Ca. 750 inw.; opp. 563 ha. Zandstreek. Bosch. Landbouw. Gansch verwoest in den Wereldoorlog. Eng. en Duitsche krijgskerkhoven.

Holle intervalschakeling, → Interval.

Holleman, A r n o l d F r e d e r i k, Ned. scheikundige; * 28 Aug. 1859 te Oisterwijk (N.B.); promoveerde in 1887 te Leiden op het proefschrift Onderzoekingen over het zoogenaamde β-nitrocymal; 1889 benoemd tot directeur van het Rijkslandbouwproefstation in Groningen; 1893-1905 en 1905-'24 hoogleeraar in de scheikunde resp. te Groningen en Amsterdam; sedert 1903 lid van de Kon. Academie van Wetenschappen. Zijn voornaamste onderzoekingen hadden betrekking op het probleem der substitutie in de benzolkern. Daarnaast is hij begonnen met de exacte quantitatieve studie van organisch-chemische reacties. Veel bekendheid hebben zijn leerboeken over anorganische en organische chemie, die in bijna alle moderne talen zijn vertaald.

V o o r n. w e r k e n: Twee richtingen der scheikunde met elkander vergeleken (1893); Over de beteekenis der physisch-chemische methoden voor de organische scheikunde (1905); Die direkte Einführung von Substituenten in den Benzolkern; Leerboek der Chemie (I Anorg. Chemie, 9e druk; II Org. Chemie, [11]1929). Verder vele tschr.-artikelen. — L i t.: Chem. Weekblad (1918 en 1924). *Hoogeveen.*

Hollerith, H e r m a n n, uitvinder van het → p o n s k a a r t e n s y s t e e m. Het werd door hem het eerst toegepast in 1880 bij de Amer. volkstelling.

Holle steen (b o u w k.), kunstmatige of natuursteen, waarin zich holten bevinden, in de lengte-, breedte- of dikterichting; zij is daardoor lichter dan gewone steen en bovendien isoleerend tegen warmte, geluid en vochtigheid. De drukweerstand van holle baksteen bedraagt van 120 tot 250 kg per cm^2.

Hollmann, Henricus Martinus Franciscus, 52e magister-generaal der Orde van het H. Kruis (Kruisheeren); * 30 Januari 1853 te Alkmaar, † 28 Mei 1927 te St. Agatha (Cuyk a. d. Maas). Hij trad in de Orde 1870, werd priester gewijd 1875, was prior van het oude „S. Aagtenklooster" bij Cuyk 1881-1918, en generaal der Orde vanaf 18 Febr. 1899 als opvolger v.d. Hoogw. Heer Mart. Manders. H. heeft de basis der Orde, door generaal v. d. Wijmelenberg in de vorige eeuw opnieuw gelegd, in korten tijd enorm uitgebreid en haar statuten aan de nieuwe tijden en aan het nieuwe Kerkelijk Recht aangepast. Nieuwe huizen werden gesticht, andere uitgebreid (Hannut, Maeseyck, Diest in België; Uden, S. Agatha, Zoeterwoude, Rotterdam in Nederland). Drie nieuwe missiën werden opgericht (Minnesota in de V.S.; Uelé in Belg. Kongo; Bandoeng in Java); drie visitatiereizen maakte hij alleen naar Amerika, waar hij de eerste Amer. Kruisheeren tot de lagere Orden mocht zien toetreden. Door stichting van een huis in Rome kon de generaal in nauwer relatie blijven met den H. Stoel en konden vele leden der Orde de pauselijke universiteiten geregeld bezoeken.

H. M. F. Hollmann.

Lit.: Kruistriomf (geïll. maandschr. onder red. der Kruisheeren, Cuyk; jg. 3 1923-'24, 193 vlg.; jg. 5 1925-'26, 3 vlg.; jg. 6 1926-'27, 353 vlg.); De Echo van het land van Cuyk (Halfwek. blad, jg. 46, nr. 42).
Beijersbergen van Henegouwen.

Hollogne-aux-Pierres, gem. ten W. van Luik; opp. 701 ha, ca. 5 400 inw.; heuvelachtige omgeving; Mahairivier; klei- en krijtgronden; landbouw; zand-, klei- en silexgroeven; kalkphosphaat; steenkool; kruitmagazijnen van den Staat, zinkfabrieken; kerk uit 18e e. met toren uit 12e e.; belangwekkende praehist. vondsten tusschen „Diérain Patar" en „Crotteux"; klein fort van Hollogne; oude heerlijkheid. *V. Asbroeck.*

Hollogne-sur-Geer, gem. in het N.W. van de prov. Luik; opp. 604 ha, 700 inw.; Geer of Jekerrivier; vruchtbare landbouwgrond; Rom. vondsten.

Hollum, dorpje in de gem. → Ameland.

Hollywood, snelgroeiende filmstad in Californië en tuinvoorstad van Los Angeles. Ca. 157 000 inwoners.

Holm, Adolf, Duitsch historicus; * 8 Aug. 1830 te Lübeck, † 3 Juni 1900 te Freiburg i. Br. 1876-'83 prof. te Palermo, 1883-'96 te Napels; daarna ging hij naar Freiburg. Zijn werken zijn objectief en aangenaam van stijl; de studie van Sicilië was zijn levenswerk.

Werken: Gesch. Siziliens im Altertum; Gr. Gesch.; Topogr. archaeol. di Siracusa; Monographie over Lübeck. — Lit.: J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (III, 231 vlg.). *Zr. Agnes.*

Holme (Fr. Lomme), gem. in Fr. Vlaanderen (XI 143 D 3), kanton Harbodem; 22 000 inw., Fransch sprekend. Vier kerspelen: Bourg (10 000 inw.), gewijd aan O. L. V. Geboorte; Marais (6 000 inw.), gewijd aan O. L. V. van Lourdes; Mont à Camp (5 000 inw.), gewijd aan het H. Hart van Jesus; Lille Délivrance (1 000 inw.), gesticht en zoo genoemd na de verdrijving der Duitschers in 1918, gewijd aan den H. Christophorus. Kloosters: Gasthuis der Zusters van O. L. V. der Tralie; Dienaressen van het H. Hart van Jesus. *v. Es.*

Holmenkollen, wintersportplaats in Noorwegen in de buurt van Oslo. Bekend zijn de hier jaarlijks voor heel Noorwegen gehouden ski-wedstrijden.

Holmes, 1° Arthur, Eng. geoloog; * 1890. Houdt zich vnl. bezig met petrographie. Verder bestudeerde hij den invloed van de radioactiviteit der gesteenten met betrekking tot de gebergtevorming.

Werken: The Age of the Earth ([2]1927); Petrographical Methods and Calculations ([2]1930); Nomenclature of Petrography ([2]1928).

2° Oliver Wendell, Amer. essayist, romanschrijver en dichter; * 29 Aug. 1809 te Cambridge (Mass.), † 7 Oct. 1894 te Boston. Studeerde in de rechten en de medicijnen en werd prof. in de anatomie en physiologie te Dartmouth en te Harvard. In 1857 pas verscheen zijn eerste letterk. werk. Zijn roem als schrijver begon met zijn trilogie: The Autocrat of the Breakfast Table (1857); The Professor; The Poet (1872); genoeglijke keuvelingen vol originaliteit, geest, humor en glimlachenden spot. Elsie Venner (1861) is zijn bekendste roman. Om zijn opstandigheid tegen de starre en ongenadige levensstelling van zijn Calvinistische voorvaderen werd hij van sommige zijden een vrijdenker en bederver van de Christelijke leer genoemd.

Lit.: J. T. Morse, Life and Letters of O. W. H. (1896); G. B. Ives, Bibliographie (1907). *F. Visser.*

3° Sherlock, → Doyle (1°).

Holmium, → Aardmetalen.

Holmström, Ragnar, Zweedsch schrijver van regionalistische romans, die bij voorkeur het zeemansleven en het zware werkmanslot — uit eigen ervaring — in beeld brengen. * 1894 in Norrland.

Voorn. werken: S. S. Omega; Jonas Oedmarks Historie.

Holoblastische eieren (< Gr. holos = geheel), → Eiklieving.

Holoceen, synoniem voor → Alluvium.

Holocephalen, onderorde der haaiachtigen, (Selachii), waarvan Chimaera en Callorhynchus de nog levende geslachten zijn, doch overigens uitgestorven. Vermoedelijk waren zij reeds in het Palaeozoicum aanwezig, doch zekere resten heeft men eerst uit het Lias. Hun wervelkolom bestaat uit een chorda(dorsalis) omgeven door kraakbeenringen. In de onderkaak hebben zij aan elken kant één grooten platten tand en in de bovenkaak twee. Achtereind van de bovenkaak (palatoquadratum) onbeweeglijk met den schedel verbonden. Eén kieuwopening aan elke zijde. Mannetjes met voorhoofdsstekel. De families der Squalorajidae en Myriaconthidae zijn bekend uit het Jura; de fam. der Chimaeridae van Jura tot Recent, met als voornaamste geslachten: Ischyodus, Ganodus, Aletodus, Edaphadon, Pachymylus en Elasmodectus. *v. Tuijn.*

Holodiscus, → Elsspiraea.

Holoëders, de eenvoudigste, meest symmetrische kristalvormen in elk kristalsysteem.

Holoengkiang, het groote Noordelijke deel

van Mandsjoerije (Azië, 48° N., 124° O.); opp. ca. 500 000 km², ca. 10 millioen inw. Sinds 1934 heeft er een nieuwe indeeling plaats gehad. Dit gebied omvat het bekken van de Nonni en de Soengari en wordt begrensd door den grooten en den kleinen Sjingan. Het N. is bosch, het Z. steppe, die door de Chineesche immigranten steeds meer omgezet wordt in cultuurland (sojaboonen, tarwe, gierst). Bij Dalai-nor bruinkool; in de rivieren goud. De Oost-Chineesche spoorweg doorsnijdt dit gebied. *Heere.*

Holofernes, veldheer van den Assyrischen koning. Bij de belegering van Bethulië werd hij door Judith gedood (Judith 13. 1-11).

Holokristallijn, noemt men in de petrographie een gesteente, dat geheel uit gekristalliseerde bestanddeelen bestaat. Zoowel bij stollings- (diepte- en gang-) als bij metamorphe gesteenten kan dit voorkomen, bijv. graniet, gneis.

De tegenstelling is hypokristallijn, voor gesteenten, die gedeeltelijk uit niet-gekristalliseerde bestanddeelen bestaan, bijv. glas of felsietisch materiaal bevatten, zooals bazalt en kwartsporfier onder de stollingsgesteenten (uitvloeiingsgesteenten) en een enkele myloniet onder de metamorphe gesteenten. Voor sedimenten worden de termen niet aangewend. *Jong.*

Holometaboelen, insecten met volkomen gedaanteverwisseling. → Metamorphose.

Holomorphe functie (wisk.), ander woord voor → reguliere functie.

Holosiden, → Koolhydraten.

Holosiderieten, → Meteoren.

Holosteric, → Aneroïde-barometer.

Holosteum, → Heelbeen.

Holothuria, → Zeekomkommers.

Holpijp, → Paardestaart.

Holsbeek, gem. in Belg. Brabant (VI 85 E 2), ten N. van Leuven. Ca. 1 700 inw. (Kath.) ; opp. 1 040 ha. Landbouw.

Holset, kerkdorp in de Limb. gem. → Vaals.

Holst, Gustav (von), Eng. componist van Baltische afkomst; * 21 Sept. 1874 te Cheltenham, † 25 Mei 1934 te Londen; een der vooraanstaande vertegenwoordigers van de nieuwere Eng. muziek, wiens werk echter op het continent vrijwel onbekend is gebleven. Hij schreef talrijke opera's, koorwerken, orkeststukken [waarvan The Planets, op. 32 (1915-'16) het belangrijkste is, een zijner sterkste uitingen] en kamermuziek.

Lit.: R. Capell, G. H., Music and Letters (1926-'27); L. B. M. Dyer, G. H. (Londen 1931). *Reeser.*

Holstein, ook wel Noord- of Transalbingië genoemd, voormalig hertogdom, vormt sinds 1867 met het voorm. hertogdom Sleeswijk de Pruis. provincie → Sleeswijk-Holstein.

Geschiedenis. Karel de Groote voegde de gouw H. bij het hertogdom Saksen. Het kreeg een eigen graaf. De stamvader van de dynastie der Schauenburgers was Adolf I (1110). Zijn opvolger Adolf II (1128-'64) voerde er het Christendom in. Doordat de hertog van Saksen, Hendrik de Leeuw, van zijn hertogdom vervallen was verklaard, verkreeg H., onder Adolf III, grootere zelfstandigheid. Dit werd echter zijn noodlot, want het geraakte nu in het bezit van Denemarken. In 1227 echter wist Adolf IV door de overwinning bij Bornhöved zich van de Deensche heerschappij te bevrijden. Onder zijn opvolgers raakte H. verdeeld onder de verschillende takken van het Schauenburgsche huis. Een hunner, graaf Gerard III (1304-'40), heerschte ook over het hertogdom Sleeswijk en plaatste zelfs zijn minderjarigen neef Waldemar op den Deenschen troon. In 1375 werd Sleeswijk voorgoed, als Deensch leen, met H. vereenigd. Voor verdere geschiedenis, zie → Sleeswijk-Holstein. *Derks.*

Holstein, Fritz von, Duitsch diplomaat, de feitelijke leider van de buitenlandsche politiek van 1890-1906, hoewel hij weinig op het voorplan kwam („Graue Eminenz"); * 24 April 1837 te Schwedt, † 8 Mei 1909 te Berlijn; 1876-1906 leider van de diplomatieke afd. van het ministerie van buitenl. zaken.

Lit.: von Kürenberg, Die graue Eminenz. Der Lebensroman des Geheimrats F. v. H. (1932; Fr. uitg.: Parijs 1934). *V. Houtte.*

Holsteinsche karn, een tot voor korten tijd veel gebruikte houten karnton, conisch van vorm. Aan den binnenkant der wanden bevinden zich twee of meer van boven naar beneden verloopende slaglijsten. De ton wordt door een deksel gesloten, welke in het midden een opening bevat, waardoor de karnpolsspil loopt, waaraan een slagraam bevestigd is. *Verheij.*

Holsteinsch paard, een ras, dat vnl. op de zware gronden van Holstein wordt gefokt. Het vindt zijn oorsprong in het zware Friesche paard, dat gekruist werd met Spaansche en Ital. paarden. Later is het gekruist met het Eng. Yorkshire tuigpaard en de Clevelanders, met het doel meer snelheid te verkrijgen. Het is een sterk tuigpaard, ook voor den landbouw goed geschikt, de lichtere ook voor rijpaard; de meest voorkomende kleur is lichtbruin. *Verheij.*

Holte (scheepsbouw) de hoogte van een schip vanaf de kiel tot het bovendek.

Holtedieren (Coelenterata, ⟨ Gr. keilos = hol, enteron = darm) zijn veelvormige, meercellige, vastzittende of vrijlevende waterdieren met een meer of minder duidelijken radialen bouw en een centrale holte (coelenteron, gastrovasculaire ruimte), waartoe een groote opening (mond) toegang geeft. De holte eindigt blind, óf is voorzien van uitstulpingen of een systeem van kanalen, dat voor de verspreiding van het voedsel dient. Daar deze holte, met haar vertakkingen vnl. voor de voeding dient, komt zij, tenminste physiologisch, met darm en lichaamsholte van de hoogere dieren overeen. Bovendien bevat zij de geslachtsorganen. Een eigenlijke anus ontbreekt, de geslachts- en uitscheidingsproducten komen door de mondopening naar buiten. Het lichaam bestaat in den regel uit een buitensten wand (ektoderm) en een binnensten (entoderm). De eerste dient voor bescherming en gemeenschap met de buitenwereld, de binnenste doet alleen bij de voeding dienst. Tusschen deze beide ligt een soort bindweefsel (mesoderm), waarin dikwijls een soort skelet van kalk of kiezel ontstaat. De voortplanting geschiedt geslachtelijk of ongeslachtelijk of afwisselend geslachtelijk en ongeslachtelijk, dus door generatiewisseling.

Men verdeelt in diverse onderstammen de h.; in Porifera (→ Sponzen), Cnidaria (→ Neteldieren), Ctenophora (→ Ribkwallen). *Oosterbaan.*

Holtei, Karl von, Duitsch dichter, tooneel- en romanschrijver, * 24 Jan. 1798 te Breslau, † 12 Febr. 1880 aldaar. Leidde met Schall en Barth de „Deutsche Blätter für Poesie, Literatur, Kunst und Theater" en het „Jahrb. deutscher Nachspiele". Als dichter was hij de baanbreker van het dialect in de poëzie,

door zijn lieve en bescheiden „Schlesische Gedichte" (1830). Zijn romans zijn praterig, maar rijk aan gemoedelijken humor.

Werken: o.a. Die Vagabunden (1851); Christian Lamfell (1853); Lorbeerbaum und Bettelstab; Der letzte Komödiant. — Lit.: P. Landau, Holteis Romane (1904); A. Moschner, H. als Dramatiker (1911); D. Böttger, H.'s Werke als Quelle der schlesischen Volkskunst (Breslau 1922). *V. Hulse.*

Holten, gem. in de prov. Overijsel, in Salland. Ca. 4 300 inw. (84% Ned. Herv., 11,1% Geref., 2,2% Kath.). Opp. 6 400 ha, meest Diluviaal zand. Naast landbouw ook vreemdelingenverkeer (Holterberg, met mooi vergezicht).

Holterberg, heuvel in de prov. Overijsel, gelegen in Salland, even ten N. van Holten. De H. is 69 m hoog en is een deel van den stuwwal, Westelijk van het Reggedal.

Holtevorming, → Caverne.

Holtevulling, de opvulling van in gesteenten aanwezige natuurlijke holten. Hier kunnen in grondwater opgeloste stoffen uitkristalliseeren en prachtige „Kristaldrusen" vormen of dichte afzettingen, zooals agaat.

Holthees, plaatsje in de gem. → Maashees.

Holtmann, Joannes, Fraterheer; * te Ahaus i. W., † 1540 te Münster, trad 1532-'33 te Münster in dispuut met den Wederdooper Rotmann; schreef voor het zusterhuis Niesink in Münster, sedert 1539 onder zijn leiding, het op een catechismus gelijkend traktaat: Van waren geistliken levene eyn korte underwysinge (slechts in hs. aanwezig).

Lit.: H. Grutkamp (diss., Münster 1912); Zschr. f. vaterl. Gesch. u. Altertumskunde Westf. (LXX 1912, 272-303); Hist. Jahrb. (XXXIV 1913, 414-416). *Feugen.*

Holtravers (krijgsk.), holle travers of zijweer, waarin een schuilplaats is gemaakt.

Holtrop, Jan Willem, Ned. bibliothecaris; * 20 Juni 1806 te Amsterdam, † 13 Febr. 1870 te Den Haag. Studeerde te Amsterdam in de rechten. In 1835 bestuurder der Kon. Bibliotheek. H. was een goed organisator, die aan de Kon. Bibl. definitief het wetenschappelijk karakter gegeven heeft, dat zij sindsdien bezit. Als bibliograaf heeft hij naam gemaakt door den in 1856 verschenen catalogus van de incunabelen der Kon. Bibl., evenals zijn Monuments typogr. des Pays-Bas au 15e s. (1857-'68) van groot belang voor de studie der wiegedrukken. Ook op het gebied der journalistiek heeft H. zich bewogen.

Lit.: M. F. A. G. Campbell, in Levensber. Letterk. (1870, 633). *Brummel.*

Holtum, kerkdorp in de Limb. gem. → Born.

Holtvast, K., pseudon. van R. A. Kollewijn (cf. A. de Kempenaar, Vermomde Ned. en Vl. schrijvers, Leiden z.j., kol. 209).

Hölty, Ludwig Heinrich Christoph, Duitsch dichter van den Göttinger Hain. * 21 Dec. 1748 te Mariensee, † 1 Sept. 1776 te Hannover. Door Klopstock beïnvloed is zijn lyriek, in harmonischen vorm, bevallig, frisch, zelfs volksch en zeer weemoedig.

Uitg.: Critische uitg. d. W. Michael (2 dln. Weimar 1914-'18). — Lit.: W. Michael, H.-Studien (Halle 1909); Ernst Albert, Das Naturgefühl L. H. Ch. H.'s (Bonn 1910); Theodor Simon, Stil und Sprache der Poesie H.'s (Münster 1923). *V. Hulse.*

Holtz, Wilhelm, Duitsch natuurkundige; * 15 Oct. 1836 te Barth, † 27 Sept. 1913. Hield zich vooral bezig met proeven over electriciteit. **De electriseermachine van Holtz** is een door H. in 1865 uitgevonden electriseermachine naar het beginsel van de → electrophoor. Ze bestaat uit twee evenwijdig opgestelde cirkelvormige glazen platen, waarvan er een vast staat en de andere draaibaar is opgesteld. Op de vaste schijf zijn twee tegengesteld electrisch geladen papierstrooken bevestigd, op de draaiende schijf zijn een aantal sectoren van bladtin geplakt. Bij de draaiing worden deze laatste door de influentie van de ladingen op de andere schijf electrisch geladen, welke lading door metalen borstels wordt opgevangen. Uit deze influentiemachine van Holtz heeft zich verder de electriseermachine van Wimshurst ontwikkeld. *Borghouts.*

Holtzmann, Heinrich Julius, Prot. theoloog, vnl. exegeet van het N. T., bekend predikant; * 17 Mei 1832 te Karlsruhe, † 8 Aug. 1910 te Baden-Baden. Hij verdedigde als een der eersten in de synoptische kwestie de zgn. „Zweiquellentheorie". Hij behoorde tot de school van → Baur in gematigden vorm, later wendde hij zich ook tot de „religionsgeschichtliche" richting. Hij schreef vooral handboeken en behandelde ook de theologie van het Nieuwe Testament.

Werken: o.a. Die synoptischen Evangelien (1863); Die Katechese der alten Kirche (1892); Das Messianische Bewusztsein Jesu (1907). *C. Smits.*

Holvoet, → Voetafwijkingen.

Holvoet, Benoit Joseph, liberaal staatsman; * 27 Jan. 1763 te Dadizeele, † 24 Jan. 1838 te Mechelen. Studeerde rechten aan de hoogeschool te Leuven en werd spoedig als knap jurist met onderscheiden functies bij het gerecht belast onder het Oostenrijksch bewind. Tijdens de Fransche overheersching had hij ook tal van officieele rechtskundige en financieele opdrachten te vervullen; in 1812 werd hij benoemd tot prefect van het dept. van Jemappes. Na de vereeniging met Noord-Nederland was hij voor België raadsheer bij koning Willem I. Op 8 April werd hij afgevaardigde-beheerder in het dept. Schelde en Leye en lid der nieuwe grondwetcommissie; hij fungeerde als voorzitter op de vergadering der afgevaardigden uit het Zuiden, die de uitgebrachte stemming bij de grondwetverkiezing opnamen. Tot lid in den Raad v. State benoemd in 1815, werd hij gouverneur van Brabant in 1820, daarna van West-Vlaanderen; in 1826 werd hij lid der Eerste Kamer. Wegens een meeningsverschil trad hij in 1829 uit staatsdienst en nam sedert geen deel meer aan het politiek leven. *Uytterhoeven.*

Holwerd, dorp van ong. 2 000 inw. in → West-dongeradeel; veerdienst op Ameland.

Holwerda, Antonie Ewoud Jan, Ned. historicus en archaeoloog; * 1845 te Gorcum, † 29 Aug. 1922 te Leiden; 1896-1915 hoogleeraar te Leiden.

Werken: Die alten Kyprier in Kunst und Cultus (1885); art. in o.a. Mnemosyne, Archaeol. Zeitung, Jahrb. d. Kais. Deutsch. Archaeol. Instituts.

Holwierde, → Bierum.

Holwit wordt bij den boekdruk of typographie gebruikt voor het opvullen van groote ruimten, welke op den afdruk wit moeten blijven. Deze stukken „wit", uit lood of ijzer vervaardigd, zijn hol gemaakt, ten einde het gewicht ervan zoo gering mogelijk te maken. De breedte is doorgaans 2, 3 of 4 → augustijn, de lengte gewoonlijk 4, 8, 12, 16, 20, 24 augustijn en langer. Het groote h. is van ijzer en het kleine van lood. IJzeren h. is sterker, doch roest; looden h. is spoediger beschadigd. *Ronner.*

Holwortel, → Helmbloem.

Holyhead, havenstad op Holy Isle, N. Wales (XII 465 D 5); ca. 11 000 inw.; maildiensten tusschen Eng. Ierland.

Holy Island (vroeger Lindisfarne), eilandje 4 km² groot, voor de Noordkust van Northumberland, bij eb bereikbaar te voet, bij vloed per boot. St. Aidan stichtte hier een klooster en een bisschopszetel in 635. St. Cuthbert was hier tusschen 684 en 687 bisschop. Kerk en klooster verwoest door de Noormannen in 893. In 1083 Benedictijnerklooster, verwoest tijdens Hendrik VIII, thans ruïne. Van H. zijn afkomstig de Lindisfarne Gospels, in sierletters geschreven ter eere van St. Cuthbert; uitnemend bewaard gebleven (Britsch Museum te Londen). *G. de Vries.*

Holy Name Society, Kath. vereeniging in Engeland, welke zich o.m. ten doel stelt het moreele gehalte der filmproductie in den goeden zin te beïnvloeden. Deze vereeniging ontstond op voorbeeld van het → Legion of decency in Amerika.

Holyoke, stad in Massachusetts (V.S. v. Amer., 42° 14′ N., 72° 28′ W.), aan de Connecticut-rivier. Ca. 57 000 inw. Handelscentrum en industriestad: papier, zijde, katoen, wollen goederen. Waterval met krachtwerken op de rivier.

Holz, Arno, Duitsch schrijver; * 26 April 1863 te Rastenburg, † 26 Oct. 1929 te Berlijn. H. is de verkondiger van het „consequente Naturalisme”, houdende dat de kunst natuur moet zijn in de mate van haar middelen. Naar de motieven verliet hij Zola niet, maar hij legt den nadruk op vernieuwing van de uitdrukkingsmiddelen. Probeert nieuwe rhythmen. Het ontbrak hem aan sterke, scheppende fantasie. Hij had veel invloed op den jongen G. Hauptmann; gaf samen met W. Kirchbach, H. en J. Hart, Karl Bleibtreu e.a. uit „Moderne Dichtercharaktere” (1884), werkte vooral samen met Oskar Jerschke en later met Johannes Schlaf.

Werken: o.a. Deutsche Weisen (met Jerschke, 1884); Die Familie Selicke (met Schlaf, 1891); Papa Hamlet (met Schlaf, onder pseud. Bjarne P. Holmsen); Sozialaristokraten (1896); Ignorabimus (1913). — Uitg. Das Werk (10 dln. 1924 vlg.). — Lit.: H. W. Fischer, A. H. (Berlijn 1924); O. Schär, A. H., seine dramatische Technik (Bern 1926). *V. Hulse.*

Holzaad (Bifora radians), eenjarig, klein plantje van de fam. der schermbloemigen, groeit soms ook in onze streken. In Z. Europa en Voor-Azië vervangt deze soort soms de koriander. Ook de vruchten van B. testiculata worden als kruiderij benut.

Holzhauser, Bartholomeus, stichter van de vereeniging der → Bartholomieten; * 24 Aug. 1613 te Laugna bij Augsburg, † 20 Mei 1658 te Bingen. In 1639 priester gewijd, 1640-'42 kanunnik in Tittmoning, 1642-'55 deken te St. Johann in Tirol en 1655-'58 te Bingen. Terwijl zijn ascetische geschriften, vooral dat over de nederigheid, van grooten invloed waren op de opleiding der geestelijkheid, vonden zijn visionnaire veel critiek en bestrijding.

Biographieën door J. P. L. Gaduel (²1868); H. Wildanger (³1916); M. Arneth (1935). *Wachters.*

Holzmeister, Clemens, Oostenr. architect; * 27 Maart 1886 te Fulpmes (Tirol); 1925 prof. aan de Academie in Weenen. Begaafd architect, die in aansluiting aan de bouwtraditie eigen banen gaat, ook op het gebied van de religieuze kunst.

Hom, de witte, roomachtige zaadmassa van den geslachtrijpen mannelijken visch (hommer).

Homalographische projectie, → Babinet (projectie van).

Homarus, → Zeekreeft.

Homatropine, amandelzure ester van tropine, synthetisch uit beide componenten bereid. Het broomwaterstofzure zout, $C_{16}H_{21}NO_3HBr$, wordt in de geneesk. in de plaats van atropine gebruikt, de pupilverwijding is echter van korter duur. Voor inwendig gebruik dient methylhomatropine, novatropine, dat minder giftig is dan atropine.

Lit.: Comm. Ned. Pharm. Ed. V (III). *Hillen.*

Hombeek, Belg. gem. in de prov. Antwerpen, op 2 km van Mechelen, aan de Zenne (II 511 B 4). Ca. 3 000 inw. Opp. 965 ha. Leemgrond, landbouw, Romaansche kerktoren.

Hombori, gebergte beneden de 1 000 m in Fransch West-Afrika, ten Z. van de groote bocht, die de Niger beschrijft in de omgeving van Timboektoe (I 520 C 3); er worden runderen en schapen gefokt.

Homburg, 1° (Fr. Hombourg) gem. in het N.O. van de prov. Luik, ten Z.W. van Aken; opp. 1 672 ha; 1 500 inw.; Geul en Gulp rivieren; heuvelachtige omgeving; landbouw; steengroeven; loodgieterij.

2° Bad Homburg vor der Höhe (d.i. voor den Taunus), stad in de Pruis. prov. Hessen-Nassau, ten N. van Frankfort a. d. M. (IX 576 C 3); ca. 17 300 inw. (1930), waarvan 40% Kath. Vroegere residentie van den landgraaf van Hessen-Homburg. Staal- en zouthoudende bronnen. Het slot van den vroegeren landgraaf dateert uit het begin van de 17e eeuw. *Comijn.*

Home consumption (Eng.), het verbruik in eigen land. In Engeland bedoelt men er mee het verbruik in het Britsch imperium, d.i. het Ver. Koninkrijk in Europa en de dominions.

Homel, → Gomel.

Homeoblastisch, → Metamorphe gesteenten (sub: Structuur).

Home office, het meest uitgebreide ministerie in het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en N. Ierland, de eigenlijke verbindingsschakel tusschen vorst en onderdanen. Het oefent contrôle uit op de Metropolitan police, vreemdelingen-, gevangenis- en krankzinnigeninrichtingen, adviseert omtrent de toepassing van het recht van gratie, vaardigt arbeidswetten uit en zorgt voor nijverheidsonderwijs. Aan het hoofd staat de Home secretary. *G. de Vries.*

Homerieten, volk in Z. Arabië (Jemen). Eerst polytheïstisch, beleden zij later een soort monotheïsme. Sinds 115 na Ch. heerschten zij over het oude rijk van Saba. Er was sterke Joodsche immigratie en sommige koningen zouden Jood geweest zijn. Volgens den Ariaan Philostorgius werden zij door Arianen in de 4e e. bekeerd, volgens Theodorus Lector door Katholieken, eind 5e e. In de 6e e. kwamen zij onder Perz. heerschappij en daarmee onder Nestoriaanschen invloed; in de 7e e. gingen zij geleidelijk tot den Islam over.

Lit.: Dict. Hist. Geogr. (III, 1233-1253); Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933). *Franses.*

Homerisch gelach, → Asbéstos gélos.

Home-Rule (Eng., = zelfbestuur), nationale beweging, strevend naar politieke, economische en cultureele zelfstandigheid van Ierland. Zij werd op touw gezet door → O'Connell, die, schier onmiddellijk na het aannemen van de → Emancipationbill (1829), de „Repeal”-agitatie inzette voor herstel der autonomie en „herroeping” van de Acte van Unie van

HOLBEIN DE OUDE EN DE JONGE

1

2

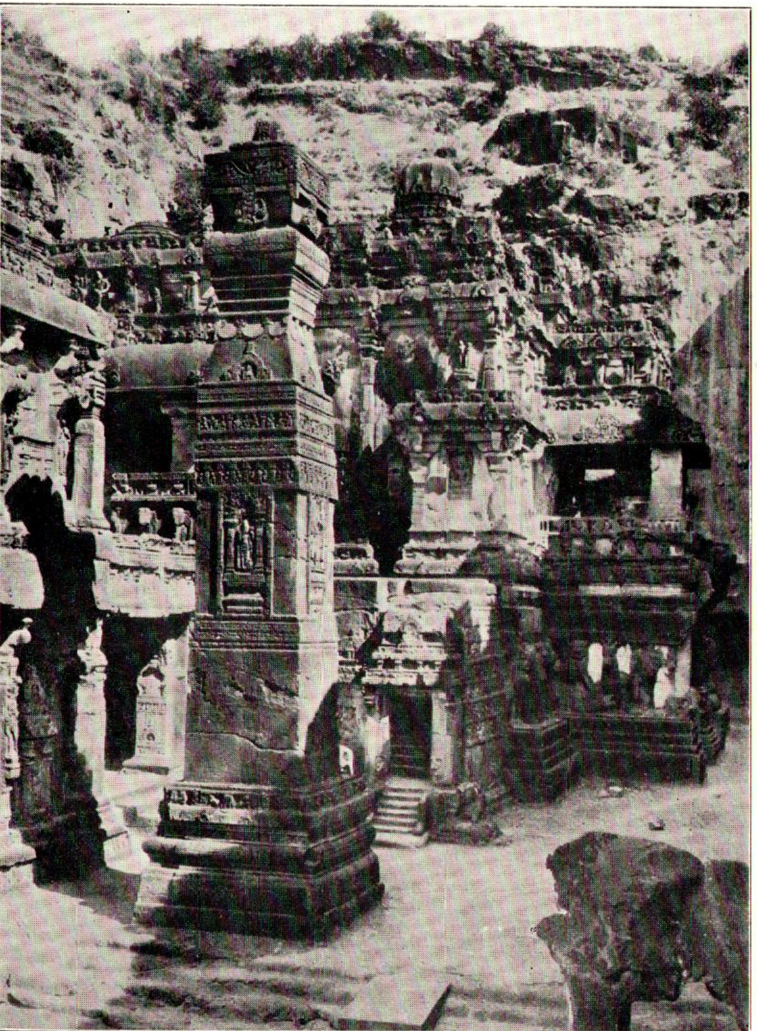
3

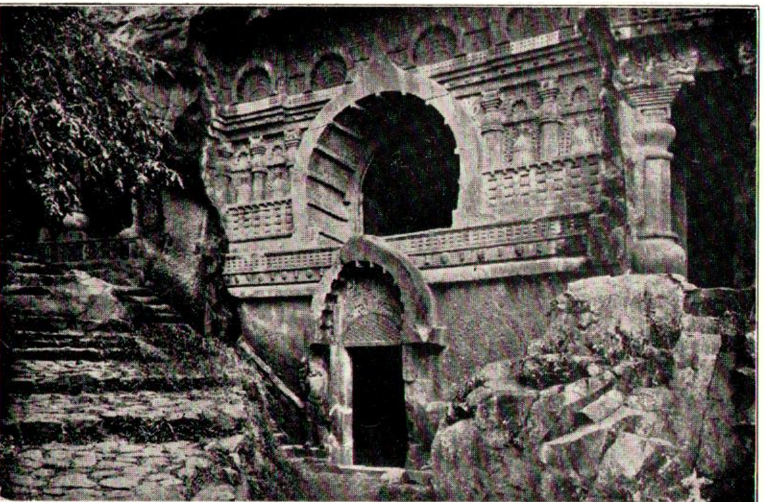

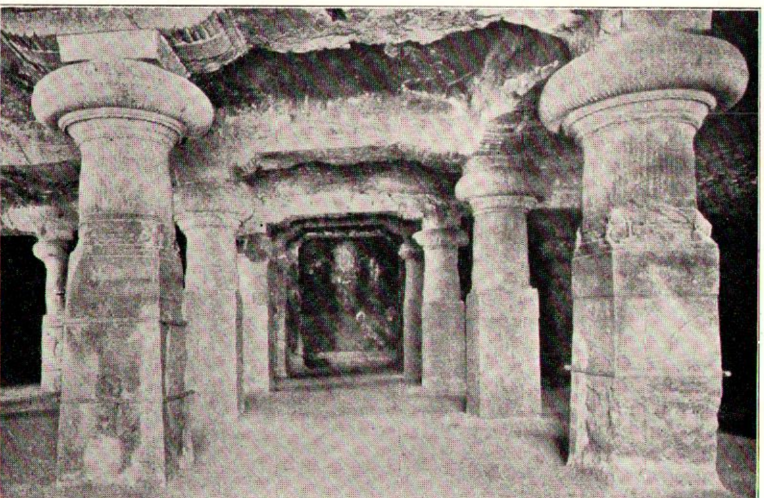
4

1. Hans Holbein de Oude. De H. Elisabeth, op een vleugel van het St. Sebastiaansaltaar (Alte Pinacotheek, München).
2. Hans Holbein de Jonge. Madonna met de familie van den burgemeester Jacob Meyer (1526; Slot te Darmstadt).
3 en 4. Hans Holbein de Jonge. Links: teekening van Amalie von Cleve (Windsor). Rechts: De valkenier van Hendrik VIII (1553; Mauritshuis, Den Haag).

HOLENTEMPELS

Links: Kailâsatempel te Ellora (ca. 775 n. Chr.). Rechts boven: Buitenzijde van de Chaityahal te Nasik (ca. 50 v. Chr.). Rechts onder: Zuilengalerij in een rotstempel op Elephanta (7e eeuw v. Chr.).

1801. De strijd nam een ontzaglijke uitbreiding, zoodat de regeering er in 1843 toe overging O'Connell aan te houden, wat voorloopig de rust herstelde.

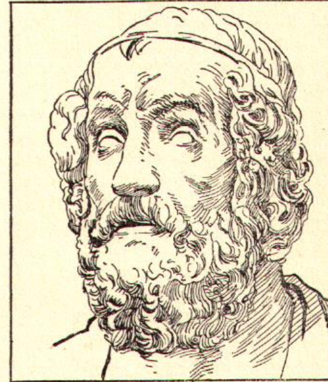
De hongersnood van 1845-'47 had echter de econ. zijde van het vraagstuk naar voren gebracht: slechts een onbeduidend gedeelte van den Ierschen bodem behoorde aan Ieren toe. Onder den indruk van de Fenians-aanslagen, deed Gladstone in 1870 een landwet aannemen, die de boeren tegen de willekeur van hun eigenaars moest beschermen, maar practisch weinig uithaalde. Hierover verbitterd, stichtten de Ieren allerlei bonden, vnl. de → Land League, onder de leiding van Parnell, en grepen opnieuw naar geweld. Zoo werd bijv. de onderkoning lord Cavendish in het Dublinsche Phoenix-park vermoord (1882). Lord Salisbury deed ietwat de aanslagen ophouden door een tweede landwet, waarbij de Eng. staat aan de boeren voorschotten zou geven om hun pachthoeven te koopen, wat veler situatie merkelijk verbeterde. Een beslissende stap in deze richting was de wet van Wyndham (1903).

Intusschen begon men weer volop de aandacht te vestigen op de politieke H. Twee voorstellen van Gladstone (1886-'92) werden door het parlement, waar nochtans de Home-Rulers een machtige fractie vormden, verworpen. De autonomie werd eindelijk verleend in 1914, maar toen brak zóó'n verzet uit vanwege het Prot. Ulster, dat men het niet aandurfde haar in te voeren. In Ierland bewapenden zich Katholieken zoowel als Protestanten; alleen de Wereldoorlog wendde den dreigenden burgerkrijg af. Het mislukken van deze pogingen deed echter een extreme partij opkomen, de → Sinn-Fein, die onder leiding van De Valera op volledige onafhankelijkheid aanstuurde, en haar werking begon met aanzetting tot dienstweigering. De wreede onderdrukking van den zgn. Paaschopstand van 1916 werkte propagandistisch voor de Sinn-Fein. Bij de verkiezingen van 1918 wonnen de Sinn-Feiners bijna alle parlementszetels, maar constitueerden zich in een Iersch parlement te Dublin, in plaats van naar Londen te trekken (1919). De Valera werd tot president van de nieuwe Iersche Republiek uitgeroepen. De Eng. Black-and-Tan's voerden een bloedige repressie, maar de Ieren verweerden zich twee jaren lang met heldenmoed. In 1922 sloten beide partijen het verdrag van Londen, waarbij het Kath. Ierland, dus zonder Ulster, als „Irish Free State" het statuut van Dominion verkreeg. Een gedeelte van de Sinn-Feiners, onder leiding van De Valera, verwierp echter deze regeling. Deze zgn. Republikeinen behaalden in 1932 de parlementaire meerderheid en begonnen aanstonds het programma van Sinn-Fein uit te voeren: de eed van trouw aan den Eng. koning werd afgeschaft en men besloot de terugbetaling van de voorschotten der wetten Salisbury en Wyndham te staken.

Cultureel streeft H. er naar de Iersche taal en beschaving te doen herleven (→ Gaëlische Beweging).

L i t . : M. MacDonagh, The H. R. Movement (1920); W. O'Brien, The Irish Revolution (1920); J. O'Connor, Hist. of Ireland, 1798-1924 (2 dln. 1925). *V. Houtte.*

Homerus, de eerste dichter der ons bekende Grieksche letterkunde (waarsch. 9e/8e eeuw v. Chr.), de vader van alle Gr. poëzie en in het bijzonder van de epiek. Over zijn persoon bezat de Oudheid zelve geen zekere gegevens; de Antieke biographieën, die trouwens pas in de eerste eeuwen na Chr. werden samengesteld, berusten grootendeels op combinaties en phantasie. Zeven steden betwistten elkaar het voorrecht de geboorteplaats van H. te zijn, w.o. Smyrna of Chios het meest in aanmerking kunnen komen. Dat H. een Ioniër was van Klein-Azië, lijdt geen twijfel. De plastische voorstellingen van den blinden zanger zijn alle geïdealiseerde beelden uit den Hellenistischen tijd.

Homerus.

Onafscheidbaar van H. zijn de twee machtige epopeeën, die als de twee zuilen zijn van de gulden ingangspoort der Gr. lit., nl. de → I l i a s en de → O d y s s e a. Schijnbaar primitief, blijken ze bij nadere ontleding de bekroning eener eeuwenlange letterkundige ontwikkeling. Zij vormen elk op zich zelf een organisch geheel, waarin motieven en episoden van allerlei herkomst rondom een centraal thema en in een wel bepaald kader met geniaal overleg verwerkt zijn. De karakterteekening blijft niet beperkt bij het zgn. „Homerische epitheton"; maar ieder karakter met al zijn schakeeringen spreekt uit woord en daad; geen twee helden gelijken op elkaar; onder hun heroïsch uiterlijk blijven het levende menschen. Niet minder menschelijk en waar zijn de redevoeringen, waarvan de meeste echte pareltjes zijn van ware welsprekendheid. De goden, die geheel anthropomorphisch worden voorgesteld, grijpen gedurig in, maar op zoodanige wijze, dat de autonomie der karakters er weinig onder lijdt. Ofschoon de helden vroom zijn, toch mist de godenwereld de van een modern standpunt uit verwachte waardigheid en niet ten onrechte erkent men in de Olympische maatschappij de weerspiegeling van de levenslustige en ietwat vrijzinnige Ionische ridderschap, wier milieu en mentaliteit de dichter, die zelf een Ioniër was, hier reproduceert. Van zedelijken ernst en idealisme geven de helden eigenlijk meer blijk dan de goden. Toch gold de dichter, evenals Hesiodus, als de schepper der Gr. theologie en theogonie, wat hierdoor te verklaren is, dat hij een geordend godensysteem heeft opgebouwd, waarin de Olympiërs, met Zeus als opperste leider, feitelijk alleen bestaan, regeeren en de andere tallooze locale godheden hebben verdrongen. De beelden en vergelijkingen, hetzij bondig, hetzij breed uitgewerkt, illustreeren de handeling of de stemming; de uitvoerige beelden, die vnl. dienen om het collectieve te suggereeren, de beschrijving van massahandelingen te vervangen, zijn niet zoozeer plastisch dan wel dynamisch, d.w.z. dat ze telkens op zich zelf een tafereel vol actie vormen. De stijl en de gang van het verhaal zijn nu eens vlug en gedrongen, dan weer verhoogt de dichter de spanning door te verwijlen bij neven- of tusschenepisoden. Soepel en aangepast aan den inhoud vloeit de klankrijke, Oud-Ionische kunsttaal in de duizenden hexameters, die hier en daar nog de sporen vertoonen van het oeroude liedvers, waaruit deze versmaat zich heeft ontwikkeld.

Buiten de Ilias en de Odyssea schreef de Oudheid

aan H. nog andere, thans verloren, epopeeën toe, als o.m. de Thebaïs, de Epigonoi (cf. Epische cyclus), de parodie Margites, alsook de bewaarde zgn. Homerische epigrammen. De opvatting, dat enkel Ilias en Odyssea authentiek zijn, dagteekent eerst uit den tijd van de Alexandrijnsche philologie (zie onder), al was vroeger reeds twijfel omtrent de andere gedichten opgerezen (cf. bijv. Herod. II, 117). Het Homerische epos werd in Griekenland gevulgariseerd door de rhapsoden, w.o. de zgn. Homeriden van Chios waarsch. een afzonderlijke klasse vormden. H. werd al spoedig het schoolboek bij uitstek, de opvoeder van het volk, de Grieksche Bijbel. Uit zijn werk werd allerlei wijsheid en wetenschap gehaald, vooral door de sophisten en hun geestverwanten, o.w. Antisthenes en de Cynici, die, evenals reeds Theagenes van Rhegium vóór hen, den dichter allegorisch verklaarden om hem te kunnen maken tot den patroon van hun eigen wijsgeerige stelsels Om niet te gewagen van de (zeer twijfelachtige!) redactie van den Homerustekst door Pisistratus, was het eerst te Alexandrië, dat philologen als Zenodotus, Aristophanes, vooral Aristarchus, H. naar vorm en inhoud aan een gezonde critiek onderwierpen; op de Alexandrijnsche recensies gaat onze overgeleverde tekst terug. Ook hier werden de twee epopeeën in 24 zangen ingedeeld en grondig gecommentarieerd. De critiek der Pergameensche philologen was meer wijsgeerig, minder objectief, minder wetenschappelijk.

Reeds in Alexandrië werd het **Homerisch vraagstuk** aangesneden door de Chorizonten (= scheiders), die een afzonderlijken dichter opeischten voor elk van beide epopeeën; doch hun opvatting, bestreden door den gezagvollen Aristarchus, drong niet door. De 17e eeuw, tijdens de Querelle des → Anciens et des Modernes, vatte met l'Abbé d' → Aubignac het probleem weer aan. Onder invloed van F. A. Wolf's Prolegomena ad Homerum (1795), die in hoofdzaak steunden op de toen nagenoeg onbekende Conjectures van d'Aubignac, huldigde de 19e eeuw overwegend de overtuiging, dat Ilias en Odyssea een compilatie, ja een samenraapsel waren van de meest uiteenloopende liederen of klein-epopeeën, door een „bewerker", zoo goed en zoo kwaad als het ging, en eerst in lateren tijd (tot zelfs 6e en 5e eeuw v. Chr.) aan elkaar geflanst. Anderen weer meenden, dat Ilias en Odyssea uit een primitieve kern (een zgn. oer-Ilias en oer-Odyssea) door latere aanvullingen ontwikkeld waren. Zeldzaam waren de zgn. Unitariërs. De 20e eeuw bracht een ommekeer in de Homerische critiek: na een eeuw van hypercritiek werd de traditioneele opvatting zoowel omtrent H. als geniaal kunstenaar en scheppend dichter als omtrent de eenheid van Ilias en Odyssea weer in eer hersteld; zelfs gaan enkelen weer zoo ver, te beweren en te bewijzen, dat beide werken door H. zijn geschreven. En inderdaad, al kan voor bepaalde, trouwens weinig talrijke passages de mogelijkheid van latere interpolaties of toevoegsels niet a priori verworpen worden, toch blijken afdoende, onweerlegbare gronden tegen de eenheid van de Ilias en de eenheid van de Odyssea en zelfs tegen de authenticiteit van Ilias én Odyssea niet te kunnen aangevoerd worden. Een verder doorgedreven onderzoek van de Homerische kunst en techniek, een betere kennis van den Homerischen tijd verklaren veel wat vroeger onverklaarbaar scheen. Thans heeft het Homerisch probleem een andere formuleering gekregen: bij het haast algemeen erkende bestaan van H. als scheppend kunstenaar en bij de haast algemeen aangenomen eenheid van zijn werken, komt het er op aan te weten in hoever H. origineel is, hoeveel hij aan zijn, ons onbekende, voorgangers verschuldigd is.

Uitg. v. Ilias en Odyssea: Ludwich (1889-1907); Monro-Allen (1911-'20); Allen (1931). Met comm.: Pierron (1883-'87); Ameis-Hentze-Cauer (1883-1927); Van Leeuwen (1912-'17). Ilias afzonderlijk: Allen (1931); Leaf (1900-'02; met comm.). Odyssea afzonderlijk: Merry-Riddell-Monro (1886-1901; met comm.); Bérard (1924-'25; met Fr. vert.). — Vert. v. Il. en Od.: Aeg. Timmerman (Amsterdam-Brugge 1931 en '33). — Lit.: Schmid-Stählin, Gesch. d. Gr. Lit. (I. Teil, I. Band, 1929, blz. 54-246; met bibliogr., blz. 192 vlg.). De bibliogr. van 1881 tot 1924 besproken in Bursians Jahresberichte (dl. 112, 1902; dl. 138, 1908; dl. 175, 1912; dl. 166, 1914; dl. 182, 1921; dl. 207, 1926); Drerup, Homerische Poetik (I en III 1921). *V. Pottelbergh.*

Homerus Latinus, ook Ilias Latina of Pindarus Thebanus genoemd, een metrische samenvatting van de Ilias, in 1 070 Lat. hexameters, waarvan de auteur vermoedelijk Silius Italicus is; zeer gelezen in de M.E., die aldus eenig begrip kregen van den inhoud althans van de Ilias. *V. Pottelbergh.*

Uitg.: Baehrens, Poetae Latini Minores (II, 7 vlg.).

Home secretary, de minister, die aan het hoofd van het → Home office staat.

Homespun, origineel, handgesponnen en handgeweven Schotsche stof. Tegenw. worden groote hoeveelheden imitaties machinaal vervaardigd. Binding: keper of plat. Materiaal: grof strijkgaren; meestal strijkgaren-cheviot, soms gemengd met kunstwol, ruw en ongelijkmatig uiterlijk. Kleur kettinggaren in den regel natuur-wit; inslaggaren meestal gemêleerd, soms ook fantasiegaren (noppen, knoopen, enz.). Stevige stof voor sportcostumes, enz. *Schroeder.*

Home, sweet home (Eng., = tehuis, zoet tehuis), Eng. volkslied uit de opera „The maid of Milan"; tekst van Clarie, muziek van J. Howard Payne.

Homiletica (< Gr. homilein = van gedachten wisselen), onderdeel der → pastoraaltheologie. De h. is de theoretische en practische leer van het preeken, van het verkondigen van het Woord Gods. In de h. worden behandeld het wezen en doel der preek, de inhoud, de bronnen, de verschillende soorten der preek, de vereischten voor een goede preek.

Lit.: A. Meyenberg, Homiletische und Katechetische Studien ([8]1925). *Kreling.*

Homiliarium (liber homiliarus), 1° boek, bevattend een verzameling homilieën van een enkelen schrijver (meest Kerkvader), ofwel een keur van homilieën van verschillende schrijvers.

2° Liturgisch boek, homilieën inhoudend over de Evangeliën van Zon- en feestdagen, ter voorlezing (in de middeleeuwen) door den diaken in plaats van de preek door bisschop of priester (oudste: begin 6e eeuw); ofwel, en vooral, de homilieën bevattend, welke in het Koorgebed gezongen (gelezen) worden (oudste: 8e eeuw). → Homilie (sub 2°). *Louwerse.*

Homilie, 1° preeksoort; eenvoudige verklaring van de in de H. Mis, in Epistel en Evangelie, voorkomende gedeelten der H. Schrift.

2° Benaming der lessen, ontleend aan uitleggingen (meest homilieën, zie sub 1°) op het Evangelie van den dag, te zingen (lezen) in de Metten.

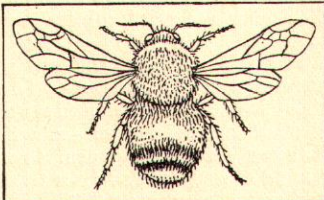
Homines intelligentiae (Lat., = mannen van verstand), → Vrijen Geest (Sekte van den).

Hominidae (palaeontologie), familie der menschen. Fossiele menschenresten worden dikwijls als biologisch andere soorten of geslachten be-

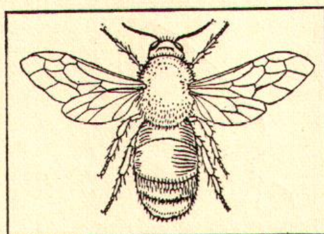
schreven, bijv. Pithecanthropus erectus Dubois, en dan als familie der H. samengevat. Zie ook → Homo.

Hommel, F r i t z, Duitsch Oriëntalist; * 31 Juli 1854 te Ansbach. Tot 1926 prof. in de Semietische talen te München. Hij bewoog zich o.a. op het gebied der Ethiopische en Arab. taalwetenschap en in de Assyriologie. Zijn voornaamste werk is Grundriss der Geogr. u. Gesch. d. Alten Orients (München 1904, ^{2}926; in: Handb. d. klass. Alt.), een werk van groote eruditie, maar onvoldoenden critischen zin. *Simons.*

Hommels (Bombinae), vliesvleugelige insecten van de orde der Aculeata of angeldragers. Zij komen voor in alle werelddeelen behalve Australië; in Ned. leeft een 20-tal soorten. De bouw der h. komt vrijwel overeen met die der honigbij; zij zijn echter forscher en dichter behaard. De wijfjes dragen wasklieren en aan de achterpooten een korfje tot het meenemen van stuifmeel; de tong, die in rust opgerold onder den kop ligt, is uitgestrekt minstens even lang als het lichaam. Vele bloemen met diepliggenden honig zijn daarom vooral op bestuiving door h. aangewezen.

Aardhommel ♀ (Bombus terrestris).

Koekoekshommel (Psithryrus rupestris).

Een hommelnest wordt gesticht door een groot, bevrucht wijfje, dat op een beschut plekje den winter heeft doorgebracht. Deze „koningin" vliegt in Maart-April uit en zoekt een nestplaats: een verlaten molshoop, een muizengat, een hollen boom, een nestkastje e.d. Hier worden enkele eieren gelegd, die door de koningin worden verzorgd, tot na 4 weken de eerste „arbeidsters" zijn ontstaan, d.w.z. wijfjes, die kleiner zijn dan de koningin. Deze laatste bepaalt zich nu verder vooral tot het leggen van eieren, die afgezet worden in napvormige wascellen. Het totaal aantal bewoners van een nest bedraagt hoogstens 500. Hieronder zijn ook darren, uit onbevruchte eieren ontstane mannetjes. De overtollige honig wordt in afzonderlijke honigcellen bewaard. In Aug. ontstaat een aantal grootere wijfjes, die door de darren worden bevrucht en in het najaar blijven leven, terwijl de overige bevolking van het nest uitsterft; deze stichten het volgend voorjaar een nieuw nest.

Voornaamste soorten in Ned. zijn de → aardhommel, akkerhommel, steenhommel, tuinhommel. De moshommel nestelt boven den grond. Koekoekshommels leggen hun eieren in nesten van andere h., waarin de jonge dieren veilig opgroeien. *M. Bruna.*

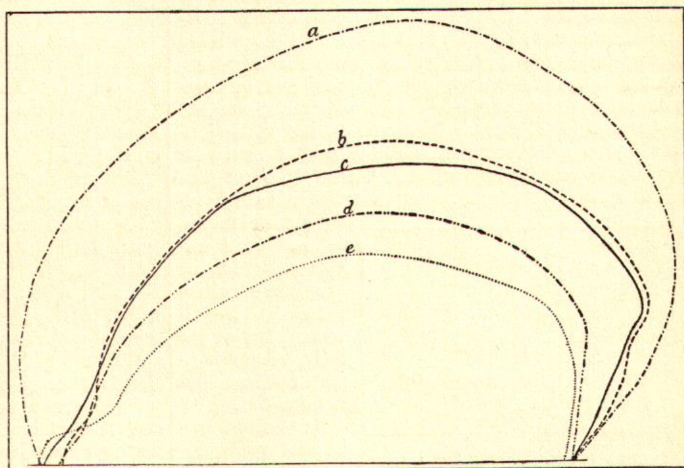
Hommer, geslachtsrijp mannetje van een visch, vaak met een zeer levendig gekleurd bruiloftskleed.

Hommerts, dorp in de gem. → Wijmbritseradeel.

Homo (p a l a e o n t o l o g i e), Lat. naam voor → mensch.

A) Als antwoord op de vraag naar den **oorsprong** van den mensch, als natuurwetenschappelijk, biologisch probleem gesteld, werd door Häckel de dierlijke afstamming van den mensch verdedigd, hetgeen heftigen strijd veroorzaakte, maar tevens het onderzoek van de hist. documenten, de fossiele overblijfselen van apen en menschen, stimuleerde. De theorie, dat de mensch van mensch-apen afstamt, heeft onder de biologen veel aanhangers. Hierbij wordt niet aangenomen, dat één der tegenw. apensoorten een voorvader van den mensch was, doch dat de mensch en mensch-apen een gemeenschappelijken stamvader hadden. Op grond der fossielen wordt de menschelijke afstamming als volgt gereconstrueerd.

Het eerste optreden van mensch-apen valt in het jong-Tertiair. In Mio- en Pliocene afzettingen heeft men op vsch. plaatsen onderkaken en tanden gevonden en één opperarmbeen. Deze, in een geslacht Dryopithecus vereenigde, overblijfselen hebben kenmerken van mensch, chimpansee en gorilla. In 1924 werd bij T a u n g s in Beetsjoeanaland (Z. Afrika) een fossiele schedel gevonden, door Dart **Austrolopithecus africanus** genoemd, die als de schakel tusschen de antropomorphe apen en de primitieve Hominiden aangezien werd. Het is een jong individu met melkgebit en gedeeltelijk blijvend gebit, dat door de kleine hoektanden en den vorm der kiezen gelijkenis heeft met mensch en chimpansee, doch ook eigen specialisaties, waarom O. Abel deze soort voor een zijontwikkeling houdt. De ligging van het achterhoofdsgat wijst op een rechteren gang dan bij chimpansee. De schedelcapaciteit is $1^1/_3$ van die van den Recenten mensch. Het bekendste fossiel, waarover felle strijd: mensch of aap, gevoerd werd, is de **Pithecanthropus erectus** van Dubois, die in 1890-'91 bij T r i n i l in O. Java gevon-

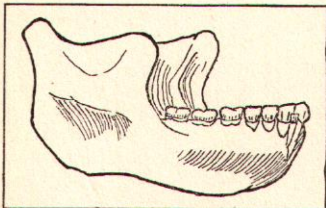

Homo. Profielcurven van schedels. a = Papoea-schedel; b = Spy-menschschedel; c = Pithecanthropus-schedel; d = Gibbon-schedel; e = Chimpansee-schedel.

den werd. Hiervan waren langen tijd een schedeldak, drie tanden en een dijbeen bekend. Eerst toen in 1931 p. → Bernsen O.F.M. met de bewerking van de hierbij gevonden groote collectie beenderen begon, werden spoedig nog 4 dijbeenderen gevonden, welke na den dood van p. Bernsen door Dubois beschreven zijn. De vraag of de zeer vlakke schedel en de zeer menschelijke dijbeenderen bij elkaar hooren, is nog niet definitief beslist. De opvatting, dat deze primitieve schedel wel tot het menschenras gerekend moet worden, wordt gesteund door Recente vondsten van den zgn. **Sinanthropus pekinensis.**

In 1923 begon p. Teilhard de Chardin het onderzoek van Diluviale beenderenhoudende lagen ten Z. der O r d o s w o e s t ij n langs de Hoangho, waaruit hij vele Diluviale zoogdieren beschreef. In 1920 onderzocht Andersen grotten ten W. van Peking bij T s j o e-K o e-T i e n, welke onderzoekingen door Zdansky voortgezet werden. Uit het verzamelde beenderenmateriaal kwam in 1926 te Upsala een kindertand te voorschijn. De opgravingen werden daarna voortgezet door Davidson Black, die in 1928-'29 twee schedels, een kinderschedel en geraamtestukken van minstens 12 individuen kon opgraven en beschrijven. De hier gevonden schedels zijn iets hooger dan die van Pithecanthropus, het been is echter dikker, zoodat de schedelinhoud met ca. 1 000 cm^3 inhoud niet veel boven de 900 cm^3 van Pithecanthropus uitgaat. In de grotten zelf heeft men geen cultuurresten gevonden, doch wel in de omgeving in dezelfde gele leem als die de grotten opvult. Het zijn Palaeolithische vuursteenen werktuigjes en vlg. abbé Breuil, directeur van het Institut de Paléontologie humaine te Parijs, komen er ook brandsporen voor en zijn de fossielen systematisch in de grot geplaatst geweest. Dit wijst er op, dat wij hier met verstandelijke wezens te doen hadden, al was hun hersencapaciteit slechts $^2/_3$ van die van den Recenten mensch. De begeleidende fauna bewijst, dat we hier oud-Diluviale afzettingen hebben. De Trinillagen op Java waren door Dubois voor Tertiair gehouden. Nieuwe onderzoekingen hebben aangetoond, dat de Pithecanthropus zeker Diluviaal is en misschien zelfs jonger dan de Sinanthropus.

Als oudste Europeesche fossiele mensch wordt de door Smith Woodward beschreven **Eoanthropus dawsoni** beschouwd, die in 1911 bij P i l t d o w n in Z. Engeland gevonden werd. Men heeft hier een fragment van een onderkaak, welke in veel punten overeenkomt met een chimpansee, en schedelresten van een hoogeren schedel dan de hieronder te bespreken jongere Homo neanderthalensis bezit, zoodat men zeer twijfelt of deze bij elkaar hooren. In 1915 vond men echter op eenige km van de eerste vindplaats een tweeden schedel met in de nabijheid een kies als in de primitieve onderkaak. De Engelschen zeggen, dat zij bij elkaar hooren, anderen bestrijden het.

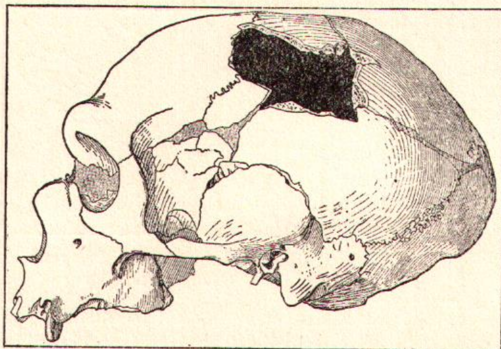

Homo. Onderkaak van den Homo heidelbergensis.

Een oud-Diluviale vondst, waarbij men niet getwijfeld heeft, dat zij van een mensch afkomstig is, is de in 1907 bij Mauer (bij H e i d e l b e r g) gevonden zware kinlooze onderkaak met een menschelijk gebit, welke als **Homo heidelbergensis** door Schoetensack beschreven is.

Uit de middel-Diluviale afzettingen zijn veel meer en vollediger resten bekend, die naar de bij D u s s e l d o r f in 1856 gevonden resten **Homo neanderthalensis** genoemd zijn. Zij vormen een apart ras, dat gekenmerkt is door een zwaren platten schedel, met vluchtend voorhoofd, vooruitstekend gezicht, geen kin en beenwallen boven de oogen. Hun schedelinhoud was met 1 500 cm^3 gelijk aan de Recente, de lichaamslengte was 160 cm, de knie kon niet geheel gestrekt worden. Zij hebben een eigen cultuur van vuursteenen werktuigen (Moustérien).

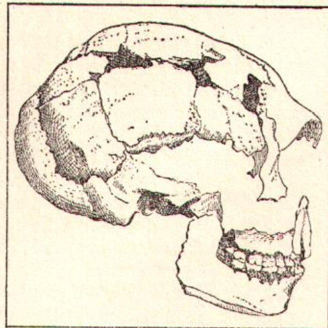
Van vele plaatsen kent men geraamten. Beroemd zijn die van T s j e c h o - S l o w a k ij e, waar in 1890-'94 bij Predmost binnen een omheining van mammoethschouderbladen en -onderkaken 20 menschenskeletten gevonden werden, waarvan een kindergeraamte een collier van ivoren kralen droeg. In 1924 werden op een plaats 2 000 mammoethwervels gevonden, 30 slagtanden, 20 wolvenschedels enz., alles gesorteerd. Bij Oestonice trof men 60 mammoethgeraamten, waarvan alle soorten beenderen op aparte hoopen gelegd waren. Een kinderskelet droeg een halsketen van poolvos-tanden.

Homo. Schedel uit La Chapelle aux Saints

Uit F r a n k r ij k kent men vsch. vind-plaatsen: Moustier **(Homo mousteriensis),** La Chapelle aux Saints, enz.; B e l g i ë: Spy en La Naulette; S p a n j e: Gibraltar; I t a l i ë: Rome, Malta; K r o a t i ë: Kaprina; R u s l a n d: Podkumok (Kaukasus).

Buiten Europa kende men wel de Moustérien-cultuur, doch pas in 1921 werd bij B r o k e n H i l l in Z. Afrika een schedel gevonden, als **Homo rhodesiensis** beschreven, die veel overeenkomsten heeft met den Neanderthaler. Hij heeft echter nog krachtiger oogwallen en achter op den schedel komen de onder- en achterkant in een horizontale kam samen. De tweede verafgelegen vondst geschiedde in 1931 op Java, toen

Homo. Schedel van een Spy-mensch.

ir. C. ter Haar bij geologisch kaarteeringswerk in rivierterrassen van de Solo bij N g a n d o n g op 11 km van Trinil, de vindplaats van Pithecanthropus, een vindplaats van fossiele beenderen ontdekte. In het hier verzamelde materiaal trof Oppenoorth een schedelkap en werden bij voortgezet onderzoek nog 10 schedelkappen gevonden. Zij zijn door Oppenoorth voorloopig als **Homo (javanthropus) soloensis** beschreven. Ook deze hebben veel overeenkomst met den Neanderthaler, doch de horizontale kam op het achterhoofd is nog scherper dan bij H. rhodesiensis. Schedel Ngandong V overtreft in grootte alle bekende fossiele of Recente schedels.

Recente opgravingen in P a l e s t i n a hebben uit Galilea en den berg Carmel resten geleverd, die een overgang schijnen te vormen naar het zgn. Cro-magnonras, dat vanaf het midden van den laatsten IJstijd de Neanderthalers gaat vervangen, waarbij de Aurignac-cultuur in plaats van de Moustérien-cultuur komt.

Toonden de voorafgaande fossiele geraamten nog beduidende anatomische verschillen met de Recente, welke men daarom ook wel **Homo primigenius** noemde, met het nu opkomende ras is het verschil veel geringer en spreekt men van **Homo sapiens fossilis.** Van het Cro-Magnonras was de gemiddelde lichaamslengte 180 cm en de schedelinhoud 1550-1600 cm^3, wat aan den hoogen kant ligt van de tegenwoordige variatie-breedte.

Nu beginnen zich ook reeds de tegenw. menschenrassen af te teekenen. De Italiaansche G r i m a l d i-schedel heeft negroïde eigenschappen; een ook door Dubois op J a v a gevonden schedel, door hem **Homo wadjakensis** genoemd is. is het prototype van een Australiër. Uit dezen tijd kent men de eerste k u n s t v o o r w e r p e n, beeldjes enz. Veelal werden grotten bewoond **(holenmensch),** waarvan de wanden beschilderd zijn. De fraaiste schilderingen vindt men in de grotten van A l t a m i r a in Spanje. (zie pl. t/o kol. 68 in dl. II; zie verder → Holenkunst). Uit Amerika kent men nog geen fossiele menschen. Men zie verder nog → Homo diluvii (tristis) testis.

B) Omtrent het **oorsprongsgebied** van den mensch zijn veel theorieën gelanceerd. Tegenwoordig wordt Centraal-Azië hiervoor aangezien. O. Abel wijst er op, dat door het ontstaan van de centrale bergketenen vanaf de Alpen tot het Himalaja in het Tertiair, vooral Centraal-Azië hoog oprees en van een laag, boschrijk land met warm klimaat geleidelijk veranderde in een hooggelegen, dor woestijnenland. De dierenwereld was daardoor gedwongen zich aan de veranderende omstandigheden aan te passen en het steeds afnemende voedsel dwong steeds een gedeelte andere voedselgebieden te zoeken en zij verspreidden zich over geheel de wereld. Zoo zou het ook met den primitieven anthropoïde gegaan zijn. *v. Tuijn.*

C) Omtrent den **oorsprong** van den mensch wordt **in de H. Schrift** gezegd: „De Heer God vormde dan den mensch uit het slijk der aarde en blies in zijn aangezicht den adem des levens en de mensch werd een levend wezen" (Gen. 2. 7). En de Bijbelcommissie antwoordde 30 Juni 1909 ontkennend op een vraag, omtrent de drie eerste hoofdstukken van Genesis, waarin gevraagd werd: „Mag men den letterlijken. geschiedkundigen zin in twijfel trekken, waar er in die hoofdstukken sprake is van feiten, die de grondslagen van den Christelijken godsdienst raken, zooals onder andere zijn: de schepping van alle dingen door God in het begin van den tijd, de bijzondere schepping van den mensch, de vorming van de eerste vrouw uit den eersten mensch, de eenheid van het menschengeslacht...?" Door deze uitspraak van de Bijbelcommissie is niet met onfeilbaar gezag een dogma vastgesteld, zoodat de Katholiek niet er door verplicht wordt, krachtens zijn geloof de evolutie van het lichaam van den mensch te ontkennen. Maar daar de Bijbelcommissie ambtelijk leergezag heeft, is de Katholiek verplicht zich aan deze uitspraak te houden. Wijl het evenwel geen definitieve kerkelijke uitspraak is, is haar beteekenis voor den Katholiek deze: bij den tegenwoordigen stand der wetenschap is er geen reden en is het dus niet geoorloofd den letterlijken zin van den Bijbel omtrent den oorsprong van het lichaam van den mensch in twijfel te trekken. Aan de wetenschap wordt daarmee volkomen vrijheid van verder onderzoek gelaten.

Al strijdt de aanvaarding van de evolutie met betrekking tot het menschelijk lichaam niet met het geloof, wel doet dit de stelling, dat vele menschenlichamen, waarin een ziel werd gestort, door dergelijke evolutie zijn gevormd. Dit is in tegenspraak met de Kath. waarheid van de eenheid van het menschelijk geslacht, van de afstamming van één ouderpaar.

Wat de ziel betreft, mag geen ontstaan door evolutie worden aangenomen, omdat daardoor tegenspraak ontstaat met de geloofswaarheid omtrent de onstoffelijkheid der ziel. → Ziel. Het verschijnen op aarde van den homo rationalis in zijn geheel, nl. naar ziel en lichaam, krachtens evolutie te verklaren, is dus niet overeenkomstig het Kath. geloof. Zie ook → Homo alalus; Mensch. *Kreling.*

L i t.: P. Potters, Verklaring van den Kathechismus (I 1928, 263); H. Weinert, Ursprung der Menschheit (Stuttgart 1932); O. Abel, Die Stellung des Menschen im Rhamen der Wirbeltiere (Jena 1931); M. Boule, Les hommes fossiles (Parijs 1923); H. de Dorlodot, L'évolution de l'homme du point de vue de la doctrine catholique (Leuven 1920).

Homo alalus. Volgens de oudere biologische evolutionistische school en speciaal volgens E. Häckel zou de wijde kloof, die er, juist op het punt van de taal, gaapt tusschen den mensch eenerzijds en de hoogere zoogdieren als de apen anderzijds, o.a. overbrugd kunnen worden door den Homo alalus, d.w.z. door een menschentype, dat nog geen eigen gearticuleerde taal bezat en zich hoogstens van een aantal ruwe klanken bediende in den trant van onze tusschenwerpsels. Het latere practische onderzoek heeft echter Häckel's voorspelling, dat de afstammelingen van den H. a. nog wel eens in de donkere oerwouden van Afrika of Amerika voor den dag zouden komen, niet bewaarheid. Integendeel, waar een menschelijke samenleving gevonden wordt, treft men ook talen. Dat sommige lager staande volken, als bijv. de Pygmaeën en de Pygmoïden, thans enkel de talen der omringende, verder ontwikkelde stammen spreken, is eerder als een algemeen aanpassingsverschijnsel te verklaren dan als een bewijs tegen het bestaan van een oorspr. eigen Pygmaeëntaal, want ook in andere opzichten hebben deze volkeren zooveel aan hun naburen ontleend. In de mengtaal der huidige Semang op Malaka konden Schmidt en Schebesta bovendien zeer positief de nawerking der oude Pygmoïde articulatiegewoontes, morphologische tendenzen, woordenschat enz. aantoonen. Bij de Negritos van N. Luzon schijnt de oude eigen taal nog als cultustaal voort te leven; ook in Afrika is door Schebesta in de laatste jaren een zelfstandige Pygmoïdentaal ontdekt. En waar de talen

der Pygmoïden zich ongestoord ontwikkelen konden, zonder dat er invloed van de naburige volkeren tusschenbeide kwam, verrassen ze juist door hun vormenrijkdom en de complexiteit van het geheele taalstelsel (Andamanen).

Ook aan het feit, dat vsch. oudere praehist. schedeltypen geen kin of slechts een zeer zwak ontwikkelde kin vertoonen, kan men geen argument ontleenen ten voordeele van de theorie over den H. a. Want ook vsch. huidige Australische stammen bezitten nauwelijks een kin, maar ze articuleeren evengoed en bouwen evengoed zinnen als de stammen, die in dit opzicht beter bedeeld zijn. Zonder twijfel heeft de ontwikkeling van de menschelijke kin op het klankstelsel der talen invloed gehad, maar men kan niet zeggen, dat dit daarom van tevoren niet geschikt was voor den dienst, die ervan gevraagd werd.

L i t. : W. Schmidt, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde (Heidelberg 1926). *Wils.*

Homobonus, Heilige, handelsman in Cremona; † 13 Nov. 1197 aldaar. H. leidde een voorbeeldig familieleven, wijdde zich aan werken van barmhartigheid en verrichtte veel wonderen. Reeds door Innocentius III op 12 Jan. 1199 heiligverklaard. Sedert 1357 rust zijn gebeente in den dom van Cremona. Kooplieden verbreidden zijn vereering in Duitschland en Frankrijk. In Bazel wordt hij onder den naam G o t m a n als patroon der kleermakers vereerd. In Nederland als patroon der R.K. Handelsreizigersvereeniging. Feestdag 13 November.

L i t. : Vita bij Surius (IV Keulen 1618). *Feugen.*

Homocentrisch (< Gr. homos = gelijk) (n a t u u r k.) is een lichtbundel, welks stralen vanuit één punt divergeeren of naar één punt convergeeren.

Homo diluvii (tristis) testis (Lat.), d.w.z. de mensch, die getuige was van den Zondvloed. J. J. Scheuchzer, prof. in Zürich, meende hem in 1726 ontdekt te hebben in Miocene afzettingen bij Oeningen bij het Bodenmeer. Cuvier herkende hierin het skelet van een reuzensalamander, welken hij beschreef als Andrias Scheuchzeri. Het origineel bevindt zich in het Teyler-museum in Haarlem. Voor ill. zie plaat bij → Amphibia (deel II, kolom 205, nr. 2). *v. Tuijn.*

Homodont (d i e r k.), gebit, waarvan alle tanden een gelijken vorm bezitten.

Homoeërs (< Gr. homoios = gelijk), gematigde Arianen. In tegenstelling met de strenge Arianen (→ Anomoeërs) hielden zij, dat Christus een soortgelijk wezen was als de Vader (**homoiousios**), maar verwierpen, tegenover de Katholieken, dat Christus **homoousios** was, medezelfstandig, één in wezen met den Vader. Onder aanvoering van Basilius van Ancyra behaalden zij op de derde synode van Sirmium de overwinning op de strenge Arianen en legden het homoiousios vast in de derde formule van Sirmium (358). *Franses.*

Homoeopathie, een in 1810 door Samuel → Hahnemann ingevoerde geneeswijze. In het begrip h. ligt opgesloten, dat een geneesmiddel in staat is dezelfde ziekteverschijnselen te veroorzaken, die ook bij iemand door een natuurlijke ziekte kunnen worden teweeggebracht. Men spreekt dan van een artsenij-ziekte. Men gaat nu in de h. uit van den grondregel, dat voor de genezing van zieken die artsenijen moeten worden uitgekozen, die overeenkomstige ziektebeelden als zij moeten bestrijden, ook zelf tot stand kunnen brengen. Men meent, dat alleen deze stoffen in staat zijn de zieke weefsels en organen gunstig te beïnvloeden. Waarbij men echter de geneesmiddelen in zoo sterke verdunningen toepast, dat ze niet meer schadelijk kunnen werken. Integendeel, hun werking zou dan juist de omgekeerde zijn van die, door grootere hoeveelheden tot stand gebracht; zij ondersteunen nu het natuurlijke genezingsproces.

De stoffen, die in de h. als geneesmiddel dienst doen, stammen zoowel uit het dieren- en planten- als uit het delfstoffenrijk. Men gebruikt nooit meer dan één der stoffen. Arsenicum is een goed voorbeeld van een stof, die bij den mensch verschijnselen kan opwekken, gelijkend op die, welke bij Aziatische cholera worden waargenomen. Vandaar dat arsenicumbehandeling bij deze infectieziekte in de h. veelvuldig werd toegepast.

Hahnemann koos honderdvoudige verdunningen (centesimale schaal) van aftreksels. Later gebruikte men de decimale schaal, m.a.w. elke volgende verdunning bevat van het geneesmiddel $^1/_{10}$ deel van de voorgaande. Men kiest die verdunning (bijv. de dertigste), waarbij nog juist een curatieve werking geacht wordt op te treden. Onoplosbare stoffen worden met melksuiker verwreven en verdund, oplosbare met wijngeest.

In homoeopathische ziekenhuizen, als bijv. in Ned. te Oudenrijn, bestudeert men de inwerking van artsenijen op het gezonde en zieke lichaam. In Amerika vindt de geneeswijze den meesten bijval. De Vereeniging tot Bevordering van H. in Ned. geeft een eigen tijdschrift en verschillende brochures uit en streeft bovendien naar de aanstelling van een hoogleeraar voor de h. aan de rijksuniversiteit te Utrecht en naar het verkrijgen van rijkssubsidies voor onderzoek. Dit laatste verdient echter nauwelijks dien naam, daar het aantoonen van de inwerking op het lichaam van zulke kleine hoeveelheden van geneesmiddelen als men pleegt te gebruiken, tot de onmogelijkheden behoort. Zie ook → Allopathie. *Botman.*

Homoeorieën (w ij s b e g e e r t e) zijn de deelen, waarin volgens lateren de qualitatief bepaalde en onderling onherleidbare oerstoffen, die → Anaxagoras van Clazomenae de zaden der dingen noemde, tot in het oneindige kunnen worden verdeeld.

L i t. : F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsbeg. der Gr. en Rom. ([2]1932).

Homogametisch, → Geslachtschromosomen.

Homogeen (w i s k.). Een → veelterm in de veranderlijken x en y heet h., indien elke term denzelfden graad bezit. Een h. vergelijking is een op nul herleide vergelijking, waarvan het eene lid een h. veelterm is, bijv. $3x^2 - xy + 5y^2 = 0$. Een h. verg. bezit altijd die oplossing, waarbij alle veranderlijken gelijk aan nul zijn (nuloplossing), doch deze wordt in den regel niet als oplossing gerekend. → Coördinaten. *Verriest.*

Homogeendruk is een nieuwe offsetdrukmethode, waarbij voor het eerst de verschillende toonaarden eener kleur zonder raster of punten worden weergegeven. De op zink geteekende kleuren verschijnen in alle toonschakeeringen als zuivere vlakken zonder korrel. De vervaardiging dezer platen moet voor kunstenaars zeer eenvoudig zijn en na etsing van eenige minuten verkrijgt men goed drukbare platen. Deze drukmethode is echter slechts voor een beperkt aantal exemplaren bruikbaar. *Ronner.*

Homogeenkolen, → Koolbooglamp.

Homogene atmospheer, → Atmospheer.

Homogene evenwichten, → Chemisch evenwicht.

Homogeniseeren. Een der bezwaren van gesteriliseerde of gepasteuriseerde melk is, dat zich bij bewaren een dikke roomlaag afscheidt, die moeilijk zich meer laat mengen met de melk. Om dit nu te verhinderen, wordt door middel van een homogeniseerapparaat de melk onder zeer hoogen druk tusschen zeer nauw aan elkaar sluitende metaalvlakken geperst, waardoor de vetbolletjes zeer fijn worden verdeeld zoodat ze niet meer oproomen. De melk is dan een homogene vloeistof geworden. De Franschman Gaulin heeft het eerst een bruikbaar homogeniseerapparaat gemaakt. *Verheij.*

Homographie, → Collineatie.

Homoiotypische kerndeeling, → Reductiedeeling.

Homoiousianen, → Homoeërs; Homoiousios.

Homoiousios (Gr., < homoios = gelijk, ousía = wezen; van gelijksoortige zelfstandigheid), wachtwoord der gematigde, meest rechtsche Arianen; → Homoeërs. Vgl. ook → Homoousios.

Homoitherm noemt men de dieren met standvastige lichaamstemperatuur, zooals zoogdieren en vogels, tegenover p o i k i l o t h e r m, wat gezegd wordt van dieren met veranderlijke lichaamstemperatuur.

Homokumenen, lijnen, welke de plaatsen verbinden, waar gelijknamige partieele → getijden op denzelfden tijd hoogwater geven.

Homolle, T h é o p h i l e, Fransch Klassiek archaeoloog; * 19 Dec. 1848 te Parijs, † 13 Juni 1925 aldaar. Medewerker (1876-'88) en later leider (1891) bij de opgravingen te Delphi; directeur (1911-'22) van de Bibliothèque nationale te Parijs. Naast vele art. in Bulletin de Correspondance hellénique, Monuments Piot en Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions, publiceerde hij in samenwerking met anderen het monumentale Fouilles de Delphes (1910 vlg.). *E. de Waele.*

Homologatie (N e d. F a i l l i s s e m e n t s r e c h t). Een door den schuldenaar hetzij tijdens faillissement hetzij bij of na het verzoek tot surséance aangeboden → akkoord komt, ook al is het door de vereischte meerderheid van schuldeischers aangenomen, eerst tot stand, doordat de rechter het homologeert, d.i. goedkeurt; slechts het gehomologeerde accoord is verbindend voor de schuldeischers, en eerst het in kracht van gewijsde gegane vonnis van h. levert een voor tenuitvoerlegging vatbaren titel op tegen den schuldenaar en de tot het accoord als borgen toegetreden personen. De rechter kan de h. weigeren, o.m. indien de baten de bij het accoord bedongen som te boven gaan, de nakoming van het accoord niet voldoende is gewaarborgd, of het accoord door bedrog, door begunstiging van een of meer schuldeischers of met behulp van andere oneerlijke middelen is tot stand gekomen; hij kan ze ook weigeren op andere gronden, en ook ambtshalve. Zoodra het vonnis van h. in kracht van gewijsde is gegaan, eindigt het faillissement of de surséance; deze laatste eindigt ook, wanneer de beschikking, waarbij de h. wordt geweigerd, in kracht van gewijsde is gegaan; in geval van faillissement treedt dan → insolventie in.

De h. wordt behandeld ter openbare terechtzitting op schriftelijk rapport van den rechter-commissaris; ieder schuldeischer kan, ook in persoon, de gronden uiteenzetten, waarop hij de h. wenscht of bestrijdt; ook de gefailleerde kan tot verdediging van zijn belangen optreden. *Petit.*

De B e l g. wet van 18 April 1851 op de faillissementen huldigt in haar art. 516 vlg. dezelfde beginselen aangaande de homologatie.

Homologoumena, → Canonisch.

Homoloog. 1° In de m e e t k. worden wel aan elkaar toegevoegde elementen in een transformatie of verwantschap homoloog genoemd. Zie ook → Collineatie.

2° In de o r g a n i s c h e c h e m i e heeten twee verbindingen homologen, indien zij in structuur overeenstemmen en slechts CH_2 of een veelvoud ervan verschillen. Een reeks in chemische eigenschappen overeenstemmende verbindingen, die telkens CH_2 verschillen, noemt men een homologe reeks. *Tellegen.*

3° In de b i o l o g i e vindt het begrip zijn toepassing in de v e r g e l ij k e n d e m o r p h o l o g i e. Deze synthetische wetenschap streeft er naar de verschillend gebouwde uitwendige en inwendige deelen van plant en dier terug te brengen tot enkele zeer weinige g r o n d v o r m e n, hypothetische oervormen, waaruit de thans waargenomene door metamorphose zouden ontstaan zijn. Organen, die zich phylogenetisch uit een zelfden grondvorm ontwikkeld hebben, noemt men h o m o l o o g, ook wanneer zij geen gelijkenis meer met elkaar vertoonen. Zoo hebben de gewone bladeren, de kelk-, kroon- en vruchtbladen, evenals de stuifmeeldraden, dezelfde morphologische waarde; zij zijn homoloog. Morphologisch of functioneel sterk verschillende organen kunnen toch homoloog zijn; dit is bijv. het geval voor blad, bladrank en bladdoorn. Organen, de zich phylogenetisch uit verschillende grondvormen ontwikkelden, morphologisch ongelijkwaardig, doch physiologisch gelijkwaardig zijn, dus een zelfde functie vervullen, noemt men a n a l o o g. Een voorbeeld van analogie is de long van de wijngaardslak en deze van de spin; beide vervullen dezelfde functie, zijn echter historisch van verschillende herkomst. Om de h. van plantdeelen en dierorganen te bestudeeren, kan men zijn toevlucht nemen tot de morphologische vergelijking, de phylogenie of ontwikkelingsgeschiedenis en de teratologie of onderzoek van de monstruositeiten. *Dumon.*

Homologe chromosomen of homologe autosomen noemt men de chromosomen, die tijdens de → reductiedeeling een paar of een gemini vormen en, bij zuivere of homozygote organismen, drager zijn van dezelfde erfelijke eigenschappen.

Homo-mensura-stelling, de stelling van → Protagoras, dat de mensch de maat is van alle dingen, van het zijnde, dat het is, en van het nietzijnde, dat het niet is. Waarsch. wordt daarmee bedoeld, dat voor een ieder alles zoo is, als het hem op dit oogenblik toeschijnt te zijn. → Relativisme.

L i t. : F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der Gr. en Rom. ([2]1932). *F. Sassen.*

Homomorph, soms genaamd i s o m o r p h (w i s k.). De → groep G′ heet een h. beeld van de groep G, wanneer men aan elk element van G één en slechts één element van G′ kan toevoegen, terwijl met elk element van G′ één of meer elementen van G correspondeeren, zoodanig dat het product van twee elementen van G correspondeert met het product van de overeenkomstige elementen van G′.

L i t. : → Groep. *Verriest.*

Homoniemen, gelijkluidende woorden van verschillende beteekenis; bijv. hard (niet zacht) en

hart (lichaamsdeel), rat (knaagdier) en rad (wiel). Door de Romaansche taalgeographie (bijv. Gilliéron) is herhaaldelijk bewezen, dat er bijv. in het Fransch homoniemenvrees is. Wanneer h. tot een zelfde woordsoort behooren en in dezelfde beteekenissfeer liggen (niet dus een adj. arm en een subst. arm) kan er in het gesprek verwarring komen. Een van de h. is dan gedoemd om te verdwijnen. In Gascogne bijv. vielen de woorden voor haan (uit Lat. gallus) en kat (uit Lat. cattus) samen. Dus verdween het oude woord gallus en ging men pullus of iets anders zeggen. Zoo verdwijnt in Friesland rikke (rooken) voor een jonger rikje, omdat er een h. rikke (= reiken) naast bestaat.

L i t. : J. Gilliéron en M. Rogues, Études de géogr. linguistique (1912); A. Dauzat, La géogr. linguist. (1922). *Weijnen.*

Homo novus, naam, die te Rome werd gegeven aan de mannen, die voor het eerst in hun familie de hoogste magistraturen bekleedden. Zoo aan Marius en Cicero.

Homoöpolaire binding, → Chemische binding.

Homoousios (Gr., < homos = dezelfde, ousia = wezen; medezelfstandig, één in wezen; Lat.: consubstantialis), → Consubstantialis; Homoeërs. Vgl. ook → Homoiousios.

Homophoon noemt men, in tegenstelling tot polyphoon, een meerstemmige muziek, waarin een der stemmen de melodie voert, terwijl de andere slechts als harmonische begeleiding zijn te beschouwen. H. is in dezen zin identiek met → monodisch.

Oorspronkelijk bedoelde men met homophonie eenstemmigheid (unisono of in octaven) en soms wordt het woord ook aangewend als term voor de enharmonie der accoorden. *de Klerk.*

Homosexualiteit (< Gr. homos = gelijk, Lat. sexus = geslacht), geslachtelijke neiging tot personen van hetzelfde geslacht; ook genoemd uranisme; bij vrouwen spreekt men ook van lesbische liefde (van het eiland Lesbos). Wat de oorzaak van deze ziekelijke neiging betreft, stelde men zich vóór Freud in het algemeen op het standpunt, dat uitsluitend aangeboren biologisch endocrine factoren aansprakelijk waren. Freud wees op de psychologische invloeden. Terwijl veelal een samengaan van beide factoren in het spel is, neemt de psycho-analytische school aan, dat in sommige gevallen uitsluitend psychologisch werkende factoren gelden (met name psychische traumata in de jeugd), welke gevallen dan ook psychoanalytisch te genezen zouden zijn.

Ook zijn milieu-factoren van belang: heterosexueelen kunnen tot homosexueele handelingen vervallen, indien de mogelijkheid tot heterosexueele bevrediging afwezig is. Terwijl dit een steun is voor de opvatting, dat in elk mensch naast een overheerschend heterosexueelen eveneens een homosexueele component aanwezig is, zal men in dgl. gevallen toch wel te doen hebben met individuen, wier sexueele neiging niet zuiver heterosexueel is.

De neiging tot h. gaat in het algemeen met allerlei andere psychopathische verschijnselen gepaard.

Afgezien van de gevallen, die door psycho-analytische behandeling, althans volgens sommige auteurs, volledig resultaat zou hebben, is de homosexueele neiging niet door directe medische behandeling te genezen. Psychotherapeutische behandeling kan de patiënt rustiger maken en met zijn lot verzoenen. Hiertoe moet hij ook bovennatuurlijke middelen te baat nemen.

Z e d e n l e e r. Homosexueele handelingen zijn zedelijk kwaad. De homosexueele neiging zelf is geen zonde, evenmin als de neiging tot stelen in zich zonde is. Als de mensch met zijn vrijen wil de neiging niet inwilligt, door homosexueele daden te doen of te begeeren, of er behagen in te nemen, is hij niet schuldig aan zedelijk kwaad. De mensch kan door zijn vrijen wil weerstaan, zelfs al is de verkeerde neiging in sterke mate aanwezig. Alleen in abnormale gevallen kan die neiging zoo sterk zijn, dat zij zwaar ziekelijk is en den vrijen wil in zijn invloed geheel belemmert. In den regel echter zijn homosexueele handelingen, ondanks homosexueele neigingen, vrijwillig en dus zedelijk slechte, zondige, handelingen. Dit wordt geenszins weersproken door het feit, dat de mensch met verkeerde homosexueele neigingen gemakkelijker en veelvuldiger tot homosexueele daden komt dan anderen. Dit constateert men met betrekking tot alle zondige neigingen. De leer, dat h. alleen een ziekte is en niet een zedelijk kwade neiging, is valsch. Dikwijls ook is de neiging en vooral de sterk ontwikkelde neiging een gevolg van het vrijwillig toegeven aan het kwaad. *Bender.*

Homospore varenplanten zijn varenplanten, die één soort van sporen vormen, waaruit tweeslachtige voorkiemen ontstaan, bijv. wolfsklauw. **Hetorospore varenplanten** vormen groote macrosporen, waaruit vrouwelijke voorkiemen met archegoniën, en kleine microsporen, waaruit mannelijke voorkiemen met antheridiën ontstaan, bijv. Selaginella. Vgl. → Hetorosporie. *Melsen.*

Homo sum, nihil humani a me alienum puto (Lat., = ik ben mensch, niets menschelijks acht ik mij vreemd), lijfspreuk van → Seneca.

Homothallie, → Heterothallie.

Homothetisch, → Gelijkvormig.

Homotypische kerndeeling, → Reductiedeeling.

Homozygotie of erfelijke zuiverheid (b i o l o g i e) is gekenmerkt door het feit, dat een organisme zich ontwikkeld heeft uit een zygote, ontstaan uit de bevruchting van een mannelijke en een vrouwelijke voortplantingscel, die dezelfde erfelijke eigenschappen bevatten (→ Mendelisme). *Dumon.*

Hompré, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Bastenaken, op 8 km van deze stad. Hoogte 462 m. Ca. 1 150 inw. Opp. 3 424 ha. Schilfer- en rotsgrond. Landbouw. Kasteel van Assenois. Overblijfsels der Rom. heirbaan Aarlen—Hoei en van een kasteel der Tempeliers. *Striels.*

Homs, stad in Syrië, op 1 km afstand van den Orontes; belangrijk als marktplaats en knooppunt van verkeerswegen; ca. 55 000 inw., waarvan ca. 15 000 Christenen, meerendeels Grieksch-Orthodoxen. Hoewel H. zonder twijfel in veel vroegeren tijd is gesticht, wordt het eerst in den Rom. tijd in de annalen der geschiedenis vermeld, en wel als Emesa, Hemisa e.a. Het dankt in deze periode zijn vermaardheid en bloei vooral aan het feit, dat keizer Elegabalus er geboren is en aan zijn vaderstad talrijke privilegies verleende. In 636 viel de stad in handen der Mohammedanen. In de M.E. werd H. herhaaldelijk door vsch. heerschers veroverd, maar was nooit een stad van groote beteekenis. Er zijn geen resten van de voor-Christelijke beschaving overgebleven. Zelfs de oorspr. naam van de stad is onbekend. *Simons.*

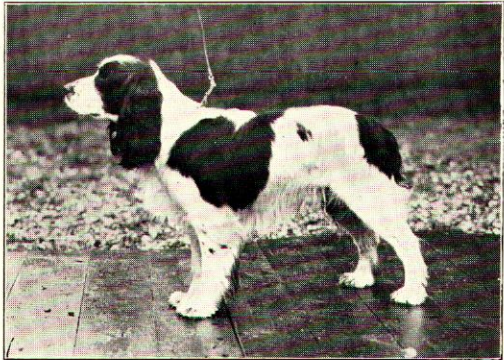
Homulus, → Elckerlyc.

Honan (Chineesch, = ten Z. v. d. rivier), pro-

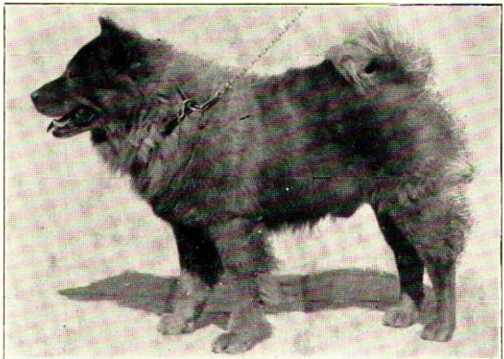
1

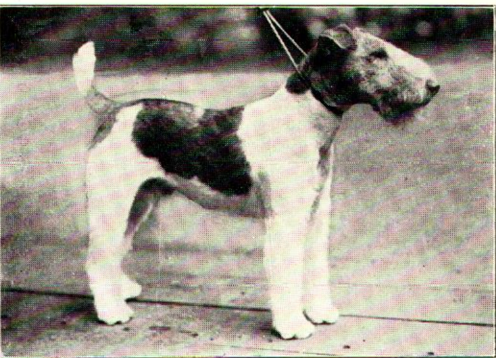
 2

3

 4

5

 6

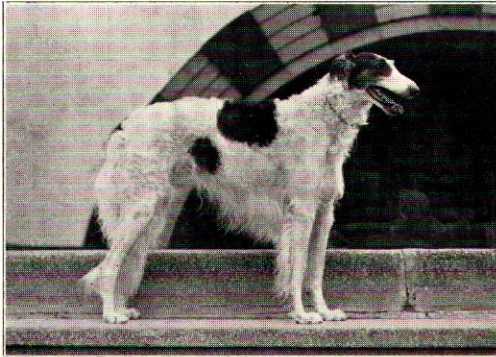
7

 8

1. Samojeed. 2. Duitsche herdershond. 3. Dobermanpincher. 4. Springerspaniel. 5. Belgische herdershond. 6. Chow-Chow. 7. Ruwharige foxterrier. 8. Poedel.

1

 2

3

 4

5

 6

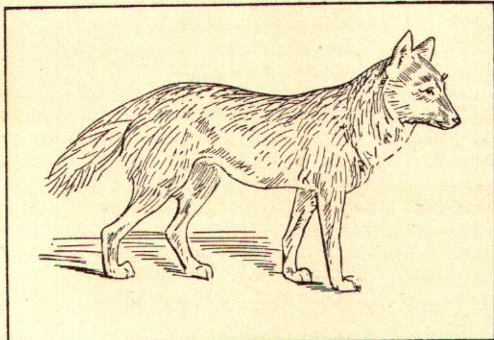
7

 8

1. Schotsche terriers. 2. Dashonden. 3. Russische hazewind. 4. Duitsche doggen. 5. Schotsche herdershonden. 6. St. Bernard met jong. 7. Buldoggen. 8. Pekinees.

vincie in het Z. van het Chin. laagland (VII 383 E/F 4); opp. 1 723 000 km², 31 millioen inw. De Oostelijke helft behoort tot de laagvlakte, waar de Hoang-ho veel zand heeft neergelegd. De Westhelft omvat het bergland van Tai-hang-sjan en Tsin-ling-sjan. In de bekkens ligt vruchtbare löss; ondanks de winterkoude groeien er tarwe, gerst, katoen, rijst, sesam. De eikenspinner levert de Honan-zijde. In het O. en N.O. liggen flinke anthracietlagen. De dichte bevolking heeft veel last van overstrooming en hongersnood, zoodat er sterke emigratie naar het N. plaats vindt. Strategisch ligt H. zeer belangrijk op het kruispunt van wegen; twee spoorlijnen kruisen elkaar in de hoofdstad Kai-feng. *Heere.*

Hond (Canis familiaris L.), het oudste huisdier, dat reeds in het Steenen tijdvak, vermoedelijk half wild, bij den mensch leefde; waarsch. stamt hij af van wolf en jakhals, mogelijk ook van andere, uitgestorven soorten (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). De reuk en het gehoor zijn het best ontwikkeld. Tegenover het groote nut staat, dat hij schadelijk kan zijn als overbrenger der hondsdolheid en van den echinococcus-blaasworm. Er zijn meer dan 100 rassen, in de volgende groepen verdeeld: 1° s p i t s h o n d e n, het oudste ras: keeshond, schipperke, pincher, terrier, Airedaleterrier, dobermanpincher. 2° S l e d e h o n d e n, nauw met den wolf verwant: Eskimohond, Newfoundlander. 3° D o g g e n: mastiff of Eng. dog (bloedhond), Deensche, Duitsche dog, buldog, boxer, mops, Sint-Bernhardshonden. 4° H e r d e r s h o n d e n (bewaken de kudden, maar leiden ze niet): poedel, Tibethond. 5° J a c h t h o n d e n: brakhond, parforcehond, spaniel, dashond. 6° S c h a a p s h o n d e n (bewaken en leiden de kudden): Hollandsche, Belgische, Duitsche en Schotsche (collie) herdershond. 7° W i n d h o n d e n, met slechten reuk, maar goed gezicht: Russische (barsoi), Ital., Eng. (greyhound) en Schotsche (deerhound) hazewind.

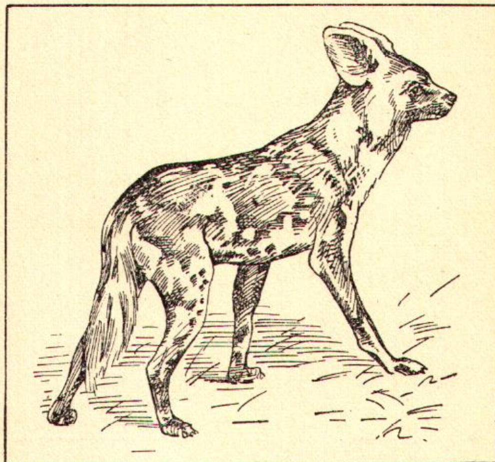
Dingo.

In Australië leeft de d i n g o (C. dingo Dlbch.), waarvan het nog niet zeker is, of het een verwilderde of wilde hond is. *Keer.*

Hond (s t e r r e n k.), → Groote Hond; Kleine Hond.

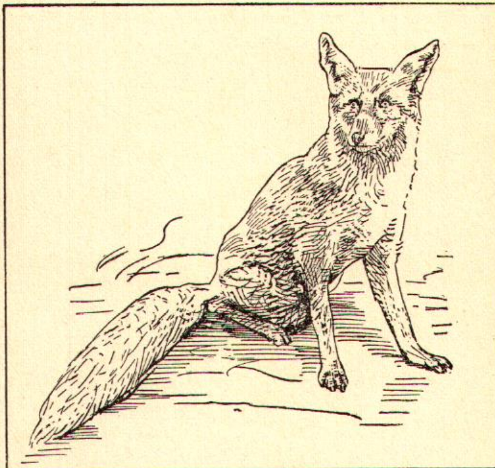
Hond, r o o d e (Rubeola), besmettelijke ziekte, die in onze streken goedaardig verloopt. De infectie geschiedt meestal door direct contact, zelden door bacillendragers. Incubatietijd 14-21 dagen. De alg. verschijnselen doen aan een lichte verkoudheid denken. Na eenige dagen verschijnt een exantheem, dat op mazelen gelijkt, doch uit kleinere vlekjes bestaat, en meestal na eenige uren verdwijnt. Tevens vindt men zwelling van vsch. lymphklieren. *Koenen.*

Honda, stad in de rep. Columbia (Z. Amerika), gelegen aan de Magdalena-rivier en den spoorweg La Dorada-Hagué. Ca. 18 000 inw. (Kath.). Oude Spaansche nederzetting, schilderachtige straten.

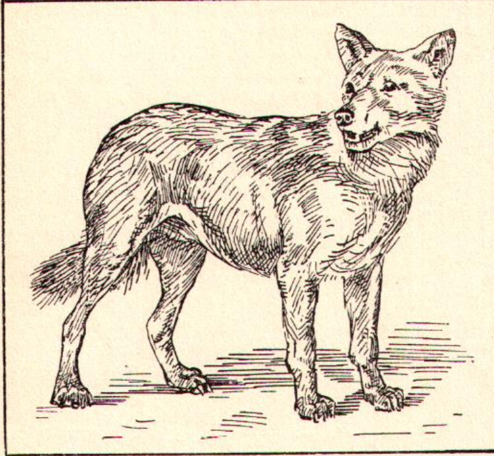
Hyenahond.

Hondachtigen (Canidae), kleine tot vrij groote, magere roofdieren, met spitsen kop, slanke pooten; zij zijn alleseters, over de geheele aarde verbreid, en leven, behalve in den bronsttijd, in troepen. Reuk en gehoor zijn het best ontwikkeld. In N. Afrika leeft de fennek of woenstijnvos (Canis zerda Zimm.), een laag, vosachtig dier met groote ooren en oogen. Het meest verspreid in Europa is de v o s (C. vulpes L.), die in het O. en Z. van Ned. nog talrijk voorkomt. Een kleurvariëteit, de zilvervos uit N. Amerika, wordt om zijn pels, ook in Europa, gefokt. Ook de poolvos (C. lagopus L.) in het N. der Oude en Nieuwe wereld heeft een fraaien pels. De j a k h a l s (C. aureus L.), grijsgeel gekleurd, leeft in Z. O. Europa en Z. Azië. Vroeger

Vos.

leefde in geheel Europa de w o l f (C. lupus L.), in deze streken geheel uitgeroeid; hij is grijsgeel met zwart gemengd. In Afrika leeft de h y e n a h o n d (C. pictus Temm.), wit, zwart en okergeel gevlekt, met groote ooren, die in troepen jaagt. Zie ook → Hond. *Keer.*

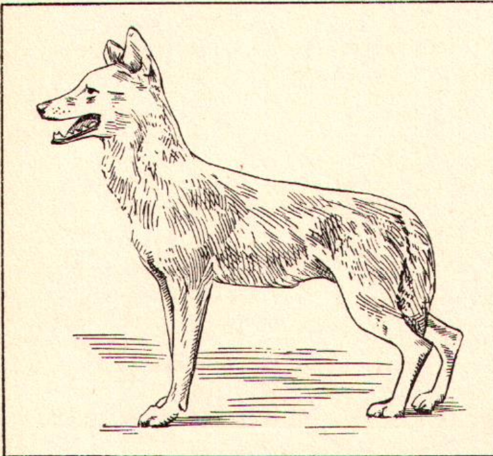
Wolf.

Hondecoeter, naam van schildersfamilie afkomstig uit Delft. Van belang zijn:

1° G i l l i s, huwde in 1602, † 1638 te Amsterdam. Hij schilderde romantische landschappen met veel dieren, die sterk aan R. Savery herinneren.

2° G ij s b e r t, zoon van 1°; * 1604 te Utrecht, † 29 Aug. 1653 aldaar. Schilderde landschappen, gewoonlijk met veel pluimvee; onder invloed van A. Cuyp werd zijn stijl realistischer.

3° M e l c h i o r, zoon van 2° en voornaamste lid der familie; * 1638 te Utrecht, † 3 April 1695 te Amsterdam. Van hem zijn de bekende decoratieve doeken met gevogelte. Hij wist hierin groote verscheidenheid te bereiken en zijn realistische, sierlijke uitbeelding van allerlei inheemsche en buitenlandsche gevleugelde dieren is door niemand overtroffen. Zijn pralende composities der bonte vogelpracht bezitten een rijk geschakeerd, maar steeds beschaafd koloriet. Talrijk waren zijn navolgers, die gewoonlijk verre achter hem bleven. Zie pl. (vgl. index kolom 831/832).

Jakhals.

L i t. : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hondegem, gem. en kerspel, gewijd aan den H. Omaars, in Fr. Vlaanderen (XI 143 C 2), kanton Hazebroek. 850 inw., Vlaamsch sprekend. Landbouw.

Hondelange, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Aarlen, op 6 km van deze stad, en 4 km van Autelbas. Ca. 6 300 inw. Opp. 948 ha. Zandgrond. Landbouw.

Hondenbelasting (N e d. B e l a s t i n g r e c h t). Krachtens art. 277, letter h, Gemeentewet mogen de gemeenten in Ned. bij verordening een belasting op de honden heffen. De Gemeentewet laat den gemeentelijken wetgever in de uitwerking van deze belasting vrij met dien verstande, dat zij toestaat, dat op honden, uitsluitend gehouden ten dienste van eenig landbouw- of ander bedrijf of ter bewaking van gebouwen of erven, geen of een lagere belasting dan op andere honden wordt gelegd. De h. werd over 1932 in 1 021 gem. geheven met een totale opbrengst van 1 350 000 gld. *M. Smeets.*

B e l g. R e c h t. Vroeger bestond in België een staatsbelasting op de honden. Door art. 19 van de wet van 22 Jan. 1931 afgeschaft en vervangen door provinciale en gemeentelijke taksen.

Een circulaire van het min. van Binnenl. Zaken (6 Febr. 1933) zet de gemeenten en provinciën aan, geen belasting te heffen op de honden van blinden en verminkten, indien ze gewoonlijk dienen om hun meester te geleiden of te vervoeren, alsook op de politiehonden en de honden afgericht voor de legerdoeleinden. De prov. en gem. reglementen voorzien meestal eveneens kwijtschelding of vermindering der taks voor de trekhonden, gebezigd in kleine landbouwbedrijven, voor zoover de houder over geen andere trekdieren beschikt.

De h. is een rechtstreeksche belasting. Het tarief verandert naargelang van den aard der belaste honden (werk-, pracht-, jachthonden, enz.). Voor de hondenverkoopers moet ze forfaitair worden vastgesteld.

L i t.: Wet van 22 Jan. 1931, art. 19; Rondschrijven v. d. min. van Binnenl. Zaken, van 13 Dec. 1932 en 6 Febr. 1933. *Rondou.*

Hondengasmasker → Gasmasker.

Hondenlintwormen parasiteeren in het darmkanaal van den hond, terwijl de → blaasworm in allerlei dieren kan worden gevonden: luizen, vlooien, hazen, vee. Bekende h. zijn: Dibotryocephalus latus, lengte tot 9 m; Dipylidium caninum, lengte 10-40 cm, ook bij kinderen gevonden; Taenia coenurus, lengte 1 m, waarvan de blaasworm bij schapen draaiziekte veroorzaakt. *M. Bruna.*

Hondenluis. De meest gewone h. is Trichodectes canis, lengte 1,5 mm, kleur lichtgeel, met breeden kop en behaarde sprieten. Treedt op als gastheer voor de larve van den hondenlintworm, Dipylidium caninum. Een andere h., die vooral aan den hals voorkomt, is Linognathus (Haematopinus) piliferus, lengte 1,5-2 mm, zonder oogen, kleur geelwit met donkeren kop en borststuk. *M. Bruna.*

Hondenteek (Ixodes Ricinus), spinachtig dier van de fam. der Ixodidae of teken. De h. voedt zich met bloed van honden, schapen, paarden e.a. dieren, en komt ook op den mensch voor. Lengte tot 4 mm, als het dier zich heeft volgezogen tot 11 mm. De h. treedt

het meest op in Mei en Sept. De wijfjes leggen in een week tijd 100 - 1 000 eieren, waaruit na 6 weken zespootige larven komen. Deze zoeken een gastheer en ondergaan dan een metamorphose tot achtpootige zgn. nymphen. Hieruit ontstaat ten slotte de volwassen h.; de geheele ontwikkeling duurt ong. een half jaar. Vooral jagers en houthakkers ondervinden last van de h.; het verwijderen moet voorzichtig gebeuren, omdat de snuit gemakkelijk in de huid blijft zitten en op deze plaats infectie kan optreden. Men make de dieren los met een druppel petroleum. *M. Bruna.*

Hondenvloo (Ctenocephalus canis), vlooiensoort, die veel gelijkt op de menschenvloo, en als deze een zijdelings afgeplat lichaam heeft, stekende en zuigende monddeelen en sterke springpooten. Kenmerkend voor de h. zijn sterke chitinekammen onder aan den kop. Gastheer : hond of kat, met wiens bloed het dier zich voedt. Het wijfje kleeft de eieren vast aan de haren van den gastheer. De h. treedt op als tusschengastheer voor een hondenlintworm (Dipylidium caninum); ook gaat zij vaak, zij het slechts tijdelijk, over op den mensch. *M. Bruna.*

Honderd artikelen, → Suso.

Honderd dagen, Napoleon's tweede keizerschap van zijn terugkeer van Elba tot zijn afstand na Waterloo (Maart — 22 Juni, 1815).

Honderddeelige thermometerschaal, → Centrigraad-thermometer.

Honderdjarige oorlog, naam van den strijd, die tusschen Engeland en Frankrijk van 1337 tot 1453 werd gevoerd en die tweemaal door een vredesverdrag en viermaal door een wapenstilstand werd onderbroken. Over het wisselvallig verloop zie → Frankrijk (sub III Geschiedenis, Huis van Valois).

Honderdmannen, → Centumviri.

Honderdschap. In den Merovingischen staat wordt een onderafdeeling der gouw centena, huntari of condita genoemd. In tegenstelling met een vroegere periode, zijn het in den Merovingischen tijd locaalbegrensde bestuurseenheden, met de rechtspraak als hoofdtaak. Aanvankelijk vindt men ze alleen in de Germaansche streken, later voert het landsbestuur ze ook bij de Romaansche stammen in. De h. vormen de bestuurskernen van het rijk. Voorzitter is in het begin de thunginus, daarna de graaf. Voor het voltrekken van het vonnis zorgt de sacebaro, later de centenar of schout.

L i t. : Viollet, Hist. des instit. polit. de la France (I 1890); Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte (II [3]1882); Fustel de Coulanges, La Monarchie franque (1889 ; de meeningen van den laatsten auteur zijn meermalen in lijnrechte tegenstelling met die der Duitsche specialisten op dit terrein). *Slootmans.*

Hondius, 1° naam van Ned. kunstenaarsfamilies, waarvan de onderlinge samenhang en verwantschap niet bekend is en die gedeeltelijk in Noord- en in Zuid-Nederland voorkwamen. Onder de vrij talrijke naamgenooten zijn te noemen:

a) H e n d r i k, * 1573 te Duffel, † 1649 te Den Haag, was graveur en uitgever. Hij was leerling van Wierz, wiens stijl duidelijk in zijn werk valt te herkennen. Een scheppend kunstenaar was hij niet, want hij graveerde bijna uitsluitend naar schilderijen van andere meesters (bijv. heel veel naar Pieter Brueghel), vooral landschappen en portretten.

b) W i l l e m, zijn zoon, * 1598 te Den Haag, † na 1658, vermoedelijk te Danzig, was ook graveur. Hij overtrof zijn vader verre en was veel persoonlijker. Vnl. zijn portretten doen hem als een groot kunstenaar der gravure kennen; zijn stijl is veel breeder, zijn hand is veel vaster en subtieler dan die zijns vaders.

c) J o d o c u s, * 1563 te Wachen bij Gent, † 1611 te Amsterdam; was ook graveur en vooral cartograaf. Zijn zeer artistiek uitgevoerde kaarten zijn wereldberoemd en zijn hoofdwerk is de voortzetting van den atlas van Mercator geweest.

d) H e n d r i k, een zoon van Jodocus, * 1597 te Amsterdam, † na 1644 aldaar, zette vooral het werk zijns vaders als kaartenteekenaar voort en was daarbij uitgever.

e) A b r a h a m, schilder en graveur, * 1628 te Rotterdam, † 1695 te Londen, alwaar hij van 1666 af woonde. Hij dankt zijn naam aan een aantal schilderijen van vechtende dieren, die met groot meesterschap behandeld zijn.

L i t. : Denucé, Oud-Ned. Kaartmakers (1912); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

2° P e t r u s, Ned. schrijver en Herv. predikant; * ca. 1578 te Vlissingen, † 1621 te Terneuzen. Na zijn studie te Leiden en zijn reizen werd hij in 1604 predikant te Terneuzen. Hier woonde hij bij den burgemeester, eigenaar van het buitengoed „Moffenschans", waaraan H. een groot gedicht wijdde en waar hij een kruidentuin aanlegde; ook was hij medewerker aan Dodonaeus' Kruidboek, dat door Plantijn herdrukt werd. Een Gesch. van den Ned. Vrijheidsoorlog in zeven boeken bleef onvoltooid. Onder zijn vrienden stond hij bekend om zijn anti-Spaansche en anti-Roomsche gezindheid.

L i t. : de la Rue, Geletterd Zeeland (1741); v. Veen, Een boeteprediker uit de 17e eeuw, in Hist. Studiën (1905); J. G. Frederiks, P. H., in Tschr. v. Ned. Lett. (VI). *Piet Visser.*

Hondo (Japansch, = voornaamste land), ook H o n s j i o e (Nippon is verkeerd), het voornaamste eil. van Japan (35° 30′ N., 137° 30′ O.); opp. 224 737 km², 45 millioen inw. (1930). Tsjoegarstraat, Jap. Zee, Jap. Binnenzee en Groote Oceaan vormen de omgrenzing. → Japan.

Hondsaap, → Aap (sub 1°).

Hondsbossche en Pettemer zeeweringen, twee Noordzeedijken, gelegd in 1780 ter vervanging van een grootendeels reeds weggeslagen duin (o.a. St. Elizabethsvloed 1421), van Kamperduin tot ten N. van Petten. Lengte van beide dijken 5 133 m. Beide zijn genoemd naar de erbij liggende dorpen, waarvan het eerste verdwenen is. Vóór de zeeweringen liggen een paalschermwerk en een met basaltsteen bezet rijsbeslag, met zeer flauw talud; daarvoor een groot aantal steenen hoofden. Er achter loopen een droomer- en een slaperdijk; deze laatste loopt van de duinen bij Harg en Groet naar den Ouden Schoorlschen dijk, de vroegere zeewering aan de N. zijde van Kennemerland. *van der Meer.*

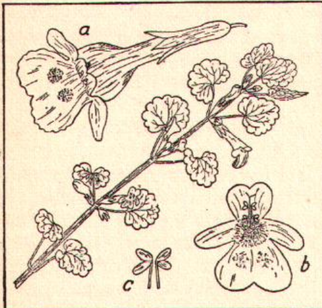
Hondschoote, gem. en kerspel gewijd aan den H. Waast, in Fr. Vlaanderen (XI 143 C 2), kantonhoofdplaats in arrondissement Duinkerke; 2 800 inw., Vlaamsch sprekend. Landbouw, papierfabriek, cichorei-drogerijen. Eertijds een stad van 40 000 inw. Merkwaardigheden: Gotische kerk met schoonen toren; stadhuis in Vl. Renaissance; op de markt gedenkteeken voor de overwinning der Franschen op de Verbonden legers, w.o. het Hollandsche onder den prins van Oranje, in 1793. Kloosters: Dochters van het Kindeke Jezus, gasthuis en meisjesweeshuis; Zwarte zusters Augustinessen (Moederhuis te Veurne). *v. Es.*

Hondsdagen, dagen (23 Juli-23 Aug.), waarop de Hondsster (Sirius) tegelijk met de zon opkomt. Maximale zomerhitte, waaraan snel bederf van eetwaren wordt toegeschreven.

Hondsdolheid (l y s s a, r a b i e s), een besmettelijke ziekte, die wordt veroorzaakt door een zgn. ultrafiltreerbaar virus. Komt vooral voor bij den hond, en verder bij de overige, vooral de vleeschetende zoogdieren en mensch. Het virus bevindt zich o.a. in het speeksel. De beet van een hond, die aan rabies lijdt, soms van een ander dier, is nagenoeg de eenige oorzaak van besmetting. Het incubatietijdperk der h. wisselt van twee weken tot enkele maanden. In het ziekteverloop, dat in hoofdzaak steeds hetzelfde is, neemt men bij den hond achtereenvolgens de vlg. stadia waar: een korten tijd van onrust, waarbij op vsch. voorwerpen gebeten wordt (stukken papier, touw, stroo), geneigdheid om zich te verbergen of weg te loopen. Het speeksel loopt uit den bek. Daarop volgt een paar dagen groote opgewondenheid, langdurig, hoog blaffen, met hevige zucht tot bijten. Dit gaat langzamerhand over in een toestand van verlamming (moeilijk slikken, depressie), waarna het dier weldra sterft. Bij den mensch gaat sterke depressie vooraf aan het optreden der eerste duidelijke verschijnselen, als slik-krampen en afkeer van dranken; het speeksel begint nu uit den mond te loopen; angst- en woedeaanvallen volgen, tot ten slotte de excitatie-verschijnselen ook plaats maken voor het verlammingsstadium, waarop spoedig de dood volgt. De Ital. arts Negri heeft in een deel van de hersens bepaalde lichaampjes **(lichaampjes van Negri)** gevonden, die er slechts in voorkomen, wanneer de drager aan h. lijdt. Hierop berust dan ook de herkenning van deze ziekte. Uitbreken kan voorkomen worden door uitbranden der wond en door inenting met verzwakt virus volgens Pasteur, zoo spoedig mogelijk na de verwonding.

Als bovennatuurlijk middel gebruikte men ook preventief het Hubertusbrood (→ Hubertus).

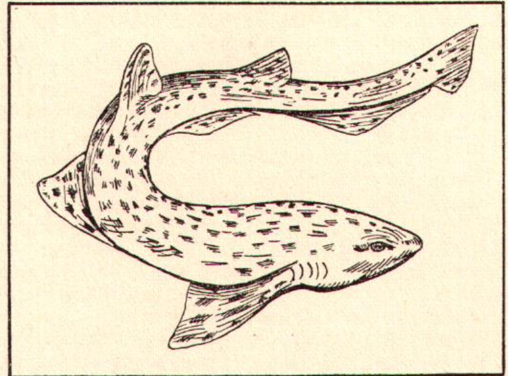
Hondsdraf (Glechoma hederacea of Nepeta glechoma), ook onderhave, kruip-door-den-tuin of aardveil geheeten, behoort tot de plantenfam. der lipbloemigen. Van de 6 kruipende Glechoma-soorten is de violetbloemige h. de meest voorkomende en zeer algemeen op vochtige plaatsen. De jonge bladeren kunnen spinazie vervangen en in de apotheek wordt nog een een soort thee, van deze plant afkomstig, gebruikt. *Bouman.*

Hondsdraf. u en b = bloem; c = de in een kruis staande helmknopjes.

Hondsgras (Cynodon dactylon), van de fam. der grassen, ook handjesgras genoemd, is met zijn kruipenden wortelstok een even lastig onkruid als kweek. Dit in Ned. zelden voorkomend gewas, wordt in warmere streken als weidegras op prijs gesteld, vooral voor paarden en vee, en speelt in Zuid-Amerika als Bermudagras een groote rol. De wortelstokken dienen in subtropische streken voor medische doeleinden. *Bouman.*

Hondsgrot (Ital. Grotta del cane), grot in de omgeving van Napels, bij het meer van Agnano. Een laag koolzuur, die zich voortdurend uit den bodem ontwikkelt, en door haar zwaarte niet opstijgt, is van voldoende hoogte, dat een dier ter grootte van een hond er in stikt; een rechtopgaand persoon echter ondervindt geen hinder. Plinius reeds vermeldt de Hondsgrot.

Hondshaai.

Hondshaai (Galeus canis Bp.), visch, behoorend tot de → haaien, 1-2 m lang, leeft aan de kusten van alle zeeën (ook van de Noordzee) bij voorkeur op den bodem; de bovenzijde is grijs, de onderzijde wit; hij brengt tot 30 levende jongen ter wereld.

Hondskruid, → Hondswortel.

Hondspeterselie (Aethusa cynapium), ook wilde peterselie of kleine dolle kervel genoemd, een eenjarig, 1 m hoog Europeesch kruidgewas van de fam. der schermbloemigen, gelijkt veel op kervel. Het is een onschadelijke plant, die gekneusd een knoflookreuk verspreidt. *Bouman.*

Hondsrivier, → Nahr el-Kelb.

Hondsroos (Rosa canina), inheemsche, wilde roos, gebruikt om daarop tamme rozen te enten. De h. vormt een sterken, langlevenden onderstam.

Hondsrug, Oostrand van het Drentsch plateau (IX352B 1/2); alleen in het N., waar de Diluviale dalen van Hunze en Drentsche Aa aan weerszijden ervan liggen, is een rugvorm waar te nemen. Hoogte bij Emmen ca. 30 m, in de stad Groningen 7,5 m + N.A.P. Kan beschouwd worden als een prae-Glaciale rug, die door het landijs plaatselijk geplooid en gekneed is en waarop een Glaciaal dek, hier en daar zeer dun, is afgezet. *Bouma.*

Hondstand (Erythronium dens canis), behoort tot de plantenfam. der lelieachtigen; het is een 20 cm hoog, sierlijk woudplantje met purpergevlekte bladeren en violette bloemen. Twee Erythronium-soorten zijn in cultuur, nl. E. americanum en E. grandiflorum.

Hondstong (Cynoglossum) telt 68 soorten in de gematigde en subtropische streken en behoort tot de plantenfam. der ruwbladigen. Algemeen is de 2-jarige C. officinale, d e g e w o n e h., een op zand groeiende, bruin bloeiende plant, die vroeger als artsenijgewas goede diensten bewees. Zie afb. kol. 489.

Hondswortel (Anacamptis pyramidalis of Aceras pyr.), tegenw. meer h o n d s k r u i d genoemd, behoort tot de standelkruiden. Deze purperkleurig bloeiende plant groeit in Europa en N. Amerika. De knol-

len, die in Turkije met honig tot een drank worden bereid, worden ook verzameld en als „salep" tegen buikloop benut. *Bouman.*

Hondt, 1° Gustaaf D', Vlaamsch schrijver; * 1865 te St.-Denijs-Westrem, stadsontvanger te Gent. Schreef somber-realistische landelijke verhalen.

2° L. De, Vlaamsch rechtsgeleerde, die door zijn publicaties veel bijgedragen heeft tot de vervlaamsching van het recht in België; * 1828, † 1898. Studiën aan de Gentsche universiteit. Achtereenvolgens rechter bij de rechtbank van eersten aanleg te Dendermonde; raadsheer bij het hof van beroep te Gent en bij het hof van verbreking. Vooral verdienstelijk door de publicatie van de 4e uitg. van de vert. van het Burgerlijk Wetboek van Ledeganck, waarbij hij de vert. voegde van de wetten betreffende de gedwongen onteigening en de beslagneming van renten (1862), alsook door zijn vert. van het Strafwetboek (1867). Van ambtswege werd hem later de vert. opgedragen van het Wetboek van Strafvordering en van het Mil. Strafwetboek.

Lit.: H. De Hoon, Ter nagedachtenis van wijlen Mr. De Hondt (Rechtsk. Tschr. 1898-'99); René Victor, Een eeuw Vlaamsch rechtsleven (1935). *Rondou.*

Honduras. A) Aardrijkskunde. H. is een republiek in Middel-Amerika (zie kaart bij het art. Middel-Amerika); opp. 154 305 km², ca. 860 000 inw. Hoofdstad: Tegucigalpa.

Opbouw. Het gebergte is een voortzetting van het bergland van Guatemala, met in het Noordelijk deel zeer oude en Tertiaire gesteenten, in het Zuidelijk deel daarentegen jong eruptief gesteente. Langs het Noord-Oostelijk kustgebied groote lagunen. De meest bekende gebergteketens zijn: de Sierra de la Grita, de Montañas de Pija met den hoogen Congrehoy (2 500 m). De meeste rivieren stroomen naar den Atl. Oceaan: de Chameleco, de Ulua, Aguan, Sica, Patuca en de Wanks, welke de grens vormt met Nicaragua; de Choluteca en de Nacaome stroomen naar den Stillen Oceaan. Tot het stroomgebied der Rio Ulua behoort ook het Yojoa-meer.

Klimaat. Langs het kustgebied een vochtig-warm klimaat; het bergachtige binnenland is zoo hoog, dat het geschikt is voor Europeanen. Het gebied langs den Atl. Oceaan staat onder den invloed van den N.O. passaat, die gedwongen wordt op te stijgen. Het Westelijk deel heeft alleen in den zomer neerslag (Z.W. winden). Tropische regenwouden in het laagland, savannen-park-landschap in de hoogere gedeelten.

Hondstong (C. officinale). a = doorsnede van de bloem; b = kelk met vrucht; c = zaad.

Bevolking. 70% zijn Kleurlingen, 20% Indianen, 5% Creolen en Europeanen, 5% Negers. De nederzettingen zijn klein. Het binnenland is het gerigst bevolkt.

Middelen van bestaan. Landbouw (bananen, suikerriet, koffie, tabak, ooft, copra); verder veeteelt (in het Olancho- en Yoro-district), boschbouw en mijnbouw. Het land is rijk aan mineralen: goud, zilver, platina, koper (weinig exploitatie). Industrie. Exploitatie van den mijnbouw geschiedt door de New-York and Honduras Rosario Mining Company.

Handel. In 1932 bedroeg de import 16 736 000 lempira's, de export 36 163 000 lempira's.

De voornaamste havens zijn: Puerto Cortez, La Ceiba, Amapala. De spoorlijn Puerto-Cortez tot Potrerillos behoort aan den staat, de rest aan particuliere maatschappijen. De voornaamste handelsrelaties heeft H. met de Ver. Staten.

Het **bestuur.** berust bij het Congres, bestaande uit 48 leden, volgens algemeen kiesrecht gekozen voor 4 jaren, dat het wetgevend gezag heeft, en bij den president (om de 4 jaar gekozen) met zijn 6 ministers, die het uitvoerend gezag hebben. Het land is verdeeld in 17 departementen. Sinds 1924 is het bestuur dictatoriaal.

Munt. H. heeft den gouden standaard. Munteenheid: lempira (= $^1/_2$ goud-dollar).

Het **onderwijs** is goed geregeld. Naast het lager onderwijs zijn er vsch. middelbare scholen, vakscholen en een universiteit te Tegucigalpa.

Lit.: The South American Handbook (1933); Max S. Worre, Amérique Centrale (1928); Géogr. Universelle (XIV). *Zuylen.*

Kath. Kerk. De meeste inwoners (gemengde rassen vooral) zijn Kath. De Kerk geniet geen subsidies, is zeer arm aan middelen en priesters. Hier en daar is in dit dun bevolkte land de godsdienstige verwaarloozing zeer groot. Sinds 1526 hadden de Franciscanen missies. In 1916 werd H. een afzonderlijke kerkprovincie: het aartsbisdom Tegucigalpa met 1 suffrag. bisdom en 1 apost. vicariaat; 65 parochiën.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933). *Wübbe.*

B) Weermacht. Het leger bestaat uit: 23 compagnieën infanterie, 9 sectiën mitrailleurs en 1 batterij artillerie. De dienstplicht is algemeen van 21-30 jaar in het actieve leger en van 30-40 jaar in de reserve. Vredessterkte: 329 off., 111 onderoff., 2 000 minderen.

Lit.: Annuaire militaire (1934). *v. Munnekrede.*

C) Geschiedenis. Columbus landde (1502) op de kust en verklaarde H. tot Spaansch bezit. Cortez maakte den eersten veroveringstocht door H., dat gedurende den Sp. tijd onder het kapitein-generaalschap Guatemala stond. In 1821 verwierf H. onafhankelijkheid en sloot zich in 1824 aan bij de Federatie van Centraal-Amerika, die reeds in 1838 uiteenviel. Een tweede poging van de middel-Amer. republieken om tot een federatie te komen, was de „grootere Republiek van Centraal-Amerika" van 1895, die in 1898 genoemd werd: de Vereenigde Staten van Centraal-Amerika en nog in hetzelfde jaar werd ontbonden. In 1921 nam H. wederom deel aan een Centraal-Amer. Federatief Verdrag.

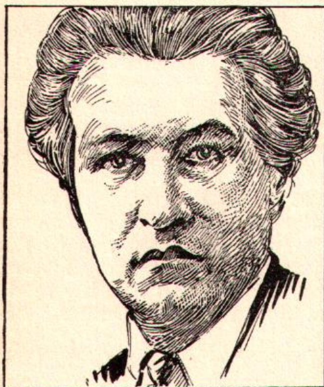
H. voerde oorlog tegen Guatemala (1871), Nicaragua (1894) en met Salvador tegen Nicaragua (1907).

Lit.: o.a. W. Spence Robertson, Hist. of the Latin-American Nations (New York, Londen 1932); J. T. Bertrand, Hist. de l'Amérique espagnole (2 dln. Parijs 1929). *Wübbe.*

Hönefoss, hoofdplaats van het landschap Ringerike in Noorwegen ten N.W. van Oslo; ca. 3 000 inw. H. is gelegen in een vruchtbaar, dicht bewoond gebied,

aan den gelijknamigen w a t e r v a l, gevormd door de Begna, kort voor haar monding in de Randselv, en aan den spoorweg naar Bergen. Houtveredeling.

Honegger, A r t h u r, Fransch-Zwitsersch componist; * 10 Maart 1892 te Le Havre, studeerde o.a. bij Capet en Widor te Parijs en stond aanvankelijk onder invloed van Debussy en Florent Schmitt. Met Auric, Poulenc, Milhaud, Durey en Germaine Tailleferre vormde hij de zgn. Groupe des Six, die in de jaren 1920-’30 de nieuwe Fransche muziek vertegenwoordigde. H.’s muziek is naast alle constructivisme een muzikanteske uiting, die een eerlijken, maar niet altijd beheerschten indruk maakt. In Ned. heeft Evert Cornelis zijn werk met geestdrift gepropageerd.

A. Honegger.

W e r k e n. Drama’s: Le Roi David (1921); Judith (1925); Antigone (1926); Amphion (1930); Les cris du monde (1932). Orkeststukken: o.a. Pacific 231 (de impressie van een sneltrein-locomotief, 1923); Chant de joie (1923); Pastorale d’été (1920); Rugby (1929). Concertino voor piano en orkest; liederen; kamermuziek en pianostukken. — L i t.: Roland-Manuel, A. H. (Parijs 1925); W. Tappolet, A. H. (Zürich 1933). *Reeser.*

Honfleur, stadje in het Fr. dept. Calvados, tegenover Le Havre (XI 96 D 2); 8 000 inw. (1931). Het heeft veel verkeer met Engeland. Er is een Gotische houten kerk uit 15e e. en een museum voor Normandische kunst.

Hongarije (Hong.: Magyarország), koninkrijk in het midden van Europa. Zie platen en kaarten (vergelijk den index in kolom 831/832).

I. Aardrijkskunde. H. heeft een opp. van 93000 km²; ca. 10 millioen inw. Ligging tusschen 16° en 23° O. en 46° en 49° N. Geographisch en klimatologisch ligt H. in Midden-Europa; vóór 1918, toen H. deel van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie uitmaakte, ook politiek, economisch en cultureel. Na 1918 werd H. als zuiver agrarische staat met Roemenië en Joego-Slavië bij de Oost-Eur. landbouwstaten ingedeeld. Ook volkenkundig behoort het Hong. volk tot het Oosten, ondanks het feit, dat op de Hong. cultuur door de West-Eur. oriëntatie der eerste Hong. koningen en den 400-jarigen Duitschen invloed een Westersch merkteeken gedrukt is.

Van H. moet in het vervolg in twee betrekkingen gesproken worden: van de a a r d r ij k s k u n d i g e e e n h e i d binnen den Karpatischen gordel, die tot 1919 samenviel met den Hong. staat en daarom ook „Historisch Hongarije” heet, en van de v o l k e n k u n d i g e e e n h e i d, die door het verdrag van Trianon werd geschapen en Magyarië (omdat er enkel Magyaren wonen), Trianonsch Hongarije en „Romp-Hongarije” genoemd wordt. In H. spreekt men van resp. „Groot-Hongarije” en „Verminkt-Hongarije”. Omdat het Karpatische bekken een eenheid is, moeten bij geolog. en geogr. besprekingen de huidige staatk. grenzen overschreden worden, al zal de nadruk vallen op Romp-Hongarije.

A) Opbouw en landschappen. Archaeïsche en Primaire formaties komen in het gebied van Groot-H. aan de opp. niet voor. In het Secundair zijn deze oude gesteenten nl. samengekit tot een hecht massief en uit de geosynclinale in het Krijt opgeheven. Dit massief, dat G. Prinz „Tisia” noemde, was overdekt met Secundair materiaal, dat in Transdanubië (Bakony, Mecsek) en N. Hong. (Bükk) aan de opp. is gebleven. Het Tisia-massief is bestand gebleken tegen de latere bewegingen der aardkorst en heeft zelfs een sterke leest gevormd, waaromheen Karpaten en Dinariden zich hebben geplooid.

Na deze opheffing was de aanblik van H. juist tegenovergesteld aan den huidige. Het Tisia-massief stak als een hoogvlakte boven de omgeving uit; op de plaats der huidige Karpaten lag het Flysch-„kanaal”, waarin zich de wateren van Tisia verzamelen. Op het einde van het Krijt begint de plooiing der Karpaten rond het Tisia-massief. Door deze opheffing wordt het water naar buiten gedreven.

In het Eoceen (Tertiair) zakte Tisia centrifugaal. De huidige Alföld stak boven de zee uit, Transdanubië, „Felvidék” en Zevenburgen lagen eronder. Later brokkelde dit vnl. uit Secundair materiaal bestaande „uitsteeksel” af en de stroomingen in de Mioceen-zee vervoerden dit Alföld-(Tisia)materiaal naar Transdanubië. De Secundaire laag werd op de Alföld dus dunner, de Mioceen-zee bezette ook de Alföld en deponeerde er haar sedimenten. Op het oogenblik kent men verticale noch horizontale afmetingen van deze Mioceen-sedimenten. De mogelijkheid om petroleum aan te boren is niet uitgesloten. Tot dusverre heeft men bij boringen slechts mineraalwater en aardgas verkregen.

In het Eoceen was de vulkanische activiteit van den bodem begonnen. In het Mioceen werden (in Romp-H.) de kernen van Börzsönyer-berg, Cserhát, Mátra, Bükk en Hegyalja met vulkanische gesteenten overdekt. Na het breken van het Tisia-massief tijdens het Plioceen begon de vorming der afzonderlijke landschappen. Het weggezakte gebied is de Alföld, ten W. daarvan hielden Transdanubië, ten N. Felvidék (Hooggebied) en ten Z.O. Zevenburgen hun oorspr. hoogte.

Daar de Karpaten en ook de aangrenzende gebieden aanmerkelijk hooger liggen dan de Alföld, is de loop der r i v i e r e n in H. sterk centripetaal. Een uitzondering maken de Poprád in het N., die tot het Weichselstroomgebied behoort, en de Aloeta (Olt), die in Walachije in den Donau uitmondt. De D o n a u ontvangt dus al het water der Hong. rivieren en maakt H. tot zijn uitsluitend stroomgebied. Hij is overal bevaarbaar, ondanks vele eilanden en ondiepten. Hij verlaat bij Mohács Romp-H. en bij Orsowa zijn Hong. stroomgebied. De T h e i s s is de tweede hoofdrivier van H. Zij heeft vele zijrivieren. Daar boven- en benedenloop hiervan dicht op elkaar liggen, kan zij vaak niet al het smelt- en regenwater der bergen verzwelgen en treedt zij geregeld buiten haar oevers. Normalisatie heeft 1 000 km aan bochten afgesneden en door bedijking vele rampen gekeerd, doch nu de rivieren niet meer in één hand zijn, komen overstroomingen weer vaker voor. De Theiss is tot Szolnok bevaarbaar voor stoomschepen.

Van de m e r e n zijn Balaton en Fertö belangrijk.

De opp. van de **Alföld** heeft door inundatie en opvulling met sedimenten haar Tisiaansch karakter

geheel verloren. Fluviatiele en Aeolische formaties hebben haar overdekt en alle reliëf ontnomen. De vulkanische N. rand van de Alföld is na de breuk tot nieuwe activiteit gekomen (volgens Prinz toen eerst begonnen) en ging met den Donau, die bij Boedapest in het Alföld-meer uitmondde, en de N. Karpaten de grenzen van het **Felvidék** vormen. Na het leegloopen van het Alföld-meer heeft de Donau zijn weg gevonden is de W. breuklinie. Sedert is de Donau de grens geworden tusschen Alföld en het land over den Donau: **Transdanubië.** Ten Z. wordt dit begrensd door de Dráva, ten W. door de uitloopers der Alpen. **Zevenburgen** werd van de Alföld door het O. middelgebergte gescheiden en ten Z. en ten O. begrensd door de Transsylvaansche Alpen en de Karpaten.

Felvidék, Transdanubië en Zevenburgen hebben hun hoogte uit het Mioceen behouden, Transdanubië en Zevenburgen met hun afgesleten Secundaire bergresten en Tertiaire sedimenten zelfs het aspect van Tisia. Ondanks de unieke geol. en hydrogr. eenheid van het Hong. land, hebben de landschappen een eigen karakter, eenerzijds door de afzonderlijke geol. ontwikkeling der landschappen na het Plioceen, anderzijds door historisch-cultureele invloeden, die met de eerste vaak oorzakelijk samenhangen.

De Donau en de „Vulkanische krans" verdeelen Romp-H. Y-vormig in drie landschappen: → Transdanubië, → Alföld en Boven-Hongarije (zie onder); dit laatste is slechts een grensgebied tusschen Alföld en Felvidék.

Boven-Hongarije (ca. 48° - 49° N., 19° - 23° O.) is ook een overblijfsel van het Tisia-massief, doch de Tertiaire vulkanische erupties hebben op deze oude gesteenten hier en daar andeziet-lagen, lava's en tuffen gedeponeerd, waardoor het terrein een tweeslachtig karakter heeft gekregen: kraters en krijtrotsen liggen hier door elkaar. Ten N. van dit grillig berggebied ligt een inzinking als een scheiding tusschen de „Vulkanische krans" en de Felvideksche bergen. Boven-H. omvat dus twee gebieden: de „Vulkanische krans" en den Noord-Hongaarschen Zonk.

De „V u l k a n i s c h e k r a n s" strekt zich uit ongeveer van Nagymaros tot Sátoraljaújhely, waarin Cserhát en Bükk de Tisiaansche bergresten vertegenwoordigen, a.h.w. als een voortzetting der Transdanubische bergen. Zuiver vulkanisch zijn de Börzsönyer-berg, de Mátra en de Eperjes-Tokajer rij, waarbuiten de eveneens eruptieve Tokajer-berg ligt. De vulkanische activiteit is niet geheel opgehouden, waarvan koolzuuruitstootingen en intermitteerende bronnen getuigen. Op het verweeringsmateriaal der andeziet-lagen ontstonden naald-, doch vooral loofwouden; de bodem is voor wijnbouw uiterst geschikt gebleken (Tokajer-berg; Gyöngyös). De grond van den Bük en den Cserhát is echter onvruchtbaar, zelfs bosschen komen niet overal voor.

Tusschen den Bükk en den Eperjes-Tokajerberg ligt een breede breuk, waardoor thans Sajó en Hernád hun weg banen, doch die in het Plioceen uit tegengestelde richting aan het Alföld-water toegang verschafte tot den N o o r d - H o n g. Z o n k, die van Komorn tot Kaschau loopt. In zijn Pontisch-Meerperiode is deze met Tertiair materiaal overdekt, waarin de bruinkool-lagen van Ózd en Salgótarján liggen. De vulkanische activiteit heeft zich ook hier vertoond, waarvan vele kegeltjes getuigen. Bij Ózd komt ook ijzer in den bodem voor. Mijnbouw en industrie kenmerken dit niet zeer vruchtbare gebied.

Het k l i m a a t in Boven-H. is wegens de hoogere ligging iets koeler, de neerslag vrij groot. De dalen liggen beschut en vormen daardoor geschikte gezondheidsoorden.

M i d d e l e n v a n b e s t a a n. In vruchtbare streken druiventeelt, biergerst, suikerbieten (bij Hatvan en Miskolcz, waar ook tabak). In onvruchtbare gedeelten industrie en mijnbouw: bruinkool, ijzer. De metaalindustrie heeft tot middelpunt Diósgyör. De textielnijverheid is eveneens belangrijk. Distilleerderijen in de wijngebieden, waar o.a. van den uitgepersten druivenafval een soort cognac wordt vervaardigd. De bosschen leveren hout.

Toerisme in den Bükk wegens de karstverschijnselen (druipsteengrot van → Aggtelek). Te Miskolcz, dat gelegen is in het Sajódal, concentreert zich het verkeer; dit is dientengevolge ook een marktplaats.

B) Klimaat. H. ligt in het ontmoetingspunt van het W. Eur. zeeklimaat, het O. Eur. landklimaat en het Mediterrane subtropische klimaat. Van dit laatste ondervindt Romp-H. weinig, het zeeklimaat domineert in het W. (Transdanubië) en zijn invloed neemt af naar het O., waar het vastelandsklimaat overheerscht. Voor Romp-H. zijn geen algemeen geldende meteorologische factoren vast te stellen; hieronder volgen slechts gemiddelden.

De gem. jaartemperatuur is 10° C (max. amplitude van 70° : —30° en +40°). Bijzonderheden zijn Meivorsten (ijsheiligen) en temperatuurinzinking in Juni. De temp. neemt met de hoogte af, doch de koude luchtlagen blijven meer in de bekkens hangen, terwijl de zonnige hellingen ook in den winter aangenaam zijn en daardoor geschikt voor gezondheidsoorden (Mátra, Lillafüred).

De neerslag is in de bekkens (Alföld, Kleine Alföld, Noord-Hong. Zonk) kleiner (600 mm) dan op de bergen (boven 1 000 mm). Op de W. hellingen in verband met de Westenwinden meer neerslag dan op de Oostelijke. Over het algemeen overwegen de zomerregens.

De winden hebben langs N., O. en Z. (Karpaten en Dinariden) slechts moeilijk toegang tot H. Daarom domineeren de W. winden. Anticyclonale O. winden brengen in den winter strenge vorst, in den zomer verzengende hitte.

C) Flora en fauna. In die gedeelten van H., die landklimaat hebben, heeft het zomersche p l a n t e n k l e e d van H. een subtropisch karakter. Vijgen en rijst komen er tot rijpheid. De proeven met kapokbouw zijn geslaagd te noemen. Amandel, abrikoos en watermeloen hebben zelfs economische beteekenis voor H. Vele Hong. wijnen hebben naam gekregen.

In het N. meer tegen Mei- en nachtvorsten bestande planten; landbouwgewassen: tarwe, rogge, haver, gerst, hop, vlas, hennep, koolzaad, bieten, aardappelen peulgewassen (ook linzen), klaver, ook maïs, gierst en maankop. Tuinbouwgewassen: bessen, meloenen, druiven, tomaten, paprika (Spaansche peper), groenten (koude grond); vruchtboomen: appel, peer, pruim, perzik, noot, moerbei, enz. De wildvegetatie en de bloemencultuur is door de zomerdroogtes niet zoo weelderig als in onze streken, echter met inachtneming van de klimatologische en dus vegetatieve verschillen tusschen W. en O. Hongarije; boomsoorten en heesters als ten onzent; meer loofboomen (w.o. de tamme kastanje) dan naaldboomen; zij dekken de houtbehoefte van H. niet.

De d i e r e n w e r e l d, behoudens de trekvogels,

is ook ingesteld op de koude winters en verschilt weinig van de W. Europeesche, weer met een overgangstendenz naar de O. Europeesche. Vooral Boven-H. is rijk aan wild: wolven, vossen, herten, hazen (sporadisch everzwijnen) en marterachtigen (geen hermelijn). Behalve de in onze streken bekende trekvogels en watervogels (geen meeuwen) komen vooral op de Alföld veel roofvogels voor: wouw, valk, havik en zelfs arend. De rivieren zijn niet zeer rijk aan visch, behalve de Theiss. In het Balaton-meer echter komt veel visch voor, w.o. de fogas, een baarssoort. Zij wordt ca. 1,30 m groot. Steursoorten (2-8 m) komen in de groote rivieren voor in den tijd van het kuitschieten; paling, bot en vele onzer visschen ontbreken echter. De meest voorkomende visschen zijn baars, forel, snoek, meeraal en karper.

De kolumbácser vlieg richt soms door haar beet onder paarden groote verwoestingen aan.

D) Bevolking. Voor het ontstaan en de sociaal-econ. ontwikkeling van het Hong. volk, alsmede de minderhedenkwestie, zie onder Geschiedenis in dit artikel. Romp-H. is, zooals boven gezegd, een eenvolkstaat geworden. Naast 8 millioen Hong. (92%) wonen er slechts $^1/_2$ millioen Duitschers ($5^1/_2$%) en 100 000 Slowaken (1,2%).

Onder de Hongaren onderscheidt men twee typen: **a)** het Oegrische type, dat in Transdanubië en Zevenburgen (Seklers) voorkomt: scherp van blik, mager, tusschen blond en bruin in; spraakzaam, vlug van begrip en temperamentvol. **b)** Het Toeraansche (Mongoolsche) type, dat op de Alföld voorkomt, heeft aanleg voor corpulentie, is donkerder van haar en kalmer van aard. Fanatieke vaderlandsliefde en conservatisme kenmerken beiden. Geloofssectarisme is in H. vrijwel onbekend. De Hongaar wordt gauw vurig, doch vervalt ook weer spoedig tot onverschilligheid. Zijn gemoed is mineur gestemd, zijn levensbeschouwing pessimistisch. Dit uit zich ook in zijn muziek.

De stamverwante Kumaniërs (Kun), Jazygen (Jász) en Bessengers (Bessenyö) hebben zich na hunne nederzetting in H. vrij spoedig met de meerderheid geassimileerd. Nochtans hebben Kumaniërs en Jazygen hun eigen dialect behouden, daar zij in aaneengesloten groepen zijn blijven wonen. Ook de stamverwante Pallóczen hebben zich in kleine groepen gehandhaafd. De Slaven in het Karpatische bekken zijn ongemerkt in het Magyarendom opgegaan; alleen de geïsoleerde Slowaken in de ontoegankelijke Felvidék hebben zich gehandhaafd en zijn zoodoende in 1918 bij hunne Tsjechische stamverwanten gevoegd. Evenmin assimileerden zich de Serviërs en Roemenen. De Duitschers, die meerendeels gekoloniseerd zijn om den Hongaren zekere ambachten te leeren, of om verlaten gebieden weer te bebouwen, zijn in H. tot grooten welstand gekomen. Door gelijke godsdiensten en lotgevallen zijn zij met de Magyaren verbroederd en groote groepen zijn gemagyariseerd. Waar Duitschers echter in gesloten groepen bijeen wonen, behielden zij hun nationale eigenschappen.

De dichtheid der bevolking is 93,4 per km². Het gemiddelde van de Alföld (115,5) is hoog door de talrijke groote steden. Het dichtst bevolkt is W. Hongarije.

Het aantal analphabeten bedraagt 9,7%. Transdanubië heeft slechts 8,1%. Boven-H. 12,3%. De Alföld heeft er gemiddeld 10% wegens zijn groote steden, nochtans bedraagt in het N. hun aantal ca. 20%.

E) Middelen van bestaan. Landbouw. 56 000 km², d.i. 60% van de totale opp., is bouwland; 63% van de bevolking leeft ervan. Kunstmest en landbouwmachine worden steeds meer gebruikt. 9% van het akkerland is verdeeld onder de dwergbedrijven (tot ca. 3 ha), 23% onder kleinbedrijven (ca. 3-57 ha), 50% onder middelbedrijven (ca. 57-575 ha). Tarwe wordt verbouwd op een opp. van 1,5 millioen ha (gem. opbrengst 1 500 kg per ha); 500-600 millioen kg wordt geëxporteerd (40% der totale waarde van den export). Rogge wordt vooral op de Alföld verbouwd op een opp. van 700 000 ha. Opbrengst ca. 800 millioen kg. Haver wordt eveneens op de Alföld verbouwd op een opp. van 250 000 ha, gerst in Transdanubië en in Boven-H., op een opp. van 500 000 ha (uitvoer: 15 millioen kg gerst en 50 millioen kg mout). Maïs wordt verbouwd op een opp. van 1,2 millioen ha (onregelmatige opbrengst, gem. 2 milliard kg). Gierst komt als tweede gewas voor. Aardappelen komen voor op een opp. van 300 000 ha (vooral in het N.). Opbrengst 1 700 millioen kg (o.a. voor spiritusfabricatie en als veevoeder). Suikerbieten (vnl. in Boven-H.) worden verbouwd op een opp. van 50 000 ha, andere bieten en knollen op een opp. van 120 000 ha. Klaver neemt 330 000 ha in beslag, peulvruchten 17 000 ha (opbrengst 17,2 millioen kg), koolzaad, maankop, zonnebloem, sojaboon, enz. 400 000 ha (uitvoer 600 millioen kg), vlas en hennep 10 000 ha.

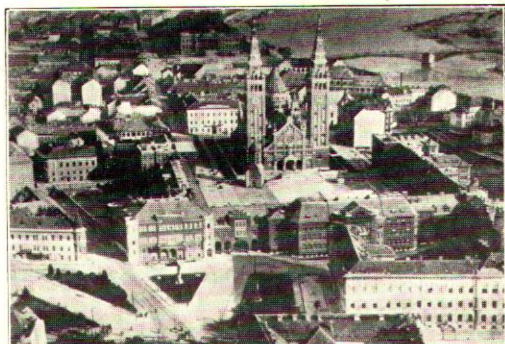
Tuinbouw komt vooral op door de daling der prijzen van de landbouwgewassen en beslaat 110 000 ha. Van de 20 millioen vruchtboomen zijn voor den export de belangrijkste: abrikozen van Kecskemét, perziken van de omgeving van Boedapest, bessen, appels en peren. Van de groentesoorten heeft H. als typisch gewas de paprika, die in de omgeving van Szeged wordt verbouwd, gedroogd en tot poeder gemalen. Uien te Makó. Tabak is staatsmonopolie. De soorten worden steeds meer veredeld, nochtans bereikt men de kwaliteit der tropische soorten niet. Uitvoer: 10 millioen kg onbewerkte tabak, 10 millioen sigaretten, 130 000 sigaren.

De **wijnbouw** is nog belangrijker: 212 000 ha (opbrengst 3-4 millioen hl). H. is hierdoor na Frankrijk, Italië en Spanje het vierde wijnland. Door vakkundige behandeling stijgt de opbrengst ondanks afname der bebouwde opp. Men legt zich toe op het teelen van consumptiedruiven, die betere prijzen maken. Voornaamste wijnbouw in Boven-H. en Transdanubië. Uitvoer wijn op fust 22 millioen kg, gebotteld 200 000 kg; dessertdruiven 6,5 millioen kg.

Boschbouw beteekent in Romp-H. niet veel. De bosschen (opp. 1 millioen ha) dekken de behoefte aan hout en diens bijproducten, terpentijn, hars enz., niet.

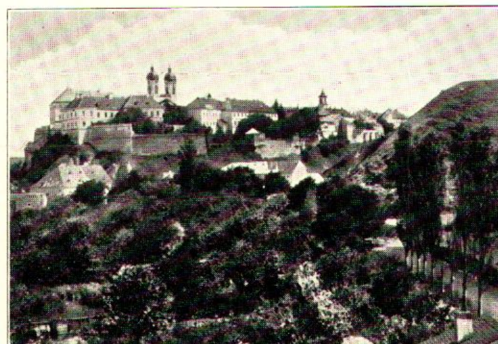
Veeteelt op 1 600 000 ha weiland. Deze krimpt door de ontginning van de poesta in. Paarden 800 000 stuks; uitvoer naar Oostenrijk, Italië en Zwitserland. Runderen 1,6 millioen stuks; vnl. rood-bonte Simmenthalers; uitvoer naar bovengenoemde landen en Duitschland; melkproductie 17 millioen hl per jaar. Schapen 1 millioen stuks; teelt achteruitgaande; productie van schapenkaas. Varkens 2 millioen stuks. Pluimvee enhoenders 30 millioen stuks; pluimveeteelt is de meest lucratieve branche. Bijenteelt beteekent weinig. Zijderupsenteelt gaat achteruit.

Mijnbouw. Steenkolenbekken bij Pécs, bruinkolenbekken o.a. bij Esztergom-Tata, Salgótarján en in Borsod. Opbrengst onvoldoende. Turf in Transdanubië. IJzermijnen in Borsod produceeren 2 500 millioen kg,

Szeged. Panorama.

Debreczen. Gezicht over de stad.

Het Balaton-meer bij Tihany.

Veszprém. De burcht.

Boerenhofstede in Levél.

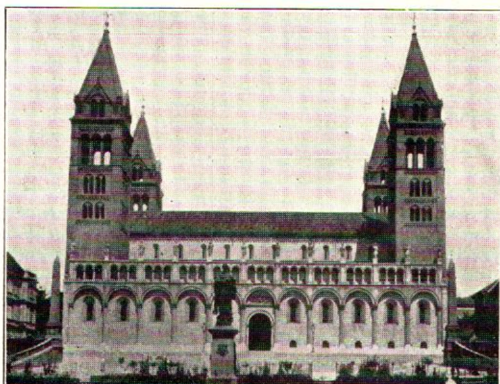

Kudde runderen met herder in de poesta (Alföld).

Volksdansen in nationale dracht op het Paaschfeest.

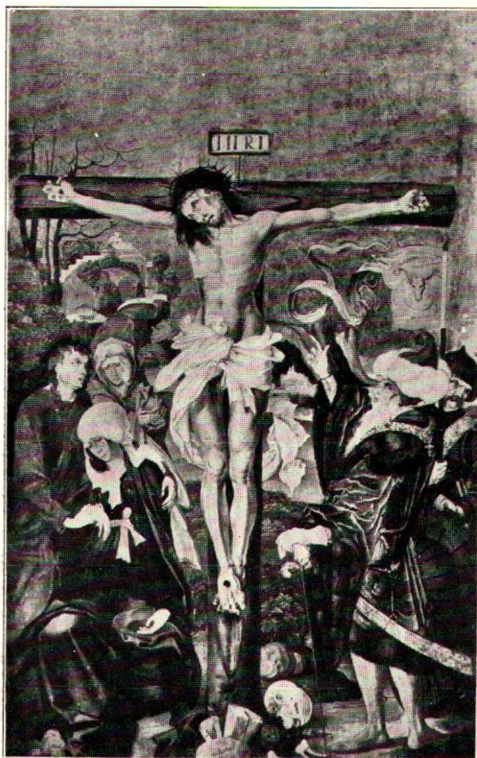

Wijnoogstviering te Tokaj.

Boven: Ruïnen van de Romaansche kerk te Zsámbék.
Onder: De Dom te Pécs (19e eeuw herbouwd).

Boven: De kathedraal te Esztergom (19e eeuw).
Onder: De kathedraal te Eger (1837).

Kruisigingsgroep. Van den onbekenden middeleeuwschen meester M. S. (1506).

De H. Elisabeth schenkt haar mantel weg. Schilderij van S. Liezen-Mayer (1885).

wat de behoefte niet dekt. Invoer uit Oostenrijk en Duitschland. Cement wordt gewonnen in N. Transdanubië uit de Gerecse, alwaar Portlandcementfabrieken staan. Mineraalwaterbronnen vnl. in Boedapest en op de Alföld. Zoowel voor baden als drinkgebruik. Uitvoer van bitterwater: Frans Joseph en Hunyadi János. Voor geneeskrachtige baden levert ook Transdanubië mineraalwater.

Nijverheid. De moderne industrie dateert van de 20e eeuw; zij is na den Wereldoorlog met rijkssteun en beschermende rechten snel toegenomen. Er zijn drie speciale industriegebieden: Boedapest (vnl. metaal-, meel-, schoen- en textielindustrie), Miskolcz (metaal-, textiel- en suikerfabrieken), Pécs (aardewerk, metaal- en textielindustrie). Laatste twee gebieden kwamen op door de aanwezigheid van grond- en bedrijfsstof in de omgeving; Boedapest dankt zijn industrie aan zijn centrale ligging. 20% van de bevolking leeft van industrie, ofschoon H. arm is aan grond- en bedrijfsstoffen.

Producten. Verwerking van voedings- en genotmiddelen is het belangrijkste, daar hiervoor grondstoffen aanwezig zijn en deze branche historisch gegroeid is: 850 fabrieken met 33 000 arbeiders (vnl. meel- en vleeschwarenfabrieken, brouwerijen, distilleerderijen, tabak- en suikerfabrieken); productie bedraagt 600 millioen pengö. Leder: 70 fabr., 8 000 arb.; productie 66 millioen pengö. Houtzagerijen: 300, 800 arb. Textiel: 450 fabr., 57 000 arb.; productie 360 millioen pengö. Metaalindustrie: 700 fabr., 50 000 arb.; productie 370 millioen pengö. Chemische ind. : 225 fabr., 10 000 arb.; productie 175 millioen pengö. Papier: 75 fabr., 3 000 arb.; productie 30 millioen pengö. Drukkerijen: 110, 6 000 arb. Steenbakkerijen, glas- en aardewerk: 520 fabr., 18 000 arbeiders.

Verkeer. 4,5% der bevolking leeft ervan; 9 000 km spoor geëxploiteerd door M.A.V. (Hong. staatsspoorwegen); 4 000 km rijkswegen; 20 000 motorrijtuigen. De Mavart onderhoudt autobusdiensten (o.a. Weenen—Boedapest). De scheepvaart beschikt over 1 100 km waterwegen, waarvan de geïnternationaliseerde Donau de voornaamste is. De luchtvaart in binnenland en op Weenen wordt onderhouden door de Malert. P.T.T. en Radio zijn in staatshanden.

Het geheele verkeer convergeert op Boedapest. Het vreemdelingenverkeer brengt 27 millioen pengö in het land.

Handel. 4% van de bevolking vindt hierin een bestaan. Hij is hoofdzakelijk in handen der Joden. De import is voor 74% fabrikaten, de export voor 72% agrarische producten. Zoowel import als export zijn sedert 1929 teruggeloopen. In 1929: import 1 000 millioen pengö, export 1 000 millioen pengö; 1933: import 315 millioen pengö, export 390 millioen pengö. Deze waren in 1933 aldus verdeeld: import 42% grondstoffen, 28,5% halffabrikaten, 29% heelfabrikaten; export 65% grondstoffen, 7% halffabrikaten, 28 % heelfabrikaten.

Het **bankwezen** wordt gedirigeerd door de circulatiebank: de Nemzeti Bank (Nationale Bank). Andere belangrijke geldinstituten: Postspaarbank, Pester Handelsbank, Hong. Disconto- en Wisselbank. Hoofdkantoren te Boedapest.

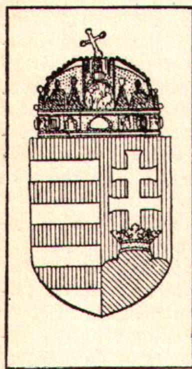
F) Geopolitieke toestand en de gevolgen van het verdrag van Trianon. De Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie is in 1918 over zeven staten (Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Joego-Slavië, Roemenië en Italië) verdeeld. Ethnisch beteekende dit een (al of niet denkbeeldige) zelfstandigheid der nationaliteiten van Oostenrijk-Hongarije, met een sterke bevoorrechting der overwinnende mogendheden ten koste der overwonnene. Economisch leidde het tot de versplintering van een volmaakte autarkie, scheiding van economisch op elkaar aangewezen gebieden, bezwaring van de staatsbegrootingen met 7 nieuwe korpsen van ambtenaren, terwijl de in naam der democratie doorgevoerde agrarische hervormingen ook de particuliere bezittingen verkavelden en tal van noodlijdende bedrijven schiepen. Deze rampen voorzag de Hong. gedelegeerde ter vredesconferentie Apponyi; daarom ried hij een econ. samenwerking (event. tol-unie) tusschen de eeuwenlang op elkaar aangewezen staten aan. De verwerping van dit voorstel was het begin van de autarkische strevingen der nieuwe staten, wat voor de industrie-staten (Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en min of meer Polen) een steun aan den landbouw en voor de landbouwstaten (Hongarije, Roemenië, Joego-Slavië) een kunstmatige industrialisatie beteekende. De pogingen van Tardieu in 1930, om alsnog tot een econ. pacificatie te komen, mislukten, daar de autarkische pogingen reeds belangrijke resultaten hadden geleverd en het terugkeeren naar den voor-oorlogschen toestand een vernietiging van nieuwe, vaak bloeiende industrieën of landbouwbedrijven en daarmee toename der werkeloosheid zou veroorzaakt hebben. Nochtans hebben de pogingen niet tot resultaat gehad, dat de nieuwe staten zichzelf én agrarisch én industrieel konden bedruipen. Evenmin kon politieke vriendschap (van bijv. H. en Italië) den natuurlijken geopolitieken toestand grondig wijzigen. Ondanks wederkeerige bevoorrechting tusschen H. en Tsjecho-Slowakije, heeft dit laatste land een grooteren export naar H. dan Italië, terwijl H. naar beide landen ongeveer even veel exporteert. De belangrijke Duitsch-Hong. handel berust op natuurlijke geopolitieke relatie, daar Beieren voor een groot gedeelte tot het stroomgebied van den Donau behoort. Noch de autarkie, noch de nieuwe econ. oriëntatie heeft men dus in deze twee decennia kunnen verwezenlijken, de deelen van het Donaugebied zijn en blijven op elkaar aangewezen.

Het verdrag van Trianon heeft o.m. vastgesteld, hoe H. op grond van het zgn. „zelfbeschikkingsrecht der volkeren” zou worden verdeeld. Het is dus niet uitgemaakt door een volksstemming, doch door overwinnende mogendheden gedicteerd. Het zelfbeschikkingsrecht werd geïnterpreteerd als een streving der nationaliteiten om met den meest stam- en taalverwanten nabuurstaat te worden vereenigd. Hierbij is rekening gehouden met de strategische en econ. belangen der overwinnende mogendheden, al was zulks in strijd met het zelfbeschikkingsrecht. Om strategische redenen zijn de grenzen willekeurig getrokken, bijna nergens heeft H. nog natuurlijke grenzen, de voornaamste spoorwegcentra (Boedapest inclusis) liggen binnen het bereik van middelmatigverdragende kanonnen. Om economische redenen moest Tsjecho-Slowakije zich tot den grooten Middel-Europeeschen waterweg, den Donau, uitstrekken, al was de bevolking van den Donau-oever Hongaarsch. Voor de voedselvoorziening van het bergachtige Zevenburgen werd een deel van de Banaat, dat overwegend Hongaarsch en slechts gedeeltelijk Servisch en Roemeensch is, aan Roemenië toegewezen.

Met inachtneming van deze beginselen is H. onder

de genoemde 7 staten (Italië en Polen kregen slechts eenige km²) verdeeld. H. is dus een residustaat en (beschouwd als een erfgenaam van Oostenrijk-H.) een successiestaat. Van H., dat in 1910 280 000 km² groot was en 18 millioen inw. had (buiten Kroatië-Slavonië, dat tot Hong. staatsverband behoorde en 42 500 km² mat met 2,5 millioen inw.), verkreeg Tsjecho-Slowakije: Slowakije en Roethenië met eenige Hong. gebieden, groot 63 000 km² (op dit afgescheiden gebied woonden in 1910 1,7 millioen Slowaken, 1,1 millioen Hongaren en $^1/_2$ millioen Roethenen); Roemenië: Zevenburgen (Transsylvanië), een stuk van de Banaat en van de Alföld, ter grootte van 102 000 km² (bewoond door 2,8 millioen Roemenen, 1,7 millioen Hongaren en $^1/_2$ millioen Duitschers); Joegoslavië: de rest van de Banaat, geheel Bácska bij de Z.O. punt van Transdanubië met een opp. van 21 000 km² (van de bevolking waren 3,8 millioen Serviërs en 450 000 Hong.) [Kroatië-Slavonië (opp. 42 500 km², 2,5 millioen inw.) sloot zich vrijwillig bij Servië aan]; Oostenrijk: het zgn. Burgenland, groot 5 000 km², tellende 250 000 Duitschers, 50 000 Hong. en 80 000 Kroaten (Wenden); Italië: Fiume (behoudens een klein gedeelte, dat Joego-Slavië kreeg); Polen: eenige km² in het hoogste Noorden. Hongarije behield dus ten naaste bij de geheele Alföld en Transdanubië en het grensgebied tusschen Alföld en Felvidék (Boven-Hongarije) met een opp. van 93 000 km² (met 7,6 millioen zielen). De getallen van de bevolking zijn in de statistieken der resp. staten veranderd. De gemagyariseerde nationaliteiten zijn „teruggenationaliseerd", terwijl door middel van de zgn. „naamanalyse" Hongaren met vreemde namen van het Hong. contingent afgetrokken werden; ook Joden werden niet beschouwd als Hongaren.

G) Bestuursinrichting. Voor het bestuur van het land, zie onder Geschiedenis, in dit artikel. De Hong. staat is verdeeld in 36 autonomieën, waarvan 25 provincies en 11 autonome steden. Aan het hoofd van iedere provincie staat de föispán, een regeeringscommissaris, die als partijman met de regeeringen komt en gaat, en de alispán, een gekozen hoofdfunctionaris, wiens ambt een blijvend karakter heeft. Iedere prov. is ingedeeld in kantons, aan welks hoofd de föszolgabiró, d.i. de opperkantonrechter, staat. Deze heeft zoowel publiekrechtelijke als rechterlijke macht. De „Provinciale Staten" zijn samengesteld deels door verkiezing, deels door benoeming van personen, die qualitate qua zitting hebben.

Wapen van Hongarije.

Aan het hoofd der autonome steden staat eveneens een regeeringscommissaris (föispán) en als hoofdfunctionaris de burgemeester. Deze steden hebben algemeen geheim kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging. De andere steden hebben geen autonomie, zij hebben weliswaar een burgemeester, doch staan onder het provinciaal bestuur.

Vlag: rood-wit-groen, in horizontale strepen.

H) Financiën. Met hulp eener Volkenbondscommissie werd tusschen 1923 en 1926 de Hong. financieele toestand gesaneerd, waarna in Dec. 1926 12 500 papierkronen inwisselbaar werden gesteld tegen 1 pengö = 0,263 g fijn goud. In 1933 trachtte men door salarisverlaging en belastingverhooging het tekort aan openbare geldmiddelen aan te zuiveren, echter zonder volledig succes. Beraming voor 1934-'35 gaf naast inkomsten (inclusief de staatsbedrijven) ad 1 084 589 000 pengö een totaal aan uitgaven van 1 150 709 000 pengö, dus een tekort van 66 120 000 pengö. Het export-surplus van begin 1935 bedroeg slechts 30 % van het surplus over dezelfde periode in 1934.

I) Godsdienst. Katholieken. De Roomsch-Katholieken maken 65% van de bevolking uit en zijn georganiseerd in 3 aartsbisd. (Esztergom, Kalocsa en Eger) met 7 bisdommen. De aartsbiss. van Esztergom is tevens vorstprimaat van Hongarije, die qualitate qua den kardinaalshoed krijgt. Overwegend Kath. is Transdanubië en Boven-Hong. Het godsdienstig leven is in de liberale aera zeer verslapt, vooral in intellectueele kringen; na den Wereldoorlog is een godsd. réveil ontstaan, dat weer dieperen godsdienstzin heeft opgewekt.

De Grieksch-Katholieken (2,3% der bevolking) zijn geünieerde Schismatieken, die in 17e en 18e e. onder Weensche pressie zich aan Rome hebben onderworpen. Het zijn vnl. Roemenen, Roethenen (zgn. Karpatho-Russen) en Serviërs. Het bisdom Hajdudorog van den Griekschen ritus is blijven bestaan, en te Miskolcz is een apostolische administratie van den Roetheenschen ritus gevestigd.

De **Protestanten** zijn het talrijkst op de Alföld. Ook zij zijn hiërarchisch georganiseerd. De Calvinisten, de meest verspreide sekte, zijn onderverdeeld in Gereformeerden (21%) en Unitariërs, die in Romp-H. nauwelijks meer voorkomen. De Lutheranen of zgn. Evangelischen van de Augsburgsche Confessie vormen 6% der bevolking.

De **Israëlieten** vormen 5% der bevolking. Zij zijn vnl. tijdens Jozef II en na 1840 uit Polen geïmmigreerd en vergaarden door handel groote rijkdommen.

J) Verzorging der bevolking. Het onderwijs is georganiseerd in L.O., M.O., en H.O. Er zijn vier universiteiten (Boedapest, Debreczen, Szeged, Pécs); techn. hoogeschool te Boedapest; landbouwhoogeschool te Keszthely; mijnbouwhoogeschool te Sopron; vsch. juridische academies (o.a. te Miskolcz).

De huisvesting is op de Alföld primitief; 61% der huizen is geheel van leem; 21% heeft steenen fundamenten en is verder van leem; slechts 17% is geheel van steen opgetrokken; 1% van hout. In de overige streken is deze verhouding gunstiger. Huizen met verdieping komen op het platteland weinig voor. Het aantal vertrekken is klein. Zelfs in steden zijn flatwoningen van 4-5 kamers slechts tegen exorbitante prijzen te bekomen. Het comfort is gering; electriciteit is echter veelal aanwezig; gas en waterleiding zijn op het platteland onbekend.

K) De **volksdrachten** gaan verdwijnen. Om klimatische redenen behouden de landarbeiders en herders van de Alföld hun witte hemden en rokken, en de herders bovendien hun schapenpelsjas. In Boven-H. komt bij de Matyo's de geborduurde kleeding, waarin een Oostersche kleurenpracht gelegd wordt, voor. Hoofddoeken bij vrouwen zijn nog algemeen. De ronde zwarte hoeden met kleinen bol en smallen rand worden zeldzaam.

Lit.: Standaardwerken: a) geologie:

Telegdi Róth Károly, Magyarország Geologiája (I Pécs 1929); Prinz Guyla, Magyarország Földrajza (I Pécs 1926); b) geographie: Cholnoky Jenö, Magyarország Földrajza (Pécs 1929). Over de resultaten van Trianon: L. Buday, Ungarn nach dem Friedensschlusz (Berlijn 1922). Over economie: Gratz-Bokor, Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch 1934 (Boedapest-Zürich). Overzichtswerken: A. Szana, Ungarn (Gotha 1922; verouderd); E. de Martonne, Géographie Universelle (IV, 2); Alfred Hettner, Grundzüge der Landeskunde (I). Beide laatste niet volledig. *Sivirsky.*

II. Weermacht.

De organisatie van het Hong. leger berust nog altijd op het Verdrag van Trianon (4 Juni 1920). Sterkte: 35 000 man (off. inbegrepen), uitsluitend vrijwilligers met verbintenis voor off. minstens 20 jaar, voor onderoff. en minderen minstens 12 jaar. Jaarlijks mag 5% van iedere categorie ontslagen worden. Aanmaak van wapenen en munitie slechts in 1 staatsfabriek. Verboden zijn: generale staf, mobilisatievoorbereidingen, mil. luchtvaart in vollen omvang, vechtwagens, oorlogsmarine behalve enkele politievaartuigen op den Donau. In 1934 bedroeg de legersterkte 34 978 man (hiervan 1 733 off.). Deze troepen zijn ingedeeld in: 14 reg. inf.; 7 bat. wielrijders; 4 reg. cav.; 26 bat. art. (waarvan 7 veld-, 7 berg- en 7 houwitserbatterijen); 3 bat. genie, en samengevoegd tot groote eenheden, nl. 7 gemengde brig. à 2 reg. inf., 1 bat. wielr., 1 esk. cav., 1 afd. art., 1 comp. genie en hulpdiensten en 2 zelfstandige cav. brigaden.

Of dit leger nog lang zal bestaan, dient te worden afgewacht. Bekend is, dat H., evenals alle andere staten, die na den Wereldoorlog afstand moesten doen van het militiestelsel, er naar verlangt, weer tot dit stelsel terug te keeren. Voor zoover het zich thans laat aanzien, zal H. zulks niet trachten te verwezenlijken door een fait accompli te stellen, maar door wijziging van het Verdrag van Trianon. *v. Munnekrede.*

Lit.: Annuaire militaire (1935). Zie verder de lit.-opg. van het aardr. gedeelte van het art. Hongarije.

III. Geschiedenis.

De Hongaren stammen af van het Oeral-Altaïsche oervolk. Tot de Oeralers behoorde het Fin-Oegrische oervolk, uit welks Oegrischen tak de Praemagyaarsche stam zich ontwikkeld heeft. Bij een Oostwaartsche beweging stieten de Oegriërs op hun stamverwanten, de Ogoeren, die tot den Oost-Turkschen tak van het Altaïsche oervolk behoorden. De Ogoeren overwonnen de Oegriërs en vermengden zich met hen. De vermenging van Praemagyaren en Ogoeren kreeg den naam Onogoer (> Ongaar, > Hongaar). Toen de Onogoeren zich uit het Turksche staatsverband losgemaakt hadden, domineerden de Magyaarsche stammen dusdanig, dat het volk naar dezen genoemd werd. In 892 hebben de Hongaren het Karpatische bekken bezet; de Slavische stammen, die het bewoonden, vluchtten voor de Hongaren of gingen erin op. Het opgaan van een deel dier Slaven beteekende een nieuw element in het Hong. ras en in hun cultuur, waarvan vele Slavische woorden en benamingen (Pest, Visegrád) getuigen. Het land werd verdeeld onder de patriarchale geslachten (nem), de leden dier geslachten waren de edelen (nemes), die hun gebied collectief exploiteerden. Privaat eigendom had alleen de vorst (koning), die later veroverde gebieden aan zich trok. De overige lagen van de bevolking (knechten of zgn. servientes, krijgsgevangenen) hadden geen politieke rechten en konden slechts pachters des konings worden. Hun cultus was een animistisch veelgodendom. Reeds vroeg hadden zij gegrift schrift. De priesters waren veelal dichter-zanger. Arpád, op het eind der 9e eeuw, was hun eerste aanvoerder, die de stamvader is van het latere koningshuis der Arpaden.

In de 9e en 10e e. ondernamen de Hongaren vele **verwoestende tochten** onder de Christenheid van het Westen; hieraan maakte Hendrik I door zijn overwinning bij Augsburg in 955 een einde. Vorst Géza (972-'97) en diens zoon Vajk namen het Christendom aan. Vajk ontving den naam → Stephanus (997-1038). In 1001 werd Stephanus door den pauselijken gezant tot koning gekroond, waardoor hij absoluut heerscher der Hongaren werd en de apostolische zending ontving dezen te bekeeren (→ Apostolische Majesteit). Zijn heerschappij was een patrimonieel koningschap. De „Koninklijke raad" was een adviseerend college. Nádor (hofmeier, paladijn), milites, servientes en graven (comites) waren koninklijke ambtenaren. Zoo is, naast den „adel", een ambtenaren-aristocratie van hofmeiers en graven ontstaan en naast de vrije pachters een hoorige groep van servientes. Deze groepen hebben zich op den duur geëmancipeerd tot twee standen: grootgrondbezitters (hooge adel) en servientes (lage adel); aan degenen, die zich niet bijtijds bij deze groepen aangesloten hadden, viel het harde lot der lijfeigenschap ten deel. Daar Stephanus' eenige zoon Emericus op jeugdigen leeftijd gestorven was, ontbrandde een troonstrijd, die door een halve eeuw van **binnenlandsche twisten** gevolgd werd. Op het einde der eeuw herstelde St. Ladislaus I (1077-'95) de rust en de veiligheid; door erfrecht verwierf hij den Sloweenschen, later ook den Kroatischen troon. In de 12e e. drongen de Walachen (Roemenen) en Serviërs in H. door en stichtten Duitschers en Vlamingen daar kolonies. Béla III (1172-'96) herstelde de verzwakte koninklijke macht; Andreas II (1205-'35) bukte echter voor de eischen van den kleinen adel en in 1222 gaf hij hun rechtsgelijkheid met den hoogen adel. De natie kreeg recht van verzet tegen den grondwetschendenden koning. Zijn opvolger Béla IV (1235-'70) was het met de democratische wetten van Andreas niet eens. Door de hieruit ontstane tweedracht hadden de **Mongolen,** die H. binnen vielen, vrij spel. Op de Mohipoesta bij Miskolcz werd het Hong. leger in 1241 vernietigd. → Batoe.

Na den dood van den laatste der Arpaden in 1301 verwierf Karel Robert van Anjou met steun van den paus den troon (1301-'42); zijn zoon Lodewijk de Groote (1342-'82) werd in 1370 ook koning van Polen. Na zijn dood oefende zijn weduwe het regentschap uit namens hun minderjarige dochter Maria; de man van deze laatste, → Sigismund, zoon van den Duitschen keizer Karel IV, werd tot koning gekozen (1387-1437). De landdagen, waarin de kleine adel door zijn numerieke meerderheid de overmacht bezat, kreeg een permanent wetgevend karakter. Deze stand, die het merg der Hong. natie uitmaakte, zag met bezorgdheid de verkiezing der vreemde koningen, ofschoon de **Turken** hunne invallen waren begonnen en Westersche oriëntatie dus geboden was. De verkiezing van Sigismund tot keizer van Duitschland, zijn Boheemsch koningschap, het Westersch Schisma, de Hussietenoorlog wendden Sigismund's aandacht van H. en het Turksche gevaar af.

Door een overwinning bij Nicopolis (1396) vorderden de Turken gestadig. Pas toen de rijksbestuurder Joannes Hunyadi op het slagveld verscheen, werden zij bij Szendrö verslagen. In 1458 werd Hunyadi's zoon

→ Matthias Corvinus (1458-'90) tot koning gekozen. Deze wilde de gedachte van een Westersche oriëntatie aan een nationaal koningschap paren door de verovering van Silezië, Moravië en Oostenrijk, waardoor hij ook aanspraak maakte op de Duitsche keizerskroon. Tegen de Turken wist hij den status quo te handhaven.

De slappe Ladislaus II (1490-1516) en diens zoon Lodewijk II (1516-'26) van Jagello waren speelballen in de handen der magnaten. De kleine adel zag in deze Poolsche heeren handhavers der nationale onafhankelijkheid, die nu reeds openlijk door de Habsburgers belaagd werd. In dezen troostelozen tijd viel Belgrado, de sleutel van H., in handen der Turken; bij Mohács versloegen zij in 1526 het Hong. leger totaal. De koning, de hooge adel en geestelijkheid bleven op het slagveld. Thans splitste het rijk zich in tweeën; over het eene deel, **Zevenburgen,** werd Zápolya tot vorst gekozen; het **koninkrijk Hongarije** kwam aan den zwager van Lodewijk II: Ferd. van Habsburg, later keizer van het Duitsche Rijk, en hiermede aan het Habsburgsche huis. Tusschen de twee staten lag het **Turksche rijk,** waar in opdracht van den sultan een Beglerbeg (in dit geval de pasja van Boeda) den scepter zwaaide.

Terzelfder tijd begon het **Protestantisme** veld te winnen, waartegen het Katholicisme, van zijn leiders beroofd, machteloos was. Ferdinand trad er niet tegen op, Zápolya liet het zienderoogen toe, daar de Protestanten de kern der anti-Habsburgsche nationalisten gingen vormen. In het jaar 1538 kwam echter een verzoening tusschen Zápolya en Ferdinand tot stand. Toen later keizer Rudolf (1576-1612) pogingen tot centralisatie, verduitsching, gewelddadige contra-Reformatie ging aanwenden, en daarbij zelfs Zevenburgen niet ontzag, rees er een algemeen verzet onder Bocskai, die, tot vorst van Zevenburgen gekozen (1605-'13), den keizer niet alleen tot herstel der grondwet dwong, doch Zevenburgen nog aanmerkelijk uitbreidde. Het volgend verzet, nu tegen Ferdinand II (1619-'37), werd geleid door Gabriël Bethlen, vorst van Zevenburgen (1613-'29), die eveneens een voordeeligen vrede afdwong. Na den vrede van Westfalen (1648) kregen de keizers echter de handen vrij en wilden het verloren gegane prestige herstellen.

Intusschen had de **Contra-Reformatie** onder leiding van den Jezuïet, later kardinaal-aartsbisschop, Pázmány groote vorderingen gemaakt. Zelf bekeerling zijnde, overtuigde hij met zijn groote oratorische kracht de magnaten, wier bekeering volgens het „Cuius regio"-beginsel den overgang van al hunne lijfeigenen beteekende. De middeladel bleef voor een groot deel Protestant. Door deze massabekeering werd de positie van den Kath. koning gunstiger, wat Zevenburgen met leede oogen zag. Nauwelijks had Leopold I (1657-1705) echter zijn hand naar de grondwet uitgestoken, of het verzet laaide weer op. Doch nu bleek de koning reeds te sterk. Zevenburgen onder Georg II Rákóczi en Apaffi weerde zich dapper, doch Wesselényi's complot in H. werd in bloed gesmoord. Dit was het begin van de guerilla der „Kuruczen" tegen de keizerlijke legers en Duitschgezinde „Labanczen", die in den oorlog van 1672, toen de keizer aan de zijde van de Ned. Republiek streed, onder Tököly een zegerijke veldtocht werd. Hieruit ontstond een vierde Hongaarsche staat: het vorstendom **Boven-Hongarije.** Tököly werd echter niet alleen Turksch vazal, doch ook bondgenoot van den sultan. Toen, na het mislukte beleg van Weenen (1683) en de herovering van Boeda (1686), de Turk teruggedrongen werd, waren ook Tököly's dagen geteld. Met Turkschen steun werd hij tot vorst van Zevenburgen gekozen, doch dit was de laatste stuiptrekking der onafhankelijke Hong. vorstendommen. Generaal Caraffa's bloedraden roeiden de rebellie uit en onder dezen druk erkende de landdag van 1687 de erfopvolging der Habsburgers in de mannelijke linie. Na de definitieve verdrijving der Turken (Zenta 1697) werd H. een **Oostenrijksch wingewest.** Door de kolonisatie van Serviërs, Duitschers en Roemenen trachtte men de Hong. natie terug te dringen; de Duitsche ambtenaren deden de rest. H. was in 1720 een ruïne.

Nochtans werd het **absolutisme,** in zijn 18e-eeuwschen vorm van verlicht despotisme, H. een zegen. Dat de sociale tendenzen ervan niet tot hun volle recht kwamen, is te wijten aan den middeladel, die zijn overwegenden invloed in den landdag slechts voor klassebelangen gebruikte. Van belastingplicht, die de uitgezogen lijfeigenen kon verlichten, wilden die heeren niet hooren. De lijfeigenen bleven ongeschoolde werkkrachten tot groot sociaal-economisch nadeel van H. De Pragmatieke Sanctie van Karel III (als keizer VI) (1711-'40) was voor H. niet alleen de aanvaarding der opvolgingsrechten van de vrouwelijke linie der Habsburgers, doch zij beteekende ook een voortgezette centralisatie, die aan de Hong. bestuurscolleges de macht ontnam en deze de keizerlijke kanselarij in handen speelde.

Een bewijs van de intusschen ingetreden rust is het, dat toen Maria Theresia (1740-'80) bij haar troonsbestijging in den Oostenrijkschen successieoorlog geraakte, zij zich op haar Hong. onderdanen heeft beroepen, die zich voor het eerst sedert 1526 unaniem onder de koninklijke vanen schaarden. Ook in den Zevenjarigen Oorlog (1756-'63) volgde een levée en masse. Toch raakte ook Maria Theresia in conflict met den landdag. De sociale maatregelen, die het standenvoorrecht niet schaadden (armen- en weezenzorg, geneeskundige dienst, onderwijs), ja zelfs de degradatie van de adellijke comitaten tot administratieve organen en de instelling van een Raad van State te Weenen aanvaardden zij, doch de emancipatie der lijfeigenen en belastingplicht wezen zij hardnekkig af. De voorgenomen industrialisatie van H. leed zoodoende schipbreuk, de Oostenrijksche erflanden en Bohemen kregen dit voorrecht en H. werd gedegradeerd tot afzetgebied en leverancier van grond- en voedingsstoffen. Bij koninklijk besluit heeft Maria Theresia den lijfeigenen hun vrije beweging teruggegeven, de heerendiensten verminderd, burgerlijke loopbanen voor hen opengesteld en hun rechtspraak onder toezicht van een koninklijken ambtenaar gesteld. Na 1751 heeft zij den landdag genegeerd (één landdag nog in 1764) en gepoogd den adel door ambten aan zich te verbinden. De hooge adel werd hofdignitaris, de lage adel haar garde d'honneur. Dergelijke maatregelen hebben onder haar een botsing doen vermijden.

Haar zoon Joseph II (1780-'90) is dit niet gelukt. Bij de invoering van het Duitsch als voertaal dreigde gewapend verzet. De koning riep den landdag bijeen, doch stierf weldra. Na zijn dood kwam het complot van den Paulisten-abt Martinovics aan het licht, dat Frans I (1792-1835) in bloed smoorde. Dat ca. 1800 in H. nog een betrekkelijke rust heerschte, blijkt weer uit den steun tegen Napoleon, zelfs

toen deze H.'s onafhankelijkheid waarborgde, indien het zich aan zijn zijde zou scharen. De weigering was het laatste bewijs van aanhankelijkheid aan de Habsburgers.

De **Fransche gebeurtenissen** hadden verschillende uitwerkingen in H. Het hof met Metternich aan het hoofd werd reactionnair, het Hongarendom werd liberaal en autonomistisch; het ging voor zijn taal en de nationale eenheid ijveren. Dit laatste was in strijd met de belangen der minderheden. De ware democraten streefden naar een volksvertegenwoordiging in plaats van de standenvertegenwoordiging; den echten patriotten was de cultureele en sociaal-economische achterstand een doorn in het oog. Zoowel de grieven tegen de reactie als de democratische en patriottische eischen kwamen op den landdag van 1825, die na 35 jaren verdaging bijeengeroepen werd, tot uiting. Dit was het begin van het **reformtijdperk,** dat tot 1848 duurde, en tot ca. 1840 onder invloed van graaf Stephanus Széchenyi stond. Doch grondwetsherziening en publiekrechtelijke hervormingen kwamen bij Széchenyi op de laatste plaats; hij stond strikt op het standpunt van de Pragmatieke Sanctie. Hiermede was → Kossuth het niet eens. Deze wilde een snellere emancipatie en volledige autonomie van H. Vooral toen hij, wegens het verspreiden der verslagen van de vergaderingen der comitaten, gearresteerd werd, ging men hem als profeet eeren en raakte Széchenyi zijn invloed kwijt. In 1848 opende Ferdinand V (1835-'48) den landdag in het Hongaarsch. Onder den druk der Maartrevolutie sanctionneerde hij een liberaal grondwetsconcept, alsook de aansluiting van Zevenburgen, en financieele en militaire zelfstandigheid van H. In den persoon van graaf Theodoor Batthyányi werd de eerste verantwoordelijke minister-president benoemd. Széchenyi, Kossuth en Déak waren o.m. leden van het kabinet. De landdag bestond uit een Huis van afgevaardigden, gekozen volgens een censuskieswet, en het Magnatenhuis. Kennis van het Hongaarsch was voorwaarde voor verkiesbaarheid. De vrijheid der lijfeigenen was de genadeslag voor den middeladel, die zich nu op de ambtenarenloopbaan wierp.

Onder invloed der liberale ideeën eischten ook de nationaliteiten dezelfde rechten als de Hongaren. Daar de koning hen hierin steunde, kwam het tot een **opstand.** De Hong. landdag verklaarde zich tot nationale conventie; Kossuth werd factotum. De Hongaren trokken tegen de Kroaten op, die ondanks Weenschen steun verslagen werden. In Weenen brak de Octoberrevolutie uit. Ferdinand deed afstand ten behoeve van zijn neef Frans-Jozef. Een federalistische grondwet voor de geheele monarchie werd geoctrooieerd, die door de Hongaren niet aanvaard werd, daar ze het verlies van hun suprematie in H. beteekende. Windischgrätz trok tegen hen op, doch slaagde niet. 14 April 1849 werd het Habsburgsche huis te Debreczen van den Hong. troon vervallen verklaard, Kossuth werd president van de Hong. republiek. Toen kwamen de Russen tusschenbeide ten gunste van Oostenrijk; Kossuth vluchtte. Niet alleen de grondwet van '48, doch ook de oude constitutie werd terzijde geschoven, omdat Frans-Jozef daar geen eed op had afgelegd. Het lijdelijk verzet in H. noopte echter den keizer in 1860 de prov. autonomie te herstellen en het parlement bijeen te roepen. Even snel werd het ontbonden, daar de Hongaren, onder voortreffelijke leiding van Deák, op de invoering van de grondwet van '48 aandrongen. Ten slotte werd deze toch toegestaan. Defensie en de daarmee gepaard gaande uitgaven werden gemeenschappelijk evenals de diplomatie. De ministers dezer departementen waren verantwoordelijk voor delegaties uit de Oostenr. en Hong. parlementen. Oostenrijk-Hongarije was dus geen personeele unie, doch een **twee-eenheid** op grondslag van de Pragmatieke Sanctie („Ausgleich" van 1867). Dit beteekende ook de overwinning van het Hongarendom op de minderheden. De federalistische staat was van de baan. Nochtans waren de minderheden vrij in het gebruik van hun taal in huis, kerk en school; en publieke lichamen dienden tegenover derden desgewenscht de nationale taal te gebruiken. In 1867 werd Frans-Jozef gekroond.

De tijd van 1867 tot 1914 was niet rustig. Velen zagen in het compromis van 1867 een nederlaag van de Hong. onafhankelijkheidsgedachte; vooral het gezamenlijke leger met het Duitsch als commandotaal heeft heftige debatten uitgelokt en in 1905 de macht aan de Onafhankelijkheidspartij geschonken. De minderheden maakten misbruik van hunne individueele vrijheid en begonnen irredentistische bewegingen, wat streng ingrijpen van de regeering tot gevolg had. Berucht zijn de represaille-maatregelen tegen de Roemenen onder Desiderius Bánffy. De baten van den economischen opbloei, die uit de tolunie tusschen Oostenrijk en H. voortvloeiden, stroomden den Joden toe, die op den handel beslag hadden gelegd. De sociale toestanden bleven slecht. Reeds in 1890 was de sociaal-democratie in H. georganiseerd. Na den dood van aartshertog Rudolf (1898) kreeg H. in den nieuwen troonopvolger Frans-Ferdinand een nieuwen tegenstander. Hij was de federalistische gedachte toegedaan en verijdelde alle Hong. wenschen.

Temidden dezer innerlijke tegenstellingen brak de Wereldoorlog uit. De Servische antwoordnota op het ultimatum bevredigde den premier Stephan Tiszá; nochtans verklaarde Frans-Jozef den oorlog aan Servië. Twee keeren heeft de Russische invasie H. bedreigd (einde 1914, Juni 1916); einde 1916 vielen de Roemenen Zevenburgen binnen. Met Duitsche hulp (von Mackensen) werden de Hong. gebieden telkens vlug ontruimd. Op het eind van den oorlog, 31 Oct. 1918, proclameerde Károlyi de **republiek.**

In de grootste wanorde stroomde het leger naar huis. De **communistische agitatie** bewerkte soldaten en arbeiders. Op 21 Maart 1919 gaf Károlyi het bewind over aan Béla Kun (Kohn) c.s., die de Radenrepubliek uitriepen en vreeselijk woedden tegen de bourgeoisie. De **reactie** organiseerde zich intusschen te Szeged onder leiding van Horthy en te Weenen onder die van Bethlen. Op 16 Nov. trok het nationale leger met Horthy aan het hoofd de hoofdstad binnen. Een week nadien formeerde Huszar in opdracht van opperbevelhebber Horthy een concentratie-kabinet en op wensch van de Entente werd een Nationale Vergadering (Constituante) bijeengeroepen. In Maart '20 wordt Horthy bij ontstentenis des konings tot regent van het **koninkrijk** gekozen. De uitoefening der kerkelijke rechten des konings ging op den paus over. 4 Juni werd het verdrag van Trianon geratificeerd (zie ook onder: Geopolitieke toestand enz. in dit art.). Na eenige mutaties werd Bethlen minister-president. In 1923 doet de Hong. delegatie onder voorzitterschap van Nicolaas Bánffy haar intrede in

den Volkenbond, waar nadien Apponyi het standpunt van H. heeft verdedigd. In 1927 houdt de nationale vergadering op te bestaan. Een **landdag** met twee Kamers wordt samengesteld: het lagerhuis, bestaande uit 245 leden, en het hoogerhuis, waarin 38 leden van den hoogen adel, 33 leden van hooge geestelijkheid van alle gezindten, 76 vertegenwoordigers van de autonomieën, 39 vertegenwoordigers van de (vak-)bonden en 40 door het staatshoofd te benoemen leden zetelen. Zij hebben slechts een adviseerende stem. In 1931 trad Bethlen af; na kort bewind van Julius Károlyi, kwam Gömbös aan het bewind ('32), die bezig is groote hervormingen door te voeren.

Lit.: Standaardwerk: Hóman-Szegfü, Magyar történet (d.w.z. Hong. gesch.; 5 dln. Boedapest 1935). Overzichtswerken: A. Domanowsky, Die Gesch. Ungarns (Berlijn, Leipzig 1923); Ferencz Eckhart, Introd. à l'Hist. Hongroise (Parijs 1928); id., A short Hist. of the Hungarian People (Londen 1931). *Sivirsky.*

IV. Hongaarsche taal en letterkunde.

Taal. De Hong. taal behoort tot de Finni-Oegrische, een onderverdeeling van de Oeral-Altaïsche talenfamilie. Het Hong. is dus geen Indo-Germaansche taal, maar een zgn. agglutineerende, die de verhoudingen tusschen de verscheidene begrippen in een zin vooral uitdrukt door middel van suffixen. Slechts het Finsch en het Turksch zijn er in Europa mede verwant. Uit de nog heidensche periode der Hongaren zijn geen **letterk. producten** tot ons gekomen. Langzamerhand ondergaan ze den invloed van het Westen en van het Christendom, vooral na de bekeering van koning Stephanus rond het jaar 1000.

Het oudst geschreven Hong. overblijfsel is dan ook een stuk met godsdienstigen inhoud, een lijkrede en smeekgebed uit het begin der **13e eeuw:** het maakt een diepen indruk door de rauwe zeggingskracht,die pakkend het gevoel der menschelijke nietigheid vertolkt. Tijdens de late M.E. bewaart de Hong. lit. haar overwegend godsdienstig, maar weinig oorspronkelijk karakter, en weldra moest de Hong. taal wijken voor het Latijn, vooral in de 14e en 15e eeuw. Bijna alle Hong. schriften uit de **15e eeuw** zijn vertalingen uit het Latijn; de meest belangrijke is die van den Bijbel. Daarna belemmerde de eeuwenlange strijd tegen de Turken de ontwikkeling van de Hong. cultuur en kwam het opkomend Protestantisme de godsdienstige eenheid van het land verbreken. Nochtans leeft in deze periode de eerste Hong. dichter van beteekenis: Balint Balassa, de Hong. minnezanger, die stierf in den strijd tegen de Turken (1594). Kamp en liefde vullen zijn leven en zijn kunst.

In de **17e eeuw** herwint het Katholicisme zijn overwegenden invloed en ontstaat het eerste Hong. epos, welk genre ook later met voorliefde zal beoefend worden: in „Zrinyász" bezingt de dichter Miklos Zrinyi de verdediging van Szigetvár tegen de Turken. Diep godsdienstig gevoel en felle vaderlandsliefde zijn zijn bijzonderste eigenschappen. De strijd van de Hongaren tegen de Habsburgers werd aanleiding tot echte volkskunst: de Kuruczen-liederen, fel nationaal gekleurde strijdliederen van de opstandelingen.

Met de **18e eeuw** begint de eigenlijke letterk. heropleving en nu gaat men in snel tempo vooruit. De leider, György Bessenyei, was een volgeling van Rousseau en Voltaire. „De Hong. cultuur moet Europeesch zijn", beweerde hij.

Een gansche schaar schrijvers ijverde met hem voor het Klassicisme: Benedek Virág, Vitéz Mihály Csokonai, Ferenc Kazinczy, Daniël Berszenyi en Sándor Kisfaludy. Deze periode was slechts een voorbereiding: in de **19e eeuw** komt de Hong. lit. tot volle ontplooiing. Het was de eeuw van de nationale opstanding van Hongarije op alle gebied, waartoe de lit. veel heeft bijgedragen: want zij wordt nu door en door nationaal en staat gansch in het teeken van het → Romantisme.

De baanbreker was Károly Kisfaludy, met zijn vooral naar het tooneel gerichte bedrijvigheid: historische drama's; zijn vele blijspelen verwierven hem den titel van „Vader van het Hong. blijspel".

Zijn tijdgenoot Jozsef Katona schreef het eerste nationaal Hong. drama van waarde, terwijl Mihály Vörösmarty, een hoogbegaafd Kath. dichter, zich vooral op het gebied van het epos en de lyriek verdienstelijk maakte. De hist. roman vond natuurlijk ook zijn beoefenaars: Miklos Josika en vooral de diepzinnige Zsigmond Kemény.

In het midden van de 19e eeuw komt een driemanschap van zeer merkwaardige dichters aan de spits van de Hong. lit. staan: Sándor Petöfi, de groote nationale lierdichter, die met zijn gloeiende verzen gansch zijn volk opzweepte en zelf den heldendood stierf in den opstand tegen Oostenrijk; Janós Arany, de dichter van „Toldi", het nationaal epos van Hongarije; en Mihály Tompa, die vooral uitmuntte in het weergeven van zachte gemoedsstemmingen.

In diezelfde periode behaalde Ede Szigligeti veel bijval met handig gebouwde blijspelen. In de 2e helft van de 19e eeuw ontmoeten we vooreerst een drama, dat tot de wereldletterkunde behoort: „Het treurspel van den mensch" van Imre Madách, een machtige, diepzinnige, maar nogal pessimistische schepping. De onuitputtelijke, fantasierijke romanschrijver Mór Jokai is de Hong. Hendrik Conscience. Kálmán Mikszáth zet het Realisme in: met zijn scherpe opmerkingsgave en zijn zin voor humor is hij erin geslaagd den Hong. boer onvergetelijk te typeeren. Geza Gárdonyi beweegt zich op hetzelfde gebied als Mikszáth, maar schreef daarbij een paar machtige historische romans. Ferenc Herczeg is wel de meest begaafde vertegenwoordiger van het Realisme: in zijn talrijke romans en tooneelstukken behandelt hij met groote objectiviteit al de vraagstukken, die het Hong. volk betreffen in het verleden en het heden.

Op het **einde der 19e eeuw** ontstaat een gansch nieuwe richting onder den invloed van den vreemde, vooral van de Fransche decadenten: deze dichtkunst, anti-nationaal en symbolistisch, vond haar besten vertegenwoordiger in den begaafden, maar onevenwichtigen Endre Ady, zoo heftig omstreden als geestdriftig gevierd; zijn invloed was zeer groot.

Naast hem is Mihály Babits een zeer fijn en voornaam kunstenaar, dichter en prozaschrijver; terwijl Dezsö Kosztolányi meer aan subjectieve stemmingslyriek doet.

In het proza viert dan het naturalisme hoogtij, vooral in de pessimistische boerenromans van Zsigmond Móricz en in de heftige, zeer subjectieve sociale romans van Dezsö Szabo. Ferenc Molnár is meer internationaal auteur dan specifiek Hong.: zijn geestige, soms sarcastische stukken verraden beheerschte tooneeltechniek en worden veel gespeeld.

Tegenover de vorige schrijvers, die vooral den invloed van W. Europa ondergaan, staan die van

de nationale reactie: zij blijven trouw aan de Hong. traditie en aan den zuiver Hong. geest. In de dichtkunst zijn te vermelden: Geza Gyóni, Sándor Reményik, Lajos Aprily en de zeer begaafde priesterdichter László Mécs; in het proza: Cécile Tormay, P. Irén Gulácsy, Maria Szabó, drie schrijfsters met veel talent; de bekeerlinge Renée Erdös en de vruchtbare Lajos Zilahy, roman- en tooneelschrijver.

Lit.: J. Hankiss en G. Juhász : Panorama de la litt. hongr. contemp. (Kra, Parijs [3]1930) ; Kont, Edrödi, Kardos, Hist. de la litt. hongr. (Parijs, Alcan, 1900) ; Pintér Jenö, A magyar Irodalom története (Boedapest 1928) ; Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése (Boedapest [14]1922) ; A. Cardijn, De Hong. lett. (Brussel 1927) ; id., De hedendaagsche Hong. lett. (Brussel 1934). *A. Cardijn.*

V. Beeldende Kunsten.

Als de Magyaren onder aanvoering van Arpád Europa binnenkomen, brengen zij behalve een kunstzinnigen aanleg ook producten van cultuur met zich mee. De liefde tot de natuur uitte zich in de artistieke verwerking van dieren- en planten-motieven op zadeltuig, wapens en vaatwerk. Helle kleuren, strenge ornamentiek en strakke vormgeving zijn specifiek Hongaarsch. In de **10e eeuw,** onder den H. Stephanus, werden de eerste kerken gebouwd, in **Romaanschen stijl,** onder Lombardischen invloed (kathedralen te Pécs en Nagyvárad).

Het Hong. element vindt men terug in de ornamentatie. De kapiteelen zijn met bladvormen versierd, de draak komt herhaaldelijk voor. Toen na de komst der Cluniacensers de Ital. invloed verdrongen werd, leerden de Hongaren bouwen volgens het Fransche voorschrift.

Een eigenaardige synthese is er op den duur uit deze twee onderscheiden stijlen in H. ontstaan, nl. de „Hongaarsch-Romaansche stijl”. Specifiek Hong. is de torenbouw. Vooral in kleinere kerken vond men het nl. hinderlijk, dat de torens in de kerk veel plaats in beslag namen; men bouwde de twee vierkante torens bovenop de kerk, in dier voege dat de voorzijde en een zijvlak van den toren resp. op den voorgevel en op een zijgevel van de kerk rustten; de druk van de twee andere zijden werd opgevangen door een pilaar, die in het verlengde van de ribbe van die twee zijden stond (kerk van Jáak).

De beeldhouwkunst was conventioneel. Voorbeelden van schilderkunst uit de Romaansche periode zijn er niet overgebleven.

De Hong. **Gotiek** draagt den stempel van haar Duitsche afkomst. Een van de weinige Gotische kerken in Romp-H. is de Kroningskerk (ook Matthiaskerk genoemd) te Boedapest.

De tijd van de **laat-Gotiek** werd in H., zooals ook elders, de bloeiperiode van een grootsche en symbolische bouwwijze (kathedraal te Kassa). Zevenburgen heeft door zijn geïsoleerde ligging een eigen kunst gecreëerd. Toen de Gotiek in het overige H. al haar herfsttij ging beleven, begon men in Zevenburgen pas voorgoed aan den bouw van Gotische kerken. In den tijd der laat-Gotiek werd te Brasso een kathedraal gebouwd, die om de kleur, die de natuursteen in den loop der tijden aangenomen had, de „Zwarte Kerk” genoemd werd. Deze is de grootste kerk van H., met afmetingen van 88 m in de lengte, 34 in de breedte en 42 in de hoogte.

Het belangrijkste beelhouwwerk der Gotiek is het bronzen ruiterstandbeeld van Sint Joris met den draak door de gebr. Maarten en Georg Kolozsváry (rond 1370). De kunstnijverheid bloeide, vooral de goudsmeedkunst. Van de decoratieve beeldhouwwerken worden hier alleen de zgn. sacramentshuisjes genoemd, omdat deze vrijwel alleen in H. voorkomen. Sacramentshuisjes dienden tot expositietroon voor het Allerheiligste. Het prachtigste exemplaar staat in den dom van Kassa.

Uit den tijd der laat-Gotiek zijn twee boeken met waardevolle miniaturen bewaard gebleven, nl. de „Geïllustreerde Weensche kroniek” (een Hong. geschiedenis), en Aristoteles’ Secreta Secretorum. Beide zijn afkomstig van het hof van Lodewijk den Grooten, waar ook de geschiedenis der Hong. vleugelaltaren begint. Hiervan zijn er honderden vervaardigd; een van de fraaiste is wel dat van Thomas Kolozsváry.

De **Renaissance** was nauw verbonden aan den persoon van koning Matthias Corvinus. Hij verzamelde hartstochtelijk boeken, waarbij hij prijs stelde op de artistieke uitvoering en daarom een atelier liet inrichten, waar alleen voor de koninklijke bibliotheek geschilderd werd („Corvina”). Alleen buitenlandsche, vnl. Ital. kunstenaars, werkten aan zijn hof. De naar Italië geëmigreerde Hong. schilder Michele Pannonio werd daarentegen aan het hof te Ferrara zeer gevierd.

De **16e en de 17e eeuw** waren door de voortdurende oorlogen voor de beeldende kunsten een tijd van hopeloos verval. Waar de oorlog in het geheel niet woedde, verrezen de univ. van Tyrnau en vele kasteelen. De bouwwerken worden gebouwd in den Oostenrijkschen Barok-stijl. Van dezen tijd af tot aan de nationale herleving wordt de Hong. beeldende kunst een aanhangsel van de Oostenrijksche. De Hong. schilders Bogdany (stillevens), Kupetzky en Manysky (portretten) daarentegen, werkten aan buitenlandsche hoven. De meeste bouwmeesters, beeldhouwers en schilders waren geen Hongaren meer; meerendeels waren de uitvoerders Oostenrijkers; er werkten echter ook veel Italianen in H. Ook de Jezuïeten, die door het hof gesteund werden, wendden Barokke stijlelementen aan. De kerk van Jászó en de universiteitskerk te Boedapest zijn er goede voorbeelden van. De fam. Esterházy staat aan de spits bij de invoering van de nieuwe kunst. Zij bouwt binnen eenige tientallen jaren drie paleizen, waarvan het mooiste het paleis te Esterházy is.

Wat Hildebrandt in de bouwkunst (slot te Rackeve en te Feltorony) en Donner in de beeldhouwkunst (St. Martinuskerk te Bratislava) waren, was Maulpertsch in de schilderkunst. Zijn majestueuze gewelfschilderijen (o.a. de kathedralen van Györ en Vac) zijn indrukwekkend om hun kleurenpracht. Op het einde van de 18e e. is de geheele Hong. kunst een Oostenrijksche kunst geworden, die een provinciale kleur heeft gekregen.

Met de hergeboorte van de natie en het nieuwe verzet tegen al wat Duitsch was, raken ook de beeldende kunsten los van Oostenr. invloeden. Het **Klassicisme** verbreidt zich dan snel. Het best geslaagd is de kathedraal van Eger met haar twee vierkante torens en niet al te hoogen koepel boven de rotonde; belangrijk zijn verder de kathedraal te Esztergom en de basiliek en het Nat. Museum te Boedapest. In het begin van de **19e eeuw** zijn Ferenczi als beeldhouwer (Herderin) en Karel Marko als schilder („Diana op jacht”) het belangrijkst. De Klassieke stijl kon de Hongaren wegens zijn soberheid slechts ten deele bevredigen. Edmond

Lechner heeft toen geprobeerd een „**Hongaarschen stijl**" te ontwerpen. Hij wilde een moderne architectuur scheppen, die tevens nationaal was. Hij versierde bijv. de gevels met oud-Hong. motieven. Voorbeelden van dezen stijl zijn: het Geologisch Instituut te Boedapest, de Provinciale Griffie te Debreczen. In Klassieken stijl bleef Nicolaas Ybl (Operagebouw te Boedapest). De grootste beeldhouwer der tweede helft der 19e e. was Joannes Fadrusz (1838-'92), wiens meesterwerk, een ruiterstandbeeld van Maria Theresia te Pozsony, door de Tsjechen vernield is.

De beste Hong. beeldhouwers van **heden** zijn Nicolaas Kisfaludy Strobl (St. Stephanus, Boedapest) en Georg Zala. Te München, waar Piloty een Hong. schildersgeneratie heeft opgeleid, werden zelfs Hong. professoren aangesteld, o.a. Jules Benczur (1844-1920). Hij beeldde op barokke wijze zijn hist. tafereelen (Doop van St. Stephanus) uit. Onder de talrijke leerlingen van Piloty en Benczur munten Bartolomeus Székely, Alexander Wagner, en Alexander Liezen-Mayer uit. Een der grootmeesters van de Hong. schilderkunst is Michiel Munkácsy (uitbeelding Hong. typen; religieus schilderwerk). Dichter bij het Naturalisme stond Paulus Szinyei Merse (* 1845, † 1900) met zijn „plein air" schilderijen. Van de levende kunstenaars munten de te Londen levende portrettist Philips László, Aurelius Bernáth en Béla Iványi Grünwald uit.

L i t. : A. Péter, Hong. Kunstgesch. (standaardwerk; Boedapest 1930). Over moderne schilderkunst (na ca. 1800): I. Genthon (Boedapest 1934); Sivirsky, Hong. Cultuur (Brussel 1933). *Sivirsky.*

VI. Hongaarsche muziek.

De Hong. muziek is het zuiverst aanwezig in de nog steeds eenstemmige en grootendeels vocale muziek van het boerenvolk, dat oorspr. elementen in den stijl bewaarde. De laatste onderzoekingen (van Szabolcsi, B. → Bartók, Z. Kodály) hebben uitgemaakt, dat de Hong. muziek van Oosterschen oorsprong is en verwant is met die van de Finsch-Oegrische en nog meer met de Turksche volkeren. De rhythmiek is vrij en rijk aan vormen. De melodie der dansliederen volgt grootendeels de wetten der Hong. taal (de eerste lettergreep der woorden krijgt den klemtoon). De kerkzangen verraden Gregoriaanschen invloed.

De volksliederen worden thans ijverig verzameld en zelfs vermeerderd. De zgn. aanzoekdansen van het einde der 18e eeuw (Bihari, Csermak) hebben een uitgesproken Hong. melodie en zijn de eigenl. getuigen eener nationale kunstmuziek.

Een der belangrijkste Hong. componisten der vorige eeuw is Fr. → Erkel. Van Liszt zijn bekend zijn Hong. rhapsodieën. Verder zijn bekend: Eug. Hubay, E. von → Dohnányi. De operettemuziek van Kálmán, Fr. Léhar en Paul Abráham behoort organisch niet tot de Hong. muziek, al zijn er vaak Hong. motieven in verwerkt (Csárdásfürstin). Zie verder → Zigeunermuziek. Zie ook → Csardas.

L i t. : Fr. Liszt, Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn (1859); Kodály, Strophenbau im ungar. Volkslied (1906); Bartók, Das ungar. Volkslied (1925); B. Szabolcsi, Die ungar. Spielleute des M.A. (1928); Sivirsky, Overzicht v. d. Hong. cultuur (Brussel 1933).

Honger, toestand, welke optreedt bij een natuurlijke behoefte aan voedsel. De sterke wandbewegingen, welke de leege maag uitvoert, neemt men als hongergevoel waar. Bij langdurig ontberen van voedsel ontstaat soms, vooral bij nerveuze personen, een verschijnsel, dat geeuwhonger wordt genoemd. Het uit zich door krampachtig openen en sluiten van den mond. Bij gebruik van een weinig voedsel gaat het verschijnsel over. *Willems.*

Hongerbloempje (Draba) behoort met 150 soorten tot de kruisbloemigen. Bij voorkeur verblijven deze planten in bergland en de Alpen herbergen er vele, waarvan D. aizoides een altijdgroene, geel bloeiende, zeer algemeene vertegenwoordiger is. D. muralis, het h., groeit op enkele plaatsen in Ned. De vroegeling, D.verna, ook als afzonderlijk geslacht Erophila verna beschouwd, is algemeen op zandgronden, waar dit 10 cm hoog kruidgewasje reeds in Maart met witte bloempjes bloeit. *Bouman.*

Hongerdarm, → Spijsverteringsorganen.

Hongerdoek, ook: V a s t e n g o r d ij n (Lat. velum quadragesimale), was in de M.E. een meestal witlinnen, echter rijk versierd, gordijn, dat gedurende de Vasten (gewoonlijk van den eersten Maandag tot Woensdag der Goede Week) vóór het sanctuarium werd opgehangen om het altaar aan het oog te onttrekken van allen, uitgezonderd den priester en zijn omgeving. Het werd opengeschoven op Zon- en feestdagen, ook wel bij het Offertorium (→ Offerande), bij het Evangelie, later bij de Consecratie. Na de M.E. verdwijnt het gaandeweg, slechts in Spanje bleef het in gebruik, elders (Sicilië, Westfalen) kent men het nog, hangend in den top van den triomfboog, aldus zonder zin. *Louwerse.*

L i t. : Braun, Der christl. Altar (München).

Hongi-tochten, rooftochten per schip van inlanders der Molukken, genoemd naar de daarbij gebruikte oorlogsscheepjes. Om haar specerijenmonopolie te handhaven, gaf de Vereenigde Oost-Indische Compagnie aan deze rooftochten leiding door de roovers andermans specerijenplantages te laten vernielen. Aan deze trieste praktijk dankt het woord, dat later ook wel ruimer toegepast is geworden, zijn bekendheid. *Berg.*

Hongkong, Britsch eiland aan de kust van de Chin. prov. Kwantoeng, aan den ingang van de Bocca Tigris (VII 383 F 7); opp. 83 km²; tot 550 m hoogte. De prachtige haven heeft in den zomer last van taifoens. De Engelschen stichtten er de stad Victoria (ook H. genoemd), met ca. 500 000 inw. (95% Chineezen). Op een schiereil. ertegenover ligt Kowloon of Kauloen (200 000 inw.), met militaire depots, vlieghaven en spoorweg naar Kanton. H. en Kauloen vormen samen een Britsche kroonkolonie. In de stad H. zetelen de Britsche gouverneur, de vice-admiraal en een Anglic. bisschop. Er is een universiteit. H. is vrijhaven en heeft veel doorvoerhandel. Er is industrie van zijde, kant, scheepsbouw, cement, glas, papier, suiker. Door de gunstige ligging overvleugelde H. het Portugeesche Macao, maar thans ondervindt het veel concurrentie van Kanton en Sjanghai.

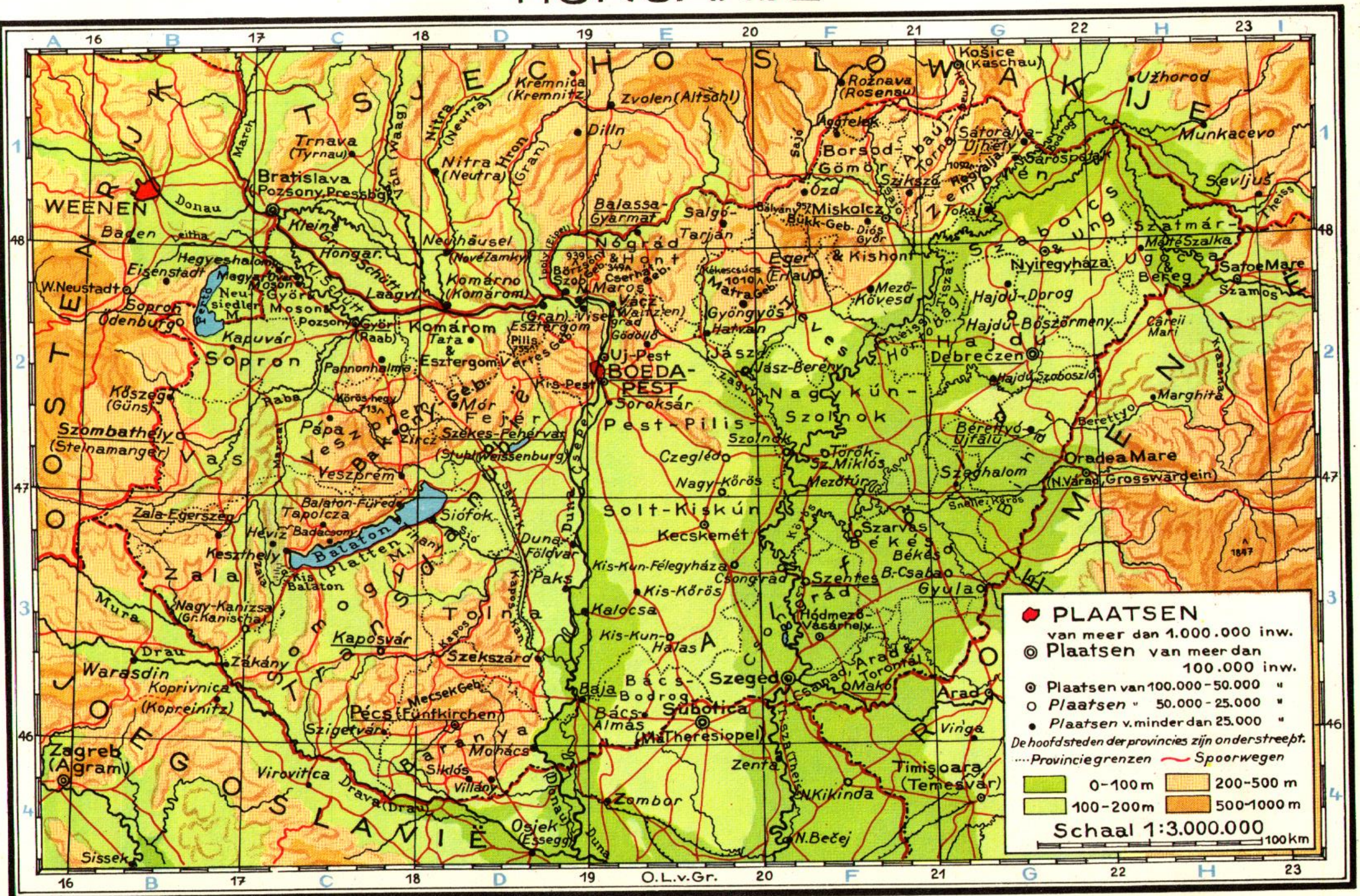
De kroonkolonie werd in den Opium-oorlog bezet (1843). De opp. bedraagt 124 km²; in 1898 vergroot met een pachtgebied tot 890 km². Naast den gouverneur staan een wetgevende en een uitvoerende raad.

L i t. : Oberhummer, H. in Mitt. der Geogr. Ges. (Weenen 1928). *Heere.*

Honich, T y m o n C l a e s z., dichter of verzamelaar van een Schriftuerlijck lied-boecxken (Amsterdam ca. 1591).

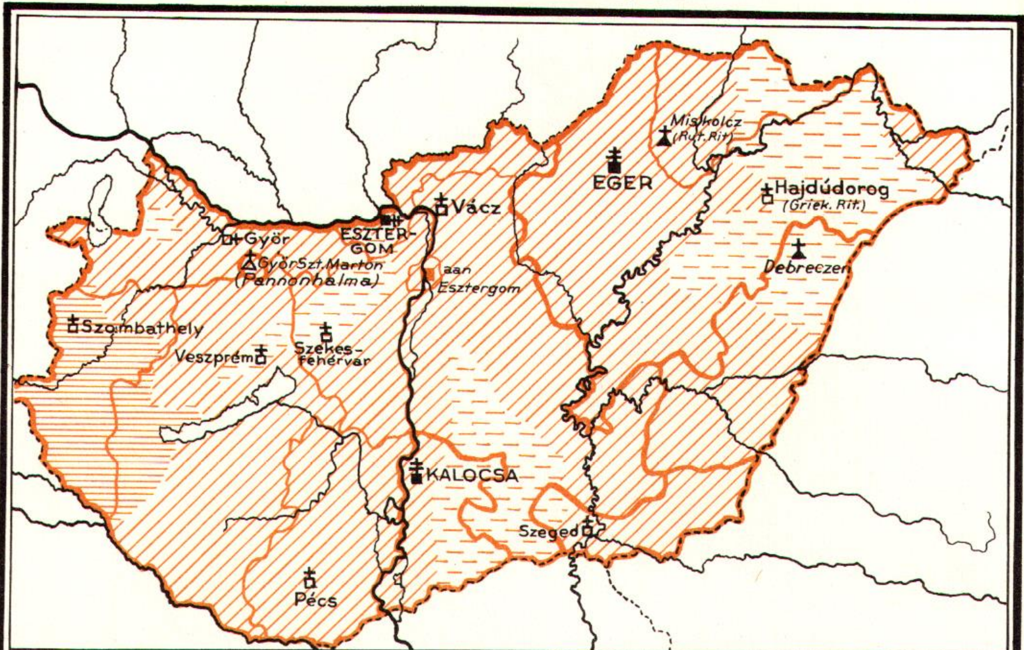
Honig is het zoete product, dat door de bijen uit het nectarsap van de bloemen wordt bereid. Het is bestemd tot voedsel voor de larven en tot wintervoorraad (→ Bijen). De samenstelling van h. is: invertsui-

HONGARIJE

TSJECHO-SLOWAKIJE
OOSTENRIJK
JOEGOSLAVIË
ROEMENIË
WEENEN
BOEDA-PEST
Bratislava (Pozsony, Pressburg)
Trnava (Tyrnau)
Nitra (Neutra)
Kremnica (Kremnitz)
Zvolen (Altsohl)
Košice (Kaschau)
Rožnava (Rosenau)
Užhorod
Munkacevo
Sevljuš
Miskolcz
Eger (Erlau)
Nyiregyháza
Debreczen
Hajdu-Dorog
Hajdu-Böszörmeny
Hajdu-Szoboszló
Oradea Mare (N.Várad, Grosswardein)
Szolnok
Czegléd
Kecskemét
Kis-Kun-Félegyháza
Szeged
Subotica (Maria-Theresiopel)
Baja
Kalocsa
Paks
Szekszárd
Pécs (Fünfkirchen)
Kaposvár
Nagy-Kanizsa (Gr.Kanischa)
Zala-Egerszeg
Szombathely (Steinamanger)
Köszeg (Güns)
Sopron (Ödenburg)
Györ (Raab)
Komárom
Tata
Esztergom (Gran)
Veszprém
Székes-Fehérvár (Stuhlweissenburg)
Balaton (Platten M.)
Siófok
Keszthely
Mohács
Osijek (Essegg)
Zagreb (Agram)
Sissek
Warasdin
Koprivnica (Kopreinitz)
Virovitica
Zombor
Zenta
N.Kikinda
N.Bečej
Timişoara (Temesvár)
Arad
Makó
Hódmező-Vásárhely
Szentes
Gyula
Békés
B.Csaba
Szarvas
Szeghalom
Satoe Mare
Carei Mari
Marghita
Donau
Duna
Drava (Drau)
Tisza (Theiss)
Neusiedler M.
16 17 18 19 20 21 22 23
O.L.v.Gr.
A B C D E F G H I
1 2 3 4
48 47 46
PLAATSEN van meer dan 1.000.000 inw.
Plaatsen van meer dan 100.000 inw.
Plaatsen van 100.000 - 50.000 "
Plaatsen " 50.000 - 25.000 "
Plaatsen v. minder dan 25.000 "
De hoofdsteden der provincies zijn onderstreept.
Provinciegrenzen
Spoorwegen
0-100 m
100-200 m
200-500 m
500-1000 m
Schaal 1:3.000.000
100 km

HONGARIJE

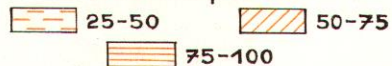

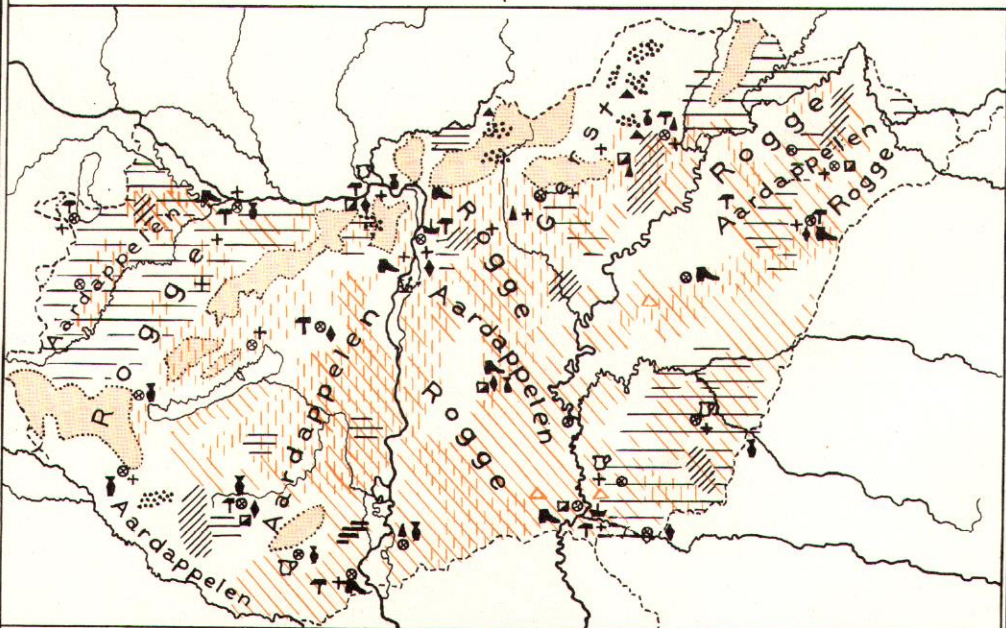
KERKELIJKE INDEELING

- AARTSBISDOM
- Bisdom
- *Abdij nullius*
- *Apostol. Administratie*

DICHTHEID VAN BEVOLKING

Bewoners per km²

ECONOMISCH

Steenkool	Cement	Ontploffings-middelen	Salpeter
Bruinkool	Aardewerk	Zeep	Wijn
IJzer	Leernijverheid	Suikerbietenteelt	Maïs
Metaalnijverheid	Weefnijverheid	Suikerfabriek	Tabak
Scheepsbouw	Molens	Destilleerderijen	Woud

ker (70-80%), water (ca. 20%), saccharose (tot ten hoogste 5%), stikstofhoudende verbindingen, organische zuren en minerale stoffen (te zamen ca. 5%). Verder treft men in den h. steeds stuifmeelkorrels aan van de planten, die door de bijen zijn bezocht en die de kleur en den geur van den h. bepalen. Op grond van deze drachtplanten onderscheidt men verschillende typen h.: heidehonig, klaverhonig, enz. In sommige boschrijke streken (Duitschland) wordt bladhonig gewonnen, afkomstig van de suikerhoudende uitwerpselen van bladluizen, die op coniferen voorkomen. Tevens worden de handelssoorten van den h. onderscheiden naar hun bereidingswijze (raathonig, slingerhonig en pershonig); naar hun herkomst ((Bretagnehonig, Cuba-honig, enz.) en naar den tijd van inzameling (voorjaarshonig van de fruitboomen, zomerhonig van de klaver of herfsthonig van de heide). De consumptiehonig, die in glazen potten in den handel komt, is gewoonlijk inlandsche slingerhonig. Versch gewonnen honig is helder, maar na eenigen tijd „v e r s u i k e r t" hij. Dit versuikeren moet worden toegeschreven aan het uitkristalliseeren van glucose. Bij zachte verwarming wordt de h. weer helder. Het Honig-besluit stelt verschillende eischen, waaraan deugdelijke h. moet voldoen. H., die in Ned. is gewonnen onder toezicht van een erkend honigcontrôlestation, mag krachtens het honigmerkenbesluit een rijksmerk (zie afb.) voeren. Dit rijksmerk beschermt den binnenlandschen h. en is tevens een waarborg voor een goed product. H. wordt tegenwoordig niet veel meer vervalscht. De voornaamste vervalschingen zijn zetmeelstroop, water en kunsthonig. De kunsthonig is een mengsel van invertsuiker en echten h., honigaroma of zetmeelstroop. In voedingswaarde staat hij niet bij echten h. achter. Kunsthonig wordt op het oogenblik in Nederland niet geproduceerd, daar de lage prijs van buitenlandschen h. dit onmogelijk maakt.

Rijkshonigmerk.

Ned. is door zijn talrijke koekfabrieken een der belangrijkste honig-verbruikers. De h.-productie is er sterk van de weersgesteldheid afhankelijk en wordt geschat op $1^1/_2$ à 2 millioen kg, terwijl jaarlijks ongeveer 4 millioen kg worden ingevoerd. De bijenteelt wordt in Ned. alleen als nevenbedrijf uitgeoefend; als hoofdbedrijf zou het, door de betrekkelijke armoede aan honigplanten en het wisselende klimaat, niet rendabel en te onzeker zijn. De jaarlijksche opbrengst per korf bedraagt hier ong. 10 kg. In Cuba, waar zoowel de rijke flora en het beter klimaat als de talrijke suikerfabrieken de bijenteelt begunstigen, kan die opbrengst stijgen tot 70 à 80 kg. De prijs van den buitenlandschen h. is dan ook belangrijk lager; de afzet van het Ned. product wordt hierdoor zeer bemoeilijkt. Meer dan de helft van den in Ned. ingevoerden h. is Cuba-honig. Voor de koekindustrie is ook de buitengewoon aromatische Bretagne-honig, welke zuivere boekweithonig is, zeer gezocht. Ook uit Duitschland en de Ver. Staten v. N. Amer. wordt veel ingevoerd. Slechts een klein deel van den ingevoerden h. (ca. 50 000 kg) komt als consumptiehonig in den handel. Zie verder ook sub → Warenwet.

L i t. : E. Zander, Handb. der Bienenkunde (VI. Honig, Stuttgart 1927). *Bosch.*

Honig in de liturgie. Algemeen schijnt oudtijds (in het Westen sinds 2e e.) gebruik te zijn geweest na het Doopsel aan de neophyten gewijde m e l k e n h o n i g (gemengd of niet) te nuttigen te geven (soms in vereeniging met wijn en water). Beide golden overal, zoowel bij de heidenen (ook de Germanen) als bij de Joden en derhalve ook bij de Christenen, voor het zoetste en voortreffelijkste voedsel door de natuur voortgebracht (Exod. 3.8, enz.; Lev. 20.24; enz.; Ovidius, Metam. 1. 112, 113: het voedsel der Gouden Eeuw), en voor dat der pasgeborenen bij uitstek (Homerus, Odyss. 20.69, enz.; Is. 7.15; Pseudo-Barnabas 6.8-17). Het gebruik ervan in den godsdienst lag voor de hand, reeds bij de heidenen (Dionys. mysteriën); de Kerk gaf aldus de melk en h. te nuttigen aan de pas in het Doopsel tot Kinderen Gods herborenen (I Petr. 2.2) als een voorsmaak der hemelsche geneugten, waarvan dan de eeuwigheidsgedachte aansluiting vond bij de verderfwerende kracht van den honig, den Joden minder, den heidenen echter welbekend (balsemen van lijken met h.: Alexander de Groote; vgl. Flav. Iosephus, Antiquit. 14.13). Het gebruik verdween allengs (6e-7e e.), uitgezonderd in de liturgie der Kopten en Abessiniërs. De enkele zegening van h. bleef langer voortbestaan, het Rom. Rituale (uitg. 1614) nam haar echter niet meer op.

L i t. : Franz, Die kirchl. Benediktionen im M.A. (Freiburg). *Louwerse.*

Honigbij, → Bijen.

Honigdauw, 1° een glimmend, kleverig, zoetsmakend vocht op de bladeren van sterk met luizen bezette planten, gevormd door de vloeibare, suikerhoudende uitwerpselen van deze dieren.

2° H. wordt ook meermalen gevonden op bladeren van krachtig groeiende planten zonder bladluizen, bijv. van de linde, als een uitscheiding der opperhuidscellen.

Honigeters (Meliphagidae), bonte of een kleurige zangvogels in Australië, voeden zich met insecten, stuifmeel en honig uit de bloemen der rubberboonen; de lange tong eindigt penseelvormig. Vgl. → Honigzuigers.

Honigklaver (Melilotus) behoort, met 20 soorten in de gematigde streken, tot de plantenfam. der peulgewassen. Van deze geel of wit bloeiende, geurige kruidengroeien verschillende soorten ook in onze streken, o.a. M. albus, M. officinalis, beide welrie-

Akkerhonigklaver (Melilotus officinalis). a = bloem; b = onrijpe vrucht; c = rijpe vrucht.

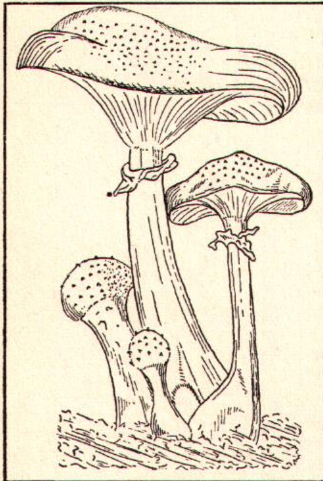
kende, 1 m hooge, 2-jarige planten, evenals M. altissimus, die ook melote wordt geheeten. De Z.Europ. M. messanensis, gold in vroegere eeuwen als het symbool der schoonheid, werd in kransen gevlochten en aan Apollo toegewijd. De h.-soorten vormen een goed voedsel voor schapen en geiten. Van de beide eerst genoemde soorten bereidt men de zgn. Melilotus-pleisters. De naam h. wordt gegeven van wege den honigrijkdom der bloemen, die veel bezoek van bijen ontvangen. *Bouman.*

Honigklieren of n e c t a r i ë n van p l a n t e n zijn klieren, die suikerhoudende vloeistoffen vormen als voedsel voor insecten. Zij bevinden zich meestal in de bloemen (florale of nuptiale h.), zelden buiten de bloemen (extraflorale of extramystiale h.), bijv. bij Acacia-soorten aan de bladeren en aan de phyllodiën. *Melsen.*

Honigmier (Myrmecocystis melliger), miersoort, die in Texas en N. Mexico voorkomt. Het nest is van aarde gebouwd en bevat vele gangen en kamers; in enkele dezer kamers hangt een aantal mieren met de pooten aan oneffenheden van den zolder. Haar achterlijf is sterk opgezwollen door de groote hoeveelheid honig in den krop. Deze levende honigvaten worden gevuld door werkmieren, die des nachts een zoet vocht verzamelen op een bepaald soort eikegallen; zij geven dit af aan de h., die op haar beurt in tijden van voedselgebrek van haar voorraad afstaan. Elke h. bevat ca. 0,4 g honig, d.i. 8 maal het eigen lichaamsgewicht. De honig wordt in Mexico wel uitgeperst en gegeten.

Een soortgelijke levenswijze heeft de Australische h., Campanotus inflatus. *M. Bruna.*

Honigpaddenstoel (Agaricus melleus, Armillaria mellea), een plaatzwam, gevaarlijke vijand vooral van de naaldboomen. Haar mycelium dringt van uit den grond de wortels en verder den stam binnen, waardoor het hout week en wit wordt en vermolmt. De fijne en talrijke myceeldraden vereenigen zich vaak tot strengen (rizomorphen), welke zich door den bodem heen van wortel tot wortel begeven en de boomen doen afsterven. Aan den wortelhals vormen zij vruchtlichamen (paddenstoelen) met een hoogte van 5-12 en een middellijn van 4-10 cm. Steel eerst bleekrood, dan olijfbruin; hoed honiggeel tot lichtbruin, met harige schubjes bezet. Worden ook vaak saprophytisch levend op stam- en wortelresten van gevelde boomen aangetroffen. Rizomorphen veelvuldig op houten schuttingen, palen enz. De Honingpaddenstoel is eetbaar, doch lijkt veel op de niet eetbare schubbige Pholiota. *M. v. d. Broek.*

Honigpaddenstoel.

Honigschijf of d i s c u s noemt men de honigvormende uitwassen van den bloembodem, die in sommige bloemen in den vorm van een ring, van een schijf of van knobbeltjes tusschen de bloemdeelen worden aangetroffen, bijv. bij kardinaalsmuts.

Honigschijf. Bloem van kardinaalsmuts (Evonymus europea) met discus.

Honigvogels, → Kolibri's.

Honigzoet, → Beschuitgelei.

Honigzuigers (Nectariniidae), kleine vogels in Afrika en Indië, verwant met de → honigeters; zuigen den honig met twee lange buisjes aan het einde der tong op; de mannetjes zijn fraai metaalglanzend.

Honigzwam of → Honigpaddenstoel.

Honi soit qui mal y pense (Fr., = Schande over hem, die er kwaad van denkt), devies van Engelands hoogste ridderorde, nl. van The order of the Garter (orde van den H. Georg in Engeland), de Orde der ridders van den kouseband. Op het karakteristiekste ordeteeken daarvan immers, den „kouseband" van donkerblauwe zijde, staat dit als randmotto in goud erop gestikt; de ridders dragen het onder de linkerknie, de dames aan den linkerarm.

Volgens de verklaring van Polydor Vergil in zijn Engl. Geschichte (Bazel 1570, 379) gaat de keuze van het devies terug op koning Eduard III, die op zijn hoffeest (tusschen de jaren 1344 en 1351) met het oprapen van een kouseband, verloren door gravin Alix Salisbury (of een ander), den lachlust opwekte van eenige hovelingen, en hun antwoordde met de verzekering, dat het weldra een eer zou zijn, dien te dragen. Er is een ander verhaal, dat denzelfden koning in den slag van Crécy (1346) zijn kouseband als vaan laat gebruiken, even weinig geloofwaardig als een derde, dat de ridderorde terugvoert op Richard I Leeuwenhart tijdens den grooten Kruistocht. Men beweert ook, dat deze spreuk al vóór Eduard III in Frankrijk gangbaar was. „Honi" wordt ook aangetroffen als „honni" en „honny".

L i t . : G. F. Beltz, Memorials of the order of the Garter (Londen 1841, 30, 42, 46 vlg.). *Brouwer.*

Honkbal, Ned. naam voor het Amer. base-ball. Oorspr. door Ned. kolonisten naar Amerika overgebracht, werd het daar door de Knickerbockersclub gereglementeerd. In Ned. is de Ned. Honkbalbond het leidinggevend lichaam.

H. wordt gespeeld met een harden bal, die veel overeenkomst vertoont met een cricketbal en een doorsnede heeft van $7^1/_2$ cm, en een slaghout in den vorm van een knuppel, bat genaamd. Dit bat is ong. 1 m lang en heeft een maximale doorsnede van 6,5 cm. De spelers (18 tot 20) vormen twee partijen, de slagpartij en de veldpartij. Er zijn 4 honken; deze staan elk 27,5 m van elkaar verwijderd, in den vorm van een vierkant. *R. de Grood.*

L i t . : D. J. Frugh, H., techniek en tactiek.

Honnay, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Beauraing. Ca. 450 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 428 ha. Landbouw; kalkovens. Merkwaardigheid: grot.

Honnecourt, V i l l a r d e, → Villar de Honnecourt.

Honoloeloe, voornaamste stad van de Hawaii-

eil., op het eiland Ohaoe; 137 582 inw. (1930), waarvan een groot deel Japanners. H. is een wereldhaven, die door vsch. trans-pacifieke lijnen wordt aangedaan. Diamond Head beschermt met vele forten den haveningang. H. is een typisch jonge, moderne stad met wolkenkrabbers naast armelijke hutten. In de voorsteden zijn prachtige villawijken. Pearl City en Waikikibeach zijn bekende badplaatsen in de buurt. Bij H. is een groote conservenfabr., die 8 à 9 millioen kisten ananas per jaar aflevert. *Comijn.*

Honorarium (Lat., = eereloon), vergoeding voor diensten, welke in hoofdzaak van geestelijken aard zijn, zooals die van geneesheeren, advocaten, notarissen, accountants, ingenieurs, schrijvers en onderwijzers. Reeds de Romeinen maakten onderscheid tusschen arbeidsloon en h., dat men aanvankelijk te hoog achtte dan dat het in rechte kon worden opgevorderd. Eerst in den lateren keizertijd ontstond de mogelijkheid, het h. langs gerechtelijken weg op te eischen, behalve voor leeraren in wijsbegeerte en burgerlijk recht, die hiervoor nog altijd te hoog stonden. Thans wordt in Ned. het h. in de eerste plaats beheerscht door art. 1637 B.W., dat spreekt over de overeenkomst tot het verrichten van enkele diensten. Het wordt derhalve geregeerd door de bedongen voorwaarden en bij gebreke daarvan door het gebruik. Voor bepaalde diensten echter is het h. door den staat vastgesteld, zooals dat van advocaten en deurwaarders bij de wetten van 28 Aug. en 29 Dec. 1843, en dat van geneesheeren, optredend als deskundigen in strafzaken (onderzoek van een verwonde, lijkschouwing, lijkopening, onderzoek naar de geestelijke vermogens van een verdachte, enz.) bij de wet van 18 April 1874. Het h. is in vsch. gevallen aan een korten verjaringstermijn onderworpen. Zoo verjaart de rechtsvordering van meesters en onderwijzers in kunsten en wetenschappen door verloop van één jaar (art. 2005 B.W.), die van artsen, deurwaarders, advocaten en notarissen na twee jaar (art. 2006 en 2007 B.W.). *v. d. Kamp.*

Belg. recht. Betreffende het h. bestaat geen speciale regeling in het Burg. Wetboek. Het wordt vnl. geregeerd door het gebruik. Wettelijke tariefregeling bestaat o.m. voor de notarissen, de deurwaarders en de pleitbezorgers. Voor de deskundigen in burgerlijke zaken wordt het h. per vacatie door een taxeerend magistraat vastgesteld (K.B. 7 Nov. 1933). In strafzaken wordt het h. van de deskundigen, w.o. de geneesheeren, berekend volgens een tabel, die ieder jaar wordt herzien (K.B. 1 Sept. 1920). Het h. van de advocaten is niet geregeld door de wet. Bij betwisting over het bedrag van het h. van de advocaten is de tuchtraad van de orde geroepen om advies uit te brengen. Hij kan in geval van overdreven h. den advocaat berispen (wet 14 Dec. 1810 art. 43). De verjaringstermijn voor de h. van de geneesheeren, heelmeesters en deurwaarders bedraagt 1 jaar (B.W. art. 2272); voor de h. van de pleitbezorgers 2 jaar vanaf den datum van het vonnis en 5 jaar voor de nog hangende zaken (B.W. art. 2273). De verjaring voorzien in art. 2273 is niet van toepassing op de advocaten. Voor deze laatsten geldt de dertigjarige prescriptie. De h. van de notarissen verjaren na 5 jaar (wet 31 Augustus 1891, art. 7). *Rondou.*

Honoratus, Heilige, † 428 of 429. H. stichtte begin 5e eeuw naar het voorbeeld van Oostersche kluizenaars een monniken-kolonie op het eil. Lérins (bij Cannes), dat later naar hem St. Honorat genoemd werd. Hij werd ca. 426 bisschop van Arles. Door de vorming van priesters, bisschoppen en geleerden bewees hij aan de Kath. kerk in Frankrijk groote diensten. Feest 16 Januari. Zijn leven werd beschreven door zijn leerling en opvolger Hilarius van Arles. *Th. Heijman.*

Honoratus van Biala (familienaam: Waclaw-Florentin Kozminski), Capucijn; als geestelijk schrijver, biechtvader, kanselredenaar en als stichter van congregaties, een krachtig bevorderaar van het godsdienstig leven in Polen tijdens de Russ. vervolging. * 16 Oct. 1829 te Biala (Polen), † 16 Dec. 1916 te Nowe Miasto. Hij studeerde eerst voor architect aan de kunstacademie van Warschau, werd echter om zijn nationalistisch streven door de Russ. politie gevangen genomen; uit de gevangenis ontslagen, werd hij in 1848 Capucijn, in 1852 priester. In 1854 stichtte hij volgens den 3en regel van St. Franciscus de **Felicianerinnen** (naar St. Felix van Cantalice), ook Capucinessen genoemd; haar doel is onderwijs, opvoeding van weezen en hulpbehoevenden en ziekenverpleging. Door haar invloed hielden zij ook duizenden Roethenen van het Russ. schisma terug. Als na den Poolschen opstand van 1863-'64 bijna alle kloosters werden opgeheven, zetten de Felicianerinnen haar werk in Oostenrijksch Polen en in Amerika (onder de Poolsche landverhuizers) voort. H. ontwierp nu volgens den 3en regel constituties voor **geheime religieuze congregaties**, die in wereldsche kleeding en zoo goed mogelijk in communiteit levende, het werk der Felicianerinnen zouden voortzetten. Met goedkeuring van het Poolsche episcopaat en van den H. Stoel stichtte hij daarvoor 13 geheime relig. vrouwencongregaties en 2 geheime mannencongreg. Ze verspreidden zich niet alleen in Polen, maar ook in Rusland zelf, Siberië, Litauen en zijn ook in Amerika (onder Poolsche emigranten) werkzaam. Van 1894-1916 handhaafde hij als commissaris-provinciaal te midden der verdrukking de Capucijnenorde in Polen. Al 40 jaren vóór het decreet van Pius X bevorderde hij krachtig de dagelijksche H. Communie. Van hem zagen 23 werken het licht (in het Poolsch en meestal anoniem); o.a. vervaardigde hij het Officie en de H. Mis ter eere van O.L.Vr. van Czestochowa, het nationale Maria-heiligdom van Polen.

Lit.: Analecta Ord. Min. Cap. (XXXIII, 144 vlg.); Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *p. Placidus.*

Honoratus a S. Maria (Blasius Vauzelle), ongeschoeid Carmeliet; * 4 Juli 1651 te Limoges, † 3 Nov. 1729 te Rijsel. Zijn Philosophicae Disputationes keert zich tegen de philosophie van Descartes en Gassendi, zijn theologie tegen Jansenius, Saint-Cyran e.a. Hij schreef ook vsch. mystieke en hist. werken. Het meest bekend zijn z'n: Réflections sur les règles et sur l'usage de la critique. . . (3 dln. Parijs/Lyon 1713-'20), waarin hij waardevolle critiek uitoefent op de geschiedschrijving van zijn tijd.

Lit.: Dict. Théol. Cath. (VII, 91-93); Bibl. Carm. (I, 661-665). *Feugen.*

Honor cui (Lat.) = Eere wien (eere toekomt). Vgl. Rom. 13.7 en Mt. 22.21.

Honoré d'Urfé, → Urfé (Honoré d').

Honoria, Iusta Grata, dochter van keizer Constantius; * te Ravenna, † 453. Wegens haar zedeloosheid naar Konstantinopel verbannen, spoorde ze den Hunnenkoning Attila aan, haar hand en de helft van het rijk te vragen aan haar broer keizer Valentinianus III. Deze weigerde en deed H. interneeren in Ravenna. *Willox.*

Honorius, Flavius, Romeinsch keizer (395-423); * 9 Sept. 384, † 15 Aug. 423; zoon van kei-

zer Theodosius den Grooten, en jongere broeder van keizer Arcadius. Toen Theodosius het Rom. Rijk in een Oostersche en Westersche helft verdeelde, kreeg H. het Westen. En zoo werd hij, zonder dat dit de bedoeling van zijn vader geweest was, feitelijk de eerste keizer van het definitief afgescheiden Westersche gedeelte van het oude Rijk. Hij resideerde eerst te Rome, later in Ravenna, waar het veiliger was. In den beginne bestuurde de Vandaal Stilico, een zeer bekwaam man, het Rijk in zijn naam, en verdedigde het tegen de steeds dreigender invallen van de West-Goten onder Alarik en andere minder voorname Germ. benden. Doch in 408 liet hij Stilico, in zijn achterdocht, vermoorden, en reeds in 410 werd Rome ingenomen en schrikkelijk verwoest. Met den opvolger van Alarik sloot H. een verdrag, zoodat de West-Goten bij het stichten van hun groote Rijk de bondgenooten der Romeinen waren. *Slijpen.*

Honorius I, paus, 3 Nov. (30 Oct.?) 625 tot 12 Oct. 638. H., zoon van een Romeinsch consul, volgde als paus in menig opzicht zijn leermeester Gregorius den Grooten na. Hij ijverde voor de kerstening van Engeland, moedigde den bekeerden koning Edmund van Northumbrië aan en zond op diens verzoek het → pallium aan de bisschoppen van Canterbury en York. Hij werkte ook aan de bekeering der Ariaansche Longobarden en aan de beëindiging van het schisma van Aquileja. Ook deed hij zeer veel voor verbetering en verfraaiing van Rome en liet hij kerken restaureeren. Toch zou het optreden van dezen paus de zwaarste moeilijkheid zijn tegen de dogmaverklaring der pauselijke onfeilbaarheid in 1870. Sophronius van Jerusalem had zich tot Sergius van Konstantinopel gewend met de klacht, dat Cyrus van Alexandrië de dwaling leerde, als zou er slechts één werking in Christus zijn (→ Monenergisme). Sergius neemt het voor Cyrus op, daar hij meent op die wijze de Monophysieten tot de eenheid te kunnen terugbrengen. Hij schrijft aan H. en deze antwoordt en gaat zelfs iets verder, door van één wil in Christus te spreken. Van dan af begint de → Monothelietenstrijd. H. werd door zijn opvolgers gedesavoueerd en door het alg. concilie van Konstantinopel 680-681 veroordeeld. Men moest dit wel doen, wijl anders de Monothelieten zich op H. konden beroepen. Toch kan men niet zeggen, dat H. ketterij geleerd heeft. Uit den samenhang blijkt, hoe hij het bedoelde. Hij legt er den nadruk op, dat het Woord Gods de menschelijke natuur aannam, zooals die was vóór de zonde, en wil dus doen uitkomen, dat er tusschen den goddelijken wil en den wil der menschelijke natuur in Christus feitelijk geen strijd, geen verschil kon bestaan. Hij leert dus de moreele eenheid van goddelijken en menschelijken wil in Christus, maar men vatte dit toen op, wat te begrijpen is, als erkenning van de dwaling, dat er physisch slechts van één wil in Christus kan gesproken worden. *Franses.*

L i t.: Seppelt, Das Papsttum im Frühmittelalter (1934, 46 vlg.); Amann, in Dict. Théol. Cath. (VII 1922, 93-132); Chapman, The condemnation of Pope H. (1907); de Jong, Kerkgesch. (I 1929, 237-241).

Honorius II, 1° (P e t r u s C a d a l a u s) tegenpaus, 1061-'72, door het Duitsche hof gesteund tegen den wettigen paus → Alexander II.

2° (L a m b e r t S c a n n a b e c c h i) Paus (15 Dec. 1124); * te Fagnano bij Imola, † 13 Febr. 1130. Speelt reeds als pauselijk legaat een bemiddelende rol bij het Concordaat van → Worms (1122); als paus verbetert hij verder de verhouding tot Duitschland, Engeland en Denemarken.

Honorius III (C e n c i o S a v e l l i), paus (18 Juli 1216); * te Rome, † 18 Maart 1227. Hij zette het werk van zijn grooten voorganger Innocentius III voort: handhaving van de pauselijke macht, hervatting der kruistochten (waarin hij veel teleurstelling ondervond), bestrijding der → Albigenzen. Een belangrijk feit in zijn pontificaat is de goedkeuring van de regels van de eerste groote bedelorden, Franciscanen, Dominicanen en Carmelieten. Door groote lankmoedigheid wist hij nog den vrede tusschen → Frederik II en het pausdom te bewaren. *Gorris.*

U i t g.: B r i e v e n in Mon. Germ. Hist., Epist. saec. XIII (t. I). O p e r a in Medii Aevi Biblioth. patristica (door Horoy, 5 dln. 1879 vlg.). — L i t.: Von Seppelt-Löffler, Papstgesch.; Dict. Théol. Cath. (VI).

Honorius IV (J a c. S a v e l l i), paus (2 April 1285 tot 3 April 1287); * ca. 1210 te Rome. Ofschoon reeds bejaard toen hij paus werd, voerde hij met kracht en beleid het bestuur, bestreed de gevaarlijke → Apostelbroeders en bevorderde de studie der Oostersche talen met het oog op de bekeering der Mohammedanen.

W e r k e n: Prou, Les Régistres de H. IV. — L i t.: Pawlicki, Papst H. IV (1896); en de grootere handb. der kerkgesch. *Gorris.*

Honorius van Autun, encyclopaedisch geleerde der 12e eeuw. H. heeft zeer veel werken nagelaten en grooten invloed gehad op het middeleeuwsche geestesleven, maar reeds toen was zijn persoonlijkheid een raadsel. Aan het eind van zijn Christelijke literatuurgeschiedenis: De luminaribus Ecclesiae, somt hij zijn eigen werken op en noemt zich H. Augustodunensis ecclesiae presbyter et scholasticus. Het schijnt echter, dat hij zich daardoor juist heeft willen verbergen. Uit zijn werken heeft men besloten, dat hij niet in Autun, maar in Z. Duitschland leefde en schreef, en sinds de studie van Endres staat het voldoende vast, dat hij kluizenaar was buiten Regensburg. Hij zal ca. 1090 geboren zijn, werd priester in Regensburg, heeft waarsch. een reis naar Ierland gemaakt en toen Canterbury bezocht en daarna een kluis bij Regensburg betrokken. Dat hij Duitscher was, heeft men ook daaruit besloten, dat hij soms bij Lat. woorden een vert. geeft, die allerminst op Bourgondië wijst: pascha = osterum, investigare = socan (suchen). Als Hieronymus verwerpt hij uitdrukkelijk de ijdelheid der profane Klassieke letteren, maar toont niet minder zijn groote belezenheid. Zijn theologie volgt de dialectische methode van Anselmus, zijn philosophie is, afgezien van enkele speculatieve pogingen, weinig oorspronkelijk, zijn exegese is overwegend mystisch. Van zijn theologische werken moet vooral genoemd worden het Elucidarium, dat in catechismusvorm de geheele geloofsleer behandelt. Zeer verspreid was een preekenverzameling voor het heele jaar: Speculum Ecclesiae. Eveneens zijn werk over het Psalterium. Daarnaast verklaarde hij het Scheppingsverhaal en het Hooglied en over dien laatsten commentaar was hijzelf bijzonder tevreden. Van zijn Imago mundi is deel I geographisch en astronomisch, II chronologisch, III historisch. Dit magere derde deel is een uittreksel uit zijn Summa totius, een wereldkroniek. Zijn bibliographisch werk: De luminaribus ecclesiae, geeft aanvullingen op De viris illustribus van Hieronymus, Gennadius en Isidorus. Voor de liturgiegeschiedenis zijn van belang zijn Gemma animae, dat in 4 boeken handelt over: de H. Mis, de Kerk en hare dienaren, de feesten en de officies. Veel beknopter en in andere

volgorde behandelt hij die stof in een Sacramentarium. Beide gaan in hoofdzaak terug op → Amalarius. Zijn philosophisch geschrift Clavis physicae is een uittreksel uit De divisione naturae van Joannes Scotus Eriugena.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (CLXXII). — Lit.: Endres, H. Augustodunensis (1906); Manitius, Gesch. d. lat. Liter. d. M.A. (III 1931, 364-376); Dict. Théol. Cath. (VII 1922, 132-158); Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933, 135). *Franses.*

Honorius van Ravenstein (familienaam Arnoldus Voets), Capucijn, redde als minister-custos de Capucijnenorde in de Nederlanden tegen de aanslagen der Fr. Revolutie. * 22 Oct. 1741 te Ravenstein, † 5 Juli 1810 te Velp (Grave). Van 1794-1808 min.-custos der custodie van de Allerh. Drievuldigheid (→ Capucijnen, sub II, 4e al.). Bekend kanselredenaar. *p. Placidus.*

Honos, personificatie van de eer, de god der eer, die te Rome in den tempel vereerd werd. Ook op munten.

Honselersdijk, buurt in de gem. → Naaldwijk; ca. 1 800 inw. Belangrijke tuinbouwveiling. Een slot werd hier door Fred. Hendrik gebouwd ter vervanging van een ouderen burcht, en met prachtig aangelegde tuinen omringd (stijl: overgang van Renaissance naar Barok). Het slot is in 1816 gesloopt.

Hont, → Wester-Schelde.

Hont, Jacob de, pastoor en organist van Axel, * 1487 (?) te Axel, † 1527. Teekende als tijdverdrijf allerlei dwaze invallen, gekke zetten, drinkliedjes enz. op; in het bijzonder het werk van een vorigen pastoor, Antoon Stalin: Lat. vertelsels, levens- en ambtsherinneringen; incarnacioens, d.i. chronogrammen of historische gedichten in het Dietsch. Vele half Latijnsche, half Vlaamsche gedichten, herinnerend aan de poëzie der vagantes.

Uitg.: Nap. de Pauw, in Mnl. Ged. en Fragmenten (II 1914). *V. Mierlo.*

Hontenisse, gem. in Oostelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland; omvat de dorpen Groenendijk, Lamswaarde en Kloosterzande en de buurten Walsoorden en Terhole. Kloosterzande is het hoofddorp, waar het gemeentebestuur gevestigd is. Ca. 5 200 inw., waarvan 95% Kath., 5% Ned. Herv. Opp. 3 702 ha, vruchtbare kleigrond, gebruikt als bouw- en weiland. Vlasindustrie en brouwerij. Vischvangst op de Wester-Schelde.

Walsoorden is het eindpunt van de tramlijnen van Terneuzen en van Hulst. Van Walsoorden overvaart naar Hansweerd op Z. Beveland. *C. v. d. Broek.*

Honter (Lat. Honterus), Johannes, Humanist en Reformator van Zevenburgen; * 1498 te Kronstadt, † 23 Jan. 1549 aldaar. In 1533 vestigde hij zich in zijn geboortestad, waar hij de eerste drukkerij oprichtte en de Hervorming krachtig verbreidde. Zijn Formula reformationis (1542) had groot succes. In 1544 werd hij Stadtpfarrer in Kronstadt; in 1547 verscheen zijn Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen, die in 1550 wet werd. *Zr. Agnes.*

Hontheim, Nicolaas van, → Febronius.

Honthorst, Gerard van, Ned. schilder, * 4 Nov. 1590 te Utrecht, † 27 April 1656 aldaar. In zijn jeugd was hij leerling van Abr. Bloemaert, maar ging reeds op 20-jarigen leeftijd naar Rome. Hier bleef hij 10 jaren en kwam er sterk onder den invloed van de kunst van Caravaggio. Om zijn voorliefde voor effecten van kaars- en fakkellicht kreeg hij er den bijnaam van Gerardo della Notte. Hij genoot in Rome groote bekendheid en kreeg er belangrijke opdrachten (altaren enz.). In 1622 terug in Utrecht, waar hij zich op het portret ging toeleggen; opdrachten hiervoor riepen hem zelfs naar Londen, waar hij vele vorstelijke personen portretteerde. Zijn naam in Ned. was toen gemaakt en het stadhouderlijk hof deed hem vele bestellingen, waarom hij zich in 1637 in Den Haag vestigde. Een groote serie zijner Oranje-portretten zijn nog behouden, waaronder levensgroote. Ook voor buitenl. vorsten werkte hij (vooral voor Christiaan van Denemarken). Zijn portretten zijn een en al uiterlijkheid en missen alle innerlijk leven; het zijn de typische oppervlakkige producten van een alom gevierd portrettist. Zijn beste werken zijn die uit zijn jeugd, waarin hij interessante lichtproblemen behandelde; deze hebben in Ned. veel invloed gehad.

Lit.: Hoogewerff, in: Onze Kunst (XXXI 1917); id., G. H. (1924). *Schretlen.*

Hooch (ook Hoogh), Pieter de, Ned. schilder (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832); * 1629 te Rotterdam, † na 1683. Leerling van Nic. Berchem. Van 1654 af werkzaam te Delft, na 1667 te Amsterdam. Hij wordt gerekend te hooren tot de Delftsche School, waarvan hij tevens een der groote sterren geweest is. Hij kwam daar onder invloed van Carel Fabritius en deze heeft hem vooral gevormd als figuur- en interieurschilder. Verreweg zijn beste stukken dateeren uit dezen vroegen tijd; het zijn bijna uitsluitend genrestukken binnens- en buitenshuis. In deze jeugdwerken is hij onmiddellijk naast Vermeer te stellen. Hij spreidt er een merkwaardig ruimtegevoel in ten toon, waaraan een geraffineerd lichtspel bovendien een sterke plastiek verleent, maar vooral ook een wonderlijke stemming van rust en vredigheid. Figuren weet hij prachtig zuiver in de ruimte te stellen, subtiel afgewogen, zoowel in vorm als in kleur, tegen de omgeving. Zijn kleuren zijn ongemeen rijk en warm; zoowel het gedempte licht van een binnenkamer met oneindige wisselwerkingen, als de open atmosfeer buitenshuis weet hij even raak en zuiver te treffen. De stemming is bij uitstek Hollandsch, het zijn de voorstellingen uit het dagelijksch leven, volkomen natuurlijk, zonder opschik, maar de grootheid ligt alleen in de poëtische wijze van uitbeelding, die het eenvoudigste gegeven tot een heerlijkheid van vorm en kleur weet om te tooveren. H. behoort tot de grootste figuren uit de Ned. 17e-eeuwsche schilderkunst. In zijn late werken echter is hij veel zwakker geworden en vaak tot maniërisme vervallen. Zijn kunst heeft enormen invloed gehad tot diep in de 19e eeuw.

Lit.: Bode, Meister d. holl. u. vläm. Malerschulen; Valentiner, P. d. H. (in Klass. d. K.). *Schretlen.*

Hood, Thomas, Eng. dichter en schrijver; * 23 Mei 1799 te Londen, † 3 Mei 1845 aldaar. Ondanks ziekte, lijden en financieele moeilijkheden, was zijn geest een staag borrelende bron van sprankelenden humor, zoodat men bij het lezen van zijn Comic Annual (1829-1838) aan Hogarth denkt. Zijn gedichten staan onder den invloed van Keats. In zijn bij iederen Engelschman geliefde Song of the Shirt (1843) en Bridge of Sighs uit de Romantiek zich in sociale compassie; zij geven een roerende impressie van het abjecte leven van den industrieelen werkman van zijn tijd.

Verdere werken: Odes and Addresses to Great People (1825); Whims and Oddities (1826-'27); The Dream of Eugene Aram, the Murderer (1831); Tylney

Hall (1834). — Lit.: Jerrold, Th. H. His Life and Times (1907); Oswald, Th. H. und die soz. Tendenzdichtung (1904). *F. Visser.*

Hoodia (schotelbloem) behoort tot de plantenfam. der Asclepiadaceae (zijdeplantachtigen). Deze Z. Afrik. vetplantjes met zuilvormige stengels gelijken op toortscactussen. Sommige soorten hebben bloemen van 12 cm doorsnee, bijv. H. Currori. Kleiner zijn die van H. Bainii, welke 7 cm meten en bruingeel van kleur zijn. *Bouman.*

Hood Mont, een met gletsjers bedekte, gedoofde vulkaankegel in het Cascadegebergte (Oregon, V.S. v. Amer., 45° 10′ N., 121° 42′ W.). De kegel is 3 584 m hoog en bekend om zijn symmetrische schoonheid.

Hood-river, zijrivier van de Columbia in Oregon (V. St.; 45° 30′ W., 121° 30′ W.). Ontspringt op de Mount Hood. Door het gunstig klimaat (vochtig en warm), in het dal fruitteelt, langs de hellingen wouden. Veel natuurschoon.

Hoofd (caput), bovenste deel van het lichaam, door den hals met den romp verbonden. Het h. bevat de hersenen, de vier zintuigen van smaak, reuk, gezicht en gehoor. In het h. liggen de toegangen tot spijsverterings- en ademhalingsorganen. Het h. kan verdeeld worden in het schedelgedeelte en het → aangezicht (zie ook → Gelaat).

Overdrachtelijk wordt h. nog in vsch. beteekenissen gebruikt, o.a. voor verstand, voor voornaamste of aanvoerder, voor het opschrift van brief, artikel e.d., voor een vooruitstekend deel (bijv. havenhoofd), voor bovenste deel in de heraldiek (bijv. van een schild).

Hoofd der school. Volgens art. 27 der L.O. Wet 1920 is aan het hoofd van elke school een onderwijzer geplaatst, die den leeftijd van 25 jaren moet volbracht hebben en ten minste een diensttijd van 3 jaren moet hebben vervuld in vasten of tijdelijken dienst aan een lagere school. Het h. d. s. voor gewoon lager onderwijs kan tevens hoofd eener in hetzelfde gebouw gevestigde U.L.O.-school zijn. Indien aan het h. d. s. niet het onderwijs eener klas is opgedragen, heet hij ambulant.

Het 4e lid van art. 27 der L.O.W. 1920 stelt echter voor het openbaar onderwijs het geven van onderwijs aan een klasse door het h. als regel verplichtend. Bij het bijz. onderwijs komt het ambulantisme nog wel voor. Art. 192 der L.O.W. schrijft het bezit der hoofdakte als benoembaarheidseisch voor, maar laat tevens toe, dat een niet-hoofdaktebezitter tijdelijk met het bestuur eener school wordt belast, ook al voldoet hij (zij) niet aan de genoemde eischen van leeftijd en diensttijd. *Sarneel.*

Hoofdagent (handelsecon.). Wanneer in een land voor denzelfden fabrikant of handelaar meer agenten werken, wordt dikwijls een van hen als h. aangesteld. De overige agenten, die ieder hun eigen rayon hebben, heeten dan sub-agenten. De correspondentie met den principaal wordt gewoonlijk uitsluitend door den h. gevoerd. *Witsenboer.*

Hoofdaltaar, voornaamste altaar, → Hoogaltaar.

Hoofdarbeid duidt op arbeidsverrichtingen van overwegend geestelijken aard, ter onderscheiding van handenarbeid. Dus niet alleen de arbeid, waarbij geen hulp der handen noodig is. Ook bij h. is de hulp der handen zelden te missen, evenmin als handenarbeid zonder medewerking van den geest kan worden verricht. Zie verder → Arbeid (sub 1°).

In het algemeen gaat de belooning van den h. die van den handenarbeid te boven, omdat de eerste leidend, de tweede uitvoerend is. Dit loon wordt mede bepaald door kosten en duur der opleiding, en overigens zijn persoonlijke eigenschappen van geestelijken en zedelijken aard evenzeer van grooten invloed. Voornamelijk zijn het juist deze uiteenloopende eigenschappen, welke in het algemeen beteekenis en waarde van het arbeidsvermogen bepalen. *Kuiper.*

Hoofdartikel, het artikel, dat in een periodiek verschijnend orgaan de leidende principieele gedachte inhoudt. Gewoonlijk wordt het h. door den hoofdredacteur of door een door dezen aangezochten persoon geschreven.

Hoofdas, 1° (natuurk.) → Afbeelding.

2° In de meetk. verstaat men wel bij ellips en hyperbool onder hoofdas de as, waarop de (reëele) brandpunten liggen.

Hoofdbedekking, → Hoofddeksel.

Hoofdbetoond (philol.) is de syllabe, waarop het voornaamste woordaccent (→ Accent) rust; andere syllaben zijn dan of zwakbetoond of toonloos.

Hoofdbewegingen, liturgische. De liturgie kent twee h., nl. de opheffing en de nederbuiging. De eerste maakt deel uit van het af en toe voorgeschreven omhoogblikken, een oud, zelfs vóór-Christelijk, gebruik, dat echter eerst sinds de 12e e. voorschrift werd in de liturgie (der H. Mis). De tweede is soms op dgl. wijze gevolg van een voorgeschreven nederblikken; meestal echter is zij rechtstreeks voorgeschreven en, gelijk alle buigingen, als een betuiging of van eerbied, of van schuldbesef, of van behoeftigheid. Zij kent drie graden: de diepe, de middelmatige en de lichte buiging. De eerste gaat steeds vergezeld van een lichte beweging der schouders, zij wordt vooral gemaakt bij zekere akten van → latria, bijv. groet aan het kruis, bij den naam van Jesus, bij „suscipe deprecationem nostram” (van het Gloria in excelsis), bij ontvangen van een zegen, bij → „Humiliate capita vestra Deo”, enz. De middelmatige is dezelfde, maar zonder schouderbeweging, eigenlijk slechts een versterking der lichte, zij wordt gemaakt bij den naam van Maria (→ Hyperdulia), terwijl de lichte gemaakt wordt bij namen van andere heiligen (→ Dulia), bij dien van den levenden paus, enz. De oudtijds voorgeschreven blik naar het Oosten (bij het gebed) bracht veelal niet slechts de wending daarheen van het hoofd, maar van het geheele lichaam. → Gebaar (liturg.). *Louwerse.*

Hoofdbewerking. De rekenkundige h. zijn optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen.

Hoofdboek (boekhoudk.), boek, waarin verantwoording wordt gegeven van alle veranderingen in de vermogensbestanddeelen en in het vermogen en/of waaruit de omvang dier bestanddeelen en het vermogen zelf blijken. Tot de h. zijn te rekenen, in de dubbele boekhouding het journaal, het grootboek en het balansboek, eventueel ook het inventarisboek; in de enkele boekhouding komen als h. slechts voor het inventaris- en balansboek. *C. Janssens.*

Hoofdboekhouding, soms ook genoemd centrale en financieele boekhouding, wordt gebruikt in tegenstelling tot bij-, afdeelings- of bedrijfsboekhouding. Deze laatste zijn dan boekhoudingen over een bepaald onderdeel van het geheele bedrijf of over een bepaald object, bijv. debiteuren-, crediteuren- en magazijnsboekhouding. De h. omspant het geheele bedrijf en leidt tot de opstelling der jaarrekening; zij houdt dan de hulpboekhouding en het algemeene

Hoofddeksel. 1. Eypte; 2. Assyrië; 3. Griekenland; 4 en 5. 13e eeuw; 6. ca. 1300; 7. eind 14e eeuw; 8 en 9. 1e helft 15e eeuw; 10 en 11. midden 15e eeuw; 12, 13 en 14. 1e helft 16e eeuw; 15 en 16. 2e helft 16e eeuw; 17. 1600; 18. 1610-'20; 19. 1630; 20. 1655; 21. 1730; 22. ca. 1770; 23. 1790; 24. ca. 1810; 25. 1830; 26. 1840; 27. ca. 1860; 28. 1865; 29 en 30. 1870; 31. 1885; 32. ca. 1900; 33. 1912.

grootboek bij. De verhouding tot de bijboekhoudingen kan zoo zijn, dat: 1° elke bijboekhouding zelfstandig is en met een eigen grootboek afsluit, in welk geval in het algemeen grootboek en in het bijgrootboek een verbandsrekening, resp. Bijboekhouding en Hoofdboekhouding genoemd, wordt opgenomen; 2° de bijboekhouding aansluit op een rekening in het algemeen grootboek, practisch een meer of minder gespecificeerd overzicht van het totaal dier rekeningen geeft, in welk geval meer in het bijzonder van bijboekhouding wordt gesproken; 3° de bijboekhouding slechts de berekeningsgegevens over een deel van het bedrijf verzamelt, welke gegevens dan verder in de hoofdboekhouding worden verwerkt. *C. Janssens.*

Hoofdbrekingsindices, → Hoofdsnede.

Hoofdbrieven van Paulus. Hieronder rekent men gewoonlijk de brieven aan de Romeinen, aan de Galaten en aan de Corinthiërs en soms dien aan de Hebreën.

Hoofddeksel. A) Geschiedenis. Antieken. Daar de Oude Egyptenaren het hoofd meestal dekten met de pruik, zijn h. zeer zeldzaam. Vorsten droegen de klaft, een uit doek gevouwen kap, waarvan 2 slippen voor de schouders vielen, terwijl het achterstuk als bij een staartpruik was samengebonden.

In Mesopotamië droeg men hooge, cylinder- of kegelvormige tiara's en lagere mutsen. De Oude Perzen hadden mutsen, die het heele gelaat omsloten, van boven met een slappe punt. Verwant is de Phrygische muts met naar voren geslagen punt; later als symbool van de vrijheid gebruikt (de Fransche Marianne).

De Grieken liepen meestal blootshoofds. Soms vindt men afbeeldingen van kleine, eenigszins puntige mutsen, als bijv. bij Odysseus. Op reis werd vaak een groote, breedgerande hoed gedragen. Een vrij grooten, eenigszins trechtervormigen hoed vindt men op talrijke vrouwenbeeldjes van terracotta.

De Romeinen dekten het hoofd met een slip van hun toga. Slechts priesters hadden een klein kapje met keelbanden.

Middeleeuwen. In de vroege M.E. waren langen tijd mutsen van allerlei vorm in gebruik, soms met rijke versiering. De mannen droegen sedert de 13e e. vaak kleine mutsjes, die de ooren bedekten en met een bandje om de kin sloten. Daaroverheen ging dan de hoed, vaak met van voren neergeslagen, van achter opstaanden rand. Zeer vaak droeg men ook de kaproen: een puntige kap, die het gezicht omsloot en voorzien was van een schoudermanteltje. Tot ca. 1200 werd de kaproen veelal door het volk gedragen. Later kwam deze ook bij aanzienlijken in gebruik. Daar dit stuk zeer warm was, zette men de kaproen sedert de 14e e. vaak met de gezichtsopening op het hoofd. Het schoudermanteltje werd dan om het hoofd gedrapeerd en vastgehouden met de steeds langer wordende punt (lamfer), welke over één schouder afhing. In de 15e e. ontstond hieruit een soort tulband, uit welks midden nog steeds stukken stof plooiden en een lange lamfer hing. Ook hoeden in allerlei vorm werden gedragen, o.a. met gedeelden rand, waarvan de achterhelft was neergeslagen, of wel hoog met rechten rand. Ca. 1450 had men daaronder hooge mutsen.

De vrouwen dekten het hoofd met allerlei hoofddoeken. De meest voorkomende vorm in de 13e e. was

het Gebend: een soort platte, cylindervormige, smalle tulband, met een band om de kin bevestigd. Het lange haar hing op den rug daaronder uit. In de 14e e. werden allerlei kleine hoofddoeken gedragen, niet zelden met uitgekraagde slippen. Sedert de 15e e. droegen de vrouwen in het Noorden het hoofd geheel bedekt. Bij zeer hoog voorhoofd (door uittrekken van het voorhoofdhaar) droeg men de hoofddoeken in fantastische verscheidenheid.

Zoo bijv. de hoornmuts (al sedert einde 14e e.), de aan weerszijden hooggeplooide hoofddoeken en de kegelvormige → hennin met afhangenden sluier. Zie ook → Bourgondische dracht.

16e eeuw. Kenmerkende h. voor de mannen waren de baretten, in allerlei vorm: meest plat, soms met grooten, geschulpten rand en veel struisveeren (vooral in Duitschland), daarnaast ook kleine. Deze h. waren vaak rijk versierd met juweelen, penningen, kettingen of dicht opeengeplaatste gouden stiften. In Duitschland en soms in Ned. werd daaronder tot ca. 1520 het haar dikwijls in een haarnet gedragen. Speciaal te noemen zijn verder vierkante baretten, al of niet met oorkleppen, en een soort, vooral in de Nederlanden voorkomend, waarbij de beide zijden van de opgeklapte achterhelft van den rand over den bol heen met een band verbonden waren.

In de tweede helft van de 16e e. waren de baretten klein, soms met vrij hoog-geplooiden bol en een enkele veer. Uit Spanje kwamen toen ook hooge, cylindervormige hoeden met zeer smallen of soms ook zonder rand. Omstreeks 1585 begon men ook hoeden met grooten, slappen rand te dragen.

De vrouwen droegen in de meeste gevallen een hoofddoek met afhangende slippen, die geconfectionneerd, later tot smalle aan weerszijden uitstaande sprieten werden. De hoofddoek zelf werd tot → muts.

In Duitschland werden door aanzienlijke dames baretten gedragen, overeenkomend met die der mannen, terwijl later in vsch. landen, onder Spaanschen invloed, zeer kleine baretten voorkwamen, welke boven op het kapsel stonden. De volksvrouwen en burgeressen droegen tegen het einde der eeuw platte kegelvormige hoeden.

17e eeuw. Voor mannen was de groote hoed de algemeen voorkomende dracht. Slechts tusschen 1610 en 1620 werd deze vervangen door hooge modellen met smallen rand en verticale veer. Wel vertoonde de hoed in den loop der jaren afwijkingen in details: zoo ca. 1650 hoogen bol en geen vederen; ca. 1665 een zeer platten bol.

Tegen het einde der eeuw begon men de randen aan drie zijden op te klappen. Zeelieden, visschers e.d. droegen ruige mutsen van bont of van blauwe wol.

De vrouwen uit het volk bleven soms de platte kegelhoeden dragen, vooral ook in combinatie met de → huik. Elegante dames droegen soms hoeden en dan in den vorm van die der mannen. In de tweede helft der eeuw verdween dit gebruik echter geheel. Hoofddoeken, soms twee over elkaar, die onder de kin werden vastgeknoopt, en ook de schouders bedekten, vormden de eenig voorkomende bedekking van het hoofd. Als onderdeel van het kapsel droegen de dames tusschen 1680 en 1715 de → fontange.

18e eeuw. De mannen droegen nagenoeg steeds driekante steken, welke soms alleen onder den arm gedragen werden. Eerst tegen 1800 kwamen hoeden op met breeden, ronden rand en een bol in den vorm van een afgeknotten kegel.

De vrouwen gingen meest blootshoofds of met lichte mutsjes gedekt. Slechts in Venetië werd de driekante steek gedragen; verder kwamen hoedjes sporadisch voor; een enkelen keer droeg men groote zonnehoeden. Ca. 1770 werd schuin vóór tegen het hooge kapsel een hoed gedragen. Doch eerst na 1785 werd de hoed algemeen. Deze had een breeden rand en omvangrijken, nu eens hoogen, dan weer lagen bol en rijken veerentooi. Omstreeks 1790 nam de hoed de meest bizarre vormen aan. Ook de mutsen kregen enorme afmetingen.

19e eeuw. Karakteristiek voor de h. der mannen in deze eeuw was de hooge hoed, in allerlei stof en kleur uitgevoerd, die sedert 1820 algemeen in gebruik was. Omstreeks 1860 kwamen daarnaast voor het dagelijksch leven ook lage bolhoeden op; terwijl het einde van deze eeuw als karakteristieke zomerdracht den platten strohoed zag opkomen. Het volk droeg petten.

De hoeden der vrouwen werden ca. 1800 kleiner en gaarne van keelbanden voorzien. Zoo ontstond de luifelhoed, die lange jaren zou blijven bestaan. In 1830 was deze bijz. omvangrijk, in overeenstemming met de → haardracht, en met veel strikken en veeren getooid; in 1840 aanmerkelijk kleiner; tegen 1860 bestond deze vorm nog slechts uit een kapje met ruches, dat het achterhoofd bedekte. Als nieuwe dracht ontstond toen het jagershoedje, dat aan de voorzijde schuin tegen het hoofd gedragen werd. Voor den zomer kende men ook groote zonnehoeden van stroo. In 1870 was de hoed klein met meerdere ruches, afhangende linten en soms met keelbanden. In 1880 had de kleine hoed een zeer hoogen bol en soms ontbraken de keelbanden ook hier niet. Na 1890 ontstonden de platte hoeden, die boven op het kapsel balanceerden en die ook in de eerste jaren na 1900 nog in zwang bleven.

20e eeuw. Voor mannen bleef bij officieele gelegenheden de hooge hoed van zwarte zijde de geijkte dracht. In grijs vilt uitgevoerd wordt deze hoed in Engeland bij wedrennen gedragen. Daarnaast vindt men bolhoeden en slappe vilten hoeden. De platte strohoed verdween omstreeks 1930. Petten en alpinomutsen werden algemeen voor sport. Toch worden h. thans veel minder gedragen dan vroeger.

De hoeden der vrouwen varieerden zeer: ca. 1911 waren zij bijz. groot; omstreeks 1925 zeer klein, het hoofd tot op de oogen bedekkend. 1931 bracht de jagershoedjes van 1860 weer en sedertdien vindt men allerlei typen naast elkaar.

Voor **gewestelijke** h., zie onder de betreffende provincies of landstreken.

B) Symboliek. De hoed gold als symbool van souvereiniteit, vandaar dat bij plechtigheden slechts de vorst met gedekten hoofde ging. Daarnaast en wellicht ten gevolge daarvan komt de hoed voor als symbool van vrijheid. *v. Thienen.*

C) Hoofdbedekking in de liturgie. Lang bleef, als tegenstelling met het gebruik der heidensche priesters, het apostolische voorschrift (I Cor. 11. 4) van kracht, den mannen verbiedend met bedekt hoofd te bidden. Het oudst is waarsch. de hoofdbedekking in het Koorgebed: mantel met kapoets, uit het dagelijksch gebruik overgenomen, tegen de koude. Bij den altaardienst bleef het verbod nog in de 10e e. gehandhaafd. Daarna verschenen, in het Westen: mijter, bonnet en pileolus, wier gebruik echter verboden bleef bij alle uitdrukkelijke gebeden; in het Oosten: mijter, tulband, hoofddoek (schismatieke W. Syriërs) en kamelaukion, eveneens met een (hoewel

Melchior Hondecoeter. Boven: De witte pauw (Gemäldegalerie, Kassel). Onder: Hoenders en eenden (Mauritshuis, Den Haag)

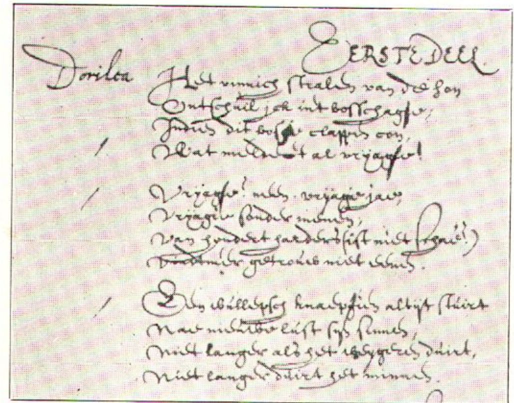
P. C. Hooft. Gravure van J. van Houbraken, naar een schilderij van M. van Mierevelt.

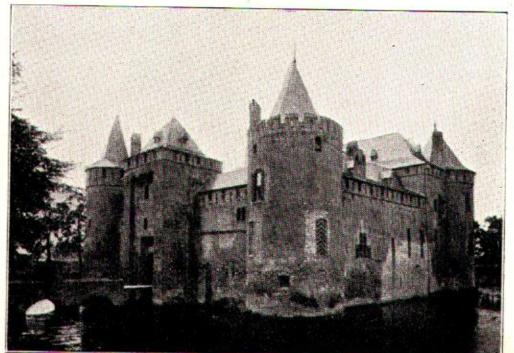
P. C. Hooft. Gravure van R. Perzijn, naar een schilderij van J. v. Sandrart.

Titelblad van Hooft's Nederlandsche Historiën (1642).

Handschrift van P. C. Hooft (Granida).

Gezicht op de Noord-Oostzijde van het slot te Muiden.

lichter) beperkt gebruik. Zie → Kleeding (kerkelijke), en de vsch. trefwoorden.

L i t. : → Kleeding. *Louwerse.*

Hoofddiagonaal, → Determinanten (2°); Veelvlak.

Hoofddiep, kanaal in de prov. Groningen (Westerkwartier), van het Leekstermeer door De Leek tot voorbij Zevenhuizen, met de Jonkersvaart verbonden (XII 448 B 3).

Hoofddorp, hoofdplaats in de gem. → Haarlemmermeer.

Hoofddouche, F r a n k l i n i s c h e, behandeling met statische electriciteit, waarbij de patiënt verbonden wordt aan de anode van de Wimshurst-electriseermachine, terwijl de kathode, welke den vorm heeft van een metalen plaat, op eenige cm afstand boven diens hoofd wordt geplaatst. De met negatieve electriciteit geladen luchtdeeltjes bewegen zich aldus in de richting van den patiënt en worden door dezen aangevoeld als een lichte prikkeling. Gebruikelijk bij sommige vormen van neurasthenie en nerveuze slapeloosheid. *Mom.*

Hoofddriehoeksnet, → Driehoeksmeting (2°).

Hoofdelement, → Interval.

Hoofdeling of h o v e l i n g. In geheel Friesland van de Wezer tot de Zuiderzee komt in de tweede helft der 14e eeuw een stand van hoofdelingen voor. Oorspr. waren het rijke boeren, die bij het ontbreken van een sterk centraal gezag als de beschermheeren van hun omgeving optraden en een burcht bezaten, die als vesting kon dienen. Zij hadden geregeld een aantal lieden voor krijgsdoeleinden in dienst, waarvoor zij min of meer aansprakelijk waren. Hun stand was dus een militaire beroepsklasse. Later zijn verschillende van hen geworden tot dorpsheeren of heeren over een grooter gebied, bijv. de Ten Broeke's van Aurich en de Cirksena's van Greetsiel. *Ydema.*

L i t. : I. H. Gosses, De Friesche H., in Meded. Kon. Akad. afd. Letteren (76, 1933, met lit.-opgave).

Hoofdelijk en klassikaal onderwijs. Ruim een eeuw geleden maakte bij het lager onderwijs het hoofdelijk systeem, d.i. het onderwijs geven aan ieder leerling afzonderlijk of althans aan kleine groepjes, plaats voor het klassikale: het onderwijzen van een heele klasse (een groep leerlingen van ongeveer denzelfden leeftijd en ontwikkeling) tegelijk. Tot voor een goede 25 jaar bleef dit systeem onaangevochten. Sinds echter de kinderpsychologie duidelijk aan het licht bracht, dat ieder kind zijn eigen aanleg en ontwikkelingstempo heeft, sinds paedologie en paedocentrisme veld wonnen, werd het groote nadeel van het klassikaal onderwijs: de belemmerende invloed van ongelijkheid in leervermogen en andere individueele verschillen, steeds scherper ingezien en ontstond het streven vooreerst naar differentiatie van het onderwijs („school op maat": Mannheimer en Delftsche stelsel), maar ook om het klassikale bedrijf te laten varen en geheel of ten deele weer tot het individueele, zij het in gemoderniseerden vorm, terug te keeren. Montessori was de eerste, die radicaal met het vigeerende stelsel brak; minder radicaal is miss Parkhurst (Daltonbeginsel); volgelingen van Montessori of Parkhurst zijn alle voorstanders van de „nieuwe-schoolidee". Toch heeft het klassikaal onderwijs beslist voordeelen, die het hoofdelijke mist en zal aan een geheel prijsgeven ook om practische redenen (het groote aantal leerlingen per onderwijzer) binnen afzienbaren tijd wel niet te denken zijn. *Rombouts.*

Hoofdelijkheid. Men spreekt in het N e d. r e c h t van h. bij hoofdelijke (of solidaire) verbintenissen. Hierbij staat niet, zooals gewoonlijk, één schuldeischer tegenover één schuldenaar, doch men heeft meerdere schuldeischers (actieve h.) of meerdere schuldenaren (passieve h.). In zoodanige gevallen is het regel, dat ieder schuldeischer slechts voor zijn deel voldoening kan vorderen en dat ieder schuldenaar slechts voor zijn deel kan worden aangesproken. Bij hoofdelijke verbintenissen echter kan elk der schuldeischers het geheel vorderen of elk der schuldenaren voor het geheel worden aangesproken, met dien verstande, dat de schuld niet meer dan eens behoeft te worden voldaan. Een verbintenis is slechts hoofdelijk krachtens een uitdrukkelijke bepaling (contract of testament) of een wettelijk voorschrift. In de practijk komt de passieve h. veel meer voor dan de actieve; de wet is over haar dan ook uitvoeriger dan over deze laatste. Passieve h. krachtens de wet is bijv. aanwezig bij de verbintenissen der leden van een vennootschap onder firma, bij personen, die te zamen een zaak in bruikleen ontvangen hebben, en bij degenen, die als trekker, acceptant, endossant of borg een wissel hebben geteekend. Actieve h. wordt door de wet nergens voorgeschreven. De alg. bepalingen omtrent hoofdelijke verbintenissen vindt men in de art. 1314-1331, 1466 en 1476 B.W. *v. d. Kamp.*

B e l g. r e c h t. De regelen over de actieve h. en die over de passieve h. zijn dezelfde als die in het Ned. B.W. voorkomen; zij worden in de art. 1197-1216 van het Belg. B.W. uitvoerig behandeld.

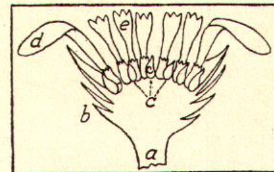
Hoofdhaar van Berenice (Lat. Coma Berenices), sterrenbeeld links van het sterrenbeeld de Leeuw, op eenigen afstand ten Z. van den Grooten Beer, een zgn. open → sterrenhoop met gemeenschappelijke beweging, zooals de → Hyaden. Volgens de latere fabelleer plaatste Venus het hoofdhaar der Egypt. koningin Berenice aan den hemel. Het H. v. B. is in deze streken 's avonds zichtbaar van Febr. tot Augustus. *de Kort.*

Hoofdindex (b i o l o g i e) is het quotiënt, met honderd vermenigvuldigd, waarin, bij levende personen, de verhouding tusschen de grootste breedte- en lengte-afmeting van het hoofd wordt uitgedrukt. Wordt het quotiënt $\frac{B}{L} \times 100$ groot, dan is het hoofd breed en spreekt men van korthoofdigheid of b r a c h y c e p h a l i e : een kleinere h. voert naar langhoofdigheid of d o l i c h o c e p h a l i e. Het Nordische ras is dolichocephaal, het Alpine daarentegen brachycephaal. Voor de → anthropologie is de studie van den h. van groot belang; waar het kan, moet het statistisch onderzoek echter steunen op de door de genetica voorgeschreven genealogische methode. Voor de erfelijkheid van den h. raadplege men o.a. G. P. Frets, Heredity of the Cephalic Index (1924). *Dumon.*

Hoofdingeland, → Ingelanden.

Hoofdintendant, opperofficier (generaal-majoor), hoofd van de → Militaire Intendance.

Hoofdje of c a p i t u l u m is een trosvormige bloeiwijze, waarbij talrijke zittende of kortgesteelde bloemen dicht bijeen geplaatst zijn aan een korte meestal a.d. top min of meer verbreede

Hoofdje. a = bloeias; b = omwindsel; c = strooschub; d = lintbloempje; e = buisbloempje.

bloeias, bijv. bij samengesteldbloemigen en klaver. Dikwijls vormt een groep van schutblaadjes een omwindsel of involucrum onder de bloemen. Ook bevinden zich dikwijls aan de bloeias droogvliezige schutblaadjes, strooschubben genaamd, in den oksel waarvan dan de bloemen staan. *Melsen.*

Hoofdkerk, de voornaamste kerk eener plaats, dikwijls ook de „moederkerk" der andere.

Hoofdkwartier, → Legerorganisatie.

Hoofdligger, → Langsligger.

Hoofdluis (Pediculus capitis). Voor d i e r k. gegevens, → Corrodentia (sub 4°); zie ook de afb. in kol. 189 van dl. VIII. H. veroorzaakt jeuk, huidontsteking, soms van ernstigen aard, ook zich secundair uitbreidend buiten het behaarde gebied, en verettering der regionaire klieren. Van p l i c a p o l o n i c a spreekt men bij zeer uitgebreide pediculosis van het hoofd, waardoor een verkleven van de haarmassa met de ontstoken hoofdhuid veroorzaakt wordt.

Voor het verkrijgen van genezing is het noodzakelijk de luizen en hun eieren te verwijderen. In aanmerking komt het gedurende eenige nachten dragen van een impermeabele kap, waaronder de haren gedrenkt worden in een mengsel van gelijke deelen petroleum en lijnolie. Deze moeten met een tijdens de bewerking telkens in warme azijn te doopen stofkam of speciale netenkam worden verwijderd. *E. Hermans.*

Hoofdmanuaal, → Orgel.

Hoofdmerk (h a n d e l s e c o n.), het voornaamste merk op de emballage. Daarnaast geeft het o n d e r m e r k een nadere onderscheiding aan. Het volledige merk kan nog verdere bijzonderheden aangeven. Zoo wordt bij Sumatratabak het h. genoemd naar den producent (bijv. de Deli-Maatschappij) met toevoeging van een letter ter aanduiding van de onderneming. Het ondermerk geeft de kleuronderscheiding aan, bijvoorbeeld v = vaal, terwijl een cijfer (het s c h u u r m e r k) de aflading aangeeft. Zie → Tabak. *Witsenboer.*

Hoofdmeting bij het l a n d m e t e n staat tegenover detailmeting en is het meten van weinige punten met een zeer grooten graad van nauwkeurigheid, waarin dan later andere metingen kunnen worden gevoegd, die van eerstgenoemde afhankelijk zijn; dient om de fouten, die men bij meten maakt, zooveel mogelijk te beperken en, indien eenmaal gemaakt, haar invloed tot een minimum terug te brengen door telkens weer van een goed uitgangspunt uit te werken. *E. Bongaerts.*

Hoofdnormaal (m e e t k.) in een punt van een ruimtekromme is de snijlijn van osculatievlak en normaalvlak in dat punt.

Hoofdofficier, bij de Ned. en Belg. landmacht officier met den rang v. majoor, luitenant-kolonel (= overste) of kolonel (of met een van deze rangen gelijk gesteld officier, als dirigeerende officieren van gezondheid, paardenartsen en militaire apothekers). Bij de z e e m a c h t officier met den rang van kapitein-luitenant ter zee (= luitenant-kolonel), of kapitein ter zee, ook kolonel genoemd. Vgl. → Opperofficier. *A. Lohmeijer.*

Hoofdplaat, gem. in Westel. Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland aan de Wester-Schelde. Ca. 1 400 inw., waarvan 15% Ned. Herv. en 80% Kath. Opp. 1 110 ha kleigrond, waarop landbouw. H. heeft een haven aan de Wester-Schelde en ligt aan de tramlijn van Breskens naar Philippine. *C. v. d. Broek.*

Hoofdpunt (n a t u u r k.), → Afbeelding.

Hoofdpijn (Lat. Cephalea; Gr. kephalaia). Deze wordt gewoonlijk over het hoofd verspreid gevoeld, doch kan ook eenzijdig voorkomen, als schele hoofdpijn, of alleen in voor- en achterhoofd waargenomen worden. Bij lichte en bepaalde vormen van h. wordt de pijn alleen bij spierinspanning of bij bukken gevoeld. De h. gaan blijkbaar uit van het harde hersenvlies, daar, zooals bij operaties blijkt, de hersenen zelf ongevoelig zijn. Daarentegen zijn de pijnreacties van het harde hersenvlies zeer hevig. H. kan ontstaan door plaatselijke aandoeningen der dura mater, door ontstekingen, druk van gezwellen, aandoeningen van oor, neusbijholten e.d., of reflectorisch ontstaan als bij koude, rheuma van de schedelspieren, bij tandcaries, adenoïden enz. Vooral bij nierziekten, en dan vaak in het achterhoofd, en bij gezwellen zijn de h. vaak ondraaglijk. Bovendien kan door vergiften, alcohol, tabak, morphine, koffie, chocolade e.d., deels als uiting der individueele voedingsstoringen, deels als uiting van circulatiestoring h. ontstaan. De laatste is analoog aan de vasomotorische h., welke als migraine bekend is. → Migraine.

Doffe h. komt gaarne ook als een band- of drukgevoel voor bij zenuwoverspanning of na sterk ingespannen arbeid; deze wordt dan gewoonlijk binnen in het hoofd waargenomen. *Klessens.*

Hoofdraaklijn (m e e t k.). In het algemeen wordt een gebogen oppervlak door een raakvlak in een punt P volgens een kromme met dubbelpunt in P gesneden; de twee dubbelpuntsraaklijnen van deze kromme, die imaginair kunnen zijn, zijn de h. in P.

Hoofdredacteur, persoon, die krachtens benoeming de officieele redactioneele leider van een periodiek verschijnend orgaan is. De h. geeft voor de → redactie de principieele richtlijnen aan, en is in vele gevallen de schrijver der hoofdartikelen, welke, als zij van andere zijde komen, steeds zijn goedkeuring moeten wegdragen. *Oostendorp.*

Hoofdroos (g e n e e s k.), → Roos.

Hoofdslagader, groote lichaamsslagader, meestal a o r t a genoemd. Vormt bij de gewervelde dieren (en vele ongewervelde) de grootste en sterkste slagader, waaraan de meeste of alle andere slagaders ontspringen.

Bij de visschen onderscheidt men de aorta ascendens of opstijgende h. en de aorta descendens of afdalende h. De eerste ontspringt aan den aortastam, die van het hart uitgaat, en het bloed via de kieuwen naar twee boven de kieuwstreek gelegen aortawortels voert. Deze aortawortels vereenigen zich achterwaarts tot de afdalende h., die het bloed over de arteriën en haarvaten van het lichaam verdeelt. Bij de amphibieën en reptielen ontspringen aan de hartkamer(s) twee aortabogen (rechter en linker), die zich om het hart heenbuigen en zich naar achteren vereenigen tot de h. Bij de vogels en de zoogdieren ontspringt aan de linker hartkamer slechts een aortaboog, die bij de vogels rechts, bij de zoogdieren links om en achter het hart heenbuigt om zich vervolgens als h., vlak onder en parallel met de wervelkolom, achterwaarts voort te zetten. Bij den mensch is de ligging zooals bij de zoogdieren. De wanden van de h. zijn sterk gespierd en kunnen, zich aansluitend aan de rhythmische hartcontracties, zich krachtig samentrekken. Het bloed staat in de h. onder hoogen druk, zoodat bij eventueele verwonding het bloed er uitspuit. *Willems.*

Hoofdsnede (k r i s t a l l o g r.). De grootte

van de lichtbrekingsindices bij optisch tweeassige kristallen kan voorgesteld worden als een drieassige ellipsoïde (→ Optica). De drie loodrecht op elkaar staande vlakken elk door twee assen van het ellipsoïde zijn de hoofdsneden. De lichttrillingen evenwijdig aan de hoofdsneden liggen in de hoofdtrillingsrichtingen. De brekingsindices in de hoofdtrillingsrichtingen zijn de hoofdbrekingsindices. Voor den gewonen en buitengewonen straal zijn deze verschillend, het verschil geeft de sterkte der dubbelbreking aan. *v. Tuijn.*

Hoofdstad. Het staatsrechtelijk begrip h. is in N e d. niet meer bekend. In de Grondwet v. 1814 werd Amsterdam de hoofdstad van het land genoemd. Deze benaming ging echter in 1815 ten gevolge van de vereeniging met België verloren en keerde niet in de Grondwet terug. Alleen bepaalt de Grondwet, dat de plechtige beëediging en → inhuldiging van den koning te Amsterdam moet plaats vinden. *Struycken.*

Van B e l g i ë is de stad Brussel de hoofdstad en de zetel der regeering (art. 126 Belg. Grondwet).

Hoofdstelling der rekenkunde, → Evenredigheid.

Hoofdstraf, → Straf.

Hoofdsymmetrie-assen zijn alle méér dan tweetallige kristallographische symmetrie-assen.

Hoofdtelwoord. De h. zijn de positieve geheele getallen, dus 1, 2, 3, enz. Zie ook → Cardinale.

Hoofdterm (van een determinant), → Determinanten (2°).

Hoofdtoon (m u z i e k), de eerste trap (prime) van den toonaard; men noemt ook h. den toonaard van een stuk in tegenstelling tot de tonaliteiten, die modulatorisch mede aangewend worden; h. is ook de kerntoon van een melodische figuur of van een versiering.

Hoofdtrillingsrichting, → Hoofdsnede.

Hoofdverbandplaats (k r ij g s k.; N e d.), van het gevechtsfront af gerekend, de eerste geneeskundige formatie, waar aan ernstig gewonden eenigermate afdoende geneesk. hulp kan worden verleend. Een h. bestaat uit de volgende afd.: afd. a) Aankomst en sorteering, b) Verband, c) Verpleging, d) Operatie (waarbij zoo mogelijk een afzonderlijke localiteit voor de behandeling van kaakverwondingen), e) Shocklijders, f) Gaszieken, g) Vervoer. Zij moet gelegen zijn in de evacuatie-richting buiten de eigenlijke gevechtssfeer, zooveel mogelijk onttrokken aan het artillerievuur van den vijand en zoover naar achteren, dat bij terugtrekkende beweging der eigen troepen een geregelde opheffing mogelijk is. *v. Leeuwen.*

In B e l g i ë is de hoofdverbandplaats (divisieverbandplaats) 4-8 km van het gevechtsfront verwijderd, zooveel mogelijk op het samenloopen van de evacuatiewegen der vooruitgeschoven verbandposten en op een plaats, waar water en brandstof voorradig zijn. *V. Coppenolle.*

Hoofdvlak (n a t u u r k.), → Afbeelding.

Hoofdvrouw, → Huwelijk (bij primit. volkeren).

Hoofdwassching, wassching tegen hoofdroos: „Oudemans en Pekelharing”, mengsel van salicylzuur, glycerine en verdunde spiritus; soms wordt ook kamfer toegevoegd of de glycerine door wonderolie vervangen.

Hoofdweefsel (d i e r k.), voornaamste weefsel, waaruit een orgaan is opgebouwd; de overige weefsels noemt men bijweefsels, bijv. in een spier is het spierweefsel hoofdweefsel, het bindweefsel bijweefsel.

Hoofdweer (k r ij g s k.), hoofdbescherming van zandzakken, gronddekking met schietgat of stalen schild op de borstwering van loopgraven en andere open gevechtsdekkingen.

Hoofdzalvingen. Heden kent de l i t u r g i e nog slechts een h. bij de bisschopswijding, eigenl. een kruinzalving (de zalving der tonsuur), en een bij het Doopsel. Eertijds kwam zij ook wel voor bij de priesterwijding, voorts bij de oude koningskroning. → Zalvingen (liturgische).

Hoofdzeer (Favus), huidziekte, die door schimmels (Achorion) wordt veroorzaakt en behalve bij den mensch ook bij enkele dieren voorkomt, bijv. bij paard, hond, kat, konijn, kip en muis. De infectie begint in een haarfollikel, gaat over in de opperhuid en veroorzaakt dan korstige, puisterige plekken. De haren vallen in hun geheel uit. H. kan van het dier op den mensch overgaan. Wanneer het niet verwaarloosd wordt en niet al te uitgebreid is, is genezing mogelijk.

Hoofdzin, → Zin.

Hoofdzonden is de naam voor sommige zonden, die oorzaak zijn van veel andere zonden. Het zijn: hoovaardigheid, gierigheid, onkuischheid, nijd, gulzigheid, gramschap en traagheid. Vgl. verder → Zonde.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. De deugden en ondeugden als menschelijke figuren voor te stellen was reeds in de Oudheid gebruikelijk; in de Christelijke kunst ziet men dit eerst in de 6e eeuw. Waar de deugden (voorzichtigheid, rechtvaardigheid, matigheid en moed) als vrouwelijke personen soms worden verzinnebeeld, daar vindt men de ondeugden vnl. als mannen, slechte vrouwen en dieren uitgebeeld. De zeven hoofdzonden worden als volgt voorgesteld. De h o o v a a r d i g h e i d door leeuw, adelaar, schepter of pauw; in „Hortus deliciarum” ook als een vrouw, die, een lans zwaaiend, op een ros galoppeert, dat met een leeuwenvel bedekt is. De g i e r i g h e i d door wolf, raaf, aap, geldbuidel of pad. De o n k u i s c h h e i d door beer, sirene, zwijn, pad, haan, spiegel, bok, bloed, ontuchtige vrouw, een kussend paar, schepter, parende zwaluwen; in „Hortus deliciarum” rijdt de luxuria, als lichte vrouw gekleed, op een vergulden wagen met aan het hoofd van haar gevolg Amor. De n ij d wordt voorgesteld door hond, sperwer, of schorpioen. De g u l z i g h e i d door haan, adelaar, zwijn, een brakenden man, raaf, vos, die ganzen steelt, Epicurus. De g r a m s c h a p door haan, ever, egel, beer, uil, hond, een man, die zijn kleeren aan zijn borst verscheurt, of die een bisschop aanvalt, een zelfmoordenaar, kameel. De t r a a g h e i d door een man, die vlucht voor een haas, door ezel, slak, uil, bed. Bekende voorstelling van de zeven h. is die op een tapijt, afkomstig van den hertog van Berry, en op een werk, „Het laatste Oordeel”, toegeschreven aan J. Mostaert. *p. Gerlachus.*

L i t.: O. Doering, Christl. Symbole (1933); L. Bréhier, l'Art chrétien (1928); A. Michel, Hist. de l'art (III); Viollet-le-Duc, Dict. rais. de l'archit. (IX); E. Reusens, Eléments d'archéol. chrét. (I); K. Smits, Iconogr. der Ned. Primitieven (1933); E. Mâle, L'art relig. de la fin du M. A. (1925); id., L'art relig. du XIIIe s. (1925); id., L'art relig. après le concile de Trente (1932).

Hooff, J o h a n F r e d e r i k R u d o l p h v a n, Ned. staatsman; * 1755 te Eindhoven, † 1816 te Utrecht. Studeerde in het buitenland, werd in 1786 burgemeester van Eindhoven en sloot zich bij de Patriottenbeweging aan, waarvan hij een der voormannen in Staats-Brabant werd. Na de restauratie van Oranje (1787) vluchtte H. naar het buitenland. Te Parijs nam hij o.a. met Daendels actief deel aan de oprichting van het Bataafsch Comité, dat een revolutionnaire beweging in de Republiek wilde organiseeren. Tijdens

het Schrikbewind geraakte H. in gevangenschap en ontkwam slechts door een toeval aan de guillotine. In 1795 keerde hij terug naar Ned., waar hij tijdens de Bataafsche Republiek en onder Lodewijk Napoleon vsch. belangrijke functies in het openbaar leven bekleedde, het laatst als directeur-generaal van justitie en politie (1806-'07) en als commissaris-generaal van Oost-Friesland (1807). Sedertdien bleef hij ambteloos.

L i t. : Ramaer, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VIII). Een autobiogr. van H. werd gepubl. in Bijdr. v. h. prov. gen. van Kunsten en Wetensch. in N.Br. d. Van Sasse van Ysselt (1908). *Verberne.*

Hoofsche epiek omvat de epische versromans in de moedertalen der M.E., vervaardigd gewoonlijk in opdracht van adellijken of hoogere geestelijken en voor een hoofsch publiek van adellijken of hoogere geestelijken bestemd. Zij kwam tot stand in de latere 12e e., nadat in de tamelijk eenvormige cultuur, waarin het → heldenepos nog was ontstaan, de adel en ridderschap zich allengs tot een afzonderlijken stand hadden afgescheiden. De Kruistochten hadden de ridderlijkheid in veelvuldig verfijnde vormen, vooral in Frankrijk en Vlaanderen, ontwikkeld. De ridderstand zelf was sterk aangegroeid en ging in den adel op, om, zonder den vroegeren adel van het vrije landbezit te verdringen, er mee te versmelten en hem te versterken en uit te breiden. De aanraking van de volkeren met elkander, van de Westersche beschaving met de Oostersche, had de blikken verruimd. Met de nieuwe, overvloedige stof, die uit het Oosten kwam, groeide de belangstelling in het vreemde, het verre; de drang naar het avontuurlijke, het geheimzinnige, het bovennatuurlijke, het wonderbare. De krachtig zich ontwikkelende Renaissance, de studie der Romeinsch-Hellenistische Oudheid, verschafte de voorbeelden om de nieuwe stoffen te beheerschen, leerde de techniek en de procédé's, maar bracht ook vlijtig gezochte en kwistig gebruikte eruditie mee. De verdieping van het godsdienstig leven door de verinnerlijking van Christus' Menschheid in het bewustzijn der Christenheid, waarvan de Kruistochten zelf reeds de vrucht waren, had in de maatschappij verstandelijke en aesthetische behoeften gewekt, die tot krachtigen opbloei van wetenschap en kunst hadden geleid. De blikken werden gericht naar binnen: naar zelfkennis en zelfanalyse, naar psychologische verwikkelingen en problemen, naar inwendig leven. De dus vrijer, zelfstandiger, ontwikkelde persoonlijkheid drong op den voorgrond. Hoe zeer deze wereld- en levensbeschouwing ook naar binnen keerde, ook zij leerde eerst de wereld naar buiten, Gods Schepping, beschouwen als een afglans van Gods schoonheid: 's menschen zinnen gingen wijd open; de zichtbare dingen kregen hun diepere beteekenis; het daaronder verborgene, het geheimzinnige, leidde tot symbolisme en allegorie. In de nieuwe gedachten- en gevoelswereld komt ook een hooger opvatting van de Liefde, die geen hartstocht is, maar een dienst, een hulde, aan een vrij gekozen, waardig voorwerp, de Vrouw, de Schoonheid, liefde die, hoezeer ook soms vermengd met zinnelijkheid, erkend wordt als 's menschen hoogste Goed; die een liefde wordt van toewijding, van zelfopoffering en zelfverloochening in de opstijgende worsteling naar het Goede, zooals de mystiek den geloovige aandreef tot volledige offergave aan Christus. Daardoor worden de nieuwe ridderidealen geschapen van hoofschheid in de beoefening van alle gezelschapsdeugden, die de levensvreugde bevorderen, om de ééne groote deugd: maat, zelfbeheersching.

Deze nieuwe idealen, eerst uitgedrukt in de lyriek der Provençalen, komen, na het huwelijk van Eleonore van Poitou met koning Lodewijk VII (1137-'52) naar Noord-Frankrijk, waar ze dan vooral in de epiek, maar ook in de lyriek, worden verheerlijkt. De h. e., uit al die factoren ontstaan, met nu als groote drijfveer de hoofsche liefde, dringt het eerst door in stoffen der Klassieke Oudheid: roman de Thebes, roman d'Eneas, roman de Troie; bloeide dan vnl. op in de zgn. Keltische romans, die spelen in een fabelachtig Bretagne, sommige om Tristan en Isolde, de meeste om koning Arthur en zijn Tafelronde, waarbij de romans om den Graal, andere om andere helden. De voornaamste dichter van zulke romans is Chrétien de Troyes, met de rijke, voorname taal, de volmaakte techniek van achtlettergrepige, paarsgewijs rijmende verzen, de diepe psychologie, die ook schuilt achter de mooie symbolen der wonderbaarlijke avonturen. De Limburger Hendrik van Veldeke bracht de nieuwe kunst naar Duitschland, waar hij baanbrekend werkte, niet slechts door de nieuwe stoffen, maar ook door de regelmatige verstechniek, het zuivere rijm en de boven de dialecten opstrevende, algemeene taal. Eilhart von Oberg volgde nog onbeholpen, met enkele anderen; totdat de grooten kwamen: Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Godfried van Straatsburg. Het heldenepos zelf onderging den invloed van het hoofsche epos. Buiten de stoffen uit de Oudheid, uit het Oosten, buiten de Keltische stoffen, kwamen ook navolgingen van de Fransche chansons de geste, novellistisch-legendarische stoffen; zuiver legendarische en bijbelsche, historische, oud-inlandsche. Is de Fransche kunst gewoonlijk realistischer, schilderachtiger, plastischer, de Nederlandsche en de Duitsche streven meer naar het algemeene, het theoretische, het ethische. Met den aanvang der 13e e. begint in Fr. reeds de nabloei; terwijl dan eerst te onzent en in Duitschland de grooten opkomen en de kunst de 13e e. door met min of meer bijval beoefend blijft. Het latere kunstepos zet de dichtsoort op eigene wijze voort, te beginnen met Dante's Divina Commedia, met de godsdienstige epische gedichten van Tasso, Camoes, Milton, Klopstock; met de groote berijmde romans van Boiardo en Ariosto, van Wieland, van Byron, tot de moderne epische vertellingen uit het leven of uit de geschiedenis, met dikwijls ethische of sociale tendenz; tot de grappige omwerkingen van Poggio; de comische, meest satirische gedichten van Boileau, Pope, Dryden; tot de als versroman of versnovelle behandelde grappen. Vgl. → Epiek; Epische poëzie; Heldenepos. *V. Mierlo.*

Hooft, 1° C o r n e l i s P i e t e r s z., Amsterdamsch magistraat; * 1547 te Amsterdam; † 1 Jan. 1626 aldaar. H. werd in 1582 schepen, 1584 vroedschap en sinds 1588 meermalen burgemeester van Amsterdam. De kenmerkende eigenschappen van dezen humanistisch ontwikkelden libertijn waren zijn plichtsbesef, belangeloosheid en gematigdheid in optreden. Hij ging er trotsch op tot de „echte oude geuzen" te behooren en, overtuigd aanhanger van den aristocratisch-republikeinschen regeeringsvorm, hield H. reeds 9 Juni 1584, jongste lid toen van de vroedschap, een rede tegen de aanbieding der souvereiniteit over Holland aan Willem van Oranje. Toen Maurits Nov. 1618 in Amsterdam kwam om de wet te verzetten, trachtte H. tevergeefs hem daarvan af te houden. Zijn invloed

was inmiddels na 1610 door de binnenlandsche politieke gebeurtenissen tijdens het Bestand zeer gedaald.

Lit.: Enno v. Gelder, De levensbeschouwing van C. Pz. H., burgem. v. Amsterdam, 1547-1626 (1918); Memoriën en Adviezen (Werken Hist. Gen. N.S. 16 en 3e S. 48). *J. D. M. Cornelissen.*

2° Pieter Corneliszoon, Ned. letterkundige (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832); * 16 Maart 1581 te Amsterdam als zoon van burgemeester C. Pz. Hooft, † 10 Mei 1647 te Muiden op het slot. H. is de Ned. Renaissance-dichter bij uitstek en een der grootste dichters van Europa. Minder breed van stijl, minder omvattend van geest, minder warm van gemoed dan Vondel, verdient hij om de verfijning van zijn gevoel, de zuiverheid van zijn taal, de pracht van zijn prosodie met dezen in denzelfden adem te worden genoemd. H. reisde 1598 door Frankrijk en Italië, studeerde rechten en geschiedenis te Leiden, werd 1609 drossaart van Muiden, waar hij in den Muiderkring de schoonste geesten van zijn tijd om zich verzamelde. Hij is begraven in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.

Zijn lyrische poëzie, vooral zijn liefdespoëzie, is de vervolmaking van de op Petrarca en Ronsard geïnspireerde Ned. dichters-renaissance; zijn dramatiek, hoewel van geringe tooneelkracht, leverde meesterwerken aan het ideeën-tooneel; zijn historieboeken zijn gesteld in het schoonste proza, dat na de M.E. op Ned. bodem geschreven werd. Hij mist het sterke religieuze temperament van zijn beste tijdgenooten, is een eclecticus en scepticist, geschoold bij Montaigne. Het Humanisme beoefende hij als een aristocratischen levensvorm. Zijn gedachten over de liefde, het staatsrecht, de waarde der menschelijke natuur zijn geenszins oppervlakkig, al worden ze zelden voorgedragen met vervoerende geestdrift. Een meesterwerk van stijlverfijning is zijn correspondentie. Zie de onderste afb. in de plaat t/o kol. 129 in dl. X.

Werken en uitg.: Een volledige uitg. der werken van P. Cz. Hooft bestaat tot heden niet. Achilles en Polyxena (geschr. 1598, uitg. 1614); Reis-Heuchenis (1599-1601); Granida (1602, 1615); Theseus en Ariadne (1606, 1614); Geraerdt van Velsen (1613); Baeto (1616, 1626); Warenar (1617); Minnedichten etc. (1e uitg. 1636); Hendrik de Groote (1626); Rampzaligheden der verheffinge van den Huize Medicis (1638); Nederlandsche Historiën (1642, 2e volledige druk 1656); Tacitus' Jaarboeken en Historiën (1684, uitgegeven door G. Brandt); Tacitus' Germanië; Mengelwerken (uitg. door D. van Hoogstraten); Brieven (uitg. door B. Huydecoper, 1738; later in 4 dln. door J. v. Vloten, 1855-1858); Gedichten, uitg. door P. Leenderts Wz. (1873), herdrukt door F. A. Stoet (1900). Voorts schooluitgaven in Klassiek Letterkundig Pantheon, speciaal van de drama's en van de erotische gedichten.

Lit.: Geraert Brandt, Leeven van P. Cz. H. (1677); Uitlegkundig Woordenboek op de werken van H. door het Kon. Nederl. Instituut, 1825, aangevuld door A. C. Oudemans in Taalkundig Wdb. op de werken van P. C. H. (1868); Cd. Busken Huet, Litt. Fant. (I en XVIII); C. Bakhuizen v. d. Brink, Studiën en Schetsen (III); G. Kalff, Litt. en Tooneel (1896); id., Ned. dichters der 17e eeuw (1915); J. A. Worp, Drama en Tooneel (I 1904); R. A. Kollewijn, in Taal en Letteren (1903); J. Koopmans, Letterk. Studiën (1906); J. C. Breen, H. als schrijver der Historiën (1894); G. Heringa, Invloed van de Renaissance op de godsd. en zedelijke denkbeelden van H., in Oud Holland (1899); H. E. van Gelder, Een testament van P. C. H., in Oud Holland (1917); J. Prinsen JLz., P. Cz. H.; J. C. de Haan, Studiën over de Rom. elementen in H.'s niet-dramatische poëzie (1923); dr. Kazemier, Het Vers van Hooft (1932); J. F. M. Sterck, Van Rederijkerskamer tot Muiderkring (1930); C. Ypes, Petrarca in de Nederlandsche Lett. (1934); P. Leendertz Jr., Uit den Muiderkring (1935). *Asselbergs.*

3° Willem Dircksz. Ned. glasschrijver en dichter; * 1594, † 1658 te Amsterdam. W. D. H. is zeer waarschijnlijk niet verwant aan P. C. Hooft. In 1635 treedt hij op als hoofd van de Oude Kamer en in 1637 als hoofd van den nieuwen schouwburg. Zijn gedichten teekent hij met den zinspreuk „Een Hooft Alleen"; komen in vsch. bundels voor. Ook schreef H. een aantal kluchten: Jan Saly (1622); Doortrapte Melis (1623); Andrea de Piere, Peerde-koper (1628); Stijve Piet (1628); De hedendaegsche Verloren Soon (1630), alle echte volksstukken, in den trant van Breero, waarvoor hij motieven ontleende aan Boccaccio en andere novellenbundels, welke nogal plat, soms liederlijk uitgewerkt werden.

Lit.: J. F. Haverman, W. D. H. en zijn kluchten (1895); J. Worp, Drama en Tooneel (I). *Piet Visser.*

Hoogaltaar of hoofdaltaar; beide woorden beteekenen: voornaamste altaar.

Hoogblokland, gem. in de prov. Z. Holland, in het O. van de Alblasserwaard, ten N. van Gorcum, Ca. 850 inw., bijna geheel Prot.; opp. 774 ha. De gem. omvat het dorp H., de buurten Bazeldijk, Minkeloos en Hooge Giesen. Behoudens de enkele Diluviale zandhoogten (donken), waarop ook het dorp is gebouwd, bestaat de grond uit klei, die voor wei- en hooiland in gebruik is. *v. Frankenhuysen.*

Hoogbouw (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832) noemt men den bouw van hooge huizen. Vooral in Amerika zijn tallooze „wolkenkrabbers" opgericht, bijv. Woolworth-Building in New York, gebouwd 1893-1914, 236 m hoog. Het hoogste gebouw is wel het Empire-State-Building, met 102 verdiepingen meer dan 400 m hoog. Speciaal na den Wereldoorlog was er in vsch. landen een merkbaar streven om hooge huizen te bouwen. In Ned. is het → flatgebouw aan het Daniel Willinkplein te Amsterdam daarvan een voorbeeld. De meeningen over de economie van den h. loopen in Ned. zeer uiteen. Voor het 24-verdiepingen hooge torengebouw in Antwerpen, zie de afb. t/o kol. 481 in dl. IV.

Lit.: J. Duiker, Hoogbouw (1932); C. Rutten, artikel „Klei" (Juli 1921, nr. 13). *Thunnissen.*

Hoogdag, oude naam voor voornamen kerkelijken feestdag. → Hoogtijd.

Hoogdekker, vliegtuig van het ééndekkertype, waarbij de vleugel is gelegen aan de bovenzijde van den romp. Omdat de hooggelegen vleugel de inzittenden van het vliegtuig beschermt tegen het directe zonlicht, wordt de h. ook wel parasol-eendekker genoemd. Tot dit type behooren o.a. de Fokker-verkeersvliegtuigen. *Franquinet.*

Hoogdruk (boekdruk, typographie), een drukmethode, waarmede men door middel van typographische lettertypen, ornamenten, cliché's enz., op het papier een afdruk maakt. Het drukbeeld staat verhoogd en wordt door inktrollen van inkt voorzien, terwijl de verdiepte deelen vrij blijven. Als de drukvorm van inkt is voorzien, wordt het vel papier er op gebracht en door middel van een cylinder of vlakke plaat tegen den drukvorm gedrukt. *Ronner.*

Hoogdubbel (Lat. duplex maius), liturgische feestgraad; → Duplex.

Hoogduitsch, → Duitsch (sub 2°).

Hoogdunning (b o s c h b.), → Uitdunnen.

Hooge Atlas, middelste en hoogste gedeelte van het → Atlasgebergte in Marokko (I 520 C 1), waarvan de hoogste toppen meer dan 4 000 m bereiken en die duidelijke sporen dragen van vergletsjering gedurende het Quartair tijdvak. De H. A. bestaat uit kristallijne en eruptiefgesteenten, voor wat het kerngedeelte betreft; elders komen overwegend sedimentlagen voor, vnl. van Secondairen (Jura) ouderdom. *V. Asbroeck.*

Hooge-Beintum, ook Hogebeintum, dorpje van ruim 200 inw. in de gem. Ferwerderadeel, grootendeels gebouwd op een → terp (de hoogste in Friesland: ong. 9 m +A.P.), die o.a. door de gevonden grafvelden historisch tot de merkwaardigste in die prov. behoort.

Hooge-druk, → Pomp; Turbine.

Hooge-drukstoom. Newcomen en Watt kenden geen hoogeren druk dan 1 at of iets daarboven. Richard Trevithick was de eerste, die tot hoogen druk, nl. tot 10 at, overging. Een eeuw geleden noemde men hoogedruk wat tegenwoordig lage-druk heet. De huidige techniek bestrijkt het geheele drukgebied van vacuum tot den hoogst mogelijken of kritischen druk van 225 at. Tot den Wereldoorlog was 20-25 at de gebruikelijke spanning. Na 1918 trad een sprongsgewijze ontwikkeling in, te zamen met de toepassing van hoog oververhitten stoom. Ofschoon de voordeelen van beide reeds jaren bekend waren, vond de toepassing eerst plaats, toen allerwegen naar verbetering van de economie der krachtsopwekking werd gestreefd en de techniek er toe in staat was. Vele installaties voor 35-40 at, 90-100 at en hooger zijn momenteel gebouwd, in hoofdzaak voor electrische centrales. *F. v. Berckel.*

Hooge en Lage Mierde, gem. in de prov. N. Brabant, ten W. van Eindhoven aan de Belgische grens; omvattende de parochies Lage Mierde, Hooge Mierde en Hulsel; opp. 4 580 ha; ong. 2 000 inw., bijna allen Kath. Landbouw, veeteelt, tuinbouw, sigaren-industrie. Ong. 1 000 ha van het landgoed „De Utrecht”, eigendom van de N.V. Levensverzekeringsmij. „Utrecht” liggen in deze gem. Toenemend toerisme. *v. Velthoven.*

Hooge en Lage Zwaluwe, gem. in de prov. N. Brabant ten N. van Breda aan den Amer, bestaande uit de parochies: Hooge Zwaluwe, Lage Zwaluwe en Moerdijk (ged.); opp. 4 802 ha; ong. 5 100 inw. (54,1% Kath., rest Prot.). Landbouw, visscherij en scheepvaart. In Moerdijk is gevestigd het Moederhuis van de Congr. der Zusters van het Allerheiligst Hart van Jesus, waaraan verbonden een kweekschool voor meisjes en een industrieschool. De spoorbrug bij Moerdijk over het Hollandsch Diep heeft 14 bogen, ieder van 100 m; een algemeene verkeersbrug is in aanbouw. *v. Velthoven.*

Hooge Heuvel, → Priesteropleiding.

Hoogeland, zeekleigebied in het N. der prov. Groningen. Den naam ontleent het aan de hooge ligging in tegenstelling tot het gebied ten O. van de stad Groningen, dat lager ligt en daarom het Lageland genoemd wordt.

Hoogeloon c.a., gem. in de prov. N. Brabant ten Z.W. van Eindhoven, omvattend de parochies Hoogeloon, Hapert en Casteren; opp. 4 017 ha; ong. 2 600 inw., bijna allen Kath. Landbouw en sigarenindustrie. Veel natuurschoon; toenemend toerisme. De Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Ned. heeft eigendommen onder Hapert, geschonken door E. baron de Cartier de Marchienne, ambassadeur van België te Londen. *v. Velthoven.*

Hooge luchtdruk, → Anticycloon.

Hoogepriester, hoogste waardigheidsbekleeder in den eeredienst der Israëlieten, bezat de volheid der priesterlijke macht, stond aan het hoofd der priesters en levieten en was de middelaar tusschen God en volk. Buiten de gewone priesterkleeding droeg hij een donkerblauw bovenkleed, een schouderkleed, → ephod genaamd, het zgn. borstschild, waarin de → Urim en Thummim bewaard werden, en een gouden hoofdplaat. Het was de taak van den h., het dagelijksche spijsoffer op te dragen, op den Verzoendag God door een plechtig offer met het volk te verzoenen, God in gewichtige zaken te raadplegen en godsd. vraagstukken te beslissen. Tot in den tijd der Macchabeën, dus meer dan 1 000 jaar, was het hoogepriesterschap erfelijk in het geslacht van Aäron. In het jaar 152 werd het door Alexander Bala, koning van Syrië, gegeven aan den Macchabeër Jonathan en bleef sindsdien in het geslacht der Hasmoneën tot aan Herodes den Grooten. Van toen af was het hoogepriesterschap niet meer erfelijk en werd ook niet meer voor het leven verleend, maar hing geheel af van de willekeur der regeerende vorsten. De voornaamste h. waren: Aäron, Eleazar, Phineës, Heli, Abiathar, Sadok, Jojada, Helcias, Saraja, Josuë, Eliasib, Onias I, Onias II, Simon de Gerechte en Onias III. Annas en Caïphas zijn vooral bekend uit Jesus' lijdensgeschiedenis. Zie de vsch. trefwoorden. *Keulers.*

In de Christelijke kunst is de h. het symbool voor de synagoge.

Lit.: A. Van Hoonacker, Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'hist. des Hébreux (Leuven 1899); F. Kortleitner, Archeologia Biblica (Innsbruck 1919).

Hooge Raad. 1° Hooge Raad der Joden, → Sanhedrin.

2° Hooge Raad van Holland en Zeeland, hoogste rechtscollege in deze gewesten onder de Republiek. Sedert Karel de Stoute de eenheid van rechtsbedeeling verzekerd had door de oprichting van den Hoogen Raad van Mechelen (1473), was dit college ook raad van appèl voor Holl. en Zeel., tot de oorlogstoestand het 1572 belemmerde en de afzwering van Philips (1581) het definitief onmogelijk maakte. Bij resolutie van 4 Juli 1581 was reeds door de Staten van Holland een prov. raad van appèl ook boven het Hof van Holland staande, ingesteld; Willem van Oranje stelde 31 Mei 1582 de instructie vast van dezen Hoogen Raad van Holland, waaraan zich bij verdrag van 3 Aug. 1587 ook Zeeland onderwierp. De H. R. bestond uit 1 president, benoemd door de Staten van Holland en Zeeland samen, en 9 raadsheeren, van wie 6 door de Staten v. Holland en 3 door die van Zeel. benoemd werden.

Lit.: Fruin-Colenbrander, Gesch. der staatsinstell. in Ned. (1901, 255 vlg.); Geschiedk. atl. v. Ned. De Rep. in 1795, toelichting door A. A. Beekman (1913, 81 vlg.). *Rogier.*

3° Hooge Raad der Nederlanden. In de Grondwet art. 166 is aan de H. R. der Nederlanden als opperste gerechtshof van het land opgedragen, het alg. toezicht op den geregelden loop en de afdoening van rechtsgedingen, alsmede op het nakomen der wetten door degenen, die met de gewone rechtspraak zijn belast.

De handelingen en beschikkingen van een rechtscollege of kantonrechter en de arresten en vonnissen in hoogste ressort gewezen, kunnen door den H. R. worden vernietigd en buiten werking gesteld, wanneer zij strijdig zijn met de wet (→ Cassatie).

In eerste instantie oordeelt de H. R. over vsch.

jurisdictiegeschillen, bijv. tusschen twee gerechtshoven (art. 88 R.O.), over ambtsmisdrijven en overtredingen, o.a. van de leden der Staten-Generaal en van ministers (art. 92 R.O.). Verder over zeeroof en kaapvaart (art. 93 R.O.) en over prijsgeschillen (art. 89 R.O.). Zie voor verdere werkzaamheden van den H. R. o.a. → Handlichting; Gratie; Wettiging.

De samenstelling van den H. R. is geregeld in art. 1 van de wet van 5 Juli 1910 (Stbl. 181), het laatst gewijzigd bij de wet van 25 Juni 1929 (Stbl. 359). Zijn werkzaamheden worden verdeeld over drie afd., nl. de civiele kamer, de strafkamer en de kamer voor belastingzaken. Voor deze verdeeling, het aantal leden enz., zie Reglement I, art. 77-88.

De president, de vice-president en de raadsheeren van den H. R. benevens de procureur-generaal bij dien raad worden door de koningin voor hun leven aangesteld. Ook worden de advocaten-generaal, de griffier en zijn substituten aangesteld door de koningin, doch deze tot wederopzeggens toe (art. 84 R.O.). Bij een voorgevallen vacature geeft de H. R., met gelijktijdige indiening van een lijst van zes candidaten, daarvan kennis aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, die op haar beurt een voordracht van drie personen aanbiedt aan de koningin (art. 164 Gw., art. 85 R.O.). *Bronsgeest.*

4° **Hooge Raad van Arbeid** (N e d.) werd ingesteld bij Kon. Besluit van 4 Oct. 1919. Op 14 Febr. 1920 werd hij door den min. van Arbeid, prof. mr. P. J. M. Aalberse, tevens voorzitter van den Raad, geïnstalleerd.

Het genoemd organiek besluit bepaalde, dat tot leden van den H. R. v. A. in de eerste plaats zullen worden benoemd personen, die studie hebben gemaakt van sociaal-economische vraagstukken of van sociale wetgeving, waartoe ook enkele ambtenaren moeten worden gerekend, die ambtshalve lid zijn van den Raad. Andere leden worden ter benoeming voorgedragen na overleg met de voornaamste vereenigingen van werkgevers en de voornaamste vakcentralen van arbeiders, en wel in gelijken getale uit beide groepen. Op deze wijze werden voor de drie laatste groepen dertien personen aangewezen, terwijl zes hooge ambtenaren ambtshalve zitting kregen.

Het organiek besluit omschreef de taak van den Raad met deze woorden, „dat de Raad den hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur op hun aanvrage van advies dient over bij hun Departementen ontworpen regelingen omtrent onderwerpen, welke de belangen van den arbeid raken, en over andere aangelegenheden op het gebied van den arbeid, welke bij hun Departementen worden behandeld. Bovendien ontwerpt de Raad in opdracht van den Minister van Arbeid regelingen als hier bedoeld."

Aanvankelijk stelde de voorzitter 12 vaste commissiën in, waarvan vooral Commissie XII bekendheid verkreeg, die, onder leiding van prof. dr. W. H. Nolens, ter behandeling kreeg „Bedrijfsorganisatie, collectieve contracten en verwante vraagstukken." Het in 1923 door deze commissie uitgebracht rapport vormt een belangrijk onderdeel van de lit. over econ. en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie.

Tal van adviezen werden door den H. R. v. A. uitgebracht. Hier worden slechts genoemd de adviezen over: Ziektewet (Proeve Posthuma-Kupers), Arbeidswet, Bakkersarbeid, Herziening der Sociale Verzekering, Landbouwarbeidswet, Civielrechtelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomst, Arbeidsgeschillenwet, Winkelsluitingswet, nieuwe Veiligheidswet, wijziging Stuwadoorswet, Huisarbeidswet.

In 1927 (Wet van 24 Dec. 1927, Stbl. 407) kwam de wettelijke regeling van den H. R. v. A. tot stand. De voornaamste bepalingen waren: dat de Raad voortaan ook uit eigen beweging den hoofden der dept. van advies kon dienen; dat de Raad uit ten minste dertig en ten hoogste zestig leden zou bestaan; dat de Raad voor een door hem te bepalen tijdvak van ten hoogste twee jaren een voorzitter benoemt.

Als eerste voorzitter werd krachtens de wet gekozen: prof. dr. W. H. Nolens. Van de instelling af tot 13 Sept. 1932 is mr. A. C. Josephus Jitta secretaris van den H. R. v. A. geweest. Bij zijn benoeming tot hoogleeraar te Delft werd hij opgevolgd door mr. ir. A. W. Quint. *Veraart.*

B e l g i ë. Het K. B. van 8 Nov. 1935 heeft den Hoogeren → Arbeidsraad aan een diepgaande omvorming onderworpen. Het nieuwe organisme draagt den naam van Hoogeren Raad van den Arbeid en van Sociale Voorzorg. Het telt twee afdeelingen, waarvan de eerste belast is met de reglementeering van den arbeid en de tweede met de vraagstukken betreffende de sociale verzekering en voorzorg. Elke afd. telt een voorzitter en 24 leden (nl. 8 nijverheidshoofden, 8 werklieden en bedienden, 8 specialisten). Zekere hooge ambtenaren van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg maken van rechtswege deel uit van deze afdeelingen en hebben er raadgevende stem. Andere leden eveneens met raadgevende stem kunnen eventueel door den min. van Arbeid en Sociale Voorzorg worden benoemd. Daarenboven kan de raad beroep doen op deskundigen voor het onderzoek van speciale vraagstukken. De benoeming van de leden geschiedt voor vijf jaar; hun opdracht is hernieuwbaar. De raad geeft zijn advies betreffende de zaken, die hem worden voorgelegd door de regeering, stelt de ontwerpen van wetten en besluiten op en is gemachtigd aan de regeering wenschen over te maken betreffende vraagstukken, die van zijn ressort afhangen. *Kondou.*

Hoogerbeets, R o m b o u t, Ned. diplomaat, pensionaris van Leiden; * 24 Juni 1561 te Hoorn, † 7 Sept. 1625 op het huis Ter Weer bij Wassenaar. Nov. 1590 raad van Leiden, secretaris van curatoren der univ.; 1596 lid van den Hoogen Raad; 1611 als gezant naar Denemarken en Zweden; 1617 pensionaris van Leiden. Als zoodanig nam H. deel aan de Hollandsche bezending naar Utrecht (24 Juli 1618), om de Staten van dit gewest bij te staan tijdens het bezoek van Maurits. Na de afschaffing der waardgelders volgde zijn gevangenneming, tegelijk met andere hoofden der Arminiaansche partij. Ondanks het protest van Leiden, dat zijn benoeming tot pensionaris plaats vond na het aanstellen der waardgelders, werd H. 18 Mei 1619 tot eeuwigdurende gevangenschap veroordeeld met verbeurdverklaring van goederen. Van 6 Juni 1619 tot 2 Aug. 1625, toen hij met steun van Fred. Hendrik naar Wassenaar kon gaan, heeft zijn harde gevangenschap te Loevestein geduurd. *J. D. M. Cornelissen.*

Hooger beroep of R e c h t v a n A p p è l. **I. Algemeen.** Een rechtsmiddel, krachtens hetwelk de beslissing door een rechter in eersten aanleg gewezen, wordt onderworpen aan een nieuw onderzoek door een hoogeren rechter. Deze kan het eerstgewezen vonnis geheel of gedeeltelijk bevestigen of vernietigen, en op de vernietigde punten een nieuwe uitspraak doen.

II. Ned. Recht. Burgerlijk proces. Hooger beroep is de tweede behandeling van een zaak door een hoogeren rechter. Deze hoogere rechter is voor kantongerechtszaken: de arrondissements-rechtbank, voor rechtbankzaken: het gerechtshof. Niet vatbaar voor h. b. zijn o.a. civiele zaken, bij het kantongerecht tot 80 gld. en bij de rechtbank tot 400 gld. Ook de minder ernstige overtredingen, nl. die, waarop geen andere straf dan geldboete van ten hoogste 25 gld. staat, zijn niet voor h. b. vatbaar. H. b. moet binnen een bepaalden termijn ingesteld worden, voor civiele zaken als regel binnen drie maanden en voor strafzaken binnen 14 dagen. In civiele zaken wordt h. b. ingesteld door dagvaarding en in strafzaken door aanteekening ter griffie. Voor de geschillen, waartoe ongevallen- en invaliditeitswet aanleiding geven en die niet door de rechterlijke macht, maar door de raden van beroep (wel te onderscheiden van de raden van beroep in belastingzaken!) behandeld worden, bestaat ook een speciale beroepsinstantie, de Centrale raad van beroep te Utrecht. *Stoop.*

Strafproces. Hooger beroep komt toe zoowel aan den veroordeelde als aan het Openbaar Ministerie (O.M.). Wordt ingesteld door een verklaring ter griffie van het gerecht, dat het vonnis in eersten aanleg heeft gewezen. Termijn: 14 dagen voor den veroordeelde, 10 dagen voor het O.M. Bevoegd rechter: van vonnissen, door den kantonrechter gewezen, de rechtbank; van vonnissen, in eersten aanleg door de rechtbank gewezen, het gerechtshof.

Niet vatbaar voor h. b. zijn vonnissen, door den kantonrechter gewezen ter zake van feiten, waarop als maximum geen andere of hoogere straf is gesteld dan geldboete van 25 gld. H. b. brengt mede een geheel nieuwe behandeling der zaak; echter mag voor het bewijs gebruik worden gemaakt van verklaringen van getuigen en deskundigen in eersten aanleg afgelegd, waarvan de inhoud toen door den verdachte niet is betwist. Slechts met eenparigheid van stemmen kan door het hooger college worden bewezen verklaard datgene, waarvan de verdachte in eersten aanleg is vrijgesproken. Is alleen de verdachte in appèl gekomen, dan kan hij terzake van wat te zijnen laste in eersten aanleg is bewezen verklaard, slechts met eenparigheid van stemmen tot zwaarder straf veroordeeld worden dan hem bij dat vonnis is opgelegd.

Zoodra de wet van 29 Nov. 1935, Stbl. 685, in haar geheel in werking zal zijn getreden, is de termijn voor O.M. en veroordeelde gelijkelijk 14 dagen en h.b. bovendien uitgesloten voor den verdachte in alle gevallen, waarin hem ófwel geen straf is opgelegd, óf geen andere straf dan geldboete van ten hoogste vijf gulden of berisping, en voor het O.M., indien het óf geen straf heeft gevorderd, óf geen andere straf dan een der beide genoemde.

Voor h. b. in **belastingzaken** (in Ned.), → Beroep. *Kleene.*

III. Belg. Recht. Burgerlijk proces. H. b. veronderstelt een zaak van eenig belang: over een eisch van gering bedrag wordt door den lageren rechter in laatsten aanleg uitspraak gedaan, d.i. zonder dat h. b. is toegelaten. Sedert 1933 (→ Aanleg) werd de wetgeving gewijzigd. Thans (1935) is h. b. mogelijk: a) van de vonnissen van den vrederechter, wanneer het bedrag van den eisch 1 000 frs. overschrijdt; b) van de vonnissen van de rechtbank van eersten aanleg, van de rechtbank van koophandel alsook van de beschikkingen in kort geding, wanneer het bedrag van den eisch 12 500 frs. overschrijdt; c) van de beslissingen van den werkrechtersraad, wanneer het bedrag van den eisch 500 frs. te boven gaat. Van het h. b. wordt onderscheidenlijk kennis genomen: a) door de rechtbank van eersten aanleg; b) door het hof van beroep; c) door den werkrechtersraad in beroep.

Wat betreft de vorderingen, die voor geen waardeering in geld vatbaar zijn (bijv. geschillen omtrent den staat van personen) is h. b. steeds toegelaten. De vraag of h. b. is toegelaten van vonnissen over incidenteele vragen, is in alg. regel op te lossen naar de ontvankelijkheid van het h. b. over het vonnis betreffende den hoofdeisch.

H. b. wordt ingesteld binnen een door de wet bepaalden termijn, meestal ingaande met de beteekening van de uitspraak, en geschiedt door een akte van beroep bij deurwaardersexploot. Hij, tegen wien h. b. werd ingesteld (de geïntimeerde), kan, indien het bestreden vonnis hem niet volledig voldoet, op zijn beurt h. b. instellen door middel van een conclusie (incidenteel beroep).

Strafproces. De vonnissen van den politierechter zijn vatbaar voor h. b. bij de correctioneele rechtbank; de vonnissen van de correctioneele rechtbank bij het hof van beroep; de arresten van het hof van → assisen zijn niet vatbaar voor h. b. De vonnissen van den krijgsraad kunnen worden bestreden bij wijze van h. b. voor het militaire hof.

Het h. b. in strafzaken moet worden ingesteld binnen een korten, door de wet bepaalden termijn (meestal 10 dagen), die ingaat met den dag, waarop het vonnis werd uitgesproken, indien het tegensprekelijk is, en ná de beteekening van het vonnis, indien het bij verstek gewezen wordt; het geschiedt meestal door een verklaring op de griffie van de rechtbank, die het vonnis heeft uitgesproken. In de akte van beroep moeten geen redenen worden opgegeven.

Alle partijen, die benadeeld zijn door het vonnis, kunnen h. b. instellen: de beklaagde en de burgerlijk verantwoordelijke partij, in geval van veroordeeling; de burgerlijke partij, indien haar eisch tot schadevergoeding geheel of gedeeltelijk is afgewezen; het Openbaar Ministerie altijd.

Voor h. b. in **belastingzaken** (in België) → Belastingen (dl. IV, kol. 387). *V. Dievoet/Collin.*

Hoogere Burgerschool. De h. is een schepping van minister Thorbecke, den ontwerper van de middelbaar-onderwijswet van 2 Mei 1863, Stbl. 50. Onder de vsch. typen van scholen, die tot het middelbaar onderwijs werden gerekend, is vooral de 5-jarige h. tot bloei gekomen. Er bestaan ook driejarige h. en enkele h. hebben een zesjarigen cursus. De populariteit, waarin de h. zich jarenlang reeds mag verheugen, ligt in haar enge aanpassing aan den tijdgeest en in de soepelheid om zich naar nieuwe ideeën te voegen. De liberale „bourgeoisie" vond in de school, die Thorbecke bestemde voor dát deel der burgerij, dat naar algemeene kennis en beschaving streeft en zich voorbereidt voor de onderscheidene beroepen der nijvere maatschappij, haar verlangen voldaan naar een „algemeene ontwikkeling", die positivistisch gericht kon worden. Want de h. met haar wis- en natuurkundige kernvakken brengt vooral kennis van de stoffelijke wereld.

Bevoegdheid. Zoo grondig wordt die kennis bijgebracht, dat de h. in verloop van tijd geschikt geacht werd om ook hen op te leiden, die hooger onderwijs in de exacte wetenschappen willen volgen. De wet zelf gaf aanvankelijk aan de bezitters van een eindexamen

Pieter de Hooch. De kelderkamer. Rijks Museum, Amsterdam.

Jaar	5-jarige cursus: Aantal H.B.S.-B Rijks	Aantal H.B.S.-B Gem.	Aantal leerl.	Aantal H.B.S.-A Rijks	Aantal H.B.S.-A Gem.	Aantal leerl.	Bijzondere H.B.S.-B Aantal scholen	Bijzondere H.B.S.-B Aantal leerl.	Bijz. H.B.S.-A Aantal scholen	Bijz. H.B.S.-A Aantal leerl.	3-jarige cursus: Aantal H.B.S. Rijks	Aantal H.B.S. Gem.	Aantal leerl.	Bijzondere H.B.S. Aantal scholen	Bijzondere H.B.S. Aantal leerl.	Bemerkingen
1864/65	2	7	{ 104 / 352	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1870/71	9	23	2.604	—	—	—	—	—	—	—	8	3	393	—	—	In 1873 de eerste R. K. H.B.S. (3-j.) met 30 leerlingen.
1880/81	10	26	2.955	—	—	—	1 Kath.	227	—	—	9	8	938	1 Kath.	56	{ 7 % leerl. op bijz. scholen / 2½ % der tot. leerl. zijn meisjes
1900/01	12	27	5.546	—	—	—	2 Kath.	333	—	—	9	14	2.671	—	—	14 % op bijz. scholen; 9 % meisjes
1910/11	18	31	8.659	—	—	—	{ 2 Prot. / 4 Kath. / 3 Neutr. }	790	—	—	9	17	3.540	1 Kath.	32	6 % op bijz. sch.; 18 % meisjes
1920/21	43	27	13.616	—	—	—	32 (11 Kath.)	4.051	—	—	—	18	4.187	6 (4 Kath.)	204	19 % bijz. sch.; 25 % meisjes
1925/26	49	29	14.760	—	7	2.121	38 (18 Kath.)	5.489	2	231	—	10	2.224	4 (2 Kath.)	232	24 % bijz. sch.; 25 % meisjes
1930	49	28	13.229	—	8	2.218	39 (18 Kath.)	5.994	3	320	—	7	1.642	4 (2 Kath.)	202	28 % bijz. sch.; 23 % meisjes
1931	49	28	13.744	—	8	2.210	40 (18 Kath.)	6.340	3	282	—	7	1.649	4 (2 Kath.)	248	28 % bijz. sch.; 22,7 % meisjes
1932	49	28	14.568	—	8	2.294	40 (18 Kath.)	6.515	3	294	—	7	1.718	4 (2 Kath.)	253	27 % bijz. sch.; 23,4 % meisjes
1933	49	29	15.888	—	8	2.446	40 (18 Kath.)	6.977	3	317	—	7	1.640	4 (2 Kath.)	260	27 % bijz. sch.; 23,7 % meisjes

Op 31 Dec. 1933 was de sterkte der verschillende richtingen:

Bij de H.B.S.-B met 5-j. cursus:
- Openbaar 69,5 %
- Kath. 14,5 %
- Prot. Christelijk 12,5 %
- Overig bijzonder 3,5 %

Bij de H.B.S. met 3-j. cursus:
- Openbaar 86,4 %
- Katholiek 7,3 %
- Prot. Christelijk 6,3 %

Op 15 Sept. 1934 waren er in het geheel (Rijks-, Gem. en Bijz. scholen):
118 H.B.S. 5-j. cursus met 23.642 leerl.
10 H.B.S. 3-j. „ „ 1.786 ll. (w.o. 7 ll. op H.B.S.-A)
10 H.B.S.-A 5-j. „ „ 2.851 ll.

31 Dec. 1934 bestonden in totaal 20 R.K. H.B.S. met 3.703 ll.

van de 5-jarige h. alleen toegang tot de Polytechnische School, maar bij de wet van 25 Dec. 1878, Stbl. 222, die het Latijn voor toelating tot het eerste natuurkundig examen afschafte, werden zij ook toegelaten tot het eerste natuurkundig examen, waardoor de weg naar het practisch arts-examen open kwam. Aan degenen, die tot de vijfde klasse van een gymnasium waren toegelaten, werd (het is eigenaardig) dezelfde bevoegdheid gegeven. De wet-Limburg van 7 Nov. 1917, Stbl. 616, stelde degenen, die een 5-jarige h. met goed gevolg hadden doorloopen, gelijk met degenen, die een eindexamen gymnasium hadden afgelegd, wat betreft de faculteit der wis- en natuurkunde.

De soepelheid om zich aan te passen aan den tijdgeest, bleek opnieuw toen een K.B. van 13 Nov. 1923, Stbl. 518, door gebruik te maken van eenige artikelen van de middelbaar-onderwijswet, de mogelijkheid opende om zelfstandige literair-economische h. te stichten en literair-economische afdeelingen aan h. te verbinden. Deze scholen worden genoemd H.B.S.-A, de meer wis- en natuurkundig georiënteerde H.B.S.-B. De algemeene belangstelling ging in die dagen uit naar de „maatschappij”, meer bijzonder naar de economische maatschappelijke verhoudingen. Daarom werd een schooltype gecreëerd, dat de moderne talen en de huishoudkundige vakken tot kernvakken heeft. Rechten van toelating tot inrichtingen van hooger onderwijs zijn aan de eindexamens van de H.B.S.-A. niet toegekend, tenzij het recht om te studeeren aan de Handelshoogescholen van Rotterdam en Tilburg en de econ. fac. van de Amsterd. universiteit.

De wet van 1863 bepaalde, dat althans 15 Rijks-h., te vestigen in daarvoor meest geschikt gelegene gemeenten in de onderscheidene oorden van het land, gesticht moesten worden, waaronder 5 met vijfjarigen cursus. Meisjes werden voor de eerste maal gedurende den cursus 1871/1872 op de h. toegelaten. Sedert 1906 is het voor de Rijksscholen niet meer noodig voor elke vrouwelijke leerling bij den min. van Binnenlandsche zaken toegang te vragen.

De **eindexamens** voor de h. met 5-j. c. werden volgens de wet van 1863 afgenomen door commissiën, jaarlijks te benoemen door den commissaris in iedere provincie. De wet van 1 Maart 1920, Stbl. 106, bracht hierin verandering doordat een schoolexamen met centraal schriftelijk werk werd ingevoerd, af te leggen voor een commissie, bestaande uit de leeraren en uit deskundigen. Dezelfde wet bepaalde, dat bijzondere h. aangewezen konden worden om getuigschriften af te geven, indien volgens de voorschriften van de wet de examens werden afgenomen. Van „aanwijzing” was voordien geen sprake, omdat geen schoolexamens bestonden, wel was reeds bij de wet van 14 Juni 1909, Stbl. 173, een bescheiden subsidie aan de bijzondere h. toegekend.

De **wijze van toelating** tot Rijks-h. wordt volgens art. 22 van de wet van 1863 overgelaten aan een alg. maatregel van bestuur. Het besluit van 30 Aug. 1864, Stbl. 91, bepaalde, dat ieder „desverkiezende” een toelatingsexamen kon afleggen, maar ondanks een ongunstig examen moest de zich meldende leerling toch toegelaten worden. Bij besluit van 13 Aug. 1873, Stbl. 121, werd het toelatingsexamen voor de Rijks-h. verplichtend gesteld. In 1909 werd bepaald, dat de directeur vrijstelling kan verleenen, indien een schriftelijke verklaring van het hoofd der lagere school daartoe aanleiding geeft. Bij besluit van 25 Juni 1920, Stbl. 316, werd bepaald, dat de leerlingen, die een verklaring overleggen, vrijgesteld moeten worden; het Fransch werd voor het toelatingsexamen afgeschaft. Bij besluit van 7 Febr. 1928, Stbl. 18, werd het besluit van 1920 ingetrokken en voor openbare en gesubsidieerde h. bepaald, dat een commissie van directeur en leeraren toelatingsexamens moet afnemen en bij de beslissing met het oordeel van het hoofd der lagere school op nader omschreven wijze rekening moet houden.

Het **leerplan** voor de openbare h. met 5-j. c. is meermalen gewijzigd, het laatst bij besluit van 25 Mei 1934, Stbl. 268. Het leerplan voor de literair-economische h. werd vastgesteld bij K.B. van 13 Nov. 1923, Stbl. 51, en gewijzigd bij K.B. van 3 Mei 1928, Stbl. 141. Dit laatste leerplan geldt ook voor de gem. en bijz. scholen.

Zie nog → Gymnasium; Latijnsche School; Lyceum; Middelbare meisjesschool; Subsidie-regeling.

Groei (volgens de „Statistiek van het Middelbaar Onderwijs”, uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek, Nov. 1932 en Oct. 1935). Zie de tabel op ommestaande pagina.

L i t.: Statistiek voor het voorbereidend hooger en middelb. ond. 1930-1931 (Centr. Bur. voor de Statistiek, Nov. 1932); Statistiek enz. 1931/32-1933/34 (Centr. Bureau voor Statistiek, Oct. 1935); Jaarboek voor het ond. en de opv. (uitgave van het R.K. Centr. Bur. voor Ond. en Opv., III Den Haag 1935); Gedenkboek 1910-1935, uitgeg. bij het zilveren jub. v. d. Chr. H.B.S., Moreelsestraat 21, Amsterdam (z. j.). *Beuns.*

Hoogere Instituten voor Opvoedkunde (i n B e l g i ë). Er bestaan twee soorten H. I. v. O.: **1°** die, welke aan een univ. vastgehecht zijn. Zij vormen hier een onderafd. van de faculteit van wijsbegeerte. De studies duren drie tot vier jaar. Achtereenvolgens kan men den graad van candidaat en licentiaat behalen. Door verdediging van een hoofdthesis en bijthesissen kan men den titel van doctor in de opvoedkundige wetenschappen behalen. Om tot de lessen toegelaten te worden, dient men ofwel humanitaire studies gedaan te hebben, ofwel een diploma te bezitten van onderwijzer of regent. Dit laatste diploma ontslaat van zekere vakken voor het eerste jaar. Er bestaat een dgl. instituut te Leuven, te Brussel, te Gent en te Luik.

2° De vrije Katholieke H. I. v. O. Het eerste werd opgericht te Gent in 1925 door den E. H. De Hovre. In 1927 werd het wettig erkend door het Rijk en stond op gelijken voet met de universiteitsinstituten. Eenige jaren later echter werd het recht tot het verleenen van academische graden ingetrokken; doch het instituut bleef door den Staat erkend, samen met de gelijkaardige zusterinstituten te Antwerpen en te Brussel. Zij leveren voortaan wettelijke diploma's voor studies Hoogere Opvoedkunde. *Denijs.*

Hoogere kreeften (Malacostraca), onderklasse der Crustacea of schaaldieren. Het lichaam der h. k. is steeds uit 20 segmenten opgebouwd; 7 hiervan behooren tot het achterlijf. De pooten dienen om te loopen of dragen scharen; het achterlijf draagt gevorkte „splijtpooten”. Twee groote groepen; de Arthrostraca of ringkreeften (bijv. zoetwatergarnaal) en de Thoracostraca of pantserkreeften (bijv. rivierkreeft). Voor palaeontologische gegevens, zie onder → Malacostraca. *M. Bruna.*

Hoogere Krijgsschool, → Militair onderwijs.

Hoogere Landbouwraad (B e l g i ë) houdt zich bezig met alle maatregelen, die den vooruitgang van den landbouw betreffen, geeft advies over de

zaken, waarvan het onderzoek hem door de regeering wordt opgedragen, en beraadslaagt over de voorstellen hem door de provinciale landbouwkamers (→ Boer, sub III, 4°) of door zijn eigen leden onderworpen.

De H.L. is samengesteld uit de negen prov. landbouwkamers, die ieder vijf afgevaardigden verkiezen. De min. van Landbouw kan zes afgevaardigden benoemen. Al deze afgevaardigden voegen zich door coöptatie nog twaalf andere leden toe, verkozen onder de meest bevoegde personen op landbouwgebied. *Luytgaerens.*

Hoogere Marinekrijgsschool, → Militair onderwijs.

Hoogere Textielschool, → Nijverheidsonderwijs.

Hoogere Tuinbouwraad (B e l g i ë) geeft advies over de vraagstukken, die den tuinbouw betreffen en waarvan het onderzoek hem door de regeering onderworpen wordt; kan insgelijks beraadslagen over de voorstellen, hem door ten minste vijf leden voorgelegd.

De H.T. bestaat uit 33 leden, benoemd door den koning, en die zooveel mogelijk de verschillende belangen van den tuinbouw vertegenwoordigen. *Luytgaerens.*

Hoogerheide, plaatsjes in de gemeenten → Oosterhout en → Woensdrecht.

Hoogerhuis noemt men vaak de Eerste Kamer der Volksvertegenwoordiging in landen met een tweekamersstelsel. Meer in het bijzonder duidt men er het Engelsche House of Lords mede aan.

Het House of Lords vormt sinds het midden der 14e e. met den koning en het House of Commons (zie beneden) het Britsche Parlement, bij hetwelk de wetgevende macht berust. Het bestaat thans (1935) uit 721 leden, nl. de meerderjarige prinsen van den bloede (4), de twee aartsbisschoppen en 24 bisschoppen der Anglic. Kerk, alle wereldlijke peers van Engeland, ouder dan 21 jaar, die het recht erfelijk bezitten (642), 16 vertegenwoordigers van den Schotschen en 28 van den Ierschen hoogen adel en 5 rechters van het Supreme Court (law lords), die door den koning voor het leven worden benoemd en daarom ook life peers heeten. De voorzitter is de lord chancellor; de leden stemmen met „content" (ja) of „non-content" (neen). Het H. dient ook als gerechtshof bij beschuldigingen door het Lagerhuis.

Het **Lagerhuis** (House of Commons, Huis der Gemeenten) bestaat uit de afgevaardigden der graafschappen, steden (boroughs) en universiteiten en telt sinds 1922 615 leden (1 op 70 000 inw.), waarvan 13 uit N. Ierland. In 1918 werd de zittingsduur van 7 op 5 jaar teruggebracht. Sinds de wet van 2 Juli 1928 hebben alle vrouwen, ouder dan 21 jaar, actief kiesrecht. De verkiezing is direct en geheim en vindt op denzelfden dag in de graafschappen, steden en universiteiten plaats bij meerderheid van stemmen. De afgevaardigden genieten een bezoldiging van 400 p. st. per jaar.

Door de Parliaments-Act van 1911 is de macht van het Hoogerh. belangrijk geknot. Bij fin. wetten is het geheel uitgeschakeld; deze verkrijgen rechtskracht ook zonder zijn toestemming. In andere gevallen kan het slechts uitstel teweegbrengen, doordat een ontwerp, dat door het H. is afgestemd, tot wet wordt, wanneer het driemaal door het Lagerhuis is aangenomen. De Parliaments-Act is tot stand gekomen onder het dreigement, dat de koning zooveel democratisch gezinde pairs zou benoemen, dat er een meerderheid voor zou ontstaan in het Hoogerhuis. *v. d. Kamp.*

Hooger Instituut voor Vrouwen. Professor De Langen Wendels O.P. heeft in Freiburg in Zwitserland aan de univ. verbonden een Hooger Instituut voor Vrouwen en in Nederland (Nijmegen) een dgl. instituut voorbereid. Op 29 Sept. 1933 werd onder leiding van de Dames Kanunnikessen van het H. Graf en enkele prof. v. d. univ. in Nijmegen een H.I., „Maria Immaculata", gesticht.

Alg. aanleiding tot deze stichting was vooral het tekort aan vorming bij het middelbaar onderwijs en zijn te eenzijdige intellectueele inslag, die daarenboven meerendeels op jongens was berekend. Het studeeren aan de univ. ten andere, bracht voor meerdere vrouwelijke studenten geen bevredigend resultaat. Er moest bereikt worden: diepere cultiveering van het vrouwelijk gemoed en sterker motiveering van de hoogere liefde in den eigen werkkring der vrouw, vnl. in betrekking tot het gezin, maar ook in het charitatief en sociaal vereenigingsleven en in het algemeen in de Kath. actie.

De leerlingen van dit Instituut zijn verplicht den theologisch-maatschappelijken cursus aan de univ. te volgen, plus de lessen aan „Maria Immaculata", waaraan een internaat verbonden is. De volledige cursus duurt drie jaar. *p. Damasus.*

Iets dergelijks, doch niet geheel hetzelfde, kent B e l g i ë in zijn Kath. Vlaamsche Hoogeschool voor Vrouwen [→ Hoogeschool voor Vrouwen (Kath. Vl.)].

Hooger Leven, algemeen Katholiek Vlaamsch weekblad, dat sinds 1927 te Averbode verschijnt.

Hooger Onderwijs. I. Begrip. Onder H.O. verstaat men het geheel der methodes en instellingen, die tot zelfstandige ontwikkeling en beoefening van de wetenschap aanleiden en voorbereiden. Hieruit volgt, dat het primaire doel van het H.O. is: wetenschappelijke vorming tot het k u n n e n, in tegenstelling met het k e n n e n, d.i. het verwerven van kundigheden, die om haar eigen practische waarde of ten behoeve van het bekleeden van maatschappelijke ambten en betrekkingen van belang kunnen geacht worden. De tot het primaire doel dienstige vorming wordt doorgaans gedacht binnen een bepaalde omgrenzing, hetzij faculteit, hetzij afdeeling, hetzij ook wetenschappelijk samenstel in ruimeren zin, maar met dien verstande, dat eenheid van wetenschappelijke doelstelling steeds in het oog gehouden worde. Deze doelstelling wordt dienstbaar gemaakt aan practische doeleinden, voor zoover zij ter opleiding tot maatschappelijke betrekkingen de helpende hand biedt: door practische vorming langs wetenschappelijken weg. H. O. wordt gegeven aan universiteit, hoogeschool, groot-seminarie, academie, instituut enz., waarbij echter rekening moet gehouden worden met de afzonderlijke geaardheid van deze instellingen in de verschillende landen. Voor zoover gymnasia, lycea, colleges, athenaea, kloosterscholen enz. tot genoemde instellingen van H. O. voorbereiden, kunnen zij als voorbereidend H.O. worden beschouwd. Zie verder deze trefwoorden.

II. In Nederland.

A) Algemeene organisatie. Het H.O. in zijn verschillende geledingen vertoont in Ned. een gemengd wetenschappelijk-practisch karakter, in zoover de bevoegdheid door het verkrijgen van den wetenschappelijken graad verworven wordt. Hoofddoelstelling blijft het verleenen van den doctoralen graad in de vsch. faculteiten en hoogescholen. De invoering van de eenheid van het doctoraat in iedere faculteit is een van de

beide hoofdgedachten, waarop de hervorming van de H. O. Wet van 1 Maart 1920 berust. De andere is deze, dat de bevoegdheid tot het geven van onderwijs en tot het bekleeden van ambten en bedieningen verbonden wordt aan het doctoraal examen, dat beschouwd wordt als de sluitsteen van de examens, die aan de univ. met goed gevolg zijn afgelegd en waardoor het bewijs van de voor ambt of betrekking vereischte bekwaamheid gegeven wordt (**effectus civilis**). De ingevolge deze hoofdgedachten aangebrachte ingrijpende veranderingen in de H. O. W. maakten een herziening van het → Academisch Statuut noodzakelijk.

Univ. en hoogeschool (voor het onderscheid tusschen deze beide, zie → Hoogeschool; Universiteit) staan onder toezicht van een college van **curatoren**; dit college waakt voor de getrouwe naleving van alle wettelijke reglementaire voorschriften en van alle krachtens deze uitgevaardigde verordeningen. Zij zien toe, dat de lessen geregeld gegeven worden.

Hoogleeraren, buitengewone hoogleeraren en lectoren worden door de Kroon (of het bestuur der bijz. univ., zie beneden) benoemd en ontslagen of geschorst. Voor elke te vervullen plaats wordt door curatoren de faculteit of afd. gehoord, een met redenen omkleede aanbevelingslijst aan min. van Onderwijs enz. of bestuur aangeboden. Privaatdocenten kunnen door minister of bestuur tot wederopzeggens worden toegelaten.

De gezamenlijke hoogleeraren vormen den **senaat**, wiens werkkring betrekking heeft tot de zaken, waarbij de geheele univ. of hoogeschool belang heeft. De voorzitter van den senaat draagt den naam van **rector magnificus**; hij wordt voor den duur van elk studiejaar, op voordracht van den senaat, door de Kroon of het bestuur benoemd. In zijn werkzaamheden wordt hij, voor zoover noodig, bijgestaan door assessoren. Aan de univ. zijn, naast de onderwijsbevoegdheden, verkrijgbaar de hoedanigheden van meester in de rechten, arts, apotheker en verder de doctoraten in de godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid, geneeskunde, wis- en natuurkunde en in de letteren en wijsbegeerte: dit met betrekking tot de vsch. **faculteiten**, welke dien naam voeren. Aan de rijksuniversiteit te Utrecht is daarenboven het doctoraat in de veeartsenijkunde verkrijgbaar. Aan de landbouwhoogeschool kan worden verleend het diploma van landbouwkundig ingenieur en het doctoraat in de landbouwkunde. Aan de techn. hoogeschool zijn verkrijgbaar de diploma's van civiel, bouwkundig, werktuigkundig, scheepsbouwkundig, electrotechnisch, scheikundig, mijn- en natuurkundig ingenieur, alsmede het doctoraat in de techn. wetenschap. Op voordracht van faculteit, afd. of (voor wat de landbouwhoogeschool betreft) ten minste 5 senaatsleden, heeft de senaat het recht wegens zeer uitstekende verdiensten het doctoraat honoris causa te verleenen. Het onderwijs aan de handelshoogeschool is tot dusverre niet wettelijk geregeld.

Het recht tot het bijwonen van de lessen aan de univ. en hoogescholen en de daaraan ontleende hoedanigheid van **student** wordt verkregen door inschrijving bij den rector magnificus. Tot het afleggen der examens wordt vereischt, dat men in het bezit zij van een der in art. 133 H.O.W. genoemde diploma's.

Art. 170 H.O.W. schept de mogelijkheid, dat bij K.B. instellingen, stichtingen of rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen worden aangewezen als bevoegd om bij een of meer uitdrukkelijk genoemde afd. der techn. hoogeschool een of meer leerstoelen te vestigen met opgave van de vakken, waarin door hen, die deze leerstoelen bekleeden, onderwijs zal worden gegeven: voor de statistiek zie genoemd art. 170. Vereischte is het bezit van een doctoralen graad in de faculteit, waarin de aangestelde onderwijs zal geven, verkregen aan een Rijksuniversiteit of een univ. met gelijke rechten, of anders een bewijs, dat de aanstelling door de Kroon is bekrachtigd. Aan deze **bijzondere hoogleeraren** is het vergund, gebruik te maken van de collegelokalen, inrichtingen enz. van de univ.; hun lessen worden op de series lectionum aangekondigd; hun kan toegang met raadgevende stem tot den senaat en de faculteit of afd. worden verleend en met goedvinden van de faculteit mogen zij in de door hen onderwezen vakken examineeren. Indien in eenig examen vakken zijn begrepen, die uitsluitend door hen vertegenwoordigd worden, moet de faculteit gebruik maken van de bevoegdheid zich met hen te versterken. Van deze bepaling wordt vooral ruim gebruik gemaakt ten behoeve van de studie in de moderne talen en van de Indologische studie aan de rijksuniversiteit te Utrecht. De Sint → Radboudstichting is aangewezen als bevoegd om een leerstoel te vestigen aan de faculteit der letteren en wijsbegeerte van de rijksuniversiteit te Utrecht in de wijsbegeerte (Beysens, van den Bergh) en verder in de vergelijkende Klassieke taalkunde en de cultuurgeschiedenis van de Christelijke Oudheid (Schrijnen, na 1923 niet weer bezet), en bij de literarische faculteit van de rijksuniversiteit te Leiden in de wijsbegeerte van den H. Thomas van Aquino (Welschen). Aan de gemeentelijke univ. te Amsterdam is bij de faculteit der godgeleerdheid (De Groot, Welschen) vanwege het episcopaat der Kath. Kerk een bijz. leerstoel gevestigd in de Thomistische wijsbegeerte. Art. 183 H.O.W. schept voor genoemde instellingen ook de mogelijkheid aan een rijksuniversiteit of aan de techn. hoogeschool voor één studiejaar een reeks wetensch. voorlezingen te doen houden.

Onder **kerkelijke hoogleeraren** verstaat men de door de Ned. Herv. Kerk naast de faculteit der godgeleerdheid aan de rijksuniversiteiten aangestelde hoogleeraren, wier bezoldiging uit 's rijks kas geheel dezelfde is als die van de andere hoogleeraren; zij hebben zitting in senaat en faculteit met adviseerende stem.

B) Bijzondere universiteiten. Dank zij de wijzigingen, in de H.O.W. aangebracht door de wet van 22 Mei 1905 (ministerie-Kuyper), hebben in Ned. de bijz. univ. ten aanzien van de in de aanwijzing te vermelden doctorale graden en getuigschriften (die den effectus civilis verleenen) gelijke rechten als de rijksuniversiteiten, wanneer zij aan de gestelde wettelijke bepalingen voldoen. Deze bepalingen vragen in hoofdzaak het overleggen, door het bestuur der instelling, stichting of rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging, van de voorschriften omtrent aanstelling, schorsing en ontslag der hoogleeraren en andere docenten, en verder gelijkheid van examens en voorwaarden tot het verkrijgen van doctorale graden en getuigschriften aan die, welke voor de rijksuniversiteiten van kracht zijn. De gelijkstelling is dus zoowel van zuiver wetenschappelijken als van practischen, doch niet van financieelen aard. De bijzondere universiteiten kunnen slechts aanspraak maken op een tegemoetkoming in de kosten van de voorziening in onderwijslokalen, welke fl. 4 000 's jaars niet mag te boven gaan, terwijl de collegegelden minstens met die van de rijksuniversiteiten gelijk moeten staan.

Wat de bovenvermelde voorwaarden tot het verkrijgen van doctorale graden en getuigschriften aangaat, vraagt art. 186 het overleggen van voorschriften, waaruit blijkt, dat in elke faculteit onderwijs wordt gegeven ter voorbereiding van de examens, vereischt ter verkrijging van de in de aanwijzing vermelde doctorale graden. Hierbij valt op te merken, dat het een minimum-eisch geldt, en dat de bijz. univ. dus alle vrijheid hebben in elke gewenschte richting principieele vakken aan den traditioneelen curriculus toe te voegen. Anderzijds behoeven alle vakken, waartusschen bij het doctoraal examen een bijvak kan worden gekozen, niet aan de bijz. univ. vertegenwoordigd te zijn; de titularis aan een andere univ. kan uitgenoodigd worden het examen in een bepaald vak te komen afnemen en omgekeerd. Van het grootste gewicht is echter, dat uit de voorschriften allereerst moet blijken, dat de univ. ten minste drie der vijf faculteiten bezit, met dien verstande, dat één faculteit met minder dan drie gewone hoogleeraren hierbij niet in aanmerking komt en elke hoogleeraar slechts in één faculteit mag meetellen. De aanwijzing zal worden ingetrokken, indien de univ. 25 jaar na de aanwijzing niet vier van de vijf faculteiten en 25 jaar dáárna niet alle de vijf faculteiten, elk met ten minste drie gewone hoogleeraren, bevat. Wat de theologische faculteit betreft, deze is g e h e e l vrij, behoudens de algemeene bepaling, dat een faculteit met minder dan drie gewone hoogleeraren niet in rekening komt en elk hoogleeraar slechts in één faculteit mag meetellen.

De bijz. leerstoelen en bijz. universiteiten staan onder een door de Kroon benoemde commissie van toezicht. Voor wat de benoeming van hoogleeraren en andere docenten aan andere faculteiten dan die der godgeleerdheid betreft, zijn de besturen slechts gebonden door den regel, dat deze door de Kroon moet worden bekrachtigd, wanneer de benoemden niet in het bezit zijn van een doctoralen graad, verkregen aan een rijksuniversiteit of aan een univ., die ten aanzien van dien doctoralen graad, toen hij verleend werd, gelijke rechten had als de rijksuniversiteit. Machtiging door de Kroon is ook vereischt bij het verleenen, door den senaat, van een doctoraat honoris causa.

C) **Statistiek.** Rijksuniversiteiten te Leiden, Utrecht en Groningen. Gemeentelijke universiteit te Amsterdam. Kath. universiteit: de Keizer Karel-universiteit te Nijmegen (vanwege de St. Radboud-stichting), met drie faculteiten: godgeleerdheid, letteren en wijsbegeerte, rechten. Vrije universiteit te Amsterdam (vanwege de Vereeniging voor H.O. op Geref. grondslag), met vier faculteiten, terwijl de vijfde (de medische) in aanbouw is. Techn. hoogeschool te Delft, Landbouwhoogeschool te Wageningen, Ned. Handelshoogeschool te Rotterdam, R.K. Handelhoogeschool te Tilburg. Voor volledige opgave zie onder → Hooge School.

D) Voor de **geschiedenis** van het H.O., → Universiteit. Voor V o o r b e r e i d e n d H.O., → Gymnasium; Middelbaar Onderwijs. *Schrijnen.*

III. In België.

H.O. is het onderwijs verstrekt door de universiteiten en daarmee gelijkgestelde inrichtingen. In België worden als universiteit beschouwd de Hooger-Onderwijsinrichtingen, samengesteld uit tenminste vier faculteiten, omvattende het onderwijs in de wijsbegeerte en letteren, de rechten, de wetenschappen, de genees-, heel- en verloskunde, en waarvan het programma de verplichte leervakken omvat bij de wet voorzien, alsook een aantal keuzevakken, dat tenminste gelijk is aan het dubbele van het aantal verplichte vakken (Wet 21 Mei 1929 art. 24). Met de universiteiten worden gelijkgesteld zekere instituten, die H.O. verstrekken, doch niet over de vier vereischte faculteiten beschikken (→ België, sub XI C).

Buiten deze met de universiteiten gelijkgestelde inrichtingen telt België vier universiteiten: twee rijksuniversiteiten (Gent en Luik) en twee vrije universiteiten (Leuven en Brussel). Alle vier hebben rechtspersoonlijkheid (voor de rijksuniversiteiten sinds de wet van 5 Juli 1920 en voor de vrije universiteiten sinds de wet van 12 Aug. 1911).

De diploma's, door de universiteiten en de daarmee gelijkgestelde inrichtingen uitgereikt, hebben slechts wettelijke waarde na bekrachtigd te zijn door een bijzondere commissie, zitting houdende te Brussel. Deze commissie bestaat uit twee leden van het Hof van Verbreking en uit leden van de Kon. Academie voor geneeskunde, alsook van de Kon. Academie voor wetenschappen, letteren en fraaie kunsten. Professoren van de universiteiten mogen geen deel uitmaken van de bekrachtigingscommissie (Wet 21 Mei 1929 art. 28).

Voor de academische graden, zie → België (sub XI C).

A) **Rijksuniversiteiten** (Gent en Luik). De academische overheid van de rijksuniversiteiten bestaat uit een rector, een secretaris, de dekens der faculteiten, den academischen raad en het college van assessoren. De academische raad bestaat uit de professoren, vergaderd onder voorzitterschap van den rector; het college van assessoren bestaat uit den rector, den secretaris van den academischen raad en de dekens der faculteiten (Wet 15 Juli 1849 art. 16).

De professoren (gewone of buitengewone) worden benoemd door den Koning. Om professor benoemd te worden moet men den graad hebben van doctor of licentiaat in het vak, dat men doceert. Uitzonderingen kunnen toegestaan worden door de regeering (ibid. art. 13). Verder kan de Koning aan de rijksuniversiteiten docenten benoemen. De regeering kan daarenboven geaggregeerden van het H.O. aanstellen; deze hebben vnl. tot taak herhalingslessen te geven (Wet 21 Dec. 1928 art. 14).

De universiteit te **Gent**, waar de leergangen in de Ned. Taal worden gegeven (Wet 31 Juli 1923, Wet 5 April 1930), telt buiten de vier faculteiten nog enkele speciale instituten, nl. een hooger instituut voor kunstgeschiedenis en oudheidkunde, een hooger instituut voor opvoedkunde, een hoogere school voor handelswetenschappen en economische wetenschappen, een school voor burgerlijke bouwkunde, mijnen, kunsten en fabriekswezen, een instituut voor diergeneeskunde en een hooger instituut voor lichamelijke opvoeding.

De universiteit te **Luik** telt naast de vier faculteiten de volgende instituten: een hooger instituut voor Oostersche talen en literaturen, een hooger instituut voor opvoedkunde, een hoogere school voor handelswetenschappen en economische wetenschappen, en een technische faculteit (Ecole des Arts et Manufactures et des Mines de l'Université de Liège).

B) **Vrije universiteiten.** De Kath. universiteit te **Leuven** telt vijf faculteiten: godgeleerdheid en kerkelijk recht; wijsbegeerte en letteren; rechtswetenschappen; wetenschappen; geneeskunde. Aan de juridische faculteit zijn de volgende scholen en instituten verbonden: de school voor politieke en

sociale wetenschappen, de school voor strafrechterlijke wetenschappen en de handelshoogeschool. Aan de faculteit van wijsbegeerte en letteren zijn verbonden: de school voor opvoedkunde en voor opvoedkundige zielkunde en het hooger instituut voor Thomistische wijsbegeerte. Aan de faculteit van wetenschappen zijn de volgende scholen geannexeerd: de speciale scholen voor de mijnen, de burgerlijke bouwkunde, de kunsten en het fabriekswezen, de bouwkunst en de electriciteit, het landbouwinstituut en de hoogere brouwerijschool.

De academische overheid bestaat uit een rector magnificus, bijgestaan door een of meer vicerectoren, uit den secretaris-generaal en de dekens der faculteiten. Verder zijn nog aan te stippen: de rectorale raad, de raad van den vice-rector en de academische senaat. De rectorale raad, vergaderd onder het voorzitterschap van den rector, bestaat uit de vice-rectoren, den secretaris-generaal, de dekens der faculteiten, den voorzitter van het hooger instituut voor Thomistische wijsbegeerte en den voorzitter van het landbouwinstituut. In den academischen senaat nemen daarenboven plaats de professoren der universiteit en de voorzitters van de verschillende universitaire colleges. De professoren, docenten en lectoren worden door den beheerraad (dit zijn de Belg. bisschoppen) benoemd op voorstel van den rector. Sinds ettelijke jaren is men begonnen met de splitsing der leergangen (Fransche en Nederlandsche). Thans is die splitsing nagenoeg voltrokken.

De vrije universiteit te **Brussel** telt vier faculteiten: wijsbegeerte en letteren, rechten, wetenschappen en geneeskunde, met daarnevens een polytechnische school voor toegepaste wetenschappen, een school voor politieke en sociale wetenschappen, een handelshoogeschool en een school voor opvoedkunde.

De academische overheid bestaat uit een rector, een secretaris en een academischen raad. Het leeraarkorps wordt benoemd door den beheerraad op advies van de betrokken faculteiten of scholen. Sommige leergangen werden deze laatste tijden gesplitst en ook in het Ned. gedoceerd: voor de juridische faculteit wordt een volledig onderwijs in het Ned. in het vooruitzicht gesteld. *Rondou.*

IV. Buitenland. De organisatie van het H.O. in het buitenland is zeer verschillend, zoowel wat de wetenschappelijke organisatie als wat het verleenen van den effectus civilis betreft; → Universiteit; → Universités Catholiques (Fédération des). Hier worde volstaan met de opmerking, dat geen der Fransche Kath. univ. gelijke rechten heeft als de staatsuniversiteiten. Met de overige buitenlandsche univ. is dit doorgaans wél het geval. De Università del Sacro Cuore van Milaan heeft de pariteit naderhand verworven; maar de benoeming der hoogleeraren ligt in handen van de regeering en houdt slechts voor een bescheiden deel rekening met de bemoeienis der academische overheid.

L i t. : Jos. Schrijnen, Het nieuw Akademisch Statuut, in : De Beiaard (VI, 2, 1921, 1 vlg., 313 vlg.). *Schrijnen.*

V. Kath. Kerkelijk Hooger Onderwijs omvat de studie der g e w ij d e w e t e n s c h a p p e n in het algemeen of van een onderdeel daarvan aan een door het bevoegde kerkelijke gezag daartoe opgericht instituut. Deze wetenschappen zijn de Kath. wijsbegeerte en de vsch. vakken, die tot de theologie worden gerekend (geloofs- en zedenleer, de studie der H. Schrift, kerkelijke geschiedenis, kerkelijk recht, Christelijke archaeologie, liturgie enz.). Voor zoover het doel vnl. practisch is, nl. om de toekomstige priesters te bekwamen en hun de noodige kennis bij te brengen voor de uitoefening van de zielzorg, wordt het kerkelijk H.O. gegeven aan de → groot-seminaries en daarmee gelijkstaande kloosterscholen. Daarentegen heeft het onderwijs in deze wetenschappen aan de theol. en philos. faculteiten der Kath. universiteiten vnl. tot doel den studenten een dieper inzicht te geven, tot zelfstandig onderzoek en wetensch. arbeid bekwaam te maken en geschoolde krachten te vormen, die op hun beurt voor het onderwijs in aanmerking kunnen komen. *W. Mulder.*

Hooge Rijndijk, dijk aan den Z. oever van den Ouden Rijn, ter bescherming der laag gelegen gronden opgeworpen. Ten O. van Bodegraven gaat de H. R. over in den naar het Z. loopenden Wierikkedijk.

Hoogeschool. Volgens de thans heerschende opvatting wordt gesproken van h., wanneer het een instelling geldt, waarin weliswaar in den onder → Hooger Onderwijs genoemden zin onderwijs wordt gegeven, maar dat in de richting van één bepaalde practische doelstelling is georiënteerd. Daarentegen berust de universiteitsgedachte in wezen op de wisselwerking, uitgaande van het wetensch. contact tusschen andersgeaarde afdeelingen (faculteiten genoemd), op een uit differentiatie geboren integratie. Heterogeen onderwijs behoort in de univ. wél, in de h. niet thuis. Vandaar dan ook dat de benaming → „universiteit” niet nader omschreven wordt, terwijl men spreekt van landbouw-, handels-, veeartsenijkundige hoogeschool enz. In Ned. is deze laatste als zesde faculteit bij de rijksuniversiteit te Utrecht ondergebracht. *Schrijnen.*

Wat de effectus civilis betreft, zie over N e d. het art. → Hooger Onderwijs (sub II A), voor B e l g i ë het art. → België (sub XI C) en → Hooger Onderwijs (sub III).

In N e d. bestaan de volgende h.: Technische h. te Delft (→ Technisch Onderwijs, Hooger), Landbouwhoogeschool te Wageningen (→ Landbouwonderwijs), Handelshoogeschool te Rotterdam en Tilburg (→ Handelsonderwijs), Hoogere Krijgsschool en Hoogere Marine Krijgsschool (→ Militair Onderwijs); → Koninklijke Militaire Academie; → Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten. De zgn. Veeartsenijkundige Hoogeschool te Utrecht is eigenlijk een zesde faculteit, aan de Rijksuniversiteit van Utrecht verbonden (→ Veeartsenijschool).

In B e l g i ë : → België (sub XI C). Zie ook het art. → Hoogeschool voor Vrouwen.

In N e d . - I n d i ë : Technische Hoogeschool te Bandoeng, Rechts-Hoogeschool te Batavia, Medische Hoogeschool te Batavia. Zie verder → Ned. Indië, sub Onderwijs.

Hoogeschool voor Vrouwen, K a t h o l i e k e V l a a m s c h e, is een hooger-onderwijsinrichting in B e l g i ë, te Antwerpen. Beoogt de harmonische ontwikkeling en vorming van het meisje na het beëindigen der middelbare studiën. Waar een vrij beroep en de studies, die daartoe leiden, dienen voorbehouden te blijven aan een kleine keurbende, wil de H. v. V. de algeheelheid der meisjes uit de gegoede burgerij voorbereiden voor het later leven, ten einde alzoo een hoogeren stand in de vrouwenwereld te scheppen, die zich onderscheidt door den adel van verstand en gemoed.

Met dit doel werd een programma samengesteld, dat omvat: dogmatiek, zedenleer, kerkelijk recht, H. Schrift, inleiding tot de wijsbegeerte, zielkunde, bijz. vraagstukken uit de wijsbegeerte, Ned. en alg.

letterkunde, Klass. letterkunde, gesch. der Oudheid, hedendaagsche politieke gesch. van België, staathuishoudkunde, maatschappijleer, sociale wetgeving, sociale en liefdadige instellingen, gesch. der beeldende kunsten, gesch. der muziek.

De leergangen vormen een doorloopenden cyclus van drie jaar. De einddiploma's worden mede onderteekend door den rector der hoogeschool van Leuven.

Voor N e d., vgl. → Hooger Instituut voor Vrouwen. *Uytterhoeven.*

Hoogeschoolrijden is in de paardensport de hoogste mate van dressuur, die te bereiken is, zonder dat daarbij gestreefd wordt naar tijd- of afstandprestaties. Staat derhalve buiten wedstrijdsport en komt wel voor als demonstratie ter opluistering van concours-hippiques. In vele circussen wordt het h. uitgevoerd als belangrijkste programmapunt. Bepaalde oefeningen zijn niet voorgeschreven. *R. de Grood.*

Hoogeschooluitbreiding. Voor N e d., → Volksuniversiteit. Voor D e n e m a r k e n, → Grundtvig; Vrije volkshoogescholen.

De K a t h o l i e k e V l a a m s c h e hoogeschooluitbreiding is een vereeniging van hooger gestudeerden, die beoogt hoogere kennis en wetenschap te verspreiden en alzoo bij te dragen tot verstandelijke en zedelijke verheffing van het Vl. volk. De eerste Kath. Vl. H. ontstond te Antwerpen in 1898 door toedoen van hoogstudenten. Ter verwezenlijking van het doel houdt men voordrachten, belegt men studiebezoeken, geeft men verhandelingen uit. In 1920 ontstond als onderafd. de Volkshoogeschool, waar geregeld door vastaangestelde professoren cursussen gegeven worden. In 1907 ontstond een verbond van Kath. Vl. H. of de Alg. Kath. Vl. H. met als zetel: Brussel, Gewijde Boomstraat 104. *Uytterhoeven.*

Hoogeveen, gem. in het Z. van de prov. Drente (IX 352 A 2), met mooie omgeving; omvat de kom en Hollandsche Veld, Noordsche Schut en Alteveer; ca. 16 000 inw., waarvan 89,6% Prot., 0,72% Kath., 1,46% Isr., 2% behoort tot een andere, 6,26% tot geen kerkelijke gezindte; opp. 6 211 ha (23,49% bouwland, 52,02% grasland, 17,47% bosch); landbouw, veeteelt, tuinbouw (rozenkweekerij), nijverheid; bijz. H.B.S. met 5-j. cursus, ambachtsschool, industrieschool; kantongerecht. Als de stichter van H. kan worden genoemd jhr. Roelof van Echten († 1643), die in 1626 concessie kreeg tot afgraven van de door hem in Z. Drente gekochte venen. Het Hollandsche Veld, eveneens een veenkolonie, dankt zijn naam aan het feit, dat aan het hoofd van de Compagnie, aan welke Van Echten in 1631 de ontginning overdeed, twee Hollanders stonden. *Bouma.*

Hoogeveensche Vaart, kanaal in het Z. van de prov. Drente (IX 352 A 2), 1623-1631 tusschen Meppel en Hoogeveen gegraven (van Meppel tot Echten het vergraven Oude Diep), in de 19e e. verder Oostwaarts verlengd onder den naam van Verlengde Hoogeveensche Vaart, waarvan het deel van Nieuw-Amsterdam tot de Duitsche grens (1893) Van Echtenskanaal wordt genoemd; het sluit in Duitschland aan op het Süd-Nord Kanal (1898). Het geheel heeft een lengte van 65 km, is verdeeld in 9 panden en staat in verbinding met Oosterdiep, Scholtens-, Oranje-, Stieltjes-, Linthorst-Homankanaal en een aantal wijken ten Z. van Hoogeveen. Het is in beheer bij de Drentsche Kanaalmaatschappij. *Bouma.*

Hooge Veluwe (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). In 1935 kwam, met vestiging te Den Haag, de stichting „Het nationale Park de H. V." tot stand, die het sinds 1909 door den heer en mevr. Kröller-Müller bijeengebrachte terrein aankocht (6 000 ha), met het door Berlage 1914-'20 gebouwde landhuis St. Hubertus, besloten tusschen de wegen Otterlo—Hoenderlo—Schaarsbergen—Otterlo. Als eigenlijk natuur- en wildreservaat zijn 4 500 ha omrasterd (herten, reeën, mouflonschapen); alle wegen ontbreken in dit gedeelte; het ongerept karakter is bewaard gebleven en er is afwisseling genoeg: o.a. de Gietensche Plassen, de Deelensche Was (waschplaats voor schapen), weiden, heidevelden, zandverstuivingen, tuinen, vijvers, jong geboomte, eiken, beuken, dennen, heesters, enz. Er is o.a. nog een uitzichttoren en een standbeeld voor Chr. de Wet (door Mendes da Costa), terwijl men er vsch. vergezichten heeft. Door zijn toekomstig museum (naar plannen van prof. van de Velde) en de zomer-muziekuitvoeringen zal het park tevens een internationaal cultureel centrum worden, een middelpunt van intellectueel leven, zoodat natuur- en kunstgenot samenvallen.

De minister, onder wiens bewind de stichting tot stand kwam (mr. H. P. Marchant), werd aangewezen als bestuurder voor zijn leven.

L i t.: Haagsch Maandblad (Aug. 1935). *Hendricks.*

Hooge Venen (Fr. Hautes Fagnes, Duitsch: Hohes Venn), vochtige, doorgaans veenrijke vlakten, die op de hooge, kleiachtige en regenrijke gedeelten van de → Ardennen voorkomen. De H. V. zijn vooral goed ontwikkeld in de omgeving van Spa en Eupen, op de Baraque Michel, op de Baraque Fraiture, op de hoogvlakte van Saint-Hubert-Libramont, in de omstreken van Rocroi. Men treft ze dus aan op den hoogtekam van de Ardennen, die, even naar het Zuiden omgebogen, van Hirson, in Frankrijk, over Rocroi, Libramont, Houffalize, Stablo, naar Düren in Duitschland loopt. De eigenlijke H. V. echter strekken zich uit ten O. van Spa, op de Baraque Michel.

A a r d k u n d i g beschouwd, liggen de H. V. op het gedeelte van de Ardensche schiervlakte, dat uit Cambrische leisteenen en vooral phylladen is opgebouwd. Door inwerking van vochtigheid doet de verweering op deze gesteenten een ondoordringbaren bodem ontstaan, nl. een waterdichte kleilaag; bij sterke droogte echter kunnen zich talrijke spleten vertoonen en kan derhalve het landschap een minder vochtig uitzicht verkrijgen. De botanici trouwens onderscheiden natte en droge venen; op deze laatste ontstaat dikwijls brand, gedurende het droog seizoen.

Op den ondoordringbaren verweeringsbodem ontwikkelen zich de venen snel; maar het ontstaan van de kenmerkende vervening wordt enkel duidelijk, als men niet uit het oog verliest, dat hier r e l i ë f en k l i m a a t ook een belangrijken invloed uitoefenen. Het gebied der H. V. ligt op een hoogte van 500 tot 692 m en aan den Westelijken kant van het plateau, die de meeste vochtigheid opvangt, vermits de overheerschende natte winden in België uit het Westen waaien. De waarneming leert overigens, dat het hier meer regent en sneeuwt dan elders in de Ardennen: de Baraque Michel ontvangt een jaarlijkschen regenneerslag van ongeveer 1 400 mm; op den Mont Rigi valt ca. 0,70 m sneeuw per jaar en het sneeuwt er nagenoeg 60 dagen per winter.

Het is in deze koude, natte en onvruchtbare H. V., dat hoofdzakelijk minder eischende planten groeien, vooral Sphagnum, waaraan de t u r f l a g e n haar ontstaan te danken hebben, die op vsch. plaatsen

worden ontgonnen. Volgens L. Frédéricq e.a. draagt een gedeelte der fauna en flora een subalpien kenmerk. Om het tegenwoordig bestaan ervan te verklaren, hebben sommige onderzoekers beweerd, dat dit gedeelte van België gedurende het Quartair bedekt werd door een gletsjer. Het staat thans echter vast, dat deze veronderstelling niet juist is; wel mag aangenomen worden, dat hier een zeer koud klimaat geheerscht heeft.

Dat de H. V. doorgaans een groote waterreserve bezitten, bewijzen de talrijke beken, die er uit vloeien. Voor de eigenlijke H. V. moeten hier vermeld worden: Hoegne, Gileppe, Soor, Helle, Eupenbach, Roer, Ry de Baychon, Vennbach, Polleur. Betreffende de hydrologie van de H. V. worden er vsch. opvattingen verdedigd: sommige onderzoekers beweren, dat de H. V. zelf de vochtigheid onderhouden en die zelfs vergrooten; daartegenover staat de overtuiging van anderen, die de vorming van de H. V. beschouwen als een gevolg van den aardkundigen bouw, de morphologie en den neerslag. Eén feit staat vast: de H. V. oefenen een diepen invloed uit op den waterafvoer in de Ardennen en daarom is een diepere kennis van dit gebied noodzakelijk gebleken. Sedert 1924 heeft de Staatshoogeschool van Luik een studiepost ingericht op de Hooge Venen.

Behalve het turfgraven en de waterrijkdom, die de omliggende gemeenten ten goede komt, hebben de H. V. maar een geringe econ. beteekenis. Wel is hier en daar het droogleggen loonend gebleken, hetzij voor het invoeren van beplantingen, hetzij voor het aanleggen van graslanden, zooals dit met succes geschiedde in de Rièzes, ten N. van Rocroi. De H. V. zijn overigens tamelijk rijk aan wild.

De verdedigers van natuurschoon en van wetenschappelijke studie echter verzetten zich met kracht tegen elke schennis van het ongerepte H. V.-landschap, dat trouwens een diepe aantrekkingskracht uitoefent op den toerist. Gedurende de sneeuwrijke wintermaanden wordt er sedert eenige jaren hier ook aan wintersport gedaan.

Lit.: L. Frédéricq, Guide du Promeneur et du Naturaliste dans le District de Malmédy (Brussel 1923); J. Massart, Esquisse de la Géogr. botanique de la Belgique (2 dln. Brussel 1910); Bijdragen in Annales de la Soc. géolog. de Belgique (1934); Nord Eifel und Venn (Aken 1905); Bijdragen in Bull. de l'Acad. royale de Belgique (vsch. jg.). *V. Asbroeck.*

Hoogewerff, 1° (ook: Hoogwerff) Barend, Ned. priester; * 1613 te Rotterdam, als zoon van den koopman Huibert H. en diens derde vrouw Willempje Couwael, † 15 Oct. 1653 te Rotterdam. Studeerde te Leuven, werd 1636 priester, vestigde zich te Rotterdam, waar hij zich door relaties met regenten vrijer bewegen kon dan bijv. de Jezuïeten, die hem in hun verslagen prezen om zijn zielenijver en zijn zorg voor armen en zieken tot in de armhuizen en de gevangenis toe. Hij schonk zijn huis, „het Paradijs", tusschen Delftsche Vaart en Slikvaart (Lange Torenstr.) aan klopjes ter bewoning en stond het 1647 aan den apost. vicaris Rovenius af, die er een statie stichtte, waaraan H., die voor het pastoraat bedankte, kapelaan bleef tot zijn dood. *Rogier.*

Lit.: Hensen, in Bijdr. bisd. Haarl. (XLVII, 329 vlg.).

2° Sebastiaan, Ned. scheikundige; * 28 Aug. 1847 te Rotterdam, † 7 Jan. 1934 te Wassenaar; 1869-'85 leeraar aan de H.B.S. te Rotterdam, 1885-1907 prof. in de scheikunde aan de Polytechn. School te Delft. Deze instelling bevond zich in dezen tijd in een overgangsstadium en door het aanhoudend streven van H. werd de studie van de scheikundige ingenieurs steeds hooger opgevoerd. H. ijverde vooral om zijn leerlingen in de industrie op te nemen, waardoor hij niet alleen rechtstreeks werkte voor de belangen van de technologen, maar ook de verheffing van de chemische industrie in Ned. bevorderde. De meeste zijner onderzoekingen werden door H. met zijn vriend W. A. van Dorp in gemeenschappelijken arbeid uitgevoerd. De inwerking van alkalisch broomloog op zuuramiden, waarbij isocyanaten als tusschenproducten optreden, die dan in aminen en koolzuur uiteenvallen, wordt naar hen de reactie van H. en Van Dorp genoemd. H. behoorde tot de oprichters van het Recueil des travaux chimiques, waarin ook zijn publicaties verschenen. Op zijn 70en verjaardag werd hij gehuldigd met de oprichting van het H.-Fonds met het doel steun te verleenen ter bevordering van chemisch-technisch werk.

Lit.: Chem. Weekblad (1927 en 1934). *Hoogeveen.*

Hoogezand, gem. in de prov. Groningen ten O. van de stad Groningen (XII 448 CD 3); omvat H., Kropswolde, Westerbroek, Windeweer, Molendijk, Lula, Nieuwe Compagnie, Vossenburg, Foxhol, Foxholsterbosch, Kalkwijk, Kiel, Martenshoek en Wolfsbarge; ca. 12 000 inw., waarvan 54,27% Prot., 7,13% Kath., 1,04% Isr., terwijl 4,05% tot een andere en 33,51% tot geen kerkel. gezindte behoort; opp. 5 794 ha, in het W. laagveen en zand, in het O. meest dalgrond. Land- en tuinbouw, veeteelt (54% van de opp. is bouwland, 24% tuingrond, 13% grasland). Belangrijke industrie, o.m. aardappelmeel-, strookartonind., grutterij, scheepsbouw, machine-ind. H.B.S. A (Instituut Hommes). *Bouma.*

Hoogfeest, oude titel, gegeven aan de drie voornaamste kerkelijke feesten: Kerstmis, Paschen, Pinksteren.

Hoogfrequentsmoorspoel, een → smoorspoel, zoo gewikkeld, dat zij een zeer grooten inductieven weerstand bezit voor hoogfrequente → wisselstroomen, waardoor deze sterk worden onderdrukt of gesmoord.

Hoogfrequentstroom (electrotechn.). Hoogfrequenties noemt men die frequenties, welke boven de hoorbare gelegen zijn, dus bijv. hooger dan 10 000 per sec. H. hebben de eigenschap, dat hun energie zich door de ruimte en zelfs door het luchtledige kan voortplanten in den vorm van golven: de golflengte is omgekeerd evenredig met de frequentie, en wel volgens $\lambda = \frac{V}{f}$ waar V de voortplantingssnelheid is (300 000 km/sec). Dit geeft bijv. voor de frequentie 10 000 een golflengte van 30 000 m. Wijl de hoogste bereikte frequenties enkele milliarden per sec bedragen, hebben zij een golflengte van enkele cm. H. dienen niet alleen om radiogolven voort te brengen: zij planten zich ook voort langs electrische geleiders. Die eigenschap wordt benut om verschillende telephoongesprekken over een enkel paar draden te vervoeren (hoogfrequent- of draagstroomtelephonie), ook in electrische centrales en distributie-netten voor de meting en de bediening op afstand. Bij die toepassingen wordt gebruik gemaakt van de eigenschap, dat wanneer h. van verschillende frequenties op een lijn gemengd zijn, men ze van elkander kan scheiden door afstemming van de ontvangtoestellen. *Gillon.*

Hoogfrequentversterking, een in de radio-

HOOGBOUW

Chrysler-Building (318 m) te New York.

Civic-Opera (146 m) te Chicago.

Wolkenkrabbers te Houston.

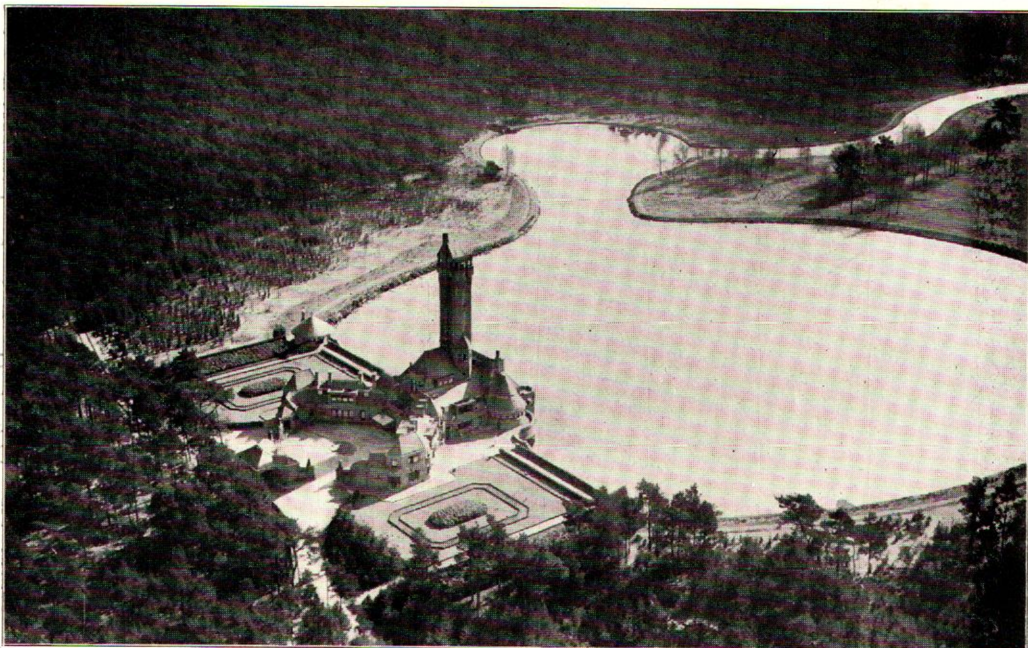
Empire-State-Building (380 m) te New York.

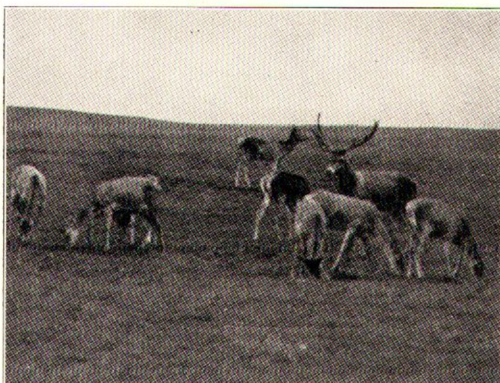
Het Stevens-hotel (3000 kamers) te Chicago.

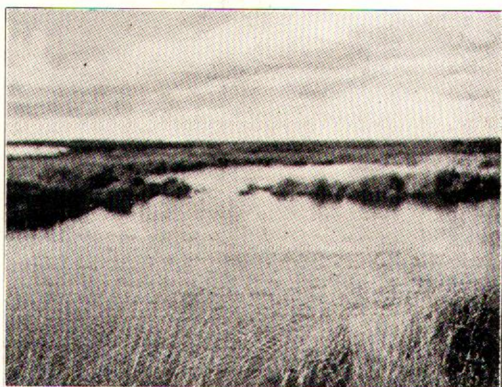
Wolkenkrabbers te San Francisco

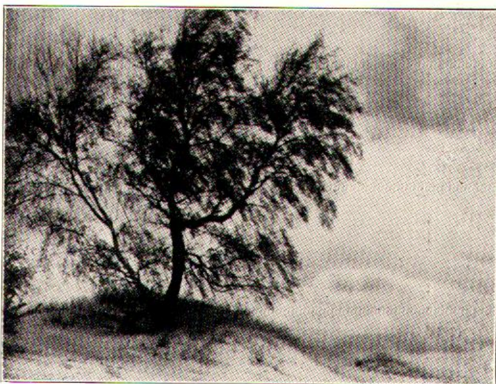
Het jachtslot St. Hubertus.

Kudde herten op de heide.

De Deelensche Was.

Berk in de zandverstuivingen.

De ruige heide.

ontvangtechniek veel toegepaste → versterking van de, in de antenne geïnduceerde, hoogfrequente trillingen, voordat deze aan den detector worden toegevoegd. Zij bestaat uit een of meer versterkertrappen, die ieder een hoogfrequentielamp met een daarachter volgend koppelend element bevatten. Door deze versterking bereikt men voor zwakke signalen grootere gevoeligheid of voor sterke signalen grootere selectiviteit. *v. Gils.*

Hooggerechtshof van Ned.-Indië, → Rechtspraak (in Ned.-Indië).

Hoogh, P. d e, → Hooch.

Hooghalen, dorp in de gem. → Beilen.

Hooghalensche ziekte (l a n d b.), bodemziekte, welke vooral optreedt op kalkarmen grond bij een voortdurende bemesting met meststoffen, die zuur reageeren. Daarom ook wel genoemd de „zure ziekte". Verdwijnt bij alkalische bemesting.

Hooghe, 1° C l e m e n s D', Belg. musicus en componist, * 1899 te Temsche (Oost-Vlaanderen). Studies o.a. aan het Kon. Vl. conservatorium te Antwerpen. Behaalde den Vleeshouwerprijs. Lessen van Paul Gilson en Marcel Dupré. Directeur der muziekschool te Berchem. Componeerde muziek voor piano en orgel, balletten en gewijde muziek.

2° C o r n e l i s d e, graveur, werkzaam in Den Haag, † 1583 aldaar. Hij specialiseerde zich op kaarten.

L i t.: Denucé, Oude Ned. Kaartenmakers.

3° H e n d r i k B e r n a r d D', (kloosternaam Benedictus), kerkelijk schrijver, * 1740 te Gent, † 1803 aldaar. Doctor in de theologie. Moest vluchten tijdens het republikeinsche regime. Na het Concordaat van 1802 pastoor van het Groot-Begijnhof te Gent. H. was schrijver van vsch. godvruchtige Vlaamsche werkjes.

4° M a r t i n u s d e, Carmeliet; † 12 Juli 1637. Vlaming van geboorte, trad hij te Gent in den Carmel. Hij werd er prior en werkte er aan de reformatie van zijn klooster. In 1634 tot provinciaal gekozen, bracht hij de kloosters van de geheele Belg. provincie tot de oude observantie terug. Hij stierf tijdens zijn 2e provincialaat. *C. Speet.*

5° R o m e y n d e, Ned. graveur; * 1645 te Amsterdam, † 15 Juni 1708 te Haarlem. Ook als schilder en beeldhouwer werkzaam geweest. Hij was zeer vruchtbaar als graveur, leverde talrijke illustraties voor boeken en bracht ongeveer alle belangrijke hist. gebeurtenissen uit zijn tijd in beeld; men kan in zijn uitgebreid oeuvre dan ook bijna de geheele gesch. van de groote Europ. staten en van Holland in de 17e e. aflezen. Zijn grootste verdienste ligt in zijn vindingrijkheid; hij ontwierp verreweg de meeste prenten zelf, gravures naar anderen zijn van hem weinig bekend. Zijn werkwijze is luchtig en vlot, doet zeer impressionistisch aan. Hij behoort tot de belangrijkste Barokkunstenaars van het Noorden, tevens geldt hij als de eerste Holl. caricaturist; zijn spotprenten op Lodewijk XIV en de Franschen waren zeer populair. Ten slotte dienen zijne fraaie topographische prenten vermeld te worden (vooral van Haarlem).

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hoogheemraadschap, waterschap, hetwelk belast is met de verdediging tegen het zeewater of het open water van een groote rivier. Het h. wordt bestuurd door een College van hoogheemraden onder voorzitterschap van een dijkgraaf; zoowel de eerstgenoemden als de dijkgraaf worden door den koning benoemd (art. 15 der Waterstaatswet, 1900). *P. Bongaerts.*

Hooghout, → Opgaand hout.

Hoogkarspel, dorp en gem. in het zeekleigebied van N. Holland, in de → Streek; opp. 1 348 ha, omvattende het dorp H. en de gehuchten Den Hout en Zwaagdijk. Ca. 2 250 inw., waarvan 65% Kath., 32% Prot. en 3% onkerkelijk. De Kath. behooren tot de parochies H., Hem- en Venhuizen en Zwaagdijk. Er is tuinbouw, met aardappelveiling en veeteelt. *van der Meer.*

Hoogkerk, gem. in de prov. Groningen ten W. van de stad Groningen (XII 448 BC 3); omvat H., Leegkerk, Dorkwerd, Vierverlaten; ong. 4 300 inw., waarvan 71,7% Prot., 1,84% Kath., terwijl 1,58% tot een andere en 24,9% tot geen kerkel. gezindte behoort; opp. 1 908 ha, in het Z. laagveen en zand, in het N. klei; veeteelt, eenige landbouw (87% van de opp. is grasland, 7% is bouwland) en belangrijke industrie (strookarton-, suiker-, machine-, beton-, oliefabrieken). *Bouma.*

Hoogkerkelijke Beweging is een vooral na den Wereldoorlog in **Duitschland** opgekomen streven om, in navolging van de High Church in de → Anglicaansche Kerk, ook in de Prot. Kerken meer aandacht te geven aan de bisschoppelijke kerkinrichting, de sacramenten, de liturgie, zelfs aan het kloosterleven. De H. B. wil het bisschopsambt en de apostolische successie herstellen. Onder sacramenten verstaat zij: werktuigen, waardoor God een genade werkelijk geeft. Christus daalt in de Eucharistie neer. Zij heeft een vrijwillige, geheime biecht en absolutie, en ontplooit een rijk liturgisch leven; ijvert ook voor het gebruik van misgewaden. Ook Katholieken werkten aan de H. B. mee (vooral in het tijdschrift Una Sancta), totdat dit in 1927 door Rome werd verboden. Er zijn twee richtingen, nl. die van de Hochkirchliche Vereinigung, tegenwoordig meer van leeken, onder leiding van → Heiler, die zich van Rome afzijdig houdt; en de Hochkirchlich-Ökumenischer Bund, nu de Ökumenische Arbeitsgemeinschaft, die op denzelfden grondslag meer contact zoekt met andere Christenen, vooral met de Katholieken. In tegenstelling met de Anglicaansche High Church leidde de H. B. nog niet tot een noemenswaard aantal bekeeringen.

In **Zweden** was de aartsbisschop van Upsala, Söderblom, de ziel der H. B. Er is een constitutioneel episcopaat. Evenals in Engeland zijn vele oude tradities bewaard.

Voor H. B. in **Engeland,** zie → Anglicaansche Kerk (sub High Church). *Pauwels.*

L i t.: de tijdschriften Die Hochkirche (van Heiler) en Religiöse Besinnung; P. Charles, La robe sans couture (1923; Kath.); Assarsson, De Kerk van Zweden.

Hoogkoor, oude naam voor de altaarruimte, wellicht niet in den zin van: hooger gelegen, doch in dien van: voornaamste koor of voornaamste gedeelte van het koor.

Hoogland, gem. in de prov. Utrecht, ten N. van Amersfoort. De kom van de gem. is Den Ham, hiernaast o.a. nog Hooglanderveen, Zevenhuizen. Opp. 4 127 ha, ca. 3 900 inw., 75% Kath. Parochie van den H. Martinus, waartoe ook Hoevelaken behoort. Bodem: vnl. zandgrond en in het N. wat laagveen. Landbouw en veeteelt. *Akveld.*

Hoogland, A l b e r t u s J o a n n e s, Ned. Dominicaan, historicus; * 9 Nov. 1844 te Woerden, † 13 Febr. 1910 te Rotterdam. Werkte 1881-'85 te Rome aan de Editio Leonina van de werken van St. Thomas en schreef als archivaris der Ned. Dominicaner provincie vsch. studies over de Dominicanen-kloosters te Den Haag, Zwolle, Utrecht, enz.

Werk: Conspectus historicus et statisticus Prov. Germ. Inf. (1895). *Lambermond.*

Hooglanden, Schotsche, → Schotsche Hooglanden.

Hooglandsche rundveerassen, → Runderen.

Hooglede, gem. in West-Vlaanderen, ten N.W. van Roeselare. Ca. 4 200 inw.; opp. 2 201 ha. Zandstreek. Heuvelachtig. Landbouw. Steenovens. Hier woonde de Vl. schrijver Edward √Vermeulen.

Lit.: De Laey, Geschiedk. aant. over H. (Roeselare 1902).

Hoogli, → Hoegli.

Hooglied, een der boeken van het O. T., gewoonlijk genoemd Canticum Canticorum = het schoonste lied, Hebr.: Sir Hasirim. Het behoort bij de poëtische boeken en wordt ook gerekend bij de Wijsheidsboeken. Het opschrift wijst Salomon als auteur aan. Vsch. exegeten, vooral oudere, houden deze meening. De meeste auteurs ontkennen, dat het opschrift oorspronkelijk is, en plaatsen het ontstaan ofwel in den tijd van Salomon of na de ballingschap of zelfs in nog lateren tijd. Het boek bestaat uit een aaneenschakeling van liederen, die niet noodzakelijk van denzelfden tijd en denzelfden auteur behoeven te zijn, waarin beschreven wordt de liefde van bruid en bruidegom, van Salomon en de Sulamiet. Beiden nemen het woord en prijzen elkander. De bruidegom treedt ook als herder op. Het tooneel is nu eens Jerusalem, dan weer het land. Over den literairen vorm zijn de meeningen der schrijvers verdeeld. Men spreekt van liederenhypothese, koningshypothese, herdershypothese, en van een tekstboek van een Palestijnsch-Israëlietisch bruiloftsfeest. Hiermede verband houdt ook de moeilijke vraag naar den zin van de gedichten. Eenige schrijvers houden nog vaak aan den uitsluitend letterlijken zin van deze liederen. Zij bezingen de liefde van man en vrouw, van bruidegom en bruid. Andere zoeken naast den letterlijken zin een typische verklaring. Over het algemeen neemt de Kath. exegese een allegorische verklaring aan. Zich baseerend op een gewoon beeld van het O. T., verzinnebeeldt de beschrijving der menschelijke liefde de verhouding van God en mensch of beter van Jahwe tot Israël. Vooral de zgn. Bruidsmystiek zoekt de beelden van het liefdeverkeer tusschen God en de ziel in een allegorische toepassing van het Hooglied (H. Bernardus, H. Teresia en tallooze andere mystieke schrijvers).

Lit.: o.a. Jouon, Le Cantique des Cantiques. Commentaire philol. et exégét. (1909); A. Miller, Das Hohe Lied übers. u. erkl. (1927); Pouget en Guitton, Le Cantique des Cantiques (1935). *C. Smits.*

Hoogmade, dorp in de gem. → Woubrugge.

Hoog-Militair Gerechtshof. Voor Ned., → Militaire rechtsmacht. Voor België, → Krijgsgerechtshof.

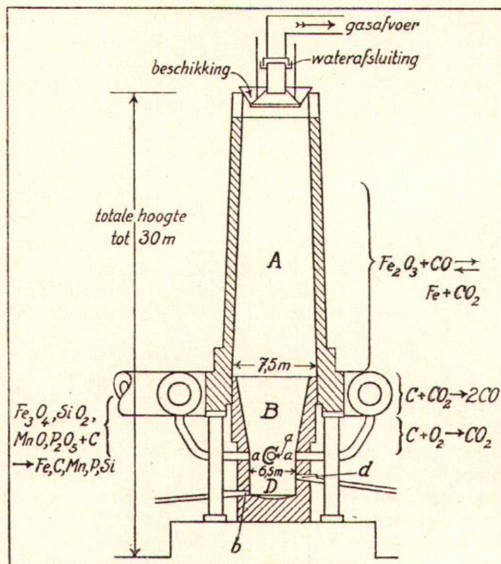
Hoogmis, d.w.z. voornaamste H. Mis, d.i. de plechtigste, meestal een gezongene.

Hoogmoed (Lat. superbia) is de ongeregelde zucht naar zelfverheffing; een ondeugd direct tegengesteld aan den → deemoed. Gelijk de waarlijk deemoedige erkent, dat alles, wat hij is en heeft, een onverdiende gave Gods is, zoo wil de hoovaardige het goede uit zich zelf hebben en schrijft aan zich zelf toe, wat hem uit louter goedheid door God werd geschonken. Door zich aldus onredelijk te verheffen boven wat hij is, miskent hij zijn totale afhankelijkheid van God en staat hij op tegen God. In dezen zin is h. een zware zonde. Gaat de zelfverheffing niet zoo ver, maar verheft de mensch zich alleen boven zijn medemenschen door zich zelf hooger te achten dan met de waarheid overeenkomt en de goede eigenschappen van zijn naaste te miskennen, dan tast hij Gods rechten als Schepper en Heer niet aan, zoodat men dan zonder meer niet kan zeggen, dat hij zich aan een ernstige overtreding schuldig maakt.

Als hoofdzonde is de h. bron en wortel van vermetelheid, eerzucht, ijdelheid en verwaandheid. In zooverre de mensch bij iedere zonde zijn eigen belang en eigen eer op ongeregelde wijze nastreeft, is h. het begin van alle zonden. Van het hoogste belang voor een waar Christelijk leven is daarom de vermaning van St. Paulus: Krachtens de mij geschonken genade beveel ik aan ieder van u, zich niet hooger te stellen dan recht is, maar zich op de juiste waarde te schatten volgens de maat van het geloof, die God aan ieder heeft toegemeten (Rom. 12. 3).

Lit.: St. Thomas, Summa Theol. (II, II. q. 162); St. Alphons, Theol. Moralis (V, 65-67). *P. Heymeijer.*

Hoogoven (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). De reductie van ijzerertsen tot ijzer geschiedt vrijwel uitsluitend in den h. (zie fig.). Van

Schematische voorstelling van een hoogoven.

boven worden afwisselende lagen erts, cokes en nog bepaalde andere gesteenten (toeslag) gestort, terwijl door de mondstukken (a) lucht wordt geblazen. Deze lucht, door de boven uit den oven ontwijkende gassen (zie verder beneden) op 400-800° verwarmd, strijkt door de kolom „beschikking” naar boven, welke kolom zelf langzaam naar beneden zakt. Lucht en beschikking werken dus vlg. het principe van den tegenstroom op elkaar in. Van onderen naar boven heeft nu het volgende plaats (men zie de figuur, waar aan de rechterzijde de chemische reacties vermeld zijn, voorzoover er gassen bij betrokken zijn): de cokes verbrandt tot koolzuur, welk gas iets hooger door meer cokes in kooloxyd wordt omgezet; dit gas reduceert op zijn beurt het ijzeroxyde tot zuiver ijzer (indirecte reductie), waarbij het zelf weer in koolzuur overgaat. Dit is

echter een evenwichtsreactie, zoodat de gassen, welke boven uit den h. ontwijken, steeds nog zooveel koolоxyde (10-15%) bevatten, dat ze brandbaar zijn. Een deel wordt daarom verbrand om de blaaslucht te verwarmen; met de rest worden gasmotoren aangedreven. Dit hoogovengas heeft gemiddeld 800 Cal/m³ verbrandingswarmte (1 Cal = 1000 cal).

Het in A gereduceerde ijzer ondergaat verder naar beneden de volgende veranderingen (de uitsluitend tusschen vaste stoffen plaatshebbende reacties staan links aangegeven). In de zone B, waar de temp. zooveel hooger is, neemt het ijzer koolstof en zwavel (uit de cokes) op en smelt, terwijl daar ook de laatste rest ijzer, alsmede mangaan, silicium en phosphor uit het erts worden gereduceerd door de cokes als zoodanig (directe reductie). Deze stoffen smelten met het ijzer samen; voor het grootste gedeelte moeten zij als verontreinigingen worden beschouwd. Het niet reduceerbare gedeelte van het erts smelt met den toeslag samen tot een soort glas, hetwelk de gesmolten ijzerdruppeltjes omgeeft, welke door de ruimte C naar beneden regenen. Zij verzamelen zich in den trog D, waar het soortelijk veel zwaardere ruwe ijzer een onderste laag vormt, met het glas als „slak” er boven op drijvend. Van tijd tot tijd wordt het ijzer door het gat b afgestoken. De „hoogovenslak” vloeit af door d. Zij wordt gebruikt als bouwsteen en, indien ze veel calcium en aluminium bevat, voor de fabricage van cement. Het ruwe ijzer met bijv. 3,5% koolstof, 1,8% phosphor, 1,4% mangaan, 0,35% silicium en 0,1% zwavel, wordt verder verwerkt tot → ijzer en → staal.

Uit bovenstaande beschrijving volgt echter, dat reeds op de hoogte A zuiver ijzer aanwezig is, zoodat de vraag zich voordoet, of het noodzakelijk is, dat dit eerst met de genoemde stoffen verontreinigd wordt, welke er later weer uitgehaald moeten worden. Historisch echter is de h. juist de opvolger van den schachtoven, waarin het proces niet verder ging, dan in den h. tot zone A. De h. heeft nl. twee groote voordeelen: hij werkt continu en heeft een geweldige capaciteit (tot 700 t ruw ijzer per dag). Toch wordt er den laatsten tijd gezocht naar een methode om erts direct tot zuiver ijzer te reduceeren.

L i t.: Verein deutscher Eisenhüttenleute, Gemeinfassliche Darstellung des Eisenhüttenwesens (Düsseldorf [12]1923). *Zernike.*

Hoogovencement, → Cement (2°).

Hoogplaatsen, → Bamoth.

Hoogreliëf, → Hautreliëf; Reliëf.

Hoogscholastiek, bloeitijd van de Scholastieke wijsbegeerte en godgeleerdheid; tot voor kort heeft men de 13e eeuw bij uitstek als dien bloeitijd aangezien, thans wordt meer en meer ook de 12e eeuw daarbij getrokken.

Niet alleen op philosophisch en theologisch gebied, maar ook op dat van de natuurwetenschap, de klassieke letteren en het recht vertoont zich in de 12e eeuw een ware renaissance. Het wetenschappelijk leven wordt geconsolideerd; in de scholen vormen zich bepaald omschreven richtingen en vaste tradities, zoodat lijnen van verband en afhankelijkheid gemakkelijker te trekken zijn; nieuwe methoden brengen de wetenschappelijke studie tot vruchtbaarder beoefening. Abelard leidt wijsbegeerte en theologie op nieuwe wegen en bereidt de definitieve oplossing van het universalia-vraagstuk voor; de mystieke theologen, Bernard van Clairvaux en de School van St. Victor, leveren belangrijke bijdragen tot de Scholastieke psychologie. Door het bekend worden van wis- en natuurkundige werken uit de Grieksche Oudheid, meest door bemiddeling van Arabische en Joodsche schrijvers, breidt het terrein der positieve wetenschap zich uit. In de School van Chartres bereikt het middeleeuwsche humanisme zijn hoogsten bloei. De rechtswetenschap wint door de veelvuldige juridische kwesties in Kerk en Staat aan omvang en diepte.

In de 13e eeuw is dat alles bevestigd en tot verdere rijpheid gebracht. Vsch. uitwendige oorzaken, als het ontstaan der eerste universiteiten, met name die van Parijs, de stichting van de nieuwe orden der Dominicanen en Franciscanen, het verder bekend worden van de werken van Aristoteles en van de Arabische en Joodsche wijsgeeren, droegen daartoe bij. De verschillende houding t.o.v. Aristoteles en in verband daarmee tegenover het probleem van de verhouding van geloof en weten, geeft de verdeeling aan van de richtingen in de 13e eeuw, die echter pas in de 2e helft dier eeuw zuiver tegenover elkander staan. Die richtingen zijn: het Augustinisme (Willem van Auvergne, Alexander van Hales, Bonaventura, John Peckham, Hendrik van Gent), dat ondanks Aristotelisch-Arabische invloeden de Augustijnsche traditie in hoofdlijnen voortzet, het Latijnsche Averroïsme (Siger van Brabant), dat Aristoteles in de Arabische interpretatie zonder meer aanvaardt, het Christelijk Aristotelisme (Albert de Groote, Thomas van Aquino), dat de Aristotelische leer tot gebruik in de Christelijke scholen geschikt maakt, en het Neo-Platoonsch Empirisme (Roger Bacon, Dietrich van Freiberg), dat de Aristotelische empirie met het Augustijnsche mysticisme verbindt. Buiten deze richtingen om wordt de overgang naar de laatste periode der Scholastiek gevormd door Duns Scotus.

L i t.: Ch. H. Haskins, The Renaissance of the twelfth century (Cambridge, Mass., 1927); G. Paré, A. Brunet en P. Tremblay, La renaiss. du 12e s. (Parijs-Ottawa 1933); M. de Wulf, Hist. de la philos. médiévale (Leuven-Parijs [6]1934); F. Sassen, Gesch. der Patrist. en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

Hoogspanning, naam voor electrische spanningen, welke hooger zijn dan de gewone verbruiksspanningen. Deze laatste bedragen max. 380 volt in draaistroom- en 440 volt in drieleidergelijkstroomnetten. H. zal men dus noemen zoowel de vervoerspanningen van 30 000 tot 220 000 volt als de distributiespanningen van 5 000 tot 10 000 volt, ook de 500 tot 3 000 volt-gelijkspanning voor tram- of spoorwegvoeding. In radio-ontvangtoestellen wordt de plaatspanning veelal h. genoemd, hoewel ze soms niet hooger is dan 110 volt, in tegenstelling met de gloeidraadspanning, welke laagspanning wordt genoemd. *Gillon.*

Hoogspanningsleiding. Een electrische leiding, waarover energie op hoogspanning wordt vervoerd, moet aan speciale vereischten voldoen, vooral wat de isoleering betreft. De afmetingen van de → isolatoren stijgen met de spanning: tot 30 000 volt worden de „staande”, boven deze waarde de „hangende” isolatoren gebruikt. Deze laatste bieden het voordeel, dat met eenzelfde type alle waarden van isoleering kunnen bereikt worden, door ze in passend aantal aan elkaar te schakelen (tot 20 voor 220 000 volt). De zoo bekomen isolatorketting hangt aan de dwarsarmen van de masten: deze worden daardoor tamelijk hoog, daar in het midden van de spanwijdte de draad op een wettelijk bepaalde minimumhoogte boven

den grond moet blijven. Voor leidingen beneden 100 000 volt worden stalen of beton-masten, op hooger spanningen enkel stalen masten gebruikt. Een eigenaardigheid van de leiding op heel hooge spanning is, dat de diameter van de geleiders niet bepaald is door den vervoerden stroom, maar wel door le bedrijfsspanning. Om de → corona-ontlading te vermijden, moet men immers geleiders met grooten diameter gebruiken; om daarbij de doorsnede en het gewicht te beperken, is het gebruikelijk holle geleiders aan te wenden. Het vervoer op hoogspanning geschiedt ook langs onderaardsche kabels. Tot 36 000 volt worden driephasige kabels met gedrenkt-papier-isoleering gebruikt, boven deze spanning drie eenphasige kabels. Door toepassing van het Pirelli-stelsel (kabel met vloeibare olie) is men erin geslaagd, energie op de hoogste gebruikelijke spanningen onderaards te vervoeren. *Gillon.*

Hoogspanningsmeter (hoogspannings-voltmeter), instrument tot het meten van zeer hooge potentiaalverschillen, meestal behoorende tot het type condensator-electrometer (→ Electrometer). De verschillende deelen zijn door isolatie en door afgeronde vormen tegen lekken en „sproeien” beveiligd (→ Meetinstrumenten). *W. de Groot.*

Hoogspringen (a t h l e t i e k) wordt onderscheiden in h. met, en h. zonder aanloop. Het laatste wordt nog slechts als training beoefend; na de Olympiade van Stockholm in 1912 werd dit van het Olympisch programma geschrapt en heeft sindsdien als wedstrijdnummer geen waarde meer. Bij het h. met aanloop kwam de zgn. Schotsche sprong in de internationale athletiekwereld het meest voor, totdat bij de Olympische Spelen van Parijs (1900) de Amerikaan Baxter den zgn. modernen Amer. stijl invoerde, die thans nog algemeen gebruikelijk is (in Ned. sedert 1920). *R. de Grood.*

Hoogstade, gem. in West-Vlaanderen, ten Z. van Veurne, aan den IJzer, in het Veurne-Ambacht. Ruim 500 inw.; opp. 566 ha. Kleistreek. Landbouw. Belg. krijgskerkhof.

Hoogstam, boom met een stam van tenminste 1,8 m hoogte. Doel der h. is om onder de boomen ruimte te laten voor de beweging van menschen en vee.

Hoogste goed. Volgens de finalistische moraal is het einddoel des levens gelegen in het bezit van het h. g., dat de bereiking der menschelijke volkomenheid is en tevens 's menschen volmaakte geluk. Dat h. g. der menschen is volgens de Christelijke moraal alleen te vinden in de kennis van en de liefde tot het ongeschapen goed, God, die het h. g. is in absoluten zin als de volheid van alle zijn. De bovennatuurlijke deelname daaraan in het eeuwig leven is het → einddoel des levens. *Buys.*

Hoogste Wezen, ook Opperwezen of God, laatste grond van al wat is, persoonlijke Schepper en Heer over al het zijnde, Stichter en Behoeder der zedelijke orde, beschouwd in zijn verhevenheid boven alle andere wezens, van welken aard ze ook mogen zijn.

De term H. W. (Etre Suprême) werd met een zekere emphase gebruikt door de Fransche deïsten, die het H. W. wilden handhaven als den Maker van de wereld en den laatsten waarborg der zedelijke orde, maar zich verzetten tegen den bestaanden eeredienst als het voortbrengsel van wat zij noemden bijgeloof en priesterbedrog. Hun leer wilde Robespierre in toepassing brengen, toen hij decreteerde: „Het Fransche volk erkent het bestaan van het H. W. en de onsterfelijkheid der ziel. Het erkent, dat de eenige eeredienst, het H. W. waardig, bestaat in de uitoefening van de plichten van den mensch” (F. A. Aulard, Le culte de la Raison et le culte de l'Etre Suprême, 1892, 273).

In de jongste godsdienst-geschiedenis wordt ook veel over het H. W. gesproken met betrekking tot de geloofsopvattingen van de volkeren der oerculturen. A. Lang legde voor het eerst den nadruk op de beteekenis van het geloof in het H. W. bij vsch. natuurvolkeren. Met een meer wetenschappelijke methode bewees p. W. Schmidt het bestaan van dit geloof bij al de volkeren der oerculturen. Wel trachtten sommige godsdiensthistorici aan de beteekenis van Schmidt's onderzoekingen afbreuk te doen door te wijzen 1° op mogelijke invloeden van het Christendom of den Islam, 2° op enkele minderwaardige eigenschappen van het H. W. bij sommige oervolkeren, 3° op de geringe beteekenis, die dit geloof in het H. W. voor het zedelijk gedrag of den eeredienst dezer volkeren zou hebben. Prof. v. d. Leeuw meende in de structuur van dit geloof in het H. W. het deïsme, dat het H. W. wel als een verren achtergrond, maar niet als object van een eeredienst of van een innig geloofsleven aanvaardt, te herkennen. Daar tegenover bewees Schmidt: 1° dat dit geloof in het H. W. niet aan den invloed van het Christendom of den Islam is toe te schrijven; 2° dat die minderwaardige eigenschappen aan moederrechtelijke of totemistische invloeden zijn te wijten, 3° dat het H. W. in de meeste oerculturen, niet alleen een theoretische achtergrond en laatste waarborg der zedelijke orde is, maar ook het object van een innige vereering, die tot uitdrukking komt in gebeden, eerstelingenoffers of indrukwekkende jeugdwijdingen, en een krachtige drijfveer voor hun zedelijk leven, zooals blijkt uit het innig verband, dat ze in hun mythen tusschen het H. W. en hun zedenwetten leggen.

Eerst in de latere primaire culturen wordt het H. W. meer en meer naar den achtergrond gedrongen en haalt men aan als motief om het niet te vereeren, dat het toch uit zichzelf goed is en dus ook niet te vreezen. Het H. W. wordt hier verdrongen door den jongen zonheld, door moederaarde of andere natuurgoden. In de veefokkersculturen blijft het geloof in het H. W. zuiverder bewaard, maar het wordt steeds enger met den hemel en de natuurelementen verbonden. → Hemelgod. Steeds minder kan hier van een werkelijk H. W. gesproken worden.

In de hoogere culturen staat aan het hoofd van het pantheon wel gewoonlijk een oppergod, zooals de Zeus der Grieken, die wel enkele karaktertrekken van het H. W. bewaard heeft, maar toch al te zeer vermenschelijkt werd en in zijn machtssfeer door allerlei natuurgoden begrensd, om met het H. W. der oerculturen op een lijn te worden geplaatst.

Een werkelijk H. W. vinden we terug in Ahoera-Mazda, den god van den Perzischen hervormer Zarathoestra, met eenig voorbehoud ook in den hemelgod der Chineezen Sjang-Ti of Tien.

Voor de beteekenis van het H. W. voor Jodendom, Christendom en Islam, zie → Jodendom; Christendom; Islam; God.

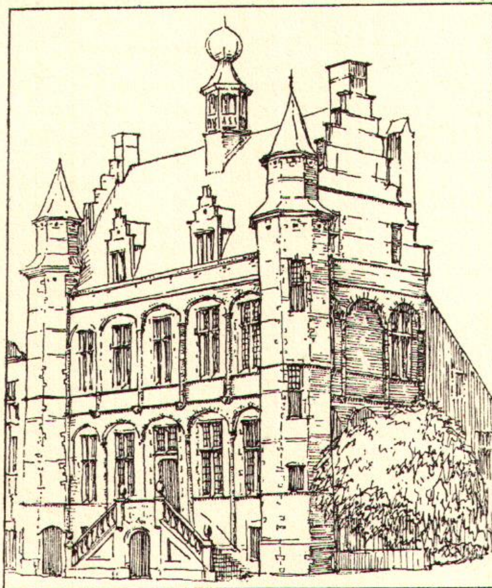
L i t . : W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (I-VI 1926-'35); K. L. Bellon, Inl. tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932); id., Inl. tot de godsdienstgeschiedenis (1935); G. van der Leeuw, Die Struktur der Vorstellung des sogenannten Höchsten Wesens

(Arch. f. Religionswissenschaft, XXIX, 79-107); K. L. Bellon, Deïsme of Monotheïsme (Studia Catholica IX, 241-256): G. van der Leeuw, Nog eens het oermonotheïsme. Methode en theologie; K. L. Bellon, Naschrift (Studia Catholica IX, 397-409). *Bellon.*

Hoogstraeten, Jacobus van, Dominicaan, controversist; * ca. 1460 te Hoogstraeten (België), † 27 Jan. 1527 te Keulen. Hij was inquisiteur in de kerkprovincies Keulen, Mainz en Trier en werd vooral bekend door zijn strijd met Reuchlin over de Joodsche boeken. Schreef polemische werken tegen Luther.

Bibliogr.: Script. Ordinis (II, 67 vlg.). — Lit.: N. Paulus, Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther (Freiburg i. Br. 1903, 87). *Lambermond.*

Hoogstraten, gem. in het N. van de prov. Antwerpen (II 512 D 1); 3 000 inw. (Kath.); opp. 1 311 ha, hoogte 23 m. Kantonhoofdplaats en dekenij. Zand- en kleigrond, met vlakken zeer vruchtbaren bodem, beemden, landbouw: eertijds steen- en pottenbakkerijen; sigarenfabrieken. S. Catharinakerk, monument van 2e klas, door R. Keldermans begonnen in 1524, met een mooien en zeer hoogen baksteenen toren (105 m). De kerk bezit een 20-tal glasramen, meest uit de 16e eeuw, gestoelten uit de 15e en 16e e., vier marmeren praalgraven van Anthonie en Philips de Lalaing, Karel-Florentijn en Niklaas-Leopold van Salm, oud-Vlaamsche tapijten, enz. Bezienswaardig zijn verder het stadhuis (van 1530) met museum van den oudheidk. kring; het Begijnhof (van vóór 1381, kerk van 1680); het gasthuis uit de 13e eeuw, herbouwd in 1836 en 1931-'34; klein-seminarie (1835).

Hoogstraten. Het stadhuis.

Geschiedenis. Hoogstraten werd in 1212 verheven tot stad en vrijheid, was een heerlijkheid onder de familiën van Cuyck, van Borsele, van Culemborg, in 1517 graafschap onder de Lalaing's, in 1740 hertogdom onder de Salm's. Hun kasteel, mon. van 3e klas, op de Mark, herbouwd in de 15e eeuw door Jan van Cuyck en in 1520 door A. de Lalaing, werd in 1797 onteigend en achtereenvolgens bestemd tot landbouwkolonie, weldadigheidsgesticht, toevluchtshuis en is thans schoolgevangenis. Geboorteplaats van Jac. v. Hoogstraeten, bestrijder van Luther; Zeisel, bloemschilder; Lod. De Koninck, dichter van Het menschdom verlost, G. Segers, K. Boom, enz.

Lit.: Adriaensen, Sinte Katharinakerk (1895); Goetschalckx, De dekenij Hoogstraten; Lauwerijs, Gids voor Hoogstraten. De Hertogen van Hoogstraten, enz.; C. Lauryssen, Kinderspelen (1933). *Lauwerijs.*

Hoogstraten, Anth. van, → Anthonie van Lalaing.

2° David van, Ned. taal- en letterkundige; * 14 Maart 1658 te Rotterdam, † 13 Nov. 1724 te Amsterdam. Aanvankelijk medicus te Dordrecht, nam hij, om zijn liefde voor de Klassieke talen, een ondergeschikte betrekking aan bij het gymnasium, waarna hij vele Klassieke dichters in het Ned. vertaalde. Ook bewerkte hij een Klassiek woordenboek voor de scholen, dat lang in gebruik is gebleven. Te Amsterdam was hij praeceptor en conrector aan het gymnasium tot 1722.

Werken: Rijm-oefeningen (met Rabus, 1678); Beginselen.... der Reederijk-kunst (1725); Aanmerkingen over de geslachten der zelfst. naamw. (1700). Verder bezorgde hij uitg. der gedichten van Dullaert, Oudaen, Broekhuizen, Antonides v. d. Goes, De Decker, van de Treurspelen van Vondel, de Mengelwerken van P. C. Hooft. — Lit.: Th. Nolen, Iets over D. v. H. (1886); P. Hofman Peerlkamp, De Poetis Latinis Neerl.; Kossmann, Nieuwe Bijdr. Gesch. Nederlandsch tooneel (1915). *Piet Visser.*

3° Samuel van, Ned. letterkundige en schilder; * 2 Aug. 1627 te Dordrecht, † 19 Oct. 1678 aldaar. H. was leerling van Rembrandt. Hij reisde veel in Europa en was lid van vsch. schildersgenootschappen. Sedert 1656 was hij te Dordrecht erfmunter en provoost van de Munt van Holland. Als portretschilder maakte hij naam. Te Weenen ontving hij van den keizer voor zijn schilderijen een gouden keten. Zijn letterkundig werk is een aaneenschakeling van de meest zonderlinge romantische verwikkelingen en arcadische stemmingen.

Letterk. werken: Goude-Schalmey (gedichten, 1652); De Roomsche Paulina ofte Bedrooge Kuysheit (treurspel, 1660); Dieryk en Dorothé (1664); De Gestrafte Ontschaking (1669); Hofkrakeel tusschen Pan, Kupido en Uranius (1669); Inleiding tot de Hooge Schoole der Schilderkonst (1678); Salomons Hoogliet; Schoone Rozelijn, e.a. — Lit.: G. M. Veth, in Oud-Holland (1889). *Piet Visser.*

4° Thomas Leonardus van, eerst Jezuïet, sedert 1865 Dominicaan, theologant, * 7 Sept. 1845 te Escharen, † 3 Maart 1907 te Huissen. Hij schreef letterkundige critieken; door zijn gedichten behoort hij tot de school van Bilderdijk.

Werken: o.a. Studien en Kritieken (3 dln. 1890); Gedichten (1893).

5° Willem van, Ned. dirigent; * 18 Maart 1884 te Utrecht; was aanvankelijk violist, maar trad weldra als gastdirigent op. Hij werkte achtereenvolgens te Hamburg, Krefeld, Salzburg (waar hij in 1922 het Mozart-feest leidde), werd in 1923 dirigent van de Philharmonic Society te New York, in 1925 van het Portland Symphonic Orchestra. *Reeser.*

Hoogte. 1° (Meetk.) In een driehoek, pyramide of kegel is dit de afstand van den top tot de basis, in een prisma, prismoide, afgeknotte pyramide, afgeknotten kegel, cylinder of bolschijf de afstand

van boven- en grondvlak, in een trapezium de afstand der evenwijdige zijden.

2° (A l g e b r a) Onder de h. van een veelterm $A_0x^n + A_1x^{n-1} + \ldots + A_n$ wordt in den regel verstaan de som van de → absolute waarden der coëfficiënten, vermeerderd met n—1, soms echter het grootste getal dat men verkrijgt, als men opschrijft het getal 3 en de absolute waarden der coëfficiënten. De h. van de veelterm $2x^5 - 3x - 5$ is dus in het eerste geval $2 + 3 + 5 + 4 = 14$, in het tweede geval 5.

v. Kol/v. d. Corput.

3° Hoogte van een h e m e l l i c h a a m is de hoek, dien de gezichtslijn naar het hemellicht maakt met het horizontale vlak. De h. is dus geen lengte maar een hoek.

Hoogtegas (v l i e g t e c h n.). Met het toenemen van de hoogte nemen bij het vliegen motorvermogen en draagkracht af (ijlere lucht), zoodat, om toch te kunnen blijven vliegen, men den motor meer gas moet toevoeren („hoogtegas geven"). Motoren, die op groote hoogte het volle vermogen moeten kunnen ontwikkelen, werden zoo geconstrueerd, dat zij op den grond een zeer hooge compressie hebben (moteurs surcomprimés). Een dgl. motor draagt op den grond met gedeeltelijken gastoevoer, daar vol openen van den toevoer tot warm loopen van den motor of zelfontsteking aanleiding zou geven. → Overlading. *Koppert.*

Hoogteklimaat (ook: b e r g - of h o o g - v l a k t e k l i m a a t), klimaattype van de bergen en de hoogvlakten (→ Klimaat). Het h. is gekenschetst 1° door ijle lucht en lagen luchtdruk: de gemiddelde druk is 760 mm op zeeniveau, 600 mm op 2 km, 465 mm op 4 km, 360 mm op 6 km, 285 mm op 8 km hoogte; 2° door lage luchttemperatuur: de temp. vermindert gemiddeld met 5,6^c per 1 km toenemende hoogte, maar → inversie komt soms voor; 3° door geringe dagelijksche en jaarlijksche luchttemperatuurschommelingen bij bergklimaat, maar betrekkelijk groote schommelingen bij hoogvlakteklimaat; 4° door lang durenden zonneschijn op de zonnezijde (Sonnenberg, D.) en door afwezigheid van zonneschijn op de schaduwzijde (Schattenberg, D.): hierdoor bestaat klimaatverschil tusschen beide zijden; 5° door intense licht-, warmtestraling en actinische straling, door belangrijke lucht-ionisatie en door luchtreinheid; 6° door geringe absolute luchtvochtigheid: de betrekkelijke vochtigheid is veranderlijk en saturatie is frequent, vooral tusschen 1 en 3 km hoogte; 7° door groote afwisseling in bewolking en neerslag, vooral tusschen 1 en 3 km hoogte: de wolken vormen zich en de neerslag valt vnl. over de windzijde, terwijl heldere hemel meestal boven de lijzijde voorkomt (→ Föhn); 8° door de sneeuw: deze valt boven de 0°-isotherme en de → eeuwige sneeuw ligt boven de 0°-zomer-isotherme; 9° door locale winden, nl. de berg- en dal- en gletsjerwinden en door gewijzigde algemeene winden, o.a. bij het Föhnverschijnsel.

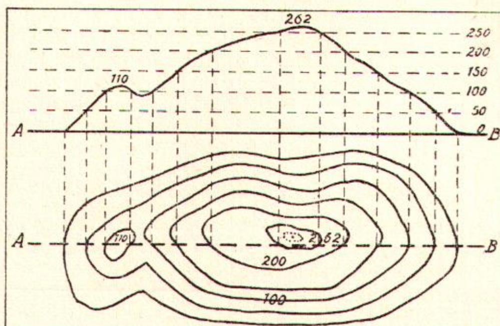
Een kleine verhevenheid veroorzaakt al een anomalie van het klimaattype van het omgevende laagland. De bergketens en de uitgestrekte hoogvlakten vormen klimatologische en meteorologische barrières.

Voor den i n v l o e d van het h. op het menschelijk organisme, → Klimatotherapie.

L i t. : J. Hann, Handb. der Klimatologie (Stuttgart [3]1908, 194); Emm. de Martonne, Traité de géogr. physique (I Parijs [4]1929, 308). *V. d. Broeck.*

Hoogtelijn. 1° In de m e e t k. is de h. in een driehoek of viervlak de loodlijn, uit een hoekpunt op de overstaande zijde resp. zijvlak neergelaten.

2° In de c a r t o g r a p h i e is de h. de lijn, die op een kaart punten van gelijke hoogte verbindt. Het is de nauwkeurigste wijze van hoogte aangeven op een kaart.

Hoogtelijn, in de cartographie.

Eigenlijk maakt men dus van de twee-dimensionale voorstelling van de kaart een drie-dimensionale. De afstand tusschen de h. heet a e q u i d i s t a n t i e ; zij wisselt van 5 m of minder tot 100 à 200 m, naar gelang van de schaal en de geaccidenteerdheid van het landschap. Men kan de h. in de kaart inteekenen door tijdens de opneming een groot aantal hoogten te bepalen en dan thuis tusschen deze punten de h. te interpoleeren; beter is het echter de h. direct in het veld in te teekenen, aangezien men dan kleine details juister kan weergeven en weerhouden wordt de h. al te vloeiend te teekenen; het blijkt nl. altijd weer, dat in het landschap rechte lijnen en vlakken veel algemeener zijn dan men uit de h.-voorstelling van vele kaarten zou afleiden. Schitterende voorbeelden van goede h.-voorstelling bieden de kaarten van den Zwitserschen topographischen dienst.

Terwijl in België de h.-voorstelling op kaarten reeds lang in gebruik is, evenals in Ned.-Indië, is zij in de Ned. stafkaart nog slechts op de onlangs herziene bladen toegepast.

L i t. : M. Groll, Kartenkunde (II 1912, Samml. Göschen). *Jong.*

Hoogtemeter, 1° (b o s c h b o u w), → Houtmeetkunde.

2° De in de l a n d m e e t k. gebruikte h. of altimeter is gewoonlijk een gewone aneroïd- of d o o s - b a r o m e t e r. Soms is een draaibare schaal aangebracht, die het mogelijk maakt uit het verschil in barometerstand tusschen twee punten direct het hoogteverschil af te lezen, zij het bij benadering, want de correcties voor temperatuur e.d. zijn natuurlijk niet aan te brengen op een schaal. → Barometrische hoogtebepaling. Men stelt dan bij zijn vertrek de schaal met de bekende hoogte van het uitgangspunt juist onder den wijzer van den barometer en kan nu op weg voortdurend direct de hoogte aflezen; het is wenschelijk om de wijzigingen van den barometerstand ten gevolge van weersomstandigheden zooveel mogelijk uit te schakelen door voortdurend in bekende punten den stand van de schaal te corrigeeren. *Jong.*

Hoogtemeting of altimetrie. Om de hoogte van een punt, d.w.z. het hoogteverschil tusschen dit en een bekend punt, te bepalen, kent de l a n d m e e t k u n d e drie methoden. **1°** Waterpassing of nivellement, nauwkeurig, maar zeer tijdroovend. → Waterpassing. **2°** Barometrische hoogtebepaling, vrij

onnauwkeurig, maar vlug. → Barometrische hoogtebepaling; Hoogtemeter (2°). 3° Langs trigonometrischen weg. → Trigonometrische hoogtebepaling.

Terwijl men bij de barometrische h. slechts met een eenvoudigen barometer op het te meten punt behoeft te kunnen komen, is voor waterpassing noodig, dat men langs ten minste één weg voortdurend met een nauwkeurig instrument kan werken. Langs trigonometrischen weg is het ook mogelijk, zij het niet zoo nauwkeurig, een h. te verrichten voor een ontoegankelijk punt. Zoo is de bijzonder groote hoogte van den Mount Everest voor het eerst aan het licht gekomen uit driehoeksmetingen van den Britsch-Indischen dienst in de heuvels aan den voet van den Himalaja.

L i t.: Ch M. Schols, Landmeten en waterpassen (⁹1919). *Jong.*

Hoogtepunt (m e e t k.) of orthocentrum is het snijpunt der hoogtelijnen in een driehoek of orthocentrisch viervlak.

Hoogteroer, stuurvlak van vliegtuigen en luchtschepen, waarmede de besturing in het verticale vlak plaats heeft. In den regel bevindt het h. zich aan de achterzijde van het vliegtuig of luchtschip. Bij sommige, vooral oudere vliegtuigtypen (o.a. Wright 1903, Farman 1907) bevond het h. zich aan de voorzijde. De bediening van het h. vindt plaats: bij vliegtuigen door middel van stuurknuppel of hoogtestuur, bij luchtschepen door middel van een stuurwiel. Het hoogteroer is meestal van staal of dural geconstrueerd en met geëmailliteerd linnen bekleed. Beide helften zijn gekoppeld. Ter verkleining van de stuur kracht wordt het hoogteroer veelal aërodynamisch gebalanceerd, dus van een balansvlak vóór de draaiingsas voorzien, en dikwijls nog met een servoroer uitgerust. Ter vermijding van trillingen („flutter"), die zeer gevaarlijk kunnen zijn, wordt het bovendien nog in bepaalde mate statisch en dynamisch gebalanceerd door het aanbrengen van lood-massa's.

Het **hoogtestuur** bedient het hoogteroer van het vliegtuig en bestaat uit de stuurkolom zelf, ook al is daarop een stuurwiel bevestigd, dat de → ailerons bedient. Door het achterwaarts bewegen van de stuurkolom wordt het hoogteroer opwaarts uitgeslagen en dus een neerwaarts gerichte staartlast opgewekt. Dit geschiedt in de sterkste mate bij de landing („afvangen"). Het naar voren bewegen van de stuurkolom geeft een neerwaartschen roeruitslag en doet het vliegtuig voorover draaien („prikken"). De overbrenging van de beweging van de stuurkolom naar den hefboom van het hoogteroer geschiedt meestal met kabels, een enkele maal door stangen.

v. Lammeren/Franquinet.

Hoogtestralen of c o s m i s c h e s t r a l e n. Een geladen electroscoop in een metalen vat (ionisatiekamer) zal ontladen worden, als men een radioactieve stof in de nabijheid brengt, doordat de straling van die stof de lucht in het vat ioniseert. Ook bij afwezigheid van een radioactieve stof treedt echter langzame ontlading op en bestaat er dus ionisatie van de lucht. Deze in 1901 door Wilson en Geitel ontdekte restionisatie werd aanvankelijk toegeschreven aan radioactiviteit van de lucht of van de aarde. In 1911-'13 toonde Hess echter met ballonopstijgingen aan, dat dat zij op groote hoogte in de atmosfeer toeneemt en dus veroorzaakt wordt door stralen van cosmischen oorsprong. De h. hebben een zeer groot doordringend vermogen, bestaan dus uit bewegende deeltjes met groote energie of uit golven van zeer korte golflengte (ultra-γ-stralen). Door Clay e.a. werd aangetoond (1927-'32), dat de intensiteit der hoogtestralen varieert met de geographische breedte, dat de h. dus invloed ondergaan van het aardmagnetisch veld en dus, althans gedeeltelijk, bestaan uit bewegende electrisch geladen deeltjes. De herkomst der h. is onbekend; van de zon of van de Melkwegsterren zijn zij niet afkomstig, want de intensiteit der h. hangt niet af van den stand van zon of Melkweg t.o.v. den horizon. *Reesinck.*

Hoogtestuur, → Hoogteroer.

Hoogtevliegtuig, → Vliegtuig.

Hoogtevrees is een → phobie. De lijder aan h. heeft den psychasthenen angst, dat hem, wanneer hij zich op een aanzienlijke hoogte begeeft, iets zal overkomen, waardoor een val in den afgrond onvermijdelijk is. Sommigen hebben het gevoel, dat de afgrond een zekere aantrekkingskracht op hen uitoefent, zoodat de angst, dat zij zich in den afgrond zullen werpen, hen van gevaarlijke punten terughoudt. Anderen hebben den angst,dat zij door een duizeling zullen worden overvallen en daardoor naar beneden zullen storten. Naast dezen neurothischen angst voor duizeligheid komt er bij het staan op een groote vrije hoogte, aan den rand van een afgrond, een vorm van werkelijke duizeligheid voor, welke vermoedelijk van oculairen oorsprong is. Tot het symptomencomplex van de zgn. bergziekte, welke veroorzaakt wordt door zuurstofgebrek, behoort ook duizeligheid. *Franke.*

Hoogtezon, lamp, waarvan de lichtbron bestaat uit een kwartsbuis, gevuld met kwikdamp, die tot gloeiing wordt gebracht door er een electrischen stroom door te leiden. Het licht, dat deze lamp uitzendt, is rijk aan ultraviolette stralen. Daar deze stralen ook in het zonlicht in het hooggebergte in belangrijk quantum aanwezig zijn, wordt deze lamp h. genoemd. De h. wordt gebruikt bij velerlei aandoeningen, vooral bij bloedarmoede, rachitis, beentuberculose. → Lichttherapie. *Mom.*

Hoogtoon, → Stijgtoon.

Hoogtijd, oude naam voor feest in het algemeen, en in het bijzonder voor bruiloft en voor een voornaam kerkelijk feest. Heden nog gebruikt in den zin van H. Communie (als aan zulk een feest verbonden). → Hoogdag.

Hoogvacuumpompen, → Luchtpompen.

Hoogveen, ook: mosveen, sphagnetum of phreatisch veen, wordt, in tegenstelling met het laagveen, gevormd boven den grondwaterspiegel, vnl. uit resten van het veenmos (Sphagnum), onderhevig aan het proces van de inkoling in haar eerste phase. Bij een volledig ontwikkeld veen kan, zoodra het → laagveen door de opeenhooping van de afgestorven planten boven den waterspiegel gekomen is, door dit zelfde proces achtereenvolgens een flora van elzen (Alnus), moerasberken (Betula), dennen (Pinus silvestris) en van sparren (Picea excelsa) optreden. De bodem wordt steeds droger en ten slotte treedt ook heide (Erica) op. Het veen, dat aldus gevormd wordt, noemt men het overgangsveen en ook wel het m o e r a s v e e n.

Wordt het overgangsveen dikker, dan wordt de bodem uitermate ongeschikt voor plantengroei. De dikke, lucht afsluitende veenlaag scheidt de oppervlakte-vegetatie van den ondergrond, waardoor de voedingszouten in dien ondergrond onbereikbaar worden. De boomflora sterft af. Slechts planten, die genoegen nemen met zeer weinig voedingszouten

in het grondwater, kunnen op een dgl. bodem leven (oligotrophe planten). Bij uitstek is hier het veenmos (Sphagnum) voor geschikt. Door zijn structuur is het in staat het neerslagwater op te slurpen en vast te houden. Door van onderen af te sterven en van boven steeds bij te groeien, kan het veenmos een zeer dikke laag vormen, terwijl de met water doordrenkte, levende bovenlaag een lucht afsluitende laag vormt voor het onderliggende afgestorven veenmos en daarvan de inkoling mogelijk maakt. Hoogvenen zijn in Ned. zeer verbreid, en voor een groot gedeelte reeds afgegraven (Groningen, Friesland, Drente, de Peel).

In genoemde streken liggen de h. steeds boven den grondwaterspiegel. Dit is echter niet noodzakelijk. Het karakter van het veen wordt slechts bepaald door zijn floristischen inhoud. Lang heeft men gemeend dat de venen van Holland typische laagvenen waren, gevormd beneden den grondwaterspiegel. Gebleken is echter, dat zij in hun samenstelling niet van de typische h. in Ned. verschillen. Zij zijn te beschouwen als h., die, oorspronkelijk boven den grondwaterspiegel gevormd, door daling van den ondergrond op hun tegenw. niveau beneden den zeespiegel gekomen zijn. In Ned.-Indië treft men uitgestrekte venen aan in de kustvlakten van O. Sumatra, Borneo en Nieuw-Guinee. Men weet nog niet, of deze venen als h. of als laagveen zijn te beschouwen.

L i t. : F. J. Faber, Geologie van Ned. ([2]1933) ; B. G. Escher, Alg. Geologie ([4]1934). *Oosterbaan.*

Ontginning. De in Ned. algemeen gevolgde zgn. G r o n i n g e r m e t h o d e van hoogveenontginning berust op een vooraf vergraven van het veen tot turf en het daarna vervormen van den zandigen veenondergrond tot bouw- en grasland. → Dalgrond.

Vóór de verturving wordt op het h. een tijdelijke ontginning toegepast: de b r a n d c u l t u u r. Hierbij wordt eerst gezorgd voor een voldoende afwatering door het graven van slooten (raaien) en greppels, waarbij het veen op betrekkelijk smalle akkers komt te liggen. Met den veenhouw wordt de meer of minder dikke heidezode dan in den herfst losgehakt of gehouwen, eventueel later nogmaals losgemaakt (→ Doorhouwen), om daarna op een mooien dag in Mei of Juni te worden gebrand. Dat branden, waarbij naar alle kanten uit een van bandijzer vervaardigde vuurmand, vuurkorf of vuurpot brandende turfkluitjes worden uitgestrooid (inboeten of inpoten), is een moeilijk werk. De heidezode mag nl. niet te sterk en ook niet te weinig branden, zoodat de veenbranders op het juiste moment de brandende kluiten moeten uiteenslaan (doorslaan). Is het vuur gebluscht, dan wordt zoo spoedig mogelijk de zwarte veenboekweit gezaaid, ingeëgd of ingesleept. Nieuwveen kan 8-10 jaar bebouwd worden en moet dan 20-30 jaar braak liggen om opnieuw 4-5 jaar bebouwd te kunnen worden.

In Duitschland, waar het vergraven van het veen tot turf weinig toepassing vond, werd door het veenproefstation te Bremen een nieuwe methode van hoogveencultuur, de zgn. H o c h m o o r k u l t u r, in Ned. m o d e r n e b o v e n b o u w genoemd, ingevoerd.

Nadat het veen door middel van slooten, greppels en drainage voldoende ontwaterd is, wordt de zode met den veenhouw of met de vleugel- en schijvenegge bewerkt en eventueel licht gebrand, waarbij er naar gestreefd wordt een goede verkruimeling te verkrijgen. Voor de ontzuring wordt dan flink bekalkt, waarna een zware bemesting met kunstmeststoffen wordt gegeven. Om op de stikstofbemesting te kunnen sparen, worden in de vruchtwisseling vooral vlinderbloemige gewassen opgenomen. Men teelt dan vooral rogge met serradella, aardappels en haver met klaver en legt ook grasland aan, dat steeds zwaar gerold wordt. De oogsten zijn op onvergraven h. door de nachtvorsten onzeker.

L i t. : Ten Rodengate Marissen, Grondverbetering (II [3]1917). *Dewez.*

Hoogveld, J o a n n e s, Ned. wijsgeer en paedagoog; * 25 Juli 1878 te Elden, priester 1902, studeerde te Rome en doceerde sinds 1905 de wijsbegeerte aan het seminarie te Culemborg, later ook aan de R.K. Leergangen te Tilburg; behoorde tot de redactie van De → Beiaard, droeg als lid van de Commissie van voorbereiding zeer veel bij tot de oprichting en organisatie van de R.K. Universiteit te Nijmegen, waaraan hij sinds 1923 als hoogleeraar verbonden is; in 1924 benoemd tot geheim kamerheer van den paus. In het sociale leven bewoog hij zich als voorzitter van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius en als adviseur van Sobriëtas, de Kath. Montessori-stichting en de Internationale Unie van Kath. Vrouwenbonden.

H. is met → Beysens een der voornaamste leiders van het vernieuwde Thomisme in Ned. Op wijsgeerig gebied hield hij zich vooral bezig met vragen van inleiding, psychologie, ethiek en rechtsphilosophie. Hij nam onder de Ned. Katholieken het initiatief tot een wetensch. behandeling der opvoedkunde, waarvoor hij de principen en de groote lijnen der constructie aangaf.

V o o r n. w e r k e n : Thomas v. Aquino, Inleiding tot leven en leer ; De Nieuwe Wijsbegeerte, Een studie over Henri Bergson ; Het ontwikkelingsvraagstuk ; Inleiding tot de Wijsbegeerte ; Algemene Rechtsfilosofie ; zeer talrijke artikelen in V.O.T., Beiaard, Tschr. v. Zielkunde. *F. Sassen.*

Hoogverraad. N e d. Hieraan maakt zich schuldig hij, die een aanslag pleegt tegen de inwendige veiligheid van den staat. De Ned. Strafwet kent den term niet. In de art. 92-107 zijn wel strafbaar gesteld de feiten, die onder h. vallen, maar onder deze art. valt ook → landverraad. De B e l g i s c h e strafwet behandelt dit in de art. 124-136.

Hoogvlakteklimaat, ook plateau- of tafellandklimaat, → Hoogteklimaat.

Hoogvliet, vroegere gem. met ca. 1 500 inw. in de prov. Zuid-Holland, in het W. van IJsselmonde. In 1934 bij → Rotterdam ingelijfd.

Hoogvorst, baron J o s e p h M a r i a V a n d e r L i n d e n d', liberaal staatsman; * 1782 te Brussel, † 1846 aldaar. Lid der Prov. Staten onder het Hollandsch bewind; had een leidend aandeel in den opstand te Brussel, richtte een burgerwacht in te Brussel tot handhaving der orde in de Augustusdagen 1830, maakte deel uit der afgevaardigden, die aan Willem de bijeenroeping vroegen van de Staten-Generaal, werd in Sept. lid van het Voorloopig Bewind, later lid van het Nationaal Congres, nam het op tegen het huis der Nassau's, maakte deel uit der afvaardiging naar Londen om Leopold het aannemen der XVIII artikelen te melden; werd lid van de eerste Belg. Kamer, wat hij bleef tot aan zijn dood. *Uytterhoeven.*

Hoogwaardig, 1° oude naam voor het Allerh. Sacrament, in monstrans ter aanbidding uitgesteld.

2° Betiteling van hooge geestelijken; in het bijz.: het Hoogwaardig Heer, titel van den generaal der Kruisheeren.

Hoogwater, → Getijden (1°).

Hoogwoud, dorp en gem. in het West-Friesche zeekleigebied van N. Holland; opp. 2 344 ha, omvattende de dorpen en buurtschappen H., Aartswoud, Weeze, Gouwe, Langereis en Lambertschaag; 2 263 inwoners (1 Jan. 1935), waarvan 52% Kath., 44% Prot. en 3% onkerkelijk. De Kath. behooren tot de parochies H. en Lambertschaag. Er is vnl. veeteelt, ook land- en tuinbouw. In de Ned. Herv. Kerk te H. staat de doopvont van Radboud. In 1256 sneuvelde bij H. de graaf en roomsch-koning → Willem II van Holland. *van der Meer.*

Hoogwoude, → Willem II (graaf).

Hoogzaal, → Oksaal.

Hooien is het door zon en wind laten drogen van gras, klaver en andere voedergewassen, waarbij ongeveer 85% van het vocht uit de groene plantendeelen verdwijnt. De kwaliteit van het gewonnen product (h o o i) hangt vooral af van de weersomstandigheden tijdens het h. Door uitlooging, omzetting, gisting kunnen vooral bij regenweer groote verliezen aan droge stof en eiwit optreden. Daarnaast staan ook bij normaal hooiweer nog verliezen door ademhaling van de nog groene plantendeelen en door bladafval. Zaak is daarom het gemaaide product voorzichtig te behandelen en zoo weinig mogelijk aan de inwerking van vocht bloot te stellen.

Het machinaal of met de hand gemaaide gewas komt in reeksen (z w a d e n) op het land te liggen. De verdere behandeling bestaat nu in herhaald keeren, spreiden (met de hand of machinaal met den hooischudder), doorwerken en telkens tegen den avond (om den dauw zoo weinig mogelijk te laten inwerken) weer aan hoopen zetten van het steeds meer verwelkte product. Deze hoopen worden steeds grooter genomen en zoo komt het gewas eerst aan grasoppers, daarna aan hooioppers en ten slotte aan droge oppers, rooken of tollen. Om vooral de mechanische verliezen te verkleinen en het product toch goed te laten drogen, wordt er tegenwoordig steeds meer toe overgegaan (bij klaverhooi practisch altijd) om het sterk verwelkte gewas aan → ruiters te zetten. Het droge hooi wordt na eenigen tijd van het land gehaald en op den hooizolder of in den hooiberg (→ Kapberg) opgetast. Hier stijgt het reeds spoedig in temperatuur (het gaat b r o e i e n). Bij hooi, afkomstig van jong gemaaid eiwitrijk gras, bij onregelmatige zetting van het hooi en vooral bij vochtig binnengehaald hooi kan sterke broei aanleiding geven tot verkolen en zelfs tot zelfontbranding van het hooi.

B r u i n h o o i wordt verkregen door eenigszins verwelkt gras of klaver direct uit het zwad in groote hoopen te zetten, welke flink worden aangetrapt, waarna de massa sterk gaat broeien. Door de aldus ontwikkelde warmte verdampt het grootste gedeelte van het water en ontstaat een smakelijk, bruin gekleurd en aangenaam riekend product. *Dewez.*

Hooikist, kist, opgevuld met slecht warmtegeleidende stoffen, als hooi e.d., en bekleed met jute of andere waschbare stof, terwijl in het midden een opening is vrijgelaten, waarin een pan past. Werkt besparend op brandstoffengebruik. Spijzen nl., die eenigen tijd voorgekookt zijn, kunnen in de h. verder gaar gemaakt worden, indien de duur der verhitting $1^1/_2$ maal zoolang is. Verdere voordeelen zijn: gering toezicht, minder slijtage en onderhoud van pannen. Bezwaar kan zijn, dat schadelijke bacteriën zich ontwikkelen, als de kist niet goed gebruikt wordt. Ook geschikt om heete spijzen warm en bevroren spijzen koel te houden. *v. Oerle-Nipper.*

Hooikoorts is een allergische ziekte (→ Allergie). De naam is verkeerd, daar de oorzaak van de ziekte het stuifmeel van bepaalde planten is, waarvoor sommige menschen overgevoelig zijn, terwijl er geen koorts bij voorkomt. De hooikoorts-aanval kenmerkt zich door zware niesbuien, gepaard met veel waterige afscheiding uit neus en oogen. Soms zijn de bindvliezen van de oogen rood en klagen de patiënten over kriebelen in oogen en keel. In Ned. komt de ziekte in de maanden Mei, Juni en Juli voor, omdat dan de hooikoortsverwekkende planten bloeien. Menschen, die overgevoelig zijn voor planten, welke in een bepaald land voorkomen, hebben in landen, waar deze planten niet zijn, geen aanvallen. Verblijf op zee geeft daarom meestal goede resultaten. Als geneesmiddel wordt het hooikoortsgif als vaccine ingespoten. Met deze inspuitingen moet reeds maanden tevoren begonnen worden. Ook kalk- en adrenalinepreparaten bewijzen vaak goede diensten. *Nelissen.*

Hooimaand, andere naam voor → Juli.

Hooimille, gem. en kerspel, gewijd aan den H. Gerardus Majella, in Fr. Vlaanderen (XI 143 B 2), kanton St. Winokbergen; ruim 400 inw., Vlaamsch sprekend. Landbouw.

Hooiwagens of bastaardspinnen (Phalangidae), fam. v. spinachtige dieren v. d. onderorde der Phalangoidea; een 100-tal soorten h. bewoont Europa en Azië. Het lichaam is eivormig en afgeplat, en wordt gedragen door 4 paar zeer lange en dunne pooten, die den romp van het loopend dier enkele cm boven den grond opheffen. Overdag kruipen h. meestal in allerlei schuilhoeken weg, en liggen daar met uitgestrekte pooten; des nachts worden zij levendig en zoeken hun prooi op: kleine insecten en spinnen, die worden gevangen en leeggezogen. Als zij worden aangevallen, laten de dunne pooten gemakkelijk los. De g e w o n e h. (Phalangium opilio) komt overal buiten en ook in woningen voor; het dier heeft een bruinen rug en witachtigen buik. Een andere soort, de g l e t s j e r h o o i w a g e n (Opilio glacialis) wordt in de Alpen gevonden tot boven 3 000 m hoogte. *M. Bruna.*

Gewone hooiwagen (sterk vergroot).

Hooizaadbad. Dit wordt in de → hydrotherapie gebruikt als warm bad, gevuld met een afkooksel van graszaad. Het wordt aangewend bij sommige vormen van rheumatiek en van scrophulose.

Hook, T h e o d o r e E d w a r d, Eng. schrijver; * 22 Sept. 1788 te Londen, † 24 Aug. 1841 te Fulham. Schreef eerst libretti voor comische opera's; zijn buitengewone gaven als causeur en improvisator maakten hem een favoriet tot in de hoogste kringen; richtte het tijdschrift John Bull op, met sterke Toryneigingen; gedurende een tweejarige gijzeling voor schulden schreef hij negen bundels verhalen: Sayings and Doings (1826). Later 38 werken, w.o. veel romans,

destijds nogal populair, nu welhaast vergeten, o.a. Maywell (1830); Love and Pride (1833); Gilbert Gurney (1836); Jack Brag (1837). *F. Visser.*

U i t g.: Ainger, Selections (met biographie, 1897).

Hooke, R o b e r t, Eng. natuurkundige ; * 8 Juli 1635 te Freshwater (Wight), † 3 Maart 1703 te Londen. H. werd in 1662 curator of experiments aan de Royal Society, in 1663 lid, in 1665 hoogleeraar aan het Gresham College te Londen. H. is een van de grootste experimenteele physici van de 17e eeuw; hij construeerde vsch. physische en astronomische instrumenten en deed vele waarnemingen. Ook is hij van belang voor de theoretische physica; zijn naam is verbonden aan de wet van de evenredigheid van uitrekkende kracht en uitrekking binnen de elasticiteitsgrenzen („Ut tensio sic vis", 1676) (zie onder); hij ontwikkelde verder een golftheorie van het licht ter verklaring van waargenomen interferentiekleuren.

W e r k e n : Micrographia (Londen 1665); Posthumous Works (Londen 1705); Philosophical observations and experiments (Londen 1726). *Dijksterhuis.*

Wet van Hooke. Deze wet zegt, dat de rek van een materiaal, dat op trek wordt belast, evenredig is met de belasting, die dezen rek veroorzaakt. Echter is proefondervindelijk gebleken, dat deze wet voor de meeste materialen niet geldt tot aan de breukgrens, doch slechts tot aan een bepaalde belasting. Daarboven treedt grootere rek op.

Hooker, 1° J o s e p h D a l t o n, Eng. plantkundige, zoon van 2°; * 30 Juni 1817 te Halesworth, † 10 Dec. 1911 te Sunningdale. In 1855 werd hij assistent van zijn vader aan den plantentuin te Kew en in 1865 volgde hij dezen op als directeur. H. was een groot systematicus, die talrijke, nieuwe plantensoorten beschreven heeft, waarvoor hij het materiaal op zijn vele reizen verzameld had. Hij bereisde Antarctis (als deelnemer aan de expeditie onder leiding van kapitein Rosz), Britsch-Indië (waar hij doordrong tot Tibet), Palestina, Marokko en Noord-Amerika en schreef talrijke werken over de flora van deze gebieden.

V o o r n. w e r k e n: Flora antarctica (1844-'47); The Rhododendrons of Sikkim Himalaya (1849-'51); Flora Novae-Zelandiae (1853-'55); Flora Tasmaniae (1860); Genera Plantarum (met J. Bentham, 1865-'93); Flora of British India (1872-'98). — L i t.: L. Huxley, Life and Letters of Sir J. D. H. (1918). *Melsen.*

2° W i l l i a m J a c k s o n, Eng. plantkundige, lid van de Royal Society, vader van 1°; * 6 Juli 1785 te Norwich, † 12 Aug. 1865 te Kew, waar hij vanaf 1841 directeur was van de Royal Botanical Gardens, die hij tot hoogen bloei bracht. Van 1820-'41 was hij hoogleeraar te Glasgow. H. was een groot systematicus en florist, die door het uitzenden van botanische verzamelreizigers de floristiek zeer bevorderde.

V o o r n. w e r k e n: Musci exotici (1818); Flora scotica (1821); Exotic flora (1823-'27); Muscologia Brittanica (1818, met Taylor); Icones filicum (1829-'31); The British Flora (1830-'36); Flora Boreali-Americana (1833-'40); Genera filicum (1842); Species filicum (5 dln. 1846-'64); Filices exoticae (1859); Kew Gardens (1847). — L i t.: J. D. Hooker, Sketch of life and labours of Sir W. J. H. (1903). *Melsen.*

Hoonacker, A l b i n u s v a n, Kath. exegeet; * 1857 te Brugge, † 1933; prof. in exegese en bijbelcritiek aan de univ. te Leuven, lid der Bijbelcommissie. Vooral bekend, omdat hij positief de moderne bijbelcritiek bestreed en zich aanpaste aan de moderne vindingen op het terrein der critiek.

W e r k e n: o.a. Néhémie et Esdras, nouvelle hypothèse sur la chronologie de l'époque de la restauration juive (1890); Le lieu du culte dans la législation rituelle des Hebreux (1894); Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'hist. des Hébreux (1889); Les douze petits prophètes. Trad. et comm. (1908); Het Boek Isaias vert. uit het Hebr. en in doorloopende aant. verklaard (1932). — L i t.: J. Coppens, Le chanoine A. v. H. Son enseignement, son oeuvre, et la méthode exégétiques (1935). *C. Smits.*

Hoop. In a l g e m e e n e n zin is h. streven naar een moeilijk, maar toch bereikbaar goed: het kan zijn daadwerkelijk streven of blijvende gesteltenis, zoowel van het zinnelijk weerstandsvermogen (appetitus irascibilis) als van het verstandelijk streefvermogen.

In t h e o l o g i s c h e n zin is h. het streven der ziel naar God als haar hoogste goed, eenmaal te bezitten in de zalige → aanschouwing Gods. Dit streven naar God, door de H. Schrift als kenmerk voor den Christen aangegeven (1 Thess. 4. 13; Hebr. 11. 1; 1 Petr. 3. 15), wordt door den H. Geest uitgestort in de harten der geloovigen, is vrucht van het → geloof en vormt als blijvende gesteltenis de tweede der goddelijke → deugden.

Eigen en eerste v o o r w e r p der h. is God als het hoogste goed der ziel en gevolgelijk richt zich de h. ook tot al datgene, waardoor het bezit van God bereikbaar wordt gesteld, de vergeving der zonden, de rechtvaardigmaking door de heiligmakende genade, den bijstand der dadelijke genaden. In zooverre de goederen der natuur indirect dienstig zijn bij het streven naar de eeuwige zaligheid, kunnen ook zij voorwerp zijn der hoop en kan de mensch ze vertrouwvol van Gods vaderlijke zorg verwachten, die zich tot het geringste uitstrekt. Hiertoe spoort Christus aan in Zijn bergrede (Mt. 6. 25-34).

B e w e e g r e d e n der h. is niet 's menschen eigen kracht, daar geheel deze orde de natuur te boven gaat, maar de hulp van God, welke ons toevloeit uit de goddelijke goedheid en almacht, waarvan wij verzekerd worden door de goddelijke beloften, geloovig aanvaard, en waarvan ons een onderpand is gegeven in de verdiensten van Jesus Christus (Rom. 8. 32).

In zooverre in de h. het element van vaste verzekerdheid op den voorgrond treedt, wordt zij v e r t r o u w e n genoemd.

Hare volstrekte zekerheid ontleent de h. aan het geloof, dat van Gods wege ons niets zal ontbreken om tot de zalige aanschouwing Gods te geraken. Die zekerheid vervult het hart van den geloovigen Christen met heilige vreugde en vrede (Rom. 15. 13), welke angstige vrees uitsluiten (Phil. 4. 4-7). Toch sluit de hoop een wijze en gematigde vrees niet uit, daar van de zijde des menschen medewerking met Gods genade gevorderd wordt en deze medewerking kan falen (Phil. 2. 12). Zoo werkt echter de vreeze voor zichzelf in het werk der zaligheid mede om in vertrouwvolle overgave zich hechter vast te klampen aan God door de h., waardoor het bezit der zaligheid veilig verankerd ligt (Hebr. 6. 11-20).

Met de andere goddelijke deugden van geloof en liefde wordt de deugd van h. in de ziel ingestort bij de rechtvaardigmaking (Trid. Sess. 6, cap. 7; Denz. 800). Zij gaat slechts teloor door verlies van het geloof, waardoor de beweegreden der h. wordt te niet gedaan, en door rechtstreeks te zondigen tegen de h., nl. door → wanhoop en → vermetel vertrouwen.

Daar de hemel als loon is beloofd voor de → goede werken, is het geheel overeenkomstig Gods bestel te handelen uit beweegreden van h. op het loon der

eeuwige zaligheid, al is handelen uit zuivere liefde tot God volmaakter (Trid. Sess. 6, cap. 11, can. 26, 31; Denz. 804, 836, 841). Ook is dat streven der h. naar de zaligheid als naar eigen geluk niet in strijd met den blijvenden toestand der volmaakte zuivere liefde tot God. Tegenovergestelde leeringen, door → Fénélon voorgestaan in zijn Explications des maximes des Saints sur la vie intérieure, werden verworpen door Innocentius XII (Denz. 1327-1349). → Quietisme.

Lit.: St. Thomas Aq., Summa Theol. (I. II. qu. 40; II. II. qu. 17-22); Beysens, Algemeene Zielkunde (II); Harent, in Dict. Théol. (s.v. Espérance); Billot, De Virtutibus Infusis (³1921); Tillmann, Die Kath. Sittenlehre (1935). *v. d. Meulen.*

Iconographie. De h. wordt symbolisch uitgebeeld door een hond, kroon, duif, phoenix, anker, compas, vogel in kooi, bij, zeilboot, sikkel, pelgrimsstaf, kruisvaan, twijg, gevouwen handen, blik ten hemel; ook, sinds de Renaissance, een hoorn van overvloed. In de trits van de H.H.Barbara, Catharina en Magdalena, die als groep onder den naam van de drie Santinnen bekend is, wordt Catharina als de verpersoonlijking der h. beschouwd. Vervolgens hebben o.a. Donatello (doopvont te Siena) en Jacopo Sansovino (grafmonument van Fr. Vernier te Venetië) en in de 18e-19e eeuw de Deen A. Thorwaldsen (museum te Kopenhagen) de h. als een gracieuze vrouwelijke figuur in beeld uitgevoerd. Bekend zijn nog uit de 18e eeuw een „Espérance nourissant l'Amour" van den Franschen beeldhouwer J. J. Caffieri, welk thema door den Eng. schilder Joshua Reynolds eveneens werd behandeld.

Lit.: O. Doering, Christl. Symbole (1933); F. X. Kraus, Gesch. d. christl. Kunst (1908); K. Smits, Iconogr. der Ned. Primitieven (1933); A. Michel, Hist. de l'art. *p. Gerlachus.*

Hoorbeker, → Geluidstrechter.

Hooren is de zintuigelijke waarneming van geluid. Voor den mensch zijn hoorbaar alle trillingen tusschen de drempelwaarden van 16 en 20 000 per seconde en van een bepaalde minimum sterkte. Zie verder → Gehoororgaan.

Hooren, Theorie van het, → Gehoor.

Hoorendstomheid (audimutitas). Hoorendstom noemt men kinderen, die op den normalen leeftijd nog niet spreken, terwijl zij wat gehoor en begrip betreft geen afwijkingen vertoonen. Zoo vroeg mogelijk moet bij deze kinderen begonnen worden met spraakoefeningen, liefst op een doofstommenschool. Hier krijgen zij articulatie-onderwijs en leeren op deze wijze de medeklinkers der voorste articulatiegebieden. Heel vaak komen dan de overige medeklinkers vanzelf. *Nelissen.*

Hoorigen, → Hoorigheid.

Hoorigheid, 1° (Recht) rechtstoestand der hoorigen (halfvrijen). Naar tijd en plaats was deze rechtstoestand zeer verschillend. De vrijheid tot het aangaan van een huwelijk was veelal beperkt (huwen binnen de → echte). De hoorigen hadden een zakelijk gebruiksrecht ten aanzien der hoorige goederen. De heer, eigenaar van het goed, had recht op een tegenprestatie, welke kon bestaan in hand- en spandiensten (→ Corvee) en/of jaarlijksche betalingen (→ Cijns). Gevolg bij niet-betaling: → Belmondigheid. De hofhoorigen hadden een eigen rechtspleging in het hofgerecht. Daaronder ressorteerden zij, die behoorden tot dezelfde echte. Geschillen tusschen de hofhoorigen onderling en tusschen de hofhoorigen en hun heer (hofheer) werden daar berecht. In strafzaken waren ze onderworpen aan het gemeene recht. In het hofgerecht trad de hofmeier (villicus, hofrechter) op als voorzitter en rechtsvorderaar. Hij vertegenwoordigde den heer. Recht spraken de hofhoorigen, later een keur uit de hofhoorigen (keurnooten).

De h. heeft zich, zij het in verzwakten vorm, weten te handhaven tot het eind der 18e en het begin der 19e eeuw. → Hofrechten; Laatrechten; Standen. *Hermesdorf.*

2° In psychopathologischen zin beteekent h. een psychisch gebonden-zijn aan den wil van een ander, in zulk een mate, dat de eigen wilsvrijheid daardoor vernietigd is, zoodra deze andere persoon iets verlangt. Vooral onder invloed der sexueele liefde kan het tot een zoodanige overheersching door den beminden persoon komen, dat de hoorige in alles den wil van den beminde moet volbrengen, óók al is dit in strijd met de eigen hoogere gevoelens van het individu en heeft het een afkeer van de daad. Gewoonlijk is de vrouw de hoorige, doch soms ook wel de man; het komt voor, dat de hoorigheid zich slechts tot één persoon uitstrekt; of zelfs, dat een vrouw, die absoluut onderworpen is aan den geliefde, zelf weer over andere mannen absoluut den baas speelt, zooals vooral bij hysterische vrouwen niet ongewoon is. Het is duidelijk, dat bij elke liefdesverhouding een lichte graad van h. zal voorkomen. *Klessens.*

Hoorn, eiwitachtige, door epidermiscellen gevormde stof, bijv. haren, nagels, hoeven, veeren. Hoofdbestanddeel is keratine, dat gekenmerkt is door een hoog zwavelgehalte en moeilijke chemische aantastbaarheid. Het is een vorming van de opperhuid (→ Huid). Het door enzymatische afbraak van h. gewonnen keratine wordt gebruikt als omhulsel van pillen, die de maag onveranderd moeten passeeren, maar in de darmen aangetast worden. Voor kunsthoorn, zie → Galaliet. Zie ook → Bakeliet. *Tellegen.*

Hoorn of horen, de met een sterke hoornhuid bekleede, spitspuntige uitwassen op den kop van vsch. zoogdieren. Bij de holhoornigen (runderen, geiten en antilopen) begint de horenvorming met de ontwikkeling van twee beenige, holle uitgroeiingen, beenpitten, op de voorhoofdsbeenderen, aan weerszijden van den kop één. De holten hiervan zijn opgevuld met merg. De huid over deze beenpitten vormt een dikke en stevige hoornlaag, die deze als een scheede omgeeft. Voortdurend slijt deze hoornscheede naar buiten af en wordt van binnen door nieuw hoornmateriaal versterkt; zelden worden de h., zooals bij de gaffelantiloop, periodiek afgeworpen. Zoowel de mannelijke als vrouwelijke individuen der holhoornigen kunnen h. bezitten. Soms wordt ook het gewei der herten h. genoemd. Hier blijft echter de bekleedende huid week en zijn de beenpitten massief. → Gewei. De neushoorns bezitten één of twee h., die zich als een solide massa van aaneengekitte hoornzuiltjes op sterk opgewelfde lederhuidpapillen verheffen. De h. rusten hier op de beenderen van den voorschedel en staan, ingeval er twee zijn, achter elkaar. Bij vele uitgestorven reptielen kwamen ook dgl. h. voor. Sommige insecten bezitten aan den kop sterke spitspuntige chitine-uitbreidingen, die als h. worden aangeduid. De h. zijn te beschouwen als aanvals- of verdedigingswapenen. *Willems.*

Hoorn wordt in de H. Schrift figuurlijk gebruikt: 1° voor kracht; 2° voor de uitstekende hoeken van het altaar (Lat. cornu altaris beteekent in de liturgie nog: de hoek van het altaar).

Hoorn van overvloed, 1° (myth.) → Abundantia; Amalthea.

Als decoratief motief is een hoorn, waaruit bloemen en vruchten komen, een zeer veel gebruikelijk attribuut van Vrede en Handel, om den welstand of overvloed te kennen te geven; ook is de h. een zinnebeeld van de zinnelijke liefde en van de hoop.

2° (P l a n t k.) H. v. o. (Craterellus cornucopoides) is een korstzwam, waarvan de hoed den vorm van een hoorn heeft. Het oppervlak is fluweelig, grauw of bruin. De h. v. o. is 3-6 cm hoog op een zwarten hollen steel, komt op kalkrijken grond voor en is eetbaar. De kleine h. v. o. (Craterellus sinuosus) heeft een gevulden steel en komt veelvuldiger dan de andere soort in bosschen voor. *Bouman.*

Hoorn (m u z i e k), **1° koperen blaasinstrument,** dat in het orkest een belangrijke rol vervult. De h. bestaat vnl. uit een lange conische buis van enge mensuur, die, opgerold, het instrument een ronden vorm geeft. De buis eindigt in een breeden schalbeker; het mondstuk, aan het andere einde, heeft een specialen, smallen vorm. Van al de blaasinstrumenten gebruikt de h. het grootste aantal natuurtonen; behoudens den moeilijk bereikbaren grondtoon (hier genoteerd als groot-G), zijn min of meer bruikbaar:

Als jachthoorn, gewoonlijk in D gestemd, bestond 't instrument reeds eeuwen (Virdung beschreef het in 1511), eer het, eenigszins verbouwd, als n a t u u r h o o r n in Duitschland ca. 1750 zijn intrede deed in het symphonieorkest. Ten einde in de gebruikelijke toonaarden aangewend te kunnen worden, bediende men zich van verschillend gestemde instrumenten en van verstelbare beugels, die den h. een anderen grondtoon gaven. Aldus beschikte men over natuurhoorns in laag bes, c, d, es, e, f, fis, g, a en hoog bes. Ook vond men middel, om met gestopte tonen (door de hand in den beker te steken) de ontbrekende tonen van de gamma (ook chromatisch) te bereiken.

Gebruik makende van de vinding van Ad. Sax, vonden Blümel en Stölz in 1814 den h. met 2 ventielen uit en in 1830 bouwden Müller en Sattler den h. met 3 ventielen. Hiermede was de h. een volwaardig chromatisch instrument geworden en hoefden de componisten niet langer zijn zeer beperkte mogelijkheden te ontzien. Tegenwoordig wordt in het symphonieorkest meest voor F-hoorn geschreven. De normale orkestbezetting vergt 4 hoorns, 1 en 3 voor het hooge en 2 en 4 voor het lage register. Dit aantal wordt echter vaak overschreden. In de fanfare- en harmoniebezetting gebruikt men bij voorkeur Es-hoorns. Het karakter van den hoorntoon in het orkest kan zijn: landelijk, heroïsch, ruw, maar ook teer en poëtisch. De Romantische componisten hebben zijn mogelijkheden rijkelijk uitgebuit (Weber, Wagner, Brahms, Mahler, Rich. Strauss).

Voor B a s s e t - h o o r n, zie onder dit woord; voor E n g e l s c h e h o o r n, zie → Hobo.

2° Orgelregisters. G e m s - h o o r n (cor de chamois) is een orgelregister, in verschillende voetmaten voorkomend (van 1′ tot 16′), verwant met de gamba.

K r o m - of K r u m m - h o o r n (cromorne), tongspel van 8′, met nasaal geluid.

N a c h t - h o o r n (cor de nuit), orgelregister van aangenaam fluitkarakter, komt voor als 8′, 4′ en zelfs 2′. *de Klerk.*

Hoorn, stad en gem. in het W. Friesche zeekleigebied van de prov. N. Holland, aan het IJselmeer; voormalige Zuiderzee-, handels- en visschersplaats. Opp. 677 ha; ca. 12 500 inw. (1935), waarvan 43 % Prot., 35% Kath. (vormend de parochie H.), 0,4% Israëliet en 19% onkerkelijk. Er is een rijks-H.B.S. met 5-jarigen cursus, een huishoud- en industrieschool voor meisjes, een landbouwhuishoudschool, een rijkstuinbouwwinterschool, een ambachtsschool en een muziekschool. In H. staat het West-Friesche Museum (1878). Van de drie ziekenhuizen is één Kath.; verder bezitten de Kath. een wees- en oudeliedentehuis. H., als centrum der omgeving, heeft een bloeiend winkel- en marktwezen (vooral vee en kaas, daarnaast tuinbouwgewassen) en anderen handel, een druk land- en waterverkeer, industrie (metaal, hout enz.) en eenige visscherij. Van H. gaan spoorlijnen naar Amsterdam, Alkmaar, Medemblik en Enkhuizen.

Hoorn. Hoofdtoren.

Hoorn (= hoek) ontstond omstreeks 1300, kwam

Hoorn. Waag.

spoedig door handel, visscherij en nijverheid tot bloei. In de 15e e. verrijzen hier meerdere kloosters, die door de Hervorming in andere handen overgingen. In 1426 wordt de stad ommuurd, in 1508 en 1578 uitgelegd. De 17e e. brengt groote welvaart. Hier zijn Kamers van de Oost- en West-Indische Compagnie en van de Compagnie van Spitsbergen. In H. is het College van Gecommitteerde Raden van West-Friesland en een der Admiraliteitscolleges. In de 18e eeuw komt het verval; met de oude grootheid is het definitief gedaan. H. is de geboortestad van J. P. Coen en Joh. Messchaert.

B e z i e n s w a a r d i g h e d e n. Menig bouwwerk en plek herinneren nog aan vroeger dagen. We noemen de Oosterpoort (1578), stadhuis (1385 als Hiëronymietenklooster gesticht), Mariatoren (1508), Hoofdtoren (1532), de Waag (1609) op de Roodesteen of Kaasmarkt, St. Maria- of Noorderkerk (1441-1519), St. Pietershof (in 1457 als St. Pietersklooster gesticht), St. Anthonie- of Oosterkerk (1450 - begin 1500) enz. *van der Meer.*

Hoorn, K a a p, Zuidelijkste punt van Z. Amerika (56° Z., 67° W.), een voorgebergte, 150 m hoog, op het gelijknamige eil. van de Vuurlandgroep-archipel. Zuidwesterstormen, zeestroomen en nevels maken het omvaren gevaarlijk. Ontdekt in 1616 door W. Schouten en Jacob le Maire; genoemd naar Schouten's geboorteplaats. *Zuylen.*

Hoorn, 1° A r n o l d (Aernt) v a n, als bisschop van Utrecht (1371-1378) Arnold II; † 8 Maart 1389. Met ijver behartigde hij de geestelijke en tijdelijke belangen van zijn diocees. In 1375 vaardigde hij den bekenden Landbrief uit, een soort grondwet van het Sticht, waarop de volgende bisschoppen den eed aflegden bij de aanvaarding der regeering; hij beloofde de sloten aan deze zijde van den IJsel nimmer te verpanden, geen schatting te zullen vorderen noch oorlogen te voeren zonder toestemming van kapittels, ridderschap en edelen. De slotvoogden en ambtenaren zouden steeds geboortig moeten zijn uit het Sticht en daar hun goederen hebben liggen. In 1378 werd Arnold naar Luik verplaatst. *J. de Jong.*

2° (Ook: Horn) P e t r u s, Broeder van het gemeene leven, * 1424 te Hem bij Hoorn, † 19 Nov. 1479 te Deventer. Hij schreef een Vita Gerardi Magni (uitg. Ned. Arch. v. Kerkgesch. 1909, blz. 325-370) en vervolgde het Scriptum van Dier de Muden. Zijn leven in: Dumbar, Analecta (I, 148-162). *J. de Jong.*

Hoornaar (Vespa crabro), ook: paardenwesp of horentje, de grootste in deze streken voorkomende wespensoort. Lengte 24-30 mm; kop en borststuk zijn zwart, het achterlijf is geel met zwarte ringen; de steek van den angel is zeer pijnlijk. De in den winter overlevende, bevruchte wijfjes vliegen begin Mei uit. Zij bouwen een nest van gekauwde boomschors of houtvezels aan een balk, in een hollen boom of in den grond. Zoodra eenige cellen gereed zijn, begint de wesp eieren te leggen; na 4 weken hebben zich nieuwe wespen ontwikkeld, die kleiner zijn dan de eerste. Het nest wordt nu steeds vergroot, tot het den vorm heeft van een bol; vlieggaten geven toegang tot het inwendige, waar enkele raten, door zuiltjes gescheiden, te vinden zijn; de opening der cellen is naar beneden gericht. De maden krijgen als voedsel fijngekauwde insecten. *M. Bruna.*

Hoornaar, gem. in de prov. Zuid-Holland, ten N. van Gorcum. Ca. 700 inw., allen Prot.; opp. 545 ha. Behalve de Diluviale zandhoogten (donken), waarop het dorp is gebouwd, bestaat de bodem overwegend uit kleigrond, die voor bouw- en grasland in gebruik is.

Hoornamputatie, operatie, toegepast bij onhandelbare stieren, daar deze, eenmaal van hun natuurlijk wapen beroofd, veel gemakkelijker in den omgang worden. Narcose is bij deze operatie noodzakelijk. Er ontstaat een bloedende wonde, die dichtgebrand moet worden. Ook wordt wel een stuk huid om den hoorn heen losgemaakt, de hoorn en hoornpit tot op den bodem geamputeerd en dan de stomp met de huid bedekt.

Hoornblad (Ceratophyllum), het eenige geslacht der hoornbladachtigen, omvat 2 soorten zoetwaterplanten, kruidachtige, ondergedompelde gewassen. Deze soorten, C. submersum en C. demersum, komen ook in W. Europa veel voor.

Gedoornd hoornblad (C. demersum). a = vrouwelijke bloem; b = mannelijke bloem; c = vrucht.

Hoornbladachtigen, → Hoornblad.

Hoornblende of amphibool, samenvattende naam voor eenige mineralen, welke in veel eigenschappen overeenkomen. Alle zijn monoklien, met geringen uitdovingshoek. De voornaamste h. volgen hier. Tremoliet, wit tot groen, met lange kristallen, welke vezelige agregaten vormen. → Actinoliet of straalsteen vormt mooie groene kristallen. Dichte agregaten van actinoliet en tremoliet vormen asbest, gewonnen in de Alpen. Hoornblende c.s. bestaat uit de calcium-magnesium- en calcium-ijzersilicaten zooals tremoliet met hierbij gemengd calcium-magnesium-aluminiumsilicaat en natrium-aluminiumsilicaat. Het vormt groene tot zwarte kristallen.

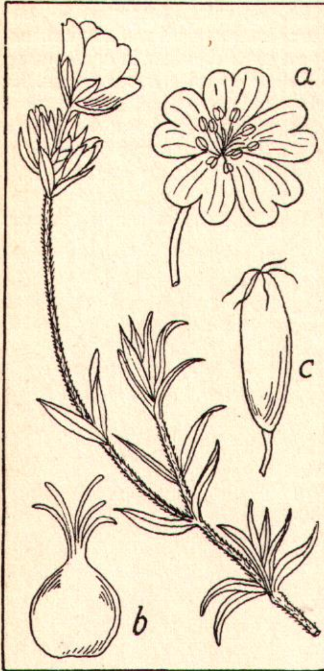
Gewone h. vormt stengelige of korrelige agregaten in kristallijne schisten en diepgesteenten. → Amphibolieten bestaan bijna geheel uit dit mineraal. Basaltische h. zijn de zwarte mineralen, welke men in basalt en andere uitvloeiingsgesteenten aantreft. Sterk pleochroïtisch. Glaucophaan, een lavendelblauw, stengelig mineraal, waarin $Na_2Al_2Si_4O_{12}$ overheerscht. Arfvedsoniet, riebeckiet, uraliet, barkevikiet en vele andere mineralen behooren tot de hoornblenden. *v. Tuijn.*

Hoornblendiet, stollingsgesteente, overwegend bestaande uit hoornblende; het behoort tot de ultrabasische dieptegesteenten, en is nauw verwant aan periodotiet.

Hoornbliksemafleider, → Bliksemafleider.

Hoornbloem (Cerastium), behoorend tot de muurachtigen, bewoont met de meeste der talrijke soorten de gematigde streken van Azië en Europa, waar ook vele in de Alpen huizen, bijv. C. alpinum en C. latifolium. Van deze witbloemige kruiden komen ook vsch. soorten in onze streken voor, o.a. de grootbloemige

akker-hoornbloem, C. arvense en C. tomentesum, de kleinbloemige C. triviale, de gewone h., C. semidecandrum, de zandhoornbloem, en C. glomeratum, de kluwenhoornbloem. *Bouman.*

Akkerhoornbloem (C. arvense). a. = bloem ; b = stamper ; c = onrijpe vrucht.

Hoorne, Philips van Montmorency, graaf van, gewoonlijk aldus genoemd ; eigenlijk Horn (→ Horn, 2°); vooraanstaand Ned. edelman in den tijd der troebelen; * 1524, onthoofd 5 Juni 1568 te Brussel. Van zijn stiefvader erfde Philips het graafschap Horn in het tegenw. Ned. Limburg. In 1555 werd hij stadhouder van Gelderland, 1556 ridder van het Gulden Vlies, 1559 admiraal-generaal en was opperbevelhebber der vloot, die koning Philips naar Spanje bracht. Op 15 Oct. 1561 keerde H. vandaar naar de Ned. terug. Lid van den Raad van State. Tegenstander van Granvelle. Aanwezig op de vergaderingen van Breda en Hoogstraten. Zijn houding te Doornik, waar hij aan de Calvinisten kerkbouw buiten de muren toestaat, vormt een voornaam punt van de beschuldigingen, die na zijn gevangenneming (9 Sept. 1567) tegen hem werden ingebracht.
J. Cornelissen.

Philips, graaf van Hoorne.

Hoornklaver (Trigonella), geslacht van de plantenfam. der peulgewassen, telt 70 soorten, waarvan de belangrijkste zijn T. coerulea, zevengetijdenklaver, en T. foenum graecum. De eerstgenoemde soort wordt om de Alpen aangeplant en benut voor het kruiden van kaas. De tweede teelt men in de Middellandsche-Zeelanden voor het winnen van het zaad, dat geneeskundige waarde heeft. In Egypte eet men ze gaarne geroosterd. In Z. Azië maken deze zaden een bestanddeel uit van de curry. *Bouman.*

Hoornlaag, → Huid.

Hoornlevermos (Anthoceros), een levermos, dat in verschillende soorten over de heele aarde verspreid voorkomt. In iedere cel bevindt zich slechts één bladgroenkorrel en in ruimten met slijm aan de onderzijde van de plant leven kolonïen van het splijtwier Nostoc. Het sporogonium, dat den vorm van een hauwtje heeft, gaat met twee kleppen open. *Bouman.*

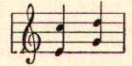
Hoornmelde (Axyris amarantoides), een 1 m hoog eenjarig gewas, afkomstig uit Z. Rusland; behoort tot de familie der ganzevoetachtigen. Ook in onze streken treft men soms deze soort in het wild aan.

Hoornpapaver (Glaucium) behoort tot de plantenfam. der papaverachtigen, en stamt uit Z. Europa. Het zijn mooie zomerbloemen voor den tuin. Vooral G. flavum, geelbloeiend, en G. corniculatum, rood getint met zwarte vlekken, worden veel gebruikt.

Hoornplaat noemt men bij vsch. gewervelde dieren de dorsale, meer convexe en harde hoornbekleeding der teentoppen tegenover de ventrale, platte en meer weeke zoolplaat.

Hoornprosenchym, → Prosenchym.

Hoornquinten, verdekte quinten, zooals die, welke ontstaan door de natuurtonen van een paar hoorns, bijv.:

In de harmonieleer maakte deze opvolging, ook in dalende beweging, van oudsher uitzondering op het strenge quinten-verbod. *de Klerk.*

Hoornrots, → Hornfels.

Hoornsche Diep, ten behoeve van het Noord-Willemskanaal gekanaliseerde benedenloop van de Drentsche Aa, zoo genoemd naar een voorhof (Den Hoorn) van de Maria-abdij te Assen.

Hoornscheede, hoornachtige bekleeding van den snavel der vogels of van de horens bij de holhoornigen.

Hoornsche Hop, gedeelte van de voormalige Zuiderzee bij Hoorn.

Hoornschubben, → Schubben.

Hoornsponsen (Ceraspongia), sponsen, waarvan het skelet bestaat uit draden van spongine, een hoornachtige stof. Tot deze groep behooren badspons en paardenspons.

Hoornsteen, dicht, hard, splinterig, uiterst fijnkorrelig gesteente, door diagenetische verharding uit kleigesteente ontstaan. Diepzeeklei-afzettingen leenen zich bijzonder voor vorming van hoornsteen.

Hoornsterzwaag, dorp van ruim 1 500 inw. in de gem. → Heerenveen.

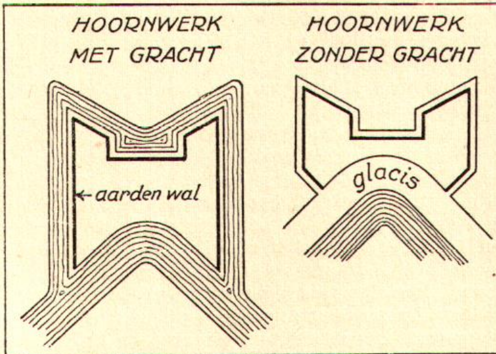
Hoorntandmos (Ceratodon purpureus), loofmos van de fam. der Dicranaceeën; komt over de geheele aarde op oude muren en steenen voor en valt daar op door de roode kleur, ofschoon het plantje maar enkele cm hoog is.

Hoornvisschen (Sclerodermi), groep van tropische beenvisschen, waarvan de huid met beenplaten is gepantserd. Tot de h. behooren o.a. de familie der Balistidae, waarbij het pantser bestaat uit losliggende, beweeglijke beenplaten, en de Ostraciontidae of koffervisschen, waarbij het pantser tot één geheel is vergroeid. *M. Bruna.*

Hoornvlies (cornea), beschermend vlies aan de buitenzijde van den oogbol (→ Oog).

Hoornvormingen zijn de vsch. hoornachtige aanhangsels der → huid, zooals haren, veeren, schubben, klauwen, nagels en hoeven.

Hoornwerk (k r ij g s k.), buitenwerk der Oud-Ned. bevestigingswijze, aan de voorzijde voorzien van twee punten.

Hoornzwam of h o o r n t j e s (Calocera), zakzwam van de fam. der Clavariaceeën; leeft vooral op vermolmd hout en heeft een vruchtlichaam, dat op een hertengewei gelijkt. De kleur is goudgeel tot oranje. Soorten zijn C. cornea, die vooral op eiken voorkomt, en C. viscosa, de kleverige h., die meestal op dennenstronken te vinden is. De h. is niet vergiftig. *Bouman.*

Hoortoestellen, → Gehoorapparaat.

Hoos, ook w i n d h o o s, t r o m b e en t o r n a d o, is een in de onderste dampkringslagen zich voortbewegende luchtzuil van betrekkelijk kleine middellijn (ca. 300 m), waarin de wind snel om een verticale of schuine as draait. De draaiingsrichting van den wind is, op het N. halfrond, meestal negatief, d.i. tegengesteld aan die van de uurwerkwijzers, maar zij kan ook positief zijn. De windsnelheid is algemeen grooter dan 50 m per sec, soms vermoedelijk grooter dan 125 m per sec. De luchtdruk in het hooscentrum is ong. 20 mm kwik lager dan in de omgeving. Een zichtbaar aanhangsel, in vorm van een slurf of t r o m b e van enkele m doorsnee, verschijnt dikwijls aan het benedenvlak van een machtige buienwolk en reikt soms tot het aardoppervlak. Het wordt door waterdampcondensatie, bij drukafname, in het midden van de h. gevormd. De h. kan beweegbare voorwerpen van den grond opzuigen en over vrij groote afstanden verplaatsen. Het geweldig hoosgeraas zou vnl. door de meegevoerde voorwerpen worden voortgebracht. Bliksem, donder en neerslag worden dikwijls waargenomen. Ten gevolge van de windkracht en de plotselinge drukafname veroorzaakt een h. groote schade. De treksnelheid van de h. is gemiddeld 50 km per uur en haar trekrichting is meestal naar Oostelijke richtingen. De hoosbanen hebben verschillende lengte: tusschen 1 km en 100 km en meer. Het ca. 100 m breede spoor met ontwortelde boomen, vernielde huizen enz., dat de h. dikwijls aan het aardoppervlak achterlaat, is soms onderbroken, doordat de h. sprongsgewijze over den grond heen trekt.

De eigenlijke h. ontstaat aan een koud front. → Front. Vgl. → Dwarrelwind en → Zandpilaren. Volgens Wegener is de h. een naar de aarde omgebogen uiteinde van den horizontalen luchtwervel van het koud front. Volgens Van Everdingen wordt hoosvorming ingeleid door groot windsnelheidsverschil in verticale richting.

De meeste en krachtigste h., de t o r n a d o's, komen in de Ver. Staten van Amerika, inz. in het Mississippi-gebied, en in W. Afrika voor (op 19 Febr. 1884, 44 tornado's over Florida; op 18 Maart 1925, 7 tornado's over Missouri, Illinois en Indiana: 792 dooden, 3 000 gekwetsten en 18 millioen dollar schade). De h. zijn zeldzamer en meestal zwakker in Europa. Gemiddeld worden twee vernielende h. per jaar in Ned. waargenomen (1882-1925). De Borculo-ramp (Ned.) van 10 Aug. 1925 getuigt van groote hooskracht. De h., die op zee voorkomen, de zgn. → w a t e r h o o z e n, zijn in het algemeen zwakker en geringer in doorsnee dan de landhoozen. Vgl. → Cyclonen (sub: tropische c.). *V. d. Broeck.*

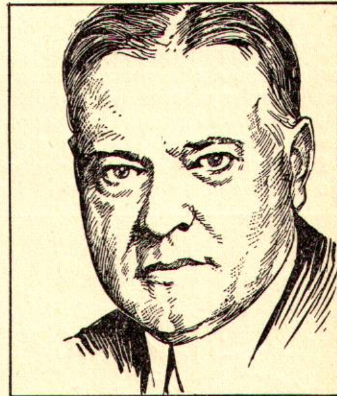
L i t.: A. Wegener, Wind- und Wasserhosen in Europa (Brunswijk 1917); De Courcy Ward, Tornadoes of the U. S. as climatic phenomena (Londen 1917); E. van Everdingen, Cycloonachtige windhoozen van 10 Aug. 1925, in: Hemel en Dampkring (1925, 306).

Hoosac-tunnel (Massachusetts, V. S., 42° 40′ N., 72° W.), tunnel van 8 km door den Mount Hoosac, op den weg van Boston naar het Westen. Voltooid in 1856. Oudste tunnel der Ver. Staten.

Hoosvat, houten schepje, waarmede het water uit een klein vaartuig geschept wordt.

Hoovaardigheid, → Hoogmoed.

Hoover, H e r b e r t C l a r k, dertigste president der Ver. Staten van Amerika (1929-'33); * 10 Aug. 1874 te West-Branch. Hij begon zijn loopbaan als mijnbouwkundig ingenieur in Australië en China, waarna hij techn. bureau's exploiteerde in vsch. groote steden in Amerika en daarbuiten. Van 1917 tot 1919 was hij levensmiddelendictator en 1921-'28 min. van Handel onder de presidenten Harding en Coolidge. Hij slaagde er in dit dept. tot een der allergewichtigste te maken.

H. C. Hoover.

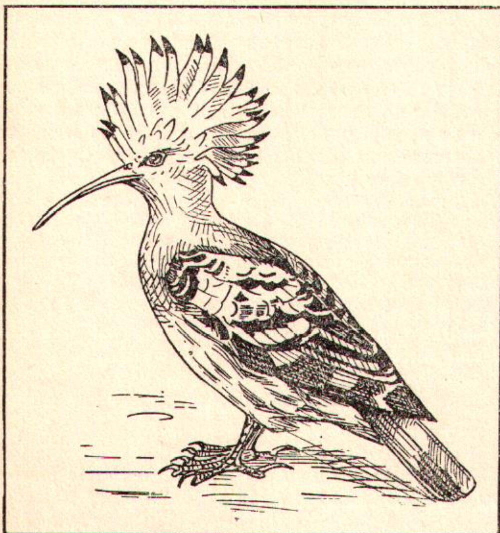
Hoover-moratorium. Aldus noemt men het in het Hoover-plan vervatte → moratorium, volgens hetwelk practisch alle betalingen op schulden van regeeringen (→ Herstelschulden) en noodcredieten, uitgezonderd verplichtingen van regeeringen aan particulieren, van 1 Juli 1931 tot 30 Juni 1932 werden opgeschort. *Vorstman.*

Hooydonk, J o a n n e s v a n, Ned. bisschop; * 2 Aug. 1782 te Ulvenhout, † 25 April 1868 te Hoeven. In 1808 te Amsterdam priester gewijd, doceerde hij weldra aan het seminarie te Breda, waarvan hij bij de verplaatsing naar Hoeven in 1817 president werd. In 1827 werd H. apost. vicaris van Breda, in 1842 bisschop van Dardanië i.p.i. Bij het herstel van de hiërarchie (1853) werd H. de eerste bisschop van Breda.

L i t.: J. B. Krüger, Kerkel. Gesch. v. h. Bisdom van Breda (II, 1874). *de Haas.*

Hop, 1° (Upupa epops L.) een v o g e l van de fam. der hoppen, heeft een fijn rood-isabellakleurigen

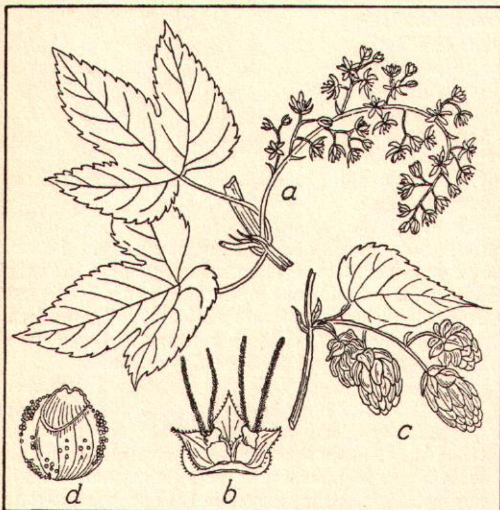
kop, hals, mantel en onderdeelen, een gelijk gekleurde kuif met zwarte vlekken aan het einde der veeren; overigens is hij wit met zwarte vlekken. Hij leeft in Z. Europa en komt thans zeldzaam in onze streken voor. *Keer.*

Hop (Upupa epops L.).

2° (Humulus Lupulus) Overblijvende klimplant van de fam. der hennepachtigen, waarvan de vruchtkegels worden gewonnen en voor bierbereiding gedroogd (zie onder). In de vroege lente worden de jonge, uit de aarde ontspruitende scheuten als groente gebruikt.

De vruchtkegels of bellen worden in het wild verzameld of geplukt van daartoe aangeplante h., die

Hop (Humulus Lupulus). a = tak met mannelijke bloemen; b = twee vrouwelijke bloemen met bracteën; c = tak met vruchtkegels; d = vrucht.

tegen hooge palen of ijzerdraden klimt. De cultuur van h. is in Ned. ongeveer uitgestorven, komt daarentegen in Z. Duitschland, Tsjecho-Slowakije en Kent nog op groote schaal voor. Men ondervindt daarbij moeilijkheden van vsch. ziekten en van ongedierte. Zie ook → Hopklieren; Hopmaal. *Rietsema.*

H. werd al in de M. E. in bierbrouwerijen gebruikt om het bier te kruiden. Niet enkel de smaak, maar ook kwaliteit en houdbaarheid van het bier worden er door verhoogd. Hier komen uitsluitend de vrouwelijke planten van de Europ. h. (Humulus lupulus) in aanmerking. Bij de bierbereiding gebruikt men slechts de gedroogde vruchtkegels. In deze hopkegels komt voor het hopmeel (lupuline), een klierafscheiding, dat de nuttige bestanddeelen bevat voor het bier. Het is een geel, harsachtig, bitter, aromatisch en kleverig meel. De belangrijkste bestanddeelen van lupuline zijn, behalve een geringe hoeveelheid etherische olie, die voor de brouwerij van gering belang is, de bitterstoffen, die niet slechts den bitteren smaak aan het bier verleenen, maar bovendien voor het bier conserveerende en kwaliteit verhoogende stoffen bevatten. Het zijn bijzonder deze bitterstoffen, welke onder den vorm van zuren en harsen door het laboratorium bepaald worden, om de kwaliteit van de h. analytisch vast te stellen.

Als zeer fijn geldt de Tsjecho-Slowaaksche h. en bijzonder de Saazer h. Zeer gewaardeerd is ook de h. uit Beieren, maar ook in andere deelen van Duitschland, als Wurttemberg en Baden, wordt goede h. gekweekt. Van de Eng. h. is die uit het graafschap Kent het meest bekend. Verder vindt men nog goede h. in Vlaanderen (Aalst en Poperinge), in Frankrijk (Elzas-Lotharingen) en de Ver. Staten (Californië en Oregon).

Lit.: → Bier. *Frateur.*

Hope, Anthony, schuilnaam van sir Anthony Hope Hawkins, Eng. romanschrijver; * 9 Febr. 1863 te Londen. Van zijn romans, die tot het betere amusementsgehalte behooren, als Tristam of Blent (1901), The Intrusions of Peggy (1902), Double Harness (1904), Second String (1909), is The Prisoner of Zenda (1894) vooral merkwaardig om het feit, dat de geschiedenis zich afspeelt in het fictieve Centraal-Europ. vorstendommetje Ruritania. Dit idee is overgenomen door vele latere schrijvers en sindsdien is de Ruritaansche romance (ook in de film) een zekere mode geworden. *F. Visser.*

Hopei (Chineesch, = ten N. v. d. rivier), Chin. provincie (VII 383 F/G 3); opp. 320 000 km², 35 millioen inw. H. is een deel der Noord-Chin. laagvlakte, vruchtbaar en dicht bevolkt; tarwe, gierst, boonen, katoen, jute, hennep; steenkool in het Westelijk gebergte. Hoofdstad Peiping; grootste havenstad Tientsin.

Lit.: Tiefensee, Die Prov. Dschili enz. (diss. Koningsbergen 1922). *Heere.*

Hopi, stam en pueblo van de → Indianen van Noord-Amerika, Zuid-Westergebied; ook vaak vermeld onder den naam van Moki (of Moqui) en Tusayan. In den huidigen staat Arizona.

Hopkins, Gerard Manley, Eng. dichter; * 1844 te Dublin, † 1889 aldaar. Toen deze eminente Kath. dichter (Jezuïet) stierf, was zijn oeuvre nagenoeg onbekend. Eerst in 1918 onthulde de Engelsche poet laureate Robert Bridges zijn grootheid en sindsdien hebben Hopkins' koene experimenten op het gebied der prosodie en de breede vlucht van zijn intuïtieve ideeën een sterke echo gevonden in de poëzie en de lit. van de na-oorlogsche generatie. Zijn diepzinnige, hoofdzakelijk religieus geïnspireerde verzen met com-

pacte structuur vergen van den lezer intense concentratie.

Uitg.: Poems of G. M. H., d. R. Bridges. — Lit.: G. F. Lahey S.J., G. M. H. (Oxford 1930); E. E. Phare, The Poetry of G. M. H. (1933); C. C. Abbot, The Letters of G. M. H. to Robert Bridges (1935); Daniel Sargent, Four Independents (1935). *F. Visser.*

Hopklaver, → Rupsklaver.

Hopklieren, geelbruin, grofkorrelig poeder, dat bestaat uit de veelcellige, schotelvormige klierharen met gewelfde cuticulablaas, die voorkomen op de schubben van de kegelvruchten van Humulus Lupulus. H. worden verkregen door hopbellen boven een laken te ziften. Bestanddeelen: hars, bitterstoffen, o.a. α hopbitterzuur, $C_{21}H_{30}O_5$, humenol en β hopbitterzuur, $C_{25}H_{36}O_5$, en vluchtige olie, die terpenen, organische zuren en alcoholen, o.a. linaloöl en myrcenol, bevat. H. worden in de geneeskunde gebruikt tegen nerveuze prikkelbaarheid, o.a. van de blaas. *Hillen.*

Hoplieten (Gr. hoplitai, < hoplon = wapen, schild), zwaargewapende infanteristen, kern van elk Gr. leger. Hun uitrusting bestond uit harnas, helm, scheenplaten, kortzwaard, werpspies en schild. Daar ze hun eigen uitrusting moesten bekostigen, was hun getal gering.

Hopmaal heette het onthaal van de buren, die bij het hopplukken geholpen hadden. Het bestond uit pannekoeken met stroop en heette in de Bommelerwaard „de Laars”.

Lit.: De Geldersche Volksalmanak (1840).

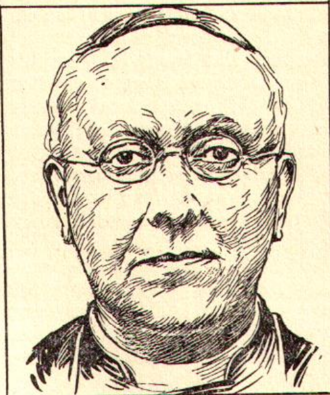
Hopman of kapitein, in den tijd van de huurlegers commandant van een vendel, een afd. krijgsvolk van ca. 60 man. De h. was eigenaar van het vendel, waarmede hij zich verhuurde. Hij wierf zelf zijn soldaten aan. De aanvoering van den troep in den krijg werd veelal aan een luitenant opgedragen.

Lit.: J. W. Wijn, Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits (diss.). *A. Lohmeijer.*

Hopman, Frits, Ned. letterkundige; * 14 Juli 1877 te Amsterdam, † 4 Maart 1931 te Leiden; was letterkundig redacteur van de Nieuwe Rotterdamsche Courant en schreef, behalve een onuitgegeven dagboek, gevoelige novellen en verhalen, die vooral na zijn dood de aandacht trokken. De prozaschrijvers der nieuwe zakelijkheid beschouwen hem wegens zijn nuchter gevoel als een voorlooper. Zijn stijl is exact, soms wat droog. Hij heeft een fijnen, ingehouden humor.

Werken: In het Voorbijgaan (1913); De Proeftijd (1916); Van de Liefde, die vrij zou zijn (1918); Nachtwaken (1919). *Asselbergs.*

Hopmans, Petrus Adrianus Wilhelmus, Nederlandsch bisschop; * 22 Augustus 1865 te Standdaarbuiten. In 1890 priester gewijd, achtereenvolgens kapelaan te Kruisland en leeraar aan het klein-seminarie. In 1899 secretaris van het bisdom Breda geworden, volgde in 1908 zijn benoeming tot vicaris-generaal. Sinds 1914 bisschop van Breda. *de Haas.*

P. A. W. Hopmans.

Hopper. H. zijn eigenlijk groote elevatorbakonderlossers met vrij boord om op zee te varen en met voortstuwingsmiddelen. Ze worden gebruikt op baggerwerken, wanneer het vervoer der gebaggerde specie door middel van elevatorbak-onderlossers in verband met het vaarwater niet mogelijk is. Voortstuwingsmechanisme: stoom of dieselmotor. Op het dek de noodige lieren voor het bedienen der bodemkleppen alsmede ankerlier en stoomstuurlier. De afmetingen van het vaartuig worden bepaald naar het type emmerbaggermolen, waar zij langszij moeten komen; men ziet deze schepen het meest bij kustbaggerwerken. *E. Bongaerts.*

Hopperbaggermolen is een baggermolen, die wordt gebruikt op baggerwerken aan de zeekust, waarbij het door den zwaren golfslag niet mogelijk is langszij liggende schepen te laden. De h. heeft een eigen laadruim en is voorzien van voortstuwingsmechanisme. Het baggermechanisme is geheel gelijk aan dat van den → emmerbaggermolen. De machines voor de aandrijving van den emmerketting zijn door middel van koppelingen met de voortstuwingsassen verbonden, zoodat voor de voortstuwing geen aparte machines noodig zijn.

Het vervoer der specie vraagt vrij veel tijd, o.a. moet de ladder opgehaald en moeten alle ankerkettingen worden losgegooid en voorzien van boeien of, wanneer dit niet mogelijk is, binnengehaald, terwijl na lossing het weder stellen of vastmaken een zeer tijdroovend en lastig werk is. *E. Bongaerts.*

Hoppers (genoemd Hopperus), Joachim, Ned. staatsman en rechtsgeleerde; * 11 Nov. 1523 te Sneek, † 15 Dec. 1576 te Madrid; studeert te Haarlem, Leuven, Parijs en Avignon. In Nov. 1554 aangesteld tot raadsheer bij den Grooten Raad van Mechelen, wordt hij in 1556 benoemd tot zegelbewaarder van de Nederlanden in Madrid, ter vervanging van Tisnacq. Zijn rechtskundige werken werden nog in 1656 in Duitschland herdrukt. Hij liet een Recueil et Mémorial des troubles des Pays-Bas du Roy (1569-’76) na, door Wouters uitgegeven; zijn brieven aan Viglius werden in 1765 door Nelis gepubliceerd. *V. Roosbroeck.*

Hopperzuiger is een werktuig, dat de specie zuigt en zijn lading ter lossing over grooten afstand vervoert. Hij wordt het meest gebruikt aan zeehavenplaatsen. De eerste h. hadden hun zuigbuis nog in een beun hangen, gelijk de ladder van een emmerbaggermolen, doch daar de zuigbuis dikwijls geklemd zat in de beun en daardoor afbrak, heeft men deze buiten boord gehangen in een paar bokken, door middel van welke zij bij het varen geheel binnen boord gehaald wordt. De h. zijn meestal voorzien van één zandpomp; is er echter een tweede aangebracht, dan dient deze om de lading over een grooteren afstand dan normaal te kunnen persen. De plaatsing der zandpomp(en) is in het achterschip, direct achter het laadruimschot.

Men kan met een h. alleen maar putten zuigen. Tijdens een vulling van het laadruim behoeft men in het algemeen het schip weinig te verhalen; dit geschiedt geheel door middel van de boegankers, daar de hoofdmachine tijdens het zuigen de zandpomp bedient en de schroef uitgeschakeld wordt.

Afmetingen van den grootsten tot nu toe vervaardigden h.: lengte 148,44 m; breedte 21,03 m; diepgang, geladen: 7,01 m; laadruiminhoud 5 882 m³.

Lit.: P. M. Dekker, Ontwikkeling v.h. baggermateriaal; M. Weihe en O. Brendt, Die Baumaschinen; M. Paulmann en R. Blaum, Die Bagger und die Baggereihilfsgeräte; C. B. Massey, The engineering of excavation; E. C. Shankland, Dredging of Harbour and Rivers. *E. Bongaerts.*

Hoppe-Seyler, Felix, Duitsch physioloog en patholoog; * 26 Dec. 1825 te Freiburg a. d. Unstrut, † 11 Aug. 1895 te Wasserburg a. h. Meer van Constanz. Studeerde medicijnen en werd in 1860 buitengewoon hoogleeraar te Greifswald, in 1861 prof. in de chemie in Tübingen en in 1872 in de physiologische chemie in Straatsburg. Heeft op het gebied der physiologische en pathologische chemie baanbrekend gewerkt.

Werken: Handb. der physiologisch- und pathologisch-chemischen Analyse (Berlijn 1858, 71902); Physiologische Chemie (4 dln. Berlijn 1877-'81). *Willems.*

Hoppner, John, Eng. schilder en graphisch kunstenaar; * 4 April 1758 te Whitechapel (Londen), † 23 Jan. 1810 aldaar. Leerling der academie. Legt zich toe op het schilderen van portretten uit de aristocratische kringen. Hofschilder van den prins van Wales. Onder zijn portretten ca. 600 à 700 van bekende persoonlijkheden, thans vnl. in Eng. privaatcollecties bewaard. Vele achtergronden op zijn portretten doen hem als een begaafd landschapschilder kennen. Zijn kunst vertoont dezelfde voor- en nadeelen als die van vele zijner tijdgenooten: elegante pose, smaakvol arrangement, maar zwak van expressie en conventioneel. *Korevaar-Hesseling.*

Hor of herp, schuinstaande lattenzeef, gebruikt o.a. bij het sorteeren van aardappels, om deze van grond en kleingoed te ontdoen. Zie ook → Horren.

Hor, bijbelsche naam van een berg op het Sinaï-schiereiland, waar de Israëlieten op hun tocht naar het Beloofde Land kampeerden (Num. 20.22; 33.37) en Aäron stierf (Num. 20.27 vlg.). Het bestaan van een gelijknamigen berg in N. Palestina aan de grens van het Beloofde Land steunt op een twijfelachtige lezing van Num. 34.7. *Simons.*

Hora, Josef, Tsjechisch dichter van communistische lyriek en fraaie natuur- en liefdeliederen. * 8 Juli 1891 te Dobrin.

Voorn. werken: Pracujici Den (1920 vlg.); Struny ve vetru (1927); Tvuj hlas (1930). — Lit.: R. Fuchs, Ein Erntekranz aus hundert Jahren tschech. Dichtung (München 1926).

Horae of Horen (Gr. myth.), oorspr. godinnen van de zedelijke orde; dochters van Zeus en Themis, jeugdige, maagdelijke godinnen: Eunomia (Ordelievendheid), Dice (Gerechtigheid) en Irene (Vrede). Later zijn zij de godinnen der jaargetijden en uren, en spannen zij de paarden van den Zonnewagen aan (Ovidius).

Als godinnen van groei en bloei heetten zij in Athene Thallo (Bloei), Auxo (Groei) en Carpo (Vrucht), personificaties van de natuur in lente, zomer en herfst. In de kunst werden zij voorgesteld als drie meisjes, meestal gesierd met bloemen en vruchten; zij dansen, terwijl zij elkander bij de hand houden. *Weijermans.*

Horae Belgicae (Lat., = Belgische uren), verzameling van Middelnederl. teksten, door Hoffmann von Fallersleben bijeengegaard op een studiereis in deze streken (uitg. in 12 dln. 1830-'57).

Lit.: Petit, Bibliogr. der Mnl. Taal- en letterkunde (1888).

Horae canonicae (Lat., = canonieke uren), vroeger veel gebruikte benaming voor het → brevieren → koorgebed; tegenwoordig wordt daarvoor meer de Lat. benaming officium divinum gebezigd. Voor verplichting tot h. c., → Breviergebed; voor de beschrijving, → Brevier (sub 2°, alwaar ook lit.).

Horarium (Lat., = urenboek, in de beteekenis van → getijdenboek), middeleeuwsche naam voor brevier, evenals liber horarum. → Brevier (sub 1°, koorgebed).

Horatia, Gens, een der oude patricische geslachten van Rome. Uit dit geslacht stamde o.a. Horatius Cocles, die volgens de traditie een Rom. brug (pons sublicius) geheel alleen tegen Porsenna verdedigde, totdat de zijnen haar konden afbreken. Ook de drie → Horatii heeten uit deze familie gesproten. Sedert de 4e eeuw v. Chr. verdwijnt deze gens reeds uit de geschiedenis. *Slijpen.*

Horatii (Horatiërs), naam van drie Romeinsche jonge mannen uit de Gens Horatia in de 7e eeuw v. Chr. Onder koning Tullus Hostilius (aldus het verhaal bij Livius) raakte Rome in oorlog met de stad Alba. In navolgenswaardige, doch niet nagevolgde wijsheid besloten de vijandige staten den uitslag van hun oorlog in handen te stellen van twee drietallen broeders. Aan den Rom. kant waren dit de Horatiërs, aan den Albaanschen kant de Curiatiërs. Bij het gevecht sneuvelden twee der Romeinen en de drie Albanen werden enkel gewond. Toen veinsde de derde Horatius, dat hij vluchtte. In werkelijkheid zocht hij aldus de gewonde tegenstanders een voor een te ontmoeten. Dit gelukte, en hij bleef overwinnaar. Maar op zijn terugkeer in triomf zag hij zijn zuster Camilla treuren over een der Curiatiërs en sloeg haar neer. Ter dood veroordeeld om dezen moord, werd hij door het volk vrijgesproken, maar moest niettemin, op bevel van zijn vader, onder het juk door. Aan deze geschiedenis ontleende Corneille de stof voor een zijner meest geroemde tragedies. *Slijpen.*

Horatius Flaccus, Quintus, Romeinsch dichter; * 8 Dec. 65 v. Chr. te Venusia in Apulië, † 27 Nov. 8 v. Chr. Hij was de zoon van een vrijgelatene, die er alles op zette om zijn kind de best mogelijke opvoeding te geven. Zoo studeerde hij te Rome, allereerst onder den om zijn slaan beruchten („plagosus") Orbilius, ging op 20-jarigen leeftijd naar de univ. van Athene, en sloot daar vriendschap met Brutus, den moordenaar van Caesar. Deze stelde hem tot officier in zijn pas geworven leger aan. Maar in den slag van Philippi ging deze officier aan den haal (hij spot daar later zelf mee). Naar Rome teruggekeerd, vond hij zijn goed in beslag genomen voor de veteranen van Octavianus (den lateren keizer Augustus) en verkreeg een baantje op kantoor van een quaestor. Dan leerde hij Vergilius kennen, met wien hij groote vrienden werd, en door wien hij aan zijn weldoener Maecenas werd voorgesteld. Dit gaf hem zijn verdere levenszekerheid, waardoor hij zich ongestoord aan de dichtkunst kon wijden. Zelfs een particulier secretariaat bij Augustus weigerde hij. Zijn werken zijn ons bewaard. Het zijn: Epoden, Oden, Satiren en Brieven. Onder deze Brieven vindt men ook de zoogenaamde „Ars Poetica" of „De Dichtkunst".

Het is hier niet de plaats, om zijn dichtkunst en zeker niet om de techniek van zijn dichtkunst te analyseeren. Maar als wij ons de vraag stellen (en dit hoort hier thuis), hoe het komt, dat juist de moderne mensch, nóg meer dan de mensch van de vorige eeuwen, zich aan H. innig verwant voelt, dan luidt het kortst mogelijke antwoord wel: om zijn nuchteren, gaven, algemeen-menschelijken kijk op het leven. In geen der

voorafgaande eeuwen heeft men H. versmaad of vergeten. Maar sympathieker dan alle andere Rom. dichters is hij aan onzen tijd. Welk genre zijner poëzie men ook neemt, wij staan er nooit vreemd tegenover. Een enkele maal kan hij ons hinderen door den overdreven lof, dien hij dan aan een keizer Augustus of zijn verwanten brengt. Maar is er niet een heel groot deel der hedendaagsche menschheid, dat hierin verder gaat, al is de betrokkene dan niet keizer Augustus? Een andermaal schrikken we even van echtheidensche gedachten. Maar een heiden was hij. En bij zeer velen van zijn collega's blijft hij in dit opzicht gelukkig ten achter. Doch overigens: denken wij zeer gemakkelijk met hem mee. Wij rhythmeeren heel graag met hem mee. Want verrukkelijk vinden we zijn enorm varieerenden zing-zang. Al gaat hij de perken bijna te buiten in het tentoonstellen van zijn meesterschap in de metriek: het hindert ons niet. Omdat wij voelen, dat er hier geen sprake is van dom-ijdelen pronk. Het is een kostelijk spel voor hem; en geen oogenblik raakt hij daarbij, zoomaar pralend, de kluts kwijt. Zooals hij anderen waardeert, zoo waardeert hij ook nuchter zichzelf. Ten goede, maar straks ook ten kwade. Vandaar dat we dezen levenskunstenaar en levensgenieter ook zonder ergernis kunnen hooren preeken. Wat ons bij Seneca irriteert en een „genees u zelf!" ontlokt, dat deert ons bij hem niet enkel niet: neen, dat sticht ons. Omdat we maar al te goed weten, dat hij zich in de verste verte niet ten voorbeeld wil stellen; ook al preekt hij. Hij preekt immers uit de overtuiging, dat wij allemaal (hijzelf incluis!) veel wijzer en beter moesten worden. Spotten doen we graag met hem mee. Ook weer, als hij na anderen zichzelf bespot. Critiseeren doen we graag met hem mee. En heel bijzonder dankbaar zijn we hem tusschen de bedrijven door, dat hij, de officieel erkende dichter, zichzelf nooit „dik" maakt, geen profetenmantel aantrekt, geen lauwerkrans opzet. Wijsheid na wijsheid hooren we hem verkondigen, nu eens in zijn zoogenaamde „praatjes", die anderen (hij niet!) „satiren" noemden, dan weer in „brieven" (ook zijn onsterfelijk geestige Ars Poetica was slechts „een brief"), dan weer in zijn sprankelende liederen en liedjes: vervelen doet hij u nooit. Want bang als de dood was hij blijkbaar ook zelf voor verveling. Heeft hij veel nieuws geleerd? Och neen. Men zocht hem natuurlijk na; en men weet thans precies te vertellen, in welken Griekschen wijsgeer men zijn gedachten één voor één weer terug kan vinden. Alsof hij zijn versjes zong met zoo'n wijsgeer naast zich op tafel! Welneen! Die gedachten zaten hem van huis uit, en van school en hoogstens van incidenteele lectuur, geheel in het bloed. Geniet toch, zoo zegt hij ons, van het heden. Want morgen ? Waar zul je dan zijn? De dood gaat aan géén deur voorbij. Carpe diem! Pluk dus den dag, dien je beleeft. Hoog- of diep-Christelijk is dit wel niet. Maar de arme gaf wat hij had. Op iederen, ja wel letterlijk iederen levenstoestand wierp hij zijn licht. Heel ernstig ook. Al verdenk ik hem schier steeds van een knipoogje tevens. Maar mooi en verstandig en leerzaam meestal. Al miste hij, zooals vanzelf spreekt, ieder bovennatuurlijk aspect. Wat kon hij aldus méér doen dan het wijze „meson", het „zich houden op den middenweg", prijzen? Alles is vergankelijk: verzamel je dan toch geen schatten: je erfgenamen lachen je uit. Hebzucht is als waterzucht! Pijlsnel ijlen je jaren voorbij. Wat zit je dan plannen te maken? Houd je tevreden. Dat alleen maakt gelukkig. Van schrapen en van verkwisten heb je evenveel last. De zorgen, die je zelf op je laadt, die raak je niet kwijt, noch te land noch ter zee, noch te voet noch te paard; zij blijven je bij in je ransel. Wat hij van de hebzucht zegt, zegt hij ook van het ijdele streven naar grootheid en eer. En ook in de zinnelijke liefde blijft deze dichter ver van de Antieke hartstochtelijkheid. Kortom: hij geeft aan zijn lezer heel melodieus te verwerken, wat die lezer in het hart zijns harten al vaak had gedacht en goed had gevonden: maar die lezer dan nimmer zoo scherp en zoo klaar ; en zoo geestig in vorm gebracht. *Slijpen.*

Hordeleider, bij de padvinderij een leider van een afd. welpen (jongste padvinders); ook genaamd welpenleider en akeela. Een horde bestaat gewoonlijk uit vier „nesten", elk van zes welpen.

Hordenloop (s p o r t). Er zijn h. over 110 en over 400 m. Bij een h. over 110 meter moet de looper over tien op gelijken afstand van elkaar staande horden springen. Elke horde is 1,06 m hoog. Bij een h. over 400 m heeft men 10 horden van 91,4 cm te passeeren.

Hordeolum is het in ontsteking geraken van den onder den invloed van verstopping afgesloten inhoud van een der in den ooglidrand uitmondende talgklieren van Meyboom. In den volksmond wordt h. s t r o n t j e genoemd. Als regel maakt afvoer van den ontstoken inhoud naar buiten spoedig genezing mogelijk. *E. Hermans.*

Hordeum, → Gerst.

Horeb, andere bijbelsche benaming voor den Sinaïberg, waarop Jahwe zich openbaarde aan de Israëlieten (Ex. 3. 1; 3 Reg. 8. 9 e.a.), misschien als aanduiding van het geheele gebergte in tegenstelling met Sinaï als enkelen bergtop.

Horebieten, → Utraquisten.

Horemans, 1° J a n J o z e f, Ned. schilder; * 1682 te Antwerpen, † 1759 aldaar. Schilderde genrestukken geheel in den trant der 17e-eeuwers. Zijn broeder P e t e r J a c o b († 1776) en zijn zoon J a n J o z e f († na 1790) schilderden in dezelfde manier, zoodat hun werken moeilijk uit elkaar te houden zijn.

L i t. : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

2° J o z e f W i l l e m, Vlaamsch letterkundige; * 1887 te Antwerpen, schrijver van vlot dialogische psycho-analytische tooneeltijdsbeeldjes, cynisch en sarcastisch.

L i t. : R. Roemans, J. H. (Antwerpen 1930).

Horen, → Hoorn; Horae.

Horen, D i e, Duitsch tijdschrift, 1795-1797. Het belangrijkste orgaan der Duitsche Klassici, opgericht door Schiller in 1795. Het wilde, bij uitsluiting van politiek en godsdienst, een al te verdeelde wereld onder de vaan van waarheid en schoonheid hergroepeeren. Goethe werkte er aan mee, en zijne „Propyläen" (1798-1800) zijn er een soort voortzetting van.

L i t. : Merker, in Goethe-Handb. (II 1917). *V. Hulse.*

Horenbaut, L u c a s, schilder en anti-Reformatorisch dichter van refereinen in den godsdienstig-politieken strijd der 16e eeuw.

U i t g. : Ph. Blommaert, in Politieke balladen, refereinen enz. (z.j.).

Horentje, → Hoornaar.

Horieten of Chorieten, bijbelsche benaming (Vulg.: Chorraei) van een der oudste volksstammen in Palestina. Volgens de H. Schrift stammen zij af van Seir (Gen. 36. 20 vlg.), wat volgens Gen. 14. 6 ook de benaming was van de landstreek ten Z. der Doode Zee, waar zij woonden tot aan de vestiging van de Edo-

mieten, de afstammelingen van Esau (Deut. 2. 12). De Hebreeuwsche naam H., die vertaald kan worden als „holbewoners", is geen zekere aanduiding van hun levenswijze, doch moet in verband gebracht worden met den naam Charoe, waarmee de Egyptenaren de inwoners van Z. Palestina aanduidden. Het is een omstreden vraagstuk, of de H. te vereenzelvigen zijn met de Hoerrieten (vroeger ten onrechte Charroe genoemd) der Hettietische documenten, zoodat de Palestijnsche H. een deel zouden zijn van een over een groot deel van het Oosten verspreide oude bevolking. *Simons.*

Horion-Hozémont, gem. in de prov. Luik, ten W. van de stad Luik; opp. 1 770 ha, ca. 3 600 inw.; heuvelachtige omgeving; landbouw; zand- en steengroeven; kalkovens, steenkool; kasteel de Lexhy; er bestonden vroeger drie heerlijkheden, nl. die van Hozémont, Horion en Lexhy. *V. Asbroeck.*

Horizon. 1° In het dagelijksch leven verstaat men onder h. de **kim** of g e z i c h t e i n d e r, d.i. het uiterste zichtbare deel van het aardoppervlak („dat schip is aan den h."), of ook de cirkel aan het hemelgewelf, die schijnbaar met dezen h. samenvalt („de zon staat in den h."). Deze h. hangt door den bolvorm der aarde van de hoogte boven de aarde af: bij stijging verwijdt zich de h. (→ Kimduiking).

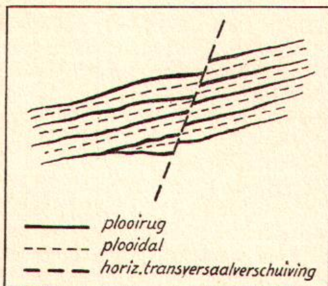
2° Astronomisch kent men 2 h.: a) den zgn. **schijnbaren h.,** d.i. de snijding van het raakvlak aan de aarde met het hemelgewelf; b) den zgn. **waren h.,** d.i. de snijding met den hemelbol van een vlak door het middelpunt der aarde, evenwijdig aan het raakvlak. Kim, schijnbare en ware h. loopen evenwijdig. *P. Bruna.*

3° **Kunstmatige horizon,** → Gyrorector.

Horizontale concentratie, → Concentratie (sub 1°).

Horizontale sfeer (s t e r r e n k.). Deze wordt aan de polen der aarde waargenomen, waar de hemelpoort in het zenith staat en dus door de dagelijksche aswentelling de hemellichamen in cirkels evenwijdig aan den horizon schijnen te bewegen.

Horizontale transversaalverschuiving noemt men in de g e o l o g i e een breuk, waarbij de beweging der beide blokken vnl. horizontaal is. H. zijn bijv. duidelijk bekend uit de Zwitsersche Jura, waarbij dan ten gevolge van de verschuiving bijvoorbeeld een plooirug in het eene blok tegenover een plooidal in het andere blok komt te liggen. *Jong.*

Horizontale transversaalverschuiving.

Horlepijp (hornpipe), Eng. landelijke volksdans, reeds bekend in de 13e eeuw en later ook in de hoogere standen beoefend. De oudste bekende melodieën van de h. hebben een driedeelig gesyncopeerd rhythme; later werd de h. ook in even maatsoort genoteerd. In de 18e e. werd in de Londensche schouwburgen de h. in tweedeelig rhythme, als intermezzo tusschen twee bedrijven, gedanst. Händel wendde de h. aan in zijn 18e concerto grosso en in zijn oratorio Semele. *de Klerk.*

Horma, bijbelsche naam van een Cananeesche stad, in wier nabijheid de Israëlieten verslagen werden bij hun eerste poging om vanaf het Z. het Beloofde Land binnen te dringen (Num. 14.45; Deut. 1.44). Later versloegen de Israëlieten hier de Cananeeën (Num. 21.3; Jos. 12.14). Een andere naam van de plaats was Sephaath, die na de verwoesting door de Israëlieten veranderd werd in Horma, d.i. verwoesting, heilige verdelging (Jud. 1.17). De naam Sephaath leeft nog voort in Es-Sbeita (→ Sbeita) ten Zuiden van Bersabee. *Simons.*

Hormische psychologie (< Gr. hormaein = streven) houdt, dat alle psychische en levenshandelingen steeds door een bewust of onbewust streven naar een doel gekarakteriseerd zijn: finaliteitsprinciep. In wezen ook de psychologie van Aristoteles en der Scholastieken, onder de nieuweren van H. Bergson en W. McDougall, die aan de richting den nieuwen naam en vorm gaf. *v. d. Veldt.*

Hormisdas, Heilige, paus (20 Juli 514 tot 6 Aug. 523). De grootste verdienste van dezen krachtigen paus is, dat hij met medewerking van den toenmaligen kroonprins Justinianus in 519 een einde wist te maken aan het → Acaciaansche schisma. De patriarch van Konstantinopel en eenige honderden bisschoppen van het Oosten aanvaardden de Formula Hormisdae, waarin de autoriteit van Rome duidelijk uitkwam. H. verklaarde, dat Faustus van Reji wegens zijn semi-Pelagianisme niet als Kerkvader erkend kon worden en dat men in de leer over genade en vrijen wil Augustinus had te volgen. Met den Oost-Gotenkoning Theodorik stond hij in goede verstandhouding. Er zijn ca. 90 brieven van H. bewaard gebleven in de Collectio Avellana. Hij onderhield een levendige corrrespondentie met Avitus van Vienne en Caesarius van Arles en droeg aan Dionysius Exiguus op de Grieksche canones der concilies te vertalen.

L i t.: Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1931, 263 vlg.); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 279 vlg.). *Franses.*

Hormoez, → Ormoez.

Hormonen (aanspoorders, opwekkers) zijn stoffen, welke in het bloed verspreid voorkomen en een regelenden invloed op vsch. organen uitoefenen en deze tot onderlinge samenwerking dwingen. Zij zijn in het bloed slechts in minimale hoeveelheden aanwezig, ontplooien echter zeer krachtige en karakteristieke werkingen. Zoowel een te geringe als te hooge concentratie heeft ernstige, dikwijls doodelijke stoornissen ten gevolge. Meestal worden de h. gevormd in endocrine bloedklieren, d.w.z. klieren, die geen uitvoergang bezitten, maar haar producten rechtstreeks aan het bloed afstaan. Gewoonlijk zijn deze klieren zelfstandig, zooals de schildklier, de zwezerik, de bijnieren en het hersenaanhangsel (zie de afzonderlijke beschrijvingen van deze klieren); in andere gevallen liggen zij ingebouwd in klieren met een uitvoergang, zooals de eilandjes van Langerhans in de alvleeschklier. Ook in de geslachtsklieren worden in interstitieel weefsel stoffen, geslachtshormonen, gevormd, die, aan het bloed afgestaan, vooral het optreden van de secundaire geslachtskenmerken beïnvloeden. Alle bovengenoemde klierproducten hebben min of meer een algemeen regelenden invloed op groei-, stofwisselings- of geslachtsverschijnselen. Andere beïnvloeden rechtstreeks bepaalde organen of beheerschen hun activiteit. Zoo zet bijv. de gastrine uit den maagwand de maagsapklieren aan tot sapafscheiding, evenals de secretine uit den darm-

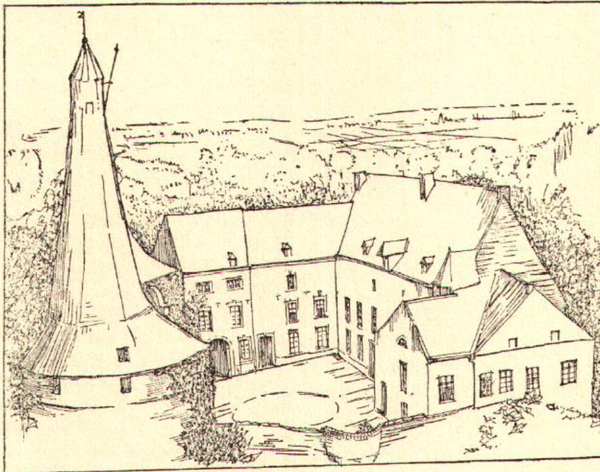
wand de alvleeschklier; automatine, dat als automatinogeen in het bloed voorkomt, regelt de functie van het hart en andere automatische organen.

Ook bij planten heeft men dgl. h. ontdekt, o.a. de groeistof in de vegetatiekegels. *Willems.*

Lit.: H. J. Jordan, Allg. vergl. Physiologie der Tiere; E. Schmitz, Lehrb. der chem. Physiologie.

Hormos (Gr., = halsketting), Grieksche reidans, door Lucianus beschreven als „een ketting, gewonden uit mannelijke kracht en vrouwelijke bescheidenheid". Door Lycurgus werd de h. officieel in Sparta ingevoerd en door de Spartaansche jeugd gedanst. In den Romeinschen tijd kreeg de h. eerst zijn lascief karakter en werd uitsluitend door mannen beoefend. *Terlingen-Lücker.*

Horn, 1° gemeente in Ned. Limburg, 2 km ten W. van Roermond aan den rijksweg Weert—Roermond; opp. 1 050 ha, 1 900 inwoners (Kath.). Landbouw en veeteelt, bierbrouwerij. Te H. bekend kasteel met park (zie onder), en het klooster Exaten, vroeger bewoond door de Duitsche Jezuïeten, thans juvenaat van de Duitsche Franciscanen van de Keulsche provincie; een sanatorium voor tuberculeuzen van de stichting: Gezond Limburg. *v. Thiel.*

Kasteel Horn.

Het kasteel te Horn is op hooggelegen terrein in onregelmatigen zeshoekigen vorm gebouwd en bestaat uit: hoofdvleugel, deels baksteen, deels mergel (14e of 15e e.) met ridderzaal; Oostvleugel uit baksteen, met poortdoorgang; walmuur aan N. en W. zijde (14e en 15e e.), met weergang, bogen deels doorbroken. Tusschen walmuur zware ronde toren (14e e.?) en kleine mergeltoren met spits. Verzameling schilderijen, w.o. van J. Pijnas, J. de Momper, enz., oudheden en porselein.

H. behoorde in de M.E. aan de heeren van H. en later aan de Montmorency. Het komt in 1570, als vacant leen, aan den graaf van Loon, toen prinsbisschop van Luik. Behoort thans aan de fam. Magné. *v. d. Venne.*

2° [niet Hoorn(e), zooals men vaak gespeld vindt] Graafschap in de uiterste Westpunt van Ned. Limburg. Van de eerste heeren van H. weten wij weinig. Een Dirk I schijnt reeds in 1134 voor te komen. Willem I (1219-'40) bracht Weert en Wessem onder zijn bezit, Willem II (1240-'64) ook Altena. Horn was een Loonsch, Altena een Hollandsch leen. Willem II was de eerste ondervoogd van de abdij Thorn, waarvan de graven van Gelre de voogden waren. Willem III (1264-1304) streed in den slag van Woeringen op de zijde van Brabant, moest zich zuiveren van de verdenking, te hebben deel gehad in den moord op Floris V, en sneuvelde in den slag van Zierikzee. Gerard I (1304-'33) is gemoeid in bijna alle woelingen van zijn tijd en voerde een langdurigen krijg tegen Arkel. Gerard II (1343-'45) sneuvelde in den slag van Stavoren. Met Willem V, 1354-'58, jongeren broer van den vorige, begint de jongere tak der heeren van H. Zijn zoon Willem VI (1374-1415) moest den biss. van Luik als leenheer erkennen na het uitsterven der graven van Loon. Hij sneuvelde in den slag van Azincourt. Jacob I (1433-'70), sinds 1450 eerste graaf van H., koos in den strijd tusschen Adolf en Arnold van Gelre partij voor den laatste. Ca. 1470 trad hij in de orde der Minderbroeders. Jacob II (1471-1502) bracht zijn broer Jan, biss. van Luik, binnen zijn residentie, zag zich wegens schulden verplicht het graafschap H. aan den graaf van Meurs te verpanden, later ingelost door zijn broer Jan, en verkocht Cranendonck en Eindhoven. Jan I volgde zijn broer Jacob III op (1531-'40). Hij was gehuwd met Anna van Egmond en bleef kinderloos. Anna was echter in eerste huwelijk met Jozef van Montmorency verbonden, waaruit de bekende Philips van M. (→ Hoorne) was gesproten, die, bij testament van zijn stiefvader, het graafschap H. erfde. De heeren van H. waren erfelijk opperjagermeesters van het Duitsche rijk.

Lit.: Verzijl, in N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 410-423, alwaar verdere lit.). *W. Mulder S.J.*

Horn, 1° Gustaaf Karelszoon, graaf, Zweedsch veldheer; * 22 Oct. 1592 te Orbyhus (Uppland), † 10 Mei 1657 te Skara; kwam in 1630 met koning Gustaaf Adolf in den grooten oorlog in Duitschland, voerde in den slag bij Breitenfeld het bevel over den Zweedschen linkervleugel. Na 's konings dood diende hij de politiek van Oxenstierna, met wiens dochter hij getrouwd was; werd in den slag bij Nördlingen (6 Sept. 1634) gevangen genomen. In 1644 streed hij met geluk tegen de Denen. *v. Gorkom.*

Lit.: Jacob, Von Lützen nach Nördlingen (1904).

2° Jan (IX) van, bisschop van Luik (7 Nov. 1484 - 19 Dec. 1505). Was priester, heeft zich echter nooit bisschop laten wijden. Zeer moeilijk bestuur, door aanhoudende burgeroorlogen.

3° Jos. ten, Ned. kunstschilder; * 15 Juni 1894 te Wageningen, opgeleid bij Aug. Falise, aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam en op het atelier-Cuypers te Roermond. Vele jaren in Twente, thans te Arnhem gevestigd. Maakte muurschilderingen en glasvensters in vsch. Kath. kerken van Twente, den Gelderschen Achterhoek en elders.

Lit.: Gildeboek (1934, 185). *Nieuwenhuis.*

Hornbostel, Erich M. von, Oostenrijksch musicoloog; * 25 Febr. 1877 te Weenen, specialiteit op het gebied van de muziek der primitieve volken van de vergelijkende muziekwetenschap, waarover hij zeer veel belangrijks gepubliceerd heeft.

Biblogr.: in Moser's Musiklexikon.

Horner, William George, Eng. wiskundige; * 1786, † 22 Sept. 1837 te Bath. Docent in wiskunde. Bekend is de rekenwijze van H. voor de deeling van een veelterm door een tweeterm en een methode ter benadering van een wortel van een algebraïsche vergelijking van hoogeren graad (Phil. Transactions, 1819; The Ladies Diary, 1843). *Dijksterhuis.*

Hornersche verlamming. Bij verlamming van den hals-sympathicus ontstaat het drietal verschijnselen, dat als H. v. bekend is, nl. de oogbal zakt terug en de oogspleet wordt nauw door parese (verslapping) van de Mullersche spier, waarbij de bovenste oogleden zakken en de onderste naar boven stijgen; voorts vernauwt de pupil door het wegvallen van den tonus v. d. spier, die de pupil verwijdt: daardoor is de pupil blijvend nauw; wel vernauwt ze snel nog bij lichtinval en convergentie, doch de daarop volgende verwijding geschiedt in een langzaam tempo: snelle vernauwing en langzame verwijding is de typische tegenstelling, die bij een sympathicusverlamming behoort. De pijn- en psychische reflexen op de pupil zijn behouden.

H. v. komt voor bij ruggemergaandoeningen, bij letsels van de halsstreng, doch ook wel eens bij cerebrale hersenprocessen. *Klessens.*

Hornfels (hoornrots), contact-metamorph gesteente, van eenigszins korrelige, dichte structuur, niet gelaagd, bestaande uit kwarts, veldspaten en glimmers, soms met andalusiet, granaat en andere contactmineralen. H. ontstaat in de hoogere gedeelten van den contacthof om granitische gesteenten, in de nabijheid van het contact, uit zandige en leiige gesteenten. De naam „hoornrots" is ongebruikelijk. *Jong.*

Hornhuizen, dorp in de gem. → Kloosterburen.

Hornindalsvand, 486 m diep meer in Noorwegen op 62° N. Het staat in verbinding met de Eidsfjord, een uitlooper van de Nordfjord, is 51 km² groot en ligt 52 m boven zee.

Hornito, → Lava.

Hornkens, Hendrik. hofkapelaan bij de Spaansche vorsten; * 1532 te Den Bosch, † 3 Dec. 1600 te Mechelen. Als hofkapelaan van Philips II werden hem rijke prebenden toegewezen, o.m. de proosdij van het kapittel te Namen, het dekenaat van St. Gummarus te Lier. Hij ging mede naar Spanje, en was daar verder ook hofkapelaan van Philips III en van Albrecht en Isabella in de Nederlanden. Hij genoot een pensioen op de abdij van St. Eligiusberg, en overleed te Mechelen ten huize van Petrus vander Zype.

Werk: Recueil de dictionaires francoys, espaignolz et latins (Brussel, Velpius, in 4°). — Lit.: N. Ned. Biogr. Wbk.; Biogr. nat. Belge. *Erens.*

Hornleger, in Friesland dat gedeelte van een hoeve, waarop het huis stond. Bij het reglement op de verkiezingen in Friesland van 1640 werd een vast register van alle stemgerechtigde goederen opgemaakt. Hierdoor werd het stemrecht voorgoed verbonden aan het goed. Bij verdeeling van zoo'n stemgerechtigd goed bleef het stemrecht in de practijk verbonden aan het huis of de plaats, waar dat huis op stond: het hornleger. In 1698 werd zoo'n h. als zetel van stemgerechtigdheid officieel erkend. De rijken kochten nu vsch. h. op met de daaraan verbonden stemmen. Hieruit ontstond een oligarchie in Friesland, die bleef bestaan ondanks vsch. maatregelen, bijv. in 1748. Eerst de Fransche tijd maakte er een einde aan. *Ydema.*

Lit.: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Friesland tijdens de Republiek (1934; m. aangehaalde lit.).

Hornos de la Peña, naam van een aantal grotten bij San Felices de Buelna (prov. Santander in Spanje), door Alcalde del Rio onderzocht in 1903. Naast cultuurlagen uit het jong-Palaeolithicum, ontdekte hij enkele goede rotsgraveeringen (bisons, wilde paarden) en een merkwaardige anthropomorphe figuur.

Lit.: H. Alcalde del Rio, H. Breuil, L. Sierra, Les Cavernes de la Région Cantabrique (1911). *R. De Maeyer.*

Hornpipe, Schotsche nationale dans, genoemd naar een gelijknamig muziekinstrument. In 3/2 of 4/4 maat beweegt de danser zich in hurkstand, waarbij zijn beenen zich beurtelings strekken en buigen. Zijn handen houdt hij gekruist voor de borst, terwijl zijn bovenlichaam zoo rustig mogelijk blijft. Deze zelfde beweging vindt men in veel Europeesche dansen terug, zooals kozakkendans, Sp. charrada, Fr. rigaudon en Iersche jig. *Terlingen-Lücker.*

Hornu, gem. in de prov. Henegouwen, ten Z.W. van Bergen, in de → Borinage; opp. 688 ha, ca. 12 000 inw.; belangrijke steenkoolmijnen, ijzerindustrie; landbouw; textielnijverheid; werkliedenwijk met standbeeld van Henri de Gorge; in den loop der geschiedenis werden te H. belangrijke bijeenkomsten gehouden, o.a. de „court des quênes" (= des chênes). Romeinsche vondsten. *V. Asbroeck.*

Horologion (Gr., = tijdaanwijzer), liturgisch boek (Byzantijnsch). → Boek (sub IX, Liturg. boeken).

Horologium aeternae sapientiae, → Suso.

Horopter (geneesk.). Ieder punt van het netvlies correspondeert met een bepaalde kijkrichting in de ruimte buiten het oog (de buitenwereld). Twee punten, van ieder netvlies een, die met dezelfde richting correspondeeren, heeten identieke netvliespunten. Onder horopter verstaat men nu de verzameling van alle punten van de buitenwereld, die, bij een bepaalden stand der oogen, op een paar identieke netvliespunten afgebeeld en dus enkelvoudig gezien worden. De vorm en ligging van de h. hangt af van den stand der oogen, bijv. bij evenwijdig gerichte oogassen is de h. het oneindig verre vlak, loodrecht op de gezichtsas. *Chamuleau.*

Horoscoop, het punt van den Dierenriem, dat juist opkomt in iemands geboorte-uur. De beoefenaars der → astrologie beweren hieruit het lot van den betrokkene te kunnen voorspellen.

Horowitz, Wladimir, Russisch pianist; * 1 Oct. 1904 te Kiew; een der grootste pianovirtuozen van dezen tijd, zoowel in Europa als in Amerika vermaard om zijn Chopin- en Liszt-spel.

Horpmaal, gem. in Belg. Limburg, ten Z.W. van Tongeren; opp. 553 ha, hoogte 80 m; ca. 700 inw. (Kath.). Landbouw.

Horrebow Tallcott, Methode van, is in de sterrenk. een methode om de poolshoogte en daarmee de breedte van een plaats te bepalen. Men neemt den doorgang door den meridiaan waar van twee sterren, waarvan de eene iets ten N., de andere ongeveer even veel ten Z. van het zenith culmineert. Met een kleinen kijker, die gemakkelijk om een verticale as draaibaar is, neemt men met een micrometer eerst den doorgang van de eene waar, na het instrument 180° gedraaid te hebben om de verticale as, de andere. Een niveau leest men in beide standen af, waarmee men de afwijking van den verticalen stand van de draaiingsas bepaalt. Kent men nu de declinatie der sterren, dan is uit het verschil in zenithsafstand van beide sterren de breedte te berekenen. De methode is zeer gemakkelijk, omdat zij ook bruikbaar is bij voorloopige opstelling van den kijker. Met de refractie heeft men vrijwel niet te maken. *P. Bruna.*

Horrelvoet, → Voetafwijkingen.

Horren, het sorteeren van een korrelig materiaal, bijv. grint, naar de grootte van de korrels op een ijzeren vlechtwerk in een raam (hor). De mazen van het vlechtwerk hebben wijdten naargelang van de gewenschte korrelgrootten.

Horror vacui (Lat.) beteekent: afkeer van het luchtledige, waardoor men vroeger sommige natuurverschijnselen verklaarde, bijv. het opstijgen van kwik in een buis met verdunde lucht (Torricelli).

Horrues, gem. in de prov. Henegouwen, ten N. van Zinnik; opp. 2 151 ha, ca. 2 000 inw.; rivier: Zenne; landbouw, tabaksfabricage, steengroeven; Romaansche kerk met prachtige binnenversiering; oudheidkundige vondsten.

Horsa, → Hengist.

Hors d'oeuvre, koud voorgerecht (hors d'oeuvre varié, verschillende koude voorgerechten). Oorspr. in Rusland als „zakoeskin” gegeven. Doel is den eetlust op te wekken en de feestelijkheid van het menu te verhoogen. Moet om bovengenoemde redenen licht verteerbaar zijn, voldoende afwisseling bieden en uiterlijk goed verzorgd zijn.

Voor hors d'oeuvre-gerechten komen in aanmerking: groenten en vruchten; visch, week- en schaaldieren; vleesch; eieren; kaas. Er wordt geroosterd brood en boter bij gepresenteerd. *v. Oerle-Nipper.*

Horse latitude (Eng.), → Paardenbreedte.

Horsens, Deensche stad in O. Jutland, aan de Horsensfjord (VIII 688 C 3); ca. 28 400 inw. Kleine haven, maar van meer belang is de wol-, linnen- en ijzerindustrie. H. heeft een Kath. hospitaal.

Horseshoe Curve, → Niagarawaterval.

Horsfield, Thomas, plantkundige; * 1773 te Bethlehem (Pennsylvania, V. S.), † 1859 te Londen. H. verrichtte van 1802 tot 1818 baanbrekend werk op het gebied van exploratie van geneeskrachtige kruiden op Java. Het door hem verzamelde materiaal bevindt zich te Londen, waar hij het sinds 1819 bewerkt heeft; gepubliceerd door Bennett en Brown onder den titel Plantae Javanicae Rariores (1838-'52). *Berg.*

Horsiesi, Egyptisch abt, bestuurde als tweede opvolger van S. Pachomius de monniken van Egypte, in de 2e helft der 4e eeuw. Zijn werk over de plichten van den monnik werd door Hieronymus vertaald als: Doctrina de institutione monachorum. Een „Gesprek met Alexandrijnsche diakens op de Nijlvaart” werd in een papyruscodex gevonden en onlangs vond men nadere bijzonderheden over H. in Koptische papyri.

Uitg. v. d. monniksregel, in Florilegium Patristicum (XVI 1923). *Franses.*

Horssen, gem. in de prov. Gelderland (XI 511 C 4), in het midden van het Land van Maas en Waal. Ca. 950 inw., waarvan 90% Kath. en 10% Ned. Herv. Opp. 1 179 ha. Landbouw, veeteelt, hoepelmakerij en klompenfabriek. Enkele jaren terug ontdekte men hier een Germaansche begraafplaats. Het dorp behoorde tot de heerlijkheid H., waarvan het kasteel in 1885 werd afgebroken en vervangen door het huis H. De oude parochiekerk (14e e.) rust tegen een zwaren toren. *Heijs.*

Horst (geol.), blok van de aardkorst, dat tusschen twee → breuken hooger ligt dan zijn omgeving.

Horst, gem. in Ned. Limburg, gelegen 12 km ten N.W. van Venlo, bestaande uit de dorpen H., America (veenkolonie), Griendsveen (veenkolonie), Meterik, Melderslo (alle parochies), Hegelsom (rectoraat) en vsch. buurten. Oppervl. 8 027 ha, ca. 8 000 (Kath.) inw. De bodem bestaat uit zandgrond, hoogveen in het Westen en beekbezinking langs de Molenbeek. Vnl. landbouw, tuinbouw en veeteelt (gemengde bedrijven). Verder veenbedrijf, textiel-industrie, sigarenindustrie. H. ontwikkelt zich vooral als marktplaats, o.a. bekende veemarkt. Te H. de ruïne van het kasteel Ter Horst. De parochiekerk dateert van het einde der 14e eeuw en is rijk aan merkwaardige oudheden (onder anderen beeld van Virgo fortis; zie → Wilgefortis). *v. Thiel.*

Horst, 1° Adriaan van der, Ned. tooneelregisseur en acteur; echtgenoot van 2°; * 19 Juli 1868 te Dordrecht; begon in 1887 zijn tooneelloopbaan bij de Nieuwe Rotterd. Schouwburg-Mij. Vanaf 1893 was hij verbonden aan de Ned. Tooneel-Vereeniging; sinds 1896 mededirecteur hiervan, deed hij vele werken van Heyermans opvoeren. Deze Heyermans-premières maakten grooten opgang. Later had hij, vnl. als regisseur, met Heyermans en Jan Musch de leiding van het gezelschap. 1920-'32 met Jan Musch directeur van het Schouwtooneel; 1933 -'35 regisseur bij het Rotterdamsch Hofstadtooneel.

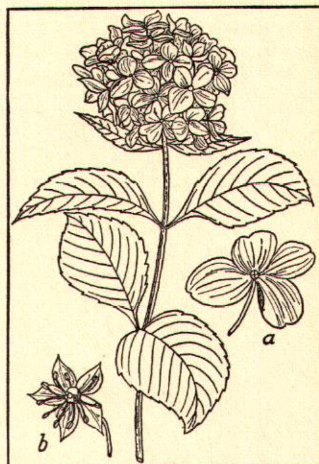
2° Wilhelmina Elis. Jac. van der, geboren van der Lugt Melsert, Ned. actrice, echtgenoote van 1°; * 24 Febr. 1871 te Den Haag, † 21 Maart 1928 aldaar. Speelde 1886-1890 bij de Nieuwe Rotterd. Schouwburg-Mij. en vervolgens bij dezelfde gezelschappen als haar man. Zij was een van de grootste Ned. tooneelspeelsters der laatste halve eeuw, uitmuntend door een diep gevoel, wars van iedere pose of onechtheid.

Horsten, plaatsje in de gem. → Onstwedde.

Horstermeer, eertijds een meer, door vervening ontstaan, later een droogmakerij in de gem. Nederhorst den Berg. Er is veeteelt en tuinbouw (groote afzet o.a. in het aangrenzende dichtbevolkte Gooi). In 1622 werd het meer drooggelegd, in 1629 weer onder water gezet (verdedigingsmaatregel). Eerst in 1880 werd het opnieuw drooggelegd. De loozing geschiedt op de Vecht. *van der Meer.*

Hort, Fenton John Anthony, Angl. theoloog; * 23 Maart 1828 te Dublin, † 30 Nov. 1892 te Cambridge. Prof. in Cambridge, legde zich te zamen met → Westcott toe op de critische uitgave van het N. T.: The New-Testament in the original Greek (Text, 1881; Introduction. Appendix, 1882). *C. Smits.*

Horten, havenstad in Noorwegen aan de Oslofjord; ca. 10 700 inw. Het is het hoofdstation van de Noorsche oorlogsvloot, heeft overvaart naar Östfold en Oslo, maar door gemis aan een achterland is de handel van weinig beteekenis.

Hortensia. a = steriele bloem; b = fertiele bloem.

Hortensia (eigenl.: Hydrangea macrophylla),

een halfheester van de fam. der steenbreekachtigen uit O. Azië, waarvan vsch. variëteiten als tuinplant en potplant worden geteeld. De steriele bloemen bloeien zeer lang.

Hortensius, wijsgeerig geschrift van Cicero in dialoogvorm. Hij schreef dit boekje van einde Maart tot midden Mei 45 v. Chr., toen hij tot politieke werkloosheid gedoemd was. Het was een opwekking tot de studie van de philosophie. De redenaar → Hortensius, die den naam gaf aan den dialoog, vervulde bij het twistgesprek de rol van den aanvaller: de philosophie is absurd en de philosofen zijn huichelaars. Hij wordt weerlegd door Cicero zelf, na Lucullus en Catalus. Deze dialoog is geheel verloren gegaan, maar de Kerkvaders hebben hem nog zeker gekend. De H. Augustinus is door het lezen van H., volgens zijn eigen getuigenis in het derde Boek der Confessiones, geheel van levensinzicht veranderd. *Slijpen.*

Hortensius, 1° Quintus Hortalus, Romeinsch redenaar; * 114 v. Chr., † 50 v. Chr. Hij was de oudere concurrent van Cicero op het Forum te Rome. In 69 was hij consul. Gedurende geruimen tijd (hij begon reeds op 19-jarigen leeftijd) was hij onbestreden eerste redenaar te Rome. Totdat Cicero hem in 70 in het proces tegen Verres versloeg. Luiheid in het voorbereiden van zijn pleidooien deed hem langzamerhand dalen tot een lager niveau. Te vermelden is nog zijn pleiten voor Cicero's terugkeer uit de verbanning. Hij was gehuwd met de gewezen vrouw van Cato. Deze had hem eigenlijk zijn reeds getrouwde dochter willen geven. Maar daar hij de noodige scheiding niet kon bewerken, gaf hij de moeder. *Slijpen.*

2° Quintus Hortalus, Romeinsch veldheer; zoon van den vorige. Aanhanger en generaal en admiraal van Caesar. Na diens dood door Antonius verbannen. Bij Philippi (42 v. Chr.) gedood.

Hortensius, Lambertus, Humanistisch Ned. geschiedschrijver; * 1500 of 1501 te Montfoort, † 1574 te Naarden. H. werd 1527 praeceptor in de geschiedenis aan de Hieronymusschool te Utrecht en was van 1544 af rector der Lat. School te Naarden. Bij de uitmoording van Naarden door de Spanjaarden in Dec. 1572 ontsnapte hij nauwelijks. Zijn hist. werken zijn naar klassiek model (pragmatisch, stijlvol, gebruik van redevoeringen) en hebben waarde, daar zij berusten op eigen ervaringen, getuigenissen van ooggetuigen en archiefstukken. *J. Cornelissen.*

N. Horthy.

Horthy van Nagybánya, Nicolaas, Hong. zeeofficier, regent van Hongarije; * 18 Juni 1868 te Kenderes. Opgeleid voor de marine, adjudant van keizer Frans-Jozef. In den Wereldoorlog fregatkapitein aan boord van de Novarra en bevelhebber van een vlootsectie, in welke hoedanigheid hij in 1915 de haven van Porto Corsini bombardeerde en in 1917 bij Otranto, ondanks opgeloopen verwondingen, op de Ital.-Eng. vloot de overwinning behaalde. Dank zij deze doorbraak werd de Middellandsche Zee voor de Centralen weer geopend. In 1918 vice-admiraal en opperbevelhebber van de Oostenr.-Hong. vloot; 1919 min. van Oorlog van de tegenregeering te Szeged en opperbevelhebber van het nationale leger, dat dwars door Transdanubië naar Boedapest trok. Vóór hun komst verlieten de Roemenen Boedapest, waar H. 16 Nov. 1919 zijn intrede deed. In 1920 werd H. bij ontstentenis des konings tot regent van Hongarije gekozen; hij oefent diens rechten, uitgezonderd de kerkelijke, uit. *Sivirsky.*

Hortobágy, → Debreczen.

Hortulus Animae (Lat., = tuintje der ziel), 16e-eeuwsch gebedenboekje met houtsneden van Holbein den Jongeren, Urs Graf, Hans Springinklee,

impedis: adesto supplicationibus nostris
vt illa q̄ ad salutē mētis ⁊ corpis min⁹
sufficere vident beate sophie ⁊ filiarꝫ ei⁹
fidei spei ⁊ charitatis suffragantibus merit̄
celerius ꝯdonentur. Per dn̄m nostrum.
De sancta Margaretha. Aue stel
la radio
sa: sol lu
ce clari⁹
or: mar
garitha
preciosa
gemmis
auro ca
rior vir
go carne
genero
sa: fide
spectabi
lior: pas
sióe glo
riosá: me
ritis pre
stantior: nobis mater gratiosa: patrona
clementior sis: adregna gaudiola semi

Bladzijde (verkleind) uit een Hortulus Animae (Straatsburg, 1511). De houtsnede (van Baldung Grien) stelt de H. Margaretha voor.

Baldung Grien e.a. Nauw verwant aan de Fransche Livres d'heures, waarsch. ontstaan in de Elzas. Zeer dikwijls gedrukt: eerst in het Latijn, in 1501 reeds in het Duitsch, tusschen 1498 en 1523 verschenen er 30 verschillende drukken, waarvan 18 te Straatsburg.

Lit.: G. Domel, Entstehung des Gebetbuches (1921); Lex. f. Theol. u. Kirche (V, 149). *p. Gerlachus.*

Hortus, → Plantentuin.

Hortus Deliciarum, → Herrad van Landsberg.

Horus, Egypt. god. In een der Egypt. zonnevoorstellingen is deze een valk, later valkhoofdige god. Centrum der vereering in de derde deltagouw. Uitgebreid tot Beneden-Egypte, daarna over geheel Egypte (Edfoe). Hathor is eerst zijn moeder, dan zijn echt-

genoote. Vele goden werden met hem gelijkgesteld. Door opneming in de Osirismythe zoon van Osiris, ook als Harsiesis. Wreker van zijn vader tegen Seth. Tegenover „H. het kind" (→ Harpocrates) staat „de oudere H.", Haroëris of Bruëris. De vier H.-zonen zijn Amset, Hapi, Doeamoetef en Kebehsenoef. H. wordt ook onder zijn naam Harachte (H. van den horizon) vereerd, en als Harmachis in de sphinx van Gizeh.

Lit.: H. Kees, H. und Seth als Götterehepaar (2 dln. 1923-'24). *J. Janssen.*

Horus.

Horusnaam, eerste der vijf namen van de (volledige) titulatuur van den pharao. Stelt hem dus voor als den god → Horus op aarde.

Lit.: G. J. Thierry, De religieuze beteekenis v. h. aeg. koningschap (1913, 22-41).

Horzels (Oestrinae), tweevleugelige insecten van de onderorde der Brachycera of vliegen. Het zijn groote dieren, waarvan het wijfje een legbuis draagt; de larven parasiteeren bij vsch. hoefdieren en enkele andere zoogdieren, en wel in de huid (bijv. runderhorzel), in den maagwand (bijv. paardenhorzel) of in neus- en keelholte (bijv. schapenhorzel). *M. Bruna.*

Horzelvlinder (Trochilium apiforme), vlinder met een vlucht van 35-50 mm; forsch gebouwd, vleugels glashelder. De kop is geel en ook het grootste deel van het lichaam. Verder zijn lichaam en sprieten zwart-bruin. De h. heeft een korten zuiger. Lijkt zeer veel op de gevaarlijke → hoornaar (Vespa crabro). De rups zit in populier-stammen dicht bij den grond; overwintert tweemaal. De pop wordt in een cocon in het hout of in den molm aan den voet van den stam gevonden. *Bernink.*

Hosal, → Kunstzout.

Hosanna, eigenlijk hosjiana (Hebr., = help toch!), uitroep, wellicht reeds bij de Joden (Ps. 117. 25) als heilwensch gekend, zeker in dien zin opgenomen (Hosanna in excelsis) in de liturgie der H. Mis (→ Sanctus) en in die van Palmzondag (Palmuitreiking).

Osanna is de meer Grieksche schrijfwijze, terwijl vlg. den H. Hieronymus (ep. 145 ad Damas.) hosianna (hosjianna) de juiste schrijfwijze zou zijn. Van hetzelfde Hebr. werkwoord, waarvan hosanna (dat intusschen zelf als voornaam voorkomt) een aandringende imperatief is, stamt, behalve Josue, Isaias, Osee, vooral de zoete naam Jesus, die beteekent: Redder.

Lit.: o.a. Wetzer und Welte's Kirchenlex. (s.v. Hosiannah). *Brouwer.*

Hoscheid, gem. in het N. van het groothertogdom Luxemburg, ten N.W. van Diekirch; opp. 1 042 ha, ruim 500 inw.; landbouw, veeteelt.

Hosingen, gem. in het N. van het groothertogdom Luxemburg, ten Z.O. van Clerf; opp. 4 528 ha, ca. 1 600 inw.; talrijke gehuchten; landbouw, belangrijke marktplaats; gezonde ligging op 485 m hoogte. Bezienswaardige kerk; centrum voor uitstapjes.

Hosius, Stanislaus, kardinaal en strijder voor de Kath. restauratie; * 5 Mei 1504 te Krakau, † 5 Aug. 1579 te Capranica bij Rome. In 1543 priester gewijd, 1549 bisschop van Kulm, 1551 van Ermland, 1561 kardinaal, sinds 1566 pauselijk legaat in Polen. Hij verrichtte vsch. diplomatieke opdrachten: als gezant van den Poolschen koning Sigismund II August naar keizer Karel V in Brussel en koning Ferdinand I in Praag, als gezant van paus Pius IV naar Weenen in 1560 naar aanleiding van het concilie van Trente en de godsdienstige houding van koning Maximiliaan II. In zijn diocees Ermland liet hij in 1564 de besluiten van Trente afkondigen en doorvoeren, richtte hij het nog als universiteit bestaande Lyceum Hosianum van Braunsberg op met Jezuïeten als leeraren, hield hij in 1565 een algemeene visitatie en synode. In 1569 verliet hij Polen voor Rome, om daar zijn koning blijvend te vertegenwoordigen. Hij was een onversaagd strijder voor de rechten en de waarheid der Kath. Kerk en ontmoette op zijn weg als grootsten tegenstander het Protestantisme. Zijn werken dragen daarom over het algemeen een polemisch karakter. In zijn dogmatische onverdraagzaamheid deinsde hij niet terug voor de strengste maatregelen, o.a. uitsluiting van andersdenkenden uit alle staatsambten, gewelddadige vervolging der ketters. Hij moge hierin hebben overdreven, hij was een ijverig zielzorger en een moedig verdediger van de traditioneele kerkelijke leer. Vooral N.O. Duitschland en Polen danken hem voor een groot deel het behoud van het Kath. geloof.

Stan. Hosius.

Voorn. werken: Confessio catholicae fidei (1552-'53; tijdens zijn leven in 30 oplagen en vert. verschenen). Verder preeken, catechetische studiën en brieven (alle door F. Hipler uitgegeven). — De beste uitgave van zijn gezamenlijke geschriften is die van Keulen uit het jaar 1584 (2 dln.). — Lit.: volledige biogr. gaven zijn amanuensis Rescius (Rome 1587); A. Eichhorn (2 dln. Mainz 1854-'55); J. Lortz (1931). K. Elsner beschreef hem als polemicus (diss., Konings-bergen 1911). *Wachters.*

Hosius van Cordova, Spaansch bisschop, vooral bekend als theologisch raadsman van Constantijn den Grooten; *ca. 257, † ca. 358. H. werd belijder in de vervolging onder Diocletianus, nam deel aan de synode van → Elvira en trad sinds 313 als raads- en vertrouwensman op van Constantijn. In opdracht van den keizer trachtte hij 323 in Alexandrië den strijd bij te leggen tusschen Arius en bisschop Alexander, maar tevergeefs. Op het concilie van Nicea speelde hij een voorname rol en Athanasius schrijft het aan hem toe, dat de term → „homoousios" het wachtwoord werd der orthodoxie. Hij leidde de synode van Sardica (343), en de meeste canones en ook het symbolum van die synode moeten zijn werk zijn geweest. Krachtig heeft hij zich langen tijd verzet tegen keizer Constantius, die het Arianisme wilde doordrijven. Toch schijnt deze den honderdjarige in Sirmium de onderteekening der Ariaansche 2e formule te hebben afgeperst, wat H. kort daarna in zijn testament herriep. Naast Athanasius en Hilarius blijft hij behooren tot de voornaamste

verdedigers der orthodoxie tegen het Arianisme. Isidoor van Sevilla schrijft hem twee werken toe, die verloren gingen.

L i t. : Gams, Kirchengesch. von Spanien (II 1864); Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (I en II); Villada, Hist. eclesiast. de España (I, 2, 1929). *Franses.*

Hospitaal, oorspr. de naam voor het gastenverblijf voor vreemdelingen en pelgrims in kloosters. Omdat daar later ook zieken werden opgenomen, is de naam gaan gelden voor ziekeninrichtingen. In Ned. wordt het woord thans vooral gebruikt voor militaire ziekenhuizen. Dgl. h. bevinden zich in vsch. groote garnizoensplaatsen. Zij staan onder bevel van een dirigeerend officier van gezondheid. In de kleine garnizoenen wordt met een zgn. ziekenzaal volstaan, terwijl de lichte zieken in een daarvoor aangewezen lokaal in de kazerne, het zgn. kwartierziekenverblijf, worden ondergebracht. Zie verder → Zeehospitaal. *v. Leeuwen.*

Hospitaalbroeders, Hospitaalzusters, alg. benaming voor de zeer talrijke orden en congregaties, die vanaf de M.E. zich wijdden aan de ziekenverpleging.

L i t. : voor een beschrijving van de vroegere en nog bestaande geestelijke genootschappen van dien aard, zie bij Heimbucher, Orden u. Kongreg. der kath. Kirche (2 dln. [3]1933, register s.v. Hospitaliter, Hospitaliterinnen, Spitalschwestern).

Host, J o h a n n e s, Dominicaan, theoloog; * ca. 1480 op het kasteel Romberg bij Kierspe (Westf.), vandaar meestal J. R o m b e r g (Romberch) genaamd, † 1532 of '33. H. trad op 16-jarigen leeftijd te Keulen in de Orde, was daar 1505-'14 als predikant werkzaam, nam deel aan het proces Reuchlin te Spiers en Rome, studeerde daarna nog te Rome en Bologna. 1519-'20 werkt hij te Venetië aan de uitg. der Descriptio Terrae Sanctae van Burchard v. Barby; 1523 dr. theol. en prof. a. d. univ. te Keulen. H. gaf werken uit van Hoogstraeten, Joh. Faber, Joh. Eck, John Fisher, Conrad Wimpina, Joh. Mensing en vooral van Dionysius den Kartuizer, gedeeltelijk van eigen aanteekeningen voorzien.

L i t. : Script. O.P. (II, 88); N. Paulus, Die dtsch. Dominikaner im Kampfe gegen Luther (1903). *Feugen.*

Hosta (ook Funckia), plant, die met 5 soorten tot de fam. der lelieachtigen behoort; als tuinplant bekend, vooral langs waterpartijen. Stevige bladeren en hangende, trechtervormige bloemen in groote trossen hebben H. plantaginea, welriekend wit, en H. Sieboldiana, lila. Meer kruidachtig zijn de bladeren van H. coerulea en J. japonica. *Bouman.*

Hostie (Lat. hostia), in eigenl. zin: slachtoffer (Eph. 5. 2; Hebr. 10. 12), later: de offering van het Brood en den Wijn in de H. Mis, eindelijk: het Offerbrood, toen dit (9e-11e e.) geleidelijk zijn ouden vorm verloor van het groote, door de geloovigen zelf aangebrachte (en eerst bij de H. Communie te breken), ronde brood (ook kransvormig), door groeven, ter vergemakkelijking van het breken, verdeeld, en den vorm aannam van ronde dunne schijfjes: een grooter voor den priester, kleinere voor de geloovigen, welke verandering veroorzaakt werd door afname der H. Communie en (in het Westen) toename der private Missen. De vervaardiging dezer h., lang toevertrouwd aan de geestelijken zelf (gelijk heden nog wel in het Oosten), geschiedde in de M.E. veelal slechts 3 of 4 maal per jaar, in het Oosten integendeel gewoonlijk telkens vóór de H. Mis. Daar maakte het oude brood óók plaats voor een kleineren schijfvorm, grooter echter dan de Westersche, wijl de afzonderlijke h. voor de geloovigen er onbekend bleven. Algemeen is het gebruik ze te versieren door middel van een stempelindruk (→ Hostie-ijzer). Toevoeging van zout of olie bij het baksel, in het Oosten voorkomend, is in het Westen ongeoorloofd. → Brood (i. d. liturgie); Broodbreking (sub Breking van het Brood in de H. Mis). *Louwerse.*

In de k u n s t geldt de kelk met hostie als symbool van het H. Altaarsacrament (→ Eucharistie). Ook is het een attribuut van de H.H. Barbara, Hyacinthus, Juliana, Conradus, Thomas van Aquino, Clara, Norbertus, Burchard v. Halberstadt, Paschalis Baylon en Antonius van Padua. Interessant is een voorstelling bij Colijn de Coter,waarbij op een „Laatste Oordeel" de H. Michael een schaal met h. laat doorslaan ten teeken, dat de gestorvene veelvuldig het H. Sacrament heeft genuttigd. *p. Gerlachus.*

L i t. : Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933).

Hostiedoos (Lat. hostiaria, pyxis; D. Hostienbuchse), liturgisch vaatwerk, waarin ongeconsacreerde hosties bewaard worden, in tegenstelling met de pyxis en de ciborie, die geconsacreerde hosties bevatten. De eerste liturg. h. dagteekenen uit de 12e eeuw. De h. is meestal een cylindervormige doos, met een deksel gesloten. In de M.E. vertoont zij met de pyxis zulke gelijkenis in grondstof, vorm en versiering, dat het dikwijls moeilijk valt de juiste bestemming aan te geven. Beide werden toen uit hout, ivoor, goud of zilver vervaardigd; ook werd de emailversiering veel toegepast. In de nieuwe tijden is de h. van een meestal minder kostbare grondstof, als hout, tin of glas.

L i t. : J. Braun, Das christliche Altargerät (München 1932). *V. Herck.*

Hostiemolen, eigenaardige allegorische voorstelling van de H. Eucharistie [vanaf de vroege M.E. (Hortus deliciarum) tot in de 16e eeuw in de kunst een geliefkoosd motief] : de Evangelisten steken spreukbanden met eucharistische teksten erop in een molen, waaronder de vervaardigde hosties te voorschijn komen. Deze worden door de vier kerkleeraren in een kelk opgevangen en aan het volk uitgereikt. Zie de afb. in kolom 613.

L i t.: Hofmeister, Die allegor. Darstellungen der Transsubstantiation unter dem Bilde der Mühle (Schwerin 1885); O. Doering, Christl. Symbole (1923).

Hostiensis, H e n r i c u s, belangrijk canonist uit de 13e eeuw. → Hendrik van Segusia.

Hostie-ijzer, een soort tang met aan het einde twee ronde of rechthoekige ijzeren bladen, waartusschen het deeg voor hosties in het vuur wordt gebakken. Reeds in de 9e e. in gebruik. De ijzeren bladen zijn dikwerf zeer kunstvol gegraveerd met symbolen betreffende de H. Eucharistie.

L i t. : C. Cath. v. d. Graft, Een en ander over de middeleeuwsche h., in: Het Gildeboek (XVII 1934, 174—184); Lex. f. Theol. u. Kirche (V, 157); Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie (V). *p. Gerlachus.*

Hostinné, Tsjech. naam voor → Arnau.

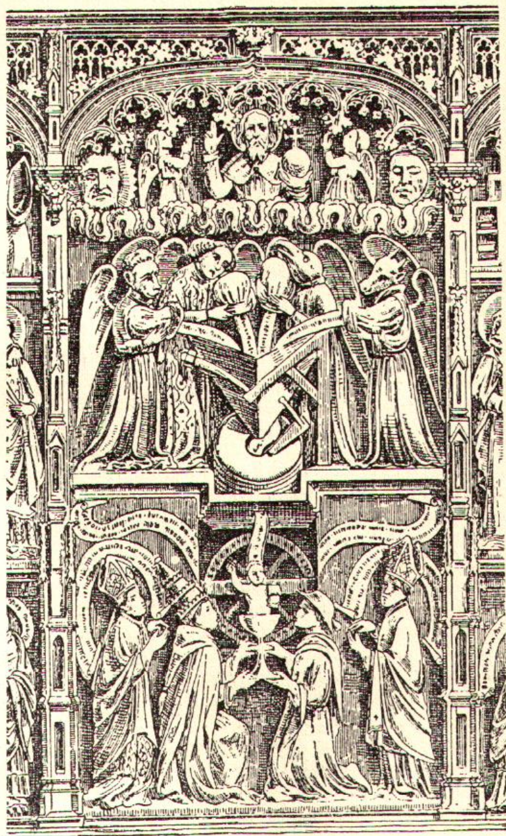
Hoteia, → Astilbe.

Hotel. Aldus werd eertijds genoemd het woonhuis van voorname personen; in Frankrijk noemt men ook openbare gebouwen h., bijv. raadhuis = hôtel de ville; ziekenhuis = hôtel-Dieu (vgl. → Hôtel des Invalides). Langzamerhand kreeg h. de beteekenis van een huis, waar aan vreemdelingen huisvesting gegeven wordt.

Er is een groot onderscheid tusschen het eenvoudige, kleine h., bijv. een berghotelletje, waar met de ruimte

is gewoekerd en dat alleen de meest noodzakelijke verblijfruimten bevat, en de grootstadpaleizen, welke, dikwerf voorzien van bioscoop, restaurant, danszalen, salons enz., aan vele honderden onderdak kunnen bieden. Een modern groot h. wordt met de grootste zorg ingericht, voorzien van vele gemakken, welke de moderne techniek biedt. Het bevat luxueus uitgevoerde verblijfzalen, kamers en badkamers, ruime trappenhuizen en liften, een geperfectionneerde outillage der keukens, kelders en al het noodige voor de verdere bediening, uitgebreide leidingenstelsels voor de electrische en sanitaire installaties. Voorzorgen worden genomen tegen het verspreiden van etensgeuren door een goed gekozen ventilatie-systeem; tegen het overbrengen van het geluid door het aanbrengen van isolatie in de wanden, vloeren en plafonds en het plaatsen van dubbele wanden en deuren. In de in 1933 uitgekomen beschrijving van het Palast-hotel „Mannheimer Hof” in Mannheim kan men daarover interessante details vinden (E. Kutzner, Ein neuzeitlicher Grossbau, Verlag J. Hoffmann, Stuttgart). Vgl. → Hotelhouder. *Thunnissen.*

Hôtel des Invalides, een nog bestaand hospitium voor leger-invaliden te Parijs, door Lodewijk XIV in 1674 gesticht. Napoleon stichtte nog drie succursalen te Versailles, Leuven en Avignon, die echter na 1814 werden opgeheven.

Voorstelling van een hostiemolen op het hoogaltaar van de kerk te Triebsees (ca. 1450).

Hotelhouder, aansprakelijkheid van den. Reeds in het Romeinsche recht waren de herbergiers aansprakelijk voor elk verlies of beschadiging t.a.v. de bagage der bij hen logeerende reizigers. Het bijzondere hierbij was, dat deze aansprakelijkheid bestond, onverschillig of het verlies of de beschadiging al dan niet aan hun schuld waren te wijten; slechts bij overmacht (bijv. overval door roovers) waren zij bevrijd. Ook thans nog zijn, o.a. in Ned., de h. verantwoordelijk voor de goederen, welke de reizigers, die bij hen hun intrek nemen, medebrengen, wegens diefstal of beschadiging, hetzij de diefstal begaan of de schade veroorzaakt is door zijn bedienden, hetzij door ieder ander persoon (art. 1746-1748 Ned. B.W.). Voor de regeling in België, zie → Bewaargeving. *v. d. Kamp.*

Hotelschakelaar of wisselschakelaar is een schakelaar, die het mogelijk maakt, vanaf twee plaatsen een zelfde electrische lamp in en uit te schakelen. → Schakelaar.

Hotin, → Chotin.

Hotman (Lat. Hotomannus), François, Sieur de Villiers Saint-Paul, jurist en Latinist; * 23 Aug. 1524 te Parijs, † 12 Febr. 1590 te Bazel. H. werd in 1547 Prot. en ging van Parijs naar Lyon en Genève. Hij onderwees Rom. recht en Klass. lit. in Lausanne, Straatsburg en Bourges. Na den Bartholomeusnacht vluchtte hij naar Zwitserland, werd prof. in Genève en sinds 1579 te Bazel. H. streed voor de studie van het Fr. recht naast het Rom. Zijn Franco-Gallia (1573) is een belangrijke politieke verhandeling in het Latijn. *Zr. Agnes.*

Hot Springs, stad in den staat Arkansas (V.S. v. Amer., 34° 31′ N., 93° 1′ W.); ca. 21 000 inw. Herstellings- en ontspanningsoord; warme en koude geneeskrachtige baden; prachtige ligging. Jaarlijks ca. 300 000 badgasten. Mijnbouw.

Hottentotten, → Afrika (sub Bevolking, 1° c). Zie ook → Nama.

Hottentottisme is een zeer ernstige graad van → stamelen, waarbij buiten de vocalen hoogstens de t en d gezegd worden. Het is dus een zuivere vocaalspraak. Bij geestelijk normale kinderen komt het zelden voor, meer bij slechthoorenden en achterlijken, en bij kinderen met vertraagde spraakontwikkeling. *v. Amelsvoort.*

Hotteterre, Louis, bijgenaamd Le Romain, beroemd fluitspeler aan het hof van Lodewijk XIV en Lodewijk XV. Schreef theoretische werken in verband met zijn instrument en daarnaast eenige composities.

Lit.: Manger, Les H. etc. (1912).

Hottinger, 1° Johann Heinrich, beroemd Zwitsersch Oriëntalist, vader van 2°; * 10 Mrt. 1620 te Zürich, † 5 Juni 1667 aldaar. Na theol. studiën te Zürich en Bazel, trok hij voor verdere ontwikkeling naar Genève, Nederland (univ. van Groningen en Leiden), Engeland en Frankrijk. In 1642 prof. in de kerkgeschiedenis en Oostersche talen te Zürich, vanwaar hij meermalen aan de univ. van Heidelberg werd „uitgeleend” om daar nieuw leven te brengen. In 1667 aanvaardde hij een benoeming voor de univ. van Leiden, maar verdronk juist vóór zijn vertrek met drie van zijn kinderen in de Limmat.

Voorn. werken: Historia ecclesiastica (9 dln. 1651-’57, voor bronnenstudie nog heden onmisbaar); Methodus legendi historias Helveticas (met volledig overzicht over de Zwits. hist. lit.). Verder vele public. over de studie der Oostersche talen. — Lit.: J. H.

Heidegger, Hist. de vita et obitu H. (Zürich 1667); H. Steiner, Der Züricher Prof. H. in Heidelberg 1655-'61 (Zürich 1886). *Wachters.*

2° Johann Jakob, polemisch schrijver op historisch-theologisch gebied; zoon van 1°. * 1 Dec. 1652, † 18 Dec. 1735. Sinds 1698 was hij prof. in de theologie aan de academie te Zürich. Bekend door zijn Helvetische Kirchengeschichten (4 dln. Zürich 1698-1729), waarin hij op heftige en stootende wijze het hist. werk van zijn vader tegen den Kath. pastoor van Frauenfeld en schrijver eener kerkgeschiedenis, Kaspar Lang, verdedigt. *Wachters.*

Hotton, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche, op $8^1/_2$ km van deze stad, aan de Ourthe. Ruim 1 500 inw. Opp. 2 503 ha. Gebergte, rotsen, zand- en leemgrond. Landbouw. Olie- en wollenstoffenfabrieken. Houtzagerij. Grotte de la Porte-Aïve (zie onder). H. werd tijdens het Rom. tijdvak door een kamp verdedigd: de „Ti-Château”, wellicht reeds een versterkte plaats in het Gallisch tijdperk. In het gehucht Melreux (spoorbaan Luik—Jemelle) kerk uit de 16e eeuw, voorheen collegiale kerk. *Striels.*

In 1906-'07 werd de Grotte de la Porte-Aïve onderzocht. De grot zelf scheen niet bewoond te zijn geweest, maar vóór de grot lag een terras, waar op een diepte van 0,70 m een brandplek en overblijfsels van menschen en dieren, vermengd met voorwerpen uit het Neolithicum, werden weergevonden (ossuarium). Terzelfdertijd onderzocht men bij het gehucht Menil-Favay, op de hoogvlakte „Ti-Château”, bij de Ourthe, een vóór-Romeinsche versterking, die blijkens de vondsten ook nog in den Rom. en Frankischentijd bezet was. Frankische graven.

L i t.: Schuermans, Annal. Instit. Arch. Luxembourg (XXXIV 1899, 8, 21); Ann. Soc. Arch. Bruxelles (XII 1898, 260, 468); de Loë, Annal. Féder. Arch. Histor. Belg. (XVII 1903, I, 292); id., Rahir, Jacques, Bull. Soc. Anthrop. Bruxelles (XXVII 1908). *R. De Maeyer.*

Hottonia, → Waterviolier.

Houari-tuig, zeiltakelage, waarbij langs het voorstag een fok en achter den mast een grootzeil wordt geheschen. De gaffel loopt bijna evenwijdig aan den mast. Het Bermuda-tuig is uit het h. ontstaan. → Zeilen.

Houben, Carolus, Eerbiedwaardige, Passionist; * 11 Dec. 1821 te Geleen (par. v. Munstergeleen), † 5 Jan. 1893 te Dublin. Trad einde 1845 in bij de Passionisten in België. Sinds 1852 als priester werkzaam, eerst in Engeland, later te Dublin, waar hij de apostel der arme Ieren werd. 29 Oct. 1935 werd zijn zalig- en heiligverklaringsproces officieel te Rome ingeleid.

L i t.: p. Edmundus, Een Limb. Heilige (Mook [2]1923); p. Bonifacius, P. Car. H. (Mook 1929). *Oswald.*

Houbraken, 1° Arnold, Ned. schilder, etser en kunstgeschiedschrijver; * 25 Maart 1660 te Dordrecht, † 14 Oct. 1719 te Amsterdam. Zijn gravures, vooral de portretten, vormen zijn verdienstelijkste werken; zijn grootsten naam dankt hij echter aan zijn „Groote schouwburgh der Nederl. konstschilders”, dat na van Mander's „Schilderboeck” de belangrijkste bron is voor de oude Ned. schilders.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

2° Judocus, derde algemeene vicaris van het Bossche kapittel en vierde apost. vicaris; * te Geldrop, † 20 Mei 1681 te Antwerpen. Vóór zijn vicarisschap prof. te Leuven. Een wijsgeerig werkje van hem is: De iride inversa.

L i t.: J. A. Coppens, Nieuwe beschrijving van het Bisdom van 's Hertogenbosch (I 1840).

Houckgeest, Gerard, Ned. schilder; * ca. 1600 te Den Haag, † 1661 te Bergen op Zoom. H. werkte het langst te Delft en legde zich speciaal op het schilderen van kerkinterieurs toe, die sterk den invloed van Emm. de Witte vertoonen en, hoewel koud van atmosfeer, vooral om de zorgvuldige teekening niet zonder verdienste zijn.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Houdard, George Louis, Fransch muziekgeleerde; * 30 Maart 1860 te Neuilly, † 28 Febr. 1913 te Parijs; buitengewoon hoogleeraar in muziek aan de Sorbonne; maakte veel studie van het oorspr. rhythme van het Gregoriaansch. Volgens H. hebben alle neumen één zelfden tijdsduur; dus één noot en een neum van 2, 3 en 4 noten duren alle even lang; nagevolgd door Fleischer en E. Bernoulli: theoretisch en practisch onaanvaardbaar. *Bruning.*

Houdemont, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Virton, op 6 km van Etalle. Hoogte 352 m. Ca. 530 inw. Opp. 607 ha. Zand- en leemgrond. Leemgroeven. Pottenfabrieken.

Houdeng-Aimeries, gem. in de prov. Henegouwen, ten W. van La-Louvière; opp. 792 ha, ca. 8 000 inw.; rivier: Thiriau; ophefbakken van het Centrumkanaal; kleiachtige grond; landbouw; belangrijke steenkoolmijnen; ijzerindustrie; veldovens; kerk uit 18e e.; Rom. vondsten in het gehucht Bosquet-Ville; praehist. overblijfselen gevonden in de hoogste gedeelten van H.; belangwekkende oude heerlijkheid; behalve de heerlijkheid, die rechtstreeks afhing van den graaf van Henegouwen, onderscheidde men nog die van Houdeng en die van Sart. *V. Asbroeck.*

Houdeng-Goegnies, gem. in de prov. Henegouwen, ten W. van La-Louvière; opp. 888 ha, ca. 9 000 inw.; rivier: Thiriau; ophaalbak van het Centrumkanaal; kleiachtige landbouwgrond; steenkoolmijnen; ijzerindustrie; glasnijverheid; steenbewerking; bierbrouwerijen; kerk met toren uit 16e e.; H.-G. omvatte vsch. heerlijkheden, nl. H.-G., Goegnies-Sart, Elers; bewogen geschiedenis. *V. Asbroeck.*

Houder, → Bezit.

Houdon, Jean Antoine, Fransch beeldhouwer; * 1741 te Versailles, † 16 Juli 1828 te Parijs. Leerling van Slodtz, Pigalle en Lemoyne. H.'s kunst vertegenwoordigt den overgang van de 18e naar de 19e eeuw. Een krachtig realisme bewaart hem voor een al te sterk onder invloed komen zoowel van Barok als Klassicisme, getuige zijn jeugdwerk de H. Bruno in S. Maria d. Angeli (Rome, 1767) en de klassicistische Diana in het Louvre (1780, brons).

H.'s grootste talent ligt op het gebied van de portretbuste. Die van Diderot (Louvre, 1771) opent een lange reeks van ca. 200 bustes, waaronder vrijwel alle belangrijke tijdgenooten van H. (J. J. Rousseau, 1778; Voltaire, 1778; Buffon). Prachtige bustes van vrouwen en kinderen, w.o. die van Louise Brogniart en zijn dochtertje (alles in het Louvre) (zie afbeelding 2 in de plaat t/o kolom 128 in dl. XI), bezitten de charme van de 18e-eeuwsche kunst gepaard aan scherpe karakteristiek. Tijdens het Empire verliest H.'s stijl aan kracht, gelijk een zijner laatste grootere beelden, Voltaire in Rom. dracht voorstellend (1814, Panthéon), bewijst, evenals de buste van Napoleon als Rom. keizer; het modelé wordt droger, de expressie wordt vlakker. *Korevaar-Hesseling.*

Houdremont, gem. in het Z. der prov. Namen.

Ca. 300 inw. (Kath.); opp. 1 135 ha. Landbouw; bouwsteen.

Houffalize, Belg. stadje in de prov. Luxemburg, arr. Bastenaken (IV 431 D 2), aan de Ooster-Ourthe, door tramweg verbonden met Bourcy (lijn Libramont—Gouvy). Hoogte 329 m. Ca. 1 400 inw. Opp. 508 ha. Bergachtige streek. Kiezelzand. Landbouw. Leerlooierijen, touwslagerijen, graanmolens. Handel in hout, eikenschors en vee.

Schoone ligging (toerisme): Herou-rots (zie afb. 1 t/o kol. 480 in dl. IV), Vallée des Fées. De Ourthe stroomt rond den steilen rotsrand, genaamd Haute Falise (d.w.z. hooge rots), waarop zich voorheen het oude kasteel bevond. In de hoofdstraat het slot uit de 17e eeuw (thans Hospice Wilmotte) met het wapen der heerlijkheid H. De kerk (13e eeuw) behoorde vroeger tot de aangrenzende abdij, waarvan nog overblijfselen der kloostergalerij.

Te H. zijn geboren Baudouin en Jean d'Avesnes, zonen van Margareta van Konstantinopel. *Striels.*

Houghton, William Stanley, Eng. tooneelschrijver; * 1881 te Manchester, † 1913 te Parijs; H. was eerst werkzaam in den katoenhandel, later kunstcriticus aan de Manchester Guardian; zijn stukken, bijna alle satirisch, munten uit door goede speelbaarheid en door vlotte, effectvolle, maar wat vlakke karakterbeelding.

Voorn. werken: The Dear Departed (1908); The Younger Generation (1910); Hindle Wakes (1912); Phips (1912); The Perfect Cure (1913). *J. Panhuijsen.*

Hounslow, stad in het graafschap Middlesex, Engeland, 20 km ten W. van Londen, bij de samenkomst van de wegen van Bath en Exeter naar Londen. 23 000 inw. Verzendplaats van levensmiddelen naar Londen. In de omgeving: Hounslow Heath, groote heidevlakte, vanaf den Romeinschen tijd exercitieterrein voor soldaten. In vroegeren tijd tevens schuilplaats voor onmaatschappelijke elementen. *G. de Vries.*

Houplines, gem. in Fr. Vlaanderen (XI 143 D 3), kanton Armentiers; twee kerspelen: H. Karel (4 100 inw.), H. Anastasius (1 500 inw.); meerderheid Fransch sprekend. Textielnijverheid en landbouw. Klooster der Zusters van de H. Maria (Moederhuis te Angers).

Houppelande, lang overkleed van zware stof, voorzien van lange mouwen, door voorname heeren op het einde der 14e en in de eerste helft der 15e e. gedragen. Ondanks het conservatieve karakter van de h. volgden de mouwen de wijzigingen, door de mode voor het mannencostuum gedecreteerd. Na 1430 raakte de benaming voor het stuk in onbruik en werd vervangen door robe. De h. bleef voortleven in den tabbaard en, in sterk gewijzigden vorm, ook in de toga's van rechters, hoogleeraren en predikanten.

Lit.: C. Enlart, Manuel d'archéol. franç. (Le costume) (1927, 573). *v. Thienen.*

Houppelande. Frankrijk, 14e eeuw.

Hour, gem. in de prov. Namen, ten N. van Beauraing. Ruim 500 inw., meerendeels Kath.; oppervl. 1 171 ha. Landbouw.

Housatonic-vallei, dal van de Housatonic-rivier in de staten Massachusetts en Connecticut (V.S. v. Amer.); beroemd om zijn natuurschoon. Toerisme.

Housman, 1° Alfred Edward, Eng. dichter, broer van 2°; * 26 Maart 1859 te Londen; studeerde te Oxford, was 1892-1911 professor in het Latijn aan het University College te Londen, daarna te Cambridge. Zijn gedichten zijn van een zeer verzorgde, kernachtige zegging, hun onderwerp is eenvoudig: de schoonheid der natuur en de ongewisheid en bitterheid van het menschelijk lot.

Werken: A Shropshire Lad (1896); Last Poems 1922). *J. Panhuijzen.*

2° Laurence, Engelsch dichter, tooneel- en romanschrijver, boekverluchter; broer van 1°. * 18 Juli 1865 te Bromsgrove. Zijn spelen, romans, vertellingen getuigen van een rijke, immer vaardige fantasie; het zijn hist. verbeeldingen, of ook wel weergave van een nabijer werkelijkheid, maar iets van het sprookjesachtige of legendarische is bijna steeds aanwezig. H. is niet Katholiek.

Voorn. werken. Spelen: Bethlehem (1902); The Chinese Lantern (1908); The Death of Orpheus (1921); Angels and Ministers (1921 en 1922); Little Plays of St. Francis (1922); Followers of St. Francis (1923). Romans: The Sheepfold (1918; verwerpelijk); Uncle Tom Pudd (1927). Vertellingen: Odd Pairs (1925); Ironical Tales (1926). *J. Panhuijsen.*

Housse, gem. in het N. van de prov. Luik, ten N.O. van de stad Luik; opp. 238 ha, ca. 800 inw.; bergachtige omgeving; gemengde landbouwgrond; steenkoolmijnen, wapenfabricage; rivier: Bolland. H. werd geteisterd in den oorlog van 1914.

Houston, snelgroeiende stad in den staat Texas (V.S. v. Amer., 29° 49′ N., 95° 20′ W.), door het Houston-kanaal met de Golf van Mexico verbonden. Ca. 295 000 inw. Mooie stad met goed klimaat. Industrieel en commercieel centrum van Texas. Zeer snelle ontwikkeling sedert den Wereldoorlog, vnl. dank zij het H.-kanaal. Belangrijk spoorwegknooppunt. Een der grootste katoenmarkten der wereld en hoofdzetel der olie-industrie van Texas. Verder hout- en rijstmarkt, ijzer- en kopergieterijen, katoenpersen, cementwerken, drukkerijen. Zie pl. bij → Hoogbouw. *p. Cyrillus.*

Hout. I. Plantkundig. Houtgewassen zijn planten, waarvan de stengels en de wortels h. bevatten. Zij worden ingedeeld in boomen, die een stam hebben, welke zich een eind boven den grond vertakt, en heesters, waarvan de vertakking reeds bij den grond aanvangt. De wanden der cellen van het h. bevatten behalve cellulose een aantal stoffen, die gezamenlijk worden aangeduid met den naam lignine. Ofschoon de samenstelling van verhoute celwanden nog niet goed bekend is, weet men toch zeker, dat er pentosanen en aromatische aldehyden, o.a. vanilline, in aanwezig zijn.

Ontstaan. In alle stengels, wortels en bladeren bevinden zich vaatbundels, waarin kanaaltjes aanwezig zijn, die dienen voor het transport van stoffen. Zij bestaan uit een xyleem- of houtgedeelte en een phloëem- of bastgedeelte, en deze deelen worden primair hout en primaire bast genoemd. → Vaatbundel. Bij de houtgewassen onder de tweezaadlobbige en naaktzadige planten, waar de vaatbundels van den stengel regelmatig in een kring gerangschikt liggen, ontstaat reeds vroeg een → cambium op de grens van de hout- en bastgedeelten der vaatbundels. Dit cambium is een cylindrische laag van meristematisch weefsel, waarvan de cellen door hun deelingen naar buiten

secundaire bast en naar binnen secundair h. vormen. → Diktegroei. Bij de houtgewassen onder de eenzaadlobbige planten, bijv. palmen, waarvan de vaatbundels onregelmatig verspreid liggen, wordt een dgl. cambium niet gevormd, zoodat daar geen sprake is van normalen secundairen diktegroei en dan ook geen echt houtweefsel gevormd wordt.

Bouw van het (secundair) hout. De elementen van het secundair h. liggen in verband met hun ontstaan uit het cambium min of meer regelmatig in radiale reeksen gerangschikt. Aan de hand van dwarse, radiale en tangentiale doorsneden (fig. I, II en III) door het h. kan men zich eenig denkbeeld vormen omtrent de structuur van het secundair hout.

In het h. worden levende en doode elementen aangetroffen. De levende elementen zijn de houtparenchym- en mergstraalcellen, de doode elementen zijn de houtvezels en de tracheïdale elementen, nl. houtvaten en tracheïden. Hout- of libriformvezels (fig. E) zijn langgerekte cellen, aan beide uiteinden naaldvormig toegespitst, voorzien van een eng lumen, waarin zich lucht bevindt, en een dikken wand, waarin gewone en spleetstippels worden aangetroffen. Zij geven stevigheid aan het hout. De tracheïdale elementen dienen voor het transport van water. → Watertransport. Tracheïden (fig. C en D) zijn spoelvormige cellen, waarvan de wanden dikwijls spiraalvormig verdikt zijn. Zij dienen behalve voor het watertransport ook voor de stevigheid. Tracheeën of houtvaten zijn reeksen van doode cellen, waarvan de tusschenliggende celwanden geheel of ten deele verdwenen zijn (fig. IV A). Zij zijn breeder en langer dan de tracheïden; terwijl de laatste meestal niet langer zijn dan 1 mm, worden de houtvaten soms meer dan 1 m lang. Naar hun eigenschappen worden de houtvaten genoemd: stippelvaten, netvaten, ringvaten, spiraalvaten, enz. De tracheïdale elementen liggen nooit volkomen geïsoleerd. Door hofstippels staan zij in verbinding met elkaar en door eenzijdige hofstippels met de houtparenchymen mergstraalcellen. → Stippels.

Houtparenchymcellen (fig. IV G) zijn rechthoekig, prismatisch of spoelvormig. Haar celwanden zijn meestal weinig of niet verhout en voorzien van gewone stippels. Zij bevatten levend protoplasma en in den winter meestal ook reservevoedsel, zooals zetmeel, suikers en vette oliën. Meestal liggen zij in tangentiale banden gerangschikt, die de mergstralen met elkaar verbinden en met deze een samenhangend stelsel van levende cellen in het h. vormen (fig. I, II en III). Mergstraalcellen stemmen met de houtparenchymcellen overeen, behalve wat haar ligging betreft. De mergstralen, die van het centrum van den stam horizontaal naar den buitenkant verloopen, zijn spoelvormig op tangentiale doorsnede (fig. III). Aan boven- en onderkant zijn zij slechts één cel dik. Bij de tweezaadlobbige planten zijn de bovenste en onderste mergstraalcellen der mergstralen (staande mergstraalcellen) veel hooger dan de middelste liggende mergstraalcellen (fig. II). Bij naaktzadige planten zijn de bovenste en onderste mergstraalcellen dood en voorzien van hofstippels. Zij worden mergstraaltracheïden genoemd. De mergstralen dienen voor het horizontale transport van stoffen in het hout.

Tusschen de verschillende elementen, die in het h. voorkomen, worden allerlei overgangen aangetroffen, bijv. houtparenchymvezels (fig. IV H), vezeltracheïden (fig. IV F), waarnaast ook nog melksapcellen, melksapvaten, kristalbuizen en harskanalen kunnen voorkomen.

Niet in alle houtsoorten worden al de genoemde elementen aangetroffen. Houtvaten ontbreken in het h. der naaktzadige planten (met uitzondering van de Gnetales), tracheïden ontbreken bij vele leguminosen, wilgen, enz., terwijl in het h. van den den, den beuk, de Rosiflorae e.a. geen houtvezels voorkomen. Het secundair h. van den wortel kan niet onderscheiden worden van dat van den stengel. Alleen wanneer nog iets valt waar te nemen van den primairen bouw van het inwendige, kan men uitmaken of men met h. van stengel of wortel te maken heeft.

Jaarringen. In gematigde gebieden met afwisseling tusschen zomer en winter staat de werkzaamheid van het cambium gedurende den winter stil. In het voorjaar worden elementen met dunne celwanden en wijde lumina gevormd. In den loop van den zomer tot in het najaar worden de lumina der gevormde elementen steeds enger en de celwanden dikker. Ook de samenstellende elementen van voorjaarshout en najaarshout zijn niet dezelfde. De scherpe grenzen, die optreden tusschen voor- en najaarshout, zijn op de dwarse doorsnede van stam en takken met het bloote oog te zien als concentrische jaarringen, die dus een middel aan de hand geven om den leeftijd van den stam of de takken te bepalen. → Epitrophie; Jaarringen.

Latere veranderingen. Alleen het buitenste h. van de boomen, spint of splint genaamd, bevat levende cellen. In het kernhout zijn alle levende elementen afgestorven. Vóór het afsterven vormen zij verschillende organische stoffen, zooals looistoffen en hars- en gomachtige lichamen. De looistoffen dringen in de celwanden en beschermen deze tegen rotting. Waar dergelijke bederfwerende stoffen niet gevormd worden, rot het binnenste h. weg, zoodat de boom hol wordt, bijv. wilg. De oxydatieproducten van de looistoffen geven kleur aan het kernhout, dat meestal donkerder van tint is dan het spint.

Het **watertransport** blijft beperkt tot het spint, omdat in het kernhout de hofstippels eenzijdig worden aangedrukt en de watergeleidende elementen verstopt worden door bepaalde „cellen". De „cellen", thyllen genaamd, zijn uitgroeiingen van houtparenchymcellen, die aan de vaten grenzen en die daarin binnendringen door de stippels.

Lit.: Ahern en Newton, Bibliogr. of the woods of the world (1926); Karl Wilhelm, Schlüssel zum Bestimmen einheimischer Hölzer (1925); Nördlinger, Querschnitte von 1100 Holzarten (1852-'88); N. Müller, Atlas der Holzstruktur (1888); Beversluis, De micrographische identificatie van hout (1925). *Melsen.*

II. In **niet-plantk.** zin verstaat men onder hout het in ontelbare soorten en variëteiten voorkomende materiaal van alle over de geheele wereld groeiende boomsoorten. Er zijn bij al die onderscheidene soorten groote verschillen waar te nemen in samenstelling, kleur, hardheid, vastheid en gewicht, waardoor iedere houtsoort slechts voor bepaalde doeleinden gebruikt kan worden. Van de tropische houtsoorten zijn er vele, die op schier onbereikbare plaatsen groeien en daarom, ondanks de groote hoeveelheden, waarin ze voorkomen, toch vallen onder de categorie „zeldzame soorten", die uiteraard zeer kostbaar zijn. De meeste tropische houtsoorten zijn mooi en duurzaam, doch ze zijn door hun buitengewone hardheid uiterst moeilijk te bewerken; bovendien zijn ze door de groote transportkosten in onze streken zeer duur en worden daarom

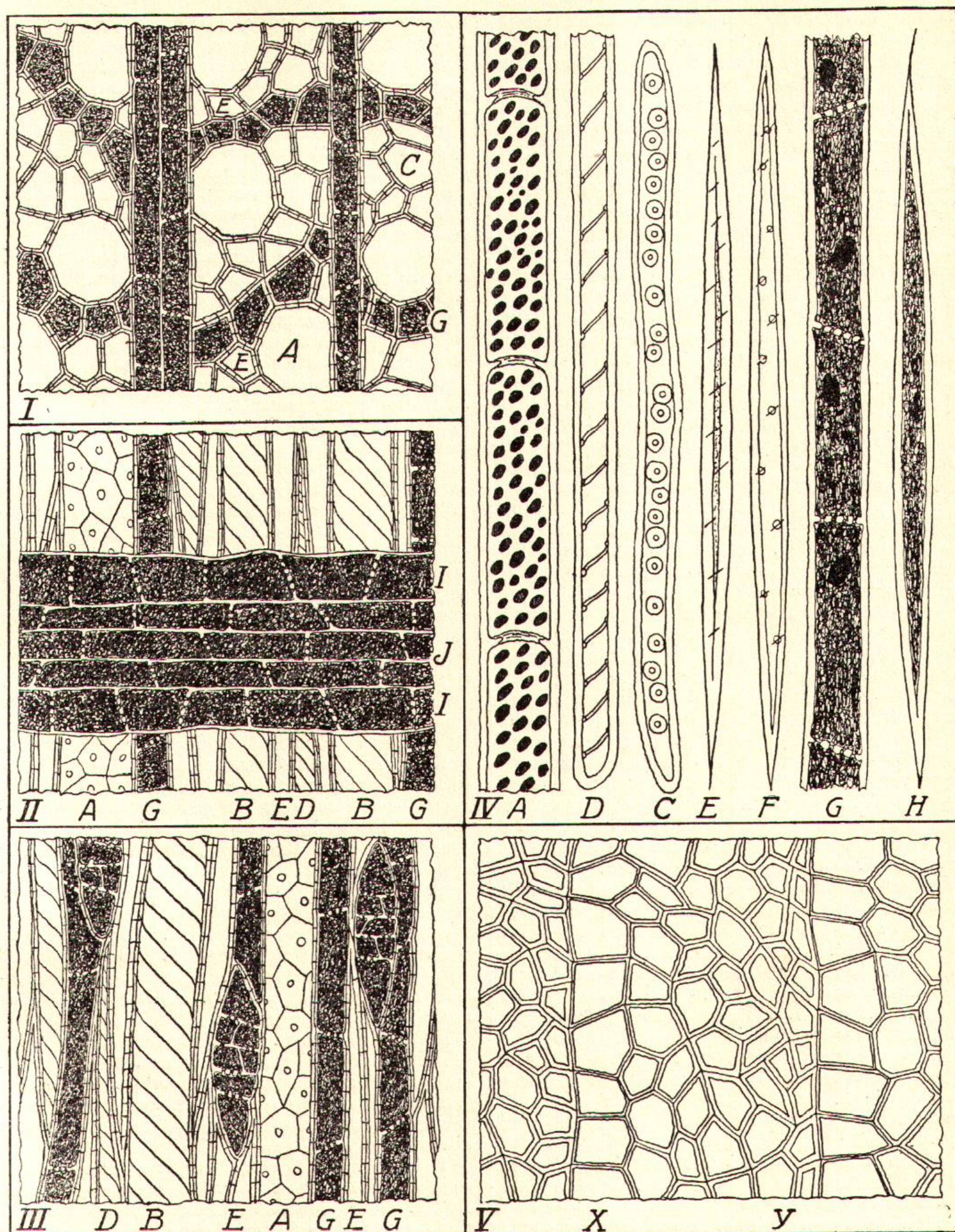

Fig. I, II en III. Schema's van een dwarse, radiale en tangentiale doorsnede door het hout van een tweezaadlobbige plant. Fig. IV. Verschillende elementen van het hout. Fig. V. Schema van een dwarse doorsnede door hout met jaarringen. A = houtvat met stippels; B = houtvat met spiraalvormige wandverdikking; C = tracheïde met stippels; D = tracheïde met spiraalvormige wandverdikking; E = houtvezel; F = vezeltracheïde; G = houtparenchymcellen; H = houtparenchymvezel; I = staande mergstraalcellen; J = liggende mergstraalcellen; X = voorjaarshout; Y = najaarshout.

slechts in betrekkelijk kleine hoeveelheden voor speciale doeleinden verhandeld. De voornaamste houtleveranciers van Europa zijn Rusland, Finland, Skandinavië en Duitschland, terwijl ook uit Amerika belangrijke hoeveelheden worden aangevoerd.

Soorten. Over het algemeen kan men de houtsoorten onderbrengen in drie hoofdgroepen, nl. → naaldhout, → loofhout en → palmhout. Men onderscheidt bij het hout → kernhout, → spint en rijphout; dit laatste is iets, dat het midden houdt tusschen spint en kernhout. Daar niet bij alle boomen kernhout wordt gevormd, kan men de boomsoorten nog onderverdeelen in: **a)** spintboomen (alleen bestaande uit spinthout), welke uitsluitend bij loofboomen voorkomen, bijv. ahorn, beuk, els, eschdoorn, enz. **b)** Rijphoutboomen (bestaande uit spint en rijphout); dit kunnen naald- en loofboomen zijn, bijv. beuken, dennen linden, vuren, enz. **c)** Kern-rijphoutboomen (bestaande uit spint, rijp- en kernhout) zijn altijd loofboomen, als esschen, iepen, wilgen, enz. **d)** Kernhoutboomen (spint en kernhout), zijn zoowel naald- als loofboomen, bijv. lerken, eiken, grenen, noten, enz. Van sommige boomen wordt ook het worteleinde gebruikt om er → fineer van te maken, dat vaak zeer mooie grillige vlammen vertoont. Ook de takken, bijv. van eikeboomen, kunnen vaak gebruikt worden als krommers, knieën en bochten bij den scheepsbouw en de wagenmakerij.

Eigenschappen. **a)** Hardheid, die voor iedere houtsoort verschillend is en varieert van zeer hard (hardhout) tot zeer zacht. Pokhout en ebbenhout behooren tot de hardste soorten, terwijl vuren, dennen, grenen enz. tot de zachte en populieren, linden, redwood enz. tot de zeer zachte soorten gerekend moeten worden. **b)** Splijtbaarheid; deze is onafhankelijk van de hardheid en ook bij iedere houtsoort weer verschillend. Iepen, kersen, plataan enz. zijn zeer moeilijk splijtbaar, terwijl vuren, dennen, enz. zeer gemakkelijk splijtbaar zijn. **c)** Dichtheid; deze wordt bij loofhout bepaald door het aantal en de grootte der vaten, bij naaldhout door de vaste en minder vaste aaneensluiting der cellen. Naaldhout is over het algemeen geen dichte houtsoort. **d)** Taaiheid of buigzaamheid; deze eigenschap is ook voor vele houtsoorten zeer verschillend. Door inwerking van stoom kan de buigbaarheid veelal nog aanzienlijk verhoogd worden. **e)** Trek- en drukvastheid; is ook voor iedere houtsoort verschillend en hangt nauw samen met de dichtheid.

In de vezelrichting kan het h. een belangrijk grooteren druk of trek weerstaan dan in de dwarsrichting van de vezels. De uit tallooze proeven vastgestelde waarden van de vastheid vindt men in de vakliteratuur opgeteekend.

Het **gewicht** van het h. is zeer uiteenloopend en van allerlei omstandigheden afhankelijk. Zelfs van eenzelfde soort kan men nog belangrijke verschillen in gewicht constateeren; dit houdt vooral verband met het vochtgehalte en de mindere of meerdere poreusheid. Het s.g. van de houtvezel op zichzelf is grooter dan 1. Als gevolg van het gemakkelijk vocht opnemen en weer afgeven ontstaat het euvel, dat men noemt „werken”. Bij uitdrogen krimpt het h. sterk, terwijl het bij opname van veel vocht krachtig kan zwellen. Bij het maken van houtverbindingen moet met deze eigenschap terdege rekening gehouden worden. Een van de meest lastige eigenschappen van het h. is wel de neiging tot scheuren en kromtrekken; men spreekt ook van scheluw trekken, d.i. het opbuigen in dezelfde richting van twee diagonaalsgewijze tegenover elkaar liggende hoeken van een vlak. Door het h. goed te wateren en het daarna op oordeelkundige wijze te doen drogen kan men dit euvel tot een minimum terugbrengen. Een eigenaardigheid van het aan planken of balken gezaagde h. is nog, dat de zijde, die van het hart van den stam afgekeerd is, dus het jongste h., sterk krimpt, met het gevolg, dat de plank bol gaat staan. Bij vele houtconstructies is dit een factor, waarmede men rekening moet houden.

Conserveering. De duurzaamheid van het h. is voor de onderscheidene soorten zeer verschillend en ook afhankelijk voor de wijze van toepassing. Binnenshuis kan het h. zeer langen tijd stand houden; ook wanneer het voortdurend onder water ligt is het h. zeer duurzaam, zooals blijkt uit de vele houten fundeeringen en heipalen, die altijd onder den grondwaterstand worden aangebracht. Wordt het echter blootgesteld aan weer en wind, dan is het onbeschermde h. zeer spoedig aan verrotting onderhevig. Vooral is dit het geval bij toepassingen, waar het h. gedeeltelijk in het water of in den grond staat en voor het verdere gedeelte in de open lucht, zooals bij steigers, remmingwerken, hekwerken, enz. Op de plaats, waar het water of de grond begint, is het verrottingsproces het hevigst. De eene houtsoort is meer weerbestendig dan de andere, doch over het algemeen kunnen de gebruikelijke houtsoorten op den duur niet tegen de wisselvalligheden van de natuur. Men kan het h., dat aan de buitenlucht is blootgesteld, verduurzamen door het te bestrijken met een beschermende vloeistoflaag, bijv. verf, vernis, lak, enz. Vooral → carbolineum, dat in vsch. kleuren verkrijgbaar is, is een uitstekend beschermingsmiddel voor h. Bij houtconstructies, die geheel of gedeeltelijk in den grond of in het water zijn aangebracht, is deze wijze van verduurzamen niet afdoende, omdat men de beschermende laag niet kan onderhouden. Bij waterbouwkundige werken, spoorwegdwarsliggers, enz. past men daarom een systeem toe, waarbij het h. geheel of gedeeltelijk met bederfwerende middelen wordt doordrongen. Men noemt dit impregneeren, hetgeen volgens vsch. methoden kan geschieden, waarvan de voornaamste zijn: → creosoteeren, → kyaniseeren en → burnettiseeren. Gecreosoteerd h. kan niet geverfd worden, zoodat men het h., indien het van een verflaag moet worden voorzien, volgens een andere methode moet impregneeren.

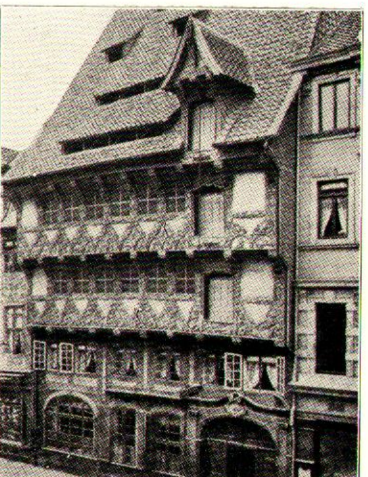
Het nog versche h. moet, alvorens het voor het gebruik geschikt is, gedroogd worden. Versch hout of doornat h. is bijna niet te bewerken. Het drogen geschiedt in groote open loodsen, waarin het h. met behulp van latten zoodanig gestapeld wordt, dat langs alle vlakken van iederen balk of plank afzonderlijk de lucht vrij kan spelen. De stapels worden in schuinen stand gelegd om het vocht naar één kant te doen vloeien. Het h. wordt gewoonlijk in den vorm van boomstammen, beslagen balken of ook als gezaagde balken en delen, met zeeschepen, vlotten of wagons uit de landen van herkomst aangevoerd. De stammen worden met zeer vernuftige machines tot balken en delen gezaagd. Naargelang van de plaats, waar de stammen gezaagd worden, spreekt men in Ned. van „binnenlandsch gezaagd” of „buitenlandsch gezaagd h.” Bij het zagen van de stammen moet men een zoodanige verdeeling maken, dat het hart van den stam niet in de balken of de delen komt, daar dit aanleiding geeft tot scheuren en barsten. Balken of delen, waarin het

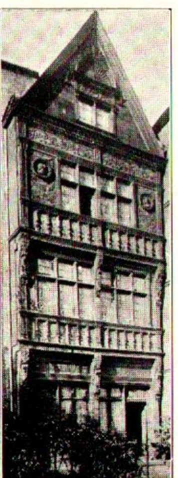
HOUTBOUW

Kerk te Gol in Noorwegen (1309).

Kerk te Archangel (17e eeuw).

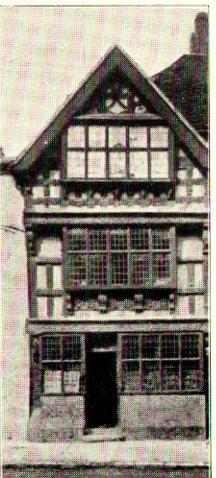

Hotel Adam te Angers.

Het Demmer-huis te Brunswijk (1536).

Huis te Rouen (16e eeuw).

„Kammerzellsches Haus" te Straatsburg.

Huis te Alpirsbach (Zwarte Woud).

Huis te Stratford-on-Avon.

Moreton Old Hall, Engeland (1559).

HOUTSNEDE

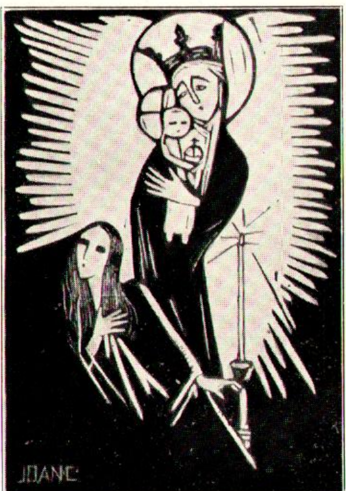

Eerste rij, van links naar rechts: Oudst gedateerde houtsnede in een Chineesch boek (Soetra-rol, 868); Houtsnede uit een Biblia pauperum: geboorte van Maria (blokboek, midden 15e eeuw); Houtsnede van Lucas van Leyden: Abraham met Isaac (ca. 1530). Tweede rij: Houtsnede van Ugo da Carpi: Christus met den ongeloovigen Thomas; Houtsnede uit Schedel's Weltchronik: Venetië (1493); Houtsnede van Thomas Bewick uit ,,British Birds'' (1797); Houtsnede van Joan Collette uit Boutens' Beatrijs (1921); Houtsnede van Frans Masereel uit ,,Mon livre d'heures'' (1919).

hart voorkomt, zijn minderwaardig. Het h. komt ruw gezaagd en geschaafd in den handel. Het schaven geschiedt ook machinaal.

Zie ook → Houtmeetkunde.

L i t.: J. A. van der Kloes, Onze Bouwmaterialen (IV); L. W. van As en K. Wiedijk, Het Hout; J. A. v. d. Monroy, Das Holz (Berlijn). *Oeverhaus.*

Handelsmaten. Het hout, dat in Nederland uit Noord Europa ingevoerd wordt, wordt gemeten in (Petersburgsche) standaards van 165 kub. Eng. voet = 4,672 m³. Bovendien wordt nog gebruikt de „fitmaat" (Custom House Calliper Measure) en de „bandmaat" (string measure). Voor het uit Amerika afkomstige hout wordt gerekend met board measure. Dikte en breedte van handelshout worden in het algemeen aangegeven in Eng. maat (inches), doch in Duitschland resp. in mm en cm. *P. Bongaerts.*

III. Als brandstof heeft h. zijn beteekenis verloren. Het wordt nog gebruikt in die streken, waar h. volop voorkomt. De calorische waarde van luchtdroog h. varieert al naar de soort van 2 700-3 500 calorieën. Beuken- en eikenhout bieden in het vuur den meesten weerstand. *de Wilde.*

Hout, J a n v a n, Ned. letterkundige; * 1542, † 1609 te Leiden. Sedert 1564 maakte hij als secretaris deel uit van het stadsbestuur van Leiden, in 1569 vluchtte hij naar Embden, na de inname van Den Briel sluit hij zich aan bij Oranje en neemt in 1573 te Leiden zijn ambt weer op. Als secretaris regelde hij met een „Ordonnantie" de schrijfkamer der stad, hij verzorgde de stadsdrukkerij en in het archief was hij de eerste, die de oude documenten met wetenschappelijke zorg behandelde en regesten opstelde. Hij ordende mee het belastingwezen van Holland en de armen- en werkloozenondersteuning. Ook de geschiedenis beoefent hij degelijk. Hij keert zich tegen de manieren der Rederijkers en dicht zelf een en ander in een zoo zuiver mogelijke Ned. stijl en taal. Zijn meeste gedichten zijn niet gedrukt en in hs. verloren geraakt. Het weinige dat van hem in poëzie en proza is overgebleven, doet hem kennen als een dichter van de tweede grootte. Ook schreef hij een tooneelstuk voor het Landjuweel van 1596, waaraan een loterij verbonden was ten bate van de armenzorg. *Piet Visser.*

L i t.: J. Prinsen J.Lzn., J. v. H. (1907); id., Bronnen voor het leven van J. v. H., in Tschr. Ned. Lett. (22, 23, 25, 32, 35); C. Ligtenberg, De armenzorg te Leiden (1909).

Houtafvallen noemt men de overschotten van het gewone werkhout en het hout van zoodanig kleine afmetingen, dat het voor de zagerijen ongeschikt is. Het wordt gebruikt door de fabrieken, die speelgoed en kleine houtwaren vervaardigen, waarvan vooral in Duitschland groote industrieën bestaan; hier vinden zelfs de kleinste houtsnippers nog een plaats, zoodat in strikten zin van afval geen sprake is. *Oeverhaus.*

Houtaing, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten W. van Aat; opp. 452 ha, ca. 600 inw.; kleiachtige en vochtige landbouwgrond, vijvers, bosschen; kerk herbouwd in de 18e e.; kasteel met park van Berlière; oude heerlijkheid.

Houtain-le-Val, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 C 5); opp. 1 039 ha; ca. 900 inw.; landbouw. Oud burchtslot.

Houtain-L'Évêque, dorp in de gem. → Walshoutem.

Houtain-Saint-Siméon, gemeente in het N. van de prov. Luik en ten N. van de stad Luik; opp. 383 ha, ca. 1 150 inw.; landbouw, stroohoedenvlechterij; oude heerlijkheid.

Houtave, gem. in West-Vlaanderen, ten W. van Brugge, aan de Noord-heide of Sluisvaart. Ruim 650 inw.; opp. 1 632 ha. Polderstreek. Landbouw.

Houtbeeldhouwkunst. Hout is een prachtig materiaal voor beeldhouwwerk, zooals kapiteelen, consoles, rosetten, lijsten, beelden groot en klein en beeldgroepen. Vanzelfsprekend is hout meer geschikt voor het interieur. Vrijwel alle musea en particuliere verzamelingen bevatten hiervan prachtige voorbeelden.

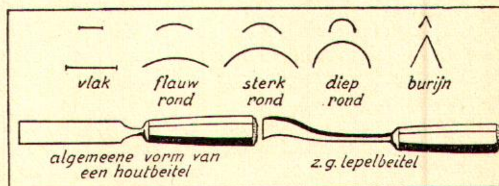
Hout vraagt een variatievolle behandeling en doordat men stukken kan aanlijmen, legt het materiaal vrijwel geen beperkingen op. Bijna alle houtsoorten zijn voor het snijden in hout te gebruiken, bij voorkeur echter een gelijkmatige houtsoort zonder kwasten enz. Men werkt met scherpe → houtbeitels en begint met het weghakken, soms boren of zagen van de groote partijen; daarna volgt het snijden van de fijnere vormen. Sommige beeldhouwers gebruiken ook → raspen.

Vlak werk zet men vast op de werkbank. Voor vrijstaande figuren gebruikt men een stelschroef. *Etienne.*

Geschiedenis. In de Oudheid beoefenden de Egyptenaren reeds de h.; ook de Grieken, vóór Phidias, vervaardigden houten beelden; later gaf men de voorkeur aan duurzamer materiaal, als marmer en brons. Waar de vroege Gotische plastiek in het steenhouwbeeldwerk hare hoogste bloeiuiting vond, nam in de laat-Gotiek de h., o.m. met het vervaardigen van altaarstukken, een groote vlucht in Z. Duitschland (werken van Veit Stoss, Riemenschneider, Michael Pacher) en in Z. Nederland (Antwerpen en Brussel). De Baroktijd bracht in peren- en palmhout kleinsculptuur voort van hooge virtuositeit. Tegenwoordig is er veel belangstelling voor de hout-plastiek. Bekende beeldhouwers, die de h. beoefenen, zijn Ernst Barlach (Duitschland), baron G. Minne, E. Wijnants (België), Theo van Reyn (Nederland). *V. Herck.*

L i t.: de Lostalot, Les Arts du Bois (³1893); Dell' Antonio, Die Kunst des Holzschnitzens (1921).

Houtbeitel, werktuig, van staal vervaardigd en scherp geslepen, voor het snijden en hakken van hout. Men onderscheidt vlakke, flauw, sterk en diep ronde

Houtbeitel.

beitels. De breedte varieert tusschen omstreeks 2 mm en 5 cm. De diep ronde beitels noemt men ook wel g u t s e n. Voor het snijden in de diepte gebruikt de beeldhouwer den zgn. l e p e l b e i t e l. Voor scherpe groeven, zooals bij de houtsnede, gebruikt men de b u r i j n. Een goed geoutilleerd houtbeeldhouwer heeft zeker een collectie van 50 tot 100 beitels. Het werk zelf bepaalt het gebruik van die vele beitelvormen. *Etienne.*

Houtbeits, → Beits.

Houtbewerking, → Hout (II).

Houtboorders. De belangrijkste dezer schadelijke insecten zijn: 1° de roode of groote wilgenhoutrups (Cossus ligniperda), meermalen zeer schadelijk; tast

vooral wilg, populier, eik, berk, els, iep, soms ook appel en peer aan; leeft 3-5 jaar in de stammen; graaft daarin wijde, op doorsnede plat-ovale gangen; buiten op den stam boormeel en uitvloeiend sap. Bestrijding: dooddrukken der trage vlinders op de stammen; spuiten van zwavelkoolstof of benzine in de gangen; besmeren van de stammen met Leinewebersche compositie.

2° Gele of kleine houtrups (G. aesculi), tast dezelfde boomen aan; levensduur korter; graaft ronde, rechte gangen, ook in twijgen. Bestrijding als boven.

3° Populierenboktor (Saperda carcharias). De larven graven rechte, omhoog loopende gangen in populieren.

4° Houtkevertjes of „houtwormen" (fam. Anobiidae), aanwezigheid kenbaar door vele kleine, ronde gaatjes en boormeel (de „worm" in het hout). Algemeen bekend is het doodskloppertje (Anobium striatum) in oude meubels, balken enz. Dit kevertje slaat met den kop tegen den binnenwand van zijn gang en veroorzaakt aldus een kort, snel opvolgend tikgeluid. Bestrijding: olie of petroleum in de gaatjes der meubels spuiten. *M. v. d. Broek.*

Houtbouw (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). In houtrijke streken, als Noorwegen, Beieren, Rusland, vindt men veel karakteristieke gebouwen, welke uit zware balken zijn gemaakt (→ Blokhuisbouw). Ook in het houtrijke Indië wordt veel met hout gebouwd (zie onder). In China verwerkt men het bamboehout, dat taai en veerkrachtig is en waarmede de bouwmeesters sierlijk gebogen vormen en een karakteristiek uiterlijk aan de bouwwerken weten te geven. In de Moorsche bouwkunst werd een veelvuldig gebruik gemaakt van hout in verbinding met pleisterwerk. Het hout werd in grillige figuren uitgezaagd en met rijke decoraties versierd.

De huizen in de middeleeuwsche Europeesche steden waren dikwijls van hout. Gedurende eeuwen werden van dit materiaal de voornaamste constructies gemaakt, niet alleen de kappen (waarvan de Engelsche Gotiek tallooze schitterende voorbeelden bezit), doch ook de vloerbalken, welke gewoonlijk naar buiten uitstaken en fraai gedecoreerd werden en waarop houten stijlen rustten, waartusschen de muren werden aangebracht (→ Vakwerk). Zoowel in de steden als op het platteland vindt men zeer mooie voorbeelden van h. Vooral ook in de oude Vlaamsche steden. In de Zaanstreek zijn nog tal van fraaie houten topgevels overgebleven.

In den tegenw. tijd kan men uit houtrijke streken, bijv. Silezië, houten huizen laten komen, welke men slechts ter plaatse heeft te monteeren. Ofschoon de h. niet meer de groote beteekenis heeft van vroegere eeuwen, worden in Beieren, Zwitserland enz. nog tal van woningen in hout gebouwd, waarin modern comfort met deze oude constructiewijze is verkregen.

L i t. : C. Uhde, Konstruktionen und die Kunstformen der Architectur (1902 ; mooi plaatwerk met tal van goede afb.) ; F. E. Howard en F. H. Grosley, Engl. church woodwork (Londen 1917). *Thunnissen.*

Houtbouw in de Oudheid. In de oudste Gr. en Rom. tempels waren de construeerende deelen van den tempel van hout: bijv. houten zuilenrij midden in den oudsten Apollotempel van Thermos in Aetolië, houten zuilen in den peripteros van het Heraeum te Olympia, waarbij de aan het weer blootgestelde onderdeelen bedekt werden met platen van gebakken aardewerk. Uit deze oorspr. houtconstructie worden verschillende onderdeelen verklaard van de vooral sinds de 7e eeuw v. Chr. zich sterk ontwikkelende steenen bouwconstructie. *W. Vermeulen.*

Houtbouw in de Indische kunst. De oorspr. Indische bouwkunst, ook die in Achter-Indië, was een houtarchitectuur. Deze had waarsch. door eeuwenlange toepassing een geheiligde beteekenis gekregen, zoodat men ze zonder meer in den steenbouw nabootste, toen men voor den monumentalen tempelbouw tot dezen laatsten overging (bijv. Mandapam te Veloer; tempel van Angkor-Wat in Cambodja; de steenen omheining van de stoepa te Sântsji). Deze overgang moet geruimen tijd voorafgegaan zijn aan de behouden gebleven bouwwerken, waarvan die, opgericht door Tsjandragoepta's kleinzoon Açoka (263-226 v. Chr.), de eerste waren. Men vindt thans ook nog wel geheel of gedeeltelijk van hout gebouwde tempels. *Hendricks.*

L i t. : E. La Roche, Ind. Baukunst ; E. B. Havell, The ancient and medieval architecture of India.

Houtcellulose, → Cellulose (sub Fabricatie) ; Papierhout.

Houtduif, → Boschduif.

Houte, tBoec van den, Middelnederlandsch, verkeerd aan J. van Maerlant toegeschreven fantastisch gedicht (780 vv.), met de legende van drie „greinen" van den appel van den boom der kennis, waaruit drie boomen groeien, die later te Jerusalem verplant in elkander groeiden, waaruit dan het hout van het Kruis kwam. Het gedicht, veel gelezen, in het Nederduitsch vertaald, in proza omgewerkt, werd later herhaaldelijk herdrukt. Bron was een fantastisch Lat. gedicht. De kern der legende is oud en is in verschillende vormen uitgewerkt geworden; in het Duitsch ook nog door → Heinrich von Freiberg.

U i t g. : J. Tideman (1844). — L i t. : C. P. Serrure, Vaderlandsch Museum (IV) ; Carl Schröder, van den holte des Hilligen Cruzes (1869) ; W. Meyer, Die Gesch. des Kreuzholzes, in Abh. bayr. Akad. phil.-hist. Kl. 16e jrg. II 1881). *V. Mierlo.*

Houtem, 1° → Vilvoorde.

2° Gem. in West-Vlaanderen, ten Z.O. van I e p e r e n, aan de Kortekeerbeek en het kanaal van Ieperen naar de Leie. Ruim 1 300 inw.; opp. 584 ha. Kleistreek. Landbouw. Gansch verwoest in den Wereldoorlog. Duitsch krijgskerkhof.

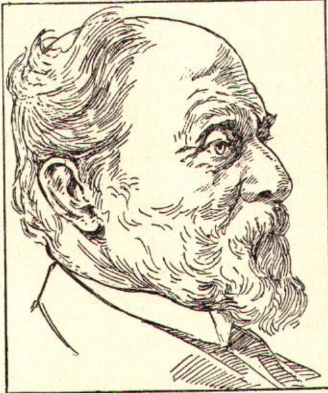
3° Gem. in West-Vlaanderen, ten Z. van V e u r n e, aan het kanaal Bergues—Veurne. Ruim 1 250 inw.; opp. 1 272 ha. Grens van polder- en kleistreek. Landbouw. Paarden. Zeer oude kerk. Van de vroegere Norbertijnen-abdij (1686) werd bewaard: de pastorie (geregistreerd monument), die in den Wereldoorlog van 1915 tot 1918 hoofdkwartier was van het Belg. leger. *Hennus.*

Houten, dorp en gem. in de prov. Utrecht, aan de spoorlijn Utrecht—Den Bosch. Opp. 3 440 ha, ca. 2 500 inw., ca. $^2/_3$ Kath. (parochie v. Maria-Hemelvaart), $^1/_3$ Ned. Herv. De bodem bestaat uitsluitend uit rivierklei, waarop veeteelt; verder wat landbouw en in het N. eenige tuinbouw, voor de markt te Utrecht. Ontwikkeld veilingwezen. Enkele oude kasteelen (o.a. „de Heemstede") en torentjes van voormalige kasteelen (Oud-Wulven en Schonauwen). *Akveld.*

Houten, 1° C o e n r a a d J o h a n n e s v a n, Ned. industrieel; * Maart 1801 te Amsterdam, † Mei 1887 te Weesp. Uitvinder van de „Hollandsche Cacao" (poederchocolade) en stichter van de firma C. J. van H. en Zn. te Weesp. Hoorde van zijn vader, die in Amsterdam een thee- en chocoladewinkel had, de vele klachten over de minder goede eigenschappen van dit

laatste artikel. Na moeizamen arbeid slaagde hij erin de cacao zoodanig te bewerken, dat ze tot een drank verwerkt kon worden (→ Cacao). *Hoogeveen.*

2° Samuel van, Nederlandsch staatsman en publicist; * 17 Febr. 1837 te Groningen, † 14 Oct. 1930 te Den Haag. Was geruimen tijd lid der Tweede Kamer (1869-'94), als liberaal, hoewel hij zeer vaak een eigen standpunt tegenover allerlei kwesties innam. Bekend is zijn initiatief voor de wet op den kinderarbeid (de eerste soc. wet in onze geschiedenis), welke in de practijk weinig afdoende bleek. Tijdens zijn ministerschap (1894-'97) bracht hij in 1896 een kieswet tot stand, die, voorloopig althans, veler wenschen inzake kiesrechtuitbreiding bevredigde en die tot 1917 van kracht geweest is. Zitting heeft H. in de Tweede Kamer niet meer gehad, wel in de Eerste Kamer (1904-'07), maar hij bleef tot op hoogen leeftijd onverdroten propaganda maken voor zijn opvattingen op politiek gebied. Op de verbreiding van de onkerkelijkheid in Ned. heeft H. stellig veel invloed gehad, zooals zijn geschrift Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie (1878) het atheïsme bevorderde.

S. van Houten.

Lit.: v. d. Mandele, Het liberalisme in Ned. (alwaar in de lit.-opg. vsch. geschr. v. H. genoemd worden; 1935). *Verberne.*

Houtgeest, technische naam voor → methylalcohol, zoo genoemd omdat het bij de droge distillatie van hout verkregen wordt (→ Houtskool).

Houtgewassen, → Hout (sub I).

Houtgravure, → Houtsnede.

Houthak, → Velling.

Houthalen, gem. in Belg. Limburg, ten N. van Hasselt; opp. 4 919 ha, hoogte 77 m; ca. 2 500 inw. (Kath.). Landbouw, dennenbosschen, ijzererts, steenfabrieken. Kerk uit 15e e., vergroot in 1787, behoorde eertijds aan de abdij van Floreffe. Kasteel Engelhof; kapel van Lillo van 1617. *Lauwerijs.*

Houthem, gem. in Ned. Limburg ten N.O. van Maastricht aan de spoorlijn Maastricht—Aken; bestaande uit de buurten H., Broekem (parochies), Strabeek, Sint Gerlach, Vroenhof en Houthemerberg; opp. 800 ha, ca. 2 100 (Kath.) inw. Landbouw en veeteelt, hotelwezen en vreemdelingenverkeer; ca. 80 mijnwerkers; 1 bierbrouwerij met ca. 30 arbeiders. Te H. een juvenaat „Instituut v. d. H. Carolus Borromeus" van de Paters Oblaten van de Onbevl. Maagd Maria. *v. Thiel.*

Houthem - St. Gerlach, voormalig adellijk Norbertinessen-klooster te Houthem (L.), gesticht 1201, opgeheven 1785 door keizer Jozef II.

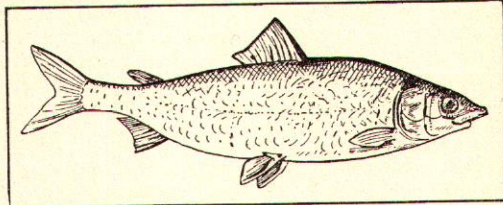
Lit.: J. Habets, Houthem - Sint Gerlach (1869).

Houthoudend noemt men die papiersoorten, welke (ongezuiverde) → houtslijp als grondstof hebben; kranten bijv. worden op houthoudend papier gedrukt. Het is het goedkoopste materiaal en is niet bestendig; het verkleurt door het daglicht van helder wit tot vuil geelbruin en verpoeiert vanzelf. Papieren, die voor een deel hieruit bestaan, kunnen dus voor drukwerk dienen, waaraan toch geen lang leven beschoren is: prospectussen, enz. Vergelijk → Houtvrij. *Poortenaar.*

Houthulst, gem. in West-Vlaanderen, ten Z.O. van Diksmuide, aan de Steenbeek. Ruim 2 500 inw.; opp. 960 ha. Zandstreek. Landbouw. Het „Bosch van H." is bekend uit den Wereldoorlog. Het werd door de Duitschers geweldig versterkt en bezet gehouden tot aan het groot offensief in 1918; alsdan door de Geallieerden ingenomen. Een Belg., een Ital. en een Duitsch krijgskerkhof. *Hennus.*

Houtigehage, dorp in de gem. → Smallingerland.

Houting (Coregonus oxyrhynchus L.), visch van de fam. der zalmen; heeft een langwerpig, zijdelings samengedrukt lichaam; de snuit vormt een kegelvormige neuspunt; de bovenzijde is groengrijsbruin, de buikzijde wit, de neuspunt zwart; hij leeft in de N. en O. zee en komt in het najaar talrijk in de riviermonden voor. Zijn vleesch is smakelijk. *Keer.*

Houting.

Houtkerke, gem. en kerspel, gewijd aan den H. Antonius, in Fr. Vlaanderen (XI 143 C 2), kanton Steenvoorde; 900 inw., Vlaamsch sprekend. Landbouw. Merkwaardige kerktoren.

Houtkevertjes, → Houtboorders.

Houtluizen (Psocidae), kleine, platte insecten van de orde der Archiptera, fam. der Psocidae, op boomen en struiken levend. Het voedsel bestaat uit korstmossen en droge plantendeelen. Het wijfje legt de eieren op bladeren en beschut ze door een spinsel uit klieren, die uitmonden aan de onderlip. Tot dezelfde fam. behooren de ongevleugelde boekenluizen (→ Corrodentia, sub 2°). *M. Bruna.*

Houtman, 1° Cornelis de, Ned. koopman en reiziger, broer van 2°; * ca. 1540 te Gouda, † 1 Sept. 1599 voor Atjeh. Hij verbleef als koopman met zijn jongeren broer Frederik van 1592 tot 1593 te Lissabon, waar hij in opdracht van Amsterdamsche reeders heimelijk onderzoekingen deed naar de vaart op O. Indië. Hij werd gesnapt, maar tegen een hoog losgeld weer vrijgelaten. In het begin van 1594 keerde hij met belangrijke gegevens terug; deze waren mede oorzaak, dat Amsterdamsche kooplieden den eersten tocht naar Indië om de Zuid financierden. H. voer mee als oppercommies. 2 April 1595 zeilde men uit bij Texel en 14 Aug. 1597 kwamen 3 van de 4 schepen terug; er was geen winst behaald (wat grootendeels te wijten was aan onderlinge twisten), maar veel ervaring opgedaan. Voor rekening van Balthasar de Moucheron begon H. 15 Maart 1598 van uit Veere een tweeden tocht. Hij toonde wel veel energie, maar weinig takt om met zijn ondergeschikten om te gaan. Voor Atjeh werd H. door Atjehers, welke door de

Portugeezen opgehitst waren, gedood. In 1880 werd te Gouda een standbeeld opgericht voor H. en zijn broer Frederik. In „Opkomst van het Ned. gezag in O.I." is door den schrijver, jhr. de Jonge, aangetoond, dat aan H. niet de eer toekomt de groote drijfkracht der eerste Indiëvaart te zijn geweest. Zie ook → Atjeh-oorlog. *de Visser.*

Lit.: De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder C. d. H. 1595-1597, uitg. en toegelicht d. G. P. Rouffaer en J. W. IJzerman, in Werken der Linschoten-vereeniging (VII 1915, XXV 1925).

2° Frederik de, Ned. zeevaarder en bestuursambtenaar in Ned.-Indië, broer van 1°; * ca. 1540 te Gouda, † 1627 te Alkmaar. F. deelde tot 1599 Cornelis' lotgevallen, maar werd bij den overval der Atjehers gevangen genomen en kwam eerst in 1601 weer vrij. Naar het vaderland teruggekeerd, ging hij in 1603 opnieuw naar Indië, werd in 1605 gouverneur van Ambon en in 1616 raad van Indië en gouverneur van de Molukken, wat hij bleef tot 1625; toen keerde hij naar Ned. terug en vestigde zich te Alkmaar. Hij was een goed bestuurder en kenner van de Maleische talen; tevens deed hij aan sterrenkunde. Waarsch. heeft H. de sterren aan den Z. hemel het eerst tot sterrenbeelden gegroepeerd; de namen heeft hij dan ontleend aan Indische diersoorten. Een andere meening is, dat niet H. maar Pieter Dirkz. Keyzer dit gedaan heeft.

Werk: Spraek ende Woordboek in de Maleysche en Madagaskarsche talen met vele Arabische en Turksche woorden, inhoudende twaelf tsamensprekingen in de Maleysche ende drie in de Madagaskarsche spraken met alderhande woorden ende namen ghestelt naar ordre van den A.B.C. Alles uit Nederduytsch verduytschtst. Noch sijn hier bijgevoeght de Declinatiën van vele vaste sterren, staende omtrent den Zuydpool en voor desen tijd noyt geseien (1603).

Lit.: J. Stein S.J., De sterrencatalogen van Ptolemaeus en den Hollander F. de H., in Studiën (Dec. 1917, 567). *de Visser.*

Houtmassa, → Houtmeetkunde.

Houtmeetkunde, de leer van de bepaling der houtmassa, van den aanwas en van den leeftijd van staande en liggende boomen en van houtopstanden. Voor de inhoudsbepaling van liggende boomen geldt de alg. formule: middendoorsnedevlak (cirkelvlakte) × lengte. Bij staande boomen wordt de lengte gemeten met een hoogtemeter, waarvan vsch. systemen bestaan (Weise, Abbing). Voor den inhoud vermenigvuldigt men de cirkelvlakte op borsthoogte met de lengte en met het zgn. vormgetal. Dit laatste is het reductiegetal, dat de verhouding aangeeft van den werkelijken boominhoud tot dien van een cylinder met dezelfde hoogte en die tot grondvlak heeft de cirkelvlakte op borsthoogte. Het vormgetal varieert voor verschillende houtsoorten en naar de groeiwijze van den boom. Voor de meting van geheele houtopstanden kunnen verschillende methoden worden toegepast. Vaak wordt van kleine proefvlakten de houtmassa nauwkeurig bepaald en daarnaar die van den geheelen opstand. Ook wordt wel de inhoud bepaald van den zgn. gemiddelden boom en deze met het aantal der boomen vermenigvuldigd. Veel gebruik wordt ook gemaakt van zgn. opbrengsttafels, die voor verschillende houtsoorten en kwaliteitsklassen zijn samengesteld. De aanwas der boomen wordt afgeleid uit de dikte der jaarringen; bij staande boomen wordt door middel van een zgn. aanwasboor een rond staafje uit het boomlichaam geboord, waarop de jaarringdikte kan worden gemeten. Het aantal jaarringen der doorsnede van den gevelden boom geeft den leeftijd aan; bij dennen kan deze ook bij benadering met het aantal takkransen worden gelijkgesteld. *Sprangers.*

Houtparenchym, → Hout.

Houtrakpolder, een → IJ-polder, liggend in de gem. → Haarlemmerliede en Spaarnwoude.

Houtrupsen, → Houtboorders.

Houtschroef, type van een zelfintrekkende, ijzeren of messing schroef, vnl. toegepast bij houtverbindingen. Zwak conisch lijf met niet tot den kop doorgaanden schroefdraad; platte of bolle kop met snede. De h. wordt in het voorgeboorde gat met een schroevendraaier ingedraaid. *Beijnes.*

Houtskool, een product, dat reeds in de oudste tijden werd gemaakt, wordt verkregen door hout tot stapels, de zoogenaamde meilers of mijten, op te zetten en deze met plaggen en zoden te bedekken. Onderaan is een opening gelaten, waarin vuur gemaakt wordt, terwijl middenin een klein kanaal als schoorsteen dienst doet. Door de warmte wordt het hout eerst gedroogd en dan langzaam verkoold, waarbij alle dampen en gassen door de poreuze bedekking ontwijken. Bij meer moderne inrichtingen geschiedt het verkolen in gemetselde (kilns) of metalen ruimten of in geheel gesloten retorten. Hierbij worden de ontwijkende gassen in water opgevangen, terwijl door afkoelen een belangrijke hoeveelheid houtteer verkregen wordt. De h. wordt daarna gebluscht. De verkregen kwaliteit hangt af van het uitgangsmateriaal en van de bij de verkoling gebruikte temperatuur. S. g. 0,106 tot 0,203. De voornaamste verbruikers zijn de ijzerindustrieën, waar het voor de bereiding van bepaalde goede soorten ijzer gebruikt wordt. Houtskool van lindenhout wordt als teekenmateriaal en dat van elzenhout bij de buskruitfabricage gebruikt. Verder dient het als adsorptiemateriaal voor spiritus en ammoniak en als uitgangsmateriaal bij de bereiding van actieve kool. De bij de bereiding van h. opgevangen gassen bevatten belangrijke hoeveelheden organische producten, o.a. 10% ruwen houtazijn, 2% methylalcohol en 0,5% aceton. De waterige vloeistof wordt daarom met kalk behandeld om het azijnzuur tot calciumacetaat te binden, waarna door gefractionneerde distillatie en andere methoden de methylalcohol zuiver kan verkregen worden. Het onzuivere calciumacetaat dient voor de bereiding van azijnzuur en aceton. De houtteer wordt gebruikt als brandstof onder de retorten of voor het conserveeren (teeren) van hout en kabeltouw. Het kan echter ook gedistilleerd worden, waardoor creosoot e.a. vloeistoffen (wood-oils) verkregen worden. Het residu wordt als scheeps- en schoenmakerspek verkocht. *Hoogeveen.*

Houtskool is als **teekenmateriaal** bijzonder geschikt voor het maken van schetsen, daar het bij verbeteringen zeer licht te verwijderen valt (met een vlerk of lapje). Soms wordt h. zelfstandig gebruikt in een houtskoolteekening, die als eigenaardigheid geen krachtig zwart, maar een fijn droomerig grijs heeft (Matthijs Maris trok hiervan prachtig partij); soms schetst de kunstschilder zijn voorstelling in h. op het doek, alvorens die in verf uit te voeren; de houtskoolteekening verdwijnt in dat geval geheel onder de verf. *Poortenaar.*

Houtslijp. Friedrich Gottlob Keller (1816-'95) heeft het eerst het houtslijpproces uitgevonden. Hij liet hout op een natuurzandsteen onder toevoeging van water slijpen; de aldus verkregen houtstof wordt in de → papierbereiding gebruikt.

Grondstof: alle houtsoorten zijn voor het

slijpproces te gebruiken, zoowel loofhout als naaldhout; bij voorkeur gebruikt men dennenhout uit de Noordelijke streken.

F a b r i c a t i e p r o c e s. De van hun schors ontdane boomstammen worden in ruimten gebracht, waarin zij door middel van hydraulische persen onder toevoeging van water tegen een ronddraaienden slijpsteen worden gedrukt. Deze steen was aanvankelijk natuurzandsteen, doch daar de hardheid en regelmatigheid te wenschen overlieten, ging men over tot bepaalde kunstmatige steenen. De omtreksnelheid van dezen roteerenden steen is circa 15 meter per seconde; zijn doorsnede 1 300 tot 2 500 mm; de steenbreedte van 1 000 tot 1 400 mm. De druk der stammen tegen den roteerenden steen varieert van 0,3 tot 5 kg per cm².

Het hout kan verschillend geslepen worden; men onderscheidt in hoofdzaak koud- en warmslijp, al naar men meer of minder water toevoegt onder het slijpproces. De zoo geslepen houtstof bevat in haar brei nog tal van complexen van houtsplinters en is niet direct bruikbaar; zij wordt eerst nog door sorteercylinders gevoerd, welke, van fijne sleuven voorzien, de splinters terughouden. Dit wordt meermalen herhaald, totdat de gezamenlijke zuivere houtslijp naar den papiermolen wordt gezonden om aldaar, met 20 tot 50% cellulose vermengd, tot courantenstof, pakpapier of affiche-papier vermalen te worden. In zeer veel gevallen echter wordt de zuivere houtslijpstof ingedikt, hetzij door indiktrommels, hetzij door een cylinderwerktuig, voorzien van pers en drooginrichting; aldus verwerkt tot halfstof (80% absoluut droog), wordt ze verkocht aan de papierfabrieken.

Voor de houtsoorten, waarvan h. wordt gemaakt, → Papierhout. *Tielens.*

Houtsnede (zie de plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). Het is niet bekend, door wien en waar voor het eerst in Europa een afdruk van een gesneden blok hout gemaakt is. Stempels in reliëf, die in was enz. werden afgedrukt, kende men sinds langen tijd, doch het afdrukken m e t i n k t op pergament of papier werd in West-Europa kort na 1400 algemeen. De oudste gedateerde houtsnede echter, die men kent, is reeds van het jaar 868, Chineesch werk, dat een zeer hoogen trap van kunstvaardigheid vertoont. De oudste gedateerde h. van Europeesch maaksel is een Mariafiguur met het Kind, door vier heiligen omgeven: het daarop gedrukte jaartal 1418 wordt thans na onderzoek van de prent zelf niet meer bestreden. Tot voor korten tijd hield men een ander blad, de St. Christoffel van 1423, voor de oudste, daar aan de echtheid van het jaartal 1418 getwijfeld werd.

Deze prenten, gemaakt in een tijd, toen slechts weinigen lezen konden, dienden om godsdienstige kennis, het leven van heiligen en den inhoud van den Bijbel te verspreiden. Men versierde er ook de binnenzijde van banden van (met de hand geschreven) boeken mede, of hing ze aan den muur. De kunstwaarde echter is zéér gering. In de St. Christoffel, om zijn hist. waarde een zeer beroemde prent, is duidelijk de invloed van Chin. voorbeelden te herkennen (zie afb.).

Zulke prenten noemt men „Einblattdrucke", omdat er één h. per blad werd afgedrukt. Soms voegde men er een aantal tot een boek samen; → Blokboek; zie ook → Ars (sub Ars Moriendi, Ars Memorandi). Ze zijn vnl. van N e d. en D u i t s c h e n oorsprong.

Toen de boekdrukkunst met pers en metalen letters algemeen werd, bleef men de illustraties in hout snijden; tal van Bijbeldrukken werden aldus verlucht. Aanvankelijk kleurde men de „Einblattdrucke" uit de hand: de h. zelf gaf alleen omtrekken; toen de h. veelvuldiger werd toegepast, na 1500, ontwierp men haar meer en meer als zelfstandig geheel in zwart en wit. Behalve in Bijbels (de Keulsche, 1475, de Neurenberger, 1482, de Lübecksche, 1498, enz.) vond de h. veel toepassing in kronieken; in Schedel's „Weltchronik" (Liber chronicarum) van 1493 bijv. komen niet minder dan 1 809 illustraties voor, van 645 verschillende blokken gedrukt; één afbeelding diende voor het weergeven van verschillende steden, verschillende personen, enz. Deze h. werden in het atelier van Michael Wolgemut en zijn stiefzoon Wilhelm Pleydenwurff door vsch. graveurs uitgevoerd; hier ontving ook de groote meester Dürer zijn opleiding.

Houtsnede. St. Christoffel (1423).

Deze weet vooral door het leggen van lijnen een

rijk zwart-wit, licht en schaduw, ronding te scheppen. Beroemde series van h. door hem samengesteld zijn het „Marienleben" (20 prenten) en de naar het formaat „groote" en „kleine" genaamde Passiereeksen, 36 en 12 voorstellingen; vervolgens de Triomfboog en de Triomftocht voor keizer Maximiliaan. Hans Burgkmair moet van de laatste serie het meerendeel ontworpen hebben.

De zgn. Kleinmeister, die meerendeels op kleiner schaal werkten, waren o.a. Beham, Schäufelein, Virgil Solis, Aldegrever, Jost Amman. Beroemde meesters waren Holbein, Lucas Cranach; van de eerste is de Doodendans-serie (1538) zeer bekend (zie afb. bij → Doodendans); hiervan werden, als bij de Dürerprenten, de h. zelf door beroepsgraveurs naar de teekeningen des kunstenaars gesneden.

Houtsnede uit Hypnerotomachia Poliphili (1500).

In Holland is Lucas van Leiden de bekendste meester; in 1517 verschijnt de kroniek van Holland, Zeeland en Friesland met zijn illustraties. In Frankrijk zijn het vooral getijdenboeken, die met h. verlucht worden.

De Ital. h. bereikt een groote mate van verfijning. In tegenstelling tot de zeer gedetailleerde Duitsche prenten heeft deze een delicate, open lijn van groote teederheid. Beroemd zijn de prenten in → Manutius' druk, de „Poliphilus". Daarnaast ontwikkelt zich een vorm van h., die teekeningen weergeeft, welke op gekleurd papier zijn gemaakt en waarin de lichten met wit krijt of witte dekverf zijn gezet, de clairobscuur of camaïen. Ze zijn meest in bruin of groen gedrukt: één blok bevat de ondertint, waarin het wit is uitgespaard, een tweede blok bevat de lijnen der voorstelling. Het is vooral Ugo da Carpi, die op deze wijze teekeningen van Raffael en anderen weergaf; hij nam er patent op in 1516 te Venetië. De Duitschers Lucas Cranach en Hans Baldung Grien en in de 17e eeuw de Hollanders Goltzius en Moreelse werkten ook op deze manier.

In de 18e eeuw wordt de h. door de kopergravure en de ets op den achtergrond gedrongen. Omstreeks 1800 komt de **houtgravure** in zwang. De fijne bewerking, die op koper bij het graveeren mogelijk is, bracht de Engelschman Thomas Bewick op hout over. Tot dusverre was steeds met het mes of de → guts in langshout gesneden; Bewick graveerde met het → burijn der kopergraveurs in kopshout, dat voor zoo fijne insnijdingen beter dan het vezelige langshout geschikt was. Echter moet het hiervoor gebruikte hout een zeer fijne, aaneengesloten vezel bezitten; men geeft de voorkeur aan het palm- of pok-hout.

De houtgravure beoogde → halftinten in hout na te bootsen door fijne lijnen zoo dicht bijeen te plaatsen, dat een grijze tint ontstond. Hiermede was een basis gelegd voor het copieeren van schilderijen, waterverfteekeningen enz., waarbij de materie van het origineel zeer getrouw werd weergegeven (crayonteekeningen zelfs imiteerde men bedriegelijk). De houtgravure kwam voor tijdschriften en illustraties in de eerste helft der 19e eeuw tot groote ontwikkeling. De Illustrated London News e.d. werden met technisch knappe, maar artistiek waardelooze prenten geïllustreerd, teekeningen van Gustave Doré (o.a. Bijbel) werden door beroepsgraveurs nagesneden. Toen men uitvond, het origineel op het hout te photographeeren, waardoor het na-teekenen op het hout verviel en alleen het graveeren in het hout overbleef, was elk artistiek element uit de houtgravure verdwenen. Zij verdween totaal, toen men in het cliché een weg had gevonden de photo mechanisch in een drukplaat om te zetten (→ Autotypie; Lijncliché).

In de laatste jaren passen enkele kunstenaars de houtgravure weder toe, al of niet in combinatie met de houtsnede. Zij maken dan wel eens gebruik van het zgn. toonburijn, een graveerijzer, dat met een miniatuurhark te vergelijken is en dat een aantal (evenwijdige) lijnen tegelijk snijdt. Het toonburijn heeft een machinaal cachet, natuurlijk; het was in den bloeitijd der houtgravure in trek, omdat men dan groote opp. spoediger vol kon maken dan met het enkelvoudig burijn. Dan vond men het machinaal graveeren uit, waarbij een machine den graveerbeitel voerde (→ Guilloches) en saaie en ziellooze tinten voortbracht (de afbeeldingen van instrumenten in natuurkunde-schoolboeken enz.). Groote platen maakte men, door vele kleine vierkante blokjes hout aan elkaar te lijmen tot een blok van de gewenschte afmeting. Soms bewerkten verschillende graveurs elk een deel der voorstelling, waarna de blokjes weer aan elkaar gelijmd werden en de ploegbaas de voegen bijwerkte; zulks voor spoedwerk-illustraties. Kunstwaarde hebben zulke houtgravures natuurlijk hoegenaamd niet.

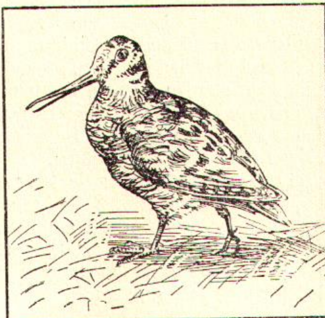
De h. herleefde in geheel Europa als kunstuiting sedert 1890, toen William → Morris haar voor zijn fraaie boekwerken weer in eere herstelde. Meestal is nu echter het kopshout, dat fijnere bewerking mogelijk maakt dan het langshout, in gebruik gebleven en de scherpe scheiding tusschen gravure (op het eerste) en h. (op het tweede materiaal) vervaagt daarmede.

In Holland brachten kunstenaars als Veldheer, Nieuwenkamp, Dijsselhof, de Bazel, Mesquita en velen na dezen de h. tot nieuw leven; in Vlaanderen zijn het vooral Masereel, de beide Cantré's, Minne, v. Straten, Stuyvaert e.a. In Frankrijk zijn het Lepère, Carlègle, Laboureur, in Engeland Brangwyn, de broeders Nash, Gibbings, Seaby, Shannon en vele anderen, die veel h. maken; behalve in deze landen staat de h. in Duitschland en elders ook op een hoog peil en wordt alom voor boekillustratie veel toegepast.

De **kleuren-houtsnede** wordt van verschillende blokken gedrukt, meestal één voor iedere kleur. Het voorbeeld geven hier de onvolprezen Japansche meesters der 18e en begin 19e eeuw. Noemen wij de geestig karakteriseerende Hokoesai, Hirosjigé (landschappen), Oetamaro (figuur, vnl. vrouwen) en Sjarakoe (acteursportretten). De Japansche h. wordt op de oude manier, zonder pers, uit de hand gedrukt; ook de Europeesche kunstenaars geven aan den handdruk de voorkeur. Wordt in Japan de teekening door den kunstenaar gemaakt en door een beroepsgraveur gesneden (dus zoals omstreeks 1500 in Europa), ten onzent zal men verkiezen, dat de ontwerper tevens de uitvoerder is, zoodat de snede zelf het persoonlijk karakter van zijn „handschrift", als het ware, erlangt.

L i t. : Poortenaar, Van Prenten en Platen; id., Boekkunst en Grafiek; Hind, Hist. of (the) Woodcut (2 dln. 1935); Binyon, Jap. Colour Prints (1923); J. M. Papillon, Traité historique et pratique de la Gravure en bois (Parijs 1766); A. Brun, Les origines du papier et de la gravure (Parijs 1935); M. Fletcher, Woodblock-printing (Londen 1916); M. J. Friedländer, Der Holzschnitt (Berlijn 1926); W. Seidlitz, Gesch. des japan. Farbenholzschnitts ([2]1923); P. Kristeller, Kupferstich u. Holzschn. in vier Jahrhunderten (1922); id., Exercitium (Graphische Gesellsch.) (Berlijn 1908); A. J. J. Delen, Hist. de la gravure (Parijs I 1924; II 1934); J. Schretlen, Dutch and Flem. Woodcuts (1925); W. J. Linton, Wood-engraving, a manual (Londen 1902); H. Furst, The modern Woodcut (Londen 1923). *Poortenaar.*

Houtsnip (Scolopax rusticola), vogel van de fam. der plevieren (Charadriidae), ter grootte van een duif, maar met korten staart en lange pooten en snavel (7 cm). Kop geelgrijs, donker gewolkt. Nek roestgeel met drie zwarte banden. Bovenkant roestbruin met driehoekige vlekken. Onderzijde grijs-bruin, zwart en geel gevlekt. Keel wit. Staart zwartbruin met roestgele randvlekken en witte punt aan de onderzijde. Het geheel is een wonderlijk mengsel van allerlei tinten van geel door bruin tot zwart en past bij den dennenboschbodem. Wordt in den trektijd veel geschoten. Enkele exemplaren blijven hier broeden. Het voedsel bestaat uit slakken, wormen, insecten, soms zaad. Vliegt zigzag en roept een heesch: tsjèktsjèk. *Bernink.*

Houtsnip.

Houtsnijbeitel, → Houtbeitel.

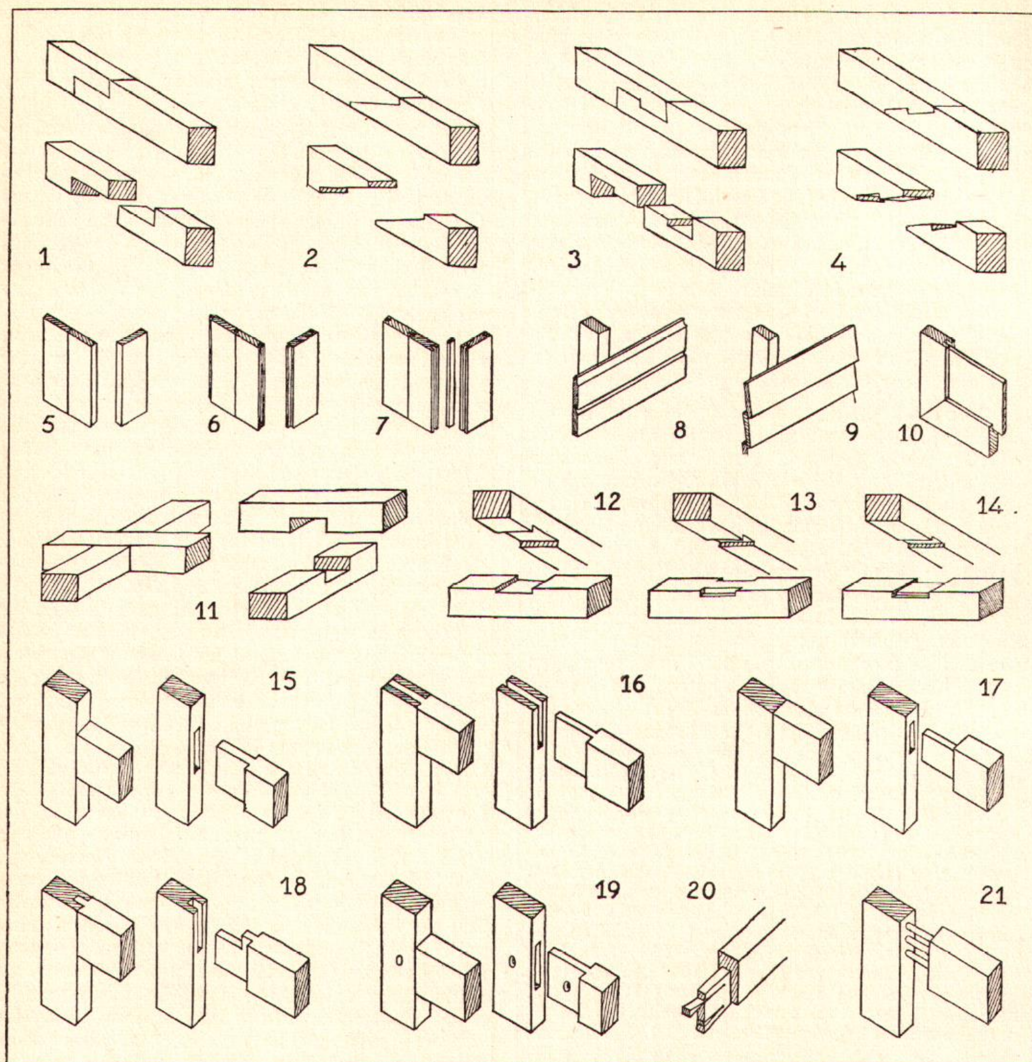
Houtsnijkunst. De techniek van de houtsnijkunst is s n ij d e n in tegenstelling met h o u w e n in steen. Het karakter van het kunstwerk is dus scherper. De glans van het hout versterkt dit nog. Vooral de Gotische houtsnijkunst laat deze typische kenmerken goed uitkomen. In de Renaissance, welke overigens dikwijls buitengewoon knap snijwerk leverde, ging dit karakter wat verloren door het nabootsen van steen- en brons-beeldhouwwerk.

De moderne houtsnijkunst laat veelal den steek van den beitel meewerken tot verhooging van het karakter van het houtsnijwerk. De gereedschappen voor hout zijn: → houtbeitels en houten hamer. *Etienne.*

In tegenstelling met de houtbeeldhouwkunst, die plastische beelden en groepen alsmede figurale reliëfs voortbrengt, beperkt het **houtsnijwerk** zich tot het vervaardigen van kleine houten gebruiksvoorwerpen (fleschstoppen, lijsten, gezelschapsspelen, enz.) en tot het ornamentaal bewerken der meubelen en der vaste houten binnenhuisaankleeding (wandbetimmeringen, deuren, zolderingen, enz.). Naast het h. wordt bij het versieren van meubelen ook gebruik gemaakt van intarsia en marquetterie. In sommige berglanden met toeristisch verkeer wordt het h. als huisindustrie beoefend voor het vervaardigen van souvenirs; de productie draagt dan een sterk regionaal karakter. In de Noordelijke landen vindt het h. veel toepassing ter versiering der houten kerken. *V. Herck.*

L i t. : Bierens de Haan, Het houtsnijwerk in Ned. (kunsthistorisch, 1921); G. Jack, De h. (technisch).

Houtte, L o u i s V a n, Belg. tuinbouwkundige, grondlegger van het wetensch. tuinbouwonderwijs in België; * 1810 te Ieperen, † 1876 te Gentbrugge. Bezocht de handelshoogeschool te Parijs, doch studeerde in zijn vrije uren plantkunde om zich ten slotte geheel aan den tuinbouw te wijden. Na een reis naar Brazilië (1834), waarvan hij terugkeerde met een prachtige verzameling zeldzame, nu in de cultuur zeer verspreide planten, aanvaardde hij het directeurschap van den botanischen tuin te Brussel, bracht dien tot bloei, doch vroeg weldra ontslag, daar hij voor de uitvoering zijner plannen geen voldoende medewerking vond bij de Kon. Tuinbouw-Mij. In 1837 richtte H. een kweekerij op te Gentbrugge, vnl. gewijd aan invoer, teelt en verspreiding van nieuwe planten, waarvoor hij zich een uitgebreide en aanzienlijke particuliere clientèle verwierf. Veel droeg daartoe bij zijn uitgave „Flore des Serres et des Jardins de l'Europe", een tijdschrift, dat in 21 dln. meer dan 2 000 gekleurde afbeeldingen met beschrijvingen der door hem ingevoerde nieuwe planten bevat. In 1849 erkende de Belg. regeering zijn capaciteiten en verdiensten, door zijn onderneming te verheffen tot staatstuinbouwschool, en dit I n s t i t u t R o y a l d'H o r t i c u l t u r e d e G a n d heeft onder zijn leiding veel bijgedragen tot ontwikkeling van den Belg. tuinbouw, en van dien in de naburige landen, vooral ook van N. Nederland, dat nog geen tuinbouwschool bezat, en vandaar zijn eerste tuinbouwleeraren betrok. In 1870 werd de school overgebracht naar den botanischen tuin der univ. en daarmede verdween het commercieele karakter, dat ze oorspr. had. In 1879 werd een gedenkteeken voor H. opgericht te Gentbrugge. *Moerlands.*

Houtverbindingen.

Houtteelt, → Boschbouw.

Houtteer, → Houtskool.

Houtvat, → Hout (sub I).

Houtvenne, gem. in het Z. van de prov. Antwerpen, ten N. van Aarschot (II 512 D 4); opp. 448 ha, hoogte 13 m; ca. 900 inw. (Kath.). Kanton Westerloo; dekenaat Heist. Effen bodem, zand- en kleigrond, landbouw. H. hing eertijds af van Herselt en had slechts een kapel. In 1651 ontstond de parochie Oosterwijk, waarvan Tongerloo in 1660 het patronaat ontving. Stroogedekte kapel van O. L. Vrouw. Zusters van Vorselaar. *Lauwerijs.*

Houtverbindingen (b o u w k.), onderlinge bevestiging van houten constructie-deelen. Rekening moet worden gehouden met het zwellen en krimpen van het hout bij wisselende vochtigheid van de omringende lucht. Wordt het materiaal hierin niet vrijgelaten, dan zijn scheuren het gevolg. De vorm der h. zij zoo eenvoudig mogelijk, dit bevordert de sterkte en de kans op een goede uitvoering. Vroeger maakte men, noodgedwongen, soms zeer gecompliceerde h., omdat men de thans beschikbare, metalen bevestigingsmiddelen niet kende. De h. moeten ten slotte te zamen gehouden worden met verbindingsmiddelen als draadnagels, moerbouten, ijzeren beugels, lijm enz., al naar den aard van het werk. Enkele der belangrijkste h. volgen hieronder (zie figuur).

A) Verbindingen in de lengte of l a s s c h e n: 1 = de rechte lasch, 2 de schuine lasch; moeten trekkrachten worden opgenomen, dan worden toegepast: 3 = de rechte haaklasch, of 4 = de schuine haaklasch. De lasschen worden vooral toegepast in → kapconstructies, in combinatie met bouten of ijzeren beugels.

B) Verbindingen in de breedte, voor het formeeren van schotwerk (vloeren, houten wanden, schuttingen enz.): 5. de plaatsing der deelen koud tegen elkaar is eigenlijk geen houtverbinding, aangezien er geen

rechtstreeksch verband tusschen de delen bestaat. 6. De verbinding met messing en groef is tegenwoordig de meest normale. 7. De verbinding met losse veer is minder algemeen. 8. Gerabat werk wordt toegepast voor buitenwerk; de naden zijn zoo gevormd, dat ze het regenwater niet kunnen opzuigen. 9. Gepotdekseld werk is een primitieve methode, om hetzelfde doel te bereiken. 10. Ook paneelwerk behoort tot de categorie der verbreedingen, het paneel moet los in de groef van het omringende randhout zitten, opdat het vrij kan „werlen" (zwellen of krimpen).

C) **Kruisigen:** 11. halfhouts over elkaar, wanneer de constructiedeelen elk voor de helft worden verzwakt, anders (12) overkeept met loef, of (13) overkeept met voorloef, of (14) overkeept met loef en voorloef.

D) **Hoekverbindingen.** Hiertoe behooren in de eerste plaats de pen-en-gatverbindingen. 15 = normale pen-en-gatverbinding; 16 = open gat of slobgat, deze verbinding ontstaat bij toepassing van de vorige op een hoek en is uiteraard weinig sterk. Liever houdt men de pen wat kleiner: (17) gemenageerde pen; deze heeft als nadeel, dat over het bovenste deel in het geheel geen verband tusschen beide constructiedeelen aanwezig is. Men laat daarom ook daar een klein deel van de pen staan: (18) gemenageerde pen met spatpen. De pen-en-gatverbindingen worden bij elkaar gehouden door er een houten nagel dwars doorheen te steken (zgn. togen); hierdoor ontstaat: (19) opgetoogde pen-en-gatverbinding. Ook kan men de pen, nadat deze in het gat is gestoken, een zwaluwstaartvorm geven, door er, voor den kop, een tweetal wiggen in te slaan in daartoe van te voren gemaakte zaagsneden. Het gat moet daartoe ook zwaluwstaartvormig zijn verruimd. Dan ontstaat de opgewigde pen-en-gatverbinding (20). Van de vele andere mogelijke constructies wordt hier nog getoond: de drevelconstructie (21), waarbij de pen vervangen is door eenige ronde, hardhouten staafjes, welke zuiver passen in te voren in beide constructiedeelen geboorde gaten. Deze methode wordt vooral bij moderne in massa gefabriceerde deuren toegepast; de figuur toont de constructie in uit elkaar geschoven toestand. De pen-en-gatverbindingen en de drevelconstructie worden gewoonlijk met lijm in elkaar gezet. *v. Embden.*

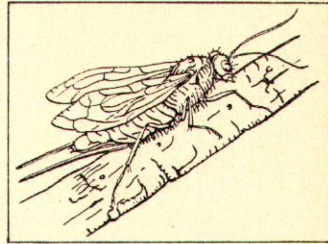
Houtvester, academisch opgeleid ambtenaar, belast met het beheer van een of meer groote boschcomplexen (België: garde-général des forêts; Duitsch: Oberförster); onder hem staan de boschwachters (België: garde-forestier; Duitsch: Förster). Reeds in de M.E. bestond in de Nederlanden het ambt van h. aan de hoven der vorsten; dezen hadden het bestuur over de jacht en bosschen en wildernissen. *Sprangers.*

Houtvezel, → Hout (sub I).

Houtvrij noemt men het papier, dat uit houtcellulose bestaat, gezuiverde grondstof, waaruit de harsen, enz. door chemische behandeling verwijderd zijn. Het is duurder dan houthoudend papier, maar bestendig, en wordt voor het drukken van boeken veel gebruikt.

Voor prenten van beteekenis is → lompenpapier te verkiezen. Vgl. → Houthoudend; Houtslijp. *Poortenaar.*

Houtwespen (Uroceridae), fam. van vliesvleugelige insecten, behoorende tot de onderorde der Terebrantia of legboordragers. Het wijfje draagt onder het achterlijf een legboor, die van een soort zaag is voorzien. De geelwitte larven hebben een hoornachtigen kop zonder oogen en met krachtige kaken; de borst draagt 3 paar, soms rudimentaire, pooten; zij leven in hout, voeden zich daarmee en verpoppen daarin na enkele jaren. Meest gewone soorten: de g e w o n e houtwesp (Sirex iuvencus) en de g r o o t e houtwesp (Sirex gigas), beide op naaldboomen. *M. Bruna.*

Gewone houtwesp.

Houtwol, smalle en zeer dunne (soms slechts 1 mm breede en 0,05 mm dikke) houtkrullen, welke op speciale machines worden vervaardigd. Het hout wordt daartoe met uiterst scherpe messen geritst en daarna op de verlangde dikte afgeschaafd. H. komt in balen geperst in den handel en dient voor verpakking alsook voor isolatiemateriaal.

Houtwol vindt ook in verbandmiddelen, o.a. als houtwolwatten, een mengsel van h. en gezuiverde watten, toepassing.

Houtworm, → Houtboorders (sub 4°).

Houtzeep. Zeephout, bast van Quillaja Saponaria, een altijd groenen boom uit de fam. der Rosaceae, die in Chili en Peru inheemsch is; uitwendig oppervlak grof, overlangs gestreept, vuilwit met bleekbruine vlekken op de plaatsen, waar de kurklaag niet geheel verwijderd is, inwendig glad en lichter van kleur. Tamelijk taaie bast, die bij doorbreken stuift en daarbij hevig niezen veroorzaken kan; de dwarse breuk is grofvezelig en vertoont glinsterende kristallen van calciumoxalaat. Bestanddeel o.a. ongeveer 10% saponine, waardoor het waterig aftreksel sterk schuimt en gebruikt kan worden om teere stoffen te wasschen. *Hillen.*

Houtzwam, naam voor enkele soorten van plaat- en buisjeszwammen. Van de eerste fam. komt de p u r p e r r o o d e h. (Tricholoma rutilans) in groepjes aan den voet van boomstronken voor. Zij heeft een gelen hoed met roode schubjes en staat op een gelen steel met roode vezels. De g e s c h u b d e h. (Lentinus squamosus) heeft een bleeken hoed met donkere schubben en komt veel op bewerkt hout voor, waar zij soms zeer eigenaardige vormen aanneemt. Een kleinere soort is Lentinus tigrinus, de g e t ij g e r d e h., die echter niet zoo algemeen voorkomt. Van de buisjeszwammen komt vrij algemeen de w i n t e r h o u t z w a m (Polyporus brumalis) van het najaar tot het voorjaar op eikenhout voor; de grijsbruine hoed staat op een korten, dikken steel. De b r u i n e h. (Fomes conchatus) heeft vaak vele vruchtlichamen boven elkander, dikwijls vergroeid; de gegroefde bovenkant is zwart, terwijl de onderzijde bruin gekleurd is. Deze soorten, ofschoon niet vergiftig, worden niet gegeten. *Bouman.*

Houville, G é r a r d d', pseud. van M a r i e L o u i s e A n t o i n e t t e d e H e r e d i a, Fransch dichteres en romanschrijfster; dochter van José M. de Heredia, echtgenoote van Henri de Régnier; * 20 Dec. 1875 te Parijs. Maakte naam, minder met haar Parnassiaansche verzen dan met haar romans. Het mangelt haar aan scheppende ideeën, maar niet aan rijke gevoeligheid in het ontleden van het vrouwelijk hart, speelsche bevalligheid en aristocratische fantasie. Tooneelcriticus in „Figaro".

V o o r n. w e r k e n (proza): l'Inconstante (1903); Esclave (1905); Le temps d'aimer (1908); Jeune fille (1916); Tant pis pour toi (1921); Joséphine (1925): L'Enfant (1926); Vie amoureuse de la Belle-Hélène (1928). *Willemyns.*

Houw, hakwerktuig, → Hakken.

Houwaart, gem. in Belg. Brabant (VI 95 E 2), ten N.O. van Leuven. Ca. 1 300 inw. (Kath.); opp. 726 ha. Landbouw.

Houwaert, J a n B a p t i s t v a n, * 1533 te Brussel, † 1599 aldaar. Hij nam deel aan den opstand tegen Spanje, werd raad en meester der rekeningen des Hertogdoms Brabants en nauw bevriend met Willem van Oranje; schipperde tusschen Hervorming en oud geloof; begroette evenzeer den kardinaal-aartsbisschop van Oostenrijk na de herovering van Brussel; schijnt Katholiek gestorven te zijn. Rederijker, die veel pronkte met Klassieke uiterlijkheden. Van zijn vele werken verwierf zijn Pegasides Pleyn ende den Lusthof der Maeghden, in zestien boeken, hem de eer door de Brusselsche vrouwen gekroond te worden. Een Handel der Amoureusheyt met Jupiter ende Io is wel van hem; een andere Handel, met vier oudere spelen, werd door den uitgever op zijn naam gezet. *V. Mierlo.*

Houweningen, E l s j e v a n, dienstmaagd van Hugo de Groot, bekend door het aandeel, dat zij heeft gehad in de ontsnapping van haar meester uit Loevesteyn. Zij volgde De Groot naar Parijs en is op 10 Aug. 1615 te Den Haag gehuwd met Willem van de Velde.

Houwerzijl, dorp in de gem. → Ulrum.

Houwink, R o e l, Ned. letterkundige; * 17 Jan. 1899 te Breda, studeerde rechten te Utrecht, werkte aanvankelijk mede aan de letterk. organen van de onafhankelijke jongeren, vooral aan De Vrije Bladen, maar nam in 1925 een wending naar de strenger Christelijke richting, en is thans een der vooraanstaande jongere Prot. Zijn werk, oorspr. sterk erotisch, werd onder invloed dezer verandering uitgesproken religieus. Behalve poëzie, schreef hij novellen en stichtelijk proza.

W e r k e n: Madonna in Tenebris (1925); Maria (1925); Hesperiden (1925); Christus' ommegang in het Westen (1925); Om den Dood (1926); Marceline (1930); Strophen (1930); Voetstappen (1930); Faust als levensspiegel (1932); Boeren (1935); Witte Velden (1935). *Asselbergs.*

Houwitser, kort kanon. De oude h. zijn ong. 12 à 14, de nieuwe tot 24 kalibers lang. Bekend is de Duitsche h. van 42 cm (de zgn. Dikke Bertha) uit den Wereldoorlog. De h. verschieten projectielen onder gekromde banen, hebben meerdere ladingen om op elken afstand een voldoenden invalshoek te verkrijgen. Zie ook → Artillerie; Geschut. *Nijhoff.*

Houx, gem. in de prov. Namen, ten N. van Dinant, aan de Maas. Ca. 250 inw. (Kath.); opp. 420 ha. Landbouw. Merkwaardigheid: ruïnen van het kasteel van Poilvache.

Houyet, gem. in de prov. Namen, ten N. van Beauraing, aan de Lesse. Ca. 1 100 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 490 ha. Landbouw. Merkwaardigheid: Chateau royal d'Ardenne.

Hove, 1° Belg. gem. in de prov. A n t w e r p e n (II 511 B 3), aan de spoorbaan Antw.—Mechelen, op $9^1/_2$ km van Antw. en $3^1/_2$ van Kontich. Ruim 3 200 inw. Opp. 601 ha. Leem- en zandgrond. Land- en tuinbouw. Kerk uit de 15e eeuw. Rom. tumulus. Kasteelen: Weyninckzoven en Rattennest. *Striels.*

2° (Fr. Hoves-lez-Enghien) Gem. in het N. van de prov. H e n e g o u w e n, ten Z. van Edingen; opp. 1 144 ha, ca. 680 inw.; landbouw; vijvers; overblijfselen van versterkt kasteel, thans hoeve; kerk met zeer oude (Romaansche) gedeelten; oudheidk. vondsten; H. was vroeger veel uitgestrekter en omvatte de omliggende dorpen. *V. Asbroeck.*

Hove, 1° A l f o n s M a r i a J o z e f V a n, gezaghebbend Belg. canonist; * 7 Aug. 1872 te Tielt (West-Vlaanderen), studeerde wijsbegeerte aan het klein-seminarie te Roeselaere, godgeleerdheid aan het groot-seminarie te Brugge, kerkelijk recht (doctor en magister 1900) aan de univ. te Leuven; priester gewijd 1895, eere-kanunnik van de kathedraal van Brugge sinds 1909, hoogleeraar te Leuven sinds 1898.

V o o r n. w e r k e n: Étude sur les conflits de juridiction dans le diocèse de Liège à l'époque d'Erard de la Marck (1900); Prolegomena ad Codicem Iuris Canonici (1928); De Legibus ecclesiasticis (1930); De Consuetudine et Temporis supputatione (1933); De Rescriptis (1936). *Schweigman.*

2° B a r t v a n, Ned. beeldhouwer; * 17 Maart 1850 te Den Haag, † 27 Febr. 1914 te Amsterdam. Leerling van de academies te Den Haag en Antwerpen. Werkt daarna te Parijs en in Italië. H. was in zijn tijd de officieele Holl. beeldhouwer, werd in 1900 prof. aan de academie te Amsterdam. Het Rijksmuseum bezit: Primavera (1887) en Waterlelie (1890). Grootere monumenten: Atjehmonument (Batavia), Richard Hol (Den Haag) enz. Verder vsch. decoratieve sculpturen, portretbustes en medailles in een technisch knappen, maar onpersoonlijken stijl. *Korevaar-Hesseling.*

3° H u b e r t v a n d e n, → Court (Victor-Hubert de le).

4° M a t h i a s, → Hovius.

Hoveden, 1° (ook: Howden) J o h a n n e s, een der vruchtbaarste Lat. dichters der late M.E.; * te Londen (?), † 1291 aldaar. H. was zeer bedreven in de H. Schrift, scholastieke theologie en astronomie.

H o o f d w e r k: Philomena (Gent 1516), niet te verwarren met de Philomena van J. Peckham; de laatste begint met „Philomena praevia", de zijne met „Ave, Verbum ens in principio". — L i t.: crit. uitg. der Philomena door Cl. Blume (en G. Fell), in: Hymnolog. Beiträge (IV 1930).

2° R o g e r, Eng. kroniekschrijver uit de 12e eeuw, afkomstig uit het graafschap York. Zijn Annalen zijn vervolg op het werk van Beda en loopen van 731 tot 1202.

Hoveling, → Hoofdeling.

Hovenier, tuinman in den meest alg. zin. Het woord h. is in het midden en N. van Ned. weinig in zwang.

Hovius (Van den Hove), M a t h i a s, aartsbisschop van Mechelen (18 Febr. 1596 tot 30 Mei 1620); * 1542 te Mechelen, † te Affligem. Studeerde te Leuven onder Baius. Licentiaat in de godgeleerdheid. Was pastoor van Sint Pieter te Mechelen, in 1589 sede vacante kapittel-vicaris; 1595 aartsbisschop, geïnstalleerd 18 Febr. 1596. Zeer verdienstelijk aartsbisschop. Richtte 1600 aartsbiss. seminarie op te Mechelen. Raadsheer van Albrecht en Isabella in 1603. Hield 1607 provinciale synode te Mechelen. *Valvekens.*

Hovre, F r a n s D e, Belg. Kath. paedagoog, * 1884 te Audegem, doctor in de wijsbegeerte te Leuven met een verhandeling over → Willmann; priester 1908, thans prof. aan het Hooger Instituut voor Opvoedkunde te Gent. Hij stichtte, met dr. Alb. Decoene, het Vlaamsch Opvoedk. Tijdschrift in 1919 en was sindsdien de ziel van de Kath. paedag. beweging in

België. H. is volbloed Willmanniaan, groot vereerder van Fr. W. Foerster.

Voorn. werken: German and Engl. Education (Londen 1917); vertalingen van Foerster's werken (in de reeks Paedag. Studiën); Paedag. Wijsbegeerte: 't Katholicisme, zijn paedagogen, zijn paedagogiek (beide in Malmberg's Paed. Bibl.); Paed. denkers van onzen tijd (1935). — Lit.: Rombouts, Hist. Pedagogiek (II); D'Espallier, Opvoedk. vraagstukken van dezen tijd. *Rombouts.*

Howard, 1° → Ademhaling (kunstmatige).

2° Edward, Engelsch romanschrijver; † 1841. Schreef in den trant van Captain Marryat eenige romans van de zee, die vooral bij jeugdige lezers zeer in den smaak vielen; o.a. Rattlin the Reefer, Outward Bound, Jack Ashore.

3° Luke, Eng. natuurkundige, tevens zakenman; * 28 Nov. 1772 te Londen, † 21 Maart 1864 te Tottenham. Klimaat- en wolkenstudies.

Werk: On the modifications of clouds (Londen 1803).

4° Sir Robert, Eng. tooneelschrijver; * 1626, † 1698. Schreef eenige nu welhaast vergeten tooneelstukken, waarvan The Committee het beste is. Hij werkte met Dryden, zijn schoonbroer, samen in het drama The Indian Queen. Oneenigheid tusschen hen ontstond naar aanleiding van de quaestie (toentertijde van zeer veel gewicht geacht) of rijm of blanke verzen de beste kunstvorm was voor de tragedie. *F. Visser.*

Howardries, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten Z. van Doornik, aan de Fransche grens; opp. 597 ha, 180 inw., boschrijke omgeving; landbouw; ruïne van oud kasteel, nieuw kasteel van Flines; kerk, met gedeelten van verschillenden ouderdom, bevat meerdere graftomben; Romeinsche vondsten. *V. Asbroeck.*

Howell, James, Eng. schrijver; * 1594?, † 1666. Als vurig royalist werd hij in 1643 in de gevangenis geworpen, waarin hij tot 1651 verbleef en van waar uit hij zijn Epistolae Ho-Elianae, brieven aan denkbeeldige correspondenten, schreef, onderhoudende lectuur, die zich nu nog wel lezen laat. Thackeray verklaart, dat de Letters een van zijn „bedside books" was, en hij stelt het op één lijn met Montaigne's Essays. H.'s andere werken, o.a. Dodona's Grove (1642), England's Tears for the Present Wars, A Trance or News from Hell, zijn nu verbleekt en uit den tijd. De Epistolae zijn herhaaldelijk uitgegeven, o.a. door J. Jacobs in 1890, met een commentaar in 1891, en door Agnes Repplier in 1907. *F. Visser.*

Howells, William Dean, Amer. romanschrijver; * 1 Maart 1837 te Martins Ferry (Ohio), † 1920 te New York. H. begon zijn loopbaan als letterzetter, oefende nog vsch. beroepen uit, later consul te Venetië, leider van Harrap's Magazine. Zijn veelgelezen romans geven een poging tot een getemperd realisme, trachten de wisselwerking te toonen tusschen maatschappelijke positie en karakter in het langzame verworden van een persoonlijkheid onder den invloed der omstandigheden. *J. Panhuijsen.*

Voorn. werken: A Modern Instance (1882); Their Wedding Journey (1882); The Rise of Silas Lapham (1885); The Landlord at Lion's Head (1897).

Howitt, Alfred William, Anglic. zendeling; * 1830, † 1906. H. deed onderzoekingen onder de inboorlingen van Z.O. Australië en ontdekte de hoogste goden in den godsdienst dezer primitieven.

Werk: The native Tribes of South-East Australia (1904). — Lit.: Schmidt, Handb. der vergl. Religionsgesch. (1930, 84 vlg.).

Howrah, voorstad van Calcutta in de prov. Bengalen, Britsch-Indië (X 223 F 3); 222 000 inw.; jute- en katoenindustrie.

Hoxie, R. F., hoogleeraar in de bedrijfsleer aan de Columbia-University te New-York, leidde op wetensch. wijze den strijd, dien de labor-unions in de Ver. Staten inzetten tegen de door Taylor gepropageerde scientific management. H. bestreed Taylor's bewering, dat scientific management democratisch is, met verwijzing naar de industrieele plutocratie; de nieuwe werkmethoden noemde hij door de verwaarloozing van de psychische factoren onwetenschappelijk en immoreel; de wetensch. bedrijfsleiding moest volgens H. tot overproductie en werkloosheid voeren.

Werken: Scientific Management of Labor (New York 1915); Trade Unionism in the United States (New York 1921). *de Quay.*

Hoynck van Papendrecht, 1° Cornelius Paulus, theoloog en geschiedschrijver, * 1 Jan. 1686 te Dordrecht uit een oud-adellijk geslacht, † 13 Dec. 1754 te Mechelen. Hij was als priester eerst werkzaam te Den Haag en was lange jaren secretaris en vicaris-generaal van den kardinaal-aartsbisschop van Mechelen en kanunnik aldaar. Hij schreef: a) Historia Ecclesiae Ultrajectinae (1 fol. Mechelen 1725). Een vert. ervan: Historie der Utrechtsche Kerke, verscheen in Mechelen (1728) en te Utrecht (1740). Zijn doel is de beweringen te weerleggen der Hollandsche Jansenisten, dat het Utrechtsche aartsbisdom nog bestaat en dat het zgn. Utrechtsche kapittel het recht heeft onafhankelijk van den paus een nieuwen aartsbisschop te kiezen. Belangrijk is de „Appendix monumentorum". b) Twee andere werken tegen de Jansenisten: Sex epistolae de haeresi et schismate aliquot presbyterorum ultrajectensium (Mechelen 1729) en Specimen eruditionis Broedersianae (Mechelen 1730). c) Analecta belgica (6 dln. Den Haag 1743), een verzameling van stukken omtrent de gesch. der Nederlanden, met aant. van den uitgever. *J. de Jong.*

2° Cornelis Paulus, Ned. jurist, zoon van 3°, * 30 Sept. 1730 te Den Haag, † 11 Sept. 1806 te Elten, studeerde en promoveerde (1750) te Leiden, werd 1750 advocaat bij het Hof en den Hoogen Raad van Holland, later ook raadsheer van den keurvorst van de Paltz (souverein v. h. land van Ravenstein), huwde 1758 met Petronilla Joanna Diert van Melissant, welke echt kinderloos bleef, was ijverig Katholiek, medestichter van het R.K. weeshuis te Den Haag, raadsman van priesters bij conflicten met autoriteiten of kerkbesturen, o.a. van den aartspriester A. C. Meylink en den Haarlemschen kanunnik J. Stafford, welken laatste hij ca. 1787 steunde in pogingen tot het verkrijgen van toestemming tot het stichten van een seminarie in Holland, wenschelijk in verband met de maatregelen van Jozef II aangaande de Leuvensche univ., waarmee het Holl. college Pulcheria gelieerd was. Hij had ook in N. Brabant veel relaties, o.a. met de Witheeren van Berne. Als patriot moest hij 1787 uitwijken; hij woonde achtereenvolgens te Ravenstein, te Emmerik en (1800-'06) te Elten. *Kogier.*

Lit.: Van Kuyk, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II, 614); Hageraats, Het R.K. wees- en oudeliedenhuis te 's-Gr. (1916): Bijdr. bisd. Haarl. (VIII, 358: XIX, 321 vlg.).

3° Reinier Bernard, Ned. jurist, broer van 1°; * 25 Febr. 1687 te Dordrecht, † 12 Oct. 1769, studeerde en promoveerde (1711) te Leiden, werd 1712 advocaat bij het Hof van Holland, later ook raadsheer van den keurvorst van de Paltz (souverein

v. h. land van Ravenstein), huwde 1720 met Maria Debora Moy († 1736) en 1738 met Mathilda Boot, was ijverig Katholiek, prinsgezind, en gezien in de hoogste kringen, vermogend en onbaatzuchtig. Hij was de rechtsgeleerde raadsman van den apost. vicaris J. van Bijleveldt verleende dezen onderdak in zijn huis, verijdelde door zijn invloed bij autoriteiten de tenuitvoerlegging van diens banvonnis, steunde later den aartspriester J. van den Steen in diens proces te Brussel om den eigendom van het Holl. priestercollege Pulcheria te Leuven, betwist door de refractaire clerezij, adviseerde dezen aartspriester geregeld bij dubia omtrent plakkaten en kwesties met refractaire priesters of kerkbesturen ijverde 1732 en 1738-'39 bij de autoriteiten voor admissie van dezen aartspriester als apost. vicaris en bisschop i.p.i.

L i t. : Van Kuyk, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II, 614) ; Bijdr. bisd. Haarl. (II, 10 ; VIII 294 ; XXI, 438 vlg. ; XXIII, 178 vlg.). *Rogier.*

Hoyoux, rivier in België, bijrivier van de Maas (IV 404 D 2), ontspringt ten Zuiden van Verlée en vloeit te Hoei in de Maas. Heeft het grootste verval onder de Belg. rivieren: vertoont kleine watervallen, nl. bij Modave; is een typisch epigenetische rivier, waarvan het insnijdingsdal dwars is ingesneden in de geplooide Primaire sedimenten. Het bronwater van de H. wordt benut als drinkwater voor Oostende en Blankenberge. In het dal treft men steengroeven aan. *V. Asbroeck.*

Hoytema, T h e o d o o r v a n, Ned. schilder teekenaar, etser, lithograaf, * 16 Dec. 1863 te Den Haag, † 28 Aug. 1917 aldaar. Tot 1886 te Delft op kantoor bij zijn broers; 's avonds teekenlessen aan de Haagsche Academie. Eenigen tijd teekenaar bij het Zoölogisch Museum te Leiden; teekende ook in Artis te Amsterdam. Belangrijk illustratief werk, o.a. Hoe de vogels aan een koning kwamen (1891), 't Leelijke jonge eendje (1893), Uilengeluk (1895). Hoytema-kalenders. Vooral als lithograaf van belang. Met name in zijn dieren en planten doet H.'s verfijnde kunst aan Japansch werk denken.

L i t. : J. Veth, Hollandsche Teekenaars (1905) ; S. Moulijn, Lithographische Prentkunst (1918).

Hrabanus (ook: Rabanus) **Maurus,** Zalige, Benedictijn; * ca. 780, † 4 Febr. 856. Leerling, later hoofd van de kloosterschool te → Fulda, die onder zijn leiding het belangrijkste centrum van wetenschap werd in het Duitschland van de 9e e. Van 822 was hij abt van Fulda, sinds 847 aartsbiss. van Mainz. H. was de geleerdste theoloog van zijn tijd (praeceptor Germaniae), niet als oorspronkelijk denker, maar als kenner van de wetenschap der voorgaande eeuwen op het gebied van Schriftuur, Kerkvaders, kerkelijk recht en liturgie. Daarbij was hij een bekwaam schrijver, vooral van exegetische werken en van polemische geschriften tegen → Godschalk (over de praedestinatie) en S. → Paschasius Radbertus (over de H. Eucharistie). Waarsch. is hij de dichter van de hymne Veni Creator Spiritus.

V o o r n. w e r k e n : De Institutione Clericorum (uitg. Knoepfler 1901) ; De Universo (een soort encyclopaedie, met zijn andere werken uitg. in Migne, Patrol. Lat. 107-112) ; zijn brieven in Mon. Germ. Ep. (V). — L i t. : Sitzungsberichte der k. Akademie zu Wien (dl. 146, 1902) ; Manitius, Gesch. der Lat. Lit. des M. A. (I, 288 vlg.). *Gorris.*

Hradec Králové, Tsjechische naam voor → Königgrätz.

Hradschin, deel van de stad → Praag met bekenden burg.

Hroswita, → Roswita.

Hrozný, F r i e d r i c h, Oriëntalist van Boheemsche afkomst, * 6 Mei 1879 te Lissa a. d. Elbe, prof. aan de univ. van Praag. Hij is vooral bekend door zijn Hettietische studies en de (nog onvoltooide) ontcijfering van het Hettietische hiëroglyphenschrift. Hij leidde opgravingen te Kül-Tepe (1925). Uitgever van het tijdschrift Archiv Orientalni.

W e r k e n o.a. : Die Sprache der Hettiter, enz. (Leipzig 1917) ; Hettit. Keilschrifttexte aus Boghazköi Leipzig 1919 vlg.) ; Über die Völker u. Sprachen des alten Chatti-Landes (Leipzig 1920) ; Keilschrifttexte aus Assur (Leipzig 1921) ; Les Inscriptions hittites hiérogl. enz. (1 vol. in 2 dln. Praag 1933-1934). *Simons.*

Hs . . . . . . (als beginletters van Chineesche woorden), → S . . . . . .

Hsia Kwi, → Hia Kwi.

Huaca (Huak'a), naam, die in het oude Peru en het daardoor beïnvloed gebied gebruikt werd voor een zintuigelijk waarneembaar ding (rotsen, tempelpiramide, offerplaats, graf, urn, vaatwerk, enz.), waaraan men een bovennatuurlijke kracht toekende en dat derhalve als „heilig" gold. *Gusinde.*

Huaina Khapax, uitmuntend heerscher van het geslacht der → Inca's.

Huallaga, rechter zijrivier van de Maranon in Peru (7° 20′ Z., 76° 30′ W.), welke ontspringt ten N. van de Cerros de Otanakui; doorbreekt de O. Cordilleras en mondt ten N. van La Laguna. Bevaarbaar tot Yurimaguas.

Huancavelica, 1° d e p a r t e m e n t in de rep. Peru, dat bestaat uit deelen van de W. Cordilleras. Opp. 21 496 km², ca. 230 000 inw. (vnl. Kath.). Bekend door zijn ruw en guur klimaat; geschikt voor schapen-, lama- en runderteelt; in de dalen suikerrietaanplantingen, verder gerst en aardappelen. Rijk aan delfstoffen.

2° H o o f d s t a d van het gelijknamige dept., 3 798 m boven zeeniveau. Ca. 6 000 inwoners. *Zuylen.*

Huanuco, 1° d e p a r t e m e n t in de rep. Peru, omvattend het brongebied van de Marañon en Huallaga. Opp. 39 965 km² ca. 200 000 inw. (Kath.). Middelen van bestaan: landbouw en veeteelt; koffie- en suikerrietaanplantingen.

2° H o o f d s t a d van het gelijknamige dept., gelegen aan de Huallaga; 1 811 m boven zeeniveau; ca. 7 000 inw. Bisschopszetel. *Zuylen.*

Hubay, J e n ö, Hongaarsch violist en componist; * 15 Sept. 1858 te Boedapest. Studeerde viool bij Joachim en bij Vieuxtemps en gold vooral in het begin der 20e eeuw als een der grootste vioolvirtuozen van zijn tijd. Als paedagoog heeft hij violisten als Bram Eldering, Steffi Geyer, J. Szigeti e.a. gevormd. Ook als componist is H. werkzaam geweest: hij schreef een aantal concerten en genrestukken voor zijn instrument, verder 4 symphonieën, koorwerken en 8 opera's, waarvan de tweede (Der Geigenmacher von Cremona, 1894) het bekendst geworden is. *Reeser.*

Huber, 1° E u g e n, Zwitsersch rechtsgeleerde; * 13 Juli 1849 te Stammheim (kanton Zürich), † 23 April 1923 te Bern. Na in 1872 te Zürich tot doctor in de rechten te zijn gepromoveerd, vestigde hij zich als privaatdocent te Bern en werd redacteur van de Neue Züricher Zeitung te Zürich. In 1881 werd hij buitengewoon, in 1882 gewoon hoogleeraar in Zwits. bondsstaatsrecht en kantonnaal civielrecht te Bazel. In 1888 ging hij als prof. naar Halle a. d. Saale en in 1892 naar Bern. Daar het verbintenissenrecht, dat

voor geheel Zwitserland gold, in de practijk goed voldeed, besloot men ook de overige deelen van het privaatrecht te codificeeren. De Bondsraad droeg nu aan H. op een ontwerp te vervaardigen, dat door de wetgevende macht werd aangenomen en 1 Jan. 1912 als het Schweizerische Zivilgesetzbuch in werking trad. Het is een uitstekend geslaagde codificatie en een zelfstandig nationaal werk. Hij was doctor h.c. der univ. van Groningen.

Werken: o.m. Die hist. Grundlage des ehelichen Güterrechts der Berner Handfeste (1884); System und Geschichte des schweiz. Privatrechts (4 dln. 1886—1893); Die Eigentümerdienstbarkeit (1902); Recht und Rechtsverwirklichung (1921); Das Absolute im Recht (1922); Bewährte Lehre (1925). *v. d. Kamp.*

2° Hans, Zwitsersch componist; * 28 Juni 1852 te Eppenberg bij Solothurn, † 25 Dec. 1921 te Locarno; was sedert 1889 aan de alg. muziekschool te Bazel verbonden (van 1896 af als directeur, nadat hij in 1892 doctor h.c. geworden was). Zijn composities toonen een vermenging van Duitsch-romantische elementen (Schumann) met Fransche (Fauré). Hij schreef 9 symphonieën, orkeststukken, concerten, kamermuziek, liederen, koorwerken en opera's.

Lit.: G. Bundi, H.H., die Persönlichkeit nach Briefen und Erinnerung (1924). *Reeser.*

3° Hans Max, Zwits. jurist, * 28 Dec. 1874 te Zürich. Hoogleeraar staats- en volkerenrecht te Zürich, 1902-'21. Lid Permanent Hof van Internat. Justitie (1921-'30), waarvan 1925-'27 president en 1928-'30 vice-president. Van 1924 af lid Permanent Hof van Arbitrage (1928 scheidsrechterlijke uitspraak tusschen Ver. St. en Nederland aangaande het bezit van Las Palmas). Sinds 1928 president Internat. Roode Kruis Comité.

4° Ulricus, Ned. rechtsgeleerde; * 13 Maart 1636 te Dokkum, † 8 Nov. 1694 te Franeker. Studeerde aan de univ. van Franeker, Utrecht en Marburg. In 1657 werd hij benoemd tot hoogleeraar aan de univ. te Franeker, waar hij onderwijs gaf in de welsprekendheid en de geschiedenis, na 1665 in de rechten. Sedert 1679 raad in den Hove van Friesland. Groot jurist, schrijver van vele werken, waarvan het meest bekend zijn de Praelectiones Juris Romani et Hodierni. Hij is een van de grondleggers van de statutentheorie, welke in het internationaal privaatrecht zulk een belangrijke rol heeft gespeeld en nog speelt. *Haan.*

5° Wolfgang, Z. Duitsch schilder; * ca. 1490, † Juni 1553 te Passau, alwaar hij van 1515 af werkzaam geweest is en in hoog aanzien was. Hij hoorde tot den kring van Altdorfer en is een der veelzijdigste en origineelste figuren der zgn. Donauschool. Vooral zijn landschappen zijn vol romantiek. Dürer's werk heeft hem zeer beïnvloed. Zijn teekeningen zijn veelal schooner dan zijn vaak overladen schilderijen. H. heeft ook veel voor de houtsnede gewerkt. *Schretlen.*

Lit.: H. Voss, A. Altdorfer und W. H. (1910).

Hubermann, Bronislaw, Poolsch violist; * 19 Dec. 1882 te Czenstochowa bij Warschau, trad reeds vroeg als wonderkind op, werd in 1892 leerling van Joachim te Berlijn. Maakte concertreizen over de geheele wereld en is een der zeer zeldzame kunstenaars, die ook na hun periode van wonderkind hun talent op peil hebben kunnen houden en laten rijpen. *Reeser.*

Hubert Adriaanz, pastoor te Lier, werd in 1574 te Delft om des geloofs wille ter dood gebracht.

Hubertus, Heilige, bisschop van Maastricht-Luik, † 30 Mei 727. Zijn levensbeschrijving door een tijdgenoot verhaalt, dat hij in Z. Brabant en de Ardennen het Christendom verbreidde en dat hij het lichaam van zijn voorganger, den H. Lambertus, overbracht van Maastricht naar Luik. Hier bleef nu de bisschopszetel gevestigd. Een latere legende schrijft hem ook een translatie van de relieken van den H. Servatius toe.

Door verwarring met de legende van S. Eustachius, die ook op 3 Nov. vereerd werd als patroon van de jacht, vertelde men sinds de 14e eeuw, dat H. van een zeer wereldsch leven bekeerd was door de wonderbaarlijke verschijning van een hert met een kruis tusschen het gewei. De relieken van H. werden in 825 naar de vervallen abdij van Andage overgebracht, die nu onder den naam van S. Hubert weer tot nieuwen bloei kwam. Lodewijk de Vrome ging van hieruit dikwijls op jacht in de Ardennen; mogelijk werd H. zoo de patroon van de jagers. In de 11e e. wordt deze vereering al vermeld.

Ouder nog is de vereering van H. als beschermer tegen de hondsdolheid. Hiervoor wijdt men op den feestdag (3 Nov., de dag, waarop in 744 de verheffing van de relieken plaats had) het Hubertusbrood.

Het lichaam van H. is sinds de 16e e. uit de abdij verdwenen, vermoedelijk ten gevolge van de woelingen van de Hervorming.

Lit.: J. Coenen, S. H., le fondateur de Liège (Luik 1927). *Vlekke.*

Voorstelling in de kunst (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). H., ofwel als ridder ofwel als bisschop gekleed, heeft als meestbekende attribuut een hert, dat een stralend kruis tusschen het gewei draagt. Als bisschop ontvangt hij een sleutel uit de hand van den H. Petrus of draagt hij een boek, waarop een klein hert ligt. *Heijer.*

Hubertus-Orde, gesticht door hertog Gerard van Gulik-Berg ter herinnering aan zijn overwinning (1444) op Arnold van Gelder; in 1800 door keurvorst Max. Joseph als hoogste Beiersche onderscheiding overgenomen. Eén klas. Devies: „In traw vast". Teeken: 8-puntig wit geëmailleerd kruis, in het hart St. Hubertus met het hert. Lint: rood met groene randen. Keten: 42 schakels, beurtelings voorstellend St. Hubertus met het hert en een lettervlechting I.T.V. *E. van Nispen tot Sevenaer.*

Hubmaier, Balthasar, Wederdooper; * ca. 1485 te Friedberg bij Augsburg, † 10 Maart 1528 te Weenen. Na zijn priesterwijding volgde in 1512 zijn benoeming tot prof. en tot pastoor van de Marienkirche te Ingolstadt. Als pastoor van den dom te Regensburg (sinds 1516) sloot hij zich aan bij de anti-Semietische beweging en werd kapelaan van de bedevaartskapel, die ter eere van Maria op de plaats van de verwoeste synagoge was opgericht. Door tegenwerking gedwongen, aanvaardde hij in 1521 een pastoraat te Waldshut, waar hij na zijn overgang tot het Protestantisme in 1524 en zijn aansluiting bij de beweging der Wederdoopers in 1525 de eerste, meer uitgebreide gemeente van deze sekte stichtte. Voor hun godsdienstige eischen vonden de boeren in H. een verdediger, waardoor hij de ernstige verdenking op zich laadde de samensteller van de 12 artikelen van den boerenoorlog te zijn. Toch heeft hij het gewelddadige in hun optreden nooit goedgekeurd. Om zijn radicaal-godsdienstige ideeën moest hij voor de vervolging der Oostenrijkers naar Zürich vluchten, waar hij gedwongen werd een disputatie met Zwingli te houden en zijn dwaalleer te herroepen. Hij bleef trouw aan zijn godsdienstige denkbeelden, verliet Zürich en wist met succes de Luthersche gemeente te

Nikolsburg in Moravië tot een bloeiende gemeente van Wederdoopers om te vormen. In 1527 aan Oostenrijk uitgeleverd, stierf hij op den brandstapel. Weinig spiritualistisch en mystiek aangelegd, plaatste hij de leer over het Doopsel en het Avondmaal in het midden van zijn leerstellig systeem, verdedigde den vrijen wil en nam met betrekking tot de gehoorzaamheid der Christenen aan de wereldlijke overheid een minder fanatiek standpunt in. *Wachters.*

Voorn. werken: Von Ketzern und ihren Verbrennern (1524); Von dem christlichen Tauf der Gläubigen (1525); 12 Artikel des christlichen Glaubens; Eine Form des Nachtmahls Christi; Von dem Schwert; Von der Freiheit des Willens (alle 1527). — Lit.: J. Loserth, Dr. B. H. und die Anfänge der Wiedertaufe in Mähren (1893); H. C. Vedder, B. H. (1905); W. Mau, B. H. (1912); C. Sachsse, B. H. als Theologe (1914).

Hübner, Jozef Alexander Hafenbredl, Graf von (sedert 1888), Oostenr. diplomaat, staatsman, wereldreiziger en schrijver; * 26 Nov. 1811 te Weenen, † 30 Juli 1892 aldaar. Nam eerst dienst bij de kanselarij (1833) en bekleedde vsch. posten in de diplomatie en in het rijksbestuur. Als gezant bij den paus (1865-'67) bewerkte hij in 1867 de practische afschaffing van het concordaat van 1855. In 1867 nam hij zijn ontslag uit den staatsdienst en ondernam van 1871-'73 een reis rond de wereld. In 1879 werd hij tot levenslang lid van het Heerenhuis benoemd, waar hij tot de Kath. partij behoorde.

Werken: Sixte Quint d'après des corresp. diplom. (3 dln. Parijs 1870); Sixtus V (2 dln. 1871; [3]1932); Ein Spaziergang um die Welt (2 dln. Leipzig 1874; [7]1891); Durch das brit. Reich (Leipzig 1886: [2]1891); Ein Jahr meines Lebens, 1848—1849 (Leipzig 1891). — Lit.: over H.'s gezantschap te Rome: S. Jacini, Il tramonto del potere temporale nelle relazioni degli ambasciatori austriaci a Roma (Bari 1931). *Lousse.*

Hubrecht, Ambrosius Arnold Willem, Ned. zoöloog; * 2 Maart 1853 te Rotterdam, † 21 Maart 1915 te Utrecht. Studeerde te Leiden, Heidelberg en Utrecht, promoveerde in 1874 te Utrecht in plant- en dierkunde. In 1875 conservator aan het Mus. voor Nat. Historie te Leiden, 1882 hoogleeraar in de zoölogie te Utrecht. Hier heeft hij baanbrekend werk verricht op het gebied der moderne embryologie. Vooral door zijn onderzoekingen over de ontwikkelingsgeschiedenis der zoogdieren en door het verzamelen van embryonen van zeldzame zoogdieren heeft hij zich een internationalen naam verworven. In 1910 werd hij in dezen tak van wetenschap buitengewoon hoogleeraar te Utrecht. H. was overtuigd Darwinist.

Werken: Aanteek. over de anatomie, histologie en ontwikkelingsgeschiedenis van eenige Nemertinen (diss., 1874); Das Kopfskelet der Holocephalen (1876); The genera of European Nemerteans critically revised (1879); De versnelde ontwikkeling door eerstgeboorte (Inaugur. rede te Utrecht, 1882); The ancestral forms of the Chordata (1883); Die Phylogenese des Amnions und die Bedeutung des Throphoblastes (1895); The descent of Primates (Princeton lecture, 1897); Die Säugetierontogenese in ihrer Bedeutung für die Phylogenie der Wirbeltiere (1909). *Willems.*

Hübsch, Gottlieb Heinrich Christian, Duitsch architect en schrijver; * 9 Febr. 1795 te Weinhem, † 3 April 1863 te Karlsruhe. Reisde in Italië, Frankrijk en Engeland. Bouwwerken: weeshuis te Frankfort a. d. M., vsch. Kath. en Prot. kerken. Als schrijver van meerdere studies over architectonische onderwerpen bekend, o.a. Die altchristl. Kirchen nach den Baudenkmalen u. älteren Beschreibungen (1862). Heeft een standbeeld te Karlsruhe.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XVIII, 50-51). *p. Gerlachus.*

Huc, 1° Evariste Régis, Fransch ontdekkingsreiziger; * 1 Aug. 1813 te Toulouse, † 26 Maart 1860 te Parijs. Hij trad in de orde der Lazaristen en vertrok als missionaris naar China. Hier maakte hij reizen door Opper-Azië en Tibet. In Frankrijk terug, verliet hij in 1853 de Congregatie.

Werk: Souvenirs des voyages dans la Tartarie, le Thibet et la Chine pendant les années 1844, 1845 en 1846 (2 dln. 1853): Le Thibet et la Chine (1855); Le Christianisme en Chine (4 dln. 1858). *de Visser.*

2° Philippe, → Derême (Tristan).

Hucbald van St. Amand, Benedictijn, hagiograaf en muziekgeleerde; * ca. 840, † 20 Juni 930 te St. Amand. H. was leerling van Heiricus van Auxerre en werd zelf een beroemd leeraar. Zijn gedicht „Over de kaalkoppen" (Ecloga de calvis), waarvan elk woord met een C begint, wijdde hij aan bisschop Hatto van Mainz. Aan bisschop Stephanus van Luik zond hij een Leven van S. Rectrudis. Hij schreef nog eenige heiligenlevens, waarvan historisch belangrijk is zijn Leven van S. Lebuinus, dat hij aan bisschop Balderik van Utrecht opdroeg. Hij componeerde ook liederen op heiligen en schreef een Harmonica institutio, over tonen en intervallen, dat de muziekwetenschap weinig vooruitbracht. Het veel belangrijker Musica enchiriadis werd hem ten onrechte toegeschreven. Waarsch. schreef hij nog een werkje over orgelpijpen. *Franses.*

Uitg.: Migne, Patr. Lat. (CXXXII). — Lit.: Manitius, Gesch. d. lat. Lit. des M. A. (I 1911, 588-594); Rev. Hist. Ecclés. (XIX 1923, 333 vlg.; 522 vlg.).

Huebertus, andere schrijfwijze voor → Hubertus.

Huccorgne, gem. in het W. van de prov. Luik, ten N.W. van Hoei; in het dal van de Mehaigne; opp. 843 ha, 800 inw.; bergachtige omgeving, landbouw; steengroeven; merkwaardige vondsten in praehist. grotten; kasteel van Famelette.

Huch, 1° Friedrich, Duitsch romanschrijver, neef van 2°; * 19 Juni 1873 te Brunswijk, † 12 Mei 1913 te München. Hij behoort tot de „Heimatkunst"; het lievelingsonderwerp van zijn romans is het onbegrepen kind. Dikwijls opdringerig erotisch.

Werken: o.a. Peter Michel (1901); Geschwister (1903); Träume (1904); Mao (1907); Enzio (1911). — Uitg.: Gesamm. Erzählungen (inl. d. Thomas Mann, 4 dln. 1925). — Lit.: A. Kleinberg, Fr. H. (Biogr. Jahrb., 1913).

2° Ricarda, Duitsch romanschrijfster van liberale, anti-kerkelijke strekking, * 18 Juli 1864 te Brunswijk (pseud. Richard Hugo). Vernieuwster van den geschiedkundigen roman, behoort zij tot de neo-Romantiek door haar onderwerpen, haar afkeer van de naturalistische verteltechniek en haar voorkeur voor het verhalend bericht. Maar zij is veel plastischer dan de vroegere Romantiek en vertoont fijne psychologie. Ook literair-historisch belangrijk om haar werk over de Romantiek.

Werken: o.a. Ursleu (1893); Dornröschen (1902); Michael Unger (1903); Jesse und Maria (1906); Der Kampf um Rom (1907); Der grosze Krieg in Deutschland (3 dln. 1912—'14); Fall Deruga (1917); Wiederkehrender Christus (1926). — Lit.: E. Gottlieb, R. H. (Leipzig 1916); O. Walzel, R. H. (Leipzig 1916); E. Gillischewski, Das Schicksalsproblem bei R. H. (Germ. Studien 1925); Grote, R. H. (1931). *V. Hulse.*

Huchtenburg, Jan van, Ned. schilder, * 1647 te Haarlem, † 1733 te Amsterdam. Leerling van Thomas Wyck. Hij legde zich vooral toe op het

(veelal in opdracht) schilderen van veldslagen en rooversgevechten, o.a. bracht hij alle veldslagen van prins Eugenius van Savoye in beeld. Hij heeft ook etsen gemaakt.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Hudde, Johannes, heer van Waveren en Sloterdijk; * 23 April 1628 te Amsterdam; † 15 April 1704 aldaar. Hij deed van 1654 af vsch. vondsten op het gebied van wiskunde (algebr. vergelijkingen; maxima en minima; kansrekening) en waarnemingen met microscoop en telescoop. De zgn. regel van H. voor de bepaling van een extreem van een rationale functie van één variabele is gepubliceerd in van Schooten's editie van de Géométrie van Descartes (1659). Van 1663 af heeft hij aandeel gehad in het gemeentebestuur van Amsterdam, vooral op het gebied van waterbouwkunde. In 1672 is hij een van de vier burgemeesters en houdt hij toezicht op de inundatie. Nadien is hij nog 21 malen als burgemeester opgetreden. *Dijksterhuis.*

Huddersfield, industriestad in West-Riding, graafschap Yorkshire, Engeland (XIII 464 F 5). Ca. 113 000 inw. Fabrieken van wollen en halfwollen stoffen, in de omgeving steenkoolmijnen en steengroeven.

Hude, Hermann von der, Duitsch architect; * 2 Juni 1830 te Lübeck, † 4 Juni 1908 te Berlijn. Studeerde aan de Bauakademie te Berlijn, maakte studiereizen naar Italië, Frankrijk, Engeland en Ned. Was gevestigd te Charlottenburg. Bouwde o.m.: de Kunsthalle te Hamburg; Lessing-theater, Kaiserhof en Centraal Hotel te Berlijn in Renaissance-stijl; abattoir te Boedapest. *Thunnissen.*

Hudibras, Eng. dichtwerk van Samuel → Butler, dat een eerste plaats inneemt onder de Eng. satiren (1663 vlg.). Het is tot op zekere hoogte gemodelleerd naar Cervantes' Don Quijote, terwijl het trekken van verwantschap met het werk van Rabelais en Scarron vertoont. Het is hoofdzakelijk gericht tegen de Puriteinen, en is tot een bonte eenheid opgebouwd uit een stroom van epigrammatische gezegden, met bijtend sarcasme, bijna alle even kort als raak, in gespannen viervoetige regels. De ridicule hoofdfiguur, Sir Hudibras, is de personificatie van het Puritanisme. Zinnelijk, laf, pedant en vol begeerten, heeft hij al de zwakheden des vleezes, maar redeneert in schijnschoone drogredenen zijn geweten van smetten vrij. Dieper gezien beperkt de aanval zich niet tot den Puriteinschen geloofsvorm alleen; hij richt zich ook tegen elken godsdienst, waarin Butler, in een ontkennend rationalisme, valsche waarden meent te bespeuren.

Uitg.: door Grey (1744); Johnson (1893); Milnes (1895). — Lit.: H. Craig, H. (1923); Lamar, Revue Anglo-Américaine (Febr. 1924); J. Veldkamp, S. Butler, the Author of H. (1923). *F. Visser.*

Hudiksval, Zweedsche stad aan de kust van de Botnische Golf, opp. 2 135 ha, ca. 7 400 inw. De stad heeft een goede haven en veel houtindustrie in de omgeving. Een gebrek is het gemis van groote waterwegen voor den aanvoer van hout.

Hudson, 1° Henry, Eng. zeevaarder en ontdekkingsreiziger. Geboortejaar en -plaats zijn onbekend. Zijn logboeken zijn de eenige documenten over hem. In dienst van de Eng. Moscovitische Handels Co. zocht hij de N.O. doorvaart voor de verbinding met China en Japan. In 1607 ondernam hij de eerste reis, maar keerde tusschen Spitsbergen en Groenland weer terug. Op zijn tweede reis in 1608 bereikte hij Nova Zembla. In 1609 zocht hij in dienst van de Ned. O.I.C. de N.W. doorvaart en ontdekte den mond van de naar hem genoemde rivier. In 1610 weer in Eng. dienst, voer hij langs de W. kust van Groenland en ontdekte de Hudson-straat en overwinterde in de Hudson-baai. De ontberingen brachten het scheepsvolk aan het muiten en in 1611 werd H. met zijn zoon en nog 8 opvarenden in een sloep over boord gezet. Ondanks vele nasporingen heeft men niets meer van H. gevonden.

Lit.: G. Asher, H. H. the navigator (1861); Th. A. Janvier, H. H. (1909). *de Visser.*

2° William Henry, Eng. schrijver; * 4 Aug. 1841 te Quilmes bij Buenos Aires, † 18 Aug. 1922 te Londen. In 1874 ging hij naar Engeland. Bracht het grootste deel van zijn leven door in armoede en ziekte. H. noemde zich „field-naturalist" en beschreef met zijn gevoelige pen de schoonheid en de geneugten van het leven buiten.

Werken: The Purple Land (1885); A Crystal Age (1887); El Ombú (1902); Green Mansions (1904); Far Away and Long Ago (1918); Dead Man's Plack (1920); British Birds (1895); Birds of la Plata (1920); A Hind in Richmond Park (1922). — Lit.: Morley, Roberts, W. H. H. (1924); Letters from W. H. H. to Edward Garnett (1925). *F. Visser.*

Hudson-baai, groote binnenzee, behoorende tot den Atl. Oceaan. Opp. 1 220 000 km², gem. diepte 130 m (grootste diepte 228 m). De oevers zijn, behalve in den N.O. hoek (Kaap Wolstenholme), laag. De H. staat door de Hudson-straat in verbinding met den Atl. Oceaan, door de Fox-straat met de N. IJszee. In het N. liggen eenige groote eil., o.a. Southampton-eiland, de O. kant ligt vol eilandjes en klippen. Talrijke rivieren monden in de H. uit; de belangrijkste zijn: de Chesterfield, Churchill, Nelson, Severn, Albany, Moose, Rupert, East-Main en Great-Wale-rivier. Onder de baaien is de grootste de James-baai in den Z.O. hoek. Op het klimaat van Canada heeft de H. een hoogst ongunstigen invloed. 's Winters is zij gevuld met drijfijs- en pakijsmassa's, welke, als zij in den zomer smelten, ook weer de geheele temp. der omringende landen verlagen. Scheepvaart is slechts van midden Juli tot einde Oct. mogelijk en dan nog gevaarlijk door ijs, stormen en mist. Bij Port Nelson eindigt de in 1929 gereedgekomen spoorwegverbinding met het Winnipeg-district (koren-uitvoer). De H. werd waarsch. door Cabot in 1517 ontdekt, en zij werd in 1610 door Hudson het eerst bevaren. *Wissmann.*

Hudson-Lowe, → Lowe.

Hudson-river, rivier in den staat New York (V.St.), genoemd naar Henry Hudson, doch reeds bevaren door Verrazano in 1524. De Indianen noemden haar Shatemuc. Ontspringt op de Adirondack Mts. Door een schitterend doorbraakdal stroomt de H. Zuidwaarts. Lengte ca. 500 km. Bij Albany begint ongeveer de monding, een aestuarium.

Verkeer. Van groote beteekenis als doorgang naar het St. Laurensgebied. Bevaarbaar bij het stadje Troy. Kanaalverbindingen met het Erie- en het Champlainmeer. De spoorwegen volgen eveneens dit dal. De vroeger onbeteekenende plaatsen zijn uitgegroeid tot belangrijke steden, bijv. Catskill, Kingston, en andere. *Erkelens.*

Hué, → Hoeé.

Huelva, 1° provincie in Spanje, in het W. van Andalusië (37° - 38° N., 6° 30′ - 7° 30′ W.). Opp. 10 800 km², aantal inwoners 335 000. In het N. van H. de uitloopers van de Sierra Morena, de Sierra de Aracena. Naar het Z. volgen het heuvelland

La Campina, de kustvlakte met zoutmoerassen (Marismas) en duinen. Rivieren: Guadiana, Rio Tinto en Odiel.

Het klimaat is in de hoogere deelen koel, aan de kust heet. Het gebergte is woudrijk; de hellingen en het heuvelland hebben veel weiden; de vlakten zijn uitstekend bebouwd; langs de kust visscherij. H. is rijk aan ertsen, vnl. koper (Sierra de Aracena, Rio Tinto), voorts lood, mangaan en ijzer.

2° Hoofdstad van de gelijkn. prov. (37° 16′ N., 6° 56′ W.), 35 000 inw. Aan den mond van Odiel en Rio Tinto. Aan deze bocht de havenwerken voor de verscheping van de ertsen (koper), ca. 90% van den geheelen uitvoer. *Erkelens.*

Huerta, 1° Gaspar de la, Spaansch schilder, * 2 Sept. 1645 te Campillo de Altobucy (prov. Cuenca), † 18 Dec. 1714 te Valencia. Werkte vnl. te Valencia. Leermeester van Roque Benedicto en Felix Troya.

2° Vicente Antonio García de la, Spaansch schrijver; * 9 Maart 1734 te Zafra (Badajoz), † 12 Maart 1787 te Madrid. Krijgt eenigen naam door zijn Egloga de los Pescadores (1760). Zijn hoofdverdienste en succes verwerft hij door Raquel (of: La Judía de Toledo, 1778), een drama, waarin hij de zgn. drie eenheden van Aristoteles handhaaft en welks verzenrijkdom herinnert aan de beste stukken van het Klassieke Sp. theater, dat hij verdedigt tegen de neo-Klassieke en Fransche stroomingen. Zijn Theatro Hespañol, een verzameling van drama's (16 dln.), waarin zelfs de grootste, als Lope de Vega, Tirso de Molina, enz., niet genoemd worden (wegens den z.i. onjuisten bouw dier drama's?), ondervindt de vernietigende critiek o.a. van Luzán, Moratin, Iriarte, Forner e.a., waardoor hij geestelijk gebroken wordt.

Lit.: Menéndez y Pelayo, Ideas estéticas (III, 2 dln., blz. 71 vlg.); Díaz de Esconar y Lasso de la Vega (Barcelona 1924). *Borst.*

3° Victoriano, Mexicaansch generaal en staatsman; * 23 Dec. 1854 te Colothan, † 13 Jan. 1916 te El Paso. In Febr. 1913 dwong hij president Madero tot heengaan. Daar de Ver. Staten weigerden hem te erkennen wegens zijn dictatoriaal bestuur, Vera Cruz bezetten en zijn tegenstander Carranza ondersteunden, was hij verplicht ontslag te nemen in Juli 1914; hij week uit naar het buitenland en stierf in een gevangenis in de Ver. Staten. *Cosemans.*

Huesca, 1° provincie in N. Spanje (→ Aragon), 41° 30′ - 43° N., 0° - 1° W. Opp. 15 150 km², aantal inw. 250 000. In het N. de Pyreneeën met de hooge toppen, o.a. M. Perdu 3 350 m, Maladetta 3 400 m, waar talrijke rivieren ontspringen, die Zuidwaarts naar de Ebro stroomen (o.a. de Gallego). Het Z. van H. omvat de uitloopers van de Pyreneeën en een deel van de Ebrovlakte.

Het klimaat is in het bergland ruw (sneeuw en ijs), in de dalen en de vlakte milder. De berghellingen zijn met woud bedekt, echter schaarscher dan de Noordelijke afhellingen; zij leveren goed timmerhout. In de vlakten wijnbouw, overigens nog zeer veel onvruchtbaar en onbebouwd land (bevolkingsdichtheid 17 per km²). Naar het Noorden de nieuwe groote verbinding met Frankrijk: de Somporttunnel.

2° Hoofdstad der gelijknamige prov. (42° 7′ N., 0° 26′ W.); 15 000 inw. Het oude Osca van de Rom., Wesca van de Arabieren. Oud stadje. Kathedraal. *Erkelens.*

Huet, 1° Busken, → Busken Huet.

2° (Ook: Huetius) Daniël, Fransch bisschop en wijsgeer; * 8 Febr. 1630 te Caën (Normandië), † 26 Jan. 1721 te Parijs. H. verviel bij de bestrijding van → Descartes tot het uiterste → Fideïsme.

Lit.: F. Bouillier, Hist. de la phil. cartésienne (Parijs ³1868).

3° Jean Baptiste, Fransch schilder; * 1745 te Parijs, † 1811 aldaar. Hij was vooral schilder van dieren, die hij vol leven met groote anatomiekennis en natuurgetrouwheid wist uit te beelden; veelal met toevoeging van landschap. Zijn teekeningen zijn vaak verdienstelijker dan zijn schilderijen. Hij heeft ook etsen gemaakt.

Lit.: C. Gabillot, Les H. (1892). *Schretlen.*

Hufeland, 1° Christoph Wilhelm, Duitsch geneesheer; * 12 Aug. 1762 te Langensalza (Thüringen), † 25 Aug. 1836 te Berlijn. Een der beroemdste medici van zijn tijd. Prof. te Jena, later te Berlijn. Zeer eclectisch, talentvol, maar zwak van oordeel, zeer bemind als arts. Bekendste werk is de Makrobiotik, d.i. de kunst om lang te leven; opnieuw uitgegeven bij Reclam. *Schlichting.*

2° Gottlieb, Duitsch economist; * 19 Oct. 1760 te Danzig, † 25 Febr. 1817 te Halle. Ofschoon nog behoorende tot de klassieke school, neemt hij toch in vele kwesties een andere positie in dan Smith; zoo is hij reeds voorstander der subjectieve waardeleer; het wezen van het geld ziet hij in de ruilwaarde, waarnaar de waarde aller dingen wordt gemeten; de ondernemerswinst onderscheidt hij scherp van de kapitaalrente; zijn verdienste ligt meer op het gebied der theoretische economie dan op dat der economische politiek. *M. Verhoeven.*

Werken: Neue Grundlegung der Staatswirtschaftskunst (1807-'13); Geld u. Geldumlauf (1819).

Hüffer, 1° Ford Madox, → Ford (sub 3°).

2° Georg, Katholiek Duitsch geschiedschrijver; * 15 Aug. 1851 te Paderborn, † 4 Maart 1922 aldaar. Uitgever van het Hist. Jahrb. d. Görresgesellschaft; 1879 priv. docent in Münster; 1887-'96 prof. in Breslau, vestigt zich dan te München, waar hij zich geheel aan zijn onderzoekingen wijdt. Hier bereidt hij in 1900 het internat. Congres van Kath. Geleerden voor en geeft in 1901 het verslag hiervan uit, schreef vsch. werken, o.a. Loreto (2 dln. 1913-'21), waarin hij de legende der overbrenging van het Huisje van Nazareth op goed gefundeerde historische gronden afwijst. *Feugen.*

Lit.: H. Finke, in: Hist. Jahrb. (XLV 1925).

Hug & Co., uitgeverij op muziekgebied, in 1807 te Zürich gesticht, sedert 1885 ook te Leipzig gevestigd.

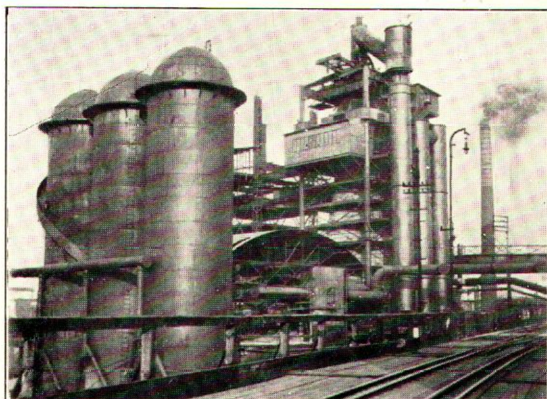
Hügel, Friedrich von, * 5 Mei 1852 te Florence, † 27 Jan. 1925 te Londen, waar hij meestentijds als particulier vertoefde. Ofschoon hij leek was, hield hij zich bezig met theologische en godsdienstphilosophische studies, vooral op het gebied van mystiek. Hij stond in nauwe betrekking tot vsch. leiders van het → Modernisme, ook met vooraanstaande niet-Kath. theologen, en oefende op hen veel invloed uit, meer door zijn persoonlijkheid dan als publicist. Hij kwam steeds op voor de rechten van wetenschap en critiek, maar stelde de onderwerping van het geloof boven alles en bleef trouw Katholiek.

Voorn. werk: The mystical element of Religion as studied in St. Catherine of Genoa (1909). *Pauwels.*

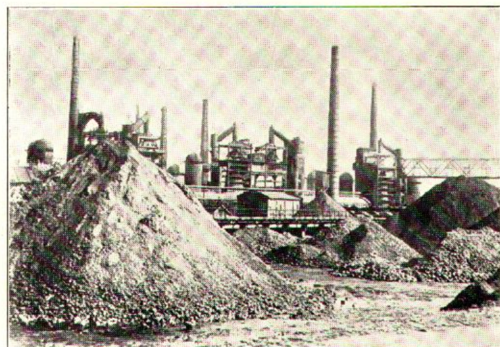
Hugen. Van Her Hugen van Tyberien, middeleeuwsche roman van Hein van → Aken.

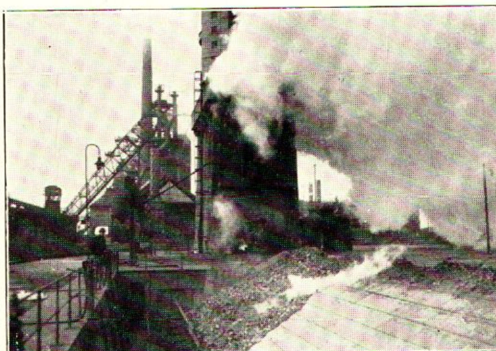
Uitg.: J. F. Willems, in Belg. Museum (1842); F. A. Snellaert, Ned. Gedichten uit de 14e e. (1869); F. Kausler, Denkmäler altnied. Sprache (1866, vlg. andere redacties).

HOOGOVEN

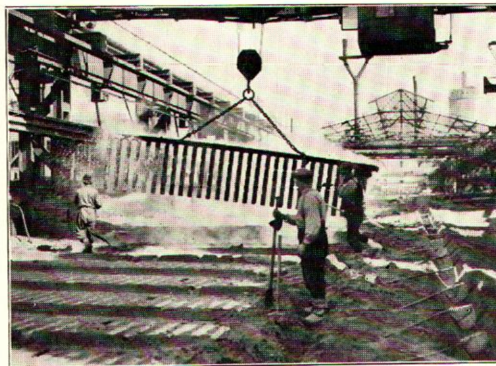

1

2

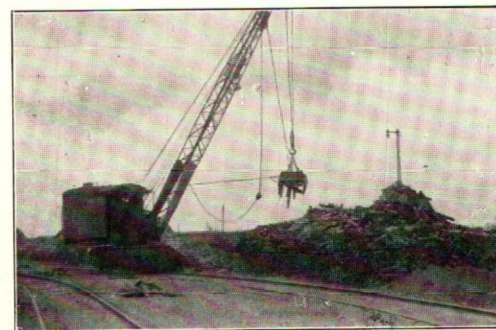

3

4

5

6

7

8

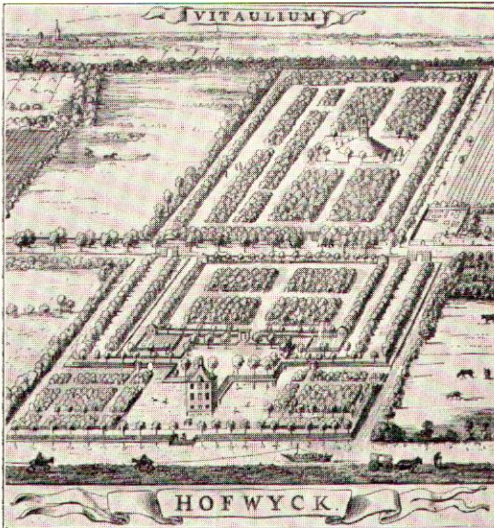
1. Hoogoven, met links drie luchtverhitters. 2. Bovenstuk van een hoogoven, met links de geleidbaan voor het aanbrengen van erts enz. 3. Hoogovencomplex. Op den voorgrond ijzererts. 4. Bluschtoren met bluschhelling. 5. Zgn. „afsteek"; het ijzer stroomt uit den oven naar de giethallen, een complex van in het zand terrasvormig aangelegde gleuven. 6. In de giethallen. Het gestolde ijzer wordt in roostervorm opgetakeld en schoongespoten. 7. Slakkenpannen-wagens. 8. De stukgeslagen „roosters" worden met behulp van een electro-magneet verladen.

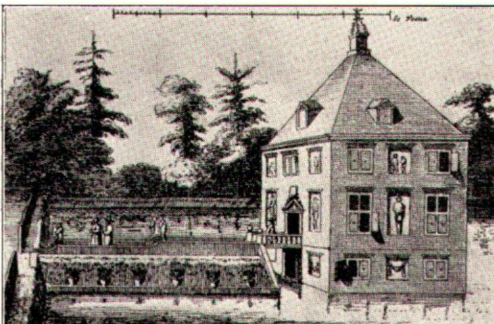

Const. Huygens. Gravure van L. Vorsterman, naar een schilderij van J. Lievensz.

Const. Huygens. Gravure van A. Blooteling, naar een schilderij van B. Vaillant.

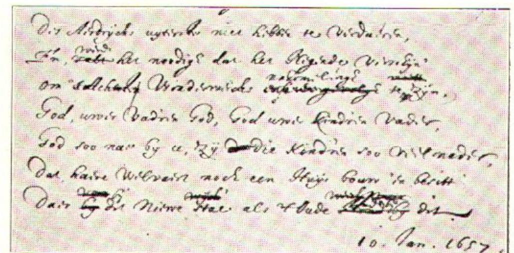

Hofwijck. Boven: het landgoed. Onder: het huis.

Chr. Huygens. Plakette naar een medaillon van J. Clerion (1679).

God, uwer Vaders God, God uwer Kinderen Vader,

10. Jan. 1657.

Handschrift van Constantijn Huygens.

Hugenberg, Alfred, Duitsch politicus; * 19 Juni 1865 te Hannover; doctoreerde in 1888 te Straatsburg in de politieke wetenschappen. Na vsch. belangrijke ambten in het openbare en particuliere leven te hebben vervuld, o.a. van 1909-1918 als voorzitter van het directorium der Friedr. Krupp A.G. te Essen, trok hij zich aanvang 1919 op zijn landgoed terug, om zich geheel aan de politiek te wijden. Na voor de Duitsch-nationale volkspartij in de nationale vergadering van 1919 gekozen te zijn, trad hij spoedig als een der leiders van genoemde partij op. In 1920 werd hij in den rijksdag gekozen. Steeds heeft H. zeer rechts op den conservatieven vleugel der nationalen gestaan, en tegen den nieuwen Duitschen republikeinschen staatsvorm geageerd. Voortdurend zocht hij contact met de leiders der anti-republikeinsche groepen, o.m. met den Stahlhelm en in 1931 ook met de nationaal-socialisten: Harzburgerfront. Dit front bleef echter zeer zwak uitgebouwd, tot H. onder het kanselierschap van Von Papen de kans meende te zien, de nationaal-socialisten te kunnen gebruiken om zelf aan de macht te komen. In Jan. 1933 trad H. in persoonlijk contact met Hitler, en toen rijkskanselier von Schleicher op 28 Jan. ten val was gebracht, kwam twee dagen later de regeering van de nationale concentratie uit het Harzburger-front tot stand, waarin Hitler rijkskanselier en H. min. van Economie en Voedselvoorziening was. H. had echter de ontketende revolutie niet meer in de hand. Vsch. van zijn organisaties werden ontbonden, en 27 Juni 1933 reeds diende hij zijn ontslag in, hetwelk Hindenburg aanvaardde. Kort daarop werd de Duitsch-nationale volkspartij definitief ontbonden.

H. is een van Duitschlands industrie-kapiteins geweest; als politicus ging hem de organisatie der Duitsch-nationale partij zeer ter harte; hij was eigenaar van talrijke dagbladen, welke alle den strijd tegen de republiek voerden, doch waarvan de volksbladen zeer sympathiek tegenover de groeiende nationaal-socialistische beweging stonden. Niet zonder reden wordt gezegd, dat Hugenberg, met Von Papen, de wegbereider van het Derde Rijk geweest is; zeker echter heeft hij de ontwikkeling van de gebeurtenissen, zooals deze geloopen zijn, niet voorzien en ook niet gewild. Ten slotte is hij zelf het slachtoffer van zijn anti-republikeinsche politiek, van zijn vinnige animositeit tegen den Katholieke rijkskanselier Brüning geworden. *Oostendorp.*

Hugenoten. Oorsprong van dezen naam is onzeker. Men leidt hem af ofwel van „eignots", waarmee men dan de partij der „Eidgenossen" in Genève bedoelt, ofwel van koning Hugo, wijl de Prot. van Tours 's nachts bij de poort van diens paleis vergaderden, of van „duganeau", wat in Languedoc „uilenaard" zou beteekenen. Het zijn Fransche Calvinisten, die ondanks vervolging steeds in sterkte en aantal toenamen. Zij dankten dit vooral aan de gunstige gezindheid van het huis Navarra en de toetreding van menigeen uit den hoogen adel. Dit laatste stempelde hen tevens tot een politieke partij. De H. hielden hun eerste synode te Parijs in 1559, waarbij de geloofsbelijdenis van Calvijn als richtsnoer werd aanvaard. Een poging van Lodewijk van Condé, om de macht van de Kath. Guise's te breken, bekend als samenzwering van Amboise (1560), mislukte. Catharina de Medici, die de politiek van het evenwicht volgde, begon den H. uit vrees voor een al te groote macht der Katholieken concessies te doen. Deze tactiek leidde tot het Godsdienstgesprek van Poissy (1561) en een jaar later tot het Edict van St. Germain, waarbij aan de H. buiten de steden vrijheid van godsdienst werd toegestaan. Dit leidde tot een militair en financieel krachtig georganiseerden staat in een staat en bracht de door de gruwelen der H. getarte Kath. uit het gevolg des konings tot het bloedbad van Vassy (1562), waarbij 60 Calvinisten werden vermoord. Zoo ontstond de eerste der acht H.-oorlogen, die met afwisselend geluk werden gevoerd en zich kenmerkten door groote wreedheid. De voordeelen der Kath. gingen meestal verloren door den onder hen heerschenden naijver en de evenwichtspolitiek van Catharina de Medici. De vrede van St. Germain-en-Laye (1570), die den 3en oorlog beeindigde, schonk den H. vrijheid van geweten in het geheele rijk, van godsdienst in verschillende steden, toegang tot alle ambten en vier versterkte steden (La Rochelle, Montauban, Cognac, La Charité). Na den 5en oorlog wisten zij bij den vrede van Beaulieu (1576) deze voorrechten nog uit te breiden. Het intrekken hiervan ontketende den 6en (1577) en 7en oorlog (1580), waarbij de H. ondanks geringe krijgssuccessen nieuwe voordeelen konden behalen (vrede van Le Fleix, 1580). De dood van den hertog van Anjou (1584) maakte den Calvinist Hendrik van Navarra tot naasten erfgenaam van den Franschen troon. De vrees daarvoor werd voor den regeerenden koning Hendrik III onder pressie der → Liga aanleiding alle concessies aan de H. in te trekken (1585). Dit veroorzaakte den 8en oorlog, dien der drie Hendrikken (Hendrik III, Hendrik van Guise, Hendrik van Navarra). De beide eersten werden vermoord, waarna Hendrik van Navarra zijn rechten op den troon liet gelden. Het verzet der Liga werd gebroken door de bekeering van Hendrik tot het Kath. geloof. In 1598 volgde nu het Edict van → Nantes met als gevolg nieuwe ontevredenheid bij beide partijen. Richelieu maakte echter door de inname van La Rochelle aan de H. als politieke partij een einde. Hun burgerlijke en godsdienstige rechten liet hij onaangetast. Later ging Lodewijk XIV, die zich door de H. in zijn streven naar het absolute monarchisme gedwarsboomd zag, verder door de → Dragonades en de herroeping van het Edict van Nantes (1685), met als gevolg een steeds grootere uittocht van Calvinisten (Réfugiés) naar de naburige Prot. landen. Ook in de Nederlanden vormden zich door dezen toevloed van vluchtelingen in de Noord del. provinciën vele Fransch-Waalsche gemeenten. Zij voorzagen in hun levensonderhoud als kooplieden en handwerkers of namen als officieren en soldaten dienst in het leger van Willem van Oranje. Van Rotterdam en Den Haag uit werden talrijke vlugschriften over het lijden der H. de wereld ingezonden. Het getal van de Fransch-Waalsche gemeenten was in 1688 zelfs tot 62 gestegen. Eerst in 1787 werd door Lodewijk XVI een Tolerantie-edict uitgevaardigd, waarbij vrijheid van godsdienst werd toegestaan, terwijl de Nationale Vergadering van 1789 hun volledige burgerlijke en godsdienstige vrijheid verzekerde. Napoleon stelde de H. in zijn Organieke Artikelen van 1802, wat hun rechten betreft, op één lijn met de Katholieken. Maar niettegenstaande deze vrijheden heeft het Protestantisme in Frankrijk nooit weer een macht van beteekenis kunnen worden. → Bartholomaeusnacht.

Lit.: J. de Jong, Handb. der Kerkgesch. (II [2]1932, 243, 324-330). *Wachters.*

Hughes, 1° Charles Ewans, N. Amer.

staatsman; * 11 April 1862 te Glens Falls (N. Y.); eerst advocaat en hoogleeraar; 1907-'11 gouverneur van den staat New-York; in 1916 stelde hij zich candidaat voor het presidentschap van de republiek, maar Wilson werd gekozen; als min. van Buitenl. Zaken (1921-'25) presideerde hij de N. Amer. delegatie op de Ontwapeningsconferentie te Washington (1921-'22). In 1930 benoemd tot voorzitter van de Supreme Court of Justice.

Werken: The pathway of peace (1926); Pan-American peace plans (1929). *Cosemans.*

2° David Edwin, Eng. natuurkundige; * 16 Mei 1831 te Londen, † 22 Jan. 1900 aldaar. In 1850 werd hij prof. in de muziek te Virginia (V.S.); later wijdde hij zich aan de telegraaf, waarin hij vsch. resultaten kon boeken (→ Hughes-telegraaftoestel). Terug naar Londen vond hij in 1878 onafhankelijk van Berliner (1877) de microphoon. In 1879 construeerde hij een inductiebalans. *J. v. Santen.*

3° Robert, Eng. schrijver, * 1900; schreef eerst radio-hoorspelen en verzen; verwierf zich grootere bekendheid na publicatie van zijn roman A High Wind in Jamaica, waarin, naast prachtige beschrijvingen, de openbaring van het kinderleven als een eigen wereld de aandacht trok. *J. Panhuijsen.*

4° Thomas, Eng. tooneelschrijver, leefde tegen het einde van de 16e eeuw. Schreef The Misfortunes of Arthur, Uther Pendragon's son reduced into tragical notes, opgevoerd in tegenwoordigheid van koningin Elisabeth in 1588. Het werk (van middelmatige verdienste) is gebouwd strikt conform aan de zgn. Klassieke regels en sterk door Seneca's voorbeeld beïnvloed; de stof is ontleend aan Geoffrey of Monmouth's Historia Britonum.

Uitg.: The Misfortunes of Arthur, d. Harvey Carson Grumline (Berlijn 1900). *F. Visser.*

5° Thomas, Eng. schrijver; * 20 Oct. 1822 te Uffington (Berkshire), † 23 Maart 1896 te Brighton. Na veel maatschappelijk werk als Christen-socialist, kwam hij in het parlement in 1865; bij een van zijn bezoeken aan Amerika zette hij een coöperatieve kolonie als proeve van ideaalstaat op touw, hetwelk op niets anders dan groot geldelijk verlies uitliep. Vestigde zich in 1853 te Wimbledon bij Londen, waar hij zijn vermaard: Tom Brown's School Days door „an Old Boy" schreef (1857), een van de beste beschrijvingen van het schoolleven van den Eng. jongen.

Verdere werken: The Scouring of the White Horse (1859); Tom Brown at Oxford (een niet geslaagd vervolg op T. B.'s School Days, 1861); Religio Laici (1868); Life of Alfred the Great (1869). *F. Visser.*

6° William Morris, Australisch staatsman; * 25 Sept. 1864 in Engeland (Wales); week als werkman uit naar Australië, waar hij sedert 1901 de arbeiders vertegenwoordigde in het parlement; 1904 minister en 1915-'23 min. president; op de conferentie van Versailles toonde hij zich hevig anti-Duitsch.

Werk: On Federation of Austr. States (1918). — Lit.: D. Sladen, From Boundary Richer to Prime minister (1916). *Cosemans.*

Hughes-telegraaftoestel, telegraaftoestel van het druk-type, dat veel gebruikt wordt, wanneer het verkeer op de lijn te groot is om deze met een gewoon Morse-toestel te bedienen, maar te klein om een moderne sneltelegraaf te gebruiken: het is geschikt voor een verkeer tot 75 telegrammen per uur. In principe heeft men op ieder uiteinde van de lijn een letterrad. Deze twee raderen moeten in volkomen synchronisme draaien, en wel zoodanig, dat dezelfde letter steeds dezelfde ruimte-positie heeft in beide toestellen. De zender wordt gevormd door een klavier met evenveel toetsen als er letters zijn. Door het drukken op een lettertoets wordt een stroomstoot door de lijn gezonden op het oogenblik, dat de gewenschte letter op het rad, zoowel van zend- als ontvangtoestel, voor de papierstrook gekomen is. → Hughes, 1°. *Gillon.*

Hugo, graaf van Parijs en hertog van Francië (923-956), bijgenaamd de Groote en de Witte. Onder de laatste Karolingische koningen was hij machtiger dan deze zelf, breidde zijn hertogdom aanzienlijk uit en legde zoo den grond voor het koningshuis der Capetingers, dat met zijn zoon Hugo Capet een aanvang zou nemen (987). → Francië. *Slootmans.*

Lit.: Ph. Lauer, Annales de l'hist. de Fr. à l'époque carolingienne; Robert Ier et Raoul de Bourgogne, rois de Fr., 923-936 (1910); id., Louis IV d'Oultremer (1899).

Hugo Capet, koning in Frankrijk, → Capet.

Hugo van Provence, in 926 koning van Italië geworden, † 947. Zijn regeering is een aaneenschakeling van oorlogen en troebelen. Gehaat wegens zijn tirannie, wordt hij in 945 door Berengarius, markgraaf van Ivrea, van den troon verdrongen. Hij is o.a. gehuwd geweest met de beruchte Marozia, die toenmaals Rome beheerschte. *Slootmans.*

Hugo van Balma, → Hendrik de Balma.

Hugo van Bourgondië, met Theobald van Navarra aanvoerder van een Fransch leger naar het H. Land in 1239.

Hugo a S. Caro, Dominicaan, theologant en jurist, * einde 12e eeuw te St. Theudère (ook St. Cher of St. Chef genoemd), † 19 Maart 1263 te Orvieto. Hij trad in 1225 in de Orde en werd 28 Mei 1244 door paus Innocentius IV tot kardinaal verheven. Hij was meermalen pauselijk legaat in Duitschland en België en werd bijzonder bekend door zijn theologische en exegetische werken.

Bibliogr.: Script. Ordinis (I, 194 vlg.). — Lit.: A. Mortier O.P., Hist. des Maîtres Généraux (I, 366 vlg.); J. Sassen O.P., Hugo von St. Cher, Seine Tätigkeit als Kardinal (Bonn 1908). *Lambermond.*

Hugo van Fosses, Zalige, Norbertijn. * ca. 1093 te Fosses (Namen), † 10 Febr. 1164 te Prémontré. Hij was een der eerste volgelingen van S. Norbertus en werd door den stichter der Orde, toen deze tot aartsbisschop van Maagdenburg was benoemd, als zijn opvolger voor Prémontré aangewezen. Zijn groote beteekenis bestaat hierin, dat hij door een voorzichtig beleid het voortbestaan der Orde verzekerd heeft. Feestdag 10 Februari.

Lit.: H. Lamy, Vie du Bienheureux Hugues de F. (1925). *Th. Heijman.*

Hugo van Grenoble, Heilige, bisschop van Grenoble, * 1053 te Châteauneuf-d'Isère, † 1 April 1132 te Grenoble. Hij geleidde in 1084 den H. Bruno en gezellen naar de woestenij van Chartreuse, waar zij den grondslag legden van de Orde der Kartuizers. De jonge Orde vond in hem een krachtigen beschermer en raadsman. Ook voor zijn diocees was hij een voorbeeldig herder. Gedurende een halve eeuw heeft hij het bisdom Grenoble bestuurd. *Scholtens.*

Voorstelling in de kunst als bisschop in monnikspij.

Hugo (ook: Hugues) **d'Oignies**, frater, leekebroeder en goudsmid; 't eerst vermeld ca. 1187, † 1228. Werkt eerst te Walcourt, sinds 1192 in het mede door hem gestichte Augustijnenklooster te Oignies bij Namen. Leerling van Nicolaas van Verdun. Werken: kelk met pateen, boekband met niello- en drijfwerk en edelsteenen

te Namen; schrijn van de H. Oda te Amay; processiekruis (Jubelparkmuseum te Brussel), enz. Zeer belangrijke figuur in de Zned. edelsmeedkunst. *p. Gerlachus.*

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstler-Lex. (XVIII): P. Clemen, Belg. Kunstdenkm. (I 1923).

Hugo van Pisa, → Huguccio.

Hugo Ripelin van Straatsburg, Dominicaan, theologant. Van zijn leven, dat in de 13e eeuw valt, is weinig bekend; was prior van het klooster te Straatsburg. Zijn werk Compendium theologicae veritatis, dat eertijds aan Thomas van Aquino, Albertus den Grooten e.a. werd toegeschreven, was het meest verspreide theologische handboek der latere middeleeuwen.

Bibliogr.: Script. Ordinis (I, 470 vlg.). — Lit.: M. Grabmann, Mittelalterliches Geistesleben (München 1926, 175 vlg.). *Lambermond.*

Hugo van Sint Victor. Augustijner-koorheer in Parijs, een der voornaamste geleerden der 12e eeuw; * 1096, † 11 Febr. 1141. Sinds 1125 leeraar, sinds 1133 leider der kloosterschool van Sint → Victor. In de philosophie was hij vooral psycholoog. In zijn psychologie speelt het zelfbewustzijn een voorname rol en daaraan ontleent hij ook zijn voornaamste bewijs voor het bestaan van God. Zijn theologie wordt getypeerd door zijn eeretitel: „een andere Augustinus”. Van belang is, dat hij de leer over de Kerk meer systematisch behandelde. Zijn mystiek werd nader uitgewerkt door zijn leerling Richard van S. Victor (→ Victorijnen).

Werken: De sacramentis christianae fidei; commentarius in Hierarchiam coelestem S. Dionysii Areop.; in Ecclesiasten Homiliae; De arca Noë morali et mystica, e.a. — Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (dl. 175-177). — Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933, 184 vlg.); Dict. Théol. Cath. (VII, 305-308); Sassen, Gesch. d. patrist. en M.E. wijsbegeerte (1932, 118 vlg.). *Franses.*

Hugo, 1° Charles Louis, Norbertijner abt van Etival (Lotharingen); * 20 Sept. 1667 te St. Mihiel, † 2 Aug. 1739 te Etival; schitterde door zijn verbazende werkkracht en groote productiviteit op hist. gebied. Met recht geldt hij als de historiograaf der Praemonstratenser orde. Van zijn gedrukte werken noemen we de Annales Ord. Praem. (2 dln. 1734-'36), die rijk zijn aan documenten. Ook zijn La Vie de S. Norbert (1704) is een standaardwerk.

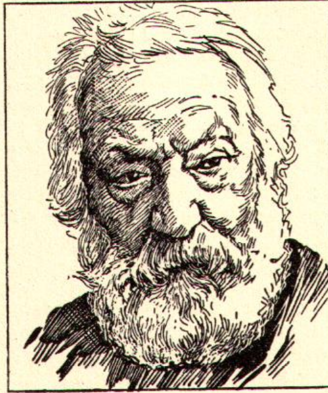
Lit.: L. Goovaerts, Ecrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré (III 1907, 110-129). *Th. Heijman.*

2° Gustav, Duitsch rechtsgeleerde; * 23 Nov. 1764 te Lörrach, † 15 Sept. 1844 als hoogleeraar te Göttingen. Men mag in hem zien den stichter der → historische school.

Werken: o.a. Lehrb. des heutigen röm. Rechts; Gesch. des röm. Rechts; Naturrecht; Jurist. Enzykl.

3° Herman, Vlaamsch schrijver, Jezuïet; * 1587 te Brussel, † 1629 aan de pest te Rheinberg als aalmoezenier van het leger van Spinola. IJverig propagandist van de Contra-Reformatie, schreef in het Lat. geschiedkundige en godsdienstige werken, w.o. een bekenden bundel emblemata, Pia Desideria (1624, met houtsneden van Boetius a Bolswert; vert. d. Justus de Harduyn). *A. Boon.*

4° Victor, Fransch schrijver; * 26 Febr. 1802 te Besançon, † 22 Mei 1885 te Parijs. Zijn vader was generaal onder Napoleon, die hem tot den adelstand verhief en later tot gouverneur in Spanje benoemde. Graaf H. nam zijn zoon mede naar Italië, daarna naar Spanje. H. was dus reeds vroeg bekend met beelden uit het Zuiden (zie zijn Orientales; Griekenland en Turkije bezocht hij echter nooit). Mevrouw H. (Sophie Trébuchet) leefde gescheiden van haar echtgenoot, bracht haar zoon terug naar Parijs en bewoonde er het voorm. Benedictijner klooster Les Feuillantines. Studie in het pension Cordier moest hem tot de École Polytechnique voorbereiden. De letterkunde lokte hem echter van zijn 12e jaar af; als 15-jarige verwierf hij een prijs van de Académie française en werd driemaal bekroond in de Jeux Floraux te Toulouse. Fontanes en Chateaubriand prezen hem reeds als „enfant sublime”. In 1822 kenden zijn Odes grooten bijval en gaf hij met zijn broeders een blad uit, Le Conservateur littéraire, waarin hij vurig den troon, het altaar en de Klassieke overlevering tegen de nieuwe gedachten verdedigde. Zijn legitimistische overtuiging bezorgde hem de gunst van Lodewijk XVIII en verwierf hem de hand van Adèle Foucher, met wie hij huwde. Kort daarop stond hij aan het hoofd der Romantici: hij was liberaal geworden, zoowel in de lit. als in de politiek. Hij kwam in de Académie française in 1841 en toen Louis-Philippe hem tot Pair de France verhief (1845), was hij reeds democraat en republikein. In 1848 volksvertegenwoordiger en in 1849 lid van de Constituante geworden, verzette hij zich heftig tegen prins Napoleon. Na den Staatsgreep van 2 Dec. moest hij Frankrijk verlaten. Hij verbleef te Brussel, later in Engeland, te Jersey en te Guernesey, tot na den val van het tweede keizerrijk. Op 4 Sept. 1870 was hij te Parijs terug en legde nog meer dan 10 jaren drukke litterair-politieke werkzaamheid aan den dag. Zijn lichaam werd bijgezet in het → Panthéon.

Victor Hugo.

Men heeft terecht gezegd, dat in H. de mensch het bij den dichter niet halen kon: hij miskent de zedenwet door zijn liaison met Juliette Drouet en door tal van liefdesavonturen. Zijn ijdelheid overtrof het meest gewettigde bewustzijn van eigenwaarde: „Je fais mon métier de flambeau”. Tegenover die gebreken staan echter zijn liefderijke toewijding voor zijn kinderen en zijn mededoogen voor kleinen en zwakken.

Hoewel hoofdzakelijk lyrisch, wordt zijn werk in verschillende groepen ingedeeld. **a) Lyrische poëzie:** Zijn Odes (1822) zijn geïnspireerd door royalisme en Katholicisme; veel conventioneele rhetoriek wordt er gedragen door den luister van een machtige verbeelding. De Ballades (1826) zijn vooral middeleeuwsch van thema. De Orientales (1828) zijn de neerslag van den Grieksch-Turkschen oorlog in H.'s lyrisme: overeenkomstig de Oostersche gegevens toont hij er zich kwistig met kunstige rhythmen en rijke kleuren, vermengd met enkele tonen van meer intieme poëzie. Les Feuilles d'automne (1831) zijn ontboezemingen van eigen zieleleven; de stijl is niet zoo helder, maar ernstiger en warmer. In Chants du Crépuscule (1835),

Voix intérieures (1837), Les Rayons et les Ombres (1840) verbreedt zich de horizont van den dichter, die de natuur en de algemeenmenschelijke jacht naar meer geluk en gerechtigheid uitzingt. Te Guernesey schrijft H. zijn Contemplations (1856), een terugkeer tot de intieme poëzie: hij bezingt er zijn jeugd, den dood van zijn dochter Léopoldine, die te Villequier met haar echtgenoot verdronk, het onpeilbare mysterie van het leven, de natuur en God. Chansons des rues et des bois (1865) paart soms vreemdheid aan slechten smaak: H. had weinig zin voor scherts. **b) Satirische poëzie.** Les Châtiments (1853) zijn een uitbarsting van haat tegen Napoleon III en den staatsgreep. **c) Epische poëzie.** La Légende des siècles (1859-'76) is misschien H.'s meesterwerk: het epos van de menschheid, gesymboliseerd in een opvolging van grootsche en aandoenlijke tafereelen, die den mensch uitbeelden in zijn gestadigen opgang naar het licht. Een al te simplistische en gemakkelijke metaphysica, verborgen achter heftige uitvallen tegen de Goden, de koningen en de priesters, bederft het als geheel; misbruik van de vage ideeën van licht, vrijheid, vooruitgang, gerechtigheid is de prijs van deze pseudo-wijsgeerige probleemstelling, uitgebeeld in wonderschoone vormen en bewonderenswaardige gestalten (La Conscience, Booz endormi!). **d) Romans.** Hij begon met Han d'Islande (1823) en Bug Jargal (1826). In Notre-Dame de Paris (1831; staat op den Index!) worden de middeleeuwen verpersoonlijkt in deze waarlijk levende kathedraal, rondom dewelke de bonte menigte van edellieden, burgers en schooiers krioelt. Ondanks gebreken en een bedenkelijke strekking blijft N. D. de Paris een der meesterwerken van den Franschen hist. roman. Verder zijn daar nog: Quatre-vingt-treize (1873); Les Misérables (1862; Index!), een uitgebreide roman vol afwisseling en onevenwichtigheid; Les Travailleurs de la Mer (1866). **e) Tooneel.** Ca. 1827 wierp zich H. met zijn groep in den strijd tegen de 17e e. Zijn Cromwell (1827) was nog onspeelbaar, maar de Voorrede diende als Romantisch manifest. H. beweerde het tooneel tot de natuur terug te brengen door het te bevrijden van de conventies en van de regels en het aan de waarheid, niet de algemeene, maar de individueele, terug te schenken. → Hernani (1830) was de proef op de som voor deze theorie. Daarop volgden nog: Marion Delorme (1831), Le Roi s' amuse (1832), Lucrèce Borgia (1833), Marie Tudor (1833), Angelo (1835), Ruy Blas (1838) en Les Burgraves (1843), waarvan de mislukking hem van het tooneel verwijderde. De afschaffing der drie eenheden, de vermenging van het comische en het tragische, de preciesheid van het decor, waren de voornaamste door H.'s drama's ingevoerde nieuwigheden. De personnages zijn alle antithetisch en conventioneel: Lucrèce verpersoonlijkt de zuivere moederliefde te midden van physische en moreele leelijkheid; Ruy Blas den zielenadel van een knecht, die door een koningin wordt bemind. Dezelfde onwaarschijnlijkheid viert hoogtij in de toestanden. Hernani, Ruy Blas en Les Burgraves zullen blijven dank zij den luister van het vers, de pracht van het decor en het heroïsme der personnages. Andere werken: Le dernier jour d'un Condamné (1829); Claude Gueux (1834); Napoléon le Petit (1852); L'homme qui rit (1869); L'année terrible (1872); Histoire d'un crime (eerst uitgeg. in 1877); L'art d'être grandpère (1877); Le Pape (1878); La Pitié suprême (1879); L'Ane (1880); Religion et religions (1880); Les Quatre vents de l'esprit (1881), enz.

Ondanks velerlei gebreken, blijft H. de grootste der Fransche lyrici en epici. Zijn roem is echter sedert zijn dood tot heel wat kleiner verhoudingen herleid.

Uitg.: M. Rudwin, Bibliogr. de V. H. (Parijs 1927); Oeuvres compl. (geïll. nationale uitg., 43 dln. Parijs 1884-'95); definitieve uitg. (41 dln., waarvan 27 verschenen zijn, door P. Meurice en G. Simon, Parijs 1904-'23); tekst-critische uitg. van afzonderlijke werken, in Coll. des grands écrivains de la France. — Lit.: E. Biré, V. H. avant 1830 (Parijs 1883); id., V. H. après 1830 (Parijs 1891); id., V. H. après 1852 (Parijs 1894); E. Dupuy, V. H., l'homme et le poète (Parijs 1887); C. Renouvier, V. H., le poète (Parijs 1893); id., V. H., le philosophe (Parijs 1900); F. Brunetière, V. H. Leçons I-II (Parijs 1902); L. Mabilleau, V. H. (Coll. des grands écriv. fr., 1902); F. Gregh, Études sur V. H. (Parijs 1905); M. Souriau, Les idées morales de V. H. (Parijs 1908); Cl. Grillet, La bible dans V. H. (1910); P. Berret, La philosophie de V. H. et deux mythes de la Légende des siècles (Parijs 1910); id., Le moyen-âge dans la Légende des siècles (Parijs 1911); P. Dubois, V. H .et ses idées religieuses (Parijs 1913); L. Barthou, Les amours d'un poète (Parijs 1919); Escholier, La vie glorieuse de V. H. (Parijs 1928); D. Saurat, La religion de V. H. (Parijs 1929); dr. Jos de Boer, V. H. et l'Enfant (diss. Nijmegen 1933). *Ulrix.*

Hugonet, → Willem Hugonet.

Huguccio (of Hugutio), ook Hugo van Pisa genaamd, beroemd decretist; * te Pisa (geboortejaar onbekend), † 1210 te Ferrara, 1178-'90 prof. in het canonieke recht te Bologna, sindsdien bisschop van Ferrara.

Voorn. werk: Summa op het Decretum van Gratianus (nog onuitgegeven). — Lit.: J. F. von Schulte, Die Gesch. der Quellen und Lit. des canon. Rechts (I Stuttgart 1875).

Huibers, Johannes Petrus, Ned. bisschop. * 15 Nov. 1875 te Amsterdam. Na zijn priesterwijding op 15 Aug. 1899 was H. achtereenvolgens kapelaan te Moordrecht (1899-1902) en te Leiden (par. O.L.V. Hemelvaart, 1902-1903); leeraar aan het kleinseminarie Hageveld (1903-1916). Vanaf Mei 1916 kapelaan te Amsterdam (par. H.H. Nic. en Barbara) met opdracht tot stichting van een nieuwe parochie aldaar (O.L.V. van Altijddurenden Bijstand), van welke H. vervolgens de eerste pastoor was (1917-1928). Van 1928 tot 1935 deken van het dekenaat Hoorn en pastoor aldaar (par. H.H. Cyriacus en Franciscus). Op 16 Dec. 1935 benoemd tot bisschop van het diocees Haarlem, als opvolger van mgr. J. D. J. Aengenent. Wapenspreuk: Sub tuum praesidium. Bisschop gewijd op 11 Febr. 1936.

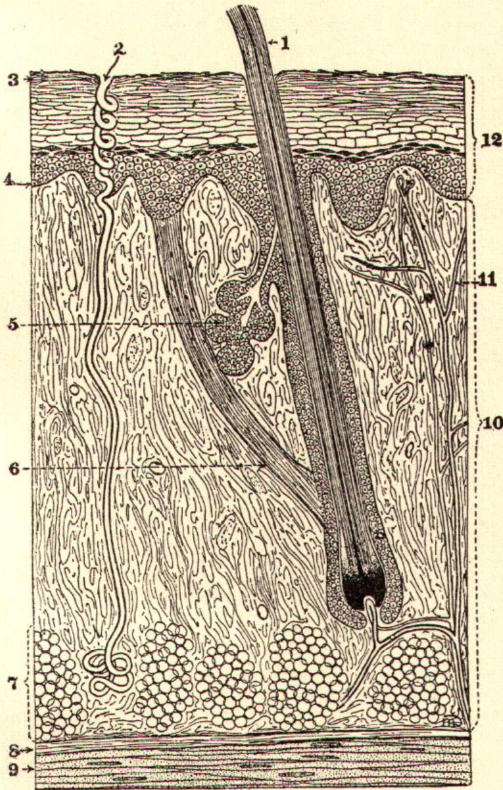
Mgr. J. P. Huibers.

Huichelarij (ook: geveindsheid) bestaat hierin, dat iemand zich anders voordoet dan hij in werkelijkheid is, om aldus anderen personen een onjuist oordeel

over zich zelf bij te brengen. Dit kan geschieden op allerlei gebied en met allerlei verdere bedoelingen. Men kan zich beter voordoen dan men is, maar ook slechter (bijv. omdat men in een bepaald gezelschap zich schaamt voor zijn deugd); h. kan geschieden om tijdelijk voordeel; of om een nadeel, vervolging, enz. te voorkomen. H. is op zich in strijd met de deugd van waarachtigheid. Een speciaal en verachtelijk soort van h. is de → schijnheiligheid. *Bender.*

L i t.: S. Thomas, Summa Theol. (II. II. q. 111).

Huid of integument (d i e r k.), bij mensch en dier de uitwendige bekleeding van het lichaam. In ruimeren

Microscopische doorsnede van de huid. 1 = haar; 2 = porie van de huid; 3 = hoornlaag; 4 = papillen; 5 = vetklier; 6 = spier; 7 = vetlaag; 8 = spierscheede; 9 = spierbundels; 10 = onderhuidsch bindweefsel; 11 = bloedvaten; 12 = opperhuid.

zin worden hieronder ook wel verstaan de membranen, waarmede de inwendige organen en holten zijn bekleed.

Bij de ongewervelde dieren bestaat de h. slechts uit een laagje cellen (epitheel), die zonder tusschenruimten of tusschencelstof aan elkander sluiten. Meestal wordt door deze huidcellen een beschermende laag afgescheiden, welke bij de geleedpootige dieren bestaat uit chitine, dat in evenwijdige lagen wordt afgezet en dikwijls een sterk huidpantser vormt, waarvan de stevigheid, zooals bij de hoogere kreeften, nog kan worden verhoogd door afzetting van koolzure en phosphorzure kalk. Met de h. vormt dit pantser een vast geheel. Ook bij de wormen wordt een chitineus laagje, cuticula, afgescheiden, dat echter in verband met de huidademhaling zeer dun blijft. Bij de meeste weekdieren vormt de h. of bepaalde gedeelten hiervan een schelp, waaraan gewoonlijk kunnen onderscheiden worden: een buitenste laagje, bestaande uit conchioline of schelpstof, een middelste dikkere laag, opgebouwd uit staande prisma's van koolzure kalk, en een binnenste paarlemoerlaag, bestaande uit evenwijdige dunne kalklaagjes. De schelp ligt echter los van de h. Eveneens vormt de h. bij de stekelhuidige en sommige holtedieren ter bescherming een kalkskelet.

Bij de gewervelde dieren is de h. meerdere cellagen dik en te verdeelen in twee afd., nl. de opperhuid of epidermis en de lederhuid of hypodermis (corium of cutis). De **opperhuid** bestaat uit meerdere cellagen en is, behalve bij visschen, wederom te verdeelen in een onderste slijmlaag of net van Malpighi (stratum mucosum) en in een bovenste hoornlaag (stratum corneum). De slijmlaag bestaat uit levende, plasmarijke cellen, waarvan de onderste laag, de matrix, door voortdurende deeling voor celvermeerdering zorgt. Naar boven sterven deze cellen af, verhoornen en gaan over in de hoornlaag. Hiervan zijn de cellen afgeplat en kenmerken zich door een typische eiwitstof, ceratine, die zeer rijk aan zwavel is. De ceratine wordt in de cellen gevormd en neemt toe naarmate de overige celdeelen verdwijnen. Voortdurend worden de buitenste lagen der hoornlaag afgestooten. Hoornaanhangsels zooals nagels, klauwen, hoeven, haren, veeren en hoornschubben zijn vormingen der opperhuid.

De **lederhuid** bestaat vnl. uit bindweefselbundels, die bij zoogdieren en vogels zonder regelmaat verloopen, bij de overige gewervelde dieren tamelijk regelmatig gerangschikt liggen. Bij den mensch en zoogdieren vormt de lederhuid naar boven een taaie, vaste, papillenvormende vezellaag, die als een golvende lijn tegen de opperhuid aanligt. Naar onderen gaat zij over in een laag, waarin vele bloedvaten, zenuwen en gladde spiercellen verloopen, terwijl tusschen het bindweefsel veel vet wordt afgezet.

Voor **klieren** en **pigment** in de huid, → Huidkleur; Huidklieren.

De h. heeft vsch. **functies.** Vooreerst heeft zij het lichaam tegen talrijke schadelijke inwerkingen van buiten, zooals druk, stoot, giftstoffen, bacteriën, enz., te beschermen. Vooral beschermt zij de landdieren tegen uitdroging, de waterdieren tegen een te groote opname van vochtigheid. Bij de warmbloedige dieren helpt zij mede tot instand houden van de standvastige lichaamstemperatuur. Door haar groot gehalte aan vet (slechte warmtegeleider) verhindert zij een te groote warmteafgifte, terwijl door sterker te transpireeren en een grootere bloedcirculatie in de h. de warmte-afgifte naar behoefte wordt bevorderd. Als uitscheidingsorgaan geeft zij vooral door de zweetklieren talrijke schadelijke of onbruikbare stoffen naar buiten af. Bij sommige dieren heeft zij ook beteekenis bij de ademhaling, in zooverre zij een uitwisseling van gassen toelaat, bijv. bij de amphibieën, wormen en vele lagere dieren. Als orgaan voor den tastzin worden in de h. of op bepaalde plaatsen der h. tastlichaampjes aangetroffen. Vlg. → Huidverzorging.

De h. voor **technisch gebruik.** Van groote beteekenis is de h. van vsch. dieren voor de lederbereiding. Hiervoor komt de taaie lederhuid in aanmerking. → Lederbereiding.

De opperhuid is vooral van belang, wanneer sterke hoornvormingen voorkomen. Uit het hoorn worden

vsch. voorwerpen gemaakt, zooals knoopen, knoppen, kammen enz. Zeer gezocht is het hoorn van schildpadden, waaruit brilmonturen en andere voorwerpen worden vervaardigd.

Lit.: Ihle, v. Kampen, Nierstrasz en Versluis, Leerb. der vergel. Ontleedk. van de Vertebraten (I); Schimkewitsch, Lehrb. der vergl. Anatomie der Wirbeltiere; Steche, Grundriss der Zoologie. *Willems.*

Huid (scheepsbouw), de bekleeding van den romp van een schip, ook wel huidplanken of huidplaten genoemd.

Huidademhaling, → Ademhaling.

Huidbeenderen of dekbeenderen, beenderen, die zonder kraakbeenige praeformatie direct in het bindweefsel ontstaan. Zij zijn phylogenetisch af te leiden van verbeeningen in de lederhuid, o.a. de beenderen van den schedel.

Huidhechting, heelkundige behandeling van huidwonden; geschiedt, nadat de wondranden nauwkeurig tegen elkaar gelegd zijn, met een scherpe naald met zijde of touw, soms met metaal of met → agraffes.

Huidkanker, een kwaadaardige, van de huid uitgaande gezwelvorming, die echter weinig neiging tot metastasevorming vertoont. Ook aantasten der regionaire klieren komt zelden voor. Men onderscheidt aan de oppervlakte en meer in de diepte woekerende h. H. zit vnl. in het gezicht (omgeving van neus, voorhoofd, ooren en onderlip), in den mond en aan het genitaalapparaat. Van belang zijn als oorzakelijk moment: trauma, praecancereuze aandoeningen en ouderdom. *E. Hermans.*

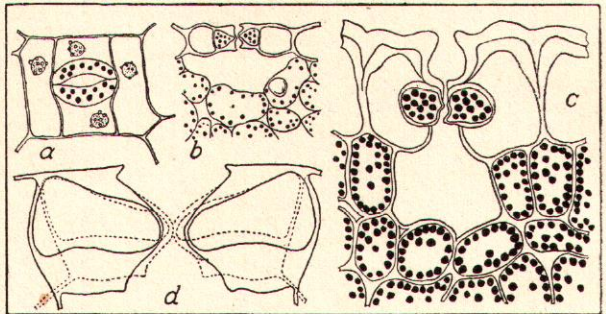
Huidkleur of huidpigment geeft aan dieren een meestal karakteristieke kleur. Het pigment is gebonden aan zeer fijne korreltjes (pigmentkorreltjes), die in cellen (pigmentcellen) opgesloten liggen, ofwel bepaalde deelen kunnen met pigment doortrokken zijn, zooals het chitinepantser bij de geleedpootigen en de schelpen bij de weekdieren. Hoewel ook in andere organen van het lichaam pigmentcellen kunnen voorkomen, vindt men ze toch vnl. in de huid, meestal in de lederhuid, soms in de opperhuid. Bij vsch. dieren bezitten deze pigmentcellen (chromatophoren) het vermogen van vorm te veranderen door hun kleurhoudend protoplasma samen te trekken of uit te breiden, waardoor de huid zeer snel van tint kan veranderen, zooals dat zeer bekend is van het kameleon. De kleuren dienen meestal ter bescherming. Daarom zijn de rangschikking en tint gewoonlijk van dien aard, dat hierdoor het dier minder scherp tegen de omgeving afsteekt. *Willems.*

Huidklieren, vsch. klieren, gelegen in de huid, die een bepaald secreet afscheiden. Bij vele onbedekte ongewervelde dieren, bij visschen en amphibieën bezit de huid een groot aantal slijmklieren, die het lichaam met een slijmlaag omhullen. In vele gevallen bezit dit afgescheiden slijm een giftig karakter of vormt het door onaangenamen smaak of reuk een afweermiddel. Ook anaalklieren, die dikwijls een sterk riekende stof afscheiden, mogen tot de h. gerekend worden.

In de huid van den mensch en de zoogdieren vallen vooral twee soorten van klieren op, nl. de zweetklieren en talkklieren. De zweetklieren zijn meestal onvertakte, tot een kluwen opgerolde buisjes (tubuleuze klieren), waarvan de wandcellen haar secreet in druppelvorm afscheiden. De talkklieren zijn meestal vertakte buisjes, waarvan de eindvertakkingen blaasvormige opzwellingen (alveolen) dragen (alveolaire klieren). Bij afscheiding van het secreet (vet of talk) gaan de cellen te gronde, zoodat zij door nieuwe moeten worden vervangen.

Ook de melkklieren worden algemeen als huidklieren beschouwd en zijn waarsch. af te leiden van vervormde talkklieren. Al deze huidklieren zijn afkomstig van de opperhuid, maar komen door diepe instulpingen in de lederhuid of zelfs daaronder te liggen, terwijl zij met een uitvoergang aan het lichaamsoppervlak uitmonden. *Willems.*

Huidleishmaniasis (geneesk.), ook Aleppobuil, Oriëntbuil, bouton de Biskra genoemd, is een aandoening, die veelvuldig in Mesopotamië, Britsch-Indië, Soedan, Algiers, Tunis, doch ook in Klein-Azië, Egypte, Palestina en andere landen gezien wordt. H. wordt veroorzaakt door Leishmania tropica en door bloedzuigende insecten (Phlebotomus) overgebracht.

Huidmondje. a = huidmondje van het blad van Tradescantia virginica; b = doorsnede daarvan; c = doorsnede van een huidmondje van het blad van de aloë; d = schematische doorsnede door een huidmondje. De getrokken lijn geeft de stand der sluitcellen weer bij het geopend zijn van het huidmondje, de stippellijn bij het gesloten zijn.

H. komt vooral aan onbedekte gedeelten van de huid voor den dag (ledematen, gezicht, zelden op den romp). Het aantal zweren is zeer wisselend, soms slechts een enkele, dan weer 20, 30 of zelfs meer. Een kleine roode zwelling gaat over in een blaasje, dat stuk gaat, waarna een zweer zichtbaar wordt, die zich meestal met korsten bedekt. Aan den rand van de vrijwel pijnlooze zweer treedt dikwijls uitbreiding op. Deze zweren blijven 1 à 2 jaar bestaan, waarna ze onder litteekenvorming genezen.

In tropisch Amerika kent men een vorm van leishmania, die het slijmvlies aantast en vooral in neus en keel groote verwoestingen aanricht (espundia).

Voor de behandeling van h. zijn inspuitingen met antimoonverbindingen de aangewezen weg. *E. Hermans.*

Huidmondje of stoma (Gr., = mond), spleetvormige opening in de opperhuid der bladeren en stengels van hoogere planten. In de opperhuid van de wortels komen geen h. voor. Zij zijn omgeven door twee boomvormige sluitcellen, die zich onderscheiden van de andere opperhuidcellen door het bezit van chlorophylkorrels. Dikwijls hebben ook de cellen, die aan de sluitcellen grenzen, nog een bepaalden vorm en deze worden dan nevencellen genoemd. Onder een huidmondje bevindt zich een ademholte, die in verbinding staat met de intercellulaire holten van het subepidermale weefsel.

De bouw der h. is bij verschillende planten niet gelijk. In het meest voorkomende geval (fig. a, b en d) is de rugwand der sluitcellen zeer dun, terwijl op den buikwand verdikkingslagen zijn afgezet met uitzondering van de plaats, waar de sluitcellen elkaar het dichtst naderen, zoodat daar een soort scharnier gevormd wordt. De ruimte tusschen de sluitcellen wordt verdeeld in den voorhof, de centrale spleet of porus en den binnenhof. Het al of niet geopend zijn van deze h. hangt af van de grootte der sluitcellen. Bij toename der grootte wordt de dunne rugwand uitgerekt; hierdoor wordt de hoek, dien het bovenste en onderste deel van den verdikten buikwand met elkaar maken, vergroot, doordat zij t.o.v. elkaar draaien in voornoemd scharnier. Dientengevolge wijken de sluitcellen uit elkaar (fig. d). Het zich openen en sluiten der h. geschiedt onder invloed van uitwendige prikkels, bijv. licht, of, onafhankelijk van prikkels, als gevolg van veranderingen in het protoplasma der sluitcellen. Zoo zullen in het licht onder medewerking van het chlorophyl assimilaten gevormd worden, die zich ophoopen in het celvocht der sluitcellen. Dit celvocht zal nu door zijn grootere osmotische waarde water onttrekken aan de naburige cellen, waarmee dan de uitzetting der sluitcellen gepaard gaat. In het licht zijn de h. dan ook meestal geopend, terwijl zij in het donker gesloten zijn.

De h. vormen de verbinding tusschen de centraal gelegen weefsels der plantendeelen en de buitenlucht. Door de h. heeft de gaswisseling plaats. Koolzuur, dat noodig is voor de assimilatie, komt binnen door de h. Ook spelen de h. een belangrijke rol bij de verdamping, omdat waterdamp gemakkelijk kan ontwijken door de h. Bij sommige planten steken de h. eenigszins boven de opperhuid uit, waardoor de verdamping bevorderd wordt. Bij sommige → xerophyten daarentegen, bijv. Aloë (fig. c), liggen de h. lager dan de opperhuid, in een kuiltje, de zgn. uitwendige ademholte, die als windstille ruimte dienst doet. Hierdoor wordt de verdamping aanzienlijk verminderd.

L i t.: Haberlandt, Zur Physiologie und Pathologie der Spaltöffnungen (1932). *Melsen.*

Huidontsteking, → Dermatitis.

Huidpantser, → Huidgeraamte.

Huidpigment, → Huidkleur.

Huidskelet of h u i d g e r a a m t e, het stevige chitinepantser bij de geleedpootige dieren. Ook worden hieronder wel verstaan de gezamenlijke verbeeningen in de huid bij gewervelde dieren, zooals beenschubben, beenplaten bij reptielen ter versteviging van de hoornbedekking en andere → huidbeenderen. *Willems.*

Huidspieren, bij de gewervelde dieren in het onderhuidsbindweefsel verloopende spieren. Zij omgeven de hier liggende klieren of zijn verbonden met schubben, veeren of haren om deze te bewegen en op te richten. Vooral bij vogels en zoogdieren zijn zij sterk ontwikkeld en stellen deze dieren in staat huidbewegingen uit te voeren. Met de h. kunnen egels en gordeldieren hun lichaam balvormig oprollen. *Willems.*

Huidtand, tandvormig uitsteeksel op de schubben (tandschubben) bij sommige visschen. → Schubben.

Huidtint, → Huidkleur.

Huidtransplantatie, heelkundige behandeling van huidwonden, welke wordt toegepast, wanneer een huiddefect zoo groot is, dat het niet te herstellen is door eenvoudige huidhechting en herstel door de natuurlijke weefselnieuwvorming niet of zeer langzaam te verwachten is. Meestal neemt men daartoe van een gezond huidstuk losse stukjes, die men op het defect brengt; onder bepaalde omstandigheden gebruikt men een gezonden huidlap, die nog met het lichaam verbonden is en gevoed blijft. *Krekel.*

Huidverzorging voor den mensch. In het geheele lichaam en dus ook in de huid hebben voortdurend afbraakprocessen plaats. Waar bloedvaten doordringen, worden overtollige producten door het bloed afgevoerd. Dit kan niet in de opperhuid; in plaats daarvan wordt deze in de bovenste lagen telkens afgestooten om van de basis uit weer opnieuw aan te groeien. De afgestooten huidschilfers vermengen zich met zweet, en andere stoffen, die de huid uitscheidt, en met stof uit de buitenlucht. Dit blijft op de huid kleven, welk proces vooral begunstigd wordt door de kleeding, die een natuurlijke reiniging van de huid belemmert. Op den duur wordt de huid daardoor verhinderd haar belangrijke functies voor het lichaam (bescherming der dieper gelegen weefsels, warmteregulatie, uitscheiding van voor het lichaam overtollige of schadelijke stoffen) te blijven verrichten en heeft zij behoefte aan een dagelijksche afwassching. In veel nieuwe woningen zijn hiertoe goede douchecellen aangebracht. Vooral arbeiders, die in het stof werken, moeten door goede waschlokalen, aan de werkplaatsen verbonden, in staat gesteld worden, hun huid iederen dag na den arbeid te reinigen.

Het hygiënisch belang van h. wordt nog te weinig begrepen. Men verzorgt alleen onbedekte deelen der huid en dit meer om schoonheids- dan om gezondheidsredenen. Onder het volk bestaan nog tal van vooroordeelen tegen een dagelijksche huidafwassching. Vroeger was zelfs de meening verbreid, dat ongedierte op de huid een teeken van gezondheid zou zijn. Van afwassching van het geheele lichaam was geen sprake.

Voor de huidwassching gebruike men frisch water. Met een ruwen handdoek moet de huid daarna goed drooggewreven worden. Wie zijn huid verzorgt, bewaart de gezondheid van lichaam en geest. *Botman.*

Huidverzorging bij dieren. In natuurlijke omstandigheden heeft deze door de dieren zelf plaats. Ten gevolge van de domesticatie verzorgen huisdieren zich zelf niet meer zooals noodig is, met uitzondering van de kat. Daarom moet de mensch de verzorging op zich nemen. Paarden moeten gerost worden met den roskam en geborsteld om ze er glanzend te doen uitzien. Stof en losse haren worden verwijderd en bovendien wordt de bloedsomloop bevorderd. Men maakt tegenw. nogal eens gebruik van den stofzuiger, maar dit kan het rossen en borstelen niet vervangen. Bij koeien vindt een goede h. de laatste jaren meer en meer plaats ten bate van een behoorlijke melkwinning. In het najaar kan, wanneer de koeien nog buiten loopen, de huid sterk door modder verontreinigd zijn. Op stal moet de achterhand geschoren worden, aangezien hier anders harde korsten ontstaan. De staartpluim moet worden uitgewasschen en met raffia moet hierin een vlechtje worden gemaakt. Dan moet de staart worden opgebonden, opdat ze niet verontreinigd kan worden door de uitwerpselen. Ook koeien moeten gerost en geborsteld worden en voor het melken moet de uier en de omgeving daarvan met een doek worden afgeveegd.

Honden en ook katten moeten van tijd tot tijd gewasschen worden en regelmatig gekamd en geborsteld. Men drage zorg, dat de dieren na het bad geen koude kunnen vatten.

Huidwerking, electrische, → Steineffect.

Huidwol, wol, verkregen van de huiden van geslachte schapen; de huiden met de wol er op worden daartoe in een kalkoplossing gebracht, waardoor de vezels gemakkelijk van de huid loslaten. De verkregen wol is bros en minderwaardig. → Blootwol; Looierswol.

Huidziekten zijn de talrijke aandoeningen, die de leer der huidziekten of dermatologie (speciaal arts voor huidziekten heet dermatoloog) ons heeft leeren kennen. Stoornissen in het normaal functionneeren der huid oefenen dikwijls haar invloed uit op de interne organen, terwijl omgekeerd dikwijls de huid afwijkingen vertoont, die een gevolg zijn van inwendige ziekten. Men onderscheidt dus h., die als gevolg van of samengaande met algemeene orgaanziekten optreden (symptomatische h.), en daarnaast h., waarbij althans in den aanvang uitsluitend de huid, zonder dat het overige organisme erin betrokken wordt, ziek is (idiopathische h.).

Voorbeelden van symptomatische h. zijn de huiduitslagen bij mazelen, roodvonk, syphilis, lepra, zenuwontstekingen, e.a. Idiopathische h. ontstaan o.a. door van buiten af optredende infecties met schimmels, bacteriën, mijten, enz.

Veel h. zijn moeilijk te genezen. In het algemeen vormen zij geen het leven bedreigende aandoeningen, waarop echter ook uitzonderingen bestaan (pemphigus, mycosis fungoides en andere kwaadaardige huidziekten). *E. Hermans.*

Huidzintuigen. Hieronder worden verstaan de in de huid liggende zintuigorganen, vooral voor het waarnemen van druk, pijn en temperatuur.

Huig, → Gehemelte; Keel.

Huigens, Caecilianus, Ned. Franciscaan, musicus en musicoloog; * 14 April 1878 te Bolsward, waar hij reeds op 8-jarigen leeftijd den organistendienst van zijn vader vervulde. Na aan het gymnasium te Megen humaniora gestudeerd te hebben, trad hij in 1895 in de Orde der Minderbroeders te Wychen en ontving in 1902 te Weert de priesterwijding. Na o.a. te Aken in de muziek (vooral Gregoriaansch) gestudeerd te hebben, ging hij in 1911 naar Weenen, waar hij bij Heuberger compositie studeerde en bij Adler muziekwetenschap. In 1914 promoveerde hij daar op een proefschrift over Fr. Blasius Amon, wiens werken hij in de Denkmäler der Tonkunst in Österreich uitgegeven heeft, en keerde in 1915 naar Ned. terug, waar hij zich voor de verbreiding van het Gregoriaansch in de kerkmuziek zeer verdienstelijk maakte, mede door zijn redacteurschap van het St. Gregoriusblad, terwijl hij ook als organist en als adviseur bij den orgelbouw werkzaam was. In 1925 werd hij tot directeur van de Ned. R.K. Kerkmuziekschool St. Caecilia te Utrecht benoemd, welk instituut onder zijn leiding tot grooten bloei gekomen is. *Reeser.*

Huik, vrouwenmantel van wol of laken uit het einde der 16e en de eerste helft der 17e eeuw. De h. werd (slechts bij koude of slecht weer) over het hoofd gedragen en omhulde de geheele gestalte. Eind 16e eeuw was, speciaal in de Zuidel. Nederlanden en het aangrenzende Duitsche gebied, het bovendeel door baleinen breed uitgespannen; later hing de h. glad neer. Boven het voorhoofd was de h. voorzien van een handvat in den vorm van een vooruitstekende, smalle schop. Vaak ging dit handvat schuil onder den platten, kegelvormigen hoed (→ Hoofddeksels). Tegen 1630 was deze laatste met de h. samengegroeid en kreeg den vorm van een platte schijf, tegen het voorhoofd. De h. kwam voor in de Ned., N. en N.W.

Drie verschillende typen huik.

Duitschland. Verschillende zegswijzen zijn nog aan dit kleedingstuk ontleend: „de huik naar den wind hangen", „onder de huik schuilen de vodden", „samenhuiken". *v. Thienen.*

Houten huik dragen, naam voor een justitieele straf, waarbij de misdadiger werd rondgevoerd, gedoken in een groote zware ton, waar zijn hoofd boven uitstak. Het publiek bejegende hem minder vriendelijk met vuile projectielen. Een Engelschman kleedde later reclame-loopers in vierkante huiken, en zoo ontstonden de sandwichmen. *Knippenberg.*

Huikje, → Sporendoosje.

Huilbier moest vroeger in Limburg de aanstaande bruidegom aan de jonggezellen van het dorp geven. Bij weigering werd op den huwelijksdag voor zijn woning 's avonds ketelmuziek gemaakt.

Huile grise, → Kwik.

Huilen, korte, vlugge in- en lange uitademing met nauwe stemspleet, waardoor het huilgeluid ontstaat.

Huïliche's, Zuidelijke tak van de → Araucanen. Zie nog → Indianen van Zuid-Amerika.

Huïrakocha, een hooge godheid of cultuurheld van het oude Peru. Zie nog → Indianen van Z.-Amerika.

Huis, → Woonhuis.

Huisapotheek. Hieronder verstaat men de bewaarplaats van geneesmiddelen, die men voor huiselijk gebruik, d.i. voor aandoeningen, die niet belangrijk genoeg lijken om terstond medische hulp in te roepen, of in afwachting van die hulp, noodig kan hebben. Het doelmatigst zijn kleine hangkastjes, voorzien van eenige plankjes en een laatje; in ieder geval zorge men de geneesmiddelen afzonderlijk, koel en buiten het bereik van kinderen te bewaren. Bij de inrichting van een h. houde men rekening met de samenstelling van het gezin, en met het feit of men al dan niet gemakkelijk deskundige hulp en geneesmiddelen krijgen kan; zoo noodig late men zich door dokter of apotheker raden.

Geneesmiddelen, die men op dokters voorschrift gebruikt heeft, beware men alleen dan, wanneer er kans is, dat aanval of ziekte zich herhaalt en men in de apotheek geïnformeerd heeft, of deze geneesmiddelen tegen bewaren bestand zijn. Als algemeene regels gelden: niets bewaren zonder etiket met behoorlijke gebruiksaanwijzing, kleine hoeveelheden om bederf te voorkomen, eenige malen per jaar voorraad inspec-

teeren en zoo noodig vernieuwen of aanvullen. Voor een plaats in de h. komen o.a. in aanmerking: acetylsalicylzuur (aspirine, euthermine of een ander merk: 1-3 maal daags 1 poeder of tablet bij beginnende verkoudheid, hoofdpijn, kiespijn en andere pijnen, slapeloosheid), eau des carmes (15 druppels op suiker of water bij buikpijn, flauwte of hartkloppingen), zuiveringszout (½ theelepeltje op water bij maagbezwaren, 2 theelepels op ½ glas water om te gorgelen bij verkoudheid), cascaratabletten (2-3 bij verstopping), anijsspiritus (15 druppels op warme melk of suikerwater bij verkoudheid), salmiakdrop, pepermunt, mentholparaffine (3 druppels in de neus bij verstopping door verkoudheid), carbolglycerine (een watje met eenige druppels in het oor bij oorpijn), boorwater (vochtig verband op kleine wonden), boorzalf (op brandwonden), jodiumtinctuur (aanstippen van kleine wonden of pijnlijk tandvleesch), kruidnagelolie (op watje in holle kies), goulardwater (nat verband bij jeuk), citronelolie (om muggen te verdrijven), waterstofperoxyde 3% (ontsmettingsmiddel, met 2 dln. water verdund om te gorgelen bij keelpijn en om wonden uit te wasschen), glycerine (wrijfmiddel ter voorkoming van winterhanden, voor glycerinespuitjes), kamferspiritus, talk, vaseline.

Een inneemglaasje, oogdruppelbuisje, koortsthermometer, glycerinespuit, oogbadje en splinterpincet worden doelmatig in hetzelfde kastje bewaard ; heeft men geen afzonderlijke verbandtrommel, dan voege men hier nog een spoel pleister, een of meer pleisterverbandjes, pakjes steriel gaas, watten, eenige cambric-zwachtels (bijv. 2 en 8 cm), een stuk taft (voor Priesnietzverbanden), veiligheidsspelden en een schaar aan toe. *Hillen.*

L i t. : J. Pinkhof, Huis- en Reisapotheek (1932).

Huisarbeid is de term ter aanduiding van handenarbeid, die niet in daartoe ingerichte fabrieken of werkplaatsen wordt verricht, maar direct of indirect in de woning (familie-atelier) van den arbeider of arbeidster, en niet voor eigen risico, maar voor rekening van een onderneming.

In N e d e r l a n d. Onder h. verstaat de Nederl. Huisarbeidswet (17 Nov. 1933, Stbl. 579): „Bij algemeenen maatregel van bestuur aangewezen werkzaamheden, bestaande in het vervaardigen, veranderen, herstellen, versieren, afwerken of op andere wijze tot verkoop of gebruik geschikt of meer geschikt maken van voorwerpen of stoffen voor een onderneming in open of besloten ruimten, welke geen deel uitmaken van die onderneming.” Werkzaamheden, verricht in loondienst, en in open of besloten ruimten, welke niet behooren tot de onderneming, voor welks rekening zij worden verricht, vallen dus als regel onder huisarbeid.

Tegen vormen en omstandigheden, waaronder h. veelal werd en nog wordt verricht, bestaan niet alleen uit sociaal, maar ook uit hygiënisch oogpunt ernstige bedenkingen, welke de Huisarbeidswet bedoelt en ook zal kunnen ondervangen. Men denke hier aan tabakstrippen, garnalenpellen, vóórbewerking van groenten en fruit voor conservenfabrieken, enz. (Zie ook → Beroepshygiëne, sub 15°.) Het doordringen van deze wet wordt echter door de econ. crisis vertraagd, doch om dezelfde reden is haar ingrijpen urgenter en kunnen haar gevolgen zegenrijker zijn. *Kuiper.*

In B e l g i ë is de huisarbeid geregeld door de wet van 10 Febr. 1934; deze regeling is niet algemeen, d.w.z. niet het geheele statuut van den huisarbeider wordt door deze wet beheerscht, slechts het loon en de hygiënische voorwaarden van den h. vormen er het voorwerp van.

Als huisarbeider wordt beschouwd een arbeider aan den arbeid hetzij in zijn woning, hetzij in een ander lokaal of plaats (die hem niet door zijn werkgever wordt aangewezen), op voorwaarde dat hij zelf niet meer dan vier helpende arbeidskrachten in dienst heeft.

Een Nationaal Comité beraadslaagt over alle vraagstukken van loon en hygiëne; dit comité is uit een gelijk aantal leden der samenwerkende groepen samengesteld en tracht ook eventueele betwistingen te beslechten. Ieder huisarbeider moet in het bezit zijn van een loonboekje, waarin alle uitbetaalde loonen genoteerd worden. Het comité is eveneens bevoegd, beslissingen te treffen inzake hygiënische voorwaarden van den h., die nadien door een Kon. Besluit kunnen bekrachtigd worden.

L i t. : A. Julin, Les industries à domicile en Belgique; P. Verhaegen, Travail à domicile et sweating-system; E. Rubbens, De regeling van het thuiswerk (De Gids op maatschappelijk gebied; jg. 1933, nr. 7-8). *Kuypers.*

Huisarts, arts, die de genees-, heel- en verloskunde in vollen omvang uitoefent, daartoe de zieken thuis bezoekt en te zijnen huize spreekuur houdt. In gemeenten, waar geen apotheker gevestigd is, kan de h. aan zijn zieken geneesmiddelen verstrekken. Door zijn opleiding en ervaring is de h. in het algemeen degene, die de eerste aanwijzingen geeft voor de behandeling van zieken. Indien hij een bijzonder onderzoek of behandeling noodig acht, verwijst hij den zieke naar den → specialist. Uit den aard van zijn beroep komt de h. met de intimiteit van het gezinsleven op de hoogte, neemt daardoor een vertrouwenspositie in en verkrijgt waardevolle aanwijzingen als geneesheer van alle gezinsleden. Door de ontwikkeling der geneeskunde en de uitbreiding van het specialisme is de taak van den h. kleiner geworden; anderzijds heeft hij een aandeel gekregen in de voorbehoedende geneeskunde. Wetenschappelijk kan de h. juist door zijn waarneming van het geheele gezin en vaak van meerdere bloedverwanten, bijzondere gegevens verzamelen en erfelijke ziekteverschijnselen opsporen. Zie ook → Arts. *J. Deelen.*

Huisbezoekster (N e d.), persoon, meestal verpleegster, in dienst van vereenigingen van sociaal-hygiënischen aard (zgn. Kruisvereenigingen of specifieke vereenigingen, bijv. voor t.b.c.-bestrijding), die, na hiertoe speciaal te zijn opgeleid, hetzij naast haar gewonen verplegingsarbeid in de wijk, hetzij uitsluitend, belast is met het deskundig hygiënisch en prophylactisch toezicht in de gezinnen, bijv. op zuigelingen, t.b.c.-lijders enz. Met het toezicht op het werk der plaatselijke h. is gewoonlijk een districts-huisbezoekster belast. *Veeger.*

In B e l g i ë wordt de h. meestal v e r p l e e g s t e r - b e z o e k s t e r genoemd. De dienst der verpleegsters-bezoeksters bestaat hoofdzakelijk in de mutualiteiten; zoo telden de Christelijke mutualiteiten eind 1934 te zamen 108 verpleegsters-bezoeksters, die in dit jaar 268 351 huisbezoeken hadden afgelegd. Zij hebben voor taak vooral de jonge moeders onder de mutualisten te leiden en om de tuberculose en andere sociale geesels op te sporen. Verpleegsters-bezoeksters treft men ook aan in de verschillende Compensatiekassen (→ Gezinstoeslag). *Kuypers.*

Huisboot, → Ark.

Huisbrand. Hieronder verstaat men die brandstoffen, die in de huishouding als brandstof voor kachels, haarden en fornuizen dienst doen. Men rekent hiertoe anthraciet, magerkool, gascokes, eierkolen en turf.

Huisdieren. Hieronder verstaat men dieren, die gedurende hun leven onder toezicht en zorg staan van den mensch en die dezen een of ander nut afwerpen. Ze stammen alle van wilde vormen af en zijn onder invloed van de domesticatie langzaam van wilde tot huisdieren geworden. Dat dit niet gemakkelijk gaat, blijkt wel hieruit, dat van de 140 000 diersoorten er slechts 52 getemd zijn, waarvan 22 zoogdieren zijn. Van deze zoogdierenklasse behooren tot de orde der verscheurende dieren: de hond en de kat; tot de orde der hoefdieren: paard en ezel en de paringsproducten van deze; verder rund, schaap, geit, buffel, zeboe, kameel, dromedaris, lama, rendier, varken; tot de orde der knaagdieren: het konijn. Van de klasse der vogels behooren tot de orde der hoenderachtigen: huishoen, kalkoen, parelhoen, pauw, fazant; tot de orde der duifachtigen: de huisduif; tot de orde der gansachtigen: de gans, de eend en de zwaan. Zie ook → Domesticatie. *Verheij.*

Erfelijkheid bij huisdierrassen. Het onderzoek van de erfelijkheid bij h. is niet zoo ver gevorderd als dat bij de → cultuurgewassen. De geneticus, die met huisdieren wil experimenteeren, kan inderdaad als vertrekmateriaal geen reine liniën vinden en toch heeft hij zuivere, homozygote dieren voor reactieproeven noodig. Bezit een dier een eigenschap, die van 3 erffactoren afhankelijk is, dan heeft het slechts 1 kans op 27 voor die eigenschap zuiver te zijn; de waarschijnlijkheid echter, dat de nakomelingschap uit de kruising van twee zulke dieren voor de eigenschap in kwestie zuiver zou zijn, is slechts $\left(\frac{1}{27}\right)^2 = \frac{1}{729}$. Verdere factoren, die het erfelijkheidsonderzoek van huisdieren bemoeilijken, zijn o.a. de onmogelijkheid het proefmateriaal langs vegetatieven weg te vermeerderen; het gering aantal nakomelingen, dat in de meeste gevallen uit één ouderpaar kan worden gefokt; de financieele lasten, die dgl. kruisingen, vooral bij paard en rund, meebrengen; de geringe vruchtbaarheid en de tijdroovende opfokperiode bij de belangrijkste huisdiersoorten; ten slotte het feit, dat de economisch meest interessante eigenschappen aan → polymere factoren gebonden zijn. De op erfelijkheid best onderzochte huisdieren zijn dan ook die, waarbij de opgesomde hinderpalen het minst in den weg staan; dit is het geval voor het konijn (Lepus) en het hoen (Gallus). Thans zijn echter ook een aantal eigenschappen in hun erfelijken grondslag onderzocht bij het paard (Equus), het rund (Bos), het schaap (Ovis), de geit (Capra), het varken (Sus), de hond (Canis) en de kat (Felis).

Wegens de moeilijkheden, waarmee de kweeker van verbeterde huisdierrassen, in verband met het onvermijdelijk uitsplitsen van waardelooze recessieve typen en met de soms optredende → inteeltschade, in den loop van zijn proeven te kampen heeft, staat de practijk veel sceptischer tegenover de wetenschappelijke selectiemethode dan de plantenkweeker.

L i t. : C. Kronacher, Allg. Tierzucht (1921) ; R. C. Punnett, Erfelijkheid bij Hoenders (1923) ; Wriedt, Vererbungslehre der landwirtschaftl. Nutztiere (1927) ; A. L. Hagedoorn, Handb. voor Fokkerij en Plantenteelt (1927); J. Marcq en J. Lahaye, Génétique animale (1932) ; C. Kronacher, Genetik und Tierzüchtung (1934, afl. 20, III E, van het Handb. der Vererbungswissenschaft, met 88 blz. lit.); vsch. monographieën in Bibliographia Genetica. Tijdschriften: Der Züchter, Journal of Heredity, Journal of Genetics ; Zeitschrift für Züchtung, Reihe B, Tierzüchtung. *Dumon.*

Huisduinen, dorp in de gem. → Helder (Den).

Huisduiven. Deze zijn de directe afstammelingen van de → rotsduif. De domesticatie is in Oostersche landen in de vroegste tijden reeds begonnen. De h. werd niet alleen een huisdier, maar ook vaak een „heilig” dier; vandaar verspreidde zich de duiventeelt over Klein-Azië, Z. en O. Europa naar W. Europa. Duiven werden gehouden uit liefhebberij, om berichten over te brengen, om het vleesch. Ook in Ned. heeft men zich reeds in de M.E. met succes bezig gehouden met duiventeelt; deze heeft zelfs een zekere vermaardheid verworven. Deze groep van duiven wordt ook wel genoemd veldduiven of kleurduiven. In grootte, vorm, lichaamsbouw en deels ook door de kleur komen zij het dichtst bij de rotsduif. Er komen heel veel kleurschakeeringen voor. Speciaal Duitschland heeft zich toegelegd op de kleurduivenfokkerij. De meest bekende zijn: de Saksische veldduif, de ijsduif, de monniksduif, de paapduif, de witstaart, de zwaluwduif, de vleugelduif, de schildduif, de ooievaarsduif, de vinkduif, de borstduif, de snipduif, de leeuwerikduif, de maanduif. Zie ook → Duif. *Verheij.*

Huise, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 6 km ten N. van de stad Oudenaarde, 2 km ten O. van den straatweg naar Gent; opp. 1 700 ha, ca. 2 800 inw.; landbouw. Oude woonplaats, reeds vermeld in 827. St. Pieterskerk in Romaanschen stijl uit 12e e., goed hersteld in 19e e. Geboorteplaats van den musicus F. A. Gevaert en vermoedelijk van den H. Adalardus (753-826), abt van Corbie, neef van Pippijn den Korten.

Huiseend of t a m m e e e n d, vogel, behoorend tot de orde der → eendachtigen. Stamt af van de wilde eend (Anas boschas). Is alleen door de grootte van den wilden vorm te onderscheiden. Door het kweeken treden allerlei kleurvariaties op.

Huiselijke opvoeding of g e z i n s o p v o e d i n g. „De ouders hebben den zeer strengen plicht om te zorgen, niet alleen voor de godsdienstige en zedelijke vorming van de kinderen, maar ook voor hun lichamelijke en burgerlijke opvoeding” (C.I.C. can. 1113). Dit kerkelijk voorschrift steunt op de natuurwet; het besef van den opvoedingsplicht der ouders leeft immers door alle tijden heen bij alle volken. Uit dien natuurlijken p l i c h t volgt voor de ouders ook het natuurlijk r e c h t, om hun kinderen op te voeden. Dat recht is onaantastbaar en onvervreemdbaar, zoolang ze hun ouderplicht vervullen; het is echter beperkt door de goddelijke en natuurlijke wetten, en door de rechten van de Kerk en den Staat. Het huisgezin is en blijft het eerste en het voornaamste opvoedingsorgaan, al heeft het, vooral in de groote steden en industriegebieden, veel van zijn vroegere hechtheid verloren. De waarde, die het voor de opvoeding heeft, hangt af van zijn godsdienstig-zedelijk peil en van zijn socialen en economischen toestand: zonder godsdienstig-zedelijk leven mist de opvoeding haar grondslag; zonder een zekere mate van welstand lijdt niet alleen de lichamelijke, maar ook de geestelijke ontwikkeling ; het sociale milieu drukt of verheft de gezinsopvoeding.

Het eerste en voornaamste van de natuurlijke **opvoedingsmiddelen** is het v o o r b e e l d, zooals

dat voor de kinderen werkt in den dagelijkschen omgang met de ouders, huisgenooten en vrienden. De invloed van het voorbeeld der ouders, en van alle andere opvoedingsmiddelen, die zij toepassen, hangt vooral af van hun houding tegenover het kind. Ze moeten handelen in het levendige besef, dat ze hun kinderen van God hebben ontvangen en voor God hebben op te voeden. Hun houding moet niet autoritair, maar „begrijpend” zijn: ze moeten zich kunnen losmaken van eigen inzicht, en zich willen indenken in het gevoels-, wils- en gedachtenleven van het kind. Dat is wel het moeilijkst in de puberteitsjaren; door geduld wordt meestal gewonnen, wat door conflicten wellicht voorgoed verloren zou gaan. De begrijpende houding mag niet leiden tot zwakke toegeeflijkheid en tot het loslaten van de vaste lijn, die de opvoeding noodig heeft. De opvoedende waarde van het gezin komt alleen tot haar volle recht, als ouders en kinderen een Christelijken levenswandel leiden; dan reikt het gezin, mede door de sacramenteele genade van het huwelijk, in de sfeer van het bovennatuurlijk leven.

De gezinsopvoeding kan ook **bezwaren en gevaren** hebben : er zijn gezinnen, waar men leeft voor materieel gemak en genot, waar de ouders hun plichten verzuimen, waar de kinderen vertroeteld of geëxploiteerd worden, waar familie- en standentrots, vooroordeel en partijzucht worden aangekweekt. In zulke gezinnen komt het kind tot een verkeerde waardeering van de dingen, die de wezenlijke waarde van het leven vormen.

Het gezin heeft bij de opvoeding de hulp noodig van de Kerk; gezin en Kerk moeten gemeenschappelijk hulp vinden in de school. In onzen tijd staat daarnaast, vooral voor de rijpende jeugd, de factor der jeugdbeweging.

L i t. : Encycliek van Pius XI, Divini illius Magistri, Over de opvoeding (Ned. vert., Tilburg) ; Van der Burg, Handl. voor Oudersavonden; Schneider, Katholische Familienerziehung (Freiburg i.B.); Kautz, Im Schatten der Schlote (Keulen). *Verbeeten.*

Huisgans of tamme gans (Anser domesticus), vogel van de fam. der → ganzen. Stamt af van de wilde gans (Anser anser of A. ferus), die vroeger in de lage gedeelten van Ned., bijv. Friesland, broedde. Hoelang ganzen al getemd zijn en tot huisdier geworden, is niet bekend. Er is geen reden voor aan te geven, waarom men speciaal de ganzen dom noemt. Zij leven meest van plantaardig voedsel en zoeken ook gaarne hun voedsel op roggevelden. De h. wordt vnl. om het vleesch gefokt. Zie ook → Ganzen. *Bernink.*

Huisgoden, → Laren en Penaten.

Huishoen, → Hoen.

Huishoudelijke schulden (Nederl. en Belgisch Verbintenissenrecht). De gehuwde vrouw is over het algemeen tot rechtshandelingen onbekwaam (→ Bekwaamheid); van ouds is echter in het Germaansche recht haar „sleutelmacht” erkend; de man laat bij voorkeur de zorg voor den gewonen en dagelijkschen gang van het huishouden aan zijn vrouw over, en terecht veronderstelt dan ook art. 164 Ned. B.W., dat zij wegens alles wat de gewone en dagelijksche uitgaven der huishouding betreft, alsmede t.o.v. arbeidsovereenkomsten, door haar als werkgeefster ten behoeve der huishouding aangegaan, de bewilliging van den man heeft bekomen; tevens handelt zij ter zake der huishouding als zijn vertegenwoordigster, zooals de rechtspraak terecht aanneemt, zoodat zij behalve zichzelf ook haar man verbindt. In Frankrijk en België wordt, zonder wetsaanduiding, haar handelingsbevoegdheid bepaaldelijk op den laatsten grondslag aangenomen en dan ook de man aansprakelijk geacht. Verbintenissen, door de vrouw aangegaan, nadat de man had doen blijken, dat hij zijn stilzwijgende toestemming niet langer handhaaft, kan zij in rechte doen vernietigen en de man is daardoor in het geheel niet gebonden; de veel voorkomende advertentie: „gelieve geen goederen af te geven aan mijn vrouw”, is als kennisgeving onvoldoende jegens ieder, die niet blijkt ze te hebben gelezen. Wat gewone en dagelijksche uitgaven der huishouding zijn, hangt er van af, wat de derde naar de hem blijkbare stand en levenswijze der echtgenooten omtrent 's mans stilzwijgende bewilliging mocht veronderstellen; naargelang van omstandigheden kan aanschaffing van een electrisch strijkijzer niet, van antiquiteiten ter waarde van 700 gld. wel daaronder vallen; hieromtrent bestaat een zeer gevarieerde rechtspraak.

L i t. : Petit, De Burgerlijke rechtstoestand der gehuwde vrouw (1930); H. de Page, Droit civil (I 1933, 665-669). *Petit.*

Huishoudonderwijs. 1° N e d. Het h. ressorteert onder het → Nijverheidsonderwijs. Het heeft slechts een zeer kort verleden en is pas wettelijk geregeld bij de Nijverheids-Onderwijswet van 4 Oct. 1919 (Stbl. 593). De leerstof omvat, volgens Kon. Besl. van 30 Maart 1935, nr. 162, de volgende vakken. Theoretische vakken: Kinderverzorging, ziekenverpleging, eerste hulp bij ongelukken, anatomie, warenkennis, gezondheidsleer, voedingsleer, receptenleer, hand- en kostuumteekenen, patroonteekenen, kunstgeschiedenis (kostuumkunde), huishoudelijk boekhouden, boekhouden, lesgeven, onderwijsleer, opvoedkunde, physiologie, psychologie, wetgeving in verband met het vak, voortgezet L.O., natuurkunde, scheikunde plantkunde, dierkunde, maatschappijleer. Practische vakken: koken, huishoudelijk werk, strijken, wasschen, platte wasch, verstellen, stoppen, mazen, breien, merken, haken, weven, knippen, linnennaaien, kostuum-naaien, fraaie handwerken, kunstnaaldwerk, stofversieren, fröbelen en handarbeid voor kinderen.

Zie ook → Huishoudscholen. *Zr. Thérèse.*

2° In B e l g i ë wordt het huishoudelijk onderwijs, als onderdeel van het technisch onderwijs, geregeld: 1° door het ministerie van Nijverheid, 2° door dat van Landbouw.

Men heeft: **a)** 249 huishoudklassen (40 weken van 7 uur les per week of 28 weken van 12 uur) gedurende twee jaar, voor leerlingen, die niet meer schoolplichtig zijn. **b)** 8 middelbare huishoudscholen: gewoon middelbaar onderwijs met huishoudelijke specialisatie. **c)** 115 leerwerkhuizen. Gedurende den dag werken de meisjes in ateliers en krijgen daarna les in huishoudkunde gedurende 6 uren in de week. **d)** 117 beroepsscholen geven een cursus in huishoudkunde. Deze cursus is verplichtend in elke meisjesberoepsschool. **e)** Het ministerie van Landbouw subsidieert een groot aantal leergangen van 300 uren les per jaar. Daarneven bestaan nog rondreizende landbouwhuishoudscholen: de leerkrachten verplaatsen zich van het eene centrum naar het andere, om er onderwijs te geven gedurende 3 maanden, alle dagen van 8 tot 13 uur. **f)** De normaalleergangen zorgen voor de opleiding van de leerkrachten.

Het h. o. is ook verplichtend in al de graden van het lager onderwijs voor de meisjes, en de normaalscholen voor meisjes geven ook een verzorgde huishoudelijke opleiding. *Denijs.*

Huishoudscholen. Dit zijn inrichtingen, die ten doel hebben: jonge meisjes van alle standen, vanaf de lagere school, te onderrichten in alle voorkomende huishoudelijke bezigheden, zooals: koken, huishoudelijk werk, waschbehandeling, enz. (vgl. → Huishoudonderwijs). De h. worden in Nederland als volgt onderscheiden:

a) Daghuishoudscholen zijn inrichtingen, waar alle vakken van het huishoudonderwijs gegeven worden, uitsluitend gedurende den dag.

b) Avondhuishoudscholen zijn inrichtingen voor meisjes boven den leerplichtigen leeftijd. Gedurende de wintermaanden wordt onderwijs gegeven, uitsluitend in de avonduren, in alle huishoudelijke vakken.

c) Dag- en avondhuishoudscholen. Hier wordt gedurende den dag en des avonds huishoudonderwijs gegeven, zoowel in theoretische als in practische vakken.

d) Huishoud- en industrie-scholen. Aan deze scholen wordt naast het huishoudonderwijs ook onderricht gegeven in uitsluitend industrieele richting (zie verder onder → Industriescholen).

e) Vooropleidingsscholen zijn scholen, waar men niet enkel gewoon huishoudonderwijs geniet, maar ook opgeleid wordt voor het diploma Huishoudster, een tweejarige opleiding, die besloten wordt door een schoolexamen. Deze vooropleiding is verplichtend, om toegelaten te worden tot de opleiding voor leerares bij het huishoudonderwijs voor meisjes (zie in dit art. onder f en g).

f) Opleidingsscholen voor lager nijverheidsonderwijs voor meisjes. Hier wordt, behalve voor het diploma huishoudster (zie sub e), ook opgeleid voor het diploma of de akte leerares voor de vakken: huishoudkunde en waschbehandeling (akte N VII) en koken en voedingsleer (akte N VIII).

Om tot de opleiding voor leerares in een der bovengenoemde vakken te worden toegelaten, wordt door het K.B. van 30 Maart 1935 als voorontwikkeling vereischt: 1° het diploma Huishoudster (zie sub e) en 2° het Mulo-diploma B; einddiploma 3-jarige H.B.S.; met goeden uitslag gevolgde eerste drie jaar van 5-jarige H.B.S. of handelsdagschool; idem voor de eerste vier jaar van 6-jarige H.B.S., middelb. school voor meisjes of gymnasium; onderwijsakte; geslaagd toelatingsexamen tot middelb. technische school.

De normale opleidingstijd voor de akten N VII en VIII, met inbegrip van de vooropleiding tot huishoudster, is vier jaar.

g) Opleidingsscholen voor middelb. nijverheidsonderwijs voor meisjes. Deze scholen bezitten, behalve een afdeeling als sub e) en f) omschreven, een afdeeling ter opleiding voor de middelbare akten N XVII (huishoudk. en waschbehandeling) en N XVIII (koken en voedingsleer). Deze geven bevoegdheid om les te geven aan de opleidingsscholen van f), doch uitsluitend voor de vakken, die betrekking hebben op de practijk, dus niet voor natuur-, schei-, plant- en dierkunde e.d.

Vereischte tot toelating is het bezit van akte N VII (voor opleiding tot akte N XVII) of N VIII (voor akte N XVIII). Voor de middelbare opleiding zijn thans in Ned. twee scholen, nl. de R.K. Vakschool voor meisjes te Leiden, en de Nieuwe Amsterdamsche Huishoudschool te Amsterdam.

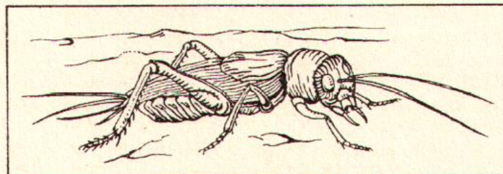
h) Landbouwhuishoudscholen. Dit zijn inrichtingen, die ten doel hebben: a) de vorming van Huishoudkundigen ten plattelande; b) de opleiding voor de akte N XIX (N.O. leerares bij het landbouwhuishoudonderwijs). *Zr. Thérèse.*

Voor België, → Huishoudonderwijs (2°).

Huisindustrie, → Huisarbeid.

Huiskerken, → Schuilkerken.

Huiskrekel (Gryllus domesticus), rechtvleugelig insect van de familie der krekels. Men vindt den h. op warme plaatsen in woningen, waar hij leeft

Huiskrekel.

van voedselafval; meestal leven meerdere krekels bijeen. De kleur is geelbruin, de lengte ca. 18 mm; de legboor van het wijfje is bovendien nog 12 mm lang. Behalve de lange sprieten en de bijtende kaken vallen de 2 draadvormige, gelede staartaanhangsels op. De harde voorvleugels zijn voorzien van een chitinelijst met fijne tandjes, welke langs de andere vleugels wordt gestreken, waardoor het bekende gesjirp ontstaat. *M. Bruna.*

Huislook (Sempervivum) behoort tot de plantenfam. der vetplanten. Het zijn rosetvormige rotsplantjes, waaruit eerst na jaren een bloemstengel ontspruit. De meeste soorten bewonen de Alpen, doch in deze streken is de gewone, rosebloeiende h. (dakenloof, huisloof, donderblad, donderbaard), S. tectorum, bekend, welk plantje op muren wordt gekweekt en soms verwildert.

Huislook (S. tectorum).
a = bloem.

H. op het dak beschouwde het volk als voorbehoedmiddel tegen het inslaan van den bliksem. *Bouman.*

Huismanskiesrecht, ook wel genoemd gezinshoofdenkiesrecht, kiesstelsel, waarbij men, uitgaande van de stelling, dat de maatschappij niet is opgebouwd uit enkelingen, maar vóór alles uit gezinnen, het kiesrecht geeft aan de hoofden der gezinnen en niet aan de individueele leden, waaruit het gezin is samengesteld. In Ned. was Abraham Kuyper een aanhanger van dit stelsel. Voor sociologische waardeering, zie → Kiesrecht. *Struycken.*

Huismiddelen. Hieronder verstaat men min of meer onschuldige geneesmiddelen, die gebruikt

worden om kleine kwalen en ongemakken te verzachten of te genezen; in engeren zin de middelen, die men toch voor andere doeleinden in huis heeft of in huis bereidt, bijv. suikerwater (bij hoest), warme melk (bij buikpijn), koek (bij obstipatie), chocolade (bij diarrhee), die als „eerste hulp" goede diensten kunnen bewijzen; wanneer direct resultaat uitblijft of de kwaal zich herhaalt, is geneesk. hulp noodzakelijk. *Hillen.*

Huismuis, → Muisachtigen.

Huismusch (Passer domesticus), de bekendste vogel van deze streken; behoort tot de wevervogels. Het mannetje is grauw, met zwarte keel- en borstvlek; het wijfje geheel grauw. De h. is de brutaalste, meest vervolgde en toch de veelvuldigst voorkomende vogel. Zij houdt zich op in de buurt van den mensch, haar grootsten vijand; zij is afkomstig uit Zuidelijke landen, maar trekt met den mensch mee naar de verst verwijderde streken. De h. is erg kouwelijk. Ze bouwt een groot, met veeren gevuld nest, broedt den heelen zomer, en legt gewoonlijk vijf eieren. De h. eet van alles, zaad, insecten, groente. *Bernink.*

Huismuziek. Daaronder verstaat men de zoowel instrumentale als vocale muziek voor leeken, naast het volkslied een der grondslagen van elke muziekcultuur. De h. is berekend op de kleine ruimte; de muzikale problemen en de technische eischen van deze kunst dienen aan het milieu en aan het muzikaal besef van den muziekliefhebber te beantwoorden. Terwijl tot de 19e eeuw toe alle componisten van beteekenis aan de h. een groote plaats in hun oeuvre inruimden, is gedurende de laatste 100 jaar het Eur. muziekleven steeds sterker op het virtuozendom toegespitst (zoowel in solistisch opzicht als wat het ensemble betreft), zoodat voor de h. langzamerhand alleen kunst van geringe kwaliteit overbleef. Pas na den oorlog is van Duitschland uit een nieuw streven naar moderne h. voor leeken ontstaan, waarin de meeste vooraanstaande componisten (o.a. Hindemith) betrokken werden. Deze muziek kenmerkt zich door volksliedachtigen eenvoud, lineariteit en onbekommerdheid, wat bezetting en voordracht betreft, en daarmee is een schakel gevormd met het musiceeren van de 16e en 17e eeuw. *Reeser.*

Huisonderwijs, → Lager Onderwijs.

Huisorde van Oranje, ingesteld in 1905 door koningin Wilhelmina als hoofd van het huis Oranje-Nassau. Grootmeesteres is H.M. zelve; verder voor mannen vijf klassen (grootkruis, grootofficier, commandeur, officier, ridder), voor vrouwen één klasse (eeredame). Versiersel: aan oranje lint gouden kruis met matgouden hartschild, waarop het wapen van Oranje, en op de keerzijde een gekroonde W. Devies: Je maintiendrai. De H. reikt ook eeremedailles en kruisen van verdienste uit.

Huisorgaan, een blad in krant- of tijdschriftvorm, dat regelmatig door een bedrijf verspreid wordt onder 1° zijn personeel en/of 2° zijn handelaren, dan wel 3° zijn verbruikers of klanten. In het eerste geval (uiteraard alleen mogelijk bij een grootbedrijf) dient het om den band tusschen bedrijf en personeel te versterken. Bij 2° en 3° is het een reclamemiddel, een vorm van → direct mail, dat er op gericht is, de → goodwill en de belangstelling voor het bedrijf en zijn producten of service bij de afnemers te versterken. Een h. is speciaal dan op zijn plaats, wanneer een bedrijf de behoefte gevoelt aan een orgaan, dat, meer dan een der andere reclame-middelen, de afnemers (of het eigen personeel) geregeld kan inlichten omtrent de nieuwste producten, verbeteringen, plannen, ontwikkeling, principes, enz. van het bedrijf. *Slewe.*

Huispost. Een belangrijk probleem in de bedrijfsorganisatie is de verdeeling en ophaling van geschreven stukken, brieven, instructies, mededeelingen aan afdeelingen. In grootere bedrijven wordt hiermede een bijz. afdeeling, de zgn. huispost, belast. Op elk station (afdeeling) in het bedrijf bevinden zich twee mandjes, één voor het opnemen van toegezonden mededeelingen en één voor het opnemen der door het station te verzenden mededeelingen. Op gezette tijden worden deze mandjes door boden gelicht en gevuld. *C. Janssens.*

Huisrecht, 1° onschendbaarheid van de woning, een der → grondrechten. Het binnentreden van een woning tegen den wil v. d. bewoner is in Ned. alleen geoorloofd in de gevallen, bij de wet bepaald, krachtens een bijzonderen last van de door de wet aangewezen macht en met inachtneming van de vormen door de wet voorgeschreven (art. 159 G. W.). In tal van wetten is de bevoegdheid der overheidsorganen tot het binnentreden van woningen geregeld, zoowel in het belang der burgerlijke en strafrechtspraak, als voor de uitvoering van een groot aantal administratief-rechtelijke voorschriften. → Huiszoeking.

Inbreuk op het huisrecht (**huisvredebreuk**) is strafbaar vlg. art. 138 Ned. W. v. Str., waar straf wordt bedreigd tegen hem, die wederrechtelijk binnendringt in een woning, het besloten lokaal of erf bij een ander in gebruik, of die wederrechtelijk daar vertoevende zich niet aanstonds verwijdert op de vordering van (of vanwege) den rechthebbende. De ambtenaar, die zich schuldig maakt aan huisvredebreuk, is strafbaar volgens art. 370 W. v. Str.

Struycken/Bosch v. Oud-Amelisweerd.

Belg. recht. Art. 10 van de Belg. Grondwet heeft de woning, d.i. de plaats, waar de mensch zich van de buitenwereld afzondert, om er zijn huiselijk leven te leiden, onschendbaar verklaard.

In de private woning kan geen → huiszoeking geschieden tenzij in de gevallen bij de wet voorzien en op de wijze door haar voorgeschreven. In strafzaken kan huiszoeking plaats hebben, mits een met redenen omkleed bevel van den onderzoeksrechter is gegeven; in bestuurlijke zaken kan de burgemeester in het belang van de openbare veiligheid en gezondheid machtiging verleenen op zijn verantwoordelijkheid om in een private woning binnen te dringen.

De schennis van de woning bij nacht wordt beschouwd als een bezwarende omstandigheid. Slechts in drie gevallen mag elkeen zelfs bij nacht in eens anders woning binnendringen: 1° in geval van misdrijf op heeterdaad; 2° in geval van aanzoek van binnenshuis; 3° in geval van brand of andere calamiteuze gebeurtenis.

De openbare lokalen genieten de waarborgen niet van art. 10. Daar mag de plaatselijke politie, die met de bewaking dier lokalen belast is, zelfs des nachts binnendringen.

Afzonderlijke wetten hebben het bezoek van zekere plaatsen geregeld (fabrieken, magazijnen enz.). *V. Boon.*

2° Het interne recht van een regeerend vorstenhuis, regelende de titels, waardigheden, verblijf, inkomsten, vaak ook familie- en erfrecht van de leden der dynastie. *Struycken.*

Huisschorpioen (Eucorpius carpathicus), schorpioensoort uit Z. Europa. Het dier is ong. 4 cm lang, van boven roodbruin, van onderen geel. De steek

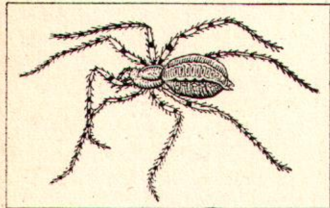
met den giftangel is wel pijnlijk, maar voor menschen niet gevaarlijk. Deze soort wordt ook in woningen aangetroffen.

Huisseling, plaatsje in de gem. → Ravenstein.

Huissen, gem. in de prov. Gelderland (XI 511 D 4) in het O. van de Over-Betuwe aan den linker Rijnoever, ten Z.O. van Arnhem. Ca. 5 700 inw., waarvan ca. 93% Kath. en 5% Ned. Hervormd. Opp. 1 969 ha. Middelen van bestaan: tuinbouw; glascultures, druiven en tomaten op groote schaal; landbouw, veeteelt en steenindustrie (4 fabr. met 500 arb.). In H. is gevestigd het Collegium Sanctae Thomae Aquinatis der Dominicanen en een lagere landbouwhuishoudschool en tuinbouwschoool. De Kath. kerk (ca. 1300) heeft een toren met vier klokken. Uit folkloristisch oogpunt zeer belangrijk zijn de gildenfeesten met vendelzwaaien (1e Zondag in Mei). Vermaard is de Huissensche processie (ommedracht), die op Zondag na Sacramentsdag door de plaats trekt. De geschiedenis van H. gaat terug tot de vroege M.E. Nauwe straatjes en gevels herinneren aan het vroegere ommuurde stadje. In 1688 was het de zetel van den apost. vicaris Neercassel, die er voorloopig het seminarie van Keulen vestigde. *Heijs.*

Huissignies (ook: Hussignies of Husseignies), gem. in de prov. Henegouwen, ten Z. van Aat; opp. 608 ha, ca. 1 300 inw.; rivier: Hunelle; kleiachtige landbouwgrond, graanmolens; oudheidk. vondsten; bezienswaardige kerk, met graftomben en klok uit 16e e. ; oude heerlijkheid.

Huisspin (Tegenaria domestica), zeer alg. spinsoort van de fam. der Agelenidae. De h. komt voor in geheel Europa en N. Afrika en weeft haar web in een donkeren hoek van allerlei gebouwen. Het mannetje wordt 11 mm, het wijfje 18 mm lang; beide zijn okergeel met donkere teekening. De lange pooten zijn behaard en afwisselend geel met zwart gekleurd. Aan de spits van het achterlijf ziet men twee spinklieren uitsteken; in totaal zijn er zes. Hiermee spint de h. haar driehoekig, zakvormig net met in den achtersten hoek een tunnelvormige schuilplaats, vanwaaruit zij haar prooi kan beloeren en bespringen. Het voedsel bestaat uit vliegen en muggen; de h. is dus nuttig. *M. Bruna.*

Huisspin.

Huisspitsmuis (Crocidura russulus Herm.), een soort van de familie der spitsmuizen, behoorend tot de → insecteneters, is met staart 11,5 cm lang, heeft een bruingrijze, in de jeugd zwartgrijze bovenzijde en een lichtgrijze onderzijde. Hoewel aan veld en tuin gebonden, went zij gemakkelijk aan de omgeving van den mensch en leeft in kelders en voorraadkamers, waar zij zich met vleesch en spek voedt. Buiten eet zij kleine dieren, van zoogdieren tot wormen toe; nuttig is zij door het verdelgen van slakken. Behalve in Europa komt zij in N. Afrika en een groot deel van Azië voor. *Keer.*

Huistelefoon, → Telefoon.

Huisurnen of h u t u r n e n, urnen, meerendeels uit praehist. tijd, in den vorm van een huis of hut, gebruikt tot het begraven of bijzetten van de beenderresten, die na de lijkverbranding overbleven; voor het jongste Steenen tijdperk gevonden in Bulgarije, Zevenburgen en Tsjecho-Slowakije, voor het Bronzen en het vroege IJzeren tijdperk in Zweden, Denemarken, Duitschland en Italië, met name in Etrurië. De h. leeren ons in het algemeen het woningtype der betreffende volkeren. Verwant zijn de in Duitschland gevonden zgn. vensterurnen. *W. Vermeulen.*

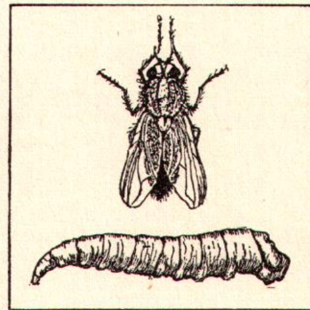
L i t. : Behn, Hausurnen (1924) ; Oehlmann, Hausurnen oder Getreidespeicherurnen, in Bonner Jahrb. (1929).

Huis van bewaring, in N e d. de plaats, waar zoowel de voorloopige → hechtenis als de principale en subsidiaire → hechtenis worden ondergaan en ook de voor schulden gegijzelden worden opgesloten. Het regiem is milder dan dat van de strafgevangenis: zoo geldt niet het systeem van eenzame opsluiting overdag en de verplichting tot dragen van de celkap.

Het huis van bewaring in het B e l g. r e c h t, ook huis van arrest genoemd, is de plaats, waar verdachten in voorloopige hechtenis worden opgesloten. Alhoewel door de wet voorgeschreven, bestaan deze instellingen in België niet. Zij worden vervangen door secundaire gevangenissen.

Huisverlichting, → Woonhuis (sub verlichting).

Huisvlieg (Musca domestica), ook kamervlieg genoemd, tweevleugelig insect van de fam. der vliegen, dat vrijwel overal ter wereld wordt gevonden, vooral in de nabijheid van den mensch. Kleur bruinachtig, donkergevlekt; de kop draagt korte sprieten en een knievormig gebogen zuigsnuit; elke poot eindigt in een paar klauwtjes, waartusschen zich uitstulpbare hechtschijfjes bevinden, die het dier helpen om langs muren en plafonds te loopen. De h. voedt zich met voedselafval en is vooral verzot op suiker. De 100-120 eieren worden afgezet op rottende stoffen, vooral paardenmest; ongeveer 12 dagen later komen de vliegen te voorschijn. Aldus kunnen in den loop van één zomer 12-13 generaties ontstaan. De h. is niet alleen lastig, maar ook vaak schadelijk als bacillendrager. De larven komen soms in het menschelijk lichaam terecht en doen daar ziekteverschijnselen ontstaan (myiasis). Vijanden der h. zijn vooral de zangvogels en een schimmelsoort (Empusa muscae), die in sommige jaren vele vliegen doodt, welke men dan met gezwollen, beschimmeld achterlijf vindt vastgekleefd. *M. Bruna.*

Huisvlieg met larve (vergr.).

Huisvredebreuk, → Huisrecht.

Huisvuil, droge afvalstoffen (asch, schillen e.a.), voor het gezin van onwaarde, die verwijderd dienen te worden. In sommige landen wordt het h. door middel van een buizenstelsel tegelijk met het afvalwater uit de huizen weggepompt. In Ned. treft men overal in de steden ophaaldiensten aan. Het opgehaalde h. wordt dan in zee geworpen, begraven, opgehoopt of verbrand; ook worden er moerassen mee aangevuld, land mee aangeplempt, of door inwerking van bacteriën wordt het in een soort van humus omgezet. Nog op andere wijzen kunnen nuttige effecten worden nage-

streefd. Bij verbranding kan men de vrijkomende warmte in electriciteit omzetten en de verbrandingsresten in beton verwerken. Niet altijd loonend is het sorteeren van papier, lompen en metaal eenerzijds, die verkoopswaarde hebben, en waardelooze afvalstoffen anderzijds. Dit sorteeren kan ten deele mechanisch geschieden. Op het platteland wordt het h. veel met water overgoten en zoo geschikt gemaakt voor meststof. Beter dan de omzetting in de open lucht te doen plaats vinden, wat muizen- en rattenplagen met zich meebrengt, kan men het h. in speciaal voor dit doel gemetselde cellen opsluiten (toegepast door Beccari). Ook stank- en aschplagen moeten vermeden worden. Het Haagsche vuil wordt in Drente verwerkt, waarbij met genoemde bezwaren rekening is gehouden. Verbranding in de nabijheid van steden, zooals te Amsterdam geschiedt, is hinderlijker dan vervoer naar dunbevolkte streken.

Keukenafval, asch, papier en gebroken huisraad verspreiden geen ziektekiemen, lompen (fomites) daarentegen wel, hier kan nl. pokkensmetstof aan blijven kleven. Het hygiënisch belang van huisvuilopruiming is dus niet bijzonder groot. Meer is de reinheid van de samenleving er mee gebaat. *Botman.*

Huiszegening. De toewijding der woning aan de godheid was in de Oudheid gebruik zoowel bij de Joden (Deut. 20. 5) als bij de heidenen, derhalve ook, waarsch. van af het begin, bij de Christenen (Mt. 10. 12; Tertull., de Corona, 3); ritueele gegevens verschijnen in de 4e e. Spoedig werd daarbij wijwater gebruikt, ter plaatse bereid, ook werd ter plaatse de H. Mis gelezen. Heden geschiedt de h. door wijwaterbesprenkeling en gebeden, gedeeltelijk afwisselend voor Paaschzaterdag en Paaschtijd (met doopvontwater), en voor buiten dien tijd; voorts voor Driekoningen (met toevoeging van bewierooking). Vgl. Rom. Rituaal (tit. VIII en app.).

L i t.: Franz, Die kirchl. Benedikt. im M. A. (Freiburg). *Louwerse.*

Huiszoeking, doorzoeken van een woning, ook tegen den wil van den bewoner, ter inbeslagneming van daarvoor vatbare voorwerpen. Geschiedt in N e d. door den → rechtercommissaris bij het gerechtelijk → vooronderzoek met toestemming van de rechtbank en bij dringende noodzakelijkheid ook zonder deze, in het laatste geval echter alleen op plaatsen, waar het feit begaan is of sporen heeft achtergelaten, en in herbergen, koffiehuizen en openbare plaatsen. Bij ontdekking op → heeterdaad kan h. ook geschieden op voorbedoelde plaatsen door den officier of hulpofficier van justitie onder de daar vermelde voorwaarden. Ditzelfde geldt voor elk misdrijf (ook buiten het geval van heeterdaad), waarvoor voorloopige → hechtenis is toegelaten. *Kleene.*

B e l g. r e c h t. De onderzoeksrechter mag, hetzij op vordering van het openbaar ministerie, hetzij van ambtswege, de woning van den beklaagde of andere plaatsen betreden om er papieren en in het algemeen alle voorwerpen te doorzoeken, die tot blijk van de waarheid dienstig geacht worden. Bij de h. moet de onderzoeksrechter vergezeld zijn van den procureur des konings en van den griffier.

De onderzoeksrechter mag door een bevelschrift, met redenen omkleed, de h. opdragen aan sommige officieren van gerechtelijke politie, nl. aan den vrederechter, den burgemeester, den commissaris van politie of aan een officier van de gerechtelijke politie bij het parket. *Collin.*

Huiszwaluw (Chelidon urbica), zeer snelle vogel van de familie der Hirundinidae uit de orde der zangvogels. De bovenzijde is zwart-blauw, behalve de witte stuit. De onderzijde is wit. De staart is een weinig ingesneden. De pootjes zijn witbevederd. Broedt vrij algemeen aan boerenhuizen, in een bolvormig nest van klei; met de opening op zij; legt 4-5 witte eieren met blauwzwarte stipjes. Soms zitten aan een gevel wel tien nesten. Lokroep: „twit-twit”. Zomervogel, van April tot October. *Bernink.*

Huiszwam [Merulius lacrimans; lacrimans (Lat.) = weenend], buiszwam, die wel eens in bosschen op dood hout voorkomt, maar meestal op oud vochtig houtwerk in gebouwen gevonden wordt. Het vruchtlichaam is een vleezige, geplooide, bruine lap met witten rand. De sporen komen aan de bovenzijde uit ondiepe holten en buisjes. Hout, door de h. aangetast, vergaat geheel. Goed ventileeren is het beste voorbehoedmiddel. Verder geregelde behandeling met carbolineum e.d. *Bouman.*

Huizen, gem. in het Gooi, het Z.O. van de prov. N. Holland, met haven aan het IJselmeer, groot 1 536 ha, omvattende het oude visschersdorp H. en de buurtschappen Bikbergen, Tames en Drafna; ca. 9 250 inw. (1935), waarvan 92% Prot. (81% Ned. Herv., 8% Geref.), 1,5% Kath. (behoorend tot de parochies Laren en Blaricum), alsmede 6% onkerkelijk. Het geringe getal Kath. (vgl. → Gooi), wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat tijdens de Hervorming de toenmalige pastoor Cunaeus met zijn parochie het oude geloof verzaakte, een toestand, die door de vroegere afgezonderde ligging eeuwen bestendigd kon blijven. De Vrij-Kath. Kerk (Liberal Cath. Church) telt een 100 leden. De eigen kleederdracht der bevolking verdwijnt langzamerhand. Vroeger was de visscherij met rookerijen en zouterijen het voornaamste middel van bestaan; door de drooglegging der Zuiderzee gaat deze hard achteruit. Veel vroegere visschers werken thans in H. en omgeving in land- en tuinbouw en industrie (kalkzandsteen, kunstaardewerk, vloerzeil, papierwaren, kapok, enz.). Vele forensen vestigden zich hier, sinds het isolement door tram en andere wegen verdween. Het natuurschoon (bosch, heide en water) trekt vreemdelingen. Bikbergen en de heide behooren tot het Gooisch Natuurreservaat (→ Gooi). Het voormalige radio-zendstation is buiten gebruik. *van der Meer.*

Huizing, dun touw, waarmede de einden van een dik touw worden omwonden, ten einde uitrafelen te voorkomen.

Huizinga, J o h a n, hoogleeraar te Leiden; * 7 Dec. 1872 te Groningen, promoveerde 1897 in de Ned. letteren, was tot 1905 leeraar aan de H.B.S. te Haarlem, 1903-'05 priv. docent te A'dam, tot 1914 hoogleeraar te Groningen, en sindsdien te Leiden. H. was vele jaren redacteur van „De Gids”; sedert 1929 is hij voorz. afd. letterk. Kon. Academie van Wetenschappen. Sedert 1935 lid van de Volkenbondscommissie voor Coöp. Intellectuelle.

H. is een geschiedschrijver, vooral cultuurhistoricus, die door zijn levendige voorstellingswijze en door zijn doordringenden blik op menschen en toestanden ook buiten onze grenzen den naam der Ned. historiographie hooghoudt.

V o o r n. w e r k e n: De opkomst van Haarlem (Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. 1905); Rechtsbronnen van Haarlem (1911); Mensch en menigte in Amerika ([3]1928); Herfsttij der Middeleeuwen ([4]1935; vertaald in

Duitsch, Fr., Eng., Spaansch en Zweedsch); Erasmus (1924; verscheen vertaald uit het Ned. eerst in Engelsch op verzoek van Edw. Bok; later uitgegeven in Ned. en Duitsch): Tien Studiën (1926); Cultuurhistorische verkenningen (1929); Neerland's geestesmerk (1923, 3 drukken); In de schaduwen van morgen (1935; in enkele maanden 4 drukken; vertaald in Fr., Duitsch, Eng., Spaansch en Poolsch). *Gorris.*

Huizinge, plaats in de gem. → Middelstum.

Huizingen, gem. in Belg. Brabant ten Z. van Brussel (VI 96 C 3/4); opp. 283 ha; ca. 2 300 inw.; papierfabriek. Bedevaart tot St. Lenaard. Kasteel uit de 17e eeuw, grootendeels verbouwd in de 19e eeuw.

Huizum, snel groeiend dorp van ca. 9 100 inw. in de Friesche gem. → Leeuwarderadeel.

Hüjük, Turksch woord, alg. gebruikelijk in Klein-Azië, ter aanduiding van de talrijke ruïnenheuvels, die de resten bevatten van vergane steden uit de Oudheid (met name van het Hettietische cultuurgebied), bijv. Alisjar-hüjük, Has-hüjük. Het woord komt overeen met het Arab. Tell. *Simons.*

Hulde en manschap, → Leenstelsel.

Huldenberg, gem. in Belg. Brabant (VI 95 D 3), ten Z.O. van Brussel. Ca. 1 550 inw. (Kath.); opp. 1 083 ha. Landbouw. Merkwaardigheid: Gotische kerk (13e e.) met schilderijen van G. de Crayer, A. van Dyck en Vloeberghs.

Hulder, in de rechtsgeschiedenis: plaatsvervanger. De hoorige kon zich van hoorigheid bevrijden door een h. In het leenrecht trad de h. op voor minderjarigen, geestelijken, vrouwen, aan wie een leengoed opgekomen was. De h. deed dan hulde en manschap (→ Leenstelsel).

Hulewicz, J., modern Poolsch dramaschrijver en redacteur van het te Poznan verschijnend tijdschrift Zdroj (= Bron); * 1890. Bekende drama's zijn: Cain; Boleslaw de Dappere.

Hulfeest of Hulifeest, in Indië gevierd in Maart of April, gaat gepaard met dwaze grappen als bij ons op den eersten April.

Hulin, Georges, Belg. kunsthistoricus, * 1862 te Gent; na promotie in letteren en wijsbegeerte (1883) en recht (1886), in 1889 hoogleeraar te Gent.

Werken: o.a. Catalogue critique de l'exposition des primitifs flamands à Bruges (Gent 1902); Peter Breughel l'ancien, son oeuvre et son temps (met R. v. Bastelaer, Brussel 1907); Les Peintures primitives de la collection Renders á Bruges (met E. Michel, Brugge 1928).

Hull, 1° (ook: Kingston-on-Hill) zeer belangrijke havenstad in East Riding, Yorkshire, Engeland (XIII 464 F 5). Ca. 313 000 inw. In- en uitvoerhaven van Midden-Engeland; scheepvaartverbindingen met alle havens van Noord- en Oostzee. Invoer vooral van levensmiddelen, uitvoer van katoenen en wollen stoffen van de Midlands. Belangrijke trawler-visscherij. *G. de Vries.*

2° Industriestad in de Canadeesche prov. Quebec (45° 28′ N., 75° 45′ W.), aan de Ottawa-rivier, tegenover Ottawa. Ca. 30 000 inw. Vnl. hout- en papierindustrie. Houtmarkt.

Hullebroeck, Emiel, Vlaamsch musicus, * 20 Febr. 1878 te Gent. Behalve als componist van liederen, die volksbezit zijn geworden („Hemelhuis", „Bietebauw", „Wie zal er ons kindeke douwen" enz.), vooral op den voorgrond tredend als enthousiast popularisator van Vlaamsche liederen op zijn Hullebroeck-avonden, niet alleen in Vlaanderen, maar in het geheele Ned. taalgebied. Thans inspecteur der rijksmuziekscholen in Vlaanderen.

Emiel Hullebroeck.

Werken: o.a. Beiaarde (theor.). — Composities: o.a. vsch. bundels liederen; een oratorium; eenige zangspelen (Cupido Dictator, 1928; 't Meisje van Saventhem, 1933, e.a.).

Hulledoek of de hulwordt bij rouw door oudere Hollandsche vrouwen gedragen als een mutsje, waarbij de hullehoed behoort.

Hull-incident, andere naam voor den tweeden slag (of het incident) bij → Doggersbank.

Hulpboek (bedrijfsecon.). H. zijn die boeken, waarin de aanteekeningen omtrent bedrijfsvoorvallen chronologisch opgenomen worden, ten einde ze van daaruit samengevat nader te verwerken in de hoofdboeken.

Hulpdrijver. Sommige typen van vliegbooten zijn aan de uiteinden van de (beneden-) vleugels voorzien van waterdichte drijverlichamen, h. genaamd, die inwendig door een aantal waterdichte schotten in compartimenten zijn verdeeld en dienen om de stabiliteit van de boot op het water te verzekeren en te verhinderen, dat bij hoogen golfslag de vleugeleinden bij start of landing onder water geraken. *Franquinet.*

Hulp en berging. Vroeger werd onderscheiden tusschen hulp, verleend aan schepen, al of niet met lading, en berging van lading alleen. Sinds de → Brusselsche verdragen heet ook het loon voor berging hulploon. Omtrent h. en b. bestaat een verdrag, 23 Sept. 1910 te Brussel gesloten, waarbij de meeste Eur. staten (ook Ned. en België) partij zijn; zie voor Ned. de wet van 11 Jan. 1913, Stbl. 27. Dit verdrag is (niet letterlijk) overgenomen in art. 552 vlg. Ned. W.v.K. Hulploon is alleen verschuldigd, als hulp gunstig gevolg heeft gehad (art. 2 Verdrag, art. 552 Ned. W.v.K.); en de rechter kan elke overeenkomst, omtrent hulploon aangegaan gedurende en onder den invloed van het gevaar, vernietigen of wijzigen (art. 7 Verdrag, art. 555 Ned. W.v.K.). Alleen het Verdrag (art. 8), niet het Ned. W.v.K., geeft factoren voor het bepalen van het bedrag, en wel op de eerste plaats den uitslag, het gedane werk, het gevaar, den gebruikten tijd, de kosten, de schaden en aansprakelijkheid, door de helpers beloopen, de waarde van hun materiaal; eerst op de tweede plaats komt de waarde der geredde zaken. Wel bepalen Verdrag (art. 2) en Ned. W.v.K. (art. 554), dat het hulploon de waarde der geredde zaken niet mag overtreffen. Voor het afzonderlijk redden van menschenlevens is naar het Verdrag (art. 9) geen hulploon verschuldigd, tenzij de nationale wetgeving anders bepaalt, zooals het Ned. W.v.K. tot een maximum van 300 gld. doet (art. 568). Elke kapitein is verplicht al het mogelijke te doen tot redding van

personen, die in gevaar verkeeren (art. 11 Verdrag, art. 358a Ned. W.v.K.).

Lit.: H. Mulderye, Aanvaring, aanrijding en hulploon (1931). *Loeff.*

Hulpkruiser, een tot oorlogsschip getransformeerd koopvaardijschip. Meestentijds worden hiervoor snelle mailbooten genomen, welke van een artilleriebewapening worden voorzien en een volledige militaire bemanning krijgen. De tweede Haagsche vredesconferentie (1907) gaf regelen, bij het transformeeren in acht te nemen, welke regelen echter niet door alle deelnemende staten zijn aanvaard. H. zijn oorlogsschepen, in tegenstelling met bewapende koopvaardijschepen, waarvan de status nog niet vaststaat. Soms is reeds bij den bouw op een bewapening gerekend en zijn dan de geschutfundeeringen reeds aangebracht (subsidie van den staat).

Voorbeelden. Ned. in 1918 Hr. Ms. Tabanan. deel uitmakend van het → convooi. Engeland: in 1915 het 10e kruisereskader (ca. 20 schepen), welk eskader werd gebruikt om de verbindingen van de Noordzee met den Atlantischen Oceaan benoorden Schotland te bewaken. Duitschland: 1914 Ayesha, een driemastschoener, welke, na het vernietigen der Emden door de Sydney, werd bemand door een op de Keeting-eilanden gedebarkeerde landingsdivisie (opdracht: radiostation aldaar vernietigen); vervolgens de Möwe en de Seeadler, welke meest handelsoorlog voerden.

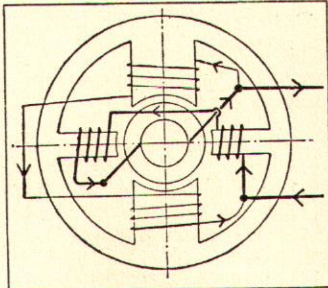
Hulploon, → Hulp en berging.

Hulpmateriaalkosten (b e d r ij f s e c o n.), kosten van zgn. hulpmaterialen: grondstoffen, die als zoodanig niet overgaan in het product, doch ter ondersteuning van het productieproces noodig zijn.

Hulpofficier van justitie zijn de kantonrechters, commissarissen van politie, officieren en onderofficieren der maréchaussée en burgemeesters (daar waar geen commissaris van politie is). De processenverbaal der meeste → opsporingsambtenaren moeten hun worden toegezonden, terwijl zij dan zorgen voor doorzending naar den officier van justitie. Hun taak is dezen laatste bij zijn onderzoek te vervangen, indien hij zelf niet aanwezig kan zijn, zij kunnen dan de noodige bevelen geven en tot → huiszoeking, → inbeslagneming en → inverzekeringstelling overgaan, in gevallen, waarin de officier van justitie die bevoegdheden ook heeft. *Kleene.*

Hulpofficier van den procureur des konings, → Politie (gerecht).

Hulppool of c o m m u t a t i e p o o l (e l e c t r o t e c h n.), een electromagneet in de neutrale zone tusschen twee opeenvolgende veldmagneten eener gelijk-stroommachine, wier wikkeling door den ankerstroom doorloopen wordt (zie fig.) met het doel om een goede → commutatie te bevorderen. Moderne snelloopende gelijkstroommachines hebben meestal hulppolen, turbogeneratoren daarenboven een → compensatiewikkeling. Een electrische machine met hulppolen heet: h u l p p o o l m a c h i n e. *v. d. Well.*

Hulppool. Shuntmachine met hulppolen: de dunne wikkeling is de shuntwikkeling der veldmagneten, de dikke de serie-wikkeling der hulppolen.

Hulppost (k r ij g s k.), geneeskundige formatie nabij het gevechtsveld, welke tot taak heeft het bijeen brengen der gewonden, die niet onmiddellijk naar achteren kunnen worden vervoerd, op plaatsen, waar zij althans tegen 's vijands geweer- en mitrailleurvuur zooveel mogelijk dekking vinden in afwachting van hun verder vervoer. De onmiddellijk noodige geneesk. hulp wordt hier, voor zoover mogelijk, verleend (voorloopige bloedstelping, verband, immobiliseeren van beenbreuken, inspuitingen, enz.). *v. Leeuwen.*

Hulpstemmen, → Orgel.

Hulptaal is een taal, die men naast zijn moedertaal aanleert, omdat men inziet, dat men zich met die moedertaal alleen niet voldoende behelpen kan. Ten gevolge van de linguistische verbrokkeling van Europa heeft elk beschaafd persoon als h. minstens Fransch, Duitsch en Engelsch noodig. Het Fr. is sinds de 2e helft der 19e e. als h. achteruitgegaan door de ontwakende nationale stroomingen; om dezelfde reden verloor het Duitsch in de 19e e. terrein in Midden-Europa. Het Eng. is thans de meest gebruikte h., ook al omdat de taal zoo gemakkelijk aan te leeren en te gebruiken is.

Lit.: A. Meillet, Les langues de l'Europe nouvelle (1918, geeft er een apart hoofdstuk over). *Weijnen.*

Hulpverbandplaats (k r ij g s k.), geneesk. formatie, welke ten doel heeft alle gewonden, hetzij rechtstreeks van het gevechtsveld, hetzij van → hulpposten afkomstig, te verzamelen op een plaats, waar zij, zooveel mogelijk tegen 's vijands rechtstreeksch vuur beschermd, hulp kunnen ontvangen, om, na aanvankelijke sorteering, zoo spoedig mogelijk naar hunne verdere bestemming te worden gezonden.

De gewonden, die zich niet zonder hulp naar de h. kunnen begeven, worden van de plaatsen, waar zij zich bevinden, afgehaald door personeel van die formatie.

De hulp is meer uitgebreid en nauwkeurig, naarmate zulks mogelijk is. Onder gunstige omstandigheden zullen meer spoedeischende operatiën kunnen worden verricht. Zoo mogelijk moet bij de h. ook reeds gelegenheid bestaan voor behandeling van shocklijders en gaszieken.

De sorteering beoogt de gewonden te onderscheiden in hen, die na zoover mogelijk behandeld te zijn: a) hun dienst kunnen hervatten; b) te voet de verzamelplaats voor marschvaardige gewonden kunnen bereiken; c) vervoer per as naar de → hoofdverbandplaats kunnen doorstaan, dan wel die inrichting te voet kunnen bereiken; d) geheel onvervoerbaar zijn (stervenden). *v. Leeuwen.*

Hulpvleugel, → Spleetvleugel.

Hulpvocalen, → Swarabhaktivocalen.

Hulpwerkwoorden (g r a m m.) of auxiliaires, werkwoorden, die in verbinding met een infinitief of deelwoord voorkomen en wier eigen etymol. beteekenis verbleekt is. Infinitief of deelwoord zijn hier geen bepaling van het werkwoord in den persoonsvorm, maar zij worden door het h. bepaald. Deze dienende functie van het h. kan verschillend zijn. Men onderscheidt: a) h. van tijd (hebben, zijn, zullen); b) h. van modaliteit of wijze (moeten, durven, mogen, enz.); c) h. van den lijdenden vorm (worden en zijn); d) van causaliteit (laten, doen). Een bijz. groep van h. zijn de werkwoorden van beweging en rust, die herhaalde-

lijk in de functie van h. voorkomen, bijv.: hij staat te zwetsen, wij gingen vertrekken. In de ontwikkelingsgeschiedenis der taal ziet men algemeen een toenemend gebruik van het hulpwerkwoord. *v. Marrewijk.*

Huls (k r ij g s k.), messingen omhulsel, waarin de buskruitlading voor het projectiel is geborgen. Men onderscheidt patroon- en kardoeshulzen, naarmate het projectiel (de kogel) al dan niet met de h. is verbonden; men spreekt van → eenheidslading resp. gescheiden lading.

Hulsberg, gem. in Ned. Limburg ten N.O. van Valkenburg; oppervl. 999 ha; bodem bestaat uit löss; circa 2 400 (Kath.) inw. De gem. omvat het dorp H. en de buurten Aalbeek en Heek. Landbouw en veeteelt. Te H. Sint Ignatiuscollege van de Duitsche Jezuïeten en klooster van zrs. Oblaten van O. L. V. Hemelvaart. Te Aalbeek Jezuïetenklooster. *v. Thiel.*

Hulscher, H e r m a n u s F r a n c i s c u s ten, Ned. aartspriester; * 13 Aug. 1746 te Amsterdam, † 31 Januari 1811 aldaar. H. werd in 1770 priester gewijd; tot 1779 was hij kapelaan te Buitenveldert bij Amsterdam en sindsdien achtereenvolgens pastoor te Noordwijkerhout en Amsterdam. Vanaf 1787 aartspriester van Holland en Zeeland; in 1799 heeft hij het seminarie Warmond gesticht.

L i t. : J. C. v. d. Loos, Gesch. v. h. Seminarie Warmond tot 1853 (Bijdr. tot de Gesch. v. h. Bisdom Haarlem, 1932). *de Haas.*

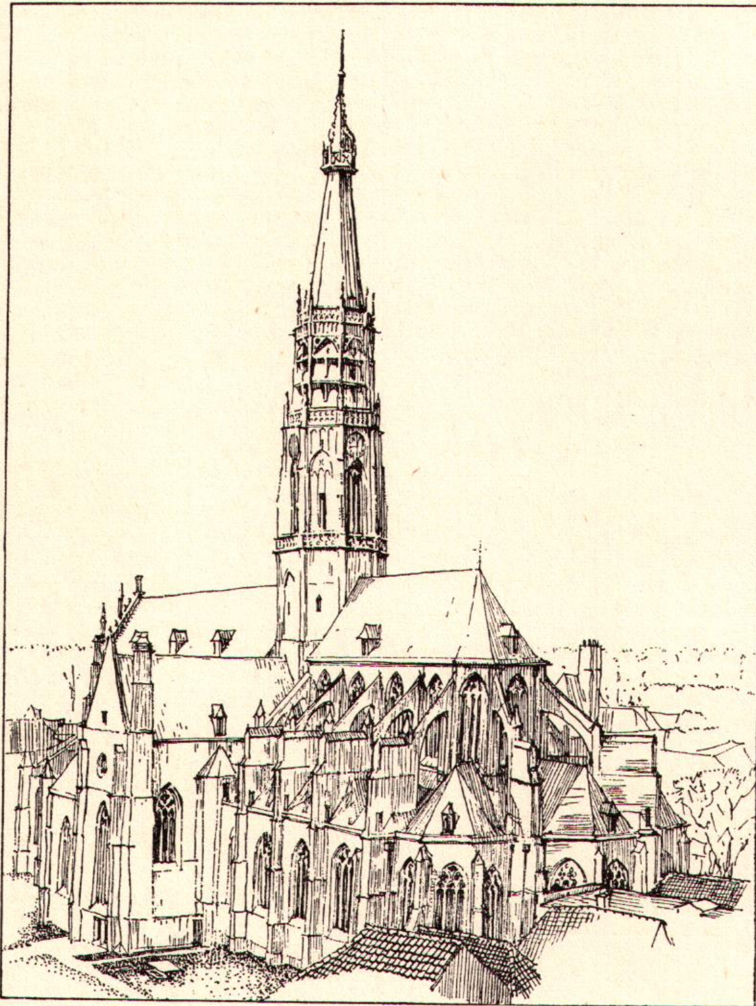
Hulsel, par. in de gem. → Hooge- en Lage Mierde.

Hulsen, kerkdorp in de gem. → Balen (1°).

Hülsen, C h r i s t i a n, Duitsch Klass. philoloog en archaeoloog; * 29 Nov. 1858 te Charlottenburg, † Jan. 1935 te Florence. Hij was vanaf 1887 jaren lang secretaris van het Duitsch archaeol. Instituut te Rome, werd in 1917 prof. te Heidelberg en kort na den Wereldoorlog in Florence.

W e r k e n : Inscript. urbis Romae ; Formae urbis Romae (met H. Kiepert) ; Die Thermen des Caracalla ; Forum Romanum. *Zr. Agnes.*

Hulshout, gem. in het Zuiden van de provincie Antwerpen, ten N. van Aarschot (II 512 D 4); opp. 784 ha, ca. 1 800 inwoners (Katholiek). Kanton Westerloo, dekenaat Heist. Zandgrond, landbouw, veeteelt, moergronden; diamantslijperijen. De St. Matthiaskerk verving in 1894 de kerk uit de 13e e., waarvan nog twee gebeeldhouwde altaarstukken uit de 16e e. bewaard bleven; de geschilderde luiken vindt men te Tielen. Eertijds afhankelijk van den heer van Westerloo, als leengoed van het St. Salvatorskapittel van Utrecht, in 1626 bij het markiezaat Westerloo ingelijfd. Zusters van Huldenberg. *Lauwerijs.*

Hulst. St. Willibrorduskerk.

Hulsonniaux, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Dinant. Ca. 300 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 026 ha. Landbouw. Merkwaardigheid: grot van Chaleux.

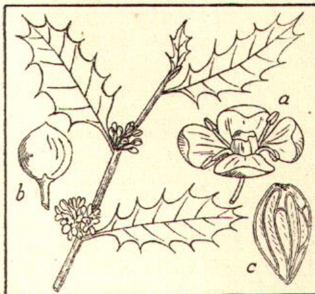
Hulst, gem. in Oostel. Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland; omvat alleen de stad H. Ca. 4 100 inw., waarvan 3 950 Kath. Opp. 189 ha. Handels- en industriecentrum van Oostel. Zeeuwsch-Vlaanderen. Industrie: tricotagefabrieken, met 400 arbeiders(sters); klompenmakerijen; bierbrouwerijen. Onderwijsinrichtingen: Kath. handelsdagschool (4-j. cursus), Kath. landbouwwinterschool en klein-seminarie van de paters Maristen. Merkwaardige gebouwen: St. Willibrorduskerk, uit de 13e eeuw, thans weer geheel in

handen van de Kath. (zie onder); onlangs tot basiliek verheven. Verder stadhuis en Landshuis. Om het stadje liggen nog de wallen met grachten en stadspoorten. H. ligt aan den spoorweg Terneuzen—Mechelen en heeft een tramverbinding met Walsoorden (overzethaven naar Z. Beveland). *C. v. d. Broek.*

Geschiedenis. H., vermoedelijk in de 11e eeuw ontstaan bij den burcht der heeren van Maelstede, kreeg 1180 beperkte stadsrechten van Philips van den Elzas, graaf van Vlaanderen, maar werd eerst na 1426 omwald. Het was sinds de 13e e. een vrij belangrijk marktcentrum, maar leed door zijn strategische beteekenis herhaaldelijk van de vele oorlogen, het ergst tijdens het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk, toen de Gentenaren het nagenoeg verwoestten. Het look weer op onder Karel V, maar droeg langdurig de lasten van den Tachtigjarigen oorlog. Het werd 1566 gebeeldstormd, verliet 1578 de Spaansche zijde, werd 1583 door de Spanjaarden, 1591 door Maurits, 1596 door Albertus van Oostenrijk ingenomen, 1618-'21 van nieuwe vestingwerken voorzien, die nu nog goeddeels het cachet van het stadje bepalen; 1645 nam Frederik Hendrik het na zware belegering in, waarna het Nederlandsch is gebleven, de Fransche periode 1794-1814 uitgezonderd. De lange duur van het Spaansch gezag over H. deed de stad deelen in het regeneratie-proces der Kath. reformatie, zoodat daarna anderhalve eeuw van overheidspropaganda van het Protestantisme, onder aanvankelijk meedoogenlooze verdrukking van het Katholicisme, zonder vat op de bevolking bleef: H. is nog voor ruim 95% Kath. De aan St. Willebrord gewijde kerk dateert uit de 13e e., maar is vaak door oorlog en brand verwoest, het laatst grootendeels herbouwd in 1686. De politieke lotswisselingen deden de kerk 1578-1645 herhaaldelijk in andere handen overgaan, tot ze 1645 definitief aan de kleine minderheid van Hervormden kwam. De Katholieken kerkten 1645-'95 te Clinge in de Sp. Nederlanden, 1695-1806 in een schuilkerk in de Overdamstraat, kregen 1806 het koor der oude kerk terug, door een muur van het door de Protestanten behouden schip gescheiden, en kochten 1929 voor 120 000 gld. dit schip terug. Sedert is het gebouw gerestaureerd.

Lit.: C. Dekkers, De kerk van H. (1930); J. Adriaanse, Beelden uit het verleden van H. (1931); over de taal: J. Gielen, in N. Taalgids (1931, 161 vlg.). *Rogier.*

Hulst of steekpalm (Ilex Aquifolium), struik of kleine boom uit de fam. der Aquifoliaceeën, komt in Z. en W. Europa voor, is gebonden aan klimaat met vrij hooge luchtvochtigheid, meest als ondergroei in loof- of naaldhoutbosch op goeden grond. De bladeren zijn leerachtig glanzend groen, stekelig getand, bij oudere exemplaren veelal vanaf manshoogte gaafrandig. De h. is meest onvolkomen tweehuizig, de bloesem in de bladoksels is klein en wit, de vruchtjes zijn koraalroode, besvormige steenvruchtjes, die lang blijven hangen; vandaar zijn hulsttakken zeer gezocht voor winterversiering (Kerstmis). Sommige soorten, o.a. bontbladerige, worden als sierheesters gekweekt. Uit de bladeren van een Braziliaansche soort wordt de in Z. Amerika bekende alcoholhoudende drank „maté” gemaakt. H. wordt als gelukbrengend beschouwd. *Sprangers.*

Hulst. a = tweeslachtige bloem; b = vrucht; c = zaad.

Hulst, 1° Frans van der, raadsheer bij het Hof van Brabant, werd in 1521 door keizer Karel V tot inquisiteur in de Nederlanden benoemd, de eenige leek, die dit ambt heeft waargenomen.

2° Frans de, Ned. schilder; * 1610 te Haarlem, † 1661 aldaar. Hij schilderde landschappen, die geheel onder invloed van Jan van Goyen en Sal. van Ruijsdael staan, echter veel zwakker zijn.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

3° Jan van, jonkheer, Mnl. dichter vooral van geestelijke liederen, uit het einde der 14e eeuw, te Brugge, waar hij herhaaldelijk optreedt als inrichter van feestelijkheden met ghesellen vanden spele, en waar hij in 1428 in zijn hoveken met twaalf gezellen de oudste rederijkerskamer van Brugge, die van den H. Geest, sticht.

Lit.: J. W. Muller en L. Scharpé, in Spelen van Corn. Everaert (III, inl. V); Van Mierlo, Gesch. van de Oud- en Mnl. Letterkunde (1928, 225). *V. Mierlo.*

4° Maurice Le Sage d'Hauteroche d', Kath. Fr. theoloog en kanselredenaar, voornaamste oprichter der vijf Kath. hoogescholen in Frankrijk; * 10 Oct. 1841 te Parijs, † 6 Nov. 1896 aldaar. Van oud-adellijk geslacht. Op 6 à 7-jarigen leeftijd rijpte reeds het idee van zijn roeping. In 1865 priester gewijd, werd hij in 1872 secretaris van kard. Guibert te Parijs, dan vic.-generaal en aartsdiaken van St. Dénis. Toen in Juli 1875 de wet vrijheid van onderwijs garandeerde, haastte men zich daarvan gebruik te maken. Reeds 11 Aug. was besloten tot stichting der Université Catholique te Parijs. H. werd als jong priester belast om in twee maanden tijd drie faculteiten te formeeren. Door de wet van 18 Maart 1880 werd de naam universiteit verboden aan vrije inrichtingen van hooger onderwijs. De wettelijke bepaling evenwel is in onbruik geraakt. Nog heden worden de Kath. univ. genoemd → Instituts Catholiques, doch ook met de namen Facultés Catholiques of Universités Catholiques aangeduid. Het Institut Catholique bij uitnemendheid was dat van Parijs, waarvan H. 16 jaar lang de eerste rector was. In den aanvang werd er door hem een vrije philos. cursus bij gegeven. Intusschen preekte hij met Monsabré sinds 1891 de befaamde conferenties in de Notre Dame. Zijn eloquentie was van een voornaam soort, voor een élite publiek, en speculeerde voornamelijk op de volledige overtuiging van den geest. Sinds 1892 in het parlement gekozen i.p.v. mgr. Freppel en aldaar zeer geapprecieerd in zake hooger onderwijs, sociale kwesties, enz.

H. was van een zeer nobel, echt priesterlijk karakter, goed en gevoelig van hart, bezocht van de hoogste tot de armste gezinnen van Parijs en Louville (waar hij een kasteel had), was leidsman zoowel van de heiligste zielen als van twijfelaars en gevallenen. Tijd om een volledige apologie te schrijven ontbrak hem, maar overal in zijn werken kan men zijn opvattingen terugvinden. *Beijersbergen van Henegouwen.*

Werken: Vie de la Mère Marie-Thérèse ([4]1887); L'éducation supérieure (1886); Du progrès de la philosophie (1887); Mélanges philosophiques ([2]1903); verzamelingen preeken en conferenties. — Lit.: Bricout, Dict. pratique de connaiss. religieuses (III Parijs 1926,

810-818); A. Baudrillart, Vie de Mgr. d'H. (2 dln. 1912-'14); J. Bricout, Mgr. d'H. apologiste (Parijs 1919).

5° Teyler van der, → Teyler van der Hulst.

Hulstachtigen (Aquifoliaceae), plantenfamilie; omvat 300 soorten boomen en heesters met stijve, soms stekelige bladeren. De bloemen zijn klein, de vruchten vleezig of sappig en rood of zwart van kleur. Deze laatste bevatten meerdere harde zaden. Van de 3 geslachten is alleen Ilex, hulst, met 280 soorten, van belang. *Bouman.*

Hulste, gem. in West-Vlaanderen, ten N. van Kortrijk, aan de Lampernisbeek, bijrivier van de Leie. Ruim 3 000 inw.; opp. 768 ha. Zandstreek. Landbouw. Vlasteelt en vlasnijverheid.

Hulster, Leo d', Vlaamsch dichter; * 1784 te Tielt, † 1843 te Gent, waar hij leeraar was bij het middelbaar onderwijs. Zijn gedichten werden in 1845 door Prudens van Duyse uitgegeven.

Hulsterloo, priorij, gelegen onder Kieldrecht (arr. St. Niklaas, prov. Oost-Vlaanderen), toebehoorend aan de abdij van Drongen, gesticht in 1156, vernield door de Geuzen.

Hulstvlieg (Phytomyza ilicis). De larven doorvreten de bladeren van hulst en voeden zich met het bladmoes. Schade niet groot.

Hulswit, Jan, Ned. schilder; * 1776 te Amsterdam, † 1822 te Nieuwer-Amstel. Hij schilderde meest landschappen, in hoofdzaak in den trant der 17e-eeuwers, maar in zijn teekeningen komt toch vaak een eigen visie op de natuur tot uiting.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Hulten, parochie in de gem. → Gilze.

Hulthem, Charles Jos. Emmanuel van, Vlaamsch bibliophiel; * 1764 te Gent, † 1832 te Brussel. Legde een verzameling aan van handschriften en zeldzame boeken, inz. over de geschiedenis van België. Na zijn dood werd die verzameling voor 315 000 frs. aangekocht door de Belg. regeering en maakte het eerste belangrijk bestanddeel uit van de Kon. Bibliotheek te Brussel. Onder de hss. het zgn. Hulthemsch handschrift, een perkamenten bloemlezing van 241 blz. van het einde der 14e eeuw, waarin o.a. Sint Brandaen, Vanden Houte, Theophilus, de abele spelen en sotternieën, boerden en liederen.

H. was ook een land- en tuinbouwkundige van beteekenis, aan wiens ijver de stichting van den botanischen tuin te Gent te danken is. Lange jaren was hij ook president van de Kon. Mij. van Landbouw en Kruidkunde, te Gent. *A. Boon/Moerlands.*

Hultsch, Friedrich, Duitsch Klass. philoloog; * 22 Juli 1833 te Dresden, † 6 April 1906 aldaar. H. was 1868-'89 rector der Kreuzschule te Dresden. Hij was een uitstekend kenner van de Antieke maten en gewichten en van de geschriften der Oude mathematici. H. bezorgde een uitg. van de Scriptores Metrologici, Censorinus e.a.

Werken: Gr. und Röm. Metrologie; Gewichte des Altertums. *Zr. Agnes.*

Hultschin (Tsjech.: Hlucin), stadje aan de Oppa, zijrivier van de Oder in Tsjecho-Slowakije; 5 000 Duitsch-sprekende inwoners.

Het **Hultschiner Ländchen,** d.i. de omgeving van het stadje Hultschin (opp. 316 km², 48 000 inw.), werd in 1919 bij het vredesverdrag van Versailles aan Tsjecho-Slowakije afgestaan. Verbouw van vlas; linnenindustrie.

Hulzen, Gerard Hendrik Ignaaz van, Ned. letterkundige; * 1860 te Zwolle; wijdde zich aan de journalistiek, schreef talrijke realistische schetsen, novellen en romans, deels handelende in de onderste lagen van de samenleving, deels in een tamelijk zwoele high-life-sfeer. Zijn stijl, beïnvloed door de taalopvatting der Tachtigers, vertoont hier de nadeelen van. Een sociale strekking beoogt hij niet, een sociaal effect bereikt zijn betere werk ongetwijfeld door de eerlijke weergave der werkelijkheid. H. schreef ook vsch. reisschetsen.

Voorn. werken: Zwervers (1899, II 1907); Getrouwd (1900); Van den zelfkant der samenleving (1903); In hooge regionen (1904); Zwitserland (1908); Liefde's Tusschenspel (1910). *Asselbergs.*

Hum, → Karst.

Humain, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche, op 7 km van deze stad, aan de Biran, een bijriviertje van de Lomme. Ca. 675 inw. Opp. 1 600 ha. Leem- en kalkgrond. IJzererts, roode marmer- en arduingroeven. Kasteel.

Humaniora. In Ned. verstaat men onder h. het voorbereidend hooger onderwijs, waarbij Latijn en Grieksch de voornaamste vakken zijn. Hiertoe behooren dus de gymnasia (de β-afdeelingen alleen in naam, daar het Latijn en Grieksch hier tot een minimum is beperkt), de gymnasium-afdeelingen van de lycea, en de seminaria, welke laatste de zuivere humaniora-opleiding het best hebben bewaard.

In meer beperkten zin verstaat men onder h. de twee hoogste klassen van een gymnasium (afdeeling α), die ook nog wel met de oude namen „poesis" en „rhetorica" worden aangeduid.

De humaniora-opleiding omvat 6 studiejaren en bereidt voor tot de universiteit. *Nuyens.*

Ook in België beteekent h. in eerste instantie het onderwijs met Latijn en Grieksch, voorbereidend tot de universiteit (Oude h.). Bij uitbreiding beteekent het echter ook de moderne humaniteiten, waar Latijn en Grieksch vervangen zijn door een versterkten cursus in de wiskundige wetenschappen, in de moderne talen en den handel (Moderne h.). Beide omvatten zes studiejaren: het zesde is het aanvangsjaar, het eerste is de beëindiging. *Denijs.*

Humanism, → Humanisme (sub 2° b).

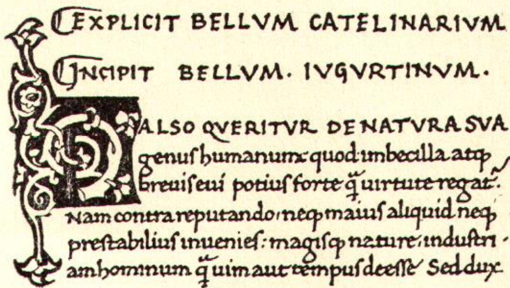
Humanisme, 1° geestesrichting in de beoefening der letteren. Bedoelde oorspronkelijk uit te drukken: vorming tot ware menschelijkheid. Als onderdeel van de → Renaissance is het H. de Renaissance-beweging, in zoo ver deze weer in het bijzonder en volgens den Renaissance-geest belang ging stellen in de werken der Grieksche en Latijnsche letterkunde. De eerste sporen van herleefde belangstelling in de → Klassieke Oudheid vinden wij in de zgn. Karolingische Renaissance (→ Alcuinus) en in de 12e eeuw in de Scholen van Chartres en Orleans (→ Joannes van Salisbury), maar het eigenlijke H. komt op in de 14e eeuw in Italië (→ Petrarca), vanwaar het zich verbreidt over Duitschland (→ Reuchlin), Frankrijk (→ Budé), Engeland (→ Thomas Morus), de Nederlanden [→ Agricola (10°); Erasmus], enz. Over de gesch. van dit H., zie → Klassieke philologie (geschiedenis der); vgl. ook → Klassieke Oudheid; Renaissance (sub Letteren).

Voor **Humanisme in de Opvoeding,** → Klassieke vorming. *Nuyens.*

2° Philosophische richting: **a)** van Aug. Comte, die een eeredienst der menschheid

trachtte te stichten (→ Comte, sub 2°); **b)** van P. Schiller, prof. te Oxford, die in zijn boek Humanism, philosophical essays (1903) en Studies in Humanism (1907) ieder absoluut waarheidsbegrip verwierp en de waarheid louter relatief door persoonlijke en individueele ervaring wilde bepalen (→ Pragmatisme).

Humanistische vorming, → Klassieke vorming.

Humanistisch schrift (1466).

Humanistisch schrift of R e n a i s s a n c e s c h r i f t, het schrift in Italië ontstaan gedurende de 15e eeuw, een navolging van de prachtige handschriften in minuskel der 11-12e eeuw en daarvan zeer moeilijk te onderscheiden. Naast deze Renaissanceminuskel, waarvan onze Lat. drukletter is afgeleid, ontstond een Humanistische cursiefletter, overeenkomend met onze gewone schrijfletter, waarin ook boeken geschreven en gedrukt werden. Deze ontwikkelde zich uit de cursief, die toen in Italië gebruikelijk was, onder invloed van het fraaie minuskelschrift.

L i t.: K. Brandi, Unsere Schrift (1911); Bretholz, Lat. Paläogr. ([3]1926). *Lampen.*

Humann, K a r l, Duitsch spoorwegingenieur en archaeoloog; * 4 Jan. 1839 te Steele, † 12 April 1896 te Smyrna. Als landmeter in Turkschen dienst ontdekte hij de ruïnen van Pergamum, die 1878-'86 onder zijn leiding werden opgegraven. Van 1891-'94 leidde hij de opgravingen in Magnesia a. d. Maeander. Sinds 1884 was H. directeur der kon. musea te Berlijn, met woonplaats in Smyrna.

W e r k e n: Die Ergebn. der Ausgrabungen zu Pergamon (met Conze, Bohn e.a.; 1880, '82, '88); Reisen in Klein-Asien und Nord-Syrien (met O. Puchstein, 1890). — L i t.: Th. Wiegand, Der Entdecker von Pergamon, K. H. (1930). *Zr. Agnes.*

Humanum genus, encycliek van Leo XIII van 20 April 1884, waarin de paus de Vrijmetselarij opnieuw veroordeelt en den Katholieken het lidmaatschap ervan verbiedt. Op 10 Mei volgde hierop een instructie van de Congregatie van het H. Officie, waarin overtreders van dit verbod met den kerkelijken ban bestraft worden.

L i t.: Acta Leonis XIII (IV, 43); Acta S. Sedis (XVI, 425); Civiltà Cattolica (VI, 525). *Gorris.*

Humbeeck, P i e r r e E d u a r d v a n, liberaal politicus; * 17 Mei 1829 te Brussel, † 1890 aldaar. Advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel, had hij spoedig als radicaal-liberaal een aandeel in den politieken strijd; werd in 1860 lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers en vervulde dit mandaat tot 1884, toen hij niet meer herkozen werd. In 1878 werd hij in het „strijdkabinet" Frère-Orban de eerste Belg. min. van Openbaar Onderwijs en bleef hij bekend als min. van de zgn. „ongelukswet" of schoolwet van 1879, waardoor het onderwijs in zijn geheel op laïcistische leest werd geschoeid. *Uytterhoeven.*

Humbeek, gem. in Belg. Brabant, aan de vaart Brussel—Rupel (VI 96 C 2); opp. 787 ha; ca. 2 350 inw.; landbouw. Mooi kasteel uit de 17e eeuw. De kerk en de dorpskom werden in 1914, bij het begin van den Wereldoorlog, in de asch gelegd.

Humber, aestuarium aan de Oostkust van Engeland (XIII 464 F 5), ontstaan uit de samenvloeiing van Trent en Ouse bij Faxfleet; vandaar loopt de Humber 20 km naar het O., daarna 32 km naar het Z.O. De mond bij Spurn Head is 15 km breed. Zeer belangrijke scheepvaartweg. Havensteden Hull en Goole.

Humbercourt, → Guy van Brimeu.

Humbertus de Romanis, Dominicaan, * ca. 1200 te Romans, † 14 Juli 1277 te Valence. Hij trad in 1224 in de Orde en was 1254-'63 generaal; had door zijn verklaring van regel en constituties en vastlegging der hist. traditie groote verdiensten voor de organisatie en eenheid der Orde; gaf haar een eigen liturgie en bevorderde den studie- en missiegeest. Door zijn Opus tripartitum had hij grooten invloed op het concilie van Lyon (1274).

U i t g.: Opera B. Humberti de vita regulari, ed. J. Berthier O.P. (2 dln. Rome 1888-'89). — B i b l i o g r.: Script. ord. (I, 141 vlg.). — L i t.: M. de Waresquiel, Le bienheureux H. de Romans (Parijs 1901); A. Mortier O.P., Hist. des Maîtres Généraux (I, 415 vlg.); K. Michael, Das Opus Tripartitum (Graz [2]1926); F. Heintke; H. von Romans (Berlijn 1933). *Lambermond.*

Humbertus, bisschop van **Silva Candida,** kardinaal, Benedictijn; † 1060. Bourgondiër of Lotharinger, overtuigd voorstander van de hernieuwingsbeweging en vertrouwd raadsman van paus Leo IX, die hem naar Rome beriep. Zijn optreden tegen → Caerularius, patriarch van Konstantinopel, had geen succes. Toch bezat hij ook daarna het groote vertrouwen van het pausdom in den strijd tegen de misbruiken in de Kerk.

L i t.: A. Fliche, La Reforme Grégorienne (I Leuven 1924, 265 vlg.). In die zelfde richting: A. Michel, Humbert und Kerullarios (zie Fliche, in: Rev. Hist. Eccl., 1926, 110 vlg.); H. X. Arquillière, S. Grégoire VII (Parijs 1934; register). *v. d. Borne.*

Humboldt, 1° (F r i e d r i c h H e r m a n n) A l e x a n d e r, F r e i h e r r v o n, Duitsch natuuronderzoeker, broeder van 2°; * 14 Sept. 1769 te Berlijn, † 6 Mei 1859 aldaar. Genoot zijn opvoeding aan het Pruis. hof, studeerde daarna te Frankfort, Berlijn en Göttingen. In 1790 begon hij met G. Förster zijn eerste internationale reis, waarbij hij Frankrijk, België, Nederland en Engeland bezocht. In dit jaar verscheen zijn eerste publicatie: Ueber die Basalte am Rhein nebst Untersuchungen über Syenit und Basanit der Alten. Van 1791-'92 studeerde hij bij Werner in Freiberg geologie en ver-

Alexander von Humboldt.

keerde in den Weimarschen kring met Goethe, Schiller e.a. Daarna was hij in staatsdienst als mijningenieur in het Fichtelgebergte werkzaam tot 1797. In 1798 bestudeerde hij met Leopold von Buch de omgeving van Salzburg. In Juni 1799 begon H. met den Franschen botanicus Aimé Bonplant een vijfjarige reis naar Centraal- en Zuid-Amerika. Na zijn terugkomst vestigde hij zich in Parijs, waar hij met vele medewerkers de resultaten van deze reis in een 30-deelig werk uitgaf, naast vele andere publicaties. Hij bleef er 20 jaar en bereisde van daar uit geheel Europa. In 1827 verhuisde hij naar Berlijn, waar hij aan de universiteit een reeks beroemde voordrachten hield. Spoedig vertrok hij met Rose en Ehrenberg naar den Oeral, de Kaspische Zee en Siberië, waarna hij met zijn hoofdwerk, het 5-deelige Kosmos, Entwurf zu einer physikalischen Weltbeschreibung, begon.

Het voornaamste gebied, waar zijn ideeën een blijvenden invloed uitgeoefend hebben, ligt in de vulcanologie. Door zijn weinig geëvenaarde ervaring, zijn vlotte dichterlijke en philosophische beschrijvingen is zijn invloed groot geweest door de aansporing tot natuuronderzoek, die van hem uitgegaan is. Hij legde mede de basis voor de oceanographie, zoögeographie, en klimatologie.

L i t. : K. Bruhns, A. v. H., Eine wissensch. Bibliographie (3 dln. Leipzig 1872). *v. Tuijn.*

2° W i l h e l m v o n, Duitsch staatsman, taalkundige, aestheticus en veelzijdig geleerde; broer van 1°; * 22 Juni 1767 te Potsdam, † 8 April 1835 te Tegel bij Berlijn. Vriend en vertrouweling van Goethe en Schiller, achtereenvolgens diplomaat te Rome, te Weenen en te Londen, nadien minister van Binnenl. Zaken en Eeredienst en in die hoedanigheid stichter van de univ. van Berlijn en hervormer van de Pruis. academie. H. ondernam tusschendoor allerlei verre reizen, met taalwetenschappelijke doelstelling. Dit bracht hem tot grondige kennis van Baskische, Noord-Amerik. en Maleisch-Polynesische talen. Zijn omvangrijkste werk, Ueber die Kawisprache auf der Insel Java (3 dln. 1836-'40), behelst een inleiding Ueber die Verschiedenheit des menschl. Sprachbaues, die, op den grondslag eener Kantiaansche wijsbegeerte, als de stichtingsakte der moderne algemeene taalkunde, tegen de vroegere, oppervlakkige taalphilosophie (of algemeene grammatica), is te beschouwen.

Wilhelm von Humboldt.

U i t g. : Leitzmann, Gesamm. Schriften (12 dln. Berlijn 1903-'20); A. v. Sydow, Briefwechsel (8 dln. 1906-'16). — L i t. : R. Haym, W. v. H. (1855); A. Leitzmann, W. v. H. (Berlijn 1919); R. Leroux, G. de H. (Parijs 1932); J. Gaudefroy-Demombynes, L'oeuvre linguistique de H. (Parijs 1931). *Baur.*

Humboldtia (Batschia), in Voor-Indië voorkomend geslacht der plantenfamilie → Caesalpiniaceeën. Bloeit met mooie, oranje-roode bloemtrossen.

Humboldtketen, hooggebergte in Centraal-Azië (VII 383 A B 3), het Westelijkste deel van den Nansjan. Waterscheiding ten Z.W. van de Gobi.

Humboldt-range, bergketen in het Westen van Nevada (V. St., 40° N., 118° - 119° W.).

Humboldt-river, rivier in de V. St., ontspringt in het N. van Nevada (42° N., 117° W.), stroomt Zuidwestwaarts naar het Humboldtmeer over een afstand van 560 km. Het omliggende gebied heeft een woestijnkarakter.

Humboldttop, berg op Nieuw-Caledonië, 1 634 m hoog. De berg heeft een jong reliëf met steile hellingen en nauwe dalen.

Humbug (Eng., = bluf, boerenbedrog), Eng. „slang"-term, ca. 1750 vanuit N. Amerika op het continent gekomen, voor minderwaardige zaken en de schreeuwerige, soms sluwe reclame eromheen. Dit vindt men al in „The student" van 1750-'51, 2, 41. Drie jaar later fungeert het als ondertitel van Ferdinando Killigrew's „The universal Jester". Afgezien van de nog steeds onzekere etymologie, die vlg. Skeat (Etym. Dict., 1898) teruggaat op hum = truc en bug = duivel, spook, dus ongeveer = loos alarm, of vlg. anderen op het West-Engelsche humbug = bromkever, wordt de beteekenis misschien nog het best weergegeven door den titel van het boek van den „King of humbug", Ph. T. Barnum, den bekenden speculant en impressario, nl. „Money-getting, hints and helps how to make a fortune" (1883). Vgl. nog: E. M. Vacano, Humbug (Reclam 2321). *Brouwer.*

Hume, D a v i d, Eng. wijsgeer, empirist en scepticus; * 26 April 1711 te Ninewells bij Edinburgh, maakte talrijke reizen naar het vasteland, † 25 Aug. 1776 te Edinburgh. Geheel de inhoud der kennis bestaat volgens H. uit ervaringsindrukken en voorstellingen; de verbeelding brengt ons ertoe, die op een werkelijkheid buiten ons te betrekken, maar het verstand kan dit op geen enkele wijze rechtvaardigen; wij weten eenvoudig niet, of er aan onze kennis iets buiten ons bewustzijn beantwoordt. In het bijzonder richt H. zijn critiek op de begrippen oorzakelijkheid en zelfstandigheid, wier objectieve beteekenis hij bestrijdt.

David Hume.

V o o r n. w e r k e n : Enquiry concerning human understanding; Enquiry into the principles of morals; History of England. — L i t. : A. J. de Sopper, D. H.'s kenleer en ethiek (1907); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Humelgem, dorp in de gem. → Steenokkerzeel.

Humeraal (Lat. humerale = schouderkleed), 1° naam (sinds 9-11e e.) voor den liturgischen schouderdoek, oorspr. anabolagium en later (13e e.) **amict** genoemd: de door de Ouden gebruikte halsdoek, in

liturg. gebruik in Rome vóór de 8e e., op de oude wijze over de alb gedragen, bij zijn verspreiding (8e-11e e.) eronder gedragen en sedert evenzoo in Rome (niet in Milaan), uitgezonderd de paus (→ Fano), die later zwichtend, sindsdien een tweede h. draagt onder de alb. De h. moet van linnen zijn, vierkant, van twee banden voorzien, en gewijd worden. Sinds 10e e. omhulde men ook het hoofd ermede (vgl. het gebed onder het aandoen), later (15e-18e e.) niet meer, uitgezonderd bij Benedictijnen, Dominicanen e.a. Sinds de late M.E. doet de bisschop den subdiaken bij de wijding de h. aan. → Gewaden (liturg.).

2° Naam, historisch minder juist, voor → schoudervelum.

L i t. : Braun, Die lit. Gewandung (Freiburg) : id., Die liturg. Paramentik (Freiburg). *Louwerse.*

Humerus, opperarmbeen; → Ledematen.

Humfred, een der twaalf zonen van Tancred van Hauteville; † 1056. Hij werd in 1051 graaf van het Noormannenrijk in Apulië en raakte in conflict met paus → Leo IX; in den daarop gevolgden oorlog werd de paus gevangen genomen, doch door de Noormannen met grooten eerbied behandeld.

Humide gebieden (g e o l.) hebben in tegenstelling met a r i d e een grooteren neerslag dan door verdamping weggevoerd kan worden. Hier is de verweering sterk en de grondsoorten, welke hier ontstaan, zijn, door het overheerschen van naar beneden gerichte waterbeweging, geheel anders dan in aride gebieden.

Humidistaat, apparaat, dat een ruimte, waarin het is opgesteld, op een bepaalden vochtigheidsgraad houdt door het automatisch inschakelen van het vochttoevoer-apparaat, zoolang de gewenschte vochtigheid nog niet is bereikt, en het automatisch uitschakelen ervan, zoodra de ingestelde vochtigheid tot stand is gekomen.

Humiditeit, → Vochtigheid.

Humiliana (Umiliana of Emiliana) **de Cerchi** (de Circulis), de eerste zaligverklaarde van de Derde Orde van St. Franciscus; * 1219 te Florence, † 19 Mei 1246 aldaar. Gehuwd 1235; weduwe 1240. Vanaf 1241 woont zij bij haar ouders in en leidt een leven van boete en beschouwing, steeds bereid offers te brengen voor de armen. In hevige beproevingen en langdurige ziekte een voorbeeld van opgewekt en heldhaftig geduld. Haar gebedsleven werd door verschillende gunsten begenadigd. Door Innocentius XII zaligverklaard. Feest in de Orde 2 Juni.

L i t. : Acta S. S. Maii (IV 1685, 385-418) ; Studi Francescani (VII 1921, 196-206). *Feugen.*

Humiliate capita vestra Deo (Lat., = buigt uw hoofd voor God), toeroeping door den diaken (of priester), voorafgaand aan het laatste gebed der H. Mis in de → Vasten (→ Oratio super populum).

Humiliaten, een b r o e d e r s c h a p van leeken, mannen zoowel als vrouwen, die in eigen huisgezin een leven van armoede leidden en een handwerk uitoefenden. Omstreeks 1178 treft men deze broederschap in Lombardije aan. Zij hielden zich vooral bezig met het weven van wol. Nog in 1850 werden hun vroegere fabrieken door Kath. sociologen als een oplossing v. h. maatschappelijk vraagstuk beschouwd. Zij hielden regelmatig samenkomsten, zonder dat een priester de leiding had; er werd door leeken gepredikt. Al spoedig een s e k t e, die van de leer der Kerk afweek, haar overheid uitschakelde, zich zelf priesterlijke functies aanmatigde en volslagen armoede wilde. In 1184 werden zij geëxcommuniceerd, omdat ze aan het pauselijk verbod om in het openbaar te prediken niet gehoorzaamden. Innocentius III wist een deel der afvalligen tot de Kerk terug te brengen en in 1201 in een O r d e (met drie klassen) te vereenigen, nl. in de wereld levende tertiarissen; een congregatie voor leeken, mannen zoowel als vrouwen, en een eigenlijke eerste Orde voor priesters en nonnen. In 1227 werd hun regel door Gregorius IX herzien. De Derde Orde der H., die wel de oudst bekende Derde Orde mag worden genoemd en gedeeltelijk het voorbeeld is geweest van de Derde Orde van St. Franciscus, verbrak al spoedig het verband met de Orde en is in het midden der 14e e. verdwenen. In de 16e e. verslapte ook in de overgebleven orden de kloosterlijke tucht; een poging van den H. Carolus Borromaeus ze te hervormen, mislukte; Pius V gaf in 1571 bevel tot opheffing. De nog goede kloosters werden den Barnabieten toegewezen, het vermogen der overige werd voor goede werken besteed.

De vrouwelijke tak, die zich aan verpleging van zieken, vooral van melaatschen wijdde, werd niet opgeheven. Zij zijn nog in 5 kloosters in Italië werkzaam. *Feugen.*

L i t. : H. Tiraboschi, Vetera Humiliatorum monumenta (3 dln. Milaan 1766-'69); L. Zanoni, Gli Umiliati (Milaan 1911; met nieuwe gegevens); F. v. d. Borne, Die Anfänge des franzisk. Dritten Ordens (1925).

Humilis, Zalige, Franciscaner leekebroeder; * 26 Aug. 1582 te Bisignano (Calabrië), † 26 Nov. 1637 aldaar. Trad in 1609 in de Orde. Leidde een leven van strenge versterving. Menigmaal in extase. Hoog geacht door Gregorius XV, die hem naar Rome riep, en Urbanus VIII. 29 Jan. 1882 zaligverklaard. Feest in de Orde 27 November.

L i t. : Acta O.F.M. (1882, 38-40). *Feugen.*

Hummel, J o h a n n N e p o m u k, componist; * 14 Nov. 1778 te Pressburg (Bratislava), † 17 Oct. 1837 te Weimar; bekleedde op vsch. plaatsen het ambt van kapelmeester, heeft nog 2 jaar onderricht van Mozart gehad. Onder zijn werken bevindt zich vooral klaviermuziek, terwijl zijn Klavierschule het eerste werk is, waar vingerzetting methodisch wordt behandeld.

L i t. : Meyer, J. N. H. als Klavierkomponist (1922); Benyovszkij, J. N. H. (1934). *Piscaer.*

Hummelauer, F r a n z v o n, Jezuïet, exegeet; * 14 Sept. 1842 te Weenen, † 12 April te 's Heerenberg. Hij bewoog zich vooral op het terrein van het O. T. In 1903 benoemd tot consultor der Bijbelcommissie, zocht hij bemiddelend op te treden tusschen moderne en conservatieve richting bij de Kath. exegeten.

W e r k e n : o.a. Der biblische Schöpfungsbericht (1877) ; Nochmals der biblische Schöpfungsbericht (1898) ; Das Vormosaische Priestertum (1899) ; Exegetisches zur Inspirationsfrage (1904). *C. Smits.*

Hummelo en Keppel, gem. in de prov. Gelderland (XI 511 E 3), in het Z.W. van den Achterhoek, aan weerszijden van den Ouden IJsel. Omvat de dorpen: Hummelo, Hoog-Keppel en Drempt. Ruim 3 100 inw., waarvan 83% Ned. Herv. en 16% Kath. Opp. 4 736 ha. Middelen van bestaan: landbouw en veeteelt; te Laag-Keppel een ijzergieterij (60 arb.). Enkele fraaie kasteelen, o.a. Kasteel Keppel te Laag-Keppel, herbouwd tusschen 1593 en 1615, in 1750 en 1850 vergroot; de toren is van een vroeger kasteel (15e eeuw). Te Hummelo, kasteel „Enghuizen” in Italiaanschen villastijl (1835), herbouwd op de plaats van het vroegere kasteel (14e eeuw). De Ned. Herv.

kerk te Hoog-Keppel dateert uit de 14e eeuw met tufsteenen toren (12e eeuw). Te Drempt is de Ned. Herv. kerk in 1868 vernieuwd; de toren is uit de 12e e. *Heijs.*

Humor (Lat., = vocht) is een zeker gevoel voor het lachwekkende, maar een gevoel, dat berust op sympathie en verband houdt met een zekere levensbeschouwing. Kenmerken zijn een meerderheidsgevoel zonder minachting, met liefde en begrip, met waardeering voor het waardevolle in het kleine, onbeduidende. Weemoed gaat ermee gepaard, doch zonder eenige bitterheid. In heel de lit. treft men er sporen van aan: Van den Vos Reinaerde, Don Quijote, bij Shakespeare, enz. Bewuste beoefening van den h., cultus ervan sedert de 18e e. in Engeland (Sterne), vandaar naar Duitschland (Jean Paul, Heine) en Nederland (→ Humorrealistische richting).

Lit.: F. Malherbe, H. in die algemeen en sy uiting in die Afrik. lett. ([2]1932); E. Jongejan, De humor-„cultus" der romantiek in Nederland (1933); W. Staverman, H. en humoristen, in De Nieuwe Taalgids (XXVII 1933); C. Veth, De h. in de moderne Nederlandsche litteratuur (1929). *v. d. Eerenbeemt.*

Humoraalpathologie, naam voor vsch. medische theorieën, die dit gemeen hebben, dat zij den grond der ziekten zoeken in de vochten des lichaams, in tegenstelling met de solidair-pathologie, die de oorzaak zoekt in de vaste deelen van het lichaam. De oudste Europ. h. vindt men in de theorieën van Alcmaeon en vooral van Hippocrates; vnl. in de theorie der vier lichaamsvochten, bloed, slijm, gele en zwarte gal, wier onjuiste menging ziekte veroorzaakt. Een andere h. werd verkondigd in de 17e e. door de aanhangers van de zgn. iatrochemie, die de denkbeelden van de toenmalige chemie op simplistische wijze op de geneeskunde toepasten en de ziekte-oorzaak zagen in zgn. chemische veranderingen van het bloed. De naam h. werd weer levendig op het eind van de 19e e., toen er velen waren, die de verschijnselen van immuniteit in het bloed zochten en niet in de cellen.

Ten laatste wordt de naam h. ook wel gebruikt, om aan te duiden, dat de lichaamssappen, die door de endocrine klieren worden afgescheiden, zeer voorname oorzaken zijn van gezondheid en ziekte. *Schlichting.*

Humoreske (Fr. humoresque = humoristisch), korte vertelling, humoristisch, zonder bijsmaak van bittere satire of overdrijving.

Humoreske is in de muziek een compositie van scherzokarakter, echter niet, zooals het scherzo, aan een driedeelige maat gebonden.

Humorrealistische richting, een richting in de West-Europeesche letterkunde, ca. 1840 onder overwegend-Engelschen invloed (Dickens, Lamb, Irving) ontstaan, en die humor en realisme met elkander verbindt in het schetsen van typen en toestanden. In Nederland werd het H. gehuldigd door een vriendengroep Leidsche studenten, waartoe o.a. Beets, Kneppelhout, Hasebroeck, van Koetsveld en Gervin behoorden. Beets: Camera Obscura, door Hildebrand; Kneppelhout: Studententypen, door Klikspaan, zijn de meest bekende werken.

Lit: C. Hazewinkel, Bijdrage tot de psychologie der humoristen (1922); E. Jongejan, De humor-„cultus" der romantiek in Ned. (1933); W. H. Staverman, in De nieuwe Taalgids (1933, 1-19). *v. d. Eerenbeemt.*

Humperdinck, Engelbert, Duitsch componist; * 1 Sept. 1854 te Siegburg (Rijnland), † 27 Sept. 1921 te Neustrelitz. Zijn sprookjesopera Hänsel und Gretel (1893) is wereldbekend geworden en heeft op de Duitsche opera na Wagner een onbetwistbaren invloed uitgeoefend. In dit werk heeft H. Wagner's leidmotieven-systeem met het oude volkslied en kinderlied vermengd en de inhoudsrijke mythe tot het sprookje teruggebracht. Zeer geslaagd is ook het muziekdrama Die Königskinder (1910), terwijl de comische opera Die Heirat wider Willen (1905) jammer genoeg aan een ongelukkig libretto lijdt. Verder schreef H. nog een aantal andere opera's, tooneelmuziek (voor het Deutscher Theater van Reinhart), orkeststukken, liederen enz.

Lit.: O. Besch, E. H. (1912); H. Kühlmann, Stil und Form in H.'s Hänsel und Gretel (diss., Marburg 1930). *Reeser.*

Humphrey van Gloucester, → Jacoba van Beieren.

Humphr(e)y, Ozias, Eng. schilder; * 8 Sept. 1742 te Honiton (Devon), † 9 Maart 1810 te Londen. Reisde in Frankrijk en Italië, ging verder naar Indië. Miniatuur- en portretschilder. Veel zijner portretten zijn als gravure gepubliceerd.

Humphrey-Ward, Mary Augusta, Eng. romanschrijfster; * 11 Juni 1851 te Hobart (Tasmanië), † 24 Maart 1920 te Londen. Geboren op Tasmanië, waar haar vader schoolinspecteur was; ontving haar opvoeding te Oxford, waar associaties met prominente denkers haar speculatieven geest vroegtijdig wakker maakten. Na zich eenigen tijd aan de Spaansche letteren gewijd te hebben, schreef zij in 1881 haar eerste boek in het Eng., Milly and Olly, een verhaal van een kinderleven. In 1884 volgde een meer ambitieus werk, een studie van modern leven, Miss Bretherton. In 1888 zag „Robert Elsmere" het licht, een gewetensdrama in romanvorm, met een scherpe analyse van het conflict tusschen orthodoxie en „higher criticism" in de ziel van een Anglic. geestelijke, een gedurfd onderwerp voor een vrouw in dien tijd. De bespreking van den roman door W. E. Gladstone in The Nineteenth Century (Mei 1888: Robert E. and the Battle of Belief) maakte de schrijfster beroemd. Minder bekend zijn: David Grieve (1892); The Story of Bessie (1895); Helbeck of Bannisdale, met als onderwerp het Kath. ascetisch ideaal versus modern leven (1895); Eleanor (1900); Lady Rose's Daughter (1903); The War and Elisabeth (1918), enz.

Lit.: Janet Trevelyan, The Life of Mrs. H. W. (1923). *F. Visser.*

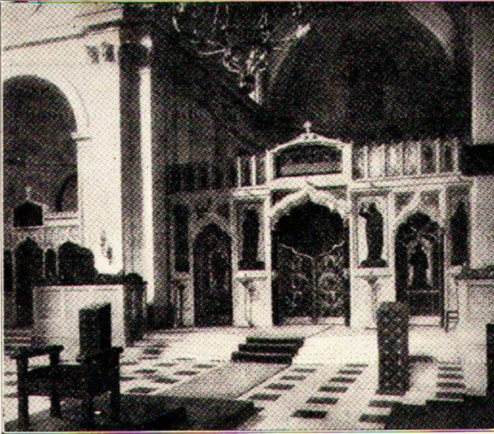
Humus is de in goed verweerden toestand overgegane organische stof, waarvan de chemische samenstelling nog grootendeels onbekend is. Al naar hun oplosbaarheid in water, alcohol of loog onderscheidt men in den h. vsch. bestanddeelen (deels zuren). De wijze, waarop de omzetting (humificatie) van planten- en dierresten in den grond plaats heeft, is sterk afhankelijk van den luchttoevoer. Is deze ruim, dan zal, onder inwerking van bacteriën en bij aanwezigheid van voldoende warmte, vocht en een zwak-zure tot neutrale reactie, een langzame oxydatie der organische stof tot stand komen. Uit de oorspr. massa ontstaat dan een structuurlooze, amorphe zwart-bruin gekleurde stof: de milde h. Is de luchttoetreding daarentegen gebrekkig, dan treden rottingsverschijnselen op, waardoor een moeilijk ontleedbare turfachtige massa ontstaat: de zure h., welke door zijn hoog gehalte aan vrije humuszuren nadeelig is voor den groei der cultuurgewassen.

De milde h. houdt ingevolge zijn colloïdale eigen-

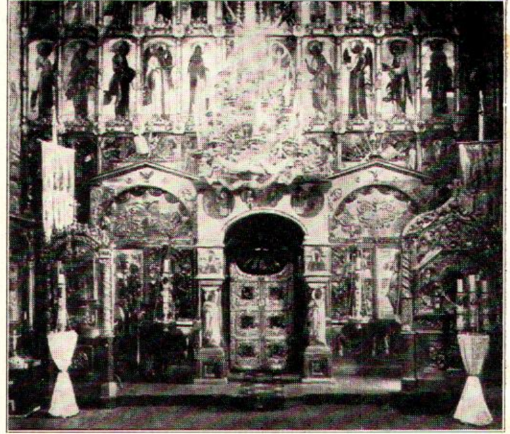
ST. HUBERTUS

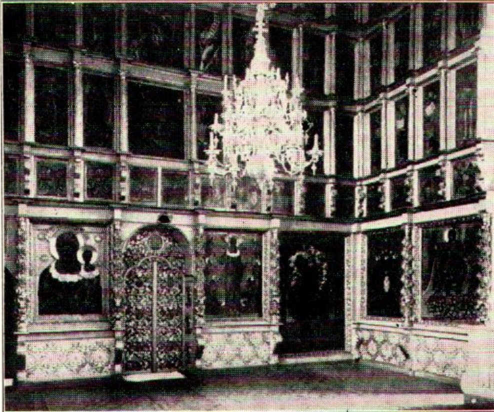
Kopergravure van Albrecht Dürer.

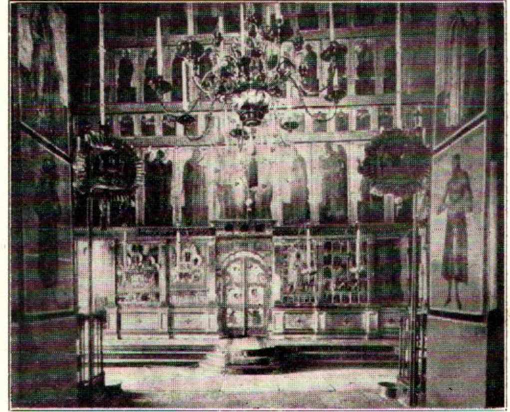
Iconostase in de Russische kerk van St. Antonius-Abt te Rome (1931).

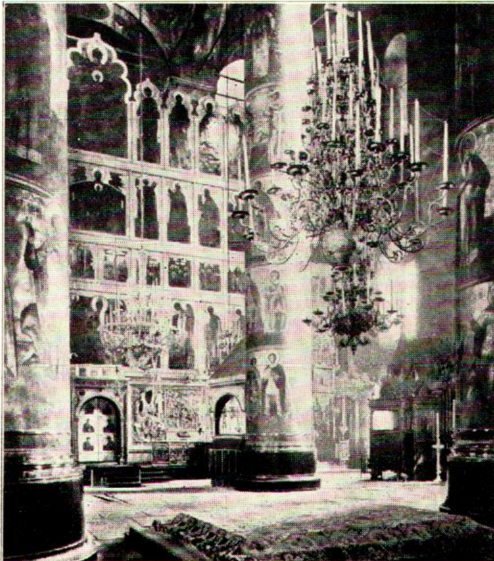
Iconostase in de kerk van den Allerh. Verlosser te Rostow (17e eeuw).

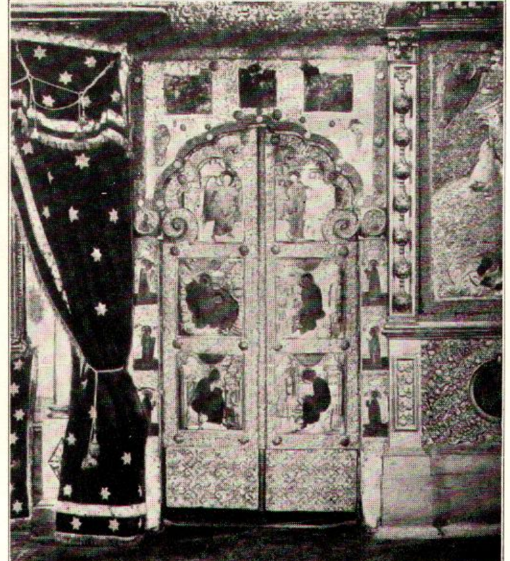
Iconostase in de kerk van den H. Joannes te Wologda (16e eeuw).

Iconostase in de kerk van den Allerh. Verlosser te Sweni-gorod (17e eeuw).

Iconostasein de kerk van Maria-ten-Hemelopneming te Moskou (17e eeuw).

Iconostasedeur in de Heilige Sofiakerk te Nowgorod (15e eeuw).

schappen water vast, maakt daardoor den lossen grond bindiger en den zwaren kruimeliger. Hij is ook de drager van de plantenvoedende stoffen, de krachtbron voor de nuttige bodembacteriën, levert bij voortgaande ontleding koolzuurgas als voedsel voor de planten en oplosmiddel voor de bodemmineralen. Door een geregelden toevoer van humusvormende stoffen (stalmest en groenbemesting) aan den bodem, gepaard aan een goede grondbewerking en het handhaven van een zwakzure tot neutrale reactie v.d. grond, zal het gehalte aan milden h. op peil blijven en daardoor de vruchtbaarheid van den bodem vergroot worden. Men tracht dit den laatsten tijd ook te bereiken door toevoer van kunstmatig bereide humusmeststoffen, bijv. Nettolin.

De meeste klei- en zavelgronden bevatten minder dan 4% h., de gewone zandgronden meestal 4-8%. Gronden met meer dan 10% h. noemt men h u m u s - g r o n d e n ; veengronden bevatten meer dan 30% humus. *Dewez.*

In den b o s c h b o u w is de rol van den b o s c h - h u m u s, die met de bodemflora het b o d e m - d e k vormt, van overwegend belang. In het oerwoud komt alle gevormde organische stof weer op den bodem terecht; ook in het cultuurbosch wordt er, in vergelijking met den landbouw, slechts weinig aan onttrokken. Bewerking en bemesting blijven zoo goed als altijd achterwege en maken plaats voor de biologische verpleging van den bodem, welke vnl. door de keuze van de boomsoorten, door de regeling van de lichttoetreding door middel van uitdunnen, en van de methoden van velling der opstanden plaats vindt.

Een voor den boomgroei ongunstige toestand is de vorming van r u w e n humus, optredend bij kalkarmoede en relatieve droogheid van den bodem; deze kan dikke, vrijwel onverteerde lagen vormen en aanleiding geven tot boschturf; ook in dunne laag kan hij reeds een noodlottigen invloed op den wasdom van het bosch uitoefenen.

Door uitspoeling van humusstoffen uit den ruwen humus wordt de bovenlaag van den grond vaak uitgeloogd tot zgn. loodzand, dat grauwgrijs van kleur en zeer onvruchtbaar is; daaronder zetten de uitgeloogde stoffen zich weer af tot een donkerbruine tot zwarte laag, oerbank of koffiebank genaamd, die door zijn hardheid en ondoordringbaarheid de ontwikkeling der boomwortels verhindert en de water- en luchtbeweging in den bodem belemmert. *Sprangers.*

Humusstoffen ontstaan door → inkoling van hout- en plantenresten. → Humus.

Hundelgem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 14 km ten N.O. van Oudenaarde, aan den straatweg naar Aalst over Oombergen; opp. 182 ha, 650 inw.; landbouw.

Hunebed, Megalithisch grafmonument, in tegenstelling met de eigenlijke → dolmen bedekt met meerdere steenen. De h. in Ned. behooren tot de zgn. „Riesenstuben", die men ook elders in N. en W. Europa aantreft. Een afwijkenden vorm vertoont het h. of Lange Graf van de Schimmer Esch bij Emmen met meer dan één grafkamer. De h. van het eerste type bestaan uit een rechthoekige grafkamer, gevormd door twee rijen staande steunsteenen aan de lange zijden, die telkens paarsgewijze een deksteen dragen, terwijl aan de korte zijden zich een zgn. sluitsteen bevindt (zie de afbeeldingen in kolom 199 en 200 van deel IX). In het midden van één der lange zijden is de toegang, waarvoor dikwijls een portaal, dat gevormd wordt door één of twee paar steenen aan weerszijden' gedekt met den zgn. poortsteen. Gewoonlijk lag zulk een h. geheel onder een kunstmatig opgeworpen zandheuvel, die omgeven was door een rij kleinere opstaande steenen. Men bracht dit type in verband met de rotsgraven rondom de Middellandsche Zee en besloot dan tot volksovereenkomst en stameenheid; een conclusie, even onzeker als verdere theorieën, die men aan de h. heeft vastgeknoopt. Beenderresten trof men weinig aan, veel gebruiksvoorwerpen echter: steenen beitels, pijlspitsen, enz., aardewerk, sieraden. Men dateert de h. in Ned. gewoonlijk in den jongen Steentijd, ca. 3000-2000 v. Chr. In Zuidelijker h. trof men ook bronzen voorwerpen. De steenen van de h. zijn Skandinavische zwerfsteenen, die in den IJstijd met de gletsjers zijn afgeschoven. (Zie afb. 4 op de plaat t/o kolom 384 in dl. IX.) *W. Vermeulen.*

L i t. : N. Aberg, Die Steinzeit in den Niederlanden (1916) ; J. H. Holwerda, Nederland's vroegste geschiedenis (1925) ; A. E. v. Giffen, De H. in Ned. (1925-'27) ; Bursch, over. H. (in Meded. v. Leiden).

Hunebeddencultuur, → Hunebed; Graf (B,a).

Huneborg, vóór-Saksische versterking bij Weerselo (Ov.), waarsch. uit begin 1e eeuw n. Chr.

L i t. : J. H. Holwerda, Ned.'s vroegste gesch. (1925).

Hunedoara (Roemeensch; Hongaarsch: Vajda Hunyad; D.: Eisenmarkt), stad in Zevenburgen (Roemenië), aan de Cerna, zijrivier van de Maros (45° 47′ N., 22° 54′ O.). Ca. 5 000 inw. IJzerindustrie. Stamslot van het geslacht Hunyadi.

Huneker, J a m e s G i b b o n s, Amer. kunstcriticus; * 31 Jan. 1860 te Philadelphia, † 9 Febr. 1921 te New York. H. studeerde in de rechten aan de Law Academy te Philadelphia, gaf les aan de National Conservatory te New York; was muziek-, tooneel- en kunstcriticus aan vsch. Amer. tijdschriften. Zijn studies speciaal over het Impressionisme zijn beteekenisvol. Hij schreef ook een autobiographie en een roman, „Painted Veils", die om moreele redenen te verwerpen is.

V o o r n. w e r k e n : Overtones (1909) ; Promenades of an Impressionist (1910) ; New Cosmopolis (1915); Unicorns (1917) ; Variations (1921). Biographieën : Chopin (1900); Franz Liszt (1911). *J. Panhuijsen.*

Huneric, koning der Vandalen in Afrika (477-484). Als Ariaan heftig vervolger der Katholieken.

Huneschans, → Hunnenschans.

Hunger, Heilige, bisschop van Utrecht (854-866), gekozen door tusschenkomst van St. Odulf. Onder hem werd Utrecht door de Noormannen verwoest, zoodat hij zich met zijn kanunniken naar St. Odiliënberg terugtrok. Hij bezocht de synode van Toul en verzette zich tegen de echtscheiding van koning Lotharius II; met den Christen-geworden Noorman Rorik stond hij op goeden voet. Feestdag 22 December.

L i t. : G. H. Hofman, Het graf v. d. H. H., in Arch. aartsb. Utr. (XXI 1894, 213) ; B. H. Klönne, Het graf v. d. H. H., ibid (XXII 1895, 313). *Post.*

Huniga-meer, droogmakerij in het Diluviaal schiereil. ten Z. van Midwolde en Finsterwolde (prov. Groningen); in 1848 drooggelegd.

Hunnebed, gewone benaming voor het meer juiste → Hunebed.

Hunnen, een uit Azië stammend volk, dat in de Chineesche geschiedenis van ca. 300 v. Chr. Hiung-nu genaamd wordt en welks oorsprong niet met zekerheid vast te stellen is. Waarsch. vnl. bestaande uit Mongoolsche elementen, zijn de H. bij hun trek naar het W. vermengd met Perzische en Finno-Oegrische be-

standdeelen. In de 2e eeuw v. Chr. stichtte Moh-toeh, het hoofd der H., een rijk, dat zich uitstrekte over Mongolië en O. Toerkestan. In de 1e eeuw v. Chr. werd dit rijk vernietigd en in 54 v. Chr. stelden de H. zich onder bescherming van China. Zij vervielen nu in twee zgn. „horden”. De Z. horde bevolkte enkele prov. van China en assimileerde zich allengs met het Chin. volk. De N. horde wist in de 4e en 5e e. een groot rijk te stichten bij zijn trek naar het W. door Siberië, Z. Rusland en de Karpaten en naar het Z. naar Oost-Perzië en Indië. De naar het Z. trekkende H. worden Chionieten en later Hephtalieten genaamd; in Indië werden zij in 528 door Hindoe-stammen overwonnen en in Perzië werden zij in 560 verslagen.

De naar het W. dringende H. versloegen in 372 de Alanen en de Oost-Goten; zij verdreven ook de West-Goten, bereikten den Balkan en de grenzen van het Rom. Rijk en veroorzaakten de groote volksverhuizing. In de 5e e. begon → Attila, het hoofd der H., zijn grooten veldtocht in Europa tegen Byzantium en naar den Rijn; na verslagen te zijn in 451 bij de Catalaunische velden (waarsch. Châlons), trok hij naar Italië, verwoestte Venetië en Aquilea, doch paus Leo I overreedde hem in 452 Rome te sparen. Na Attila's dood in 453 verviel het rijk der H., die zich allengs in andere volksstammen oplosten.

Door de gansche geschiedenis is de herinnering aan de H. levendig gebleven als aan een wreed, barbaarsch volk; in den Wereldoorlog 1914-'18 gebruikten de Geallieerde volken dikwijls den scheldnaam H. om de Duitschers aan te duiden.

L i t. Drouin, Mémoires sur les Huns Ephtalites (1895); Parker, A Thousand years of the Tartars (1905); de Groot, Die H. der urchristl. Zeit (1921). *v. Son.*

Hunnen in de sage. In de herinnering zijn blijven voortleven: 1° de volkerenslag op de Catalaunische velden (Eng. Widsith, Noorsche Hervararsaga); 2° de verpletterende nederlaag der → Burgundiërs door de Hunnen (Duitsche en Noorsche Nibelungensage); 3° de tragische dood van → Attila, die aan de wraakzucht eener Burgundische vorstin toegeschreven wordt (Noorsche Nibelungensage). 4° In de sage wordt Dietrich von Bern leenman van Attila en beiden strijden tegen Slavische volken (Thidrekssaga, → Dietrichsage).

L i t.: Hoops, Reallex. d. germ. Altertumskunde (II, 574 vlg.); H. Schneider, Germ. Heldensage (I-II Berlijn en München 1928-'34). *Mansion.*

Hunnenschans, een Saksische burcht aan het Uddelermeer, verdedigd door een zware palissade en een gracht, die in verbinding stond met het meer. Het geheel was rond van vorm. In het binnenste gedeelte werden overblijfselen van tenten en huizen aangetroffen.

L i t.: J. H. Holwerda, Ned.'s vroegste Gesch. (1925, 275 vlg.).

Hunsel, gem. in Ned. Limburg ten Z.O. van Weert, omvattend de dorpen H. en Ell (parochies); opp. 2 426 ha, ruim 1 500 (Kath.) inw. Landbouw.

Hunselzeer, Hunselziek, → Koningszeer.

Hunsingo, 1° een w a t e r s c h a p in het N. der prov. Groningen (XII 449 B 1); opp. 36 045 ha, waarvan 10 715 ha polderland en 25 350 ha boezemland; omvat geheel of gedeeltelijk de gem. Ulrum, Leens, Kloosterburen, Eenrum, Baflo, Warfum, Uskwerd, Uithuizen, Uithuizermeeden, Kantens, Middelstum, Stedum, Ten Boer, Noorddijk, Groningen, Adorp, Bedum en Winsum. Hoofdboezems zijn het Boterdiep en het Winsumerzijldiep, verder takken van deze naar Uithuizen, Warfum, Zoutkamp; de boezem wordt nog vergroot met het kanaal om Groningen van Hoendiep tot Damsterdiep. Het water wordt te Zoutkamp op de Lauwerszee geloosd (Hunzingo-sluis) en door de Schouwerzijl, de Winsumer- en Schaphalsterzijlen, de Wetsingerzijl en de Noorderpomp op het afgedamde Reitdiep. De boezems van Hunsingo en het Westerkwartier hebben eenzelfde peil als dat van het benedenpand van het Reitdiep, een gevolg van de oprichting van het waterschap Electra. In H. zijn gelegen 59 waterschappen en polders. Van de zee is H. bijna geheel afgescheiden door een strook polders, die rechtstreeks op zee afwateren. *Bouma.*

2° Een g o u w. → Groningen (prov.), sub Gesch.

Hunsrück, gedeelte van het Leisteengebergte, begrensd door Moezel, Rijn, Nahe en Saar (IX 512 B 4). Een uit onder-Devonische gesteenten bestaande schiervlakte, waaruit de uit kwartsiet bestaande kammen, die met bosch bedekt zijn, oprijzen (Schwarzwalder Hochwald, Isarwald, Soonwald). Aan de randen is de H. sterk versneden. In de hoogste gedeelten heerscht een ruw klimaat: in Juli is de gem. temp. nog geen 14° C, in den winter is het er zeer koud; groote regenval. De H. is dun bevolkt (40-60 per km²). De landbouw levert een armoedig bestaan op. In het Z. en aan de Moezelzijde wijnbouw. Weinig toerisme. Slechts twee spoorwegen doorkruisen dit gebied. Een oude Romeinsche weg liep van den Rijn naar Trier. *Comijn.*

Hunt, 1° H o l m a n (eigenl. William Holman), Eng. schilder en graphisch kunstenaar; * 2 April 1827 te Londen, † 7 Sept. 1910 aldaar. Copieert gipsafgietsels en schilderijen in de Nat. Gallery; in 1845 leerling van de Royal Academy, waar hij Millais leert kennen. In 1848 sticht hij als protest tegen het academisme met Millais en Rossetti de „Pre-Raphaelite Brotherhood”, waarvan hij de idealen heeft beschreven in een groot boek in 2 dln.: „Pre-Raphaelitism and the P.-R. Brotherhood” (1905). In overeenstemming met deze idealen speelt de inhoud ook bij H.'s werken een groote rol. Deze inhoud is doortrokken van symbolische, religieuze en, in zijn jeugd, van romantische gedachten; wat den vorm betreft, sluit H. zich nauw aan bij het Quattrocento. In het begin kiest hij romantische onderwerpen: „Christenen achtervolgd door Druïden” (1850, Mus. Oxford); daarna overheerscht het didactische en moraliseerende element: „Het ontwakend geweten”, „Het Licht van de wereld” (1854, Keble-Coll., Oxford), „Finding of Christ in the Temple” (1860, Mus. Birmingham). H. heeft ook illustraties geëtst, o.a. bij gedichten van Tennyson. *Korevaar-Hesseling.*

2° J a m e s H e n r y L e i g h, Eng. essayist en dichter; * 19 Oct. 1784 te Hunt (Londen), † 28 Aug. 1859 te Putney. Zoon van een predikant, studeerde aan het Christ's Hospitaal, schreef op jeugdigen leeftijd verzen en critische opstellen en stichtte met zijn broer het tijdschrift The Examiner, waarin hij zijn radicale ideeën luchtte; verbleef twee jaar (1813-'15) in de gevangenis wegens een artikel in zijn periodiek, waarin hij in een aanval op den prins-regent dezen „a fat Adonis of fifty” noemde. Schreef gedichten o.a. The Story of Rimini (1816); gaf de Indicator uit (1819-1821), verbleef in Italië met Byron, die hem financieel bijstond, en met wiens hulp hij het liberale tijdschrift The Liberal uitgaf. Na oneenigheid met

Byron in Engeland teruggekeerd, leefde hij tot zijn dood een ongeregeld leven, met veel journalistiek werk. Als dichter bereikte hij geen ware grootheid; zijn essays, die hooger staan, droegen veel bij om de liefde voor poëzie en de literatuur in het algemeen bij zijn landgenooten te populariseeren. De principen van dezen gematigd radicalen Romanticus waren hoofdzakelijk sentiments-instincten.

Verdere werken. Poëzie: Captain Sword and Captain Pen (1835); The Palfrey (1842). Roman: Sir Ralph Eshar (1832). Tooneel: The Legend of Florence. Voorts een Autobiography (1850). — Lit.: Edm. Blunden, L. H. (1930). *F. Visser.*

3° Richard Morris, Amerikaansch architect; * 1828, † 1895; studeerde aan de Ecole des Beaux Arts te Parijs en stichtte een dgl. instituut in New York. Op zijn initiatief werd een jaarlijksche „Prix de Renaissance des architectes américains" gesticht. Hij bouwde zoowel in de Klassicistische richting van de Ecole des Beaux Arts als in Fransch laat-Gotische en vroeg-Renaissancevormen. Voornaamste werken, voor de fam. v. d. Bilt, o.a. het Biltmore House, het Marble-Palace te Newport. Zijn meest populaire werk is het architectonische gedeelte van het Vrijheidsbeeld op Bedloe Island. *Thunnissen.*

Hunter, Eng. jachtpaard; is geen ras, maar meer een gebruikstype; men vindt ze zoowel bij de volbloed- als bij de halfbloedpaarden. Het meest bekend is de Iersche h. Hij is zwaarder en gedrongener dan het volbloedpaard, bezit een korten rug, een recht kruis, goede schuine schouders, sterke beenen en gewrichten, groot uithoudingsvermogen; is geschikt voor jacht- en rijpaard. Ook wel voor tuigpaard; kan goed springen. De schofthoogte is 1,60-1,70 m. *Verheij.*

Huntington, welvarende stad in den staat W. Virginië (V.S. v. Amer., 38° 24′ N., 82° 26′ W.), aan de bevaarbare Ohio. Ca. 76 000 inw. Meubelindustrie, wagenmakerijen, kolenmijnen.

Huntingtonsche chorea (Latijn: chorea hereditaria), zeldzame, ongeneeslijke ziekte, genoemd naar G. Huntington, die ze het eerst beschreef (1872). De familiaire aanleg is dominant erfelijk. Zij treedt meestal tusschen het 30e en 45e levensjaar op. Zij uit zich in choreatische bewegingen, meestal minder heftig dan bij de → chorea minor (Sydenhamsche chorea). De H. c. gaat gepaard met progressieve dementie. In den aanvang ziet men soms zwaarmoedigheid, soms zelfmoord. Pathologisch-anatomisch vindt men een verminderd hersengewicht, de hersenschors is smal. De nucleus caudatus, het putamen en de globus pallidus zijn klein. In genoemde deelen vindt men glia-woekering en degeneratie van gangliëncellen. *Franke.*

Hunyadi, naam van een Hongaarsche familie, stammend uit het district Hunyad in Transsylvanië. De meest bekende leden zijn Johannes H. en diens zoon → Matthias (H.) Corvinus.

Johannes, staatsman en bestrijder van den Islam; * ca. 1385 op den burcht Hunyad, † 11 Aug. 1456 te Semlin ten gevolge van de pest. Hij nam onder keizer Sigismund deel aan den oorlog tegen de Hussieten (1420), werd woiwode van Zevenburgen, tijdens de minderjarigheid van Ladislaus Posthumus bestuurder van Hongarije (1440-'52) en na diens troonsbestijging veldheer en schatmeester van het koninkrijk. In de jaren 1438-'43 bracht hij den Turken nederlaag op nederlaag toe, zoodat zij tot een wapenstilstand van 10 jaar werden gedwongen en Moerad II afstand van den troon ten gunste van zijn zoon Mohammed II moest doen. De kardinaal-legaat Cesarini wist koning Ladislaus I en Hunyadi in 1444 met verbreking van hun woord tot een nieuwen aanval te bewegen, waarbij Cesarini en Ladislaus sneuvelden en Moerad het verloren terrein herwon. H. werd in 1448 definitief bij Kossowo verslagen. Zijn laatste roemvolle daad tegen de Turken was het ontzet van Belgrado in 1456 met den steun van Johannes van Capistrano en kardinaal Juan de Carvajal. *Wachters.*

Hunyadi Yanos-water, natuurlijk bitterwater uit bronnen bij Boedapest. Bestanddeelen: natriumsulfaat, magnesiumsulfaat en weinig koolzuur. Gebruikt tegen obstipatie en vetzucht.

Hunze, → Drentsche Diep.

Huon de Bordeaux, Fransch episch gedicht van ca. 1220, door een jongleur van St. Omaars. H. heeft onvrijwillig den zoon van Karel den Gr. gedood en wordt verbannen; dit wordt in verband gebracht met het sprookje van den elvenkoning Oberon, met wiens hulp Huon in de gevaarlijke opdracht slaagt, die hem was opgelegd, en waardoor de verzoening bewerkt wordt. Het meer dan 10 500 vv. lange tienlettergrepige gedicht werd herhaaldelijk bij- en omgewerkt. Van een zeer vrije bewerking in het Mnl. Huge van Bordeeus zijn nog samen 1 150 vv. over; nog als volksboek in proza bleef het bijval genieten.

Uitg.: F. Guessard en C. Grandmaison (1860); G. Kalff, in Mnl. Epische fragmenten (z.j.). *V. Mierlo.*

Hupa, stam van de → Indianen van Noord-Amerika, Californië-gebied; op de Noord-Westkust van den huidigen staat Californië.

Huppage, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 E 4); opp. 746 ha; ca. 900 inw.; landbouw.

Hura, geslacht van de plantenfam. der wolfsmelkachtigen; telt twee tropisch-Amerikaansche boomsoorten, waarvan het sap giftig is. Als sierboom wordt ook in Europa H. crepitans veel aangeplant. Vsch. plantendeelen worden in Amerika als geneesmiddel aangewend.

Huré, Jean, Fransch pianist en componist; * 17 Sept. 1877 te Gien (Loiret), † 27 Jan. 1930 te Parijs; maakte jarenlang concertreizen als pianist, richtte in 1912 een Ecole normale van pianisten, organisten en componisten op en stichtte in 1923 een maandblad l'Orgue et les organistes. Schreef paedagogische geschriften op het gebied van de piano en het orgel, gaf een commentaar op den Micrologus van Guido van Arezzo en een verhandeling over Augustinus als musicus. Composities: 3 opera's, 3 symphonieën, koorwerken, liederen en kamermuziek.

Lit.: G. Migot, J. H. (1926). *Reeser.*

Hurgronje, → Snouck Hurgronje.

Huron, bijna uitgestorven stam der → Indianen van Noord-Amerika, Noord-Oostgebied; ook bekend onder den naam van Wyandot en Wendat, bewoonden zij de streek tusschen de meren Huron, Erie en Ontario. Linguistisch behooren zij tot de Iroquoisgroep, maar leefden in bestendige vijandschap met de andere Iroquois; zij werden door den Irokeeschen statenbond tot op weinigen na vernietigd. Enkele overlevenden wonen nu in Lorette, Quebec (Canada) en in den huidigen staat Oklahoma. *Olbrechts.*

Huronisch, → Orogenetische perioden.

Huronmeer, het middelste der vijf Groote Meren van N. Amerika, gelegen in den N. Amer. staat Michigan en de Canadeesche prov. Ontario (44° 30′ N., 82° W.). Opp. 59 500 km², diepte tot 225 m. De oevers

zijn meerendeels vlak en goed bewoond; het meer zelf telt vele eil. en bochten, waarvan de grootste is de Georgian-baai (14 600 km²). Het H. staat in open verbinding met het Bovenmeer, het Michiganmeer en het Eriemeer. IJsvrij van April tot Dec., wordt het H. dan gekenmerkt door een levendigen doorvoerhandel tusschen deze meren: vooral granen, ijzer, steenkool. Loonende visscherij; goede havens. *p. Cyrillus.*

Huron-river, stroompje in den staat Ohio, (V. S. v. Amer., 42° 12′ N., 83° 35′ W.), dat uitmondt in het Eriemeer.

Huroon (geologie), naar het Huronmeer in Canada genoemde afd. van het → Algonkium. Zie ook → Gebergtevorming.

Hurricane (uit het Spaansch of Portugeesch gevormd Eng. woord), tropische → cycloon in W. Indië.

Hurst, Fanny (mrs. Jacques S. Danielson), Amer. romanschrijfster; * 1889, studeerde aan de Washington University en te Columbia; haar veelgelezen romans handelen het meest over het lot der vrouw, die zich in de maatschappij een bestaan moet verzekeren; goed, soms grootsch van opzet, in een forschen, hoewel niet onberispelijken stijl geschreven, lijden ze nu en dan aan een neiging tot eenzijdige overdrijving.

Voorn. werken: Lummox (1923); Mannequin (1926); A President is Born (1927). *J. Panhuijsen.*

Hurtado de Mendoza, Diego, Spaansch schrijver; * 1503 (?) te Granada, † 1575 te Madrid. H. was diplomaat en gezant van Karel V in Engeland. In 1545 diens gevolmachtigde op het concillie van Trente. Sommigen hebben H. beschouwd als de schrijver van → Lazarillo de Tormes, den besten Sp. schelmenroman, een origineel meesterwerk, echter zwakker in het 2e gedeelte, dat wellicht van een anderen schrijver is. Talrijk zijn de satires tegen personen van allerlei rang en stand. De → schelmenroman, de meest realistische litt. compositie, opent nieuwe horizonten en luidt het tijdperk in van den modernen roman. (Cejador y Frauca schrijft den Lazarillo toe aan Sebastián de Horozco.)

Verdere werken: Hist. de la Guerra de los moriscos de Granada. H. is vertaler en navolger van Tacitus en Salustius. — Lit.: R. Foulché-Delbosc, Étude sur la „Guerre de Granada", in Revue hisp. (I 1894; VII 1900; XXXV 1915); L. de Torre y Franco Romero, D. H. de M. no fué el autor de „La Guerra de Granada", Bol. de la R. Ac. de la Hist. (LXIV en LXV 1914). *Borst.*

Hurwenen, gem. in de prov. Gelderland (XI 511 E 3), in het N.O. van de Bommelerwaard aan den linker Waaldijk. Aantal inw. ca. 525, waarvan 66% Ned. Herv. en 33% Kath. Opp. 562 ha. Landbouw. Steenfabriek.

Hus, bijbelsche benaming voor het vaderland van Job (Job 1. 1; Jer. 25. 20; terra Ausitidis). Ligging zeer onzeker (Hauran? Edom?).

Hus, Jan, grondlegger van de kettersche beweging, welke, steunend en voortbouwend op de dwalingen van → Wiclef, door Eng. studenten aan de univ. van Praag bekend geworden, in het begin der 15e eeuw in Bohemen ontstond en vooral onder de Tsjechische bevolking aanhangers vond, die naar hem → Hussieten genoemd zijn. H. is ook „de vader der Tsjechische literatuur". * ca. 1369 te Husinec (vandaar zijn naam), † 6 Juli 1415 te Konstanz. In 1402-'03 en 1409-'10 was H. rector van de univ. te Praag, waar de Tsjechische studenten de overhand kregen op de Duitsche door een edict van koning Wenzel in 1409, dat vooral te danken was aan H., die ook biechtvader was van koningin Sophia. In 1411 werd hij geëxcommuniceerd en Praag met het interdict belegd. Op verlangen des konings trok hij zich terug uit de stad, o.a. naar den burcht Kozi (heden Tabor), waar hij zijn hoofdwerk De Ecclesia schreef. De voornaamste dwalingen, vnl. ontleend aan Wiclef en reeds door hem verkondigd, o.a. in de kapel Bethlehem te Praag, zijn hierin te vinden. Ze zijn: de Kerk bestaat alleen uit voorbeschikten; Petrus was niet het hoofd der H. Kerk; de pauselijke waardigheid dankt haar ontstaan aan den keizer; wat men doet in staat van doodzonde, is doodzonde; in staat van doodzonde is niemand wereldlijk machthebber, niemand prelaat of bisschop. Op H.'s ernst en waardigheid van leven valt niets aan te merken, maar zijn leerstellingen moesten noodzakelijk leiden tot volledige ondermijning van alle geestelijk en wereldlijk gezag. In 1414 ging hij onder vrijgeleide van koning Sigismond naar de Kerkvergadering van Konstanz, waar 30 stellingen uit zijn De Ecclesia werden veroordeeld (Denzinger-Bannw., Enchiridion nr. 627-656). H. bleef volharden in zijn dwaalleer en werd, overgeleverd aan den wereldlijken arm, verbrand. Zijn sterfdag is nationale feestdag in Tsjecho-Slowakije.

Jan Hus.

Lit.: V. Flajshans, Opera Omnia (3 dln. Praag 1903-'08); K. Kasper, H. und die Früchte seiner Wirksamheit (Kath., ²1929). *Kocken.*

Husein Pasja, ook Hussein Pasja, → Hoesain Pasja.

Husinetz (Tsjech.: Husinec), marktstadje in Bohemen (V 577 B 2), ten W. van Budweis. Ca. 1 500 inw. Geboorteplaats van Johannes Hus.

Husly (of Hussly), Jacob Otten, Ned. architect; * 1735 te Amsterdam, † 1795. Sedert 1765 leeraar in de bouwkunst aan de Academie te Amsterdam. Zijn hoofdwerk is het raadhuis te Weesp, waaraan duidelijk invloeden van Palladio vallen te herkennen (waarschijnlijk via het raadhuis van Amsterdam). Ook de plannen voor het Groninger stadhuis (eerst voltooid in 1810) zijn van zijn hand.

Hussareck von Heinlein, Max, Oostenr. staatsman; * 3 Mei 1865 te Pressburg (Bratislava); eerst staatsambtenaar en hoogleeraar in het kerkrecht, 1911-'17 min. van Onderwijs en 1918 min.-president (tot Oct.); na het manifest van keizer Karel over den nieuwen status van de Donau-monarchie te hebben voorbereid, trad hij af om weer hoogleeraar te worden.

Werk: Grundriss des österr. Staatskirchenrechts (1899, ²1908). *Cosemans.*

Hussein ibn Ali, → Hoesain ibn Ali.

Husserl, Edmund, Duitsch wijsgeer; * 8 April 1859 te Prossnitz in Moravië, hoogleeraar te Göttingen,

grondlegger der → phaenomenologie. In navolging van Fr. → Brentano kwam H. het psychologisme en het subjectivisme in de kennisleer te boven en begon in de Duitsche wijsbegeerte de „beweging naar het object”. Hij neemt evenals Kant aprioristische kenbestanddeelen aan als noodzakelijke voorwaarden voor de kennis van objecten, maar legt deze in de structuur van het object zelf; door een niet-louter-rationeele intuïtie schouwen wij het wezen van de dingen, zonder daardoor hun objectief bestaan te kunnen bevestigen (Wesensschau).

Voorn. werken: Logische Untersuchungen; Ideen zu einer reinen Phaenomenologie und phaenomenol. Philosophie; Jahrbücher für Philosophie und phaenomenol. Forschung. — Lit.: H. De Vleeschauwer, Stroomingen in de Hedend. Wijsb. (1934). *F. Sassen.*

Hussieten, aanhangers van Jan → Hus, welke diens leer vooral met geweld trachtten te verbreiden. Ofschoon één in hun strijd tegen de Kerk, waren zij onderling verdeeld in twee groote kampen, nl. de meer gematigden of → Utraquisten en de fanatieken of Taborieten (Tabor in Z. Bohemen) of → Horebieten (berg Horeb), die in hun leer veel verder gingen dan Hus. De dood van koning Wenzel (1419) en de komst van Sigismond, om als erfgenaam bezit te nemen van Bohemen, werden aanleiding tot een jarenlangen strijd (1419-1438), de zgn. Hussietenoorlogen. Herhaaldelijk behaalden zij onder aanvoering van → Ziska de overwinning op Sigismond, bij Praag (1420), bij Deutschbrod (1422), bij Aussig (1426). Doch na het tot stand komen der Praagsche → Compactaten (1433), waarna de Utraquisten zich afscheidden van de Taborieten, leden deze laatsten beslissende nederlagen bij Bömischbrod (1434) en Brünn (1438). Uit de Taborieten ontwikkelde zich in de tweede helft der 15e eeuw de Vereeniging der → Boheemsche Broeders.

Lit.: F. v. Bezold, Zur Gesch. des Hussitismus (1874); J. Pekar, Zizka a jeho doba (3 dln. Praag 1828-'30). *Kocken.*

Husson, Jules, bijgenaamd Fleury (pseud.: Champfleury), Fransch romanschrijver van realistische strekking; * 10 Sept. 1821 te Laon, † 6 Dec. 1889 te Sèvres. Zijn „Confessions de Sylvius” en „Les Aventures de Mademoiselle Mariette” (1853) herinneren aan eigen Bohême-leven met Courbet e.a. Hij debuteerde met Chien-Caillou (1847), door Victor Hugo begroet als een klein romantisch meesterstuk. H. ging echter naar de École du daguerréotype (= het realisme) over, een eng, zelfs bekrompen realisme: alleen wat hij met eigen oogen ziet, mag de schrijver weergeven, meende hij. Zijn romans zijn nauwkeurige tijdsdocumenten over het leven van de Fr. kleinburgerij uit de provincie, ca. 1830.

Al zijn romans staan op den Kerkelijken Index.

Voorn. werken: Les Excentriques (1852); Les Souffrances du Prof. Delteil (1853); La Mascarade de la Vie Parisienne (1860); Le violon de Faïence (1862); Fanny Minoret (1882). — Lit.: J. Groubat, Souvenir sur Ch. et le réalisme (1905); P. Martino, Le roman réaliste sous le second Empire (1913); Em. Bouvier, La bataille réaliste (1844-'57) (1914). *Willemyns.*

Husteron proteron (Gr., = het laatste het eerst), 1° in de logica de denkfout, die men begaat door een stelling te bewijzen met iets, wat eerst met deze stelling kan worden bewezen.

2° Als stijlfiguur de verplaatsing van een woord naar voren ter wille van het rhythme of de sierlijkheid van den zinsbouw. *F. Sassen.*

Hutschenruyter, Wouter, Ned. musicus; * 15 Aug. 1859 te Rotterdam, werd in 1890 2e dirigent van het Concertgebouw te Amsterdam, in 1892 1e dirigent van het Utrechtsch stedelijk orkest, dat hij tot 1917 leidde en tot een groote hoogte bracht. Van 1917 tot '25 was hij directeur van de Toonkunst-muziekschool te Rotterdam, tot een gehoorlijden hem noodzaakte zijn functies neer te leggen. H. heeft vele artikelen en boeken gepubliceerd, o.a. een aantal populaire biographieën van Chopin (1926), Mahler (1927), Mozart ([2]1927), Wagner (1928), Brahms (1929) en Richard Strauss (1929), terwijl ook zijn beknopte boeken over De geschiedenis der toonkunst (1919) en De geschiedenis van het orkest en van zijn instrumenten (1926) bekend zijn geworden. In den bundel Consonanten en dissonanten (1930) heeft H. zijn levensherinneringen samengevat.

Ook als componist is H. werkzaam geweest; zijn oeuvre omvat orkestwerken, kamermuziek, pianostukken en liederen. Zijn pianoconcert verschijnt ook thans nog nu en dan op de programma's. *Reeser.*

Hutten, Ulrich von, Humanist en vijand van Rome; * 21 April 1488 op het slot Steckelburg bij Fulda, † 29 Aug. 1523 op het eiland Ufenau in het Meer van Zürich. Om zijn tengere figuurachtte zijn vader hem ongeschikt voor den krijgsdienst en vertrouwde hem daarom toe aan het Benedictijnenklooster te Fulda. Van dit leven afkeerig, vluchtte hij, trok van de eene Duitsche universiteit naar de andere, bezocht Weenen en tweemaal Italië, waar hij in het keizerlijke leger diende, en werd na zijn terugkeer in 1517 door keizer Maximiliaan tot dichter gekroond. Een thuis vond hij te Mainz bij aartsbisschop Albrecht van Brandenburg. De vermoording van zijn neef Hans door Ulrich van Wurttemberg, de twist met de familie Lötze in Greifswald, de Reuchlinsche strijd, de invallen der Turken, het optreden van Luther, het bederf aan het pauselijk hof te Rome, zijn verlangen Duitschland van Rome's heerschappij te bevrijden, zijn sympathie voor den lagen Duitschen adel en zijn verlangen dezen van de verdrukking der vorsten te bevrijden, het vormden alle aangelegenheden, die hem naar de pen deden grijpen om in verheven Ciceroniaansche redevoeringen of bijtende satires, in Klassiek Latijn of in de Duitsche taal zijn gevoelens te openbaren. Op die wijze ontstonden zijn bladzijden in de Epistolae obscurorum virorum ter verdediging van Reuchlin tegenover de theologen van Keulen, de nieuwe uitgave van Lorenzo Valla's geschrift over de zgn. Donatio Constantini met een ironische opdracht aan Leo X, zijn oproep aan de Duitsche vorsten tegen de Turken, zijn dialoog tegen Rome „Vadiscus of de Roomsche Drieëenheid”. Zijn geestdrift voor de Reformatie dreef hem zelfs naar Brussel, om aartshertog Ferdinand voor zijn

Ulrich von Hutten.

zienswijze te winnen (1520). Hij moest vluchten en vond een toevlucht bij den roofridder Franz von Sickingen op zijn slot: de Ebernburg. Bij het beleg van Trier streed hij aan diens zijde, maar de mislukking dreef hem naar Bazel, waar hij bij Erasmus tevergeefs om gastvrijheid aanklopte. Dit leidde tot het schotschrift Expostulatio cum Erasmo, door Erasmus beantwoord met zijn Spongia adversus aspersiones Hutteni (1523). Na een kort verblijf bij de Augustijnen te Mühlhausen vond hij een beschermer in Zwingli, die hem een onderdak bezorgde op het eiland Ufenau in het Meer van Zürich, waar hij als slachtoffer eener venerische ziekte in de diepste armoede stierf.

U i t g.: Totaal-uitg. d. Ed. Böcking, Ulrichi Hutteni Opera (7 dln. en 2 dln. supplement 1859-'61 en 1864-'70). Duitsche geschriften afzonderlijk d. S. Szamatolski (1891). — L i t.: D. Fr. Strausz (1858, opnieuw uitg. d. O. Clemen, [2]1927); J. Deckert (1901); G. J. Wolf (1905); K. F. Jordan (1908); O. Flake (1929); H. Holborn (1929); verder P. Kalkoff, H. und die Reformation (1920); id., H.'s Vagantenzeit und Untergang (1925). Dichterlijk werd H. behandeld door C. F. Meijer, romantisch door Herm. Walser (1930). *Wachters.*

Huttentut (C a m e l i n a), ook aardvlas, vlasdodder of deder genaamd, een plantengeslacht; behoort tot de kruisbloemigen, en telt 8 soorten. De gewone h., C. sativa, wordt op zandgronden verbouwd, voor de winning der 20% olie houdende zaden. C. dentata, vlashuttentut, is een onkruid, vooral tusschen vlas. *Bouman.*

Hutton, 1° J o h n, Schotsch arts, meer bekend als geoloog; * 3 Juni 1726 te Edinburgh, † 26 Maart 1797 aldaar. Vnl. bekend om zijn studie: A Theory of the Earth (2 dln. 1795; een derde deel werd eerst in 1899 gepubliceerd). In dit boek zette H. uiteen, wat hij uit waarnemingen had afgeleid betreffende de afbraak der vastelanden, en de afzetting van de afbraakproducten in zee, benevens hoe ten slotte onder invloed van de opdringende gloeiende massa's in het binnenste der aarde, deze afzettingen tot gebergten werden geplooid. Hoewel deze theorie al eerder bij Ital. geologen opduikt, is dit de eerste systematische uiteenzetting van den gedachtengang, die in de moderne geologie van zooveel beteekenis werd. Een uitstekende samenvatting van zijn theorie gaf J. Playfair in het boek: Illustrations of the Huttonian theory of the Earth (1802). H.'s theorie, die groote beteekenis toekende aan de heete massa's in het inwendige der aarde, vond in zijn tijd veel bestrijding, vnl. van den kant van de aanhangers van den Duitschen geoloog Werner, die afzetting in water van veel grootere beteekenis achtte. Tegenover deze school der N e p t u n i s t e n was H. de eerste der P l u t o n i s t e n.

V e r d e r e w e r k e n: Theory of the Rain (1784); Dissertations on different subjects of Natural Philosophy (1792). *Jong.*

2° R i c h a r d H o l t, Engelsch essayist; * 2 Juni 1826 te Leeds, † 9 September 1897 te Leeds. Behoorde oorspronkelijk tot de sekte der Unitariërs; werd later Anglicaan. Was medewerker aan verschillende tijdschriften, onder anderen National Review. In 1861 mede-eigenaar van de Spectator. Zijn art. worden gewaardeerd als staaltjes van eerlijke en goed doordachte journalistiek. Selecties van de Spectator werden in 1899 uitgegeven onder den titel van Aspects of Religious and Scientific Thought. *F. Visser.*

Huturnen, → Huisurnen.

Huur en verhuur (N e d.), overeenkomst, waarbij de eene partij (de verhuurder) zich verbindt, om aan de andere partij (den huurder) gedurende een bepaalden tijd het genot eener zaak af te staan, terwijl de laatste aanneemt daarvoor een bepaalden prijs te betalen. Men kan allerlei soort van goederen huren, zoowel roerende (bijv. paarden), als onroerende, al geeft de wet slechts ten aanzien der verhuring van onroerende goederen bijz. bepalingen, waarbij zij onderscheid maakt tusschen huizen en landerijen. De huurovereenkomst is tot stand gekomen, zoodra partijen het eens zijn over de zaak, den tijd en den prijs; het is niet noodig, dat een geschrift wordt opgemaakt, al is dit zeker aan te bevelen tot vergemakkelijking van het bewijs.

De verplichtingen van huurder en verhuurder worden opgesomd door de wet, doch de betreffende bepalingen gelden alleen, voorzoover partijen daarvan niet bij overeenkomst hebben afgeweken. De verhuurder is verplicht: 1° het verhuurde aan den huurder te leveren in een in alle opzichten goeden staat; 2° het te onderhouden in zoodanigen staat, dat het dienen kan tot het gebruik, waartoe het verhuurd is (bij huizen echter zijn geringe en dagelijksche reparatiën voor rekening van den huurder); 3° den huurder het rustig genot daarvan te doen hebben, zoolang de huur duurt. Hij moet derhalve den huurder schadeloos stellen voor alle nadeelen, veroorzaakt door gebreken van het verhuurde goed, welke het gebruik ervan verhinderen, ook al waren die gebreken hem onbekend. De huurder is daartegenover verplicht: 1° om het gehuurde als een goed huisvader en overeenkomstig zijn bestemming te gebruiken; 2° om den huurprijs op de bepaalde termijnen te voldoen. Welke de bestemming is van het gehuurde goed, hangt, indien zulks uit de overeenkomst niet blijkt, af van de omstandigheden.

De huurder is aansprakelijk voor alle schaden, gedurende den huurtijd aan het verhuurde toegebracht, tenzij hij bewijst, dat zij buiten zijn schuld hebben plaats gehad. Bij brand is het omgekeerd. Hiervoor is hij niet verantwoordelijk, behalve wanneer de verhuurder bewijst, dat de brand door zijn schuld is veroorzaakt. De huurder mag, indien de verhuurder hem dit niet heeft toegestaan, het goed niet weer aan een ander verhuren. Hij mag alleen, als het gehuurde in een huis of een woning bestaat, welke hij zelf bewoont, een gedeelte daarvan onder zijn verantwoordelijkheid aan een derde in huur afstaan.

T.a.v. het eindigen der huur maakt de wet onderscheid tusschen schriftelijke en mondelinge huur. Is de huur bij geschrift aangegaan, dan houdt zij op, wanneer de bepaalde tijd verstreken is. Mondelinge huur eindigt eerst na opzegging, ook al was er een tijd bepaald. De huurovereenkomst gaat niet te niet door den dood van den verhuurder, noch door dien van den huurder. Ook door verkoop van het verhuurde wordt de huur niet verbroken (art. 1584-1636 Burg. Wetb.). *v. d. Kamp.*

B e l g. r e c h t. De voornaamste verschilpunten met het Ned. burgerlijk recht bestaan hierin: 1° dat de huurder in geval van brand verantwoordelijk is tegenover den verhuurder, zoolang hij niet bewijst, dat de brand te wijten is aan een oorzaak, waarvoor hij niet verantwoordelijk is (art. 1733 Belg. B.W.); 2° dat de huurder in principe het recht heeft om het gehuurde goed in onderhuur te geven of om zijn huurrecht af te staan aan een derde (art. 1717 Belg. B.W.).

De uitzonderlijke beschermingswetgeving, die een breede bres geslagen heeft in de algemeene principes,

dient ook hier nog vermeld. Zoo heeft de wet van 30 Mei 1931 (Belg. B.W. art. 1762 bis tot 1762 septies) de huurdershandelaars beschermd tegen zekere aangeklaagde rechtsmisbruiken vanwege de eigenaars. Hiertoe werden vooral de volgende maatregelen getroffen: 1° afschaffing van het uitdrukkelijk ontbindend beding in de huispachten; 2° beperking en reglementeering van de vrijheid van den eigenaar om onderhuur of afstand van huur van het goed, dienend tot het drijven van handel, te verbieden; 3° recht van den huurder op zekere vergoeding wegens meerwaarde, indien hij het goed, dat hem voor het drijven van kleinhandel werd verhuurd, onder zekere omstandigheden moet verlaten, ten voordeele van den verhuurder of van een derden persoon, die den verbeterden handel zouden voortzetten.

Deze beschermingsmaatregelen zijn trouwens ingegeven door denzelfden geest, die de wet van 7 Maart 1929 ingaf, om de pachters van landeigendommen te beschermen tegen mogelijke misbruiken van de vrijheid om te contracteeren vanwege de landeigenaars. Zonder in de bijzonderheden af te dalen, mogen wij vaststellen, dat deze vrijheid een felle inkrimping onderging ten nadeele van deze laatsten. *Kluyskens.*

Huurcester, → Stadmeierrecht.

Huurkoop, → Afbetalingsovereenkomst; Afbetalingsstelsel.

Huurschaal, glijdende, → Mobiele pacht.

Huurzegel (Ned. belastingrecht). Krachtens art. 56 Zegelwet 1917 zijn akten van verhuring van roerende zaken of van in Ned. gelegen of gevestigde onroerende zaken onderworpen aan een zegelrecht, dat afhankelijk is van den huurprijs, berekend over den geheelen huurtijd. Bedraagt deze (totale) huurprijs 250 gld. of minder, dan is geen recht verschuldigd; beloopt hij 250-500 gld. (voor 1936 in verband met de heffing van 20 opcenten: 250-416,66 gld.), dan is 50 ct. verschuldigd. In het algemeen gezegd bedraagt het recht 1‰ van den (totalen) huurprijs, berekend over ronde sommen van 250 (voor 1936: 208,33) gld. tot en met een (totalen) huurprijs van 5 000 gld., boven 5 000 gld. over ronde sommen van 500 (voor 1936: 416,66) gld. Bij openbare verhuring wordt steeds een minimum recht van 50 ct. geheven. Huur voor het leven of tot wederopzegging wordt geacht voor 10 jaren te zijn aangegaan; andere huur voor onbepaalden tijd wordt beschouwd als huur voor 20 jaar. Bij den huurprijs in geld wordt ter berekening van het zegelrecht gevoegd het bedrag van de lasten, welke de huurder op zich neemt ter ontlasting van den verhuurder. *M. Smeets.*

In België zijn de akten van verhuring niet onderworpen aan een speciaal zegelrecht. Zij moeten opgemaakt worden op → formaatzegel. Het bedrag van dit laatste verandert naar de oppervlakte van het gebezigde papier. Ook zijn de akten van verhuring onderworpen aan de formaliteit der → registratie. De registratierechten bedragen 0,15% berekend op den globalen huur- of pachtprijs van alle huur- of pachtjaren, verhoogd met de lasten. *Rondou.*

Huwbare leeftijd. Omdat het moeilijk en bezwaarlijk is vast te stellen, wanneer iemand lichamelijk geschikt is geworden voor het huwelijk, en het bovendien niet gewenscht is, dat de menschen al te jong huwen, is zoowel in de kerkelijke als in de burgerlijke wetgeving een leeftijd vastgesteld, beneden welke men geen huwelijk kan of mag aangaan.

Kerkelijke wet. Deze bepaalt (can. 1067), dat een jongen beneden de 16 en een meisje beneden de 14 jaar geen geldig huwelijk kunnen sluiten. Dit is het ongeldigmakend huwelijksbeletsel van leeftijd. De grens is laag gesteld, omdat de kerkelijke wet voor alle volkeren geldt, ook voor landen, waar de menschen vroeger ontwikkeld zijn dan in onze streken. Geenszins echter wil de Kerk het huwelijk op te jongen leeftijd goedkeuren. Daarom volgen in het kerkelijk wetboek op de zoo juist genoemde bepaling de woorden: ofschoon het huwelijk na genoemden leeftijd geldig is, moeten de zielzorgers er toch voor zorgen, dat zij jonge menschen er van terughouden om een huwelijk aan te gaan, vóór den leeftijd, waarop volgens de gebruiken van het land een huwelijk gesloten wordt.

Burgerlijke wet. Ook de burgerlijke wet in Ned. en in België kent een huwelijksbeletsel van leeftijd. In Ned. mag een jongeman niet vóór zijn 18e, een jongedochter niet vóór haar 16e jaar huwen. In België zijn de leeftijden resp. 18 en 15 jaar. In beide landen kan de koning dispensatie verleenen. *Bender.*

Physiologisch strikt genomen, is de h. l. bereikt na de rijping van het voortplantingsvermogen; voor meisjes ongeveer op 15-jarigen leeftijd, voor jongens iets later. Aan den h. l. moet echter de eisch gesteld worden, dat de volledige persoonlijkheid ontwikkeld is; dit is minstens twee jaar later. *J. Deelen.*

Huwelijk. I. A) Zedenleer en Kerkelijk recht. Het h. is de overeenkomst, waardoor man en vrouw, voor altijd en met uitsluiting van anderen, wederkeerig elkander geven en van elkander ontvangen het recht op elkanders lichaam, tot het stellen van daden, die van nature dienen tot het voortbrengen van kinderen.

Wezen. Door het woord h. wordt zoowel de overeenkomst zelf, als de blijvende verbintenis (de huwelijksband), welke uit de overeenkomst voortkomt, aangeduid.

Doel. Het h. heeft een drievoudig doel. Het eerste of hoofddoel is de instandhouding van het menschelijk geslacht door de voortbrenging en de opvoeding van kinderen. De secundaire doeleinden zijn: wederzijdsche hulp voor het leven en het bedwingen van den ongeregelden dwang tot geslachtelijk genot, door aan deze een niet onbeperkte, maar door de huwelijkszedenwetten gematigde voldoening te geven. Beide laatste doeleinden zijn ondergeschikt aan het eerste.

Plicht tot huwelijk bestaat er in zekeren zin wel, in zekeren zin niet. Het h. is een natuurlijke instelling en de natuur eischt het h. als het eenige middel tot bereiking van een noodzakelijk goed, de instandhouding van het menschelijk geslacht. Dit laatste is een goed van het menschelijk geslacht als zoodanig, en de plicht ertoe rust derhalve primair op alle menschen te zamen, niet op de individuen afzonderlijk. Daarom is het h. verplicht in dien zin, dat er gehuwd moet worden en het h. niet mag worden afgeschaft. Zoolang echter de voortplanting door vrijwillige medewerking voldoende is verzekerd, is geen enkel afzonderlijk mensch verplicht te huwen. Het individu is alleen voorwaardelijk verplicht te huwen, nl. indien hij wil medewerken aan de voortplanting van het geslacht. Want het h. is het door de natuur aangewezen middel om een behoorlijke voortplanting, waartoe niet alleen het voortbrengen van kinderen, maar ook het grootbrengen en opvoeden behoort, te verzekeren. Deze laatste plichten maken het bijeenblijven en samenwerken van beide ouders noodig, m.a.w. het huwelijk.

Instelling. Alleen reeds door de menschen te maken zooals zij zijn, onderscheiden in mannen en vrouwen, heeft God het h. ingesteld. Daarom wordt het h. een natuurwettelijke instelling genoemd. God heeft bovendien door speciale openbaring de instelling van het h. bekrachtigd. Dit geschiedde het eerst in het paradijs (Gen. 1).

Sacrament. Het h. als natuurlijke instelling bestaat van het begin van het menschelijk geslacht af en bestaat nog steeds onveranderd bij de ongedoopten. Het h. der gedoopten daarentegen is door Christus tot sacrament verheven. Christus heeft niet alleen een sacrament des huwelijks ingesteld, d.i. een sacrament naast de natuurlijke overeenkomst, Hij heeft het zóó gedaan, dat de natuurlijke overeenkomst zelve verheven is tot sacrament, d.i. oorzaak, instrument, van Gods genadebedeeling. Daarom is de natuurlijke overeenkomst tusschen gedoopten het sacrament des huwelijks, zooals afwasschen met water onder het uitspreken der woorden het sacrament des doopsels is. Bij gedoopten is er dus geen onderscheid te maken tusschen overeenkomst en sacrament. De overeenkomst is het sacrament en het sacrament is de overeenkomst. Beide ontstaan tegelijk; beide zijn steeds of samen aanwezig of samen afwezig. Zij zijn niet onderscheiden. De overeenkomst, d.i. de uitwendig uitgedrukte wederzijdsche toestemming der huwenden, is het uitwendig teeken van het sacrament en omvat dus stof en vorm van het sacrament. Daar deze toestemming een daad is van de huwenden zelf, zijn zij het, die aan elkander het sacrament toedienen; de huwenden zelf, niet de priester of pastoor, zijn de bedienaren van dit sacrament. Als gedoopten geldig trouwen, wordt steeds het sacrament ontvangen, ook als er geen priester aanwezig is (→ Huwelijkssluiting). Het h. is een → sacrament der levenden. Het geeft, behalve vermeerdering van genade, ook een speciale (sacramenteele) genade, welke ten doel heeft de gehuwden te ondersteunen bij het volbrengen van al de verplichtingen, die de gehuwde staat aan Christenen oplegt.

De instelling van het sacrament des huwelijks is ons bekend door de leer der Kerk, die daarbij steunt op de overlevering. Pausen en Kerkvergaderingen hebben deze leer herhaaldelijk als geloofsleer der Kerk verkondigd. Reeds bij de oudste Kerkvaders vindt men uitspraken over het h., waarin deze leer bij gedeelten vervat ligt. In de H. schrift vindt men deze leer niet uitdrukkelijk; wel zijn er enkele aanduidingen, nl. teksten, die veel duidelijker worden, als men die leer aanneemt. Wanneer Christus het sacrament des huwelijks heeft ingesteld, is ook niet bekend. Voor de meening, dat het op de bruiloft te Cana geschied zou zijn, kan men niet veel bewijs aanbrengen.

Zedelijke waarde. Alleen reeds de leer, dat het h. een sacrament is, bewijst voldoende, dat de Kerk het h. niet als zedelijk slecht of minderwaardig beschouwt, zooals Luther en na hem vele Protestanten beweren. Wie aanneemt, dat het aanvaarden van den ongehuwden staat om motieven van bovennatuurlijken aard beter is, verklaart hiermee geenszins, dat het h. niet zedelijk goed of niet van hooge waarde is (→ Maagdelijkheid). Het natuurlijk en het sacramenteel h. beide zijn in zich zedelijk goed, omdat hun eigen doel een, zelfs zeer groot, menschelijk goed is, nl. de instandhouding van het menschelijk geslacht. De H. Schrift leert ons, hoe Christus en de Apostelen het h. hoogachtten. Het Christelijk huwelijk heeft nog een hoogere zedelijke waarde gekregen door de verheffing tot sacrament en doordat het nog een speciaal doel heeft, nl. de instandhouding en de uitbreiding van het rijk Gods op aarde: den uitbouw der Kerk, het mystieke lichaam van Christus. De Kerk heeft de eeuwen door voortdurend de leer van kettersche sekten, als de Jovinianen, Gnostici, Manicheeën, die het huwelijk verwierpen als strijdig met de Christelijke volmaaktheid, bestreden. Ook het aangaan van een tweede (of derde enz.) h., nadat het voorgaande heeft opgehouden te bestaan, bijv. door den dood van een der echtgenooten, is niet in strijd met de zedenwet. Wel noemt de Kerk, steunend op een woord van S. Paulus (I Cor. 7. 8, 9; 39. 40), het blijven in den weduwstaat eervoller. Door bijzondere omstandigheden, als de zorg voor de kinderen, kan het zijn, dat een tweede h. beter is dan het blijven in den weduwstaat.

Wetgeving. → Huwelijkswetgeving.

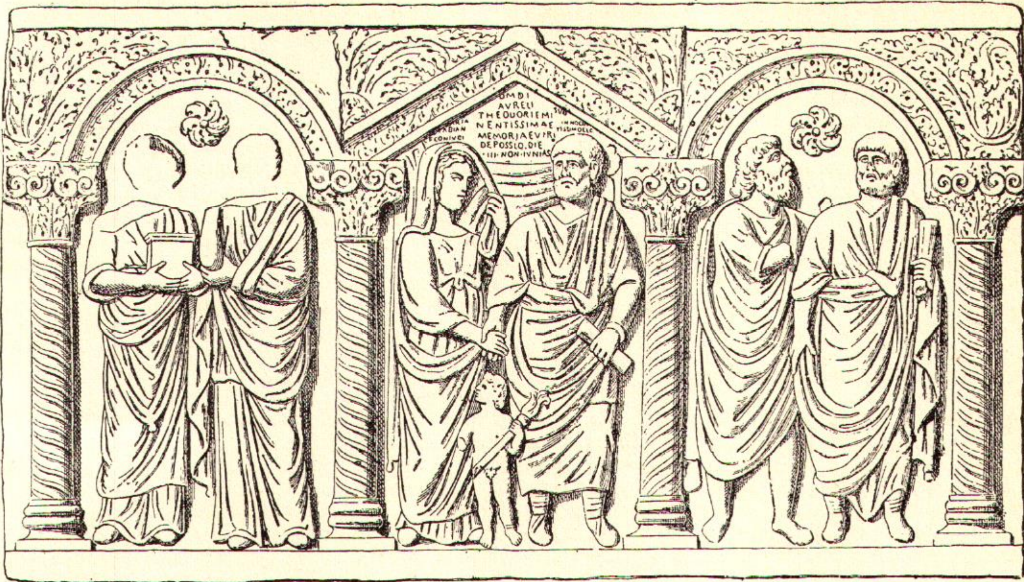
Eigenschappen, die tot het wezen van het h. behooren, zijn er twee: de eenheid (→ Polygamie) en de onontbindbaarheid (→ Echtscheiding; Huwelijksontbinding).

Zie verder de art. → Huwelijksafkondiging, -beletsel, -daad, enz., alsook Huwelijk en bloedverwantschap in dit artikel (sub VI).

L i t.: Encycliek „Arcanum" van Leo XIII (10 Febr. 1880); Enc. „Casti Connubii", van Pius XI (31 Dec. 1930); Thünissen-Vlaming, De huwelijkswetgeving der Kath. Kerk (^{2}1935); Bender, H. en huwelijksbeletselen in de Kath. Kerk (1932); De Smet, Het Christelijk h. (Brugge 1923); Deelen, Van man en vrouw (^{2}1932); Schilgen, Im Dienst des Schöpfers (vert. Jos. Dieben, In den dienst des Scheppers, Kevelaar-Venlo 1923); A. W. Hoegen, Over den zin van het H. (diss., 1935); Deelen, Huwelijk en Kind (1936). *Bender.*

B) De **liturgie** van het h. is betrekkelijk mager (Rituale Romanum, Tit. VII, cap. II). Plaatselijk mag zij worden aangevuld door oude loffelijke kerkelijke gebruiken. Rijker is zij in de Oostersche ritussen, met name in den Byzantijnschen. Haar ontwikkeling in den Lat. ritus ging uiterst langzaam en het duurde eigenlijk tot het concilie van Trente, alvorens zij definitief werd vastgelegd. De eigenlijke huwelijkssluiting, d.w.z. het wederkeerig geven der echtelijke toestemming (consensus), geschiedde weleer in de familie, vóór vader of voogd. Daarna begaf men zich, zoo gewenscht, naar de kerk voor de Mis, waaronder de huwelijkszegen der bruid. De oudste getuigen hiervan zijn: Tertulianus (Ad uxorem, II. 8) en de oudste Sacramentaria: Leonianum, Gelasianum, Gregorianum. In de latere M.E., vooral in de 13e e., wordt het gebruik, dat de huwelijkssluiting niet meer gebeurt in de private woning, doch in het voorportaal der kerk, → „in facie ecclesiae" = „vóór de kerk" (→ Bruidsdeur). In dit portaal gaven de huwenden elkaar den consensus en reikten elkaar de rechterhand; de priester solemniseerde dit c o n t r a c t en S a c r a m e n t in naam der Kerk, de huwelijksring werd gezegend, enz. Dit alles was evenwel niet strikt verplichtend. Anders werd het, toen het concilie van Trente (Sess. XXIV, cap. 1) op straffe van nietigheid vastlegde, dat de consensus moest gegeven worden vóór den pastoor, en het Rit. Rom., in 1614 door Paulus V uitgegeven, het ritueel van dit Sacrament verplichtend stelde. Hierin kwam later geen verandering, tenzij dat de Codex Iuris Canon. van 1917 bepaalde, dat de pastoor dien consensus moest afvragen.

De middeleeuwsche liturgie van het h. kende drie

Huwelijk. Sarcophaag van de Villa Ludovisi. In het midden de zgn. dextrarum iunctio (zie tekst in kol. 728).

verschillende plechtigheden. Vooreerst die van de verloving (sponsalia), vervolgens die der huwelijkssluiting (matrimonium in fieri) en die der huwelijksvoltooiing (matrimonii consummatio). De eerste liturgische plechtigheid verdween uit het Rit. Rom., van de derde bleef niets over dan een onverplichte zegening van het huwelijksbed (benedictio thalami).

Deze drie liturgische elementen treft men alle nog aan in de **Byzantijnsche** liturgie: 1° de verloving, 2° de kroning (huwelijkssluiting), 3° het afnemen der kronen (begin der echtelijke samenleving). Deze drie ceremonies, oorspr. bestemd voor drie afzonderlijke dagen, zijn thans samengesmolten tot één groote plechtigheid op den eigenlijken dag der huwelijkssluiting. Deze plechtigheid heet bij de Byzantijnen „de kroning", een naam ontleend aan de uiterlijk meest sprekende ceremonie van het ritueel, het kronen van het bruidspaar door den priester. In groote lijn komen de Oostersche ritussen met dien van Byzantium overeen.

Het huidige ritueel der **Romeinsche** liturgie omvat het afvragen van den consensus door den priester, het samenvoegen der rechterhand van bruid en bruidegom, het zegenen van den bruidsring. Met pauselijk indult kan men daaraan toevoegen den huwelijkszegen der bruid (Rit. Rom. Appendix Matr. II), in den regel echter te geven onder de daarop volgende Mis na het Pater Noster en vóór den laatsten zegen.

Plaatselijke gebruiken zijn: het bruidsvelum, het bruidskoord, de vredeskus, het overreiken van de dos, de bekroning, het samen drinken uit één wijnbokaal, de zegening van brood en wijn, de zegening van twee ringen in plaats van één, het omwikkelen der samengevoegde handen met de priesterlijke stola. Waar deze gebruiken nog leven, moeten zij volgens het concilie van Trente onderhouden worden (Sess. XXIV c. 1. de reform. Matrim.).

Over het algemeen kan men beweren, dat de ritus van dit Sacrament en verschillende plaatselijke gewoonten een kerstening zijn van oude maatschappelijke gebruiken, vooral van die, welke in zwang waren bij de Romeinsche sponsalia: zie decreet van paus Nicolaas I († 867) aan de Bulgaren (cap. 3).

L i t.: Croegaert, La Liturgie nuptiale (Lophem); Eisenhofer, Handb. der Liturgik (II Freiburg, 406-422); Martène, De antiquis Eccl. Rit. (II cap. 19); Leclercq, in Dict. d'Arch. et Lit. (s.v. Mariage); Gougaud, Le Rituel nupt. dans le Passé, in: Vie et arts lit. (1926); Raes, Le consentement matrimonial dans les rites orientaux, in: Ephem. liturg. (1933). *Verwilst.*

II. Burgerlijk recht. A) Ned. recht. De wet beschouwt het h. slechts in zijn burgerlijke betrekkingen (art. 83 B.W.), d.w.z. dat de wet het h. niet beschouwt als een instelling met een zeker religieus karakter, doch dat zij er slechts een civielrechtelijke betrekking in ziet. De wet stelt voorop het beginsel van het monogame h.: een man kan slechts één vrouw, een vrouw slechts één man hebben (art. 84 B.W.). In beginsel is volgens de wet het h. ook een vereeniging van man en vrouw voor het leven. Maar niet alleen heeft de wetgever zelf reeds met dit beginsel getransigeerd, doordat hij (zij het ook bij wijze van uitzondering) de mogelijkheid van echtscheiding geopend heeft; bovendien heeft de toepassing dezer echtscheidingsbepalingen door de rechtspraak gemaakt, dat in de practijk de duurzaamheid van het h. in Ned. geen algemeen geldende regel meer mag heeten (→ Echtscheiding). Een h. kan slechts gesloten worden met de vrije toestemming van beide partijen (art. 85 B.W.), voor wie geen → huwelijksbeletselen bestaan, en mits de personen, wier toestemming voor het aangaan van het h. vereischt is, deze ook gegeven hebben (→ Huwelijkstoestemming). Teneinde de vrije toestemming van beide partijen te waarborgen, bepaalt de wet, dat trouwbeloften geen enkel rechtsgevolg hebben (art. 113 B.W.).

Het h. wordt in het openbaar voltrokken door den ambtenaar van den burgerlijken stand en in tegenwoordigheid van twee tot vier getuigen (art. 131 B.W.). Alvorens tot de voltrekking van het h. over te gaan,

doet de ambtenaar van den burgerlijken stand zich ter hand stellen (art. 126 B.W.): 1° de geboorteakten der a.s. echtgenooten, desnoods te vervangen door → akten van bekendheid; 2° een authentieke akte, houdende de toestemming tot het h. van die personen, wier toestemming vereischt is; 3° eventueel de akte, waaruit ter vervanging dezer toestemming de tusschenkomst van den kantonrechter blijkt (→ Huwelijkstoestemming); 4° in geval van tweede of volgend h., hetzij de akte van overlijden van den vroegeren echtgenoot, hetzij de akte der echtscheiding, hetzij (in geval van vermoedelijk overlijden van den vroegeren echtgenoot) afschrift van het verlof des rechters tot het aangaan van het h. (art. 550 B.W.); 5° eventueel de akten van overlijden der personen, wier toestemming vereischt zou zijn geweest; 6° een bewijs, dat de → huwelijksafkondiging behoorlijk geschied is, en zonder → stuiting verloopen is.

De voltrekking van het h. heeft plaats, doordat de ambtenaar van den b. s., nadat de a.s. echtgenooten van hun toestemming tot het tusschen hen te sluiten h. hebben doen blijken, in naam der wet verklaart, dat zij „door den echt aan elkaar verbonden zijn". Van de voltrekking des h. wordt onmiddellijk in het daartoe bestemde huwelijksregister (→ Registers van den burgerlijken stand) een akte opgemaakt.

Art. 136 B.W. verbiedt het houden van godsdienstige huwelijksplechtigheden, voordat de voltrekking van het h. door den ambtenaar van den b. s. heeft plaats gehad, en art. 449 W.v.Str. bedreigt den bedienaar van den godsdienst, die dit gebod overtreedt, met geldboete van ten hoogste 300 gld., en bij herhaling binnen 2 jaar met hechtenis van ten hoogste 2 maanden. Deze bepalingen, waarvan het doel: de volledigheid der registers van den burgerl. stand, gemakkelijk (zooals in andere landen) op andere wijze te bereiken is, zijn een inbreuk op het stelsel van scheiding van Kerk en Staat, en van Kath. standpunt te verwerpen.

Verplichtingen van beide echtgenooten. 1° de echtgenooten zijn elkaar wederzijdsche huwelijkstrouw verschuldigd; schending dezer verplichting is de voornaamste grond van echtscheiding. 2° Ook tot wederzijdsche hulp en bijstand zijn zij verplicht (art. 158 B.W.). 3° De echtgenooten moeten hun kinderen opvoeden en onderhouden.

Bevoegdheid en verplichtingen van den man. 1° De man is het hoofd der echtvereeniging; daarom kan de vrouw over het algemeen ook geen rechtshandelingen verrichten zonder zijn bijstand. 2° Hij beheert de goederen der gemeenschap (art. 179 B.W.) en is verplicht de goederen, welke aan de vrouw persoonlijk toebehooren, als een → goed huisvader te beheeren (art. 160 B.W.); afwijking van dezen laatsten regel bij huwelijksche voorwaarden is mogelijk (art. 195 B.W.). 3° Hij moet zijn vrouw bij zich ontvangen en haar volgens zijn staat en vermogen onderhouden (art. 162 B.W.).

Verplichtingen van de vrouw. 1° De gehoorzaamheidsplicht, genoemd in art. 161 B.W., is een doode letter geworden: in de practijk wordt algemeen de volledige gelijkwaardigheid van beide echtgenooten erkend. 2° De vrouw is verplicht met haar man samen te wonen en hem te volgen, overal, waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden (art. 161, lid 2 B.W.). 3° Zij mag geen rechtshandelingen verrichten zonder den bijstand van haar man (art. 163 B.W. → Bekwaamheid). Op dezen regel zijn echter eenige uitzonderingen: bijstand van den man behoeft de vrouw nl. niet: a) voor de gewone en dagelijksche uitgaven der huishouding; b) voor het aangaan van arbeidscontracten, hetzij als werkgeefster ten behoeve der huishouding (art. 164 B.W.), hetzij als werkneemster (art. 1637 f B.W.); c) voor zooverre zij, met stilzwijgende of uitdrukkelijke toestemming van haar man, als openbare koopvrouw optreedt; d) voor het beheeren harer eigen goederen, ingeval zij zich dit recht bij huwelijksche voorwaarden heeft voorbehouden; e) voor het maken van een testament (art. 173 B.W.); f) voor het doen van inlagen en het verkrijgen van terugbetalingen op boekjes van de Rijkspostspaarbank.

Huwelijken in het buitenland gesloten. H., hetzij tusschen Nederlanders, hetzij tusschen Nederlanders en vreemdelingen, in een vreemd land gesloten, zijn in Ned. van waarde, wanneer zij voltrokken zijn in den vorm, die daar te lande gebruikelijk is, mits er althans naar de Ned. wet tusschen partijen geen huwelijksbeletselen bestonden, noch de toestemming ontbrak van iemand, die haar, volgens Ned. recht, tot het aangaan van het h. had moeten geven. Afkondiging in Ned. van het in het buitenland aangegane h. is slechts vereischt, wanneer één of beide partijen binnen zes maanden voor het aangaan van het h. hun woonplaats binnen Ned. hadden (art. 138 B.W.). Verzuim dier afkondiging schaadt de geldigheid van het h. niet (art. 154 B.W.). Binnen het jaar na terugkomst der echtgenooten in Ned. moet de akte van het in het buitenland voltrokken h. in het huwelijksregister hunner woonplaats ingeschreven worden (art. 139 B.W.). Niet-naleving van dit voorschrift doet evenmin schade aan de geldigheid van het h.; slechts het bewijs van het h. zal er door bemoeilijkt worden.

Einde des huwelijks. Een bestaand h. kan een einde nemen: a) door nietigverklaring, b) door ontbinding.

Ad a) Van rechtswege **nietigheid** van een voltrokken h. kent het Ned. recht niet; het h. kan slechts nietig verklaard worden door den rechter. Gronden tot nietigverklaring zijn o.m. dubbel h. (art. 141 B.W.), gebrek aan vrije toestemming van beide echtgenooten of van één van beide, bijv. door dwaling, bedrog of dwang (art. 142 B.W.); onbekwaamheid tot het geven van toestemming wegens onder curateele stelling uit hoofde van gebrek aan verstandelijke vermogens (art. 143 B.W. → Zwakzinnigen); te jeugdige leeftijd (art. 144 B.W.); onbevoegdheid van den ambtenaar van den burgerlijken stand (art. 147 B.W.); voltrekking van het h. ondanks stuiting (art. 125, lid 2 B.W.). De wet noemt voor iederen nietigheidsgrond de personen, die bevoegd zijn, om uit hoofde ervan de nietigverklaring te vorderen. Nietigverklaring van het h. laat bij goede trouw van beide echtgenooten de reeds ingetreden gevolgen van het h. intact (art. 150 en 152 B.W.).

Ad b) **Ontbinding** van het h. kan plaats vinden 1° door den dood (art. 254, 1° B.W.); 2° door een volgend h., door één der beide echtgenooten krachtens rechterlijk verlof aangegaan, nadat, op grond van de afwezigheid van den ander, diens overlijden waarschijnlijk geworden is (→ Afwezigheid); 3° door ontbinding van het h. door den rechter, met onderlinge toestemming der echtgenooten, nadat zij gedurende tenminste vijf jaar onverzoend van tafel en bed gescheiden zijn geweest (art. 255 vlg. B.W.) (→ Scheiding van tafel en bed); 4° door → echtscheiding (art. 262 vlg. B.W.). — Voor k e r k e l ij k r e c h t in zake → huwelijksontbinding, zie dit woord. *Stoop.*

B) Belg. recht. De beschikkingen betreffende het h. worden in het Belgisch B.W. gerangschikt onder Titel V (art. 144-228).

Evenals in het Ned. recht wordt het h. beschouwd als een zuiver burgerlijke overeenkomst, tusschen één man en één vrouw, waarvan de bepalingen echter uitdrukkelijk bij de Wet zijn geregeld. Een der voornaamste bepalingen is, dat het h. alleen door den dood en door een wettelijk uitgesproken echtscheiding kan verbroken worden (art. 227). Daarom dringt meer en meer in de rechtspraak de opvatting door, dat het h. moet beschouwd worden als een instelling (institution).

Een der gevolgen van het zuiver burgerlijke, a-godsdienstig karakter van het h. is de bepaling, dat het civiel h. moet gesloten worden vóór een eventueel godsdienstig h., tenzij wanneer het geldt een h. in extremis (art. 267 W. v. Str.).

De Belg. wet spreekt niet over de trouwbelofte. Vlg. een vaststaande jurisprudentie echter is het foutieve verbreken der trouwbelofte zonder ernstige reden een quasi-delictueel feit, dat op grond van art. 1382 B.W. aanleiding geeft tot het vorderen van schadevergoeding.

Wat betreft de vereischten voor het aangaan van een geldig huwelijk, zie → Huwelijksbeletselen.

Het h. wordt voltrokken in het openbaar voor den ambtenaar van den burgerlijken stand, en in de gemeente, waar een van de echtgenooten zijn woonplaats of zijn verblijfplaats heeft, op den datum der → huwelijksafkondiging (art. 74). De huwelijksvoltrekking heeft plaats op den dag door partijen aangewezen in het gemeentehuis, in tegenwoordigheid van twee getuigen. De ambtenaar ontvangt van elk der partijen de verklaring, dat zij elkander zullen aannemen tot echtgenoot: hij verklaart in naam van de wet, dat zij vereenigd zijn door het h., en maakt daarvan dadelijk akte op (art. 75).

Wederzijdsche plichten en rechten der echtelieden worden bepaald bij de art. 203-211 B.W. en de beschikkingen der Wet van 20 Juli 1932. 1° De echtgenooten moeten samen aan hun kinderen onderhoud en opvoeding verschaffen. 2° De kinderen moeten hun bloedverwanten in opgaande linie, die in nood zijn, onderhouden. 3° De echtgenooten zijn elkander wederkeerig getrouwheid, hulp en bijstand verschuldigd. De man is aan zijn vrouw bescherming, de vrouw aan haar man gehoorzaamheid verschuldigd (212-213a). De vrouw is verplicht met den man samen te wonen en hem overal te volgen, waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden; de man is verplicht zijn vrouw bij zich te ontvangen (214a). 4° Elke echtgenoot draagt bij in de behoeften van het huishouden volgens zijn vermogen en zijn staat. Voldoet een der echtgenooten niet aan zijn verplichting, dan kan de andere echtgenoot, onverminderd de rechten van derden, zich door den vrederechter laten machtigen om de inkomsten, de vorderingen en de opbrengsten van den arbeid van den anderen echtgenoot in ontvangst te nemen, in de voorwaarden en tot beloop van een bedrag, door den vrederechter te bepalen (art. 214 b). 5° De vrouw, die afzonderlijk een beroep uitoefent of een handel drijft, kan niet in haar beroeps- of handelsbetrekkingen, zonder zijn toestemming, den naam van haar man bezigen. Evenmin mag de man den naam van zijn vrouw aan den zijnen toevoegen in zijn handels- en beroepsbetrekkingen zonder haar toestemming (art. 213b).

Nietigheden van het huwelijk. De absolute nietigheden, voorzien door de wettelijke teksten, zijn ten getale van vijf: het niet bereiken van den wettelijken ouderdom, de bloedschande, het bestaan van een vorig niet-ontbonden huwelijk, het gebrek aan openbaarheid (geheime huwelijken) en de onbevoegdheid van den ambtenaar van den burgerlijken stand. Als niet bestaande h. moeten beschouwd worden de h. tusschen personen van gelijke sexe, huwelijken, die niet voltrokken zijn voor den ambtenaar van den burgerlijken stand, en deze, waar een totaal gebrek was aan toestemming bij de echtelieden of bij een van hen. Relatieve nietigheden van het h. zijn: die, waarbij de toestemming der echtgenooten of van een van beiden gebrekkig was; die van minderjarigen, voltrokken zonder de toestemming (→ Huwelijkstoestemming) der ouders of grootouders.

Ontbinding van het huwelijk. Het h. wordt alleen ontbonden door den dood (zie ook → Afwezigheid) en door een wettelijke echtscheiding. Op te merken is, dat het huwelijk niet wordt ontbonden door de → scheiding van tafel en bed.

L i t: De Page, Traité élémentaire de Droit Civil Belge (I). *Orban.*

III. Huwelijk bij primitieve volkeren. In tegenstelling met de vroegere opvattingen, dat er in den oertijd promiscuïteit (→ Gezin, sub Hist. ontwikkeling) zou bestaan hebben, heeft de moderne volkenkunde bij alle volken het individueele h. aangetoond. Het h. is in de oerculturen van de verzamelaars en jagers doorgaans monogaam: een polygaam h. heeft zich in geringe mate ontwikkeld bij de landbouwvolken, maar sterker bij de herders en wel vooral door hun familie-inrichting; van de herders heeft de polygamie (met een hoofdvrouw) ingang gevonden in de bovenste lagen van de vroege heerschers- en hoogculturen.

Bij vele primitieve volken wordt het h. voorafgegaan door een aanzoek, waarbij de verwanten hun medewerking verleenen, en door een voorloopig contract (verloving), dat de bedoeling heeft, de totstandkoming van het h. te verzekeren. De persoonlijke geschiktheid om een h. aan te gaan, hangt af van het bereiken van den huwbaren leeftijd en deze veronderstelt weer een initiatie (inwijding), dikwijls in den vorm van een besnijdenis, die vooral bij de totemistische volkeren plaats heeft, als de puberteit is ingetreden. Het ideaal van het maagd-zijn en de daarmee vaak samenhangende kuischheidsproeven hebben zich vermoedelijk ontwikkeld bij de herdersvolken en zijn eveneens langs dezen weg in de hoogculturen geraakt. Overal treft men een kring aan van bloedverwanten, tusschen wie geen geslachtelijk verkeer en geen h. mag plaats hebben. Hierbij is dan weer een vaderrechtelijke, moederrechtelijke of gelijkberechtigde verwantschapsberekening mogelijk. Vgl. → Huwelijks- en erfrecht in Ned.-Indië.

Behalve het verbod van huwen onder bloedverwanten (incest in engeren zin) kennen de meeste volken nog grenzen, die aan het h. gesteld worden door de exogamie (d.w.z. de verplichting tot h. b u i t e n de eigen groep). In de oerculturen is dit een plaatselijke exogamie tusschen de verschillende groepen, die er zich gevestigd hebben, in de totemistische cultuur een exogamie van de totemclans, en in de oudere phase van de landbouwerscultuur een exogamie van de huwelijksklassen (phratrieën) . Van den anderen kant bestaat bij de veetelers en in de door hen beïn-

vloede jongere phase van de landbouwerscultuur een exogamie van vaderrechtelijke of moederrechtelijke stammen, terwijl bij vsch. heerschersculturen een verplichte endogamie (d.w.z. huwelijk b i n n e n de eigen groep) ingevoerd schijnt te zijn.

In de oerculturen gebeurt de huwelijkssluiting op grond van vrije keuze der echtgenooten. Echte bruidroof heeft (afgezien van een ceremonieele beteekenis) nergens rechtens bestaan. De bruidkoop, het koophuwelijk (met den specialen vorm van diensthuwelijk), leeft zich ten gevolge van de belangrijke plaats, die de vrouw in het productieproces innam, zoowel in de herders- als in de landbouwersculturen ontwikkeld, terwijl omgekeerd in de hoogculturen, waarin het econ. zwaartepunt naar den kant der mannen verschoven wordt, de huwelijksgift ervoor in de plaats komt. Tegenover de vrije keuze van de echtgenooten in de oerculturen komt vooral in de patriarchale herdersculturen het uithuwelijken door de familiehoofden in zwang, wat hier en daar zelfs leidt tot het verloven van kinderen.

De onverbreekbaarheid van het h. is niet in alle culturen dezelfde. Van oudsher wordt echtbreuk bedreigd met de doodstraf, maar in de landbouwersculturen komt men ertoe, om de bloedwraak af te koopen door het betalen van een boete. In de heerschersculturen wordt de standvastigheid van het h. beschermd door echtbreuk te bestraffen met den dood. De moederrechtelijke landbouwersculturen hellen over naar een vergemakkelijking van de echtscheiding, die zoowel in de oerculturen als bij de herders (hier

Huwelijk. De zgn. dextrarum iunctio (zie tekst kol. 728). Bodem van een goudglas (1e eeuw na Christus).

waarsch. in geval van onvruchtbaarheid) zeldzaam is. Later wordt in de heerschersculturen de echtscheiding nauw beperkt door wetten.

L i t. : → Gezin (sub Hist. ontwikkeling). *Trimborn.*

IV. De Christelijke iconographie beeldt het h., als zijnde een beeld van de mystieke eenheid tusschen Christus en de Kerk, uit onder het symbool van een altaar, ring, krans, in elkaar gelegde handen (dextrarum iunctio), en verbindt er niet zelden het blauw mee als de kleur van de trouw.

Reeds in de Oud-Christelijke monumenten vindt men er voorbeelden van, zooals op mozaïeken (begraafplaats van Cyriacus en S. Maria Maggiore te Rome: huwelijk van Moses en Sephora), op fresco's

Voorstelling van een Christelijk huwelijk op den bodem van een goudglas: Christus kroont bruid en bruidegom (1e eeuw na Christus).

in de catacomben te Rome en Napels. Bekend is de sarcophaag van Tipasa (Marokko) uit de 4e eeuw, waarbij de zgn. d e x t r a r u m i u n c t i o: de man legt zijn rechterhand in die van de bruid, terwijl Iuno pronuba de handen op de schouders der gehuwden houdt en de god Hymen als een gevleugelde Amor tusschen hen beiden in staat. Een benadering hiervan ziet men in de Christelijke sarcophaag te Arles, waarbij de heidensche figuren (Iuno pronuba en Hymen) afwezig zijn; elders vindt men ze echter weer terug: sarcophaag van de Villa Ludovisi (Museum van Lateranen te Rome, 5e eeuw; zie de afbeelding in kolom 721 van dit deel), van de Villa Doria Panfili en vele andere. Ook op graffiti, goudsmeedwerk, huwelijkskoffertjes (Britsch Museum te Londen), munten, bodems van bekers, alsook op ivoren diptieken treft men de dextrarum iunctio aan. Een late navolging van dit Rom. type vindt men in het marmerstatue van Eugène Guillaume (19e e.) in zijn „Mariage romain" (Museum te Dijon).

Steunend op de apocriefe evangeliën ziet men in de 13e e. het h. van M a r i a e n J o s e p h, waarbij St. Joseph den staf draagt, waaruit een duif zou te voorschijn gekomen zijn, of (volgens een andere lezing) welke bloeien zou en in welks bloesem een duif zich zou nederzetten; de 16e e. geeft het h. van Maria en Joseph met uitsluiting van deze legende (Passignani, Guerchino, Rubens, Zeghers), terwijl als nieuw element St. Joseph geknield voor Maria haar den ring aan de hand steekt; de 17e e. brengt ondanks het concilie van Trente toch weer de apocriefe evangeliën naar voren, o.a. in S. Lorenzo in Piscibus te Rome, bij Pietro da Cortona, Carlo Maratta, en zelfs op de koorbanken van de Notre Dame te Parijs in Lodewijk XIV-stijl vindt men ze terug.

Van de N e d. P r i m i t i e v e n schilderden ter herdenking van het h. Gerard David zijn Bruiloft van Cana (Louvre, Parijs), Rogier van der Weyden

de Zeven Sacramenten (Museum te Antwerpen), waarbij de bruid een gewijde bruidskroon draagt en de priester ter bevestiging van de onontbindbaarheid van het h. zijn stool om de in elkander gelegde handen van het paar windt, terwijl een blauwe engel van trouw de gehuwden zegent. In Engeland is William → Hogarth (1697) bekend om zijn huwelijksscènes: „Le mariage à la mode" en het pendant hiervan „L'heureux mariage", waarop Colman en Garrich zich inspireerden voor hun „Mariage clandestin".

Lit.: Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie (X 1899-1934); O. Pelka, Altchristl. Ehedenkmäler (Leipzig 1901); A. Michel, Hist. de l'art (²VII, 634-636; ²VIII, 511-513); F. X. Kraus, Gesch. der christl. Kunst (I, 166, 245; II, 397); E. Mâle, L'art rel. du XIIIe s. (1925, 243-244); id., L'art rel. après le Concile de Trente (1932, 355-357); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933, 73-74, 97). *p. Gerlachus.*

V. Voor **geestelijk huwelijk,** → Mystiek.

VI. Huwelijk en bloedverwantschap. Het gevaar, dat aan het sluiten van huwelijken in enge → bloedverwantschap verbonden is, blijkt in de meeste gevallen een gevolg te zijn van het uitsplitsen van erfelijke, recessieve gebreken (→ Consanguiniteit). De kans, dat dgl. terugwijkende eigenschappen optreden, stijgt of daalt met den graad van verwantschap der gehuwden. In de genetica bewijst men, dat enge → inteelt, incest of bloedschande spoedig tot zuiverheid of homozygotie voert. Wanneer in de familie, die zich door incest voortplant, geen erfelijke gebreken in zuiveren of onzuiveren toestand aanwezig zijn, blijven de gevreesde gevolgen van verwantschapshuwelijken achterwege; dit was o.a. het geval in de familie van de Inca-vorsten in Peru en bij de Ptolemaeërs, waarvan men weet, dat acht regeerders met hun eigen zuster huwden, zonder dat schadelijke inteelt verschijnselen werden waargenomen. Buiten beschouwing gelaten, dat de Kerk huwelijken in te enge bloedverwantschap verbiedt, staat het vast, dat de uitkomsten van de familiehuwelijken goed of slecht zullen zijn, al naar gelang de erfelijke aanleg van de gehuwden zuiver is voor de gewenschte eigenschappen of onzuiver voor sommige gebreken. Zoo mag men o.a. aannemen, dat in de familie van Darwin de verwantschapshuwelijken een gunstigen invloed op de ontwikkeling van de geestesgaven hebben gehad, terwijl elke vorm van consanguiniteit in de familie der Habsburgers een gevaar beteekent voor het optreden van de → haemophilie. *Dumon.*

Huwelijksaangifte. Alle personen, die met elkander een huwelijk willen aangaan, moeten daarvan aangifte doen bij den ambtenaar van den burgerlijken stand. Deze aangifte behoeft niet in persoon te geschieden. Door den ambtenaar van den burgerlijken stand wordt daarvan een akte opgemaakt. Op den Zaterdag volgende op de aangifte wordt het huwelijk afgekondigd door aanplakking aan het gemeentehuis (→ Huwelijksafkondiging). *Bronsgeest.*

Huwelijksafkondiging. 1° In het kerkelijk recht. Ieder huwelijk, hetwelk gesloten zal worden, moet eerst openlijk worden bekend gemaakt. In den regel geschiedt dit door mondelinge afkondiging (afroepen; vandaar ons: „roepen"; „de eerste roep"). Deze afkondiging moet geschieden op drie achtereenvolgende Zondagen of andere verplichte feestdagen, in de kerk, onder de hoogmis of een andere godsdienstoefening, waarbij veel menschen tegenwoordig komen. In sommige streken geschiedt de afkondiging door middel van een geschreven bekendmaking, welke aan den ingang van de kerk wordt vastgehecht en daar moet blijven hangen gedurende minstens acht dagen, waarin twee Zondagen of verplichte feestdagen vallen. Het doel van de h. is het bestaan van eventueel bestaande, maar aan de kerkelijke overheid nog niet bekend geworden huwelijksbeletselen te achterhalen. De geloovigen zijn dan ook krachtens kerkelijk voorschrift verplicht de hun bekende huwelijksbeletselen, welke aan een afgekondigd huwelijk in den weg staan, tijdig aan den pastoor of den bisschop mede te deelen. Gemengde huwelijken worden zelden afgekondigd. *Bender.*

2° Burg. Recht. a) Ned. recht. H. is de openbaarmaking, door aanplakking ten gemeentehuize, van het voornemen der a.s. echtgenooten om met elkaar in het huwelijk te treden. De aanplakking geschiedt des Zaterdags en duurt tien dagen. Afkondiging geschiedt in ieder der gemeenten, waar de a.s. echtgenooten wonen, en in de laatste zes maanden gewoond hebben. Het geschrift, door middel waarvan de afkondiging geschiedt, vermeldt: 1° namen, beroep en woonplaats der a.s. echtgenooten en event. van hun vroegere echtgenooten; 2° namen, beroep en woonplaats hunner ouders; 3° dag, plaats en uur, waarop de afkondiging geschiedt. Afkondiging heeft plaats door de zorgen van den ambtenaar van den burgerlijken stand (art. 107-109 B.W.). Gedurende den tijd, die tusschen de afkondiging en de voltrekking des huwelijks verloopt, heeten de a.s. echtgenooten „onder de geboden te staan". *Stoop.*

b) Belg. recht. De openbaarmaking van het huwelijk wordt geregeld bij de art. 63 vlg. en 165 vlg. van het B.W., gewijzigd door de bepalingen der wetten van 26 Dec. 1891 en 7 Jan. 1908. Evenals in Ned. worden de publicaties gedaan door de zorgen van den ambtenaar van den burgerlijken stand in de gemeenten (event. de gemeente), waar de a.s. echtgenooten wonen. De openbaarmaking moet op een Zondag geschieden en gedurende 10 dagen moeten de plakkaten opgehangen blijven. Wanneer de huwelijksvoltrekking niet plaats vindt binnen het jaar na de publicatie, zal deze moeten hernieuwd worden. De publicaties worden overgeschreven in een speciaal register van den burgerlijken stand. *Orban.*

Huwelijksband is de blijvende en onverbreekbare zedelijke band tusschen een man en een vrouw, waardoor deze tot elkaar zich verhouden als echtgenooten en waaruit voor beiden alle rechten en plichten, aan echtgenooten eigen, voortvloeien.

De h. is ook een ongeldigmakend → huwelijksbeletsel. Zoolang iemand door een geldigen h. met een bepaald persoon verbonden is, kan hij geen geldig huwelijk aangaan met een ander. De eenige uitzondering hierop is het → Paulinisch voorrecht. Wanneer een h. eenmaal door een huwelijkssluiting is tot stand gekomen, mag dit practisch niet eerder als tenietgedaan beschouwd worden, en mag dus geen ander huwelijk worden aangegaan, voordat men absolute zekerheid heeft, dat een feit, dat den h. verbreekt, werkelijk heeft plaats gehad. De dood van een der echtgenooten moet zeker zijn; voor dien tijd kan de ander geen nieuw huwelijk aangaan. *Bender.*

Huwelijksbeletsel. I. Goddelijke natuur en Kerkelijk recht. H. is een omstandigheid, waarin een persoon zich kan bevinden en welke oorzaak is, dat hij een huwelijk ofwel niet mág ofwel niet geldig kán sluiten. Bijv. priesterschap is een h., want het is een omstandigheid, waarin een persoon zich kan bevinden,

en als hij feitelijk zich in die omstandigheid bevindt, m.a.w. als hij werkelijk priester is, kan hij geen geldig huwelijk sluiten. Het doel der h. is het welzijn der menschen. Zij beperken eenigszins de vrijheid, maar om een grooter goed in het belang der menschen zelf te beschermen.

Verdeeling. Sommige h. zijn n a t u u r w e t t e l ij k ; zij volgen uit den aard van het huwelijk, bijv. lichamelijk onvermogen. Andere zijn p o s i t i e f- w e t t e l ij k ; zij zijn door de kerkelijke of burgerlijke overheid door een speciale wet vastgesteld, bijv. aanverwantschap. Naargelang van de overheid, die ze vaststelt, onderscheidt men k e r k e l ij k e en b u r g e r l ij k e h. Daar de positieve wetten veranderlijk zijn en door den wetgever aan de veranderlijke omstandigheden worden aangepast, zijn de positiefwettelijke h. niet steeds onveranderlijk dezelfde. Zoo was voor het verschijnen van het nieuwe Kerkelijk Wetboek bloedverwantschap tot in den vierden graad een h.; nu is dit h. beperkt tot den derden graad.

Verder onderscheidt men a b s o l u t e en b e t r e k k e l ij k e h. De eerste maken, dat een persoon in het geheel geen huwelijk kan aangaan, met wien dan ook, bijv. priesterschap. De laatste verhinderen alleen een huwelijk met bepaalde personen, bijv. bloedverwantschap.

Een zeer gewichtige onderscheiding is die tusschen verbiedende en ongeldigmakende h. Een v e r b i e d e n d h. heeft ten gevolge, dat de betrokken persoon het huwelijk niet mag sluiten; doet hij het toch (met inachtneming van wat overigens voor een geldig huwelijk noodig is, bijv. als het Katholieken betreft: „voor pastoor en twee getuigen”), dan stelt hij een ongeoorloofde daad; hij zondigt tegen een gewichtige kerkelijke wet, maar hij is geldig gehuwd. Een o n g e l d i g m a k e n d h. heeft ten gevolge, dat de betr. persoon het huwelijk zoowel niet sluiten mag als tevens niet geldig sluiten k á n. Als hij het toch zou doen, ook met inachtneming van wat overigens voor een geldig huwelijk noodig is, overtreedt hij de kerkelijke wet, maar is bovendien niet geldig gehuwd. Een ongeldigmakend h. maakt het huwelijk eenvoudig onmogelijk.

Huwelijksbeletselen vaststellen is een uiting van rechtsmacht over het huwelijk (→ Huwelijkswetgeving). Daarom heeft de Kerk uitsluitend het recht h. vast te stellen voor het huwelijk der gedoopten; de staat alleen voor het huwelijk der ongedoopten. De Kerk heeft zoowel verbiedende als ongeldigmakende huwelijksbeletselen vastgesteld, waaronder enkele, die ook natuurwettelijk zijn. De v e r b i e d e n d e zijn: 1° gelofte; 2° gemengde godsdienst; 3° wettelijke → verwantschap, indien de burgerl. wet van het land deze verwantschap als een verbiedend h. heeft gesteld. O n g e l d i g m a k e n d e h. zijn: 1° leeftijd (→ Huwbare leeftijd); 2° lichamelijk onvermogen (→ Impotentie); 3° huwelijksband; 4° verschil van eeredienst (→ Gemengd huwelijk); 5° heilige → wijding; 6° plechtige kloostergelofte (→ Gelofte); 7° gewelddadige ontvoering; 8° misdaad; 9° bloedverwantschap; 10° aanverwantschap; 11° openbare → eerbaarheid; 12° geestelijke verwantschap; 13° wettelijke → verwantschap, indien deze verwantschap ook in de burgerlijke wetgeving een ongeldigmakend h. is. De nadere verklaring der afzonderlijke h. zoeke men bij de eigen benamingen of op de aangegeven plaatsen.

H. in o n e i g e n l ij k e n of ruimeren zin noemt men bepaalde tekortkomingen of gebreken in de huwelijkstoestemming zelf, zooals: het niet nakomen van de op straffe van ongeldigheid voorgeschreven formaliteiten; het gebrek aan de noodige vrijheid of andere factoren, die de geldige toestemming op het oogenblik van het huwelijk te niet doen, e.d. (→ Huwelijkssluiting; Huwelijkstoestemming).

Noch de burgerlijke, noch de kerkelijke overheid, zelfs de paus niet, kan dispenseeren in natuurwettelijke h. In de kerkelijke h. kan de paus dispenseeren. Hij doet dit alleen, als er een bijzondere reden aanwezig is, die zwaarder moet zijn, naargelang het h. gewichtiger is.

L i t. : Bender, Huwelijk en h. in de Kath. Kerk (1932). *Bender.*

II. Burgerlijk recht. A) In het **Ned. recht** noemt men h. die persoonlijke eigenschappen of omstandigheden, op grond waarvan iemands voorgenomen huwelijk, hetzij met wien dan ook, hetzij met een bepaalden anderen persoon, belet kan worden (→ Stuiting); omstandigheden, die niet aan den persoon zelf inhaerent zijn, bijv. het ontbreken van anderer toestemming tot zijn huwelijk (→ Huwelijkstoestemming), pleegt men, hoezeer zij ook gronden voor stuiting ervan mogen opleveren, geen „huwelijksbeletselen” te noemen.

De h., die het Ned. positief recht kent, zijn de volgende. **a)** Als v o l s t r e k t e h., die een huwelijk met wien dan ook verhinderen, gelden: 1° het feit, dat men wegens gebrek aan verstandelijke vermogens buiten staat is zijn vrije toestemming tot het huwelijk te geven; dit is een onmiddellijk gevolg van art. 85 B.W., dat als eerste vereischte tot het aangaan van een huwelijk de vrije toestemming van beide partijen stelt; 2° het feit, dat men reeds gehuwd is, hetgeen een eenvoudige toepassing is van het beginsel van het monogame huwelijk (art. 84 B.W.); 3° het niet bereikt hebben van den 16-jarigen leeftijd voor de vrouw, en van den 18-jarigen leeftijd voor den man (art. 86 B.W.); om gewichtige redenen kan de koning hiervan dispensatie verleenen; 4° voor de vrouw, het feit, dat sedert het eindigen van haar vroeger huwelijk nog geen 300 dagen verloopen zijn (art. 91 B.W.); dit voorschrift beoogt bloedvermenging te voorkomen.

b) Als b e t r e k k e l ij k e h., die een huwelijk slechts met bepaalde personen verhinderen, gelden: 1° → bloed- of aanverwantschap in de rechte linie, hetzij door wettige, hetzij door onwettige geboorte (art. 87 B.W.); 2° bloedverwantschap, wettige of onwettige, in den tweeden graad der zijlinie (broer en zuster) (art. 87 B.W.); dispensatie van deze beide huwelijksbeletselen kan niet worden gegeven; 3° aanverwantschap (zwagerschap), wettig of onwettig, in den tweeden graad der zijlinie (schoonbroer en schoonzuster) (art. 88 B.W.); 4° de bloedverwantschap, wettig of onwettig, die bestaat tusschen (oud)oom en (achter)nicht of (oud)tante en (achter)neef (art. 88 B.W.); van deze beide laatste beletselen kan de Koning om gewichtige redenen dispensatie verleenen; 5° een tweede echtscheiding tusschen dezelfde personen belet een derde huwelijk tusschen hen (art. 90 lid 2 B.W.); deze bepaling is ingevoerd in 1920: voordien belette reeds de eerste echtscheiding ieder verder huwelijk tusschen dezelfde partijen; 6° het feit, dat iemand bij rechterlijk vonnis van overspel overtuigd is, belet volgens art. 89 B.W. zijn huwelijk met zijn medeplichtige; deze bepaling is echter slechts theorie, want aangezien de naam van den medeplichtige van een overspeligen echtgenoot nooit vermeld wordt in

het vonnis van echtscheiding, dat op grond van dit overspel wordt uitgesproken, staat nooit officieel vast, wie de medeplichtige is geweest; bovendien wordt in de practijk ook nooit op grond van overspel een strafvervolging ingesteld. Zie verder nog → Consanguiniteit. *Stoop.*

B) Belg. recht. Het Belg. B.W. kent de volgende huwelijksbeletselen: 1° het bestaan van een vorig niet ontbonden huwelijk (art. 147). 2° Bloed- of aanverwantschap in zekeren graad tusschen de aanstaande echtgenooten in rechtstreeksche linie, zoowel tusschen wettige als onwettige bloed- of aanverwanten (art. 161). 3° Bloed- en aanverwantschap in zijdelingsche linie tusschen broeder en zuster (art. 162) (wettige en onwettige), oom en nicht, tante en neef, alleen als wettige familieleden (art. 163); in deze laatste gevallen echter kan de koning om zwaarwichtige redenen dispensatie verleenen. Sedert de wet van 11 Febr. 1920 kan een huwelijk gesloten worden tusschen zwager en schoonzuster, tenzij het huwelijk, dat de aanverwantschap tot stand bracht, slechts door echtscheiding zou ontbonden zijn (art. 162 al. 2). 4° Voor de weduwe of gescheiden vrouw, wanneer de termijn van weduwschap (10 maanden of 300 dagen) niet verstreken is, tenzij de vrouw na de ontbinding van het voorgaande huwelijk een kind ter wereld heeft gebracht (art. 228 en 296). 5° In geval van echtscheiding bij wederzijdsch accoord kunnen de echtgenooten slechts na drie jaar een nieuw huwelijk aangaan (art. 297). 6° In geval van echtscheiding om reden van echtbreuk kan de schuldige niet in het huwelijk treden met zijn medeplichtige (art. 298); op dit oogenblik (1936) is een wetsvoorstel hangend bij het parlement om deze beschikking op te heffen.

Wat betreft de vereischten voor het aangaan van een geldig huwelijk, vindt men de volgende bepalingen in het Belg. B.W.: 1° De aanstaande echtelieden moeten van verschillende sexe zijn. 2° Zij moeten den wettelijken puberteitsouderdom bereikt hebben, nl. 18 jaar voor den man en 15 jaar voor de vrouw (art. 144); om zwaarwichtige redenen mag de koning hierin dispensaties verleenen (art. 145). 3° Er is vereischt de toestemming der echtgenooten, en 4° de toestemming der ouders (art. 148-160) (→ Huwelijkstoestemming). *Orban.*

Huwelijksbeloften, → Trouwbeloften; Verloving.

Huwelijksbrood, vaak rood gekleurd als offerkoek, of geel als kleur der vruchtbaarheid, omvat versierde honigkoeken, krakelingen, bitterkoekjes, in Twente groote krentenbrooden, Drentsche stoeten, in Etten het ketting- of verbondsbrood, banket, wittebrood (denk aan de wittebroodsweken), vlaas; in Engeland bij den adel wordt de Bride Cake of Wedding Cake aangesneden met de sabel van den bruidegom; ook koeken met een ooievaarfiguur of taarten met kinderpopjes. *Knippenberg.*

L i t.: J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (blz. 214-218).

Huwelijksche voorwaarden, → Huwelijksvoorwaarden.

Huwelijksconvalidatie is wat men in de spreektaal dikwijls noemt: in orde maken van het huwelijk, d.w.z. een samenleving van twee menschen, die schijnbaar gehuwd zijn, maar wier huwelijk ten gevolge van een of andere oorzaak (al of niet aan hen zelve bekend) ongeldig is, tot een geldig huwelijk maken. *Bender.*

Huwelijksdaad is de daad van geslachtelijke gemeenschap tusschen gehuwden gesteld. → Huwelijksplicht.

Huwelijksdeur, → Bruidsdeur.

Huwelijksdispensatie. Met dit woord worden in den regel aangeduid de dispensaties, die de kerkelijke overheid om bijz. redenen geeft in → huwelijksbeletselen.

Huwelijksencycliek is de encycliek, door Pius XI 31 Dec. 1930 uitgevaardigd en naar de aanvangswoorden „Casti connubii” genoemd, waarin de Kath. leer over het huwelijk wordt uiteengezet en vele moderne dwalingen over het huwelijk en de huwelijksplichten, alsmede vele met de zedenwet strijdige praktijken, worden veroordeeld. *Bender.*

Huwelijks- en erfrecht in Ned.-Indië. **A) Huwelijksrecht.** Hierin valt allereerst een scheiding te trekken tusschen de zgn. e n d o g a m i e (verbod met vreemden en gebod in stam of familie te trouwen), die bijwijlen en bij uitzondering het vrije huwelijk toelaat, en de e x o g a m i e (het trouwen met iemand buiten den stam of de familie). De laatste vorm is in Ned.-Indië de meest voorkomende (van endogamie bijna geen spoor). De exogamie brengt weer tweeërlei stelsel met zich mede, nl. het v a d e r r e c h t e l ij k stelsel (patriarchaat) en het m o e d e r r e c h t e l ij k (matriarchaat). Het patriarchaat geldt o.a. bij de Batakkers, Gajoërs, Niassers, en op het eiland Boeroe (Molukken), het matriarchaat in Midden- en Z. Sumatra en op de Zuidwestereilanden.

Waar het patriarchaat vigeert, moet de huwelijkscandidaat voor zijn bruid een vaak duren prijs betalen, den bruidschat (mas kawin arta), bestaande uit geld, kanonnetjes of oude borden e.d. Heeft hij dien aan den vader of het familiehoofd der bruid betaald, dan wordt het huwelijk naar adatvormen voltrokken en sticht men een gewoon vaderrechtelijk gezin. Deze bruidschat is niet bedoeld als een cadeau aan de vrouw, als liefdegave, doch wordt meer economisch opgevat, nl. als een tegemoetkoming in het verlies van een vrouwelijke werkkracht. Daarom ook blijft de candidaat, indien hij tot de betaling van de mas kawin niet in staat is, na huwelijk bij zijn schoonvader soms geruimen tijd in dienst, ongeveer zooals weleer Jacob zijn schoonvader Laban dienstbaar was. Men huwt dus wel, doch maakt gedurende die arbeidsperiode nog deel uit van het gezin van den vader der bruid. In sommige streken is het zgn. schakingshuwelijk in zwang, waarbij de jongeman en het meisje na gemaakte afspraak samen de vlucht nemen, hetgeen dikwerf zuiver formeel is, evenals het achtervolgen der vluchtenden door de familieleden van het meisje, soms ontaardend in een niet onschuldige vechtpartij, doch veelal van niet meer beteekenis dan wat misbaar en loos alarm. Het einde is, dat men wederzijds gaat onderhandelen (vnl. over het bedrag van de mas kawin) en daarna gewoon het huwelijk plaats vindt. Wordt in al deze gevallen een nieuw, zelfstandig gezin gevormd, men kent ook in de Gajolanden en op Z. Sumatra een soort huwelijk, dat alleen dient om de familie van den vader der bruid voor exstinxtie te bewaren: de jonge echtgenoot wordt dan eenvoudig als pleegkind in de familie van zijn schoonvader geïncorporeerd (angkap- ambil anak). Ook het leviraatshuwelijk komt veelvuldig voor.

Waar het matriarchaat heerschende is (Minangkabauers), blijven de nieuwe echtgenooten ieder voor zich tot hun eigen familie behooren, vindt geen

overgang van de vrouw of den man plaats, en daar de moeder en de uit het huwelijk gesproten kinderen in alles den voorrang hebben, komt de man op de laatste plaats. Men combineert veelal een aantal dergelijke gezinnen in één woning, en over dit gezelschap oefent de oudste broer of oudste oom van moederszijde alle gezag uit, beslist in huwelijkszaken en heeft het familie (poesaka) bezit in bewaring.

Bij heidenen worden beide vormen van huwelijk beheerscht door adatrechtelijke normen; bij groepen met een eigen godsdienst, zooals Christenen, Mohammedanen, en ook wel bij Chineezen, regelen de godsdienstige wetten het huwelijk en alles wat daarmede samenhangt. Speciaal is het huwelijk der Christen-Inlanders in de Molukken en Manado geregeld bij Stbl. 1861 nr. 38, thans te vervangen door een nieuwe, nog niet in werking getreden Ordonnantie betreffende de huwelijken van Christen-Inlanders op Java, in de Minahassa en op Ambon (Stbl. 1933 nr. 98). Het gemengde huwelijk, d.i. het huwelijk tusschen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen, is geregeld bij Stbl. 1898 nr. 158.

B) Erfrecht. Het erfrecht volgens Westersche opvattingen bestaat slechts in streken, waar de individuen zich hebben weten los te maken van het stam- of familieverband en den invloed daarvan. Waar het stam- of familierecht overheerscht, vallen de persoonlijke bezittingen van den overledene eenvoudig in de groote gemeenschap, hetgeen vnl. voorkomt bij de Toradja's, Minangkabauers en in de Minahassa, hoewel van lieverlede ook hierin eenige kentering begint te komen en een individueel erfrecht bezig is zich te vormen. Waar het huwelijk ouderrechtelijk, dus volkomen vrij is van stam- of familie-invloeden en de bruidschat het karakter van koopsom ten eenenmale mist, ziet men volkomen gelijkheid in erfrechtelijk opzicht van man en vrouw, van zoons en dochters, en nadert men meer de Westersche opvattingen.

L i t.: G. A. Wilken, Verspreide geschr. (II en III); Van Vollenhoven, Het adatrecht van N.I.; T. J. Bezemer, Van vrijen en trouwen in den N.I. Archipel, in Tijdspiegel (1918); V. E. Korn, Het Adatrecht van Bali (diss., Leiden 1924); Juynboll, Het Moh. recht; Pandecten v. h. Adatrecht. *B. Damen.*

Huwelijksexamen. Aldus noemt men de ondervraging, waaraan de pastoor degenen, die een huwelijk zullen sluiten, moet onderwerpen. Het betreft vooral drie punten. 1° Of er soms huwelijksbeletselen in den weg staan. 2° Of de partijen vrij en buiten invloed van dwang of vreesaanjaging, door anderen (ouders, bloedverwanten, de andere partij of vreemden) op hen uitgeoefend, tot het huwelijk overgaan. De ondervraging naar de vrijheid moet geschieden onder vier oogen, opdat de partijen, en speciaal het meisje, ook bij deze ondervraging niet door dezelfde vrees verhinderd worden de waarheid te zeggen en den uitgeoefenden dwang te openbaren. De reden der ondervraging is het voorkomen van ongelukkige en soms zelfs ongeldige huwelijken (→ Huwelijkstoestemming). 3° Betreffende de godsdienstkennis der partijen: of zij genoeg kennis van de geloofs- en zedenleer hebben om het sacrament waardig te ontvangen en hun plichten als echtgenooten en ouders te volbrengen. *Bender.*

Huwelijksgebruiken zijn deels van Germaanschen oorsprong en later gekerstend. Op huwelijksdag werden de graven der gestorven familieleden bezocht; het bruiloftshemd diende als doodshemd. Bruidsgiften bewaren sporen van vroegeren vrouwenkoop, symboliseeren ook de nauwere vereeniging. Dinsdag en Donderdag waren huwelijksdagen bij uitstek. Men trouwde liefst niet op Vrijdag, met wassende maan of in Mei. Om goed weer op bruiloftsdag werd de kat extra gevoerd. Bruidskroon en ring, van Romeinschen oorsprong, zijn verchristelijkt. De bruidskaars is verkerstening van huwelijksfakkel. De bruidsmei herinnert aan den levensboom, de zevensprong (Asselt, L.) aan Germaanschen feestdans bij huwelijk, het heengeleide met den bruidswagen aan den optocht der bruid naar het huis van den bruidegom. Het „schutten” der bruid, koordversperring op den weg, moest worden afgekocht. Onderweg strooide de bruid geld of versnaperingen. In bevriende huizen werd de stoet onthaald op gesuikerden brandewijn. De bruid springt over den drempel der nieuwe woning of wordt er overheen gedragen. Rijstepap met suiker en kaneel was geliefd bruiloftsgerecht. Zie ook → Aartjesgebruik; Haolleien; Huilbier. *Knippenberg.*

L i t.: Jos. Schrijnen, Ned. Volkskunde (I [2]1930, 285-302); V. d. Ven, Van Vrijen en Trouwen.

Huwelijksgoederenrecht, in Nederland, regelt de gevolgen van het huwelijk t.a.v. de goederen der echtgenooten. Wanneer de echtgenooten te dien aanzien niet zelf een regeling hebben getroffen, nl. geen huwelijksche voorwaarden hebben gemaakt (zie → Huwelijksvoorwaarden), bestaat er volgens art. 174 B.W. vanaf het oogenblik der voltrekking des huwelijks van rechtswege algeheele gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten.

Deze gemeenschap kan staande het huwelijk niet door onderlinge overeenkomst der echtgenooten worden opgeheven of gewijzigd. De gemeenschap omvat, wat haar baten betreft, al de roerende en onroerende goederen der echtgenooten, zoowel tegenwoordige als toekomstige, ook die, welke zij erven of geschonken krijgen, tenzij de erflater of de schenker uitdrukkelijk het tegendeel mochten hebben bepaald, en wat haar lasten betreft, al de schulden, door ieder der echtgenooten, hetzij vóór, hetzij staande huwelijk gemaakt. Het beheer der gemeenschap berust bij den man. → Beheer. De gemeenschap wordt van rechtswege ontbonden door den dood, door echtscheiding, door scheiding van tafel en bed, door scheiding van goederen en door het aangaan op verlof van den rechter van een nieuw huwelijk na afwezigheid van den anderen echtgenoot. Na de ontbinding der gemeenschap moet de gemeene boedel bij helfte gedeeld worden tusschen den man en de vrouw, of hun erfgenamen, zonder aanzien der zijde, waarvan zij zijn voortgekomen. De regelen betreffende boedelscheiding (art. 1112 vlg. B.W.) zijn op de verdeeling dezer gemeenschap van toepassing. Ook de schulden der gemeenschap moeten door beide partijen voor de helft gedragen worden. De man kan echter na de ontbinding der gemeenschap voor de schulden der gemeenschap voor het geheel worden aangesproken, behoudens zijn verhaal tegen de vrouw of haar erfgenamen voor de helft. Na de scheiding kan voor schulden, vóór het huwelijk gemaakt, alleen de echtgenoot, die de schulden heeft aangegaan, of diens erfgenamen worden aangesproken, behoudens het verhaal voor de wederhelft tegen den anderen echtgenoot of diens erfgenamen.

De vrouw heeft het recht van de gemeenschap **afstand** te doen. Zij wordt door dezen afstand ontheven van de verplichting om bij te dragen tot de schulden der gemeenschap, ten ware zij zich als open-

bare koopvrouw mocht hebben verbonden (zie art. 187 vlg. B.W.). Zij kan uit den boedel dan ook geen baten krijgen, alleen haar linnengoed en haar lijfskleederen. De afstand moet geschieden binnen den tijd van één maand na de ontbinding der gemeenschap door het uitbrengen eener akte van afstand ter griffie van de rechtbank der laatste gemeene woonplaats.

De vrouw kan staande het huwelijk bij den rechter **scheiding van goederen** vragen: 1° wanneer de man, door een kennelijk wangedrag, de goederen der gemeenschap verspeelt en het huisgezin aan ondergang blootstelt; 2° wanneer door de wanorde en het slecht beheer zijner zaken de waarborg voor het huwelijksgoed der vrouw en voor hetgeen haar naar rechten toekomt zou verloren gaan, of ook door grof verzuim in het beheer van het huwelijksgoed hetzelfde zou worden in gevaar gebracht. De scheiding van goederen kan nooit bij onderlinge toestemming geschieden (vgl. art. 241 vlg. B.W.). *Dunselman.*

Belgisch recht. Het Belgisch h. vertoont veel gelijkenis, maar ook menig verschil met dat van Nederland. Aldus ontstaat in het Belg. recht, overeenkomstig den Code Civil (1804), bij ontstentenis van bedongen huwelijksvoorwaarden, een wettelijke gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten, die in tegenstelling tot de Ned. slechts omvat, voor wat betreft de baten : 1° al de roerende goederen; 2° de aanwinsten, d.w.z. de goederen, zoowel roerende als onroerende, onder bezwarenden titel, gedurende de gemeenschap verkregen; 3° de vruchten en inkomsten van al de goederen; de winsten van den arbeid. Daarentegen zullen in het Belg. recht persoonlijk of eigen blijven aan den betrokken echtgenoot (man of vrouw): 1° de onroerende goederen, die hij of zij vóór het huwelijk had; 2° de onroerende goederen, die hem (of haar) gedurende de gemeenschap toevallen onder kosteloozen titel (erfopvolging, schenking, legaat). Voor wat betreft de lasten, omvat de wettelijke gemeenschap: al de roerende schulden van de echtgenooten (practisch alle schulden); de lasten van het vruchtgebruik van de persoonlijke goederen van de echtgenooten, het levensonderhoud van de echtgenooten, de opvoeding van de kinderen, alle andere lasten van het huwelijk. Voor wat betreft de schulden van de nalatenschap, die aan een van de echtgenooten toevalt, zijn deze in algemeenen regel ten laste van de gemeenschap, tot beloop van de waarde van de roerende goederen vergeleken met die van de onroerende (art. 1414 B.W.).

Evenals in het Ned. is ook in het Belg. recht de man „hoofd" van de gemeenschap, en kunnen er de huwelijksvoorwaarden, staande het huwelijk, door onderlinge overeenkomst der echtgenooten, niet gewijzigd worden. De gemeenschap wordt in België ontbonden: door het overlijden van een der echtgenooten; door echtscheiding; door scheiding van tafel en bed; door gerechtelijke scheiding van goederen. Ook de afwezigheid van een van de echtgenooten kan een oorzaak van ontbinding van de gemeenschap zijn.

Bij ontbinding van de gemeenschap heeft de vrouw (of haar erfgenamen) het recht om van de gemeenschap **afstand** te doen. Alleen de vrouw (niet de man) heeft dit recht. De afstand doende vrouw verliest alle recht in de goederen van de gemeenschap; zij mag nochtans haar linnengoed en kleederen behouden. Van den anderen kant zal zij, bij afstand, geen schulden van de gemeenschap hebben te dragen, en zulks geldt zelfs dán, wanneer de schuld door de vrouw zelf was aangegaan en zij tot betaling tegenover den schuldeischer blijft verbonden. In dit laatste geval zal de vrouw een recht van verhaal hebben tegen den man (of zijn erfgenamen).

Indien de vrouw (of haar erfgenamen) de gemeenschap aanvaardt, neemt zij de helft van de baten, maar draagt ook de helft van de lasten. Daarenboven geniet de aanvaardende vrouw het **voorrecht van emolumenten,** waardoor zij haar bijdrage in de schulden van de gemeenschap kan beperken tot beloop van de baten, die zij bij de verdeeling van de gemeenschap heeft opgenomen.

Ook in het Belg. recht kan de vrouw (en alleen de vrouw) de **scheiding van goederen** vorderen. Scheiding van goederen kan echter slechts voor den rechter worden gevorderd, wanneer het huwelijksgoed van de vrouw in gevaar gebracht is, en de wanorde in de zaken van den man doet vreezen, dat zijn goederen niet zullen volstaan om de rechten van de vrouw te voldoen. Elke vrijwillige scheiding is nietig (art. 1443 B.W.). *V. Goethem.*

Huwelijksinstructie, het onderricht, dat vóór het huwelijk aan de partijen gegeven wordt, over de heiligheid van het huwelijk en de plichten, welke het den gehuwden oplegt, zoowel t.o.v. elkander als t.o.v. de kinderen, die uit het huwelijk zullen geboren worden.

Huwelijkskaarten, → Gelegenheidsgraphiek.

Huwelijksmakelaardij (Verbintenissenrecht) is vanouds met voorbehoud bejegend, vooral wanneer de belooning naar evenredigheid van de huwelijksgift was overeengekomen; Justinianus (6e e.) beperkte de aanspraak van den makelaar tot $^1/_{20}$ en tot 10 pond gouds in totaal. Later werd, vaak op grond van de onontbindbaarheid van het huwelijk, den makelaar iedere vordering ontzegd; aldus Fr. uitspraken in de 19e e., het Duitsche B.W. van 1896 (656) en het Zwits. Obl. recht van 1911 (art. 416). In de 20e e. vindt de h. ruime erkenning, zelfs met de geruchtmakende overweging van de rechtbank te Lisieux van 21 Jan. 1903 (Dalloz R. P. 1908. 2. 81): „le mariage est devenu une affaire". Inderdaad dreigt, vooral wanneer de makelaar slechts bij welslagen, en dan naar de geldelijke uitkomst, beloond wordt, de ideëele grondslag te worden verwaarloosd; voorts dreigen van den kant van den makelaar woeker en een, vaak wederzijdsch, huwelijksbedrog. Zeker geldig is echter de overeenkomst, waarbij den makelaar, die verwacht wordt slechts eerlijk te werk te gaan, vergoeding van kosten en moeite wordt toegezegd.

L i t. : Petit, Overeenkomsten in strijd met de goede zeden (diss., 1920); Ripert, La règle morale dans les obl. civ. (Parijs 1925); Ruby, Le courtage matrimonial (Parijs 1925); Kluyskens, De Verbintenissen (Gent [2]1931, nr. 58). *Petit.*

Huwelijksmisbruik, → Neo-Malthusianisme; Onanisme.

Huwelijksontbinding. God kan in sommige voorschriften van de natuurwet dispenseeren. Daarom kan God een huwelijk ontbinden. Hij kan die macht ook in sommige gevallen aan een mensch geven. Uit de openbaring weten wij, dat God in sommige gevallen h. heeft toegestaan. Een bijzonder geval, waarin de echtgenoot zelf door een nieuw huwelijk aan te gaan het vorige kan ontbinden, is de toepassing van het Paulinisch voorrecht. Krachtens de van God verleende volmacht kan de paus een huwelijk ontbinden in drie uitzonderlijke gevallen. 1° Wanneer het

huwelijk, tusschen twee gedoopten gesloten, nog niet door geslachtelijke gemeenschap is voltooid. 2° Wanneer een huwelijk tusschen twee ongedoopten gesloten is en later een van beiden of beiden door het doopsel tot het Christendom zijn overgegaan. Het kan echter niet, als na beider doopsel (waardoor het huwelijk sacrament geworden is) de geslachtelijke gemeenschap heeft plaats gehad. 3° Wanneer het huwelijk gesloten is tusschen een niet Katholiek gedoopte en een ongedoopte. Zulk een huwelijk is geen sacrament. De paus maakt van deze volmachten alleen gebruik om bijz. redenen; speciaal wanneer in de gevallen, onder 2 en 3 genoemd, het vroeger gesloten huwelijk een ernstig beletsel is voor den overgang tot het ware geloof, of het leven overeenkomstig dit geloof. Het geval komt dan veel overeen met dat, waarvan sprake is bij het → Paulinisch voorrecht. De paus kan echter nooit en om geen enkele reden een normaal Christelijk huwelijk, d.i. een huwelijk tusschen gedoopten gesloten en daarna door geslachtelijke gemeenschap voltooid, ontbinden. → Echtscheiding. Zie ook → Huwelijksproces.

Lit.: Bender, De Echtscheiding (1935). *Bender.*

Huwelijksplichten, in het algemeen: het samenstel van alle verplichtingen, die voor de echtgenooten uit het huwelijk voortvloeien, speciaal van liefde en trouw jegens elkander en zorg voor de kinderen; in het bijzonder: de plicht tot het stellen van de daad van geslachtelijke gemeenschap, die de echtgenooten t.o.v. elkander hebben. De echtgenooten zijn niet verplicht uit eigen beweging tot de geslachtelijke gemeenschap over te gaan, maar zij zijn verplicht elkander ter wille te zijn, wanneer de ander de medewerking tot de daad van geslachtelijke gemeenschap vraagt. Het niet nakomen van deze verplichting zonder gegronde reden is groot kwaad, wanneer de andere partij het zoo vraagt, dat blijkt, dat hij ernstig het recht, dat het huwelijk hem geeft, gebruiken wil. De plicht tot geslachtelijke gemeenschap is niet beperkt, tenzij door de algemeene normen van redelijkheid en recht. Men kan niet zeggen: de gehuwden zijn slechts verplicht tot geslachtelijke gemeenschap op een beperkt aantal dagen of iets dergelijks. Wanneer echter de eisch van den een door omstandigheden onredelijk is, bijv. omdat de ander ziek is, of ernstig gevaar voor gezondheid meebrengt, e.d., dan is men niet verplicht aan zulk een eisch te voldoen. Ook hier wordt de juiste manier van handelen en daarmee het ware huwelijksgeluk alleen verzekerd, als de echtgenooten bezield zijn met een groote, opofferende en ontziende liefde voor elkander en zich hierdoor laten leiden. De genade van het sacrament des huwelijks is vooral hier noodig om den mensch te leiden en in zijn zwakheid te steunen. Zelf moet de mensch echter medewerken en door oefening en zelfbeheersching, van het begin van het huwelijk af, zich de noodzakelijke deugd van kuischheid, d.i. matigheid in het sexueele, eigen maken. Vooral de man schiet hier niet zelden te kort, tot schade van man en vrouw beiden. Tot de huwelijksplichten behoort verder de verplichting om de daad van geslachtelijke gemeenschap niet te stellen in strijd met de wetten, die God en de natuur hebben gesteld. → Geboortebeperking; Neo-Malthusianisme. *Bender.*

Huwelijksproces. De rechtsmacht der Kerk over het huwelijk der gedoopten sluit tevens haar bevoegdheid in om over huwelijkskwesties te oordeelen en recht te spreken, speciaal over die, welke op den huwelijksband zelf betrekking hebben. Rechtskwesties over het huwelijk der gedoopten (over de geldigheid van een huwelijk; over scheiding van tafel en bed; over wettigheid en wettiging der kinderen, enz.) behooren dus aan het oordeel van de kerkelijke overheid te worden onderworpen en zoo noodig door de kerkelijke rechtbank te worden beslist. De processen over dgl. huwelijkskwesties noemt men huwelijksprocessen. De gewichtigste zijn die, waarbij de geldigheid van het huwelijk zelf in het geding komt. Echtscheiding, ontbinding en vernietiging van den eenmaal geldig tot stand gekomen huwelijksband door den rechter, kent de Kath. Kerk niet. Wel kan het voorkomen, dat een huwelijk, dat vroeger gesloten is en steeds als een geldig huwelijk werd aangezien, ten gevolge van een of andere oorzaak (bijv. een huwelijksbeletsel of ernstige vreesaanjaging) van het begin af aan ongeldig is geweest. Wanneer deze oorzaak later aan het licht komt, blijkt het huwelijk dus ongeldig te zijn; er is nooit een huwelijk geweest.

Wegens gevaar voor misbruiken en lichtvaardige beslissingen in een zaak van zoo groot algemeen belang als het huwelijk, kan de overheid niet toestaan, dat het oordeel over de ongeldigheid van een huwelijk aan private personen en nog minder aan de echtgenooten zelf, die in de zaak belanghebbend zijn, wordt overgelaten. Ook is het in het algemeen belang noodig, dat een eenmaal feitelijk gesloten huwelijk als geldig wordt beschouwd, totdat met zekerheid is bewezen, dat het ongeldig is. Daarom moet dit oordeel door een rechtbank worden uitgesproken en moet voor die rechtbank bewezen worden, dat het huwelijk ongeldig is. Dit geschiedt door het voeren van een h. Om het groote gewicht der zaak bestaat een rechtbank, die te oordeelen heeft over de ongeldigheid van een huwelijk, steeds uit drie rechters. Bovendien wordt aan het proces deelgenomen door een in het kerkelijk recht deskundigen priester, die tot taak heeft de geldigheid van den huwelijksband te verdedigen met alle rechtsmiddelen, welke hem ten dienste staan, en die bovendien krachtens ambt verplicht is om in hooger beroep te gaan, als de rechtbank in eerste instantie het huwelijk ongeldig verklaart. Door de werkzaamheid van dezen verdediger van den huwelijksband wordt het gevaar vermeden, dat een huwelijk in strijd met de waarheid ongeldig wordt verklaard, omdat beide echtgenooten samenwerken in het bestrijden van de geldigheid en niemand hun bewijzen bestrijdt en de bestaande bewijzen ten gunste van de geldigheid naar voren brengt, zooals in de burgerlijke rechtspraak tot schade van het algemeen welzijn herhaaldelijk gebeurt. Pas als in twee instanties de rechtbank het oordeel heeft uitgesproken: „het staat vast, dat het huwelijk ongeldig is", hebben de partijen de vrijheid een ander huwelijk aan te gaan.

Een proces van specialen aard is het instructieproces, dat gevoerd wordt in opdracht van de Congregatie der Sacramenten, wanneer de ontbinding is gevraagd van den huwelijksband in een huwelijk, dat wel gesloten, maar niet door geslachtelijke gemeenschap voltooid is (→ Huwelijksontbinding). Dit proces dient om met zekerheid vast te stellen, dat het huwelijk werkelijk niet voltooid is en tevens te onderzoeken naar de bijzondere redenen, op grond waarvan een der partijen of beide de ontbinding vragen. *Bender.*

Huwelijksreis is waarsch. een overblijfsel van den bruidroof, bij primitieve volken en in de Oudheid gebruikelijk (→ Huwelijk), waaruit later ontstond het halen van de bruid uit het ouderlijk huis.

Huwelijkssluiting. Krachtens de **natuurwet** is voor een h. voldoende, dat de partijen elkander toestemming geven. Zoowel de kerkelijke als de burgerlijke overheid kunnen echter, ieder binnen de grenzen van haar rechtsmacht, een bepaalde manier (vorm) van h. voorschrijven en zelfs zoo, dat bij niet onderhouden van dien vorm, het huwelijk niet geldig is.

De **Kerk** heeft hierover het volgende vastgesteld. Een huwelijk wordt alleen dan geldig gesloten, als het voltrokken wordt ten overstaan van den bisschop of den pastoor (of een door bisschop of pastoor daartoe gevolmachtigden priester) en twee getuigen. Deze wet geldt voor allen, die Katholiek gedoopt zijn of later tot de Kath. Kerk zijn overgegaan; zij geldt voor dezen, ook als zij huwen met een niet-Katholiek. De Kerk wil deze wet niet doen gelden voor allen, die buiten de Kath. Kerk gedoopt zijn en nooit tot haar zijn overgegaan. Bovendien worden nog uitdrukkelijk uitgezonderd degenen, die wel in de Kath. Kerk gedoopt zijn, maar uit niet-Kath. ouders geboren zijn en tevens van hun kinderjaren af in een niet-Kath. godsdienst of godsdienstloos zijn opgevoed. Iemand wordt hier reeds als uit niet-Kath. ouders geboren beschouwd, als één van zijn ouders niet-Katholiek of afvallig was.

In bijz. omstandigheden kunnen degenen, die in het algemeen door bovengenoemde wet verplicht worden, een huwelijk aangaan voor alleen twee getuigen, dus zonder priester. Wanneer nl. de bisschop, de pastoor of een gevolmachtigd priester niet of althans niet zonder groote bezwaren aanwezig kunnen zijn noch komen, en bovendien ofwel een der partijen in stervensgevaar verkeert ofwel de aanwezigheid van den priester binnen een maand niet is te verwachten.

Iedere pastoor kan, wat de geldigheid van het huwelijk betreft, bij ieder huwelijk binnen de grenzen van zijn parochie assisteeren. De kerkelijke wet bepaalt echter, dat hij alleen dan ook m á g assisteeren, indien een der huwenden zijn parochiaan is of althans sedert een maand in zijn parochie verblijft. Menschen, die nergens een vaste woonplaats hebben, kunnen hun huwelijk voltrekken voor den pastoor van de parochie, waar zij zich op het oogenblik bevinden. Een pastoor, die op geen van de hier genoemde gronden het recht heeft een bepaald huwelijk in te zegenen, mag dit slechts dan doen, als een ander pastoor, die dit recht wel heeft, hem daartoe verlof geeft. In den regel behoort het huwelijk gesloten te worden voor den pastoor van de bruid. In Ned. is dit zelfs door de bisschoppen voorgeschreven.

De **burgerlijke wet** in Ned. bepaalt, dat een huwelijk gesloten moet worden voor den ambtenaar van den burgerlijken stand en voor twee tot vier getuigen. De wet is echter aldus te verstaan, dat een huwelijk geldig is, als het gesloten is ten overstaan van den ambtenaar; het ontbreken van getuigen maakt het huwelijk niet ongeldig. Twee ongedoopten zijn alleen dus dan geldig gehuwd, als zij voor den ambtenaar van den burgerlijken stand hun huwelijk voltrokken hebben.

Geschiedenis. Vóór het concilie van Trente bestond er geen wet, die een bepaalden vorm van h. zóó voorschreef, dat het huwelijk zonder dien vorm gesloten ongeldig was. Het conc. van Trente stelde in 1563 als alg. wet vast, dat een huwelijk alleen geldig gesloten kan worden voor den eigen pastoor van een der huwenden en twee getuigen. Dit geschiedde door het bekende decreet „Tametsi”. De wet zou echter dan in een parochie van kracht worden, als zij daar publiek zou zijn afgekondigd. Dit geschiedde, vooral ten gevolge van de Hervorming, lang niet overal. In Ned. heeft het decreet bijna overal gegolden tot 1741. In dit jaar werd door paus Benedictus XIV voor Ned. en België vastgesteld, dat de huwelijken tusschen gedoopte niet-Katholieken onderling en gemengde huwelijken, waarbij beide partijen gedoopt waren, geldig gesloten werden, ook al was de kerkelijke vorm van h. niet in acht genomen. Dit is de vermaarde → Benedictina Declaratio. Door het decreet „Ne temere”, uitgevaardigd door Pius X (Paschen, 19 April 1908), werd de wet op de h. zooals ze nu is. Alleen in Duitschland en Hongarije heeft nog een uitzonderingstoestand gegolden, totdat bij het geldend worden van het nieuwe kerkelijk wetboek (19 Mei 1918) de nu geldende wetgeving overal van kracht werd. *Bender.*

Huwelijkstoestemming (Kerkelijk recht). De toestemming brengt het huwelijk tot stand. Zij is een daad van den wil (een inwendig willen), door een uitwendig teeken (woord, hoofdknik enz.) uitgedrukt. In den regel moet de toestemming in woorden worden uitgedrukt; om speciale redenen (bijv. bij doofstommen) is ook een teeken geoorloofd.

De toestemming is uiteraard een daad van den wil. Waar de wil om het huwelijk te sluiten niet aanwezig is, komt nooit een huwelijk tot stand. Als dus een der partijen uitwendig „ja” zegt, maar inwendig geen toestemming geeft, m.a.w. als iemand niet meent wat hij zegt, is er geen huwelijk gesloten. Dit kan op vsch. manieren plaats hebben. Vooreerst kan iemand bewust niet willen en dus bewust uitwendig „ja” zeggen zonder het te meenen. We noemen dit gefingeerde toestemming. Maar iemand kan ook onbewust inwendig niet toestemmen in iets, wat hij uitwendig zegt te willen. De oorzaak kan zijn, omdat hij heelemaal geen wilstoestemming geven kan, bijv. een krankzinnige. De oorzaak kan ook zijn dwaling omtrent de zaak, waar de toestemming over gaat, zoodat de betrokken persoon wel in iets toestemt, maar niet in datgene, waarover hij zich uiterlijk uitspreekt en waar het eigenlijk over gaat. Niet iedere dwaling echter verhindert de h. Om iets te willen immers is het niet noodig, dat men de zaak volkomen en in al zijn onderdeelen kent. Dwaling omtrent het wezen van het huwelijk maakt de toestemming totaal ongeldig. Ook dwaling omtrent den persoon zelf, met wien men het huwelijk sluit. Wie denkt met A te huwen, terwijl hij feitelijk B voor zich heeft, sluit geen geldig huwelijk. Dwaling omtrent bijkomstige elementen verhindert de h. niet, tenzij de positieve wet met betrekking tot een speciaal punt het aldus heeft bepaald. Ook eenvoudige dwaling omtrent de eenheid en onontbindbaarheid van het huwelijk sluit de toestemming niet uit. Wanneer iemand huwt en daarbij meent, dat het huwelijk weer ontbonden kan worden, huwt hij geldig; zelfs al zou hij het huwelijk niet gesloten hebben, als hij geweten had, dat het huwelijk onontbindbaar is. Hij wil het huwelijk, die natuurlijke vereeniging, welks wezen en aard hij voldoende kent om te weten wat hij doet; daarnaast staat zijn vergissing omtrent een voorname eigenschap van het huwelijk. Iets anders is, wanneer iemand door een uitdrukkelijke wilsdaad een wezenseigenschap van het huwelijk uitsluit, bijv. als hij uitdrukkelijk uitsluit om zich voor altijd te binden. In zulk een geval wil hij niet een huwelijk, maar iets, wat geen huwelijk

is, want een tijdelijke of verbreekbare band is geen huwelijk.

Wanneer iemand uitwendig toestemming gegeven heeft, wordt deze, wat het openbare leven betreft, als geldig beschouwd, tenzij men met zekerheid bewijst, dat de inwendige toestemming ontbroken heeft. Geen uitwendig gesloten huwelijk wordt dus door de kerkelijke rechtbank ooit ongeldig verklaard, tenzij met zekerheid het gebrek aan toestemming gerechtelijk bewezen is.

Ten slotte is, minstens krachtens de positieve kerkelijke wetsbepaling, de h. ongeldig, wanneer iemand ze geeft ten gevolge van onrechtmatig ingeboezemde groote vrees. De vrees is groot, wanneer zij veroorzaakt wordt door bedreiging met een kwaad of nadeel, dat hetzij voor iedereen, hetzij althans voor den betrokken persoon, gezien zijn karakter en andere omstandigheden, zeer ernstig is en bovendien niet gemakkelijk ontvlucht kan worden, zoodat de persoon in kwestie er hevig door wordt beïnvloed, in zijn oordeel en vrijheid van handelen wordt gestoord, en, om het kwaad of nadeel te ontgaan, in het huwelijk toestemt. Een dgl. vrees wordt soms, en meer dan menigeen vermoedt, door ouders hun kinderen aangedaan om hen tegen hun zin met een bepaald persoon te doen huwen. Het is duidelijk, dat dit, behalve een ernstig kwaad, ook hoogst onverstandig is. Menig kind is door zulk onverstandig optreden van de ouders voor heel het leven ongelukkig gemaakt. De Kerk doet wat zij kan, om dgl. gedwongen huwelijken te voorkomen. Een middel is het → huwelijksexamen. Het bereikt echter lang niet altijd zijn doel, daar dezelfde vrees, die het kind deed toegeven, dikwijls ook belet om de ware toedracht der zaak aan den pastoor te openbaren. Zoo ontstaat een huwelijk, dat twee menschen ongelukkig maakt, hetzij zij berusten en bij elkander blijven, hetzij zij (gewoonlijk reeds na korten tijd) de samenleving opheffen. Een ander huwelijk sluiten is onmogelijk, tenzij men met zekerheid voor de kerkelijke rechtbank bewijst, dat het huwelijk ten gevolge van onrechtmatige en groote vreesaanjaging gesloten is en dus ongeldig is. Dit te bewijzen is zeer moeilijk. Maar ook als dit bewijs geleverd wordt en het huwelijk ongeldig wordt verklaard, is er ontzaglijk veel leed doorstaan en menige vader en moeder hebben later over een onverstandig beïnvloeden van het huwelijk hunner kinderen veel verdriet en groote spijt gehad. Jammer genoeg wordt dit te weinig bekend om voor anderen een waarschuwing te zijn.

De toestemming van de partijen is onmisbaar voor de geldigheid van het huwelijk. De positieve kerkelijke wet eischt niet uitdrukkelijk de toestemming van anderen, met name van de ouders; ook niet voor de geoorloofdheid van het huwelijk. Zij schrijft echter voor: de pastoor moet minderjarigen ernstig vermanen, om geen huwelijk aan te gaan buiten weten van hun ouders of als deze op redelijke gronden hun toestemming tot het huwelijk weigeren. Er bestaan echter wel verplichtingen krachtens de natuurlijke zedenwet. Deze zijn: 1° kinderen zijn verplicht hun ouders te raadplegen, als zij een huwelijk willen aangaan; 2° hun ouders te gehoorzamen, als deze zich op redelijke gronden tegen het huwelijk met een bepaald persoon verzetten. Het is immers duidelijk, dat door het huwelijk een ander in den familiekring wordt opgenomen en dit is een aangelegenheid, die ook de ouders aangaat. De ouders mogen echter geenszins hun kind verplichten tot het kiezen van een bepaalden levensstaat. Hierin zijn de kinderen vrij en geen gehoorzaamheid verplicht. Ook mogen de ouders hun kind niet positief verplichten of dwingen tot een huwelijk met een bepaald persoon. Verder mogen de ouders niet zonder gegronde en zwaarwichtige reden aan hun kind een bepaald huwelijk verbieden. Het betreft hier dus een wederzijdsche verplichting van ouders en kinderen. De ouders moeten oordeelen of hun reden voldoende is, indien zij een verbod willen geven; de kinderen moeten oordeelen, of het gebod redelijk is, als zij zich afvragen of zij verplicht zijn van het huwelijk af te zien. Aan beiden (en het lijkt ons niet overbodig er uitdrukkelijk bij te voegen: ook aan de ouders, want ook ouders handelen in deze niet altijd verstandig en laten zich soms door egoïstische motieven leiden) aan beiden legt de voorzichtigheid, die ook een zedelijke plicht is, op om zich tegen gevaar voor misleiding te behoeden en een onpartijdig, tot oordeelen bevoegd persoon te raadplegen (bijv. pastoor of biechtvader). *Bender.*

Ned. recht. **a)** 1° Minderjarige wettige kinderen kunnen geen geldig huwelijk aangaan zonder de toestemming der ouders, of, bij overlijden van een hunner, van den langstlevende der ouders. Ook wanneer beide ouders zijn overleden, is geen huwelijk mogelijk bij weigering van alle in leven zijnde grootouders. Toestemming is verder noodig van degenen, die de taak der ouders hebben te vervullen, met name van voogd en toezienden voogd.

Men kan zich wenden tot den kantonrechter bij weigering van een van de ouderlijke macht of voogdij ontzetten vader of moeder, of, na overlijden der ouders, bij weigering van een of meerdere grootouders, en verder wanneer de voogd of toeziende voogd zich tegen het huwelijk verzet.

2° Minderjarige natuurlijke, doch erkende kinderen hebben noodig de toestemming van den vader of de moeder, die ze hebben erkend. Oefent een ander de voogdij uit, dan is diens toestemming eveneens vereischt. Weigeren deze allen, dan is een huwelijk uitgesloten. Bij verschil van gevoelen tusschen de hierbovengenoemde personen of, indien een of meer van hen zich niet verklaren, kan de kantonrechter het verlof verleenen.

3° Minderjarige natuurlijke kinderen, die niet zijn erkend, hebben slechts toestemming noodig van hun voogd en toeziend voogd. De kantonrechter kan bij weigering beslissen (art. 92-98 B.W.).

b) Ook meerderjarige wettige en natuurlijke erkende kinderen beneden den leeftijd van 30 jaar hebben noodig de toestemming van hun vader en moeder. Kunnen zij geen toestemming bekomen, dan kunnen zij de tusschenkomst vragen van den kantonrechter. Deze beslist in dit geval niet, doch roept de partijen op en tracht ze te verzoenen. Het procesverbaal, dat van deze verschijning wordt opgemaakt, noemt men → akte van eerbied. Gelukt de verzoening niet, dan kan het huwelijk zonder meer plaats hebben na drie maanden. Bij niet-verschijnen der ouders geldt deze termijn niet (art. 99-104 B.W.).

Onder curateele gestelden moeten voor een huwelijk toestemming hebben van hun curator en toezienden curator. De kantonrechter kan bij weigering beslissen (art. 506 lid 2 B.W.). *Bronsgeest.*

Belgisch recht. Kinderen, welke jong trouwen, hebben den raad noodig van hun ouders bij de keuze van den a.s. echtgenoot. In elk geval interesseert het

de ouders, wie de echtgenoot wordt van hun kinderen, omdat door hun huwelijk een nieuw lid binnen den familiekring wordt gebracht. Zich hierop steunend, heeft de wetgever vsch. bepalingen in het B.W. ingelascht, waarbij de tusschenkomst der ouders in het huwelijk der kinderen geregeld wordt. Hierbij wordt een hoofdzakelijk onderscheid gemaakt tusschen diegenen, die de matrimoniale meerderjarigheid niet hebben bereikt (21 jaar voor de kinderen van beider kunne) (art. 148), en de kinderen, die ouder zijn dan 21 jaar.

1° Wat betreft de minderjarigen. Indien de ouders leven, moeten beiden hun toestemming tot het huwelijk verleenen. In geval er geen accoord bestaat tusschen beide ouders, volstaat de toestemming van den vader (art. 148). Is een der ouders overleden, dan volstaat de toestemming van den overlevende. Wanneer de minderjarige ouderloos is, dan moet hij toestemming verkrijgen van zijn grootouders. Bij meeningsverschil volstaat de toestemming van den grootvader (art. 150). Zijn er geen familieleden in opgaande lijn, dan is de toestemming van den familieraad vereischt.

De h. moet gegeven worden met luide stem op het oogenblik der huwelijksvoltrekking en de ambtenaar dient er melding van te maken in de akte, ofwel in een authentieke akte, die de huwelijksvoltrekking voorafgaat.

2° De meerderjarige, ouder dan 25 jaar, dient eveneens toestemming te vragen aan zijn vader en moeder. Deze toestemming moet gegeven worden in de hooger genoemde vormen. Bij weigering kan het huwelijk slechts doorgaan, wanneer de meerderjarige den raad zal gevraagd hebben van zijn ouders in een eerbiedige en formeele akte. Dit wordt gedaan door een notaris, die proces-verbaal opmaakt van de vraag. Een maand nadat het proces-verbaal werd beteekend, kan er overgegaan worden tot de huwelijksvoltrekking.

3° Is de meerderjarige geen 25 jaar oud, dan kunnen de ouders (bij het overlijden van den vader: de moeder) zich verhalen bij de rechtbank tegen de beteekening van de eerbiedige akte. Zulks moet gebeuren binnen de 14 dagen. De rechtbank oordeelt over de gegrondheid der ingebrachte bezwaren en heeft het recht om het uitstel van één maand naar goeddunken te verlengen tot aan het 25e jaar van den meerderjarige. *Orban.*

Huwelijksverbod. Een huwelijk kan verboden worden voor alle menschen, door een algemeene wet; zulk een algemeen verbod noemt men → huwelijksbeletsel. Het kan echter ook geschieden door een speciaal verbod, gegeven aan een afzonderlijk persoon; dit laatste noemt men meer in specialen zin een huwelijksverbod.

Een speciaal h. kan, evenals een huwelijksbeletsel, zoo gegeven worden, dat het huwelijk, in strijd ermee aangegaan, ongeldig is. Zulk een verbod geven kan alleen de paus. Een verbod, dat het aangaan van een huwelijk alleen ongeoorloofd maakt, kan ook de bisschop geven. Echter slechts tijdelijk en om een speciale, ernstige reden, bijv. omdat er gegronde redenen zijn om aan te nemen, dat iemand door lichaams- of geestestoestand niet in staat is een geldig huwelijk te sluiten, en men eerst wil trachten zekerheid te krijgen.

Van actueele beteekenis is de vraag, of de maatschappelijke overheid, kerkelijke zoowel als burgerlijke, om redenen van algemeen belang een blijvend, absoluut en rechtstreeksch h. kan uitvaardigen, hetzij gegeven aan een bijzonder persoon, hetzij, door een wet, aan allen, die aan bepaalde voorwaarden voldoen, bijv. aan erfelijke geesteszieken. De Kerk heeft zulke h. nooit uitgevaardigd. Haar huwelijksbeletselen zijn ofwel tijdelijk, bijv. het huwelijksbeletsel van „leeftijd”, ofwel betrekkelijk, d.i. zij verbieden iemand niet ieder huwelijk, maar alleen een huwelijk met bepaalde personen, bijv. het beletsel van bloedverwantschap, ofwel onrechtstreeks, d.i. zij verbieden het huwelijk alleen afhankelijk van een vrijwillig gestelde daad van den betrokken persoon, bijv. het beletsel van kloostergeloften of priesterschap. Wie door een dgl. huwelijksbeletsel geen enkel huwelijk kan aangaan, heeft zich zelf vrijwillig het huwelijk ontzegd. Er is alle reden voor om te zeggen, dat de Kerk een blijvend, absoluut en rechtstreeksch huwelijksverbod niet kan uitvaardigen, omdat zulk een verbod in strijd is met de natuurwet. De Kerk leert (met name in de huwelijks-encycliek „Casti connubii”), dat de burgerlijke overheid zeker de macht niet heeft om zulk een h. uit te vaardigen. Het voortplantingsleven is een primair goed, dat de maatschappelijke overheid aan haar onderdanen niet mag ontnemen, buiten het geval van rechtmatige straf voor begane misdaad. Ook om eugenetische redenen is zulk een verbod dus niet te rechtvaardigen. → Eugenese; Geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk. *Bender.*

Voor h. in het Burgerl. recht, → Huwelijksbeletsel.

Huwelijksvoltrekking, → Huwelijk (sub II).

Huwelijksvoorwaarden noemt men in **Nederland** de overeenkomst, die de echtgenooten treffen t.o.v. hun goederen, waarbij wordt afgeweken van de algeheele gemeenschap van goederen, die bij gebreke eener dgl. overeenkomst tusschen hen zou bestaan. In beginsel zijn de echtgenooten omtrent den inhoud der h. vrij, doch de wet noemt enkele uitzonderingen, o.a. dat de h. niet strijdig mogen zijn met de goede zeden en de openbare orde; zij mogen niet afwijken van de rechten, welke uit de macht van den man als zoodanig en uit de ouderlijke macht voortspruiten; zij kunnen insgelijks niet afwijken van de rechten, welke aan den man als hoofd der echtverbintenis toekomen; zij mogen niet bedingen, dat de een tot een grooter aandeel in de schulden zal gehouden zijn dan deszelfs aandeel in de baten der gemeenschap beloopt, terwijl de aanstaande echtgenooten bij h. geen afstand kunnen doen van hetgeen hun de wet in de nalatenschap hunner afkomelingen toekent, noch de nalatenschap dier afkomelingen mogen regelen.

De h. moeten op straffe van nietigheid vóór het aangaan des huwelijks bij notarieele akte worden verleden. Zij beginnen tusschen de echtgenooten te werken vanaf het oogenblik der voltrekking van het huwelijk, tegenover derden vanaf den dag der overschrijving in het openbare register, hetwelk daarvan zal worden gehouden ter griffie der rechtbank van het arrondissement, waarin het huwelijk is voltrokken. Na de voltrekking van het huwelijk kunnen de h. op geenerlei wijze meer worden veranderd. De wet, die de a.s. echtgenooten vrij laat om in de h. te regelen wat zij wenschen, regelt zelf twee soorten van gemeenschap, die in de practijk veel voorkomen, t.w. de gemeenschap van winst en verlies en die van vruchten en inkomsten.

De uitsluiting der algeheele gemeenschap van goederen brengt geen uitsluiting van winst en verlies mede, ten ware ook deze uitdrukkelijk mocht zijn

uitgesloten. Wanneer dus partijen bepalen, dat er geen gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten zal bestaan, dan is er van rechtswege **gemeenschap van winst en verlies.** Bij algeheele uitsluiting van gemeenschap blijft elk der echtgenooten eigenaar van hetgeen door hem ten huwelijk is aangebracht en later door hem wordt verkregen. De goederen van de vrouw worden door den man bestuurd, tenzij de vrouw zich het beheer van haar goederen heeft voorbehouden. De kosten van de huishouding en van de opvoeding der kinderen moeten door beide echtgenooten worden gedragen, het bedrag, dat de vrouw hiertoe jaarlijks moet bijdragen, kan bij h. worden bepaald.

Bij uitsluiting der gemeenschap van goederen kan de aanbrengst der roerende goederen, met uitzondering van inschrijvingen op het grootboek en andere op naam staande effecten en inschulden, op geen andere wijze worden bewezen dan door derzelver vermelding bij de h. of door een beschrijving, door den notaris en de partijen onderteekend, en vastgehecht aan de minuut van de h., in welke daarvan melding moet worden gemaakt.

De gemeenschap van winst en verlies geldt, zooals hierboven gezegd, niet alleen wanneer zij uitdrukkelijk wordt getroffen, doch ook wanneer de gemeenschap van goederen is uitgesloten, zonder dat tevens die van winst en verlies is uitgesloten. Elk blijft eigenaar van hetgeen door hem ten huwelijk is aangebracht; gemeen is alleen de winst en het verlies, staande huwelijk verkregen en geleden (art. 210 vlg. B.W.).

De **gemeenschap van vruchten en inkomsten** moet uitdrukkelijk worden bedongen, zij bestaat niet van rechtswege bij uitsluiting van de algeheele gemeenschap en die van winst en verlies. In de gemeenschap vallen hier alleen de vruchten en inkomsten; ieder blijft eigenaar van zijn aanbreng en ook de schulden der echtgenooten blijven voor rekening van hem, die ze aanging. Het verlies komt hier niet ten laste der gemeenschap, het is een gemeenschap alleen van winst (vgl. art. 219 vlg. B.W.).

Ook bij tweede en verder huwelijk bestaat van rechtswege algeheele gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten, voor zooverre daaromtrent bij huwelijksche voorwaarden geen andere bepalingen zijn gemaakt. Bij tweede of verder huwelijk kan echter, indien er kinderen of afkomelingen uit het vroeger huwelijk aanwezig zijn, aan den nieuwen echtgenoot, door de vermenging van goederen en schulden bij eenige gemeenschap, geen meerder voordeel opkomen dan ten beloope van het minste gedeelte, hetwelk een dier kinderen, of bij voor-overlijden deszelfs afkomelingen, bij plaatsvervulling, genieten, en zonder dat dit voordeel immer het één vierde des boedels van den hertrouwden echtgenoot mag te boven gaan (vgl. art. 235 vlg. B.W.). *Dunselman.*

Overeenkomstig het **Belgisch recht** moeten de bedongen huwelijksvoorwaarden, vóór het huwelijk, door notarieele akte worden verleden (huwelijkscontract). Bij ontstentenis of nietigheid van huwelijkscontract zijn de echtgenooten gehuwd in wettelijke gemeenschap van goederen (→ Huwelijksgoederenrecht). In de huwelijksakte, opgemaakt door den ambtenaar van den burgerlijken stand, moeten vermeld worden de datum van het huwelijkscontract en de naam van den notaris, die de h. heeft verleden; bij gebreke van deze vermeldingen kunnen de van het gemeen recht afwijkende h. niet ingeroepen worden tegen derde personen, die, onbekend met de h., overeenkomsten met de echtgenooten hebben gesloten. Voor de handelaars wordt er een bijzondere publiciteit voorzien in een register ter griffie van de rechtbank van koophandel (bij ontstentenis, ter griffie van de burgerlijke rechtbank). Ook in het handelsregister moeten de h. worden vermeld.

Staande het huwelijk, kunnen de h. niet gewijzigd worden, behoudens alleen het recht van de vrouw om de gerechtelijke scheiding van goederen te vorderen. In het Belg. recht wordt groote vrijheid aan de toekomstige echtgenooten gegeven, om bijzondere h. te bedingen; zij mogen overeenkomsten aangaan „zooals zij goedvinden” (art. 1387 B.W.), mits deze niet strijdig zijn met het dwingend recht. Aldus mogen de toekomstige echtgenooten niet afwijken in het huwelijkscontract van de wettelijke orde van de erfopvolging; van de rechten, die volgen uit het gezag van den man op de persoon van de vrouw en van de kinderen; van de rechten, die behooren aan den man, als hoofd van de goederengemeenschap.

De in België meest gebruikelijke bij huwelijkscontract bedongen voorwaarden zijn: de gemeenschap van aanwinsten; de scheiding van goederen, niet zelden verbonden met een vennootschap van aanwinsten. De algemeene gemeenschap van goederen (het gemeenrechtelijk Ned. stelsel) is in België zeldzaam. Zeer gebruikelijk is ook een beding, dat de verdeeling van de gemeenschap betreft: de conventioneele voorafneming, waardoor de echtgenooten (of één van hen) het recht bekomen, om bepaalde goederen, op de massa, vóór alle verdeeling, vooraf te nemen. Eindelijk komen in de huwelijkscontracten doorgaans voor: schenkingen van toekomstige goederen tusschen de echtgenooten wederkeerig (contractueele erfstellingen); zij betreffen echter de nalatenschap van den schenker.

In algemeenen regel worden de h. en de daaruit volgende huwelijksvoordeelen door de wet beschouwd als een „overeenkomst onder vennooten” (art. 1525 B.W.), d.w.z. dat de huwelijksvoordeelen geacht worden verkregen te zijn onder bezwarenden titel en in geen geval het karakter van giften hebben, zoodat zij noch aan inbreng, noch aan inkorting onderworpen zijn. Dit beginsel ondergaat echter een belangrijke uitzondering bij tweede (of later) huwelijk, indien er kinderen zijn uit een vorig huwelijk. In dit geval moet elke huwelijksovereenkomst, die er toe strekt, in haar gevolgen, aan den tweeden (of lateren echtgenoot) meer te geven dan het aandeel van een wettig kind bedraagt (met maximum één vierde, art. 1098 B.W.) zonder uitwerking blijven voor al wat dit aandeel overschrijdt. Dezelfde uitzondering geldt zelfs voor de wettelijke goederengemeenschap bij ontstentenis van huwelijkscontract; indien de vermenging van de roerende goederen en de schulden voor gevolg had, ten behoeve van den tweeden (of lateren) echtgenoot een grooter voordeel toe te kennen dan daareven werd aangeduid, zouden de kinderen uit het vorig huwelijk inkorting kunnen vorderen (art. 1496 B.W.).

De **gemeenschap van aanwinsten** is in België de meest gebruikelijke overeenkomst onder deze, die de wettelijke gemeenschap beperken. Onder dit stelsel omvat de gemeenschap slechts de aanwinsten, d.w.z. 1° de goederen, roerende en onroerende, onder bezwarenden titel, gedurende het huwelijk, verkregen; 2° de vruchten en inkomsten van de goederen; 3° de winsten van den arbeid. Blijven dus eigen of persoonlijk aan den betrokken echtgenoot (man of vrouw):

alle goederen, roerende of onroerende, die hij of zij had vóór het huwelijk; alsook alle goederen, die hem of haar toevallen gedurende het huwelijk, onder kosteloozen titel (erfopvolging, schenking, legaat). Voor wat betreft de lasten blijven buiten de gemeenschap de vóór het huwelijk aangegane schulden van de echtgenooten, alsook de schulden van de kostelooze verkrijgingen (nalatenschappen). Behoudens de afwijkingen blijft de gemeenschap aan het gemeen recht onderworpen (→ Huwelijksgoederenrecht).

Bij contractueele **scheiding van goederen** behoudt iedere echtgenoot (man en vrouw) het eigendomsrecht van de goederen, die hij of zij vóór het huwelijk had, alsook van de goederen, door hem of haar, gedurende het huwelijk, onder welken titel ook, zoowel kosteloozen als bezwarenden, verkregen. Er is geen gemeenschap van goederen. De vrouw heeft het beheer en het genot van haar persoonlijke goederen; zij zal echter in de lasten van het huwelijk moeten bijdragen, in de maat bij huwelijkscontract overeengekomen, en bij ontstentenis van zulke overeenkomst, tot beloop van een derde van haar inkomsten. Om het nadeel te ontgaan, dat scheiding van goederen de huwelijksvereeniging niet bevordert, kan, naast scheiding van goederen, bij huwelijkscontract, een vennootschap van aanwinsten worden bedongen (vgl. art. 1581 B.W.).

Sedert de Belg. wet van 20 Juli 1932 heeft de gehuwde vrouw, die een afzonderlijk beroep uitoefent, **gereserveerde goederen** „op straffe van nietigheid van alle strijdig beding in het huwelijkscontract”. Als gereserveerde goederen worden beschouwd: de producten van den arbeid van de vrouw; de besparingen op deze arbeidswinsten; de zaken, bestemd tot het persoonlijk gebruik van de vrouw (kleederen, juweelen, arbeidsgereedschappen); alle vergoedingen, aan de vrouw wegens schadeloosstelling toekomende, voor ongeval dat de vrouw berooft van beroepswinsten, waarop zij het recht had te rekenen. Alleen de vrouw heeft het beheer en het genot van haar gereserveerde goederen; zij alleen kan deze beleggen in verkrijgingen van roerende en onroerende goederen. Zij kan de aldus verkregen goederen, zonder machtiging van den man, verbinden, met hypotheek bezwaren, onder bezwarenden titel vervreemden, zelfs onder kosteloozen titel erover beschikken in het belang van het huishouden of voor de plaatsing voor gemeenschappelijke kinderen. Van den anderen kant kunnen de schuldeischers van den man op de gereserveerde goederen van de vrouw geen beslag leggen, tenzij bewezen wordt, dat de schuld aangegaan werd in het belang van het huishouden. *V. Goethem.*

Huwelijkswetgeving. Waar het gedoopten betreft, is de natuurlijke overeenkomst van het huwelijk door Christus tot sacrament verheven en dus een geestelijke zaak geworden. Bovendien heeft Christus de rechtsmacht over geestelijke zaken uitsluitend aan zijn Kerk toegewezen. Daar Christus met goddelijk gezag handelde, heeft zijn verordening rechtskracht voor iedereen, ook voor de burgerlijke overheid. Uit deze waarheden volgt, dat de Kerk uitsluitend de rechtsmacht heeft over het huwelijk der gedoopten; de staat alleen de rechtsmacht over het huwelijk der ongedoopten. De kerkelijke overheid heeft dus uitsluitend de macht het huwelijk der gedoopten door wetten te regelen; huwelijksbeletselen vast te stellen; te oordeelen en recht te spreken over alles wat den huwelijksband der gedoopten betreft en alle geestelijke en tijdelijke gevolgen, die uit het wezen van het huwelijk zelf voortvloeien als de wettigheid der kinderen, de plicht tot samenleven, enz. Met betrekking tot de gedoopten heeft de staat wel rechtsmacht over de bijkomstige gevolgen van het huwelijk, zooals de rechten en plichten der echtgenooten met betrekking tot hun tijdelijke goederen (→ Huwelijksgoederenrecht). De staat heeft volledige rechtsmacht over het huwelijk der ongedoopten. Het complex van wetten en regelingen, welke beide overheden met betrekking tot het huwelijk hebben vastgesteld, noemt men de huwelijkswetgeving. Zoo onderscheidt men een kerkelijke en een burgerlijke huwelijkswetgeving (zie hiervoor → Huwelijk, sub II). *Bender.*

Huwelijkszegen, → Huwelijk (liturgie).

Huxley, 1° Aldous Leonard, Eng. dichter en schrijver van short stories, romans en essays; was een kleinzoon van 2°; * 26 Juli 1894 te Godalming, studeerde aan het Eton College en te Oxford, was een tijdlang tooneelcriticus voor de Westminster Gazette. H. is representatief voor den modernen Eng. agnosticist; in zijn verhalen, romans en essays geeft hij blijk van een sceptischen, maar doordringenden en meestal onbevangen blik op de moderne Eng. samenleving; hij geeft wat hij ziet of meent te zien, onverbiddelijk en onomwonden weer, zoodat men zijn werk met uiterste voorzichtigheid dient te behandelen. Zijn sombere verwachtingen voor de beschaving gaf hij vooral in „Brave New World” (1932), een grotesken toekomstroman.

Voorn. werken: Gedichten: Selected Poems (1925). Essays: Essays New and Old (1926); Proper Studies (1927); Music at Night (1931). Short stories: The Little Mexican (1924); Two or Three Graces (1926); Brief Candles (1929). Romans: Antic Hay (1923); Those Barren Leaves (1925); Point Counter Point (1928). *J. Panhuijsen.*

2° Thomas Henry, Eng. anatoom; * 4 Mei 1825 te Ealing bij Londen, † 29 Juni 1895 te Eastbourne. Was een der eerste aanhangers van Darwin's theorie. Maakte onder kapitein Owen Stanley als scheepsarts deel uit van de expeditie naar Australië (1846-'50). Werd in 1854 prof. in de nat. historie aan de kon. mijnschool te Londen en in 1855 prof. in de physiologie aan het Royal institution; 1863-'69 prof. in de vergelijkende anatomie aan het Royal College of Surgeons; 1870-'75 lid der kon. commissie tot bevordering van het wetensch. onderricht.

Werken: On our knowledge of the causes of the phenomena of organic nature (1863); Evidence as to man's place in nature (Londen ³1864); Elementary atlas of comparative osteology (1864); Lectures on compar. anatomy (1864); Anatomy of vertebrated animals (1871); Lay sermons, addresses and reviews (⁹1871); Anatomy of the invertebrated animals (1877); Introductory primer of science (1880); The crayfish (⁴1884); Lessons in elem. physiology (⁴1885); Pract. instruction in elem. biology (met Martin, 1875; door Howes and Scot, ³1887). *Willems.*

Huy, Jean Pépin de, belangrijk Ned. beeldhouwer uit de 14e eeuw; * te Hoei in België. Werkte te Parijs in dienst van gravin Mahaut van Artois 1311-'29. Met zekerheid wordt hem het liggend beeld van Robert van Artois voor de Minderbroederskerk te Parijs (thans in St. Denis bij Parijs) toegeschreven; veel ander werk staat op zijn naam.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlexion (XXVI); Marg. Devigne, La sculpture mosane (1932); A. Michel, Hist. de l'art (²II). *p. Gerlachus.*

Huijben, Jacobus Joannes, Nederl. Benedictijn; * 3 Febr. 1894 te Oosterhout (N.Br.), trad

in de S. Paulus-Abdij zijner geboorteplaats (1911), waar hij 15 Maart 1919 priester werd gewijd. Sindsdien legde hij zich vooral toe op de studie van de gesch. van het geestelijk leven der M.E., in het bijzonder dat der Nederlanden. Vsch. art. hierover verschenen van zijn hand, zoowel in Fr. als Ned. tijdschriften. Sinds de oprichting van La Vie spirituelle (1919) is hij daarvan medewerker; te zamen met anderen richtte hij op Ons Geestelijk Erf. Thans overste van het in 1935 gestichte klooster te Egmond.

Huijbergen, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.O. van Bergen op Zoom, aan de Belg. grens. Ca. 1 100 inw., allen Kath.; opp. 1 039 ha. Landbouw en veeteelt. Het Instituut St. Marie is ondergebracht in het vroegere klooster der Wilhelmieten; het is het moederhuis van de Congr. der Christel. Broeders van de Onbevl. Ontv. der Allerh. Maagd en Moeder Gods Maria. *v. Velthoven.*

Huybers, Henricus Franciscus Marie, Ned. geschiedkundige; * 26 Dec. 1881 te Utrecht, † 17 Maart 1929 te Nijmegen. Promoveerde tot dr. in de Nederl. Letteren te Utrecht. Na te Goes, Wageningen, Bergen op Zoom en Tiel als leeraar werkzaam te zijn geweest, werd hij in 1917 docent aan de R.K. Leergangen te Tilburg en in 1923 hoogleeraar aan de univ. te Nijmegen. Medeoprichter van het Historisch Tijdschrift (1922). Meer door zijn woord dan door groote werken, waartoe hem de tijd niet geschonken is, heeft hij de Kath. Ned. geschiedenisopvatting in den geest van Nuyens bevestigd en verdiept.

H. F. M. Huybers.

Voorn. werken: Don Juan v. Oostenrijk, landvoogd der Nederlanden (I 1913, II 1914); J. Pietersz. Coen (1914; met J. Kleijntjens S.J., in Bruna's Hist. Bibliotheek); vsch. leerboeken der Ned. en alg. gesch., w.o. bijz. waarde heeft: St. Willebrord's Kerk (met Kleijntjens, I 1924). *Gorris.*

Huydecoper, Balthazar, Ned. philoloog; * 1695 te Amsterdam, † 24 Sept. 1778 aldaar. Als zoon van het bekende regentengeslacht bekleedde hij meerdere bestuursfuncties, maar was toch allereerst dichter en taalgeleerde. Met Lambert ten Kate en David Hoogstraten werd hij de grondlegger der Ned. philologie. H. was een scherp criticus, een zeer goed kenner van het middeleeuwsch en 17e-eeuwsch Nederlandsch, doch hij mist nog elk besef van historische taalontwikkeling.

Werken: Aanmerkingen op Vondels Herscheppinge van Ovidius; De Rymkronyk van Melis Stoke (de eerste crit. uitg. v. e. Mnl. tekst); Brieven van Hooft; Drama's en Lat. gedichten; vert. van Horatius (Satiren, Brieven en Ars poetica). — Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V, 251-253). *Zr. Agnes.*

Huygens, 1° Christiaan, Ned. wis- en natuurkundige en astronoom van internationale beteekenis, tweede zoon van 2° en Suzanna van Baerle (zie plaat; vergelijk index kolom 832, in dit dl.); * 14 April 1629 te Den Haag, † 8 Juli 1695 aldaar. Werd 1645 student in de rechten te Leiden, waar hij bij Frans van Schooten de wiskunde beoefende; hij maakte daarna vsch. buitenlandsche reizen, werd 1663 lid van de Royal Society te Londen. In 1666 vertrok hij als lid van de nieuw opgerichte Académie des Sciences naar Parijs, waar hij met onderbrekingen voor reizen naar Holland tot 1681 bleef. Hij woonde daarna 's zomers op → Hofwijck bij Voorburg, 's winters te Den Haag.

De historische beteekenis van H. ligt vooral in zijn werk over mechanica en physica. Hij zet de bij Galilei begonnen ontwikkeling der klassieke mechanica voort door zijn onderzoekingen over val- en slingerbeweging, legt de grondslagen voor de dynamica van het vaste lichaam, formuleert en gebruikt het relativiteitsbeginsel der klassieke mechanica (het zgn. relativiteitsprincipe van Galilei) en stelt voor het homogene zwaarteveld van de aarde een axioma op, dat aequivalent is met de wet van behoud van mechanisch arbeidsvermogen. In de physica legt hij door zijn undulatie-theorie den grondslag voor de 19e-eeuwsche optica; zijn verklaring van de dubbele breking is nog steeds van groote beteekenis; zijn zwaartetheorie is van belang voor de geschiedenis der aethertheorieën.

Werken: In het volgend overzicht van zijn werken wordt, voorzoover mogelijk, verwezen naar de uitgave van de Holl. Mij. der Wetensch.: Oeuvres Complètes de Chr. H. (van 1888 tot 1934, 18 dln.); overigens naar de uitg. van 's Gravesande: Opera Varia (Leiden 1724), Opera Reliqua et Posthuma (Leiden 1728).

Wiskunde: De iis quae liquido supernatant (wisk. onderzoekingen over drijvende lichamen; 1650; XI); Theoremata de quadratura Hyperboles, Ellipsis et Circuli; 1651; met critiek op de cirkelquadratuur van → Gregorius a S. Vinc.; XI); De circuli magnitudine inventa (methoden ter bepaling van π; 1654; XII); Van rekeningh in spelen van geluck (waarschijnlijkheidsrekening; 1660; XIV); diverse geschriften over klassieke problemen (XII); getallentheorie, rectificatie, quadratuur, kubatuur, zwaartepunten, cycloïde, evolventen, logarithmen (XIV).

Theoretische mechanica. Horologium Oscillatorium (1673; XVIII; vert. Ostwald's Klass. 192; onderzoekingen over rechtlijnige en cycloïdale valbeweging, slingerpunt v. d. physischen slinger, evoluten en evolventen); De motu corporum ex percussione (botsing; XVI); De vi centrifuga (dynamica der cirkelbeweging; XVI); Absolute en relatieve beweging (XVI).

Physica. Instrumenten: lenzen voor telescopen (XVII); oculairmicrometer; oculair van den microscoop; slingeruurwerk (1656) wordt behandeld in Horologium (1658; XVII) en Horologium Oscillatorium (XVIII). Verbetering van de luchtpomp (XVII); buskruitmotor, onrust in zakuurwerken. Theorieën: Dioptrica (1653; XIII; lichtbreking, lenzen en optische toestellen, spherische aberratie); Traité de la lumière (1690; Lat. vert. in Opera Reliqua; wezen van het licht; verklaring van terugkaatsing, breking en dubbele breking met de undulatietheorie); Discours de la cause de la pesanteur (1690; Lat. vert. in Opera Reliqua; aethertheorie van de zwaarte).

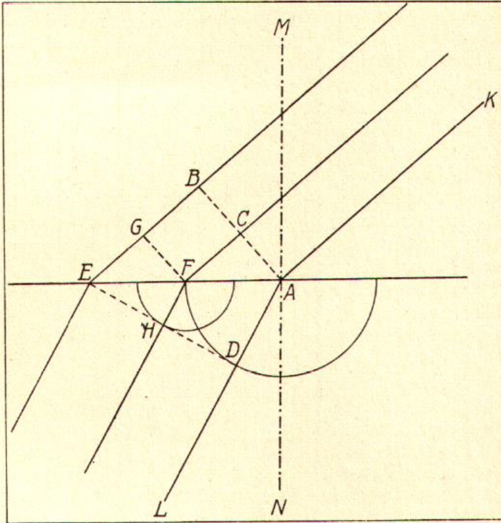
Astronomie. De Saturni Luna observatio nova (1656; XV; ontdekking van de maan Titaan van Saturnus); Systema Saturnium (1659; XV; ring van Saturnus, waarneming over planeten); Descriptio Automati Planetarii (Opera Posthuma; beschrijving van een planetarium); Kosmotheoros (1698; Opera Varia; beschouwingen over de bewoonbaarheid van hemellichamen).

Metereologie: De coronis et parheliis (XVII).

Voor alle genoemde onderwerpen is van belang de Correspondance (I-X). *Dijksterhuis.*

Principe van Huygens. Ter verklaring van optische verschijnselen, zooals breking en buiging, heeft H. het naar hem genoemde principe geformuleerd, luidende als volgt. In elk golfsysteem mag elk punt van een golffront beschouwd worden als centrum van een nieuw bolvormig golfsysteem. De golf, die door interferentie uit al deze secundaire golven ontstaat, is gelijk aan de oorspronkelijke. Het golffront is de omhullende van alle secundaire golven.

Ter illustratie diene de verklaring der breking volgens H. Een lichtgolf met vlak golffront AB valt op het grensvlak van lucht en bijv. glas, waarin de

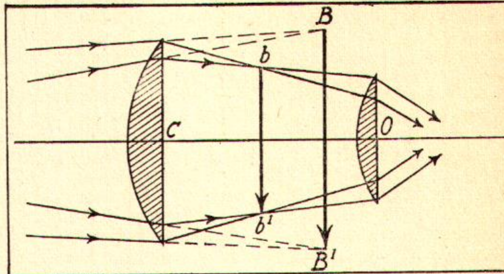

Principe van Huygens.

voortplantingssnelheid van het licht kleiner is dan die in lucht. De snelheden in lucht en glas verhouden zich als n : 1, waarin n den brekingsindex van het glas voorstelt. Terwijl de lichtstraal door B zich rechtlijnig voortplant tot E, heeft de secundaire golfbeweging vanuit A den cirkel met straal AD = 1/n BE bereikt. De lichtstraal door C treft bij F het glasoppervlak. F fungeert nu weer als centrum van secundaire golven, die op den cirkel met FH = 1/nHE zijn aangekomen, als de straal door B E heeft bereikt. Een eenvoudige geometrische beschouwing leert nu, dat de omhullende van alle zoo ontstane cirkels een rechte DE wordt. Er ontstaat dus een nieuw vlak golffront, loodrecht op de voortplantingsrichting van de lichtstralen.

Tusschen invals- en brekingshoek bestaat steeds verband, uitgedrukt in de brekingswet van Snellius. In de fig. ziet men: invalshoek KAM = BAE; brekingshoek LAN = AEL. Verder: sin BAE : sin AEL = BE : AD = n, waarmede de brekingswet uit het principe van H. is afgeleid. *Dekkers.*

Oculair van Huygens. Dit bestaat uit twee planconvexe lenzen, waarvan de afstand gelijk is aan de halve som der brandpuntsafstanden. De naar het objectief gekeerde lens (C), collectief- of veldlens genaamd, convergeert de stralen, die in BB′ een beeld zouden vormen, in een eenigszins verkleind beeld bb′. Daarna worden de stralen door de tweede lens (O), oculair of ooglens geheeten, evenwijdig gemaakt, zoodat het beeld op oneindig schijnt te liggen, of zwak gedivergeerd, wanneer met geaccommodeerd

Oculair van Huygens.

oog wordt waargenomen. De voordeelen van dit oculair boven een enkelvoudig zijn hierin gelegen, dat bij gelijke vergrooting het gezichtsveld grooter kan zijn, zonder dat de spherische aberratie toeneemt, en dat de chromatische aberratie practisch opgeheven wordt. Het oculair van H. wordt gebruikt in kijkers en microscopen. *Rekveld.*

2° C o n s t a n t i j n, h e e r v a n Z u y l i c h e m, Ned. letterkundige, vader van 1° en 3° (zie plaat; vergelijk index, kolom 832, in dit dl.). * 4 Sept. 1596 te Den Haag, † 28 Maart 1687 aldaar. De vernuftigste der Ned. dichters, en een der grootste figuren uit de letterkunde van de 17e eeuw. Hij promoveerde in de rechten te Leiden in 1617, reisde naar Engeland, naar Venetië, als secretaris van den gezant, vervolgens weer als diplomaat naar Engeland, werd 1625 benoemd tot secretaris van Frederik Hendrik en bleef sedertdien tot zijn dood in dienst der Oranje's. Zijn onvermoeibare werkkracht stelde hem in de gelegenheid, naast zijn tallooze ambtsbezigheden, nog veel literair werk te verzorgen, dat hij zelf als een vulsel voor „Ledige Uren" beschouwde, en dat ook grootendeels het karakter heeft van een zeer verfijnd, beschaafd amusement. Zijn vernuft en het feit, dat hij slechts voor zijn pleizier de fraaie letteren beoefende, verbergen eenigermate zijn waarachtige grootheid als kunstenaar, welke men eerst na nauwgezette kennismaking leert schatten en bewonderen. Is hem een al te groot vernuft, dat tot gezochtheid vooral in woordkeus en rijmspel leidt, geenszins vreemd, een echte en typisch Nederlandsche inspiratie, een zeer te waardeeren en werkelijk spontane geestigheid, een diep, mannelijk gevoel, een vroomheid zonder farizeïsme kenmerken zijn gecompliceerden stijl. De dood zijner vrouw, Suzanna van Baerle, zijn „Sterre", met wie hij sedert 1627 getrouwd was en die in 1635 na een zeer gelukkig huwelijksleven overleed, gaf hem eenige prachtige rouwgedichten in; hij schreef ook Lat., Fr. en Ital. poëzie van waarde, liet veel ongepubliceerd werk, ook in proza, na, terwijl niet minder dan 7 297 brieven van en aan H. bewaard bleven, die uitgegeven werden in 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën (1911-1917). H. is de beste Ned. puntdichter.

Werken en uitg.: 't Costelick Mal en 't Voorhout (1622); Otia of Ledighe Uren (1625); Monumenta desultoria (1644); Heilighe Daghen (1645); Ooghen-Troost (1647); Hofwijck (1653); Trijntje Cornelis (1657); Korenbloemen (1658, II 1672); Zeestraet (1667); De Vita Propria (1817, door P. Hofman Peerlkamp); Cluyswerck (1841, door W. J. A. Jonckbloet);

Dichtwerken (1824, in 6 dln. door mr. W. Bilderdijk); Gedichten (1865, in 8 dln., door dr. J. v. Vloten); Gedichten (in 9 dln. 1892-1899 door dr. J. A. Worp, waarin talrijke ongepubliceerde gedichten); Brieven (5 dln. 1911-1917 door J. A. Worp); Dagboek (1885, door J. H. W. Unger als bijlage bij Oud Holland); Journaal en autobiographie (door J. A. Worp in Bijdr. Hist. Genootsch. Utrecht XV en XVII); Mémoires (1873 door Th. Jorissen). — Lit.: A. D. Schinkel, Bijdrage tot de kennis van H.'s karakter (1842); id., Nadere bijzonderheden betreffende H. en zijn familie (2 dln. 1851-1856); E. J. Potgieter, Kritische Studiën (II); J. A. Alberdingk Thijm, in Dietsche Warande (VI 1864); Th. Jorissen, C. H. Studiën I (onvoltooide biographie, 1871); H. J. Eymael, Huygensstudiën (1886); G. Kalff, Studiën over Ned. dichters der 17e eeuw (^{2}1915); J. Verdam, C. H. in Jaarboekje Die Haghe (1914-1915); B. J. Buitenhof, Bijdr. tot de kennis van H.'s letterk. opvattingen (1923). Voorts bestaat er een uitgebr. vaklit. over H. als beoefenaar der muziek, als diplomaat en als secretaris, waarnaar in de genoemde werken verwezen wordt. *Asselbergs.*

H.'s beteekenis voor de muziek berust op verschillende verhandelingen, o.a. Gebruik of ongebruik van 't Orgel in de Kerken der Vereenigde Nederlanden (1641), en verder op zijn muzikale briefwisseling, die in 1882 door Jonckbloet en Land uitgegeven is met als aanhangsel liedcomposities van Huygens. *Reeser.*

3° Constantijn, Ned. staatsman, die voor liefhebberij teekende; zoon van 2°; * 1628 te Den Haag, † 1697 aldaar. Hij was leerling van J. Episcopius (J. de Bisschop) en bracht het zeer ver in de kunst. Zijn fraaie teekeningen, meest van landschappen, stads- en dorpsgezichten, maakte hij veelal op dienstreizen met Willem III, wiens secretaris hij was; zij geven blijk van een fijngevoelige natuurbeschouwing en groote vakkennis.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.; Schretlen, in Maandbl. v. beeld. kunsten (1935). *Schretlen.*

Huys, 1° Pieter, schilder, werkzaam tusschen 1545 en 1577 te Antwerpen. Hij was een vrij onpersoonlijk navolger van Jeroen Bosch; heeft ook gravures gemaakt, o.a. voor den uitgever Plantijn.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

2° Victor, Vlaamsch priester en schrijver; * 18 Juni 1829 te Geluwe, † 9 Jan. 1905 te Zillebeke. Achtereenvolgens leeraar aan het klein-seminarie van Roeselare, onderpastoor te Wervick en pastoor te Zillebeke. Schreef vsch. veel gelezen volksboeken.

Voorn. werken: Baekeland of de rooversbende van 't Vrijbusch. West-Vlaamsche legenden (Gent 1860); De legenden van S. Franciscus van Assisië (Brussel 1861).

C. J. J. Huysmans.

Huysmans, 1° Camiel J. J., Belg. politicus, * 26 Mei 1871 te Bilsen (Limb.); volksvertegenwoordiger sinds 1910; 1925-'27 min. van Kunsten en Wetenschappen, sinds einde 1932 burgemeester van Antwerpen. Leverde als journalist vele bijdragen, is thans bestuurder van de socialistische „Volksgazet". H. heeft vsch. wetsvoorstellen ingediend, nam herhaaldelijk deel aan de besprekingen in de Kamer van volksvertegenwoordigers, o.a. omtrent de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool. Leider der Vlaamsche fractie in de Belg. Werkliedenpartij (B.W.P.). Staat alom bekend als vinnig polemist en handig debater.

Werken: o.a. Le Petit Johannes (naar het Ned. van Fred. van Eeden, 1899); La plusvalue immobilière dans les communes Belges (1909). H. verzorgde nog de uitg. van Stephanie, een drama in 5 akten van Ch. de Coster (met inl.; 1927). *Kuypers.*

2° Joris-Karl, Fransch romanschrijver van Ned. afkomst; * 5 Febr. 1848 te Parijs; 1866-1898 bureeloverste van onderscheidene ministeries; † 12 Mei 1907 te Parijs. Aanvankelijk Naturalist (bijv. in Marthe, histoire d'une fille, 1876; Les Soeurs Vatard, 1879; Croquis parisiens, 1880; En ménage, 1881; A vau l'eau, 1882; Un dilemne, 1887); verliet die richting om langs occultisme en zwarte kunst (bijvoorbeeld in A Rebours, 1887; Là Bas, 1891) tot het Katholicisme te komen (bijv. in En route, 1895; La Cathédrale, 1898; l'Oblat, 1903; Les Foules de Lourdes, 1906).

J. K. Huysmans.

Zijn eerste productie was naar het model van Aloysius Bertrand en Baudelaire kleinschilderwerk in proza. Beslist tot het Naturalisme toegetreden in Aug. 1876, laat hij in het Brusselsch tijdschrift „l'Artiste", zijn Emile Zola et l'Asommoir, de belijdenis van het Naturalistisch dogma, verschijnen. Kort daarop sloot hij zich aan bij den „Groupe de Médan". In „Marthe" paste hij, voor het eerst in scheppend werk, zijn beginselen toe. De kentering naar het spiritualisme en het mysticisme begint tusschen „A Rebours" (1884) en „Là Bas" (1891). Geholpen door abbé Mugnier, bekeerde hij zich tot het Katholicisme, volgens een ontwikkelingsgang beschreven in „En Route" (1895); in 1899 oblaat bij de Benedictijnen van Ligugé geworden, geeft hij een sterk-mystische zwenking aan zijn werk in La Cathédrale, l'Oblat, Les Foules de Lourdes e.a. In leven en kunst van H. is een zekere overdrevenheid niet te loochenen; ook zijn Katholicisme vertoont zonderlinge afwijkingen: de zelfkastijding sluit bij hem bijv. een zeker latitudinarisme geenszins uit. Zijn godsdienstigheid draagt een sterk aesthetischen stempel. Maar zijn einde was stichtelijk *Willemyns.*

Uitg.: Pages choisies (1918); Oeuvres compl., d. L. Descaves (25 dln. bij Crès, Parijs). — Lit.: F. Belleville, La conversion de H. (Bourges 1898); G. Aubault de la Haulte-Chambre, J. K. H. Souvenirs (1924); Bachelin, J. K. H. (1926); L. Deffoux, J. K. H. (1927); Chauvine Mugnier, J. K. H. à la Trappe (1927); R. Dumesnil, La publication d'„En route" de J. K. H. (1931); F. Lefèvre, Entretiens sur J. K. H. (1931); H. Trudgian,

L'Evolution des idées esthétiques de J. K. H. (1934); G. Vanwelkenhuysen, J. K. H. et la Belgique (1935).

Huyssens, Peter, architect, speciaal kerkbouwmeester (leekebroeder der Jezuïeten-orde sinds 1597). * 1577 te Brugge, † 1637 aldaar.

Hoofdwerken: Jezuïetenkerken te Maastricht (1606), Antwerpen en Brugge.

Huysum, Jan van, Ned. schilder; * 15 April 1682 te Amsterdam, † 7 Febr. 1749 aldaar. Zoon van Justus v. H., die ook schilder was. J. v. H. was in zijn tijd de meest gevierde bloem- en stillevenschilder. Zijn overladen bloemstukken in harde, bonte kleuren vinden in onze dagen echter lang niet meer die waardeering als die van zijn groote voorgangers. Hij was een goed teekenaar en schilderde bloemen met photographische nauwkeurigheid, paste daarom ook geheel in de 18e eeuw. *Schretlen.*

Huyter, Pontus de, → Heuterus (Pontus).

Huyts, Johan L. V. A., Ned. publicist en letterkundige; * 4 Sept. 1899 te Rotterdam. H. schreef in het bijzonder over kunst en cultuur in Rusland na de Sowjet-revolutie, talrijke bijdragen voor dag-, week- en maandbladen, was mede-oprichter van het Genootschap Nederland—Nieuw-Rusland, behandelde de Russ. filmkunst als redacteur en medewerker van Filmliga. H. is overtuigd communist en belijdt zich in zijn werk een voorstander der nieuwe Russ. cultuur. Hij vertaalde gedichten van jonge revolutionnaire Russen, meest typische arbeiderspoëzie, waarin de verafgoding van het productieproces de plaats bekleedt der religieuze vervoering.

Werken: Nieuwe mensen in Moskou (1929); Poëzie uit de Sovjet-Republiek (1934). *Asselbergs.*

Huyttens, Jacques Joseph, Orangistisch industrieel; * 8 Maart 1779 te Gent, † 29 Aug. 1836 aldaar. Trad op als propagandist van Willem I, toen namens de Verbondenen gouverneur der Zuidel. Nederlanden, en ijverde voor een vereeniging met Noord-Nederland. In 1814 werd hij door Willem belast met een onderzoek over de mogelijke houding van de Zuidel. gewesten tegenover een dgl. vereeniging. Hij bracht een zeer gunstig rapport uit en was alzoo oorzaak, dat Willem de mogelijke oppositie erg onderschatte. In 1815 werd hij benoemd tot lid der Tweede Kamer. *Uytterhoeven.*

Huzaar (⟨ Hong. huszár), benaming voor een soort lichte cavalerie, herkenbaar aan een hoofdbedekking van bont, den „kolbak". De naam heeft tegenwoordig nog slechts uit een oogpunt van traditie beteekenis. In Ned. zijn in vredestijd twee huzarenregimenten, die in oorlogstijd veertien eskadrons vormen. *van Voorst tot Voorst.*

Huzulen, een aan Oekraïners verwant volk in het Z.O. van de Woud-Karpaten, nabij den bovenloop van Dnjestr, Proeth, Sereth en Theiss in Roemenië, Tsjecho-Slowakije en Polen. Veeteelt. Behooren vnl. tot de Geünieerde Gr. Kath. Kerk.

H.V.A., → Handelsvereeniging Amsterdam.

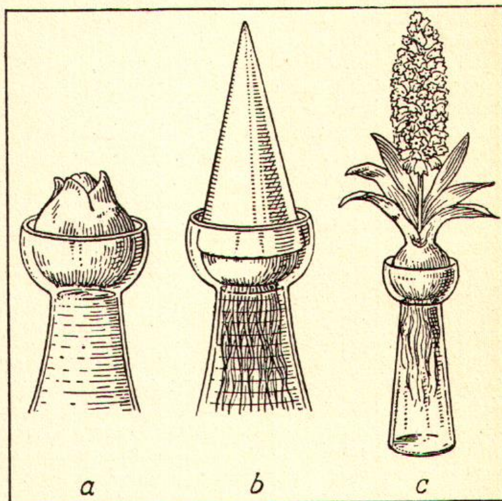
Hvar, Kroatische naam van → Lesina.

Hven, Zweedsch eiland in het N. deel van de Sont; opp. $7^1/_2$ km², ca. 1 100 bewoners. Hier werd in 1580 het slot Uranienborg gebouwd, de sterrenwacht van Tycho Brahe.

Hwi-Tsoeng, keizer van China (1101-1125), uit het vorstenhuis Soeng, was kunstschilder en verzamelaar; het prachtig werk Suan-hö-hwa-p'oe (uitg. 1120) beschrijft zijn verzameling. Hij stichtte een academie van schilderkunst, waarvan het lidmaatschap door wedstrijd verworven werd. Zijn verzameling werd in 1125 vernield door de Zjoe-tsje (of Niu-tsjenn, barbaren uit Mandsjoerije), die den keizer gevangen namen en hem in 1135 te Woe-kwo-tsj'eng lieten sterven. *Mullie.*

Hy, meestal Iona genoemd, beroemde abdij op het eiland Hy (Hebriden), 563 door den H. Columbanus gesticht en uitgangspunt der missioneering van N. Engeland, Ierland en Schotland. H. stond aan het hoofd van vele dochterkloosters. Onder Adamnan (679-704) bereikte het zijn hoogsten bloei. In de 9e e. had het veel van de invallen der Denen te lijden. In 1203 vestigden er zich de Benedictijnen; 1561 werd het verwoest. Zie ook → Columbanus (1°).

Het eiland Hy heeft een opp. van 8 km² en ca. 250 inwoners. *Th. Heijman.*

Hyacint. Het trekken van een hyacint op water. a = de bol op een hyacinthenglas (de bol mag niet met het water in aanraking komen); b = het terughouden van de bloem door een papieren huls, zoodat eerst de wortels kunnen groeien; c = de bloeiende plant.

Hyacint, lelieachtig plantengeslacht uit den Oriënt, waarvan veel variëteiten worden aangeplant. De h. is een bolgewas en onderscheidt zich door den sterken, aangenamen geur der bloemen. De productie der bollen is een der hoofdtakken van de Ned. bloembollenteelt. De bollenkweeker heeft veel te kampen met vsch. ziekten in het gewas, die door strenge contrôle moeten worden bestreden (→ Hyacintenparasieten).

De variëteiten zijn enkelbloemig of gevuld en van vsch. kleuren. Sommige bloeien van nature vroeg, o.a. de witte zgn. Romeinsche hyacint, welke in Ned. veel wordt ingevoerd. *Rietsema.*

Lit.: Hytunadi, Bloembollen v. kamer en tuin (1935).

Hyacint (edelsteen), → Jargon.

Hyacintenparasieten. De belangrijkste zijn: 1° het stengelaaltje (Tylenchus devastatrix), de oorzaak van: a) een bruine verkleuring van enkele bolschubben (ringziek, oudziek); b) gele stippels in het blad (het spikkel); c) abnormaal gevormd loof (draaiers). Bestrijding: wegnemen der zieke planten met den zgn. snotkoker (uitkokeren); grondverversching; behandeling der bollen met water van 43,5° C gedurende $2^1/_2$-4 uur, 3 weken na het rooien.

2° Kleine en groote narcisvlieg (Eumerus tuberculatus en E. strigatus, Merodon equestris), waarvan de larven de bollen in rotting doen overgaan.

3° Botrytis hyacinthi, de oorzaak van het verkleuren der bladspitsen na nachtvorsten (topvuur), soms ook van het gansche blad (smetvuur). Bestrijding: tijdige bespuiting met Bordeauxsche pap ($1^1/_2$% kopervitriool op 1-$1^1/_2$% kalk).

4° Pseudomonas hyacinthi, die in de bollen kleine, gele puistjes vormt, gevuld met een geel slijmig vocht, dat later ook voorkomt in grootere holten (geelziek, nieuwziek in tegenstelling met oudziek); veroorzaakt in de bladeren gele of bruin-zwarte strepen (zwartrand). Bestrijding: uitkokeren der zieke planten; zieke plekken ontsmetten met 5% vruchtboomcarbolineum of 5% formaline.

5° Sclerotinia bulborum, oorzaak van het gaan hangen der bladpunten, geel worden en verwelken der bladeren, rotten van den voet der bladeren in den bol („zwartsnot"). Bestrijding: uitkokeren der zieke exemplaren; ontsmetten der zieke plekken met 10% vruchtboomcarbolineum; grondverversching. *M. v. d. Broek.*

Hyacintha, Clarissa Mariscotti, Heilige, * 1585 te Vignanello bij Viterbo, † 30 Jan. 1640 te Viterbo in 't klooster der reguliere Derde-Ordelingen van den H. Bernhardinus. Hoewel zelf zeer strenge boetewerken beoefenende, was zij als novicen-meesteres mild en gematigd. Zij is de stichtster van twee nieuwe genootschappen, nl. van de Oblaten van Onze Lieve Vrouw en van de Sacconi, welke beide de verzorging van armen en gevangenen en ouden van dagen ten doel hebben. In 1807 heiligverklaard.

Lit.: A. Buttler en H. Thurston, The lives of the saints (Londen 1926, 386-388). *Feugen.*

Hyacinthe, Père, → Loyson.

Hyacinthus (Gr. myth.), een schoon Spartaansch jongeling, die door Apollo werd bemind. Apollo doodde hem echter per ongeluk met den discus. Om het aandenken aan den beminden jongeling te vereeuwigen, liet Apollo uit diens bloed een bloem opschieten, welke geteekend was met de letters: A I A I (een klaagtoon) (vgl. Ovidius, Metam. X). Ter eere van H. vierden de Spartanen jaarlijks een groot driedaagsch feest. *Weijermans.*

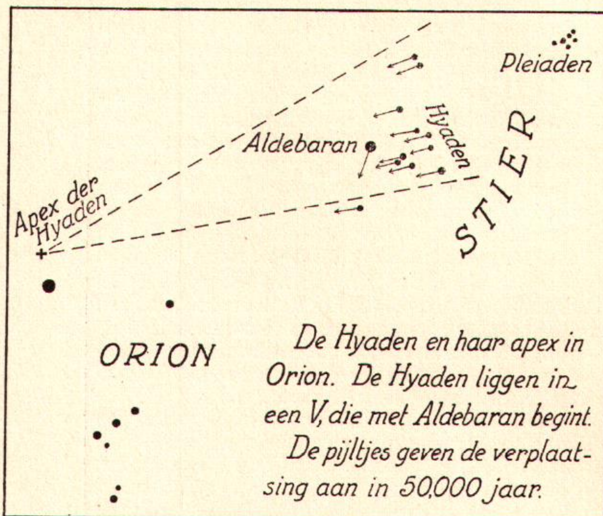
Hyacinthus van Casale, Capucijn, * 21 Jan. 1575, † 18 Jan. 1627 te Casale. Volksmissionaris in Italië, Spanje, Frankrijk en Duitschland. Diplomaat in dienst van pausen en koningen. Richtte in België de Orde der Ridders van het H. Lijden op en voerde er de Oratorianen in. Hij heeft meer dan eens voor de eer van het kardinaalschap bedankt. Is ook als schrijver van enkele ascetische geschriften bekend.

Lit.: Zawart, Hist. of franc. preaching (New York 1928, 452 vlg.); Cuthbert-Widlöcher, Die Kapuziner (1931, 218-224). *Feugen.*

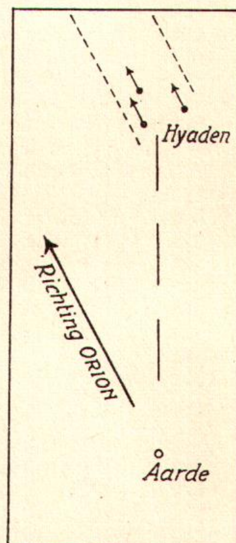
Hyacinthus van Polen, Heilige, Dominicaan; * ca. 1200 te Kamien in Opper-Silezië (tegenw. Gross-Stein, district Gross-Strehlitz), uit de adellijke familie Odrowaz, † 15 Aug. 1257 te Krakau. Was kanunnik aan de kathedraal van Krakau en vergezelde omstreeks 1217 zijn bisschop Ivo op de reis naar Rome. Hier trad hij met den Z. Ceslaus en Herman Beatus in de Dominicanenorde. In 1219 zond St. Dominicus hem naar zijn land terug. Hij stichtte de kloosters van Freisach, Krakau, Kiew en Danzig. Heeft groote verdiensten voor de missioneering van Polen door de Dominicanen. De oudste en beste bron voor zijn leven is: De vita et miraculis Sancti Jacchonis O.F.P. door Stanislaus van Krakau O.P. (ca. 1352); door Severinus van Krakau O.P. (16e eeuw) en andere latere historici werd zijn beteekenis sterk overdreven. Heiligverklaard 17 April 1594 door paus Clemens VIII. Feestdag 17 Aug. Wordt bijzonder door zwangere vrouwen aangeroepen.

Lit.: B. Altaner, Die Dominikanermissionen des 13. Jahrh. (Habelschwerdt 1924, 196 vlg.). *Lambermond.*

Voorstelling in de kunst. H., als Predikheer gekleed, draagt soms over zijn ordeskleed een stola. Als attributen heeft hij een lelie, een ciborie of een monstrans met H. Hostie en een Madonnabeeldje met rozenkrans. Op een groot schilderstuk van een onbekenden schilder wordt hij met deze attributen afgebeeld, terwijl hij door pestlijders en bezetenen wordt omgeven. *Heijer.*

Hyaden. Fig. 1.

Hyaden. Fig. 2. Ruimtebeeld van de verplaatsing der Hyaden.

Hyaden (Gr. myth.), dochters van Atlas en zusters (of dochters) van Hyas, ook zusters der Pleiaden. Uit rouw over den dood van Hyas doodden zij zich en werden toen onder de sterren opgenomen. Zij worden vaak met de Pleiaden verwisseld.

Hyaden (sterrenk.), een open → sterren-

hoop in het sterrenbeeld de Stier, bij de heldere roode ster Aldebaran, waarvan de sterren te zamen t.o.v. de omliggende sterren langzaam verschuiven (fig. 1) in de richting van haar → apex, een punt in het sterrenbeeld Orion. Men moet zich deze verplaatsing zóó voorstellen, dat de H. niet alleen van rechts naar links gaan, maar tegelijk ook naar achter verdwijnen (fig. 2) en wel juist in de richting Aarde—Orion. Dat ze naar elkaar toe schijnen te loopen, is dus slechts een perspectief-indruk. Tegelijk blijkt, dat Aldebaran eigenlijk niet tot den sterrenhoop behoort. Hij staat dan ook halverwege ervóór. De naam H. of regensterren (< Gr. huein = regenen) is waarsch. gegeven, omdat in April, wanneer Aldebaran juist vóór de zon opging, de regentijd aanbrak. *de Kort.*

Hyaena, Hyaenidae, → Hyena.

Hyalopilietisch, → Stollingsgesteenten (sub: Structuur).

Hyaloplasma (p l a n t k.) is de doorzichtige, optisch homogene grondmassa van het cytoplasma, waarin kleine korrels als microsomen en mitochondriën voorkomen. P o l i o p l a s m a is cytoplasma, dat rijk is aan korrels.

Hyalijn, g l a z i g, noemt men in de p e t r o g r a p h i e gesteenten, meerendeels uitvloeiingsgesteenten, wier grondmassa uit → glas bestaat, bijv. sommige basalten.

Hybla (K l a s s. O u d h e i d), naam van berg en van drie steden op Sicilië.

Hybride of b a s t a a r d (b i o l o g i e) is een nakomeling van twee planten of dieren, die in één of meer erfelijke kenmerken verschillen. Kruising van rassen, soorten of geslachten voert eveneens tot het ontstaan van hybriden (→ Mendelisme).

Hydaspes (G r. O u d h e i d), rivier in Indië, die in den Acenises valt, tegenw. Behoet of Djeloen. De Grieken leerden den H. kennen door den tocht van Alexander den Grooten, die aldaar Porus verslagen heeft in 327 v. Chr.

L i t.: Forbiger, Handb. der alten Geogr. (II, 488).

Hydathoden (p l a n t k.), deelen van de plant, die vloeibaar water uitscheiden. Dit verschijnsel, g u t t a t i e genaamd, dat soms optreedt als de verdamping om een of andere reden verhinderd is, treft men aan bij planten, die groeien in vochtige oerwouden en bij sommige inlandsche planten in den morgen, als de lucht na een vochtigen nacht nog verzadigd is van waterdamp. Het water wordt druppelsgewijs gevormd, actief uitgeperst uit bepaalde opperhuidscellen of het treedt naar buiten door poriën (epitheemhydathoden) door den druk, die op het water in de vaatbundels wordt uitgeoefend. Deze poriën zijn gewone huidmondjes of bepaalde waterspleten, bijv. aan de randen der bladeren van de Oost-Indische kers. Ook schimmels vormen dikwijls druppeltjes water, als zij in vochtige omgeving groeien, vooral Pilobolus crystallinus. *Melsen.*

Hydatius, → Idatius.

Hydatogene mineralen (g e o l.), mineralen, voor welker ontstaan de aanwezigheid van waterdamp noodig is. Gewoonlijk beperkt men den term tot die mineralen, die uit magma, rijk aan waterdamp, zijn ontstaan, zooals vele glimmers, hoornblende, e.d. Shand bijv. hecht aan het al of niet voorkomen van h. m. groote waarde voor de classificatie der stollingsgesteenten, al gaat de alg. ontwikkeling der classificatie dezer gesteenten veeleer in de richting van minder waarde toekennen aan de donkere bestanddeelen, waartoe de typische h. m. juist behooren. *Jong.*

Hyde, D o u g l a s, Iersch geschiedkundige, dichter, schrijver en folklorist; * 17 Jan. 1860 te Caisléan Riabhaah (Roscommon); opgeleid aan het Trinity college te Dublin, 1887 doctor in de rechten, 1906 doctor in de letteren; 1894-'95 president van de Irish national literary society, en vanaf de oprichting (1893) tot 1915 van de Gaelic League; 1909-'32 prof. in modern Iersch aan de nationale univ. van Ierland; had sedert 1925 zitting in den senaat van den Vrijstaat. Veel van zijn werk werd geschreven onder het pseudoniem A n C r a o i b h i n a o i b h i n n (= de mooie tak).

V o o r n. w e r k e n: Leabhar sgéaluigheachta (1889); Beside the fire (1890); Love songs of Connacht (1894); Story of early Irish lit. (1897); An sgeuluidhe gaodhalach (1898-1901; Fr. vert. 1901); A lit. hist. of Ireland (1889); Medieval tales from the irish (1899); Raftery's poems (1904, 1933); The religious songs of Connacht (1906); Legends of saints and sinners (1915); Lia Fáil (1925). *O Briain.*

Hyde-park, park in Londen tusschen Piccadilly en Kensington; opp. 158 ha. Vroeger behoorend bij het landgoed van Hyde, eigendom van de abdij van Westminster, door Hendrik VIII geconfiskeerd. Nu plaats van ontspanning voor duizenden, plaats van samenkomst voor de Londensche society tijdens de season; des Zondags meetings van allerlei politieke partijen en kerkelijke genootschappen. *G. de Vries.*

Hydnaceeën, → Stekelzwammen.

Hydnocarpus, p l a n t e n g e s l a c h t van de fam. der Flacourtiaceae; telt 25 soorten, welker zaden van nut zijn. Die van de Indische H. Wightiana en H. venerata leveren een brandolie; die van H. anthelmintica doen in China dienst tegen huidziekten, o.a. lepra. Ook werden vroeger deze zaden onder den naam Cardamom verhandeld voor margarinefabricatie. *Bouman.*

Hydnum, → Oorlepeltjeszwam; Stekelzwam.

Hydra, eiland en havenstad voor de Oostkust van den Peloponnesus (Griekenland, XII 384 E 5); opp. 46 km²; het eiland telt ca. 3 400, de stad ca. 3 300 inw. Zijde- en katoenweverij, looierij, scheepsbouw, sponsenvisscherij en scheepvaart.

G e s c h i e d e n i s: H. werd in de 16e en 17e eeuw bevolkt door vnl. Albaneesche vluchtelingen uit den Peloponnesus, die zich met buitengewoon succes op handel en scheepvaart toelegden. H. telde in 1820 nog ca. 30 000 inw. en bezat groote rijkdommen; de vloot der Hydrioten nam zeer actief deel aan den Vrijheidsoorlog. Als bijz. belooning daarvoor kreeg H. in 1844 het recht gedurende 100 jaar drie afgevaardigden te kiezen in het Gr. parlement. *Hoek.*

Hydra van Lerna (G r. m y t h.), slang met negen koppen, in het moeras van Lerna, door → Heracles gedood.

Hydra (s t e r r e n k.), → Waterslang; (p l a n t k.) → Zoetwaterpoliep.

Hydraat, → Hydratatie.

Hydramnion (< Gr. hudoor = water) (g y n a e c o l o g i e), overmatige ophooping van vruchtwater. Terwijl de normale hoeveelheid $^1/_2$ tot 1 liter bedraagt, zijn hoeveelheden tot ver over 10 liter waargenomen.

Hydrangea, p l a n t e n g e s l a c h t, waarvan vsch. soorten als sierheester dienst kunnen doen. → Hortensia; Waterstruik.

Hydrargyrum (afk. Hg), Lat. naam voor → Kwik.

Hydrastine, scheik. formule $C_{11}H_{11}NO_2$, isochinolinederivaat, verwant met narcotine, voorkomend in den wortel van de hydrastis, synthetisch te bereiden uit heliotropine. In de g e n e e s k. gebruikt tegen bloedingen.

Hydrastis, p l a n t e n g e s l a c h t van de ranonkelachtigen; inheemsch in Japan en N. Amerika. Vele soorten hebben waarde voor de g e n e e s k u n d e. H . canadensis wordt te dien einde in Amer. in het wild gezocht en is reeds hier en daar uitgeroeid; cultures in de Ver. Staten, o.a. in Washington, en kleinere in vsch. Eur. landen. De wortelstok is hoekig, ca. 5 cm lang en ca. 1 cm dik en bevat als bestanddeelen: de alcaloïden berberine, canadine en hydrastine $C_{21}H_{21}NO_6$. In de geneesk. worden het extract en de tinctuur, die vlg. internat. voorschrift resp. 2 en 0,2% hydrastine moeten bevatten, gebruikt tegen bloedingen.
L i t. : Ned. Pharm. ([5]III). *Hillen.*

Hydratatie (s c h e i k.), **1°** het chemisch of physisch gebonden zijn van watermoleculen aan in water opgeloste ionen (of moleculen, resp. atomen). De wijze, waarop het water gebonden is, kan zeer verschillend zijn. Soms is zij zoodanig, dat de verbinding **(hydraat)** het karakter van een stoechiometrische chemische verbinding heeft; meestal echter is het opgeloste ion door een zwerm watermoleculen omringd, die, al naar gelang van hun ligging en afstand tot het ion, verschillend sterk gebonden zijn. De krachten, welke de h. veroorzaken, zijn in wezen dezelfde als die, welke bij de → chemische binding optreden.

2° Onder h. verstaat men ook het opnemen van water door een vaste stof onder vorming van een kristalwaterhoudend zout. Het omgekeerde proces wordt d e h y d r a t a t i e genoemd en vindt bijv. plaats bij verhitting. *A. Claassen.*
L i t. : A. E. van Arkel en J. H. de Boer, Chemische binding als electrostatisch verschijnsel (1930).

Hydrateering, → Hydratatie.

Hydratiek, g e n e e s k. term, synoniem met → hydrotherapie.

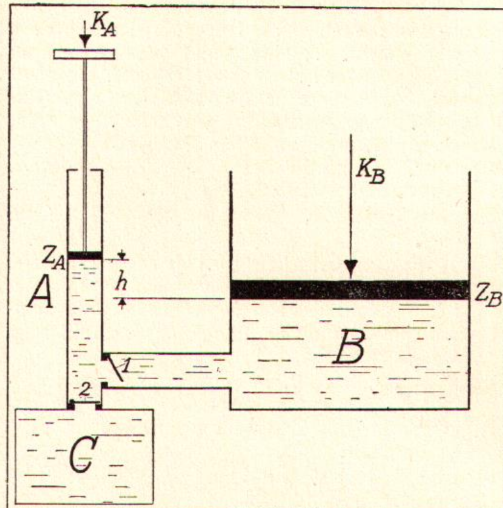
Hydraulica (n a t u u r k.) of h y d r o m e c h a n i c a is de mechanica van de vloeistoffen. De h. wordt onderverdeeld in de → hydrostatica en de → hydrodynamica.

Hydraulis, → Waterorgel.

Hydraulische accumulator (e l e c t r o t e c h n.). Wanneer van waterkrachtstations gedurende bepaalde tijden de electriciteitsafname geringer is dan de waterenergie kan leveren, wordt, indien zulks noodig is, het overtollige water geaccumuleerd, door het af te leiden of op te pompen in hooggelegen bergmeertjes, ofwel door het op te stuwen. De hydraul. accumulator kan zoowel dienen om zich aan het dagelijksche verbruik aan te passen als aan het jaarlijksche. *H. v. Santen.*

Hydraulische afsluiter (t e c h n.), zeer zwaar gebouwde → afsluiter, veelal vervaardigd uit smeedstaal, in gebruik bij hydraulische persen en werktuigen, die werken met vloeistoffen onder hoogen druk. Wordt vervaardigd tot een druk van 250 at en hooger.

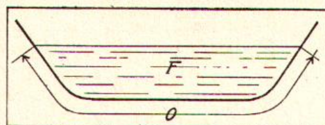
Hydraulische pers (t e c h n.), pers, welke werkt door middel van waterdruk en meestal wordt aangewend om zeer groote krachten uit te oefenen. Het toestel bestaat uit het pompje A met den zuiger Z_A en het vat B, afgesloten door den zuiger Z_B. Het vat C dient om het pompje steeds weer opnieuw met vloeistof te kunnen vullen, hetgeen geschiedt bij het omhoog gaan van den zuiger Z_A, waardoor klep 1 gesloten en klep 2 geopend wordt. De werking berust op de eigenschap van de communiceerende vaten,

Hydraulische pers.

waarbij in horizontale vlakken door de vloeistof de druk per cm² overal gelijk is. Verwaarloost men den druk h van slechts enkele grammen, dan is dus de druk op de beide zuigers gelijk. De krachten K_A en K_B verhouden zich dan als de oppervlakken van Z_A en Z_B. Is het oppervlak van Z_B nu n maal zoo groot als van Z_A, dan is dus $K_b = n \times K_a$. Door deze verhouding zoo groot mogelijk, dus door het pompje nauw en het vat B wijd te maken, kan een zeer groote kracht K_B uitgeoefend worden. Vgl. → Hydrostatische druk. *H. v. Santen.*

Hydraulische straal (t e c h n.) of g e m i d d e l d e s t r a a l, grootheid, welke wordt gebruikt bij hydraulische berekeningen. De h. s. (R) van een waterloop is het quotiënt van de waterdoorsnede (F) en den natten omtrek (O). $R = \frac{F}{O}$.

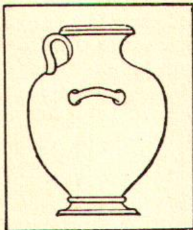
Hydraulische straal.

Hydraulische vijzel, → Hefwerktuig (A, 4°).

Hydreering (s c h e i k.) is het aanleggen van waterstof (reductie) aan onverzadigde organische verbindingen, vnl. door medewerking van katalysatoren (bijv. nikkel, palladium, platina). In de spijsvetindustrie (o.a. kunstboter) hydreert men vloeibare vetten (oliën) tot vaste vetten (harden). In de chemische industrie hydreert men koolmonoxyde tot formaldehyde en methylalcohol. Bovendien vond → Bergius (eerste patent van 1913) een proces om kolen door

hooge verhitting (ong. 450°) te ontleden en deze ontledingsproducten tegelijk te hydreeren, door onder een hoogen waterstofdruk (ong. 200 atmospheer) te werken. Men past bij dit proces ook katalysatoren toe (molybdeen, wolfram en chroomverbindingen) en als grondstof kunnen kolen, turf, hout, hoogkokende petroleumfracties of residuen van petroleumdestillaties worden gebruikt. Het Bergiusproces wordt o.a. in Duitschland technisch toegepast. Technisch beter en economisch belangrijker is de afbraak (cracking, kraken), onder gelijktijdige h., van hoogkokende petroleumfracties en destillatieresiduen. Van de laatstgenoemde h. is het doel kostbare motorbrandstoffen te verkrijgen. *Tellegen.*

Hydria (Gr.), kruik met één verticaal en twee horizontaal aangebrachte ooren, van aardewerk of van metaal, veelal beschilderd met lijnornamenten en voorstellingen uit mythen en sagen, uit het dagelijksch leven, enz.

Hydria.

Lit.: E. Fölzer, Die H. (1906).

Hydride is in de scheikunde in ruimen zin een verbinding van een element met waterstof; gewoonlijk echter noemt men h. alleen die verbindingen, waarin de waterstof het negatieve bestanddeel is, zooals in de h. van lithium en calcium. Dit laatste, ook hydroliet genoemd, van de formule CaH_2, heeft eenige toepassing gekregen als middel om gemakkelijk waterstof te bereiden: met water samengebracht ontwikkelt het nl. per kg ca. 1 m² van dit gas. *Zernike.*

Hydroaromatische verbindingen (scheikunde) ontstaan uit of worden afgeleid gedacht van aromatische verbindingen (benzol e.d.) door aanlegging van waterstof. Zij hebben het aromatisch karakter verloren. Hydroaromat. verbindingen komen in de natuur voor; veelal rangschikt men de terpenen onder deze klasse. *Tellegen.*

Hydroa vacciniformis (geneesk.), huidaandoening, waarbij een overgevoeligheid der huid voor de chemisch werkzame stralen van het zonlicht bestaat. Bij h. v. ontstaat na zonnebestraling een meer of minder heftige ontsteking van het bestraalde gedeelte, waarbij het tot blaar- en zweer- met latere litteekenvorming komt.

Bij patiënten met h. v. heeft men soms haematoporphyrine in de urine kunnen aantoonen, hetgeen met de ziekte in verband schijnt te staan. *E. Hermans.*

Hydrobiologie, de leer over het leven van planten en dieren in het water.

Hydrobios, → Geobios.

Hydrocele, → Waterbreuk.

Hydrocephalus, → Waterhoofd.

Hydrocharis, → Duitblad.

Hydrochinon (Quinol), chemische formule $C_6.H_4(OH)_2$, werd in 1844 door Wöhler ontdekt. Bestaat uit kleurlooze kristallen, welke bij 169° C smelten, en is gemakkelijk oplosbaar in water, alcohol of aether. Het is een zeer bekende ontwikkelstof in de photographie, waar h. in combinatie met metol veelvuldig toepassing vindt als ontwikkelaar. *Ziegler.*

Hydrochloraat, zoutzuur zout van een organische stof.

Hydrocorallinae, → Koraalpoliepen.

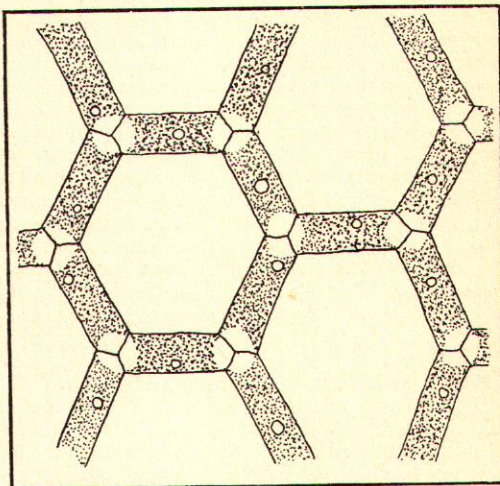
Hydrocotylebladen (Indische namen : pegago, antanan, kaki koeda), bladen van Hydrocotyle asiatica, een kruipende plant, die in Ned.-Indië algemeen verspreid is en daar ook aangeplant wordt. Bladschijf 5 cm lang, 6 cm breed, niervormig, handnervig, bladsteel zeer lang: 2-30 cm. Bestanddeelen: hars, vluchtige olie, slijm en looistof. H. worden in de geneeskunde gebruikt, o.a. ter bereiding van Ind. spruwkruiden, van stroop tegen kinkhoest, zalf tegen rheumatische pijnen; in de volksgeneeskunde worden zij, na zacht te zijn gewreven, op wonden en huiduitslag gelegd; bij oogverwondingen wordt het sap der bladen ingedruppeld, corneavlekken met de bladstelen getoucheerd; aftreksels worden tegen tal van kwalen aangewend, o.a. tegen bronchitis, asthma, darmcatarrh, dysenterie, syphilis. Na grootere giften duizelingen, hoofdpijn, hartkloppingen, benauwdheid, bloedingen.

Lit.: Ned. Pharm. (⁵II). *Hillen.*

Hydrocotyle vulgaris, → Waternavel.

Hydrocybe, → Gordijnzwam.

Hydrodictyon, plantengeslacht, behoorende tot de klasse der groene wieren (Chlorophyceae), de

Hydrodictyon reticulatum. Stuk van een coenobium.

orde der Protococcales en de fam. der Hydrodictyaceae. H. reticulatum of waternetje is een vrij ronddrijvend wiertje uit het zoete water, waarvan de cilindrische cellen vereenigd zijn tot een kolonie, die den vorm heeft van een veelmazig net. *Melsen.*

Hydrodynamica (natuurk.) is de bewegingsleer van de vloeistoffen. Bij de stationnaire of permanente strooming is in een bepaald punt de beweging steeds dezelfde, m.a.w. onafhankelijk van den tijd. De stroomlijnen, dus de lijnen, waarvan in elk punt de raaklijn de stroomrichting aangeeft, vallen samen met de stroombaan.

Bij niet stationnaire beweging is de strooming in ieder punt afhankelijk van den tijd. De stroomlijnen vallen niet samen met de banen, maar vormen op ieder tijdstip een ander beeld.

In de practijk onderscheidt men nog de laminaire beweging, waarbij de vloeistof in lagen over elkaar heenschuift, en de turbulente (= woelige) beweging, die het meest voorkomt en meestal ont-

staat, wanneer bij de laminaire een bepaalde snelheid overschreden wordt. De weerstand door taaiheid is gedeeltelijk een gevolg van wrijvingen en voornamelijk van botsingen door de turbulentie. Hij is niet afhankelijk van den druk, maar wel van de ruwheid van de wanden en neemt toe met de turbulentie en de snelheid, en nadert tot 0, wanneer de snelheid tot 0 nadert. Een vloeistof, die geen taaiheid heeft, noemt men een volkomen of ideale vloeistof. Een in rust zijnde vloeistof gedraagt zich dus als een ideale. Op een vlakje in een volkomen vloeistof werken alleen normale krachten. In een onvolkomen, in beweging zijnde vloeistof werken ook tangentieele krachten.

De wet: kracht = massa × versnelling vindt in de h. ruime toepassing. Een tweede belangrijke wet van de h. is, dat bij plotselinge snelheidsverandering tusschen de punten A en B een nauwkeurig te bepalen drukverlies optreedt. Met behulp van deze vergelijkingen kunnen vele technische problemen opgelost worden, bijv. de strooming door openingen in de wanden van reservoirs, de strooming over overlaten en drempels in waterloopen, de strooming door kanalen en door buisleidingen. *H. v. Santen.*

Hydroëlectrisch bad, een in de e l e c t r o - t h e r a p i e gebruikelijk bad, waarvan een modificatie als zgn. Stanger's bad in de geneeskunde wordt toegepast. De stroom, welke door het bad gevoerd wordt, kan zijn galvanisch, faradisch of sinusoïdaal. Aan het bad kunnen aromatische kruidenafkooksels tot vermeerdering van den huidprikkel worden toegevoegd. Als stroombron wordt meestal gebruik gemaakt van den pantostaat, die een rustigen, gevaarvrijen toevoer van electrischen stroom waarborgt. De gebruikelijke stroomsterkte is 100-200 milliampère en de duur van het bad van 5-15 minuten. Het vindt toepassing bij de vsch. aanwijzingen voor electrotherapie, vooral bij neuralgieën van den romp en de ledematen, alsook bij algemeene neurasthenie, nerveuze slapeloosheid en sommige stofwisselingsstoornissen. *Mom.*

Hydrogeencarbonzuur, → Mierenzuur.

Hydrogel (s c h e i k.) is een gel, uit waterige oplossing gevormd. Het woord wordt niet veel meer gebruikt, omdat uit het verband steeds blijkt, met welk soort gel men te doen heeft en omdat 99% van alle gelen h. zijn. Voorbeelden zijn zeep, gelatinepudding, hard gekookt ei, vast geworden stijfselwater, vruchtengelei, enz. Sommige h. trekken zich langzamerhand samen onder afscheiden van water; men noemt dit syneresis. *Zernike.*

Hydrographie is dat deel der g e o g r a p h i e, dat zich met de beschrijving van de b i n n e n - w a t e r e n bezig houdt. → Hydrologie.

Onder **maritieme h.** verstaat men de beschrijving v. d. waterstaatkundigen toestand, voorzoover voor de z e e v a a r t van belang. Zij omvat het in kaart brengen en beschrijven van kusten en vaarwaters ten dienste van de scheepvaart en het publiceeren der verkregen uitkomsten in zeekaarten, zeemansgidsen, enz.

Hydrologie (beter: geohydrologie) is dat deel van de g e o l o g i e, dat zich ten doel stelt de bestudeering van den stand en de beweging van het grondwater en van zijn bronnen.

Hydrolyse of h y d r o l y t i s c h e d i s s o - c i a t i e noemt men in de s c h e i k. het zich splitsen van een in water opgelost zout, in zuur en base. Lost men een zout, bijv. kaliumcyanide, op in water, dan dissocieert het practisch volledig in kaliumionen en cyaan-ionen: $KCN \rightleftarrows K^+ + CN^-$. Daar ook het water voor een klein gedeelte gesplitst is in H^+ -ionen en OH^--ionen, zullen zich de CN-ionen met de H-ionen verbinden tot HCN-moleculen, want HCN is een zeer zwak zuur. Er worden dus aan het evenwicht $H_2O \rightleftarrows H^+ + OH^-$, waterstof-ionen onttrokken; volgens de regels van het → chemisch evenwicht moet dan de concentratie der hydroxylionen toenemen, m.a.w. de vloeistof gaat alkalisch reageeren. De eigenlijke h. wordt dus voorgesteld door: $CN^- + H_2O \longrightarrow HCN + OH^-$.

In een normale (d.i. 1 mol. per liter) KCN-oplossing is ong. 1% der zoutmoleculen gehydrolyseerd. Hoe zwakker het zuur is, des te sterker is de h. Bij natriumcarbonaat bijv. bedraagt de h. ong. 3%. Op dezelfde wijze wordt verklaard, dat een zout van een zwakke base en een sterk zuur, in oplossing zuur reageert en wel des te zuurder naarmate de base zwakker is. De h. wordt sterker bij verhooging van temperatuur en toenemende verdunning. *A. Claassen.*

L i t.: A. Eucken, Lehrb. der chem. Physik (1930).

Hydrolytische dissociatie, → Hydrolyse.

Hydromechanica, → Hydraulica.

Hydrometeoor (m e t e o r o l.) noemt men een dampkringsverschijnsel, waarin w a t e r een rol speelt. H. zijn de wolken, de mist, de neerslag (regen, sneeuw, hagel), de dauw, de rijp.

Hydrometer (n a t u u r k.), soort metaalmanometer voor het meten van den druk in de vloeistoffen. Wordt vnl. gebruikt om de hoogte van het water in een groot vat, een waterleiding of een inrichting van centrale verwarming te bepalen.

Hydroparastaten, godsd. sekte uit de eerste eeuwen. Ze waren verwant met de → Encratieten en gebruikten bij het H. Misoffer water i.p.v. wijn. Volgens Theodoretus (5e e.) zouden zij op → Tatianus den Assyriër teruggaan (2e e.). Ze zijn te onderscheiden van de → Aquariërs. *Franses.*

Hydroperoxyd of waterstofperoxyd, s c h e i k. verbinding van de formule H_2O_2, in den handel voorkomend in verbinding met ureum (hyperol, ortizon, perhydriet) en als waterige oplossing van 30% (perhydrol) en van 3% (de gebruikelijke sterkte uit de drogisterij, gemeenlijk ook „waterstof” genoemd). Voor alg. gebruik als desinfectie- en uitwendig geneesmiddel wordt dit laatste gewoonlijk tot 1 of $^1/_2$% verdund. In de techniek wordt h. in toenemende mate gebruikt als bleekmiddel voor wol, katoen, ivoor enz. H. is voor de genoemde doeleinden bijz. geschikt, omdat water en zuurstof zijn eenige ontledingsproducten zijn en het niet, zooals chloor, het bleekgoed aantast. Waarsch. is ook het bleeken op de wei in laatste instantie een bleeken door h.: in de druppels op het bleekgoed kan men deze stof aantoonen, welke daar uit water en zuurstof onder inwerking van ultraviolet licht ontstaan is. De techn. bereiding van h. geschiedt meest langs den omweg van → overzwavelzuur, gevolgd door distillatie in een vacuum. De jaarl. productie wordt op 4 000 t geschat. *Zernike.*

Hydrophilegaas, → Verbandstoffen.

Hydrophilie, → Bestuiving.

Hydrophobie, → Phobie.

Hydrophoor, 1° (t e c h n.) gesloten metalen ketel, waarin van tijd tot tijd bronwater wordt gepompt. De hierdoor ontstane luchtdruk op het waterniveau perst het water door leidingen, die den ketel met aftapkranen verbinden, naar deze kranen. Zoodra

de luchtdruk op het water beneden een zeker peil daalt, kan een automaat de waterpomp weer in werking stellen, en hem doen stoppen, als de gewenschte druk bereikt is.

2° (G e n e e s k.) Instrument, gebruikelijk bij de behandeling van gonorrhoe, door Schütze in de geneeskunde ingevoerd. Het bestaat uit een aan de buitenzijde gecanuleerd buisje, dat aan het eind doorboord is. Men kan water of een medicamenteuze oplossing door dit buisje in de urethra invoeren. Langs de gecanuleerde buitenvlakte van het instrument vloeit dit dan weder af. Dient tot verkoeling en desinfectie van het geïnfecteerde slijmvlies. *Mom.*

Hydrophoren (Gr., = het waterdragen), in de G r. O u d h e i d een feest op het eil. Aegina (Z.W. van Athene) ter eere van Apollo. De deelnemers aan den wedloop droegen waterkruiken op de schouders.

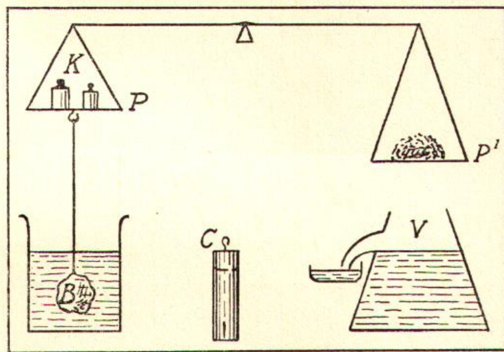
Hydrophyten, → Waterplanten.

Hydrops (g e n e e s k.), ziekelijke vochtophooping in de weefselspleeten van de huid (= oedeem) of in de lichaamsholten.

Hydrospheer (g e o l.), het geheel van het zich op aarde bevindende water, dat zich in een bolvormige zone tusschen atmospheer en lithospheer bevindt.

Hydrostatica is dat gebied der n a t u u r k u n d e, dat het evenwicht der vloeistoffen behandelt. Voor de voornaamste eigenschappen, zie → Hydrostatische druk.

Hydrostatische balans (n a t u u r k.), weegtoestel, waarvan één der schalen, die gewoonlijk hooger hangt dan de andere, van onder voorzien is van een haakje. Om met de h. b. de dichtheid te bepalen van een vast lichaam met onregelmatigen

Hydrostatische balans.

vorm (B), wordt het eerst op de schaal (P) geplaatst en de balans wordt in evenwicht gebracht met tarra in de andere schaal (P'); door het lichaam te vervangen door geteekende gewichten kent men zijn massa. Nadat men de gewichten heeft weggenomen, wordt het lichaam onder de schaal (P) gehangen en men dompelt het in water. Het verbroken evenwicht wordt hersteld door geteekende gewichten op de schaal (P) te plaatsen; deze geven de massa van het verplaatste water, en de verhouding der gewichten van lichaam en water geeft de dichtheid van het lichaam. Om de dichtheid van een vloeistof te bepalen, dompelt men eenzelfde voorwerp eerst hierin en vervolgens in water. De verhouding der corrigeerende gewichten geeft de dichtheid van de vloeistof aan.

De h. b. wordt ook gebruikt om het grondbeginsel van → Archimedes proefondervindelijk te bewijzen; men bezigt daartoe een cilinder (C), die juist in een emmertje sluit, of een afleidingsvat (V), dat toelaat het door een lichaam verplaatste water op te vangen en te wegen. *Wouters.*

Hydrostatische druk (n a t u u r k.). Onder h. d. in een punt van een vloeistof in rust, verstaat men de kracht, uitgeoefend op de eenheid van oppervlak, gaande door dat punt. Die kracht is onafhankelijk van de richting van dat oppervlak, en steeds loodrecht op dat vlak gericht. Zijn grootte wordt uitgedrukt door het gewicht van een vloeistofkolom, met de eenheid van opp. als basis, en als hoogte den afstand tusschen het beschouwde punt en het vrije opp. der vloeistof (hydrostatische paradox van → Pascal).

Daaruit volgt o.m., dat de druk van onder naar boven (en ook van boven naar onder), in een vloeistof in rust, in een horizontaal vlak overal dezelfde is (principe van Stevin). Daarop steunen de proef van Torricelli, de hevelbarometer, en de dichtheidsbepaling van vloeistoffen volgens de methode der → communiceerende vaten. Daaruit volgt ook, dat de resultante der krachten, door een vloeistof op een daarin gedompeld lichaam uitgeoefend, niet nul is en van onder naar boven is gericht (opwaartsche druk) (zie Wet van → Archimedes).

De h. d. hangt samen met het zgn. beginsel van Pascal (ook wet van Stevin genoemd), volgens hetwelk een uitwendige druk, op een vloeistof uitgeoefend, zich in alle richtingen onveranderd voortplant. Daarop is o.m. de → hydraulische pers gebaseerd. Al deze beschouwingen, behoudens die betreffende de grootte van den druk, zijn ook toepasselijk op een gas, bijv. lucht (aerostatische druk). *De Block.*

Hydrotaxis (p l a n t k.) is de beweging van vrij levende organismen in een richting, die bepaald wordt door ongelijke vochtigheid van de lucht der omgeving.

Hydrotherapie (g e n e e s k.), leer van de methodische toepassing van water van verschillende temp. in de geneeskunde.

De werking van het water op het menschelijk organisme uit zich in: 1° de chemische werking, 2° de mechanische werking, 3° de thermische werking, terwijl bij het nemen van een bad een zwakke galvanische werking mede aantoonbaar is. Het water wordt in de h. gebruikt in den vorm van baden, begietingen, douches en ook als werkzaam agens bij de vsch. natte inpakkingen, compressen enz. Voorts wordt het water ook in den vorm van stoom gebruikt bij stoombaden en stoomdouches.

Als baanbrekers der hydrotherapie reeds in de Oudheid moet genoemd worden Hippocrates. In de M.E. raakte de h. op den achtergrond, ofschoon men toch ook uit dien tijd feiten kent, die bewijzen, dat de h. hier en daar nog doelbewust werd toegepast. In 1829 echter treedt Priesnitz op den voorgrond en nadien wordt de h. wetenschappelijk beoefend door o.a. Winternitz, Buxbaum, Vinay, Maggiora, di Gasparo enz. In de negentiger jaren der 19e eeuw is het de Wörishofener pastoor Kneipp, die de watergeneeskunde populair wist te maken en wiens empirisch werk door artsen later werd geperfectionneerd en overgenomen.

Over de H. door middel van v o l b a d e n is voldoende gezegd onder de art. → Baden, Badkuur, Badreactie.

Behalve de volbaden kent de h. ook d e e l b a d e n in den vorm van armbad, zitbad, beenbad.

De hydriatische begietingen zijn meestal slechts deelgietingen en behooren voor het grootste gedeelte tot de zgn. Kneippkuur. De Kneippkuur laat een zeer veelzijdige h. toe en is daarom ook voor zwakke en oude personen zeer veel gebruikelijk wegens de mogelijkheid van kleine en zeer gemitigeerde behandelingswijzen, terwijl ook voor patiënten met grooter tolerantie sterkere behandelingswijzen in het kader dezer kuur voorkomen. De douches worden onderverdeeld in regendouches, straaldouches, waaierdouches en de wisselwarme of Schotsche douches. Een andere vorm van h. is de darmingieting als spoelclysma, waarvoor bepaald geconstrueerde zitbaden bestaan.

Een zachte, doch tevens zeer doeltreffende vorm van h. is de a f w a s s c h i n g, die vooral in met koorts gepaard gaande ziektegevallen de voorkeur heeft. Een krachtiger vorm van afwassching is de afwrijving, waarbij met meer mechanischen druk de afwassching verricht wordt en die aangewend wordt bij sommige vormen van rheuma en neurasthenie.

De i n p a k k i n g e n en c o m p r e s s e n worden onderscheiden in koude en warme. Bij beide wordt gezorgd voor een goede afsluiting van de buitenlucht. Een goede contrôle van pols en ademhaling, alsook het waken voor zgn. warmtestuwing is bij deze noodzakelijk. Tot het koelhouden van de hartstreek wordt vaak een koel-apparaat gebruikt, bestaande uit een spiraalvormig gewonden koperen buis, waardoor koud water stroomt. De omslagen worden bevochtigd met water of met een mengsel van azijn en water naar gelang het voorschrift van den medicus. Om een intensieve warmte te verkrijgen, wordt gebruik gemaakt van pappen of brei-omslagen, ook wel, en vooral bij rheumatiek, van fango-omslagen. Modder behoudt langer de warmte dan water. Een modderbad werkt niet alleen door zijn meerdere warmtecapaciteit, doch ook door den grooteren mechanischen druk der moddermassa.

Bij de b e g i e t i n g e n komt het vooral aan op goede techniek. Het water worde direct op de huid verspreid in den vorm van een gelijke waterplaat. Een speciale begieting is die met de straaldouche, de zgn. blitz. Deze wordt veel aangewend als vorm van watermassage, waarbij de uitwerking van de massage gepaard gaat aan de werking, die het water uitoefent als zoodanig. Vooral wordt deze met succes gebruikt bij het behandelen van verstuikingen. Een andere vorm van watermassage is de douche-sous-marine, waarbij de patiënt zich in een warm bad bevindt en met een krachtigen straal nog warmer water in het bad wordt gemasseerd. Een derde vorm van watermassage is de douche-massage op de wijze zooals die te Aken, Vichy en Aix-les-Bains wordt toegepast en in vele andere inrichtingen eveneens gebruikelijk is.

L i t. : Brieger en Krebs, Grundr. der H. (Berlijn, S.W. Leonhard Simon); Buxbaum, Lehrb. der H.; J. C. Mom, Physische Therapie; H. di Gasparo, Die Grundl. der Hydro- und Thermotherapie; Brieger en Laqueur, Moderne H. (35e Congres Balneologie, Hamburg 1924). *Mom.*

Hydrothermale mineralen (g e o l.) zijn uit verhitte waterige oplossingen gevormde mineralen. → Erts.

Hydrothorax (g e n e e s k.) is de afwijking, waarbij in de ruimte tusschen de borstvliezen vocht is opgetreden. Dit is echter geen ontstekingsvocht als bij een pleuritis, doch een vocht, dat uit de bloedvaten is gediffundeerd, en is anders van samenstelling dan het ontstekingsvocht, bevat o.a. minder eiwit. H. komt als verwikkeling voor o.a. bij hartziekten en nierziekten, die tot het uittreden van vocht in de weefsels van het lichaam aanleiding hebben gegeven. Therapie: behandeling der oorzakelijke ziekte. Eventueel bij bezwaren door te groote hoeveelheid aftappen van vocht. *Wynands.*

Hydrotropie (p l a n t k.) is de krommingsbeweging van een plantendeel in een richting, die bepaald wordt door ongelijke vochtigheid van de lucht der omgeving.

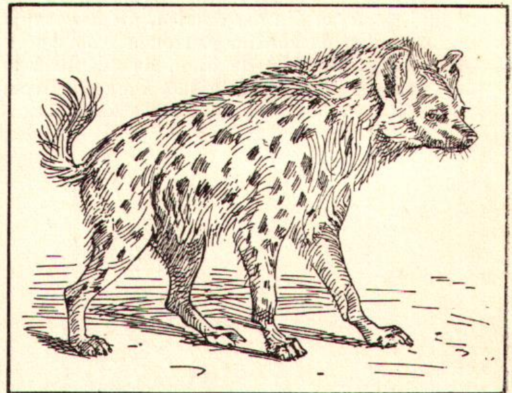
Hydroxyde noemt men in de s c h e i k u n d e die verbindingen, welke, in water opgelost, als eenig negatief bestanddeel hydroxylionen (OH') afsplitsen. Uit deze definitie volgt, dat de onderhavige stof in ieder geval in water moet oplossen en dat de uitbreiding van den naam tot waterhoudende onoplosbare oxyden niet geoorloofd is. → Barytwater; Kalium-, Natrium- en Strontiumhydroxyde; Gebluschte kalk. *Zernike.*

Hydroxylgroep (s c h e i k.) is de eenwaardige OH-groep, die met metalen basen en in organische verbindingen → alcoholen vormt.

Hydrozoa, → Kwalpoliepen.

Hydruntum, Lat. naam voor → Otranto.

Hyena (Hyaena) (d i e r k.), geslacht der hyena-achtigen (Hyaenidae); bezit sterke plompe hoektanden en valsche kiezen en rechtopstaande snijtanden; het

Gevlekte hyena.

lichaam is ineengedrongen, met dikken kop en hals; de kromme voorpooten zijn langer dan de achterpooten. Het zijn nachtdieren met een akelig geluid en onaangename lucht. Zij komen voor in Afrika en Z. Azië en leven van aas. De g e v l e k t e h. (H. crucota Erxl.), met korte, ronde ooren, witgrijs met gele tint en bruine vlekken, leeft in Z. en O. Afrika. De g e s t r e e p t e h. (H. striata L.), geelachtig grijs met zwarte strepen en rugmanen, leeft in N. en O. Afrika en Z. Azië. De s c h a b r a k h y e n a of strandwolf (H. brunnea Thunb.), met lange rugmanen, donkerbruin, komt zeldzaam in Z. Afrika voor. *Keer.*

Hyenahond, → Hondachtigen.

Hyères, badplaats voor luchtkuur, aan de Riviera op 4 km afstand van de Middellandsche Zee gelegen; ca. 13 000 inw. Veel bezocht door patiënten met nerveus hoesten, asthma en neuralgieën. Tuin- en ooftbouw; zijderupsen; zeezoutwinning; bloemen-essence-industrie.

Hijgen, snel opvolgende, korte, krachtige in- en uitademingsbewegingen, waarbij het ribben-ademhalingstype overheerscht.

Hygiea (G r. m y t h.), de godin der gezondheid. Zij ging door voor de dochter van Aesculapius en werd met dezen te zamen vereerd. Een kop van H. in het nationale museum in Rome. Een beeld in de verzameling Hope te Deepdene: bloeiende jonkvrouw, in lang gewaad met mantel om; van den linkerschouder kruipt een groote slang naar de rechterhand, waarin zij vermoedelijk een schaal hield, om het beest te voeren. *Weijermans.*

Hygiea. Verzameling Hope (reconstructie).

Hygiëne of g e z o n d - h e i d s l e e r is de leer tot behoud van 's menschen gezondheid. Ze steunt op de leer der normale verrichtingen van den mensch (physiologie), op de ziektekunde (pathologie), op de leer van den weerstand tegen infecties (immuniteitsleer) en op de leer van de verspreiding der ziekten en ziekteoorzaken (epidemiologie). Daarbij heeft de h. een zeer sterk maatschappelijk karakter en als zoodanig maakt ze ook gebruik van gegevens der samenleving, als statistiek (→ Bevolkingsstatistiek) en wetgeving (→ Geneeskundige wetgeving). Men kan h. omschrijven als de leer van de mogelijkheden, die de samenleving biedt inzake het toepassen van de kennis om ziekten te genezen of te voorkomen. Deze maatschappelijke gezondheidszorg richt zich op bevolkingsgroepen (zuigelingen, kleuters, schoolgaande jeugd, arbeiders) en op ziektegroepen (→ volksziekten, beroepsziekten, besmettelijke ziekten).

Men onderscheidt naast deze algemeene of maatschappelijke h. (hygiène publique, public health) nog bepaalde vormen van bijzondere h. In de eerste plaats komt hier de persoonlijke h. Deze bestudeert vraagstukken over den slaap, de voeding, de kleeding en de woning, voorzoover deze voor het individu van beteekenis zijn. De persoonlijke h. is niet anders dan een onderdeel van de algemeene h. Tot op zekere hoogte geldt dit ook voor de geestelijke h., hoewel deze geheel afzonderlijk bestudeerd wordt. Andere vormen van bijzondere h. zijn de sociale geneeskunde (preventieve geneeskunde of geneeskundige voorzorg) en de sociale pathologie, welke laatste beroepsziekten, prostitutie en misdaad als maatschappelijk verschijnsel bestudeert. Ook de sociale verzekeringskunde is een vorm van bijzondere h. Voor rassenhygiëne, → Eugenetica.

Technische verbeteringen van het milieu der samenleving vat men samen onder den naam s a n i t a i r e t e c h n i e k (drinkwatervoorziening, vuilafvoer e.a.).

De h. is een nog jonge en voortdurend veranderende wetenschap. Wetenschappelijke ontdekkingsarbeid, technische vooruitgang en maatschappelijke groei beïnvloeden haar eenerzijds. Aan den anderen kant gaat de toepassing der h. geheel samen met het sociale peil en met den welstand eener bevolking. *Botman.*

Tropische hygiëne vormt een afzonderlijk gebied van de h., die niet goed bestudeerd kan worden zonder de alg. h. te kennen, doch daarnaast zeer terecht een eigen wetenschap blijft vormen. Door de zeer bijz. factoren, welke zich in de tropen voordoen (h. van het milieu, klimaatfactoren), ziet men, hoe de tropische h. op heel andere wijze strijd voert voor het gezond blijven der menschen dan in gematigde zones het geval is. In de tropen komen ook talrijke aandoeningen voor, die buiten deze streken geen of slechts een geringe rol spelen. In Ned. beschikt men over een tweetal instituten voor tropische h., nl. te Amsterdam (afdeeling van het Koloniaal Instituut) en te Leiden (Vereeniging voor Tropische Geneeskunde). *E. Hermans.*

Hygiënische conventies of Sanitaire conventies (V o l k e n r e c h t). Napoleon III nam het initiatief, dat leidde tot het verdrag van 27 Mei 1853 voor cholerabestrijding. Slechts drie landen ratificeerden. Na veel teleurstellingen komt de conferentie van Venetië van 1892, speciaal t.a.v. de cholera uit het Oosten. De pestbestrijding volgt door het verdrag van 19 Maart 1897 van Venetië. Daarna in 1903 de conferentie te Parijs met het algemeen verdrag van 3 Dec., ook door Ned. en door België aanvaard, ter bestrijding van cholera, pest en gele koorts. Er komt ook een Internationaal gezondheidsbureau, welks werk na den Wereldoorlog mede door den Volkenbond verricht wordt. Waren de eerste verdragen speciaal voor Europa, na den Wereldoorlog tracht men heel de wereld er in te betrekken. Zoo kwam op 21 Juni 1926 te Parijs een nieuw gezondheidsverdrag tot stand, waartoe ook Ned. en België toetraden. Thans vallen ook de vlektyphus en de pokken onder de regeling. Voor Ned. is de aandacht te vestigen op de bepalingen t.a.v. de pelgrimsschepen voor Mekka.

Nederland en België hebben met elkaar een overeenkomst gesloten om de wederzijdsche aangifte te regelen van de besmettelijke ziekten, die in de grenszône worden vastgesteld (26-28 Maart 1929). België sloot dgl. overeenkomsten eveneens met Frankrijk, Luxemburg en Duitschland. *L. Janssens/V. Dievoet.*

L i t.: Vitta, Le droit sanitaire intern., in Recueil des Cours Acad. Droit Internat. (dl. 33, 549-669).

Hyginus, Heilige, paus (ca. 138-142), martelaar. Hij had op te treden tegen de ketters Valentinus en Cerdo. De hem toegeschreven decretalen zijn onecht. Feestdag 11 Januari.

Hyginus, Lat. auteursnaam, onder welken we allerhande werkjes bezitten uit verschillenden tijd en van verschillende hand. Er was allereerst een grammaticus, slaaf, vrijgelatene en bibliothecaris van Augustus, die o.a. een commentaar op Vergilius schreef. Tot de agrimensores hoort een naamgenoot tijdens Trajanus, schrijver van „De limitibus et de conditionibus agrorum" en een ander van lateren

datum in de 2e eeuw, die „De limitibus constituendis" heeft geschreven. Te vermelden is dan nog een fabeldichter H. uit geheel onzekeren tijd. *Slijpen.*

Hygrograaf (< Gr. hugros = vocht), zelfregistreerende → hygrometer.

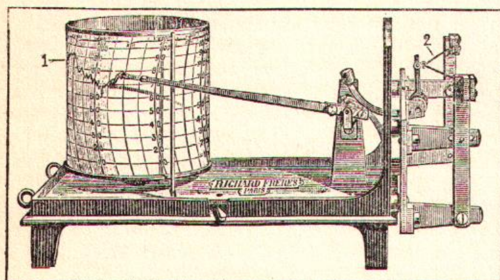
Hygrogram, diagram der luchtvochtigheid. → Hygrometer.

Hygrometer, toestel om het gehalte eener luchtmassa aan waterdamp te meten. → Vochtigheid. Met den h. worden rechtstreeks of onrechtstreeks, bij kennis der heerschende luchttemperatuur, de volstrekte, de soortelijke en de betrekkelijke luchtvochtigheid, de atmospherische dampdruk en het dauwpunt eener luchtmassa bepaald. De meest gebruikte h. zijn de condensatiehygrometer, de psychrometer en de haarhygrometer.

a) De → condensatiehygrometer of dauwpunt-hygrometer, verdampingshygrometer is vroeger reeds behandeld onder C.

b) De psychrometer (< Gr. psuchros = koud), als August's psychrometer bekend, bestaat uit een vereeniging van twee thermometers. De eene, de droge thermometer, fungeert als gewone thermometer, de andere, de natte, heeft zijn reservoir omwikkeld met een neteldoekje, dat aanhoudend nat blijft, doordat een eind van het doekje in water hangt. Water van het natte doekje verdampt voortdurend in onverzadigde lucht en verdampingswarmte wordt aan den natten thermometer onttrokken. Deze zal lager aanwijzen dan de droge, en des te lager, naarmate de betrekkelijke luchtvochtigheid geringer is. Door het verschil tusschen de twee thermometerstanden wordt, met behulp van een psychrometrische tabel, de betrekkelijke luchtvochtigheid gevonden. De waarneming van den psychrometer vereischt groote oplettendheid, vooral bij vriesweder en windstilte. → Aspiratie-psychrometer van Assmann.

c) De haarhygrometer bestaat hoofdzakelijk uit een ontvet menschenhaar (soms een haarstreng), dat langer wordt bij toenemende, en korter

Haarhygrometer. 1 = hygrogram ; 2 = haar.

bij afnemende betrekkelijke luchtvochtigheid. Een gespannen haar brengt een langs een schaal loopenden wijzer in beweging, welke rechtstreeks de betrekkelijke luchtvochtigheid aanwijst. De haarhygrometer is minder nauwkeurig dan de psychrometer, maar hij fungeert gemakkelijker en ook bij zeer lage luchttemperaturen. De hygrograaf (zie fig.) is gewoonlijk een zelfregistreerende haarhygrometer. *V. d. Broeck.*

Hygrometrie, leer van de bepaling der luchtvochtigheid. → Hygrometer.

Hygrophorus (plantk.), plaatzwammengeslacht met kleine kegelvormige vruchtlichamen met witte sporen. Zij komen veel in weiden of op open plaatsen voor, zooals het waszwammetje, H. cereaceus, de gele kegelzwam, H. conicus, het vuurzwammetje, H. miniatus, het veel hier op gelijkende scharlakenzwammetje, H. coccineus, en H. puniceus, de granaatbloemzwam. Langs wegen vindt men vrij algemeen het sneeuwzwammetje, H. niveus, en de leliezwam, H. virgineus. In bosschen komen voor de bruine slijmkop, H. limacinus, de dennenslijmkop, H. hypotheius, en de ivoorzwam, H. eburneus. De H.-soorten zijn niet vergiftig, maar worden ook niet gebruikt als voedsel. *Bouman.*

Hygrophyten of hygrophile planten zijn planten, die op vochtige standplaatsen voorkomen, bijv. tropische schaduwplanten. H. hebben een dunne cuticula, dunne bladeren met een groot oppervlak, wijde intercellulaire holten, veel huidmondjes, die dikwijls boven de opperhuid uitsteken, hydathoden en andere eigenschappen, waardoor de verdamping sterk bevorderd wordt. *Melsen.*

Hygroscoop (meteorologie), toestel om den vochtigheidstoestand van den dampkring aan te wijzen. → Hygrometer.

Hygroscopisch of vochtaantrekkend noemt men in de scheik. stoffen, welke uit de lucht vocht opnemen. Hierbij kan de stof → vervloeien of met het water een vaste verbinding aangaan. Of een bepaalde stof water opneemt, hangt ook af van het vochtgehalte van de lucht. Zoo zijn vele stoffen in Ned. hygroscopisch, welke het in Palestina niet zijn. Zeer sterk hygroscopische stoffen, welke uit een afgesloten hoeveelheid lucht practisch al het water opnemen, worden in het laboratorium gebruikt als droogmiddel, bijv. in → exsiccatoren. De voornaamste, in afnemende sterkte, zijn: phosphorpentoxyde, baryumoxyde, gebrande kalk, sterk zwavelzuur, calciumchloride. *Zernike.*

Hijkersmilde, plaats in de gem. → Smilde.

Hyksos is de gebruikelijke benaming (in dezen vorm bij Flavius Iosephus overgeleverd) van een volk of groep van Noordel. stammen, die ca. 1800 v. Chr. binnenvielen in Egypte en er de heerschappij veroverden. De juiste beteekenis van den naam, door Manetho verklaard als „Herderskoningen" (vandaar in de lit. vaak met dezen naam aangeduid), is onzeker („Heerschers over de vreemde landen"?). Hun voornaamste steunpunten en nederzettingen lagen in de Oostelijke helft der Egypt. Delta, vooral in de stad Avaris. Hun heerschappij heeft zich waarsch. nooit over heel Egypte uitgestrekt, doch reikte anderzijds ver buiten de grenzen van Egypte (minstens Palestina en Syrië). De bevrijding van Egypte van het juk der overheerschers ging uit van de Thebaansche vorsten der 17e dynastie en werd voltooid in ca. 1580 v. Chr. door Ahmes (Amosis) I, den eersten pharao der 18e dynastie.

De afkomst der Hyksoskoningen, waaronder hun namen (overgeleverd op talrijke scarabeeën) zoowel Semieten als niet-Semieten doen vermoeden, is nog veel omstreden, evenals de juiste geschiedkundige beteekenis van hun machtige, doch kortstondige hegemonie in het Oosten. Joodsche schrijvers vereenzelvigen de H. met de Israëlieten, die zich onder Joseph en zijn broeders in Egypte gevestigd hadden. In hoeverre deze vestiging der Israëlieten in Egypte tenminste in verband met de periode der Hyksosheerschappij kan worden verklaard, is op de eerste plaats een bijbelsch-chronologisch vraagstuk.

In de cultuur en zelfs in den godsdienst hebben de H. zich snel aangepast aan de gebruiken van het

pharaonische Egypte. De Egyptenaren leerden van hen het gebruik van paard en wagen in den oorlog. Een bepaald type van aarden vestingwal, in de overeenkomstige periode over geheel het gebied van Euphraat tot in Egypte verspreid, wordt aan de H. toegeschreven. In het algemeen is het Hyksosvraagstuk nog even duister als belangrijk voor de geschiedenis van het Oude Oosten.

L i t. : gegevens bij Ed. Meyer, Gesch. des Altertums (dl. I en dl. II. 1.); W. Wolf, Der Stand der Hyksosfrage, in : Zeitschr. d. deutschen Morgenländischen Ges. (8e jg., 1929, 67-79). *Simons.*

Hyla, → Boomkikvorsch.

Hylas (G r. m y t h.), vriend van Hercules en zijn metgezel op den Argonautentocht.

Hijlikmaker heette de kermiskoek, door den vrijer aangeboden om te weten, of het meisje hem genegen was. Utrecht was lang beroemd om die groote, platte, vierkante koeken, met reepjes sucade en oranjesnippers. De Utrechtsche Theerandjes zijn in repen gesneden h. De naam beteekent huwelijksmaker. *Knippenberg.*

Hyllus (G r. m y t h.), **1°** zoon van Hercules en Deïanira; **2°** zoon van Hercules en de stroomnimf Melite.

Hylobates, → Aap (sub 1°, b).

Hylobius, → Insecten, schadelijk voor den boschbouw.

Hylomorphisme (< Gr. hulè = stof; morphè = vorm), de Aristotelisch-Thomistische leer, welke ter verklaring o.m. van de stoffelijke zelfstandigheidsveranderingen in de stoffelijke dingen een tweevoudig zelfstandigheidsbeginsel aanneemt, de eerste stof en den vorm. → Stof-en-vormleer. *Th. v. d. Bom.*

Hylozoïsme (< Gr. hulè = stof, zooiè = leven) is een bepaalde wijze van natuurverklaring, volgens welke alle stof leeft en alle leven aan de stof is gebonden. Aanhangers van het h. waren o.m. de oude Jonische natuurphilosophen en de Stoïcijnen.

Hylton, W a l t e r, → Hilton (W.).

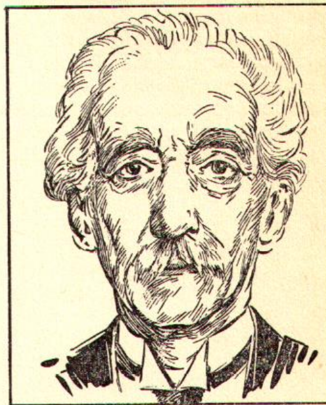
Hymans, 1° H e n d r i k, Belg. kunsthistoricus, broeder van 2°; * 8 Aug. 1836 te Antwerpen, † 23 Jan. 1912 te Brussel. Zijn vader, Ned. geneesheer, was Belg geworden na 1830. H. werd conservator aan de Kon. Bibliotheek in 1860 en hoofd-conservator in 1901. Intusschen werd hij prof. aan het Hooger Instituut van Schoone Kunsten te Antwerpen (1877) en lid van de Kon. Academie (1883). Hij hield zich vnl. bezig met de gesch. van de Ned. kunst.

U i t g. : Oeuvres d'H. H. (4 dln. Brussel 1920). — Volledige b i b l i o g r. met levensschets door L. Solvay in Annuaire de l'Acad. royale (1923, 41). *Willaert.*

2° L o d e w i j k S a l o m o n, Belg. staatsman, schrijver en historicus, broeder van 1°, vader van 3°; * 3 Mei 1829 te Rotterdam, † 22 Mei 1884 te Elsene (Brussel). Hij studeerde eerst in de medicijnen, dan in de rechten, maar wijdde zich geheel aan de journalistiek en aan de geschiedenis van Brussel en van België. Van 1859 tot 1870 was hij liberaal lid van de Kamer der Vertegenwoordigers.

V o o r n. w e r k e n : Hist. politique et parlementaire de la Belg. de 1814 à 1830 (1869); Hist. parlem. de la Belg. de 1831 à 1880 (5 dln. en 1 dl. inhoudstafel, 1877-'80). — Volledige b i b l i o g r. in Bibliogr. nationale (II, 284). *Willaert.*

3° P a u l L. A. H., Belg. liberaal staatsman; * 23 Maart 1865 te Brussel, advocaat en hoogleeraar a. d. univ. te Brussel, lid der Kon. Academie van België. Sedert 1900 lid Kamer der Vertegenw., waar hij na den Wereldoorlog optrad als leider der liberale partij. Op 2 Aug. 1914 tot staatsminister benoemd, gevolmachtigd minister van België in Londen van 1915 tot 1917. In 1918 werd hij min. van Buitenlandsche Zaken en nam hij als afgevaardigde van België deel aan de Vredesonderhandelingen, bleek voorstander van een annexionistische politiek t.o.v. Ned. Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen en van een eenzijdige aanleuning bij Frankrijk. Later werd deze buitenlandsche politiek gansch gewijzigd. Hij presideerde in 1920 de eerste zitting van den Volkenbond; trad herhaaldelijk nog op als min. van Buitenl. Zaken en vertegenwoordigde België in den Volkenbond (1920-'26) en op tal van internationale bijeenkomsten.

P. L. A. H. Hymans.

W e r k e n : o.a. Hist. parlementaire de la Belgique; Frère Orban. *Uytterhoeven.*

Hijmans van den Bergh, A l b e r t A b r a h a m, * 1 Dec. 1869 te Rotterdam. 1912 hoogleeraar te Groningen, 1918 te Utrecht. Vooral bekend door de zgn. **Reactie van Hijmans van den Bergh,** reactie, door middel waarvan het bilirubine(galkleurstof)-gehalte van het bloedserum bepaald kan worden en tevens kan worden vastgesteld of een eventueele verhooging van dat bilirubinegehalte veroorzaakt wordt door een verhindering van den normalen galafvoer (directe reactie van H. v. d. B.) of door vermeerderde bloedafbraak (indirecte reactie van H. v. d. B.). *Wyers.*

Hymen (beter: H y m e n a e u s), Oud-Grieksch bruiloftslied, gezongen wanneer de bruid naar haar nieuw tehuis werd gevoerd. De naam is afgeleid van den als refrein weerkeerenden uitroep: Hymen, oo hymenaie. Uit deze onverstaanbare formule is dan ook een bruiloftsgod, nl. Hymenaeus, geabstraheerd, zooals bijv. ook Linus uit het Linuslied. *V. Pottelbergh.*

Hymen of m a a g d e n v l i e s, een vlies, dat in den maagdelijken toestand bij vrouwelijke individuen van menschen en sommige apen den scheedeingang afsluit. Het is een dunne, rijkelijk van bloedvaten voorziene huidplooi, die ongeveer halvemaanvormig is; aan den bovenrand bevindt zich een kleine opening voor den afvoer van de maandstonden. Bij de eerste bevalling, dikwijls reeds bij den eersten geslachtelijken omgang, scheurt het. *Willems.*

Hymenaeus, een ketter, die door Paulus buiten de Kerk gesloten werd (1 Tim. 1. 20).

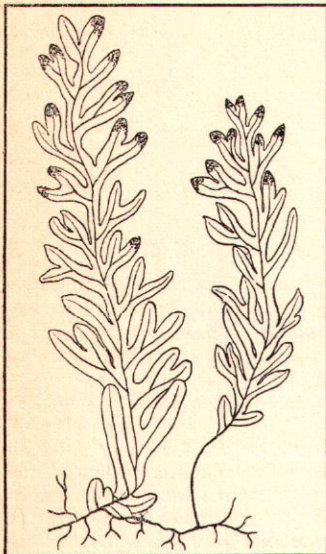
Hymenium (p l a n t k.). De vruchtlichamen van vele zwammen worden plaatselijk bekleed door een h., een laag van sporenvormende deelen (asci of basidiën), waartusschen zich soms draden bevinden, paraphysen genaamd, die dienen voor de bescherming en verspreiding der sporen. *Melsen.*

Hymenocallis (p l a n t k.), tropisch-Ameri-

kaansch geslacht van de narcisachtigen, telt onder de vele soorten een groot aantal kasplanten, bijv. de witte H. calathina en de gele H. amancaes, die ook 's zomers buiten kunnen worden uitgeplant. In Amerika worden de bollen in de geneeskunde gebruikt.

Hymenolepis (d i e r k.), geslacht van lintwormen. Hiertoe behoort o.a. H. nana, een 2-4 cm lange lintworm, die bij duizenden in den menschelijken darm kan optreden en den gastheer schade aandoet.

Hymenophyllaceae, plantenfamilie, behoorende tot de klasse der varens (Filicinae) en de orde der Filicales; een fam. van kleine, teere varens met dunne blaadjes, die op sommige plaatsen slechts één cellaag dik zijn. Tot de H. behooren de geslachten Hymenophyllum en Trichomanes. De meeste H. zijn hydrophile, epiphytische varens, die voorkomen in tropische bosschen. Deze H. hebben geen of weinig wortels en zij nemen water op met de bladeren, waarvan het oppervlak aanzienlijk vergroot wordt door haren. Eenige bekende soorten, die buiten de tropen voorkomen zijn Hymenophyllum tunbridgense (Midden- en West-Europa), H. peltatum (Engeland, Noorwegen) en Trichomanes speciosum (Ierland). *Melsen.*

Hymenophyllum hirsutum.

Hymenoptera, → Vliesvleugelige insecten.

Hymettus (G r. O u d h e i d), berg in Attica, ten Z.O. van Athene, beroemd om zijn marmer en honig. Tegenw. Trelo-Vuni in het N., Mavro-Vuni in het Z. Hoogte 1 027 m.

Hymnarium, liturgisch boek uit de M.E., inhoudend de hymnen (vnl. van het Koorgebed), in tijdsvolgorde gerangschikt; komt afzonderlijk weinig voor, doch meestal vereenigd met het → psalterium. Bij het ontstaan van het brevier verdween het.

Hymne. Liturgische h. H. in den ruimen zin van lofzangen dagteekenen in liturg. gebruik uit de apostolische tijden, als een navolging van de bijbelsche, vooral der psalmen, vanwaar haar benaming van „psalmi idiotici" of „privati", in tegenstelling met de canonieke. Zij werden spoedig zeer algemeen, waardoor haar inhoud langzamerhand te wenschen overliet, niet slechts bij Gnostieken en andere ketters, maar in de Kerk zelf, hetgeen het concilie van Laodicea (eind 4e e.) haar gebruik in de liturgie deed verbieden. Intusschen was haar vorm echter strenger geworden, nl. metrisch of rhythmisch. Tot de oude soort behooren nog: Gloria in excelsis, Sanctus, Te decet laus, Te Deum (→ Ambrosiaansche lofzang) en de Gr. ochtendzang Phos hilaron (= blij licht). De eerste h. van de nieuwe soort zijn van den H. Ephrem, den Syriër; haar eigenaardige grondslag: een enkel geregeld aantal lettergrepen, werd later, door de vertaling der h. in het Gr., naar het Westen overgebracht. Zie onder (sub Bouw der hymne).

De eerste Lat. liturg. h. zijn die, welke de H. Ambrosius te zingen gaf aan de geloovigen, die zijn opsluiting door de Arianen in de basilica Portiana vrijwillig deelden. Een poging, tevoren in dien zin gedaan door S. Hilarius van Poitiers, was mislukt. De eerste Gr. zijn die van den H. Romanus, uit de 6e eeuw; die van S. Gregorius van Nazianze e.a. uit de 4e en 5e e. hadden geen ingang gevonden. Geleidelijk werden nu de h. in de geheele Kerk een geregeld deel der liturgie, vooral van het koorgebed. Rome vormde lang een der weinige uitzonderingen, alhoewel paus Gregorius de Groote zelf h. dichtte; deze vonden echter hun weg naar Ierland, om, vandaar sinds de 9e e. over geheel het Westen verspreid, in Rome terug te keeren (12e e.).

De ontwikkelingsgesch. der Westersche liturgische h. kende meerdere perioden: een oude, een Karolingische, een middeleeuwsche, een Humanistische (zie onder), in welke rhythmiek en metriek, wetenschap en gemoed een afwisselenden strijd voerden, eindigend met de vaststelling door Rome der liturg. boeken (16e- 17e e.), welke zoomin voor de h. van het Koorgebed, die wetenschappelijk werden herzien, als voor de vrijere h. der H. Mis, onverdeeld gelukkig was: tropen en sequentiën werden, op enkele uitzonderingen na, alle geschrapt. In de zangen der processies vonden echter meerdere een voortbestaan.

In het Oosten had de Gr. liturg. h. intusschen hetzelfde doorgemaakt, in korter tijd, en hoewel zegevierend na den Beeldenstrijd, had zij er toch, eveneens door „zuivering", veel bij verloren (9e e.) en met de 11e e. nam haar ontwikkeling een einde. *Louwerse.*

L i t. : Blume, art. Hymn en Hymnody and Hymnology, in : The Cath. Encyclopedia (met lit.-opgave).

De hymne is een feestelijk en plechtig gezang. In w e r e l d l i j k e n zin vooral de nationale volksliederen, in de Eng. kerk onder den naam h y m n identiek met k e r k l i e d. Dit laatste is gebaseerd op de middeleeuwsche h. in den Gregoriaanschen kerkzang, waarvan er in het huidige Antiphonarium een aantal bewaard zijn gebleven. *Reeser.*

B o u w d e r h y m n e. De h. zijn wel gebouwd op het geraamte der Klassieke verzen-schema's, maar toch bestaat er een groot onderscheid met deze: i.p.v. het lang-kort der Klassieke metriek komt hier het ál of niet-betoond zijn en het aantal der lettergrepen naar voren: de dichtkunst der liturgische h. is niet metrisch, maar tonisch. In de latere M.E. verdwijnt vaak ook nog het tonisch element, en wordt enkel rekening gehouden met het aantal lettergrepen.

Onder Humanistischen invloed heeft men onder Urbanus VIII (1623-'44) getracht de meeste oude h. te „verbeteren" volgens de metrische wetten der Klassieke dichtkunst. De Romeinsche ritus bracht deze „verbeterde" hymnen algemeen in gebruik. Enkele oude ritussen bewaarden de oorspronkelijke redactie. In latere composities van h. volgt men zoowel de oude tonische poëzie als de Klassieke metrische.

M u z i e k. De h. werd oudtijds gezongen door het groote koor der geloovigen of der monniken; vandaar is de melodie zeer eenvoudig, gewoonlijk syllabisch (elke lettergreep één noot); het rhythme der melodie voegt zich geheel naar het metrisch schema. Toen

later de h. meer door de Schola werd gezongen, werd ook de melodie rijker, en werd het moeilijker rhythmiek en metriek te doen samengaan. *Bruning.*

Hymnus Ambrosianus, → Ambrosiaansche lofzang.

Hyon, gem. in de prov. Henegouwen, even ten Z. van Bergen; opp. 307 ha, ca. 2 100 inw.; rivier: Trouille; landbouw, suikerfabricage, scheikundige producten; de Panisel-berg heeft geolog. en hist. beteekenis; zeer oude heerlijkheid.

Hyoscine is → scopolamine.

Hyoscyamine, chemische formule $C_{17}H_{23}NO_3$, optisch actieve, links draaiende isomeer van atropine, echter giftiger. In de geneeskunde gebruikt o.a. tegen zeeziekte.

Hyoscyamus niger, Lat. naam voor → Bilzenkruid. De bladeren vinden in de geneesk. toepassing. Bladschijf langwerpig of eirond, veerlobbig met spitsen top, in verschen toestand slap en kleverig, oppervlakte bleek-bruinachtig groen, behaard, vooral op de nerven en aan den rand met gewone dek- en klierharen. Reuk verdoovend, smaak bitter. Bestanddeelen 0,03-0,07% alkaloïden, vnl. hyoscyamine en scopolamine, gebonden aan appelzuur, daardoor in water oplosbaar. Volgens de Ned. Pharm. Ed. V mogen alleen de bladen van het bloeiende in Ned. gekweekte kruid gebruikt worden. Zij worden als zoodanig of als extract of tinctuur in in- en uitwendige geneesmiddelen aangewend. Bij onoordeelkundig gebruik kunnen vergiftigingsverschijnselen optreden: droge mond, pupilverwijding, polsversnelling, slikbezwaren, opwinding, hallucinaties.

L i t.: Ned. Pharm. ([5]II).

Hyoscyamusolie is een aftreksel van hyoscyamusbladen in olie, dat verkregen wordt door de bladen met spiritus en ammonia te macereeren, met olie te vermengen en te verwarmen, tot de spiritus verdreven is. In de geneeskunde gebruikt als indifferent wrijfmiddel. *Hillen.*

Hypaethrale tempel (Gr. hupaithron = onder den vrijen hemel), tempel, waarbij de cella niet door een dak overdekt was; het meest bekende voorbeeld is het Didymaeum bij Milete; verouderd is de theorie, dat alle groote Gr. tempels h. geweest zouden zijn. *W. Vermeulen.*

L i t.: Wiegand, in Abhandl. der preusz. Akad. (1924).

Hypakoè (< Grieksch = het luisteren naar; afgeleide beteekenis: antwoord), het door koor of volk gezongen keervers bij den responsoriaal-zang der Byzantijnsche liturgie.

Hypalgesie (< Gr. algos = pijn), verminderde gevoeligheid voor pijnprikkels; zij ontstaat, wanneer de prikkelgeleiding in de zenuwbanen, die de pijnprikkels geleiden, gedeeltelijk is opgeheven (vgl. → Analgesie). De h. kan zijn organisch of functioneel (→ Functioneele ziekten; Hysterie). *Franke.*

Hypállage (Gr., = omzetting), in de stijlleer een troop, waarbij op een mooie wijze aan een persoon toegeschreven wordt, wat aan een zaak toekomt, of omgekeerd. I.p.v. zij gingen eenzaam door den duisteren nacht, dichtte Vergilius: zij gingen duister door den eenzamen nacht. *v. d. Eerenbeemt.*

Hypanthium of receptaculum is de platte of uitgeholde bloembodem van sommige bloemen, bijv. van Rosaceae, waarop of waarin de vruchtbeginsels staan en op welker rand kelkblaadjes, kroonblaadjes en meeldraden zijn ingeplant. Het h. neemt soms deel aan de vruchtvorming, zoodat schijnvruchten ontstaan, bijv. aardbei en rozenbottel. *Melsen.*

Hypapante [laat-Grieksch (Byzantijnsch), = ontmoeting], benaming, in de M.E. ook in het Westen veel gebruikt, voor het feest van Maria-Lichtmis (Ontmoeting in den Tempel).

Hypatia, heidensche philosofe in Alexandrië. Zij bezette daar den Neo-Platonischen leerstoel, schreef mathematische en astronomische werken (ze was de dochter van den mathematicus Theon), stond als leerares en om haar levenswijze hoog in aanzien, o.a. bij haar leerling bisschop Synesius van Cyrene. Wegens haar vriendschap met den landvoogd Orestes, den vijand van bisschop → Cyrillus, werd zij bij een oproer door het gepeupel vermoord. Dat S. Cyrillus daar ook maar eenigszins medeplichtig aan zou zijn, is niet bewezen. De voorstelling in Kingsley's roman Hypathia is te verwerpen. *Franses.*

Hyperaemie (< Gr. huper = over) (geneesk.), overmatige bloedrijkheid in een orgaan door overmatigen toevoer of belemmerden afvoer van bloed.

Hyperaesthesie (geneesk.), overgevoeligheid voor tastprikkels: de normale tastprikkels geven een abnormaal sterke gewaarwording: men ziet dit bijzonder duidelijk bij ruggemergstering soms aan de voetzoolen: een aanraking wordt dan als pijn waargenomen. De hysterische drukpunten onder de borsten, boven de ovariën, e.d. moeten als een gevolg van psychogene overgevoeligheid beschouwd worden. *Klessens.*

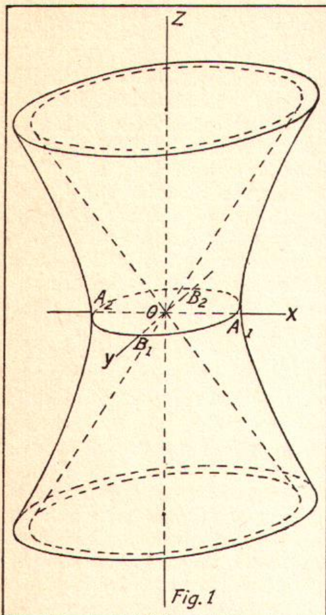
Hyperalgesie (< Gr. algos = pijn), vermeerderde gevoeligheid voor pijnprikkels. De h. kan zijn organisch of functioneel (→ Functioneele ziekten; Hysterie).

Hypérbaton (< Gr., = hetgeen overgeklommen moet worden), een figuur in de stijlleer, hierin bestaande, dat woorden, die grammaticaal bij elkander behooren, van elkaar gescheiden worden, juist met het doel om op hun bijeenhooren meer de aandacht te vestigen. Een taal als het Nederlandsch biedt daartoe niet zooveel mogelijkheden als het Latijn. Voorb.: O Kind — God die zit overal/in mondhoeken en ooghoeken, Uw geliefkoosde nissen — Als Gij zijt. (Wies Moens) *v. d. Eerenbeemt.*

Hyperbolische baan (sterrenk.). Een hemellichaam loopt in een h. b., als het door een ander hemellichaam wordt aangetrokken, maar een te groote snelheid heeft om in een gesloten elliptische baan te loopen. Het komt binnen de aantrekking van het andere, wordt in de baan afgebogen, maar „ontsnapt” weer. De voorwaarde, dat een lichaam met massa m een h. b. beschrijft om een lichaam met massa M, is dat op afstand r de snelheid grooter is dan: $\sqrt{\left(2G\frac{M+m}{r}\right)}$. G = gravitatieconstante. Een geval van een h. b. is nooit met zekerheid waargenomen. *P. Bruna.*

Hyperbolische functies (wisk.). De hyperbolische sinus van x wordt gedefinieerd als $\text{sh } x = {}^1/_2\,(e^x - e^{-x})$ (→ Exponentiaalfunctie), de hyperbol. cosinus als $\text{ch } x = {}^1/_2\,(e^x + e^{-x})$, terwijl de hyperbol. tangens van x (th x), de hyperbol. cotangens (cth x), de hyperbol. secans (sech x) en de hyperbol. cosecans (cosech x) op dezelfde wijze uit de beide eerste volgen, als de goniometrische functies tangens, cotangens, secans en cosecans uit de sinus en cosinus worden afgeleid (→ Goniometrie). De voor de h. f. geldige formules vertoonen groote gelijkenis met die der gewone goniometrie. Waar de goniometrische

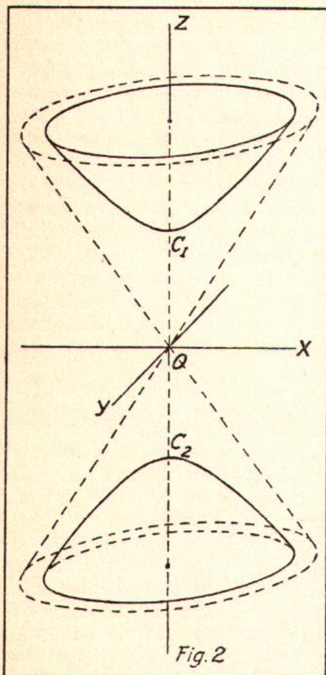
functies ook wel cirkelfuncties worden genoemd wegens haar verband met den cirkel, daar hebben de h. f. haar naam te danken aan het feit, dat zij op overeenkomstige wijze met de hyperboolsamenhangen als de cirkelfuncties met den cirkel. *J. Ridder.*

Hyperboloïde.

Hyperbolisch punt, → Dupin (Indicatrix van).

Hyperboloïde (m e e t k.). De kwadratische oppervlakken, die voorgesteld kunnen worden door de vergelijkingen $x^2/a^2 + y^2/b^2 - z^2/c^2 = 1$ en $x^2/a^2 + y^2/b^2 - z^2/c^2 = -1$, worden resp. éénbladige en tweebladige h. genoemd. De doorsneden van de éénbl. h. (fig. 1) met de coördinaatvlakken (hoofddoorsneden) zijn een ellips (keel-ellips) en twee hyperbolen, die den oorsprong tot middelpunt en twee coördinaatassen tot assen hebben. Bij de tweebl. h. (fig. 2) is één hoofddoorsnede niet reëel, de beide andere zijn hyperbolen. De coörd. assen snijden de h. in de toppen; de éénbl. heeft 4, de tweebl. 2 reëele toppen; $OA_1 = OA_2 = a$, $OB_1 = OB_2 = b$, $OC_1 = OC_2 = c$. Is $a = b$, dan heeft men de éénbl. en de tweebl. omwentelingshyperboloïden. Bij de eerste is de hoofddoorsnee met het XOY-vlak de keelcirkel. Beide h. strekken zich onbegrensd uit in de richting van de Z-as en sluiten zich hierbij steeds dichter aan bij den asymptotenkegel (in beide fig. geheel gestippeld) (→ Asymptotisch). *v. Kol.*

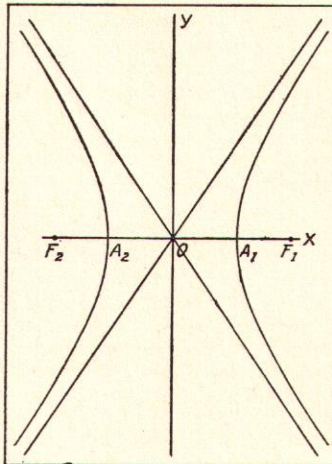

Hyperboloïde.

Hyperbool, 1° (s t ij l l e e r) de overdrijving eener gedachte in woorden, als middel om den indruk ervan te vergrooten of om de hevigheid van zijn gevoel te kennen te geven. Iedereen kan daarbij gemakkelijk de objectieve waarheid en de juiste proporties achterhalen. Voorb.: in tranen wegsmelten of baden.

Het scheen dat Amsterdam de wereld worden wilde,
(Zoo sneeuwde 't menschen) of de wereld Amsterdam.
(Vondel) *v. d. Eerenbeemt.*

2° In de m e e t k. is de h. een vlakke, uit twee takken bestaande kromme, gevormd door de punten, wier afstanden tot twee vaste punten F_1 en F_2 (brandpunten) een standvastig verschil hebben. De h. heeft twee symmetrie-assen; de reëele as $F_1 F_2$ snijdt de h. in de toppen A_1 en A_2; de imaginaire as, de middelloodlijn v. F_1F_2, snijdt de h. niet reëel. Is het genoemde standvastige verschil 2a, de afstand $F_1 F_2 = 2c$ en stelt men $c^2 - a^2 = b^2$, dan is de vergelijking van de h. op het coörd. stelsel X O Y: $x^2/a^2 - y^2/b^2 = 1$. Men noemt O het middelpunt, c de lineaire en c/a de numerieke excentriciteit van de hyperbool. De h. heeft twee asymptoten, waarvan de vergelijkingen zijn: $x/a \pm y/b = 0$. Is $a = b$, dan staan de asymptoten loodrecht op elkaar en noemt men de hyperbool orthogonaal, rechthoekig of gelijkzijdig. → Kegelsneden. *v. Kol.*

Hyperbool.

Hyperboreërs (Gr., = de boven den Noorderwind wonenden), volgens de oorspr. Gr. voorstelling: „de zalige goden aan gene zijde van de bergen”, die vnl. op Delos en te Delphi werden vereerd. In hist. tijd werden zij als een werkelijk volk gedacht in het uiterste N. aan de kust van den Oceaan, waar de Noordenwind (Boreas) niet waait en eeuwige lente heerscht. Apollo gaat er gaarne heen, zooals Poseidon naar de Aethiopiërs in het Z. De naam „Hyperborei montes” wordt later toegepast op den Caucasus, het Rhipaeïsch gebergte enz.

Tegenw. verzamelnaam voor de Arctische volken van N.O. Azië en N. Amerika. *Weijermans.*

Hypercatalectisch (Gr., = overtollig) noemt men in de s t ij l l e e r een versregel, die eindigt met een buiten het eigenlijke getal der voeten vallende lettergreep te veel. H. is bijv. een → alexandrijn, die slepend eindigt, waar dus na de zes jamben nog een daling volgt; bijv. O Stedehouder van Gods Opperheerschappij|en! (Vondel). → Acatalectisch; Catalectisch. *v. d. Eerenbeemt.*

Hypercomplex getal is in de w i s k. een ander woord voor hooger → complex getal.

Hypercorrecte vormen (p h i l o l o g.). In de dialecten en de onbeschaafde taal kan zelfs een onontwikkelde constateeren, dat er tusschen zijn platte en de beschaafde taal betrekkingen bestaan in dezen

zin, dat een bepaalde klank van het Alg. Beschaafd (A. B.) geregeld onder eenzelfde (andere) gedaante in zijn groeptaal terugkeert. Zoo zal bijv. een Noord-Brabanter merken, dat zijn ao in het A. B. aan aa beantwoordt. Zoo is men zich in heel het Frankisch gebied bewust, dat een intervocalische d in woorden als baden, roodekool, tot j geworden is. Nu heeft de mensch echter de tendenz om te spreken zooals de hoogere standen spreken. En als men dan den beschaafden vorm niet kent, kan men in zijn „taalverfraaiing” te ver gaan en vormen scheppen, die tot nog toe niet bestonden, maar die men naar analogie van zijn andere juiste reconstructies veronderstelt. Dit verschijnsel heet hypercorrectheid, in het Fransch hyperurbanisme of régression phonétique erronnée of mirages phonétiques, in het Duitsch ook: Ueberentäuszerung. Zoo heeft men in het A. B. kade uit kaai gevormd, ofschoon het als leenwoord uit Fransch quai nooit een d gehad heeft. Eveneens is de d onoorspronkelijk in bespieden ⟨ bespien, kastijden ⟨ castien ⟨ Lat. castigare. In Friesland wordt de oude û nog als oe uitgesproken; uu evenwel is veel deftiger. Dus maakt men dan bij het „parler mieux” van elke oe een uu, ook als die oe een oude oo is, bijv. in Leeuwarden: skuunen en fuuten voor schoenen en voeten. Men treft ook h. v. in plaatsnamen als Goedereede (⟨ Goederee, ee = water), Ammerzoden (in den uitgang zit ooi = beemd), Terheide, Bommenede, enz.

L i t.: G. G. Kloeke, Klankoverdrijving en goedbedoelde (hypercorrecte) taalvormen, in Tschr. Ned. Taal en Lett. (XLIII 161 vlg.); W. de Vries, Hyperkorrektheid (Meded. Kon. Akad. v. Wetensch., 1929); A. A. Beekman, H. v. bij plaatsnamen (Nomina Geogr. Neerl., IX). *Weijnen.*

Hyperdactylie of p o l y d a c t y l i e (b i o l o g i e). Dit gebrek, gekenmerkt door het optreden, bij den mensch, van zes vingers en zes teenen, is sterk variabel, doch ongetwijfeld van erfelijken aard. In sommige families wordt de h. als een dominante eigenschap overgeërfd, in andere gevallen is de h. met andere afwijkingen, bijv. hazenlip, verbonden of volgt zij een tot hiertoe niet verklaard overervingsschema. *Dumon.*

Hyperdulia (⟨ Gr. huper = boven, douleia = onderdanigheid), naam voor de vereering, welke aan de H. Maagd boven de andere heiligen toekomt. → Dulia.

Hyperemesis gravidarum (g e n e e s k.), overmatig zwangerschapsbraken. Terwijl het gewone zwangerschapsbraken meer als ongemak dan als ziekteverschijnsel moet opgevat worden, komen er gevallen voor, waarbij de gezondheid van de vrouw ernstig schade lijdt. In zeldzame gevallen kan het overmatig braken zelfs tot een toestand van levensgevaar leiden. → Emesis gravidarum. *Castelein.*

Hyperglycaemie (g e n e e s k.), de aanwezigheid van een te groote hoeveelheid suiker in het bloed, het voornaamste kenteeken van suikerziekte.

Hyperharmonische reeks (w i s k.). Hieronder verstaat men de → reeks $1/1^k + 1/2^k + 1/3^k + 1/4^k + \ldots$, waarin k een willekeurig positief getal is; de reeks convergeert, als k grooter dan 1 is, en divergeert, als k kleiner dan of gelijk aan 1 is.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III, [2]1926).

Hyperhydrosis, → Hyperidrosis.

Hypericum, → Hertshooi; Sint Janskruid.

Hyperides, een der tien Attische redenaars, leerling van Isocrates (en van Plato?), * 389, † 322 v. Chr. Als staatsman bevriend met Demosthenes, dien hij echter vanaf het proces van → Harpalus, waarin hij als aanklager van Demosthenes optrad, hevig bestreed tot in 322, toen hij, in den geest van Demosthenes, na den dood van Alexander tot den strijd tegen Macedonië aanried. In 322 hield hij de lijkrede op de gesneuvelden van den Lamischen oorlog. Doch bedreigd door de partij van Demades, dien hij in 338 had aangeklaagd, vluchtte hij naar Aegina, waar hij evenwel werd gevangen genomen en aan Antipater uitgeleverd, die hem op gruwelijke wijze deed dooden (322). Van zijn ca. 50 voor echt gehouden, maar totaal verloren redevoeringen, zijn sinds 1847 reeds 6 op papyrus weder aan het licht gebracht. De Ouden bewonderden vooral het fijne, levendige en natuurlijke van zijn kunst. *V. Pottelbergh.*

U i tg.: Blass ([3]1894); Kenyon (1906); Jensen (1917).

Hyperidrosis (g e n e e s k.) is een overdadige zweetafscheiding, welke gegeneraliseerd of locaal op het lichaam kan voorkomen. Vnl. treedt h. op aan de voetzolen, handpalmen en in de oksels. Algemeene h. vindt men als typisch verschijnsel bij bepaalde ziekten (typhus, pneumonie, tuberculose). Niet zelden gaat vooral locale h. met stank (bromidrosis) gepaard, vooral als zindelijkheid (vaak wisselen der kleedingstukken, vooral sokken) onvoldoende wordt betracht. H. kan vooral aan de voeten aanleiding worden tot huidontsteking.

Geneesmiddelen ter bestrijding van h. noemt men a n t i h y d r o t i c a. Men kan ze onderscheiden in interne en externe medicamenten. Intern gaat atropine de zweetafscheiding tegen. Als regel zal men zich beperken tot minder gevaar opleverende externe behandeling, waartoe vooral formaline en de huid looiende poeders en zalven worden gebruikt. *E. Hermans.*

Hyperiet, vrijwel synoniem met → noriet.

Hyperion (G r. m y t h.), **1°** een der Titanen, gemaal van Theia en vader van Helius (Zon), Selene (Maan) en Eos (Dageraad); **2°** zonnegod.

Hyperion (s t e r r e n k.), de 7e der 9 manen van de planeet Saturnus in volgorde der toenemende afstanden tot de hoofdplaneet. In gemiddelde oppositie, d.i. als de aarde zich tusschen de zon en Saturnus bevindt, vertoont hij zich als een zwakke ster van de 13e grootte. Afstand tot Saturnus: $1^1/_2$ millioen km. Massa onzeker. De middellijn is naar schatting 500 km. *de Kort.*

Hyperkinese (⟨ Gr.: kinesis = beweging), **1°** in de n e u r o l o g i e: ziekelijk verhoogde spierwerkzaamheid, door een aandoening in het centrale zenuwstelsel. Tot het hyperkinetisch syndroom behooren o.a. de → athetose en de → chorea. Er bestaat een hyperkinetische vorm van de → encephalitis.

2° In de p s y c h i a t r i e: naam voor den bewegingsdrang, welke dikwijls voorkomt bij den katatonen vorm der → schizophrenie. De patiënten maken voortdurend, schijnbaar doellooze, bewegingen. Niet te verwarren met den bewegingsdrang der → manie, welke steeds zin heeft en daarom beter activiteitsdrang genoemd wordt. *Franke.*

Hypermetropie is → oververziendheid.

Hypermixolydisch (m u z i e k), van Boethius stammende benaming voor de lage afdeeling der Gregoriaansche sol(G)-ladder. Zie ook → Gregoriaansche zang (sub III).

Hypermnaestra (G r. m y t h.), **1°** een der

50 → Danaïden; **2°** moeder van Amphiaraus, die deelnam aan den tocht der Zeven tegen Thebe.

Hypermu-schakeling (radiotechn.), variatie van de normale schakeling van een laagfrequenttransformator in een radio-ontvangtoestel, waarbij de primaire wikkeling geen gelijkstroom voert. Deze stroomlooze transformatorschakeling kan bijv. uitgevoerd worden door de eene zijde van de primaire met aarde (kathode), de andere zijde via een condensator van 0,5 à 1 microfarad met de plaat van de detectorlamp te verbinden, die door een koppelingsweerstand van 30 000 ohm aan plus-hoogspanning wordt gelegd. Als voordeelen gelden betere geluidskwaliteit en verhoogde stabiliteit. *v. Gils.*

Hypernephroma (geneesk.) is een gezwel, dat meestal in de nier gezeteld is. Het heeft een typischen microscopischen bouw en is op doorsnede geel-geelrose. Volgens velen ontstaan deze gezwellen door woekering van de cellen van kleine stukjes bijnierweefsel, welke men dikwijls in de nier kan aantreffen. Deze gezwellen worden naar dengene, die ze het eerst goed beschreef, ook wel Grawitz-tumoren genoemd. Soms zijn ze goedaardig en blijven klein, soms echter kwaadaardig en veroorzaken dan allerlei uitzaaiingen in andere organen (beenderen, longen, lever, enz.).

Behalve in de nier, komen ze een enkele maal ook voor in ovaria, in het kleine bekken, langs de aorta enz.; zij zouden ook daar uit verdwaalde bijnierkiemen ontstaan. *Wyers.*

Hyperocha (< Gr. huperochè = hetgeen boven iets anders uitsteekt). Romeinsch-rechtelijk is h. het bedrag, dat ingeval van executie van een pand overblijft, nadat de executeerende schuldeischer zich uit de opbrengst van het pand zelf betaling verschafte. In den regel moest de schuldeischer de h. (Lat. superfluum) afdragen aan den schuldenaar (pandgever). *Hermesdorf.*

Hyperoop is → verziend.

Hyperosmie, → Neus.

Hyperparasitisme, → Parasitisme.

Hyperplasie (geneesk.), abnormale grootte van een orgaan of orgaangedeelte, die berust op een vermeerdering van het aantal celelementen, die dat orgaan opbouwen. Deze celelementen zelf behoeven echter niet grooter te zijn dan die van het normaalgroote orgaan (vgl. → Hypertrophie). *Wyers.*

Hypersexualiteit, → Sexueele psycho-pathologie.

Hypersteen, → Augiet.

Hypersthenie (geneesk.), een overmatig lichamelijk en geestelijk krachtgevoel; dit komt merkwaardigerwijze zeer sterk te voorschijn bij vrouwen, (minder bij mannen), waar de bijnierschors woekert of een gezwel vormt.

Naast veranderingen in de genitale sfeer en functie, naast eigenaardige vetophoopingen en typische beharingsanomalieën (hirsutisme), ontwikkelt zich een gevoel van abnormale geesteskracht en een geweldige spierkracht (enfants hercules, virago). Voor het verloop der ziekte, zie → Hirsutisme. *Klessens.*

Hypertensie is → bloeddrukziekte.

Hyperthermie (geneesk.), verhooging van de temp. van het bloed. Komt voor bij koorts, bij warmtestuwing, bij sommige zenuwziekten en bij vergiftiging door eiwitafbraakproducten.

Hyperthyreoidie, → Basedow'sche ziekte.

Hypertonie (geneesk.), overmatige spanning. Bij spieren treedt vooral h. op, wanneer de hoogere zenuwcentra hun remmende werking op den tonus niet meer kunnen uitoefenen; er treden dan spierspasmen op in de lager gelegen spieren. Vooral is deze h. bekend bij aandoeningen van de hersenbasiskernen, het corpus striatum en de roode kern. Bij glaucoma van het oog is er een hypertonie van het glasvocht. *Klessens.*

Hypertrichosis (geneesk.), haargroei of versterkte haargroei op plaatsen, waar zich in normale omstandigheden geen of weinig haren bevinden. Men kent aangeboren h. universalis, waarbij het geheele lichaam, ook het gezicht, met haren begroeid is (haarmenschen, hondmenschen of homines pilosi). Deze vorm is familiair waargenomen.

Van belang is de h. van de vrouw op bovenlip of baardstreek, welke vooral optreedt bij vrouwen, bij wie de secundaire geslachtskenmerken onvoldoende ontwikkeld zijn. Door het veelvuldig uittrekken of regelmatig afscheren van ongewenschten haargroei wordt h. juist sterk in de hand gewerkt.

H. kan, indien de afwijking in niet al te sterke mate bestaat, door electrische ontharing worden opgeheven. Deze behandeling eischt echter zeer veel tijd en bijz. vakkennis. *E. Hermans.*

Hypertrophie (geneesk.), abnormale grootte van een orgaan of orgaangedeelte, die berust op een vergrooting (en niet op een vermeerdering van het aantal) der celelementen, die dat orgaan opbouwen. Men ziet bijna altijd h. optreden van een orgaan, waarvan zeer veel of sterke functie geëischt wordt (bijv. dikker worden van veel gebruikte spieren enz.). Vgl. → Hyperplasie. *Wyers.*

Hyphaene, → Doempalm.

Hyphen (plantk.). De meeste zwammen bestaan uit dunne, kleurlooze, sterk vertakte draden, h. genaamd. Zij zijn door tusschenschotten in cellen verdeeld (Eumycetes) of zij zijn niet cellulair van bouw (Phycomycetes). De celwanden der h. bevatten chitine. Het vlechtwerk, dat door de h. gevormd wordt, draagt den naam van mycelium. Dit kan zeer los zijn, zooals het netwerk van draden, dat zich in den bodem bevindt op plaatsen, waar paddenstoelen groeien, of het is min of meer compact. In het laatste geval spreekt men van plectenchym, wanneer de draderige structuur nog goed te zien is (vruchtlichamen van paddenstoelen), en van pseudoparenchym, als het mycelium lijkt op parenchymatisch weefsel (sclerotium van moederkoorn). *Melsen.*

Hypholoma, → Zwavelkopje.

Hyphomyceten, → Zwammen (sub: Onvolledig bekende).

Hypidiomorf, → Stollingsgesteenten (sub: Structuur).

Hypnerotomachia Poliphili (Gr., = Strijd der liefde in den droom van Poliphilus), beroemde druk van den Venetiaanschen meesterdrukker Manutius (Manuzio), met houtsneden geïllustreerd (1499), waarin een typographisch buitengewoon fraai geheel is verkregen door de prenten in omtreklijnen te houden, zoodat ze op ideale wijze aansluiten aan den tekst. De inhoud van het werk, een allegorisch-philosophischen roman uit de Ital. vroeg-Renaissance, is echter weinig belangrijk. De auteur is de Venetiaansche monnik Francesco Colonna; de maker(s) van de illustraties zijn niet bekend. Het werk is vele malen beschreven en nagedrukt, daar het als het hoogtepunt

der Renaissance-boekkunst van Italië geldt; er is in 1554 alreeds een Fransche navolging. Zie nog de ill. in kol. 635 van dit deel. *Poortenaar.*

Hypnon (chemie), acetophenon, phenylmethylmethanon, is het eenvoudigste keton van aromatisch-aliphatisch karakter, formule $C_6H_5.CO.CH_3$. Het wordt verkregen door aan een mengsel van benzol en azijnzuuranhydride aluminium-chloride toe te voegen. Het is een bij 20° C smeltende gekristalliseerde verbinding, die als slaapmiddel wordt toegepast.

Een chloorverbinding van h., het ω-chlooracetophenon, $C_6H_5.CO.CH_2Cl$, behoort tot de chemische strijdmiddelen en heeft traanverwekkende eigenschappen. *Hoogeveen.*

Hypnos (Gr. myth.), god van den slaap, tweelingbroeder van Thanatos (Dood), beiden zonen van Erebus en Nyx (Nacht), gehuwd met de Charis Pasithea. Bij Homerus wordt hij door Hera overgehaald, om Zeus in een voor de Trojanen noodlottigen slaap te dompelen. Eerst later kent men hem vleugels toe. Zoo wordt hij op Gr. vazen voorgesteld.

In de 4e eeuw v. Chr. ontstond een ander type van hem, waarbij hij werd voorgesteld als een voorwaarts strevend jongeling, met vleugels aan het omkranste hoofd. In de linkerhand houdt hij een papaverstengel, met de rechterhand giet hij een horen uit. Het beste exemplaar bevindt zich te Madrid. Het wordt toegeschreven aan Scopas, Praxiteles en (waarsch. terecht) aan Leochares.

Ook werd hij wel voorgesteld als een slapende grijsaard. *Weijermans.*

Hypnotisme. Hypnose (< Gr. hupnos = slaap) is een op slaap gelijkende toestand. De hypnose is een toestand van kunstmatig verhoogde suggestibiliteit; de verklaring van het wezen van den hypnotischen toestand gaat parallel met de verklaring van het wezen der → suggestie. Hiervan staat echter weinig vast. Suggestie houdt in een uitschakeling van de persoonlijkheid van den gesuggereerde, met name de persoonlijkheid, zooals zij zich onder invloed van de noodzakelijke affectieve zelfremming voordoet; deze affectieve zelfremming gaat gepaard met een onttrekken van de persoonlijkheid aan den invloed van anderen. In de prille jeugd van het individu ontbreekt deze affectieve zelfremming nog; de gevoelsinstelling van den gehypnotiseerde tot den hypnotiseur is dezelfde als die van het kind tegenover zijn milieu, met name passiviteit, hulpeloosheid enz.; het mechanisme is te beschouwen als een regressie (Kronfeld). Kenmerkend voor de hypnose is, dat de hypnotiseur het geestesleven (en via dit ook allerlei functies) van den gehypnotiseerde in zekere mate kan dirigeeren. Het bewustzijn van den gehypnotiseerde is vernauwd en gecentreerd op den hypnotiseur.

Uit het bovenstaande volgt, dat de hypnotiseur veelal in staat is ziekelijke verschijnselen, welke geen organische oorzaak hebben, doch hun oorsprong vinden in het geestesleven van den patiënt (zgn. psychogene verschijnselen; vgl. → Neurose; Hysterie) te genezen. Anderzijds kan de hypnotiseur verschijnselen van het psychogene type te voorschijn roepen; aldus heeft men uitval van gevoelsqualiteiten benut bij het uitvoeren van kleine operaties. Ook kan de hypnotiseur voorstellingen opwekken, die overeenstemming vertoonen met → hallucinaties of → illusies; bijv. wanneer den gehypnotiseerde, terwijl hij water drinkt, gesuggereerd wordt, dat het wijn is, dan stemt dit zinsbedrog overeen met een smaak-illusie. Ten slotte kan de hypnotiseur den gehypnotiseerde allerlei handelingen doen uitvoeren; het groote gevaar (met name het uitvoeren van delicthandelingen in hypnotischen toestand), dat hierin schuilt, is zonder meer duidelijk.

Daar de in de hypnose te voorschijn geroepen veranderingen de tendenz hebben voort te bestaan, indien zij niet uitdrukkelijk door den hypnotiseur worden opgeheven, bestaan er ook post-hypnotische handelingen, alsook delicten (Kronfeld).

De methoden om een hypnotischen toestand te voorschijn te roepen, zijn talrijk. De meeste hebben volgens Kronfeld dit gemeen, dat zij de subjectieve gewaarwordingen bij het intreden van den natuurlijken slaap benutten door een aanschouwelijke voorstelling en nadrukkelijke beschrijving; deze gewaarwordingen zijn: spierontspanning, rust, vermoeidheid, zwaarte van de ledematen, enz. Veel gebruikt wordt de techniek van Mesmer; hierbij strijkt de hypnotiseur, onder verbale vermoeienis-suggestie, langzaam over de ledematen van den patiënt. De opheffing van den hypnotischen toestand geschiedt door het opheffen van alle toegepaste suggesties afzonderlijk, met uitzondering van de therapeutische.

Van oudsher heeft er om het h. een atmosfeer van geheimzinnigheid, magie en toovenarij bestaan. Toen Mesmer op het eind van de 18e e. de theorie van het „dierlijk magnetisme" invoerde, kwam hierin wel verandering; ondanks de latere onderzoekingen van Braid (die den naam hypnose invoerde), Charcot, Krafft-Ebing, Heidenhain en de psycho-analytische school, welke ons betere inzichten gaven in het wezen van den hypnotischen toestand, is er tot op heden nog een rest van deze geheimzinnige atmosfeer blijven bestaan. *Franke.*

Lit.: K. Birnbaum, Handwörterb. der medizin. Psychologie (Leipzig;) A. Moll, Der Hypnotismus (Berlijn [5]1924).

Geoorloofdheid en kerkelijke verbodsbepalingen. Het hypnotisme in eigenlijken zin houdt niets in, dat niet op natuurlijke wijze kan verklaard worden, en kan bij gevolg niet op één lijn gesteld worden met bijgeloovige practijken. Op zich zelf is het dan ook niet ongeoorloofd. Daar echter de gehypnotiseerde beroofd wordt van het gebruik van de rede en de vrijheid en weerloos wordt overgeleverd aan den wil van den hypnotiseur, omdat het aldus gelegenheid kan geven tot zedelijk slechte handelingen en omdat het schadelijk kan zijn voor de gezondheid van ziel en lichaam, mag het h. niet naar willekeur worden uitgeoefend, maar slechts om voldoende redenen en mits de noodige voorzorgen in acht worden genomen. Als voldoende redenen kunnen o.a. gelden de genezing van sommige ziekten, de uitroeiing van zondige neigingen (die soms door de hypnotische suggestie kan bewerkt worden), het belang voor wetensch. doeleinden; niet voldoende redenen zijn pret of vermaak van zich zelf of het publiek. Is een voldoende reden aanwezig, dan moeten nog de noodige voorzorgen genomen worden: het mag enkel gedaan worden door een arts of een ander speciaal bevoegd persoon, van wien men met zekerheid weet, dat hij van den hypnotischen toestand van den patiënt geen misbruik zal maken tot zedelijk slechte doeleinden; het beste is om een betrouwbaar persoon als getuige aan te wenden.

In vele landen zijn de publieke hypnotische vertooningen terecht door de burgerlijke wet verboden en is het privaat aanwenden van het h. aan sommige bepalingen gebonden.

Er bestaat geen enkele kerkelijke verordening, die het h. als zoodanig veroordeelt of zijn aanwending absoluut verbiedt. De antwoorden van het H. Officie van 3 Juni 1840, 21 April 1841 en 28 Juli 1847, het antwoord van de H. Penitentiarie van 19 Mei 1841 en de omzendbrief van het H. Officie aan de bisschoppen in dato 4 Aug. 1856 veroordeelen enkel het bijgeloovig magnetisme en waarschuwen tegen alle mogelijk superstitieuze practijken of het aanwenden van middelen, die de krachten der natuur te boven gaan. Kenschetsend voor de juiste leer aangaande het gebruik van het h. is het antwoord van het H. Officie in dato 26 Juli 1899, op de vraag van een dokter in de geneeskunde: „Wat betreft de reeds vroeger gedane proefnemingen, deze kunnen toegelaten worden, mits alle gevaar uitgesloten is van bijgeloof en ergernis . . . Wat betreft de nieuwe proefnemingen, deze zijn niet geoorloofd, waar het gaat om feiten, die zeker de krachten der natuur te boven gaan; bestaat er dienaangaande twijfel, dan mogen zij geduld worden, mits men vooraf verklare, dat men geen deel wil nemen aan praeternatuurlijke verschijnselen, en mits alle gevaar van ergernis uitgesloten weze.”

Lit.: A. Fonck, in Dict. de Théol. cath. (VII Parijs 1922, 357); O. E. Dignant, Tractatus de virtute religionis (Brugge [3]1921, 192); Potters-Koenraadt, Verklaring van den Katechismus der Ned. bisdommen (IV [3]1929, 34); verder alle handb. van moraaltheologie. *A. Janssen.*

Hypnum, → Slaapmos.

Hypo (Gr. hupo = onder) of natriumhyposulfiet (scheik.) is geen verbinding van onderzwaveligzuur, zooals deze naam, die vnl. in de photographie gebruikt wordt, doet vermoeden, maar → natriumthiosulfaat ($Na_2S_2O_3$).

Hypocentrum (geol.) de aardbevingshaard (→ Aardbeving).

Hypochaeris, → Biggenkruid.

Hypochlorieten (scheik.) zijn de zouten van het in watervrijen toestand niet bekende onderchlorigzuur, HClO. De term wordt gewoonlijk gebruikt als verzamelnaam voor de tot bleekdoeleinden gebruikte h. van natrium (Eau de la → Baraque), kalium (Eau de → Javelle) en calcium (→ Bleekkalk). Al deze stoffen zijn geen zuivere h., maar mengsels met de overeenkomstige chloriden. *Zernike.*

Hypochondrie is een toestandsbeeld, geen ziektebeeld op zich zelf. H. is de ziekelijke opmerkzaamheid omtrent eigen gezondheidstoestand met de neiging zich het bestaan eener ziekte in te beelden. De zgn. neurastheen (→ Neurasthenie) is in staat zich op grond van onbeduidende verschijnselen, of zonder verschijnselen, een ernstige ziekte toe te schrijven. Er bestaat een wisselwerking tusschen ziekte-inbeelding en ziekte-angst. De vrees voor ziekte is dikwijls de bron van allerlei functioneele verschijnselen en gewaarwordingen in de streek, waar de gevreesde ziekte wordt gelocaliseerd. Deze functioneele verschijnselen dragen dan het kenmerk van de primitieve kennis en voorstelling van den leek omtrent bouw en verrichtingen van de organen (vgl. → Hysterie).

H. komt voor bij verschillende vormen van psychopathie, bij depressieve toestanden, schizophrenie en enkele beginnende organische psychosen (arteriosclerose, dementia paralytica).

Aan het feit, dat de onaangename gewaarwordingen dikwijls in de streek der hypochondria (Gr. hypo = onder, chondros = kraakbeen) — dit zijn de deelen, die in de streek onder de ribbekraakbeenderen liggen — gevoeld worden, heeft het toestandsbeeld den naam h. te danken. *Franke.*

Hypocoristicum (< Gr. hypokorizein = liefkoozend spreken) of vleinaam (Duitsch: Kosename) heet elke verkorting van een langeren → persoonsnaam, waarbij aan een affectief element kan gedacht worden: Jan, Jantje, Henk, Fritsje, Wim; D. Hänsel, Hansi, Willi; Eng. Dick, Ned, Fred enz. Daar in vele gevallen het element van teederheid niet duidelijk uitkomt, is het dikwijls voorzichtiger te spreken van een verhouding van korten naam (D. Kurzname) tot vollen of langen naam (D. Vollname) eer dan van eigenlijk hypocoristicum. *Mansion.*

Hypocrisie, → Schijnheiligheid.

Hypocycloïde, → Epicycloïde.

Hypoderma bovis, → Runderhorzel.

Hypodermis, lederhuid. → Huid.

Hypodorisch, van de Grieksche muziekleer stammende benaming voor de lage afdeeling der Gregoriaansche re(D)-ladder. → Gregoriaansche zang (sub III).

Hypogeum, naam van de onderaardsche graven in de Oudheid, waarvan het voornaamste vertrek diende tot verblijfplaats van den doode. Van het bekendste type is het in steen gebouwd h. (Mycene, Rhodus, Rome), waarboven zich vaak een monumentaal gedenkteeken verhief (pyramiden in Egypte, mausoleum te Halicarnassus, graven van de Via Appia). Soms werd het h. in oude groeven (Syracuse), in tuf (Etrurië, catacomben) of in rotssteen aangebracht, met rijk, hetzij inwendig (Chiusi catacomben), hetzij uiterlijk decor (Syrië, Perzië). In primitieve tijden of bij eenvoudiger omstandigheden (Troje, Thessalië, Etrurië, Krim) was het h. een eenvoudig graf, met een laag aarde bedekt. *E. De Waele.*

Hypogynische bloem, → Bloem.

Hypokinese staat tegenover → hyperkinese als neurologische term.

Hypokristallijn, → Holokristallijn.

Hypolais, → Spotvogel.

Hypolydisch, van de Grieksche muziekleer stammende benaming voor de lage afdeeling der Gregoriaansche fa(F)-ladder. → Gregoriaansche zang (sub III).

Hypomixolydisch (muziek), benaming van den → hypermixolydischen kerktoon; na Boethius veranderd om wille van de symmetrie met andere namen. → Gregoriaansche zang (sub III).

Hyponastie, → Epinastie.

Hypopharinx, een bij vele stekend-zuigende insecten, zooals muggen, voorkomende speekselbuis. Het is een van den mondbodem uitgroeiende buis, waarlangs het speeksel in de wond vloeit om de bloedvaten te verwijden en het bloed onstolbaar te maken.

Hypophosphieten, zouten van onderphosphorigzuur. In de geneeskunde worden calciumhypophosphiet, $Ca(H_2PO_2)_2$, en natriumhypophosphiet, NaH_2PO_2, gebruikt om het phosphorgehalte der beenderen te verhoogen. Zij kunnen resp. verkregen worden door digestie van gelen phosphor met kalkmeth en ontleding van het calciumzout met natriumcarbonaat.

Lit.: Ned. Pharm. ([5]III). *Hillen.*

Hypophrenisch (< Gr.) beteekent: beneden het middenrif gezeten; wordt in de pathologische anatomie en in de kliniek gebruikt als nadere bepaling van plaats.

Hypophrygisch, van de Grieksche muziek-

l e e r stammende benaming voor de lage afdeeling der Gregoriaansche mi(E)-ladder. → Gregoriaansche zang (sub III).

Hypophyse, 1° (d i e r k.) → Hersenaanhangsel. 2° In de p l a n t k. verstaat men onder h. een cel van de kiem der hoogere planten, die ligt tusschen den embryodrager en het → embryo en die in geringe mate deelneemt aan de vorming van het worteltje.

Hypospadie (g e n e e s k.), misvorming der pisbuis, waarbij zich de uitmonding, i.p.v. aan den voorkant, aan den onderkant van het mannelijk lid bevindt. Behandeling kan slechts chirurgisch zijn.

Hypostasie (b i o l o g i e), → Epistasie; (t h e o l o g i e) → Hypostatische vereeniging ; Persoon.

Hypostasis of hypostasie, → Hypostatische vereeniging; Persoon.

Hypostatische vereeniging. De vereeniging van de goddelijke en menschelijke natuur in Christus komt niet tot stand door een moreelen band, niet op accidenteele wijze, zoodat in Christus een tweevoudige persoonlijkheid zou zijn, nl. een goddelijke en een menschelijke. Christus is één persoon met twee naturen, de goddelijke en de menschelijke. Deze zijn in Christus vereenigd, omdat zij naturen zijn van één persoon — één hypostasie. Daarom wordt deze vereeniging der beide naturen in Christus h. v. genoemd. Het dogma der h. v. is het gronddogma in de leer der → Menschwording. → Christus.

L i t. : → Christus. *Kreling.*

Hypostylus (Gr.), ruimte, waarvan het dak gedragen wordt door zuilen; speciale benaming voor de dwarsliggende zuilenzaal achter het peristyl bij de Egypt. tempels; hierbij bestonden de twee middenrijen uit hoogere zuilen, die aldus het middelste gedeelte van het dak hooger ophieven, en aan de zaal een stemmige bovenverlichting gaven. *W. Vermeulen.*

Hyposulfiet, → Hypo.

Hypotaxis, → Zin.

Hypotenusa, → Driehoek.

Hypotheca, Romeinsch-rechtelijk de overeenkomst van partijen, waarbij bedongen werd, dat de → „invecta et illata” (bij pacht van landerijen: landbouwinventaris, veldvruchten; bij huur van huizen: inboedel) tot zekerheid zouden strekken voor de betaling van pacht of huur. Eigendoms- noch bezitsoverdracht waren vereischt (anders bij → fiducia, → pignus). Bleef betaling achterwege, dan kon de schuldeischer zich in het bezit doen stellen van de „invecta et illata”; zoodoende werd pressie uitgeoefend op den pachter(huurder)-schuldenaar. Gebruikelijk was, dat de schuldeischer tevens bedong het recht om tot executie van het goed over te gaan, zoodat hij zich dan zelf betaling verschafte uit de opbrengst (→ Hyperocha). Doordat de praetor aan dgl. partijafspraken zakelijke werking (werking tegenover derden) is gaan toekennen, is de h. ten slotte uitgegroeid tot een volslagen zakelijk recht. Roerende en onroerende goederen konden er mede belast worden; men breidde de h. uit tot andere schulden dan die ter zake van pacht of huur. Zie ook → Hypotheek. *Hermesdorf.*

Hypothecaire obligatie is een schuldbrief of obligatie, waarvan de rentebetaling en aflossing zijn verzekerd door hypotheekstelling door of vanwege den debiteur. Daar de h. o. als regel aan toonder luidt, wordt de hypothecaire inschrijving als regel gesteld ten name van een vertrouwenspersoon of → trustee, die eventueel de belangen der obligatiehouders heeft waar te nemen. *Huysmans.*

Hypotheek. Ned. Naast het recht v. verhaal op de roerende en onroerende goederen van den schuldenaar, dat aan alle crediteuren gemeen is (art. 1177 B.W.), kan een bepaalde schuldeischer zich meer zekerheid voor de betaling eener schuld verschaffen door op een bepaalde, daartoe uitdrukkelijk verbonden, onroerende zaak, die aan een ander (schuldenaar of derde) toebehoort, een zakelijk recht te vestigen, met de bedoeling om zijn vordering bij voorrang op dat goed te kunnen verhalen. Dit zakelijk recht is het recht van hypotheek.

Voor h. zijn alleen vatbaar: 1° onroerende goederen met hun toebehooren; 2° het vruchtgebruik van onroerende goederen; 3° de opstal; 4° het recht van erfpacht; 5° het recht van grondrenten; 6° het recht van beklemming (art. 1210, lid 1-6). H. op roerende goederen is niet mogelijk (art. 1213 B.W.) behalve op schepen van 20 m^3 of grooter (art. 318, k-p, W.v.K.).

Is het recht van h. eenmaal op een bepaalde zaak gevestigd, dan blijft deze zaak daarmee belast, in welke handen zij ook overgaat (art. 1209). De h. strekt zich uit op latere verbeteringen van het goed en ook tot hetgeen door aanwas of opbouw daarmee wordt vereenigd (art. 1211 B.W.). Wanneer een onverdeeld aandeel in een onroerend goed met h. is bezwaard, blijft na de verdeeling deze h. alleen gevestigd op het gedeelte, dat aan den hypotheekgever is toebedeeld (art. 1212 B.W.). H. kan slechts worden verleend door dengene, die de bevoegdheid heeft het bewaarde goed te vervreemden (art. 1214 B.W.). Kan slechts in beperkte mate over een onroerend goed worden beschikt, dat kan dit goed ook niet anders dan in dezelfde beperkte mate worden bezwaard (art. 1215, 1216 B.W.).

De wetgever heeft bepaald, dat h. slechts bij authentieke akte (practisch: notarieele akte, somtijds vonnis) kan worden verleend; ook de volmacht tot het verleenen van h. moet bij authentieke akte worden verleden (art. 1217). In de akte van hypotheekstelling moeten nauwkeurig worden opgegeven de aard en ligging van het bezwaarde goed met aanduiding van de kadastrale kenmerken (specialiteitsbeginsel). Verder moet deze akte bevatten: de vermelding van de door h. te verzekeren schuldvordering en van de hoegrootheid van het bedrag, alsmede de namen van schuldeischer en schuldenaar. Ook worden de bedingen, die naar aanleiding der wet tusschen partijen mochten zijn gemaakt, in de akte opgenomen, nl. 1° het beding van e i g e n - m a c h t i g e n v e r k o o p, d.i. het bekende beding van art. 1223 B.W., waarbij de eerste hypothecaire schuldeischer onherroepelijk wordt gemachtigd bij wanbetaling van hoofdsom of renten het verbonden perceel in het openbaar te doen verkoopen. De wijze van verkoop moet geschieden volgens art. 1255 B.W. Nooit kan de schuldeischer worden gemachtigd zich het gehypothekeerde goed toe te eigenen. 2° Het h u u r b e d i n g, waarbij den eigenaar wordt verboden het bezwaarde goed te verhuren zonder toestemming van den hypothecairen schuldeischer, althans hem eenige beperking in deze wordt opgelegd (art. 1230 B.W.). 3° Het beding van n i e t z u i - v e r i n g b ij w i l l i g e n v e r k o o p (art. 1254 B.W.). Zuivering is een gerechtelijke handeling, waardoor op verzoek van den kooper het bezwaarde perceel wordt ontheven van alle hypothecaire lasten, die den koopprijs te boven gaan. De zuivering geschiedt door een gerechtelijke rangregeling overeenkomstig de art. 1256 vlg. B.W. en 551 en 562 W.v.B.Rv.

Bij willigen (vrijwilligen in tegenstelling met gedwongen of gerechtelijken) verkoop door den eigenaar van het goed en bij eigenmachtigen verkoop (zie onder 1°) kan zuivering alleen worden gevraagd, indien de verkoop plaats heeft in het openbaar met inachtneming van hetgeen in art. 1455 is bepaald. Om te voorkomen, dat de eigenaar van het bezwaarde goed te ongelegener tijd tot verkoop zou overgaan, kan bij speciaal beding deze zuivering worden uitgesloten; dit heeft alleen nut ingeval van willigen verkoop. Het genoemde beding kan slechts worden gemaakt door den eersten hypothecairen schuldeischer (1254 B.W.). Bij gerechtelijken verkoop is zuivering steeds mogelijk.

Het zakelijk recht van h. wordt eerst g e v e s t i g d door inschrijving in het hypotheekregister; deze registers worden bewaard op de kantoren der h. en van het kadaster, gevestigd in bij K.B. daarvoor aangewezen gemeenten; zonder deze inschrijving heeft het dus geen waarde (art. 1224 B.W.). De inschrijving geschiedt na overhandiging aan den hypotheekbewaarder van twee borderellen, die een uittreksel uit de akte bevatten (art. 1231 B.W.). Ook de drie genoemde bedingen moeten in dit register worden ingeschreven, willen zij tegenover derden zakelijke werking hebben; zij moeten dan ook in de borderellen worden opgenomen.

Hoofdregel is, dat de rang van de hypothecaire schuldeischers wordt bepaald naar de dagteekening van hun inschrijving (art. 1226) (twee uitzonderingen op dezen regel vindt men in art. 1227 en 1228 B.W.). Op eene zaak kunnen nl. meerdere h. worden verleend. Men onderscheidt dan tusschen eerste en tweede h. enz. Interesten of renten over de laatste twee jaren en het loopende jaar worden bij event. verkoop van het bezwaarde goed bij de hoofdsom gerekend (art. 1229). H., die op denzelfden dag zijn ingeschreven, zijn gelijk in rang (art. 1226 B.W.). De kosten der inschrijving zijn voor den schuldenaar, tenzij het tegendeel is bedongen (art. 1237 B.W.).

Het recht van h. gaat te niet: 1° door het geheel te niet gaan der verbintenis, ter verzekering waarvan de h. strekt (art. 1253, 1°, B.W.), bijv. door betaling der schuld; 2° door afstand van den schuldeischer (art. 1253, 2°); 3° door zuivering ten gevolge van gerechtelijke rangregeling (art. 1253, 3°); 4° door het geheel te niet gaan van het bezwaarde goed. Voor geval van brand is het gebruikelijk een assurantiebeding te maken, waarbij de hypothecaire schuldeischer bij brandschade aan het bezwaarde perceel een recht wordt toegekend op de assurantiepenningen; dit beding wordt in de akte opgenomen, doch niet ingeschreven, aangezien het toch geen zakelijke werking kan hebben. Is de h. te niet gegaan, dan moet de inschrijving worden doorgehaald (geroyeerd). Zie art. 1239-1241 B.W.

Bijzondere verschijningsvormen van de h. zijn de crediethypotheek en de trusthypotheek. De **crediethypotheek** strekt tot verzekering van nog niet bestaande schulden; zij komt vooral voor in het bouwvak. De bouwer neemt dan h. op de goederen; deze strekken, naarmate de bouw vordert, en tot een bepaald bedrag, ter verzekering van event. schuld. Verder wordt door de jurisprudentie erkend de bankhypotheek, d.i. een crediethypotheek, door een bank bedongen op het goed van een cliënt voor hetgeen deze aan de bank zal schuldig worden. De h., die wordt gevestigd tot zekerheid van een schuld, voortkomende uit obligatieleening, wordt genoemd **trusthypotheek.** Als vertegenwoordiger en gevolmachtigde der schuldeischers (houders van obligaties aan toonder) treedt hier op een trustee, wiens naam in het register wordt ingeschreven. *Bronsgeest.*

Belg. recht. Wat betreft het hypotheekrecht, gelden in het Belg. recht ongeveer dezelfde bepalingen als die, voorzien door het Ned. B.W. Deze stof wordt beheerscht door de Wet van 16 Dec. 1851 op de „Voorrechten en Hypotheken”.

Art. 14 onderscheidt 3 soorten h.: de wettelijke, de conventioneele en de testamentaire.

1° De rechten en vorderingen, waaraan een wettelijke h. verbonden is, zijn die van de gehuwde vrouw op de goederen van haar echtgenoot; die van de minderjarigen en geïnterdiceerden op de goederen van hun voogd; die van de personen, die in een krankzinnigengesticht geplaatst zijn, op de goederen van hun voorloopigen beheerder; die van den staat, provinciën, gemeenten en publieke organismen op de goederen der ontvangers en beheerdersrekenplichtigen.

2° De conventioneele h. wordt geregeld bij de art. 73 vlg.

3° De erflater kan op een of meer onroerende goederen, door hem speciaal aangeduid, een testamentaire h. vestigen als waarborg voor de door hem gedane legaten (art. 44 al. 3).

Wanneer de h. niet werd overgeschreven op het register van den hypotheekbewaarder, bestaat het hypotheekrecht effectief; in voordeel van den h.-houder maar wanneer ook derde personen op den debiteur een vordering mochten hebben, die niet gewaarborgd is door h. of door een ander voorrecht, dan zal de h.-houder tegen hen zijn voorrecht niet kunnen doen gelden, zoodat het practisch voor hem slechts geringe beteekenis heeft.

Toestemming tot doorhaling van een hypothecaire inschrijving kan gegeven worden door den hypotheekhouder of zijn rechthebbende (vrijwillige handlichting), ofwel door de rechtbank (gerechtelijke handlichting). Vrijwillige handlichting heeft plaats bij notarieele akte. *Orban.*

De twee besluitwetten dd. 7 Jan. 1936, afgekondigd om de misbruiken in zake hypothecaire leeningen te keer te gaan, kunnen verdeeld worden in drie deelen, nl. a) reglementeering der hypothecaire leeningen; in iedere akte moeten verplichtend zekere gegevens worden vermeld, juiste rentevoet, enz. b) Instelling van contrôle op hypotheekbanken; deze contrôle kan het best vergeleken worden met die, welke ingesteld is voor de levensverzekeringsmaatschappijen. c) Oprichting van een Centraal Bureau voor Hypothecair Krediet; dit Centraal Bureau heeft tot doel het mobiliseeren der hypothecaire schuldvorderingen te vergemakkelijken en staat onder het beheer der Alg. Spaar- en Lijfrentkas. *J. Cardijn.*

Hypotheekwezen in Ned.-Indië. Ofschoon hypotheken aldaar beperkt zijn tot grond in zgn. Europeeschen eigendom of andere Eur. zakelijke rechten, is van hypothecair crediet sinds 1811 vrij ruim gebruik gemaakt jegens particuliere geldschieters (Weeskamer, pensioenfondsen, assurantie-maatschappijen, banken, particulieren). De agrarische expansie na 1870, de uitbreiding van het handels-, geld- en credietverkeer, en na 1918 de toenemende bebouwing in de stadsgemeenten, deden grooter behoeften aan hyp. crediet gevoelen; hierin werd voorzien door enkele, betrekkelijk kleine hypotheekbanken (de eerste is

de N.I. Hyp.-Bank, opgericht in 1892). Fiscale en andere moeilijkheden leidden tot oprichting in 1924 eener Hyp. Vereeniging te Batavia. Een bijz. positie neemt de Hyp.- en Grantbank te Medan in, wegens de rechtspositie der zgn. grants (verkavelingen van een door het Ned. Ind. Gouvernement op zelfbestuursgebied verkregen concessierecht).

L i t.: Kelling, Hyp. wezen in Ned. Ind. (Bandoeng 1928); Gedenkboek Jav. Bank (I Batavia 1928); Meded. Handelsver. Medan (Mei-Juni 1927). *Bogaardt.*

Hypotheekbank is een financieele instelling, als regel in den vorm eener N.V., die er haar beroep van maakt gelden bij het publiek op te nemen tegen afgifte van pandbrieven aan toonder om deze middelen weer aan derden uit te leenen onder hypothecair verband. De pandbrieven van solide h. vormen in N e d e r l a n d sedert jaren een gewild beleggingsobject. In den regel wordt jaarlijks minstens $2^1/_2$% der uitgegeven pandbrieven door loting afgelost, terwijl de h. op haar uitstaande hypothecaire vorderingen eveneens eene regelmatige aflossing vorderen. De winst eener h. wordt vnl. gevormd door het voordeelige verschil tusschen de rente der pandbrieven en de op beleggingen gekweekte rente, zoomede door de bedongen afsluitprovisies bij het plaatsen of verlengen van uitleeningen. De waarborg voor de houders van pandbrieven van solide h. is niet gelegen in een direct juridisch verband tusschen de verstrekte hypothecaire uitleeningen en de uitgegeven pandbrieven, doch is te zoeken in de algemeene credietwaardigheid der betreffende h. Deze credietwaardigheid vindt vooral haar basis in de statutair betrekkelijk eng begrensde bevoegdheden van het h.-bestuur, waardoor belegging als regel slechts mag geschieden onder eerste hypothecair verband met ruime overwaarden enz. en in het eigen kapitaal (waarop in den regel 10 à 20% is gestort) en de reserves der h. Het geplaatste kapitaal moet als regel minstens 10% der uitstaande pandbrieven bedragen. Einde 1933 bedroeg het werkkapitaal (gestort aandeelenkapitaal plus uitstaand pandbrievenbedrag) der 48 grootste, uitsluitend in Ned. werkende h. ca. 1 008 millioen gld., het gestort kapitaal en de reserves bedroegen te zamen ca. 57,7 millioen gulden. *Huysmans.*

In B e l g i ë zijn de hypotheekbanken minder bekend; de hypothecaire leeningen geschieden meestal door bemiddeling van notarissen. De levensverzekeringsmaatschappijen vinden in hypothecaire leeningen een graag gewild beleggingsobject. Daar vele kleinere h. waren ontstaan, waarvan de soliditeit te wenschen overliet en de practijken niet altijd eerlijk waren, drong zich een wettelijke reglementeering op. Voor de financiering nemen de h. doorgaans haar toevlucht tot uitgifte van kasbons op 5 of 10 jaar. Ook hier bestaat geen direct juridisch verband tusschen de uitleeningen en de kasbons. Daarom worden deze titels niet als pandbrieven betiteld. *J. Cardijn.*

Hypotheekbewaarder, verkorte aanduiding voor den bewaarder van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen. Hij is belast met de administratie van de openbare registers betreffende de onroerende goederen en de schepen. Zie ook → Kadaster; → Belastingen (sub I C).

Hypotheekrechten, retributie wegens door de overheid verrichte werkzaamheden t.a.v. hypotheken. In N e d. zijn de h. geregeld bij de gewijzigde wet van 3 April 1922, Stbl. 166, houdende een herziening van de tarieven voor verrichtingen aan de bewaringen van de hypotheken, het kadaster en de scheepsbewijzen. De totale opbrengst aan h. bedroeg over 1932: 1 292 700 gld. *M. Smeets.*

Het B e l g. r e c h t verstaat onder hypotheekrechten de vergelding voor de overschrijving of inschrijving van zekere akten op de registers van den bewaarder der hypotheken. Men onderscheidt twee soorten h. nl. de overschrijvings- en de inschrijvingsrechten.

Aan het o v e r s c h r ij v i n g s r e c h t zijn onderworpen de akten onder de levenden, hetzij onder kosteloozen, hetzij onder bezwarenden titel, waarbij een overdracht of een verklaring gedaan wordt van zakelijke onroerende rechten, inbegrepen het eigendomsrecht, doch uitgezonderd de voorrechten en hypotheken. Eveneens zijn aan de overschrijving onderworpen: de vonnissen, die in de plaats treden van dgl. akten, en de huurceelen, toegestaan voor meer dan negen jaar. Algemeen tarief 2%.

Aan het i n s c h r ij v i n g s r e c h t zijn onderworpen de akten van hypotheek. Algemeen tarief 0,20%. *Rondou.*

Hypotheekregisters, → Hypotheek.

Hypotheekverzekering (N e d.), verzekering, die een door hypotheek gedekte vordering tegen onverhaalbaarheid op het onderpand tot voorwerp heeft. Het gevaarsobject is hier niet de vordering, maar het onderpand.

In ruimeren zin kunnen onder h. worden begrepen andere verzekeringen, waardoor de rechthebbende t.a.v. een hypothecaire vordering zich tegen het risico van onverhaalbaarheid kan dekken, zooals de verzekering tegen brand van het onderpand, en verzekering van het zgn. hypothecair belang. In het laatste geval verbindt zich de verzekeraar om aan den hypothecairen schuldeischer diens vordering te betalen, indien de met betrekking tot het onderpand gesloten brandverzekering hem geen schadeloosstelling geeft. In dit verband zij art. 297 W.v.K. vermeld, bepalende dat de hypothecaire schuldeischer kan bedingen, dat in geval van schade aan het onderpand de door den eigenaar van een verzekeraar te ontvangen schadeloosstelling aan hem, hypothecairen crediteur, zal worden uitgekeerd, en dat de verzekeraar, in geval van zoodanige schade, hiertoe verplicht is, nadat evenbedoeld beding aan hem is beteekend.

In de practijk wordt de onvolkomenheid dezer wettelijke regeling als een bezwaar gevoeld. *Ariëns.*

B e l g i ë. Het is toegelaten een hypothecaire schuldvordering te laten verzekeren; de verzekeraar zal in voorkomend geval het verschil tusschen de vordering en den verkoopprijs van het bezwaard goed bijpassen. Deze verzekering komt echter in de practijk weinig voor.

Aan de hand van art. 6, 2e lid, der wet van 11 Juni 1874 kan de hypotheekhoudende schuldeischer de goederen laten verzekeren, die tot het betalen zijner schuldvordering verbonden zijn. Hier geldt het een verzekering van het tot de betaling der schuldvordering verpande goed; bij rampgeval wordt dan de vergoeding bij voorkeur verbonden aan de voldoening van dezen schuldeischer. Bewuste schuldeischer kan nochtans het voordeel der verzekering slechts opeischen, voor zoover hij bij de rangschikking of in de verdeeling batig in aanmerking zou gekomen zijn, zoo het schadegeval was weggebleven (art. 8). Door deze bepaling wil de wet vermijden, dat de verzekerde schuldeischer bij het tenietgaan van het onderpand schadeloos zou worden gesteld, ook dan, wanneer zijn schuldvordering

in geval van verkoop niet in aanmerking zou gekomen zijn; zonder dgl. beschikking zou de schuldeischer uit de verzekering voordeel trekken, wat tegen den aard der schadeverzekering indruischt. *V. Eeckhout.*

Hypothermie (g e n e e s k.), verlaging van de temp. van het bloed. Komt voor bij zwaktetoestanden na koorts, bij bevriezing, na sterk bloedverlies, bij vergiftiging met alcohol, aether, chloral, amylenhydraat, paraldehyd, morphine en nog enkele andere vergiften.

Hypothese, h i s t o r i s c h e, is het voorloopig aannemen van een of meer hist. feiten om andere hist. feiten of verschijnselen in hun oorzakelijke betrekkingen te kunnen verklaren. De hist. h. mag met geen vaststaande feiten in strijd zijn, zij moet op waarschijnlijke gronden berusten, met den actueelen stand van het onderzoek overeenkomen en de verwachting wettigen, dat zij door verder onderzoek als zeker zal kunnen worden bevestigd.

L i t.: A. Feder, Lehrb. der hist. Methodik (Regensburg ³1924). *F.Sassen.*

Hypothetisch (g r a m m.), → Zin.

Hypotrachelion (b o u w k.), het gedeelte van de zuil tusschen de bovenste zuilentrommel en het kapiteel.

Hypotypose (< Gr., = afbeelding) (s t ij l l e e r), zeer levendige, kleurige, echt schilderachtige beschrijving van een feit of daad. Een redenaar of dichter leidt ze vaak in met de woorden: ik zie, nl. in de verbeelding.

Hypsipyle (G r. m y t h.), dochter van Thoas, den koning van Lemnos. Toen de Lemnische vrouwen uit jaloerschheid alle mannen vermoordden, deed H. in het geheim haar vader naar het eil. Chios ontkomen. Op haar vlucht in handen van zeeroovers gevallen, moest zij de hoede op zich nemen van Opheltes, den jongen zoon van koning Lycurgus van Nemea. Maar toen Opheltes ten gevolge van haar onachtzaamheid door een slangenbeet omkwam, beschermden de Argiven haar tegen den toorn van Lycurgus. De sage is behandeld door Euripides in zijn Hypsipyle, door Apollonius van Rhodus en door Statius in zijn Thebais. *Weijermans.*

Hypsistariërs, sekte der 4e eeuw, in Cappadocië. Over hen schreven Gregorius van Nazianze en Gregorius van Nyssa. Hun leer was een mengsel van Joodsche en Oostersche elementen.

L i t.: Cumont, Die oriental. Religionen im röm. Heidentum (1914).

Hypsographische curve (g e o l.), graphische voorstelling van de frequenties van de verschillende hoogte- (en diepte-)niveau's op aarde. → Continenten.

Hypsometer, een kwikthermometer, die, door middel van een zeer nauwkeurige meting van het kookpunt van water, het bepalen van de hoogte van een plaats mogelijk maakt. Het gebruik van dezen hoogtemeter berust hierop, dat het kookpunt van den luchtdruk en de luchtdruk van de hoogte boven den zeespiegel afhankelijk is.

Hyptis. Deze plant behoort met 300 soorten tot de lipbloemigen en komt voor in Brazilië. De zaden van H. spicigera bevatten 30% olie, geschikt voor vernissen en verfstoffen. Het kruid van H. suaveolens bevat menthol.

Hyraceeën, → Klipdassen.

Hyraceum, → Dasjespis.

Hyraut, → Heraut.

Hyrcania, Klassieke naam van Perzische landstreek (Goergan). H. was een der satrapieën, waarin Darius I het Perzische rijk verdeelde. De hoofdstad was Zadracarta (waarsch. nabij het huidige Astrabad), o.a. door Alexander den Grooten veroverd. Hyrcanische Zee is bij Klass. schrijvers de Kaspische Zee. Vgl. → Goerka (2°). *Simons.*

Hysop (Hyssopus), lipbloemige halfheester met sterk riekende bladeren, die wel wordt gebruikt als toekruid en ook wel dient bij likeurbereiding.

Hysop (Hyssopus officinalis).

G e b r u i k i n d e n e e r e d i e n s t. De hysop werd gebruikt bij besprenkeling met offerbloed (Ex. 12. 22; Lev. 14. 4). Volgens een zekere lezing van een evangelietekst diende de stengel van deze plant om Christus aan het kruis de in azijn gedrenkte spons aan te bieden (Joh. 19. 29). Thans wordt ze nog gebruikt bij de kerk- en altaarwijding ter besprenkeling met het → Gregoriaansch water. *C. Smits.*

Hyssopus, → Hysop.

Hystaspes, 1° Perzisch edelman uit het geslacht der Achemenieden. Hij was de vader van Darius I, die, als koning, hem de satrapie van Hyrcania toevertrouwde.

2° Broeder van Artaxerxes I, tegen wien hij een opstand leidde in Bactrië, doch verslagen werd (462 v. Chr.). *Simons.*

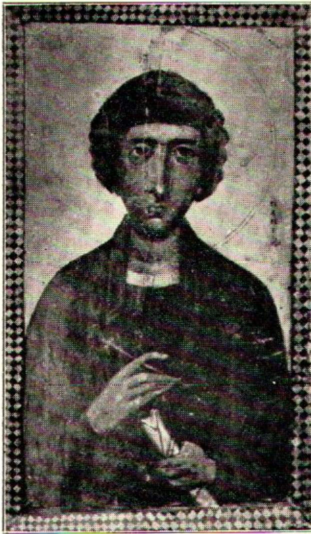
Hysterectomie (g e n e e s k.), operatieve verwijdering van de baarmoeder in haar geheel of voor het grootste gedeelte.

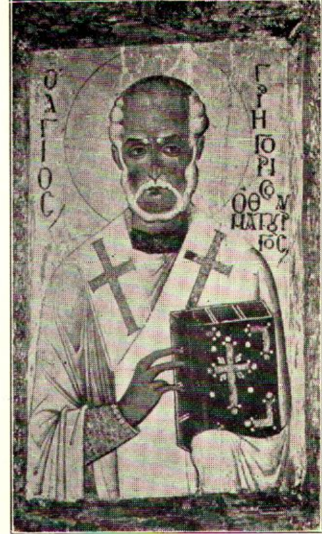
Hysterese (m a g n.) is het bij ferromagnetische stoffen optredende verschijnsel, dat de inductie B, behalve van de veldsterkte H op het oogenblik zelf, mede afhangt van de voorafgaande waarden van H. → Ferromagnetisme.

Hystereseverliezen treden in ferromagnetische stoffen op, als deze zich in een wisselend magneetveld bevinden. Iedere periode wordt de hysteresekromme (→ Ferromagnetisme) doorloopen, waarbij een energieverlies optreedt, dat evenredig is aan het oppervlak binnen de beschreven hysterese-lus. Dit energieverlies komt als **hysteresewarmte** vrij, waardoor het materiaal warm wordt. Om zoo weinig mogelijk energie te verliezen en omdat een te hooge temp. schadelijk zou kunnen zijn, tracht men de hystereseverliezen te verkleinen door materiaal met kleine coërcitiefkracht te gebruiken (bijv. in dynamo's, transformatoren, electromotoren enz.). Tezamen met de → Foucaultstroomen vormen de hystereseverliezen de ijzerverliezen. *Elenbaas.*

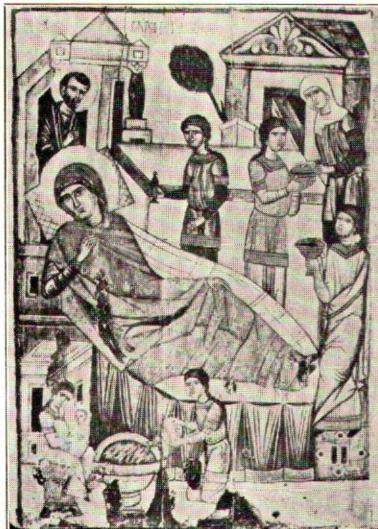
Hysterie. Wezen. H. is een medische term, afgeleid van het Gr. woord hustera = baarmoeder. Reeds in de Klassieke Oudheid onderscheidde men deze geestesziekte bij vrouwen en schreef haar toe aan afwijkingen in de baarmoeder, omdat men een engen samenhang met haar geslachtsleven vermoedde.

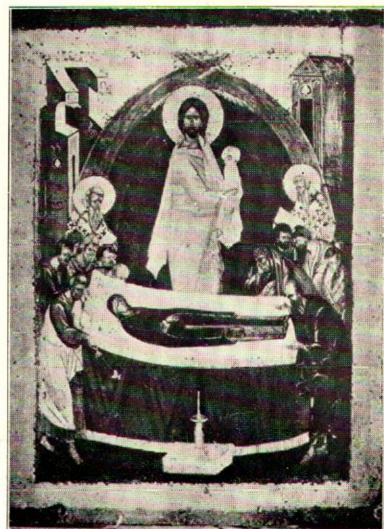
ICOON I

Eerste rij, van links naar rechts: De H. Pantaleon (Kiew, eind 9e eeuw); De H. Maagd van Wladimir (Moskou, eind 11e eeuw); De H. Gregorius de Wonderdoener (Leningrad, 12e eeuw). Tweede rij: Christus (Moskou, 13e eeuw); Detail uit de H. Drievuldigheid van A. Roeblew (Moskou, 1408); De H. Maagd (Moskou, ca. 1450). Derde rij: Geboorte van de H. Maagd (Moskou, 14e eeuw); De H. Paulus van A. Roeblew (Moskou, ca. 1410); De dood van Maria van Theophanes den Griek (Moskou, ca. 1405).

ICOON II

De H. Maagd (Moskou, 15e eeuw).

De H. Maagd van Theophanes den Griek (Moskou, ca. 1405).

Annuntiatie van Emanuel Tzane (Berlijn, ca. 1640).

De H. Demetrius (Moskou, ca. 1590).

De moderne psychiatrie heeft den naam h. gehandhaafd, ondanks betere inzichten in haar wezen en het feit, dat het mannelijk geslacht er geenszins van verschoond is. Onder leeken heerscht ook thans nog veelal de onjuiste meening, dat h. de verzamelnaam is voor allerlei min of meer onaangename eigenschappen en nerveuze verschijnselen bij vrouwen, die, behept met normalen geslachtelijken aanleg, niet in gelegenheid zijn hun neigingen te bevredigen.

De moderne inzichten in het h.-probleem hebben veeleer geleerd, dat een stoornis in de psycho-sexueele ontwikkeling (infantilisme) de bron van vele hysterische reacties is; deze stoornis staat nl. de mogelijkheid van een volmaakt gezonde hetero-sexueele objectkeuze, waaraan elk infantiel egoïstisch streven vreemd is, in den weg. Dit is een belangrijke hinderpaal voor een harmonische persoonsontwikkeling en een harmonisch afreageeren van de affecten. Men houde dan ook in het oog, dat in de eerste plaats door geslachtsgemeenschap h. niet wordt voorkomen en dat in de tweede plaats gemis aan geslachtsgemeenschap een volkomen geestelijke gezondheid van het normaal hetero-sexueele individu geenszins uitsluit.

De genoemde stoornis in de psycho-sexueele ontwikkeling is echter niet specifiek voor de h.; en wanneer men spreekt van een stoornis in de harmonische ontwikkeling der persoonlijkheid, dan is dit een omschrijving van het algemeene begrip → psychopathie. Men heeft de psychopathische reactie-vormen ingedeeld in een aantal groepen door een min of meer kunstmatige afgrenzing van reeksen van psychopathische verschijnselen; deze groepen hangen dus genetisch samen en gaan symptomatisch in elkaar over. Behoorende tot de groep der → neurosen, is de h. ook een psychopathische reactievorm. Toch dient hierbij te worden opgemerkt, dat er hysterische reacties kunnen optreden bij individuen, wier prae-morbide persoonlijkheid geen duidelijke psychopathische (hysterische) trekken vertoont. De hysterische verschijnselen zijn nl. reacties op endogene en exogene factoren, waartusschen een zekere wisselwerking bestaat; de endogene factor is de aangeboren dispositie tot hysterische reacties, de exogene factoren zijn bepaalde emotioneele gebeurtenissen, welke een psychisch trauma teweegbrengen. De qualiteit of intensiteit van de reactie geeft echter in het algemeen geen aanwijzing omtrent den invloed van den endogenen factor eenerzijds en den exogenen factor anderzijds: m.a.w. in het algemeen gesproken kan een belangrijke emotioneele gebeurtenis bij een nauwelijks aan te toonen endogene dispositie dezelfde reactie te voorschijn roepen als een objectief onbelangrijke factor bij een duidelijk uitgesproken dispositie. Er komen nu zonder twijfel gevallen van h. voor, waarbij in de praemorbide persoonlijkheid geen duidelijke dispositie is aan te toonen; indien een groot onheil bij zulk een persoonlijkheid hysterische reacties te voorschijn roept (o.a. de oorlogsneurosen blijken hier voorbeelden van), dan is hier dus niet onvoorwaardelijk sprake van hysterische psychopathie; hier geldt dan uitsluitend als endogene factor de beperkte tolerantie, welke nu eenmaal ook de psyche van den geestelijk gezonden mensch eigen is. Het is daarom ook juister niet te spreken van „hysterische” reactie, maar van „psychogene” reactie. Van hysterische reactie spreke men alléén, wanneer er als endogene factor een duidelijk „hysterisch karakter” aanwezig is.

De → psycho-analyse heeft het inzicht in de structuur en de functie van het hysterisch karakter zeer verdiept. De intolerantie van het hysterisch karakter voor bepaalde emotioneele gebeurtenissen vindt haar oorsprong in de ongeschiktheid deze psychotraumatische belevingen tot oplossing en aanpassing te brengen, ze uit de herinnering weg te vagen door „verdringing” naar het onbewuste geestesleven. Volgens Freud is het mislukken van deze verdringing de aanleiding tot de neurotische stoornissen. Er vormen zich nl. emotioneele complexen buiten het bewustzijn, die een gesensibiliseerde geestes-constellatie teweegbrengen, waaruit latere psycho-traumatische belevingen gemakkelijk de hysterische neurose te voorschijn kunnen roepen. Dikwijls gaat het om emotioneele gebeurtenissen (psychische traumata) in de jeugd. Deze manifesteeren zich bij zware hysterische reactievormen veelal in den „retour à l'enfance”, waarin de patiënt zich als kind gedraagt en het psychisch trauma weer opnieuw beleeft (Carp).

Kenmerken. Het hysterisch karakter draagt verschillende kenmerken, waarin in het bijzonder een uitgesproken insufficiëntie tot uiting komt; het draagt veelal de kenmerken van de algemeene nervositas, de labiliteit van het vaso-vegetatieve zenuwstelsel of den asthenisch-sensitieven aanleg. De reeds genoemde stoornis in de psycho-sexueele ontwikkeling (sexueel infantilisme) manifesteert zich in het ontbreken van een gezonde hetero-erotiek. Er bestaat o.m. een ziekelijke behoefte zich in het middelpunt der belangstelling te plaatsen, een zekere „Geltungsbedürfnis”, kwetsbaarheid, coquetterie, excentriciteit, door de zucht anders te doen dan een ander, een neiging tot flirtation, gepaard aan een sexueele frigiditeit; ook de zucht tot lasteren, intrigeeren typeert het hysterisch karakter; er bestaat nauwelijks een onaangenamen karaktertrek, dien men niet reeds in het hysterisch karakter heeft opgenomen. Jaspers stelde een grondtrek vast: meer te schijnen dan men is. Men hoede zich echter voor generaliseeren.

De hysterische reacties onderscheidt men in lichamelijke en geestelijke. Een physiologisch-anatomisch substraat kent men niet. De lichamelijke verschijnselen der h. noemt men „functioneel”; het zijn lichamelijke „projecties” van geestelijke conflicten; deze omzetting noemt men: conversie. Kenmerkend voor de lichamelijke verschijnselen van de h. is, dat zij een beeld geven van een min of meer primitieve kennis van den leek omtrent bouw en verrichtingen van eigen lichaam: bijv. de hysterische analgesie breidt zich regionair uit (hand, arm, lichaamshelft enz.) en niet segmentair volgens de wortelverdeeling der sensibele banen of volgens het verloop der periphere zenuwen.

De **lichamelijke verschijnselen** zijn te verdeelen in sensibele, sensorische, motorische en de zgn. orgaanneurosen. Men ziet gevoelloosheid of overgevoeligheid voor verschillende qualiteiten; deze bestaat soms over het geheele lichaam, soms over een lichaamshelft of een kleiner deel of op de slijmvliezen. Men ziet ook afwijkingen in de zintuigelijke functies; een typische stoornis in de gezichtsfunctie is het concentrisch beperkt gezichtsveld. Charcot beschouwde een aantal lichamelijke verschijnselen als hysterische „stigmata”, o.a.: afwezigheid der pharynxreflex, anaesthesieën, ovarie bij de vrouw (d.i. pijn in de streek der ovaria).

De motorische verschijnselen zijn verlammingen, contracturen, tremoren; de normale reflexen aan extremiteiten en buikwand zijn behouden, veelal verhoogd.

De orgaan-neurosen staan in verband met een labiliteit van het vaso-vegetatieve zenuwstelsel; men ziet aldus allerlei stoornissen in hart en bloedvaatstelsel, in de ademhalingsorganen en het spijsverteringskanaal.

De **geestelijke reacties** zijn: stemmingsanomalieën, angsttoestanden, bewustzijnsinzinkingen, hallucinaties, amnesieën, delieren, pseudo-dementie en de accessen. De accessen zijn de hysterische toevallen; zij zijn soms moeilijk van epileptische toevallen te onderscheiden; de stoornissen in pupilreflexen en andere reflexen bij de epilepsie maken de differentiaaldiagnose mogelijk. Ook het → Gansersche syndroom en de → traumatische neurose zijn hysterische reactievormen. Een algemeen kenmerk der hysterische verschijnselen is, dat zij een bepaald doel hebben (afweer, onbewuste sexueele bevrediging, veilig-stelling, zelfbestraffing) (Carp). Men spreekt ook wel van „een vlucht in de ziekte”. De middelen, waardoor in de hysterische verschijnselen uitdrukking gegeven wordt aan wenschen, vreezen en ambivalente strevingen, zijn primitieve, instinctieve en gepraeformeerde uitingsvormen (Kretschmer).

De h. berust nimmer op **simulatie**; zij vindt haar oorsprong in het onbewuste geestesleven van den patiënt.

Lit.: Kretschmer, Hysterie; id., Medizinische psychologie; Carp, De neurosen; Rümke, Allg. psychol. und psychoanalyt. Auffassungen über Hysterie; Psych. en Neurol. Bladen (jg. 1935, nr. 4 en 5). *Franke.*

Hystrichidae, Histrix, → Stekelvarken.

Hythe, badplaats in het graafschap Kent, Engeland. Vroeger havenstadje, behoorend tot de → Cinque Ports. Ca. 9 000 inwoners.

Op de **conferentie te Hythe** 15-16 Mei 1920 gehouden, waren Frankrijk en Eng. vertegenwoordigd door Millerand en Lloyd George; een accoord werd getroffen over de Duitsche herstelbetalingen, bevattende een jaarlijksch vast bedrag en een jaarlijksch afwisselend bedrag volgens de betalingscapaciteit van Duitschland. *Cosemans.*

H-zuur is een in de scheik. veel gebruikt tusschenproduct bij de bereiding van organische kleurstoffen met de samenstelling 1,8 diamidonaphtol — 3,6 disulfonzuur. Het wordt bereid uit de bij de steenkolenteer-distillatie verkregen middenolie.

I

I, negende letter van het alphabet. Het letterteeken gaat via de Grieksche jota terug op de Semietische jod, een medeklinkerteeken. In het Latijn staat de i behalve met klinker-, ook met medeklinkerwaarde. In de Ned. spelling stelt de i een hoogen klinker voor, die ontstaat door het voorste deel der tong naar het harde gehemelte te bewegen. De punt boven de i ontstond waarsch. ongeveer in de 14e eeuw uit een accent ′, dat men tot meerdere duidelijkheid wel boven de i plaatste.

इ	Sanskrit
𒀀	Spijkerschrift (Medisch)
𓇋	Egyptisch (Hieroglyphen)
Ⲓ ⲓ	Koptisch
Ι ι	Grieksch
I	Oud-Latijn
ᛁ	Runen
ı ï	Gotisch
い | い	Japansch
И и | I i	Russisch
I	Unciaal
ı	Karolingisch (Minuskel)
𝔍 𝔦	Duitsch
I i	Moderne Antiqua

De letter I in verschillende alphabetten.

Als Romeinsch cijfer is I = 1. In afkortingen: I. in Rom. inscripties=(Lat.) imperator, keizer; I in de logica stelt voor het bijzondere, bevestigende oordeel, i in de wiskunde de imaginaire eenheid $\sqrt{-1}$ (→ Imaginair getal). Verder: ib. of ibid. =(Lat.) ibidem, terzelfder plaatse; i.b.d. = in buitengewonen dienst (komt bij titels voor); i.c. = (Lat.) in casu, in dit geval; id. = (Lat.) idem, de zelfde of hetzelfde; i.e. =(Lat.) id est, dat is, dat wil zeggen; I.H.S., zie → I.H.S.; I.K.P. = Indische Katholieke Partij; i.l. = (Lat.) in loco, ter plaatse; impr. = (Lat.) → imprimatur; In (scheik.) = → indium; incl. = inclusief; Ind. = Index of Indisch; inl. = inleiding; → I.N.R.I. = (Lat.) Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum; inst. = instituut; inv. = (Lat.) invenit, heeft gevonden, bij den naam van den maker op schilderij, ets, enz., geeft aan wie het stuk geconcipieerd heeft; inz. = inzonderheid; Io in scheik. = → ionium; i.p.i. = (Lat.) → in partibus infidelium; i.p.v. = in plaats van; Ir in scheik. = → iridium; ir. = → ingenieur; Is. bij Bijbelcitaten = het Boek → Isaias; Isr. = Israëlietisch; it. = (Lat.) item, eveneens; I.U.D. = (Lat.) iuris utriusque doctor, doctor in de beide rechten; i.v. = (Lat.) in voce, op dat woord; I.W. in verwijzingen naar wetsartikelen = Invaliditeitswet.

Iacchus (myth.), Oud-Attische godheid, die volgens de legende eertijds de processie der Atheners naar Eleusis aanvoerde, en later met jubelgeschreeuw aangeroepen werd. Hij was de zoon van Zeus en Demeter en werd, naar Pausanias' getuigenis, met een toorts voorgesteld. Door de gelijkenis der namen werd hij later geïdentificeerd met Bacchus. *E. De Waele.*

Iaçy, Roemeensche naam van → Jassy.

Iaia, naam van een schilder uit de Oudheid, die, naar Plinius getuigenis, uit Cyzicus afkomstig was en roem verwierf door het maken van vrouwenportretten.

Ialysus, Grieksch heros, naar wiens naam de stad genoemd werd, die aan de Noordkust van het eil. Rhodus ligt. Toen de stad Rhodus begin 5e e. v. Chr. gesticht werd, verloor de oude stad I. haar beteekenis.

Iamblichus, Oud-Grieksch romanschrijver, afkomstig uit Syrië; auteur van een tusschen 166 en 180 geschreven liefdesgeschiedenis, die zich afspeelt in Babylonië (vandaar de naam: Babulooniaka) en waarvan de helden zijn de trouwe echtgenooten Rhodanes en Sinonis. In de Bibliotheek van Photius zijn 16 boeken samengevat; niets anders is bewaard.

Iam proximus ardet Ucalegon (Lat., = Het brandt reeds bij buurman Ucalegon), citaat uit de Aeneïs van Vergilius bij zijn schildering van Troje's brand (Aen. 2. 311 vlg.). → Tua res agitur, paries cum proximus ardet.

Ianiculus, Mons, een van de heuvelen van Rome, op den rechteroever van den Tiber, onder Augustus als regio XIV bij het Oude Rome gevoegd en onder Aurelianus (270-275 n. Chr.) binnen den nieuwen vestingmuur getrokken. Op den top lag een burcht. De kleine koepelkapel van Bramante, naast de kerk van S. Pietro in Montorio, werd gebouwd op de plaats waar volgens late legende St. Petrus zou gekruisigd zijn.

Ianuarius Nepotianus, → Valerius Maximus.

Ianus, zeer oude Italische godheid (veelal vereerd te zamen met Vesta), god van poorten en doorgangen (Lat. iani) en deuren (Lat. ianua), vooral van de dubbele poort (Ianus geminus) aan den N.O. hoek van

het Forum te Rome, in vredestijd gesloten, in tijden van oorlog geopend, volgens de sage door → Numa Pompilius gebouwd. Hier verrees in 260 v. Chr. de Ianus-tempel (gelijkend op een doorgang met twee deuren), gewijd door → Duilius. In hist. tijd viermaal gesloten, waarvan driemaal onder Augustus. Verder is I. symbolisch de god van alle begin; de eerste maand (Ianuarius) en de eerste dag der maand zijn hem dan ook gewijd. I. werd afgebeeld met twee gezichten: I. geminus of I. bifrons (zie afb. op de as, dl. III, kol. 129). Zijn eeredienst werd verzorgd door den rex sacrorum.

Lit.: Roscher, Ausführl. Lex. der Gr. und Röm. Mythologie (II, 1, 15). *Witlox.*

Ianus Secundus. Ned. Humanist en dichter, * 14 Nov. 1511 te Den Haag, † 24 Sept. 1536 te Doornik. In 1532 ging hij met zijn broeder Nicolaus Grudius naar Bourges en behaalde er het licentiaat in de rechten. In 1533 keerde hij naar Mechelen terug en aanvaardde hij de benoeming van geheimschrijver van kardinaal Joannes Tavera, aartsbisschop van Toledo, en vertrok in 1536 naar Spanje. Op reis naar Tunis werd hij ziek en keerde naar huis terug. In Doornik ontving hij zijn aanstelling tot geheimschrijver van George van Egmond, bisschop van Utrecht. Zware koortsen sleepten hem echter vier dagen nadien ten grave.

Het werk, dat hem een wereldnaam heeft bezorgd, is een bundel geestige, erotische poëzie, 19 Lat. gedichten, die hij uitgaf onder den titel „Basia" (Het boek der Kusjes), dat in binnen- en buitenland zeer veel navolging vond. Ook schreef hij Elegieën, Epigrammen, Oden, dichterlijke Brieven, Lijkdichten, Woudzangen, Reisverhalen en nog een verzameling Brieven, waarvan de beste uitgave is die van Petrus Burmannus Secundus en Petrus Bosscha (Leiden 1821).

Lit.: J. H. Scheltema, Het boek der Kusjes van J. S. i. h. Ned. vertolkt (1902). Hierin ook de Lat. tekst. *Piet Visser.*

Iao, naam van Jehovah der Joden, zooals hij een paar keeren bij Grieksche schrijvers, alsook in magische geschriften der Oudheid voorkomt, en die met Dionysos of Helios gelijkgesteld wordt.

Iapetus (Gr. myth.), een Titaan, zoon van Uranus (de hemel) en Gaea (de Aarde); verwekt bij de Okeanide Asia (of Clymènè) Prometheus, Epimetheus, ook Atlas en Menoetius. Met de andere Titanen, die tegen Zeus in opstand waren gegaan, boet I. zijn vergrijp in den Tartarus.

Iapetus (sterrenk.) is de achtste der negen manen van Saturnus, in volgorde van toenemende afstanden tot de hoofdplaneet. Wanneer de aarde zich bevindt tusschen Saturnus en de zon, vertoont I. zich als een ster van de 12e grootte. De gemiddelde afstand tot Saturnus is $3^1/_2$ millioen km. De middellijn wordt op 1 800 km geschat. *de Kort.*

Iapydes, Illyrisch-Keltisch volk in Illyrië (N.W. Bosnië). Definitief onderworpen door Augustus in 35 v. Chr.

Iapygia (Klass. Oudheid), bij Gr. schrijvers en tot in den Rom. tijd naam voor het Z.O. deel van Italië, waarvan de grenzen naar het N. wisselen, doch gewoonlijk het gebied tot Tarente en Brindisi omvatten. Daar woonden reeds voor de Gr. kolonisatie in Italië de Iapyges, een Illyrische stam met een bijz. beschaving, die later sterk onder Gr. invloed zijn gekomen. Deze stam ondersteunde Demosthenes bij de Siciliaansche expeditie. Dikwijls worden zij, hoewel zonder voldoenden grond, met de Messapiërs geïdentificeerd.

Bij de dichters is I. de benaming voor Calabrië of Apulië.

Lit.: Lübkers Reallex. des klass. Altert. (Leipzig 1929). *Weijermans.*

Iarbas, myth. figuur, zoon van Iuppiter Ammon, koning der Gaetuliërs, van wien → Dido, toen ze Carthago stichtte, zooveel land kocht als met een ossenhuid omspannen kon worden. Tevergeefs dong hij naar Dido's hand.

Iaroe, andere naam voor Aaru of → Earoe.

Iason (Gr. myth.), zoon van Aison, die door Pelias, koning van Iolcus, wordt verjaagd. Daar I. later den troon van Iolcus opeischt, poogt Pelias, die door een orakel was gewaarschuwd voor den man met slechts één sandaal, hem kwijt te geraken door hem als leider van den tocht der → Argonauten uit te sturen ter verovering van het → Gulden Vlies. Teruggekeerd wreekt hij zich op Pelias met behulp van → Medea. Onder de wrakstukken van zijn ineenstortend schip, waarin hij lag te slapen, werd hij bedolven. *V. Pottelbergh.*

Iasos (Antieke geogr.), naam van een stad in Carië, ten Z. van Milete aan de kust gelegen. In de 5e e. v. Chr. werd de stad naar het tegenoverliggend eil. verlegd. Enkel de ruïnen bestaan nog.

Iatrochemie (< Gr. iatros = geneesheer) is de door Paracelsus ca. 1520 gepropageerde toepassing van de chemie op de medicijnen. Eenerzijds moesten de alchemisten niet zoozeer goud als wel geneesmiddelen trachten te maken, anderzijds moesten de artsen de ziekten leeren zien als een ontwrichting van de chemische evenredigheden in het lichaam. Beide wetenschappen waren destijds evenwel absoluut niet ver genoeg ontwikkeld om met vrucht te kunnen samenwerken, al viel er een enkel succes aan te wijzen, zooals het gebruik van arseenpreparaten tegen syphilis. Thans echter, nu men niet meer van i., maar van biochemie spreekt, kan men getuigen, dat Paracelsus' visie voor een groot deel in vervulling is gegaan. *Zernike.*

Iazyges vormden met de Roxolanen en Alanen den stam der → Sarmaten of Sauromaten in Z. Rusland. Als ruiters dienden ze in het Rom. leger, vooral in Brittannië. Onder Augustus en opvolgers bevolkten ze het land tusschen Donau en Theiss in Hongarije, voerden oorlog met Domitianus en Marcus Aurelius (Marcomannen-oorlog), werden onderworpen in 175 n. Chr. Uit deze I. en W. Slavische stammen ontstond het volk der Polen. *Witlox.*

I.B.A., → Inlichtingenbureau van den Bond van Adverteerders.

Ibach, Johannes Adolf, Duitsch klavierbouwer, * 20 Oct. 1766, † 14 Sept. 1818; richtte in 1794 te Barmen een fabriek op voor het bouwen van piano's en orgels. Later traden zijn zoons in de zaak en werden filialen opgericht te Keulen. De firma, thans Rudolf Ibach Sohn geheeten, kwam tot grooten bloei. *v. Beijnum-v. Essen.*

Ibadan, plaats in de Eng. kolonie Nigeria aan den spoorweg Lagos-Kano (I 536 D 4); geheel door wallen omgeven en bestaande uit een aantal nederzettingen, door groote marktterreinen en tuinen van elkaar gescheiden; ong. 250 000 inw., overwegend Mohammedaansch; Kath. missiestatie.

Ibadieten, → Charidzjieten.

Ibagué, hoofdstad van het dept. Tolima der rep.

Columbia, Z. Amerika; zeer schilderachtig gelegen op een hoogvlakte ten W. van de Magdalena-rivier, 1 300 m boven den zeespiegel; ca. 56 000 inw. I. is door spoorweg verbonden met Bogota en met de Pacific-lijn. Bisschopszetel.

Ibar, rivier in Joego-Slavië, 195 km lang; ontspringt op de N. Albaneesche Alpen, neemt rechts de Sitnica op en mondt uit in de W. Morava.

Ibarra, J o a q u i n, beroemd Spaansch boekdrukker, * 1725 te Saragossa, † 23 Nov. 1785 te Madrid. Drukker des konings en van de Kon. Academie. Hij ontwierp zeer fraaie letters voor zijn drukwerken, waarvan de beroemdste Don Quixote (in 4 dln. 1780) en Salustio (1772) zijn; de eerstgenoemde geldt als de fraaiste uitg. van Cervantes' meesterwerk. I.'s stijl is aan dien van Bodoni verwant. *Poortenaar.*

Ibas van Edessa, tegenstander van Rabboulas, dien hij in 435 als bisschop van Edessa opvolgde, aanhanger van Theodorus van Mopsueste, wiens werken hij in het Syrisch vertaalde. † 28 Oct. 457. Zeer bekend is zijn brief aan Maris den Pers (een van de drie kapittels), waarin hij én over Nestorius én over den H. Cyrillus afkeurend spreekt. De tegenstanders verweten hem vijandigheid ten opzichte van den H. Cyrillus en van het concilie van Ephese en Nestoriaansche gezindheid.

Beschuldigd op de synoden van Beiroet en Tyrus, veroordeeld en afgezet op de Rooversynode in 449, werd hij in eere hersteld op het concilie van Chalcedon in 451. Niettemin werd een hevige strijd tegen den brief gevoerd, waarin hij tevergeefs verdedigd werd door Facundus van Hermiane en den Romeinschen diaken Pelagius. Op het concilie van Konstantinopel in 553 werd de brief veroordeeld. In het Constitutum II werd evenwel terwille van genoemde beslissing van Chalcedon gezegd, dat de brief niet van Ibas was. Dit laatste was echter een voorwendsel, daarom onnoodig, omdat het concilie van Chalcedon als zoodanig geen oordeel over den brief geveld had. De andere werken van I.: vertalingen en commentaren, zijn verloren. Zie verder → Driekapittelstrijd.

L i t. : E. Sloots O.F.M., De diaken Pelagius en de verdediging der Drie kapittels (1936). *Sloots.*

Ibeke-Gembo (patrones: de H. Teresia), missiepost in Belgisch Kongo van de Paters van Scheut; apostolisch vicariaat Leopoldstad (mgr. J. Six). Volksstam Nkoendoe; ong. 35 000 inw. Gesticht in 1911. Gedoopten (1934): ca. 15 000. Gasthuis bediend door de Zusters der Kindsheid Jesu.

Ibembo (patroon: St. Norbertus), missiepost der Norbertijnen (Tongerlo) in Belgisch Kongo, apostolisch vicariaat Boeta (mgr. Van Uytven). Gesticht 1898. Volksstam Mabinza. Ong. 34 000 inw., 2 934 gedoopten (1934). Gasthuis en weeshuis (met kerk en resideerend priester-missionaris, aan den overkant van de Itimbiri), bediend door de Zusters van het H. Hart van Maria (Berlaar). I. is het middelpunt van het onderwijs in het vicariaat. Lagere scholen, normaalschool, vakschool en klein-seminarie (tot de 4e Lat. inbegrepen) door de Norbertijnen. Postulaat en noviciaat voor inlandsche broeders. *Vanneste.*

Iberia, Iberiërs, 1° oude benamingen voor een landschap in Azië (tegenw. → Georgië) en zijn bewoners.

2° Oude benamingen voor Spanje en zijn (volgens de voorstelling der Ouden) oorspr. bewoners. De Iberiërs waren een niet-Indo-Europeesche stam, die in het begin van de hist. tijden uit Afrika naar Spanje, Z. Frankrijk, Sardinië en Corsica is getrokken en waarvan de tegenw. Basken (Vascones) waarsch. de afstammelingen zijn. Hun taal, die slechts in een 100-tal inscripties is overgeleverd, is nauw verwant met het Baskisch en minder nauw met het Berbersch.

Ten gevolge van de immigratie der Kelten (ca. 500) uit N. Spanje, werden zij door de zich toen vormende Keltiberiërs verdrongen, doch wisten zich te handhaven in het Z. en N.W. van het schiereil. en in Aquitanië. Sedert de 3e eeuw v. Chr. waren zij onderworpen aan Carthagers en Romeinen. Bloeiende Iberische cultuur in Numantia.

L i t. : Reallex. d. Vorgesch. (VI 1925) ; Schulten, Numantia (I 1914) ; id., Tartessos (1922); Hübner, Mon. linguae Ibericae (1893). *Weijermans.*

Iberisch Bronnenland of Iberisch Randgebergte (ca. 40° - 42° 30′ N., 0° - 4° W.), gebergte aan den N.O. rand van het Spaansche rompgebergte, de Meseta, bestaande hoofdzakelijk uit een tweetal opgeheven breukranden in de richting N.W.—Z.O. van het Cantabrisch gebergte naar de Middellandsche Zee. De ondergrond van Palaeozoïsche gesteenten, leien, kwartsieten, komt in het N. in de Sierra de la Demanda aan den dag. Verder naar het Z.O. is het geheele gebied bedekt met Mesozoïsche lagen, bontzandsteen en krijt. Van het massief Sierra de la Demanda gaan de breukgebergten uit naar het Z.O., met één lengtedal en met slechts een enkele dwarsbreuk, het dal van de Jalon, met den verkeersweg Madrid—Saragossa.

Vele Sp. rivieren hebben in deze gebergten hun oorsprong, vandaar dan ook de naam I. B. De meeste wel in het Z. bij de Muela de San Juan (1 610 m). Zij hebben doorgaans diepe erosiedalen ingesneden en daardoor vele plateau's en tafelbergen doen ontstaan, bijv. de Parameras de Molina. In de kalkgebieden van Cuenca vindt men karstverschijnselen : grotten, dolinen of torcas, navas, meertjes die tijdelijk water hebben, enz.

Het klimaat is ruw in de hoogere deelen. Op enkele plateau's en langs de hellingen van de Noordelijke gebieden groeien veel beuken en eiken, meer naar het Z. pijnboomen. De dalen hebben een veel milder klimaat, en zijn dan ook goed bebouwd (wijnbouw). In de schralere deelen belangrijke schapenteelt (merinos). Wolmarkt in Albarracin, industrie in Cuenca. Deze gebieden zijn overigens zeer dun bevolkt. *Erkelens.*

Iberisch Randgebergte, → Iberisch Bronnenland.

Iberisch Schiereiland, → Iberia; Spanje.

Ibernia of I v e r n i a, Lat. naam voor Ierland.

Ibert, J a c q u e s, Fransch componist; * 15 Aug. 1890 te Parijs; 1911-'14 leerling o.a. van Ducasse, Fauré, Vidal; 1919 Prix de Rome met „Le poète et la fée”, werk met impressionistisch karakter.

W e r k e n : symphonische werken, o.a. Noël en Picardie (1914); Escales (1922); concert voor violoncel en blaasinstrumenten; blaaskwartet; klavier-, orgel- en harpwerken.

Iberus (Hiberus), oude benaming voor de Ebro, in Spanje.

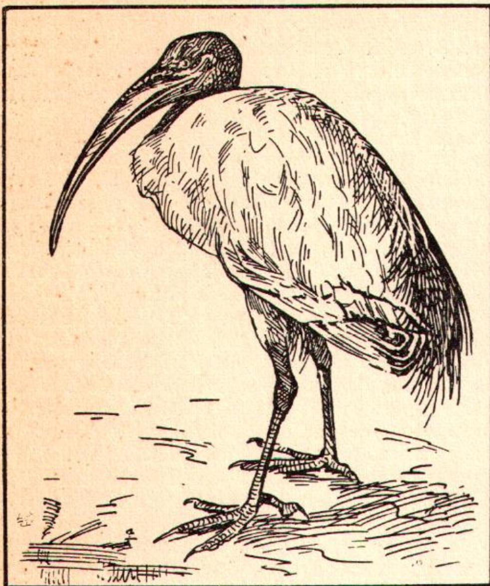
Ibex, → Steenbok.

Ibid., → Ibidem.

Ibídem (Lat., = terzelfder plaatse; < ibi = daar, idem = hetzelfde), afgekort: ibid. en ib., gebruikt om reeds aangehaalde werken of plaatsen uit werken nogmaals aan te geven.

Ibissen (Ibidae), ooievaarachtige vogels met een

langen, benedenwaarts gebogen snavel. Bij voorkeur wonen zij in warme streken, waar zij van waterdieren leven. De bruine ibis (Plegadis falcinellus L.) is een trekvogel, die alle werelddeelen bewoont en soms in kleine troepen Noordelijk afdwaalt en ook in

Heilige ibis.

Ned. waargenomen is. De heilige ibis (Ibis aethiopica Latr.) leeft in N. en Midden-Afrika en werd door de Oude Egyptenaren voor heilig gehouden, waarschijnlijk wegens het verdelgen van ongedierte. In zijn gedaante werd → Thoth, wiens naam met de hiëroglyph ibis geschreven werd, vereerd. In den lateren tijd werden ze gebalsemd begraven in → Hermopolis.

In de Christ. iconographie is de i. het type van het kruis, zooals we weten uit de „Physiologus" (2e-4e e. na Chr.).

Lit.: (iconogr.) G. Maspéro, Hist. ancienne des peuples de l'orient (1909, 34-35).

Ibiza, 1° Spaansch eiland (II 645 B 2/3), het grootste van de → Pityusen. Opp. 590 km², 26 000 inw. Heuvelachtig. Mild klimaat, landbouw, zuidvruchten.

2° Hoofdstad van het gelijknamige eiland; 7 000 inw. Visscherij.

Ibn Abi Amir, → Almansoer.

Ibn al Arabi, Moehji ad-din Moehammad, grootmeester der Mohamm. heterodoxe mystiek; * 1165 te Murcia, † 1240 te Damaskus. In zijn werk zijn zeer heterogene bestanddeelen te onderscheiden, weerspiegelend de verschillende milieu's, waarin hij op zijn vele reizen (Spanje, N. Afrika, Arabië, Klein-Azië, Syrië) vertoefde. De kern ervan vormt een monistische emanatieleer met overwegend Neo-Platonisch karakter, terwijl ook Indische invloed waarschijnlijk is. Groot is zijn beteekenis voor de ontwikkeling van de Mohamm. mystiek, niet het minst die van Indonesië. Hoofdwerk: De Mekkaansche openbaringen (Foetoehat al Makkijja).

Lit.: M. Asin Palacios, in: Boletin de la Real Academia de la Historia (1925-'28); id., El Islam cristianizado (1931); Zoetmulder, Pantheïsme en Monisme in de Javaansche Soeloek-literatuur (1935). *Zoetmulder.*

Ibn Batoeta, Aboe Abdallah Mohammed, Arab. reiziger; * 24 Febr. 1304 te Tanger, † 1377 te Fez; reisde van 1325-'49 in den geheelen Oriënt en verder tot in O. Afrika, Indië, Sumatra, China, Toeran en Z. Rusland. Zijn reisbeschrijvingen geven een goed denkbeeld van de toenmaals heerschende toestanden in de Mohamm. landen.

Lit.: Defrémery en Sanguinetti, Voyages d'I. B. (4 dln. 1853-'58); Muhammed Hussein, The travels of I. B. (1898); Mzik, Die Reise des Arabers I. B. (1911); H. Gibb, The travels of I. B. (1929). *v. Velthoven.*

Ibn Chaldoen, Abd ar Rahman, Arab. geschiedschrijver; * 1332 te Tunis, † 1406 te Kairo. Van zijn groote werk Kitab al Ibar (Boek der Voorbeelden), dat samenvattend de algemeene Mohamm. geschiedenis en uitvoerig die van N. Afrika geeft, is terecht het meest beroemd de inleiding (Moekaddima), welke een uitgewerkte philosophie der geschiedenis bevat.

Vert.: in het Fransch door M. G. de Slane, vooral: Prolégomènes d'Ebn Khaldoun (1863-'68). *Zoetmulder.*

Ibn Challikan, Arab. schrijver, * 1211 te Arbela, † 1282 aldaar. In zijn biographische encyclopaedie Wafajat al a'jan (Doodsberichten van uitstekende Mannen) behandelt hij alle voorname politieke en letterkundige persoonlijkheden uit den Islam van de 8e tot de 13e eeuw. Zeer belangrijk voor de kennis der Mohamm. cultuur. *Zoetmulder.*

Vert.: Ibn Khallikan's biographical dictionary, door M. G. de Slane (Parijs-Londen 1843-'71).

Ibn Haitham (Haisam), → Alhazen.

Ibn Hanbal, → Ahmad ibn Hanbal; Hanbalieten.

Ibn Saoed, koning van Arabië (Saoedija) sinds 1933, te voren koning van Nadzjd en van den Hidzjaz; * 1887 te Rijad, uit een energieke familie van Wahhabieten-leiders. De → Wahhabieten, die de heerschappij over den Hidzjaz, het heilige land van den Islam, en over het centrum daarvan, Mekka, in het begin van de 19e eeuw verworven hadden, maar haar weer verloren hadden door het ingrijpen van → Mohammed Ali, hebben voortdurend de herovering van hun positie in Mekka op hun programma gehad, doch de Turksche machthebbers wisten hen steeds zoo goed en kwaad als het ging in bedwang te houden. De Wereldoorlog bood echter den toenmaligen Wahhabieten-leider Ibn Saoed gelegenheid om met het geld, dat → Lawrence of Arabia namens Engeland verschafte, zoogenaamd als bondgenoot van Engeland, zijn onafhankelijkheid stevig te bevestigen en zijn manschappen, waarvan de fanatieke Ichwan (Wahhabietische „broeders") de kern vormden, goed uit te rusten. Na den oorlog hervatte hij ondanks Engeland's tegenwerking den strijd tegen den Hidzjaz, toenmaals onder koning → Hoesain, dien hij in 1925 versloeg en verjoeg. Als koning van den Hidzjaz is hij sindsdien dit gebied met vrij veel succes aan het moderniseeren (posterijen, radio, automobiel-wegen, exploratie van bodemschatten, beveiliging van het binnenlandsche verkeer). In 1934 voerde hij met succes oorlog tegen den imam van Jemen. I.S. is zonder twijfel een van de belangrijkste Oostersche machthebbers van den tegenwoordigen tijd. Hij onderhoudt met verschillende Europeesche landen, o.a. met Nederland, diplomatieke betrekkingen, en zijn zoons Emir Faisal en Emir Saoed hebben officieele bezoeken aan Nederland gebracht.

Ibo, stam van de Egba-groep van de Manfoes in de Soedan.

Ibrahim Pasja, Egypt. veldheer en onderkoning; * 1789 te Kavala (Macedonië), † 10 Nov. 1848 te Kairo. Eerstgeboren, volgens anderen aangenomen zoon van ➝ Mehemed Ali. Buitengewoon bekwaam als veldheer en als regent. Aan het hoofd van een Egypt. leger deed hij in Febr. 1824 een inval in het opgestane Morea, dat hij voor Turkije wilde heroveren; doch na de nederlaag bij Navarino (1827) en het tractaat der groote mogendheden (1828) was hij genoodzaakt onverrichter zake naar Egypte terug te keeren. Toen na den vrede van Adrianopel (1829) Mehemed Ali in opstand kwam tegen de Porte, veroverde I., na een zegevierenden veldtocht (1831-'33) in Syrië, dit land voor Egypte. In een nieuwe worsteling met Turkije (1839) overwon hij opnieuw bij Nisib, doch ditmaal werd hij door de mogendheden gedwongen zijn veroveringen te ontruimen (1840). Toen Mehemed Ali in 1848 krankzinnig werd, werd I. door den sultan van Konstantinopel met de waardigheid van onderkoning bekleed. Hij overleed echter slechts enkele maanden nadien. Een standbeeld, van Cordier, werd voor hem te Kairo opgericht.

L i t.: L. Bréhier, L'Égypte de 1798 à 1900 (Parijs 1900); Hasenclever, Gesch. Ägyptens, 1798-1914 (Halle 1917); Cattaui, Hist. des rapports de l'Égypte avec la Sublime Porte (Parijs 1919); Rodkey, The Turco-Egyptian question, 1832-1841 (2 dln. Urbana, Illinois, 1923). *Lousse.*

Ibsen, H e n r i k, Noorweegsch schrijver van wereldrang, leider van de naturalistisch-sociale richting op het tooneel; * 20 Maart 1828 te Skien, † 23 Mei 1906 te Christiania (Oslo). I.'s leven begint met een moeilijke jeugd in een geruïneerde familie: hij is eerst apothekersleerling, daarna journalist en schrijver van weinig gewaardeerde verzen; pas in 1850 komt hij op de universiteit, nog warm van de revolutionnaire koorts van 1848 en opgenomen in een kring van socialistisch-gezinde studenten.

Hendrik Ibsen.

Dit brengt den lyricus Ibsen tot belangstelling voor het moderne tooneel, en den dagbladschrijver I. tot de zerpe, sociaal-critische richting van Vinje en Botten-Hansen. Na zijn examen (1851) werd hij tooneelbestuurder te Bergen, waar Björnson hem in 1857 zou vervangen; 1857-'59 was hij in dezelfde hoedanigheid te Christiania. Beide betrekkingen, op ontgoochelingen uitgeloopen trouwens, hadden hem een tooneelformule geïnspireerd, die de kunst van Scribe's boeiende, straffe spanningen der intrige verbond met het hooge ethisch idealisme en de indrukwekkende massa-effecten van Schiller, naast de doorwrochte historische gestalten van Oehlenschläger. Dit was de **eerste periode** in I.'s productie [Catilina, (1848-'49); Kjaempehoïen (1850); Sankthansnatten (1851); Fru Inger til Oestraat (1854); Gildet paa Solhaug (1855; Het feest op Solhaug); Olaf Liljekrans (1856)], zijnde Hermaendene paa Helgeland (1857; De strijders op H.) en Kongsemnerne (1864; Mededingers naar de kroon) de hoogtepunten van deze eerste, nog uitgesproken epische, historische dramatiek, met als overgang naar den tweeden productietijd de scherp ironiseerende Kaerlighedens Komedie (1862; De comedie der liefde). I. was nl. inmiddels gehuwd (1858).

In 1864 begint I.'s bijna ononderbroken verblijf in het buitenland (Duitschland en Italië vooral), na 1868 dank zij een staatsstipendium, waardoor hij tot ca. 1891 van zijn vaderland vervreemdde: I. vergaf het Noorwegen moeilijk, in 1864 Denemarken niet te zijn bijgesprongen in den oorlog met Pruisen. Hieruit is de bitterheid van toon verklaarbaar, die al zijn stukken uit de **tweede periode** maakt tot een pleidooi voor omwenteling van den menschelijken geest en van de maatschappelijke instellingen. Dat begint met twee, in hun hermetisch symbolisme niet steeds begrijpelijke, dichterlijke drama's: Brand (1866; de oppermensch in opstand tegen de georganiseerde middelmatigheid van een volk) en Peer Gynt (1867; onherleidbaarheid van droom-fantastiek en genotsrealisme tot karaktervaste menschelijkheid in de Noorsche ziel !).

Sterk contrasteert met de stijlbontheid van deze twee stukken, in dewelke lyrisme en boert, droommysterie en werkelijkheidsnuchterheid naast elkaar voorkomen, de groote eenheid van stijl en compositie in de moderne sociale tooneelstukken (Nutidsdramer), die daarop volgen in een **derde periode:** De Unges Forbund (1869; Het verbond der jongeren), de satire op den politieken progressist in woorden; Samfundets Stötter (1877; De steunpilaren der maatschappij), de critiek van de voorgewende deugd bij menschen in openbare betrekking; Et Dukkehjem (1879; Een poppenhuis), pleidooi voor het recht van de gehuwde vrouw op háár liefde; Gengangere (1881; Spoken), de tragedie der erfelijkheid; En Folkefiende (1882; Een vijand van het volk), de alleenstaande drager van het, ideaal, vereenzaamd in een kleinzielige omgeving; Vildanden (1884; De wilde eend), de waarheid, die niet verlost, en de leugen, die steun en troost is.

Daarmee besluit I., op vrij ontnuchterende wijze, zijn strijd voor roekelooze waarheid, als grondslag van menschelijke en maatschappelijke verhoudingen. Voortaan wordt zijn tooneel meer een studie van zielen en gaandeweg zoeken werkelijkheidsschildering en symbolisme er een **nieuwe synthese:** Rosmersholm (1886) schildert in den mensch den strijd tusschen geweten en gelukshonger; Fruen fra Haavet (1888; De vrouw der zee) en Hedda Gabler (1890; Hedda Gabler) denzelfden strijd in vrouwenharten; Bygmester Solness (1892; Bouwmeester Solness) teekent de psychologie van het ouder worden in een hard, zelfzuchtig gemoed; John Gabriel Borkman (1896) den waanzin van het solipsisme bij een financier; Naar vi döde vaagner (1899; Als wij, dooden, ontwaken) de tragiek van het kunstenaarschap, in de berusting van den ondergang opgelost. Het oudere stuk Kejser og Galilaeer (1873; Keizer en Galilaeër), met het Julianus-Apostata-thema, had uitzicht gegeven op een „derde Rijk", dat een synthese van heiden- en Christendom zou brengen.

Reeds in 1870 geniet I., vooral dank zij Brandes, grooten roem; maar van 1893 af (cf. Jules Lemaître, Littératures du Nord, in de 6e reeks Contemporains)

is hij een litteraire grootmacht in de wereld: al wie er een pessimistisch, sociaal naturalisme hebben gepredikt, Hauptmann en Sudermann, Pinero en Shaw, Heijermans, Echegaray e.v.a., ondergingen zijn invloed. Thans is, ondanks meesterlijke hoedanigheden van scenische ontledingskunst en werkelijkheidsnabijen dialoog, de Ibseniaansche tooneelformule verouderd. De Katholiek moet het grootste deel van I.'s hoogmoedig-individualistische aanspraken op het leven onvoorwaardelijk afwijzen: vooral zijn opvatting van het huwelijk is vernietigend voor de maatschappelijke orde.

Bibliogr.: d. F. Meyen (1928). — Uitg.: Samlede Verker d. Bull-Koht-Seip (1928 vlg.); Ned. vert. d. Clant v.d. Myll-Piepers ([3]1922 vlg.); Fr. vert. d. Colleville-Zépelin (Parijs, Perrin); D. vert. d. Elias-Schlenther (10 dln. 1898 vlg.). — Lit.: Ehrhard, I. et le théatre contemporain (Parijs 1892); B. Shaw, The quintessence of Ibsenism (1892); P. Wicksteed, Four lectures on I. (Londen 1892); H. Jaeger, H. I. (1888); G. Brandes, H. I. (1898); R. Woerner, H. I. (2 dln. München 1923); G. Gran, H. I. (Noorw.; 2 dln. 1911); J. Lawrin, I. and his creation (1921); E. Reich, H. I.'s Dramen (Berlijn 1910); H. Koht, I., eit diktarliv (2 dln. 1929); J. Persijn, H. I. (Kath., 2 dln. Brussel 1928); J. De Vries, H. I. (Maastricht 1924); C. Boer, I.'s drama's (Haarlem 1928). *Baur.*

Ibycus van Rhegium, Oud-Grieksch lyricus uit de 6e eeuw v. Chr., dichter van (verloren) Dorische koorliederen, die den invloed van Stesichorus alsook van de Aeolisch-Ionische lyriek vertoonden en van mythischen, overwegend echter van erotischen inhoud waren. Als reizend dichter verbleef I. dikwijls in Z. Italië, aan de hoven van Sicilië en vooral van Polycrates van Samos. De door Schiller's ballade gevulgariseerde omstandigheden van zijn dood zijn latere verzinsels. *V. Pottelbergh.*

Ica, beroemd ruïnengebied van het oude Peru. → Indianen van Z. Amerika.

Icarische Zee, dat gedeelte van de Aegeïsche Zee, dat het eil. Icaria omgeeft (ten W. van het eil. Samos). Vlg. → Icarus.

Icarius (Gr. myth.), heros eponymus van den Attischen dèmos (gouw) Icaria. Dionysos had hem den wijn leeren kennen, dien hij den boeren uitdeelde. Dezen, bedronken en zich vergiftigd wanend, doodden hem (cf. → Erigone). De Antieke traditie bracht Thespis van Icaria, die de eerste dramatische spelen ter eere van Dionysos opvoerde, in verbinding met de gesch. van Icarius. *V. Pottelbergh.*

Icarus (Gr. myth.), zoon van → Daedalus. Door Minos ingesloten met zijn vader in het labyrint van Cnossus, konden beiden ontsnappen, dank zij de vleugels door Daedalus vervaardigd. I. echter vloog te dicht bij de zon, waardoor het was, dat de vederen der vleugels samenhield, smolt en zoo viel I. in de zee, die sindsdien de Icarische Zee genoemd wordt. *V. Pottelbergh.*

Icecream-soda, een koel gerecht, bereid door vruchten in een suikerstroopje te pocheeren, klein te snijden, te overgieten met likeur en te koelen. Na bekoeling de vruchten in tumblers schikken, hierop roomijs. De glazen vullen met spuitwater.

Ich bin der Geist, der stets verneint!, → Der Geist, der stets verneint!

Ich dien' (Duitsch, = Ik dien), wapenspreuk van den „Zwarten Prins" Eduard (1330-'76), zoon van Eduard III van Engeland, die hij na den slag van Crécy (1346) aangenomen zou hebben; van den gesneuvelden koning Jan van Bohemen nl. zou Eduard den helm met dit Duitsch devies hebbben afgenomen. De verklaring, dat „Ich dien" in het dialect van Wales „uw man" (eich dyn) zou beteekenen, wordt voor onmogelijk gehouden; ook afkomst van het Vlaamsch „ic dien" is niet aannemelijk. Zelf schreef de Zwarte Prins het in Duitschen vorm. Vgl. Gal. 4.1.

Lit.: Archaeologia (XXIX, 31, 32). *Brouwer.*

Ichnaton, → Amenhotep (IV).

Ichneumon of → Pharao-rat.

Ichsjididen, kaliefen-dynastie, die van 934 tot 969 de regeering over Egypte voerde. Zij werden opgevolgd door de Fatimiden.

Ichtegem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z.W. van Brugge, aan de Kasteelbeek e.a. Opp. 2 362 ha; ca. 5 200 inw. (Kath.). Zandstreek. Landbouw. Van de oude kerk bleven transept en koor bewaard (geregistreerd monument 3e klas).

Ichthus (Gr., = visch), Grieksch woord, waarvan de letters de beginletters vormen van Ièsous CHristos THeou (H)Uios Sotèr (Jesus Christus, Zoon van God, Verlosser). Door de eerste Christenen werd de visch als symbool van het Christendom gebruikt. Men heeft beweerd, dat dit gebruik een adaptatie is van een cultusvoorwerp, overgenomen uit den eeredienst van de Syriërs, die visschen aanbaden.

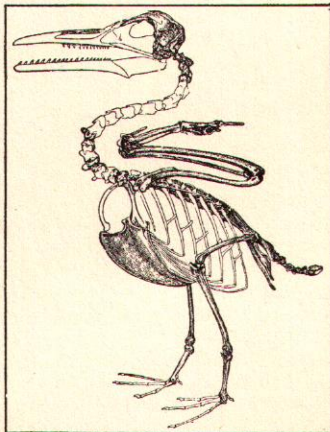
Lit.: Dölger, Ichthus (1910 vlg.). *E. De Waele.*

Ichthyolieten, versteende vischresten.

Ichthyologie (⟨ Gr. ichthus = visch), de leer over de visschen. De vischkundige heet ichthyoloog.

Ichthyophagen (Gr., = vischeters), naam door de Oude Grieken gegeven aan de bevolking van vsch. kustgebieden, die gaan van de Arab. Zee tot aan Siam, alsook van een deel der Westkust van Afrika.

Ichthyornis, fossiele vogel (→ Vogels) van duifgrootte uit het boven-Krijt van Kansas. Was een goed vlieger met lange vleugels en grooten kam op het borstbeen. Boven- en onderkaak waren met tanden bezet. Leefde uitsluitend van visch. *v. Tuijn.*

Skelet van de ichthyornis.

Ichthyosauria, vischsauriërs. → Kruipende dieren.

Ichthyosis of vischhuidziekte, een meestal aangeboren huidziekte, veroorzaakt een abnormaal droge huid, gepaard gaande met de vorming van deels afschilferende, deels vastzittende grootere of kleinere hoornschubben, welke tot een dikke, de huid bedekkende, grauwzwarte massa kunnen uitgroeien. De algeheele genezing van deze op een aangeboren afwijking berustende ziekte is niet mogelijk. Wel kan ze door goede behandeling binnen bepaalde grenzen worden gehouden. *E. Hermans.*

Ichtyol, zwarte, stroopachtige vloeistof van wisse-

lende samenstelling, die bereid wordt door ruwe ichtyololie, verkregen door droge distillatie van bitumineuze gesteenten, die bij Seefeld in Tirol aangetroffen worden, achtereenvolgens met zwavelzuur en ammonia te behandelen. Bestanddeelen ca. 9,7% zwavel, 5,7% ammoniumsulfaat; droogrest ca. 55%. I. lost gemakkelijk op in water en glycerine; op de huid gebracht doet het de haarvaten samentrekken; vandaar dat het in de geneesk. in zalf of smeersel gebruikt wordt, o.a. om ontstekingshaarden tot resorptie te brengen; verder inwendig in den vorm van pillen en capsules.

Een aantal stoffen van soortgelijke samenstelling en bereiding worden als vervangmiddelen van i. gebruikt, o.a. ichtynatum (uit het Karwendelgebergte in N. Tirol), isarol, lithyol, piscarol (Zwitserland), petrosulfal (Oostenrijk), tumenol, thigenol. De werking schijnt samen te hangen met het gehalte aan niet-geoxydeerde zwavel, gebonden aan organische stof. *Hillen.*

Ich weisz nicht, was soll es bedeuten, dasz ich so traurig bin (Duitsch, = Ik weet niet, wat het beteekenen moet, dat ik zoo treurig ben), zinsnede uit Heine's „Die Heimkehr" no. 2, voor het eerst afgedrukt in de „Berliner Gesellschafter" van 26 Maart 1824. Het Lorelei-sprookje is overigens niet „uit oude tijden", zooals de tekst van Heine's gedicht Die Loreley („ein Märchen aus alten Zeiten") zou doen vermoeden; Clemens Brentano had het juist 25 jaar vroeger in zijn ballade „Lore-Ley, die Zauberin" geschapen. Wel komt Heine de eer toe het populair gemaakt te hebben, waartoe echter F. Silcher's toonzetting (1838) weer veel bijdroeg. *Brouwer.*

Icilii (g e n s I c i l i a), Rom. plebeïsch geslacht. Voornaamste vertegenwoordiger: C. Icilius Ruga, tegenstander van Appius → Claudius, tegen wien hij zijn verloofde → Verginia zou verdedigd hebben. Meer legende dan historie.

Iconium, Klein-Aziatische stad in de Rom. provincie Galatia, tevens hoofdstad van de landstreek Lycaonië, nu Konia. Op zijn eerste reis naar Klein-Azië predikte Paulus er geruimen tijd met Barnabas (vgl. Act. 13.51), maar stuitte op vrij grooten tegenstand (vgl. Act. 14.1-6, 19; 2 Tim. 3.11). Zie verder Act. 14.21; 16.2. *v. d. Born.*

Iconoclasten (< Gr. eikoon = beeld, klaoo = breken), beeldenstormers. → Beeldenstorm; Beeldenstrijd.

Iconographie (< Gr. eikoon = beeld; graphein = schrijven) of b e e l d b e s c h r ij v i n g is een hulpwetenschap van de kunstgeschiedenis. In tegenstelling met de → stijlcritiek, welke zich bezighoudt met de technische en aesthetische zijde van het kunstwerk en den vorm tot voorwerp heeft, heeft de i. tot taak den inhoud van het kunstwerk te verklaren en te beschrijven. De stijlcritiek vraagt naar het „hoe", de i. naar het „wat" van de voorstelling. Naargelang de te verklaren voorstellingen die zijn van een persoon (Christus, Maria, Napoleon e.a.), van een tijdperk (middeleeuwen, Fransche Revolutie e.a.), van de symbolen of dogma's van een godsdienst, spreekt men van de i. van Christus, Maria, Napoleon e.a.; van i. van de M.E., der Fr. Revolutie e.a.; van Christelijke, heidensche, Boeddhistische i. De Islam heeft geen i., omdat zij iedere figuraalvoorstelling in haar systeem in principe uitsluit. Eerst sedert de 16e eeuw (Molanus, Bosio), maar vooral in de 19e e. is de i. als een afzonderlijke tak van wetenschap bestudeerd: in Frankrijk door Didron en Cahier, in Duitschland door Piper en Springer.

V o o r n. w e r k e n op iconogr. gebied. Voor alg. oriënteering kan men het best raadplegen: L. Bréhier, L'art chrétien. Son développement iconogr. des origines à nos jours (Parijs [2]1928); verder voor Frankrijk: de zeer degelijke werken van E. Mâle: L'art religieux du XIIe, XIIIe s., de la fin du M. A. en France (3 dln. Parijs, [3]1928, [6]1925, [3]1925), en ....après le Concile de Trente (Parijs 1932) voor Italië, Frankrijk, Spanje en de Zuidel. Nederlanden. Meer Duitsch georiënteerd is: K. Künstle, Ikonogr. der christl. Kunst (2 dln. Freiburg i. Br. 1926-'28), waarvan het 2e dl. speciaal de i. der heiligen behandelt. Voor de Byzantijnsche i. blijft het werk van G. Millet, Recherches sur l'iconogr. de l'Evangile (Parijs 1916) nog steeds van belang. Voor de Nederlanden bestaat er een speciaal werk over de i. van de Ned. Primitieven door K. Smits (1933). — L i t. Behalve in bovengenoemde werken, een uitgebreide lit. in Katalog 599 van K. W. Hierseman (nr. 1256-1440, Leipzig 1930). Men zie nog Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie (s.v.); Lex. f. Theol. u. Kirche (s.v.). *p. Gerlachus.*

Iconologie (< Gr. eikoon = beeld; logos = leer), de leer of kennis van de (zinne-)beelden, waaronder iets of iemand wordt voorgesteld. Haar taak is het ons in te lichten over de attributen, waarmee de goden der fabels, de menschen, hun handelingen en passies, de deugden en ondeugden, de jaargetijden enz. worden uitgebeeld; de i. zoekt de gronden, waarom de kunstenaar een beeld zoo heeft weergegeven en niet anders. Als wetenschap is de i. het eerst behandeld door den Italiaan Caesar Ripa in zijn „Iconologia" (1593; talrijke herdrukken; Fr. vert. d. J. Baudoin, 1644, herdruk hiervan 1698 te Amsterdam), dat in de 17e en 18e eeuw voor de kunstenaars hét boek was, waarin zij voor hun allegorische voorstellingen gingen putten. Andere werken zijn: J. B. Boudard, Iconologie tirée de divers auteurs (Parma 1759); H. Gravelot en Ch. N. Cochin, Almanach iconologique (herdruk 1781). *p. Gerlachus.*

L i t.: E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (383 vlg.); L. Réau, Dict. illustré d'art et d'archéol. (1930); J. Bouvy, Iets over i. (Gulpen 1873).

Iconostase (< Gr. eikoon = beeld, stasis = plaats), betrekkelijk late naam voor den wand, die in de kerken het priesterkoor van het schip scheidt (zie pl.; vgl. index kol. 831/832). Zij komt vooral in het Oosten voor, doch is ook in het Westen niet onbekend. Het is een ontwikkeling (vooral sinds den → beeldenstrijd) uit den oorspronkelijken → cancellus [vlg. ook → Bema, Deur (heilige)].

Voorbeelden van een soort i. trof men reeds in de Catacomben te Rome, Napels (St. Januarius), alsook in de oude St. Pieter en de basiliek van St. Paulus te Rome. Een zilveren i. bezat de St. Jan Evangelist te Ravenna (5e e.); misschien ook de Aya Sophia te Konstantinopel (6e e.), St. Nicolaas te Myra (Lycië), de kerk van Sion in Georgië. In de 7e e. treft men er een te Torcello (bij Venetië), ten slotte in de abdijkerk van St. Riquier (Somme). De i. is aan den voorwand gewoonlijk rijk voorzien met beelden (iconen) van Christus, Maria, Joannes den Dooper, de aartsengelen, de drie engelen bij Abraham en verder de meest vereerde heiligen, gewoonlijk in twee of drie rijen boven elkander.

L i t.: Dict. d'archéol. chrét. (VII); Lex. f. Theol. u. Kirche (s.v. Bilderwand). *Louwerse/p. Gerlachus.*

Icoon (< Gr. eikoon = beeld) (zie pl.; vgl. index kol. 831/832), in de Byzantijnsch-Russische kunst een ideale voorstelling van Christus en de Heiligen,

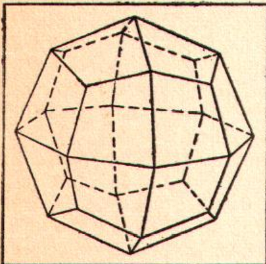
waarschijnlijk ontstaan uit het Egyptisch mummieportret uit den Hellenistischen tijd, dat zich bevond op het deksel van de mummiekist en een soort geïdealiseerde afbeelding van het onvergankelijke in den gemummificeerden doode wilde geven (zie pl. t/o kol. 760 in dl. I). De ter vereering voorgestelde persoon werd aanvankelijk alleen in buste uitgebeeld, later ten voeten uit en zelfs omgeven met scènes uit zijn leven. Meestal berusten de iconen van Christus en Maria [→ Blacherniotissa, → Hodigitria en Episkepsis (Gr. smeeking; voorstelling der H. Maagd als orante met op haar borst het Kind Jezus in een medaillon)] op weergave van de zgn. authentieke wezenstrekken. Het dateeren van i. is vaak zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk; de meesten dateeren van na den → beeldenstrijd (9e eeuw). In de 14e eeuw gaat de iconenschildering vanuit Byzantium naar den Balkan, Georgië en Rusland; vooral de school van Creta heeft hierbij invloed gehad, vnl. in Venetië. Was de i. aanvankelijk verbonden met de iconostase, later heeft men draagbare i. en worden de doorloopende cyclussen in de Oostersche kerken vervangen door losstaande i. met eigen omraming. Bekend zijn de i. van Andreas Roeblew uit de school van Nowgorod (Voorstelling der H. Drievuldigheid, 1408) en van Simon Oechakow uit de school van Moskou (1626-'86). Na de 17e eeuw staat de iconenschildering sterk onder Westerschen invloed; ze worden dan ook met plaatzilver bedekt. Men vindt i. ook in email, zilver, hout en brons uitgevoerd. Zie ook → Beeldenvereering (sub I).

Lit.: G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Evangile (Parijs 1916); M. Alpatow, N. Brunow, Gesch. der altruss. Kunst (Leipzig 1932), alwaar op blz. 237 een uitvoerige bibliographie. *p. Gerlachus.*

Icosaëder, twintigvlak. → Veelvlak.

Icosahedrale getallen (w i s k.) noemt men de getallen 1, 12, 48, 124, enz., die men verkrijgt door in de uitdrukking $^1/_2$ r ($5r^2 - 5r + 2$) aan r achtereenvolgens de waarden 1, 2, 3, 4, enz. te geven.

Icositetraëder, ook deltoïd-icositetraëder of leucietoëder, kristalvorm uit het regulaire stelsel van de hexakis-octaëdrische klasse (→ Kristalsysteem), met algemeen symbool hhl, begrensd door 24 vierhoeken (deltoïden), waarvan ieder paar aan elkaar grenzende zijden gelijk zijn. Fraai ontwikkeld is de i. van het mineraal leuciet (vandaar de naam leucietoëder). Verder vormen o.a. de mineralen granaat en analcim fraaie icositetraëders. *Oosterbaan.*

Icositetraëder.

Icosium, naam van → Algiers in de Oudheid.

Icterus, → Geelzucht.

Ictinus, Grieksch architect uit den tijd van Pericles, 2e helft 5e eeuw v. Chr., bouwde met Callicrates het Parthenon te Athene, was ook werkzaam voor den tempel van Apollo Epicurius te Bassae en voor het Telesterion te Eleusis.

Lit.: Noack, Eleusis (1927).

Ictus (m u z i e k), top in de rhythmische eenheid van zin of versregel.

Ida, hoogste bergrug op het eil. Creta, grootste hoogte 2 498 m. Hiermede in verband staat de legende van Ida, de dochter van Melissos, zuster van Adrastea, en waarsch. te identificeeren met Rhea Cybele, een van de Cretenzische nymphen, door wie Rhea den kleinen Zeus liet opvoeden.

Ida van Leeuwen, Zalige, Cisterciënserin; * begin 13e eeuw te Leeuwen, † 1260 (of 1250) te Rameye bij Mechelen. Gestigmatiseerd. Beleefde meerdere Eucharistische wonderen. Ontving op haar verzoek toestemming van Rome om dagelijks de H. Communie te ontvangen „om haar beproefde deugd en heiligheid”. Feestdag 29 October.

Lit.: Vita naar de aant. v. e. tijdgenoot in Acta SS. Oct. (XIII 1883, 107-124). *Feugen.*

Ida van Leuven, Zalige, Cisterciënserin, gestigmatiseerd. † 13 April 1300. Zij leefde tot haar 22e jaar in het ouderlijk huis; daarna trad zij, na veel moeilijkheden en lijden, in het klooster Rosendaal bij Mechelen. Haar leven is door een onbekende geschreven naar de aanteekeningen van haar biechtvader. Behalve de wondteekenen in handen, voeten en zijde, zou zij ook de teekenen der doornenkroon hebben gedragen. Wijl zij dit heilige niet aan de nieuwsgierigheid van het volk wilde zien blootgesteld, bad zij God, ze van haar weg te nemen. Haar gebed werd verhoord. Feestdag in de Orde 13 April.

Lit.: Vita, in Acta S.S. Apr. (II 1675, 155-189); G. v. Castor, Notice hist. sur Waelhem et Roosendal (Mechelen 1891); Biogr. Belge (X, 6 vlg.). *Feugen.*

Ida van Nijvel, 1° (ook Iduberga v. N. genaamd) de gemalin van Pippijn van Landen, moeder van de H. Gertrudis van Nijvel; † 8 Mei 652. Zij was de stichtster van Nijvel, waar zij na den dood van haar gemaal (640) een God gewijd leven leidde.

Lit.: Acta S.S. Maii (II 1680, 307 vlg.); Biogr. Belge (X, 1-3).

2° Zalige, Cisterciënserin, * omstr. 1199, † 11 December 1231. Eerst begijn te Nijvel, daarna (1215) non te Rameye bij Mechelen. Feestdag 11 December.

Lit.: Leven, door een monnik van Villers, kort na haar dood, opgenomen in Chr. Henriquez, Quinque prud. virgines (Brussel 1630, 199-293).

Idaarderadeel, gem. op de grens van het laagveen- en kleigebied van Friesland, ten Z. van Leeuwarden (XI 208, nr. 11), omvattende de dorpen Grouw (hoofdplaats der gem.), Idaard, Aegum, Roordahuizum, Friens, Warga, Warstiens en Wartena; opp. 6 629 ha, ca. 5 900 inw. (1935), waarvan 59% Prot. (45% Ned. Herv., 10% Doopsgezind), 6% Kath. (behoorend tot de parochies Warga en Irnsum) en 35% onkerkelijk. Er is veeteelt, industrie (hout, zuivel en zuivelwerktuigen, scheepsbouw, samen ca. 400 arb.), scheepvaart- en vreemdelingenverkeer (watersport; → Grouw). Door deze gem. gaat de spoorlijn Leeuwarden—Zwolle en de waterweg Groningen—Lemmer/Stavoren. *van der Meer.*

Idacius, → Idatius.

Idaho, een van de N.W. staten van de V. St. van N. Amerika (42° - 50° N. en 106° - 118° W.); opp. 217 620 km², ca. 437 000 inwoners. In 1890 toegelaten tot de Unie.

O p b o u w. Dit gebied is bijna geheel bergland met een groote variatie in hoogte (van 200 tot 4 000 m) en een afwisseling van bergen, dalen, plateau's, watervallen en stroomversnellingen. Hoogste punt Hayden Peak (4 220 m). De bodem bestaat uit vulkanische gesteenten, Columbiabasalt en lava, behalve in het N., waar meer zand en leem voorkomt.

Het grootste deel van I. behoort tot het stroomgebied van de Snakerrivier (zijriv. van de Columbia)

met haar zijriv. de Boise, Payette, Salmon en Clearwater; de meertjes in het N. hebben hun afwatering door de Spokane, terwijl in het Z.O. de Bear-rivier naar het Great Salt Lake stroomt.

Het klimaat is uiteraard zeer verschillend. Het N. heeft den meesten regen. Shoshone County ca. 110 cm, het Z. 15 cm. In het middengebied hebben de dalen een mild klimaat, in de hoogere deelen is de zomer aangenaam, maar de winter lang, met een zwaren sneeuwval. Hoogste temp. in Idaho 42,5° C, laagste temp. —33° C.

Bevolking. In 1870 14 000 inw., 1930 437 000 inw. Hoofdstad Boise 21 000 inw. (1930). Pocatello 16 000 inw. ; Lewiston, haven aan de Snake-rivier, 7 000 inw. Ruim $^1/_5$ van de bevolking woont in de steden. De ca. 3 800 Indianen leven in reservations. Immigranten zijn hier Canadeezen, Duitschers, Skandinaviërs, Engelschen. Vele inw. behooren tot de religieuze sekte van de Mormonen, voorts Katholieken, Methodisten, Baptisten enz.

Bronnen van bestaan. Ongeveer $^2/_5$ van het geheele gebied is met woud (meest naaldwouden) bedekt. 90% hiervan staat onder contrôle van het gouvernement. Houtkap en houtindustrie. Landbouw in het regenrijke N. en bij irrigatie in de middengeb. (tarwe, haver, appels enz.). Schapen op de plateau's; runderen. De bodem is zeer rijk aan mineralen, goud, zilver, lood, zink, nikkel, tin, enz. *Erkelens.*

Idalium (Oudheid), voorgebergte en stad op het eil. Cyprus, met een tempel van Venus. Tegenw. Dali.

Idant, een door Weismann aangenomen term voor → chromosoom. De i. zou opgebouwd zijn uit de iden, een aantal naast elkaar liggende kogelvormige lichaampjes, die ongeveer beantwoorden aan wat sommige genetici thans → chromomeren noemen.

Lit.: A. Weismann, Amphimixis oder die Vermischung der Individuen (1891).

Idas (Gr. myth.), Gr. held in Messenië (Z.W. Griekenland), broeder van Lynceus. I. en Apollo dongen beiden naar de schoone Marpessa. I ontvoerde haar op een gevleugelden wagen, dien Poseidon hem had geschonken. Ten slotte laat Zeus de beslissing aan Marpessa over, wier keuze op I. valt. I. en Lynceus nemen deel aan de Calydonische jacht en aan den tocht der Argonauten. Beroemd is hun strijd tegen de Dioscuren (Castor en Pollux). Zoowel de strijd met Apollo als die met de Dioscuren zijn vaak op kunstwerken afgebeeld. Cf. Ovidius, Metam. VIII, Fasti V. *Weijermans.*

Idatius of Idacius, Spaansch bisschop uit de 5e e. Hij schreef een Kroniek, die voor den vroegeren tijd op Hieronymus teruggaat, maar voor de latere jaren tot 468 zelfstandige waarde bezit, vooral voor de gesch. van Spanje en N. Afrika.

Uitg.: Mommsen, Chronica minora 2 (Monum. Germ. Hist. Auct. Ant. 11, 1894).

Iddergem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 9 km ten Z. van de stad Aalst, op den weg naar Ninove; opp. 250 ha, ong. 1 600 inw.; landbouw.

Ideaal (< Gr. idea = vorm, gestalte), **1°** (kunstphilos.) het aanvankelijk onduidelijk, voor en door de uitvoering duidelijker wordend beeld van het nog niet verstoffelijkt of nog niet voltooid → kunstwerk. Het i. is de voorstelling van de gewenschte volmaaktheid van het kunstwerk, welk ook het voorwerp ervan zij (schoon of leelijk). Het i. geldt dus als voorbeeld, regel, toetssteen. In den engeren zin, vooral vlg. de theorie „kunst bootst de natuur na" is het i. de voorstelling van de door de kunst te belichamen volkomenheid, die de natuur betracht zonder haar te bereiken. *De Bruyne.*

2° Wisk. Is D een → deelring van een gegeven ring R, dan noemt men D een i., indien elk element a, dat tot D behoort, de volgende twee eigenschappen bezit: 1° is b een tweede element van D, dan behoort ook het element a-b tot D; 2° is r een willekeurig element van R, dan behoort het element a.r tot D. Bestaat D in het bijzonder uit alle veelvouden a.r van slechts één element a, waarbij r achtereenvolgens alle elementen van R doorloopt, dan noemt men D het hoofdideaal (a). Onder het eenheidsideaal verstaat men het i., dat alle elementen van R bevat. Het nul-element van R vormt op zichzelf een i., genaamd het nulideaal. De eigenschappen der i. komen gedeeltelijk overeen met die der geheele getallen.

Lit.: R. Fricke, Lehrb. der Algebra (III 1928); D. Hilbert, Die Theorie der algebr. Zahlkörper (Jahresber. der d. Mathematiker Vereinigung, 4, 1897). *Verriest.*

Ideaal-Ik, → Psycho-analyse.

Ideale gassen zijn hierdoor gekenmerkt, dat ze in alle toestanden de wet van Boyle-Gay-Lussac volgen en dat hun soortelijke warmte onafhankelijk van de temp. is. Van kinetisch standpunt uit denkt men zich de moleculen dan zonder volume en aantrekking. Een i. g. bestaat niet; men kan echter voor een werkelijk gas een zoodanigen toestand scheppen, dat met een bepaalden graad van nauwkeurigheid aan de genoemde wet wordt voldaan. Men noemt dit den Avogadrotoestand van het gas. *J. v. Santen.*

Idealiseeren (aesthetica), het kiezen en ordenen van al die trekken en stoffelijke middelen, die het → ideaal, in den engeren zin, doen aanvoelen. Het i. is een ondersoort van het → styliseeren.

Idealisme, 1° (wijsbeg.) **a)** Kentheoretisch: het vereenzelvigen van alle ervaringsobjecten met bewustzijnsinhouden (→ Bewustzijnsphilosophie); van de geheele buitenwereld met subjectieve voorstellingen (→ Subjectivisme; Realiteit der → buitenwereld); van alle zijn met → bewustzijn (→ Immanentie-philosophie). Als zoodanig staat het i. (→ Scepticisme) tegenover het realisme. Men wil nog onderscheiden een „subjectief" i. (Berkeley), dat alle kennis terugbrengt tot het persoonlijk bewustzijn van het kennend subject; en een „objectief" i. (Fichte, Schelling, Hegel), waarin ze wordt herleid tot een algemeen, pantheïstisch gedacht, bewustzijn.

b) Metaphysisch: de opvatting, dat, in tegenstelling met de zinnelijk-stoffelijke schijnwereld, enkel de verstandelijke begripswereld (de „ideeën) als werkelijkheidswereld kan gelden (Plato). Als zoodanig is het i. een overdreven → realisme en staat het tegenover het → phaenomenalisme. *v. d. Berg.*

2° In de aesthetica verstaat men onder idealisme de leer, vlg. welke de kunst de werkelijkheid schooner moet voorstellen of schooner moet doen willen dan zij is. Volgens sommigen beoogt álle kunst de verstoffelijking van het wezenlijke, ook wanneer zij bijv. het afschuwelijke doet aanvoelen. Het i. vereenzelvigt meestal het → wezen, dat is, en het → ideaal, dat gewenscht wordt. *De Bruyne.*

3° In zedelijk-ascetisch opzicht beteekent i. de strekking naar het hoogere en betere,

voorgesteld als een toppunt, waarnaar men streeft zonder het wellicht ooit te bereiken. Een idealist laat zich bezielen door krachtgedachten, als waarheid, schoonheid, liefde, edelmoedigheid, sterkte, volmaaktheid enz. In de opvoeding biedt een idealistische streving groot voordeel, mits ze niet ontaardt in ijdel woordengezwets, en realiteitszin genoeg bewaart om later niet tot een gevaarlijke ontgoocheling te vervallen.

Idee (Gr. idea, = vorm, gestalte) is in de philosophie naar Aristotelisch-Thomistische opvatting het objectieve begrip, waarin een voorwerp van buiten naar zijn wezenlijke en noodzakelijke kenmerken in het kennend subject is tegenwoordig gesteld; het verstand erkent de i. als op velen toepasselijk of algemeen.

Volgens Plato bestaan de i. als zelfstandigheden in een bovenzinnelijke wereld en vormen zij het voorbeeld voor het zintuiglijk-waarneembare. Het Neo-Platonisme plaatste de i. in den Nous of Algeest; Augustinus maakte haar tot gedachten van Gods verstand, volgens welke Hij alle dingen schept. Dit „exemplarisme" werd door de Scholastiek overgenomen. In de nieuwere wijsbegeerte (Locke, Hume) krijgt de term i. de beteekenis van voorstelling of begrip in tegenstelling met de zaak zelf. Voor Kant is i. een noodzakelijk redebegrip a priori, krachtens hetwelk wij onze kennis van bepaalde orde tot eenheid brengen; bij Hegel is de Absolute I. de hoogste en eenige werkelijkheid, waarvan al het concrete slechts verschijnsel is. *F. Sassen.*

Goddelijke ideeën. In God zijn ideeën van alle feitelijke en mogelijke schepsels. Dit volgt uit de zekerheid, dat God intelligente oorzaak der dingen is. De i. zijn niet werkelijk van Gods wezen onderscheiden. De goddelijke idee is nl. het goddelijke wezen in zoover het door God wordt gekend als afbeeldbaar in een buitengoddelijk iets. Omdat God Zijn wezen op velerlei wijze afbeeldbaar ziet, wordt een veelheid van goddelijke i. aangenomen. Hiermee wordt geen werkelijke veelheid in den enkelvoudigen God gesteld, want die veelheid is niets anders dan het ééne ongedeelde wezen van God, gekend als veelvuldig afbeeldbaar.

Lit.: Dogmatiekboeken in het traktaat over de goddelijke kennis. *Kreling.*

Idee, De, Ned. wijsgeerig tijdschrift, opgericht 1923, orgaan van het Bolland-genootschap voor zuivere rede (Neo-Hegelianen, leerlingen van → Bolland), onder redactie van H. G. ten Bruggencate, J. C. Bruyn, J. Hessing, B. M. Telders, W. L. Thieme, J. G. Wattjes en B. Wigersma.

Ideeëndrama, soort van drama, waarin een idee sterk wordt uitgewerkt, zóó dat handeling en karakterschildering erbij op den achtergrond raken. Aldus vaak bij Hebbel. Tot het i. behooren min of meer het probleem- en tendenzdrama.

Ideeënvlucht, → Gedachtenvlucht.

Idegem, gem. aan de Dender, in de prov. Oost-Vlaanderen, 6 km ten N.O. van Geeraardsbergen, aan den straatweg naar Aalst; opp. 340 ha, ong. 1 200 inw.; landbouw, tabak (Appelterre).

Ideles, plaats in het midden van de Sahara (I 536 D 2) in het Hoggar-gebergte gelegen.

Idelsohn, Abraham Zebi, musicoloog; * 14 Juli 1882 te Filzburg; ontving onderricht aan het conservatorium te Koningsbergen. Na kort verblijf te Londen leerling van Jadassohn, Kretschmar. Reizen naar Zuid-Afrika, vestigde zich daarna te Jerusalem, stichtte hier in 1910 een instituut voor Joodsche muziek. Sinds 1924 prof. aan Hebr. College te Cincinnati. Schreef belangrijke studies over Hebr. en Oostersche muziek.

Werken: Hebr.-Oriental. Melodienschatz (1914); Gesch. der jüd. Musik ([2]1928). — Lit.: Adler, Handb. der Musikgeschichte (Der Jüd. Tempelgesang). *Piscaer.*

Iden, → Idant.

Idenburg, Alexander Willem Frederik, Nederlandsch staatsman; * 23 Juli 1861 te Den Haag, † 28 Februari 1935 aldaar. Opgeleid tot officier (Breda); vertrok in 1881 als luitenant der genie naar Indië. In 1901 repatrieerde hij. Schier aanstonds begon zijn politieke loopbaan. Hij kreeg zitting in de Tweede Kamer, waar hij optrad als koloniale specialiteit der anti-rev. fractie. Sedert bewoog zijn carrière zich in stijgende lijn. Driemaal bekleedde hij het ministerambt [1902-'05; 1908-'09 (zie de spotprent van Braakensiek in kol. 89 v. dl. VI); 1918-'19]. Voorts was hij gouverneur van Suriname (1905-'08) en gouverneur-generaal van Ned.-Indië (1909-'16). In al deze functies deed hij zich kennen als oprecht Christen en staatsman van beteekenis. Ook had I. zitting in de Eerste Kamer (1920-'24), ontving in 1923 den titel van minister van staat en werd in 1924 lid van den Raad van State. Ook in het kerkelijk en maatschappelijk leven bekleedde I. aanzienlijke functies; zoo was hij lid der deputaten der Geref. Kerken en directeur der Vrije Universiteit. *Verberne.*

Lit.: Middelberg-Idenburg, A. W. F. I. (1935); Ter nagedachtenis aan Zijne Excell. A. F. W. I. (extranummer v. Antirev. staatk. 1935).

Idenburg-rivier, rivier op Ned. Nieuw-Guinee, die bij het Kalong-eiland de V. d. Willegen-rivier opneemt en dan verder onder den naam van Memberamo naar zee stroomt.

Identiek, → Identiteit.

Identieke tweelingen, → Eeneiige tweelingen.

Identificatie, → Psycho-analyse.

Identificatiedienst. De Groot-Brusselsche Identificatiedienst ten behoeve van de sociale en onderstandsinstellingen werd opgericht bij K.B. van 31 Maart 1927 en staat onder de bescherming van het ministerie van Justitie. Gesproten uit de misbruiken, die zich tijdens den Wereldoorlog inzake ondersteuning der noodlijdenden voordeden, is de i. een zelfstandige inrichting geworden met het drievoudig doel: 1° te verhinderen, dat een behoeftige dubbelen onderstand zou genieten; 2° te voorkomen, dat de liefdadigheidsinstellingen, zoo private als openbare, worden uitgebuit; 3° aan de behoeftigen een identiteitsboekje te overhandigen en voor ieder van hen een registerkaart op te maken.

De dienst telt drie afd.: 1° de identificatie-afdeeling: ieder behoeftige ontvangt een identificatiebewijs, waarop de verleende onderstand wordt genoteerd; 2° de documentatie-afdeeling, die alle nuttige inlichtingen verzamelt omtrent de instellingen van liefdadigheid; hierbij werd de afd. voor maatschappelijk dienstbetoon gevoegd, die als opdracht heeft onderzoek in te stellen naar den toestand van erg getroffen gezinnen; 3° de informatie-afdeeling, die onderzoek instelt naar de gegrondheid van de steunvragen.

De werking van den dienst beperkt zich tot de gemeenten van de Brusselsche agglomeratie. *V. Helshoecht.*

Identiteit (< Lat. eadem entitas = hetzelfde ding), 1° (philos.) overeenkomst naar wezen en bestaan. Ze

zegt dus meer dan qualitatieve gelijkenis (similitudo) en quantitatieve gelijkheid (aequalitas), wat door Leibniz over het hoofd werd gezien („principium identitatis indiscernibilium"). Elk ding is identiek met zich zelf (→ Eenheid en veelheid), maar onderscheiden van elk ander ding (→ Iets). Dit wordt uitgedrukt door het identiteitsbeginsel: elk ding is één, d.w.z. niet onderscheiden van zich zelf. Het behoort tot de eerste denk- en zijnsbeginselen (→ Beginsel).

Lit.: Beysens, Ontologie ([2]1917, 46, 53). *v. d. Berg.*

2° Wiskunde. Twee wiskundige uitdrukkingen g_1 en g_2 heeten identiek aan elkaar gelijk (in teeken $g_1 \equiv g_2$), wanneer g_1 gelijk is aan g_2 voor elke waarde van de in g_1 en g_2 optredende grootheden. De betrekking $g_1 \equiv g_2$ heet een identiteit. Men spreekt van een identieke vergelijking, wanneer aan de vergelijking wordt voldaan door elke waarde van de onbekenden, bijv. $(x + 1)(x - 1) = x^2 - 1$. Een identieke transformatie is een transformatie, die de grootheden, waarop ze wordt toegepast, in zichzelf overvoert. *v. d. Corput.*

Identiteitsphilosophie, de wijsbegeerte, die het stoffelijke en geestelijke opvat als twee onderscheiden openbaringswijzen van een zelfde grondzelfstandigheid: God (Spinoza) of het Absolute (Schelling). Ze zijn als de voor- en keerzijde van dezelfde medaille.

Identiteitsplaatje, → Herkenningsplaatje.

Ideographische methode (< Gr. idea = vorm), → Globaalmethode.

Ideoplastie (experim. psych.). Onder ideoplastische verschijnselen heeft men al die verschijnselen te verstaan, waarbij de (organische) stof zich onder invloed van een „idee" (ver)vormt (waarbij een „idee" vormen „schept"). Voorbeeld: het ontstaan van wonden en bloedingen onder invloed van een suggestie.

Lit.: Tenhaeff, Hoofdstukken uit de Parapsychologie (1934). *Tenhaeff.*

Ideoplastisch, → Expressionisme.

Ideovisueele methode, → Globaalmethode.

Idesbaldus, Gelukzalige, abt, * ca. 1100 in Vlaanderen, † 18 April 1167. Hij bracht zijn jeugd door aan het hof van den graaf van Vlaanderen; trad in den geestelijken stand en werd kanunnik van het kapittel te Veurne (1135), werd monnik en later abt van het Cisterciënserklooster Ter Duinen bij voornoemde stad. Zijn reliquieën berusten in het Augustinessenklooster te Brugge. Patroon van schippers en zeevaarders. In de kunst voorgesteld in koorgewaad met staf en een scheepje op den arm ofwel de zee zegenend. Feestdag 18 April (bisdom Brugge).

Lit.: J. E. Stadler, Heiligen-Lexikon (Augsburg 1861); F. G. Holweck, Dict. of the Saints (Herder 1924); Fr. von Sales Doyé, Heilige und Selige (Leipzig 1929). *De Schaepdrijver.*

Idi, plaats op Sumatra in de afd. Oostkust van Atjeh, bij den mond van de Kroeëng Idi (III 252 C 1/2). Havenplaats Koeala Idi. I. is de hoofdplaats van de onderafd. I. (in 1930 49 907 inw., w.o. 48 Europ., 890 Chin. en 79 andere Vr. Oosterlingen). Vanouds pepercultuur, die sterk achteruit gaat door verwaarloozing der tuinen en toenemende klapperaanplanting. *v. Vroonhoven.*

Idioblasten (< Gr. idios = afzonderlijk, eigen) (biologie), vlg. Hertwig die deelen van het kiemplasma, die als dragers der erfelijke eigenschappen zouden fungeeren.

In de plantkunde worden onder i. dikwijls cellen aangeduid, die zich door vorm, grootte of inhoud onderscheiden van de cellen van het omringende weefsel, bijv. steencellen en melksapcellen.

Idioblastisch (geologie), → Metamorphe gesteenten (sub: Structuur).

Idiochromatisch noemt men in de geologie die mineralen (o.a. goud, loodglans), die een eigen kleur hebben en hun kleur niet aan bijmengselen ontleenen (allochromatisch).

Idiochromosomen, → Geslachtschromosomen.

Idiographische wetenschappen of geschiedwetenschappen zijn volgens W. → Windelband de wetenschappen, die (in tegenstelling met de → nomothetische of natuurwetenschappen) tot voorwerp hebben het bijzondere, eenmalige en in den tijd begrensde, en tot doel het oordeel, dat naar omvang singulier en naar modaliteit assertorisch is. *F. Sassen.*

Lit.: W. Windelband, Gesch. und Naturwissenschaft, in: Präludien (II Tübingen [8]1921, 136-160).

Idiomorf, → Stollingsgesteenten (sub: Structuur).

Idioom of idioma (Gr., = eigenheid; idios = eigen), 1° in uitgebreiden zin: dialect of streektaal; 2° in beperkten zin: de bijzondere eigenaardigheden van taal, vooral de eigenaardige uitdrukkingen, die men zich dus niet alleen met behulp van grammatica, lexicologie en phonetiek eigen maakt. Tot het Ned. i. behooren bijv. uitdrukkingen als: een stuk of (drie), het scheelde weinig of, aangenaam (bij kennismaking enz.), spreekwoorden, gevleugelde woorden als: accoord Van Putten, enz. *Weijnen.*

Idioot, → Oligophrenie.

Idioplasma-theorie (biologie), theorie, afkomstig van Nägeli (1884), volgens wiens hypothese de protoplasmatische substantie zou te onderscheiden zijn in een voedingsplasma (stereoplasma), hoofdzakelijk geleverd door de moederlijke gameet, en een idio- of kiemplasma. Dit laatste, dat in de bevruchte eicel in even groote hoeveelheden afkomstig is van de vaderlijke en moederlijke geslachtscellen, beschouwt Nägeli als de substantie, welke de erfelijke eigenschappen der ouders op den nakomeling overdraagt. Vlg. Nägeli zou dit plasma zijn samengesteld uit zgn. micellen (microscopische plasmalichaampjes), die door een eigenaardige rangschikking zich als een net over het geheele cellichaam uitbreiden en waartusschen het voedingsplasma verdeeld ligt. De koppeling van het idioplasma aan de micellen heeft men verworpen, daar tegenwoordig algemeen aanvaard wordt, dat de ligging van het idioplasma in de chromosomen der kern moet gezocht worden. *Willems.*

Idiosyncrasie (geneesk.) is een aloude benaming voor een toestand van overgevoeligheid voor bepaalde stoffen, welke volgens die oude opvatting zou berusten op een voor dat bepaalde individu eigen menging of samenstelling der lichaamssappen. Deze overgevoeligheid kan bestaan ten opzichte var zeer verschillende stoffen, die dan bij die overgevoelige individuen ziekteverschijnselen veroorzaken, maar voor de rest van de menschen onschuldig zijn.

Bij het toenemen der kennis cver dit onderwerp heeft men vele soorten van i. leeren onderscheiden en afzonderlijk rangschikken. De overgevoeligheid t.o.v. sommige voedingsstoffen of voor ingeademde zgn. allergenen heeft men genoemd: → allergie, en de menschen, die dit vertoonen: allergisch. De overgevoeligheid, die ontstaat t.o.v. eiwit, waarmee men al vroeger is ingespoten (bijv. na seruminjecties)

noemt men → a n a p h y l a x i e en de in dit opzicht overgevoelige menschen: anaphylactisch. Tegenwoordig wordt de term i. dan ook in hoofdzaak alleen nog gebruikt bij overgevoeligheden, die niet tot een van beide bovengenoemde behooren, hetgeen practisch hierop neerkomt, dat men er onder verstaat overgevoeligheden voor bepaalde chemische stoffen, bijv. morphine, jodogom, chinine, nicotine, antipyrine, enz., welke stoffen dus bij bepaalde menschen, die daartegenover een i. vertoonen, ziekteverschijnselen veroorzaken, doch het meerendeel der menschen niet schaden. *Wyeers.*

Idiotenopvoeding, → Zwakzinnigenzorg.

Idiothermie of h o m o i o t h e r m i e, in de d i e r k. naam voor de standvastige lichaamstemperatuur, die men bij mensch, zoogdieren en vogels aantreft. Idiotherme dieren zijn → warmbloedige dieren.

Idiotie, → Oligophremie.

Idi-rajeu of G r o o t I d i, het belangrijkste deel van de onderafd. → Idi op Sumatra, gelegen aan weerszijden van de Kroeëng Idi. Voornaamste middelen van bestaan zijn rijstbouw, runderteelt, peper-, pinang- en klappercultuur, benevens zeevisscherij.

Idisiaviso of I d i s t a v i s o, een vlakte op den rechteroever van den Wezer, waarsch. tusschen Minden en Hameln. Verklaring van den naam onzeker. Volgens Grimm (Deutsche Mythologie, I, 1875, 332) is de beteekenis: Elfen- of Walkurenweide. Tacitus noemt in zijn Annalen (2, 16) deze vlakte, omdat Germanicus er in 16 na Chr. de Cherusken onder Arminius overwon. *Weijermans.*

L i t. : Koep, Die Römer in Deutschl. (1912, 43-44).

Idithun, een leviet en tempelzanger uit den tijd van David, identiek met Ethan (1 Par. 9. 16; 16. 38; 2 Par. 5. 12, enz.).

Idi-tjoet of K l e i n A t j e h, goed bevolkt en ontgonnen landschap in de onderafd. Idi op Sumatra. De Atjehtram gaat er dwars door. Producten: rijst, peper, klappers. Ook zeevisscherij.

Idjèn-plateau, vulkaan-complex nabij Banjoewangi in Java's Oosthoek. Het vormt eigenlijk een caldera met een doorsnede van ruim 16 km, die een twaalftal zelfstandige eruptiepunten bevat. De bodem van de caldera ligt alleen in het N. vrij en bevindt zich dan op 1 200 m hoogte, 500 m onder den rand. Terwijl de Noordrand van de omwalling gevormd wordt door den rug van den Kendeng, ca. 1 700 m hoog, is deze in het Zuiden verborgen onder een aantal oude eruptiepunten, van O. naar W. o.a.: Merapi (2 800 m), Ranti (2 618 m), Djampit (2 338 m) en de Soeket (2 950 m). Ten Z. van den laatsten ligt op korten afstand de werkzame Raoen-krater, 3 300 m hoog. In tegenstelling tot de Zandzee van den Tengger is de caldera van binnen geheel begroeid; er liggen enkele plantages. Het eenige werkzame eruptiecentrum hier is Kawah Idjèn in het Z.O., het bezit een kratermeer met zwavelafscheiding (sulfaat-houdend water). De afwatering doorbreekt den Kendeng-rand in een diepe kloof; het zure water veroorzaakt moeilijkheden voor de cultures. De laatste uitbarsting van Kawah Idjèn dateert van 1817. *Jong.*

L i t. : G. L. L. Kemmerling, Geologie en Geomorphologie van den Idjèn, in : Het Idjen-Hoogland (Monografie II, uitg. Kon. Natuurk. Ver. van Ned. Indië).

Ido is de wetenschappelijk verbeterde editie van het Esperanto, die er echter wel nooit in zal gaan, daar de trouwe aanhangers van dr. Zamenhof geen enkele verandering wenschen te aanvaarden. Het is het werk van een commissie van geleerden, in welke dr. Couturat wel de hoofdrol gespeeld heeft. I. is de meest Fransch georiënteerde wereldtaal. *Jac. v. Ginneken.*

Idolothiet (Gr. eidoolothuton; Lat. idolothytum), bijbelsch woord, dat beteekent: aan de afgoden geofferde spijzen. Door het zgn. Apostelconcilie van Jerusalem werd aan de heiden-Christenen het eten van deze spijzen verboden (Act. 15. 20, 29 en 21. 25). Ook de H. Paulus spreekt er over in zijn brieven. Deze spijzen eten is geen zonde in zich, maar Paulus beveelt zijn Christenen zich er van te onthouden om geen ergernis te geven (1 Cor. 8. 1-13; 10. 19, 28). Ook in de Apocalyps wordt het eten verboden (Apoc. 2. 14. 20). *C. Smits.*

Idomeneus, in de Oud-Grieksche sage een afstammeling van Zeus, zoon van Deucalion van Creta, kleinzoon van Minos. In de Ilias neemt I., als bondgenoot der Grieken, deel aan den Trojaanschen oorlog, waarin hij de dappere aanvoerder is der Cretenzen; hij blinkt vooral uit in den 13en en den 17en zang, waar hij het opneemt tegen Aeneas, Asios en Hector. Na den oorlog laat de Odyssea I. ongedeerd naar Creta terugkeeren, waar hij met Meriones, zijn wapenbroeder, als heros vereerd werd. Latere sagen echter smukten zijn terugkeer op met allerlei onsamenhangende varianten. *V. Pottelbergh.*

Idria, gemeente in de Ital. prov. Görz, bij de Joego-Slavische grens (46° 0′ N., 14° 0′ O.); 330 m boven zee; 5 700 inw. (1931), meest Slowenen. In de nabijheid veel kwikzilvermijnen.

Idrisi, Idrisiden, → Edrisi.

Idskenhuizen, dorp in de gem. → Doniawerstal.

Idstedt, dorp in de Pruisische prov. Sleeswijk-Holstein, met 475 inw. (1925). Vooral bekend door den s l a g van 24 en 25 Juli 1850, tusschen de Denen onder generaal von Krogh en de troepen van den Pruis. bevelhebber in het pas veroverde Sleeswijk-Holstein, generaal Willisen. De Denen behaalden de overwinning en heroverden het land tot aan de Eider.

L i t. : v. d. Horst, Die Schlacht von I. (1852).

Iduberga, Heilige, → Ida van Nijvel (1°).

Idumea, Grieksch-Romeinsche naam van Edom, dat echter niet geheel met I. samenvalt. I. is nl. de landstreek van Z. Judea rondom Hebron, door Edom in bezit genomen waarsch. na 586 (vgl. Am. 1. 11; Abd.; Ez. 25. 12 vlg., 35. 1 vlg.; Threni 4. 21; Ps. 137. 7), terwijl het oude gebied van Edom Arabisch werd, bewoond door de Nabateeën (vgl. Is. 34. 5; 61. 1; Jer. 49. 7; Mal. 1, 2). In 126 v. Chr. werd I. door Joannes Hyrcanus veroverd en tot het Jodendom bekeerd. Antipas en zijn zoon Herodes de Groote waren Idumeeën. Na den ondergang van den Joodschen staat verdwijnt ook I. uit de geschiedenis. *v. d. Born.*

Iduna, → Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse.

Idus, in het Oude Rome de 13e dag der maand, in Maart, Mei, Juli en Oct. echter de 15e dag. De dagen tusschen de Nonae (5e of 7e dag) en de I. werden, terug tellend, benoemd als „dagen vóór de I.", waarbij de I. zelf als eerste werd meegeteld. 6 Aug. bijv. heette: „de 8e dag vóór de I. van Augustus".

Idylle (< Gr. eidullion = beeldje), in de K l a s s. l e t t. een betrekkelijk kort gedicht, waarin het geluk van eenvoudige menschen, herders, landlieden, geïdealiseerd beschreven wordt, dikwijls in dialoogvorm. De naam I. werd het eerst geschonken aan een bundel → bucolische poëzie van den Hellenistischen

dichter Theocritus. De idyllen van Vergilius (Eclogae) zijn meer verfijnd en lyrischer van karakter.

v. d. Eerenbeemt.

In de moderne letterkunden kent de Klassieke i. drie vormen van verdere ontwikkeling:

a) de hyperverfijnde Renaissance-cultuur vertrouwt er haar verlangen aan toe, naar nieuwe, in salonherders en -herderinnen verwezenlijkte natuurlijkheid van levenszin (Sacchetti, Mantuanus, Tasso; Montemayor; Ronsard, Honoré d'Urfé, Saint-Amant, Mme-Deshouillères; de Duitsche → Schäferdichtung van het Barok; Spenser's Shepherd's Calendar).

b) In den tijd van het → Rococo wordt ze een modevorm voor Aufklärung en prae-Romantiek om er een overgevoelige natuurverheerlijking in uit te spreken: Pope, Steele, later nog Burns in Engeland; Fontenelle, Houdar de Lamotte, Florian, Roucher, Bernardin de Saint-Pierre, André Chénier in Frankrijk; Gessner, Ramler in Duitschland, met als theoretici van het genre: Gottsched en Herder; opperste natuurlijkheid verwezenlijkt Maler Müller.

c) Uitgebreid tot een soort novelle in verzen, met breeder handeling en uitdieping van karakters, werd de i. in de 18e en 19e eeuw, op voorgang van Voss (Luise, 1784), door: Goethe (Alexis und Dora; Hermann und Dorothea), Hebel en M. Usteri (met aanwending van dialect), Mörike (Idylle vom Bodensee; Der alte Turmhahn), Hebbel (Mutter und Kind); Tennyson (Idylls of the King); Brizeux (Marie), Victor de la Prade (Idylles héroïques, 1858), Autran (Poèmes de la mer), V. Hugo (Les pauvres gens), Mistral (Miréïo); en bij ons: Jan Van Beers, Pol De Mont, Carel Vosmaer en Hilda Ram.

Lit.: G. Ferrario, Poesie pastorali e rusticali (Milaan 1808); E. K. Chambers, Engl. pastorals (New York 1895); W. Greg, Pastoral poetry and pastoral drama (Londen 1906); D. Mornet, Le sentiment de la nature en France (Parijs 1907, 67 vlg.); G. Schneider, Ueber das Wesen und die Entwicklung der I. (Hamburg 1893); M. M. Prinsen, De I. in de 18e eeuw (1934). *Baur.*

Idzard, dorp van ca. 450 inw. in de Friesche gem. → Weststellingwerf.

ERRATA

Deel I.

Onder de „Wenken voor het gebruik der Kath. Encyclopaedie", sub C, 1°: De ä, ö en ü hebben in het alphabet dezelfde plaats als ae, oe en ue; lees: . . . . dezelfde plaats als a, o en u.

Kol. 35, 25e regel van boven: Ganja; lees: Gauja.

Kol. 260, 8e en 9e regel van onderen: Abraham en Villard enz. Deze beide regels vervallen.

Kol. 261, 14e regel van boven: Abranavel, Juda, enz. Dit vervalt.

Kol. 261, 16e regel van onderen: Abravanel Juda, → Hebrio, Leon; lees: Abravanel, Juda, → Hebreo (León).

Kol. 275, 34e regel van boven: (→ Graphiek). Dit vervalt.

Kol. 296, 16e regel van boven: → Gouvernementsdiensten in Nederl.-Indië; lees: → Gouvernementsaccountantsdienst Nederl.-Indië.

Kol. 504, 10e regel van boven: (→ Graphiek). Dit vervalt.

Deel II.

Kol. 29, 20e regel van onderen: → Gorsel; lees: → Gorssel.

Kol. 187, 18e regel van boven: Gomaliten; lees: Goniatitidae.

Kol. 209, 10e en 11e regel van onderen: → Grieksche tempel. Dit vervalt.

Kol. 252, 19e regel van onderen: Sortorius; lees: Sartorius.

Kol. 276, 14e regel van boven: Anagallus; lees: Anagallis.

Kol. 300, 22e regel van onderen: → Gewrichtswrijving; lees: → Gewrichtsverstijving.

Kol. 330, 18e regel van onderen: Tassacaglia; lees: Passacaglia.

Kol. 418, 3e en 4e regel van boven: Anomostraka enz. Deze beide regels vervallen.

Kol. 428, 25e regel van boven: → Guthree; lees: → Guthrie.

Kol. 428, 10e regel van onderen: → Hydrocolytebladen; lees: → Hydrocotylebladen.

Kol. 461, 21e regel van boven: → Hyperidiosis; lees: → Hyperidrosis.

Kol. 496, 3e regel van onderen: → Gerard en Rutger van Wassenberg. Dit vervalt.

Kol. 508, 4e regel van onderen: Milaan 1925; lees: Dusseldorf 1931.

Kol. 512, 19e regel van boven: Antving, Gerard van, enz. Dit vervalt.

Kol. 706, bovenste regel: → Arbeidswetgeving; lees: → Arbeidsovereenkomst.

Kol. 769, 15e regel van boven: 431-422; lees: 431-421.

Deel III.

Kol. 53, 10e en 11e regel van boven: → Contra-Remonstranten; lees: → Remonstranten.

Kol. 55, 11e regel van boven: → Contra-Remonstranten; lees: → Remonstranten.

Kol. 200, 10e regel van boven: (plantk.); lees: (dierk.).

Kol. 412, onderste regel: telfgovernment; lees: selfgovernment.

Kol. 755, 20e regel van onderen: Batamgewicht, lees: Bantamgewicht.

Kol. 800, bovenste regel: Bareveld, enz. Dit vervalt.

Deel IV.

Kol. 81, 9e regel van onderen: Guipuzoa; lees: Guipuzcoa.

Kol. 170, 19e regel van boven: → Conciliarisme; lees: de → Conciliaire theorie.

Kol. 398, 18e regel van onderen: de verwijzingspijl voor: Investment trust vervalt.

Deel V.

Kol. 168, 5e regel tekst van boven: → Haveraaltje. Dit vervalt.

Kol. 389, 7e regel van onderen: → Koningzuigers; lees: → Honigzuigers.

Kol. 688, 22e en 23e regel van boven: Bonvicinus Raso, enz. Deze beide regels vervallen.

Kol. 817, 25e regel van boven: Botvink, → Goudvink. Dit vervalt.

Deel VI.

Kol. 69, 32e regel van onderen: → Cokesfabriek; l e e s : → Cokesfabricage.

Kol. 177, 6e regel van onderen: leeraar aan de Hoogeschool te Leuven; l e e s : docent studiehuis der pp. Jezuïeten te Leuven.

Deel VII.

Kol. 24, 13e regel tekst van onderen: Caritas enz. Dit vervalt.

Kol. 499, 26e regel van boven: Chroai, enz. Dit vervalt.

Kol. 502, 10e regel van boven: → Genom; l e e s : → Genoom.

Kol. 532, 4e regel van boven: infusuria; l e e s : infusoria.

Kol. 603, 31e regel van boven: tusschen Caesar en Marcus Antonius; l e e s : tusschen Octavianus en Marcus Antonius.

Kol. 723, 13e regel van onderen: Culombia-plateau; l e e s : Columbia-plateau.

Kol. 729, 22e regel van boven: Heutz; l e e s : Heutsz.

Deel VIII.

Kol. 79, 3e regel van onderen: de algemeene → dynamometamorphose; l e e s : algemeene (→ dynamo)metamorphose.

Kol. 421, 23e en 24e regel van boven: voor dierk. gegevens, → Rondbekken. Dit vervalt.

Kol. 771, 15e regel van onderen: 1632; l e e s : 1932.

Deel IX.

Kol. 199, 11e en 15e regel van boven en 16e regel van onderen: dolmen; l e e s : dolmens.

Kol. 225, 4e regel van onderen; Dompt, enz. Dit vervalt.

Kol. 487, 26e regel van boven: Brétogny; l e e s : Brétigny.

Kol. 569, 28e regel van onderen: Duitsch landbouwtechnicus; * 1819, † 1912; schepper. Dit vervalt.

Deel X.

Kol. 260, 12e regel van boven: Agrida; l e e s : Agreda.

Kol. 335, 31e regel van boven: Ertebout, enz. Dit vervalt.

Kol. 362, 32e en 33e regel van onderen: De u komt alleen voor in de tweeklanken au en eu; l e e s : De ŭ komt alleen voor in de tweeklanken van aŭ en eŭ.

Kol. 480, 4e regel van boven: 600 inw.; l e e s : 1 600 inw.

Kol. 599, 26e en 33e regel van boven: Neurenberg; l e e s : Neuchâtel.

Kol. 699. Het artikel Filljung (Katharina) is nog bewerkt naar het boek over deze mystica door Ebel, uit 1929. Daardoor wordt nog aan het praeternatuurlijk karakter van haar begunstigingen vastgehouden. Doch in 1934 was het boek verschenen van mgr. Pelt, bisschop van Metz, „La vérité sur Cath. Filljung, fausse mystique"; daarin wordt met de stukken de veroordeeling gerechtvaardigd, die dezelfde bisschop over het boek van Ebel had uitgesproken. Het gunstig oordeel over Cath. Filljung moet dus in een ongunstig veranderd worden.

Kol. 735, 29e regel van onderen: van → Henry James; l e e s : van Henry → James.

Deel XI.

Kol. 343, 18e regel van onderen: Gapaëtus, enz. Dit vervalt.

Deel XII.

Kol. 248. Inlasschen tusschen 19en en 20en regel van boven: 2° D i n o, Ital. staatsman, * 4 Juni 1895 te Mordano. Advocaat. Organisator der fascistische beweging in de Emilia. Achtereenvolgens onderstaatssecretaris van Binnenl. en van Buitenl. Zaken (1925). Minister van Buitenl. Zaken 1929-'32, in welk jaar hij benoemd werd tot gezant te Londen.

Kol. 248, 20e regel van boven: 2° Ercole; l e e s : 3° Ercole. Het onderschrift van het portret in kol. 248 moet luiden: D. Grandi.

Kol. 366, 3e en 4e regel van onderen: A. Penck, Landschaften; l e e s : Griechische Landschaften.

LIJST DER IN DEEL XIII OPGENOMEN PLATEN EN KAARTEN